БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 101 (12791) | 1985 чылдың май 1, среда | 1925 чылда үнедип эдилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

Г. МАКАРОВТУҢ чураан плакады.

М А Й, ТАЙБЫҢ, КҮШ-АЖЫЛ

Май 1-ниң баймралы келгени бо. Чаңчыл ёзугаар бис ону өөрүшкү-маңнайлыг, ажылга чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуп турар бис. Чидиг кызыл туктар, оң-баазын чечектер, частың баштайгы иогаан чимрбейлери Черни шыва алган, Хөөрай, суурларның кудумчуларын-биле марш аалгазынга үдеткен чыскаалчылар төп шөлдерже шуужуп үнүптер.

Частың бо баймралын бистиң чуртувус күүш-күжүнүң чечектелишкинниинiң байдалында, келир үеже бүзүрелдиг көрүш-биле уткуп турар. Май Бир чыл санында онзагай талаларлыг. Ам база мындыг. Каш хонгаш-ла, Советтер чурту, социалистиг өске-дага чурттар, депшилгелиг бүгү кижи төрелгеген Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 40 чылын утхуур. Салгалдарның угаан-бодалдарында, чүректеринде совет дайынчыларның, партизаннарның болгаш чажыт ажылдакчыларының тылдың ишчилериниң чижеэзээр чүве чөк маадырлыг чорууу иеээзде арткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел чер болганда калбарган Партия Төп Комитединиң бо чылдың апрель Пленумунга ук съездиниң чымыдырарының болгаш ону белеткээри база эртинери-биле холбашкан сорулгаларының дугайында чугаалажып көрген. Партияның эртикен съездизиниң соңдүнде кылдыгаан чүүлдериниң түңнелдерин ам болуур съездиге чедир арткан он айлар дургузунда бүгү талалыг анализтээриниң, боттуу-биле үнелеп көөрүнүң улам ыңайгы хөгжүлдениң перспективаларын, иштиң болгаш даштыкы политиканың сорулгаларын тодаргайлаарының чугулазын ол айыткан, XXVII партийжи съезд чурттуң хөгжүлдезинге эң чугула үеэда болуру чугаажок.

Совет Тываның бүгү ажылчы чону Пленумунуң шиитпирлерин бүрүнү-биле деткип, чүүлдүзүнүп турар. Олар Май чурттуң социалистиг чарыжынга чаа-чаа чедиишкиннерни болган. Оон тиилекчилери, апрель Пленумунга айыткыны ышкаш, кижи бүрүзү бодунуң ажылаар черинге ак сетказыдыг болгаш бүрүн бериичелиг ажылдаан турарын чедип алыр болза, чедиишкиннер улам хөй болурун билирлер. Бүгү-ле үмелиг чүүлдерни эки кадагалаар болгаш ажыглаар дээш ону харылаар кижилерден бүгү талалыг негелдени, оон иштинде хөөйду талазы-биле негелдени база бедидер дугайында Пленумунуң айтышкымын олар чүүлдүзүнүп хүлээп алганнар, «Шынар болгаш база катап шынар» деп дозуң бүгүдениг ажыл-херээнге боттанып ужурлуг. Бүдүрүлгеге болгаш хаидырылгага, хөй-иннти аныдыралынга болгаш хууда аныдыралга, күш-ажылчы чер бүрүзүнге, хоорай, суур бүрүзүнге корум-чурумну быжыглаары онза чугула болуп турар.

Республиканың улус ажыл-агыйының барык-ла бүгү адырларының ажыл-ишчилери байырлалды төлептиг күш-ажылы-биле уткуп турар. Кодээ ажыл-агый талазы-биле көскү чедиишкиннерни Овур, Каа-Хем районнар, «Торгалыг», «Хемчик», «Кок-Тей» совхозтар чедип алган. Үлетпур продукциязын бүдүрериниң сайгарарының база күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң кварталдың планнарын республика 2,3—3 хуу ажыр күүсетьем. Керээлиг тудуг организацияларының, иннти ажыглал транспортунуң коллективтери база эки ажылдаан. «Тыва даг. дүгү» комбинат, «Тыва совхоз тудуг» каттыжышкын, № 1 АТБ. Кызылдың аъш-чем садыы, чонның аныдырад хандырылгазының Эрзин район бүдүрүлге эргелели кызымак ажылы-биле партия обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профобычөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын чедип алган. Оон-биле кады бистиң ажыл-ишчилериивис байырлалдарда эки чүүлдерни демдеглээри-биле чергелештир, чедир шиитпирлеттинимээн айтырыглярже сагыш салыр чаңчылды билир, А мындыг айтырыглар, четпестер кайы-даа адырларда эвээш эвес.

Ажыл-ишчилериң чогаадыкчы идепкейи, эгелекчи, угаанбодал болгаш ажы-чаң талазы-биле онзагай шынарлары В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 115 чылынга тураскаатkан коммунистиг субботник үезинде шалыпчы болгаш халас күш-ажылындан кедергей тода илерээн, «Кызыл суб. ботага» 159 млн. кижи киржип, аңаа ажылдаан акшазындан 200 млн. рубльди беш чылдың фондузунче шилчиткен. Оон иштинде бистиң республиканың 149,2 муң ажыл-ишчилери субботникке ажылдаан, 199,1 муң рубльди беш чыл фондузунче киргеи. Тиилелге хүнүнге алдар кылдыр май 4-те болур субботниктиң база-ла ындыг бедик кодурлуушкун-биле эртеринге кандыг-даа чигзинниг чок.

...1918 чылдың чазы. Советтериниң аныяк Республиказы Май 1-ни бүгү чонунуң баймралды кылдыр эң баштай демдеглээн. Ынчан күш-ажылчы Москва Кызыл шөлге революциянын баштыкчызы В. И. Ленинге аажок улуг өөрүшкү-биле байыр чедиргеп. Бөгүн Владимир Ильич муң-муң портреттерден көрүп орар. Миллион-миллион кижилерниң чүректеринде болгаш бодалында чурттап чоруур ол өндүр улуг кижиниң тамыш болгаш эргим арны. Ленин дириглерден артык дириг!

Май 1-ниң туктарында — «Бомбүрзекке — тайбың!» деп сөстер. Совет эрге-чагырганың доп-дораан чарлааны тайбың дугайында ленинчи Декреттеи СЭКП-ниң XXVI съездизинге хүлээп алган 60 чылдарда Тайбың программазынга чедир — чамбы-дип кырынга ак-көк дээр дээш бистиң партиявыстың, Советтер чуртумуп улустарының демиселиниң оруу ол. Муң дөрт чүс ажыг дүннер болгаш хүннер иштинде фашизминиң думбей күштери-биле кедергей аар-дөрге тулчуушкуннарының үүргезин шыдажын эрткен совет улус дайынның ажыг үмезин эки билир. Билир бис, утпаан бис, ынчангаш кижиниң эң-не чугула, эң-не кол эргези — амыдыраң-чурттаар эргени камгалаар дээш күжениишкиннеривисти каш даклыр улгаттырып турар бис. Бистиң чуртувус делегейге тайбыңны хандырар дээш бүгү чүүлдерни кылып келген болгаш кылыр-даа. Оон база бир кесаү чиик, Совет күрүнениң мораторийлер дугайында чаа самалларын-дыр. Оон-биле кады партия ТК-ның чоокта чаа болган Пленумунга демдеглээнин ышкаш, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери бистиң Ада-чурттувусту, оон эвилелчилерин идегелдиг камгалаарынга эргежок чугула бүгү чүүлдерлиг болзуун дээш, хенертен халдаашкынга бистерни ыым-даа таварыштырбазын дээш күжениишкиннеривисти моон соңгаар-даа харамнаммас бис.

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев Москванын Пролетар районунуң ажыл-ишчилери-биле ижин-кара чок, ажыл-ишчи ужуражыышкыннарының үезинде Май Бир-биле холбаштыр байыр чедиргенин бүгү совет улус улут өөрүшкү-биле хүлээп алган.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАРНЫҢ ДЕЛЕГЕЙГЕ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1 ДЕЛГЕРЕЗИН!

МАЙ, ТАЙБЫҢ, КҮШ-АЖЫЛ!

Ы Р Л А-Л А, М А Й

Часкы хүшүүк—Майның Бирииң чаагайын—
Сагыш ышкаш чайыналган, сырыналган.
Чаваалгалыг совет чуртум ыры-соруу
Чамбы-дипке чаңгыланган магаданчыын.

Байырлалдыг—Тиилелгелиг Майның бири,
Базымының делгемнинге чоргаар-дыр бис.

Башкымыстың—Ленининиң номналынга,
Партия—баштыңчыга чоргаар-дыр бис!

Башкы Ленин тутсуп берген Тайбың туктут
Маадыр-намын Совет чуртум—Россиямның
Октябрьда эге башкы базымындан
Ораннарже дыргын тараан ырын сактыыл:
— Дайын-чаның халап өртүн өөскүтпейн.

Тайбың эпке өңүүк-тала болуулуңар.
Маадыр, моге, ажыл-ишчи холдарывыс
Маска, кадыыр тудуп алгаш, чаваан чоргаар!

Чурттар шүүтү туктарынга чуруп чоргуун,
Чугаа-дылга, шулук, ырга алган чоргуун:
— Аас-кежик, Тайбың, Хосталга, Наймырал-ын,
Ажыл-чыргал, Тускай өрге—биске хүн ол.
Майның Бириң чыскаалынга диңмиттелген
Марш-ырның магаданчыг үнүн дыңнаам.
Тайбың биле Наймырал деп күштүг кыйгы
Далай, диптер кырын дургаар ужугун тур.
Аныралдыг Тиилелгевис Кызыл тугу
Аас-кежик—Тайбың чаваан киискин туруу.
Айыыл-халап—бомба-чепсек быладазын сый,
Амытан чон догереэн моөңнежип тур.
Моңге чалыы чурттаганың чечектерин
Бомбүрзекке айырап-каас өстүр-ле, Май.
Талыгырда, диптер санай кижилерге
Тайбың биле Наймыралды ырла-ла, Май!

Л. ЧАДАМБА.

Байырлалга күш-ажылчы белектер

МУРНУУ МИКРОРАЙОНДА

Наймыылалда чаа чурттаалга кварталдарының бирээзи — Мурнуу микрорайонда чаа объектилерниң тудуу немежип турар. Москва кудумчуузунда чаагайжыды туттунган 80-80 квартиралыг 4 чурттаалга бажыкын 320 өг-бүле эзелекеп болгай.

Кызылдың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планын ёзугаар Мурнуу микрорайонга аъш-чем магазиннерин, уруглар садын, школаны болгаш чурттаалга бажыңнарын ам-даа тудары көрүлгеп. Он микрорайонга бо чылын элээн каш түзүлгаларны эжыглалга киирер.

Ам бо хүннерде ында 280 дөрбелчин метр шелдүг универсамның тудуун Садыг министерствозунуң септелге-тудуг эргелелиниң тудугжулары чорудуп турар. Ук магазинни чыл төнчүзүнге чедир доозуп, ажыглалга киирер дээш олар күжениишкинниг ажылдап турар.

Тудуу ында чоруп турар 140 орунлуг ясли-садык ажыглалга киирерге микрорайонуңу чурттакчыларынга дыка таарымчалыг болур, бичии чаштарны ада-иелери бажыңнарының чоогунда чаагайжыды туттунган чаа садыкке тургузуп алыр аргадыг апаары ол. 1176 өөреникчи өөренир 3 каът школаның таваан салыр, тудуун база эгелей берген. Ук школаны коммунистиг субботник фондузунга киргеи эккша-хөреңгинниг күселяи-биле тудар.

Микрорайонга көрүштүт, чараш бир чаа чурттаалга бажыңначе бо чыл төнчүзүнде чурттакчылар көжүп киирер. Ол дээрге «Кызыл тудуг» эргелелиниң В. Е. Дубинянаның, Ч. Ч. Донгактың болгаш А. Д. Воронининиң мурнакчы бригаларының тудуп турары 160 зая иштиг чурттаар улуг бажың-дыр.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга турасказаткан май 4-те коммунистиг субботник хүнүнде Мурнуу микрорайонда чаа объектилерге ажыл хайгыышкынны болуур. тудугжулар боттарының объектилеринге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарлар.

А. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

КӨРГҮЗҮҮ УЛАМ БЕДИИР

Эрткен чылдың түңнелдерибиле республиканың хойжу бригаларының аразында тиилекчи болган Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая хойжу бригазазы он бир кодамда быжыглаттынган төрүүр 3501 баш хоюндан бо чылын база-ла чаш мал төлүн менди камгалап ап турар. Тайбының болгаш күш-ажылдың байырлалынга чедир төрүүр үүс хойдан ында ортумаа-биле 85 баш хураган камгалап алдынган. Ол көргүзүүнүң ооң-даа бедиир магадылалы бар — чамдык кодаиларда хойлар ам-даа оолдап турар.

Бригаданың кежигүнү, эрткен чылын республика малчыныарының аразында чемпион болган мурнакчы малчын Күжүгет Адыевич Оинай-оолдуң кодазында бо хүннерге чедир төрүүр үүс хойга онаашпыр 119 хураган өзүп, доруулуг турар. Ол мшкаш бригаданың дүрзүлгалыг, хоочун малчыныары Киров Күжүгеттиң болгаш Сарыг-оол Сарыгларының кодаиларында база чаш мал төлүү оича-менди алдынып турар.

Амгы үеде бригадада келир кышка белеткелдер эгелээн: кыштагларның өдээн коптарар ажылдарны болгаш хой, хураган турар кажаалардың үүрмек септелгезин чорудуп турар. Бригадада хой бажының камгалалы эки. Чаңгыс сөсбиле чугаалаарга, доозукчу чылдың кыштаглаашкыны багай эвес эртип турар.

Л. МОНГУШ.

«АЗИЯ ТӨВҮ».

ҮШ КАТАП СУГГАРАР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң суггатчылары 2000 гектар тараа болгаш чангыс чылдыг сигеннер эдилерин бо чайын үш катап суггарган, оон хөй дүжүттү өстүрер планныг.

Эрткен чылын совхозка коллективтиг керээ ёзугаар 6 кижилиг чаңгыс звено ажылдаан. Ол звено хөй чылдыг 170 гектар сигеннерин чай дургузуунда үш катап суггарган, оон гектар бүрүзүнден 45 центнер дүжүттү өстүрүп ап, планнан ажыр 120 тонна сигенни белеткээн.

Бо чылын коллективтиг керээ-биле беш звено ажылдан киргеи. Олардан коммунист Леонид Кендиванның, эрткен чылын районга суггат талазыбиле мурнакчы болган дургузулгалыг херээжен суггатчы Хорлуу Ак-оолдуң болгаш аныяк суггатчы Михаил Хертектиң керээлиг звенолары ам хөй чылдыг сигеннерни суггарып доозуп турарлар. Звено бүрүзүнде «МТЗ-50» маркалыг ийи-ийи трактору болгаш кожуг машиналарын быжыглаан.

А. КАНЧЫЫР.

ЧАРЫШКА ТИИЛЕКЧИ БОЛГАН

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга болгаш Май 1-ниң байырлалынга «Тыва даг. дүгү» комбинаттың ажылышчилери күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужураажып турар. Комбинаттың коллективи Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киришкеш, бирги кварталдың түңнели-биле ССРЭ-ниң Тудуг материалдары үлетпур министерствозунуң бүдүрүлгелериниң аразындан тиилекчи болуп, бирги черни эзээн. Тудуг материалдары үлетпур министерствозунуң болгаш ук адырның ажылдакчыларының профэвилел Төп комитединиң шилчиир Кызыл тугун база 35370 рубль түңнүг акша шаңналын алган.

Даг-дүгү тывыкчылары баранның продукциязы сайгарарының талазы-биле доозукчу чылдың 4 айларының планныг онаалдазын хуусаа бетинте, апрель 19-ка чедир хүүсединнеиннер 4 айларда 9 млн. 560 муң рубльдиң продукциязын сайгарар тургаш, ону херек кырында 9 млн. 821 муң рубльге күүсетken.

Бирги кварталдың планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткеш, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профобычөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнатканы комбинаттың коллективиниң улам сорук киргеи болгаш апрель айның төнчүзүнге чедир арткан хүннерде планнан ажыр олар 6700 тонна даг-дүгүн немей бергеннер.

А. ЧЫЧААН-ООЛ.

«УЛУСТАР АРАЗЫНГА ТАЙБЫҢНЫ БЫЖЫГЛААР ДЭЭШ» ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЛЕНИНЧИ ШАҢНАЛДАР КОМИТЕДИНДЕ

«Улустар аразында тайбыңны быжыглаар дээш» делегейниң Ленинчи шаңналдар комитединиң хуралы академик Н. Н. Блохининиң даргалаашкыны-биле апрель 25-те болган.

1983-1984 чылдарның делегейниң Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында киргеи саналдарны комитет чугаалажып көргеи болгаш бо айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган.

(СЭТА).

1983—1984 ЧЫЛДАРНЫҢ ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЛЕНИНЧИ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

«Улустар аразында тайбыңны быжыглаар дээш» делегейниң Ленинчи шаңналдар комитединиң доктаалы

Тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш демиселге шылгараңгай ачы-хавыязы дээш «Улустар аразында тайбыңны быжыглаар дээш» делегейниң Ленинчи шаңналдарын тыпсыры болза:

Индира ГАНДИГЕ — күрүче болгаш хөй-иннти ажылдакчызы, Индияның Премьер-министри (мөчээниинин сөөлүде).

Нгуен Хыу ТХОГА — ВСР-ниң Күрүчелелиниң Даргазының орлакчызы, ВСР-ниң Национал хуралының Даргазы.

Позеф ВЕБЕРГЕ — политиктиг болгаш хөй-иннти ажылдакчызы (ГФР).

Жан-Мари ЛЕГЭГЕ — Эртем ажылдакчыларының Бүгүделегей федерациязының президентизи, профессор, хөй-иннти ажылдакчызы (Франция).

Луис ВИДАЛЕСКЕ — шулукчу, чогаалчы болгаш хөй-иннти ажылдакчызы (Колумбия).

Ева ПАЛЬМЕРГЕ — хөй-иннти ажылдакчызы (Швеция).

Комитеттиң даргазы **Н. Н. БЛОХИН** (СССР):

Комитеттиң кежигүннери: **Аруна Асаф АЛИ** (Индия), **Эрве БАЗЕН** (Франция), **Нгуен Тхи БИНЬ** (ВСР), **Мирьям ВИРЕ-ТУОМИНЕН** (Финляндия), **Ренато ГУТТУЗО** (Италия), **Сойло МАРИНЕЛЬО** (Куба), **Джеймс ОЛДРИДЖ** (Великобритания), **Б. Е. ПАТОН** (СССР), **Н. А. ПОНОМАРЕВ** (СССР), **Жизель РАБЕСАХАЛА** (Мадагаскар), **Юзеф ЦИРАНКЕВИЧ** (ПУР), **А. Б. ЧАКОВСКИЙ** (СССР).

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Ажылчы чоннарның делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалы-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адресинге СЭКП Бурят обкомундан, Бурят АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Калмык обкомундан, Калмык АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Якут обкомундан, Якут АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Алтай болгаш Красноярск крайкомнарындан, крайкуускомнардан, СЭКП-ниң Даг-Алтай, Иркутск, Чита, Хакас обкомнарындан болгаш облкуускомнардан ССРЭ-ниң АЧК-ниң кызыгаар шериглериниң Шериг чөвүлелинден болгаш Политиктиг кол эргелелинден, Сибирьниң Кызыл туктуг шериг округунуң Шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг киидизинден байыр чедиргеи телеграммалар келген.

Май 1-ниң байыралы-биле болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң чоокшулап келген 40 чылы-биле холбаштыр республиканың ажылчы чоннарынга чүректиң хамыыдыгаан иэзиг байыр чедириишкиннерни болгаш СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, 1985 чылдың болгаш он бирги беш чылдың планнарын база социалистиг хүлээлгелерин күүсединр. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизин төлептиг утхуур талазы-биле чогаадыкчы улуг чедиишкиннерни а ол ышкаш быжыг кадыкшылды, хүүзүнда улуг аас-кежиктиг сагыш-сеткилдиг хамыыдыгаан иэзиниң телеграммаларда илергейлээн.

ТАЙБЫҢНЫҢ, КҮШ-АЖЫЛДЫҢ, ЧАСТЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

СЪЕЗДИГЕ УТКУШТУР

«Тыва даг-дүгү» комбинат 1983 чылдан эгелеп чедиишкиниг ажылдап турар. Бүгү-авиелдиң-даа, республиканың үлештүр бүдүрүлгелериниң-даа арагында чарышка чүвекчи болуп турар. Дөрт чыл планы чедиишкиниг күүсеттинген. Пландан ажыр 1 миллион 761 муң рубльдиң барааның продукциязын бүдүрген. Бирги кварталдың планын 105,8 хуу бөттандырдывыс.

Эвилелер арагында партияның XXVII съезжизиниң, Тиилелгенің 40 чылын төлептиг үүкүүр даан чарыш калбарган. Бо хүнде СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң материалдары-биле күш-ажылчы коллективтер таныжып турар. Мурнуку съезд соолунде кылынган ажылывысты анализтеп, ам болур шүүлгенге канчаар белетиннирин сүмележип турар бис. Цехтер, эвилелер бүрүзү бедиткен хүлээлгелерин алгылаан, комбинат коллективи планга немей 6 муң тонна даг-дүгүн бүдүрерин шийтирлээн.

Эвилел нормазы 4—5 тонна ажыр күүсеттинип турар. Апрельдиң баштайгы он хонуунда пландан ажыр 2 муң тонна нормативтиг арыг продукция бүдүртүнген. Тиилелгенің 40 чылынга тураскаатказын күш-ажылчы эвилерге идепкейлиг киржип турар бис. Дагдынык-чы Оюн Маадыр-ооловна Монгуш, оператор Люба Ооржак, волчээвистиң улуг мастери Даш-Моге Ондар ишкаш ажылынга харыысалгалыг эштер хой.

Нинтизи-биле планның онаалдалар күүсеттинин турар-даа болза, бисте кылын черлер, ажыглаттынмайн турар курлавырлар бар. Ажылды экижидер аргалар чок деп болбас. Бистинде арагалаар, прогулдаар чоруктар долузу-биле улуткаттынмаан. Мурнакчыларның артынга чаштынып алгаш, долу күш-биле ажылдавас, ареңгейлээринге ынак кижилер база бар. Оларны сойгалаары кончуг чүүл. Кижи бүрүзү бодунуң ажылдаар черинге ак сеткилдиг болгаш бүрүн беримчелиг ажылдаар болза, харыысалгазын шедереп бидир болза, чүгле ынчан экижидилгеги чедип ап болур. Ол дугайында Пленумга шилгыы чугаа болган болгай. Ынчангаш Пленумнуң негелдемелеринге дүүштүр ажылывысты эдер көрүп, четпестерин канчап чайладырыы, коммунистер шүүлганын кандыг коргүүлер-биле утпуурул деп айтырыгны бодувуска салыр ужурлуг бис. Күжениишкиниг ажыл бистиң мурнувуста туруп турар. Чылды канчаар дээрээш, он нийги беш чыл-дың съезд мурнундагы айларында канчаар ажылдарыл дээрзин бөгүн тодарадып чугаалажыры чугула.

Мен партияның XXVI съездизиниң делегадынга соңгулдар ааскежиктиг болган мен. Оон шиитпирлерин амыдыралга бөттандырар даан мен бодум кызымак ажылдаар, үлегер көргүзер ужурлуг мен.

Ам чүрттүн могжулдезинде ам чугула үеже XXVII съездиге күш-ажылчы коллективтер белеткеникеп турар. Кылдынган ажылдарны түмүвер, сорулгаларны тодаралыр онза харыысалга биске база онаалжын турар. Бо беш чыл эгезинде хөхүдашкынны ажып эртер дээш, планның онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни доддур болгаш ажыр күүседир дээш комбинаттың күш-ажылчы коллективтери күжениишкиниг ажылдап турар. Ажылывысты шүгдүвүп турган. съездиге чедир бар четпестерни чайладыр даэш бүгү хемчегларни алыр бис.

У. МОНГУШ,
«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыгнал фабриказында машинист, Күш-ажылдың Кызыл Тун, Күш-ажылчы алдармың III чергези орденнериң эдилекчизи, партияның XXVI съездизиниң делегады.

ЧАСКЫ ЧЕРНИҢ ЧАРАШ АРНЫ

Бии-Хем районуң Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозунуң хову-шөлдеринде болбаазыраттынган черлерниң кара-кара дилиндектери шак бүрү көвүдеп орар. Чаа дилиндектер, эрткен чылын ажаттынган дүжүттүң хоорзуну — сарыг-сарыг шөлдер, дээскиндир ногаарарып орар ховулар часкы черни даа киирген. Механизаторлар шык базырышкынын, часкы чер болбаазырадылгазын болгаш хөрзүнүң минералдыг чемиш-чидилгелер-биле чемгерилгезин чорудуп турар.

Орай час ол бүгү ажылдарны чорударының үезин эдээн соңгаарлаткан, янчангаш сөөлгү каш хонуктарда ажыл-агыйның хову-шөлдеринде ажылмаш хайыккан. Совхоздуң № 2 хову-трактор бригазазынче бар чораан, оруктуң ол-бо талаларында шөлдерде ажылдап турар каш-даа тракторларны көрдүвүс. Хову турлаандан ырак эвесте үш тракторга чедип келиривиске, Валерий Ждановтуң удуртказы картофель өстүрер звеноонуң кежигүннери Николай Овчаров, Иван Элтеко болгаш Петр Шиловтуң тракторлары (баштайгы чурукта) болду.

Звено эрткен чылдан бригада херээжи-биле ажылдап эгелээн. Күш-ажылды организастаарының чаа аргазынче шилчээнииң эки түңнелдери олда хүзүн илерээн. Ажыл-агыйның картофель болгаш мал чемнинге кукуруза өстүрериңге багай эвес көргүзүглүг болганында звеноның үлүг-хуузу улуг. Механизаторлар түүлге картофель өстүрери-биле кызыгаарлаттынмайн, кукуруза база ажаап өстүрүп турар.

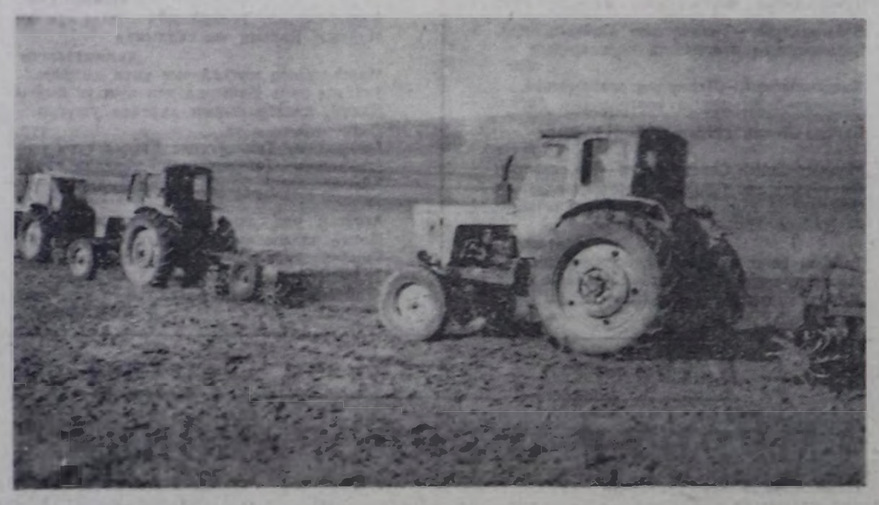
— Часкы хову ажылдарын апрель айның ийиги чартыныда эгелеливис—деп, трактористерниң бирээзи И. П. Элтеко чугаалады.— Агаар-бойдус бо чылын элээн берге-дир. Ховуже эрте үнер дээрге, чер ам-даа доң боор, бөгүн база-ла биче дүүш чедип чорда, ажылдап эгелеливис. Ынчалза-даа ажылга таарымчалыг үеин, аргалыг-ла болза, чогумчалывыс-биле ажыглаарывыс бүгү хемчеглерни ап, үш нормазын ажыр күүседип тур бис. Шупту түвө эки болур болза, май 10-да картофель олуртуушкунун эгелээр бис.

— Аранарда өскелерге үлегерлиг, шырак ажылдап турарлардан кымны алап болур силер?—деп соңуургадывыс.

— Бригада херээжи-биле ажылдап турар болганывыста, шупту деңге ажылдаар, экинидаа, бакты-даа калы үлежир аналр. Ынчалза-даа Ленин орденниг эдилекчизи, хоочун тракторист Николай Иванович Овчаровту (үшкү чурукта) канчап черле мактавас боор—деп, он харымлады.

— Иван Павлович боду база ажылдап турда, эрес-тиг-ле болдур ийин. Шаңнал-макталлары-даа хөй—деп, Н. И. Овчаров эжиң удур мактады.

Ховунуң ийчилериге чаа-чаа чедиишкиннерни күзээш, оларның дужунда, орук кежилдир ажылдан турганнарга

Репортаж

келдивис. Ында Борбай-оол Еңзак, Сергей Паршин, Борис Маады болгаш өскелер-даа чамдыктары БИГ-3 илиирлер-биле шык базырган, өскелери часкы чер андырылгазын чоруткан турлар. Оларның сиреэзи Константин Аравчин (ортузумда чурукта) болду. Трактолар эрткен соонда карарып чыдып каап турар лилиндектер часкы черни улам шиник киирди.

Хову ажылдары үш-бүрү калбарып, ажыл-агыйның барык бүгү шөлдеринде чаттыларган. Совхоз төвүнүң кедээзинде ховуларже чемишчидилге төккен, оон эрткен чылгы саваң сөөртken тракторларны, ишкээр, хем-ол чарында, база-ла шык базырган агрегатгарны көрүп, хайныышкының часкы иштиг херечилери болдувус.

Н. БАЗЫР.

САГЫЛГА-ЧУРУМ ТУРДА

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму чүрттүн ажылчы чонунуң СЭКП-нин эдэлгелиг XXVII съездизинге чедир кылыр үүлдерин тодаы-биле айыткан. Ол сорулгаларны айыдыралга бөттандырарынга ыяангыя корум-чуруму сагыры, даанган ажыл-херээн ээ ёзу-биле коор чорук улуг рольдуг дээрэн кижи бүрүзүнге биадынгир. Ынчыл негелдени күүсеткен улус Майның, Частың болган Бүшажылдың байырлалынга чедиишкиниг ужуражыр.

Эрткен чылын бистин «Чодураа» совхозтуң хой ажылдыглары кошкак түүнедерлиг болган. Оон мурнундагы чылдыы-биле деңнээрге, совхоз тыка хой хураганны чедир албаан. Хойнуң ниити хорамчазы база хой болган. Бо бүгүнүң харааныда хой өстүрериниң чыл планынга үш муң ажыг баш четпейн баргаи. Чернье ынчаш, хойнуң саны дыка кызырылган. Моон чылдың съезд мурнундагы айларында канчаар ажылдарыл дээрзин бөгүн тодарадып чугаалажыры чугула.

Мен партияның XXVI съездизиниң делегадынга соңгулдар ааскежиктиг болган мен. Оон шиитпирлериң амыдыралга бөттандырар даан мен бодум кызымак ажылдаар, үлегер көргүзер ужурлуг мен.

Ам чүрттүн могжулдезинде ам чугула үеже XXVII съездиге күш-ажылчы коллективтер белеткеникеп турар. Кылдынган ажылдарны түмүвер, сорулгаларны тодаралыр онза харыысалга биске база онаалжын турар. Бо беш чыл эгезинде хөхүдашкынны ажып эртер дээш, планның онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни доддур болгаш ажыр күүседир дээш комбинаттың күш-ажылчы коллективтери күжениишкиниг ажылдап турар. Ажылывысты шүгдүвүп турган. съездиге чедир бар четпестерни чайладыр даэш бүгү хемчегларни алыр бис.

У. МОНГУШ,
«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыгнал фабриказында машинист, Күш-ажылдың Кызыл Тун, Күш-ажылчы алдармың III чергези орденнериң эдилекчизи, партияның XXVI съездизиниң делегады.

ҮНҮВҮС КАТЧЫР

Май база катап чедип келген. Тайбыңның, частың, күш-ажылдың өөрүшкүлүг байырлалы. Бо чылдың майы улам онзагайланып турар. Партияның XXVII съездизин төлептиг үткүүр даэш чүткүдүг ажыл-херектер чер болганда калбарган. Коммунистиг партияның шынчы салгакчызы Ленинчи комсомол бодунуң бүгү-ле чаагай үүле-херектерин беш чылга бараалгадып турар болгаш үлүг-хуузун моон соңгаар-даа киирер.

1985 чылдың база бир онзагайы — оон аныяктар чылы болуп турарында. Аныяктарның болгаш студентилериниң XII бүгү-делегей фестивалы бо чайын шак Төрээн чуртувустуң пайысылалы Москвага эртер. Делегейиин бүгү диптериниден аныяк-өскен чыдып келгеш, боттарының үнүн катчып, тайбың даэш демиселге үлүүн киирерлер. Аныяктар оларның кайы чурттаазы, кандыг аймак-соогу хамаарылга чокка, фестивальдың программазында киргеи бүгү хемчеглерге күзелдин-биле киржир деп белеткеникеп турарлар.

Ажыл чаа-ла эгелеп турар. Кылыр ужурлуг үүлдер хөй.

Школаның өөренекчилери профугланышкын ажылынга хамаарыштыр совхозтуң фермазында бызаалар ажаажырынга киржип, бөлүк-бөлүк ажы-биле ында барып турарлар. Совхоз школага чаа трактору берген, ам машина бээр деп турар. Эки машиноведение кабинединиң дериниринге, мастерская, гараж туйбырынга совхоз дузаалаар болган. Бисте амдыгында бүдүрүлге бригазазы тургустуунмаан, чогум совхозка ында-бүрү ажылдарга школачыларның күш-ажылчы бөлүктери доктаамал ажылдап келген. Эрткен чылын урулар совхозка ажылдаан талевири-биле тускай оркестр комплектизин садып алган.

Совхоз биле школаның хамылзаавы улам быжыглар.

В. КОЛЕСНИКОВА,
школаның өөредиглге эргелекчизи.
Каа-Хем район.

Улуг Тиилелгенің 40 чылынга

ХАНЫ УТКААЛЫГ

Тиилелге... Бо сөсте дыка хөй утка сининнкен. Ханныг, кара сагыштыг дайзын бистин чуртувустуң эгээртинмес байлаан ажелеп алыр, совет чонну кулданыр, делегейге тергиндээр соруглагыг бисче оор ёзу-биле халдаан турган. Дайынның ол каржы-дошкун чылдарында Совет Эвилелинин хөй национадлыг бүгү чону эжелекчиге удур бир деминг тура халчып, ханга удур хан-биле, өлүмге удур өлүм-биле сегиржип ап турган тиилеп үнген.

Дайынның халавы, уржукчары совет кижинин амыдыралында балаттынмас сорбу, үттүндүрбас сактыышкын болуп арткан. Мен оске эш-оорум-биле октуг боону туткан, Сибирьден Берлин чедип, совет кижинин бо хүнгү Тиилелгезин чаңгыс базым-даа бол, чоокшуладырынга киришкенимге чоргаарланмас аргам чок. Ол Тиилелге чүгле найыралдың, совет кижинин Төрээн чуртуңа кызыгаар чок инак чоруунун күжү-биле чедип алдынган. Бистиң партиивыс, Совет чазак тулчуушкунчо бистн мобилизастап, 1945 чылдың Тиилелгеминге бисти экелген.

Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны тиилээнинин, кижи торелгетенин кулданыышкынган чарып алганының 40 чыл оюн бөгүн амгы үеним аныяк салгалы-биле кады демдеглеп тура, ол Тиилелгенин хүндүзен чорунар, ону карак оргу дег камгалап чорунар деп оларга катап-катап чагын чугаалаксаар-дыр мен.

Петр УШАКОВ,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиичизи.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелеминде Михаил Сергеевич Горбачевскийниң удуртказы бызанчылар бригадазы Бүгү-делегейниң ажылчы чонунуң коммунистиг хөдүлгезин шилгедип, ажыл-агыйның планнының хүнү — Май Бирни күш-ажылчы чедиишкиннерлиг үткээн. Бригада кежигүннери он бирги беш чылдың доозужучу чылының бирги кварталында 122 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган, ону херек кырында 130 хуу күүсеткен, эргезелдиң бригадалар арагында шилчинир ыяшедин чадлаа алганнар. Сагылга-чурумну күштелдирип, ажыл шагын долузу-биле ажыглаан, бызанчыларның мергежилиг деңнээрге, мергежилиг доктаамал бедидип, бот-боттарынга арагында дузалажып кедгенинден ол чедиишкиннер чедип алдынган.

Планның онаалдаларын ажыр күүседирингге бригадада элээн кап ажы-ажыг паннинчың кижилериниң арагында ажы-дүүмалыышкы бижыг найыралы кол черни эзлеп турар.

Бригадада орус, тыва, украин, хакас даэш оон-даа өске улустарның ооллары чаңгыс ог-бүленнің ажы-төлү-биле бир домей «арагында суг ажыдып» ажылдап, чурттап турарлар.

Бригадир М. В. Горбачевский — белорус: Тывага келген кой чылдар дургузунда эвээш өөрэс тудугларга ажылдаан. Бызанчының мергежилиг деңнээрге чедип алгаш, бызанчыларның

Тиилелгениң 40 чылынга уткуштур

МӨҢГЕДЕ ТАЙБЫҢ ТУРЗУН!

Улуг Тиилелгениң 40 чылы. Ол байырлалга алдар болдурган ужуражылга СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болган. Ону СЭКП Кызыл хооркому, Кызыл хооркүүском болгаш дайын хоочуннарының хоорай чөвүлели организастап эрттирген.

Фронтучу чылдарның ырызын үрер хөгжүм күүседип турган. Кызыл галстуктуг пионерлерниң дайынның хоочуннарынга байыр чедирип келгени ол. Дайын дооступ, улуг Тиилелге чедип алдыганындан бээр дөртен чылдар эрткен. Ол дугайы дайынчы ырга чангылаанган. Сагыш-сеткил дүвүреп келир. Хөрек долган орденнерлиг көк баштыг солдаттар бо хүннерде кудай-дээр кезээде арыг турзун, чер кырынга дары чыды чытталбазын, мөңгеде тайбың турзун деп йөрээп турган.

Хоочуннарны индирже чалаан. Галина Даваадор, Михаил Сундуй, Дмитрий Дресвянников, Лука Зверев, Мария Ермишкина болгаш өскедаа хоочуннар сактыышкыннарын чугаалаанар. Чалыы чылдар, эжелекчи фашистерге удур маадырлыг тулчуушкуннар. Ону дыңнааш, карак чажы төктүп келир.

— Тулчуушкуннарның шөлдеринге Тиилелгениң чайлаш чок келирин кайы хире үр манажык бис?! Ам тайбыңны улам быжыглаар ужурлуг бис — деп, дайынның хоочуну Софья Антоновна Шакирова ужуражыышкынга чугаалаан.

ЧУРУКТАРДА: дайынның хоочуннары ужуражылга үезинде.

О. Охемчиктиң фотолары.

«ЧЕТТИРДИМ, СЕСТРА» ДЭЭН

Батуми чурттуг Нино Баланчивадзе Киевтиң чурттакчызы В. Васильев-биле чуртталгазының иштинде ийи катап ужуражыр аас-кежиктиг болган. Эмчи сестразы Нино фронтучуну өлүмден ийи удаа чарып алган: баштайгызында — дайын үезинде, а оон соонда — Тиилелгениң 40 чылын уткуп турарывыс бо чылын.

1941 чылдың июньда медицина училищезинниң сургуулу бир көдээ эмнелгее практика эрттирип турган. Оон соонда ону Батумиже чорудупкан. Ол үеде Аджариянның найысылалы госпиталь-доорай турган. Далай транспорту болгаш санитар поездилери Керчиден, Новороссийскиден, Феодосиядан балыглаттыргаларны сөөртүп эккеп турган. Севастополь чоогунга балыглаткан лейтенант Васильев ынчаар-ла госпиталдың болгаш Хуло суур чурттуг медсестраның хөлүнга кирген.

Оон амы-тыны дээш демисел ваш хонук үргүлүлээн. Медерел кирип, каракгарын шаг чок ажыдыпкаш, өөрүшкүден арны чыраан, хүлүмзүрүп көрүп орган ак халаттыг кыска ол чүнү-даа мурнай көрген. Кезиишкин үезинде Нино дайынчыга бодунуң ханыш бергеи.

— Мырыңай чоогувуска дайынның коргунчуг халавы дидиирел, аравардан дайын кээргел чок согуушкунуң берип турган— деп, Нино Порфирьевна сактып чугаалады.— Ол хүннерде дүн, хүн чок ажылдап, ханывысты балыындан бергедээн дайынчыларга шыдаар шаавыс-биле берип турдувус. Ол дээрге эмнелге ажыллакчыларының хүлээлгези болгай. Дыка хөй дайынчыларны, оон иштинде В. В. Васильевти база катап фронтуже аъткарган бис.

Эмчилер ажыл-агыйжы ажыл-херээн база утпайн турган. Госпиталдың комсомол комитединиң секретары турган Нино Баланчивадзениң удурулгазы-биле эмчи сестралары, санитаркалар, ажылчынар дузалал ажыл-агыйынга кукуруузаны, ногааны дайынчыларга өстүрүп берип турган.

Оон бээр он-он чылдар эрткен. Дайын хоочуну Аджариянның бир саналторийинге эмнедип, дыштанып апарган. Эрга балыг каданнап хуулгаш, кезиишкин эртер ужурга таварыштырган. Кезиишкин соонда, элдеп чүве, Виктор Васильевич караан көрүп келле танывыс хүлүмзүруг арнын долган дерээжен кижизин ол көрүп каан. Ол дээрге госпиталь-санаторийниң улуг эмчи сестразы Нино Баланчивадзе болган.

«Аджар АССР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг аттыг Н. Баланчивадзе кулаанга өөренип калган «Четтирдим, сестра!» дээн сөстүг Виктор Васильевтен база катап дыңнаан.

З. ГРДЗЕЛИШВИЛИ,
СЭТА-ның корр.
Батуми.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ТАЙБЫҢНЫҢ ИДЕГЕЛДИГ МАГАДЫЛАЛЫ

Социализмниң тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар деп шинтпирлиг сорук киргеи ажы-дүңма чурттары боо-чепсектерни эндере бүдүрериң сокпадыр дээш, ажыл-херекчи үндезинге ак сеткилдиг, деп эргелиг чугаалажымышкыннар дээш туржуп турар. Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның дээди партия болгаш күрүне ажылдакчыларының ух Керээниң күштүг болур хуусаазын үзедырының дугайында шинтпирни хүлээп алган ужуражымышкынның түңнелдеринге хамаарыштыр делегейде үнелеп көрүүшкүнерниң кол утказы мындыг. Чаа дайынны дем каткан күженишкиннер-биле болдурбайн барып болур болгаш болдурбас-даа ужурлуг дээрзинге ужуражымышкынның киржикчилери быжыг бүзүрелин илергейлээн деп, даштыкы чурттарның массалыг информация чепсектери демдеглеп турар. Совет болгаш польша удуртулгуларының найыралчы ужуражымышкынының түңнелдерин тайылбырлавышаан, революстуг чаалап алышкынларының камгалалынга моон соңгаар-даа бажыы-биле туржур, делегейде дүшкүүрлүг чоруктуу кошкадыр дээш социалистиг дем каттыштырылгазының чурттары-биле сырый деминг демнесежир деп, Варшавага ийи таланың илергейлээн шинтпирлиг чоруун сеткил ханывышкын-биле демдеглеп турар.

Варшава Керээзи Европада болгаш бүгү делегейде тайбыңның идегелдиг магадылалы болуп турар деп чүвени социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелер удуртукчуларының ужуражымышкынының түңнелдерин шуут бүзүрелдиг бадыткап турар деп, Польшаның «Трибуна люду» солуну айыткан. Хамыктың мурнунда Европага аймыл чок чоруктуу быжыглаарынче болгаш чепсегленишкинни дужүреринче угланган эгелекчи улуг саналдар Варшава Керээзи-биле холбаалыг. Социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелери тайбыңның болгаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының ленинчи утланышкынының моон соңгаар-даа чайгылыш чок салгаар.

Барыын чүкте делегейниң ийги дайынының түңнелериндеи түңнел үндүрбээн реэкспылыг бөлүктерге шыгыы сагындырыг Варшавадан чаңгыланыл үнген деп, Польша телевидение таймылбырынга онзалап демдеглээн. Фашизмни ашкан Тиилелгениң 40 чылының аажок улуг ужур-дузалыын демдеглевишаан, делегейниң ийги дайынының түңнелинде болгаш дайын соонгагы хөгжүлдениң чоруп келгениниң дүүзүзүнда Европада тургустунган девискээр-политиктиг боттуг байдалды чигзинишкинге тургузарын ораалажып турар реваншисчи үлаанышкыннар талалакчылырының чимзенишкиннерин шинтпирлиг буруу шаан турар бис.

Бодунуң ажыл-чорудулгазының бүгү үезинин дургузунда Варшава Керээзи шериг-стратегтиг дең байдалды тургузарынга идит берип, делегей политиказынга быжыктырыкчы фактор болуп келгеи деп, Венгрияның «Непсабадшаг» солуунуң мурнуку үүлдүнде айыткан. Ол эвилелдиң киржикчилери күрүнелер боочепсектерни эндере бүдүрериңге удур, делегейге аймыл чок чорукту быжыглаарынче угланган күженишкиннерни чайгылыш чок кылып келгеи болгаш кылып-даа турар. Оларның көдүрген боттуг бүдүштүг тайбың саналдары бүгү улустарының эрге-ажыктарынга тааржыр болгаш чаңгыс талалыг тергиндеңгей байдалды чедип алыр сорулганы салбайн турар. Киржикчи чурттарның керээзиниң күштүг болур хуусаазын үзедыр дээш шинтпирни харын тайбынны камгалаарының эрге-ажыктарынга чагыртказын. Варшавага ужуражымышкынга төлээлеттирген күрүнелер дең эргелиг болгаш кайы-даа талага ажыктыг бүгү талалыг кадыг ажылдажылганы калбартырын детжип чугаалаан. Олар Европаны болгаш делегейни бот-бодунга удурланышкак шериг блоктарынга чарарынның кажан-даа талалакчылары болбайн келгеи. Ынчалза-даа агрессчи НАТО блок турбушаан болгаш европейжи база бүгүнүнги тайбынга кыжанымышкын хевээр артпышаан турза, социалистиг күрүнелер чепсегленишкинниң дүүзүрер дээш, тайбың дээш демисселин күштелдирбишаан, боттарының камгаланыр эвилелин моон соңгаар-даа быжыглаарлар.

Чехословакияның «Руде право», Болгарияның «Работническо дело», Монголдуң «Үнэн» солуннары «Варшава Керээзи — бистиң аймыл чок чорууустуң магадылалы», «Тайбының болгаш социализмниң эрге-ажыктарынга», «Тайбының идегелдиг камгалакчызы», «Революстуг чаалап алышкынларның камгалакчызы» дээш эгелер-биле Варшавага ужуражымышкынның түңнелдерин таймылбырлап бижээн.

Америк солуннар Варшава ужуражымышкынының түңнелдериниң дугайында бирги арыннарынга дыңнаткан. Польша найысылалга М. С. Горбачевтуң чугаазын таймылбырлавышаан, «Нью-Йорк таймс» солуи Варшавага онзалап демдеглээнин ёзугаар алырга, Совет Эвилели болгаш оон өөнүктери Черге-даа, космоска-даа тергиндээрин күзевейн турар, олар ядролуг чепсектиг херимни кым-на бедик кылдыр тудуптар эвес дээш чарыжинге түткүл салбайн турар деп айытпан. Ынчалзажок Варшавага төөрүлеп хуралга төлээлеттирген күрүнелер шериг-стратегтиг дең байдалды үрээрин болдурбастар.

Социалистиг дем каттыштырылга чурттарының тайбыңга хандыкшыдыг политиказын база ССРЭ-ниң польша найысылалга кылган чаа саналдарын Японияның «Асахи» солуну бедии-биле үнелээн.

Америк солуннар Варшава ужуражымышкынының түңнелдериниң дугайында бирги арыннарынга дыңнаткан. Польша найысылалга М. С. Горбачевтуң чугаазын таймылбырлавышаан, «Нью-Йорк таймс» солуи Варшавага онзалап демдеглээнин ёзугаар алырга, Совет Эвилели болгаш оон өөнүктери Черге-даа, космоска-даа тергиндээрин күзевейн турар, олар ядролуг чепсектиг херимни кым-на бедик кылдыр тудуптар эвес дээш чарыжинге түткүл салбайн турар деп айытпан. Ынчалзажок Варшавага төөрүлеп хуралга төлээлеттирген күрүнелер шериг-стратегтиг дең байдалды үрээрин болдурбастар.

Социалистиг дем каттыштырылга чурттарының тайбыңга хандыкшыдыг политиказын база ССРЭ-ниң польша найысылалга кылган чаа саналдарын Японияның «Асахи» солуну бедии-биле үнелээн.

Варшавага болгаш ужуражымышкынга кол кичээнгейни Чөөн болгаш Барыын чүктерниң араазында харылзаалардың чогумчударының айтырыгларынче угланган деп, Англияның «Гардиан» солуну демдеглээн. Эвилелдиң киржикчилери чурттар өскө назының социал тургузугуг күрүнелери-биле боттарының харылзаалары, ылаңгыя ядролуг чепсектиг үеде, кара чангыс угаанныг үйдезинге —тайбың ножа-делбээ догуннаашкынының принцивинге таварыштыр тургузуп турарын совет удуртукчу бадыткаан.

«Социалистиг чурттар тайбыңны камгалаарын боттарының кол сорулгазы кылдыр чарлап турар» деп, Францияның «Юманите» солуну Варшавада корреспондентизиниң репортажын шак ындыг сестер-биле эгелээн.

(СЭТА).

Бөмбүрзекке каан дээр дээш

Майның Бири — делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырарының хүнү, частың чалыы назынның болгаш тайбыңның байырлалы — бо чылын онза улуг ужур-дузалыг. 40 чыл мурнунда бүгү кижи төрелгетенин фашистиг калчаараллың халавындан канчаар-даа аажок улуг күженишкин-биле, олүм-чидимге таваржып тургаш, камгалап шыдаан совет улустуң деннээр чүве чок маадырлыг чоруунуң дугайын медээлээн Тиилелгениң баштайгы дааштаашкынарының будүүзүнде бистин чурттуң кырында дээрге Май Бириң с а л ю д у чайнап үнген. Европаның кырынга ыржым-шаглээн байдал тургустунган соонда эрткен дөртен чыл дургузунда тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын камгалап, быжыглаары дээш, делегейже тергиндээриниң чаа кордакчыларының авантюристиг хөделиишкиннериңе удур ССРЭ болгаш социалистиг өске-даа чурттар шинтпирлии-биле, чайгылыш чокка демисежир келген.

Делегейниң ядролуг халавынче таймп киреири соксадыр дээш бүгү улустарның болгаш күрүнелериниң, оларның политиктиг угланышкыныдан хамаарылга чокка тайбынга ынак бүгү күштериниң күженишкиннерни каттыштырары амгы делегей байдалында кажангызындан-даа артык эргежок чугула боол турарын Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның дээди партия болгаш күрүне ажылдакчыларының чоокта чаа Польшаның найысылалынга болган ужуражымышкынынга демдеглээн.

Совет Эвилели ол эгис сорулгаже чүткүүшаан, АКШ-тың болгаш НАТО-нуң өскедаа чурттарының чагырыкчы балүктериниң милитаристиг чүткүлдериниң түңнелинде тургустунган ядролуг дайын кыжанымышкының эвээжедир база узуткаар сорулгалыг хөй санныг чаа тайбың инициативаларны кылган. Оларның чүле ийизи бо-дур: бодуңуң ортумак мрактыылыг ракеталарын сайгара тургузарынга мораторийни күштүг болдурарын болгаш Европага өске-даа харыы хемчеглерин чорударын бо чылдың төнчүзүнде чедир соксадыр дээш шинтпирни, а ол ышкаш Хиросиманы бомбалаанындан бээр 40 чыл болуру 1985 чылдың августуң 6-дан эгелээш, кандыг-даа ядролуг чазыдырыышкынынарга мораторийни чарлаарынга белеп, СЭКП ТК-ның апрель Пленуму болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазы чепсегленишкинни дүүзүреринің хереэн бурунгаар шиммедиринче Совет Эвилелиниң чүткүүнүн бүзүредиг бадыткалы болгаш. Чер кырынга тайбыңның эргеажыктарын барымдаалаан политиктиг тура-соруун чайынанчаа-биле көргүзүшаан, ССРЭ тургузуушкуунуң, социал-экономиктиг хөгжүлдени шапкынчыдарының өндүр улуг планнарын тургузуп, боттандырып турарын делегейниң солуннары, сураглыг политиктиг болгаш хөй-нинти ажылдакчылары совет удуртукчунуң чугаазын тайылбырлаш, онзалап демдеглеп турар. Совет Эвилелиниң күүү-шыдалының улам-на улгатканы, эртемниг болгаш техниканың эң мурнакчы чадазынче оон көдүрлүп үнгени делегей кырынга Совет Эвилелиниң ат-алдарын уламна бедидер болгаш шериг күүзүүнүң талазы-биле артык күштүг болурунче чүткүп турар дайынзырактарның бажын соодар апаар деп, Калифорния университединиң эртемдени Р. Парнас медеглээн. Оон бодап турары-биле алырга, Плеиумга идеткел социалистиг тургузутиуң эң бедик сорулгазы — ажыл-ишчи кижи дугайында сагыш салышкыны болуп турарын бадыткаан.

А совет саналдарга харыы кылдыр Вашингтондан делегей бо хүшерде чүүү дыңнаанмы? Рейганның администрациязының «чок» деп чаңчыл болган харызы дыңнагган, херекти чогумчалыг болдурарынче АКШ-тың чүткүл чогуи ол харыы херечилеп турар. Космосту милитаризастаарының планнарын калбарткан Ак бажыңның туружун делегейниң депшилгелиг хөй-нинтизи буруу шаап, аңаа килеңнээшкинин илергейлеп турар. Женевада чугаалажышкыннарга Вашингтон кирипшпаан, боочепсектерниң эндере бүдүрүүшкүүн космосче нептеретпес дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүдеп ойтаап турар. Ынчангаш үш утланышкынарының — космоска боо-чепсектерни эндере тургузсктерни кызырар дугайында стратегтиг боо-чепсектерни болгаш Европада ортумак мракшылдың ядролуг боо-чепсектерни кызырар дугайында айтырыгларның тудуш харылзаалышының дугайында бо чылдың январьда чедип алдынган дугуружулгазы үреп турар.

1886 чылда Чикаго доорайның ажылчыларының маадырлыг демисели Май Бириң эгези болган. Ынчаарга делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1-ниң байырлалын үзер дээш ораалажымышкынарны Вашингтонуң эргечагыргазының үстүкү чадаларында кылып турарын демдегдевейн барып болбас. АКШ-тың конгреэи 1958 чылда тускай шинтпир үндүрген болгаш ол үеден бээр Май Бирии «томаанныт болуруунуң хүнү» кылдыр солуурун, «америк идеалдарга» шынчы чорук кылдыр көргүзерин ораалажып турар. «Американнарның хостуг ажылаавр, чыглыр, бадмаавр болгаш боттарының бодалдарын илергейлээр эргелери» дээр хоозун чулчуруушкунуу дрезденгиниң тускай чарлалында айытпан.

Никитизи-биле 8 миллион чартык американнар ажыл чок болгаш амгы үеде күн-ажыл биржаларында оларны тускай бүртээзи чуртта мындыг хоозун чулчуруушкуннарны кылып турар. Американың Каттышкан Штаттарында ажыл чок чорук млыгның анныктарга болгаш херээжен хамаатыларга кедергей халантыг уржуктарны таварыштырып турар. Албанның тускай медээлерин ёзугаар алырга безин, АКШ-та аныктарның 19 хуузу ажыл чок болгаш боттарының мергежилгелерин ажыглаар аргазын оксунган болуп турар.

Ынчаарга АКШ-тың кара кештиг чонунуң — негрлерниң оолдарының болгаш кыстарының 42 хуузу ажыл чок, ынчаарга шинтиледе «дең эргелиг аргаларның» дугайында чулчуруушкунуун хоозунуп бо барымдаалар, саннар херечилеп турар. Аныктарның иштинде ажыл чок чорук америк оолдарны, уругларны аштүреиги байдалдарга, кем-херек үүлгедиринге, эртем-билиг чок артарынга чедирип турар.

Эрге-чагыргаларның кадрлаашкыннары турза-даа, АКШ-тың болгаш барыын чүк чурттарының аныктарының, оларның улуг назылыг эштериниң эң мурнакчы төлөөлекчилери Май 1-ниң байырлал үүнеринде хооралларының кудумчуларынче чыскаалып үзер болгаш делегейниң ажылчы чонларының эп-сеткил каттыштырылгазының, чөптүг чоруктуң, тайбыңның, делегейни ядролуг халаптың кыжанышкынын дан камгалаарының идеалдарынга шынчызын бадыткан көргүзер. Май Бириң чыскаалдары— ол дээрге, тайбың дайзынналарының кем-бруулуг планнарын үзүп, делегейге тайбыңны камгалап шыдаар аргалыг улус массаларның күүлүг күш-шыдалының көргүзүү-дүр.

В. ЧУКСЕЕВ,
(СЭТА).

ФОНД ПРОГРАММАЗЫН ЧУГААЛАШКАН

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корр. **В. Черныше́втуң** дамчыткаиы: КНО-ның штаб-квартиразынга Каттышкан Нациалар Организациязының уругларының фондузунуң (ЮНИСЕФ) сессиязы боол эрткен. Оон киржикчилери бөмбүрзектиң бичии уругларының байдалыны, оларның кадыкшылыы болгаш эки чурттаар байдалдарын, фондунуң ажылының программазын чугаалажып көргеннер.

Африка, Азия болгаш Латин Америка чурттарында милллион-миллион бичии уругларын эң-не аар-берге байдалын делегей нинтилежилгезинин шыгыы сагыш салып көрүп турарын совет делегациязының башкыы, ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартыкай нинтилелдериниң күүскомунуун даргазы Ю. Е. Данилов сессияның түңнелинде болган парлалга конференциязынга медеглээн. Хөгжүн орар хөй-хөй чурттарның таваржын турары экономиктиг шыгыы кризистиг байдалдарынга уругаар ядыы-түреигни чорукка болгаш аш-чүтка түттурган, оларның дыка хөйү бөлүүн медицина дузалаамчызы безин алыр эргези чок боол турар. Капиталистиг сайзырангай дыка хөй чурттарда «казанактар чурттуг» дээр уругларның, сөңгүр-кештиглер геттозунуң» чалыы чурттакчыларының байдалы база варберге.

Боо-чепсектя эндере бүдүрериңе кижи төрелгетеи чыл бүрү барык 800 млрд. долларны чарыгдап турар ыыдыт байдалды болдурбазыныи эргежок чугуазыи сессиязыи дыка хөй киржикчилерге айтып тургаиын ол демдеглээн. Шериг чарыгдалдарын хөй эвессти-даа кыыырар болза, ол дээрге, дыка хөй аарыгларны узуткаарынга, уругларны аъш-чем-биле хандырарынга четчир. Чаштар салгалының эйтырыгларын шинтпирээрде, кижи төрелгетеннің бодунуң келир үези дээш хамыктың мурнунда, Чер кырынга быжыг тайбыңны хандырарының эргежок чугуазының сессиязга онзалап айытпан.

ЛОНДОН. Экономиканың күрүне секторун катап хавырган, хөреңгитеннериңе хууда өнчүзү болдурар талазы-биле консервативтиг чазактың чорудуп турар политиказынга удурланышкынны илередириниң чыскаалы англи найысылалга болган. Ниитиниң транспортунуң 12 муң ажыг ажылдакчылары күрүнениң чамдык транспорт будүрүлгелерин, «Национал автомобиль компаниязы»-биле катай-хаара хуу хөреңгитеннер холунга дамчыдып бээрин көргеи транспорт дугайында хоолай төлевилелин парламентиин дамчыштыр хүлээп алыр дээн чазактың ораалажымышкынарын болдурбазының дугайында шинтпирлии-биле медеглээр дээш Лондоның кудумчуларынга чыскаалып алгаш эрткеннер.

ЧУРУКТА: Лондонга болгаи чыскаалдың киржикчилери. СЭТА-ның телефотозу.

ГФР. Тайбыңның барыынгерман талалакчыларының чаңчылчаан часкы ходелиишкиннеринге чүс-чүс муң кижи киришкен. Бавариинның Альпы даанын эдектеринден эгелээш, Соңгу далайның эриктеринге чедир ГФР-ниң 200 ажыг хоорайларынга болгаш чурттакчылыг черлеринге үш хүнүүң иштинде «тайбың маршталары» болгаш дайынга удур өске-даа чыскаалдар эрткеи. Оларга чоннуң янзы-бүрү кезектеринин төлөөлекчилери, оларның араазында социал-демократтар болгаш коммунистер, профзвителдериниң активчилери болгаш студентилер, партия кежигүүнү эвестер, хүрээ-хинт организацияларының төлөөлекчилери киришкеи. Олар шуптузу АКШ-тың болгаш НАТО-нуң улам күштелдирип турар боочепсектя эндере бүдүрүүшкүүнүге болгаш оиу Вашингтоннуң космосче үндүрүп, нептередир дээн орааладжымышкынарынга қилеңнээшкининг удурланышкынны илередирибиле каттышканнар. Часкы «тайбың маршталарының» түңнелинде Гамбургка, Кёльиге, Дортмундуга, Майнда-Франкфуртка, Мюнхенге болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынга хөй муң кижи киржикчилиг, улуг-улуг чыскаалдар болгулаан. Оларның киржикчилери бүштайгы согуушкуниуң америк ракета-ядролуг чепсектерни сайгара тургузарын соксадырын болгаш дедир аппаарын шинтпирлии-биле негээн.

ЧУРУКТА: Герман компартиниың даргазы Герберт Мис Бохум-Вермеге болган «тайбың марыжыныӊ» киржикчилериниң араазында.

АДН-СЭТА-ның телефотозу.

ТОКИО. Чыскаалганнарның хөй кижилиг колоииалары Токионуң төп кудумчуларын долга бергеи. Японияның кол-кол профзвилелдер каттыжмышкынарының кыйгырыын ёзугаар найысылалдың болгаш оон чоок-кавызының районнарыкы-даа ажылчы чонизры чаңчыл апарган часкы шинчээшкининиң үезинде чаңгыс эптит хөделиишкининиң хүнүн эрттиргеннер. 50 муң ажыг ажылчынар болгаш албан-хаакчылар боттарының эрге-шөлөөзин болгаш амыдыралчы эргеажыктарын камгалаарынга, чуртту милитаризастаарыкмың орууи дугаларынга шинтпирлии илередир дээш найысылалдың парыгынга митинг-ге чыылган.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилери.

Г. АНИЧКИНАНЫҢ телефотозу.

(СЭТА).

ЫНАКШЫЛДЫҢ ЧАЗЫ

Чалбыраштыг часкы даң бооп хуулуп алгаш,
Калбак, делгем Төрээн чуртту эргизе дээш,
Эзеңгиден тептингелек чоруур шаамда
Эчис иүзел төрүттүнгеш, ужуккан боор.

Дээрде хүнүүн хереледери сагыжымга
Дээптиг сыдым аргамчы бооп чораан уе—
Ушкан күштүү чалгыны бооп дагжавышаан,
Угаанымда балалбас ис арттырып каан.

Ырлаан хектиң өткүт, хөөг аялгазы,
Ыржыы үрэзи дамыратың шулураажы,
Даңзы үткүй кызаннады саглаңнашкан
Дал чечээ ол-ла хевээр сеткилимде

Сургуулдуба деңге кирер кожам кызы
Чучак томун эгни ажыр октан алган,
Шонган хүнге дөгелеңген бойдус байлаа—
Шончалайны казып бер деп эрешпишаан...

Чүгүрүктү сыдымнаптар апаргаштың,
Чүген-суглуун кыңгырады чезинп тура,
Чараш кыстың бердингенин эскерип каап,
Часкы шагга ынакшылым киткеп үнген...

Часкы бодал, эгээртинмес терең хем-не,
Чалгып келир күзел-биле таан байлак,
Ындынналган ыры-шоорну төрүп турар,
Ынакшылдың моңге чазы, сеңээ алдар.

Д. МОНГУШ.

Чамбы-диште башкалашпас бөдүүн чоннун
Чаагай чолга төрүттүнген төлдери бис.
Өрттүг халап дайын-чаанын чемижи бооп
Өскүс каарын кажанда-даа күзевес бис.
Келир уе моон артык чайынназын дээш,
Хевис ышкаш хоорайлар мандызын дээш,
Төдү чонга тайбың чол дээш туржурунга
Төрелдерге кезээде-ле
Төлептиг бооп дузалаар бис.

ХАДЫҢЧЫГАШ

Каас хептиг хадыңчыгаш
Кадыг чүрээм уяраттың:
Халат кеткен эмчи уруг
Каттырымзап турган ышкаш.
Кулузумзуг хадыңчыгаш!
Куюм сеткил кудараттың:
Өпей ырын шелер-хомус
Өөрүшкүнү ырлаан ышкаш.
Сыргаларлыг хадыңчыгаш
Кадын кыс дег чараш-тыр
сең.
Чулуктугбай — хадыңчыгаш,
Чурт-уун каастап
саглаңна-ла!

К. ОРГУ.

ЫРЛАЖЫЛЫ

Часкы хүнүүн хереледери —
Ынакшылдың элчилери
Чамбы-диште эргий кезинр,
Ынавыла биске келир,
Сагынгалым чараш-карам
Частың ырын ырлавыдам.
Хөңүүм чырык хөөнү болган
Хөөмейимни улаштырайн.
Салымывыс доңнашканын
Салгын-сырын дораан
чарлаар.
Шайлаңгавыс ёзулалын
Часкы бойдус баймрлаптар.

Н. КУУЛАР.

Сонуургактарга

КӨШКҮН УЛУС ХООРАЙЫ

Төп Азияның көшкүн улустарының хоорайлар түдүп турганының солун болгаш амдыызында кара чангыс оязагай чижээн моол археологтар Ара-Хангай аймактан тып алган. Ол хоорайны 20 чүс чыл мурнунда туткан деп, специалистер санап турар. Эртемденнер каш метр калбак даштап каан орук база тып алган.

● ●

ТЕРГЕЛИГДЕ ДҮРГЕН

Барыын-герман почтаның ажылы ват д.-эрзин шынзыдары-биле «Штерн» журналдың ажылдакчылары солун шенелдени кылган. Чангыс ол-ла шакта Ганноверден Бонниче ийи чагаа чоруткан. Бирээзин амгы почта-биле, а өскезин 1904 чылда ажыглап турган чиик терге ээзинге берип каан. Тергелиг чораай чагаа бир хонук мурнап четкен.

● ●

ШЫНЗЫЛГА БИЖИК

Копенгагеннин бир кинотеатрынга кино 23 шакта доостур турган. Киноаппарады үрелгеш, ол дүн ортузу эрткенде кээп төнген. Чырык кива берген соонда, кинотеатр директору часкаан келген эр кижилерге оларның өзалдаан чылдагаанын айыткан шынзыгталарны кадайларынга апарып бээри-биле үлеп берген.

Тараажының шулуктери

ЧЕРДЕ СИҢНИККЕН СЕТКИЛ

Хоочун тараажы Хөөжүн оглу Арбай-оолдуң ат-сураан дыңнаан боор силер. Арбай-оол механизатор мергежилиг болгурундан аңгыда, чогаалга сонуургалдыг тараажы. Ооң чарылбас ажы — хүрең кыдыраштың арынарында сагыш-сеткилдиң эртивелери, хөрзүнде үрезинвер дег, баш-тыртын келген чоруур. Ол бодунуң бижимелин шулуктер деп адаар кижи. Ону номчуурга, эге азы сөөлгү ачыжылгалар, одуургулар чок-даа болза, алдын үрезинверлиг, чылыг оттуг, хаяы боладдарлыг ёзулуг-ла проза шулуктер дижиривис, шулуктер.

КЫЗЫЛ ТУКТАР

Май — маадыр иштиң, маңнай соруктуң, сеткил-сагыш катгыштырылгазының, чечектериң айы. Май байырлалының бүдүүнде бистиң механизаторлар бригадазындан беш трактористи шилчиир Кызыл туктар-биле шаңнаткан. Ол туктарны кадаан тракторлар хову-шөлду хондур-дүндүр чарып-ла турлар. Күш-ажылдың туктары — чалбыраштар-ла! Ол туктарның «отчугаштарының чаштанчыларындан» оран-делегейниң кырында, бегүн — Май 1-де сая-сая туктар чалбышталы берди. Маршырлар — маадыр иштиң диңмизи-дир, чазык шырайлар —чайынның хүнүүң күзекчилери-дир, күш-ажыл — күчүүнүң күчүзү-дүр. Ажыл-иш — эммидирал!

КӨГЕ-БУГАЛАР

Хову турлазындан комбайннар, тракторлар болгаш өске-даа күчүлүг машина-техника үзүлбас. Оларның дааш-шимээнинге кым-даа анчыгышымас. Ол дааш-шимээн — оожум ыржымның аялгазы дег. Орта чүтле тараажылар эвес, а көге-куштар безин чаңчыккан. Тайбынның көге-бугалары дээр, тараажыларның ынак шак ол куштары чалгыннарын херелединдир ужа бээрге, тараажын чүү дээр! Маңган-өле ол куштарны магадап ханмас сен. Сактырга-ла, олар—авс, ак-көк дээрниң амылыг сүлделери дег. Өөр көге-бугалар ужун олурза, хенертен эргилиптерге — ак лайвер самолёттуң чалгыны хүнге кылаш кылынганзыг. Оларның хыралбас чалгыннары хевис ышкаш тараа шөлүн эргий үшсүнам. Оларны хоюслаңар, оларга боо даажы дыңнатпаңар, олар ол даштың хөлзевезинвер. Оларның хөлзээзиниң бистиң — хөлзээзинивис, дүвүреливис.

ХӨРЗҮН

Хайыралыг черинң кара хөрзүнүн адыштап алган тур мен. Оон чыды оязагай — үнүшсүг, дазылыг, тодаргайлаарга тараажыг. Та чеже бүүк-кежик мында сиңниккен чүве. Кандыттаа үрезин моон дазылданың үнүп кээр-дир ийин. Бо хөрзүнүң чалым-хаанын тиинге-даа уруп кээр болза, сагланң чечек частын кээр болбаажае. Киминиң ажылчын холуу чок болза — салым-чолуң кандыг турар ярги?!

АСКАН ТАРАА

Алдын-сарыг тараа чалгаан аңгыс кыдыында, ындыртынмаан черде чаңгыс баш тараа өскүссүргей чайганың тур. Оон кудартайы дажок. Ону кым эскерип ажаан аар боор ийик. Ол аңаа тура-ла, хар-соонга бастырып болур. Ындыг болалбиле, салам башкыг кызыл-гасты алыжымга уштаап, бүүкерде тараа аразынче чажып кагдым. Ол бишта чорааш хээрби чыгам тараа — ам чоннуң өнчүзү болган. Олар хилвс барбааннар. А бир эвес оларны үрезинге ажыглаар болза, — келир чылын ийи түс чыгам тараа болур-дур.

Чаңгыс мажах — чеже хире чидириг-дир? Тараапы кампаңар, орта хумагалыг болуңар!

В. СЕРЕН-ООЛ.

ДАҢГЫРАК

дүр, эштер! Демиселге каныалган Кызыл Армиявыстың аныяк хайынчылары чоннуң ышчылыгының даңгыраан берип турардыр. Мен ол даңгырактың сеткүл номчун бээрикте, силер книжи бүрүзү ошу катаптаңар.

...Василий төңдүрүүн келген. Ол ам заводта кады ажылдап турар өөрүүнүң болгаш Ленинниң бодунуң мурнунга социалистиг даңгыраан чугаалаар. Сүрээдээнинден ооң үнүү үнмейн барган ышкаш болган.

Яков Михайлович чөдүргүлээш, чугаалап эгелээн:

— Мен, күш-ажылчы чоннуң, кара тоннуг бергүн шала ийлеңдир сазын алган.

Владимир Ильич минута дере турган, шатын үнүүн көргеш, Удаазында Яков Михайлович портфелиниден сазын ушту эккелген. өткүт тода чугаалап эгелээн:

— Бөгүн бисте байырлал, өөрүүнүг байырлалдың хүнүдүр, эштер! Демиселге каныалган Кызыл Армиявыстың аныяк хайынчылары чоннуң ышчылыгының даңгыраан берип турардыр. Мен ол даңгырактың сеткүл номчун бээрикте, силер книжи бүрүзү ошу катаптаңар.

...Василий төңдүрүүн келген. Ол ам заводта кады ажылдап турар өөрүүнүң болгаш Ленинниң бодунуң мурнунга социалистиг даңгыраан чугаалаар. Сүрээдээнинден ооң үнүү үнмейн барган ышкаш болган.

Яков Михайлович чөдүргүлээш, чугаалап эгелээн:

— Мен, күш-ажылчы чоннуң, кара тоннуг бергүн шала ийлеңдир сазын алган.

Владимир Ильич минута дере турган, шатын үнүүн көргеш, Удаазында Яков Михайлович портфелиниден сазын ушту эккелген. өткүт тода чугаалап эгелээн:

— Бөгүн бисте байырлал, өөрүүнүг байырлалдың хүнүдүр, эштер! Демиселге каныалган Кызыл Армиявыстың аныяк хайынчылары чоннуң ышчылыгының даңгыраан берип турардыр. Мен ол даңгырактың сеткүл номчун бээрикте, силер книжи бүрүзү ошу катаптаңар.

...Василий төңдүрүүн келген. Ол ам заводта кады ажылдап турар өөрүүнүң болгаш Ленинниң бодунуң мурнунга социалистиг даңгыраан чугаалаар. Сүрээдээнинден ооң үнүү үнмейн барган ышкаш болган.

Яков Михайлович чөдүргүлээш, чугаалап эгелээн:

— Мен, күш-ажылчы чоннуң, кара тоннуг бергүн шала ийлеңдир сазын алган.

Владимир Ильич минута дере турган, шатын үнүүн көргеш, Удаазында Яков Михайлович портфелиниден сазын ушту эккелген. өткүт тода чугаалап эгелээн:

— Бөгүн бисте байырлал, өөрүүнүг байырлалдың хүнүдүр, эштер! Демиселге каныалган Кызыл Армиявыстың аныяк хайынчылары чоннуң ышчылыгының даңгыраан берип турардыр. Мен ол даңгырактың сеткүл номчун бээрикте, силер книжи бүрүзү ошу катаптаңар.

...Василий төңдүрүүн келген. Ол ам заводта кады ажылдап турар өөрүүнүң болгаш Ленинниң бодунуң мурнунга социалистиг даңгыраан чугаалаар. Сүрээдээнинден ооң үнүү үнмейн барган ышкаш болган.

Яков Михайлович чөдүргүлээш, чугаалап эгелээн:

— Мен, күш-ажылчы чоннуң, кара тоннуг бергүн шала ийлеңдир сазын алган.

Владимир Ильич минута дере турган, шатын үнүүн көргеш, Удаазында Яков Михайлович портфелиниден сазын ушту эккелген. өткүт тода чугаалап эгелээн:

— Бөгүн бисте байырлал, өөрүүнүг байырлалдың хүнүдүр, эштер! Демиселге каныалган Кызыл Армиявыстың аныяк хайынчылары чоннуң ышчылыгының даңгыраан берип турардыр. Мен ол даңгырактың сеткүл номчун бээрикте, силер книжи бүрүзү ошу катаптаңар.

...Василий төңдүрүүн келген. Ол ам заводта кады ажылдап турар өөрүүнүң болгаш Ленинниң бодунуң мурнунга социалистиг даңгыраан чугаалаар. Сүрээдээнинден ооң үнүү үнмейн барган ышкаш болган.

Яков Михайлович чөдүргүлээш, чугаалап эгелээн:

— Мен Россияның Социалистиг Республиказы дээш демиселге, социализм болгаш бүтү чоннуң ак-дүнмалыышкы чоруу дээш бодумнуң күжүмнү-даа, амы-тынымны-даа харам чокка бээримни аазап тур мен...

Василий Ленинден карак салбаан.

Владимир Ильич хөрээп бичии мурнадып алган шимчеп дивейн турган, бергүн кыза тудуп алган салаалары билдирер-биледирбес шимчеп каап турган, а ооң карактары ажыттажыг чок мыйнаар чугаалап турган ышкаш болган: силерээ, ынак ажылчыларын, мурнунда аар-бергеге ышкалаалар хей, партия силерге бүзүрел турар, хосталгазы болган тиилелгени камгалаарынга чоң бага силерге бүзүрээр.

Ында мынаар харыы дыңналган:

— Мен ажылчын болган тараанын чазактың баштайгы кыйгырыышкыла харыы кылыр Совет Республиканы камгалаарынга белеңнии аазап тур мен...

Кызыл шеригнер чыскаалышкан.

Ажылчыннар ийи талазынга дириг ханалар боон тургулаашкан. Марш чиртицейни-ле берген.

Владимир Ильич чайы-биле эртип турган эрес-маадыр аныяк кызыл шеригнерни магадап көргеш, аныяк Советтер Республиказын камгалаар бижит, идегелиг күш бар-дыр дээрзин бодап турган.

Бо дээрге 1918 чылдың майда ам Владимир Ильичиниң адын эдилээн Михельсон заводунга боон турган.

ЗОЯ ВОСКРЕСЕНСКАЯ

⊙ ТЕАТР ●

ДАЙЫН БОЛГАШ ИЕ

Республиканың хөгжүм-шиин театрының коллективи Май баймрлалының бүдүүнүнде, улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатқан чаа шиинн уран чүүл човулелинге дужаган. Ленинчи болган ССРЭ-ниң Күрүне шаңналларының лауреады Киргизияның улустуң чогаалчызы Чингиз Айтматовтуң «Иениң шөлү» деп сураглыг төөжузун Борис Львов-Анохинниң сценажытканын ёзугаар тургускан. Инсценировканы тыва дылче М. Хомушку очулдурган. Чаа шиинн тургускан режиссёру — театрның кол режиссёру С. Петренко. Режиссёру—И. Лопсан. Чурук каастагазын театрның кол чуруукчузу В. Шульга кылган.

«Иениң шөлү»— ава кижиниң төрээн черинге, тараалаң эргим шөлүнге ханы ынакшылын, чон-биле холбаазын, Совет Ада-чуртту камгалаар дээш туружун тоожуп, оны моңге жилдин турар чогаал. Чогаалдың кол маадыры — быжыг турушту моозу-шынарлыг ие Толганайның ролюн РСФСР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кемденбиль күүседип турар. Берге үелерде Толганайга Черне үнүп кадын, сагыш-сеткилин үлежи бээр кылдыр шиинн тургускан. Ол рольда аныяк артист З. Баймр.-оол, Толганайның ооллары Касым, Маселбек, Джайнактың рольдарында — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Сөлүн-оол, Д. Монгуш, Х. Ширинн-оол олар. Оларның адазы Суванкул — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Бады-Сагаан, Толганай-биле кады амыдыралдың аар-бергезин үлежин эртип келген келин Алиманның ролюнда Тыванның комсомол шаңналының лауреады Д. Барынмаа.

С. БОЛАТ-ДЕМИР.

ЧУРУКТА: «Иениң шөлүдем» көргүзүг.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Ырының болгаш таңцының күрүнеңиң «Аян» ансамблиниң концерти, май 1-де, эгелээри 16 шакта.

Ыры-хөгжүмүүң «Аян» ансамблиниң концерти, май 2-де, эгелээри 16 шакта.

Ч. Айтматовтуң «Иениң шөлү» деп шиинде, май 2-де, эгелээри 19 шак 30 минута.

Ж. Мольериниң «Скапеннің үүлгедиглери» деп комедиязы, май 3-те, эгелээри 19 шак 30 минута.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНГА НОГААН ТЕАТРГА

«Колос» Культура бажыңының агитбригадазының коңцерти, май 1-де, эгелээри 12 шакта.

Хоорайның улусчу театрының концерти, май 2-де, эгелээри 12 шакта.

Үрер хөгжүм оркестриниң концерти, май 3-те, эгелээри 12 шакта.

№ 4 школаның концерти, май 3-те, эгелээри 14 шакта.

«ХҮРЕШ» СТАДИОНГА

Чайгы спортчу сезон ажыдыышкыны: хүреш, гимнастарның көргүзүглүг оюну, чиик атлетикага эстафета.

ПАРКТЫҢ СПОРТ ШӨЛҮНГЕ

Волейболга бляцтурнир, май 2-де, 11 шакта.

Ойнаарактар театрының концерти, май 2-де, 12 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

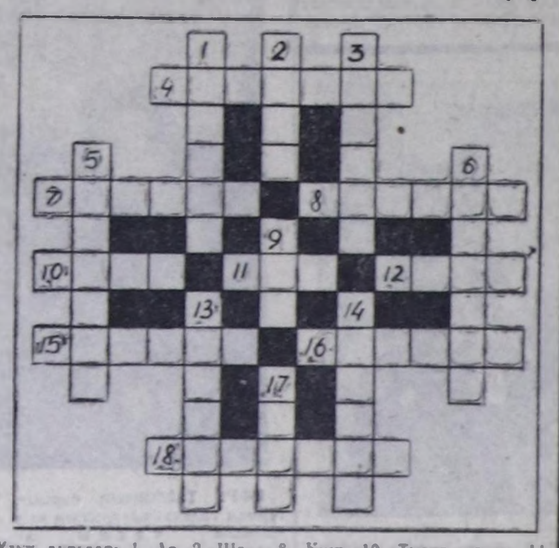
Бот-тывыгыр уран чүүл концерти, май 1-де, эгелээри 15 шакта.

Аныяктарга дыштанылга кежээри май 1—2-де, 19 шакта.

«Сактыышкыннар» деп темалыг кежээ, май 3-те, 19 шак 30 минута.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

КРОССВОРД

Узун дурглаар: 1. Ат. 2. Шериг кезээ. 3. Ыяшта дос. 5. Дат ады. 6. Мунгараа. 9. Аңчыгаш. 13. Сава. 14. Аңчының эдм. 17. Ак.

Доора дурглаар: 4. Совет ыраажы. 7. Бичии кушкаш. 8. Куш. 10. Тувуг мяжы. 11. Сан. 12. «Хайыраан боттар» маадыр. 15. Кыска дыштанылга. 16. Насеком. 18. Кушкаш. Тосъе классчы Долаана УСПУН тургускан. Тээлм.

ТВ

МАЙ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.50 — «Тиилелгениң стратегиязы». Хей сериялыг документалдыг фильм. 13-кү фильм. «Дайынның соолгу даштанныкпайлары». 2-ги кезээ. 9.55 — Москва — Маадыр-хоорай. 11.55 — Цирк ареназында. 11.35 — Тайбың болган аныяктар. 12.10 — ССРЭ-ниң улустарының мурзары болгаш ташылары. 12.40 — «На миг оглянуться». Уран-чечен кинофильминиң биштайгы көргүүү. 1-ги серия. 13.45 — Москва. Кызыл шөл. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан Кызыл хоорайның ажытчы чоннарының байырлал чыскаалы. В. И. Ленин аттыг шөлден дорт дамчыдар.

МОСКВАДАН

12.00 — Кинокоңцерт. 12.40 — Ж. Бизе, Р. Щедрин — «Кармен — сюита». 13.45 — Москва. Кызыл шөл. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан Кызыл хоорайга байырлаан дугайында репортаж. 16.55 — Кызыл хоорайның № 20 уруглар садының чаштарының коңцерти.

МОСКВАДАН

17.15 — «Хат-биле ойнаашкын» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.35 — Л. Леонов. — «Аммыдыралче чалалга». Фильмшин. 20.00 — «Тамчыктыг үзүкар, чаштар!». 20.20 — Документалдыг телефильмвер. 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1-ни байырлаан дугайында репортаж. 22.00—23.20 — Оперетта артистериниң коңцерти.

ИЯГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Майда Москва». Совет ырларының коңцерти.

КЫЗЫЛДАН

9.10 — Межегей ортумак школазының өөреникчилериниң коңцерти. 9.35 — Фильм-коңцерт. 9.55—Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан Кызыл хоорайның ажытчы чоннарының байырлал чыскаалы. В. И. Ленин аттыг шөлден дорт дамчыдар.

МОСКВАДАН

12.00 — Кинокоңцерт. 12.40 — Ж. Бизе, Р. Щедрин — «Кармен — сюита». 13.45 — Москва. Кызыл шөл. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан Кызыл хоорайга байырлаан дугайында репортаж. 16.55 — Кызыл хоорайның № 20 уруглар садының чаштарының коңцерти.

МОСКВАДАН

17.15 — «Хат-биле ойнаашкын» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.35 — Л. Леонов. — «Аммыдыралче чалалга». Фильмшин. 20.00 — «Тамчыктыг үзүкар, чаштар!». 20.20 — Документалдыг телефильмвер. 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1-ни байырлаан дугайында репортаж. 22.00—23.20 — Оперетта артистериниң коңцерти.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге ол хар холумактыг чаъс чаар. Сонгубарының түктен хаттың күжү секундада 9—14, чамдык черлерге 18—23 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—10 градус соор, чамдык черлерге 1 градус соор, 4 градус чылыыр. Хүндүс 6—11 градус чылыыр, чамдык черлерге 1 градус соор, 4 градус чылыыр.

Кызылга хар холумактыг чаъс чаар. Сонгу-барының түктен хат күштелгенде секундада 18—23 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 0—2, хүндүс 7—9 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАЙ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Клятва Джантая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

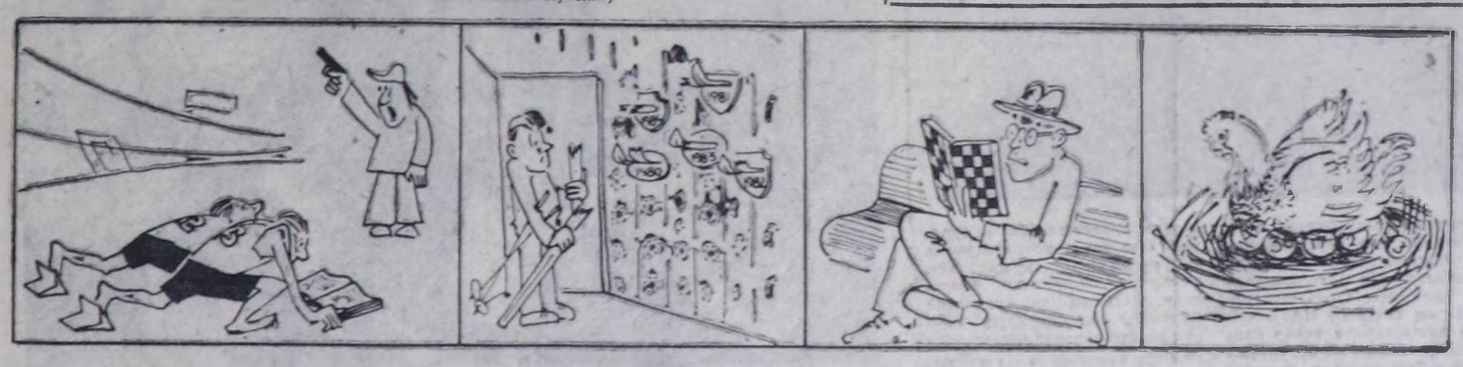
«ПИОНЕР»: «Приключения бельчонка Мики» 10.00, 13.20, «Действуй по обстановке» 11.30, 17.20. «Чучело» 14.50. «Победа» 19.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Прими за семью морями» 13.00. «Я за тебя отвечаю» 15.20, 19.00. «Злой дух Ямбуя» 17.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Потомок Белого Барса» 15.40, 18.20. «На дальних берегах» 14.00 шактарда.

ЧУРУКЧУНУҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

(Геннадий МАКАРОВТУҢ блокнодундан)

СӨСТЕР ЧОККА...

Редакциянын адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аммырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3104.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00533

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 102 (12792) | 1985 чылдың май 2, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек.

Тайбың, демократия болгаш социализм дээш империализмге удур демиселге ажылчы чоннарның делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ни делегейниң бурунгаар депшилгелиг кижи төрелгетени, бүгү совет улус, ооң иштинде Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннары политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүң байдалынга демдеглеп эрттирген.

МАЙНЫҢ БИРНИҢ СЫЛДЫСТАРЫ, БИСТИҢ ТИИЛЕЛГЕЛЕРИВИСТИҢ СЫЛДЫСТАРЫ

Москвада Кызыл шөлге ажылчы чоннарның чыскаалы

Карак чивеш дээр аразында шыпшың апарган. Улуг байырлалдың өөрүшкүлүг мяжымы. Спасск суургазында шактың согуну шуут-ла «10» дээш санга чоокшулай бээрге. Кызыл шөлге мындыг мяжым апаар. Чогум-на ол үеде амгы бо хүн болгаш эрткен-даа хүн — бистериң ооң ажуу-чиптес тиилелгелерин келир үеже алгап чоруурувус төөгү карак чивеш дээр үе аразында кежту берген шыкаш сагындырар.

Ол мяжым үезинде дыңнаалап, өндүр улуг болуушкуннарны... сактып көрээлиңер.

«Мавзолейниң маны дажында, Кремльдиң адыр-адыр баштарлыг ханаларында хүн хеллери чайнавышаан. Спасск суургазының шагының согунналарын каракты чылчырыкталдыр алдынналдырып тур. Кайгамчыктыг кавас часкы хүнүүн чап-чаа эгелээн, дүмдүүнде булут-даа чок эртенге. Бистиң тиилелгевистиң дашкының адып келгени ол-дур». 1945 чылдың Майның Бирде Москванын дүгайында «Правдага» парлаттынган репортажтың бо одуруулары бүгүн угаан-медерелге тодаргайы-биле кирип келирдир. Ынчангаш ол хүнүүн өөрүшкү-маннайлыг байдалы чүрттүң кол шөлүүде чыылганнарны база катап хаара туткан.

Частың болгаш идегелдериниң демдээ» — Майның Бири дәртен чыл мурнунда улуг Тиилелгенииң медээнүзүн болган. Ийи байырлал чаңгыс кылдыр хаспырлашкан Совет кижилер дайынның үр чылдарында, дайынның доостуру мырыңай чоокшулап келгенде, бир-ле дүгаарында ынчан Кызыл шөлге ужурашкан тулуушкуннар фашистиг араатанның шуут-ла ижээнинге чоруп турган. Ынчан Москвага дүүн чаа-ла 1408 дүмелерде үргүлүлүзөп от өжүрүүшкүнүн соксаткан, Кремльдиң сылдыстарының цывыттарын ажыктан болгаш олар база катап Төрээн чүрттүң кызырынга чайнап эгелээн.

Баштайгы социалистиг күрүшенниң нәйысылалы чогум-на Майның 1-де — бөмбүрзектиг улустарының пролетаржы эпсеткил каттыштырылгазының хүнүнде бодунуң тайбын овур-хевиринче катап шилчээнин шынап-ла кайгамчыктыг, онзагайдыр. Совет кижилер фашизмни чылча шаптышаан, боттарының черин хостап, бүгү кижи төрелгетеннииң хосталгазы болган аас-кежиин дээш база демисежин турган. Олар байырлалды демдеглевишаан, мындыг байырлалдарның Кызыл Армияның хостап кааны Варшавага, Софияга, Европаның өске-даа хоорайларынга база эрткенин, фашистерниң мөлчүгдел-дарадалын ап октаан Римге 60 мун хире кижи кирипкен ажылчыннар чыскаалының болганын өөрүшкү-биле дыңнааннар.

Тургузууху ажыл-херекти бүдүрүп турар улус, бистер, бүгүнгү байырлалда партияның XXVII съездиниң төлептиг уткуруунуң дугайын бодавышаан, бистиң чүрттувус тайбының ленинчи угланышкыны-биле быжыы-биле чоруп, ону камгалавышаан, 40 чылдар иштинде тайбың дээрииң аланда чүрттап турарын болдап келгеш, оның чоргаарланып турар бис. Бистиң Адачүрттувусту, ооң чөвүлелчилерин идегелдин-биле сөңгээларынын эргежок чүтүлә чүүлдерә шуптузу ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниге бар болгун дээш, моон-даа соңгаар күжүвусту харамнанмас бис дээрзин СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунга онзалап айыткан.

Варшава Керээзин бирик төөрби беш чыл күштүг болуп турар болгаш бүгү үенин иштинде ол чавырымышкынче болгаш чепсеелеңишкинни кызыгаарларывыче, ниити-европа кады ажылдажылгазын калбартырынче угланган тодаргай идеяларның эгелекчизи боон келген. Ону Майның Бириниң бичии-ле мурнуу чарымда Варшава Керээзинин киржикчилери чүрттарның дээди партия болгаш күрүне ажылдакчыларының ужуражымышкынына бадыткаан.

Социализм биле тайбың — чарылбас. Кызыл шөлдүң байырлалга каасталга-шимелдениинң кол-ла үткааы шак ынаат. КУМ-нуң бажыңының хавазында шөлче угланган канчаар-даа ажок улуг паннола: «Делегейнин ядролуг дайынының кыжаымышкынын узутказар дээш демиселди улам күштелдирээлинер!» деп бижип каан. Ооң оң талазында паннода — чаа делегейниң тургузукучулары чүүп каан. Олар баштарының кырынче тараа сывын болгаш чүрттүң шиитпирлеп турар сорулгаларының утказын илереткен, мынча деп бижээн кызыл пөстү көдүрүп алган турарлар: «Коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа тиилелгелерже, бурунгаар!», «Күш-ажылы дээш — алдар болгаш хүнду!», «1985 чылдың планын чедиишкиниг күүседилиңер, беш чылды төлептиг доозаалыңар!».

Транспарантылардың бирээзинде — «XXVII съездиниң шиитпирлеп күш-ажыл-биле үткүүлүнар!» деп бижил каан. Коммунистер чыжыкшың ажыттыкарынга чедип ооң айдан эвээп уе арткан.

Кызыл дадаазының хөрээнге баглап алгаш, баштайгы, чажыт маёвкаже үнген пролетарий, Ада-чүрттүң Улуг дайынының хоочуннары — фронтучулар, тылдың ажыл-ишчилери база Кызыл шөлде келгеннер.

Часкы саатын кызыл туктарны кимскидип тур. ССРЭ-ниң Күрүнеңиң камгалал комитединиң мөңгеде кадагалаарыла-биле коллективтерге артырган туктарын туткаш. Майның Бириниң чыскаалынче үнерин Ада-чүрттүң Улуг дайынының хоочуннарынга даалырып бүзүреткен. Колонна кирында — Майның Бириниң кыйгырыгларын бижээн транспарантылар, күш-ажылчы чедиишкиннериниң рапорттары.

Байырлалды, күш-ажылчы тиилелгелер-биле ужуражырының чаңчылыкка москвачылар 1945 чылда база шынчы болганнар. Майның 1-де өөрүшкүлүг, шуут-ла дайын мурнундагы шыкаш, дыңнадыгны парлаан турган: хоорайның үлетпүрү апрельдиң планын ажыр күүсеткен. Дайын үргүлүлевишаан турда-ла, чүрт экономиканы тайбың оруукче шилчидип эгелээн. Частың байырлалының мурнуу чарымда партия ажылчы чоннарны дайынның болдургаңа балыгларны дүрген экиртирииче кыйгыраан.

Москвачылар аңаа бир дугаарында харылаан. Каш-ла ай эрткен соонда, боттарының дайын соолуун башкайгы чыскаалы — ноябрь 7-де олар күш-ажылчы тиилелгелериниң рапорттары-биле Кызыл шөлге келгеш: бистиң завод фронтуга 12 мун миномёттарны, пистолет-автоматтарга чедиг миллион хире кезектерни берген болгаш ам автомобильдерге артык кезектерни кылып турар бис; бистер муң-муң танкыларны электри техниказы-биле хандырган бис, ам тракторларны дерип турар бис; автоматтарның 2,5 миллион мяң сеңгээрин кылган бис, амгы үеде — боттарывыстың доктаамал ажылывысче пиргеш, мебельди кылып эгелээн бис.

Бүгүн күш-ажылчы Москваның сайнары ооң өске, хемчээшкин сайнары ооң өске. Беш чылдың иштинде машиналарның, дериглелериниң, аппараттарның болгаш приборларының чаа 700 хевирлерин кылып үндүрүп эгелээн. Үлетпүр продукциялының бүгү немелде өзүлдезин күш-ажылдың будурукчулуун бедидерибиле чедип алган. Наймыслалдың 1,2 миллион ажыг чүрттакчылары чүрттаала байдалын экижидип алганнар. 6,9 миллион москвачылар В. И. Ленинниң төрүттүгеен хүнүнден бээр 115 чылын коммунистиг субботникке шалыпчы ажылы-биле демдеглээннер. Тиилелгеге тураскаал тудуунуң фондузуунче 32,2 миллион рубльдың шилчиткен. Тиилелгениң 40 чылынга алдар болдурган күш-ажылчы эвилчегни Майның 4-те субботник-биле доозарынче мааадыр-хоорайларның кыйгырыын бүгү чүрт деткээн. СЭКП-ниң XXVII съездиниң төлептиг уткуруу дээш социалистиг чарыш улам кавбарып турар.

Найысылалдың тутунда Алдын Сылдыс, өске-даа шаңналдар — москвачыларның даймчы болгаш күш-ажылчы чедиишкиниериниң хереченээ-дир. Маадыр-хоорайның эмблемазы аттар-шарыга шөлдеп көдүрүлүп үнүп. Ооң өске нәйи шар В. И. Ленинниң портредин болгаш «Май 1» дээш бижимелди Москваның дээрбиче көдүрүп үндүрүп.

Москвачылар болгаш наймыслалдың авлчылары Коммунистиг партияның, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының делегерезин! Партияның күүш-чоңбиле чаңгыс эптиинде! Чоңнуң күүү — партия-биле чаңгыс эптиинде, ооң удурткулазында!» деп кыйгырыг удаа-дараа чаңчыланып турган.

(Уланчызы 3-ку арыда).

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ШАҢНАЛДАРЫ

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев ССРЭ-ниң Дээди Соединиң Президиумунуң хавсканын ёзугаар апрель 30-де Ада-чүрттүң Улуг дайынының болган күш-ажылчы фронтунуң идепкейлиг киржикчилериниге—СЭКП ТК-ның аппарадының белүк харыысалгалыг ажылдакчыларынга Ада-чүрт дайынының 1 болгаш II чергенин орденнерин, «1941—1945 ч. Ада-чүрттүң Улуг дайынынга Тиилелгенииң 40 чылы» юбилей медальдарны тывыскан.

М. С. Горбачев бүгү эштерге Төрээн чүрттуң бедик шаңналдары-биле, кел чылдар байырлаа — Майның Бири болган Улуг Тиилелгениң 40 чыл-биле чүреттинг харыызындан баймр чедиргеш, чазагай мадыкшылдыг болган Коммунистиг партияның политиказын амыдыралга боттандырар талазы-биле чедиишкиннерлиг болуруун оларга ыңаажы.

Шаңнаткаанар партияга болгаш чазакка оларның күш-ажылын бедик-биле үнелээнин дээш чазбыштыы-биле өөрүп четтиргенин илереткеш, моон-даа соңгаар боттарының күжүн болгаш билинн бистин социалистиг Ада-чүрттүң чагай чоруунга бээрин бүзүреткеннер.

(СӨТА).

МАЙ 1-НИ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

Тайбыкның, аас-кежиктин, күш-ажылдың байырлалы — Май 1 важан-даа, кымга-даа онзагай. Чайның кайгамчык чылыг хүннерии медээлеп келген ол байырлал бистиң чүртувустуң, бурунгаар депшилгелиг чүрттарның, миллион-миллион кижилерниң сагыш-сеткилинге чырык хүн бооп чайынаар. Май дээрге-ле тайбың дээн, эп-сеткил каттыштырылгазы дээн. Ылангыя бо чылын СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткелдин, Ада-чүрттүң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга ол улам онзагай.

Совет Тываның хоочуннары, чалыы ишчилери, чаштары дүүн Май 1-нии байырлалынга чаңгыс кижи дег киржип, чаңчыл болган чыскаалдарның колонналарынга аас-кежиктиг, каткы-хөглүг чорааннар. Оларның туткан лозуңнары, плакаттары Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеңиң иштии база даштыкы политиказын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерии деткип турарын, тайбынның хөрээнге боттарының салыышкынын шыдаар шаа-биле кинрерин илергейлеп турганнар.

Кызыл хоорай

Май. Тайбын. Күш-ажыл. Бо сөстер бистерге эртим, чоок. Ооң байырлалы кымга-даа өөрүнүг. Дүүн эртен Кызылга эгелээн чыскаал Май 1 байырлалының өөрүнүүн бадыткаан. Найысылалдың ажылчы чоннарының байырлыг чыскаалының эгелээринге чедир аазаш эвес уе артканда-ла шимчээшкин эгелеп, чадаг кижилер, машиналар ол-бо шуужа берген. Ямзыбүрү өнер-биле хаастаан күдүмүлар бир янзы көзүлген, кызыл туктар кимскээн. Чурттакчыларның арын-шырайларында өөрүшкү долган.

Дүүн эртенгиниң 9 шак үезинде-ле Ленин кудумчузунуң яксынга, Интернациональная, Комсомольская, Каз-Хем күдүмчуларынга лозуңнар, плакаттар туткан кызылчылар чыглып, боттарының колонналарының турар черлериниге четкилеп кээп турганнар. Ыры-шоор янда-мында дыңналган, хөгжүм-ажылга куттулган, каткы-хөг кайнын бээр ужукпан. Хаастап, дерээн машиналар оларның аразы-биле ол-бо шуужуп, турар черлериниге таваар тургулаан. Бүргезимээр турган, байырлал шинчи кирип, аяскан дээрде хүнүүн өткүт дерелдери өөрүшкүнү улам немээн.

Байырлыг чыскаалдың баштайгы колонназы. Хоорайның күш-культуржулары эрткен соонда бирги колонна шимчеп үнер. Анаа школачылар чоруруу чаңчылчаан. Ол дээрге бистиң келир үевиске, омак-хөглүг салгакчыларывыска бедик бүзүрел, хүндүткел-дир. Аас-кежиктиг чаштар боттарының башкылары-биле кады школаларының дугаарлар дайы-биле эртип турган. Оларның аразында школаны доозуп үнер чоокшулаан элээдилер, удавас бирги классты доозар чаштар... Оларга ада сагыш салыышкын дээш Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка өөрүп четтиргенинии сөстерин олар илергейлевишаан, иидир баары-биле чоргаар баштап эрткеннер.

Тываның баштайгы дээди өөредилге чери — педагогика институдунуң, Красноярскиниң политехниктиг болгаш көдээ ажыл-агый институттарының Кызылда филиалдарының студентилери, тускай ортумак өөредилге черлериниң сургууулдары катыы хөглүг, ырлыг-шоорлуг эрткеннер. Келир үениң специалистери боттарының күзелин сөзүгээр шилип алган мергежилиге төлептиг бараан болуруп даңгыраглаан турганнар. Бистиң чүртувустун-даа, республикавыстында-даа кыстарының, оолдарының кирер чери муңчок, олар чонунга төлептиг болгун болзун дээш чон өөредип ап турар. Келир үеги ажылчын ангының отрядынга кирер ПТУ-лар сургуулдары база оларның сообиле чоруп органнар. СЭКП ТК-ның «Оолдар болгаш кыстар! Билиглерии, культураңы, профессионал мергежилди могаг чок шиңээдип алыңар! Коммунистиг партиянын болгаш совет улустуң революстуу, хөйүнчү болгаш күш-ажылчы чаңчылдарын көөдеңнер!» деп кыйгырыы чаштарга, бир демниг «Ура!» деп аңаа харыылаанар.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективтериниң Май мурнуун социалистиг чарыжының тиилекчилериниң колонналары иидир чоогунга көстүп келген. Бо чылын мурнакчы коллективтериниң сыны мурнундагы үелерден хөй болган. Ыңдыг болбас арга чок. Бо чыл дээрге, он бирги беш чылдың доозуукчу чылы. СЭКП-ниң элчилиг XXVII съездизинге белеткелдин чылы. Улуг Тиилелгениң 40 чылы, стахановчу шимчээшкиниң 50 чылы... Мындыг төөгүдүг чылдың эгезинден тура күш-ажылчы коллективтерге социалистиг чарыш улам дээштиг калбарган, ылаңныг онаалдалар күүселдезин, будурукчулуун, күш-ажылдың сагыыга-чурумун дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазы бедээн.

Социалистиг чарыштың тиилекчилериниң аразында «Тыва тудуу» трестиң № 48 тудуг эргелели база бар. Ук будурүлгеин тиилекчилериин одуруунче ооң ажыл-ишчи бригадалары көдүрүп үндүрген. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугчузу, Күш-ажылдың Кызыл Тук болгаш Улустарының пайралы орденнериниң эзилеачизи, шеверлекчилер бригадазының бригадири Е. С. Бизяева бодуунуң бригадазы-биле базып эрткен. Екатерина Сергеевнаның удуртқан коллективи шеверлел кылырының механизастаттыйган аргазын ооң ажыг чыл мурнунда-ла ажыглап эгелээн. Ооң дүржүлгазын совүргеп Красноярск крайның болгаш Якутияның тудуучулары база кээп турган. Бригаданың чаа аргазы—күш-ажылдың будурукчулуун үш катап бедидеринге ядыг болган.

Бригадири-биле чыскаалдың чаңгыс одуруунга мурнакчы ажылчыннар В. Оюн, А. Тарасенко, С. Кажыхай олар чорааннар. Оларның базымнары дыңыыр. Ол бирги беш чылдың сөөлүү чылын чедиишкиниг доозарынга оларның бүзүрели улуг. Олар камналга болгаш хумагалал чурумун күштелдирип турган, бо чылын он кубометр ховодугну, бир-бир тонна цементини болгаш гипсти камнап аарын хүлээгеннер. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниге харыы кыыдыр оларның алган сөөү халас барбазынга ыңы-даа бүзүрээр.

Каастап дерээн колонналар иидир баары-биле шуужуп-ла турган. Өөрүшкү-маннай. Чүс-чүс кызылчыларның ырышоору ырактарже ужукпан. Олар күш-ажылды алганнар, тайбынны ырлаанар. Коммунистиг партияны алдарлыг-каннар. «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делегерезин! Партияның күүш-чоңбиле чаңгыс эптиинде! Чоңнуң күүү — партия-биле чаңгыс эптиинде, ооң удурткулазында!» деп кыйгырыг удаа-дараа чаңчыланып турган.

(Уланчызы 2-ги арыда).

ЧУРУКТАРДА: Кызыдың ажылчы чоннары Май 1-нии чыскаалының үезинде.

МАЙ 1-НИ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

(Төнүүш. Эгези 1-ги арында).

Ак-Довурак

Май 1-ге тураскаатқан байырлыг хурал апрель 30-де болуп эртти. Хурал соонда солуп концертти көргүскен.

Дүүн лозунгар, туктар, чечектер туткан ак-довуракчылар эртежик-ле боттарының чыгыр черлеринге четкилеп келгеннер. Чыскаалды спортчуларның болган школачыларның колонназы ажыткан. Колоннага өөренекчилерь-биле кады «Улус өөредилгезиниң тергиин» аттың эдилекчизи башкы Г. И. Максанова, хоочун башкылар Д. Н. Скорых, Г. В. Надина болган улус өөредилгезиниң еске-даа хоочулары чораанар. Оларның соон дарый «Тыва даг-дүгү» комбинатка ажылдаар аныяктар белеткээр профтехучилищенің башкылары болган сургуулдары өттүкен.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективиниң колонназында бедик сорттуг рудалардан даг-дүгү арыгларр шехтиң каннакчызы В. К. Монгуш, бөдүүн рудалардан даг-дүгү арыгларр цехтиң ажылчыннары Ч. К. Өлзей, В. К. Чицкевич болган оон-даа еске мурнакчылар чоруп орган.

Дараазында колоннаны Ак-Довурак АТБ-зинниң он бирги беш чылдың планнарын күүседип алган, ам он нүнги беш чылдың үлүүлүг ажылдан турар шалыпчылары баштай алган кел чораанар.

Байырлал хүнүнде хоорайның чурттакчы чону солуп концерттерин көргеш, спортчу маргылдааларга киришкен.

Кызыл-Мажалык

Май 1 байырлазынга тураскаатқан байырлыг хуралдар район төвүнге болгаш еске-даа чурттакчылыг суурларга болуп эрткен.

Дүүн эртенгиниң тос шак ажыы турда, Кызыл-Мажалыктың ажыл-ишчилери байырлыг чыскаалга киржирип-биле чыглып келгеннер. СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нүргат чыскаал мурнунуң митингизинге сөс ап, доозукчу чылдың эртнен айларында кандыг чедиишкиннер чедип алдынганын болгаш часкы хоо ажылдарының канчаар чоруп турарын чугаалаан болгаш чыскаалганнарга байыр чедиргеп.

Чыскаалды тук тудукчуларның, спортчуларның колонназы ажыткан. Оларның соонда уруглар албан черлериниң колонназы ыры-хөглүг эрткен. Даразында колонналарга ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип турар социалистит чарыштың тиилекчилер коллективтери чораан. Оларны районда эң мурнакчы тудугжу организация — КМК-741-ниң коллективи баштаан. Хоочун тудугжу Д. К. Хомушку удуртқан бо көжүн чоруур механизатторлуг колоннаның тудугжулары эрткен чылдың планнаг нөябрьда күүседткен, а бо чылдың бирги кварталының планнаг онаалдаларын 107,8 хуу бөттандырган.

Чыскаалга Май байырлазын күш-ажылчы чедиишкиннерь-биле уткаан бот-оруга-чарылгалыг сентелге-тудуг участогунуң, районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжымышкынының, коммунал ажыл-агый бүдүүлге эргелезиниң, амыдырал хандырылга комбинадының ажыл-ишчилериниң колоннаны база эрткилээн.

Чыскаал соонда спортчу маргылдааллар болгаш концерттер болган.

Тээли

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан байырлыг хурал апрель 30-де Тээлиниң Культура бажыңынга болган. Райүүскомунуң даргазы В. Х. Сүге-Маадыр оңаа өлеткел кылган, бай-тайгажылларның байырлалды күш-ажылчы чедиишкиннерлиг утказының дегдеткен.

Дүүн Тээли суурнуң школачылары, ажылчы чоннары 10 шак четирээзе СЭКП райкомунуң болган райүүскомунуң бажыңынның чанында каас-шынык иеттиишкен, оның-хөглүг ыры-шоорлуг, катык-хөглүг шөлчилер. Оларның хоорайның чурттакчы чону солуп концертин көргеш, спортчу маргылдааларга киришкен.

Чадаана

Байырлал шинчи кыыр шиметтинген Чадаана хоорайның кудумчуларынга хөгжүм үүр, ыры-шоор оон-моон чаңгыланып, коллективтер чыскаалче үнери-биле ыяш-мыяда чыглып эгелээн. Албан черлериниң, организацияларның, бүдүүлгелериниң, школаларының бажыңнарында лозуңнарны өскүлаан, кызыл туктар хатка хөлбецейниң ханын тургулаан.

Байырлыг чыскаалды спортчуларның колонназы ажыткан. Хоорай школаларының аймыран-чараш колоннаны ырлыг-хөглүг эрткеннер.

Бирги кварталдың планнаг онаалдаларын чедиишкиннигге күүсетпеш, социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп, СЭКП райкомунуң, райүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун алган хлеб заводунуң, көжүп чоруур механизатторлуг № 3 колоннаның, амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелиниң коллективтериниң колонналарының чыскаалдың бажыңга чоранар.

Колонналар шиметтинген, каас-чараш, «Майның 1-и делгерезини!», «Тайбың», «Нәйырал» дээш лозуң, плакаттарлыг, кызыл туктуганнарлыг, өңнүг шарларлыг чыскаалчылар холдарында хөбү-биле, туктуналаан. Шуушкан колонналарга эртти турда, индирдеп лозуңнар чаңгыланып, кижилерни үлам сорук киргеп.

Автотранспорт бүдүүлгезинниң, районуң харылзаа белдирининиң, райпонуң, ыяш ажыл-агыйының, райүүскомунуң, партия, комсомол райкомнарының коллективтериң Май 1-ниң чыскаалынга организастыы-биле киришкен.

Байырлал хүнүнде район төвүнге, совхозтарга, чурттакчылыг суурларга солуп программалыг ураа-түүл концертери, спортчу маргылдааллар болгулаан.

Сүт-Хөл

Сүт-Хөл районуң төвү Сүт-Хөл суурнуң кудумчулары, совхозтар төттери, чурттакчылыг суурлар байырлал шинчи кыыр шиметтинген, кызыл туктар кинсээн, лозуңнар, плакаттар оларны каастаан. Май 1-ниң байырлалын районуң чону сорук киришкинниг утказан.

Күш-ажылчы коллективтер боттарының колонналарын көрүштүг дерээш, хөй лозуңнарны, плакаттарны туткулап алгаш, Сүт-Хөл суурнуң төвүнде кол шөлге чыглып, чыскаалга киржирип-биле эрте-ле четкилеп келгилээн.

Спортчуларның көрүштүг, ыяш дериттинген колонназы чыскаалды ажыткан. Бистиң өзүл-орар келир үеже салгалывыс — школачыларның колонназы оңаа каас-чаражыбиле илгалын чораан. Уругларның, оолдарның колдарында өңнүг шарлар, кызыл туктуганнар. «Май 1 делгерезини!», «Тайбың делгерезин!» дээш лозуңнарны өөренекчилер туткулаан.

Оларның соон дарый районуң мурнакчы күш-ажылчы коллективтиниң колоннаны ажыткан. Оларның соонда Сүт-Хөлдүң ажылчы чону, спортчу маргылдааллар, концерттер болган.

Мугур-Аксы

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1-ниң байырлалын малчыннар чүрту — Мөңгүн-Тайганың ажылчилери бедик көдүрүүшкүнүүт байырлап эрттиргеп. Мөңгүн-тайгажылдар СЭКП Тос Комитединиң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болган социал хөгжүлдезин дүрбелеп дүтаймда» докладын бүрүн деткип, бөдүүн ажыл-ишчи кижи дээш партияның болган совет чазактың ада сагыш салымнарын кыдыр ол докладты үнелеп, деткип турар.

Май 1-ниң байырлалының хүнүнде район төвү — Мугур-Аксы суурга холдарында «Май 1», «Тайбың, күш-ажыыл», «Улуг Тиилелгениң 40 чылы», «Партияның XXVII съездизиниң төлептиг ажылчиниз-биле уткууда» дээш сөстерлиг лозуңнар туткан, ыры-шоорлуг, катык-хөглүг өңнүлер-ле хөй болган.

Районуң албан черлериниң организацияларының, үлетпүр бүдүүлгелериниң, улус өөредилгезиниң, садыг, харылзаа коллективтериниң, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң ажылчыннары, албан-хаакчылары болган инженер-техниктиг ажылдакчыларының байырлыг чыскаалы дүүн Мугур-Аксы суурга болган. Күш-ажылдың болган тайбыңның байырлалының хүнүнде мөңгүн-тайгажылдар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төлептиг уткуурун, он бирги беш чылдың доозукчу чылының база ниитизи-биле беш чылдың планнаг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседирин илерегилээннер.

Байырлыг чыскаалдың соонда Мугур-Аксы суурнуң спорт шөлдеринге ыяш-бүрү спортчу маргылдааллар, оюн-тоглаа болган.

Самагалдай

Тайбыңның, частың, күш-ажылдың байырлалы Майның Бирии тес-хемчилер эки утказынар. Районуң совхозтары, бүдүүлге коллективтери Май мурнуунуң күш-ажылчы эдилээнге киришкеннер. Дөрт айларның планнаг хуусаазындан эрте күүсетпилээн Самагалдайда Сельхозтехниканың районнар аразында каттыжымышкыны, ыяш ажыл-агыйы, № 1070 КМК-ның коллективтери чыскаалганг. Райүүскомунуң даргазы И. У. Успун байырлал чыскаалының киржикчилеринге байыр чедирип, түвө чугаалаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төлептиг уткуур болган он бирги беш чылды чедиишкиниг доозар дээш соруктуг ажылдаарын районуң ажылчы чоннарын илередип турарлар.

Сарыг-Сеп

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалын Каа-Хем районуң ажыл-ишчилери күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужурашкан болгаш байырлалды-биле дендеглеп эрттиргеп.

Дүүн эртенгиниң 10 шакта СЭКП райкомунуң болган райүүскомунуң бажыңының чанында Сарыг-Сеп суурнуң ажылчы чоннарының чыскаалы эгелээн. Чыскаалды эвилелдешкен республикаларның туктарын тутқан мотоциклистер ажыткан. К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң, Коммунистиг партияның болган Совет чазактың удуртукчуларының портреттерин, транспарантылар, лозуңнар, ыяш-бүрү өңнүг чечектер, шарлар бо хүнүнүң байырлалдыг аянышинизин бадыткап турган.

Хоорайның кол шөлүнге 13 байырлал колонналарының чыскаалын школалар коллективтери баштап чораан. Оон соонда СЭКП Бии-Хем райкомунуң болган райүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан Сельхозтехникүркомнуң Тураның район салбырының болгаш Бии-Хемде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелиниң, Тураның № 2 оруқ-сентелге-тудуг эргелелиниң база еске-даа мурнакчы бүдүүлгелериниң коллективтери боттарының күш-ажылчы чедиишкиннерин чоргаарланып эрткеннер.

Ыяш ажыл-агыйының ыяш белеткээр пунктунуң, сентелге тудуг участогунуң, № 833 тудуг эргелелиниң, еске-даа бүдүүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының коллективтериниң колоннаны каас-чараш шиметтинген, бир деминг чыскаал-биле эртнен.

Чыскаал соонда район төвүнге, суурларга ыяш-бүрү спортчу маргылдааллар, дыштанылга кежээлери болган.

Хандагайты

Район төвүнүң төп стадионунга ажылчы чоннуң байырлыг чыскаалынга турасказтаткан митинг болган. Орта СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак сөс ап, түвө чугаалаан. Ол Май 1 байырлалын тавармыштыр ажыл-ишчилерге байыр чедирген болгаш байырлал мурнунуң чарыжынга тиилекчи болган коллективтерни адаан демдеглээн. Индир баары-биле 15 колоннаар эртнен. Башгайы одурутда бирги кварталда районуң үлетпүр бүдүүлгелериниң аразында чарыштың тиилекчизин районнуң амыдырал хандырылга бүдүүлге болгаш сентелге-тудуг эргелелдериниң коллективтери баштаан.

Эртенгиниң 10 шакта район төвү Каа-Хем суурнуң чурттакчылары «Мир» Культура бажыңының чанында чыглып келген. Кижи бүрүзүнүң арынарында хүлүмзүрүг чайнаан, катык-хөглүг көөрешкен, хөгжүм үүр чаңгыланган турган. Олар частың, күш-ажылдың, тайбыцның байырлалы — Май 1-ниң чыскаалынга үнүп келгеннер.

Баштай-ла митинг эгелээн. Аңаа улус депутаттарының Кызыл райүүскомунуң даргазы М. П. Бессмертных чыглаанарга байырлал тавармыштыр байыр чедирип, районда ажыл-иштиң байдалын чугаалап, соруглаларга доктаагаан. Даразында байырлалдың чыскаалы уламчылаан. Колонналарга бүрүзү квас-шинык деритинген. Чыскаалдың ажынга спортчулар, башкылар болгаш социалистиг чарыштың мурнакчылары, күш-ажылдың болгаш даймының хоочуннары. Кинскээн туктарының адаанда ажылчы ангыланың херээ базымы Май 1-ниң байырлалын улам сорук киргеп.

Чыскаал төнген соонда оюн-тоглаа, спортчу маргылдааллар уламчылаан, байырлал хүнү Хову-Аксыга оңаа-чаагайыбиле частың, тайбыңның, байырлалды өөрээш турган.

Туран

Байырлал бүдүүлгүнде-ле районуң көдээ суурлары, сүт-бараан фермалары, малчын бригадалар төттери кызыл туктар болгаш дозуңнар-биле шиметтинген.

Эртенгиниң 10 шакта Туранның ажылчы чоннары байырлал ёзузу-биле арыг-силиг кылдыр кеттингеш, чыскаалга киржири-биле чыглып келген. Оларның холдарында кызыл туктар, «Май 1 делгерезин!» «Тайбың делгерезин!» дээш, оон-даа еске ыяш-бүрү транспарантылар, лозуңнар, өң-бажың чечектер, шарлар бо хүнүнүң байырлалдыг аянышинизин бадыктап турган.

Хоорайның кол шөлүнге 13 байырлал колонналарының чыскаалын школалар коллективтери баштап чораан. Оон соонда СЭКП Бии-Хем райкомунуң болган райүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан Сельхозтехникүркомнуң Тураның район салбырының болгаш Бии-Хемде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелиниң, Тураның № 2 оруқ-сентелге-тудуг эргелелиниң база еске-даа мурнакчы бүдүүлгелериниң коллективтери боттарының күш-ажылчы чедиишкиннерин чоргаарланып эрткеннер.

Ыяш ажыл-агыйының ыяш белеткээр пунктунуң, сентелге тудуг участогунуң, № 833 тудуг эргелелиниң, еске-даа бүдүүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының коллективтериниң колоннаны каас-чараш шиметтинген, бир деминг чыскаал-биле эртнен.

Чыскаал соонда район төвүнге, суурларга ыяш-бүрү спортчу маргылдааллар, дыштанылга кежээлери болган.

Эрзин

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Майның Бирии районуң ажылчы чоннары политиктиг бедик көдүрүүшкүнүүт уткааннар. 1985 чылдың майы онызагай үеде эртти турар—удавас улуг Тиилелгениң 40 чылы. Районуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төлептиг уткуур он бирги беш чылды чедиишкиннигге доозар дээш бо хүннерде каш даклыр күжениишкин-биле ажылдаан, ажылдың шынары, каминалгалыг болуру дээш оңаа кичээнгейин салып турарлар.

Тайбының, күш-ажылдың болгаш частың байырлалының уткулга хуралдары район төвү Эрзинге болгаш ажыл-агыйлар төттеринге болуп эрткилээн. Май бирииң эртенинде Эрзин суурга ажылчы чоннарының байырлалга тураскаатқан чыскаалы болган. Колоннаның бажынга Эрзин ортумак школазының өөренекчилери. Май Бир мурнуунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери чораанар. Байырлал колоннаны туктар, лозуң, плакаттар-биле чараштыр шиметтингеп. Май, Тайбың, Нәйырал, Тиилелге дугайында бижиглелерни чыскаалганнар тудуп чораанар.

Байырлалга тураскаатқан оюн-концерттер, спортчу маргылдааллар район төвүнге болгаш еске-даа суурларга эрткилээн.

Бай-Хаак

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан байырлыг хуралдар район төвүнге, чурттакчылыг черлерге болуп эрткен.

Май 1. Районуң чурттакчылыг черлери байырлал шинчи кирген. Район төвүнүң ажылчы чону байырлал чыскаалынга киржири-биле СЭКП Тандың райкомунуң чанында шөлге чыглып келгеннер. Чыскаал эгелээн. Кызыл туктар кинсээн, лозуң, плакаттарлыг, өң-бажың шарларлыг, чечектерлиг колоннаар удаадараа эртип эгелээн. Ажылчы чоннуң чыскаалын чаңчыл ёзугаар школачыларның деминг, каас-шынык колонназы ажыткан. Оларның соонда социалистиг чарыштың мурнакчыларын, школачыларның, башкыларның каас-шынык колоннаны ажыткан. Оларның соон дарый, бүдүүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының колоннаны эрткен. Мурнунда — мурнакчылар, районуң бүдүүлгелериниң аразында Май мурнуунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери. Таңдының ыяш ажыл-агый черинин, орук-сентелге участогунуң тулуг коллективтери, районнуң кооператорлары оларның аразында. Мурнакчы бүдүүлгелерниң соонда байырлал чыскаалының киржикчилери өскеда коллективтериң колоннаны удаа-дараа эрткилээн.

Байырлалдар хүнүнде — районуң чурттакчылыг черлериниң спортчу маргылдааллар, оюн-концерт болган.

Шагаан-Арыг

Хоорайның кудумчулары, скверлери, аллеялары байырлал шинчи кирген, каас-чараш апарган. Кайда-даа аймаң кызыл туктар, лозуңнар, плакаттар. Май 1-ниң хүнүнде эртен эрте-ле улуг, бичии чон кудумчуларже үүр келгеш. Ында-мында оюн-баштак, ыры-шоор дыңналган, кижилер шинык кылыр кеттингеп, оларның арын-сыларында өөрүшкү-маңнай чайнаан!

Тоора-Хем

Май 30-де районуң Культура бажыңынга, суурларга делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскаатқан байырлыг хуралдар болган.

Май 1-ниң чыскаалынга киржири-биле Тоора-Хем суурнуң чурттакчылары СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң бажыңының чанында шөлге эртенгиниң 10 шакта чыглып келгеннер. Ажылчы чоннуң байырлал чыскаалы эгелээн бетинде, митинг болган. СЭКП Тожу райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгушка сөс берген. Он бирги беш чылдың доозукчу чылының планнаг онаалдаларын күүседир база СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш районуң ажыл-ишчилериниң кайчаар ажылдап турарын ол чугаалаан. Май мурнуунуң социалистиг чарыжының түмнеедиринге доктаагаан.

Байырлал чыскаалы эгелээн. Кызыл туктарлыг, лозуң-плакаттарлыг, өң-бажың шарлар, чечектер туткан колоннаар удаа-дараа эртип эгелээн. Ажылчы чоннуң чыскаалын чаңчыл ёзугаар школачыларның деминг, каас-шынык колоннаны ажыткан. Оларның соонда социалистиг чарыштың мурнакчыларын, ыяш ажылагый черинин коллективин баштаан колоннаар эрткен.

Май байырлалының хүннеринде районга спортчу маргылдааллар болган.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың ажылчы чоннары Май 1-ниң чыскаалының үезинде.

МАЙНЫҢ БИРНИҢ СЫЛДЫСТАРЫ, БИСТИҢ ТИИЛЕЛГЕЛЕРИВИСТИҢ СЫЛДЫСТАРЫ

(Төнчүү. Эгези 1-ги арныда).

нистиг партияның болгаш Совет күрүмениң улуртукчуларын «Ура!» деп сөстер, диниттиг, үр соксаал чок адыш часкаашкыны-биле чүректин ханыжындан үттүп, байыр чедирип турганнар.

Мавзолейниң тер индириге эштер М. С. Горбачев, Г. А. Аджев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Г. В. Романов, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. В. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, И. В. Капитонов, В. П. Никонов, К. В. Русаков олар үнүп келген.

Индирде — сураглыг совет черниг начальниктери.

Байырлалдың ыржымын Кремль курантыларының он удаа медээзин солупкан. Байырлал эгелээн дугайын фанфарлыг аялга дыңнаткан. «Делегейниң ажылчы чоннарының эң-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1 делегези!», «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делегези!» «Ура!» деп чалбыштыг кыйгырыглар чаңгыландыр дыңналып турган.

Мавзолейниң индириге пионерлер чедип келген. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүмениң улуртукчуларынга чечектерин олар тудускан.

Ажылчы чоннарның байырлал чыскаалы эгелээн. Кайгамчык чараш Кызыл шөлдүң аалыларын хүлээп ап эгелээн. Найысылалдың бүгү үжен үш районнарының ажылчы чоннары боттарының тургузукчу күчүзүн Май 1-нии хүнүнде бадыткап көргүскен.

Кайгамчык чаагай, күчүлүг, Кымга-даа тиилеттирбес — Төрээн чуртум, мээң Москвам,

Тергиин ынак Москвам — деп ырның аялгазы, үделгезинбиле күш-ажыл гвардиязының байырлал марыжы эгелээн.

Пролетар районнуң колхозчузу автозаводчулар баштаан, «Дизельдинг ЗИЛ-169 деп 50 автомобильдер — партияның XXVII съездизинге бистиң белээвис». Бо чаагай сөстерни И. А. Лихачев аттыг заводтуң коллективиниң социалистиг хүлээглелериндеп трансвааритыда үшта бижип каан.

— Май Бирниң байырлалы — чаартылганы байырлалыдыр. Бистиң заводувус бага чаартының турар. Заводту ынчаар чаартыр, делегей стандарттарының деңнелингге дүшүттүр машиналарны эң-не бедик шынарлыг кылдыр кажаар бүдүрер дугайында ажылчы чугаа СЭКП ТК-ның Чинглие секретары М. С. Горбачев бистиң заводка чоокта чаа кээп чорган үеде болган. Заводтуң ажылчыларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының оон-биле ужуражымышкынына киришкен мен деп, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры ажылчын Ю. И. Барулина чоргаарал-биле чугаалап турар. Беседаның үезинде ажылчыларның көдүрген хөй айтырыглары. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң материалдарынга айыткан. Бүдүрүлгенин эртем-техниктиг чаартылгазының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң дээди делегей деңнелиин чедип алырының чугула ужур-дузазын Пленумнуң материалдарында онзалап демдеглээн. Заводтуң коллективи бо сорулганы чайгылыш чокка боттандырып турар: күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле беш чылдың даалгазын оон ажылчыннары хуусаа бетинде Улуг Тиилелгениң 40 чылынга чедир күүседир.

— СЭКП-нин XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш амгы үеде калбарган социалистиг чарыш кайгамчык бедик утка-шынарлыг болуп турар. Кижи бүрүзү бодунуң хүүда салышкынын беш чылга удам-на хөйүү кирериин ол чарыш хүлээндирип турар. Бо талазы-биле чаагай үлегерин коммунистер, бистер киирер ужурлыг бис—деп, найысылалдың «Метротудуунун» партия организациязының секретары, механик А. С. Морухов чугаалап турар. Бо чаагай хүлээлгени чедиишкиниг күүседиринге үндезин — большевикчи чаңчылдарның уламчылаашкыны, партия кежигүнүүн ак сеткилдиг болгаш арыг мозу-шынары-дыр.

Бодунуң партийжи кол хүлээлгезин коммунист Морухов төлептин-биле күүседип келгеп болгаш күүседип-даа турар. Бо дугайын оон намдары тодаргай хереченлеп турар. Бодунуң бүгү амыдыралынга үшүүн бир кезиин Александр Сергеевич чер аалынга болгаш суглуг черге эртиргеп. Найысылалдың метрозун тударынга ачы-хавыяалары дээш ону орден болгаш хөй медальдар-биле шаңнаан, а Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-мээжирдиг чоруу дээш аңаа Совет Эвилелиниң Маадыры бедик атты тыныскан. Күш-ажылдың болгаш дайынның он хоочуну бодунуң эштери база өөренчилери-биле кады Мавзолейниң базары-биле чоргаар эртпеп. Метрозун тудугжулары найысылалдың чер аалынга ажылдарының адырга эң бедик көргүзүглерин чедип алган. Автокомбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажыддакчылары Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен.

Шөлде — Москваның «Париж коммунязы» адык фабриказының ажылчыннарының кодонязы. Бүдүрүлгенин коллективи — чаартыкчы коллектив. Фабриканың корпустарынга тыныгган чаа хөй эгелээшкиннерни бүгү адырның бүдүрүлгелери ажыглаан. Депшилгелиг дериг-херекселдер-биле хандыртынган чаа бүдүрүлге корнүзүн «Париж коммунязы» фабрика Май Бирниң бүдүүзүнде ажылдарга киирген. Оон коллективин баштайгы шыңгыы шылгалданы ленинчи коммунистиг субботниктиң хүнүнде алдарлыы-биле туткан. Бедик шынарлыг, чараш 31 мун эжеш идиктерни каанган алдынган чиг эт-биле коллектив ол хүн бүдүргеп. Фабриканың ажылчыны Л. Н. Одинокова депутат демдектиг болгаш кызыл баит-биле чыскаалга киришкен.

— Чонның хереглел бараанарын бүдүрериң көөдедир, шынарын экижидер, ассортиментизин калбартыр дугайында чугула соруглганы Май Бирниң бүдүүзүнде болган СЭКП ТК-ның Пленумунга тодаргай айыткан. Чиик үлетүрүү болган ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң комплекстиг программазын чоокку үеде бадылаары көрдүштеп. Ол программа меңээ, тус чер Советтиң депутады ажылчынга бүгү бүдүрүге ажыл-чорудуганың үндезини болур — деп, мурнакчы ажылчын чугаалаан.

Күш-ажылчы Москваның бүгү төлээлекчилери — ажылчыннар, эртемденнер, конструкторлар болган ачы-дуза чедирилгезиниң ажылдакчылары чыскаалга бир эң-сеткилдиг болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражыр соруктуг күзел-биле киришкен.

Бистиң Төрээн чуртувустуң көдээ черлериниге специалистери белеткээр талазы-биле кол «өөредилге штабының» — Тимирязев аттыг академиялыг специалистери Май 1-нии чыскаалынга киржип, Кызыл шөлдү тавартыр чоргаар базып эрткеннер. Чурттуң еске-даа эртем төптери-биле академияның специалистери демнежип алган. СЭРЭ-нин Аъш-чем программазын боттандырарынга төлептиг салышкынын киирип турар.

Черни космостан көргеп чер бомбүрээзиниң түгле чайгыс кижизи 1961 чылдың Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен. Космонавтылар, инженер-техниктиг ажыддакчылары Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен.

Шөлде — Москваның «Париж коммунязы» адык фабриказының ажылчыннарының кодонязы. Бүдүрүлгенин коллективи — чаартыкчы коллектив. Фабриканың корпустарынга тыныгган чаа хөй эгелээшкиннерни бүгү адырның бүдүрүлгелери ажыглаан. Депшилгелиг дериг-херекселдер-биле хандыртынган чаа бүдүрүлге корнүзүн «Париж коммунязы» фабрика Май Бирниң бүдүүзүнде ажылдарга киирген. Оон коллективин баштайгы шыңгыы шылгалданы ленинчи коммунистиг субботниктиң хүнүнде алдарлыы-биле туткан. Бедик шынарлыг, чараш 31 мун эжеш идиктерни каанган алдынган чиг эт-биле коллектив ол хүн бүдүргеп. Фабриканың ажылчыны Л. Н. Одинокова депутат демдектиг болгаш кызыл баит-биле чыскаалга киришкен.

— Чонның хереглел бараанарын бүдүрериң көөдедир, шынарын экижидер, ассортиментизин калбартыр дугайында чугула соруглганы Май Бирниң бүдүүзүнде болган СЭКП ТК-ның Пленумунга тодаргай айыткан. Чиик үлетүрүү болган ачы-дуза чедирилгезиниң комплекстиг программазын чоокку үеде бадылаары көрдүштеп. Ол программа меңээ, тус чер Советтиң депутады ажылчынга бүгү бүдүрүге ажыл-чорудуганың үндезини болур — деп, мурнакчы ажылчын чугаалаан.

Күш-ажылчы Москваның бүгү төлээлекчилери — ажылчыннар, эртемденнер, конструкторлар болган ачы-дуза чедирилгезиниң ажылдакчылары чыскаалга бир эң-сеткилдиг болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражыр соруктуг күзел-биле киришкен.

Бистиң Төрээн чуртувустуң көдээ черлериниге специалистери белеткээр талазы-биле кол «өөредилге штабының» — Тимирязев аттыг академиялыг специалистери Май 1-нии чыскаалынга киржип, Кызыл шөлдү тавартыр чоргаар базып эрткеннер. Чурттуң еске-даа эртем төптери-биле академияның специалистери демнежип алган. СЭРЭ-нин Аъш-чем программазын боттандырарынга төлептиг салышкынын киирип турар.

Черни космостан көргеп чер бомбүрээзиниң түгле чайгыс кижизи 1961 чылдың Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен. Космонавтылар, инженер-техниктиг ажыддакчылары Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен.

— Москваның чер адазында оруу узун назылыг-даа болза, ол мурнуку хевээр апаак. «Полянка» болгаш «Боровицкая» деп чаа станцилар бо чылын ажыглалга кирер—деп. «Красная Пресня» депонуң машинизи М. А. Негодин чоргаарал-биле чугаалап турар...

Метрополитенчилер — маадырлыг Красная Пресняның колониязында. 1905—1907 чылдарның революциязының Кызыл тугун көргүскен чидиг кызыл постуң олар тудуп алгаш, Кремльдиң хаалаларының баары-биле эртиннер.

Май 1-нии байырлал чыскаалында — «Кызыл пролетарийниң» ажылчыннары Днепропетровск, Магнитканы болгаш социалистиг индустрияның эске-даа баштайгыларын бистиң чуртувус тургузуп турган үеде «Кызыл пролетарийниң» ажылчыннары боттарының күш-ажылчы салышкынының дугайында Төрээн чуртка айыткааннар. «Чедер болгаш эртер!» деп баштайгы совет токарь ставогунуң майын олар ынчаарда тудуп алгаш, Май Бирниң чыскаалында Кызыл шөлдү тавартыр чоргаарал-биле эрткеннер.

Найысылалдың станок тудукчуларының амгы салгакчылары Төрээн чуртка, Май 1-ге чаагай белээн сөңнээннер. «1985 чылда техниктиг 1500 робот комплекстерни бүдүрер бис» деп хүлээлгени оларның колониязының кырында лозунда бижээн.

Ленинчи чаңчылга шынчы бистиң партиявыс чуртун бурунгаар хөгжүлдезинин угланышкынынарын тодаргайлаарда, чоннуң дириг чогаадылгазынга, оон мергеи үгаанынга, талантызынга болгаш тургузукчу күш- ажылынга даянып турар. Ажылчы чоннарның социал идепкейлиниин, оларның инициативазының болгаш энергиязының бедиишкини — бистиң күчүлүг күрлавырывыс болуп турар дугайында № 1 автокомбинаттың коллективиниң чижээ тодаргай хереченлеп турар. Чаа техниканы садып алырынга немелде чарыдалдар чокка найысылалдың эң улуг ол автотранспорт бүдүрүлгези механизация ажылдарының адырга эң бедик көргүзүглерин чедип алган. Автокомбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажыддакчылары Май 1-нии чыскаалынга бедик көргүзүглерлиг киришкен.

Шөлде — Москваның «Париж коммунязы» адык фабриказының ажылчыннарының кодонязы. Бүдүрүлгенин коллективи — чаартыкчы коллектив. Фабриканың корпустарынга тыныгган чаа хөй эгелээшкиннерни бүгү адырның бүдүрүлгелери ажыглаан. Депшилгелиг дериг-херекселдер-биле хандыртынган чаа бүдүрүлге корнүзүн «Париж коммунязы» фабрика Май Бирниң бүдүүзүнде ажылдарга киирген. Оон коллективин баштайгы шыңгыы шылгалданы ленинчи коммунистиг субботниктиң хүнүнде алдарлыы-биле туткан. Бедик шынарлыг, чараш 31 мун эжеш идиктерни каанган алдынган чиг эт-биле коллектив ол хүн бүдүргеп. Фабриканың ажылчыны Л. Н. Одинокова депутат демдектиг болгаш кызыл баит-биле чыскаалга киришкен.

— Чонның хереглел бараанарын бүдүрериң көөдедир, шынарын экижидер, ассортиментизин калбартыр дугайында чугула соруглганы Май Бирниң бүдүүзүнде болган СЭКП ТК-ның Пленумунга тодаргай айыткан. Чиик үлетүрүү болган ачы-дуза чедирилгезиниң комплекстиг программазын чоокку үеде бадылаары көрдүштеп. Ол программа меңээ, тус чер Советтиң депутады ажылчынга бүгү бүдүрүге ажыл-чорудуганың үндезини болур — деп, мурнакчы ажылчын чугаалаан.

Күш-ажылчы Москваның бүгү төлээлекчилери — ажылчыннар, эртемденнер, конструкторлар болган ачы-дуза чедирилгезиниң ажылдакчылары чыскаалга бир эң-сеткилдиг болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражыр соруктуг күзел-биле киришкен.

Бистиң Төрээн чуртувустуң көдээ черлериниге специалистери белеткээр талазы-биле кол «өөредилге штабының» — Тимирязев аттыг академиялыг специалистери Май 1-нии чыскаалынга киржип, Кызыл шөлдү тавартыр чоргаар базып эрткеннер. Чурттуң еске-даа эртем төптери-биле академияның специалистери демнежип алган. СЭРЭ-нин Аъш-чем программазын боттандырарынга төлептиг салышкынын киирип турар.

Александровтуң чогаатканы олыры найысылалдың Белорус вокзалынга дайынның дөртку хүнүнде ансамбльдиң күүселдези-биле чаңгыланын эгелээн...

— Ынчаардагы дүвүрээзиниг, ыыт-даштыг, шуут кижи долган вокзал амыдыралынның бүгү дургузунда уттуңдурбас кылдыр арткан—деп, ол композитор мынны чугаалаан.

— Доктаамал даалаш-шимээндеп, инда-мында дайынчы командылалдардан ангыда, бистерниң, артистерниң тоол көөр чүве чок мыкаш кылдыр сагындырын турган. Оон ачам дириңёр шыпкымжын көдүрген соонда, ыры-даа чаңгыланын үнген — залга ыржым шыпшыш-на аварган. Олурган кижилер туруп келгеннер. Күрүве Гимнизин күүсеткенде мыкаш, турупканнар. Оон соонда дайынчыларның диилээнин ёзугаар ансамбль ол ырыны катап-катап күүседип-ле турган... Ансамбль дайын чылларында будүң-чартык муң концерттерни колдуунда-ла фронтунуң мурнуку шугумнарынга үдүргеп. Солдаттар болган офицерлер оларны сагыш-сеткилдиң чепсээ кылдыр санап турганнар. Ол хире үнелээшкинден улуг чүү турарыл? Ыры кадыг-берге чылдарда-даа, улустуң өөрүшкүлүг хүннеринде-даа хереқ. Бистер музыкада болгаш хореографияда илереттингеп тайбынга ынакшылыг сагыш-сеткилдиң ынчыг чепсээ-биле ССРЭ-нин ГДР-ге культура хүнеринге киржирп-биле Берлинче чоруур бис.

Аялгалар — байырлалдың өткүт үнүүг киржикчилери. Колониалар кырында чоогга ынак ыры, тураскаал ыры база катап чаңгыланып тур:

Яблоньнар, грушалар-даа
чечектелгеп,
Хемнер кырында туманнар
эжиглеп,
Херии, бедик эрик кырын
орта,
Катюша-даа үнүп келген...

Тиилелгениң күчүлүг чепсээ болган аныяктарның, болган студентилерниң Москвага болуур XII Бүгү-делегей фестивалын бистиң чуртта ураң-чеченнин-биле Катюша деп чаңгыс ат-биле адаан. Реактивтиг чепсектиң дүрээ-чуруун болган сарыг баштыг, чечек бөрттүг кыстың чуруун «Компрессор» заводтуң төлээлекчилери шөлдеп тудуп алгаш эрткеннер.

— Дайынның баштайгы хүннеринде чаа хевирлиг чепсекти, аддаржаан «Катюшаны» кылын үнүүрерин кыска хүүсаада организастаар сорулганы бистин муриувуска салган — деп, фронтучу чылларның шалыпчызы А. А. Кузнецов чугаалаан. — Бир-ле ай эрткен соонда, дайзын оон өлүмүүг соггуушкуннарынга таварышкан...

Хоочуунуң бодаларын аныяк бригадир Геннадий Новиков уламчылаан:

— Фестивальга киржир эрте дээш чарынга мээң эш-өөрүм ёзугуур-ла соруктуг, тывыскыг ажыл-херекти көргүзүп турар. Дыка хөй аныяктар чыыштыр ажыттывар хүнүнге чедир хүүда беш чыл планнарын хүүсаадап эрте күүседирнин, оон эртер хүннеринде камнап алганы чиг эт болгаш материалдар-биле ажылдаарын шинтпирлээнер.

Шөл фестивальдың өң-баазын чечектер-биле шыптына берген. Ол бичии бомбүрөек мыкаш апарды: бүгү диптердеп келген класс-чараш национал ядык-хептиг аныяк оолдар болган кыстар базын эртип турлар. Улустарның найыралының Патрис Лумумба аттыг университединиң студентилери чалыылар чыжыңнын кыйгырыглаан бо сөстерни аңгы-аңгы дылдар кырынга чугаалап турлар: «Империализмге удур демиселге сагыш-сеткил каттыштырылгачы» деп чаагай сөстү илергейлеп турар. Ынчаарга өң-сеткил каттыштырылгазы чалгы назы байырлалының кол черии ээлээп турары таварылга эвес. Амгы үеде делегейниң янзыбүрү черлериниге кижилериниң хаяы төктүп, улустар чалыгдалга болган човуланга таваржып турар. Оон бүрүүзү делегей империализмиге болган реакциянга оналажып турар — деп, Сальвадордан келген Эстебан Карденас чугаалаан. Империализмниң болган реакциязының үүгедиглерин, албадаашкынын, күчүлээшкинин, күрүве террорузмин Латин Американың чурттакчылары, бистер көрүп шаг болдувус деп, аалчы медеглээн.

— Совет кижилериң, чер кырында чаагай сеткилиг бүгү кижилериниң өң-сеткил каттыштырылгазы бисче чаа-чаа күштү, чоогтуг хереқтиг тиилээриниге бүзүрелиг берин турар. Москвага Май Бирниң чыскаалынга мыкаш, тайбынны, делегейниң улустарының аас-кежиин кампалаар дээш күш-ажыл кижилериниң үүгфестивальдың хүннеринде баа катап күүдүүр-биле дыңналыр дээрзиниге бүзүрээр бис—деп, Никарагуадан келген Иван Ромеро чугаалаан.

— Делегей социалзынының, делегей пролетарадының болгаш национал-хосталгалыг шинчээшкинниң эвилели быжыгып турзун!— деп, СЭКП ТК-ның Кыйгырыы Кызыл шөлге дыңналып турган.

Тайбынның, социал деңнелгелиг чоруктуң, социализминиң күштеп тиилеттирбес. Партия-биле кады, оон мергеи үгаанныг үдуртулгазыбиле тургузукчу нарын сорулгаларны шинтпирлээриге, эң-не чөптүг ёзуум-чурумнуң тиилелгезиниге — коммунизминиң хереқтиг тиилелгезиниге салгышкынны көөдедиригге чайгылыш чок шинтпирлиниң, сынныш чок түгүлүүн москвачылар Кызыл шөлге байырлалдың чыскаалынга база катап көргүскеннер.

...Кызыл шөлдең кажан-даа чарылбас бис. Майның Бирн бодунуң эвилээн Улуг Тиилелгениң хүнүнге дыңчыдын берип турар.

Кызыл шөлдең репортажтыг кыйгап СЭТА-ның корреспондентилери:

Л. ЕРМАКОВ,
А. БЕЛИКОВ,
М. БОРОДЫНЯ,
Ю. БУРЯК,
В. КУЛИКОВ,
В. ПЕТРУНЯ.

УЛАМ ШАЛЫПКЫН АЖЫЛДААРЛАР

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги бөш чылдың часкы хоову ажылдарынга ажыглаар бүгү техниканың сеткилгезин долузу-биле доозкан, тараа чаштырылгазын майның бирги чартынында эгелээр деп шинтпирлээнер.

Тиилелгежилер эрткен чылда күжениишкинниг ажылдаан, гектар санындан кызылтастың болгаш суланың багай эвес дүжүдүн, мал чеминиң культураларын база ажаан алган.

Совхоз бо чылын 10 мун 400 ажыг гектарга тараа культураларын тарыыр. Кызылтасты гектар санындан 11,7 центнерин, суланы 8 центнерин ажаан алырын планнап турар болгаш мал чеми культураларының эске-даа хевирлерин көөдедирип шинтпирлээн.

Ажыл-агый ол сорулгаларны күүседири-биле тараа шөлдерниге ыыжырашкыннарлыг болгаш органиктиг чеминчидилгелерни чедирип, ол ажылдарны доозар чоокшудап келген. Ында дуржулгалыг механизатор Михаил Салчактың удуртканы трактористер звеновозу № 3 механизастаттынган отрядтың 300 гектар шөлүнге чеминчидилгени кыска хуусаада шалыпкын чаштырган, өске шөлче шилчээн. Звеновода механизатор комсомолчу Владимир Куулар, ажылчыннар Татьяна Пар, Антонина Монгуш, Оксана Седип-оол болгаш оон-даа өскелер чемашчидилге чаштырылгазының шынарлыг кичээнгей салып турарлар.

СЭКП Төп Комитединиң апрель (1985 ч.) Пленумунуң материалдарында хырысалга болгаш сагылга-чурум, организастыг чорук база шынар болгаш камналга дугайында онзалап айытканың «Тиилелгэ» совхозтуң механизаторлары ажыл-биле чүүдүүзүнүп деткээн. Пленумга өш М. С. Горбачевтиң илеткелинде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам шалыпчыларын, мурнакчы арга-дүжүлгелиг ажыглаар-турган, оон продуктулуг чоруун бедидерип чедип алырын айытканың чүүлдүүзүнүп, ол талазы-биле механизаторлар боттарының өмүнээзиниген бедиткен хүлээглелерин ап, долу күш-биле эң шалыпкын ажылдаарын шинтпирлээнер.

— Мен бодумуң башкарганым «МТЗ-80» марканың тракторумну хүлээп алганымдан бээр бөш чыл эртип тур. Бо үениң дургузунда анаа нормадан оранчок ажыг эдээн-гектарны ажылдап кылдым. Техниканың ажаалдазын ой-шаанда чорудуп, мергежилимни улам бедидип келгенимден, артык кезектерни, кыпар-чаар материалдарны болгаш будун чартык комплекту дугуйларны камнап алыр арганыг болдум — деп, коммунист Михаил Салчак чугаалаан, чыл планын хүүсаадап эрте күүсетиишаан, чартык тонна кыпар чүүлүү камнап алырын хүлээнгенин ол демдеглээн.

РСФСР-ниң алдарлыг механизатору Дай-сол Ондар, хоочуннарның бирээзи Хуна Сая болгаш оон-даа өскелер камналгалыг, шынардыг ажылбиле доозукчу чылдыг төлүүрер деп сорулганы салганнар. Совхозтуң тараажылары улуг Тиилелгениң 40 чылынга, СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражыр дээш бүгү күштү мөөнней, деминг ажылдаарын шинтпирлээнер.

В. КАРА-САЛ.
ЧУРУКТАРДА: (үстүнде) М. Салчактың звеновозунуң кежигүннериниң Пленумнуң материалдары-биле таныжып эргаш: ажыл үезинде.
Авторнуң фотолары.

ШЫК БАЗЫРЫЫШКЫНЫҢ ДООСКАН

«Күш-ажылдың хостуун» совхозтуң ажыл-ишчилери Май 1-нии байырлалынга болгаш улуг Тиилелгениң 40 чылынга чедимишкиниг ужуражып турар.

Совхозтуң механизаторлары апрель 30-га чедир 2100 гектарның шыгын базырып, ол ажылдарын долузу-биле доозканнар. Механизаторлар Марат-оол Даичай хүнде-ле 20—22 гектар, Сержи Аныдаа 20 гектар чедир, Марат-оол Бегзи хүнде ортумаа-биле 18—19 гектар чедир черлерге шык базырыышкынын чорудуп, улуг-нормазын ажыр күүседнп турганнар.

Бистиң корр.

КЕЗЭЭДЕ ДАЙЫНЧЫ ТУРУШТА

Коммунистиг күш-ажылдың мурнакчызы, «Тыва коммунэнергонуң» оперативтиг дежурный машиназының чолаачызы Николай Григорьевич Анисимов-биле оон ажылдап турар черинге чугаалаштым. Бир-ле электри шугумнуга оваа-оолак таваржы бээр, дежурный машина аңаа белеп турер болган ону доп-дораан эдер аңаар.

Николай Григорьевич бо ажылында чээрби ажыг чыл үзүктел чок ажылдап турар. Бо үениң дургузунда ол аныяктарга үлегерлиг болуп, диспетчериниң хувааган рейзинден кажан-даа озалдап кээп көрбээн. Оон хөрээн дайынчы шаңналдар болган «Күш-ажылдың хоочуну» медаль каастап чоруур.

Н. Г. Анисимов Кызыл районуң Баян-Колга төрүттүнгеш, школага өөренип, оон соонда «Х Улуг хурал» колхозка ажылдап турда, Ада-чурттуң Улуг дайынны эгелээн. Эш-өөрү-биле кады ол фронтуже аъттанынкан.

Адазы Григорий Иванович — хоочун партизан, Тывага улусчу эрге-чагырганы тургусчурунга киржип чораан болган оглундан бир чыл эрте дайынче хапкан. Дайынчы оруктарга адашкылар дужушпаан, адазы Латвияны хостаарынын тулчуушкунунга амы-тынындан чарылган. Ону дайынчы эш-өөрү-биле кады Ракитное суурда аскы-душма хөөрүнде орнукшуткан.

Николай Григорьевич-биле ийиги удаа оон бажыңынга ужураштывыс. Ол менээ хөйле чуруктар көргүстү. Латвияда ол суурнун чурттакчыларының боттарының хостакчылары дайынчыларның аскыдушма хөөрүп канчаар камныг каракпан турарын, кажан ол адазының хөөрүп көөр дээш чеде бергенде, ону канчаар хүндүлеп үткүп ап турганын сактып чугаалап олурду.

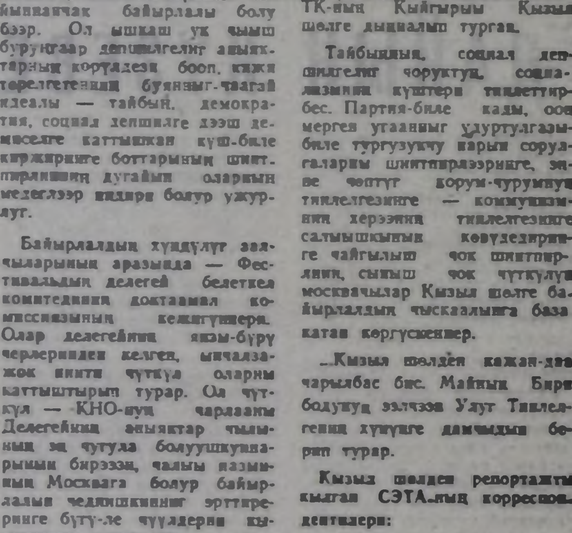
Кыска хуусаада дайынчы белеткел эрткеш, чадаг шеригниң аңаа дайынчызы Сталинград чоогунуң иниг тулчуушкунунга бир дутаар барып киришкен.

Бирги Белорус фронтунуң 134-кү Берлин дивизиязының 738-ки адыгжы полугунуң дайынчызы боон ынчаар ыяргеп.

— Ады чок бедигээн дээш тулчуушкун менээ кажан-даа үттүндурбес. Немецтер дижинге чедир чепсеглептеп оон артында чыдыпкан. Олче каш-даа шаап хаяаап, түүнел чок болуп турдувус. Түгле үшкү хүнде дайзынның күжү үндүрерин кыска хүүсаада организастаар сорулганы бистин муриувуска салган — деп, фронтучу чылларның шалыпчызы А. А. Кузнецов чугаалаан. — Бир-ле ай эрткен соонда, дайзын оон өлүмүүг соггуушкуннарынга таварышкан...

Хоочуунуң бодаларын аныяк бригадир Геннадий Новиков уламчылаан:

— Фестивальга киржир эрте дээш чарынга мээң эш-өөрүм ёзугуур-ла соруктуг, тывыскыг ажыл-херекти көргүзүп турар. Дыка хөй аныяктар чыыштыр ажыттывар хүнүнге чедир хүүда беш чыл планнарын хүүсаадап эрте күүседирнин, оон эртер хүннеринде камнап алганы чиг эт болгаш материалдар-биле ажылдаарын шинтпирлээнер.

Шөл фестивальдың өң-баазын чечектер-биле шыптына берген. Ол бичии бомбүрөек мыкаш апарды: бүгү диптердеп келген класс-чараш национал ядык-хептиг аныяк оолдар болган кыстар базын эртип турлар. Улустарның найыралының Патрис Лумумба аттыг университединиң студентилери чалыылар чыжыңнын кыйгырыглаан бо сөстерни аңгы-аңгы дылдар кырынга чугаалап турлар: «Империализмге удур демиселге сагыш-сеткил каттыштырылгачы» деп чаагай сөстү илергейлеп турар. Ынчаарга өң-сеткил каттыштырылгазы чалгы назы байырлалының кол черии ээлээп турары таварылга эвес. Амгы үеде делегейниң янзыбүрү черлериниге кижилериниң хаяы төктүп, улустар чалыгдалга болган човуланга таваржып турар. Оон бүрүүзү делегей империализмиге болган реакциянга оналажып турар — деп, Сальвадордан келген Эстебан Карденас чугаалаан. Империализмниң болган реакциязының үүгедиглерин, албадаашкынын, күчүлээшкинин, күрүве террорузмин Латин Американың чурттакчылары, бистер көрүп шаг болдувус деп, аалчы медеглээн.

— Совет кижилериң, чер кырында чаагай сеткилиг бүгү кижилериниң өң-сеткил каттыштырылгазы бисче чаа-чаа күштү, чоогтуг хереқтиг тиилээриниге бүзүрелиг берин турар. Москвага Май Бирниң чыскаалынга мыкаш, тайбынны, делегейниң улустарының аас-кежиин кампалаар дээш күш-ажыл кижилериниң үүгфестивальдың хүннеринде баа катап күүдүүр-биле дыңналыр дээрзиниге бүзүрээр бис—деп, Никарагуадан келген Иван Ромеро чугаалаан.

— Делегей социалзынының, делегей пролетарадының болгаш национал-хосталгалыг шинчээшкинниң эвилели быжыгып турзун!— деп, СЭКП ТК-ның Кыйгырыы Кызыл шөлге дыңналып турган.

Тайбынның, социал деңнелгелиг чоруктуң, социализминиң күштеп тиилеттирбес. Партия-биле кады, оон мергеи үгаанныг үдуртулгазыбиле тургузукчу нарын сорулгаларны шинтпирлээриге, эң-не чөптүг ёзуум-чурумнуң тиилелгезиниге — коммунизминиң хереқтиг тиилелгезиниге салгышкынны көөдедиригге чайгылыш чок шинтпирлиниң, сынныш чок түгүлүүн москвачылар Кызыл шөлге байырлалдың чыскаалынга база катап көргүскеннер.

...Кызыл шөлдең кажан-даа чарылбас бис. Майның Бирн бодунуң эвилээн Улуг Тиилелгениң хүнүнге дыңчыдын берип турар.

Кызыл шөлдең репортажтыг кыйгап СЭТА-ның корреспондентилери:

Л. ЕРМАКОВ,
А. БЕЛИКОВ,
М. БОРОДЫНЯ,
Ю. БУРЯК,
В. КУЛИКОВ,
В. ПЕТРУНЯ.

КЕЗЭЭДЕ ДАЙЫНЧЫ ТУРУШТА

Коммунистиг күш-ажылдың мурнакчызы, «Тыва коммунэнергонуң» оперативтиг дежурный машиназының чолаачызы Николай Григорьевич Анисимов-биле оон ажылдап турар черинге чугаалаштым. Бир-ле электри шугумнуга оваа-оолак таваржы бээр, дежурный машина аңаа белеп турер болган ону доп-дораан эдер аңаар.

Николай Григорьевич бо ажылында чээрби ажыг чыл үзүктел чок ажылдап турар. Бо үениң дургузунда ол аныяктарга үлегерлиг болуп, диспетчериниң хувааган рейзинден кажан-даа озалдап кээп көрбээн. Оон хөрээн дайынчы шаңналдар болган «Күш-ажылдың хоочуну» медаль каастап чоруур.

Н. Г. Анисимов Кызыл районуң Баян-Колга төрүттүнгеш, школага өөренип, оон соонда «Х Улуг хурал» колхозка ажылдап турда, Ада-чурттуң Улуг дайынны эгелээн. Эш-өөрү-биле кады ол фронтуже аъттанынкан.

Адазы Григорий Иванович — хоочун партизан, Тывага улусчу эрге-чагырганы тургусчурунга киржип чораан болган оглундан бир чыл эрте дайынче хапкан. Дайынчы оруктарга адашкылар дужушпаан, адазы Латвияны хостаарынын тулчуушкунунга амы-тынындан чарылган. Ону дайынчы эш-өөрү-биле кады Ракитное суурда аскы-душма хөөрүнде орнукшуткан.

Николай Григорьевич-биле ийиги удаа оон бажыңынга ужураштывыс. Ол менээ хөйле чуруктар көргүстү. Латвияда ол суурнун чурттакчыларының боттарының хостакчылары дайынчыларның аскыдушма хөөрүп канчаар камныг каракпан турарын, кажан ол адазының хөөрүп көөр дээш чеде бергенде, ону канчаар хүндүлеп үткүп ап турганын сактып чугаалап олурду.

Кыска хуусаада дайынчы белеткел эрткеш, чадаг шеригниң аңаа дайынчызы Сталинград чоогунуң иниг тулчуушкунунга бир дутаар барып киришкен.

Бирги Белорус фронтунуң 134-кү Берлин дивизиязының 738-ки адыгжы полугунуң дайынчызы боон ынчаар ыяргеп.

— Ады чок бедигээн дээш тулчуушкун менээ кажан-даа үттүндурбес. Немецтер дижинге чедир чепсеглептеп оон артында чыдыпкан. Олче каш-даа шаап хаяаап, түүнел чок болуп турдувус. Түгле үшкү хүнде дайзынның күжү үндүрерин кыска хүүсаада организастаар сорулганы бистин муриувуска салган — деп, фронтучу чылларның шалыпчызы А. А. Кузнецов чугаалаан. — Бир-ле ай эрткен соонда, дайзын оон өлүмүүг соггуушкуннарынга таварышкан...

Хоочуунуң бодаларын аныяк бригадир Геннадий Новиков уламчылаан:

— Фестивальга киржир эрте дээш чарынга мээң эш-өөрүм ёзугуур-ла соруктуг, тывыскыг ажыл-херекти көргүзүп турар. Дыка хөй аныяктар чыыштыр ажыттывар хүнүнге чедир хүүда беш чыл планнарын хүүсаадап эрте күүседирнин, оон эртер хүннеринде камнап алганы чиг эт болгаш материалдар-биле ажылдаарын шинтпирлээнер.

Шөл фестивальдың өң-баазын чечектер-биле шыптына берген. Ол бичии бомбүрөек мыкаш апарды: бүгү диптердеп келген класс-чараш национал ядык-хептиг аныяк оолдар болган кыстар базын эртип турлар. Улустарның найыралының Патрис Лумумба аттыг университединиң студентилери чалыылар чыжыңнын кыйгырыглаан бо сөстерни аңгы-аңгы дылдар кырынга чугаалап турлар: «Империализмге удур демиселге сагыш-сеткил каттыштырылгачы» деп чаагай сөстү илергейлеп турар. Ынчаарга өң-сеткил каттыштырылгазы чалгы назы байырлалдың кол черии ээлээп турары таварылга эвес. Амгы үеде делегейниң янзыбүрү черлериниге кижилериниң хаяы төктүп, улустар чалыгдалга болган човуланга таваржып турар. Оон бүрүүзү делегей империализмиге болган реакциянга оналажып турар — деп, Сальвадордан келген Эстебан Карденас чугаалаан. Империализмниң болган реакциязының үүгедиглерин,

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

Тиилелгениң 40 чыл ою чоокшулаан бо үеде Ада-чурттуң Улуг дайынының киржинчилери фронтучулар, тыва эки турачылар школачылар-биле ужуражылгаларны кылып, боттарының дайынчы оруктарының дугайында солуун сактыышкыннарны чугаалап берип турарлар. Кызылдың № 2 школаның 6 «а» класчының өренниктелери Ада-чурттуң Улуг дайынының киржинчизи Алексей Карашпаевич Ак-оол-биле ужурашканнар. Маадырларның чаңчылдарынга шынчы болуп, төрээн чуртунуң ыдыктыг камгалакчылары болуп, эки өредилгелиг, сагыыга-чүрүмүнүг болурун фронтучу өренниктилерге чагаан.

ЧУРУКТА: Ада-чурттуң Улуг дайынының киржинчизи А. К. Ак-оол өренниктилер-биле ужуражылга үезинде.

М. СУНДУЙНУҢ сөзү болган фотозу.

ДАЙЫН КҮЗЕВЕС БИС

Чоокта чаа чүве. Львов областынң Трускавец курортаа дыштанып турган бис. Ынчан Трускавец — Львов — Брест — Минск — Хатынь — Вильнюс маршруттуг чоруп, бодүү улус турвстээн бис. Тиилелгениң 40 чылының бүдүүзүнде үстүнде хоорайларга барып, совет улустуң маадырлыг чоруктарының дугайында тускаалдыг черлер-биле танышканывыс киржиниң сагыш-сеткилинден белен үнмес боор-дур.

Украинаның черинге тыва эки турачыларының эрес-дидим тулчуп турганын билир украин өңүктер база бистиң аравыска бар болган. Тиилелгениң кайгамчык юбилейлаан таварышкыр олар тыва эки турачыларга чаагай күзээшкиннерни бараалгадыр турдулар.

Бөштайгы танышкан хоорайывыс — Брест. Маадырлыг шивээнниң дугайын дыңнаваан киржи чок. Бүгү чүвени каракаар-биле көөрге, черле чедиишпээр болуру чугаажок. Хоорайның төөгүлүг черлери-биле бисти таныштырган. 1941 чылның июнь 22-ниң эртенинде кызыгаарлыг дайын-биле хамыкты мурнай таварышкан. Ам Брестиде тайбың амыдырал чорун турар. Бүгү чүве ожум. Долгандыр бузунду-ла бузунду. Кадыг-доңмуң дайынның иштерин бузунуулар амга чедир черечилеп артхан. Маадырлыг чоруктуң сактыышкынны кажан-даа балалып читпес.

Музей. Олче кирер девискээрниң шалазын мөөнээн маадырларның ханы-биле өңнеш кызыл кылдыр будаан. Ону көргеш киржиниң сагыш-сеткили чайгаар-ла хөлзей бээр.

Брест шивээнниң маадырларының эрес-дидимнин, Ада-чурттуңга инакшылын, шынчызын музейге чорааш эт-херекселдерден, фото-чуруктардан көрдүвүс. Шивээнниң камгалакчыларынга турасказаткан кинону база көргүсеп. Мөөнээн маадырларның хөөрүүге барып, казыгдалды өредикп, дириг чечектерни салдывыс. Чүс чүс маадырларның аттары бүгүнге чедир билдинмес болуп артып турар, а оларның кылган маадырлыг чорууның турасказалы кажан-даа уттуындурбас.

Фашист өлүрүкчүлер шивээнниң камгалакчыларындан шеригталазы-биле хөй катап күштүг турганы билиишгир. Шивээнниң ийи метр кылын ханаларны буступ, бүгү-ле частымышкыннардан доюлган довурак-доозуун болган ыш-бүе бүргээн шивээ неделя ажыг дүн-хүн чок демисежип келген. Үнер-кирер эжиктерни долгандыр маналап, шивээнниң камгалакчыларынга удур карак чажы төгүлдүрер газтарны ажыглап, кыйыскан бензининг хосхарларны ол девискээрже чүүп киирип турганнар. Өлүрткен дайынчыларның орнун хереэжеңнер болгаш назы четпээн оолдар, уруглар солуп турган. Кажаа ак-чемзек, ааш-чем, сүт төнгезинде шивээнниң камгалакчылары дайзын-биле кызыл холдары-биле диилеп тулчуп турганнар.

Мында кым-даа, чүт-даа үе-тулурбаан. Мында чүгле чурт иштинден эвес, даштыкыдан хөй туристер кээп, маадырлыг Брест шивээзиниң мөчээн маадырларына мөгейиш, качыгдалын илередип, дириг чечектерни салып, тайбың фондузунче ажаны шилгидип турар. «Брест шивээзин, оон маадырлыг камгалакчылары бистиң чүректеривиске мөңгеде чурттап чоруун. Утпас бис. Маадырлар өлбес. Бүгү чурттагаавысты тайбың дээш демиселе турасказадыр бис. Тайбынчы камгалаар бис» — деп, Анжела Дэвис демделгелиде бижээн.

Фашистиг эжелекчилер Белоруссияның девискээрииге 209 хоорайны, 9200 суурларны өрттеткен хуохтаан. 2 млн. 200 мун совет киижилерин чизы-бүру аргаларны ажыглаан турган, хилиичектен чок кылган.

ХАТЫНЬ. Үүлеп турасказал. Бедии 6 метр. Дайынның бүгү хилиичээн көргеп, чүге-даа тайлымаан киижиниң турасказалы. Оон арыа-шырайы аар кажыдалдыг киленип, өжээнии илередип турар.

Тараачын киижиниң холдары. Ук холдар хилиичектерни өлүрткен бичии уругуң магабодум хамыны-биле хөдүрүп алган, өлүрүкчү фашизмни карган, оон үүлгедиин бүгү делегейге көргүзүп турганзыг болду.

Бо үүлгедит 1941 чылдың март 22-де Хатынь суурга болган. Фашист өлүрүкчүлер суурнуң кыргаа, чалыы бүгү чонун чаңгыс улуг сарайга, чыгтаа, өрттедипкен. Улуг өттүүн чалбыжы дээрии дуй алы берген. Алды-ишкы, үе-човуур...

От, арааимдаа өрттеткен ашак-хевиг-биле үне халчып келген киижилерии ол-ла черинге боолаи турган. Хатыныңын 149 чурттакчызы, оон иштиидеи бичии 75 уруг отаа диригге өрттеттирген. Белоруссияның географтыг картазындан бир чүүл читкеми ол. Өлүрүкчүлер дириг киижи артпаан деп бодааннар. Херек кырында үш бичии уруг дирит артаан. Олар бөгүнге чедир фашизмниң кадыг-доңмуң, хаанныг үүлгедиилерии делегейге сойгалаи илередиринге дирит перечилер болганнар.

Хатынының үнтеп-тонаан өрттедипкен 26 бажыңының орнунда үүл өңнүг бетоон хоолайлар. Хоолайларда 26 улуг конга. Үк коңгалар Хатынга болган дерзин үүлгедиигнин медээзин хап турар. Бо күннерге чедир 185 суур Хатынь шыкаш үүлгедиигге таварышкаш, чер кырынга катаа тургустунмаан. Үк суурлардан эккелген хүлдү урган турасказал хааржактарны ында тургускаадаи...

Хатыньның девискээрииге фашистер өлүм лагерин база тудуп турган. Узуну 128 метр бетоондан кылган «Хана турасказалында» өлүрткен совет киижилериин аттарын бижээн.

Ахы-дүнма хөөрүүнүң кирыындан дириг чечектер кажаа-даа ыраак. Мөңге оттуң чанында үш хадыңнан тарын олурткан. Дайын үезинде дөрт киижиниң бирээзин-ле өлүртпеи сагындырып турар. Хатыньга ыыш-чай чок хөй-хөй киижилер кээп, дайынның арттыргаи коргунчуг иштерии, дайынның араатанзыг, өлүрүкчү чорууи караа-биле көрүп, фашизмни карган турар.

Ада-чурттуң Улуг дайыныиың сөөлгү тулчуушкуларыи дииирээп эртке-ле ам дөртеен чыл чедип турар. Совет улус сайгамчык улуг тиилелгени чедип алган, Совет киижилериин фронтуга-даа, тылга-даа кылган эрес-маадырлыг чоруктары кажаа-кеэзээде уттуындурбас.

Бистер дайын күзевес бис. Делегейге хөөрээ-мөңгеде тайбың түрүүн. Тайбынны камгалаар дээш киижи бүрүүн демисежир үүгүлүг.

О. ДӨВҮТ.

Кызылдың эмчи училищезиниң башкызы.

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

Кызылдың ураи чүүл училищезинге Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатканы өөрүшкүлүг болган эртер. Библиотека салбырының доозукчулары «Дэйынга каңгалган одуруглар» деп кежээни чоокта чаа организастаавиар. Ада-чурттуң Улуг дайыныиың чылдарында дайын шөлдеринге хөй совет шүлүкчүлер тускуп чорааннар, оларның дыка хөйү эвээ келбээн. Оларның шүлүктерин сургуулдар бистер номчуп танымаан, аңаа тураскаатканы кежээни эрттирдивис. Шүлүкчүлериин аразында Муса Джалиль, Павел Кочан, Алексей Лебедев, Николай Майоров дээш өскелер-даа киргеи, бис оларның шүлүктерии номчуп турдувус.

Доозукчу Людмила Бюрбю Алексей Сурковтуң шүлүү-биле кежээни ажыктаи. Дайын үезиниң шүлүктери-биле чыыгаиларны доозукчулар Роза Кол, Ольга Салчак, Оксана Саая олар таныштырганнар. Залга музыка база чаңгылаиып турган. Дайын үезиниң музыказы киижиниң сеткилии дүвүредип келир болду. Кежээниң төнчүзүиде Р. Рождественскийиың «Реквием» деп шүлүүн Татьяна Смирнова номчаан.

С. СУНДУЙ.

ураи чүүл училищезиниң сургуулу.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Ч. Айтматовтуң «Иеиың шөлү» деп шииэи. май 4-те, 12 болган 17 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

«Этот день мы приближали как могли» деп темалыг дыштаныла кежээзи, май 4-те, 16.30.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Ада-чурттуң Улуг дайыныиың киржинчилери-биле ужуражылга кежээзи, май 4-те 17 шакта.

агаар

Бөгүн республикага ниитизи-биле база Кызылга булуттаар, быскан хар-чаъстаар агаар болур. Хаттың күжү секундада 5—10, чамдыкта 20 метр болур. Температура республикага 5—8 градус чылыр.

Майның Бир чаазы келип келгенде, Шушенскоениң бажыңнарының артында хар чыткыышаан чыткан. А хемниң дүргаар доштар салдаан, бот-бот-тарынга үсүлешкеш, дааш-шимээни, диңмиттии аажок бүстүгүлээн.

1889 чылдың Май Биря-даа келген. Хааныңыр чазактың революсчуларыңы шилүп турганы Сибирьиниң ээн бо булуңунга бо хүнүү канчаи демделеел эрттирбес боор!

Ол эртеи Владимир Ильичиге, Шушенскоеге шуптуу улустуң бөрт даарақчызы деп адаи турганы, төлүттүргеи хижи келген. Ол дээрге шиляп баргаш кижиниң бөрт кылыр ёлүмүи фабрикага ажылдаан тургаш, Сибирьже төлүттүргеи ажылчыы болган. Оон үжүттүидаи оңу мичээр адаи алганнар.

Төмеи ажылчыи ол хүи классшиик кылдыр кеттиингеикеш-даа костюм кеткеш, ак моюидурук багланыр алган болган. Ынчаарга оон ярии-дыраиы база-ла байырлалдыг, хөглүг.

— Чоруур ой чедип келди! — деп, ол кижи даштыа эжик аксыига чораашла кыйгырган.

Үр эвес догертингеивер. Кажа минута болган. Владимир Ильич, Надежда Константиновиа болгаш оларның залчызы бөрт даарақчызы кудумчуда кылаштажып чоруп органнар. А оларның мурааида Владимир Ильичиниң Женька дээр ыды маниаи чораан. Ол дээрге коичуг оглаа ыт турган. Владимир Ильич оиу яизы-бүрү чүүлдер күүседириигге өөредип каан: ол ыт чүвеки ызырып алгаш ап чоруурун билир, аииаи чоруур үеде калдыг иизы чоруурун билир, доштуң сугдан-даа, темииг харагаидан-даа коргпас.

Ам ол ыт часкы хүиге, эрга иштиинң салгын аайы-биле кээп турган чагаай чыдыига айлызадып, үлүстүң муиуида олгаиы аарак маииаи чораан. Ынчаигаш оон чаитавчыг мөиүи көргеш, улус доозазы каттыржып чораан.

Майның Бир чаазы келип келгенде, Шушенскоеииің бажыңнарының артында хар чыткыышаан чыткан. А хемниң дүргаар доштар салдаан, бот-бот-тарынга үсүлешкеш, дааш-шимээни, диңмиттии аажок бүстүгүлээн.

1889 чылдың Май Биря-даа келген. Хааныңыр чазактың революсчуларыңы шилүп турганы Сибирьиниң ээн бо булуңунга бо хүнүү канчаи демделеел эрттирбес боор!

Ол эртеи Владимир Ильичиге, Шушенскоеге шуптуу улустуң бөрт даарақчызы деп адаи турганы, төлүттүргеи хижи келген. Ол дээрге шиляп баргаш кижиниң бөрт кылыр ёлүмүи фабрикага ажылдаан тургаш, Сибирьже төлүттүргеи ажылчыы болган. Оон үжүттүидаи оңу мичээр адаи алганнар.

Төмеи ажылчыи ол хүи классшиик кылдыр кеттиингеикеш-даа костюм кеткеш, ак моюидурук багланыр алган болган. Ынчаарга оон ярии-дыраиы база-ла байырлалдыг, хөглүг.

— Чоруур ой чедип келди! — деп, ол кижи даштыа эжик аксыига чораашла кыйгырган.

Үр эвес догертингеивер. Кажа минута болган. Владимир Ильич, Надежда Константиновиа болгаш оларның залчызы бөрт даарақчызы кудумчуда кылаштажып чоруп органнар. А оларның мурааида Владимир Ильичиниң Женька дээр ыды маниаи чораан. Ол дээрге коичуг оглаа ыт турган. Владимир Ильич оиу яизы-бүрү чүүлдер күүседириигге өөредип каан: ол ыт чүвеки ызырып алгаш ап чоруурун билир, аииаи чоруур үеде калдыг иизы чоруурун билир, доштуң сугдан-даа, темииг харагаидан-даа коргпас.

Ам ол ыт часкы хүиге, эрга иштиинң салгын аайы-биле кээп турган чагаай чыдыига айлызадып, үлүстүң муиуида олгаиы аарак маииаи чораан. Ынчаигаш оон чаитавчыг мөиүи көргеш, улус доозазы каттыржып чораан.

МАЙНЫҢ БИРДЕ

А. КОНОНОВ

Шак мичээлдир каттыржып, чугаалашпышаан, база бир шолдуттургемиин — Путиловтуң заводунуң аииых ажылчыныың чуртган турган бажыңынга чедип келгеивер.

Ажылчыларныиа путаидовчу коиогут өөрүп, оларны олуртуруиче салыш човаи тургаи, мичээза-даа ол дээрге, мындыг-ла амыр эвес болган: оа бичии өреэлде чүгле чаңгыс сандай бар. Оон путаловчу ол бажыңның ээзи кижиден үзүп сандай дилеп эккелген; бир эвес оон кырынга дөрт олуруптар болза, шуптузугга четпес.

Ынчаза-даа ол хүи бажыңга олурар хөөи чок: хүи дерели соңга караан өттүр чырып, кудумчуларда чылыг салгын хая, хемде доштар диңмиттелип тургаи.

— Ховуже үнээлиңер! — деп, Владимир Ильич чүтеалаан.

— Аида барып байырлаар бис. Ховуже үиерде. Шүшь хемниң эрии-биле чоруур. Женька хемче дидимя-биле халый бергеш, салдаан мииты сүрүи эштии каан. А Шушенскоеииң иттары оиу көргеш, эзер бергеш. Ол иттар доиггур сугдан коргканнар.

Арыг иштиидеи коичуг каас — ак, кара чүтлүг ала-сааскал үжүп келгеш, Женькаже, бир караа-биле соиургалдыг сыгыарты көргеш, бодүүиң саасканы дылы-биле бир-ле чүвеии шүлүраашаи, үжүп чоруй баргаи.

Оон шуптуу ол эрик кыдыиаан тей кырыиче үжүп келгеивер. Тей кыры мырыиий курган калган болган. Хүи чүгле эиир чылгы куу сигеиии кургадыпкан эвес, харыи черииң болуи дыка эки чылдыиа каан. Ынчаарга ой-шаанда черле хүи дээп турар тейииң бир талаиы чарыиида, иогаан-догаан, ииеер-ииеер ыыскап, сүүр баштыг, чеиге-чииге чаш көктер шагда-ла үнүп келген чыткыпаан.

Үк тей ол улустуң шуптуузугга коиогут таарымчалыг болган. Кижи бүрүзү-ле олурарыиа эптиг, эки черии бодугга шилип ап турган.

Владимир Ильич ол дораанна:

— Че, ам чүү боор ийик — ырлажмыпарам, че! — дээи.

Ынчаигаш баштай-ла үеле үнген.

Деиге базакп, хидим, эштер...

Оскелеры улаштыра-ла бергеи.

Революсчу ырларны Ленин иезээле-ле улуг соиуургал-биле ырлап чораан.

Ынчаарга бир эвес ырлап турар ийде, оон бодугга кымиа дем чок багай ырлап турар кылдыр сагындыра берзе, безии хавааи дүйүп, шыдаммайн будун тейсеп-ле эгелээр болгаш ырлаза чоруурулу-биле ыраавайн, багай ырлаан кижиже ажыныксаи кээр турган.

Ынчаза-даа бо удаада «Ленин амыраи, сеткили» хаигаи: улус шуптуу оон бодугга шыкаш, мичээр соиуургалдыы-биле ырлажын орган. Билдиигир революсчу ырларның соонда «Майның хүиү хөглүг келди, магалыг ыр чараш дыиаал» деп ырыиы үзээ келген.

А олар ырлап доозуп тура киижиге Шушенское талазындан ийи оол тейже чүтүржүп кел чорааннар. Ол дээрге, бөрт даарақчыныың оолдары болган. Олар ырактан-ла:

— Шу-ла! Шу-ла! — деп алгыржып кел чорааннар.

Оларның-биле кады Женька база хемден чап-чаа үиген хевээр ырыпай көк чөөи аварган маииаи кел чораан. Женька ка ээчеи соок суглуг ол бодугга халыпышаар хөөи, суун чаштады сиилгеиивергге, оон оозу кымга-даа иичиы аажок болган, мичээгеш Женька буруузуиуп, ескээр барып олуруп алган.

— Шуптуу деиге! Шу-ла! Шу-ла! деп ырыы ырлап көрүиер! — деп, оолдар дилээи.

Оларның дилээии ёлүгаар, база бир удаа ырлап бергеивер:

Дерзии-калчаа волшебйлер
Деритииже ораллажып,
Канчаге бисти суп.
Киидавче оитаар деп тур.
Маңгыстарже дүкүүрер бис.
Маймаңсыты байырлаар бис.
Шуптуу деиге:
Шу-ла! Шу-ла!

Шак бо «Шуптуу деиге! Шу-ла! Шу-ла!» — дээрии оолдарга чүүдеи-даа артык таалалчыг тааржыр болгаи. Ырыиың ол ожужмаа хей улус ырлаарга коиогут эптиг боои тургаи. Кижи хей болган тудум-на, ыр улам ыи боои-тур.

Ырыы бөштай орустап, оон соонда поляктап, оон база катаи орустап ырлаашканнар.

Ырларыы ырлашкаиының соолгуже, бөрт даарақчыныы кармамнидеи улуг аржыылыы үштүп эккелгеи:

— Цирктиг кезек эгелээр-дир! — деп чарлаан.

Ол кижи аржыылыы черге чадыи алгаш, оон кырыига бажы-биле турупкан. Оиу «ааа тургузары» деп адаи тургаи.

Оолдар ол көргүзүүнү бир дүгаар чорун турар эвес-даа болза, өөредиишкеи кускуиаи алтыржы бергеивер.

А Женька дээрге, долгандыр халыи дүжүп, эзерии турган.

Путиловчу бөштай эскелеги мижаш каттырыи олургаш, а оон сооида хеп-хевергеи Ленииде:

— Владимир Ильич, а бис Майның Бир чаазын хосту Россиига кажаа бөйырлаар аиаар бис? — деп, шыа-на сеткиилиивеи айтырган.

— Удаваспас! — деп, Владимир Ильич бүзүреллии-биле карыылаш, ырадыр көрбүүшаи, боданы бергеи.

А ырааида Саииның бедик-бедик даглары көстүп турглаан. Чүгле мындыг каан хүи ол даглары Шушенскоеден көрүп болур. Ол даглар дээрден арай-ла карагдызымаар — ак-көк мижаш кылдыр чиргилчиннелдир көстүп турглаваидар.

Май Бириың утказыгаыи Ленииның бажыңыга кээп доосканнар.

Аиаа база катаи яиити ыр эгелей бергеивер: ыры аажок ырлатпр боои тургаи: ырлаар улус көрүдей бергеи. Ырлавирага Надежда Константиновиа-биле Шушенскоеииң Паша дээр бир кызы база каттыжа бергеивер. Мөгээи эптерии сактып, оларның турасказалы кылдыр Владимир Ильичииың иижек ырыы ырлашкаидар:

Аар-бекке хилиичектегеи...

Ол даииың көдээ бажыңчыгашка революсчу ырлар дыка үр чаңгылаикаи.

А залчылары бажыңнарыиче тарап чаңгылай бергеиде, Владимир Ильич улуг чалаа каан. Сагыжы даииыжаан болу бажыңының иштиие бир булуңдаи бир булугга чедир кылаштап. Май Бириың байырлалы хостуг Россиига кейи хире кайгамчык болуруи Надежда Константиновиа-биле эртеигге чедир чугаалашкаи.

Чаа медээлер

МААДЫРЛАРНЫҢ АТТАРЫ-БИЛЕ

Совет Союзунуң Маадырлары Михаил Бухтуевтиң болгаш Хомушку Чүргүй-оолдуң аттарын өөредикчилери-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай күскомуунуң шаиитирлерии ёзугаар шайыстадыпдыр 2 кудумчузуи Маадырларның аттары-биле адаан.

ФРАЗЕОЛОГИЯ СЛОВАРЫ

Тываның эртем-шинчилел институдунуң улуг эртем ажылдакчызы филология эртемнериниң кандидады Я. Ш. Хертектиң тургусканы «Орус-тыва фразеология словары» үнүп келген. Фразеологизмнер дээрге дыллыың база бир сүүлүнүг бөлүү, чечен-мергеи өөстер каттыжышкыны болур. Оларны өске дылче очулдурары берге. Кандыг-даа дыллыың фразеологизмнерии билир болза, ол дылды эки билип алырыига дузалыг.

Тыва дылды фразеологизмнериниң талазы-биле шинчиледдя кылып чоруур Я. Ш. Хертектиң ССРЭ-де нациилар аразында харылзажыр дылы болуур орус дылдыың фразеологизмнерии тыва дылче очулдуруп үндүргеии черле чүтүла. Ол словарь орус дылды өөренириге, орус дылдан тыва дылче очулга кылырыига дузалаар дээрии чүглажок. Автор мурааида тыва дылдың фразеологизмнерии орус дылче очулдургаии, ыам кылдыр үндүргеии билир бис.

«Орус-тыва фразеология словары» орус дылды өөренип, оиу соиуургаи чоруур хижилерге ажыктыг. Словарьда орус дылдың 4000 ажыг фразеологизмнери киргеи. Словарь республиканың ыам магазиннеринде киргеи словарының тиражы — 2000. Дылды шинчилеп чоруурларга, башкыларга, очулдурукчуларга ук словарь кереглиг ыам болуп турар.

Ө. ТАНОВА.

башкы училищезиниң тыва дыл башкызы.

СПОРТ ШКОЛАЗЫ АЖЫТТЫНГАН

Уруглардың чаа спорт школазы Кызыл-Мажалыкта ажыттынган. Ында туттуиган чаа спортзалдың базазыиче тургускан школага баскетболдун, волейболдуун, тыва хүрешгин болгаш спорттуң ооида-даа өске хевирлериие секциялар-га уруглар доктаамал өөренир.

Делгем чырык спорт залы ажыттынганы районнуң спортчуларынга, аныяктарыига оруулгуг белек болган. Кызыл-Мажалыктың бирги черии дүүи волейболга маргылдаа ол хүи аиаа ортаи. Бирги черии районнуң улус өөредилге киидизиниң, ийиги черии бот-орулга-чарыгалыг сеителе-тудуг участогунуң, үшкүзүи райкүскомуунуң иитии херектер киидизиниң командалары ээлээи.

16 мегеиии хүрежии чыыгаивар улуг соиуургал-биле көрген.

Оон дараазында хүиде волейболга районнуң бирги черии дээш маргылдаа болгаи. Маргылдаанын түиелиивде бирги черии «Барлык» совхозтуң, ийиги-зии Кызыл-Мажалыктың, үшкүзүи Ак-Довурактың спортчулары алган.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының дауреадты Сергей БАРУЗДИН.

С Е Ң Э Э

Мээи-биле танышканым үеден бээр
Берге дайын сеии база оң бербээн.
Хадаи бүргээи оруктарны көргүи чоокка
Кады базып эртип келген мыкаш-тыр сеи.
Москва хоорай ханазындан Берлии чедир
Могаг биибейн дөрт чыл улай тулуштувус.
Амыдырал, ынакшыл чер чарымбастар
Алыс ында бистер база доңнашкаи бис.

А Л Ы Ш К Ы Л А Р

Ленин, Партия, Октябрь болгаш Тайбың
Чаңаттынгаш, алдар-биле бүргеткеи.
Мээи чуртум Советтер дет чолдуг чер
Чамбы-диите кайда-даа чок, чоргаар-дыр мен.
Он чеди чыл дың оттуг чанныы диңмирээш
Октаргайны оттуг силгээш, чартыпкаи.
Делегейде Октябрьиың сүлдези хүи—
Дээдя бедик тугувуста Ленин дирит.
Ленин, Партия, Октябрь, Тайбың мөңге тудуш
Идегелдиң чырык тугу киисиин турар.
Ленииим чайгылыш чок делгем оруу
Иеттиимээи делгеммерже аппар чоруур.

А. БОРБАК-ООЛ.

АНАЙ-ХААККА ЫНАК-ТЫР МЕН

Ая-боттарым, чүрек иэиг,
Аяс хүиге, ак-көк хемге,
Алаактарда саглаңнашкаи
Анай-хаакка ынак-тыр мен.
Сеткил-сагыш чеиеп баткаи
Чөлээш хергеи Улуг-Хем-не,
Чоңпак ак боом, хевиин
солуур
Чолураага ынак-тыр мен.
Ораи-чуртум аяи кирди.
Омакшылыы олу хып чор.
Байлак холбеи чечектериг
Майга изиг ынак-тыр мен.
Чаныида аалдың чалмылары
Чазыи чаптаи чассыдыи
каар —
Алаак шииээр, сеткил
каастаар
Анай-хаакка ынак-тыр мен.

О. ОХЕМЧИК.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

4. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртеигги гимнастика. 8.55 — Кадыкшылыг болур төлээде (Күш-культуржуларга сүмелер). 9.10 — Концерт. 9.45 — Шүлүдзел композициязы. — 10.40 — Эки шынарлыг хөй бараазиларны бүтүрер дээш. 11.10 — «Праздда» солуунуң сөөг. Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.50 — «Ыо киижибиле кады артар» Ажаттымаан бедикте». 12.20—«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери» деп дамчыдыылгаларның үлэмчылаашкыны. 12.35 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.05 — Чүрүлга ураи чүүлү. Таймылбырлаашкыны. 13.45 — Өөнүктериин ырын-ыүүрү. 14.30 — «Что случилось с моим папой». Ураи-чечеи телефильмниң баштайгы көргүзүү (ГДР). 14.45 - Бөгүнгү Эфициянын дугайында документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 — Коммунистиг субботниктиң хүи демдеглээи. 16.55 — Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. 17.25 —«Бичии ооң болгаш яблоко» деп мультфильм. 17.35 — «Карл Маркс — эртемдеи, революсчу болгаш киижи» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 —«Эшыры» деп бүтүүзиилеп телекомпүрүзүнүүн түнеп концерти. 21.00 — «Үе». 21.45 —Тиилелгениң 40 чылына. «Бо оруктарны үттүп болбас үжурлуг бис». Шүлүдзел. А. Твардовский. 22.10 — Концерт. 23.25 — Сөөлгү медээлер.

ИЯНГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигги гимнастика. 8.15 — Кадыкшылыг болур төлээде (күш-культуржуларга сүмелер). 8.30 — Документалдыг фильмнер 9.05 — Ленинградтың телевидение студиязының программазы. 10.40 — «Эртеигги почта». «Хөөжүмүүр дамчыдылга. 11.10 — Спорттуң чайгы сезоиун ажыттаан дугайында В. И. Ленин аттыг Төп стадиониан репортаж. 11.25 — Футбол талазыбиле эш хуузуиуң ужуражылышкыны. Москваның болгаш Ленинградтың шилиидеи командалары ойнаар. 12.10 — ССРЭ-ниң үдүстүң артиза Е. Образцовайың концерти. 13.00 — «Кинолар таймылбыры». 14.45 — Ырлың болгаш танышның Кызыл Туктуг Соңгу Кавказ ансамблиниң концерти. 15.15 — Тайбың болгаш аныяктар. 15.50 — Советтер бажыңының Колоииалыг залыидаи аныяктарга хөгжүмүүр. 18.00 — «Суворов». Ураи-чечеи фильм. 19.45 — Делегей байдалының тайылбыры.

КЫЗЫЛДАН

20.20 — Улуг Тиилелгениң 40 чылынга аддар болдурган шалыпты күш-ажыл. Тывага коммунистиг субботник дугайында репортаж. 20.35 —«Тыва эки турачылар ассоциациязы». Эки турачы М. Д. Баймскилаиның дугайында телеочерк. 20.50 — «Тиилелге үүнүге — шалыпчы күш-ажыл». Коммунистиг субботник дугайында репортаж.

21.00 — «Үе». 21.45—23.00 — «Олеиья охота» Ураи-чечеи фильм.

5. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Эртеигги гимнастика. 9.05 — Бурятиио делегелгези. 9.35 — «Спортлотонуң» 15-ки тиражы. 9.45 — УССР-ниң улустуң таныпызының «Ятраны» деп алдарлыг ансамблиниң концерти. 10.15 — Документалдыг телефильм. 11.05—11.10— Сөөлгү медээлер. Чаңсар сооида. 14.45 — Сөөлгү медээлер. 14.55 — «Беш чыл — киижи бүрүзүнүң хереэ. 15.55 —Оруе чугаа. 16.10 — ГДР-деи дамчыдылга. 17.10 — Концерт. 17.40 —Бистиң сазывыс. 18.10 — Мультфильмнер. 18.30 — Документалдыг телефильм. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — Парлалга хүиү. 19.35 — Улуг Тиилелгениң 40 чылынга. «Маршал Жуков. Намдарының эрыкпары». 21.00 — «Үе». 21.45 — ГДР-ниң, БУР-ның, ЧССР-ниң артистериина киржилгези-биле аялгалар кежээи. 22.30 — «Совет патриот. Киножурнал. 22.45—23.00 Бөгүн делегейде.

ИЯНГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигги гимнастика. 8.15 — Документалдыг телефильм. 8.35; 9.35 — География 8 класс. Прибалтиканың экономиктиг районы. 9.05;12.40 — Англия дыл. Өөредилгениң 1-ги чылы. 10.05 — ПТУ-луң өренниктилериинге. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. 11.05— Н. Асеевтиң үезиңүн чогаалдарында маадырларның өөруглевири. 13.45 — Совет шүлүкчүлериин чогаалдарын ёзугаар тургускан шүлүдзел композициязы. 14.40 — В. И. Ленин — журналист болгаш редактор. 15.20—15.25 — Сөөлгү медээлер. Чаңсар сооида. 18.00 — Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Чырык өртемчейге аайын чоокаа дыка ужу». Кызыл хоорайның өөренниктилериинең концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төөгү». Программада: Улуг Тиилелгениң 40 чылынга кушажылчы равортаар. Бөгүн — Парлалга хүиү. Сөөлгү медээлер. 19.55 — Чаңсаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Таңчыктыг удуңар, шимчээшкиниле» Документалчаштар!». 20.15 — «Мөңге дыт фильм. Чоануң чогаадылгазының дугайында «Челээш». «Витослависадге селгүүстээшкин» деп телевидение программаларының VI делегей фестиваль. 21.00—«Үе». 21.45 23.10 — «Открытое сердце». Ураи-чечеи фильм.

Солуунуң дараазында номерии май 4-те умер.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

МАЙ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Клятва Джантая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения бельчонка Микки» 9.15, 10.45, «Нежный возраст» 12.15, 19.50, «Чучело» 14.05, «Победа» 16.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Все наоборот» 10.00, «Я за тебя отвечаю» 11.20, 20.20, «Медный ангел» 13.00, 14.50, 16.40, 18.30 шактарда.

«ЧАИГЫ»: «В двух шагах от рая» 13.00, 14.50, 16.40 шактарда.

МАЙ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультфильм 9.30, «Зачем человеку крылья» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения бельчонка Микки» 9.15, 10.45, «Нежный возраст» 12.15, 19.50, «Чучело» 14.05, «Победа» 16.40 шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Потомок Белого Барса» 11.10, 13.40, 17.30, 20.10 шактарда.

Редакциянның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыы № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аныдыра болгаш үлетпүр киидистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киидистериниң 2-37-13, чагаа киидизиниң 2-41-27, информация киидизиниң 2-20-60, культура киидизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киидизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солуун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуун неделяда 6 катаа үнер.

Чагыт № 3105.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыы № 1. ТС—00537

...ТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, хаттыжыңгар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 103 (12793) | 1985 чылдың май 4, суббота | 1925 чылда үнезилеттинген. | Өртээ 3 копеек.

ШУПТУ—СУББОТНИКЧЕ, ЭШТЕР!

ТИИЛЕЛГЕНИҢ АЛДАРЫ ДЭЭШ

Бистиң Төрээн чүртувуста кайгамчык эки чанчыл бар: тураскаалдыг хүннерни болгаш болуушкүннарны шалыпчы ажыл-херектер-биле демдеглээр. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылы оларның аразында онзагай черни ээлеп турар. Чылдар болгаш он чылдар шуужуп эртип-ле турар, ынчалза-даа амы-тынын харам чокка фашист эжелекчилерни чылча шаап, бистиң социалистиг Төрээн чүртувустуң алдарын болгаш хамаарышпас чоруун аар-берге тулчуушкүннарга камгалап алган дайынчыларның маадырлыг чоруун, кедергей бергедерни ажып эртип тургаш, тылга тиилелгени дарганнап турганнарны улус-чон кажан-даа утпас. Оларның эрес-дидим, туруштуг, патриотчу, интернационалчы хүлээлгезинге шынчы чоруунуң өндүр улуг чижээ амгы болгаш келир салгалдарны хей-аът киирип, канчаар чурттаар, демисежир болгаш тиилээр ужурлуг дээрзинге өөредип турар.

Ынчангаш бөгүн, Тиилелге байырлалының бүдүүзүндэ, совет улустуң канчаар-даа аажок маадырлыг чоруун онзагай чидии-биле медереп билип, кедергей улуг өртек-биле — чээрби миллион кижиниң амы-тыны-биле чедип алган тайбың дег үнелиг чүве чок дээрзин билип турар бис. Чогумна харын ынчангаш бис дайынның халавы катаптавазын дээш демисежип, Төрээн чүртувустуң күч-күжү улам быжыксын дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бис. Бис Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың иштики болгаш даштыкы политиказын бир эп-сеткилдиг деткип турар бис. Оон кол утка-шынары болза дайынның катаптаарын болдурбазы, ол дугайын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга демдеглээн болгай. Чогум-на харын ынчангаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң улуг Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаатkан коммунистиг субботникти эрттирер дугайында маадыр-хоорайлар Москваның, Ленинградтың, Волгоградтың бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының коллективтериниң инициативазын чурттуң бүгү хоорайларының болгаш суурларының ажыл-ишчилери канчаар-даа аажок улуг патриотчу сеткил-биле деткээн. Ленинчи коммунистиг субботник үезинде ышкаш, миллион-миллион совет кижилер Тиилелгениң 40 чылын шалыпчы күш-ажыл-биле демдеглээр деп турар. Бистиң бөгүнгү халас ажылывыс Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге белеткелге төлептиг салыышкын болур.

Чүгле күш-ажыл — шалыпчы болгаш чогаадыкчы күш-ажыл Советтер чуртунуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаар, бистиң материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдеривисти улам-на долузу-биле хандырар, делегейге социализминиң туруштарын улам быжыглаар арганы бээр дээрзин бис ханызы-биле медереп билип турар бис. Төрээн чуртунуң чаагай чоруу дээш кызымак ажылдап билирин совет улус хөй удаа көргүскен. Оон чыруткыланчак бир чижээ — чоокта чаа болган Ленинчи коммунистиг субботник, анаа 153 миллион кижи киришкен.

Олар бир миллиард рубльге продукцияны бүдүргеш, 200 миллион рубльди ажылдаап, беш чылдың фондузунче шилчиткен. Бистиң республиканың ажылчы чоннары база-ла Төрээн чурттуң чаагай чоруунга көскү үлүүн киништирген. Субботникке 149 мун ажыг кижи киришкен болгаш олар 254.500 рубль түнүг бараанныг продукцияны бүдүрүп үндүрген, беш чылдың фондузунче 199.117 рубль ажыл төлевирин киргеп.

Субботникке ажылдап алганы акша-хөрениин эмнелге болгаш амбулатория-поликлиника албан черлерин, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының медицина хандырылгазын экижидери-биле кадыкшылга черлерин хөгжүдеринге, божудулга бажыңнарын, уруглар эмнелгелерин болгаш поликлиникаларын көдээ черлерге тударынга ажыглаар дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шиитпирин ажылчы чоннар бүрүү-биле чүүлдүзүнүп, уткуп-хүлээп алганнар. Ол акша-хөрениниң чамдыызын Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинге тураскаалды Москвага тургузарынга тускайлаар. Ынчангаш бөгүнгү субботникке ажылдаттынган акша-хөрениин база-ла күш-ажылчы коллективтерниң саналдаанын ёзугаар дайын чылдарында совет кижилерниң дайынчы болгаш күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруун мөнгежидиринiң тураскаалын тургузарынга, хоочуннарның амыдырал байдалын экижидеринге ажыглаттынар апаар.

Бөгүнгү субботникти эң-не бедик бүдүрүкчүлүг ажылдың хүнү бистиң күжүвүстүң, ажылчын хеп кеткен кижилерниң байырлалы болуру. Ленинниң чугаалааны-биле алырга, «улуг эгелээшкинниң» үргүлчүлекчизи боор, Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш күш-ажылынга ажылчынарның чогаадыкчы, бедик мергежилдиг чоруун көргүзери чигзиниг чок.

Шупту — коммунистиг субботникче! Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш эң-не кызымаккай, бедик бүдүрүкчүлүг ажылывыс-биле дайынның маадырларының тураскаалын мөнгежидиликер!

ЧУРУКТА: Галина Чамдаевна КУУЛАР — Танды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаанта сут-бараан фермазының мурнакчы саанчыларының бирээзи. Ол мал-магаммы ажаап, чемгереринге улуг мергежилдиг. Саар инектерден элбек сүттү саап алгаш, социалистиг чарыштың тиилеичилериниң аразынче кирип, ажыл-ижин бедии-биле үнеледип турар. Бо саанчы эрткен чылын бир саар инекке онааштыр 2200 литр сүттү саап алган. Бо чылын инекке онааштыр 2300 литрни саарын хүлээгеш, соруктуг ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР ТУДУГЛАРДА

Маадыр-хоорайлар Москваның, Ленинградтың, Волгоградтың бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының коллективтериниң улус Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаатkан Бүгү-эвилелдиг коммунистиг субботникти эрттирер дугайында эгелээшкинниң «Красноярскгэстройтрест» Хабараканда № 3 КМК-зының коллективи деткиннээн, ол коммунистиг субботникке организастыг киржирин шиитпирлээн. Ол хүн коммунистиг субботникке 200 кижи үнер, оон иштикде 130 тудугжу бөлүктериниң объектилеринге ажылдап хүнээр.

КМК-ның тудугжулары коммунистиг субботник хүнүнде бо чылын ажыглалга кирер объектилеринге шалыпчы бүдүмбе ажылдавышаан, үлүг-нормазын ажыр күүседирлер. Ол дээрге, Хайыракан суурда 3 кезүү школа тудугунга, «Улуг-Хая» совхозтуң төвүнге сүт-бараан фермазының комплекстиниң болгаш пай-пай квартиралыг 4 чурттарга бажыңының туттунуп турар объектилеринге бригадалар хөй ажылдарны кылып бүдүрерлер. Шалыпчы ажылдаарынга үлам-на идиглиг болдурарыбле тудугжу бригадалар бөлүктериниң аразында соңчарыштыг ол хүн чарлаан болгаш чарыштың түңнелин үндүреринге дугуруштааннар.

Баш бурунгаар чижеглеп ганнадыг-биле, коммунистиг субботник хүнүнде механизастаттынган колонналың тудугжулары 4 мун рубльдин түлүг-монтаж ажылдарын кылып бүдүрер болгаш беш чыл фондузунче 800 рубльден эвээш эвестир шилчиктерин көргенивер.

Бистиң корр.

ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУНГА

Май 1-ниң байырлалынга тураскаатkан социалистиг чарыштың түңнелиг «Тыва тудуг» трест үндүрген. Эргелелеринiң аразындан «Кызыл тудуг» эргелели тийлекчи болуп, трестиң шилчиир Кызыл тугун, хүндүлел бижиин алган.

Участоктар, бригадалар аразында тиилекчилерге база шаналдарны тывыскан. В. М. Варламовтуң удуртканы монтажниктер участогу эң эвээ көргүзүглерин чедип эп, бирги черни ээлеэн болгаш шилчиир вымпелди, хүндүлел бижиктi алган. Чарыштың негелдезин олуглар шаналганы 200 рубльдин акша шаналын участоктуң коллективи Улус Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаадып, тайбың фондузунче шилчиттиен.

Трестиң бригадаларының аразында чарышка хоочун тутулгужу А. Д. Воронинниң бригадазы тиилээш, шилчиир вымпелди, хүндүлел бижиктi, 150 рубльдин акша шаналын, В. Е. Дубининниң ашчылар бригадазы ийиги черде үнген болгаш хүндүлел бижиктi, акша шаналын алганнар.

Бистиң корр.

90 ЭВЕС—91

Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң мурнакчы хойжузу Ф. Салчак ам сес чыл улаштыр хөй кадарын турар. Ол ус дуртузунда ол багай ажылдаан деп чемелеп көрбээн.

Малчын бо чылдың ыыттаглаашкынын багай эвес эрттирип турар Ол доозукчу чылда төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураган камгалап алыр хүлээглелиг. Малчын бо хүннерде 91 хураганны мензи өстүрүп турар.

А. ХОМУШКУ.

☆

ӨШКУДЕН-НЕ АНАЙНЫ

Сут-Хөл районда «Сут-Хөл» совхозтуң малчыны Дугаар-оол Монгуш Устүү-Ишкининиң Бозур-Аксында ыыттагда ам-гор ошкү кадарын орар. Кыштаан ол чылдың-на боду сентеп, 10 тоннадан эвээш эвес сигенин белеткеп ап келген. Малчын бо доозукчу чылда төрүүр ошкү бүрүзүнден-е анайны, бир ошкүден-не 700 грамм дукту алырын хүлээнгеп.

Ам оон коданында ошкүлер кидин түлүк оолдап турар. Ошкү оолдаашкынынга малчын багай эвес белеткенген.

Б. ОНДАР.

ОРГАНИЗАСТЫГ КИРЖИР

Кызылдың аъш-чем барааннар садыының коллективи бөгүн болур коммунистиг субботникке организастыы-биле киржир. Садыгжылар, ажылчыннар ол хүн боттарының ажылчын турушгарынга ажылдаап, эвээш эвес барааннарны садып, сайгарар.

Контора ажылдакчылары албан хаакчылар, специалистер садыгның бо чылдың ажыглалга кирер объектизи — тудуг материалдары магазинниң тудугуна ажылдаарлар.

Ниитизи-биле Кызылдың аъш-чем барааннар садыының коллективиниң 500 хире кижи ол хүн ажылдаар.

☆

ХОВУ-ШӨЛДЕРДЕ

«Шекпээр» совхозтуң Ада-Аянгатты салбырының Бичe-Аянгатында хөвү бригадазының төвүнде механизаторларның ажылдаарынга, чурттаарынга тарымчалыг байдалды тургусаан. Бичe-Аянгатының шөлдеринде күрүн чарлаан черлерни механизаторлар болбазырадып кирипкен.

Барлыктың шөлдеринге 200 гектарга картофельди, 40 гектар черге кукурузаны тарыпкан. Ында коммунист Ф. Сазыпаның улурткамы картофель өстүрер, дуржулгалыг механизатор К. Кууларның кукуруза өстүрер бөт-оруулга-чарылгалыг звенолар хөвүда белеткел ажылдарын эгелей бергеш.

Ниитизи-биле часкы хөвү ажылдарын эгелээринге машина, трактор болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа техникалыг бүрүн белеткеттинген.

Н. ООРЖАК.

☆

МУРНУУ ОДУРУГДА

Ак-Довуракның аныдырал хандырылга комбинадының коллективи Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң фашистиг Германиязы аайлаш Тиилелгезиниң 40 чылынга чедиишкинниг ужуражыр дүүн киптурлушкунуг ажылдап турар. Фотограф Сергей Хомеяко сентябрьже улустуң кырынга, а оон кадыг ажылдап турар эжи Сергей Андронов майның планын онаалдазын хүүсээ бетинде доозупкаш.

Ында Ирина Чүленин, Екатерина Косованың удуртканы дарамчылыг бригадалары база план-графикти мурнаа ажылдап турар..

В. СЕРГИЕНКО.

ЧЕРНИ ӨРТТЕН КАМГАЛААР

Москваның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң даштыкы профэвилелдер делегацияларының киржилгези-биле дайынга удур митингизи

Москва база дагыы кызыл лозуңнар болгаш түктар-биле шиметтингей. Кызыл өк—чаартырының, тургузарының, тайбыңның болгаш анчы талазыбиле эп-сеткил каттыштырылгазының демдээ— бо чылын онза өңгүр, кижи магадан хаанмас чараш чечектериниң чүрүп-баазын өңнеринда сиңишкеп, ол өңнер беш адыг сылдыстыг улуг, биче турасхаалдарының баарында өңнүр чаагай кылдыр оваалаттынган. Совет кижилер-биле кады оларны даштыкы аалчылар салып турар.

Ким-даа уттундурбаан, чүгдаа уттундурбаан!

Эрткен дайынның кичээнгиргелери база, АКШ баштаан империалистиг бөлүктериниң бүрүүзү-биле нарыдай берген делегейниң амгы нарын байдалында политиктиг утпаныышкынындан хамаарыпта чокка бүгү-ле улустарны, тайбыңга ынак бүгү-ле күштерни каттыштырары кажаттыызындан-даа эргежок чугула.

Ажылчы чоннарның делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының Хүнүң байывааары-биле совет кайысылдада келген даштыкы профэвилелдер делегацияларының киржилгезинбиле Москваның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң дайынга удур май 2-де Эвилелдер бажының колонналыг залында болган митингизинге оны демдеглээн.

Индирде— ВЦСПС-тиң даргазы **С. А. Шалаев**, Москваның ажылчы чоннар төлээлекчилериниң Кызыл шелге байырлал чыскаалы, бистиң даштыкы аалчыларывыстың анда база киришкени совет улустарның тайбыңче чүткүлдериниң, улустар аразында тайбыңның идеалдарынга оон бердингейниң эң чыруткыланчак көргүзүү болган деп, ол чугаалаан. Май бирип байырлалдарынга ажылчы чоннар, профессионалдар эвилелдери, бүгү совет кижилер СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң түңнелдерин ядын-биле чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүзүнүп, турарын илергейлээн. Тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиктиг утпаныышкынын, СЭКП, Совет күрүне тайбыңга ажыктыг практиктиг ажыл-херектери-биле үргүлүг быжыглап турар.

Фашизмни ашкан Тиилелгезиниң 40 чылын Совет чурт тайбыңга хандыкшылдыг бүгү чурттар-биле кады, тайбың идеяларының тиилелгези, чаа дайынга удур үлаштаан дем каткан күжениишкинниринiң горук киирикчи түңнели, дайынмаар чокка чурттан болгуруун бүзүредилгези, амгы дайын кыжаныышкынынга, бооченсектерни өндере бүдүрериге удур демиселди күштелдиреринiң бызазы кылдыр демдеглеп турар.

Совет улустуң өндүр маадырлыг чоруун алдаржытпышаан, тайбынның херээнге улуг-хуузун киирген делегейниң бүгү антифашистериң бодур-чогуруу-биле хүндүткеп турар бис. АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери, НАТО-да оон чамдык эвилелчилерь баштаан агрессия болгаш дайынызыраа күштер Тиилелгениң юбилейин мырыңай бир янзы «демдеглээрiнiң кызыдыын турар. Шаап калдакчы, хамыктың мурнунда идролуг чеңсектиң бүгү хевирлерини немей остүрериң Вашингтон мурнуку хевээр күштелдирип, чаа ракеталарын Бирмыи Европада эккеп тургусшаан.

Америк империализмниң дайынызыраа бөлүктери чер бомбүрээриниң өске-даа девискээрлеринге дүкүүрелдиг чоруктуу күштелдирип, контрреволюциияны Никарагуаже, Төп Америкадың өске-даа чурттарынче экспортаарының политиказын боттандырып, Кубаның, Мурнуу-Чөмө Азиядың, Чоокку-болгаш Ортаакы Чөөн чуктүн улустарынга кыжаныш турар.

Мооң ужурунда Улуг Тиилелгениң 40 чылын делегейниң депшилгелиг хөй-нийтизи империализмге, оон дайынызыраа утпаныышкынынга удур, кижи төрелгетениин кырында диргелип келген термоядролуг дайын кыжаныынга удур демиселди улам улуу-биле күштелдиреринiң демдээ-биле демдеглеп турар. Тайбыңга хандыкшылдыг бүгү күштериниң сырый каттыжыышкыны харын делегейге чаа халапты болдурбайн барын болур.

40 чыл мурнунда Эльбага совет болгаш америк дайынчылар хол тудушкан ол болушкун тайбыңның эргежажыктарынга тарыштыр чугаалажыышкыныыр-даа, ужуражыышкыныыр-даа, хол тудушкуннары-даа болдунар аргалыг болгаш база эргежок чугула даарыны бүзүредип турар деп, профэвилелдериниң ады-адыгаа болгаш делегейге тайбың дээш демиселге өртемчейниң бүгү аныяктарының кужениишкинни каттыштырарыңче кыйгырган.

— Чылдың-на МЭИ-ниң үнмуң хире студентилери шалыпчы тудугларга ажылдап турар. Орар ажылдап алган ачызының Тайбының совет фондузунче шилчиттип турар.

40 чыл бурунгаар фашизмни чыпча шапкан, совет улус тиилеттирбезин база катап пыызыткан деп, Никарагуаның профэвилелдериниң координазия комиссиязының даргалазының бирээзи **Наполеон Лоайсига** чугаалаан. АКШ-тың амгы администрациязы эргежагырга келген соонда Төп Америкада дүшкүүрлүг чоруктуң келдергей аныылдыг одаа тургусту-гаан. Бистиң улузувуска удур шерит агрессиязында хөй кижилер өлүп, ораныбажыңнар үрелип турар. Оон чурттуңга чедирип турары улут дуглаларынга чоокта, СЭКП-ге профэвилелдериңге өөрүп четтирмишкин-биле чүгаалаан.

АКШ-тың машина тудуушкун болгаш аэрокосмос үлеттирүүзүң ажылдакчыларының националдар аразының ассоциациязының чиигине секретарь-казначейи **Ю. Гловер** — эрткен дайынның киржикчизи. Фашизмниң катап тыптырыгын болгаш өөскүүрүн канчаа-даа болдурбас үжүрлүг, ол дээрге делегейниң ийиги дайынының кол кичээндирии-дир. Дайынның ийиги өөредилгези чүүлү болза, АКШ биле ССРЭ күжениишкиннерiниң кадыы турганы, кижи төрелгетенге тайбың дээш хөйүү кылып болуруы көргүзмеи деп ол чугаалаан. Дайынның ол хоочуунуң Европа девискээринче сөөлүүредир шилчиткен болгаш фашистериңиң чылча шаптыргакын ол көргеп. Гитлержи фашизмге удур кадыг-дошкуу түлчүүшкиннерге 20 миллион кижизин оскунган совет улус делегейге быжык тайбының күжен турарын ол эки билир. Сталинградка совет солдаттар камааты чурттакчылар-биле демнежип алган, бажың бүрүзү дээш тулчуп турган.

Мурнуу-Африка Республиказының профэвилелдериниң мурнуу-африка конгрезиниң (САКТУ) күүскомунун кежигүүт **М. Шоунтуң** төрүттүнгени Африканың мурнуу түгүнде кара кеши кижилери амгы-даа уеле адакы расаның кижилери кылдыр саватгыныш турарлар. Амгы уеде Намибияда болгаш Мурнуу Африканың бодунда боор турар түүлдериниң биилеп алыр дизе, хамыктың мурнунда Преторияның чагырыкчы ангыяның болбас болгаш дүшкүүрлүг чоруктуң эвээжериин чедип алыры эргежок чугула.

Венгриияны, Югославияны, Австрияны, Румыниияны хоставарыкта **В. В. Жимов** киришкен. Ол дайын кижи төрелгетениин төөгүүзүнде эң сеңгиг дайын болгуруга бүүрел-биле ол фронтудан эвээ келген. «Москваның «Кадмыр болгаш Масска» заводунга ол ажылдап киргеп. Төрээн чуртка хөй медаллы берген, дайынга бүзүлүн хоорайларны, суурларны катап тургузарынга боттуг үлүүн киргеп. Оон маадырлыг күш-ажылын социалистиг Ада-чурт бедии-биле үнелээн болгаш анаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры бедик атты тывыскан.

— Делегейге тайбыңдан, бичии чаштарның хөлдүг катыжымадан артык үнелиг чүве чок. Агрессияның болгаш милитаризациянның кем-бүрүүлүг планнарын чогаадып турар займызыраттар улустарының тайбыңче чүткүлүн херекке албайн турар. Ынчангаш тайбың дээш демиселден артык чүгула сорулга профэвилелдеринде чок. Делегейниң күш-ажылчы бүгү кижилерi демнежип алгаш, тайбынны камгалаар, быжыглаар сорулгалыг бис, бо сорулганы чедип алырынга делегейниң ажылчын аңгыланыр сырый каттыжыышкынын эргежок чугула деп, хоочун ажылчын чугаалап турар. Чер — бистиң ынчы бажыңывыстыр. Америкаларга, француздарга, японнарга, бүгү өңнүлерге тайбың эргежок чугула. Бистиң чурттувустуң тайбың саналдарын бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, ынаы-биле деткип турар мен.

Ольга Бертова — чаа салгакчыларның төлээлекчизи. Дайын үезинiң дерзеңнеринге таварышкан берге шилгалданы ол көрбээн. Ынчалзаажок АКШ баштаан агрессия империалистиг бөлүктериниң бүрүүзү-биле кижи төрелгетен ядролуг халаптың кыжаныышкынынга таварышкынын ол эки билир. Москваның барык чеди сус муң студентилериниң ишкээзинден Ольга келдеген кыл-

А. БЕЛИКОВ,
С. ВОЗИАНОВ,
СЭТА-ның корр.

Москва.

Улусчу контроль

БӨЛУКТЕРНИҢ ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Улусчу контролёрларның бедик хүлээлгези — чоша, коммунистиг тургузуушкунуң дерээге бараан болуру дээрзин хайгымылчыларның Бүгү-эвилел чөвүдел хуралынга чугулалап айытхан, оларның мурнуна улуг сорулгаларны салган. Ынчалыг болганда улусчу контрольдуң бөлүктери болган постулары планныг онаалдаар күүседириве, бүдүрүлгенің ажыктыны, күш-ажылдың будурукчулуун белдеривне, чи-этти ажыктыг, чөптүг, кампадагалыг ажыглаарывне болган есеедээ айтырыгларже хамылан, ажылын улам идепкейжидир турар.

Амгы үеде республикада улусчу контрольдуң 815 бөлүү, 448 постузу бар, ында тос мун ажыг хайгымылчылар контроль ажылынга боттарының төлептиг үлүг-хуузун кирип турарлар. Олар эртен чылын ниитизи-биле 7266 ниыы-бүрү хынаалдайы чөрүткен. Ол хынаалдаларның дөртүн үш кезии планныг онаалдаларның күүселделивиң, хуматалал, кампалганы эжиидеринің, ажыглаттынмаан курлавырларны илередириниң, эртем-техниканың чедиишкинерин будүрүлгеге шептередириниң, кылган ажылдың шынарынга, социалистиг өчү-хөреңгинин кампалалының айтырыгларынга болган. Хичээлдиниң түңнелдериниве чедеп хуузун бөлүктерниң хуралдарынга көргеп, илереттингеп четтестериниң дөртеп хуузун ажылчын комитеттер хуралдарынга чугаалашкан. Бүрүүлүг болган 1355 ниижге хөнитиниң бүрүү шавыышкынының чарлаан. Хайгымылчыларның саналы-биле тудуг, транспорт, садыг болгаш еске-дээ организациларның администрациялары — 1436 албан-дужаалдыг кижилерге харылсалгаш онаап, четтестерин өдер хемчеглерин алган.

Чаа шегелде-биле дүүштүр Бии-Хем, Танды, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш еске-дээ райондарда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары хынаала рейдилерин удаа-дараа организастап, контроль ажылдың арга-дүржулгазын сайзырангайжыдып, ажылдың дээштит болуруу чедип алыр дээш улуг кичээнгейни салып турар.

Кызыл районуң «Кок-Тей» совхозта улусчу контроль бөлүү моон мурнуда шүүлмүүледин турган. Улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүдел хуралынга чугулалап айытхан, оларның мурнуна улуг сорулгаларны салган. Ынчалыг болганда улусчу контрольдуң бөлүктери болган постулары планныг онаалдаар күүседириве, бүдүрүлгенің ажыктыны, күш-ажылдың будурукчулуун белдеривне, чи-этти ажыктыг, чөптүг, кампадагалыг ажыглаарывне болган есеедээ айтырыгларже хамылан, ажылын улам идепкейжидир турар.

Амгы үеде республикада улусчу контрольдуң 815 бөлүү, 448 постузу бар, ында тос мун ажыг хайгымылчылар контроль ажылынга боттарының төлептиг үлүг-хуузун кирип турарлар. Олар эртен чылын ниитизи-биле 7266 ниыы-бүрү хынаалдайы чөрүткен. Ол хынаалдаларның дөртүн үш кезии планныг онаалдаларның күүселделивиң, хуматалал, кампалганы эжиидеринің, ажыглаттынмаан курлавырларны илередириниң, эртем-техниканың чедиишкинерин будүрүлгеге шептередириниң, кылган ажылдың шынарынга, социалистиг өчү-хөреңгинин кампалалының айтырыгларынга болган. Хичээлдиниң түңнелдериниве чедеп хуузун бөлүктерниң хуралдарынга көргеп, илереттингеп четтестериниң дөртеп хуузун ажылчын комитеттер хуралдарынга чугаалашкан. Бүрүүлүг болган 1355 ниижге хөнитиниң бүрүү шавыышкынының чарлаан. Хайгымылчыларның саналы-биле тудуг, транспорт, садыг болгаш еске-дээ организациларның администрациялары — 1436 албан-дужаалдыг кижилерге харылсалгаш онаап, четтестерин өдер хемчеглерин алган.

Чаа шегелде-биле дүүштүр Бии-Хем, Танды, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш еске-дээ райондарда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары хынаала рейдилерин удаа-дараа организастап, контроль ажылдың арга-дүржулгазын сайзырангайжыдып, ажылдың дээштит болуруу чедип алыр дээш улуг кичээнгейни салып турар.

Кызыл районуң «Кок-Тей» совхозта улусчу контроль бөлүү моон мурнуда шүүлмүүледин турган. Улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүдел хуралынга чугаалап айытхан, оларның мурнуна улуг сорулгаларны салган. Ынчалыг болганда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары планныг онаалдаар күүседириве, бүдүрүлгенің ажыктыны, күш-ажылдың будурукчулуун белдеривне, чи-этти ажыктыг, чөптүг, кампадагалыг ажыглаарывне болган есеедээ айтырыгларже хамылан, ажылын улам идепкейжидир турар.

Амгы үеде республикада улусчу контрольдуң 815 бөлүү, 448 постузу бар, ында тос мун ажыг хайгымылчылар контроль ажылынга боттарының төлептиг үлүг-хуузун кирип турарлар. Олар эртен чылын ниитизи-биле 7266 ниыы-бүрү хынаалдайы чөрүткен. Ол хынаалдаларның дөртүн үш кезии планныг онаалдаларның күүселделивиң, хуматалал, кампалганы эжиидеринің, ажыглаттынмаан курлавырларны илередириниң, эртем-техниканың чедиишкинерин будүрүлгеге шептередириниң, кылган ажылдың шынарынга, социалистиг өчү-хөреңгинин кампалалының айтырыгларынга болган. Хичээлдиниң түңнелдериниве чедеп хуузун бөлүктерниң хуралдарынга көргеп, илереттингеп четтестериниң дөртеп хуузун ажылчын комитеттер хуралдарынга чугаалашкан. Бүрүүлүг болган 1355 ниижге хөнитиниң бүрүү шавыышкынының чарлаан. Хайгымылчыларның саналы-биле тудуг, транспорт, садыг болгаш еске-дээ организациларның администрациялары — 1436 албан-дужаалдыг кижилерге харылсалгаш онаап, четтестерин өдер хемчеглерин алган.

Чаа шегелде-биле дүүштүр Бии-Хем, Танды, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш еске-дээ райондарда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары хынаала рейдилерин удаа-дараа организастап, контроль ажылдың арга-дүржулгазын сайзырангайжыдып, ажылдың дээштит болуруу чедип алыр дээш улуг кичээнгейни салып турар.

Кызыл районуң «Кок-Тей» совхозта улусчу контроль бөлүү моон мурнуда шүүлмүүледин турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга

МАРШАЛ ВАСИЛЕВСКИЙ

Анаа дайынчыдан

маршал чедир

Александр Михайлович Василевский-биле мээң баштайгы чугаам 1973 чылдың март айда Москва чоогунда Архангельскиден ырак эвестe оон дачазынга, кажан ол бодуунуң «Бүтү амыдыралдың херээ» деп сактыышкынларын парлалгага белеткеп турган үеинде болган. Номнуң литература талазы-биле смередиишкинниг мен бодумнуң шыдаар хирем-биле маршалга дузалажып турган мен. Оон соңгаар-ла бистиң ужуражыышкынывыс элээн доктаамал апарган. Чугаа болза хей кезиниде-ле дайын дугайында болуп турганы билдингир: Александр Михайлович бодунуң Кол Командылал черинге болгаш Кол штабка ажылынның дугайын, өңнүктериниң болгаш ажылдакчыларының дугайын чугаалап турган. Маршалдың чугааларын мен болдунары-биле ылап бижип алырын кызып турган мен. Ол сактыышкыннар бо чүүлдүң үнезинге болган. Алдаржаан совет полководчу-биле, Ээдди чергениң кайгамчык кижизи-биле ужуражып, чугаалашканым мээң аас-кежигим.

В. ЯРОВИКОВ,
РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы. Шеригжурналист.

ГЕНШТАБ НАЧАЛЬНИГНИ

А. М. Василевскийни оон дылээнге чөрүштүр Генштаб начальнигинге томуйлап каан. Ол эрге-дужаалга белен эвес мен дээрзин ол сеткилиниң хамыдыдан санап турган, Шапошниковка бодаарга, шоолуг эвес-тир, оон кадында Чепсектиг күштерде чогуур үне-хүндү чок-тур мен дээр дугайын база чугаалаан. Оон харыызында: «Ол-даа ажырбас, болу бээр чүве-дир» деп сестер дыннаан.

Эгезинде Ээдди Командылакчы биле Генштаб начальнигы Мурнуу-Барыын утланышкынның шеригленииң сорулгазын аңгы-аңгы көрүп турганнар. Шеригленин ажыктыг туруштарже көжүреринииң талазы-биле бодуунуң сүмелеринииң шынының болгаш чугулазын Василевский чамдыкта бүзүредип шылаавайн баар: Ээдди Командылакчы ол угланышкыннарының Шериг Чөвүлелдериниң аазаакшынналар болгаш, бүзүредилгелерин колдай дыннаар турган. Ынчаарга Дөртен ийи чылдың чайынның изиг хүннери Ээдди Командылакчы биле Генштаб начальнигиниң чөрүшнек бодалдарының сөөлгү хүннери болган. Оон соңгаар Ээдди Командылакчы Генштаб начальнигиниң бодалына кезээде кичээнгейлиг болуп, оон сүмелерин үнелээр апарган. Бир эвес кым-бир кижи Ээдди Командылал черинге дайынчы хөделинишкиннерин чорударының талазы-биле санал киирип келгең болза, Ээдди Командылакчы шнап-ла айтырар:

— А Силер, эң Василевский-биле сүмелештинер бе?

А. М. Василевскийге кандыг даалгалар оналаттынган турганы?

Генштаб начальнигы болганда, А. М. Василевский бодунуң аппарадының дузазы-биле:

— Ээдди Командылал черинге фронтуларда кол болуушкуннарны доктаамал ынчаадып турган, разведканың бүгү хевирлериниң медээлерин танылтырып турган, дайынының боттандырыпкы дег бодаларын сагындырып турган;

— Ээдди Командылал черинииң дайынының шериг-политиктиг алыс сорулгаларында, бар күштериниң аайы-биле фронтуда байдалдарга дүгжүп турар шын шиптирин хүлээп алырын хандырып турган;

— Шеригленииң бижыг болган соксаал чок башкарылазын организастап турган, стратегтиг байдалды биске ажыктыг кылдыр өскертири-биле аңаа чогуур үезинде салдарны чедирип турган.

Генштаб начальнигиниң хүлээлгези оон-биле кызыгаарланмас дээрзи билдингир. Фронтулар, армиялар командылалдары-биле, Камгалал паркомадының эргелелдери-биле, Күрлап-биле, боо-чепсек, дайынчы техника бүдүрүп турар парко-маттар-биле сырый харылзаа-ны тудуп турган. Чепсектиг Күштерни хөгжүдериниң хөй-хөй айтырыгларын база шинтдаа бодуунуң Командылал пунктузунга чедир 3—4 шак чоруп келгениниле. Ол болза оон шеригленииң албанында туруп келген бүгү чылдарының дургузунда бирги болган сөөлгү сагындырыг болган, ол кажандаа бичии-даа чемелээшкин ап көрбээн.

Александр Михайловичиниң дайын оруктарынга, хандыгдаа дайынчының таваржын болуру, таварылга бүрүзүнге таваржын чорааны хаая эвес. Дөртен ийи чылдың чайынында дайынының боду-биле чүгле ужуражы бербээн. Бистиң шеригленивис аткаарлап турган. Александр Михайлович оларже утказутур чоруткаш, Оскол хемни кешкеп суурже кире берген. Эзи суур. Машинадаан үмүп келгеш, көөрге, кудумчу кежилдир хереженен кижи нел чорааи, чоокшулап келгеш: «Эштер шеригler, кудумчуның дуу талазында немецтер...» дээш, келген үүнче холу-биле айыткан.

Александр Михайлович сактып чугаалаар:

— Ырай бооргa өске эриче кежип үнген бис.

1944 чылдың чазынында, бистиң шеригленивис Севастопольду достаары билек, Василевский оны көөр дээш ынаар чорупкан. Балаклава чоогунга оон машинаазы минага таваржы берген, машинаның мурнуу дугуйлары болгаш мотору адырлып чаштай берген, А. М. Василевскийниң бажы аар кемдээн.

Александр Михайлович боду байдалды көрүп, чогуур-биле үнелээр дээш мурнуку одургуже чоруп турган. Армия генералы С. П. Ивановтуң Василевскийде «полководчу салым-чаяан дайынчының дидим чоруу-биле дүүшкен» деп бижээни таварылга эвес.

ФРОНТ КОМАНДЫЛАКЧЫЗЫ

1945 чылдың февральдың бирги чартыы эрте бергең, дайын барыын чүкче, Берлинче улам ынайлаан бар чыткан. Александр Михайлович Төөн Пруссия тулчуушкунун белеткээр ужурлуг Белорусссиянын 2-ги болгаш 3-ку фронтуларыиче аътталырынга белеткеп турган.

Ужуп чыптериниң бүдүүүнде Александр Михайлович кадайы Екатерина Васильевнабиле Улуг театрга барганнар. И. Д. Черняховскийниң өлгенинiң дугайында коргунчуг медээни аңаа дыңнаавнар. Иван Данилович Черняховскийниң аар балыглаашкыын сооида, өлгенин Александр Михайлович дыка ажып эрткен. «Мен ону чоок болгаш эки билир мен, тергиин полководчу, кызыгаар чок ак сеткилдиг коммунист, ховар дээн чаагай сеткилдиг кижи деп үнелээр мен»—деп ол бижээн.

И. Д. Черняховскийниң командылап турганы Белоруссининың 3-ку фронтузу Төөн Пруссияда немец-фашистиг белүүтлежиишкинниң чылча шаварынга кол рольду ойнап турган. Шыырак командылакчы шилип тывары нететтине аа аңаа хелдиртken. Эгезинде ол эгени берген. Александр Михайлович ону эскерип каап, сүмелээн:

— Этенип, девидевеңер, ыелээн чугаалажып көрээлинер. Ыраккы Төөн чүктү мен билбес мен. Бүгү медээлеригербиле меңээ таныштырып көрүңнер. Кичээнгейлиг өөренikчи дег силерни дыңнап олур мен.

Разведка начальнигиниң эгенгени чүде берди. Дайзын дугайында медээлерни, армияның Улуг Хинганче шимчээшкининиң маршрудун бирден бирээ чокка илеткеп берди.

Байырлажып тура, А. М. Василевскийниң чугаалааны:

— Барыын чүкче улуг дайынның соонда, бистиң чонувус, делегейнiң улустары тайбыңы четтикспейн маңап турар, сөөлгү агрессорну эң кыска хуусаада чылча шавар херек.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга А. М. Василевскийниң эрткен оруу — тиилелгениң эргежыынга чагыртkан стратеттиг болгаш тактиктиг чергениң эң ховар дээн улуг болгаш хөй талалыг ажыл-чорудулганың оруу.

Александр Михайловичиниң сөөлгү хүнүнерде патриотизм болгаш шериг хүлээлге дугайында номун бижип турган. Ол ону хамыктың мурнунда аныяктарга бижээн — боттарының адаларының херээн уламчылап, Төрээн чуртун камгалаар ужурлуг кижилерге бижээн.

НАМДАРЫНДАН ЭГЕ

Александр Михайлович Василевский 1895 чылдың сентябрь 30-де Иваново областың Кинешма районнуң Новая Гольчиха суурга төрүттүнген. Хүрээ дамазының оглу. Хүрээ семинариязы дооскан. 1915 чылда Алексеевтиг (Москва) шериг училишезинге дөрт ай өөренген соонда, бирги делегей дайынынга киришкен.

АЖЫЛ-АЛБАНЫ

Бирги делегей дайыны: штабс-капитан.

Хемзаты дайыны: Кызыл Армияның батальон командири, полк командири.

1936 чыл — Генштаб академиязының дыңнакчызы. 1940 чылдың майдан Генштабтың медээ эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.

1942 чылдың майдан — Генштаб начальнигi. 1942 чылдың октябрьдан камгалалдың улус комиссарыының оралакчызынга дакырдап ажылдап турган.

1945 чылдың февральдан — Белоруссияның 3-ку фронтузунуң командылакчызы. Июнь айда Ыраккы Төөн чүкче совет шеригленiң Кол Командылакчызынга томуйлаткан.

1949 чылдың марттан 1953 чылдың мартка чедир—ССРЭниң Чепсектиг Күштерiниң министри.

1943 чылдың февральдан — Совет Эвилелиниң Маршалы.

ТУЛЧУП ЧОРААНЫ

Маршал Василевский Москва дээш, Сталинград дээш, Курск дээш шаап халдаашкынныг тулчуушкуннарны белеткээринге болгаш боттандырарынга, Донбассты, Украинаны, Крымны, Белоруссияны, Балтий девискээрин, Төөн Пруссияны хостаарынга, Квантун армиязын чылча шаварынга киришкен.

ШАҢНАЛДАРЫ

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры. Ээдди полководчу «Победа» орден-биле ийи катап шаңнаткан. Сес Ленин орденнериниң, ийи Кызыл Тук орденниң, Октябрь революциязы орденниң, Суворов ордениниң эдилекчизи.

ООҢ АДЫНЫҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Киевте кургаг чер шеринiң академиязы.

Москвада, Кинешмада (Иваново область), Кривой Рогта кудумчулар.

Судно болгаш танкер.

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Василевскийниң хүлерден кылган хөрек турасказалыр Кинешмада тургускан

В. ЯРОВИКОВ.

Очерк

ФРОНТУЧУ УЕМ

«Шынның» конкурузунга

Кара-Хөл ортумак школаның башкылары Сыртa Күдерек биле Долзаң Хертек болгаш оларның өөренikчилери чаңгыс чер чурттуу Иргит Майын-Тараанын, а Чөөн-Хемчик районнуң сан-хөө кидзизиниң эргелекчизи К. Ондар биле чогаалчы М. Кенин-Лопсан олар Хөр-Тайга сумузундан фронт чоруткаш, ээп келбээн Ооржак Мурзуунаның дугайын чүнү билирин айтырып, дилеглиг чагаа чоруткан. Дараазында одуругларны айтырыгларга харыы болдурарын ораллаштым.

Эжим дугайында

Ону Иргит Сайын-Хереловна Майын-Тараа дээр. Бичиизинден кады ойнап өскен эш-өөрүнден өске оон ат-сураан улус орта билбес-даа боор. Ол 1923 чылда амгы Бай-Тайга районнуң Кара-Хөлге арат Иргит Сайын-Хереддиң өг-бүлезинге төрүттүнген.

Дээрниң ханы делгемнинче дудускектелип үне берген меңги харлыг Кызыл-Тайганың чоорту баткан оргулаажы — Ооруглар. Сукпак мичалдыр бистиң аалдарывыс үргүлчү-ле кады-кожа чурттап чоруур чүве. Анаа Майын-Тараа, Мичым, Шойгу, Чаваа-оол дээш оон-даа өске оолдар кады ойнап өстүвүс.

Майын-Тараа бичиизинделе ажылгыр, орлан-шөвээ, бүгү-ле чүвеге тура-соруктуг оол чүве. Улуг улус кыдынга кыстының чорааш, тыва бижиктi боду номчуп, бижип турар кылдыр өөренип алган.

Иези хоочуран аараш, үр болбаанда мөчүп калган соонда, эвээш-бичe мал-маганы чер албайн, коргу үзүлген. Адазы байларның чылгычызы чораан болгаш Майын-Тараа бичиизиниден-не аът мунуп өөренген, үргүлчү чылгы аразынга халдып чоруур чүве. Ол 13—14 хар чедип чораашн, улустуң эмдик чаашн, аът-хөлүн ачылап, хелезилеп мунуп, ачазынга дузалажып, өскүс дүнмаларын азыражы бергеи.

1938 чылда Майын-Тараа 15 харлыг турган, Тывага эң баштай тургустунган күүнге ажыл-агыйларының бирээзи Элегее күрөкономче эш-өөрү ооллар-биле кады ажылдап чоруткан.

Майын-Тараа делгем хөректиг, күдер сыныг, моге-шыырак эр чүве. Хүрежи бергенде белеп-селеэ кижиге окталыр эвес. Эш-өөрүрек, сеткилди бичe, чазык-чаагай эр-ле болгай. 1938 чылда-ла аревэ кежигүнүте кирген, хөй-нийти ажылдарынга идепкейлиг кижи.

1941 чылда фашистиг Германия Совет Эвилелиниче оор ёзу-биле халдаан соонда, ай эрткенде, Иргит Майын-Тараа Тываның Арат тың революстуг шеригнинге албан эрттирери-биле келдиришкин ёзугаар чедип келген. Кады ойнап өскеэ эжим-биле анаа даза катап ужуражып, ТАР шеригнинге дайынчы белеткелдя кады эгелединвис. Шериг албанийга тр болбаанда, оны бичe даргалар белеткээр чыл хуусаалыг школага курсант кылдыр хүлээп алган. Аңаа шеригнiң бүгү-ле дайынчы белеткелиң чедишкининг эртkеш, школаны сержант эргелиг дооскан.

ССРЭ-ниң Маадырлыг Кызыл Шерии-биле кады немец-фашистиг эжелекчилерни чылча шаварынга киржир дээн күзелинис илереткен өргүүделдя ТАР-ның Шериг намызын дамчыштыр Тываның нам, чазаанга, өскелер-биле бир дөмей киирген бис. Дилээвис 1943 чылдың күзүнүнде ботгынган.

Иргит Сайын-Хереловна улуг лейтенант Дончуттуң взводунуң бирги салбырынын командириниге томуйлаткан. Сержант Майын-Тараанын салбырынга И. Маадыр-оол, И. Агбаан, Х. Аракчаа дээш ТАР шеригнiң эң-не шилитингее дайынчылары чораан.

Куулар Дончут

Тываның шеринге албан эрттирип барган Куулар Дончуттуң эки-ле билбес турган мен. 1941 чылдың күзүнүнде Барыын-Хемчиктiң Кызыл-Мажалыкка, Чөөн-Хемчиктiң Чадаанга, Улуг-Хемниң Шагаан-Арыгга, Тес-Хемниң Сагаалдайга шериг кезектери тургустунгулаан.

1942 чылдың чазынында районнарга турган кезектерни Кызыл хоорайга турган Тываның революстуг шеригнiң полугунга каттыштырган. Барыын-Хемчик районнан келгең эскадрон командири улуг лейтенант Куулар Дончутту оон эгелээш танывыр апарган мен. Чүге дээрге шеригнiң харылзаа салбырының солдаты болганымда. Тыва шериг штавынга үргүлчү дежурныйлап ажылдаар болгаш улуг, бичe офицерлерни билир апаар боор чүве.

Тываның аътты шеригнiң өөрүүзүнден ССРЭ-ниң Кызыл Шеригнiң офицерлер бедеткээр Тамбовтуң аътты шериг школазын чедишкининг дооскаш, Куулар Дончут улуг лейтенант дужаалдыг келген. Дайын үезинде тыва солдаттарны шеригнiң дайынчы мергежилиге өөредип дадыктырарынга мергежилдиг кадрларның бирээзи турду. Оон дайынчы бедик мергежилдiнiң, төлептиг, будуштуг шынарын өөренип көргеш, фронт баар эки тура отрядының командир составынга чорутканы ол. К. Дончут Тываның эки турачы IV эскадронунуң дөртку взводунуң командириниге томуйлаткан. Ол бодунуң взводу-биле эки тура отрядының кезектери-биле, аңы-дуңма хей национальныг Совет Армиязының составы-биле кады узуп болгаш берге орукту — Москваны, Смоленскиниң, Белоруссияны, Барыын Украинаның малгаштыг, тулаалыг черлерин эртип, дайынының таварыштырганы бүгү-ле бергелерин эртип чораап, фронтуның мурнуку шугумунга четкеннер. Эки тура эскадронуң составы хей боорга, Куулар Дончуттуң взводун 31-ги полктуң III эскадронунуң бир взводу кылдыр бистен аңгылап чоруткан чүве.

Сегиржип алышкын

1944 чылдың январь 30. Полктуң кезектери хадылыг калбак эзимнеп болуп дайынбиле чоруп орган. Бистиң эскадронувустуң бажында улуг лейтенант Оюн Оолактың автоматчылар взводу чораан. Хүн таптыг-ла дүүш турда, эзим оргузунга доктаай бердивис. Эскадрон командири капитан Кечил-оол взводтар командирлерин алгаш, полк штавынче чорушкан. Кезек болганда бистиң командирлериис ээп келгеш, эскадронуну взвод дайын-биле чыскаапкан. Капитан Кечил-оол чугаалады:

— Эрте-даа эвес, орай-даа эвес, бөгүн дайын-биле сегиржип алыр-дыр бис. Дайынчы чепсээнерни ниик кылдыр хынаттынывар, белеп чорунар.

Чүгүрүүнде кире бергең кежээки хүн эдир булуттар арасындан черни алдын-сарыг кылдыр чайынналдырып турган. Эзим кыдынадан үнүп кээривиске, мурнувуста улуг суур көстүп келди. Хемертей артиллериянның, миномёттарның боолаашкыны чыжырткайны-ла берди. Од-бо талаларга кээп дүшкүлээш, чазылган снарядтарның эзимиден чамдык кижилериниг бөртеря уштуулуп чаштагылай бергилээн. Аъттарывысты, дужаал ёзугаар, эзим иштинче чорудупкаш, суурже ураалаи кирипттивис. Дайынының октаары, долу дег, саварлып-ла тур. Полктуң, оон иштинде бистиң эскадронуң кезектери Дережно суурну штурмнаи кирипкеи ол. Дайын бижыглаңган туружун кагбас дээш калчаалыны-биле удурлаңган.

Кызыл Шеригнiң артиллерия болгаш миномёт батареялары бистиң бажывысты ажылдыр Дережно суурже, дайынының камгалалынче коргулчуп чаашкыны чайгы-ла турган. Частымышкынзан кулак үнүк, чер-делегей сириней-нип, шимчеп турган дег болду.

Кежээликтей Дережно суур хостадган. Кадыг-доошкуп тулчуушкун болган чер бүрүзүнде — камгалалда, кудумчуда өлүрткен немецтiң хөйүн! Оортан дезип үнген дайзын барык-ла чок. Ол тулчуушкунга лейтенант М. Доржусывыргаш, бодунуң ажазынче кинр сывырыпкан. Дайзын тиилеттиргеш, сес чокка дүжүп берген. Дайын төнген соонда Төрээн Тывазынче чаныл келгеш, баштай кызыгаар заставазының начальнигинге, республиканың иштики херектер намызынга база партия, совет ажылдарынга ажылдап чораан. Хоочун коммунист, дайынга болгаш ажылга дазылган кижи Андрей Навачыганович Сундуй каяа-даа ажылдап чораап, өскелерге үлегерин көргүзүп, кезээде мурнуку одурутта туржуп чораан. Бо хүннерде-даа ол күш-ажылдан холун салбазын. Од дагдыныкчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, аңыктарны ажылга кижизидериниң херээнге бодунуң улут-хуузун үргүлчү киирип келген.

К. ЛОПСАН.

ЭРЕС ТУЛУШКАШ, ЭКИ-ДАА АЖЫЛДАП КЕЛГЕН

Улуг-Хем районнуң Эрги Чаа-Хөл суурда тараа арыглаар шаң. Ында он ажыг хире кижи тараа арыглап, ону бөле эжип, савалаап, машинага чүдүрүп чоруулуп турганнар. Оларның арасында чолдаксымаап, тырың мага-боттуг, допчу, тода чугаалыг, назыны элээн улгады берген кижи шаңда ажылдаан улустуң сл-бо сургаан, ажылдың утшиин айытkан, аңгы-аңгы дазылгаларны берип тур.

Ол районда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, знныктарның хүндүлүг дагдыныкчызы Андрей Навачыганович Сундуй-дур. Сундуй акый-биле шаанда туруп чоок таныш, ону ажок хүндүлеэр, оон солун чугаазын дыңнаксаар кижи мен.

Дайынның, күш-ажылдың хоочуну А. Н. Сундуй буянныг дыштанылгаже үнзе-даа, тайбың иштен холун салбаан. Өскел, төрээн суурну Чаа-Хөлде тараа складының эргелекчизи болбушаан, «Найырал» совхозтуң малга чарба белеткээр цегинде ажылдап аныяктарны ажылче мобилизастап турары ол.

Фронтучу А. Сундуй совет кижилер Тиилелгениң 40 чыл оюн уткуп турар бо хүннерде, өске бүгү дайынчы эштери-биле бир дөмей, эрткен оруун, дайынның изиг хүннерин, бодунуң дайын шөлүнге немец эраатаннарны кады сылба шаап турган эш-өөрүн сактып, ол бүгү дүүш болган чүве дег, караанда чуруп чоруур.

Дайын хоочуну Андрей Навачыгановичиниң солдат амыдыралындан чүгле чаңгыс документ-биле номчукчуну таныштырып көрейн:

«Чаа-Хөл кожуунунуң Чаа-Хөл сумузу, № 3 арбан. Дүлүш Навачыганга.

Силериниң оглуңар гвардейжи Андрей Дүлүш, 1920 чылда төрүттүнген, Тывамын эки турачы отрядының старшиназы, Социалистиг Ада-чурт — ССРЭ-ниң немец эжелекчилерден камгалаарының херээнге эрес-дидим киржип турган, 1944 чылдың 1 айның 30-ниң хүнүнде акы-дуңма Украинаның Ровно областында Дережно суурга маадырлыы-биле өлгенин улуг качыгдал-биле дыңнаттывыс. Ук дайынчыны Дережно суурнуң төөн талазында, суурдан ийи км. хире черде, арыг иштинде орнукшуткан.

Немец эжелекчилерге өлүм! Бистиң Төрээн чуртувус, ооң хостуг чону делгерезин! Хостакчы Совет Армия, ооң Кол командылакчызы эш Сталин делгерезин! ТАР-ның шериг херээнiң Ямызының сайыды М. Сувак».

Бо документ ёзугаар алыр болза, взвод командири, старшина Андрей Сундуй дайын шөлүнге өлүрткен болуп турар. Ада-иези, чоок төрелдери улуг качыгдал-биле дыңнаттывыс. Ук дайынчыны Дережно суурнуң төөн талазында, суурдан ийи км. хире черде, арыг иштинде орнукшуткан.

А херектиң ужуру болза мындыг турган: Андрей Тывадан чоруткан эш-өөрү-биле кады дайзынны кам-хайыра чок сылба шаап, Украинадан оларны үндүр ойладып, оларны мырыңай кыңыыктырбайн сывырып үндүрүп турган. Ровно дээш бир тулчуушкун үезинде тыва эки турачылар ол-бо сылдаан ок адаа-биле, ыыбус, доозуп-довурак адаа-биле тулчуп чоруп турар үезинде Андрей бооладыпкан. Оон мунуп чораан аъды ок кадаалгаш барып ушкан, а Андрей минип кээрге малгаш аразынче көрекке чедип дүжүп кире берген чыткан. Ийи шак хире өрү-куду, аткаар-ишкээр кастынып келгеш, арай боорда малгаштан ушкунуп үнген. Өөрүнге чедип кээрге, ону оолдар сээн соонга хап олурарывыска, сээн аъдын адаавга снаряд часты берди. Бис сенн оон дириг үнмээн деп санаавывыс. Ынчангаш командылал черинче өлүрткен деп медээ бердивис, канчан дириг үнгенiң ол, кончуг аас-кежиктиг кижи-дир сен, ам черле өлбес боор сен — деп ажок өөрүп, эжиниң эктин часкап, кужаатай тудуп турганнар.

Андрей Сундуй акы-дуңма Украинада «бодунуң» хөөрүп барып көөр ужурга база таварышкан. Бир-ле катап тыва эки турачыларны Ровно чаагаан. Аңаа Андрей Навачыгановичиниң чедире бергеннер. Ол чевегде украин үжүктер-биле «Тыва эки турачы Андрей Сундуй маадырлыы-биле өлүрткен. 1944 ч. январь 30» деп бижип каан болган.

Дайынның дошкун чылдары дыңмирел эрте бергеи. Совет чон дайзынны чурттан үндүр

МААДЫРЛАРНЫҢ АТТАРЫ

Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң улуг Тиилелгезиниң бүдүүзүнде Кызыл хоорайның ийи кудумчузу чаа атарлыг болган. Хоорайның Топографическая кудумчузун Совет Эвилелиинң Маадыры М. А. Бухтуевтиң, Авиация кудумчузун Совет Эвилелиинң Маадыры Х. Н. Чүргүй-оолдуң адыбиле эге аттаан.

Белоруссияның Чёрные Броды станциязында маадырлыг танкист Михаил Артемьевич Бухтуевке тураскаал бар. Станцияны хостаар дээш ылаң тулчуушкунга ол алуун чок маадырлыг чоруун көргускен. Тураскаалдың баарындан өнүр чечектер кажан-даа нраваас. Ук черниң чоруп четтиргеи чурттакчыларынга бистиң чанғыс чер чурттуувус М. А. Бухтуевтиң дугайында тураскаал кезээ мөңгеде артар. Ам оон адын Кызылдың биз кудумчузунуң база эдилээнин ол.

Совет Эвилелиинң Маадыры Хомушку Намгаевич Чүргүй-оолдуң Берт-Даг суурда хөөрүге удавас хөрек тураскаал тургустувар. Чаңгыс чер чурттуунуң чырыткыныг турасказалын илередип, бо хүнгерде берт-дагжылар аңаа база катап кээр.

Бистиң корр.

Хоорайбыста ийи маадырның аттарын эдилээн кудумчуларының тыптып келгенинге өөрүвес аргавыс чок. Ийи Маадыр. Бирээзи дайын шөлүнге маадырлыы-биле өлген, өскези төрээн Тывазынга ээп кээп, оон бурунгаар хөгжүлдезинге эвээш эвес улуг-дуурлуг киирген. Ынчалза-даа оларның кайызы-даа бистиң амгы салгалывыска Төрээн чуртка чайгылыш чок бердингенинң үлегер-чижээ боон арткан.

Маадырларның аттары-биле кудумчуларны эде аданыңга турасказаткан митингилер Кызыл хоорайга болуп эрткилээн. Аңаа Кызыл хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы Д. Л. Тимней, СЭКП хооркомунуң секретары Г. Ш. Монгуш, дайынның хоочуну С. Е. Сайгутина, күш-ажылдың хоочуну Э. Я. Матсон, башкылар билим бедидер институттуң методизи О. Л. Оттук-оол болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан.

Митингилерге Кызыл хоорай Советиниң депутаттары, маадырларның аттарын эдилээн кудумчуларның чурттакчылары, хоорайның аалчылары киришкен.

Бистиң корр.

БИЧИИ ҮЛҮҮВҮС

— Тывавың Арат тың революстуг шеринге ыңнатыг хүлээлгем эрттирип турумда, Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн — деп, күш-ажылдың хоочуну Мандан-оол сактып чугаалап орду. — Чуртта турустунуп келген байдалды барымдаалаш, 16-даа 50 хар чедир назылыг эр улусту ополчен шеринге чөрениргеже хаара тудар дугайында чарлык үнген. Аңаа идепкейлиг киришкен дээш мени командылал чери депшидип, бичелейтеваит эргени тывыскан, взвод командири болдум.

Бир-ле катап мени улуг лейтеваит Г. К. Шилге ыйытырткан болду. Бүгү далашбиле четтим. Оон дужаалы мынаыг болган.

— Взводун-биле Чагытай хемдеи эгелээш, Тывада кайда балыктыг черлер барын дилеп тыпкаш, бир ай иштинде 30 тонна балык белеткээш, Сибирьниң шериг округунуң төлээзи подполковник Кудрявцевке дужаар сен. Силер-биле хады бичеле лейтеваит Чамбалдың взводу база ажылдаар.

Чагытай хөл. Хемчик бажы. Чүглүг-Хөл. Мешкеш хөлдер ол мичээр чоруп турган. 37 тонна балыкты хүүсаа бетинде белеткээш, дужаадымыс.

Оон келирикиске, шымрак даңа аңчы дайынчылардан шилип тыпкаш, 115 тонна эштен белеткээш, оларла комиссияга дужаар силер деп дужаал ынаыг болган.

Бодумнуң бүгүм-биле Тожу сынарынче чорааш, планның барык 50 хуузун эккелдивис. Эрзин, Тес, Өөүр, Торгалыг чоруткан болуктер база-ла дыка хөй эштээ дужаап, хүлээлгевис ажыр күүсеттивис.

Ол бүгү тывыш эвээш, бичеээ бол, бистиң фронтуга хуналыс болган. Дайын шылүнге барып, харжы дайын-биле сеткиштезе-даа, улуг Тиилелгеге бичии-даа бол үлүүм бар дээрзинге сеткилим өөрүп чоруур — деп, хоочум чугаазын доскусту.

Мандан-оол Андреевичиниң бо чугаазы коңгуг шыв. Ол бүгүнү болган кээрге, улустарның пайгалыгының, бот-боттарынга дузалажылгазының каргыштыг дайынны ажып тиилээринге ужур-дузалы улуг болган.

С. САМБУ.

ПАРТИЗАННАР ПАРЛАЛГАЗЫ

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

Дайынның эжелеп алган черлеринге мөөнеттингеи чажыт күштүң хемчээли дег улуг күштүг төөгү осөл мурнуда көрүп көрбээн. Партизаннар бөлүктериниге миллион ажыг патриоттар тулчуп, чажыт организацияларга болгаш партизаннар курлавырларынга ийи миллиоя хире кижи демисежип, миллион-миллион кижилер боттарының бүгү арталарын ажыглап, бар шаабиле дайзынарга хора чедирип, оларның планнарын үреп турган. Бо улуг көдүрүүшкүнге чоңнуң бүгү аңгылары болгаш нацияларының киришкен. Чажыт демиселичилериниң 30 хуузу ажылчыннар, 41 хуузу колхозчулар, 29 хуузу албан-хаакчылар турган. Смоленщинаның өжээн негекчилериниң аразынга 40 ажыг нацияның төлээлери, даштыкы чурттарның безин улузу, пионерлер болгаш октябриттардан эгелээш, чөнүк кыргынарга чедир тура халышкан. Чамдык бөлүктерге хереэжеңнериниң саны үжен хуу чедип турган. Чижээлээргe, Белоруссияның партизаннарының 45 муңу хереэжеңнер турган.

«...Немец эжелекчилериниң тайбың чоңга дорамчылалы болгаш кам-хайыра чогу партизан демиселин улам өөскүткен—деп М. И. Калинин бижээн. —Партизан шимээжүшкинин күш киирген хол үнделиишер улам хамы, чоңнуң иштинде».

Фашистерге эжелеттирген районнарга партияның чажыт 90 обкомнары, областтың партия төптери, округ комитеттери, 629 хоорномнар, райкомнар, райпарттөптер эжылдап турган. Оларга коммунистерниң саны 140 муң ашкан. Эжелеттирген районнарның чурттакчыларының ортузунга партия-политиктиг ажыл чорудар, партизан бөлүктерин тургузар база оларга дузалаар чедирер болгаш ок-чемжек бээр киллистерин ВКП (б) ТК-ниң айтышкынның ёзугаар Кызыл Шеригниң Кол политиктиг эргелели 1941 чылдың августа тургускан.

Эжелеттирген черлерниң чурттакчыларының угаан-бодалын дединделирер, идегелии оскүндүрар дээш дайзын суртаалдан эгелээш, өлүрериге чедир янзы-бүрү хемчеглерни ап турган. Ындыг үеде аңаа удур идеология ажылын күштелдирери, фашистерниң меге суртаалын сойгалаары, чурттакчы чоңнуң чурттуң болган дайзының байдалы-биле таныштырары — чоңга мелээдерни хүнүүн чедирери албаң апаргаи. Ынчангаш тускай пардалга органнарын тургускан, чамдык черлерге хол-биле бижээн хуудустар-даа тургузаан.

Партизаннарга болгаш чурттакчыларга 2 тускайжыттаган төп. 8 республика, 7 область, 28 район солуунары парлаттынып турган. Оон-ынай пускай үндүрүлгелерниң база тарадып турган: УТКА-ның Кол политиктиг эргелели 1941 чылдың августың 18-тен эгелеп ийи хонгаш-ла бир миллийон кезек «Совет Төрээн чурттан медээлер» деп хуудусбюллетеньин орус, украин болган белорус дылдарга үндүрүп турган. Дайын чылдарында ол хуудус 682 катап 510 миллион кезек парлаттынган. Чүгле солуннар болгаш брошюралар эжелеттирген черлерге 358 миллион кезек тараан.

1941 чылдың июльдан эгелеп төп разно немец-фашистерге эжелеттирген районнарже дамчыдылганы үргүлүү чорудуп келген. Ынчан республикаларның болгаш областарның чажыт радиотөптери база ажылдап турган. Пропаганданың бо чепсектери партизаннарның болгаш чоңнуң дейлээдин көдүрүп, идегелии бызжыктарын, күш киирип, дайзынны нөрбес хөөнүү болдуруп, тулчуушкунче мөөнелеп турган. Ынчангаш оларның Тиилелгеин чедип алырынга киирген үлүүн деңнээри берге. Олар 21 муң ажыг поездилерни чаза тевискенвер, 17 муң паровозтарны болгаш 171 муң вагоннарны сандан үндүргенвер, 12 муң көвүүрүттерни үрегдээнвер. Оларның чок хылган, балыглаан болгаш тудуп алган дайзынарының саны муң-муң.

Партизаннар болгаш эжелеттирген черлериниң чурттакчылары немецтерниң үнтеп алган 120 миллион тонна эт-севин орук ара хостап алыр аргалыг болганнар. Фашистер 15 миллион совет хамаатыларны Германияга ажылчын күш кылыр ССРЭ-деп үндүр соңгуруун планнаан турган, оларның он миллионун үндүр соңгуп шыдавааннар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде 200 муң хире партизаннар болгаш чурттакчылар чазактың шаңналдарын алган. Оларның иштинден 127 муң кижи «Ада-чурт дайынының партизаны» медальдың бирги болгаш ийиги чергелерин-биле шаңнаткан. Өске орден-хавыяа-биле шаңнаткаңнарда олар болгаш оон-даа өскелер база кирген турар. 248 кижи Совет Эвилелиинң Маадыры атты алган. Оларның чамдыктары ол атты ийи-ийи катап алган. Бо бүгүнү болгаш ол үеним байдалын журналистер парлалгага үргүлүү чырыдып келген.

Н. МАКАРОВ,
төөгү эртемнериниң доктору.

Фронтучу фотокорреспондент Е. Халдей Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдарында аңгы-аңгы фронтуларга чедип, совет дайынчыларның эрес-маадырлыг чоруктарының дугайында эвээш эвес чуруктарны тырттырган. Ол фото-чуруктар эртиен дайынның дыка хөй төөгүлүг болуушкуннарының хереченлери боон турар. Олар төөгүнүң ёзулуг турасказалдары болган.

ЧУРУКТА: хостаттынган Севастополька салют (1944 чылдың май 9).

Е. ХАЛДЕЙНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БИЖИКЧИНИҢ АДЫ-БИЛЕ

Одесса областың Любашевка суурда чаа кудумчу тыптып келген. Антон Говорун аттыг. Ол кудумчуну колхозтивизация үезинде кулактарга аразынгыг ёзу-биле өлүрткен көдээ бижикчиниң ады-биле адаан.

Любашевка суурда үнүп турар район солуну «Хлебороб» парлалга актывчилериге Антон Говорун аттыг шаңналды тургускан. Көдээ бижикчиге турасказаткан шаңналды чыл төнчүзүнде тыпсын турар.

Антон Говорунуң төрүттүнген болгаш өскен сууру Ясеновода ук көдээ бижикчиниң ажылынын болгаш эмзираалының дугайында музей база ажыттынган.

«Рабоче-крестьянский корреспондент» сетkүүлдеп.

1938 ЧЫЛДАН БЭЭР

«Шын» солун—хүннүң келир сургакчым. Чаш чоруур шаамда бистиң аалдың улуг-биче кижилериниң бир кончут сонуургаар чүвеэн ол! Аңаа бирле чердеи «Шын» солуннуу хөйлап эжелеген боор чүве.

Мээң үжүк-бижикке хамыкты мурнай үжүглелтер кылдыр комчуп өөренгеи дептерим — «Шын» солун ол. Солуннуң өчү-эмзээзы-биле башкай комчуптар, сөөлзүредир мерге-биле дар кырынга адымны борастаптар аңаргаи мен. Бистин Кажалыгда кыштаавыстан аңгыда өске черлерде чурттар болгаи бистен өскээр чугаалаар кижилер бар деп чүвеэни бирле дугаарында «Шын» солундан билип алган мен.

— Ада иштинге бо солуннуу кыйгырып бер—деп, ачам даалга бээр турган. Бистин өөрүс иштин долдур кожавыс эгелеряин улуг-биче кижилерни сыңмарлажып келир. Олар аяк пайны ижип орар аразында, солуннуу кезе түткаш, комчуп киритпер мен. Ылангыя үжүк-бижик билбес кырганнар келгерей таалап дыңнаар турган. Сандан дайзывыстың аазы Шошкаавчык кырган-авам ССРЭ дугайында чүүлдерни дыка магадаар турган. Ол улуг чүрттэ хөй каът в бажыңнар бар, оон ыңай үжар-хемелерниң ээзерде кушкулаштыр үжүп чоруурун тоолзунуп магадаар турган. Чүвениң шынга чугаазы эртхен үези—5 шак 57 минута болган.

— Маннаары, мээң бодап турганымга бодаарга, элээп берге болган— деп, Прайс чугаалаан.— Ылангыя ол сөөлгү метрлерни эртеря дыка берге болду. Ынчалза-даа двартазында кадыкшылым байдалы коскуу-биле экижип келгеи.

Прайстың чугаазы-биле алырга, ол чүрекке кезиишкиниң ыңдыраазында болган оон соонда Торонто хоорайның эртемдеринниң ажылдап кылганы чүректиң ажылын катап чурумчуулар талазы-биле 71 ай хуусаалыг тускай эмнээшкин курузун эрткен. Ынчалза-даа ол аңаа доктаавааи, эмчилер аңаа удуг дузалы хөргүскеи.

Дашткы медээлер агентстволарының дыңнаалып турарындан алырга, ам база бир марафон хемчээлиэ маннап эртер мө турар бе деп айтырыпта Прайс мынчаар харылаан: «Мээң күзелим бүткеи. Моон соңгаар чуу болуруя мени ол хемчээлге белеткеп, мээң кадымымны доктаамал ыңнап турган эмчилер шиитпирлеер ыйаан».

СЭТА-ның корр.

ЧЕДИРГЕН ХОРАЗЫ ДЭЭШ

Швециига бир албан черинин хереэжеи ажылдавчызы өөрө аарыындан өлген. Төрелдери оон өлгенинин чылдагаанын билип хаан, ол албан черии судка бергеи. Билдирилгеге ол аңаа чедип ирбе-ирбе дамыштыр долган чоруур.

А. ЕХАЛОВ.

Вологда.

• • •

ЧАҢЧЫЛДЫҢ КҮШТҮҮ

Эмнелгеге спортчу оол
Эзгиш-тыныш — аарыг келген.
Эмчи уруг шинчип ора:
— Эъдиң нзин «дертең» — дигеи.
— Рекорду каш ийна?—деп,
Эскет-даа чок оол сөглээн.
Өөренген чаңын канчаар,
Өртээр эвес, баглаар эвес.

Ч. КАРА-КУСКЕ,
журналист.

ШООДУГЛАР

УЙГУ ХАВЫ

— Хаарыктава, өршээп көр!
— дээш,
Калай ашаан шенектепкен.
Демгизи оон, дүште-даа чок:
— Телевизорум өжүр! —
дигеи.
— Канчап барзың, ашак ойт!
— дээш,
Кадай катап шеле тырткан.
— Хаалава! — дээш оттуп
кээрге,
Харалаанын, хурал төнчээн.

ЧАҢЧЫЛДЫҢ КҮШТҮҮ

Эмнелгеге спортчу оол
Эзгиш-тыныш — аарыг
келген.
Эмчи уруг шинчип ора:
— Эъдиң нзин «дертең» —
дигеи.
— Рекорду каш ийна?—деп,
Эскет-даа чок оол сөглээн.
Өөренген чаңын канчаар,
Өртээр эвес, баглаар эвес.

Ч. КАРА-КУСКЕ,
журналист.

СОНУУРГАКТАРГА

ЧАЯАН БОЛГАН

Демир доклад А. Лопатинаның бажыңынга тыптып келгенден бээр үр ие эрткеи. Оон-биле өг-бүлениң кылбас-ла чүвези чок: кадаг кадаар, тырткан эът мылча идер, далган чуурар...

Александра Савельевна Гомельде бир заводка бухгалтерлеп турган. Кежээ ажылындан келгеш, эътиг картошка бускa быжырып чиир болдаан. Чемин белеткээш, сакпынны суург иштинге тургускаш, сакпынның аксын бус үнмес кылдыр демги демир доклак-биле базырын хаан. Оон өске өрээлге телевизор көрүп орган үеэдарының чаныңче чоруткан.

Александра Савельевна телевизор көрүп четтикпээн, кухняга кушпуг частырышкын, өг-бүленi дүрелипкеи: суутудаа чүү-даа эрткаан, аяк-савалың бузурулулары чашкаларлы берген болган. Өг-бүленiң адырлыбас эди — демир доклак ажык аксында чарның калган ыяткан. Дораан чалаттырып келген сапёрлар ол «доклактыг» немец мина деп тодаткан.

— Минаның чүгле быллазы үреліг турган дирe-дир, ынг суурга дорзаа часты бээрин болаарга — деп, сапёрларның бирээзи тайылбырлаан — чоолуңга кижи турбазыны-ла чаяан болган-дыр.

Н. ЛУКОВСКИЙ,
«ПРАВДАНЫҢ» штаттан
дашкаар корреспондентизи.

• • •

ӨСКЕ ЧҮРЕК-БИЛЕ

Великобритания чурттуг 45 харлыг Брайан Прайстың Бостон хоорайга болуп эрткеи маргылдаага марафон хемчээлии (42 км 195 м) маннаи эрткенинде, баштай көөргескижи кайгаар чүве чок-даа ышкаш. Ынчалза-даа мында бир онза чүүл бар: Брайанның хераның иштинде эрткеи чылыг салдыгган өске чүрек соп ооруур. Оон бүлүг: ээзи 16 харлыг кижи хорзаш. Бо ээзерге төөгүзе төрүп көрбээн болгушкун-дур. Прайстың ук хемчээлии эрткеи үези—5 шак 57 минута болган.

— Маннаары, мээң бодап турганымга бодаарга, элээп берге болган— деп, Прайс чугаалаан.— Ылангыя ол сөөлгү метрлерни эртеря дыка берге болду. Ынчалза-даа двартазында кадыкшылым байдалы коскуу-биле экижип келгеи.

Прайстың чугаазы-биле алырга, ол чүрекке кезиишкиниң ыңдыраазында болган оон соонда Торонто хоорайның эртемдеринниң ажылдап кылганы чүректиң ажылын катап чурумчуулар талазы-биле 71 ай хуусаалыг тускай эмнээшкин курузун эрткеи. Ынчалза-даа ол аңаа доктаавааи, эмчилер аңаа удуг дузалы хөргүскеи.

Дашткы медээлер агентстволарының дыңнаалып турарындан алырга, ам база бир марафон хемчээлии маннаи эртер мө турар бе деп айтырыпта Прайс мынчаар харылаан: «Мээң күзелим бүткеи. Моон соңгаар чуу болуруя мени ол хемчээлге белеткеп, мээң кадымымны доктаамал ыңнап турган эмчилер шиитпирлеер ыйаан».

СЭТА-ның корр.

• • •

МАҢНААР-ОРУН

Бистиң «УАЗ» вездеходувус хенертеи өжүп калган. Удаан эртпээн, мотор даажы дыңналган соонда, дайы тывылбас адыр-мыдыр чүве бээр халдып ор. Ийи улут дутуулуут.

Бистя кайгаткан машинаның рэзи курстрах агентизи Геннадий Петрович Серов бичии район хоорайы Кирилловта чурттаан турар болду.

— Мында нарын чүве чүү боор — деп, ол тайылбырлады — Баштай орун тып алдым. Апаа-ла демир-орун. Аңаа узун өзектя доора тудуштургаш, өзектиң ийи ужугына машина дугуйлары кедирилтим. Оон чадаг-терге тудазының ужугга лыжа быжыглаш, ону орунуун мурнунга тудуштургаш, «Восход» мотоциклдиң моторун салыптым. Ол-ла, маннаи турары бо. Мотор өзектя ыяпырбе дамыштыр долган чоруур.

А. ЕХАЛОВ.

Вологда.

• • •

ЭЛДЕПТИГ КЫС

Доминикан республикада 20 харлыг Дейанира Ампаро Кастильо Гарсиа деп уруг бар. Өг-бүле тудар, ашкка баар оон эртеен чок. Чүге? Чүге дээш, хоойлу ёзугаар алырга чырык өртемчейде индыг уруг «чок» (кажан ол уруг тарыттүнген соолуңде оон төрүттүнген дугайында хереченледип кылган дужүметтер ону оол уруг кылдыр документтиге бижип каан болган). Ынчангаш чээрби харлыг кыстың хамаатыг хереэн көөр суд хуразы удавас болур. Дейанира Ампаро Кэстильо Гарсиа кыс хижи дээрзин Нагуа хоорайның суду бадытхап магат чок.

• • •

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭҢ УЗУН ТУННЕЛЬ

Делегейде эң узун туннельди Японияда ажылгалда киирген. Сейкан деп адаан туннельдиң узуну 53 километр 770 метр. Суг аданың ол туннелин Хонсю болгаш Хоккайдо ортулуктарының аразынга дерип кылган. Туннельди дамчыштыр темир-орук поездилери чартык шак дургузунда эртер.

• • •

ДЕНДИИ УЛУГ ЧЫЛАН

Индонезияның ыяй ортулуктарының бирээзинге ведерээ улуг чылаяны түткаш, Джакартаның кол зоопарыгынга эккелген. Чер дазында ол чылап боой түткаш, шуптуурун чип алган чыдырда, чылан тудар кижилер аңаа тавармышкан. Чылаяның узуну 7 метр, деңзизи — 200 килограмм.

(СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАЙ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультфильм 9.30, «Зачем человеку крылья» 11.20, 15.00, 18.40, «Инопланетянка» 12.10 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения бельчонка Микки» 9.30, «Чучело» (2 сериялыг) 14.50, «Европейская история» 19.10, «Клятва Джангая» 11.00, 13.00, 17.20, 21.00 (үзатказы) шактарда.

«ВОСТОК»: «Потолок белого Барса» (2 сериялыг) 14.00, 16.50, «На дальних берегах» 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ледяная внучка» 11.00, «Победа» (2 сериялыг) 14.30, 17.30, 20.30 шактарда.

ТВ

МАЙ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40 — Эртеңги гимнастика. 8.55 — Калыкшылдыг болур төлээде (Күш-культуржуларга сүмелер). 9.10 — Концерт. 9.45 — Шулуктеел композициязы. — 10.40 — Эки шынарлыг хей сараалиарыны будүрер дээш. 11.10 — «Правдэ» солуннуң сөзү. Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.50 — «Ыр кижизиңде калы артар». Адаттынмаан бедиктер». 12.20—«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери» деп документалдыг фильмниң үлемчылаашкыны. 12.35 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.05 — Чүрүлге уран чүүлү. Тайылбырлаашкын. 13.45 — Өөнүктериниң арын-нүдүү. 14.30 — «Что случилось с моим папой». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 — Коммунистиг субботниктиң дугайында документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 — Коммунистиг субботниктиң дугайында документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 — «Өлүрыы» деп бүгү-эвилел телеконкурузунуң түңнел концерти. 21.00 — «Ут». 21.45 —Тиилелгениң 40 чылынга. «Бо оруктарны үттүп болбас үжүглүг бис». Шүлүктел. А. Тиарловскиий. 22.10 — Концерт. 23.25 — Сеелгү медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеңги гимнастика. 8.15 — Калыкшылдыг болур төлээде (күш-культуржуларга сүмелер). 8.30 — Документалдыг фильмнер 9.05 — Ленинградтың телевидение студиязының программазы. 10.40 — «Эртеңги почта», «Хозяйственный домчылыга. 11.10 — Спорттуң чайгы сезонуна ажыттыкан дугайында. В. И. Ленин аттыг Топ станциязын репортаж. 11.25 — Футбол талазыбиле эш хүүзүнүң үжүражылышкыны. Москванын болган Ленинградтың шилиндек командалары ойнаар. 12.10 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Образцованың концерти. 13.00 — «Кинодар тайылбыры». 14.45 — Ырның болган таныының Кызыл Тукуут Сонгу Кавказ ансамблиниң концерти. 15.15 — Тайбың болган аныктар. 15.50 — Советтер бажыңының Колоннадыг залында аныктавга төөгүүнүүт камчыдылга. 18.00 — «Суворов». Уран-чечен фильм. 19.45 — Делегей байдалының тайылбыры.

КЫЗЫЛДАН

20.20 — Улуг Тиилелгениң 40 чылынга аллар болдурган шалыпчы күш-ажыл. Тываға коммунистиг субботник дугайында репортаж. 20.35 —«Тыва эки турачылар эскадроныңүн политуруттуучузу». Эки турачы М. Д. Байысхыланның дугайында телеочерк. 20.50 — «Тиилелге хүүнүге — шалыпчы күш-ажыл». Коммунистиг субботник дугайында репортаж. 21.00 — «Ут». 21.45—23.00 — «Оленья охота» Уран-чечен фильм.

АГААР

Бөстүң республикага бүргеи аяңгыр хүн болур. Дүне хар холумактыг бичеэ чаңгыстаар. Хүндүс чагбас. Дүне агаарның температуразы 2—10, хүндүс 5—10 градус чыланыр. Чамдык черлерге дүне 5—10 градус соор.

Кызылга бүргеи, аяңгыр, бичеэ чаңгыстаар. Соңгу-барыын үктен хаттың дүргеии секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 1—3 градус соор, хүндүс 9—11 градус чыланыр.

ШЫН Редакциянның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлаакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аныырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацияның киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаида 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3106.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле хүрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00539.

Тувинский ордена Трудового Красного Знамени институт языка, литературы и истории им. Я. Э. Вагина БИБЛИОТЕКА

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 104 (12794) | 1985 чылдың май 5, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттингеш | Ортээ 3 кепеек.

ШАЛЫПЧЫ КҮШ-АЖЫЛДЫ ТИИЛЕЛГЕГЕ БАРААЛГАТКАН

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинин хүнү Улуг Тиилелгенин кажан-даа өшпес одунун херелдеринге чырыттынмышаан, ёзулут-ла күш-ажылдың байырлалы бооп эрткен. Чоокшулап келген алдарлыг юбилейни күш-ажылчы бедик чедиишкиннербиле уткуур, байырлалдың салюдунун тиилелгелиг даалштаашкыннарын дыннаар арга чок болганнарның, амгы болгаш келир-даа үелерниң салгакчыларының хостуг-шөлээн болгаш аас-кежиктиг чурттал-газы дээш боттарының амы-тынын бергеннерниң тураскаалын мөңгежидери-биле дүүн миллион-миллион совет кижилер ажылдаар черлеринге, хоорайларының болгаш суурларның чаагайжыдылгазынга ажылдааннар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлери ажылчы чоннарның идепкейинге, социалистиг чарыштың кадбарарынга чаа, күчүлүг идиг-ин бергеш. Коммунистиг субботник партияның тайбыңга ынак позитивтиг совет кижилерниң изин-биле деткип турарын, бистин бурунгаар шиитпирлеринивисти улам дүргедедиринче, социалистиг Төрээн чурттуң күүш-ширээлиг быжыглаарынче оларның чүткүүлүг база ажылын көргүскен. Оон киржикчилерни СЭТА-ның телетайтарын дамчыштыр субботниктиң шалыпчы эзлчегелериннен коллективтиг репортаждары кылганнар.

БӨГҮН— ПАРЛАЛГА ХҮНҮ

Кижиниң угаан-бодал сайзыралынга парлалганың салдары канчаар-даа аажок улуг. Чүгле солуннарны алырга бээн, оон саны чуртта сес муң ажыг, оларның харын угда үнер тиражы 181 миллион экземпляр.

Совет парлалга — коммунистиг тургузуушкунуң планнарын боттандырарынга партияның шынчы дузалакчызы, марксизм-ленинизмниң идеяларының могаг-шылаг чөч пропагандисчизи, ёзулуг улусчу индир. Парлалганың ажазы-биле болгаш оны дамчыштыр күрүнениң, ниитилелдиң ажыл-херектеринге, будурулгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның калбак массалары киржип турар. Мурнакчы дүржүлге, инициатива, организастыг болгаш ажылытыг черүк солуннар база сеткүүлдер, телевизор экраны, радио дамчыштыр күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, ог-бүле бүрүзүнге чедип, бүгү-ниитиниң эрге-ажыынга бараам болуп турар.

«Заводтарныңдан, районнарныңдан эгелээш, төпке чедир массалыг информацияның чепсектеринің ажылының дугайында онзалап чугаалаар үнүрлүг. Парлалга, телевидение, радио — массаларны организастаарының болгаш кижизидериниң, хей-ниитиниң саналга-онаалын хевирлээринің дээштиг чепсээ болуп турар» — деп, СЭКП ТК-ның Чиигиже секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга онзалап демдеглээн. Ол ниитээргей, ол үнелеп республиканың парлалга коллективтерин, чер-черде оон хей санныг активин улам хей-аът киирип, чогаадыкчы ажыл-херектерже ыыгырып турааш.

Ылаңгыя СЭКП-ниң эзлчеглиг XXVII съездизин төлептиг утказуур дээш шалыпчы күш-ажылдың эзлчээнче кирген күш-ажылчы коллективтерниң, партерганизацияларның, профэвилелдерниң, комсомолдуң, социалистиг чарыштың киржикчилериниң дугайында корреспонденциялар, репортаждар, медээлер совхозтардан, будурулгелерден, албан черлеринден, организациялардан ноён турар. Бистиң бижикчилеривистиң ол материалдарын солуннар парлал үндуруп турар. Тиилелгенің 40 чылы — Май 9 эргим ыыгында бо келген. Күш-ажылдың болгаш дайынның хөөчүннарының ол найгамчык хүнү — тиилелгени канчаар чоокшуладып турганың дугайында сактыышкыннарны доктаамал парлап келген. Аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезинин, күш-ажылчы болгаш дайынчы алдарның чаагай чамчылдарының дугайын «Революшчу, дайынчы, күш-ажылчы алдар» арым дамчыштыр «Шын» номчукучуларга таныштырып турар.

Ажылчыннар, недээжин ишчилери, специалистер, мурнакчылар — парлалга чүүлдериниң, корреспонденцияларының болгаш очерктериниң ноо маадырлары. Бистиң редакцияның почтазынга чылда алды муң ажыг чагаа ноён турар. Бо чылдың чүгле эрткен дөрт айларда безин номчукучуларның 2308 чагаазы келген. Оларның хөй муруузун солуң арнынга үндүрген.

Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединден Л. Н. Шутов, Кызылда педагогика институдундан М. С. Байыр-оол, Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксыдан А.-Т. Б. Бегзи, СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары А. Ч. Монгуш, Бай-Тайга районнуң Тээлиден Б. Б. Барба, «Тыва аграрлу удуур» удуур эргелелиниң партком секретары С. К. Кужугет болгаш бистиң ясже-даа авторларывыс чугула, номчукучуларның сеткил-сагыжын хөлеледип турар айтырыгларны бижээн.

Номчукучулар-биле быжык харылзаанын бирээзи болза, редакцияга чагаалар. Чагаа-бижии — чүгле медээ дамчыдыышкыны эвес, санал-онаа илередиишкинниниң, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелдиң хөгжүдериниң дээштиг чепсээ. Ынча — амыдыралдың үнү, сүлдэ.

Чагаалар-биле амыдың дурмуулгазы соолгу үеде байып турар. Ылаңгыя «Ажык чагаа хүнү» нептерелди ап турар. «Шын», «Тувинская правда» солуннар биле СЭКП Кызыл хоорнюму, хоорюүскому хоорайның медицина хандырыгазының айтырыгларынга «Ажык чагаа хүнүн» эрттирген. Самагалдай, Тээли суурларга «Шын» солуннуң, ол черлерде райкомнарның, райиүүсюмнарның эрттиргени «Ажык чагаа хүннеринге» ажылчы чоннуң чагааларынга харыыларны берип, ол чүгүле ажылга республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының удуртуучулары, талэзелечилери киришкен. Солуннуң номчулгу конференциялары, номчукучулар-биле ужуражышкынныр эртип турар. Бо болгаш ясже-даа хемчеглеп парлалганың дээштиин бедизер, чон-биле харылзаанны быжыглаар дээзин ол хөрөчилеп турар.

Черле ыыгнаш ниитизи-биле алырга, парлалганың ажылында эки ескерилгелер боеп турар. Ыңчалза-даа амыдырал оон-даа хөйну негеп турар. Информация чепсектери янзыбүрү болуушкунналны чанчылы-биле аналиэтээр, шыңгыы айтырыгларны недүрер болгаш оларны шиитпирлээриниң аргаларын саналдаар, бодунуң эки утка-шынары, шалыпның чоруу, хөй чүүл медээлери-биле бүзүредир хүлээлгелиг. Кижиге чугаалаан угаан-сарыылдыг, партийжи сес кижилериниң угаан-медерелин хайныктырар, кижилерниң инициативазын калбартыр, четпестер-биле эптешпес чорукка кижизидер.

Парлалганың, телевиденнеиниң, радионуң дээштии — партийжи удуртулгада. Оон уламынан парлалганың коллективтиг пропагандисчи, агитаторлуг болгаш организаччы ролүн [illegible] дээмп турар.

„Солун чүгле коллективтиг пропагандист болгаш коллективтиг агитатор эвес, харын ол ышкаш коллективтиг организакчы".

В. Ульянов (Ленин)

КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫ— ТИИЛЕЛГЕ БАЙЫРЛАЛЫНГА

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинге Тыванның ажылчы чоннары база идепкейлиг киришкен

СЭКП-ниң XXVII съездиниң төлептиг утказуур дээш күш-ажылчы коллективтер Тиилелгенің 40 чылынга тураскаадыкчы Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин май 4-те эрттиргеш, Маадыр-хоорайлар Москваның, Ленинградтың болгаш Волгоградтың мурнакчы коллективтеринің патриотчу эгелээшкиннерин республиканың ажыл-ишчилери шалыпчы күш-ажылы-биле деткип, ол хүнүң күш-ажылдың эң бүдүрүкчүлүг хүнү, канматтыганын чиг эт, материалдар, электри энергизы-биле ажылдаар хүнү болдурган. Автономнуг аныяк республиканың хоорайлары, суурлары, чурттакчы черлери чүүлдем артык эргим байырлалдың бүдүүзүнде улам каасшиниг апарган, будурулгелер, албан черлери, организациялар Тиилелгенің хүнүнге алдар кылдыр ажылдаанарының эң хүндүткелдиг кижизеринің биргээзи. Олар база-да, коллективтиң бүгү кижилери-биле бир дөмей, Тиилелгеге тураскаадыкчы коммунистиг субботникке идепкейлиг киришкен.

— Кызылда № 15 школаның башкылары, өөреникчилери субботник хүнүнде багай эвес ажылдаан — деп, француз дыл башкызы Ольга Юрьевна Аранчын биске чугаалады. — 5 тонна металлоломну, 3 тонна макулатураны чыттап. Өөреникчилериң хөй нуруузу хоорай чагаажыдылгазынга киришкен.

Сургууллар, өөреникчилер коммунистиг субботникке идепкейлиг киришкен. Тулчуушкуннарның сөөлгү даалштаашкыннарын чаңгыланып эрткенде төрүттүнген ол кижилерниң чүректерин Тиилелге хүнү база чүглепкен. Эртээ дайын оларга — кажан-даа арлып читпес ажыг-шүжүттүг когарал-дыр, эки ажылдаарынче, эки өөрениринче кыйгырыгдыр.

Ленинчи Коммунистиг партияга кижизиттиргеп совет кижилериң ажыл-чанының ойдур чагаагы дайынчыларның болгаш тылдың ажыл-ишчилериниң массалыг маадырлыг чоруундан, оларның эрес-дидим болгаш туруштуг чорууннан илергейлеттингеп, инчаңгай ол маадырлыг чоруктар совет патриотизминиң болгаш социалистиг интернационализминиң эгээртикмес үнер дөзүү, чаа салгал бүрүзүнге чырыткыланчак үлегер-чижек болуп келген болгаш болуп артар-даа.

**Совет чуртта дөртенги тайбың частың бир хүнү — коммунистиг субботник хүнү май 4 эртken. А тайбың — ол күш-ажыл. Төрээн чурттуң чечектелишкинин дээш, бүгү кижи төрелгетеенниң чырыткылыг кедиг үезин дээш чүткүдүүт, тургузукчу ажыл-ишчилер. Бир чезек чижектер. Тиилелгеге тураскаал кылдыр Кызылда № 3 автобудүрүлгезиниң коллективи шалыпчы ёзу-биле

ЧАГААЛАР

УЛАМ ЭКИЖИДЕР

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи чоңга ачы-дуза чедирериниң планнарын күүседир дээш чамдык ажылдарны чоруткан. Оң бирги беш чылдың дөртку чылының планныг овалалдарын 101 хуу күүседикеп. Дөрт чыл иштинде чоңга ачы-дуза чедирери 15 хуу өскен. Пландан даңкаар 2600 рубльдиң ачы-дузазын чедирген. Эртиен чылдың планнарын болган социалистиг хүлөөлгелерин бүдүрүлге эргелеп 101,7 хуу күүсеткен.

Оң бирги беш чылдың доозукчу чылында коллектив кежигүннери бедиткен социалистиг хүлөөлгелерин алган ажылдан турар. Бо чылдың бирги кварталының планын коллектив бүгү күжүн мөөнеп ажылдаап күүседипкен. Чонга ачы-дуза чедирериниң планын 101,2 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 103,7 хуу боттандырган. Эртиен чылдың бирги кварталы-биле денизээре, чонга ачы-дуза чедирери 120 хуу өскен.

Канчал эки түвелге келгенил? Бирээде, партия, комсомол организациялары, профзиилел комитеди-биле коллектив ортузунга социалистиг чарыштың дээштинээ чедип алырының хемчеглерин алган. Ай, квартал санында мурааккыларны деткип, четпестерни дарый эдип келген бис. Социалистиг чарыштың тиилекчилерин үргүлчү шаңнап, мактаарывыс чаңчыл апарган. Ийнде, күш-ажылдың сагыпта-чуруму эки-жээн. Коллектив кежигүннериниң чылдагаан чок ажыл шагы үзер ышкы чок болгаш.

Планныг овалалдарны күүседиринге түүрүп, тыва хевтер давораар цехтериниң болган чурук тырттар черинге ажылчыннары шалынчы үлүгүн катаан. Мөреннің болган Нарыннын комплекстиг хүлөөп алыышкын пунктузунда идик мастери Е. Аранчаа, пунктулар эргелекчилери В. Болат, О. Чоксум болган өскелериниң-даа ажылдан келгеш шалыпкын.

Кылдыгаан ажылдар-биле чергелештир, чамдык хевирлерге ачы-дуза чедирериниң планнары күүсеттинмейн баар таварылгалар бар. Чагыларны күүседип турган, хууседээлэп узадыр, шынары куду болур түүлдер таварыжыр. Ийнек сеттен даараазының хуусаалары узап келген. Оон чылдагааны — мастерлериниң челиннезинде. Ынчалзажок мында ажылдан турар кижилерден база хамаарыжыр. Амгы үеде коллективтиң код соруглазы— чонга ачы-дуза чедирериниң шынарын экижидер, хуусаазын кизырар, камналганы чемни алыр болган үе-шактың чөптүг ажыгдан турган, бар аргакурлавырларны мөөнеп ажылдары болур.

С. АМЫРБИТ.

Эрзинде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальныгы.

АДА-ИЕЛЕР-БИЛЕ КАДЫ

Кодээ ажыл-агый техникумунуң ветеринарин салбырының бирги курсчуларынга ада-иелер четкилеп келген. Сургуулдарның ада-иелер-биле кады болган хуралыга техникумда өөредилге-кижизидилеге ажылынын дугайын башкы Ооржак Алдын-кыс чугаалап берген.

Хуралга ада-иелер савай берип, келир үениң түскай эртемтелеринге чагыг-сөзүн берген. Эки өөредилгелиг болган үлегерлиг сагыпта-чурумнуг Жанна Шивит-оолдуң ачазы Шивит-оол Кара-оол өөредилгеге-даа, ажыл-ишке-даа кызыгаар болгуун сургууларга чагаан. Сургууллар ада-иелерге тураскаал белектерни берген болгаш солуп конвертти бадырлаткан.

Хуралга төрелдер комитединиң кежигүннерин чаартыр сонгаан. Оларның бирээзи Шагаан-Арыгның 586-гы КМК-зының түдүгжүзү Шивит-оол Кара-оол болган.

М. АРТАА,
хуралдың киржикчизи.

Кызылда «Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелинде Дмитрий-оол Даржаевич Оюнуң удуртказ бригадазы бар. Бригада кежигүннери республиканың Культура министерствозунуң шилги чуртталга бажыңнарын тудуунда ажылдаан турар. Олар шилги чуртталга бажыңнын өкпе шыпаралыг туткаш, СЭКП-ниң XXVII съездизинге белек кылдыр дужаарын хүлөөнгеп.

Д. Оюнуң бригадазының кежигүннеринге хүнүң кезер солуп, сеткүүлдерде болуушкуннарны доктаамал номчуп, тамыжын турар. СЭКП Топ Комитединиң бо чылдың апрель 23-те болган Пленумунуң материалдары-биле олар танышкаш, харыы-салга болган сагыпта-чурум, организастыг чорук, шынар дугайында база катаа айытказын чүүлдүгзүнүн деткээннер.

М. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧУРУКТА: тудуг мастери В. Салчактың чайсар үезинде солунда материалдар-биле танышып турары.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

ӨРЕГЕ БҮРҮЗҮ

Солун амыдырадың бүгү талааларын чырыдып турар болганындан, оон арны —чоңнуң шидиг. Республиканың кайы-даа будуңнарынга баар болзувусса, солун, сеткүүлдү өреге бүрүзү чагыдып алган, хүннүң болуушкуннарын билген орарын көөр бис. Макаа чижек кылдыр Өвүр районну кижрин көрейн. Бо чылын районнуң чурттакчылары солун, сеткүүлдерин сынтаа-биле 7728 экземпляры чагыткан. Оон иштинде тоо солуларыны 1297 экземпляры. Өөредилгелиг айбы-биле янзы-бүрү журналдарны 3756 экземпляры бижиткен.

Районда дөрт почта салбыры бар. Аңбан черлеринде, организацияларда, мраккы малчын коданнарда хөй-иннии тарадыкчылар ажылдан турар. Олар партийжи параллганы чонга пропагандалап, мергежи ажыл-биле кандыг чагыдылгаларны кылып алырын сүмелеп келген. Хөй-иннии тарадыкчылар чагыкчыларның негелдемелерин барымдаалап ажылдап турар. Бисте эки ажылдыг хөй-иннии тарадыкчыларны адап, мактаары өөредилгеге-даа, ажыл-ишке-даа кызыгаар болгуун сургууллардың чагаан. Сургууллардың ада-иелер-биле кады болган хуралыга техникумда өөредилге-кижизидилеге ажылынын дугайын башкы Ооржак Алдын-кыс чугаалап берген.

Хуралга төрелдер комитединиң кежигүннерин чаартыр сонгаан. Оларның бирээзи Шагаан-Арыгның 586-гы КМК-зының түдүгжүзү Шивит-оол Кара-оол болган.

М. АРТАА,
хуралдың киржикчизи.

Кызылда «Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелинде Дмитрий-оол Даржаевич Оюнуң удуртказ бригадазы бар. Бригада кежигүннери республиканың Культура министерствозунуң шилги чуртталга бажыңнарын тудуунда ажылдаан турар. Олар шилги чуртталга бажыңнын өкпе шыпаралыг туткаш, СЭКП-ниң XXVII съездизинге белек кылдыр дужаарын хүлөөнгеп.

Д. Оюнуң бригадазының кежигүннерге хүнүң кезер солуп, сеткүүлдерде болуушкуннарны доктаамал номчуп, тамыжын турар. СЭКП Топ Комитединиң бо чылдың апрель 23-те болган Пленумунуң материалдары-биле олар танышкаш, харыы-салга болган сагыпта-чурум, организастыг чорук, шынар дугайында база катаа айытказын чүүлдүгзүнүн деткээннер.

М. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧУРУКТА: тудуг мастери В. Салчактың чайсар үезинде солунда материалдар-биле танышып турары.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

Бөгүн—Парлалга хүнү

СОЛАҢГЫЛЫГ ЧЫРЫК

Солуп, сеткүүл бава номчукка дугайында чугаага мен ышкаш назылыг кыргаш кижи кижирин ыңдыг-ла конучуг задентии эвес боор. Кижи солуп коруп, ону номчуп олурда, чамдык ортумак назынның кижилери — «бер даап, солуп номчуп олурар шылаар-дыр» дижирлер. Ында кандыг-даа элдепсинир чок. Бижик билир кижи бүрүзү номчуттунар-да болгай.

Бодуп хоочун малчын, пенсионер кижи мен. Тыва бажик тыптып келирэ билеп, ону бөлгүмнерге, чайлаг школдарынга өөренип алгаш, саат чок номчуур адаргаан мен. Баштай-да «Хостуг араттың», «Шынны», «Ревань шынын» дээш үжүктер-биле номчуп чордум. Бүгү назынында амга чедир номчуп чоруур солуунум —«Шын» солун. Ында-даа «Улуг-Хем» солуннуң номчугулар мен. «Тываның аныктары»— солун солун. Ону база чылдың-на чагыдып алыр бис. Чүге дээрге, ооллардың, уругларының уруглары чайын келгеш номчуур улус. Оларның «эрги солуннарны катаа көөрге солуну ажок-тур» — дижирин каш-даа катаа дыңнаан мен. Ынчангаш солун бүрүзүн чыып, барбалаш каар мен..

Бодуп кадарчы-даа болзумза, үжүк-бижикке сундулалым, номчулгага хандыкшылым үк-нзыгуурумдан үжүктүт болган. Адам Одай-Сүрүң деп эжик шагдан тура хуисказачы, нэм кежигүнү. Дус-Дагта коллективтиг ажылагыйның ,үндезилекчизи, баштай-ла бажың тутказ кижилериниң бирээзи. Оон улуг оглу мээң акым Калзан Донгак —кожуун даргалап, тыва радвога, редакцияларга ажылдап чораан, партия, совет органнар төлээзи кижи. Дүүмам —Донгак Бегзи «Шын» солунга бүгү назынында ажылдап, редакторлап-даа чораан. База бир дүүмам Доржукай Донгак бистиң Өвүрге кожуун тургустуларга ону даргалап, «Торгалыг» совхозтуң бирги даргазы чораан. Ол үргүлүүлүг — сүгбен солун чидирер эвес, ынча дугаар «Шынны» бер, ында ындыг-ындыг түүл бар-дыр» — деп, бо-ла келир чорду. Ол ышкаш бистиң төрелвис Түлүш Кызыл-оол база хөй чылдарда «Шынга» ажылдап келген. Ынчангаш эң ылаңгыя «Шын» солун дөргүл-төрелдериниң ажыл-ижин сонуургаар, оон таныжар ышак солуунум. Оон арныларындан ооллардың аттарын үргүлүү номчуп чоруурум чоргаараачыг. Чаңгыс сөс-биле чугаазаарга, хүн бүрүнүң болуушкуннарын, партия, чазактың ажыл-чорудулгазын, ажыктыг арга-сүмеин-даа «Шындан» номчуп, радиодан дыңнаар кижилериниң бирээзи мен. Хөөрен чоока чугаалаар болза, кодээ кижилер — солуннуң дөрт арныларын шүүтү номчуур, идепкейлиг номчукчулар. Көөрге-ле бодуң малчыл, ол хирезинде, кайы солуннуң кандаар арнында чүү бижээнин малчыннар кайы хөй. Ынчангаш малчыннарга почта чедирилгээн — эң чугула түүл. Солун чокта малчыннарның сагыш-сеткилин база саарзыктаалы бөөр. «Малчыннар солуну чоорул» дээр хөөннер—доромчылаашкын. Бистиң Кара-Тал бригадазында солун номчувас малчын шүүт чок. Эң ылаңгыя Дагба Доржу, Хертек Көкоол, Түлүш Мичей-оол, Кыргыс база Донгак Даш-ооллар, Алдын-Херел Сенчы «Шынның» үжүк бүрүзүн шүүрээлерле болгай. Харын-даа «Шын» деп үш үжүк аттыг, чүс-чүс үжүктериг солуннувустуң дугайында, «Муң кара хоюм үш кара кошкарлыг» деп тывызыкты малчын кижи чогаатканы чугаажок деп бодаар мен.

Хар-назынным чедеп ажыпдаа турар боюза, солуну кестүктүг номчувушаан мен. «Шын» солун—амгы кодээниң кижизиниң чарылбас өнүүү, оон сүмелекчизи. Оон арныларындан амыдыралдың хүн бүрүде соруглазын, делегейниң судалын, ажыл-амыдыралывыска сүмелерни болгаш солуннурган билип алыксаан түүлүүстүү айтырып, чогуур харынны ап-даа турар бис. Бодувустуң районувуста, совхозувуста-даа кижилерниң ажылжижи, чедишкиннерин солундан дамчыштыр билип алыр эргалыг-дыр бис. Ынчангаанда солун амыдыралдың сургакчызы, чарылбас кезээ.

Мээң амыдыралымга солун эң-не чоок холбаалыг. «Шын», «Тываның аныктары» солуннарның редакцияларынга кирер-даа аас-кежиктиг болган мен. Бир-ле катаа Кызылга чеде бергеш, «Тываның аныктарынга» ажылдап турган оглумче чоруп оргаш аза берген-даа таварылгам бар. Ынчан кудумчуга чораан орус кижиден айтырар дээш, дыш билбейн баргаш, хойлаш чораан солуннумнуң адрезин айтып, мындыг кудумчуда ындыг бажым, редакция деп айтырдым. Ол кижи чазык хүлүмзүрээш, редакцияга мени эдертип чедирип каан. Ол-ла редакцияга латин үжүктерлиг «Ревань шынын» аныяк журналист ооларга номчуп берип-даа олурдум.

Мээң үе-чергем кижилерге тыва дылда солуннар канчаардаа ажок ачы-хавыяалыг болган. Олар эвес болза, шүүтлэ дүмбей карактыдан дора бис. Солуннарның арныларындан хөйну билип, мурнакчы болган сүраглыг кижилерниң чуруктарын-даа танып билдиивис. Ынчангаанда биске солун болур үжүрлүг. Чүге дээрге, оларның келир үезин, соруглазын, чырык күзелин парлалганың арныларында бижип турар.

Долчун ДОНГАК,
«Шынның» хоочун номчукчузу, пенсионер.

КАЙДА СИЛЕР, ТӨРЕЛДЕР?

Бо чагаалы солунга парлаварын улуу-биле диледим.

Тес-Хем районнуң Берт-Даг суурга Бичe-кыс биче Данзын (фамилиязын утпаан-дыр мен) деп улус турган.

Олардың кайыын кежүн келгенин билбес-тир мен. Улуг-Хем райондан боор он. Уругларының хөй улус чораан. Эң улуг уруу Тамара, оон бичелери Галя, Аля, Саша, Миша, Боря база Берт-Даг суурга 1967 чылдың январь 14-те төрүттүнген бичии Эрес. Эрес ийи харлыг турда, 1969 чылдың май 2-де ада-иезин чок апаргылаан. Ынчаарга маңа ада-ием, келген улуу-биле чугаалашкаш, бичии оолду азырап алган.

Арткан уруглардың Бичекыс утбайның кады төрөөн дүмаларын алган барган. Оларның бирээзи — Маша. Ол Самагалдайга салыгжыдап база турган, оон көже берген.

Бистиң ачавыс Баир Сергеевич Шулуу 1971 чылда, ававыс Зинаида Дельбировна Шулуу 1973 чылда чок апаргылаан. Мен бодум өг-бүлелиг болу берген мен. Эрезивис 18 харлыг, бистиң-биле кады. Бо-ла үстүнде аңы кирген улустуң көрүксеп, харыжажыксаар-дыр бис. Кайда силер, төрелдер? Бистиң адрезивис: 668312. Тандың район, Межегей суур. Пролетарская кудумчузу, 48. Людмила Баировловна Монгуш.

ХҮННҮҢ КЕЛИР ААЛЧЫВЫС

Тес-Хемниң харылзаа белдирииниң коллективинде ажылдап турар Александра Донгаковна Тюлюш—күш-ажылга кызымак кижилериниң бирээзи. Ол 1969 чылдан бээр ол черде ажылдап турар, 1974 чылдан эгелээп чурттакчыларның солуннеткүүлдерин, чагаа-бижиктерин чедире бергеш.

Чаъс-боран, хат-соок дээр эвес, кудумчуларның бажыңнарының аразынга ол бо-ла чоруур. Почтачы кижиниң ажылы чиик эвес, чагаалар, телеграммалар чамдыкта урдунуп-ла келир. Кол түүл болза, оларны дүргеп чедирери. Пенсионерлерниң почта хамчыштыр алыр пенсияларын база почтачы чедирер.

А. Д. Тюлюш ынчаар почтачылаарга үлегер-дуржулгазын көргүзер, оларга арга-сүмезин каадар чанчылдыг. Аныктарның иштинден, чижээ Зоя Баазаң почтачылаан турар. Улуг угбазының үлегери күш-ажылчы намдарын чаа эгелеп чоруур кижиге эки салдарыг болуп турар. Ажыл-ижиниг чүткүлдүг хоочуунуң уруглары — беш. Олар бээп дет кызымак. Оларның өөренип турары эки.

Солуп-сеткүүл чедирилгезин экижидери, почтачының ажылдарынга таварымчалыг байдалдарны тургузары бо хүнверде кайы-даа суурларда чугула айтырыг. Ол дугайын сагыш човаангыр кижи болгаш, Александра Тюлюш бодал турар. Ынчалза-даа почтачыдан хамаарымнаас чүүлдер эвээш эвес. Бирээде, бажыңнар аразының оруктары дептески эвес, экижидер кылдымаан болур. Бажыңның дериннери, ында солуп-сеткүүл хааржактары чедир кылдымаанны ажылга шантыктыг. Чаа ажылдан турарларга алрестериниң бижиттингени иеску эвээш базе берге болгай.

Почтачының ажылын хүндүлээр дээр болза, тоңаачы иттарны чок кылыры, бажыңнар аразынга, чедиричиниң кылаштаар оруунун аксынга кызырар чаңгыс-даа итты тургуспазы.

Александра Донгаковна Тюлюш ышкаш бистиң хүнүүн келир ааалчыларывыска ак, ажык оруктү тургузун бээрииче киижээгейни салыры чугула.

Д. МИЖИТ.

ЧУРУКТА: республика типографиязының дептерээор цеги. Ол цехтиң бригадалары Парлаага хүнүүге чедишкинниг ужурашкан. Бо чылдың бирги кварталында олар продукция кылырының планныг даалгазын 109,4 хуу күүсеткен. Парлаага хүнүүге тураскаатказ социалистиг чарыштың мурнуу одуруунда Ольга Баиновананың болгаш Полина Ондарның комсомолчу-ажыктар бригадалары чоруп, хүнүүн-не бедик будуруүлгүт ажылдан турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

САНАЛЫМ

Бистиң хоорайда солуннар, журналлар садыг турар черлер колдуунда-ла төпте болуп турар. Чижээ, киосклерниң аразы мырыңай кожа: почта бажыңының, «Найырал» кинотеатрының. Иштики херектер министерствозунуң болгаш «Саян» универмагының чамында.

Кызылдың өске кудумчуларында, хөй чурттакчылыг микрорайоннарында кижилер хереглээн солуннарын, журналдарын садыг алырда, аңбан-биле автобустаар ужурга таварыжыр. Хөй ус чарыгдавазы-биле, душкан-на черден солун, сеткүүл продукциязын садыг алырын тургузуп болур арга бистер бар.

Мээң саналым болза, Восток деп адаан турарывыс автобус доктаар черге (инда чоп арбын-на болгай. Кая-Хемден Кызылче, хоорайдан район төвүнче аргыжаан ажылчыннар, студентилер, өске-даа улус), № 3 школа, «Монгулек» гостиница болгаш өске-даа черлериниң чанынга тургузар болза ногуур.

Киосклер херек, өг-бүле бүрүзү солуннар, журналларның шүүтүзүн чагыдар эвес. Сонуургаан чүүлдерни көөр база номчуур болгай. Оон мнай бистиң боттарывыстың республика иштинде үжүп турар солуннарывыс киосклерде эвээш болуруун эскерер-дир мен.

Ю. КАРБУ,
Кызыл.

ХУНАУРАЕ НЕЙИ-УШ РЕЙСТИ

Кадыыр-оол Хуурак — Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң доочун чоланачылар-ның бирээзи. Ол оон бирги беш чылдың дөртку чылында чүүк сөөртүр талазы-биле социалистиг хүлөөлгезин ажыр күүсеткеш, шидиг, макталды алган. Ол ам доозукчу чылдың социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип турар. Кыварчаар материалдарның камналгазын чедип алыр дээш дуржулгалыг чоланачы кампыг, хүмагалыг ажылдан турар. Кавдыр-оол Кыргысович бо хүнверде Арыскан салбырының хойжу бригадазынче, сүт-баазан фермазынче хүн бүрүде нейи-уш рейсти кылып турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

САДАВАСТААН

Бистиң Солчур суурнуң чурттакчылары чылдың-на ишы-бүрү чагыжылганы бижидип эп келгеп. Бора-Шай, Улаатай, Хам-Дыт хойжу бригадаларының малчыннары бээн солун-сеткүүлдерни хөй-ну үеге чагыткан. Ол хойжу бригадаларда аңгы-аңгы почтачылырны бижиттиваан.

Сүүр чурттакчыларынга почтачылаан ажылдаан чыл чоокшулай бердим. Сөөлгү чылдарда почта чедирилгези садавас апарган. Улуг, биче чоп-чаңгыткан солуннарны, журналдарны, чагаа-бижиин болгаш телеграммаларны хүнүүде ап алыр. Кыдыг-кызыгаар черде болзувусса-даа. Чадаанда почтаны чаңгыс хүн-даа садаптайн эккеп турарынга почтачыларга өөртүнүг-дүр.

ЭКИ ЭЭЛЕР БОЛЗА...

Бодуп тос уругуң бээн мен. Ажылымга тааржыма чок чүүлдерни маңаа айтыксадым. Чамдык чурттакчыларның бажыңнарының даштында почта таварыжаа чок. Оларның хөй кезии хериметтиимээ. Ындыг бажыңнарга солун, сеткүүлдү шуут киирип бээр ийикпе азы эээлери чокта кладовкаларының бир-ле черинге кызыдар ужурга таварыжыр. Бо чоруктан почтачыга хөй ус чарыгдаттынмаар.

Ук черинң агаар-бойдузуун ап көөрге, ядынчал база чаа-чаа-чал. Чурттакчы бүрүзү бо бүгүнү өөренип көрүп, почта хааржаан кылып алыры күзелээ-зенчиг. Кладовкага кызыдыр кааң солун, сеткүүл чамдыкта чиде-даа берген болур. Чаъс-чөөшкүмге өде-даа бээр. Моон түнелиинде чоодан чеме-хала дыннаар чорук даая эвес апаар. Почта хааржаан кылып алырының таймылбырын үргүлүү кылып келдим. Кымдаа тоомчага албас боор-дур.

Суурувус чурттакчыларының хөй кезии мзырар маттарлыг. Оларны эзлери багаавас. Ындыг маттарны баглаар, дуглаалар дугайында кодээ Совет күүскомузга чаңгыс эвес удаа айтырыг тургустум. Мынчага дээр хемчег алдынмаан. Чамдык мзырар маттарлыг бажыңнарга солун, сеткүүл, чагаа-бижик чедирерде, соңга соктаар ийикпе, азы эзлери кестүп кээр ирги бе дээш мнаан, хөй ус-шак чарыгдаар-дыр мен. Солун тарадып турар үемде, маттарга ядын-кезиинин ол, чиге мзырып-даа келдим. Маңаа чаңгыс чижектээ тиилекчи болуп, Е. Саттың удурткан салбыры шилчип чоруур выпел-биле шаңнаткан. Ол выпелдиң салбас дээш коллектив кежигүннери ажылжын улам эжижидер хемчегларын ап келген. Маңаа мурнакчы коммунистер Куулар Нанзатмаанын, Елизавета Саттың бот-идепкейлиг ажылжын эш-өөруже үлегер-чижек болуп турар.

С. ТЕВЕК-КЕЖЕГЕ.
Өвүр район.

МУРНАКЧЫ ОПЕРАТОР

Кым болуруп, өөредилгеңе кайнаар удамчылаза эки аъм ажылдан ортар бе? Мынчаар айтырыглар школа доозукчуларын бодаа дуурээп бээр. Мергежилиг бапы бүрүзүнгээр, илаятыг шилиң алганиярга ындыг айтырыг турбас. 1968 чыл. Ол чылын Хандагайты сортунак школазынга доозукчуларның хөй кезии чурттуң болгаш республиканың дээдиг базе ортумак өөредилге черлерине кирилээн. Чамдыктары улус ажыл-агыбының адырларынга ажылдап артказ.

Елизавета Сат устуку класстарга өөренип турган-да, Хандагайтының харылзаа белдириинге ажылдаан артарын шинчиирээн, 9—10 класстарга хостуг шаңтарында, дыштанар хүнеринде болгаш чайгы дыштанывыгавында харылзаа белдириинге бодаа чеде бээр. Ук ажылга сонуургалдың хоочун телефонист, харылзаа белдириинең партия эге организациязының секретары Нанзатмаа Содунамовна Куулар хөй-иниктыргаан. Ол оон сонуургалын эскерип, мергежилиг улам хаяа таныштырып, өөредип келген. Уруг школа дооскан соонда бир ай хире өөреникчилеп ажылдаан. Оон улаштыр телефонист болуп ажылдап киргеп.

Елизаветаның күш-ажылчы амыдыралы эгелээниңден бээр он чедиг чыл ажа бергеп. Хөй чылдар дургузунда ажылынга мергежий бергеп-даа болза, ол бодунуң билиин үргүлүү бедидип келген. Ол бот-бодалгаже-биле Улаң-Удэниң харылзаа техникумун база доозун алган. Ажылынга хамаарылгалыг түскай литератураны үргүлүү чагыдып номчуп турар.

— Дөрт уругну өстүрүп, олардың кижизидилгезинге хөй үеин чарыгдап турар-даа болза, ишы-бүрү шефтерден, черле өске-даа хөй-иннии ажылынган чыда калбас кижи. Харылзаа белдириинің коммунистеги мурнакчы операторлу СЭКП кежигүнүнге киирип, улуг идегелди коргүскен. Аныяк коммунист ам ол идегелди бодунуң күш-ажылы-биле бадыткаш чоруур. Ол улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү — деп, дагдынныкчыны чоргаан Нанзатмаа Содунамовна чугаалап орар.

Оператор кижиниң ажылы чоп-биле тудуш. Ырак-чоокта уруг-дарыынче телеграммабижик, акша-төгерик, посылка чорудар дээш чоп хүн бүрүде үүктелбес. Оон кадында хүнүң келир дүргеп бижиктерин, посылкаларны, кыргаиларга пенсия-пособиелерни озал чоок-ка чедирер дээш ажыл-ла хөй. Бо бүгү ажылдарны чогуур өйүзүе кылырынга улуг оператор Елизавета Самдановна удурткан салбырының коллективи шалынчы ажылдыг. Оон салбырында мурнакчы почтачыларның харылзаа турар участоктарындан хомудалдар кирбээн.

Е. С. Саттың удурткан коллективи эрткен чылда мөөнеттингеп арга-дуржулгазын ажылынга үлөм бижиглап. кызымак ажылдан турар. Чижээлээрге, мартта 870 рубльдиң орулгазын киирер планын 1100 рубльге чедиргеп. Эрткен чылын салбырлар араазынга калбаргаа социалистиг чарышка тиилекчи болуп, Е. Саттың удурткан салбыры шилчип чоруур выпел-биле шаңнаткан. Ол выпелдиң салбас дээш коллектив кежигүннери ажылжын улам эжижидер хемчегларын ап келген. Маңаа мурнакчы коммунистер Куулар Нанзатмаанын, Елизавета Саттың бот-идепкейлиг ажылжын эш-өөруже үлегер-чижек болуп турар.

С. ТЕВЕК-КЕЖЕГЕ.
Өвүр район.

Саннар, фактылар

● 1912 чылдың апрель 22-де (май 5) «Правда» солуннуң баштайгы дугаары-биле холбаштыр Парлаага хүнүү тургускан. Ажылчын парлаганың бабырааны кылдыр ол хүнүң бир дугаарында 1914 чылдың май 5-те демдеглеп эрттиргеп.

● Марксизм-ленинизминиң классиктериниң чогаалдарын үндүрүнге бистиң парлаганывыс онзагай черни эзлеп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында В. И. Ленинниң ажылдары делегей кырында бүгү улустарның 120 ажыг дылаарынга нинти тиражы 600 мың. экз. кылдыр үнген. К. Маркстың болгаш Энгельстиң 97 дылга үнген чогаалдарының тиражы 120 мың. экз. ашкан.

● Бисте амгы үеде чыл санында 80 муң нон болгаш дептерниң тиражы 2 миллиард экз. ажыг кылдыр үнүп турар. Совет эрге-чагырга чылдарының үезинде нинтизи-биле барык 3,5 млн. нон болгаш дептер 60 мард. экз. тираж-биле үнген. 162 дылга оларны парлаан.

● Бистиң чуртта үнүп турар солуннарның саны 8 муң ажыг. Оларның хары утда тиражы 181 млн. экз. Журналдарның болгаш доктаамал үндүрүлгелериниң чылда тиражы (оларның саны 5 муң)—3,2 мард. экз.

● Чуртта 3700 ажыг район болгаш хоорай солуннары бар. Оларның хары утда тиражы 36 млн. экз.

● Амгы үеде бир өг-бүлеге алды ажыг доктаамал солун-сеткүүл ончаажып турар. Олар Совет Эвилелиниң улустарының 55 дылында үнүп турар.

● Совет Эвилелиниде 200 ажыг нон үндүрер черлер болгаш 3000 ажыг типография бар. Топ солуннарны парлаар 50 ажыг пуиктуну тургускан. Оларже солуннарны колдуунда фототелеграф-биле дамчылар. Ол чорук чаа солуннарны чагып алыкчыларга ейшаанда чедирер арганы тургускан.

● Массалыг информациянның чепсектериниң системазында 100 муң журналист болгаш 6 млн. штаттан дашкаар корреспондент ажылдап турар.

● Солуннарның редакцияларынга барык 200 муң чагаа хүн санында-ла номчукчулардан кээп турар. Район, хоорай солуннарының редакцияларының почтазынга чыл санында 8 млн. чедир чагаа номчукчулардан кээп турар. оларның кол нуруузу парлаттынып турар. Статистиканың хереглеп турарыы болза, бистиң чуртта үнүп турар номнуң дөртаузу-де өөредилге ному. «Просвещение» ном үндүрер черден улус өөредилгезиниң системазы, оон чыл саналгазы-биле, чыд. санында 375 млн. номну ап турар.

● АКШ-та номга сонуургал, шилигзи аныяктарның талазында чидип турар. Сөөлгү алды чылда холда номчуп турар номнуң санын кызырылган: 75-тен 63 хуу четкен.

● Америк социологтарның санап турары-биле алырга, оларның 120 млн. хирезиг чүгле кевин-херек чок литератураны номчуп турар. АКШ-та 300 ажыг порнографтыг сеткүүлдерни үндүрүп турар.

● ГФР-де 90 ажыг нон үндүрер чер неофашист литератураны үндүрүп турар. 53 солун болгаш сеткүүл неофашист үзеллиг ангы-ангы болуктерге хамаарыжыр.

КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫ — ТИИЛЕЛГЕ БАЙЫРЛАЛЫНГА

(Төнчүүт. Эгээн 1-ги арамда).

Тес-Хем

Майның өөрүшкүлүг байырлалы чан чаңла эрткен. База бар байырлал — Улуг Тиилелгениң 40 чыл юбилейи чоокшулаан. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң фашистиг Германияны чылча шапкан улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаадып коммунистиг субботникти эрттирер дугайында маадыр-хоорайлар Москванын, Ленинградтың, Волгоградтың ажылчы чоннарының эгелээшкинин өзүгаар, республиканың бүгү чону-биле бир демей, районнуң бүгү күш-ажылчы коллективтеринге, чурттакчылыг суурларга субботникти организастап эрттирген.

Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан субботникке чоннуң киржилгези идепкейлиг болган.

«Чодураа» совхозтан элээн хөй кижи Хараал-Тей сүт-бараан фермазынга барып ажылдаан. Кайы-даа ажыл-агыйдардан ыяш белеткелиге хөй кижи киришкен болгаш бедик бүдүргүлүг ажылдаанар. Бүдүргүлер болгаш ажылагый коллективтеринден боттарының ажылдаар черлеринге от хүн хөй кижи ажылдаан.

Тожу

Дүүн. Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнүнде, Тожу районнуң бүдүргүлегериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының коллективтеринден 2170 кижи ажылдап үнген. Май 4-түү күш-ажылдың байырлалы кылыр дээш мурнакчы коллективтериниң эгелээшкинин деткээннерден 790 кижи дүүн ажылдаар черлеринге ажыллаан. Бүдүргүлеге 184 кижи, тудугга 76 кижи, совхозтарга 441 кижи ажылдаан. Районнуң ишчилеринден 62 кижи ол хүн камнап алган материалдары болгаш чиг эди-биле ажылдап хүнзээн.

Район төвүнүң албан-хаакчылары май 4-те ыяш бе. г-келиге ажылдаан, 1190 кубометр ыяшты белеткээнилер. Тожуунуң коллективтери бараанныг продукцияны дүүн 11 970 рубльге бүдүргеп.

Таңды

«Маадыр-хоорайларның эгелээшкинин деткиликпер!» деп кыйгырыгларлыг лозунгар Бай-Хаактың болгаш Таңдының еске-даа суурларында астыңгылаан. Дүүн күш-ажылчы байырлалче үнгеннериниң арынарында өөрүшкү долган. Ук кыйгырыг өзүгаар районнуң албан черлериниң, бүдүргүлегериниң болгаш организацияларының ишчилери — 11 326 кижи күш-ажылдың байырлалынче үнген. Олардан үш муң үш чүс кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаан.

Районнуң совхозтарынга 2645 кижи фермаларга, часкы хову ажылдарынга, чазагайжыдылгага болгаш еске-даа ажылдарга хаара туттунган. Ылангыя дүжүт дээш демиселге хөй кижи салыышкыныя киргеп. 150 тонна үреэнии хорааннаан, 2180 га черниң шыгын бастырган болгаш еске-даа ажылдарны кылган.

Мөңгүн-Тайга

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинин 40 чылынын чырыткылыг болгаш өөрүшкүлүг байырлалын совет улус болгаш депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен каш-ла хонгаш байырлаарынга белеткенип турар. Бо улуг Тиилелгеге алдар болдурган Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин эрттирер дугайында маадыр-хоорайлар Москванын, Ленинградтың, Волгоградтың мурнакчы бүдүргүлегериниң патриотчу эгелээшкинин ыраккы Мөңгүн-Тайгавын эрес-кежээ малчыннары, район төвүнүң албан организация черлериниң, үлетпүр бүдүргүлегериниң ажыл-ишчилери бүрүн деткип, күш-ажылдың байырлалынга идепкейлиг киришкен.

Районнуң ажыл-ишчилери Улуг Тиилелгеге тураскаткан күш-ажыл байырлалының хүнүнде улуг үүлени бүдүрүп, Төрээн чурттуң чазагай чоруу, чер кырынга тайбың, анс хөөр кезээде чырын турдуун дээш эң сеткилдиг ажылдаан.

Сүт-Хөл

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинин 40 чылынга тураскаткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинче Сүт-Хөл районнуң ажыл-ишчилери чангыс кижи дег деминг үнгеш, шалыпчы ёзу-биле ажылдаанар.

Сүт-хөлчүлер ол хүн суур иштинде сүт агар каналдың асталгазын шалыпкын чоруткан, сугну аксырынга белеткээн.

Чамдык ажылчыннар малчын бригадаларже баар оруктарының, көвүрүглериниң септелгезин кылган. Түүйбу заводунга үүрмек септелге ажылдарын база чоруткан.

«Сельхозтехника» коллективи суурнуң кудумчуларын экижилери-биле 200 тонна сайны оруктарга төккеш, дескилээн. Район эмнелгезинниң коллективи чылыгыла четкизи кирерин-биле 50 метр дурттуг оңгарны казып аштаан, хоолайлар салыр кылдыр белеткээн. Олар 200 дөс шишты олуртурунга, сүүр чазагайжыдылгазынга киришкен.

Субботник хүнүнде 6500 хире сүт-хөлчүлер күш-ажылдың байырлалынче үнгеш, 11 муң рубльдиң ажылдарын күүсеткен.

Бай-Тайга

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезинин 40 чылынга тураскаткан коммунистиг субботникке районнуң бүдүргүлегериниң, совхозтарының, албан организацияларындан, школаларындан беш муң ажыг кижи киришкен. Оларның иштинде камнап алган электри энергизы, одээр түүлү, кывар-чаар материалдары-биле ажылдаанар база бар. Бот-орулга-чарылгалыг тудуг, септелге-тудуг участоктарының, районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинин коллективтериниң ишчилери анаа ажыл хүнүнден хөй продукцияны бүдүргеп. Оларга район төвүнүң албан-хаакчылары, школачылары улуг дузаны чедиргеп.

Район төвүнүң чамдык организацияларының ажылдакчылары Кызыл-Даг суурнуң чанында автомобиль оруун эде кылырынга киришкен.

Совхозтарның ажыл-ишчилери үрезин арыгларынга, мал кажааларын септээринге, көржең хоорарынга, суггарылга бугаларын септээринге болгаш еске-даа ажылдарын кылырынга ажылдап хүнзээн.

Каа-Хем

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаадып, 1985 чылдың май 4-те Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин эрттирер дугайында маадыр-хоорайлар Москванын, Ленинградтың, Волгоградтың ажылчы чоннарының эгелээшкинин Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилери чүүлүгзүнүп деткээш, ол хүн эң-не бүдүргүлүг ажылдарын хүлээнгеп.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезинге тураскаткан коммунистиг субботникке каадемчилер эң-не идепкейлиг киришкен.

Сарыг-Септиң чурттакчылары, школачылары район төвүнге үш көвүрүгнүг тутканы, суурнуң төп шөлүн, Енисейская кудумчуузун чазагайжыткан, Ада-чурттуң Улуг дайынынга амы-тынын бергеннерин скверинге чаа аллеяны кылган.

Совхозтарның ажылчыннары шык базырган, үрезин арыглаан, мал кажаалары септээн болгаш еске-даа ажылдарны кылырынга идепкейлиг киришкен.

Бии-Хем

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинче районнуң ажыл-ишчилери, чурттакчы чону бир деминг үнүп, бедик бүдүргүлүг болгаш сорук-маңнайлыг ажылдаанар. Субботникке 7450 кижи ажылдаан болгаш 14400 рубльдиң бараанныг продукцияны бүдүргеп. 3806 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаанар.

Ол хүн 2200 рубль түкнүг чоннуң хереглел барааннарын бүдүргеп. Туранда эмнелге комплекизинин болгаш «Кызыл тараачый» совхозтуң Шивилиг салбырында мал ажылагый комплекизинин тудуун үргүлүлээн. 169 кижи камнап алган материалдар болгаш олдар түүл-биле ажылдап хүнзээн.

Часкы хову ажылдарынга механизаторлар болгаш суггатчылар ажылдаан. Совхозтарның ажыл-ишчилери субботник хүнүнде планнаан ажыр 15 центнер сүттү болгаш 15 центнер эттти күрүнеге дужаганнар.

Чөөн-Хемчик

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезинин байырлалынга тураскаатқан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин май 4-те эрттирер дээш эгелээшкинин деткип, Тиилелгенің 40 чылынга тураскаатқан субботникти организастыг эрттирген. Нитизи-биле ол хүн 3 муң 862 өөрүүлер ажылче организастыы-биле үүсен. «Кызыл суббота» хүнүнде 480 кубометр ыяшты кескен, 90 кубометр тудуг материалдарын, 640 кубометр токпакты белеткээн.

Районнуң тудугжулары май 4-те 15 кажаларның септелгезинге ажылдаан. Оларның күжү-биле суурларда 325 погон-метр штакетникти кылган. Бригадалар чаа тудугнуң таваан салып, 80 кубометр хемчээлдиг чер иштиниң ажылдарын дооскан. Субботникке киришкен өөреникчилер, бажың ээлери болгаш өскелер-даа 675 погон-метр штакетникти чүтайлаан.

Чер ажылдыглар база ол хүн эвээш эвес ажылдарны кылган. Механизаторлар болгаш суггатчылар боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаан.

Субботникке нитизи-биле 7 муң ажыг рубльдиң ажылдары кылдынган.

Эрзин

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатқан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинге районнуң 3124 ажы. ...лери киришкен. Ол хүн 375 кубометр ыяшты белеткээн. Кыштаглар септелгезинге, тудуг ажылдарынга субботник киржикчилериниң элээк кезии киришкен. Суурнар чазагайжыдылгазынга хөй кижи ажылдаан. Чамдык коданнарның өшкүлерин май 4-түң хүнүнде кыргаан. Чүс баш тевенниң дүгүн кыргаан.

Часкы хову ажылдарынга совхозтарның механизаторлары идепкейлиг киришкен. Ылангыя 100 гектар шөлдүң ыяшты базырган. Чер суггарылгазы, шөлдү тарылгага белеткээринниң өске-даа ажылдары ынчан түлүктелип турган.

Эрзинниң бүгү ажыл-ишчилери коммунистиг субботникке чаңгыс кижи дег идепкейлиг киржип, Тиилелгениң хүнүнге — Май 9-ка тайбың күш-ажылын бараалгаткан.

Барыын-Хемчик

Маадыр-хоорайлар Москванын, Ленинградтың, Волгоградтың ажылчы чоннарының 1985 чылдың май 4-те коммунистиг субботник эрттирген, анаа ажылдан алган акша-хөреңгизин Тиилелгеге тураскаалдар тудуунун фондузунче шилчидер дээш инициативазын Барыын-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери изин-биле деткип, күш-ажылдың байырлалынче бир деминг үнгеп.

Район төвүнүң мурнакчы коллективтери № 741 КМК-ның бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң болгаш еске-даа бүдүргүлге черлериниң ажылчыннары бедик бүдүргүлүг ажылдаан. Ажыл-агыйларга часкы хову ажылдары үргүлүлээн, дыка хөй кижи малчыннарга шеф дузазын көргүзеринге идепкейлиг киришкен.

Ак-Довурак

Ак-Довурак хоорайның ажылчы чону, ында профтехучилищенің сургууулары болгаш школачылар Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң дэртен чыл оюнга тураскаатқан субботник хүнүнде чаңгыс демиг, организастыг болгаш хейаттыг ажылдаанар.

Субботникче 9500 кижи үнген. Оларның барык-ла дең кезии материалдыг кежик бүдүрүнге ажылдаан. Боттарының камнап алган материалдары-биле ажылдаан улустуң саны 490 четкен.

Ол хүн түгле бараанныг продукция бүдүрериниң күрүнеге 12500 рубль кирген. Субботник штабының санаанын ёзугаар алырга, дагжылар 330 тонна даг-дүгү бүдүрген. Хоорайның автоажылагыйының сөөртken чүүгү аңаа хүннердегизинден оранчок хөй болган.

Аныяк хоорайның чазагайжыдылгазынга беш муң кижи киришкен.

Улуг-Хем

Чурттуң маадыр-хоорайларының бүдүргүлегер болгаш организациялар коллективтериниң 1985 чылдың май 4-те Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин эрттирер дугайында эгелээшкинин районнуң ажылчы чону изин-биле деткип, 7 кижи составтыг районнуң субботник штабын тургускан, кылыр ажылларын планнап, ажылдың фронтузун тодаратқан. Ол хүн дыка хөй чоллаачылар, механизаторлар, тудугжулар боттарының камнап алган чиг эди, материалдары, кывар-чаар чүүлдери-биле ажылдап хүнзээнер.

Районнуң ажыл-ишчилериден май 4-түң субботнигинге нитизи-биле үш муң 200 ажыг кижи улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга киришкен, олар дыка хөй немелде продукция бүдүргеннер. Субботниктиң киржикчилериниң ол хүн ажылдаан акшазымдан чедиг муң рубльди дайын киржикчилериниң кадыкшылын экижилип, дыштанып алырынга дуза чедирери-биле тускай агар санче шилчидер.

Совхозтар ажылчыннары субботник хүнүнде чер суггарып, үрезин арыглап, кажаалар септеп, көржең хооруп, еске-даа ажылдар кылып хүнзээнер, механизаторлар шык базырыышкынынга ажылдаанар. Албан-хаакчылар, школачылар хоорай чазагайжыдылгазынга, погаанчыдылгазынга улуг дузаны чедиргеннер. Район иштинде чазагайжыдылгага ажылдаан ийи муң ажыг кижиден ангыда чедиг муң ажыг школачылар школалар девискээриниң чазагайжыдылгазынга ажылдап, чамдыктары хову-тураалгаларга кажаа-херим септеп, ону чугайлаар, девискээрин ашталарынга киришкенивер.

Хову-Аксы

Май 4-түү — Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин бедик бүдүргүлүг күш-ажылдың хүнү кылдыр демделеп эрттирген. Долгандыр даг-сын, аргарыг бүргээн ажылчын суур кажаттызындан-даа артык оңгагай кылдыр көстүп турган. Эң кыска үеде ээн черге кашкан каът тудугларлыг бүдүргүлге тургустуна бергеин, чараш суурнуң өзүп келгеин Май 9-ту улам мөңгежидип турганзыг.

Аныяк ажылчыннар, школачылар Тиилелгенің хүнүн чоокшулаткан дайынның болгаш күш-ажылдың хоочунналарынга чоргаарланып, оларның ламчыдың бергеин революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чазагай чанчылларын уламчылаарынга белеңнип күш-ажылдың байырлалынга база катап көргускен.

Кызыл район

Маадыр-хоорайлар Москванын, Ленинградтың, Волгоградтың бүдүргүлегериниң болгаш организацияларының коллективтериниң Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин Кызыл районнуң ажылчыннары бүрүңү-биле деткээш, ол хүнге баш бурунгаар белеткенген. Албан черлериниң, организацияларының коллективтери субботникке тураскаткан «Чаныык» хана сөхүнналарын үндүргүлээн. Районнуң 43 коллективиниге субботник мурнунуң митингилерин эрткилээн.

«Көк-Тей» совхозтуң, күш фабриказының ажылчыннары боттарының ажылдаар черлеринге үлүүн катқан. Ол хүн тудугжулар 16,6 муң рубльдиң тудут-монтаж ажылдарын, 3 муң рубльдиң бараанныг продукцияны бүдүргеп. Ажыл-агыйлардан 1905 кижи бот-арының ажылдаар черлеринге ажылдаан. Ажыглалга кирер тудуг объектилеринге 629 кижи ажылдаан. Ол хүн ажылдаан оруглаан тайбың фондузунче нитизи-биле 8627 рубльди шилчидерин көргеп. Оон иштинде түгле көдээ ажыл-агыйындан 4080 рубль кирген. Коммунистиг субботникке райондан 5882 кижи ажылдаан.

ЧУРУКТАРДА: субботник үезинде.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЙЫНГИ ДАЙЫНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ХАЖЫДЫП ШЫДАВАС

Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны Тиилээнинин 40 чыл оюн демделээринге чедир каш-ла хонук арткан. 1945 чылдың Майның 9-тун хүнү төөгүже ырааш тудум, оон төөгү талазы-биле ужур-дузазы улам тода көстүп, совет чоннуң болгаш оон алдарлыг Чеңсекпиг Күштериниң Коммунистиг партиниң удуртулгазы-биле делегей империализминиң эң каржы үүлгелиин — гитлержи фашизмни чылча шапканы кижи төрелгетениин төөгүзүнде эң чаагай херек болуп көстүп турар апарган.

Дайын кижилерге сананар ат чок когаралды чедиргеп. Оон-биле кады ол совет кижилериниң революциянын херээже бердинген массалыг маадырлыг чоруун. Төрээн чурттуңа кызыгаар чок ынаан, интернационалды бижыг ыйнаралын аңмыдыралга бадыткаан. Бодуун шынныг херээн, Төрээн чурттуң, социализминиң чаалап алымышкыныларын камгалап турар чоп түңү кылып шыдаарын дайын көргускен.

Бистиң-биле кады Улуг Тиилелгенің 40 чыл оюн ака-дүнма социалистиг чурттарның чону, бүгү-делегейниң ажылчы чону демделеп эрттирерлер. Бурунгаар депшилгелиг кижи төрелгетеги ол тиилелгеде социализминиң тиилеттирбес күжүн, оон империализминиң айыылдыг дайынзырак планнарын ойтур шаварынга шинтирлинин, делегейниң чаа дайынын чок кылып болур кара чангыс күштү көрүп турарлар.

Алдарлыг, делегейге ужур-дузалыг ол юбилейге белеткел ажылдары совет кижилериниң политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрүлүшкүүнү, оларның СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш ол съездиниң сөөлүнде эрткен СЭКП ТК-ның Пленумнарының шинтирлерин амыдыралга боттандырар дээш изиг күзелиңиң байдалында эртип турар. СЭКП-ниң элчелиг XXVII съезадизын 1986 чылдың февраль 25-те чылдырар дээш СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шинтирин бүгү совет чон улуг үүлдүтүзүүшкүнүн болгаш изиг деткишкин-биле хүлээп алган.

Бистиң аңгы талазы-биле удурланыкчылармыс делегейниң ийги дайынының төөгезинден бээр 40 чыл болганын боттарының-биле «демдеглеп» эрттирерин кызыдып турарлар. Олар Ада-чурттуң Улуг дайынынга Совет Эвилелиниң ролюн кудулаан, ол үеним болуушкунарын боттарының-биле тайылбырлап, делегейниң бүгү-ниитилелиниг төөгүнүң шынныг херээнге бичин-даа дүүшпес чүүлдерин дегээрин оралдаажып турарлар.

Делегейниң ийи дугаар дайынының төөгүзүн ожегерээн хажыдаы түгле империализминиң дайынзырак политиказын агартырынга херек болуп турар эвес, харын база Совет Эвилелиге болгаш еске-даа социалистиг чурттарга удур чаа дайынны чорударынга психологтуг белеткел болуп турар.

ССРЭ-ниң тайбыңга мнажылдыг даштыкы политиказын ожегерээн хажыдар, бистиң чуртувустуң адын бакырадыр, база ол ышкаш делегейниң ийи дугаар дайынының эгелээнинге—Германияның буруузун агартыр соруулга-биле буржуаз пропаганда дайынның эгелээнинге Совет Эвилели биле Германия «денге бурууллуг» деп чаа термин тарадып эгелээнивер. Делегейниң ийи дугаар дайыны «Совет болгаш Герман күрүелериниң» чер девискээринге салдары дээш демиселиниң түңнелинде болган, а бот-боттарынга халдашпас дугайында совет-герман керээ Гитлерге Польшаже халдаан делегейниң ийнги дайынын эгелээр арганы берген деп мегe пропаганданы чорудуп турарлар. Херек кырында Германияның эрге-чагыргазынга фашизмниң келиринин мрак мурнунда-ла АКШ-тың, Англияның болгаш Франциянын чурт баштыларының герман империализминиң ССРЭ-ге удур код күш кылдыр хуулдуларын планнап турганы маргыжар аргажок фактылар-биле шинзыттынган. Езудут-ла мнчанган олар гитлержи Германияны «тайбычымдар» политиканы чорударынга бар-ла шаабызе дузалажып турганнар.

Чогум-на ол политика 1939 чылдың совет-англи-француз чугаалажышкынларын үзер, фашистиг Германияның дайынзырай бодааларын боттандырар чорукка чедиргеп. Гитлер делегейниң ийи дугаар дайынын эгелээн.

Төөгүнүң хажыдыкчылары Совет Эвилелиниң фашистиг Германияны болгаш милитаристиг Японияны тиилээринге кирген улуг салыышкынын базар, оон ролюн кудулаалар дээш ийи-ле чүвени кылып, бистиң барын чүкте эвилелчилериниң үлүг шылдар-ла шаа-биле монтаж турарлар.

А черек кырында делегейниң ийи дугаар дайынының салыычолу кол фронтуга шинтирлеттинин турган. Эвилелчи шеригнериин Европага кээ дүжүргүнгени Совет Эвилелиң эвилелчи шеригнериниң дузазы чокка фашистиг Германияга соолгу шинтирлиг согугну берип шыдаар хире апаргында болган. Ынчалза-даа ийи дугаар фронтуну ажыктынының соонда-даа совет-герман фронт кол болгаш шинтирлиг фронт болуп хевээр арткан турган. Фашистиг Германия дирит күш болгаш дайынчы техниказының дөртүнү үжүн бистиң чуртувуска удур дайынга чедирген.

Бо хүннерде Барыын чүк чурттары Совет Эвилелиниң деңгиз-ликэ ёзугаар АКШ-тың, Англияның болгаш Франциянын чурт баштыларының германи

Совет солдат. Оны Ада-чурттуң Улуг дайынының кол маадыры деп чугаалап турары-даа чөптүг. Чогум-на ооң ханы болгаш дери-биле төөгүлүг. Тиилелге чедип алымнаан. Аддар орденниң бүгү чергелерин эдилээн, ол солдат орден-биле үш дакпыр шаңнатканнарны дайынчылар ортузунда онза хүндүлеп турар.

ЧУРУКТА: Аддар орденниң бүгү чергезиниң эдилекчилери Москваның Кызыл шөлде. Солагай талаадан оң талазынче: Н. И. Лепехов (Москва область), москвачылар — К. Н. Горланов, И. Р. Архипкин, К. С. Кудряшов болгаш А. Д. Егоров.

Н. АКИМОВ БИЛЕ В. МАСТЮКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

ДАЙЫНЧЫКЫҢ ЭРТКЕН ОРУУ

Чыргары чурттуг, узуп, улуг-чагай мага-боттуг, хөй чүтаа-даа чок Сүлдем Доңгак ашак ажылынга кымынмак, амыдыралынга мнак кижи чораан. Ооң ооллары-даа хөй: Белекей, Тэвакай, Аптавас-Кара, Нэстык-Доржу, Ыспан-оол дээш чоруп бээр.

Сүлдем ашак оолларын эргечиссиг эвес кылдыр аварап өстүрген. «Олутта олча чок, чымда чыргал чок!»— дээн соонда, ол оолларынга олут бербес.

Мал азыраар, тараа тарын өстүрер. Оолларынга ол ажылды үгаадып, өөредип чораан. Ада сөзүн ажырып болбас, ие сөзүн ижип болбас. Сүлдем ашактың өөр ооллары өзүп келгеш, угаан-сарыыдыг улустар болган.

Оларның бирээзи Василий Сүлдемович Белекей. Кижи төлү кара-даа чоруур... Василий он чедиг харлыг ер апаргаш, Элегеске ажылдап чеде бергеш. Ынчан Элегес мынаан чыдыг улуг ажылагый көргеш эвес. Араттар конкуп, тарамык амыдыралдыг. Элегестиң сайзырап, хогжуп турарын көргеш, Василий Белекей оны магадап хамнаан. Тараа-биладаа тарыырда шары, буга кожуп алгаш, падын барап, хлиникчеткенге турбас болган. Черин калбак бистерлиг коштемир-биле чарар, андарар. Кандыг-даа кадыг ширик хөрээнчи ол демир андазыннар быштаңмышаттыр дээш тыртып, аңдара октагылаптар. Тараан тараа дээрге хову сынмас хоор сарыг апаргаш чалып турар. Чаагай үнген кызыл-тас кижи хөрээ чедип турар.

Василий Белекей ол күчүдүг каң аътарын башкарып мунган трактористер Бүрбү Ооң, Кара-Сула Байкара, Иван Весёлов суптарны магадап, көрүп хаммас турган. Ынчалзаш ол Элегеске барган олчаан хову бригадазынга ажылдап эгелээн.

Чазын, бир-ле кежээ бригада төвүнге Чавыдак трахторун үзеп, чаап турган. Василий Белекей дептем эринчерлиг, чолдаксымаар мага-боттуг тракторист Чавыдакты алдаргал-биле көрүп турган. «Эх, бо Чавыдак акий ышкаш трактористе болурум кайы»—деп, ол хайныктыр бодалгылаан.

Хоочун тракторист Чавыдак ону кайгап көрүп турган чазык арын-шырайлыг, чингежек, узуп ак эрни топтап көрүп турган:

— Сээн мөге-шыырааң кончуг-дур, ооп—дээш, ол хүше, салгын-сырынга додуккан күдер хүрең арын-шырайын чаймнаалдыр хүлүмзуруп каан.— Дүүн дуу ол шанга үрезин ургаш улуг шоодайлар чүдүрүп турунда көрдүм ийин. Ол хире аав шоодайларны, дүктүг хая чүктээн чүве дег, эгин кыринга сала тыртып алгаш, ай-дедир дажыглаан турдун чоп.

Улустуң ырлажын турары ат сураглыг трактористи чаа-да ырак-узак черден келген ооллу ынчаар мактай бээрге, Василийнин ак арны изиңейнип, кыза хона бергеш.

— Тараалыг шоодайлар аав эвес-ле чүве чорду, ахый—дээш, ол хүлүмзүрээн ышкаш болган.

— Мен бодап көөрүмге, сен бир эвес хүрежир болзуңза, бо шаңда ооллардың кызымнаан кыра чыйғыр каар боор сен—дээш, Чавыдак ооң эктин часкагылаан.— Ажылдаарың база кончуг-дур!..

— Мен черле хүрежип көрбээн мен, ахый—деп, Василий чүвениң шынын чугаалаан.

Тракторист Чавыдак ону бүгүдеңнеп эгелээш, бажыңга чедир топтап көргеш:

— Ой, ооп!.. Эртенден эгелээн менээ прицепщиктен көрем. Кандыг сен?

— Прицепщицинер Көк-оол бар шыхаажыгай.

— Аарын турар кижи эвеспе.

Василий Белекей амырай хоңа бергеш. Ынчалза-даа иштинде сестип, «ол талазы-биле эртем-билиг чок кижи-ле болгай мен» деп бодакшы келгеш:

— Анаа ажылдап шыдаар ирги мен бе але?—дээн.

— Кижи кылып шыдаавас ажыл ол бе! М. сенээ таптыг айтып бергей мен ааң. Сени прицепщик ажылынче шилчидер кылдыр бригадирге база чугаалап каайн.

— Че харын, ажылдап көрейн!— дээш Василий Белекей өөрүп калтыра каапкан.

Василий Белекей эртен атсураалыг тракторист Чавыдакка прицепщиктен ажылдап эгелээрин өөрүшкүлүг бодап келген, ол дүве бирык карак шимээн. Дан адын, чер чырымыры четтирейн маңнап чыткан. Ооң бодалдары, паштаа хайынган шай шаары дег, ай-дедир каранайнып-ла турганнар. Ол бирде оскеи, төрээн чери Чыргакызынга-даа чеде берген турар, артында хоочун тракторист Чавыдактың ЧТЗ-зин безин мунуп алган болуур. Авазы, ачазы, акылары, дуңмалары, арбан чоңу анаа амыран өөрээн, байырлап хөглээн турар.

Хову-трактор бригадазының бригадири орус эр-биле Чавыдак анаа арга-сүмезин берип, прицепщиктен каңчаар ажылдаарын коңчуг таптыг чугаалап бергеннер. Бригадирнин катап-катап-ла чагыыр чүвезин: «Василий, удуй бердиң көрем! Удуй бергеш, андазынмар ыраажыже чайлып дүжер болзуңза, аңа халаа болгаш ол!».

Трактор деп чүвениң бараазын көруп киргеш Чыргакы чурттуг аныяк эр Василий Белекей Элегес күрөкономга кээп, артында бүгү Тывага ат сураа хинмирел турган Чавыдакка ынчаар прицепщиктен ажылдап эгелээн. «Удавас трактористе болур сен, ооп! Сени таптыг өөредип каар мен» — деп, Чавыдак анаа бүзүрелдиг чугаалаан. Анаа Василий Белекей удаа сорук кире бергеш. Аңмак кижи могаг-шылаг чок ажылдаарын магадап-ла хаммаан. Күш-ажыл хижээнниң үлегер-чижээ ол болган.

Ажыл-ишчи эътчет төнерге, прицепщик Василий доозуп, кум. элезин-биле дуглаглан кулактарының үттерин чүшкүп, мойнун сыйбаттынып, ийик-тейин кактаныл тура, хоочун тракторист ажызы Чавыдакче улуг өөрүшкү-биле көөр. «Эр-хей Василий, эрестиг ажылдадың!..»— деп мактаар.

Час эртеңге Анаа чай уламжы бергеш. Тараа бижип, дүжүт ажаалдазы эгелээн. Элегестиң делгем хову-шөлдериңге кызыл-тас хоор сарыг кыдыр чалгып турган. Ол чаагай тараазы тарын өстүрериңге аныяк оол Василий Белекейниң үлүг-хуузу база киргеш.

Фашистиг Германия ССРЭ-же ооң дээш-биле халдаанындан бээр ийи ай ажыг үе эрткен. Долгандыр бүгү-ле чүве хөлзээзиниг база дүвүреңниг акарган. Аңы-дуңма улуг орус чоңга, Ленинниң төрээн чурту ССРЭ-ге бүгү-ле деткимче дузаны көргүзөр дээш арат чон кадүрүлүп үнген.

Наза-хары четкен аныяк оолларны шеригже келдиртип эгелээн. Аревчи Василий Белекей 1941 чылдың күзүңгүзе Бай-Хаакка шериг комиссиязын эрткен. Ооң Кызылга кээп, ТАР-ның аътты шеригже албан эрттирип келээн. Василий Белекей өөрү-биле халдаанындан дооскаш, улуг сержант эргени алган. Ооң соонда улуг лейтенант Сотпаактың миномёт взводузунга киргеп.

1943 чылдың сентябрь ай. Тыва эки турачылар боттарының патриотчу база интернационалчы мактыг үлүлгелерин күүседип, гитлержи аг-шеригни чылча шаварынга киржир дээш, аңы-дуңма улуг ССРЭ-ге аътланыпкан.

31 дугаар гвардейжи волктуң кирижи турганы Морозов аттыг 8 дугаар гвардейжи аътты шериг дивизиязы дайынчы даалгаже киришкенде, каранғы дүн дүшкен турган. Полктуң аътты шеригелериниң чыскаалының бажында Хафис Ахмеджановтуң 1 дугаар эскадрону чоруп орган, а чыскаалдың соонда үжүк тыва эки турачыларның эскадрону дуглаан. Ол эскадроныңу бажында командир Т. Кечил-оол биле парторг М. Байсклан чораан.

1944 чылдың январь 31-де, төрт шахта Дережно сту-ну фашист эжелекчилерден бүрүн хостаан. Тыва эки турачыларының бир дугаар тулчуушкунга киргени ол. 31 дугаар гвардейжи аътты шериг полкту дөрт чүс дажыг фашист аг-шеригни, оларның офицерлерин чылча шаңнаан. Он-сезеетеп болган аъш-чемниг үйи улуг склады, ногда чиик, ол дөрт түлек машинадыр, бир күрэ машинамы, үш мотоциклди, дөртен беш чадаг-тергелерни база шериг эт-сеен чүүлдүрүп коптарны дайзынган хүлээп алган. Ол калыг-дошкун туружуушкун үезинде беш танкыны, бир хүнүк база бээри шаңнаан машинаны чок кылган.

Василий Белекей дайын эртинде Т. Пичен-оолдуң командылааны танкыга үзүп тулчуушкун төөгүдер взводунга дайынчы дээш чоруп турган.

Украин черге тыва эки турачылар эрес-маадырлыг чорупкан көргүзүп, фашист эжелекчилерден Ровно база Дубно хоорайларны хостаан. Ынчалгаш олар патриоттуг база интернационалчы хүлээлгелиг дайынчы ёзу-биле күүседип-тер. Тыва эки турачылар 1944 чылдың чайынында төрээн Тывазынче хөнгеннер.

Дайынчы, коммунист Василий Сүлдемович Белекей тайбың ишче бүгү күзел-чүдүүлүг-биле хамыдап кирген. Ол эртем-биликке улам бедиктиг, 1960 чылда Минусинскиниң совпарт школазын база чедиишкинниг доозаан. Ол кандыг-даа ажылга болзуңу бедик харыысалгалыг чорупкан, кижилер-биле ажылдаан бүлүгүн көргүзүп келген. Бармын-Хемчиктиң Аныяктыг Комсомолдуң 20 чылы аттыг. Улуг-Хемниң «Улуг-Хөө» колхозтарын дамгадаан. Кызыл районуңу «Тиилелге» совхозунга сайзыраткыжыгын удуртуп турда болуп ажылдаан-дыр соонда чолдаг-даа Уш-Белдир, Чезер курорттарын-даа директорлап, ооң иске-даа ажылдарга аныяктарны чоргаарлаан.

Ол ам пенсионер, мынаалдаа кежиг-даа кара ажыл кылбайн эдээ олурун шыпаас. Аныяктар ортузунга шериг патриоттуг инаалгалыг ажылдарга идепкейлиг киржип күш-ажылдың коллективтериниң кежигүннерин база аныяктар-биле уштажыктаалдарга киржип турар.

Совет улустуң фашистиг Германияны чылча шаңнавышының Тиилелгезиниң 40 чыл сөөртүп бо ийиледиг чылында ол политиктиг улус көдүрүлгүштүг-биле кежиктер, беседалар чем ортузунга ооңгуп, уштажыктаалдарга бараа турар.

О. ХӨВЕҢМЕЙ.

БИР КОРАБЛЬДИҢ ТӨӨГҮЗҮ

УЗМЕНЬ. Чуд хөлдүң мурнуу-төнин талазын Псковщинада мичаар адаар. Александр Невскийниң ады-биле холбашкан 1242 чылдың дош түлүчушкунунуң төөгүзүн кижи бүрүзү билир. Ынчангы-ла Чуд көлде Узмень совет археологтарының кичээнгейнин түү дээш хаара түдүп турарыл?

ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының археология водолаштарының экспедициязы Узменьге ажылдап кыпташ. Экспедиция хөй дүвүнүң турганузунуң дөрбелиҥ метр шөлүн орукка таварышкан бүгүле чүве арттырбайн шинчилээн. Хөлдүң он беш метр калызынга чоруп тура, хөл дүвүче дүже берген улуг эвес чүк пароходукка таварыжы берген. Палубага зенитти ийи пушка, пароходтуң мш үнер хоолайы чыткан. Судновуң думчук талазы мыйышкак болгаш үзүп дургаар чарлы берген болган. Суг үңүтеринде ораашкан баларламчак «зеремчик дузаан» аштай ядыпкеш, водолаштар ак будук-биле бижээн «Енисей» дээш өстүү номчаанаар.

Капитан өрээлээден тып алган герметиктиг (агаар өтпес) улуг эвес сейф иштинде дайын мурнуңуң совет акшазын, демдеглел дептерии болган оон-даа өске документтерин археологтар тып алган. Демдеглелдер номчуттуна бээр болган.

«1944 чылдың август 16-да, эртенгинин дөрт шакта, Пайрисаар ортулуктуң барыын эстон эриңге түүк сөөртүп «Енисей» автоматчылар ротазын кежирип чораан. Соруглага бки күүсеттинген. Чөөн эриккеде дезир ээп кел чораан. «Енисей» тумаанында, немец таңнының кораблъже утказа берген... Деп эвес тулчуушкунче экипаж эрестиг кедүрүлген. Дайынының дөрт бөөдээн огулаан чүвү-даа мурнай мш үнер хоолай оорлуп кээп үшкан, дараазында ийи зенитти пушка саналан үнген, оларның балук дайынчылары канчаар-даа чай алымнайн, мш-биле бардылар. Судновуң корпустарында ок өткен хөй ойбактардан суг кайыра чок аттыгын киргин эгеледи. Арга чанғыс — буза үскулежир...

Улуг старшина А. Морозов».

Түүк сөөртүп пароход «Енисей» канчап Чуд хөлге чоруй барганыл? Псковтуң Хол-Хем (Ловатьтың) ортумаа-биле 10 хүн үламчылаар. Чылыг үеде үр болбас, соок үелерде үзамдыга бээр, ол үелерде кешке сутлаңгылар тыптып келир. Ооң кижидип эгелээр, дүнелерде улам дендей бээр. Кажан саргылар боттарының чурттаарынга тааржымалыг үттер кылып, ажылдап турар үеде кижидер. Ол девискээрнин кежиндин ойу чугга, мыйысталган карттыг алаар. Ындыг өскерилгелер салаалар аразының, хоолдар иштининң кёш кырынга тыптып кээр. Ынчалзажок арыг-шеверем дүрүмүн хууда эки сагыыр, хоолдарын үргүлүү арыг ап чоруур кижилерге ол өскерилгелер эскертпейн баар. Саргыларның үттери хоолдарының шенек, буттарының кажыктар, эөжектер девискээрине тыптыр. Эңир эмер үргүлүү хоолдарының иштинге, таваңгайларынга, чаяа эъдиге кестүн кээр. Чамдыкта мага-боттуң шива алы бергилээр.

Кодур үду хуу аза ак хевирлиг, ангы-ангы хеңзиг, кежи соонгай черлер кестүр. Ол үттериниң муңгаш талазында суглагар чүүл кестүп чыдар. Улгаттырар шил (лупа) өттүр үези эртер. Ол үези ийи хүндеп ийи неделя чедир үргүлүүлээр. Чамдыкта ортумаа-биле 10 хүн үламчылаар. Чылыг үеде үр болбас, соок үелерде үзамдыга бээр, ол үелерде кешке сутлаңгылар тыптып келир. Ооң кижидип эгелээр, дүнелерде улам дендей бээр. Кажан саргылар боттарының чурттаарынга тааржымалыг үттер кылып, ажылдап турар үеде кижидер. Ол девискээрнин кежиндин ойу чугга, мыйысталган карттыг алаар. Ындыг өскерилгелер салаалар аразының, хоолдар иштининң кёш кырынга тыптып кээр. Ынчалзажок арыг-шеверем дүрүмүн хууда эки сагыыр, хоолдарын үргүлүү арыг ап чоруур кижилерге ол өскерилгелер эскертпейн баар. Саргыларның үттери хоолдарының шенек, буттарының кажыктар, эөжектер девискээрине тыптыр. Эңир эмер үргүлүү хоолдарының иштинге, таваңгайларынга, чаяа эъдиге кестүп кээр. Чамдыкта мага-боттуң шива алы бергилээр.

Кодур үду хуу аза ак хевирлиг, ангы-ангы хеңзиг, кежи соонгай черлер кестүр. Ол үттериниң муңгаш талазында суглагар чүүл кестүп чыдар. Улгаттырар шил (лупа) өттүр

КОДУР

Эмчиниң сүмези

үези эртер. Ол үези ийи хүндеп ийи неделя чедир үргүлүүлээр. Чамдыкта ортумаа-биле 10 хүн үламчылаар. Чылыг үеде үр болбас, соок үелерде үзамдыга бээр, ол үелерде кешке сутлаңгылар тыптып келир. Ооң кижидип эгелээр, дүнелерде улам дендей бээр. Кажан саргылар боттарының чурттаарынга тааржымалыг үттер кылып, ажылдап турар үеде кижидер. Ол девискээрнин кежиндин ойу чугга, мыйысталган карттыг алаар. Ындыг өскерилгелер салаалар аразының, хоолдар иштининң кёш кырынга тыптып кээр. Ынчалзажок арыг-шеверем дүрүмүн хууда эки сагыыр, хоолдарын үргүлүү арыг ап чоруур кижилерге ол өскерилгелер эскертпейн баар. Саргыларның үттери хоолдарының шенек, буттарының кажыктар, эөжектер девискээрине тыптыр. Эңир эмер үргүлүү хоолдарының иштинге, таваңгайларынга, чаяа эъдиге кестүп кээр. Чамдыкта мага-боттуң шива алы бергилээр.

Кодур үду хуу аза ак хевирлиг, ангы-ангы хеңзиг, кежи соонгай черлер кестүр. Ол үттериниң муңгаш талазында суглагар чүүл кестүп чыдар. Улгаттырар шил (лупа) өттүр үези эртер. Ол үези ийи хүндеп ийи неделя чедир үргүлүүлээр. Чамдыкта ортумаа-биле 10 хүн үламчылаар. Чылыг үеде үр болбас, соок үелерде үзамдыга бээр, ол үелерде кешке сутлаңгылар тыптып келир. Ооң кижидип эгелээр, дүнелерде улам дендей бээр. Кажан саргылар боттарының чурттаарынга тааржымалыг үттер кылып, ажылдап турар үеде кижидер. Ол девискээрнин кежиндин ойу чугга, мыйысталган карттыг алаар. Ындыг өскерилгелер салаалар аразының, хоолдар иштининң кёш кырынга тыптып кээр. Ынчалзажок арыг-шеверем дүрүмүн хууда эки сагыыр, хоолдарын үргүлүү арыг ап чоруур кижилерге ол өскерилгелер эскертпейн баар. Саргыларның үттери хоолдарының шенек, буттарының кажыктар, эөжектер девискээрине тыптыр. Эңир эмер үргүлүү хоолдарының иштинге, таваңгайларынга, чаяа эъдиге кестүп кээр. Чамдыкта мага-боттуң шива алы бергилээр.

Кодур үду хуу аза ак хевирлиг, ангы-ангы хеңзиг, кежи соонгай черлер кестүр. Ол үттериниң муңгаш талазында суглагар чүүл кестүп чыдар. Улгаттырар шил (лупа) өттүр

Чесотка (кодур) халдавырлыг аарыг, ооң паразиттери (маңгыстары) бүгү кежик таараар. Оны эзремчигейден уктагган сарғы тымыдырар, ол кодур саргызын чүгле микроскоп-биле көрүп болур. Кыс сарғы эриңге көөрде улуг. Олар кайызы-даа кодур өөскүдүкчүлери болгур.

Ук сарғы кежик 1 миллиметр кире бээр, анаа 6—8 ведомя турттап чоруй. 50 хире чүүргени төрүп каар. Кажан ол өлүп турда, шак ынчаар кежик ооң салгакчылары маңгыстар өзүп көөдээр. Улуг саргылар кеш адаанга таарымалыг байдалга 14—15, а багай байдалга 5 хүн аммыдыраар. Ооң чүүргалары 7—10 хүн чурттаар аргалыг.

Кодур кадык кижеже кэнчаар халдаарыл? Аарыг чыпшымычал, иштики хепти, орун-дөжекти үргүлүү арыг тургузары чүгүл. Хуудa арыг-шеверем (холдарыч доктаамал чүгбас, чүвар-бажыңпавас, ак-чоорганнарны хаая солуур) саглывышкан база ол аарыг өске улусче дамчымыр.

Кижи кодурну дириг эмтаңнардан база халдадып ап болур. Чижээлээрге, хавайдан, аътган, чоорлайдан, мыттан, хуулчилерден дээш өске-даа дириг эмтаннар тарадып боор. Бо дириг эмтан бүрүү онзагай кодур сарғылыг.

Сарғы кижиниң кежинче кирген, аарыгның бштайгы демдээ көзүлгүже дээр, «хаглыг» кижиниң сарғы чыдарын көрүп болур. Кодур үдүнүң узуну 3—5 миллиметр, чамдыкта 4 сантиметр чеде бээр.

Арыг-шевер сагывас улустарга азы аарый бергеш эмчиге ийун эрттирипкеш барган кижилер кодурүй ирииндии алгаш чеде бээр. Сарғы ындыг чөлөгре улам элбеп турумчуур. Шак ынчаар аарыгны парыядып алгаш эмнээрге, дыка бөгөе болгур.

Кодурну эмнээрин. Оны Вильюкисонуң болгаш күгүрүүт (химиктиг элемент) чаар эмбиле эмнээр. Аарыг кижи ол эмнер-биле дөрт хүн дургузуда (кежээлерде) чаар. Баш биле арындан өске мага-боттуң кежин дегерээнин эмнээр. Сөөлгү чагдынган хүңүнде дүн-хүн иштинде чүүмес. Ол үе эртерге чүвар-бажыңнаан, орун-дөжектиң ак-чоорганнарын ыяап-ла солуур.

Вильюкисонуң чаар эми кеш аарыы хевирлиг чүүлдү болдуура бээр. Ынчангаш бичии уруглар эмнээрииге болгаш экземдыг улуска дажыглаваза эки. Суук хөлдирилгиг эмнер-биле дүрген эмнээриниң аргазын эмчилер сүмелеп болур.

Аарыгның профилактиказы. Аарыг-шеверии доктаамал сагаанда, кодур аарыындан чайлаар. Өг-бүлеге бир кижи кодурлай берзе, арыг-шевер дүрүмүн шыңгы сагыыр апаар. Өг-бүленнің өске кежигүннерин эмчи шинчилгезин ыяап-ла эртиргеп турар үжурлуг. Уруглар садтарынга, школага кымбир кижи аарый берзе, кижи бүрүүнге шинчилгени эртиртир. Кодурлаан кижилии өскелерден ангылаар. Аарыг кижиниң иштики хевии, ак-чоорганнарын изиг сугга хайындырар, даштыкы хептерии дезинфекциялаар. Ооң изиг илир-биле базар ийикпе. 7—14 хонукта даштыгаа агаарладыр.

Сарғылар дүктен кылган хепке үр чурттаар. Моон улаштындаа аарыг үзамдыгар. Аарыг кижи турган өрээлге санитар-гигиеналыг ажылдарны чоруур. Кодур — халдавырлыг аарыг дээрии утпаңар! Ук аарыг түлле болунарның кадыңарга хора чедиреринден ангыда, долгандыр турар кижилерге база аймаалыр.

Л. ОХОТНИКОВА, республиканың кеш аарыглар эмнелгезиниң кол эмчизи.

ХАРЫЛЗААНЫ ТУДА БЭЭР

Школачы чылдарымда өөренииктелериниң хана солуунун ылып, комсомол, пионер, өөрком ажылдарынга киржип турдум. Устуку класстарга өөренип турган үемде, өөркомнуң «Чырыткы» хана солуунуң редакторуу болуп чордум. Чамдык эш-өөрүмүң хана парлалгазынче боттарының саналдарын бижиирииче эвилелдеп келгеним республика солуунары-биле харылзаалыг болуурунга дузалаан.

Чиңгиже ажылын-биле чергелештир, республика болгаш төп солуунарда хүн бүрүүнү боллуушкуннарын коллективке, өөренииктелерге таймылырлап берип чоруур мен. Чаңгыс хүнээ солун, сеткүүл номчуунайн бааргымга, сагыжым саарыг мижээн апаар. Лектөр, башкы, дагдынының хүлээлгелериниң күүседирде солуун, сеткүүлдерге дагыыр мен.

Солуун, сеткүүлдерии номчуурундан аңгыда, район, республика солууннарынга материалдарны бижип келдим. Хүүда ажыктыг сүмезин, чагыы-биле хоочун бижикчи А. Адыг-бай, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, журналист С. Шойгу улуг дузаны кадып, өөредип чораан. Студент чылдарымда «Этелеп чоруур журналистерге дүүл» деп көдээ, ажылчыла корреспондентилерге номну садып алгаш, ам-бүлем кежигүннериге ажаок дуза болуп чоруур. Ында солун жанрлары, радио, дуржулга болгаш дыл дугайында чүүлдерни киргилээнии өөредиглиг. Ылангыя хана солун дугайында дыка делгереңгей бижээн.

Совет парлалганың хүнүнде өөренииктелерге кичээлди парталга дугайында беседа-биле эрттиреринг чанчыл апарган. Бо чылын парлалга хүнүн Тиилелгениң 40 чыл болуп оюнун чылында демдеглеп турар. Коммунистиг ниитилелдиң келир үедеги салгакчыларын өөредип, кижизидип чоруур болгаш, парлалгада чүүлдерни башкылаашкынга ажыглап, амыдырал-биле холбаштырып келдим. Кара-Хөл ортумак школазында корреспондентилер бөлүмүн тургускан. Оон удуртукчуу Р. Дамба-Сүрүн. Бөлүмүнүң киржиккилериң чүве бижиирииче өөредип турар бис. Хана парлалгазынга бижээн чүүлдерин эдип, кавчаар бижиирииң үе-шиин өөредип келдивис. Олар чоорту солуунарже бижип, харылзааны туда бээри чайлаш чок.

Л. ХЕРТЕК.

Бай-Тайга район.

ТВ

МАЙ 5-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Эртенги гимнастика. 9.05 — Бурятиио делгелгези. 9.35 — «Спортлотоның» 18-ки тиражы. 9.45 — УССР-ниң улустуң танцызының «Ятрань» деп алдарлыг ансамблиниң концерти. 10.15 — Документалдыг телефильм. 11.05—11.10— Сөөлгү медээлер. Чапсар соонда. 14.45 — Сөөлгү медээлер. 14.35 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». 15.35—Орус чугаа. 16.10 — ГДР-дең дамчыдылга. 17.10 — Концерт. 17.40 —Бистиң садывыс. 18.10 — Мультфильмнер. 18.30 — Документалдыг телефильм. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — Пөрээлга хүнү. 19.35 — Улуг Тиилелгениң 40 чылынга. «Маршал Жуков. Намдарының аныяктары». 21.00 — «Үе». 21.45 — ГДР-ниң, БУР-нуң, ЧССР-ниң артистериниң киржилгези-биле аялгалар кежээзи. 22.50 — «Совет патриоту». Киножурнал. 23.45—23.00 Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Документалдыг телефильм. 8.35, 9.35 — География 8 класс. Прибалтиканың экономиктиг районузу. 9.05;12.40 — Англи дыл. Өөредилгенин 1-ги чылы. 10.05 — ПТУ-нуң өөренииктелериниң. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. 11.05— Н. Асеевтиң үогжум чогаалдарынга маадырларының оюн-хөрээнир. 13.45 — Совет шүдүкчүлериниң чогаалдарын ёзугаар тургускан шүлүглел композициязы. 14.40 — В. И. Ленин — журналист болгаш редактор. 15.20—15.25 — Сөөлгү медээлер. Чапсар соонда. 18.00 — Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Чырык өртемчейге дайын чокка дыка эки». Кызыл хоорайның өөренииктелериниң концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Улуг Тиилелгенин 40 чылынга кушажылчы рапорттар. Бөгүн — Пөрээлга хүнү. Сөөлгү медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Мөңге шимчээшкинде». Документалдыг фильм. Чоннуң чогаадылгазының дугайында «Челээш», «Витославицаде селгүүстээшкин» деп телевидение программаларының VI делегей фестиваль. 21.00—«Үе». 21.45 — 23.10 — «Открытое сердце». Уран-чечен фильм.

МАЙ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.50 —Эртенги гимнастика. 9.05 — Футбол дугайында долчулал. 9.35 — «Открытое сердце». Уран-чечен фильм. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуау». 11.55—12.00 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга. «Олар Тиилелгенин кепсээн харгаанаа турган». Чаа эртем-тайыдбырлыг фильм. 15.30 — Чаа фильм-концерт. 16.25 — Авам школазы. 16.55 — «Горнистер, харыылаңар!». 17.25 — Концерт. 18.00 — «Ажыл-херектер болгаш ниижилер». 18.30 —«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери» деп болуук дамчыдылгадан док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.20 — Футбол дугайында долчулал. 19.50 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга. Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү—«Биляннее солдат». 21.00 —«Үе». 21.35 — «Биляннее солдат». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Кубанның аялгалары болгаш ритмнери.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35—Төөгү. 8-ки класс. В. И. Ленинниң революстуг ажылының эгелээни. 9.05—Орус чугаа. 10.05 —«Кызыл дептер». Чүү чугаалаанын?». 2-ги дамчыдылга. 10.35; 11.40 —Төөгү. 6-гы класс. 11.05 —Эртем болгаш амыдырал. 12.10 —А. П. Чехов. «Вишнялыг сад». 12.40 — Төөгүнүң армиязы. «Эльбега дангыраа». 13.10 —Бойдус дугайында билиг. 2-ги класс. Чазын колхозка. 13.30 — Сэвэ ленинчи библиотекан. В. И. Ленин дайын, шериг болгаш тайбың дугайында. 14.05 — П. И. Чайковский. 15.05—15.10 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер. 18.20 «Совет дайынчы». Киножурнал. 18.30 — Ритмик гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Азия төвү». 19.20 — Док. фильм. 19.45 —Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга. Кызыл хоорайның дайын хоочуларын-биле ужуражымышкынга репортаж.

МОСКВАДАН

21.00 —«Үе». 21.35 —А. Сурковтуң чогаал ажылының дугайында док. фильм. 22.35— Концерт. 23.00—00.45 —Футболга ССРЭ чемпионады. «Днепр» — «Спартак».

агаар

Республикага шөкөр булуттаар, чамдыкта черлерге ол хар чаар. Соңгу-барымда чүктеп хаттың күжү секундазы 9—14 метр, күштелгенде 24—29 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 0—5, чамдык черлерге 7—12 градус соор. Хүнүлүг 8—13, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг.

Кызылга булуттаар, ол хар таар. Дүне агаарның температуразы 0—2 градус соор. хүнүлүг 10—12 градус чылыг болур.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА

Кызыл хоорайның ажылчы чоңунуң Тиилелгенин 40 чылынга тураскаатказ байырлыг хуралы, май 8-те 19 шакта.

Москвайның Гнесиных аттыг училищениң сургуулдарының салгазы «Чүректе арткан сактышкынар» деп шин-концерт, май 9-та 19.30; май 10-да 16 шакта.

«Дайын чылдарының мырлары» деп конверт, май 10-да 19 шак 30 мин.

Дагестан АССР-ниң күрүшенин мырының болгаш таңчылыш ансамблиниң концерти, май 10-да 19.30; май 11-де 18 болгаш 20 шактарда.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ ШӨЛГЕ

Май 9-та

В. И. Ленинге турускаавыга гирляндылар салыышкыны, 10 шакта:

Кызыл гаризонунуң шеригелериниң чыскаал болгаш мырыкөрүлдези, 10 шак 30 мин.

Хоорайның ажылчы чоңунуң улуг Тиилелгеге турускаатказ митингизи, 11 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНГА «ХҮРЕШ» СТАДИОНГА

Тиилелгенин 40 чылынга турускаатказ матчылар:

«КАА-ХЕМ»: «Победа» 14.30, 17.30, 20.30. «Ледяная внучка» 11.00 шактарда.

«ЧАҢГЫ»: «Третья стража победы» 14.00, 16.00 шактарда.

МАЙ 6-ДА

«НАЯЫРАЛ»: «Парад Победы» 9.30 (түүкей көргүзүү), «Прежде, чем расстаться» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник (чаа) 12.10, 13.40. «Клуб «Зеленый огонек» 10.40, 15.00. «Зачем человеку крылья» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Действуй по обстановке» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

КИНО

МАЙ 5-ТЕ

«НАЯЫРАЛ»: Мультфильм 9.30, «Зачем человеку крылья» 11.20, 13.10, 16.50, «Инопланетяне» 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения бельчонка Микки» 9.30, «Чучело» 14.50, «Евровейская история» 19.10, «Клятва Джантая» 11.00, 13.00, 17.20, 21.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Полоса препятствий» 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Потомок Белого Барса» 15.00, 19.30, «На дальних берегах» 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Победа» 14.30, 17.30, 20.30, «Ледяная внучка» 11.00 шактарда.

«ЧАҢГЫ»: «Третья стража победы» 14.00, 16.00 шактарда.

МАЙ 6-ДА

«НАЯЫРАЛ»: «Парад Победы» 9.30 (түүкей көргүзүү), «Прежде, чем расстаться» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник (чаа) 12.10, 13.40. «Клуб «Зеленый огонек» 10.40, 15.00. «Зачем человеку крылья» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Действуй по обстановке» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Победа» 17.00, 20.00 шактарда.

ШЫН Редакциянын одрези:

667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, башкы № 3. Тел

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 105 (12795) | 1985 чылдың май 7, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Өртээ 3 көпеек.

ЛЕНИНЧИ ТУККА БЕРДИНГЕН

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле СЭКП Төп Комитединге ужуражыышкын

Гитлержи халдаашкынындан социалистиг Төрээн чурттуң камгалап алган, Европаның улустарын фашистиг кулдалышкынындан хостаан совет кижилериниң дайынчы болгаш күш-ажылчы маадырлыг чорууның кажан-даа үттүнмес күчүн көргүскен.

Төөгүлүг Тиилелгениң 40 чыл оюмуң бүдүүзүнде совет улус Ада-чурттуң Улуг дайынының эрес-маадырлыг фронтучуларын болгаш партизаннарын, күш-ажылчы фронтунуң кыймакай дайынчыларың маадырлыг херээжененгирин—дайын шылгалдаларының аар-дөрге чылдарын ыдажын эрткеш, тиилээн бүгү кижилерни алдаржыдып турар. Тээвин амыдыралче ээп келгеш, төрээн Ада-чурттуунуң ат-алдарын улам улгаттыргаан кижилерни алдаржыдып турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чыл оюнга тураскаткан байырлалга киржирип-биле чурттуң бүтү будунмаринден дайынның болгаш күш-ажылдың мун-мун хоочуннары Москвада чедип келгеннер. Оларның хөй кижилиг бир бөлүүн май 5-те СЭКП Төп Комитединче чалаа. Анаа эштер **М. С. Горбачев, Е. К. Лигачев, Г. В. Романов, Н. И. Рыжков, В. И. Долгих, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, И. В. Капитонов, В. П. Никонов** оларның хоочуннар-биле ужуражыышкынын болгаан.

СЭКП ТК-ниң Чиигиие секретары М. С. Горбачев ужуражыышкынны ажыкташ, хоочуннарга улуг байырлал-биле долбаңнып, чүрекшил ханызындан байыр чедирээш, партия, күүрүне оларның алдарлыг ажыл-херектериниң дүүлээн, дайзынны ашкан Тиилелгеге оларның салыышкынының дугайын кажан-даа үттээн келгенин болгаш үптээш-даа оңаалап демдеглээн.

Оон соонда хоочуннар боттарының ажыл-амыдыралының дугайын чугаалаан, оларны чүү сонуургадып база сагыышкыраадың турарының дугайында бодалдарын чугаалаваннар.

Бистиң чүртта дайын хоочуннарының дугайында киэңгей болгаш ада сагыш салыышкыны дээш, хүндүткел дээш ленинчи партияның Төп Комитединге болгаш Совет чазаакка ханызы-биле өөрүп четтиринишкинни дайын хоочуннарының Совет комитединиң даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры генерал-полковник **А. С. Желтов** илергейлээн.

Бүгү улустуң байырлалы—Ада-чурттуң Улуг дайынының Тиилелгениң 40 чылынга дайынның алды чартык миллион хоочун дайынчылары социалистиг Ада-чурт дээш тулчуушкыннарга совет улустуң эрес-дидим маадырлыг чоруунуң боттарының хамаарылгалыын чоргаарал-биле «медереп» өгген дайынны эштериниң турааскаларының мурнуунга хүлээлгениң хамыы-биле билбишаан, ужуражыр турарын ол чугаалаан.

Хоочуннар, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, ленинчи партияны долгандыр сыый каттышпышаан, СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленумунуң шиитпирлерин үзүн-биле түүдүүрүп, деткип турар.

Дайын хоочуннарының Совет комитеди кежир чылын болуунуң ажылдаң келгенинден 30 чылын демдеглеэр, мынчаңаш бүгүн хоочуннарның сагыш-сеткилин кыймас, олар ажылдап турар болгаш бистиң партияның, совет улустуң мурнуунда салган соруглаарын күүседиринге салымышкынын киириш турарлар — деп кыскаш-биле айтыкшарын чедип-өренер.

Совет күрүнениң тайбың салаалдарының дугайын бүгү чурттарда миллион-миллион кижилер билеп турун дээш, дайынның совет хоорайларының бүгү чүүлдерин кылып турарын А. С. Желтов демдеглээн. Чер-черниң партия органнарының үдуртулгазы-биле хоочуннар совет эмгекчилерин патриотчу болгаш интернационалчы кижиндилгезинин хереэнге хей күжүн, энергиязын берип, күш-ажылчы маадырлыг чоруктуң үлегер-чижээн бедик организастыг болгаш сагыга-чүрүмүг чорукту көдүзүп турар.

Ол хоочуннар дугайында сагыш салыышкын дээш партияга болгаш чазаакка өөрүп четтиринишкинни илергейлээн, чер-черде чамдык ажылдакчыларның оларнын негелде-херелеринден чүгүр хамаатай-биле көрбейн турарын баа демдеглээн.

Херээженнериниң ужар чүүл полугунуң эскадрилья командири турган, дайынның Совет комитединиң маадыры **Н. В. Попова** дайынның кадыг-дошкун болгаш уттундурбас чылдарынын соонда дөртен чылзар эрткен-дир деп чугаалаан. Ол чылдар бистиң бүгү улузувуска шыңгы шылгалга болган-болгаш совет херээженнер ээр кижилер-биле бир дөмей, ол шылгалдарны төлептиг түдүп эрткен. Милион-миллион херээженнер, элээдеп уругларын коллуунда чедир чемненмейн, үйгү хайдыр дыштанмайн-даа, Төрээн чурттун, фронтуга боттарының чоок кижилериниң салым-чолун дээш ургулчу сагыш салбышаан, заводтарга болгаш фабрикаларга ажылдап, тараа тарын, боо-чепсекти кылып үндүрүп турганын бистиң улус кажан-даа үттпас. Оларның дугайын моон-даа соңгаар амда-даа хөйүү биижир болгаш чугаалаар деп бодаар мен, чүге дээрге, бистиң дайынчы маадырлыг чоруувус — бүгү улустуң маадырлыг чоруу, аңаа олар төлептиглер.

Дайын доостурга бистер, үжүдүкчу херээженнер, шуптувус тайбың профессиялырыска ээп келген бис. Ам бистин уругларывыс, уругларывыстың-даа уругларының өзүп турар. Ынчангаш бистиң бүгү-ле бодалывыс —Төрээн чурттувустуң делир үези боом турар. Мынаар, оларның — уругларының хоочуннар-биле бир дөмей, мен школдарга, фабрикаларга, заводтарга үргүлүг барып турар мен. Анаа-чалыы кижилер-биле ужуражыр саныма-да, олар дээш өөрүүр болгаш чорлаарзар-дыр мен. Олар дээрге бистиң улустуң дайынны болган күш-ажылчы алдарының төлептиг салгакчылары боол турар. Ынчалза-даа делегейниң дүшкүүрлүг байдалы шеңиг-патриоттуг кижизидилгеже киэңгеевилиин, хүннелдиринең эргежок чугула болдуруп турар. Ол ажыл шкафларга болгаш педагогиканың дээш өөредилге черлериниге улам хөй аныяк оолдарны, халашкан дайынчыларны, аныяк ажылчыннарны хаара тударын иеген турар.

Улустуң эрес-маадырлыг чоруктарын чайынначаң уранчеен чогаалдарга алдаржыдышаан, маадырлыг чоруктар темаларын хамыы-биле көргүзеринден ол чогаал ажылдакчыларындан база күзээн.

Суворов аттыг партизан бригадазының командазы турган, ам — Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының төөгү институдунуң кылдыс эргекчизи, Совет Эвилелиниң Маадыры **В. И. Клоковка** бис бергеи. Ацтының медереливиш, совет патриотизминиң болгаш социалистиг интернационализминиң өскүзүмге, хүлээлгеге ышкы болгаш Төрээн чуртунга ынак болдуруга эвилиишкининиң айтыкшарын ол чугаалаан.

Сагыга-чүрүмнү быжыглаар, кылганын бармыдаалаар чүвээлдемиң социалистиг ирандивии сагыш-сеткил талазы-биле партияның ажылын совет кижилер ынак-биле деткип турар деп, оратор демдеглээн. Апрель Пленумуу кижи бүрүзүнге ээп күүтүү бергеин, бедик бүдүрүмчүлүг ажылдаарынче, бистиң бүгү-ле ажыл-херектеривисче биргеи корук-чүрүмүг тургаарывыг сорук киргеиин СЭКП Төп Комитединге дамчыдыр Киевтиг ажылчыннары, студентилери, эртем ажылдакчылары мендеп дүжүт.

Идея талазы-биле бижыг-тыныг болгаш социалдыкшыл идеалдавыска ышкы чорук бистиң чүртүвустуң социал-экономиктиг делегээн дүүлелдир дээш демиселге амгы үеде ноо шимчеленир күш-бодун турар деп. Волгоградтыг трактор заводунуң директору турган, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры пергомаадыг пенсионер **В. А. Семенов** демдеглээн. Ажылын өзүп бүрүзүнге күш-ажылдың эң-не бедик будурукчулуун чедип алыр талазы-биле партияның көргүзеп соруглаашын херек кырында боттандырар дугайында партия болгаш ажыл-чылаар үүдүлүрүнге толдарай чугаалажып көрүп турар. Күш-ажылдың будурукчулуг заводка дөрт ай дургузунда 8 хүү бедээн, мынчалзажок удамна шалынчы база шынарлыг ажылдан болуур болгаш ажылдаар-даа үжүрлүг бис деп, ажылчыннар ТК-ниң апрель Пленумунуң соңгуже саналга турар-деп, ол үламчылап чугаалаан.

Чаа хевирнең күүлүг трактордарының баштайгы бөгүүн СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир бүдүрүнүн заводтуң коллективи хүлээлгеп деп, ол демдеглээн. Чаа машинаны бүдүрүнүң шинчээлин алырын савазында турар чаңгыс-ла чүүл — автоматтыг шүгүмнарының чедиштелеп. Бо дугайын станок түзүүчүүн үлетпүрүнүң министри дыңнаан турарын күзээр-дир мен.

Бодунуң үезинде салгакчылар Октябрьның социалистиг улуг революциязын коргевин Ужар чүүл Маршалы, Совет Эвилелиниң үш дакпыр Маадыры **А. И. Покрышкин** чугаалаан. Аныяк чораан үевисте заводтарны, фабрикаларны тударымга киргиишкен бис, а кажан херек болу бергенде, армияга албан эрттирип, шеңиг хереэнге өөренген бис. Маадырлыг болгаш берге ол үеде бистиң тиилелгевисте бызыы-биле бүүрел турган бис. Бистиң дозунувус мындыг турган: «Дайзын чылча шаптырар, тиилелге бистиң бодуу!».

Дайзының ажээнииниң кырынга Тиилелгениң тугу кижизи дээш эрсежок тугула бүгү чүүлдер-биле бистиң ырмиявысты хандырып ыыдаан ажылчын ангыга, инженерлерге, эртемденнерге улуу-биле өөрүп четтиринишкинни илергейлээрин күзеп тур мен. Бо дугайын кажан-даа үттүп болбас херек!

Бистиң партиявыстың болгаш Совет күрүнениң тайбың-на ынак политиказын дайынның хоочуннары бистер изиибиле деткип турар бис. Агрессорга өлүмүг согуушкыны таварыштырар төлээде, Совет Чеңсектиг Күштер эң эки чеңсек-биле кезээде хандыртынган болурунга бүзүрээр бис.

Социалистиг Ада-чурттуң камгалаар талазы-биле боттарының хүлээлгезин алдарлыбыле күүседиринге белен кылдыр аныяктарны кижизидеринге бүгү күжүн хоочуннар бөөр дээрнин оратор медегеп. Партия бистерге кезээде бүзүреп болур.

Революциянның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражып, сүмележиви Коммунистиг партияның, оон Төп Комитединиң чагаа чанчылы болуун турар деп, партияның Владивосток хооркомуунуң кежигүнү, Ада-чурттуң орденниң бүгү үш чергезинниң өзүлекчизи, хамаажында улуг лейтенант **Д. И. Бондаренко** болдуунуң туңналыпта демдеглээн. Чүртүүн амгы үеде шиитпирлеп турары чугула айтырыгларга хамаарыштыр партияның үдуртукчулары Улуг Тиилелгениң юбилейинде / бүдүүзүнде бистер-биле тодаргай болгаш ленинчи ёзу-биле сүмележип турар-дыр.

Дөртен чыл дургузунда тайбың чүртүвүс турар-дыр бис / чүге дээрге, бистиң партиявыс, совет улус тайбын дээш дүн бүрүзүнде демисежип турар. Оң демиселлиг түннелдерин кижи бүрүзүнүң салымышкыны улуг хемчээлге тодарадып турар. Тайбың үеде кызымаккай, эки, ак сетки-лиг ажылдаар кижа бөрге шылгалдаларның үезинде маадырлыг чорукту ылаптыг көргүүп шыдаар. «Күш-ажылга чалгаавай — тулчуушкыга кортук кижи-дир» деп дайын үезинде ленинчи партияның Дальзаводта катап кадырган бригадазын беш чылдың дооргазын шүүлгеринге улуг салымышкынын киргеп. Ажыл-херектиг маадыр кижи чорук бистерге, фронтуга-дарга эргим үнелиг.

Приморье — кызыгаар край. Бистиң чүртүвүстүң Ыракказы Чөөн чүкте экономиктиг болгаш камгалаашыр күчүзүн совет кижиниң күш-ажылы-биле тургузуп турар. Крайның чүртакчылары — колхозчуда ажыг-дыгдыр. Дайын соонда үениң аныяктарын камгаар кижизидип турарывыстың дугайында бо ужуражыышкынга белеткенмишаан, үнэ бодаалы мен. Дайынның хоочуну, сергек чорааш кижи болганымда, Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары-биле удаа-дараа ужуражып турар мен, оларның эң-не хөй нуруузу — бистиң чаңчылдарывысты, төлептиг уламчылакчыларывыс дээрзин көрүп турар мен. Оон-биле чергелештир, чамдык ыяк кижилер илаңгыя күш-дамыр талазы-биле армияга четпес белеткелдиг болуп турар. А спорт никтилелдеринде кол киржээгейни массалыг күш-культураже эвес, а перспективтиг чамдык спортчуларже хандуунда утпаңдырып турар. Ынчаар байдалын эвес деп санаар мен.

ТК-ниң апрель Пленумунуң шиитпирлери, илаңгыя оон кижизидилге ажылының амыдыралы-биле харылзаазын бүзүжыглаар, хөй хоозун чүлчуруушкынар-биле демисежир, кижилер-биле арыг ышкы үүлүлге чүүлдерни кылып турар деп, оратор уламчылаан. Ынчалдаа телевидениениң болгаш радионуң чамдык дамчыдылгалары, эмыыралдың чугула айтырыгларындан кижилерни хоорун, үүрмек чүүлдерже утпаңдырган кинофильмнер биске таарышпайн турар.

Аныяк салгалды оларның үе-чергелериниң — бүгүн боттарының интернационалчы хүлээлгезин маадырлыы-биле күүседип турар дайынчыларының үлегер-чижээнге кижизидер херек.

Оон соонда Латвия ССР-ниң Эртемнер академиязының президиумунуң кол эртемден секретары, Латвияның Компартиязының ТК-зының кежигүнүге кандидат, партизаннар бригадазының командири турган, Совет Эвилелиниң Маадыры **В. П. Самсонова** сөс бергеи.

— Дайзының шеңиглериниң соғуушкынунга бир дугаарында таварышканнарның бирээзи — Совет Латвия болган — деп, ол чугаалаан.— Тиилелгеже бистиң оруувус ур болгаш берге болгаш. Ынчалза-даа бис тиилээ бис. Чүге дээрге, күштү болгаш турушту-тур чорукту бистиң социалистиг Төрээн чүртүвүсче миижыллаш, совет улустарының мыйыктыг ленинчи ыйыралыидан эп турган бис.

Дайынчы эштеривис — Советтер чүртүнүң бүгү улустарының төлээлери-биле бүгүн Москвада улуг өөрүшкү-биле ужуражып тур бис. Бистиңбиле, дайын хоочуннары-биле, кадыг Улуг Тиилелгени бистиң ажы-төлүвүс, оларның үрүттээры база байырлап турар. Совет чүрттүң улустарының ажыдуина чайыралын, партияның болгаш чонунуң бүзүлбас чаңгыс ээнин улам мнай быжыглаары идеологтуг, политикажижизидилгелиг ажылдың кол сорудазы болуп артар дээрзин билир бис.

Бүгү хевирнің милитаристерни болгаш реваншистерни кижи терелгетеле чаа халапты таварыштырар дижип турар. Оларның үүлгедикчи чимзенишкинниң кажан-даа боттанмас. Бистер, хоочуннар, боттарывысты бүгүн-даа партия бистиң мобилизастаан деп санап, тайбың болгаш социал-депшилге дээш, күш-ажыл кижилериниң аас-кежия дээш демиселдиң идепкейлиг киржажылери болурукка шиитпирлеп бис.

Улуг-даа, биче-даа совет кижилер төөгүлүг Тиилелгеге чоргаарланып турар деп, Ада-чурттуң Улуг дайынының үш чергезиниң өзүлекчизи, Уральск чүрттүг **А. Г. Балашов** чугаалаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга турааскаткан чүүлдериниң, номнарының, дамчыдылгаларының дугайында база хоочун чугаалаан. Чонунуң маадырлыг чорууның дугайында улуг шынны бөгүүнгү аныяктарга болгаш келир үениң салгакчыларынга тодаргай шын хылдыр дамчыдарда эм-даа хөй чүүлдерни кылыр херек. Херек кырында болган чүүлдү бичиндээ хажыттазы чугула. Бистиң чонувустуң ыыдыг, аар-берге каража-когарал-биле чедип алган Улуг Тиилелгезиниң маадырлыг болгаш кадыгдошкун шынын бүгү талабиле, партияның болгаш улустуң, фронтуунуң болгаш тылдың, бүгү ажы-дүмээ улустарының бүзүлбас чаңгыс ээнин улам мнай быжыглаары дээш Совет Армиязын база Шеңиг-Далай Флодунуң дайынчыларының эрес-маадырлыг болгаш быжыг турушту болганы дээш **Мурманск хоорайга «Маадыр-хоорай»** деп хүндүлүг атты тывыскаашаан, оон **Ленин ордени** болгаш **«Алдын Сылдыс»** медаль-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызы В. КУЗНЕЦОВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль, 1985 чылдың май 6.

Смоленск хоорайга «Маадыр-хоорай» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында немец-фашистиг элезекчилерге удур демиселге Смоленскиниң камгалакчыларының эрес-маадырлыг болгаш бижит туруттуг болганы дээш, оон ажылчы чонунарының массалыг маадырлыг чорууда дээш **Смоленск хоорайга «Маадыр-хоорай»** деп хүндүлүг атты **«Алдын Сылдыс»** медаль-биле ылаң тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызы В. КУЗНЕЦОВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль, 1985 чылдың май 6.

НАЙЫРАЛЧЫ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ниң Чиигиие секретары М. С. Горбачев май 5-те ГСЧП ТК-ниң Чиигиие секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер-биле ужуражкан. СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чалаанын ёзугаар найыралдың аян-чорууш кылып, ол Совет Эвилелиниге келген.

Ада-чурт хаймыкка Тиилелгениң 40 чыл оюбиле Германи Демократыг Ресубликазының ажылчы чонунарының өөредилгезинден Э. Хонеккер совет улуска чүрентиң хөлүзүнден байыр чедиргеи. Фашизмни чылча шаварынга, Европаның улустарын, оларның эрээлыкта немец улустуң үстүлгелерни кинчи-бектеп хостаарынга Совет Эвилелиниң, оон аддарлыг Чеңсектиг Күштерининг шиитпирлиг салымышкынын, ол оңаалап демдеглээн. Ол Улуг Тиилелгеден бөөр ажылчыннар болгаш тараачыннарның немец черге үндезилеишкин түргустунган башпайгы күрүнези ССРЭ-ниң шынчы ёйүү болгаш идегелдиг эвилелчизи болуп келген болгаш болур-даа, социалистиг дем каттыштырылгазының ёскелээ чурттары-биле калы социализмниң төрүттээрин быжыглаарынга, Европага тайбыңны камгалаарынга хүүнелиишкиннерни хараңнакпас.

Амгы үениң делегей байдалының чугула айтырыгларын дугайы сананылгаларын чугаалажып турда, Чеп кырынга боо-чепсектерни эдерер будуреэш шеңгээринден болгаш оюу космосче шилгедиринден болдурбазының амгы байдалда бирги чепчелиг чугулалың демдеглээн. Баштайгы соғуушкын таварыштырарының америк ядролуг ракеталарын ГФР-ге ажыл-төрүүзүнүң уламчылалыышаны, ол ышкаш стратегиг камгалал дижир чүвениң таныы-биле америк планнарга Боонуң херек кырынга каттыжып киргени немец сөрбеңнерниң чазалыыкын кыйганы моон соңгаар кажан-даа болбазын дээш бүгү чүүлдерни кылыр деп Боонуң бүзүрелиглелериниге шүүт үзүрлениишкак болуп турарын моон-биле холбаштыр ёскаткан. Европа чүрттээмнин, оларның эвазында ГФР-ниң бодунун-даа, аймак чоок чоруунуң эрге-ажыктары политиказа милитарчыга болгаш реваншисчи бодалдардан оңаталарын, делегейниң ийиги дайынының болгаш дайын соонгадагы хөлүзүлдениң түвиелиишке политиказ болгаш девискээр талазы-биле херек кырында үзүгүстүгээн байдалларны бүрүн үлеэш иккорга ыыдыктыг үеэ турар. Күрүнелер арагында харылзаалларга бүдүрелиишкин ёскелээн кырынга боо-чепсектерни эдерер будуреэш шеңгээринден болгаш оюу космосче шилгедиринге болгаш оюу космосче шилгедирни болдурбазының амгы байдалда бирги чепчелиг чугулалың демдеглээн. Баштайгы соғуушкын таварыштырарының америк ядролуг ракеталарын ГФР-ге ажыл-төрүүзүнүң уламчылалыышаны, ол ышкаш стратегиг камгалал дижир чүвениң таныы-биле америк планнарга.

(Төнчүү. Эгези 1-ги аромда).

ЛЕНИНЧИ ТУККА БЕРДИНГЕН

лелинин. Маадыры генерал-майор А. В. Казарын чугаалаан. — Беш катап балыглаткан мен, талыга орттенип турдум. 1941 чылдың июнь 22-де кызыларга башталгы тулчуушуунуун аажы-мажы уткас мен.

Мээң кол сактыышкымны — бистиң фронтувуу аны-дүжүмалышкы чоруувус. ССРЭ-нин улустарының аны-дүжүма найырлыкын дүгайы, Совет Төрээн чуртун кажгаламче улуг орус улус-биле бир денге бистиң социалистиг түрүмевистиң шүүтү улустары модурлуп үнген. Фашист стратегтериниң планнарга кол черин совет кижилериниң кан дег чаңгыс эвин божалгалар дээш кордаашкын эзелеп турган. Ынчалза-даа фашизм улуг алдагдалды кылган. Оюң оруунга бистиң хөрээлээш шынныышка, Төрээн Коммунистиг партинга, бүтүү кижиларының совет кижилериниң чижеглээр чүве чок эрес-маадырлыг чорууга бүзүрел бүзүбас бижиг кылыр турчакан. Бодуунуң аны-тыны-биле бистиң эжележиивистиң кайгамчык улуг бузулбас күүзүлүгүн, бистиң чеднишкинперивистиң үнгенин мында.

Түңнелиинде М. С. Горбачев чүве чугаалаан. СЭКП Төп Комитединиң секретарларының өөнүзөзинден бо ужуражымышкыга ханы сеткил ханымышкыны ол илергейлээн.

Дайынның болган күш-ажылдың хоочуннарын партия Төп Комитеди чалаар деп шиитпирлээн — деп, ол чугаалаан.— Силерге чүректиң хамыдыдан өөүп четтиргеишти илергейлеп, улуг байырлал-биле холбаштыр байыр чедирбишаан, дайынның кыргынчыларын болган чедишкинниг ажыглаары — парын болган амыр эвес херек. Ол түрлүг техниканың күүзүн болган арталарын амгы ёзу-биле үнелеп билир шериг начальнигни ол күүтүг эки башкарын шыдаар... Константин Константинович Рокоссовскийни мен шак мындыг дидим, оттүүдүр бодавас, шериг хөрээнге чаартымчылар болуп чоруур, маневрлериниң болган денге үелелиишкиннериң мастерлериниң санынга каттыштыр сананып чоруур мен.

Чаңгыс-ла Белорус тулчуушкыну чижек кылдыр чугаалайн.

Донның гвардейжи танк корпузун 65-ки армияның составынга дамчыдып берген турган.

Шериг каттыжыышкынчыларының командирлерин-биле армия командылакчызы ам болуур дайынчы хөделиишкиннер дугайында чугаа кылып турда. Дээди Кол командылаал черинiң төлөвүн маршал Г. К. Жуковтан болган бистиң командылакчымыс К. К. Рокоссовскийден кончуг тодаргай айтыжыкмынарны алган мен.

— Инициатива илереди төлевиле-биле делгем аргалардыг силер — деп Г. К. Жуков немей чугаалады.

Шак мындыг үдээшкин-биле танк корпузу дайынче кирипкен.

Июнь 26-да корпус Рокоссовскийниң телеграммазын айган: «Кончуг эки тулчуп турар-дыр силер, кол соруулганы күүседиргеге чаңгыс-ла базым артказын-дыр. Чедишкиниг болуруварны күзедим. Кол соруулга — Бобруйск девискүзүнге дайжынны бүзүлээриңи». Рокоссовский бистиң бодалдавысты оттүүр билген деп болган. Июнь 28-те корпус Бобруйскиже чаза таварып кире берген.

СӨӨЛГҮ СОГУУШКУН

65-ки армияның командылакчызы турган, армия генералы, Совет Эвилелиниң Маадыры П. И. Батовтуң сактыышкыны:

«1945 чылдың чазынында Одериң адаагы кезээнге болган тулчуушкуннар база катап караазына көстүп келди...

Билбезивис хем болдырга бергеп. Калбан, шинкын, кара сагыштыг, шыырлары малгаштыг хем... 65-ки армияның солдаттары ону «Ийи Днепр оргузунда Принять» деп шодалаанвар.

Ук черни өөренип эгелевис. Удаваанда Белорус фронтузуунуң командылакчызы Совет Эвилелиниң маршалы К. К. Рокоссовский биске чедип келди. Оюң бедик, меге шыырак чараш маңа-бодуң мен магадан ханмас турдум.

Фронт командылакчызынче телефонвадым. К. К. Рокоссовский чок болду. Штабта кижилер баштай кылдыңган графикти өскертип четтиргевиңер. Бүгү харыысалганы бодумга алыр ужурга таварыштым. Рокоссовский мени черле деткинир боор деп идегеп турган мен. Фронт командылакчызы бодуң долган келди:

— Силерни шаап халдаашкынның эгелээр шагын өскерткен деп мөзээ илеткедилер. Ол ыны бе?

Командылакчының сагышсырааны оон үнүдеп илдең болду.

— Шак-ла мындыг. Илеткен четтикпейн барганым дээш өршээп көрүңер — дидим.

— Херектиң - ужуру өршээриниде эвес. Ындыг шиитпирниң чылдагаанны чүдеп?

Кысказы-биле таймылбырладым. Рокоссовский чугаалайдыр:

— Шаап халдаашкын планынга мындыг өскерилге кылыпчыче - сеткил хомудаашкыны албадап турар эвеспе? Шыныбле чугаалап көрем.

— Мындыг херекке сеткил хомудаашкыны турбас ужурлуг.

Рокоссовский өске командирлер-биле сүмележир деп шиитпирледи.

Шакче көрдүм—23.00. Ол шиитпирни командылакчы бадылаар ирги бе? Бир эвес бадылаптар болза, чедишкинниг болур ирги бе?

Телефон дагжай берди.

— Байдал кандыг-дыр, Павел Иванович, бодалың өскертпедиң бе?

— Чок, эш командылакчы, бодалым өскертпээн мен. База катап эки бодап көрдүм. Чедишкинниг болурунга бижы-биле бүзүреп тур мен.

Бичии бодаңгаш, Рокоссовский чугаалады:

— Ындыг-дыр. Хөделиңер. Силерге реактивтиг миномётар бригадазын база берип тур мен. Денге харылаар бис. Чедишкинниг болурукарны күзедим.

Тиилелге чедип алдыңган. Фронт командылакчызы-биле база катап ужураштым. Ол өөрүп турду.

— Чаңгыбас мен, Павел Иванович, Одерге эдээн дешдээр ужурта мени таварыштырган сен. Ам сенээ бир таарымчалыг чажытты ажыдып берейн: Шериг Чөвүлели сени Совет Эвилелиниң Маадырының ийиги Алдын Сылдызы-биле шаңнаар кылдыр киирдиң... Оон мээң холумну дыңзыг тутту.

НАМДАРЫНДАН ЭГЕ

Константин Константинович Рокоссовский 1896 чылдың декабрь 21-де Великие Луки хоорайга орус-польша өг-бүлеге төрүттүүген (аазы—орус, адазы — поляк). Күш-ажылчы намдары 1911 чылда эгелээн. 1914 чылдың августа шеригже келдирти берген.

АЛБАН ЭРТТИРГЕНИ

Бирги делегей дайынында киришкен — аңаа аваа дайынчы болган бичө офицер турган. 1918 чылдан эгелеп Совет Армияның хүрээлелиңге киргеп. Хамаапы дайын үезинде ескадрон болгаш аътты шериг полугу командылаап турган. 1919 чылдан бээр партия кежигүүн. Аътты шериг күрүзүн болгаш дээдә дарга составының билиг бедидер күрүзүн дооскан. Адаҗурттуң Улуг дайынында чылдарында корпус, армия, фронтулар командылаап турган. Москвага Тиилелге Парадын командылаан. 1949 чылдан 1953 чылга чедир Польша Улус Республиканың национал камгалал министри. Оон соонгары чылдарда — ССРЭ-нин камгалал министриниң оралакчызы, округ командылакчызы, ССРЭ-нин Камгалал министерствозунуң кол инспектору.

ДАЙЫЛДАЖЫП ЧОРААНЫ

1929 чылда — КЧДО-га тулчуушкунчар.

1941 чылда — Луцк, Смоленск чоогунга, Москва чоогунга тулчуушкуннар.

1942 чылда — Сталинград.

1943 чылда — Курск эътээ, Днепр.

1944 чылда — Белорусснияны болгаш Польшаны хостааны.

1945 чылда — Чөөн Пруссия, Чөөн Померания болгаш Берлин тулчуушкуннары.

ШАННАЛДАРЫ

К. К. Рокоссовский — Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры. 7 Ленин орденин-биле, Октябрь Революциязы орденбиле. 6 Кызыл Тук орден-биле. Суворов болгаш Кутузов орденнериниң 1-ги чергелери-биле болгаш медальдар-биле база ол ишкаш даштыкы чурттарның орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Совет шеригиниң дээди «Тиилелге» орденин аңаа тывыскан болгаш Хүндүлүг чепсек-биле шаңнаан.

ООН АДЫНЫҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Москвада сесерлик болгаш шоо.

Великие Луки-де кудумчу.

Шериг училищези.

Далай судиоту.

Т. ТРОЯНОВСКИЙ.

Хоочуннарның алдарлыг ажыл-херектериниң дугайы күрүзиниң партиниң кежиндә утказалыгы болгаш моон-дә соңгаар утказының дугайын база катап чугаалап каарын күзеп тур мен. Хоочуннарның аны-хавиязын хүндүлеп көрүп турарының илерээшкини — юбилей-биле холбаштыр оларны орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-нин Дээди Советиниң Президиумунуң чоокта чаа үндүрген Чарлыы болур. Хоочуннарның кадыкшылы-биле, оларның амыдыралы, чурттаар байдалдары-биле холбашкан негелделерни хандырар дугайында база доктаамал сагыш салдынып турар. Дайын маадырларының туристаалын моңгежиделиниң дугайында, дайын кижилеринге болгаш дайынга өлген шериг албаныгларының өг-бүлелеринге немелде чинтелделерни база артык эргелерни тыпсырының дугайында болган өске-дә шиитпирлерни соолгу үеде хүлээп алган. Никитизи-биле алырга, силерниң амыдырал-чурттарыңар, силерниң төлептиг болганыңар ышкаш, кажан-дә шак-ла ындыг өөрүшкүлүг, үре-түүнелдиг, аас-кежиктиг болуун дээш партия эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылып турар.

М. С. Горбачев чугаазын доозарда, бо ужуражышкынга илереттиңген бодалдарны болгаш күзелдерни совет удуртулганың бүгү кежигүүнерииге чедирер, оларны боттандырын чорудары-биле партия Төп Комитединге, чазакка болгаш өске-дә органнарга өөренип көөр апаарын чугаалаан. Ол хоочуннарга чаагай кадыкшылдыг болуруун база социалистиг Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш чедишкининг ажыглаарын күзээн.

Ужуражышкынның киржикчилери партияның бүтүү-леажыл-херээнге идепкейлиг дузалажырын, СЭКП-нин XXVII съездизин чаа-чаа чедишкиннер-биле уткуурун Төп Комитетке бүзүреткеннер.

(СЭТА).

МАРШАЛ РОКОССОВСКИЙ

КОМАНДЫЛАДЫП ТУРГАННАРНЫҢ БОДАЛДАРЫ

Генерал К. К. Рокоссовскийниң командылап турганы Төп Фронт 1943 чылдың чаймынга Курск тулчуушкунун чедишкининг дооскаш, дүргеи бурунгаарлаашкын-биле Днепрге четкеш, ол хемни элээн каш чорден кешнеп.

Ол хүннерде фронтуның штабынга парлаалга конференциязы болган, аңаа штаб начальныгы генерал-лейтенант М. С. Малинин чүве чугаалаан. Төп фронтуның шериг кезиттериниң Киев уунга дайынчы хөделиишкиннериниң чедишкиннерин демдеглеп тура, Малининиң чугаалааны:

— Шак бо парым байдалда фронт командылакчызы армия генералы Константин Константинович Рокоссовский болгунуң бишкаш волководчу талантызын шергүскен...

Ол домактыг чугаалаан доозкалак турда:

— Силер, генерал, Рокоссовскийни хей мынаар маатап тур силер...—деэп үн дыңнадывыс.

Малининиң кабинединиң эжикинде фронт командылакчызы боду бо турган. Корреспондентнер-биле мендилешкеп, чугаага шаптыктай бергенинге ол боду буруузунуп, Малининге чугаалады.

— Мен шала мынаар келийн, силер шиваң-ла Рокоссовскийни дыка мактавайн көрүңер.

Оон соонда бистерже көрүгеш, мынча диан:

— Дайынга, тулчуушкуга кол-ла чүве — илаптыг деңге хөделиңер. Фронт командылакчызы-дыр, аңаа дайынчы-дыр чамдыкта чедишкиниг бир дөмей салдарлыг боол болур. Бистиң кайгамчык дайынчыларывыс, бистиң взводтарывыстың, роталарывыстың, батальоннарывыстың болган батареяларывыстың кайгамчык командирлерин тулчуушкунуун чедишкининг болурунга боттарының шиитпирлиг салымышкыларын бодда киирген турарлар... Төрээн чурттуң четчири-биле хамдырып турар боо-чепсекке үүү дээрээ? Дээди Кол Командылаалың шиитпирлериниң мастерлериниң санынга каттыштыр сананып чоруур мен.

Чаңгыс-ла Белорус тулчуушкуну чижек кылдыр чугаалайн.

Донның гвардейжи танк корпузун 65-ки армияның составынга дамчыдып берген турган.

Шериг каттыжыышкынчыларының командирлерин-биле армия командылакчызы ам болуур дайынчы хөделиишкиннер дугайында чугаа кылып турда. Дээди Кол командылаал черинiң төлөвүн маршал Г. К. Жуковтан болган бистиң командылакчымыс К. К. Рокоссовскийден кончуг тодаргай айтыжыкмынарны алган мен.

— Инициатива илереди төлевиле-биле делгем аргалардыг силер — деп Г. К. Жуков немей чугаалады.

Шак мындыг үдээшкин-биле танк корпузу дайынче кирипкен.

Июнь 26-да корпус Рокоссовскийниң телеграммазын айган: «Кончуг эки тулчуп турар-дыр силер, кол соруулганы күүседиргеге чаңгыс-ла базым артказын-дыр. Чедишкиниг болуруварны күзедим. Кол соруулга — Бобруйск девискүзүнге дайжынны бүзүлээриңи». Рокоссовский бистиң бодалдавысты оттүүр билген деп болган. Июнь 28-те корпус Бобруйскиже чаза таварып кире берген.

СӨӨЛГҮ СОГУУШКУН

65-ки армияның командылакчызы турган, армия генералы, Совет Эвилелиниң Маадыры П. И. Батовтуң сактыышкыны:

«1945 чылдың чазынында Одериң адаагы кезээнге болган тулчуушкуннар база катап караазына көстүп келди...

Билбезивис хем болдырга бергеп. Калбан, шинкын, кара сагыштыг, шыырлары малгаштыг хем... 65-ки армияның солдаттары ону «Ийи Днепр оргузунда Принять» деп шодалаанвар.

Ук черни өөренип эгелевис. Удаваанда Белорус фронтузуунуң командылакчызы Совет Эвилелиниң маршалы К. К. Рокоссовский биске чедип келди. Оон бедик, меге шыырак чараш маңа-бодуң мен магадан ханмас турдум.

Фронт командылакчызынче телефонвадым. К. К. Рокоссовский чок болду. Штабта кижилер баштай кылдыңган графикти өскертип четтиргевиңер. Бүгү харыысалганы бодумга алыр ужурга таварыштым. Рокоссовский мени черле деткинир боор деп идегеп турган мен. Фронт командылакчызы бодуң долган келди:

— Силерни шаап халдаашкынның эгелээр шагын өскерткен деп мөзээ илеткедилер. Ол ыны бе?

Командылакчының сагышсырааны оон үнүдеп илдең болду.

— Шак-ла мындыг. Илеткен четтикпейн барганым дээш өршээп көрүңер — дидим.

— Херектиң - ужуру өршээриниде эвес. Ындыг шиитпирниң чылдагаанны чүдеп?

Кысказы-биле таймылбырладым. Рокоссовский чугаалайдыр:

— Шаап халдаашкын планынга мындыг өскерилге кылыпчыче - сеткил хомудаашкыны албадап турар эвеспе? Шыныбле чугаалап көрем.

— Мындыг херекке сеткил хомудаашкыны турбас ужурлуг.

Рокоссовский өске командирлер-биле сүмележир деп шиитпирледи.

Шакче көрдүм—23.00. Ол шиитпирни командылакчы бадылаар ирги бе? Бир эвес бадылаптар болза, чедишкиниг болур ирги бе?

Телефон дагжай берди.

— Байдал кандыг-дыр, Павел Иванович, бодалың өскертпедиң бе?

— Чок, эш командылакчы, бодалым өскертпээн мен. База катап эки бодап көрдүм. Чедишкиниг болурунга бижы-биле бүзүреп тур мен.

Бичии бодаңгаш, Рокоссовский чугаалады:

— Ындыг-дыр. Хөделиңер. Силерге реактивтиг миномётар бригадазын база берип тур мен. Денге харылаар бис. Чедишкиниг болурукарны күзедим.

Тиилелге чедип алдыңган. Фронт командылакчызы-биле база катап ужураштым. Ол өөрүп турду.

— Чаңгыбас мен, Павел Иванович, Одерге эдээн дешдээр ужурта мени таварыштырган сен. Ам сенээ бир таарымчалыг чажытты ажыдып берейн: Шериг Чөвүлели сени Совет Эвилелиниң Маадырының ийиги Алдын Сылдызы-биле шаңнаар кылдыр киирдиң... Оон мээң холумну дыңзыг тутту.

НАМДАРЫНДАН ЭГЕ

Константин Константинович Рокоссовский 1896 чылдың декабрь 21-де Великие Луки хоорайга орус-польша өг-бүлеге төрүттүүген (аазы—орус, адазы — поляк). Күш-ажылчы намдары 1911 чылда эгелээн. 1914 чылдың августа шеригже келдирти берген.

АЛБАН ЭРТТИРГЕНИ

Бирги делегей дайынында киришкен — аңаа аваа дайынчы болган бичө офицер турган. 1918 чылдан эгелеп Совет Армияның хүрээлелиңге киргеп. Хамаапы дайын үезинде ескадрон болгаш аътты шериг полугу командылаап турган. 1919 чылдан бээр партия кежигүүн. Аътты шериг күрүзүн болгаш дээдә дарга составының билиг бедидер күрүзүн дооскан. Адаҗурттуң Улуг дайынында чылдарында корпус, армия, фронтулар командылаап турган. Москвага Тиилелге Парадын командылаан. 1949 чылдан 1953 чылга чедир Польша Улус Республиканың национал камгалал министри. Оон соонгары чылдарда — ССРЭ-нин камгалал министриниң оралакчызы, округ командылакчызы, ССРЭ-нин Камгалал министерствозунуң кол инспектору.

ДАЙЫЛДАЖЫП ЧОРААНЫ

1929 чылда — КЧДО-га тулчуушкунчар.

1941 чылда — Луцк, Смоленск чоогунга, Москва чоогунга тулчуушкуннар.

1942 чылда — Сталинград.

1943 чылда — Курск эътээ, Днепр.

1944 чылда — Белорусснияны болгаш Польшаны хостааны.

1945 чылда — Чөөн Пруссия, Чөөн Померания болгаш Берлин тулчуушкуннары.

ШАННАЛДАРЫ

К. К. Рокоссовский — Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры. 7 Ленин орденин-биле, Октябрь Революциязы орденбиле. 6 Кызыл Тук орден-биле. Суворов болгаш Кутузов орденнериниң 1-ги чергелери-биле болгаш медальдар-биле база ол ишкаш даштыкы чурттарның орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Совет шеригиниң дээди «Тиилелге» орденин аңаа тывыскан болгаш Хүндүлүг чепсек-биле шаңнаан.

ООН АДЫНЫҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Москвада сесерлик болгаш шоо.

Великие Луки-де кудумчу.

Шериг училищези.

Далай судиоту.

Т. ТРОЯНОВСКИЙ.

Анаа дайынчыдан Маршал чедир

согуушкуну-биле ол армияның Берлинче углаган кужун үзе киргеш, далайже чыгап узуткаар. 70-ги болгаш 49-ку армиялар ол шаап халдаашкынга шиитпирлиг ролдуу ойнаар ужурлуглар.

Оон соонда Рокоссовский мөзээ чугаалай-дыр:

— 65-ки армияның шериглериниң мурнунда салдыңган сорулга болза, фронтуның сонгу төлээни шалыпкын болуңбиле хандырары болур. Сиверниң күштериер болза, Павел Иванович, элээн бичии болгаш шаап халдаар фронтунар делгем болуп турар, ындыг-даа болза 65-ки армия солагай талаку армиялардан чыдып калбайн, шаап халдаашкынның чогуур темпизин чедип аптар боор деп бодап тур мен.

Мээң аңаа харыылааным:

— Бистер бо утказыышкынга база адыыс сыкпас бис, эш командылакчы.

Армиялар талазы-биле илеткелдерни, чогуур черлерин айтып турган, дыңнаан. Улуг бажының кырынче үне берген бис. Көстүр байдал эки: Одерниң ол-бо талазы, 70-ги армияның шаап халдаар шынаазы эки көстүр чыдар. Штеттининиң чөөн болгаш мурнучөөн кыдыы туранга эки көстүр.

— Эрги, славян, польша хоорай — деп Рокоссовский чугаалады.

Чаалажыр черге шак мынаар барып турун алгаш, сорулгаларны маршал хынамчалыг тодаргай айтып турган. Белорусснияга тулчуп чорун турувуста шаап халдаашкын мурнуу чарынга бистиң армиявыстың камгалалының мурнуу кыдыын оон үзүлеп эртип турганын сактып тур мен. Бодумун караа идегелдиг дээр кижи.

Дайынга таварыштырар совлгу согуушкунчуг белеткени эгелээн...

Тургустунуп келген байдалды анализтеп көргеш, апрельдиң 18-те мынчаар шиитпирледим: үгер-бөө-биле болдаашкынны 9 шакта эвес, 6 шак 30 минута турда эгелээр. Оон үргүлүлээшкинни 90 минута эвес, 45 минута дургузунда доозар. Баштайгы даштаашкын-биле денге хемнин кежин эгелээр.

Фронт командылакчызынче телефонвадым. К. К. Рокоссовский чок болду. Штабта кижилер баштай кылдыңган графикти өскертип четтиргевиңер. Бүгү харыысалганы бодумга алыр ужурга таварыштым. Рокоссовский мени черле деткинир боор деп идегеп турган мен. Фронт командылакчызы боду долган келди:

— Силерни шаап халдаашкынның эгелээр шагын өскерткен деп мөзээ илеткедилер. Ол ыны бе?

Командылакчының сагышсырааны оон үнүдеп илдең болду.

— Шак-ла мындыг. Илеткен четтикпейн барганым дээш өршээп көрүңер — дидим.

— Херектиң - ужуру өршээриниде эвес. Ындыг шиитпирниң чылдагаанны чүдеп?

Кысказы-биле таймылбырладым. Рокоссовский чугаалайдыр:

— Шаап халдаашкын планынга мындыг өскерилге кылыпчыче - сеткил хомудаашкыны албадап турар эвеспе? Шыныбле чугаалап көрем.

— Мындыг херекке сеткил хомудаашкыны турбас ужурлуг.

Рокоссовский өске командирлер-биле сүмележир деп шиитпирледи.

Шакче көрдүм—23.00. Ол шиитпирни командылакчы бадылаар ирги бе? Бир эвес бадылаптар болза, чедишкиниг болур ирги бе?

Телефон дагжай берди.

— Байдал кандыг-дыр, Павел Иванович, бодалың өскертпедиң бе?

— Чок, эш командылакчы, бодалым өскертпээн мен. База катап эки бодап көрдүм. Чедишкиниг болурунга бижы-биле бүзүреп тур мен.

Бичии бодаңгаш, Рокоссовский чугаалады:

— Ындыг-дыр. Хөделиңер. Силерге реактивтиг миномётар бригадазын база берип тур мен. Денге харылаар бис. Чедишкиниг болурукарны күзедим.

Тиилелге чедип алдыңган. Фронт командылакчызы-биле база катап ужураштым. Ол өөрүп турду.

— Чаңгыбас мен, Павел Иванович, Одерге эдээн дешдээр ужурта мени таварыштырган сен. Ам сенээ бир таарымчалыг чажытты ажыдып берейн: Шериг Чөвүлели сени Совет Эвилелиниң Маадырының ийиги Алдын Сылдызы-биле шаңнаар кылдыр киирдиң... Оон мээң холумну дыңзыг тутту.

НАМДАРЫНДАН ЭГЕ

Константин Константинович Рокоссовский 1896 чылдың декабрь 21-де Великие Луки хоорайга орус-польша өг-бүлеге төрүттүүген (аазы—орус, адазы — поляк). Күш-ажылчы намдары 1911 чылда эгелээн. 1914 чылдың августа шеригже келдирти берген.

АЛБАН ЭРТТИРГЕНИ

Бирги делегей дайынында киришкен — аңаа аваа дайынчы болган бичө офицер турган. 1918 чылдан эгелеп Совет Армияның хүрээлелиңге киргеп. Хамаапы дайын үезинде ескадрон болгаш аътты шериг полугу командылаап турган. 1919 чылдан бээр партия кежигүүн. Аътты шериг күрүзүн болгаш дээдә дарга составының билиг бедидер күрүзүн дооскан. Адаҗурттуң Улуг дайынында чылдарында корпус, армия, фронтулар командылаап турган. Москвага Тиилелге Парадын командылаан. 1949 чылдан 1953 чылга чедир Польша Улус Республиканың национал камгалал министри. Оон соонгары чылдарда — ССРЭ-нин камгалал министриниң оралакчызы, округ командылакчызы, ССРЭ-нин Камгалал министерствозунуң кол инспектору.

ДАЙЫЛДАЖЫП ЧОРААНЫ

1929 чылда — КЧДО-га тулчуушкунчар.

1941 чылда — Луцк, Смоленск чоогунга, Москва чоогунга тулчуушкуннар.

1942 чылда — Сталинград.

1943 чылда — Курск эътээ, Днепр.

1944 чылда — Белорусснияны болгаш Польшаны хостааны.

1945 чылда — Чөөн Пруссия, Чөөн Померания болгаш Берлин тулчуушкуннары.

ШАННАЛДАРЫ

К. К. Рокоссовский — Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры. 7 Ленин орденин-биле, Октябрь Революциязы орденбиле. 6 Кызыл Тук орден-биле. Суворов болгаш Кутузов орденнериниң 1-ги чергелери-биле болгаш медальдар-биле база ол ишкаш даштыкы чурттарның орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Совет шеригиниң дээди «Тиилелге» орденин аңаа тывыскан болгаш Хүндүлүг чепсек-биле шаңнаан.

ООН АДЫНЫҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Москвада сесерлик болгаш шоо.

Великие Луки-де кудумчу.

Шериг училищези.

Далай судиоту.

Т. ТРОЯНОВСКИЙ.

ЧУРУКТА: интернационалчы хүлээлгезин күүсеткен Тыванын эки турачы кыстары.

(Чурукту архивтен алган).

ОЛАР ЭР-ХЕЙЛЕР

Тывага херээженнер шимчээшкининиң база бир патриотчу кодуруүшкүнүт үезин чонның төөгү талазы-биле шылгалданы эртип турганы — Ада-чурттуң Улуг дайынының үези болур. Тываның арат чонунга фашистиг Германияның аны-дүжүма ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаанының дугайында медээ ыңнаалыры билек, хоорай, кожуун, суму, арбан бүрүзүнге митингилер эрткилеп, чон ортузунга тайылбыр ажылы эгелээн. Чонунун фронтуже чорун, немец элекчилерге удур демисежин кирерииге белеткеп илереткен билдиришкиннериниң саны улам көвүдеп турган.

Дайын эгелээнинииң баштайгы айларында-ла совет херээженнериниң немец элекчилерге удур Комитеди тургустунган болгаш ол Комитет бүгү делегейниң херээженнерин өзүп орар чанчаркын келир үезин дээш, оларның аны-тыныи камгалары дээш демиселче кыйгырган. Ол кыйгырыгны Тываның херээженнери чаңгыс үн-биле деткип, дайзынны чылча шаварынга боттарының үлүгүн хиргеннер.

Ол дошкун чылдарда Кызыл Шеригте дузаламчы белек чылдагаан шалыпкын чорудун, ол ажылдың түңнелдерин нам Төп Комитединге доктаамал илеткеп, ол ажылды үргулчу херээженнер ажылының кичээнгейииниң төвүүге тургузун келген. Ол үеде фронтуже бичии чаштарга дузаламчы кылдыр 2 миллион 660 мун ажыг акшаның белээн чыын чоруткан. Оон иштинде 36 мун 600 ажыт эжеш хол хаптарын, 3750 эжеш уктар, хөй хөй кежик тоннарны, 4 мун 685 ширктерни даараш кызыл коъшка дужанган болгаш саржат, дүктү база хөйну чоруткан. Оон ангыда Киев областының немец элекчилерден хостаттырган районнарының чурттакчыларынга халас дузаламчы кылдыр 26 мун 570 ажыг казыраларны, ширктерни чорудун берген.

Тываның херээженнери Төрээн чурту дээш демиселге аны-тыныи берген дайын кижижилеринииң эскүс арткан бичии чаштарының турганы Красноярскииң эскүстер базыңын нефке алташ, ненец ёзулуг сагыш салымышкыныбиле бүгү дузаны көргүскенивер. Ол эскүстер бажыңында чүгле 1943 чылда 83 мун акшаның хеп аймаан даараш чоруткан, а 1944 чылда 12 мун 200 акшаны болгаш хөй хеп аймаан белекке берген.

Ол берге үеде немец элекчилерни бодуңун чуртуңдан үндүр ойладыр дээш аны-тыныи дарам чокка берип. демисежип турар совет кижилерге Тываның херээженнери шыдаар шаа-биле дузалажып турган. Оларның оода чамдыкызын совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынына фашистиг Германияны Тиилээнинiң 40 чыл ооңнуң бүдүүзүнде солуң ариишта адап чугаалаары чугула. Оларның арасында Барыын-Хемчик кожуунуның Шекпээр сумузундан Х. Маачан 3 аътты, 25 өшкүү, 86 кг дүктү, 65 кг саржатны, 67 хөй кежик, 24 алты хол хаптарын, 25 ажеш уктарны, 790 акшаны, Кан-Хем кожуунуның Копту сумузундан Маҥчымаа Салчак 46 аътты, 5 инекти, 37 хойну, киш болгаш ырбактыг шептери, 397 акшаны, Мөңгүн-Тайга кожуунуның Мөген-Бүрен сумузундан Чуруниай 17 аътты, 13 инекти, 137 хойну, 379 акшаны Кызыл Шеригте дузаламчы кылдыр чоруткан, Тыва херээженнериниң сагыш-сеткилиниң ханызындан кылып турган мындыг ажылдарының дугайын хөйну чугаалап болур.

Ынчан Кызыл хоорайның херээженнери бодуңун чуртуңче халдап келген каржы дайзын-биле тон берге тулчуушкуну чорудун турар акыдүмна ССРЭ-же бир дугаар 10 мун мөөң акшаны. Красноярскиге турган өскүс арткан чаштарының бажыңынче 1300 бичии уруглар хептериниң даараш каа бүрүн комплект хептерии, 5418 эжеш хол хаптарын, а ийиги үлээдә 28 мун ажыг мөөң акшаны шилгиткен болгаш дайын шөлүнде тулчуп турар херээжеэ эштериниче 116 посылканы чоруткан.

Орденнит Бии-Хем кожуунуның херээженнери дайынның чүгле баштайгы чылында безин 77 мун 660 ажыг акша түңнүг белекти чыгаан фронтуже шилчидип бергеннер. Чөөн-Хемчик кожуунуның херээженнериниң 1944 чылдың январыга чедир Кызыл Шеригте 82 мун 400 ажыг, чамдык хостаттырган областарының чурттакчы чонунга 9 мун 800 хире, өскүстер бажыңынче 1204 акша түңнүг белекти шилчиткен. Каа-Хем, Таңды, Өвүр, Улуг-Хем, Чаа-Хөл болгаш Тываның өске-дә кожуундарындан он-он мун акшаны, сокпан тараа, саржат, дук, дагаа чуургазынган эгелээш, хеп аймаан, хөй санныг мал-маганны фронтуже эгитпес белек кылдыр чорудун турган.

Тываның херээженнери фронтуга материалдыг дузадан аңгыда, боттарын база оран камгалалынга ыяк белеткеп. 110 шак программалыг шериг херээнiң курстарыга өөренип, спортчу маргылаалары чорудун турганнар. Ол дугайында Эрзин болгаш Тес-Хем кожуундарындан Кызылга чедир хаактап келген херээженнериң дугайында бир архив документизинде мынчаар бижип турар: «Сарыг-Бүлүң, Самагалдай суурлардан Кызылга чедир 200, 180 км орукту хала чокка хаактап эртип келген херээженнерни бир талазында, оларның чурт камгалалынга белеп чоруун база ол ышкаш куш-культураны чокга өөнтередиринге, ону улам сайзырадырынга улегерчиэээн көргүскени дээш ноолтуң киржикчилерни шаңнаар:

«Орус Чоодугга. Ызыгуур Соянга, Чысымаа Чоодугга, Долзат Оюнга, Күскә Чоодугга бир шай, бир таакпы, 4 метр пос, бир ама даалымбаны белекке бээр.

ТАРН ТК-ның херээженнер ортузунга ажыл чорудар кылдыс эргелекчизи Күзенмаа».

Тывадан дайын шөлүнче эр улус-биле кады он эрес кыстар эки тура-биле аътталганнар. Оларның аттарын адаайн: Сынаа Кыргыс, Бичеп Ховалыг, Дарья Монгуш, Часкыл Монгуш, Долчанай Оюн, Байлак Ооржак, Амаа Монгуш, Севил Ооржак, Норжуп Кыргыс, Бигбуужап Иргит. Олар боттарының интернационалчы хүлээлгезин эки күүсеткеннер. Оларны Төрээн чурту шаңнапмактаан, олар чонунун хүндүтүкелии чаавал алганнар.

Ш. ШЫЫРАП.

Бөгүн — Радио хүнү, харылзааның бүгү адырларының ажылдакчыларының байырлалы

ПРОПАГАНДАНЫҢ КҮЧҮЛҮГ ЧЕПСЭЭ

Май 7 — Радио хүнү. 40 чыл мурнунда Совет чазак май 7-ни орус эртемден Александр Степанович Поповтуң радиону чогаадып тургусканынга алдар кылдыр Радио хүнү кылдыр демдеглеэрин доктаатқан. Сөөлүүредир бо хүн харылзааның бүгү адырларының — почта, телеграф, телефон харылзаавының, радио болгаш телевидение ажылдакчыларының чылдың-на эртинер чанчыл болган байырлалы апарган.

Эртем болгаш техниканың сайзыралынга радионуң тывылганы улуг идиг болган. Радио делегейниң муң-муң кижилериниң чуртталгазының, оларның иниити политиктиг амыдыралының болгаш культуразының чарылбас кезээ болу берген.

Совет радио дамчыдылгаларының тургустуунганы болгаш калбарып хөгжээнин В. И. Ленининиң ады-биле тудуш холбаалыг. В. И. Ленин радиону информацияның күчүлүг чепсээ, пролетариаттың революсчу, чаартыкчы ажыл-чорудулгазының дээштиг пропагандазы кылдыр бедик-биле үнелеп, ону хөгжүдериге улуг кичээнгейни салып чораан. Совет Россияга, оон политиктиг, хөй-ниити эмдыралынга болгаш культурлуг тургузуушкунуга радиону калбаа-биле ажыглаарының программазын В. И. Ленин ажылдап кылган. Владимир Ильич Ленин радиону «саазын чок, мыракшыл билбес массалыг солун», «миллионнарның индири» деп адаан.

Бистиң калбак делегем Төрээн чуртувус, оон ырак-узак хоорайлары, суурлары, булуң бүрүзү хүнүң-не чүгле Москваның үнүн дыңнаар эвес, харын телевидение дамчыштың чуртта болгаш делегейде болуп турар чүүлдерни көрүп турар апарган.

Амгы үеде тоң радио дамчыдылгазын сес программабиле чорудуп турар болгаш оон иштинде Барын Сибирьниң болгаш Ортаакы Азиниң чурттакчыларынга тускай программаларны дамчыдып турар. Бистиң республиканың ажылчы чоннары ол программаларны база дыңнап турар.

Радио дамчыдылгазын ССРЭ-ниң улустарының 67 дылдарынга болгаш даштыкы чурттарның 70 ажыг дылдарыняа чорудуп турар. Бистиң чуртта программа хүлээп алыр радиоприемниктериниң саны 70 миллион ашкан болгаш чонуң 99 хуузу радио дамчыдылгазын дыңнап турар.

Бөгүн радио болгаш телевидение ажылчы чонуң коммунистиг кижизидилгезинге, партияның ленинчи идеяларын ханызы-биле, дүргеп, дээштиг пропагандалаар херекке күчүдүг чепсек болуп турарын билир бис. Бо бүгүнү бистиң бөгүнгү амыдыралывыс бадытқап турар.

Сөөлгү чылдарда бистиң республикада радио дамчыдылгазы улуг сайзырадыл алган. 1963 чылда Кызылда улуг күштүг радиостанцияны тургускан. Ам республиканың районнарында аңгы-аңгы күштүг, чаа дериглер-биле хандыртынган 59 радиобелдирлер ажылдап турар. Радио дамчыдылгазы хүлээп алыр точкаларның саны 60 муң чедип турар. Кызылда үш программалыг радио дамчыдылгазын тургускан. А бо чылдың апрель бирээдем эгелээш, Кызыл хоорайның болгаш Кызыл районуң суурларының чурттакчылары стереопрограмма дамчыдылгазын хүнүң-не бир шак иштинде дыңнап турар апарган.

Совет телевидение 1931 чылдан бээр хөгжүп эгелээн. Радио болгаш телевидениниң хөгжүдезин, ону улам сайзыраңгайдыгын турары эртем-техниканың болгаш культураның эң-не янзы-бүрү адырларынга чедишкиннер болгаш информацияга талазы-биле солчулгаларны кылырынга калбак оруктарны ажыдып турар. Черниң кылымал спутниктерин дамчыштыр метеорология болгаш геология талазы-биле сантүүнерни, медээлерни чыырын, бистиң чер бөмбүрзээвистиң бүгү чүүдэрни көргүзүп турар телевидение база осиедаа улуг-улуг айтырыгларны сөөлгү чылларда херек кырында шиитпирлеп турар.

Амгы үеде бир дутаар программаның дамчыдылгазын чурттуң чонунуң 87,5 хуузу көрүп турар, а ийиги программалыг дамчыдылганы Сибирьниң, Ыраакы Чөөн чүктүң, база Сөңгү чүктүң 75 хуузу көрүп турар.

Чуртта 40 муң ажыг телестанциялар спутниктен дамчыдылга хүлээп ап турар болгаш 90 хире «Орбита» станциялары ажылдап турарлар. Харылзаанның спутниктиг системалары тоң телевидениниң дамчыдылгаларының Совет Эвилелиниң пайысылазы Москвадан бүгү чурттавчылыг булунаарже дамчыдар арганы берип турар. «Экран» болгаш «Москва» дээр системалар дамчыштыр хүлээп алыр 1500 ажыг станциялар ажылдап турар. Оларның саны моон сөңгээр ам-даа улам өзер.

Өөнүр теледамчыдылга чылыр телевидение төптери 109 чедип, чуртта ажылдап турар телевидение төптеринiң 93 хуузу боон турар. Амгы үеде бистиң чуртта телевидение дамчыдылгазын ССРЭ-ниң 42 янзы-бүрү улустарының дылдарында дамчыдып турар.

Коммунистиг партия, Совет чазак телевидениениң дамчыдылгазын хөгжүдеринге, оон материал-техниктиг базазын быжыглаарынче сагыш салып турар. Эртекен чылын августың 20-де СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «1984—1990 чылдарда телевиденнеевиң материал-техниктиг хөгжүдезинiң дугайында» доктаалды хүлээп алган. Бистиң чуртта телевиденнеевиң материал-техниктиг базазын хөгжүдери-биле хөй тудугларны кылыр, дамчыдылга станцияларын чаартып, оон күжүн улгаттырар талазы-биле хемчеглер алдынын турар. База спутник дамчыштыр телевиденнеевиң чедишкинин калбартып, чаа-чаа телеаппаратураларны кылыр.

Бо доктаал ёзугаар Кызылга он ийиги беш чылда күштүг телевидение дамчыдар станцияның тудуун планнаан. Сөөлгү чылдарда бистиң республиканың чонунуң 49 хуузу өөнүр телевидение дамчыдылгазын көрүп турар апарган. Бо чылын өөнүр кино дамчылар аппаратураны база тургузар. Ынчангаш телекөрүкчүлер өөнүр телекиноону көрүп эгелээрлер.

Бо чедишкиннер дээрге сайзыраңгай социализмниң үезинде эртем-техниктиг революцияның шапкын хөгжүдезиниң ачызында, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың үн бүрүдеги ада-сагыш салышкынының ачызында болган дээрзин бистер, радио болгаш телевиденнеевиң инженер-техниктиг ажылдакчылары билип турар бис.

Радио хүнүн тоорыштыр күш-ажылдың шалыпчыларын адаары артык эвес. Оларга АСК-ның улуг инженери А. Алдын-оол, бүдүрүлге лабораториязының улуг инженери К. Газизов, эдлеч инженери В. Люндуп, үн биижир оператор С. Какай-оол, улуг электротехник А. Хертек, радиоцехтиң улуг инженери С. Елизарев болгаш оон-даа өскелер хүлээнген ажыл-херээнге ак сеткилдиин көргүзүп, идепкейлиг ажылдап турарлар.

Радио болгаш телевидение ажыллакчыларының мурнунда ам улуг сорулгалар салдынып турар. Ылаңгыя СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелдеринге дүүштүр база СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң Пленумга чугааларында айыттынган сорулгаларны күүсеглир дээш күжениишкинниг ажылдаар бис.

О. ШИРИНДУУ,
Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитединиң даргазының орлакчызы.

Бистиң улуг Төрээн чуртувус делегем-не. А бир эвес, доп-дораан пайысылаа Москвада, Киевте, Томскиде, Владивостокта, эш-өөрүүте, уруг-дарыңыве, ада-иевис, эргим кижиниз-биле чугаалажыр, азы чугула албан-херек айтырыын шиитпираазр апарза канчаарыл? Ону кижи бүрүзү билир. Кызыл хоорайның төвүнде телефон-телеграф станциязының ачы-дузазы-биле чурттуң бүгү хоорайлары-биле чайлыг харылзажыр бис.

Харылзааның будүрүлге-техниктиг эртелелиниң телефон-телеграф станциязының кол инженери Сергей Иванович Калашников-биле кады станцияны кезип, ажыл-херек болгаш кижилер-биле таныжып чор бис.

Амгы үениң харылзаа аппаратуразы нарын, оон үрелбейн, бүзүреллиг ажылдарын чедип алыры амыр эвес. Харылзаа шугумнарының ажылынын шынарын хынап, будүреллиг ажылдарын чедип ап турар электромонтерлар болгаш электромеханиктер болуунуң удуртукчузу улуг инженер Валерий Сандакның ажылдаар черинге кээп, таныштывыс (чурукта), Бо аныяк специалист Новоенбирскиниң харылзаалың электротехниктиг институдун 1981 чылда доосканы, олчаан мында ажылдап турар. Ол мергежилин өөн шиңгээдип ап, кыымак ажылы-биле эш-өөрүүнүн хүндүткелин чаалап алган. В. Сандан идепкейлиг чаартыкчы, ону эш-өөрү бо чылын Кызыл хоорай Советиниң депутадынга соңгуун, улуг бүзүреллди көргүскен.

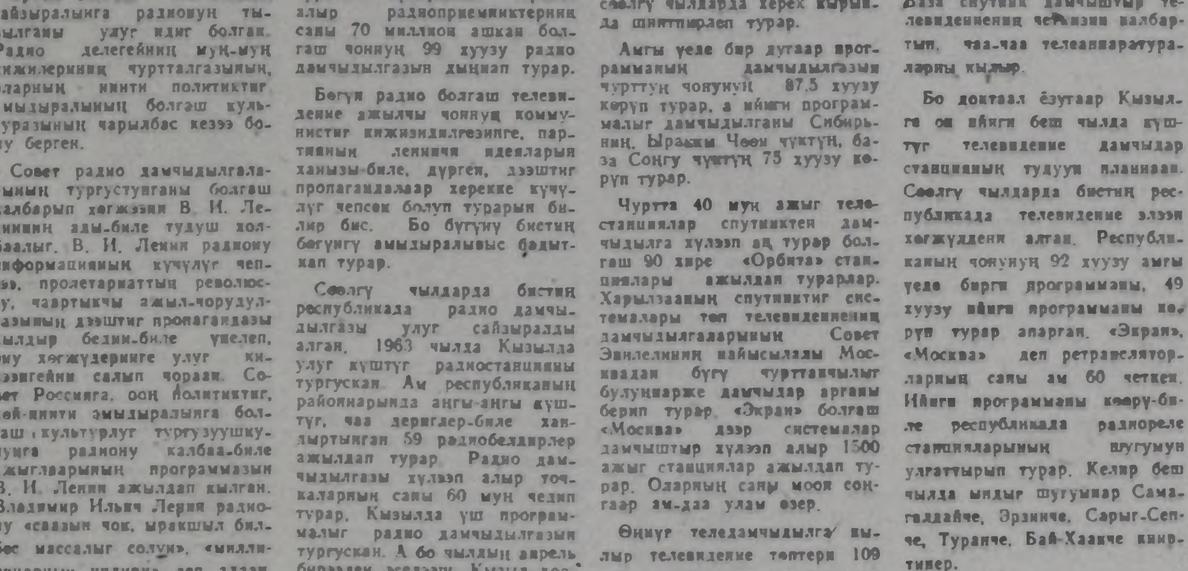
В. Сандан болгаш улуг электромеханик В. Быструхин, электромеханик В. Мерзляков, электромонтер Н. Назытпай олар дарылзаа шугумнарының ажылын үргүлчү хынап, харылзааның үзүк чок болурун чедип ап турур.

Дааразында хоорайлар аразының телефон харылзаа станциязының телефонистерининң чатыглаар күлээн ап, өске хоорайлар-биле харылзаа тудуп олурар черинге келдинис. Мында ажыл дүн-дүн-даа дивес, үзүктел чок. Улуг телефонист, 17 чыл өмнел стажтыг Л. Н. Петрованың бригадазы эдлээн эрттирип, баш кодурер чай чок ажылдаан олур (чурукта). Бо эдлегде аныктар хөй. Нина Чыгеба биле Любовь Бычкова чайзыл-даа мынаа школа дооскаш келген. Ам олар ажылынга мергежип, мурнакчыларның одуруунче киргевер. Л. Бычкова «Алтын телефонист» дээ мергежил вайы-биле конкурстуң тиилекчизи.

Станцияның ийиги кадымче үне бээрге, телеграф бар. Тамара Ахметвалиевнаның бригадазы бөгүн эдлээн эрттирип турар болду. Бо эдлегде Урана Куулар, Зоя Середкина оларның ажылы мекелдиг.

Телефон-телеграф станциязының моон сөңгээр сайзыралы 5 муң номерлериг координат хевириниң автоматтыктаан телефон станциязының тудуун ажыглалга киирери-биле холбаалыг. Ынчан АТС-тиң номерлериниң хемчээли 12,7 муң чедир өзер. Ол ийиги беш чылда чаа хоорайлар аразының телефон харылзаа станциязын тудары көрдүгген. Ол харыүгда 400 шугуум-биле харылзажыр арганы бээр (амгы үеде чүгле 80 шугуум-биле харыүгда харылзажыр болур).

Н. КУУЛАР,
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Бо чылдың май 7-де бистиң чуртувус орус эртемден Александр Степанович Поповтуң радио чогаатканынган бээр 90 чыл оюн демдеглеп турар.

Бөгүн радио инженериниң билинн хереглевейн турары эртеминиң болгаш техниканың адыры чок.

Радиотехника бөгүн — өөнүг телевизиорлар, видеомагнитофоннар, интегралдыг шугуминуг хүлээп алыкчылар, космос системаларын-биле дериттинген янзы-бүрү хереглелдиг радиоаппаратуралары, ол ышкаш кижиниң организмин шинчидаарынге херек чаа дериг-херекселдер.

Радио инженерлерин белеткеэрин чуруттуң хоочун дээди өөредилге черлериниң бирээзи болуур Москваның энергетиктиг институду чорудуп турар.

Институттуң радиотехниктиг факультединиң шинчилел ажылдары ССРЭ-де база бир кол черни эвлеп турар. Факультеттиң инженерлери болгаш эртемденнери Совет Эвилелиниң улуг дешкээрлеринге Топ телевиденнеевиң программазын бүгү совет чонга көөр арганы берип турар. «Орбита» системазын ажылдап кылырынга улуг үүлүн киирештирген.

ЧУРУКТА: (солагай талаадан оң талаже) инженерлер Н. Н. Морозов, Р. И. Чугунов, өөредилге телетовуунуң удуртукчузу, доцент, техниктиг эртеминиң кандидады М. А. Ушаков болгаш инженер В. Л. Сечкин Ленинчи комсомол шаңналының лауреады, институттуң өөредилге телетовуунде.

В. ВЕЛИКЖАННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ БОТТАНЫЫШКЫНДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың дең-дескн ажылдап эгелээринге болгаш мурнакчыларның одуруумга киреринге өске хемчеглер-биле чергелештир күш-ажылды организастаарын ажыктикти, бир-ле дугаарыняа бригада аргазын ёзугаар ажылдаар мурнакчы дружжулганы шиңгээдип алганы улуг идигни берген. Бо депшилгелиг арганы ажыглап эгелээринiң мурнунда комбинаттың парткому, профэвилел комитедн болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары белеткел ажылдарын чорутқан. Өске коллективтерге үлегер кылдыр эгезинде-ле бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтен хоочун коммунист Деспи Күжүгетовна Дүктен-оолдуң удуртқан эдлечээн бригада аргазын ёзугаар ажылдаар кылдыр шилчиткен.

Эдлегиниң ажылчынарының ортузунга бригада аргазы-биле ажылдаарының артык шынарлыын тайылбырлап, ону ажыглап эгелээн соонда, кижи бүрүзү чүгле бодунуң хамаарышкан участогундан ангыда будун коллективтиң кылган ажылының түңнел көргүзүүлерн дээш харысаалгалыг болурун ажылчын бүрүзүнүң мелеренинге чедирер дээш хөй күштү үндүрген. Бригада чөвүлелиниң кежигүнеринге кирген хоочун ажылчынар бо талазы-биле улуг ажылды кылганнар. Бир ай эрткенде, арыглаа фабриказының партбюрозу, профэвилел комитедн, инженер-техниктиг ажылдакчылары бо эдлегиниң үлегериге даянып алгаш, өске коллективтерге тайылбыр ажылын бүгү талазы-биле калбарткан. Амгы үеде оон эгелекчилериниң бадыткап турарын ёзугаар алырга, күш-ажылды организастаарының чаа аргазынче шилчириринге эң-не берге чүүл эрги чаңчылдардан үштунары болган.

Бо хүнмерде «Тыва даг-дүгү» комбинаттан 1536 кижини хаара тутқан, 116 бригада күш-ажылды организастаарының чаа арга-методтарынче шилчээн. Бо дээрге комбинаттың бүгү участоктарында бүдүрүлге дорту-биле киржип турар ажылчыныарының 70 хуузу. Үстүнде адаанывыс бригадаларның иштинден 638 кижини хаара тутқан, 42 коллективтер күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин ёзугаар ажылдап турар. Арыглал фабриказының даг-дүгү будүрер руданы болбаазырадып, ону арыглап турар эдлегиниң механиктиг база энергетиктиг хандырылгазын боттандырып турар участоктарны база күш-ажылды организастаарының чаа аргазынче шилчиткен. Чижээ, мурнунда бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң шишкиништериниң үрелиишкиниинден ажылга үзүктелишкиннер болганчок-ла таваржып турган. Коммунист Сарыг-оол Сүгерин удурткаңы шишкиништер участогун бригада аргазы-биле ажылдаар кылдыр шилчиткен соонда, оларның буруузу-биле ажылга үзүктелишкиннер болур чүүлдер бозбастаан.

Бригада аргазын ажыглап эгелээн соонда, күш-ажылдың сагылга-чуруму база быжыкан. Эдлегиерде тургускан бригадалар чөвүлелдериниң кежигүннери ажылдан озаладаа азы эрте чана берген нийкпе, чылдагаан чок келбейн барган кижилериниң күш-ажылга киржилге коэффициентизин кудуладып, чок болза шаңнал акшазын казып турар. Ынчангаш ажылчыныарының долу хүн бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга соңуургалы удаткан. Эрткен чылын, мурнунда чылга денээрге, ажыл шагы үзер чорук 1449 кижи-хүнге, а бо чылдың бирги кварталында 13,3 хуу кызырылган.

Бүдүрүлге дең-дескн ажылдап турар болганда, ажылчынарның алыр шалыны база хөй, кадрларның үнер-кирер чоруу эвээжээн. Бо чылдың баштайгы кварталында, эрткен чылдың бо үезин-биле дең-дескн-ге, кадрларның үнер-кирер чоруу 35 хуу кызырылган. Цехтер, эдлегиер аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп тура, ажылдаар черниң арыг-шеверин көөру кол негелделеринин бирээзи кылдыр киирнгени кончуг шын болган. Цех начальниктери ай төнчүүнде-ле ажылдаар черлериниң арыг-шевер байдалынга демлектн салып турар болганда, ону чогуур байзалга тургузар дээш ажыл күштелген. Ынчангаш мурнунда чылдарда дег, овааланып калган чыдар рудаг артынчылары чок болган. Цехтериниң доозуннывылышкыны 22 хуу кызырылган. Ынчалза-даа ол нормазындан улуг болуп турар. Ону эвээжедиринин аргалары бар. Дериг-херекселдерни довуракдоозун эрттирбес кылдыр дуглары, эгаар сорлурукчуларын эде дериниң негеттиниң турар.

Арыглал фабриказының коллективтери бригада аргазы-биле ажылдаарынче шилчээн соонда, эң бедик көргүзүглер дээш шинчээшкин база калбарган. Ынчангаш үүрмектеп сорттаар комплекс өөн ажылдап эгелээн. Бо цехтеи Канооп Хомушкунуң, Татьяна Фёдоровананың удурткан коллективтери эдлеч дургузунда 3000 тонна руданы болбаазырадыр турган, 4800 тонна чедиргеш, сөөлгү чылдарда бедик көргүзүглерни чедип алган.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының, рудниктиң, тудуг-септелге участогунуң коллективтери бригада аргазынче шилчээндаа болза, бо депшилгелиг арганы чамдык организациялар ам-даа шиңгээдип албаан. Мынчага дээр транспорт цехиниң коллективтерин бригада аргазы-биле ажылдаар кылдыр шилчитпээнин канчап-даа таарышпас. Мурнакчы бригадалар коллективтери хөй, мынчангаш бо депшилгелиг арганы дарый ажыглап эгелээриниң аргалары бар. Цехтиң 20 чоланачылары он бирге бедик чылдың дөрт чылынын планын хуусаа бетинде күүсеткен болза, ам оларның саны 47 кижи четкен. Транспорт цехиниң төлээлери бригада аргазын канчаар ажылдап турарын көөрүп-көөру-биле, Сорск хоорайга чорааш келген хирезинде, ону ам-даа ажыглап эгелевээн. Моону чүгле администрацияның чаа чүүлдеп сестир. дидим эвес, шүшпен чорууу-биле, тайылбырлап болур.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

ОРТУМАК ЗВЕНО КАДРЛАРЫ

«Тыва даг-дүгү» комбинат эртекен чылдың планын чедишкининг күүсеткен. Бирги кварталда продукция будүрелиниң планын 105,6, ону сайгарарын 105 хуу боттандырган. Цехтер, эдлечлер белиткен социалистиг хүлээлгени алган. Оларның дыка хөйү планнаг онаалдаларын хуусаа бетияде доозуп, мурнакчыларның одуруунче киргеп.

Бо чедишкинге ортумак звенонуң кадрларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, цех, эдлеч начальниктериниң болгаш бригадирлериниң киирип турар үлүү эвээш эвес. Оларның идепкейлиниден, негелделиг чоруундан, кижилер-биле ажылдап билириниден будүрүлге көргүзүглерн дорт хамаарылгалыг. Ынчангаш комбинаттың удурткучулары, партком кадрларны шын шилиирнче онза кичээнгейни угландырып келген.

Ажылынга кызымак, бедик харысаалгалыг специалистерниң аразындан удуртур ажылга эвээш эвес кижини депшидип турар бис. С. Ларионовту рудниктиң кол инженеринге, А. О. Губеникти технологтуг автотранспорт гаражының начальнигинге, Н. Сарыларыны бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң улуг мастери кылдыр депшиткен. Олар будүрелге төлептиг болуп, күш-ажылчы коллективтериниң быжыгарынга, кижизидилге ажылын күштелдирерине үлүүн киирештирип турарлар.

Херээжен кадрлар-биле ажыл бистиң кичээнгейивистиң төвүнде. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның 53,8 хуузу — дерээжеңнер. Н. Стародубова, Н. Васильева, Н. Маритонова болгаш оскелериниң-даа башталган коллективтери өөн ажылдап турар. Моон-даа сонгаар удуртур ажылче херээжен кадрларны идип үндүрерни өөредип көрүп турар бис. Оларның аразында комбинаттың кол дагжызы Т. Самданчап, инженер-конструктор А. Соколов, бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң механиги Л. Погодин болгаш оскелер-даа бар. Эзнриктер сергедир чөрте 143 кижи киргеп.

Идепкей чок, ажыл дээш сагыш аарбас, эрелгей ажылдыг удуртукчуларны ажылдан хостаан бис. Үндүрткеннериниң аразында чазылдырар участоктуң начальнигн С. Тамоков, түрметтеп сорттаар комплекстиң начальнигинiң орлакчызы В. Валов, рудниктиң техниктиг киидизиниң начальнигни А. Бүрүмчал олар бер. Шак мындыг удуртукчулар өскелерге үлегер көргүзүп, оларны уштап-баштаар байтык, харын багай салдар чедирип турар.

Удуртукчуларның негелде чок болганындан, ажылды баштап билбезинден күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар ам-даа таваржып турар. 1983 чылда прогулдардан чидиргилер 24,6 хуу турган болза, эрткен чылын ол 36,2 хуу чедир өскен. Бо чылдың бирги кварталында ол 13,3 хуу болган. Үш айларда 197 кижи прогуллаан. Кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылбайн турар. Оон иштинде инженер-техниктиг ажылдакчыларның солчуушкуну база хөй. Бо чылдагаан-биле ажыл шагының чидирин улуг болуп турарын чугаажок.

Будүрүлгенiң ажыктыын бедидер, сагылга-чуруму быжыглаар херекке ортумак звенонуң кадрларының киирип турар үлүү улуг дээрзин айтыры чугула. Ындыг болганда, бо категориянын удуртукчуларын-биле ажылды күштелдирери чугула болуп турар. Комбинаттың парткому бо ажылче моон-даа сонгаар улуг кичээнгейни угландырар апаар. Хамык ажыл кадрлардан, кадрларның харысаалгазындан хамаарылгалыг болганда, бо ажылды сулаттыас үзүлдүг бис.

Д. СВАВИЛЬНЫЙ,
«Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери.

Бистиң кожаларывыста

ХОЙЖУЛАР ОРУЛГАЛЫГ АЖЫЛДАП ТУРАР

Хой ажылын хөгжүдеринге чарыгдаан рубль бүрүндө Хакасиянын байдалдарында бүдүш-чартык рубль арыг орулганы берип турар.

— Бистер хой ажылынын ажыктыг чорууп моон-даа соңгаар улам улгаттырарынче чүткүп турар бис — деп, областтың нодөө ажылагый эргелелиниң начальнигиниң орлакчызы С. Сидоров чугаалаан. —Ол соруулга-биле ажыл-агыйларда эртемденнериниң сүмелерин калбаа-биле ажыглаан турар. Чижээ, оларның дузазы-биле хойнуң породаларын ажыктаан. Олар ам чамдыкта 40 градус чеде бөөр, дендии соок, чуга харамг кыштарга болгаш кандалынкынын, назы чайларга-даа ямка таарыжыр апарган. Дуржулгалыг хойнулар «Красноярскиниң» породазы чүс төрүүр хойдан-на 130-дан өөрээш өөрс хураганы болгаш хөй санындан-на 7 килограмм хөрс дүктү ап турар апарганнар.

Коданнарын чемнер-биле магадылаалыг кыдыңы кандырар телеөөр, эртемденнер чадгыс чылда үнер сигенерни чазын өөрс, Хакасияга эң хөй ол-шыктың дүжер үези болур чай ортузунда тарыырын сүмелээн. Ол мынаан ажыл-агыйларга ногаан массаны кадегалаарының болдуун болгаш идегелдиг ергеевин база саналаанар. Ам мында сигенин соок дүжеринiң кыш-ла комук мурнунда кесиеш, одуруглай болдургеш, ол-ла шолуңге кеөөр арттырып каар апарган. Күштүг соок ол сигенинiң чемгир шынар-харын өкп арттырар ергалыг. Кыш кижин-түлүк турда, хойжулар ол шолдерже хойларын сүрүп кээп, одарладыр болгаш мындыг витаминнер-биле байлак сигенни олар дыка өкп отталап, чиир.

Хакасияда хөй ажылын чүс-чүс чылдарда туруп келген. Хойжуларның аргадуржулгазы салгалдарда салгалдарже дамчыттынып турар. Областың өө өкп бригадаларынга үндезилээш, мурнакчы дуржулга школаларын ажылдап турар. Оларны «Россия» совхозта А. Ивлеева, «Краснозерный» совхозта Ф. Шоут дээш мынаан, мындыг дуржулгалыг хойжулар удуртуп турар. Олар өрткен чылын төрүүр 100 хойдан-на 150—150 хураганын алганнар.

Мурнакчы дуржулга школаларының ажылы хойларны ыяшнар дээр кажаалларга тургузарының аргазын пентередирнре дузалыг болган. Ол болза, мын шиттерден тургустунган болгаш савай-биле шынаан ёзулуг сибирьжи кажаа болур. Хойлар дендии соок кыжын безин мындыг чадагай кажаага өкп кыштаар.

— Бистер ам механизастаттынган улут-улуг комплекстерни тургузуп турар бис — деп, С. Сидоров уламчылап чугаалаан. Ол чарыгдаадарының болгаш бөөр ажылның-даа талазы-биле өө таарымчалыг арга боон турар. Бир мындыг комплекс «Россия» совхозта ажылдап эгелээн. Ында хой нуш үнер ажылдарны механизастаанының хемчээли 100 хуу боон турар. Үш хойжу беш муң баш, бир улут кодан хойну азырап турар. Ында бөр хойдан-на ортумаа-биле 6 килограмм дүктү кырган ап турар болгаш хойларны мурнуидагы арга-биле азырарының түңнелдерн-биле дедиээрге, бот-үне оон үш катап куду боон турар. Бис ам мындыг беш комплексти кылып турар бис.

Хакасияда хөй ажылын улам хөгжүдеринде сөөлгү чылдарда тывылган база бир онзагай чүүл бар. Ам чиг отту ырак-узак черлерже сөөртпейн-даа, ол-ла черинге арыглап, болбаазырадып турар апарган. Ында ыт консервалаар комбинат ажылдап турар болган дүктү баштайгы удаа арыглап, болбаазырадыр фабриканы тудган, камволшенген кылыр улут комбинат бар.

(СЭТА-ның корр).
Абакан.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ УЛУСТАРЫ ТАЙБЫҢНЫ КҮЗЕП ТУРАР

Академик Н. БЛОХИН, «Улустар аразында тайбыңны быжыглаары дээш» делегейнин Ленинчи шаңналдар комитединиң даргазы.

Бистин бүгү Черээстиң бойдус хурлавырлары чедеда байлак болза, чыда эң-не үнелиг чүүл —кижиниң амыдырал-чуртталгазы болуп турар. Фашизмнин кара халазындан делегейнин улустарын камгалап алыр дээш 20 мил-лион кижизин оскунган совет улустуң маадырлыг чорууи бо хүнерде бүгү делегейниң ак сеткилдиг бүгү кижилери кайгамчык бедик хүндүткел-биле көрүп турар.

Тайбың — ол дээрге, бүгү кижи төрелгеткинин чаагай келир үезинге бүрүрел, улустарның аас-кежигинге амыдырал-чурттаар эргезинге бүүрелдиг ыанаш-тыр. Россияга Октябрь революциязының эң баштайгы декреттериниң бирээзи Тайбың дугайында Декрет болган, ынчангаш Октябрьның төрээн турган 40 чыл бурунгаар улустарга тайбыңны база катап берген. Делегей дайынының чайлаш чок болдуу албан эвес, ынчангаш амгы болгаш келир үениң салгакчыларынга тайбың-шөлээн келир үени хандырып бээр дээш бодувуска хамаарышкан бүгү-ле чүүлдерни Советтер чуртунуң кылып турары база моон соңгаар-даа кылыры хамаан шүүлгеп мөге Анатолий Монгуш (уруккуда чурукта) дээш дуржулгалыг оон-даа «ске ингелер бот-боттарының онаагарын саат чокка октап, көрүкчүлериниң хүндүткелин чедип алган.

Спортчуг шой көдүрер хевирин пропагандалаар болгаш сайыралдыр соруза-биле Кызылдың спортчулары көрүкчүдерге көргүзүг мергежилгелерин соңгуурагтаган.

Бирги разрядты Н. Өлзей (чурукта) 32 килограмм дең-зилиг шойну он, солагай холдары-биле чиик-чиик өрү октаглап, ангы-ангы мергежилгелерин күүсеткен.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүг чемпиону, шой көдүрүүнге ССРЭ-ниң спорт мастери С. Кайгородов 32—32 килограмм дең-зилиг ийи шойну хары угла өрү октап, база солуда мергежилгелерин көргүскен.

Кызылдың тудугжузу В. Куулар боду 60,5 кг дең-зилиг-дээ бол, 90 кг штанганы көдүрген. А спорт мастери Е. Черногриков 140 кг-ны көдүрген.

800, 400 метр дистанцияның старттарынга (чурукта) Кызылдың дээди, ортумак өөредилге черлериниң, школаларның командалары киришкен. Оон түңнелинде № 14 школаның командазы бирги черни эзлээн, хоорайның спорт комитединиң вымпелин, бирги чергенин дипломун чаалап алган.

В. КАРА-САЛ.

Авторуң фотолары.

Майның баштайгы неделязында спортчу маргылдаалар Кызылга эвээш эвес эрткен.

«Шынның» шаңналы дээш чанчыл болган хүреш маргылдаазы, хоорайның бирги чери дээш эстафета, гиря болгаш штанга көдүрериңге көргүзүг мергежилгелерин база эрткилээн.

«Шынның» шаңналы дээш маргылдаага үжеш ийи мөге киришкен. «Шамбалыг» совхозтуң директору Кара-Сал, ол совхозтуң чолаачызы В. Монгуш, «Динамо» спорт инитилелиниң мөгези А. Идам, Тожудан Д. Лоовай, «Туңуг кезектери» комбинаттың телээзи шүүлгеп мөге Анатолий Монгуш (уруккуда чурукта) дээш дуржулгалыг оон-даа «ске ингелер бот-боттарының онаагарын саат чокка октап, көрүкчүлериниң хүндүткелин чедип алган.

Спортчуг шой көдүрер хевирин пропагандалаар болгаш сайыралдыр соруза-биле Кызылдың спортчулары көрүкчүдерге көргүзүг мергежилгелерин соңгуурагтаган.

Бирги разрядты Н. Өлзей (чурукта) 32 килограмм дең-зилиг шойну он, солагай холдары-биле чиик-чиик өрү октаглап, ангы-ангы мергежилгелерин күүсеткен.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүг чемпиону, шой көдүрүүнге ССРЭ-ниң спорт мастери С. Кайгородов 32—32 килограмм дең-зилиг ийи шойну хары угла өрү октап, база солуда мергежилгелерин көргүскен.

Кызылдың тудугжузу В. Куулар боду 60,5 кг дең-зилиг-дээ бол, 90 кг штанганы көдүрген. А спорт мастери Е. Черногриков 140 кг-ны көдүрген.

800, 400 метр дистанцияның старттарынга (чурукта) Кызылдың дээди, ортумак өөредилге черлериниң, школаларның командалары киришкен. Оон түңнелинде № 14 школаның командазы бирги черни эзлээн, хоорайның спорт комитединиң вымпелин, бирги чергенин дипломун чаалап алган.

В. КАРА-САЛ.

Авторуң фотолары.

Ленинчи шаңналдары-биле демдеглеп турар. Империализмниң өскүткени «соок дайынның» кыптыгын турган үезинде — үжен ажыг чылдар бурунгаар ССРЭ-ниң Дээди Советининиң Президиумуу ол хүндүлүг бедик шаңналды доктаадын тургускан.

Күрүнелериниң политиказының болгаш хей-ниитизиниң көскү шыгарангай ажылдакчылары, национал-хозяйственный шимчээшкиниериниң төлээлекчилери, делегейниң янзы-бүрү чурттарындан сураглыг эртемденнер, чогаалчылар, шажыычы ажылдакчылар ол үениң дургузунда бедик шаңналдың лауреаттары апарган. Франсуаз Жолио-Кюри болгаш Поль Робсон, Луи Арагон болгаш Пабло Неруда, Джон Бернал болгаш Бертольд Брехт, Анджела Дэвис болгаш Фрида Браун, Урхо Кекконен, Микис Теодоракис база өске-даа хей-хей мыдыг чырыткыланчак аттар лауреаттарның дазызын кодээн турар.

Делегейниң Ленинчи шаңналдарының совет болгаш даштыкы хей-ниитизиң көскү төлээлекчилериден тургустуган комитеди В. И. Ленинниң төрүттүүген дүнүзиден бээр 115 чыл оонга тураскаатказы болдуунуң сөөлгү хуралынга 1985—1984 чылдарның шаңналдарының лауреаттары атты Индияның күрүне болган хей-ниитичи шыгарангай ажылдакчызы Индира Гандиге (мөчээн соонда), ВСР-ниц Күрчөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ВСР-ниң Национал хуралының Даргазын Нгуен Хыу Тхога, ГФР-ниң политиктиг болган хей-ниити ажылдакчызы Позеф Веберге, эртем ажылдакчыларының Бүгү-делегей федерациязының президентизи профессор Жан-Мари Легэге (Франция), колумбий шулукчу Луис Видалеске, Швецияның хей-ниитичи хөлүг ажылдакчызы, «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң даргазы Ева Пальмеге тывыскан.

Индира Ганди, замазаршпас Индияның национал-хозяйственный шимчээшкинииниң шыгарангай удуртукчузу, баштайгы премьер-министри Джавахарлал Нерунуң уруу, 1917 чылда Аллахабад хоорайга төрүттүүген. Хозяйственный деминелиниң чанчылдарынга кижизиттиргеп, Индияның хамаарышпас чоруу дээш шимчээшкинге идепкейлиг киржип, оозу дээш каш удаа кара бажыңнаткан.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал хуралының 1-ги съездизинге (1962 ч.) Нгуен Хыу Тхо Мурнуу Вьетнамның хостаарының Национал фронтузунуң ТК-зының Даргазынга сонгуткан, а 1981 чылдан эгелээш ВСР-ниң Национал хуралының Даргазы, ВСР-ниң Күрчөвүлелиниң Даргазының оралакчызы. Бодунуң эрес-кажыгайының шиитпирлээринге Индияның ролюн бедидериниг углаган политиказы чайгылыш чок чорудуп, ядролуг дайынны болдурбас болгаш чепсегленишкинии дужуур дээш деминеели айтырыгларының талазы-биле чугула инициативаларын эгелекчизи болган.

Вьетнам улустуң хостаалгы болгаш хамаарышпас чорууу дээш чалбыыштыг деминеелчи **Нгуен Хыу Тхо** 1910 чылда Мурнуу Вьетнамда Шолонга күрүне алдан-хаакчыды кижиниң ат-бүдезинге төрүттүүген. Францияга өөредилге соонда чуртунга хей чылда адвокаттап (болучукчулап) ажылдаан. Удурланышкын дайынының үезинде эжелеттиргеп девискээрге туруп, патриотчу хөөн киргеп интеллигенциниң демисежин удуртушкүннеринге идепкейлиг киржип, оозу дээш каш удаа кара бажыңнаткан.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал хуралының 1-ги съездизинге (1962 ч.) Нгуен Хыу Тхо Мурнуу Вьетнамның хостаарының Национал фронтузунуң ТК-зының Даргазынга сонгуткан, а 1981 чылдан эгелээш ВСР-ниң Национал хуралының Даргазы, ВСР-ниң Күрчөвүлелиниң Даргазының оралакчызы. Бодунуң эрес-кажыгайының шиитпирлээринге Индияның ролюн бедидериниг углаган политиказы чайгылыш чок чорудуп, ядролуг дайынны болдурбас болгаш чепсегленишкинии дужуур дээш деминеели айтырыгларының талазы-биле чугула инициативаларын эгелекчизи болган.

Вьетнам улустуң хостаалгы болгаш хамаарышпас чорууу дээш чалбыыштыг деминеелчи **Нгуен Хыу Тхо** 1910 чылда Мурнуу Вьетнамда Шолонга күрүне алдан-хаакчыды кижиниң ат-бүдезинге төрүттүүген. Францияга өөредилге соонда чуртунга хей чылда адвокаттап (болучукчулап) ажылдаан. Удурланышкын дайынының үезинде эжелеттиргеп девискээрге туруп, патриотчу хөөн киргеп интеллигенциниң демисежин удуртушкүннеринге идепкейлиг киржип, оозу дээш каш удаа кара бажыңнаткан.

ГФР-ниң политиктиг болган хей-ниитичи хөлүг ажылдакчызы **Йозеф Веберниң** амыдырал-чуртталгазын турасказаткан. Чаңгыс ол, тайбың болган хосталга дээш деминеелин турар немецтерниң эвилелиниң дээр депшилгениг партизиның ажыл-чорудулгазынга Позеф Вебер бежеп чылдарның эгезинде-ле киржип берген болгаш Барыын Германиязы дагны чепсеглээринге, оны агрессив НАТО блокче киир тыртарынга удурлашкын үнген. Тайбың дээш демисежин турар ескедаа патриоттар-биле кады судтадышкынынарга таваржып турган. Ынчалзажок улустар аразында дүшкүүрелдиг чоруктуу кошкадыр дээш бодуунуң ажыл-чорудулгазы соксатпаан.

Позеф Вебер — хей-ниитичин дайынга удур каш-даа организациялардың шиитпирларының бирээзи, «Атомнуг өлүм бистерниң шуптувуска кыжанып турар. Европага атомнуг кандыг-даа ракеталар турбас үжүрлүг» деп Крефельд кыйгырыының удурукчулериниң бага бирээзи. Ол кыйгырыгның адаанга ГФР-ниң 5 миллион ажыг хамаатылары ат салган. Социалистиг дем каттыштырылга чурттарыг-биле ГФР-ниң харылзаларын улам чиңей чогумчудар дээш ол туржуп, милитаризмге, ревашизмге болган неонацизмге удур идепкейлиг демисежин турар. Тэйбының немец эвилелиниң кежигүүнү болбушаан П. Вебер ГФР-ниң тайбың талалакчыларының бирги одурутларында артып, хей-ниитичин Совет Эвилелиниң дээш демисеелге болдуунуң бүгү энергизин берип турар.

Сураглыг француз эртемден, профессор **Жан Мари Легэ** 1925 чылда төрүттүүген, инженер-агроном түскей мергежилталазы-биле дээди эртемни Парижке чедип алган. Амгы үеде Люся хоорайда эртемшиилелиниң национал төвүнүң чанында биометрия лабораториязын удуртуп турар.

Дыка хей чылдарның дургузунда Ж.-М. Легэ эртем ажылдакчыларының Бүгү-делегей федерациязының ажылынга идепкейлиг киржип келген болгаш амгы үеде оон президентизи.

1946 чылда тургустуган бо федерация эм делегейде аталдарлыг организация болуп, эртемденнериниң делегейге кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге улуг үлүг киирип, идролуг дайын кыжанынынга хоорайга төрүттүүген. Университет профессору, журналист, литература шинчээзи чорааш, Луис Видалес амгы үеде Колумбиянның эң улуг шулукчуу кылдыр хүлээп көрдүүген. Оон чогаалдарында шулуктелчи бедик мергежил болгаш хаяы идейлиг утка сиңиккен. Луис Видалести бүгү делегейге тайбың дээш чайгылыш чок демисеелин, туруштуг коммунист кылдыр билир бис. Ол — культура харылзаазының колумбий-совет институтуунуң хүндүлүг даргазы, тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң чогаалдыгазы хей-хей чүүлдерге халбак сураглыг. Оон чогаалдарын немец, француз, итали, орус, вьетнам болгаш англи дылдарже очулдурган. Латин Американың чүүлдүрмүнде Луис Видалеске оннаң ынак. АКШ-тың болгаш оон өнөөрликтилериниң агрессин, эжелеткин политиказын сойгаалаан оон номнарын ол черлерде эки билир. Кубаның, Никарагуаның улустары-биле, боттарының төрээн чүүлдерниң хосталгазы болган хамаарышпас чорууу дээш демисежин турар өске-даа улустар-биле эң-сеткилдя каттыштырарынче шулукчуун чалбыыштыг одуруглары кыйгырып турар.

«Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң даргазы, тайбың камгалалының швед комитединиң кежигүүнү **Ева Пальмер** 1904 чылда сураглыг швед эртемден, «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң үндезилекчизи Вильхельм Пальмерниң ес-бүдезинге төрүттүүген. Стокгольм университединга доосхан соонда Нобельдиң химия институдунга, швед инженер академиязынга ажылдаан чораан. Эртем ажылдарлыг болгаш тайбың дээш демисеелдиг, төрээнниериниң демократтыг шимчээшкинииниң, хей-ниитичин Совет Эвилелиниң болгаш Швецияның ажыл-чорудулгазы-биле найыралдаан дээш шимчээшкинииниң айтырыгларының талазы-биле ол парлаттыгаан хей санныг чүүлдерлиг.

Дайын соонгаргы бүгү үениң дургузунда Е. Пальмер тайбың талалакчыларының швед шимчээшкинииниг чугула ридду өйнөн келген. тайбың камгалалының швед комитединиң даргазы болгаш-биле тайбың талалакчыларының швед болгаш делегей улуг чыыштарыга идепкейлиг киржип турар. Вьетнамның улузу-биле эң-сеткил каттышырылгазының делегей шимчээшкинииге оң улуг салымчыкының киргеин, 35 чыл дургузунда Е. Пальмер «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң үндезилекчизи Вильхельм Пальмерниң ес-бүдезинге төрүттүүген. Стокгольм университединга доосхан соонда Нобельдиң химия институдунга, швед инженер академиязынга ажылдаан чораан. Эртем ажылдарлыг болгаш тайбың дээш демисеелдиг, төрээнниериниң демократтыг шимчээшкинииниң, хей-ниитичин Совет Эвилелиниң болгаш Швецияның ажыл-чорудулгазы-биле найыралдаан дээш шимчээшкинииниң айтырыгларының талазы-биле ол парлаттыгаан хей санныг чүүлдерлиг.

Дайын соонгаргы бүгү үениң дургузунда Е. Пальмер тайбың талалакчыларының швед шимчээшкинииниг чугула ридду өйнөн келген. тайбың камгалалының швед комитединиң даргазы болгаш-биле тайбың талалакчыларының швед болгаш делегей улуг чыыштарыга идепкейлиг киржип турар. Вьетнамның улузу-биле эң-сеткил каттышырылгазының делегей шимчээшкинииге оң улуг салымчыкының киргеин, 35 чыл дургузунда Е. Пальмер «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң үндезилекчизи Вильхельм Пальмерниң ес-бүдезинге төрүттүүген. Стокгольм университединга доосхан соонда Нобельдиң химия институдунга, швед инженер академиязынга ажылдаан чораан. Эртем ажылдарлыг болгаш тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң бүгү делегейге тайбың дээш чайгылыш чок демисеелин, туруштуг коммунист кылдыр билир бис. Ол — культура харылзаазының колумбий-совет институдунуң хүндүлүг даргазы, тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң чогаалдыгазы хей-хей чүүлдерге халбак сураглыг. Оон чогаалдарын немец, француз, итали, орус, вьетнам болгаш англи дылдарже очулдурган. Латин Американың чүүлдүрмүнде Луис Видалеске оннаң ынак. АКШ-тың болгаш оон өнөөрликтилериниң агрессин, эжелеткин политиказын сойгаалаан оон номнарын ол черлерде эки билир. Кубаның, Никарагуаның улустары-биле, боттарының төрээн чүүлдерниң хосталгазы болган хамаарышпас чорууу дээш демисежин турар өске-даа улустар-биле эң-сеткилдя каттышырарынче шулукчуун чалбыыштыг одуруглары кыйгырып турар.

«Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң даргазы, тайбың камгалалының швед комитединиң кежигүүнү **Ева Пальмер** 1904 чылда сураглыг швед эртемден, «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң үндезилекчизи Вильхельм Пальмерниң ес-бүдезинге төрүттүүген. Стокгольм университединга доосхан соонда Нобельдиң химия институдунга, швед инженер академиязынга ажылдаан чораан. Эртем ажылдарлыг болгаш тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң бүгү делегейге тайбың дээш чайгылыш чок демисеелин, туруштуг коммунист кылдыр билир бис. Ол — культура харылзаазының колумбий-совет институдунуң хүндүлүг даргазы, тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң чогаалдыгазы хей-хей чүүлдерге халбак сураглыг. Оон чогаалдарын немец, француз, итали, орус, вьетнам болгаш англи дылдарже очулдурган. Латин Американың чүүлдүрмүнде Луис Видалеске оннаң ынак. АКШ-тың болгаш оон өнөөрликтилериниң агрессин, эжелеткин политиказын сойгаалаан оон номнарын ол черлерде эки билир. Кубаның, Никарагуаның улустары-биле, боттарының төрээн чүүлдерниң хосталгазы болган хамаарышпас чорууу дээш демисежин турар өске-даа улустар-биле эң-сеткилдя каттышырарынче шулукчуун чалбыыштыг одуруглары кыйгырып турар.

«Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң даргазы, тайбың камгалалының швед комитединиң кежигүүнү **Ева Пальмер** 1904 чылда сураглыг швед эртемден, «Швеция — Совет Эвилелиз» инитилелдер эвилелиниң үндезилекчизи Вильхельм Пальмерниң ес-бүдезинге төрүттүүген. Стокгольм университединга доосхан соонда Нобельдиң химия институдунга, швед инженер академиязынга ажылдаан чораан. Эртем ажылдарлыг болгаш тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң бүгү делегейге тайбың дээш чайгылыш чок демисеелин, туруштуг коммунист кылдыр билир бис. Ол — культура харылзаазының колумбий-совет институдунуң хүндүлүг даргазы, тайбың камгалалының Национал комитединиң даргазы. Луис Видалестиң чогаалдыгазы хей-хей чүүлдерге халбак сураглыг. Оон чогаалдарын немец, француз, итали, орус, вьетнам болгаш англи дылдарже очулдурган. Латин Американың чүүлдүрмүнде Луис Видалеске оннаң ынак. АКШ-тың болгаш оон өнөөрликтилериниң агрессин, эжелеткин политиказын сойгаалаан оон номнарын ол черлерде эки билир. Кубаның, Никарагуаның улустары-биле, боттарының төрээн чүүлдерниң хосталгазы болган хамаарышпас чорууу дээш демисежин турар өске-даа улустар-биле эң-сеткилдя каттышырарынче шулукчуун чалбыыштыг одуруглары кыйгырып турар.

ЕЛЕНА ТУТАТЧИКОВА — ССРЭ-НИҢ ЧЕМПИОНУ

Ча адарынга аныяк уруглар аразынга апрель 26-дан май 1-ге чедир Ашхабад хоорайга эртнен Бүгү-эвилел чемпионадынга Сосновка чурттуг Елена Тутатчикова эң эки түңнелдерин көргүскеш, аныяк уруглар аразынга ССРЭ-ниң чемпиону атты алган. Елена маргылдаа киржиннилериниң эң-не аныяа, ол Сосновка школазының 10-гу класынга өөренип турар.

Аныяк чемпионнуң доктаамал тренери—оон адазы, спорт школазының башкызы Евгений Тутатчиков.

Н. ООРЖАК.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

М А Й

7. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Үш сериалыг ураң-чечен телефильм. «Билдинмес солдат». 1-ги, 2-ги сериялары. 10.55 —«Горизистер, харыылаңар!». 11.25—11.30 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Док. телефильм. 15.35 — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, БАМ-ның тудугжуларының бригадири А. В. Бондарь-биле Иркутскиниң профтехучилищелериниң сургуулдарының ужуражышкыны. 16.20 — ГДР-ниң телевидениезиниң программазы. 17.50 —Хөгжүг нотажыгаштар. 18.00 — Радио хүнүнге дамчыдылга. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Концерт. 19.50 —«Билдинмес солдат». Ураң-чечен телефильмниң 3-ку сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Концерт. Оон соонда — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35 — Тоогу. 5-ки класс. 9.05; 12.30 — Франциз дыл. 10.05 «Кызыл дептер» чүүгү чугаалаанын?». 10.35; 11.40 —Ботаника. 5-ки класс. 10.55 —Эртем-мергежилгелиг фильм. 11.10 — Шыдыраа школазы. 12.00— География. Ыраккы Чөөн чүктүң бойдузу. 13.00 — Дайын чылдарының шулуктеря болгаш мырылары. 13.45 — Совет тураскаал болгаш портрет ураң-чечен. 14.15 — Совет литература Ада-чурттуң Улуг дайынының дугайында. 15.10 — 15.15 — Телемедээлер.

18.00—Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 —«Азия төвүү». 18.45 —Телемедээлер. 18.55 —«Тиилелгенин байырлалы-биле!».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг үдүнар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Тиилелгенин 40 чылынга тураскаатказын дамчыдылга. 20.55 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

21.00 —«Үе». 21.35 — 23.15 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга. «Одёрде час». Ураң-чечен фильм.

8. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —«Билдинмес солдат». Ураң-чечен телефильмниң 3-ку сериязы. 9.50 — Чаа док. фильм — «Даарта дең бажыңда Тиилелге хүнү». 10.30—10.35 — Телемедээлер.

14.10 —Телемедээлер. 14.25 —А. Бородин — № 2 симфония. 14.55 — Информастыг үндүрүлге. 15.35 —«Ада-чурттуң Улуг дайынының ырылары». 16.05 —«Совет Армия. Маршта — демир дең...». Док. фильм. 16.25 —В. Овчинников ойнаар. 16.35 — А. Твардовский — «Василий Тёркин». Фильм-концерт. 18.50 —Кинозагрул. 18.55 — 00.20 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылынга тураскаатказын байырлыг хуралд.** Концерт. Кремльдиң Съездилер ордузунаан дамчыдыр. Чапсар үезинде—«Үе».

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35 — Тоогу. Ада-чурттуң Улуг дайынының бичии маадырлары. 9.05—Аазы школазы. 9.35 — Кызыл Крестиң Бүгү-делегей күжүнге үткүштүр. 10.25— — ПТУ-да чүү үүрегге бага чаңчаар өөредилге турарыл. 10.55 — Телефильм. 11.50 — Совет чогаалчыларының шулуктериниң тургускан композициязы. 12.45 —«Билир болгаш кылып бил». 13.15 —«Генерал Шубниковтуң корпузу». Тэйбыбыр бижимелдиг ураң-чечен фильм. 14.55 —Информастыг үндүрүлге.

18.00—Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Азия төвүү». 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.55—00.20 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылынга тураскаатказын байырлыг хуралд.** Концерт. Кремльдиң Съездилер ордузунаан дамчыдыр. Чапсар үезинде —«Үе».

9. ЧЕТВЕРГ

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд байырлал хүнү

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — Делегейниң чаңдаг-тегергилер чарыжы. 9.15 — Музыкалыг дамчыдылга. 10.00 — «Совет шулуктериниң чоргаарларындан тургускан ураң-чечен композиция. 10.25 — Чаа мультфильм — «Солдаттың дамбазы». 10.35 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга Киноконцерт. 11.25 — Эң шыырак фигурнистериниң көргүзүүлеери. 12.25 — Мультфильм — «Солдат болгаш сад». 12.35 —Док. фильм. 13.20 — Байырлалда Москва. 13.30 — Орус болгаш совет композиторларының байырлыг маршталарын ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң Бирги түскей көргүзүлге үүрэ тагыттыр хүүлелир. 13.50 — **Москва. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылынга тураскаатказын Кызыл шөлге шериг парады.** Оон соонда — пионерлериниң байырлыг концерти —«Ас-кежиктиг чаш наазы». 16.00 —«Иван Никулин — орус матрос». Ураң-чечен фильм. 17.30 —Док. телефильминиң баштайгы үндүрүлгези. 17.40 —«Үтүлээн сеня бе, эш...». Ада-чурттуң Улуг дайынының хоорунналарының ужуражышкынынның дүтээлинде репортаж. 18.50— **Фашизмге удур деминеелге маадырлыы-биле олгеглериниң чыыткылыг тураскаалы.** Мануута мыт чок туруп, сактышкын ёзулалы. 19.10 —«Фронтуга ыры». 19.45 — «Совлгу штурм». «Хосталга» деп кинозапоселдеги ураң-чечен фильм. 21.00 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылын байырлап турарының дугайында репортаж.** 22.00—00.00 —«Кремльдиң сылдыстары».

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Бир дээс кадыы болуксазында». 8.35 — «Александр Невский». Ураң-чечен фильм. 10.20 — Док. телефильм. 10.50 —«Мен — Хортица-дыр мен». Ураң-чечен фильм. 11.55 — «Чажыт чагыг». Док. фильм. 12.20 — Концерт. 13.20 —Док. телефильм. 13.50 — **Москва. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылынга тураскаатказын Кызыл шөлге шериг парады.** Оон соонда — пионерлериниң байырлыг концерти —«Ас-кежиктиг чаш наазы». 16.00—«Ураң чүүлдер мастерлери—дайынчыларга болгаш доочуннарга». Байырлал концерти.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

17.40 — Мультфильмилер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Тиилелгенин 40 чылынга тураскаатказын түскей үндүрүлге.

МОСКВАДАН

18.10 — «Тиилелге түгүнүн дугайында чугаа». Эртем-таныылбырлыг фильм. 18.20 —Д. Шостакович. № 8 квартет. 18.50 — **Фашизмге удур деминеелге маадырлыы-биле олгеглериниң чыыткылыг тураскаалы.** Мануута мыт чок туруп, сактышкын ёзулалы. 19.10 —«Бо черни бис Төрээн чуртувус дээр бис». 19.55 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.10 — Фильм-концерт. «Походтап чоруп турган бис». 21.00 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезининд 40 чылын байырлап турарының дугайында репортаж.** 22.00 — 23.25 — «Старшина». Ураң-чечен фильм.

10. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.15 — Эртенги гимнастика. 8.35 — Док. телефильм. 9.00 — Чалаг-тергеге делегей чарыжы. 9.20 — «Бурильщик». 9.50 — «Совет Эвилелиге баразы боол тур мен!». 10.50 — «Эртенги почта». 11.20 — «Амыдыралче путёвка». 12.20 — «Кедээнин шагы». 13.20 — Америк хоочуннар малдыр-хоорайларда. 13.05 — «Музыка киноскузуу». 14.05— Тиилелгенин 40 чылынга. 15.50 — Улустуң ажылгалары. 16.05 — Чаа док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «Аян-чоруктулар клубу». 17.25 — Концерт. 18.00 —«Дезегей панорамазы». 18.45 — «Александр Покрышкин» Док. телефильм. 19.45 — ЧССР-ниң телевидениезининң программазы. 21.00 — «Үе» 21.40 — Чаңдаг-тергеге делегей чарыжы. 22.00 — Улуг Тиилелгенин 40 чылынга. 22.30 — «П. И. Чайковскийниң бүгү симфониязы». № 1 симфония. 23.25—23.35 — Телемедээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Хөгжүг нотажыгаштар. 8.30 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — Док. телефильм. 9.30 — Концерт. 9.55 — Бистиң сад. 10.25 — Концерт. 11.00 — Палехтиң ураң чуруктазы. 11.35 — Ыры дугайы. 12.30 — Док. телефильм. 13.20 — Уругларга фильм. 14.30 — Чаа док. телефильм. 15.00 — Дэштыкы цирк. 15.30 — «Хүүгү келир». Ураң-чечен фильм. 17.45 — Мультфильм. 18.00 — Дүзүлгө Европа чемпионадын. 18.30 — «Тайбының баштайгы хүүгү». Ураң-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15 — Чаңдаг-тергеге делегей чарыжы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Концерт. 22.00 —23.45 — Футболга ССРЭ кубогу дээш. «Шахтёр» — «Днепр».

11. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Футбол доочулалы. 9.25 — Мультфильм. 9.35 — «Тайбының баштайгы хүүгү». Ураң-чечен фильм. 11.05 — Док. телефильм. 11.25 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Концерт. 15.25 — Телемгрвал. 16.10 — Ыры дугайында. 16.55 — «Уругларга анчыгаштар дугайында». 17.25 — Чаңдаг-тергеге делегей чарыжы. 18.00 — Тележурнал. 18.30 — Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—«Сагыш-сеткилдиң бүгү хамыдында». 21.00 — «Үе». 21.30 — Концерт. 22.15 — Футбол дугайында доочулал. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.20 — Чаңдаг-тергеге делегей чемпионады.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.45 — Бойдус дугайы. 4-кү класс. 8.55 Эртем-таныылбырлыг фильм. 9.15; 13.05 — Немец дыл. 10.05 — Эстетиктиг кижизидилге. 10.35; 11.40 — Зоология. 7-ги класс. 11.00 — Тележурнал. 11.30 — Эртем-мергежилгелиг фильм. 12.05 — Музыка. 6-гы класс. 13.35 — Ада-чурттуң Улуг дайынының үезиниң литературазы. 10-гу класс. 14.05 — Белорус телевидениезиниң программазы. 15.20—15.25 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.10 — «Оцирктер маргылдаазы». 18.40 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

19.00 — Концерт. Чапсарза — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 21.00 — «Үе». 21.30— 22.55 — «Предсвадебное путешествие в Пилью».

12. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55 — Профтехучилищелер сургуулдарынга дамчыдылга 9.40 — «Спортлотониң» 19-ку тиражы. 9.50 — «Предсвадебное путешествие в Пилью». Ураң-чечен фильм. 11.15 — Концерт. 11.45—11.50 — Телемедээлер.

11.45 — Телемедээлер. 14.35 —«Беш чыл — кижи бүргүүнүң хереэ». 15.45 — Концерт. 16.15 — Оруг чугаа. 16.45 — Москва чоогунуң агроүлетлүг комплениэи. 17.15— «Чедээш». Кыргыс телевидение. 17.45 — «...Он алды болгаш оон-даа улуг наазы». 18.30 — Концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 Док. фильм. 19.15 — Р. Щедриниң «Мөгениг ажыглаар» деп баледи. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Док. экран». 22.35 — — Спортчу гимнастиканга Европа чемпионады. 23.20 — Бөгүн делегейде. 23.35—23.50 — Чаңдаг-тергеге делегей чарыжы.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — География. 8-ки класс. 9.05; 13.00 — Англи дыл. 10.05 — «Бойдус дугайында дамчыдылганың» почтазы. 10.35; 11.40 — Тоогу. 7-ги класс. 11.05 — А. Прокофьевтиң шулуктеря. 12.10 — Астровомия. 10-гу класс. 12.40 — Музыка. 1-ги класс. 13.30 — Пабло Пикассо. 14.20 — В. Быковтуң чогаалдары. 15.15—15.20 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер. 18.20 — Башкыта — музыка кинози.

КЫЗЫЛДАН

19.20 — Телемедээлер. 19.30 — «Азия төвүү».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15 — Док. телефильм.

ДААРТА — УЛУГ ТИИЛЕЛГЕНИҢ ХҮНҮ

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 106 (12796) | 1985 чылдың май 8, среда | 1925 чылда үндезилеттингеН | Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң эвлечилиг туралыңга Варшава Керээзиниң киржикчилерин күрүнелериниң дээди партия болгаш күрүне удуртукчуларының 1985 чылдың апрель 26-да Варшавага болуп эрткен ужуражышкынынга совет делегациязының ажыын чугаалажып көрген болгаш оңу долузу-биле үүлдүг деп санаан.

Найыралдың болгаш билчилгенниң байдалынга эрткен ол ужуражышкынын социалистиг дем-каттыжылга чүрттарының улам ыңайы сырый каттыжышкынынга, оларның экономиктиг болгаш камгаланыр күчүг-шыдалын күштелдирериңге, тайбыңга ынак даштыкы политиктиг угланышкынны чайгылыш чок чорударынга ж чугула ужур-дузалыг деп, СЭКП ТК-ның Политбюрозу демдеглээн. Варшава Керээзиниң хуусаазын уздыр дугайында чөпсег шиитпир акы-дүжма эвилел күрүнелериниң айыыл чок чорүүн быжыглаарынга, Европага болгаш бүгү делегейге тайбыңны камгалаарынга база быжыглаарынга чаа улуг салыышкын болуур. Социалистиг чүрттарның политика, экономика, социал-культүр болгаш щеңнг талазы-биле кадағ ажылдажылгазын чайгылыш чок быжыглаары Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнениң политиказының моон соңгаар-даа чарылбас кезээ боол ертер.

Политбюро туралыңга «ГАЗ» бүдүрүлге каттыжышкының техниктиг эде чепсегээриниң талазы-биле хемнегларни чугаалажып көрген. Ында Горькийниң автомобиль заводунуң бүдүрүлге баазазын амгы үениң бедик бүдүрүкчүдүг дериг-херекселдерин, оон иштинде эде таарыштырып турар технологтуг комплекстерни, автоматтыг башкарылгаже шилчиктикен шугумнарны, тускай станоктарны болгаш приборларны ажылдап киирериниң күсели-биле чаартырын көрүп турар. Төлевилээн хемнегларни бөттандырары чүүк автомобильдерни бүдүрүп үндүрериң көвүдедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш продукциянын шынарын ээзэн бедидер, эптээр болгаш ескеда ажылдарның бот-үнезинн чингедир арганы бээр. Каттыжышкынның ажылдакчыларынга чүртталга бажыңнарының кадык камгалал, садыг болгаш социал-культүрә түдүгларын түдерын көвүдедирин база планнап турар.

Нефть болгаш газ тывыжында геология-шинчилел ажылдарын күштелдиреринин программазын Политбюро үүлдүг деп көрген. Ол программага дүүштүр өрүмнээр, геофизиктиг болгаш саналга чаа техниканы, тывыштыг черлерни дилеп тыварының база шинчилээриниң эң ажыктыг аргаларын калбаа-биле ажылдаарының үндезинниге он иштки беш чылда ханы өрүмнэшкиннин хемнээлэн дыка улгадыр. Ол чорук геологи-шинчилел ажылдарының ажыктыын бедидер, нефть болгаш газ улептирүнүң чиг эт баазазын быжыглаар. Кадрлар белеткелинче, шинчилекчи геологтарның күш-ажыл болгаш чүрттелга байдалдарын эжиидерминче, бүдүрүлгени механизастаарынче болгаш автоматтыдарынче, долгандыр турар бойдус камгалалының талазы-биле хемчегларни бөттандырарынче кол кичээнгейни үглап турар.

Хлебти болгаш аш-чемниң ескеда продуктуларын чарыгдаарының доктаатказ чурумун сагыыры дээш негелдеми күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын хүлээп алган. Партия болгаш совет органнарның, министерстволарның болгаш ведомстволарның талазындан контрольду кошкатканының түңнелинде аш-чем күрлаварларын ажыглаарының чурумун хажыдар, хлебти болгаш ескеда продуктуларны колхозтар, совхозтар, чурттакчы чон садыг четкизинден мал чемгерериңге садып ап турарының таварылгалары көвүдээн. Дыка хөй черлерде партия организациялары хлебке камгайыра чок хамаарылганың фактыларын-биле демисешпейн, анда хамаарыштыр эптеш чок чорүктүң байдалын тургускайн, чон ортузунга тәйылбыр ажылын сула чорудуп турар. Ол чорук моральдыг болгаш материалдыг улуг когарадыл чедирип турар болгаш мал ажылын хөгжүдериниң нияти сорулгаларынга дүүшпейн турар. Аш-чем продуктуларын чарыгдаарынга чогуур чурумну тургузарын, садыглаашкынның чурумнарын шыңгыы сагыырын хандырарын, ъш-чем продуктуларын кам чок чарыгдаарының таварылгаларын шиитпирлин-биле үзе шаварын чогуур партия болгаш совет органнарга, министерстволарга болгаш ведомстволарга Политбюро дааскан.

Оон-биле кады чонга садары-биле тускайлаан комбикормнарны сайгарарынга контрольду күштелдиреринин болгаш хамаатыларның хүүда ончүзү боол турар малды чемнер-биле хандырарынга дузалаар талазы-биле хемчегларни айыткан.

Коллективтиг сад болгаш огород ажылын улам-на хөгжүдөри-биле холбашкан чамдык айтырыгларны Политбюро чугаалажып көрген. Ол ажыл ажылчыннарның болгаш албан-хаанчыларның, пенсионерлерниң дыка хөй ег-булелеринге тоствг уени медерелдин-биле ажылдаарының хөгжүдөри-биле холбаштыр 1986 чылдан эгелээш, оларга материал-техниктиг курлаварларны, чер тускайлаарын көвүдедирин болгаш коллективтиг садтарны тургузарын хандырарын, сад ажылының эштежилгелериниң болгаш огород ажылының коллективтериниң кежигүннериниң транспорт, садыг болгаш амыдырал хандырылгазын органнастаарын эжиидерин көрген. Оон-биле чергелештир сад ажыл-агыйының эштежилгелериниң ажылының доктаттынган - корум-чурумун шыңгыы сагыырының болгаш оларны дачечайлагларны тударынга, чижең болгаш байыыр чоруктарга ажыглаарын болдурбазының эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган.

Эштер М. С. Горбачевтуң Болгаш А. А. Громыконуң Корейниң Күш-ажыл партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, Корей Улус-Демократтыг Республиканың Административтиг Чөвүлелиниң премьерниң ораалакчызы, даштыкы деректер министри Ким Ен Нам-биле беседаларының дугайында информациязын чугаалаан көрген. Анаа болган санал-оналар солчуушкуннары Корей чартык ортулукка, Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарын өзүгаар ССРЭ биле КУДР-нуң аразында ийи талалыг тарылдаалының улам быжыглаарынга, кады ажылдажылганы ханыладырынга идиг болурун демдеглээн Азия-Оожум океан девискээрлеринде АКШ-тың милитаристиг политиказынга, Вашингтон—Токио — Сеул аразында шериг-политиктиг бөлүктү тургузарынга, КУДР-нуң тайбыңга ынак санаалдарын тоол көрбейн, Корейниң ийи башка турар чоруун быжыглаарынче барыын күрүнелерниң оралдажышкынкынарынга удур каттышкан эделишкиннерни үргүлчүлээринң чугулазын онзалап демдеглээн.

Республиканың Президентизи, Национал хосталганың Сандиножу фронтузунуң Национал удуртулгазының кежигүнү Д. Ортегага баштаткан Никарагуаның делегациязы-биле М. С. Горбачевтуң болгаш ескеда совет удуртукчуларның ужуражышкынкарының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген. Боттарының Төрээн чүртүнүң хостуг болгаш хамаарышпас чоруу дээш никарагуа улустуң эрес-маадырлыг демселинге Совет Эвилелиниң эп-сеткил каттыштырып турарын аңаа база көтөп бадыткаан. АКШ-тың администрациязы делегей харылзаалараның инитизи-биле хүлээп алдынган норма-чижектерни үревишаан, никарагуа улуска удур улуг хемчээлдиг экономиктиг агрессияны эгелеп, күрүне терроризминиң политиказын чорудуп, ол чүртке удур чарлаттынмаан дайынын калбартып турар, амгы үеде Никарагуаны деткиринин болгаш Төп Америкада байдалды политика талазы-биле шын шиитпирлээр дээш тоделинишкинни калбартырынын улуг ужур-дузазын онзалап демдеглээн. Даштыкыдан албадаашкын болгаш холгаарлаашкын чокка хостуу-биле демократтыг, хамаарылга чокка хөгжүүр эргезин камгалап турар Никарагуа-биле делегейниң эп-сеткил каттыштырылгазы тайбың, удустарының хосталгазы болгаш суверенитеди дээш, делегей эрге-чурумнары болгаш КНО-нуң Уставының үндезинн принциптерин сагыры дээш нияти демиселдиң чарылбас кезээ боол турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң туралыңга экономиктиг болгаш социал политиканың социалистиг болгаш ескеда эп-найыралчы чүрттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарының, оларның бистиң бөмбүрзек кырынга тайбың болгаш буруңгаар депшилге дээш идепкейлиг демиселиниң чамдык ескеда айтырыгларын чугаалажып көрген.

ДАЙЫН ХООЧУННАРЫНЫҢ БОЛГАШ АҢАА ӨЛГЕННЕРНИҢ ФРАНЦУЗ РЕСПУБЛИКА КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ НАЦИОНАЛ ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ

Тайбыңга, бүгү кижи төрелгетенге үндезин үжүр-дузалыг Женевада совет-америк чугаалажышкынынарның чедиишкинниг болурунга сонуургалды илереткен силерниң чагаадар-биле улуг кичээнгейлиг таныштым.

Дайын деп чүл ол дээрзин дайын хоочуннары кымдан-даа артык билир болгаш, оны база катап болдурбазын кызымаккайы-биле чедип ап турааолар. Ылаңгыя бистиң бөмбүрзээвистин хүл-ыяба болдуруптар аргалыг ядролуг чепсекти ажыглаар дайынны болдурбазын чедип ап турар.

Космосту милитаризастаарын баш удур болдурбазының дугаңында стратегтиг чепсекти болгош оруумак ыракшылдың чепсээн радикалдыг кызырарының дугаңында тодаргай чугаалажышкынарны кылыр дээш быжыг шиитпирлиниби-ле Совет Эвилели Женевага барганының силерни бүзүредип болуур мен. Чепсегленишкиннерни кызырарының дугаңында чугаалажышкынарны кылып турган-ла, ол үеде оларны улам күштелдирери таварышпас болган телээде, бистер Совет Эвилели болгаш АКШ чугаалажышкынарының бүгү үезинде эртем-шинчилел ажылдары-биле катай-хаара космостуң согуушкуннуг боо-чепсээн чогаадып тургузарына, шенээринге болгаш сайгара тургузарынга мораторийни доктаадырын, боттарының шаап халдаашкынның стратегтиг боочепсээн чаңгыс деңнелге тударын саналдаан бис. Оон-биле чергелештир ортумак ыракшылдың америк ракеталарын Европага сайгара тургузары, ындыг болганда Совет Эвилелиниң талазындан харыы хемчегларни боттандырып чорудары сонсаттынган турар ужуруут.

Дугуржулгаларны чедип алырын чиигедир телээде, бистериниң бо чылдың апрель 7-ден эгелээш, боттарывыстың ортумак ыракшылдыг ракеталарывысты сайгара тургузарынга мораторийни чаңгыс талалыг чурум-биле кииргенивисти болгаш чаа америк ракеталарны тургузуп турары-биле холбаштыр Европага ескеда харыы хемчегларни боттандырып чорударывысты сонсаткаңывысты билир болгай силер. Биргээр чугаалаарга, бистер дугуржул алырынга боттарывыстың күзелиивисти делегейге чүүлдүгүзүнүүшкүнү алган тодаргай ажыл-херек-биле бадыткаан бис.

Бистиң доктаамал, принципиалдыг политикавыс ындыг. ССРЭ боо-чепсекти дужуренче болгаш ядролуг чепсегленишкинни кызырарынче шын-на сеткили-биле чүткүп турар. Бистиң чүртүвүс 1982 чылда-ла ядролуг чепсекти бир дугаарында ажыглаавас хүлээлгени бодунга алган болгаш ядролуг чепсектиг ескеде-даа күрүнелерни ооң үлегерин эдерөрмүнче кыйгырган. ССРЭ 1983 чылда спутникке удур чепсекти космосче ундүреринге ескеде күрүнелер база-ла ындыг хемчеглерни алыр үеге чедир мораторийнин түргүскенин чаңгыс талалыг чурумбиле чарлаан. Ол ийи хүлээлгелер амгы-даа үеде күштүг хевээр боол турар. Бистер ол ышкаш ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың стратегтиг шаап халдаашкын чепсектерин дөрттүн биринге болгаш оон-даа хөйнү кызырарын база санаалдаан бис. Америк администрация ол инициативаларның чаңгысынга-даа тодаргай харыны бербээн.

Ам-даа, Женева чугаалажышкынарының бирги эзлекээ барымдаалап алыр болза, АКШ-тың телээлекчилеринде дугуржулганы чедип алыр хөөн илереевий турары харааданчыг. Харын мырыңай ескечүүл шуут илдең: АКШ боочепсектерин эдерге бүдүрерин улам киткедип ону космосче нептередирин идепкейлиг чедип алыксап турар. Женевага чедиишкинниг болурунга дең эргежок болгаш дең айыыл чок чоруктуң принцивин шыңгыы сагывышаан, дугуржулганы чедип алырынга кайы-кайызының-даа ак сеткилдиг политиктиг тура соруу херек. Делегейде нарын болгаш дүшкүүрлүг байдал база чугаалажышкынарда бергедээшкиннер турзакчок, бис үгаан-сарыындыг идегелдн ышкынмаан бис.

Бистиң чугаалажышкында кады олуруп турарларывыс тайбыңны болгаш боо-чепсекти эдерге бүдүрерин сонсадырын күзеп турар улустарның үнүн дыңнай бээр боор деп идеген турар бис. Угаансарыылдыг чорук, политиктиг боттуг чорук болгаш тайбың келир үе дээш харысеяганы медереп билирп ескеде чүүлдерни ажып эртер боор деп идеген турар бис. Амыдыран чүрттаар боттарының эргезин үлүстер камгалап шыдаар деп бүзүреп турар бис.

Бо түңнерде совет киижилер Улуг Тиилелгенниң 40 чыльын калбаа-биле демдеглеп турар. Киижи көөр хөөн чок фашизмни чылча шаварының хергежиге гитлержилерге удур коалициялың талазы-биле боттарының эвилелчилеринге салыышкынын олар чогууру-биле үнелеп көрүп турар. Бистиң ниити тиилелгевиске боттарының телептиг үлүүн киирген эрес-маадырлыг француз патриот солдаттарны болгаш партизанларны бис утпаан бис.

Бистиң ханы бүзүреливис өзүгаар алырга, киижи төрелгетенде ядролуг үзүткаашкынның айыылын чайладыры дег ынаңгаш хөйниитининң телээлекчилери ол сорулганы шиитпирлээри дээш улам идепкейлиг болгаш шиитпирлиг турушкан тудум, чедиишкинниг болурунга аргалар үлгедыр.

М. ГОРБАЧЕВ.

* * *

Дайын хоочуннарының болгаш аңаа өлгеннериниң француз республика ассоциациязының национал чөвүлелин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганга чагаа чоруткан. Массалыг ол француз организациянның кежигүннериниң аразында хөй-хөй киижилер делегейниң иниити дайынының чылдарында совет киижилер болгаш американнар-биле кады фашизмге удур жин коже демисежип чораан деп ында демдеглээн. Дайынның француз хоочуннары делегейде боочепсекти эдерге бүдүрери калбарып турары-биле холбаштыр хөлү дүвүреларын илереткен турар. Ийи улуг күрүнениң аразында шериг мөсилдежишкинни болур чүве болза, ол албан адролуг кылдыр өөскүүр, ол чорук бүгү киижи төрелгетенге халаптыг болгаш эгиттинмес салдарлыг болур деп чүвени медереп билип турар бис деп чагаада чугаалап турар.

Ядролуг болгаш космос чепсегленишкиннериниң талазыбиле чугаалажышкынарны эгелээр дугаңында ССРЭ биле АКШ-тың аразында дугуржулганы байыр чедирип хүлээп албышаан, чагаанның эзлери ооң сорулгазы болза, советамерик кады кылган медегелерде демдеглээни дег, боочепсектерни эдерге бүдүрерин космосче таратпазынче болгаш ону чер кырынга сонсадырынче, ядролуг боочепсектерни кызыгаарлаарынче болгаш кызырарынче стратегтиг дең-дескн байдалды быжыглаарынче угланган боттуг дугуржулгаларны ажылдап кылыры кылдыр чарлааны болур деп демдеглээн.

Бир эвес космосту милитаризастаар талазы-биле эртемшинчилелдерин болгаш ону эгелээрин сонсадыр болза, чугаалажышкынар эки байдалдарга эртер ийик деп, чагаада демдеглээн, чүге дээрге боо-чепсектерни эдерге бүдүрериниң чаа үе-чадазын болдурбазы-биле чугаалажышкынарны кылып тура, ооң чаа үе-чадазын эгелээр болза, ол чоттуг эвес чорук болур ийик. Чугаалажышкынарның эртип турар үезинде чаа ракеталарны сайгара тургузарын сонсадыр болза, чугаалажышкынар улам ажыктыг болур ийик. Ол чорук дугуржулгаларны улам таарымчалыг байдалдарда дилеп тывэрынга арганы бээр.

Женева чугаалежышкынкынары улустарның идегелин шиитпирдиил, шыдаар боор деп идегелди документтиниң түңнелинде илереткен.

ӨЛҮМ ЧОК МААДЫРЛЫГ ЧОРУК

Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. КУЛИКОВ, ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы — Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Каттышкан Чепсектиг Күштериниң Кол командылакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры

Совет күрүнениң тевегузүнде, ооң Чепсектиг Күштериниң маадырлыг чыл демдеглелинде 1945 чылдың май 9 онзагай черни эзлеп турар. Ол хүн бодунуң хемнээлиниң болгаш кадыг-дошкунунуң талазы-биле түрүп көрбээн тулчуушкун, делегей империализминиң эң-ме реаксылыг согукчу күжү — герман фашизмге удур Совет Эвилелиниң 1418 дүн, хүн иштинде чорудуп келгени тулчуушкун тиилелгелии-биле доозулган.

Дөртен чыл бурунгаар совет улус, ооң эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштериниң дайынчылары төөгүге кээтүп көрбээн маадырлыг чорукту, Чер кырынга тайбың болгаш амыдырал-чүрттелга дээш маадырлыг чорукту кылган. Олар социалистиг Төрээн чүртүмүң алдарын, хосталгазын болгаш хемаарышпас чоруун камгалап алган, гитлержи Германиянны болгаш ооң эвилелчилерин тиилээримге, фашистиг кулдаңыышкынын Европаны хостаарынга, делегей цивилизациязын камгалап алырынга шиитпирлиг салыышкынны киирген.

* * *

Совет Эвилелиниң фашистиг Германиягга удур Ада-чүрттүң Улуг дайыны 1941 чылдың июнь 22-де эгелээн. Дан бажында, дайын чарлавайн, гитлержилер ооп ёзу-биле агшериин совет чержг халдадып киирген. Германияның фашист чагырыкчылары ачаанның дайыны-биле Совет күрүнени үзүткаар, социализмни чок кылыр база бистиң чүртүвүстүң девискээрин болгаш бойдус байлактарын эжелеп алгаш, делегейге тергиндээринче орук ажыдып алыр боданаан. Дайын Совет Эвилелинге удур бодунуң шериниң кол кезиин — 190 дивизияны (5,5 миллион шеригни), 4300 хире танкыны, 5 муң чыгыы дайынчы самолётту, 47 муң үгер-боону болгаш миномётту, 190 ажыг дайынчы корабльди октаан. Ол хире күштүг дайзынга удур түржүп шыдаар хире ындыг күрүне буржуаз Европага турбаан.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чүрттүң камгаланыр аргазын быжыглаар дээш дайын мурнунда-ла улуг ажылды чоруткан болгаш дайын үезинде чүрттүң амыдыралын кыска хуусаада шериг чурумунче киирген.

Делегейниң ийиги дайынының үезинде фашистер эң башгайгы улуг аштырыышкынга Москва чанынга таварышкан. Совет Армия гитлержилерниң «тиилеттирбазынны» дугайында хоозун чугааны сый шапкан. Москва чоогунун тулчуушкунунга тиилелге дайынга үндезин эргилденин эгезин болган.

Сталинград чоогунга болгаш Курск эзтээзинге чылча шавыышкыннар ол үндезин эргилдени быжыглаан. Совет Чепсектиг Күштериниң ооң соондагы чайынналчак тиилелгелериниң ачызында, 1944 чылда бүгү совет чер гитлержи эжелекчилерден хосталган. Ооң дараазында олар өндүр улуг хостакчы хүлээлгезин күүсеткен. 7 миллион хире совет дайынчылар бир чыл ажыг үенин иштинде Европа чүрттарының девискээрлеринге дайзын-биле эрес-дидим тулушкан болгаш оларның 11-им долузу-биле азы кезекчамдыызын хостаан.

Фашист ароатан чылча шаптырган, гитлержи Германия чугаа чокка дүжүп берген. Эвилелчи хүлээлгезинче шынчы Совет Эвилели удаваанда милитаристиг Япония-биле дайынче киргеп. Совет шериглер кыска хуусаада ооң кол согукчу күжү — Квантун армиязын чылча шапкаш, Азияның элээн каш чүрттарының улустарын хостаан.

Фашистиг эжелекчилер-биле Югославияның, Польшаның, Чехословакияның шериг кезектери болгаш партизаннары, Болгарияның, Румынияның, Албанияның, Венгрияның патриоттары, Удурланыышкын шимчээшкинниниң база антифашистиг чажыт организацияларның киржикчилери эрестиг демисешкен. Хосталга дээш демиселдиң мурнуку одуруунга бодунуң улустарының шынчы оолдары — коммунистер турган. Делегейниң ийиги дайынынга тиилелгени чедип алырынга улуг салыышкынны АКШ-тың, Великобританияның, Францияның, Кытайның антигитлержи эвилелдиң ооң күрүнелериниң улустары болгаш шериглери киирген. Ынчалза-даа фашистиг Германияны чылча шаварынга шиитпирлиг салыышкын Совет Эвилелинге болгаш ооң Чепсектиг Күштеринге онаажыр.

Совет-герман фронт делегейниң ийиги дайынының кол фронтузу турган. Мында узуткаттырган, түттүрган азы чылча шаптырган немец дивизияларның саны 607. ССРЭ-биле дайынга Германия 10 миллион киижизин чидирген, ол делегейниң ийиги дайынынга ооң иниити когаралының дөрттүң үш кезии болуп турар. Ооң аңгыда чепсээниң болгаш шеригнг техниказының 75-тен хөй хүүзүн база ында чидирген, англи-америк шериглерге 176 дивизия чылча шаптырган. Ооң-биле кады совет шериглерге удур Вермахтың эң эки шерии түлчуп турганын база демдеглээр үжүрлуг.

Улуг Тиилелге дүрүм ёзугаар болган түүл болуур. Ол социализмниң артык шынарларын долузу-биле ажыктаан, ооң экономика, социал-политика болгаш угаан-бодал талазы-биле чедергей улуг аргаларын көргүскен.

Дайынның 4 чылының дургузунда совет шериглер 50 ажыг стратегтиг операцияны, 250 хире фронт операцияларын, муң-муң түлчуушкуннарны эрттирген. Оларның дыка хөйү делегейниң шериг уран аргазының алдын фондузунда киирген.

Бистиң Улуг Тиилелгевистин хөй-ёзут киирикчизи болгаш организакчызы ленинчи Коммунистиг партия болган. Ол бодунуң хөй талалыг ажылчорудулгазы-биле политиктиг, күрүне болгаш шериг удуртулгазының армияның болгаш чонның, фронтунуң болгаш тылдың быжыг чөмгыс аай чорууң хандырган. Ол бөдү өзүлүг-ле түлчүп турар партия турган. Дайын төнүп турда дөрт шериг киижиниң бирээзинле коммунист турган. Олар түлчуушкуннарга эрес-дидим чоруктуң үлегерин көргүзүп турган, ооң ачызында Совет Армия массалыг маадырлыг чоруктуң армиязы апарган. 11 муң ажыг киижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан, 7 миллион ажыг дайынчылар, муң-муң кезектер орденнер болгаш медальдарбиле шаңнаткан.

Амгы үеде империалистиг агрессчи күштер коммунизмге удур «ыдыктыг дайынны» чарлаан. Бистиң чүртүвүстүң мырыңай-ла чанында америк «Першинг-2»-лерни болгаш чалгынныг ракеталарны тургузуп турар. Пентагон космосче чүткүп турар. Барыын Германияда ажээн негекээр хөөн күштелип, дайын соондагы Европаның кызыгаарлары «түр чүвел» дээн медеглелдер ооп дыңналып көзээ турар апарган. Ыраккы Чөөн чүктө Японияның чагырыкчы бөлүктери миятарисчи орук-биле улам чаа

[Уланчызы 2-гн арында].

ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫВЫСКАН

Ада-чүрттүң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чыл ою-биле холбаштыр база немец-фашистиг эжелекчилерге удур тулчуушкуннарга эрес-маадырлыг чоруктары дээш тыва эки турачыларның аттыг шериг эскадронунуң комиссары чораан Моңгуш Танзынович **Байскланга** болгаш 5-ки согуушкун армиязының 92 дугаарлыг тускай танк полугунун саниструктору чораан, амгы үеде пенсионер Мария Прокопьевна **Ермишкинага** улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунун шиитпирин өзүгаар **«Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы»** деп атты тывыскан.

Дайынның хоочуннары тайбың черде аас-кежиктиг ажы-төлү-биле базып олурлар.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ МӨҢГЕ ЧУЛАЗЫНДА

1941 1945

ӨЛҮМ ЧОК МААДЫРЛЫГ ЧОРУК

(Төнүүн. Эгези 1-ги арында).

базымнарны кылып, ооң политиказы агрессчи НАТО бөлүктүң политиказы-биле улам чоокшулажып бар чыдар.

Амгы нарын байдалда СЭКП, ары-дүңма чүрттарның марксчы-ленинчи партизилары кедергей аар үне-биле чаалап алган тайбыңны камгалаар дээш олардан хамаарыжыр бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. «Кижи төрелгетенниң тайбың келир үези» дээш демиселге аштырыышкынга таварышпас күш болза, социалистиг күрүнелерниң сырый каттыжылгазы, ооң экономиктиг болгаш камгалал күчүзү, делегей аразында тоделиишкиннерниң чаңгыс аайы болур» — деп, партия ТК-ның апрель Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев демдеглээн.

ССРЭ, социалистиг дем каттыжылгазының эске-дээ чүрттары боттарының камгалалыр аргазын быжыглаар ужурга таварышкан. Бистиң чүртувустуң Армиязы болгаш Флоду чепсектиң эң чаа системалары болгаш амгы үениң шерниг техниказы-биле хандыртынган. Оларның дайынчы аргазы улгатккан.

Бодунуң камгалал күчүзүн, боттарының болгаш каттышкан чепсектиг күштерин быжыглаарынче Варшава Керээзиниң күрүнелери үргүлчү сеглиш салып келген. Социализмниң төөгү талазы-биле камчаар-дээ аажок улуг чаалап алышкыны болза агрессчи НАТО бөлүктүң күрүнелериниле шериг-стратетиг дең чорукту чедип алганывыс болур.

Европаның улустары 40 чыл иштинде дайын көрбейн чүрттеп келген. Ол дээрге Совет Эвилелиниң аажок улуг ачызаавыязы-дыр. Ооң өлүм чок маадырлыг чоруу тайбың келир үезе кижи төрелгетенниң оруун чырыдып берип турар.

(СЭТА).

АДАЛАРНЫҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Кызыл гарнизонунуң дайынчылары, офицерлери фашистиг Германияны чыыча шапкан Тиилелгениң 40 чыл ойнга дайынчы болгаш политиктиг белеткел талазы-биле чедишкиннерлиг ужураштыр.

Н шериг кезээнде улут лейтенант Е. Г. Тулуповтуң командылаан ротазының дайынчылары бөлүктер аразында социалистиг чарышка идепкейлиг киришкеш, мурнуку одургуу эвлээшкинерниң санында киргеп.

Хөй националдыг ачы-дүңмалыышкы совет кижилериниң оолдары бо хүнүерде Төрээн чүртүнүң, чонунуң, оон тайбың күш-ажылының камгалакчылары ук ротада боттарының хүндүлүг хүлээлгези — шериг албанын чаңгыс ет-бүлениң ажы-төлү дег, найыралдыг эрттирип турарлар.

Бо бөлүкте орус, украин, казах, армян, грузин, узбек дээш оон-даа өске нациинның төлээлери эвээш эвес. Чижээлээрге, аназ дайынчы Г. Аширбаев Узбек ССР-ниң Коканд хоорайындан кыйгыртқан. Ол кыска уе дургузунда эш-өөрүнүң, командирлериниң дузазы-биле шеригниң парын техниказын тергиин эки шиитээдип ап, командирлериниң бүзүрелин чаалап алган. Совет Армиязының тергиини, бирги класстың специализи О. Серегин маадырхоорай Волгоградтан келген. Ол прапорщик В. Оюнуң командылааны салбырында аныяк дайынчыларны шериг хереэнге өөредириниге үлүүн киргеп. Тюменьчилер, аназ дайынчылар В. Андрушевский, А. Захаров, Ю. Трещеткин оларга улуг прапорщик Ю. Антыпин сүмезин кадып, дузалажып турары.

Найыралдыг рота дайынчы, политиктиг белеткелге улам садыгып. Төрээн чүртүнге төлептиг бараан болуруңга бүзүреллиглер.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: улуг лейтенант Г. Тулуповтуң командылаан ротазының дайынчылары дайынчы техниканың ажаалдазын кылып турары: старшина О. Серегин; аназ дайынчы В. Гаврилов биче биче сержант Ф. Шепоткин (ортузунда солагай таладан); аназ дайынчылар В. Андрушевский, А. Захаров, Ю. Трещеткин оларга улуг прапорщик Ю. Антыпин сүмезин кадып, дузалажып турары.

Авторуң фотолары.

ИДЕГЕЛДИГ САЛГАЛ

ССРЭ-биң Чепсектиг Күштеринге шериг албаны эрттирери — бистиң чүрттүң хамаазы бүрүзүнге бедик алдар болгаш ыдыктыг хүлээлге. Совет дайынчы ажылчы чонуң бедик бүзүреллиге бүргеткен. Аназ долга боону тутказ, Төрээн чүртүн, оон хостуг болгаш хамаарышпас чоруун камгаларыңы дег ыдыг улуг алдар чок. Совет дайынчы бодуңуң Конституциязының ёзугаар хүлээлгезин күүсетиишаал, оонниле кадыг ССРЭ хамаазының кижиниң алдарлыг хүлээлгезин амыдыралга боттандырып турар.

Чепсектиг Күштерге шериг албаны эрттиреринің алдар, хүндүткелдиниң демдеглевишаан, ооң амгы үеле нарының болгаш ыдыг-ла белең эвезин база чугаалар аннар. Чыл келген тудум дайынчы техника болгаш боо-чепсек улам-ла нарыыдан турар. Амгы үениң шериг хереэ техниказы бызылыг ажыглаа биларни негеп турар. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга «Бис моон-даа соңгаар ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери бистиң Ада-чүртүвүстү, ооң эвилелчилерни камгаларынга бүгү-ле чүве кеңзээде белең түрээш, бисче кым-даа күжүн дегевезин дээш күжүвүстү харамнаннас бис» — деп чугаалаан.

Бистиң бо хүнүеривисте Совет Чепсектиг Күштериниң кол составы дайын үезинниң бергезин, тиилелгениң өөрүшкүүрүн, аштырыышкынның кадыг-бергезин көрүп көрбээнниң солдаттар, сержанттылар, офицерлер, оларның дыка хөйү фронтучуларның ажыл-төлдери болуп турар. Ынчангаш уе эрткен түдүм улут Тиилелге биске улам эргим болуп бар чыдар.

Европаның төөгүнге, Эльбаның болгаш ортаакы Дунайның эриктеринге дайынның соолгу чаңгыс дыңналгадын бээр бөгүн 40 чыл эрткен. Дайынның бир мүн дөрт чүс он сес дүгээр хонуунда совет солдаттың тиилеттиргеп рейхстагтың кырынга кызыл туктуң ажыктаны-биле бистиң чүртүвүс долу тиилелгени чедип ап, делегейниң чоңгун фашист кулданыышкындан чарып алган. Күштүг болгаш кара сагыштыг дайзын-биле демиселге совет чон Коммунистиг партиязының мергеи угаанныг удуртулгазының ачызында моөң-шимаар талазы-биле артык күштүүн, массалыг маадырлыг чоруун, Төрээн чүртүнге кызыгаар-чок бердингенин бүгүң-биле хөргүскен. Империализмниң дайынзырак күштерни чыыча шапканы бүтү делегейге төөгүлүг ужур-дүзалыг болган болгаш кижи төрелгетенниң бүрүнгаар депшилгезинге шинтпиринг бүрүнгаар базым болган.

Амгы үениң аныяк салгалы адаларының акыларының революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чанчылдарын төлептин-биле шиңгээдип ап, школаларда, профтехучилищелерде, техникумнарда, ДОСААФ организациялларында шериг хереэниң кандыг-бир мергежилин өөредип ап турар. Дыка хөй өөредилге черлериниле шеригжилге өөредилгезин эрттирер талазы-биле амгы үениң кабинеттери дериттинген, таварымчалыг байдалдар тургустунган, өөредилге-материалдыг базаа улам эжиктип, ол бүгүнү шеригниң хүн бүрүдеги практиктиг дамыралы-биле холбаштырып турар.

Шеригниң эге билиг өөредилгези Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда, Каа-Хем, Таңды, Бии-Хем районнарда эки чорүп, дайынчы белеткелди Сөдиктиг деңнелге эрттирип турар. Сарыг-Септин № 1, Кызылдың № 1, Бәй-Хаактың ортумак школаларында шеригниң эге белеткелиниң удуртукчулары В. Дорофеев, В. Леватов, А. Абросимов боттарының школаларында эки материал-техниктиг базаны тургускан, боттарының дайынын толаргай тургузуп, практика-биле холбап турарлар.

Республиканың районнарында болгаш Кызыл хоорайда совет улустуң Ада-чүртүнүң Улуг дайынынга фашистиг Германияны Тиилээнниниң 40 чыл ойнуң бүдүүзүнде аныяктарның шериг албаны эрттирериниге белеткел ажылдары бүгү талалыг чорүп келген. Февральда республикага эрткен камгалал-массалыг ажылдар айы «Тиилелгениң гуктарынга деңнежиңнер» деп кыйгырыгның адаа-биле район бүрүзүнге массалыг чорүп турган. Барык район бүрүзүнге Совет Эвилелиниң Маадырлары Михаил Бухтуев болгаш Хомушку Чүргүй-оолдуң маадырлыг чоруктарынга тураскаатказ митингилер, темаллыг кежээлер, ужуражылгалар, спортчу маргылдаалар болгулаан. Ыңдыг ужуражыышкынларга Совет Эвилелиниң Маадырлары Н. Макаренко, Л. Ефимов, дайынчы орденнер кавалерлери К. Чамзырын, А. Михайлов, Дресвянников, А. Ак-оол, М. Ортуп-оол, М. Ермишкина болгаш өскелер-даа аныяктар мурнуга боттарының дайынчы оруктарын сонуургадып, патриотчу, интернационалчы кижизидилгеге боттарының эвээш эвес үлүүн киргеннер.

Бистиң чаңгыс чер-чүрттүттуларывыстың шериг албаның эрттирип турарының дутайында база эвээш-эвес эки үнеледдер кээп турар. Оларның чамдыктары боттарының Төрээн чүртүнүң мурнуга ыдыктыг хүлээлгезин эрестин-биле күүсеткеш, бо хүнүерде күш-ажыл фронтузунда үлегерлиг ажылдап турарлар база бар. Оларга Өвүр районундан Кызыл Сылдыс орденниң кавалери, аназ дайынчы М. Ооржак, Таңды райондан «Эрес-маадырлыг чоруу дээш» деп медальдың эзилекчизи П. Черепанов, Чаан-Хемчик райондан «Дайынчы ачы-хавыязы дээш» деп медальдың эзилекчизи И. Оолакай, Улуг-Хем райондан С. Канчыыр, Кызыл хоорайдан С. Конгак болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Дайынчы алдарның болгаш фронтучу чанчылдарның уламчылакчылары — армияның болгаш флоттуң дайынчылары Төрээн чүртүнүң айыыл чок чоруу дээш боттарының бедик харыысалгазын эки билип, политиктиг болгаш дайынчы белеткелди бедик деңнелге чорудуп турарлар.

В. КОЗЛОВ.
республиканың шериг комиссары, подполковник.

ЭҢ УЛУГ БОЛУУШКУН

Ада-чүртүң Улуг дайынынга Тиилелгени совет улус чер кырынга тайбыңның болгаш амыдыралдың эрге-аажок-тыгын ёзугаар чедип алган. Бүгү кижи төрелгетен фашистиг күлдаңышкынган бодунуң чайлаанын, бодунуң хосталыышкынын делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң ачызында чедип алган. Совет-герман фронт дайынның бүгү дургузунда эң-не кол, шиитпирлиг фронт боол келген. Ол бүгүнүң дугайын Москвага май 6-да болган совет болгаш дөштыкы журналистерге парлалга конференциязынга чугаалап турган. Оны Ада-чүртүң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинниң бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дүзезын, демдеглээрингге тураскаткан.

Фашизмниң күштерин ашкан Тиилелге делегей болуушкуннарының бүгү байдалдарынга эң ханы салдарны чедиргенин парлалга конференциязының киржиичилери демдеглеп турганнар. Ол кижи төрелгетенниң төөгүзүнге чаа уе-чадазын санап эгелээн уе болбушаан, ооң ужур-дузазының талазы-биле оны XX векттиң эң улуг болуушкуну деп санап болур.

(СЭТА).

ӨӨРҮШКҮЛҮГ МЕДЭЭ

Ынчан бис Бии-Хем эриинге Тапсы-Аксы суурнуң чанынга каттышкан мал ажылдыг көзек аалдар чүрттеп турган бис. Дайын эгезинден тура-ла, ооң төнчүзүнге чедир ол аалдарның чаңгыс медээчизи хогуг-баштак солун аажы-чанныг Өртээлек Оюн дээр ажыл турган чүве. Ол Кызыл биле Тапсы-Аксының ортазынга үргүлчү аргыжар, солун, сеткүүлдер эккээр. ону кижилерге таныштырар, дайын шолунде бүгү-ле боллуушкуннар дугайында медээлерни чонга тарадыр медээчи турганын бөгүн-даа кижилер сактып чугаалажып орарлар.

Май чаазының бир-ле эртени. Кызылдан келир улуг оруктан Өртээлек ажыл ортунда алгы ышкаш ак чүве тудуп алган, кара ескирлиг сыр кара маңы-биле алгырып-ышкырып хап олур. Өглериң улуг, бичче чону ол ажыйны ыяктан-на көруп кавапкан, чүү болган чоор деп кайгаан турлар. Аътты кижи тудуп алган солуннарын ол-бо чайган чор. Бистиң чонувысче чоокшулап ора-ла «Тиилелге! Тиилелге, эштер! Тиилелге!!» деп алгырарынга ой болду. Улус ам-на билип кавапкан. Кижилерниң өөрүшкү-маңнайы-даа аажок. Аалдың araттарын ол черинге дораан дайынның төнгенин байырлап, ооң дошкун, берге чыдарын чугаалажып, хөглеп, дойлеп-ла эгелээннер.

Ол аразында Өртээлек ажыл база катап-ла төөреп үнду:

— Бистиң Совет Армиязыс фашистерни чыыча шапкан-дыр, эштер. Хем ол чарында орус эштеривис аажок хөглээн, күжектешкен, ошкашкан турлар. Мен база кадайымны ошкап кавай деп—дээш, кадайын барып кужактай берди. Ол үгбай хоюн чаңгып, ашаан бодундан ыраадыр иткен, ынчалза-даа каттырган тур. Аңаа турган өске улустар база-ла чир-шөм кылдыр каттырыштылар.

А. ЛОПСАҢ.

УТТУНДУРБАС ЧЫЛДАР

Москваның Чаан чүк институдунуң Тыва база Моол Арат Республикаларга кадрлар белеткээр онза салбырже белүк сургууулду ТАР чазаа 1940 чылдың августа аъткарган. Сургуул аразынга киргенимге, улут черге — Москвага өөренир болганымга кызыгаар чок өөрээн мен.

Баштайгы дээреде өөредилгеге белеткел кичээлдер эгелээн, аңаа колдуу-ла орус дыл өөренип турган бис.

1941 чыл-биле чаа өөредилге чылы эгелээн. Программа өзугаар көрдүнген эртемнерни оңулдурукчулуг өөренип кириптивис. Бистиң дээш башкыларывыстың сагыш салып өөредип турары-дээ магалыг. Аңаа сорук киргеш, бот-бодуувска дузалажып, деткижип турган эрээн шуудал, бирги өөредилге чылын доскалак турувуста, Ада-чүртүүң Улуг дайыны эгелээн. Бүгү-ле чүвени дайын байдалынга таарыштыр тургускан.

Москвачылар-биле бир демей, кичээлден дашкаар шактарда хамааты камгалалының кыска хуусаалыг курстарынга өөренип, чамдыкта москвачыларның ополченнеринге каттыжып алгаш, дайынчы өөредилгелерге-дээ киржип турдувус. Хоорай иштинге электри чырыым пывыспастээн.

Бистиң белүктүң үргүлары кызыл крест организациязынга кирип, баштайгы медицина дузазы чедиреринең айтырыгларын кызымак шиңгээдип турганнар. Түскай курсту өөренип доозупкаш, кежигүн билеттерни болгаш хөрен демдектерни алган бис. Кызыл шеремге белек, дузаламчы чыырынга тыва сургууулдардан Н. Өпеш, Серен-Шимит, М. Седенбия болгаш оон-даа өскелер идепкейлиг киржип турган. Ылаңгыя балыглаткан дайынчыларга кызыл крест организациязын дамчыштыр хөнүвыс дужаап турган бис. Эң баштай бистерден эки турабила хөн дужааган тыва сургууулдар Б. Болдур-оол, М. Момбужай, М. Лопсан-оол, Серен-Шимит, О. Болат олар болган. Ынчан мен кызыл крестиң бир болуүнүң дергезы турдум.

Бүгү-ле чүве дүвүрээзинниг-даа бол, өөренмиваан бис. Өөредилгеден дашкаар уеде москвачылар-биле кады танк дүжер оңгарларны кезып, бүгү ажылды хөл-биле кылып, соорту, дажыглап турган бис.

Чайгы дыштанылгада чүртүвүсче чөнер үжүлүг турган бис. Ынчалза-даа моол, тыва сургууулдар шупту артып калгаш. Оңа хем эриинде бир совхозка сиген белеткелинге ажылдап чайладывыс. Барган совхозувус ажыл-ишчилери шупту хергээженнер, үргүлер, кырганнар. Ынчангаш сиген белеткели доостурга, улаштыр дүжүт ажаалдазынче кирдивис. Аңаа октябрьга чедир ажылдаан бис. Дайын үези болганда амыр, тайбың чүве кайда боор. Бир катап немец самолёттер кырывыс-биле үжүп эртken. Десант октаан боор дээш, колдарывыстан чаттынчап алгаш, тараа шөлүн бир кылдыр дилээн бис. Сеременкелде хорамча чок.

Октябрь эгезинде Москвага кээривиске, Гайдар улам дуурениг апарган болгаш. Хоорайның кыдыында чамдык бажыңнар бузуулган. Агаар медээзи дүнде 3—4 удаа болур. Кырган, чалыы москвачыларда дүш-даа кайда боор. Медээ боор-ла. подвалдарже, камгаланыр черлерже, метрозе кирер...

Октябрьның нйнги чартыында бистиң институтту Москведан Узбек ССР-ниң Фергана хоорайже көжүрер деп дужаал үнген. Бир кежээ мүңгеш, караңгы, бараан соорту вагоннарга бисти олуртупкан. Олуут-даа чок. Хүндүс поезд шимчевес, ынчангаш дүне чоруур. Москвадан үнары дыка берге болган. Ол хоорайга ирай деп чедип келгеш, көжээжиниң алды шактан дүн ортузунга чедир өөренип турдувус. Аңаа баарга, амыр чүве кайда боор. Өөренмиилер түндүс, бис дүне өөренип, чаңгыс школаны ынчаар ажылгап турганывыс ол. Бажың-балгат чедишпес, эвакуациягa келгеннер база долу. Чамдыкта чүрттеп турган черивиске, оруннар кырынга олуруп алгаш-даа өөренип турган бис. Өөредилгеден амгыда медицина курузун доосканнар госпитальдарга дежурныйлап, балыглаткан дайынчылар ажаал турдувус.

1942—1943 өөредилге чылын база-ла ындыг байдалга өөренип дооскаш, 1943 чылдың июльда Тывага чедип кээп, тус-тус хуваалганы алгаш, ажылдап кирген бис.

Мен Кызылдың дээренилге болгаш аъш-чем комбинеттерынга хостаткан партудуртукчу боол ажылдап кирдим. Комбинат база-ла Кызыл шеригге белең кылдыр хөй негей тоннар, хөвеңнинг чүвүрлер даарап турган. Аъш-чем комбинады белең үрелбес аязыбүрү чемнер белеткеп, посылкалап чорудуп турган.

О. СИРИНСО.

ТАЙБЫҢНЫ КАМНАҢАР

Мээң дайынчы оруум үш дайынны эртken. 1938 чылда Хасан хөлге япон милитаристтерниң халдавашкынын ойтур шеверынга киржип, дайынчы сегилды четтиргенимге ол. Шерег арбанындан чаа халашкаш, чаныл кээримге, ак финнер-биле дайын эгелээн. Катап база Кызыл шеригниң түрээлекинге кыйгыртып, ак финнерни базарынга киришпишим.

Балыгаткаш, госпитальга эмнетконим соонда, аалымче тур када чаныл келдим. Ынчалза-даа дыштанып чай турбаан. Ада-чүртүүң Улуг дайыны эгелээн.

Бистиң өг-бүлевиске 9 алышкылар турган. Ажы-ээлы фронтуларга, кезектерге шупту дайылдажып чораан бис. Москва чоогунга болган тулчуушкунга башкай киришпишим. Удаваанда мени хайгыылчылар кезээче шилчиткен болгаш бүгү дайынны аңаа эрттирдим.

1945 чылдың Май 9-га чедир чүнү көрүп эртпедим дээр. Эш-өөрүмнүң өлүм-чидими, фашистерниң дерзин үүлгедиглери, үреэлп-бузулган хоорай, суурлар, өртенип-күюктаалган төрээ шөлдөри... Мээң ачылаарым Петр биле Константин фронтуга маадырлыы-биле мончаннер. Бодум үш катап белыгаттым.

Ол бүгү сагыжымда артып калган, үттундурбес. Чаа дайынны ынчангаш көөр хөнүм чок. Чер кырынга аас-кежиктиг амыдырал, тайбың күш-ажылдан артык чүве кайын турар. Аныяктарга чагыым мындыг: адаларның нзел кеен оруундан чандыр баспайн, Төрээн чүртүвүстүң сайзыралынга үлүүлер кадып, чүрттеңдерге. Кажан-даа чаа дайын болдурбаңар, ооң өскүдүкчүлерин-биле чаныш-сыныш чок демисежиңер.

В. ЩЕРБИНА.
дайын хоочуну.

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН МЕН

Ада-чүртүң Улуг дайыны эгелээн. Чайын ортумак школаны дооскаш, республикага баштайгы Кадык камгалал дамыжының чанынга организастаттынган медицина курузунче өөренип киргеп турган мен. Ону доозуп аары боладукмаан.

1942 чылдың февральдың бир соок, чыварлыг эртенинде чаңгыс классчыларым Виктор Антипин, Николай Рыков олардыле Төрээн чүртүң камгалалы дээш аъттанган бис. Бистиң соовус-биле өске өөрүвус: Серафим Шуклин, Иван Сермавкин, Константин Чемков, Александр Юневич, Василий, Николай Лысковтар, Алексей Шебалин олар чорупкан болган.

Черногорскиге үш ай хуусаалыг тускай белеткелди эрткеш, Абаканга тургустунуп турган 957-ги адыглыг полктуң чадаг шериг салбырының командирин болуп, сержант эргелиг, Барыын чүкче хевкан мен. Кеззээвис Воронеж фронтузунуң составыныга каттышкан. Воронеж областа Лиски демир-орук стенциязы дээш тулчуушкун уттундурбас. Бажың бүрүзү дээш немецтер-биле сылба тутчуп, сери, подъезд адаандан, подвалдардан дайзынны автоматтарывыс-биле сырбайты сывырып үндурүп турдувус. Бир доора кудумчуга бистерни — козек дайынчыларны дайзынның үжен хире солдады ийи талалапкан. Аткаарлаар дүрүм биске турбаан. Кожа чораан взводтар, солдаттар бисти деткээн. Деминг күжүвүске дайзын тыынмаан, ийи немецти тудуп алган бис. Ол тулчуушкунга он талакы эктимче балыгладыпкан мен. Ийи, үш удаа балыгладыпканымдан дайынның төнчүзүнге чедир фронтуга артар аргам чок болган. Амгы уеде ийнги белүктүң нвалидин болзумза-даа, чонумга, Төрээн чүртүмга бараан боол ажылдаавышаан мен. Дайынчы чаңгыс классчыларымдан А. Шебалин, С. Шуклин олар ээп чеңеп келген.

1942 чыл черле аар болган. Тулчуушкуннар Воронежке, Донга улам дошкуураан. Дайзын Сталинградче, Волгаже шургаш турупкан. Дайзынның өзү кара. Чежезинниң кырлырын хереккө албайн, семвайн чыда-ла, чаа-чаа күштү улейлай октоп-ла, бистиң Төрээн чүртувусче улам ханыпап, хоорайларны, суурларны ортедип, хүүктеп, кем чок чүрттахчыларны кыргып-хыдып, үптеп, колчаарап-ла турган. Ол уеде бистиң кызыгаарларывыска Германия чүс тозан хире шилиттинген дивизиязын, оон иштинде 33 танк дивизиязын моөңнеп алган турган. Ындыг улуг күш бүгү дайынчер төөгүзүнге турбаан боор.

Гитлержи араатаннар чежедаа чепсеглензе, совет кижилерниң, оларның эвилелчилериниң демнег кужу оон артык болган. Ленинчи партияның удуртулгазы-биле совет чон дайын чылдарының берге чылдарында чүрттүң экономиказын хензиг-дээ көшкөө кылбаан. 1942 чылдың ортан үезинде үлептүр бүдүрүүшкүнүң өзүлдези, Германияга бодаарга, каш катап үлаткан турган.

Совет дайынчы бүрүзүнүң сорулгазы — базым-даа аткаарлаавын, дидим түлүшкааш, тиилелгени чедип алыры.

Соруга күүсеттинген. Тиилелге бистиң болган. Ханывыс, дериис төп, аныяк назынывыс берип чораан чедип алган Тиилелге чүгле бистиң, совет чонувуу.

Улуг Тиилелгениң 40 чылының байырлалының хүнүнде: «Дайынны кажан-даа күзээс бис, ону көөр хөнүвүс чок. Ынчалзажок Төрээн чүртүвүсту камгаларынга кеззэде белен бис!» деп чоргаар чугаалаар бис.

С. ШАПХОЕВ,
дайынның, күш-ажылдың хоочуну.

ИЕНИҢ КҮЗЕЛИ

Тываның баштайгы турум чүрттакчылыг черлериниң бирээзи — Туран хоорай. Ол бо чылын бодунуң тургустунуп эгелээнинден бээр чүс чыл оюн демдеглеп эрттирип турер. Ада-чүртүң Улуг дайынының чылдарында оон орус чүрттакчыларының холу дыңзыг эр кижилерни барык догерезин фронтуже аъттаныпкан. Оларның орнунга назыдап кырааннар, хергээженнер болгаш назы четпээннер ажылдап артып калган. Снарядтар, гранаталар чазылбайн, октар сыпаавайн турзадаа, аңаа база-ла бодунуң фронтузу — күш-ажылдың фронтузу турган. Оон дайынчыларының бирээзи — хоорайның хоочун чүрттакчызы Анна Алексеевна ДЕЕВА. Дайын чылдарының дугайында ол мынчаар сактып чугаалап олурар:

— 1942 чылдың февраль 7-де оом ээзи Иванны фронтуже үдедивис. Аалымга бөш бичии уругларым-биле артым. Иванның аазының бис-биле кады турганы-ла эки болган, уругларымны ол чеден хар четкен кырган кунчуумга каапкаш, ажылдап чоруп каар мен. Ам ол үеним сактып кээп, ол бүгү бергеларын канчалаа ажып эртип шыдаан улус боор бис деп, кайгап-даа олурар мен. Кондыт-даа ажылды чажам дивейн кылып келдивис. Тараа-даа тарып, ажаары, сиген-даа кезари, ыяш-даа белеткээри дээш кылбас-ла чүве чок, шупту ажыл бистерниң — кадайларның, кырганнарның, назы четпээн уруглардың үлүүнге турган. Хүнзедир-ле үзеңейнип хунээш, дүне оорга-моюнчуң, хол-буттуң ыстап варыырындан човуурдап-даа хонгулаар үелер тургулаан.

Бир-ле чүвени кылып, ажылдап турзуңза-даа, үзел-бодал сагыш-сеткил фронтуда боор турганын ам-даа утпаан мен. Чамдыктарывыстың уругларының адалары, өскелериниң адаларының, оолдары, үшкүлериниң таныштары — шупту фронтуда. Сактып кээримге-ле, чүрээм сергип кээр: кандыгла чорлар ирги, күжүрлер! Бодуң безин эскербейн, чайгаар-ла орукче көрген турар сен. Почтачы чоруп ор ирги бе? Ону четтикпейн маназыңза-даа, коргарың база кончуг: чүнү-ле эккээр ирги?

1944 чылдың ийи айда бирле катап ажылдап турумда, кодээ Совет даргазы кээп, мени кый диди. Чүрээм эндеээн, диттип чадап. эдээн турган чеде бердим. Чер-дээр караңгылаш-ла дээн ышкаш болган, чүү боол турганын эки-ле сагынмас-тыр мен, ол бижикти чүгле соонда көрген мен. «Аңаа дайынчы Разанцев Иван Прокопьевич Төрээн чүртүнүң хосталгазы дээш демиселге маадырлыы-биле өлүртken. Невель хоорайның чоогунда ёкы-дүңма хөөрүнде орнукшуткаң» дээн болган. Уруглерым шак ынчаар өскүс ертылар. Оон бээр ам дөртен чыл ашса-даа, ол бүгүнү сактып кээримге, дүүн-не болган ышкаш хевээр. Ынчангаш барыын чүктүү дайынзырак идегеттериниң чаа дайын өскүдер дээш үзел-бодалдарын бүгү-ле сеткиним-биле бүрүү шаап, бистиң Черивиске мөңге тайбың турарын күзеп чор мен. Делегейге тайбың-на турза, чүнү-даа шиитпирлеп, чүнү-даа будүрүп болур. Ол бүгү кижиниң чаагай чоруунга, чаштарның аас-кежиктиг чүрттелгезинге бараалгаттынган турер үшүрлүг. Мээң —не кижиниң күзели ол, делегейниң бүгү нелериниң бодалдары база ындыг дээрзинге бүзүрээр мен.

ЧУРУКТА. А. А. Деева.
И. БАЗЫРЫҢ фотозу.

40 Дидимнерниң чүрээ чырып кʼыпкан 1945 1985

ВОЛГАГА ТУЛЧУУШКУННУҢ МААДЫРЛАРЫНГА

ВОЛГОГРАД. СЭТА-ның корр. Волгага болган улуг тулчуушкунга совет улустуң мээдирээг чоруунга Тиилелгениң 40 чылының будүүзүнде ажыттынган «Сталинград тулчуушкуну» деп музей-панораманың мемориалдыг комплексин тураскаадыткынган.

Ону Волга кыдында бедик эриктериң бирээзинге, А. И. Родимцевтиң 13-кү гвардейжи адыгжы дивизиязының Сталинградтың оттуг-чаалыг дүнеринде болган хүннеринде зоорайны мээдирлыы-биле камгалап турган черинде тургускан.

Төөгүүг оң черге болган тулчуушкунуң дугайында ортенген чөрлер, снарядтарның болган октерның буза өткен дээрбези сагындырар. Ону төөгүде моңгезин-биле арттырган болгаш мемориалдыг комплекске киирген.

Сталинград тулчуушкунунга мээдирээг демисежип турган дайынчыларга, тыадың ишчилеринге тураскаадыкан экспонаттар музейниң 8 залынга делгеттинген. Ында 100 муң ажыг чүүлдер киижилерниң сагыш-сеткилин золедир.

Хоорай дээш кудумчуларга болуп турган тулчуушкунну берык 100 дөрбелчин метр хемчээлдиг макетте кергускен. Тулчуушкуннуң дошкун үези, ортенген бажың бүрүзү, частыышкыннар ында тодаргай кергустүнген. Шериг чурукчулар Дон хөвуларының дөрт бронебойщигининң мээдирлыг чоруун, хып турар Волганы кежип турарын, Манштейнниң танк шерини чылча шапканын, гитлержилерниң Тацин аэродромун совет танкистерниң эжелеп алганын чуреаннар.

Сталинград тулчуушкунунга киришкен фронтуларниең ады хамаарыжыр корпустарның болгаш дивизияларның аттарын алдын үжүктер-биле сиилбип бижээн.

Панорама бажыңының чанында шөлде ол кадыг-дошкун чылдарның шериг-техниказын делгээн.

Совет улустуң тиилелгезиниң символу болган чыдаобелискини Мемориалдыг комплекстиң кедээзинче, дээр шөөр тудуп үндүрген. Ында Ленин орденин болгаш «Алдын Сылдыс» медальды хоорайга тывысканынга тураскаадыкан экспонатты база делгээн.

Комплекстиң төлевилелин Сталинградтың солдады турган, амгы үеде ССРЭ-ниң улустуң архитектору В. Е. Масляев баштаан авторлар коллективи кылган.

КЫЗЫЛ КОШ

Совет Эвилелиниң фашистерниң халдап киргенинден бирги хүнүнден эгелээш, Тываның арат чону чаңгыс кижи дег кедүрүлүп социалистиг Ада-чурттуң талазынга туржуп, фашизмны амыдыралга тудуп киирген. Фашистиг Германия оор ёзу-биле ССРЭ-же халдаан хүнүнде-ле ТАР-ның улустуң Х Улуг хуралы тускай декларацияны хүлээп алган, Совет Эвилелиниң камгалаар дээш тыва улус бүгү күштерин, амы-тынын харам чокка бээр деп демдеглээн. Ол төөгүүг сорулганы Тываның ажылчы чоннары амыдыралга бот-тандырган.

Фронтуда дайылдажып турар Кызыл Армияга беш эшелон моон белекти, 19 миллион ажыг акшаны, 40 муң хире дүмбүчү аъттарны белекке берген. Совет Украинаның хостелган районнарының ажылчы чоннарынга 26 муң ажыг малды остүрүп берген.

Тываның ажылчы чоннарының фронтуга дузаламчы чедирер талазы-биле шимчээшкинин янзы-бүрү хевирээлиг турган. Самолёттар, танкылар тударынга акша-хөректи чыылдазы, чылыг идик-хем даараазы, хостелган районнарның ажылынчыларынга мал остүрүп бээри, госпитальдарга, уруглар сад-тарынга, уруглар бажыңнарынга дуза чедирери болгаш өскелээ.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында намның Тес-Хем кожкомунуң секретарынга ажылдап турган Монгуш Чамаевна Часкымдан бо кожуунуң араттары Совет Эвилелиниң ажылчы чоннарынга, оон Кызыл Армиязынга кандыг дузаламчыны чедирип турганын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис дыңнаан.

— Тываның бүгү булуңнарынга ышкаш, Тес-Хемниң сумуларының ажылчы чоннары фронтуга бар-ла турган арга-бээле дузаларының патриотчу шимчээшкинин дайын эгелээриниң баштайгы хүнеринден-ле калбарган. Совет Эвилелиниң камгалаары, аңаа деткимче, дузаламчыны көргүзери арат кижи бүрүзүнүң хүлээлгезин кылдыр санап турганнар—деп, ол эгезинде демдеглээн.

Тес-Хем кожуунуң сумуларынга баштайгы үеле фронтуже эң эки аъттарны чыып чорударының организистиг ажылы эгелээн. Мени Шуурмак сумузунче сургакчылаарын чорудупкан, аңаа баргаш, митингилер эрттиргеш, чүве чугаалаан. Совет Эвилелиниге, Кызыл Армияга дуза чедирериниң чугулазын айыткан бис. Сумунуң ажылчы чоннары оны-изин-биле чүүлдүгүнүп деткээш, аъттарын фронтуга халас бээринче кожуунуң араттарын кыйгырган. Ийи-ле хүн дургузунда олар 200 ажыг аъттыг халаска фронтуга берген. Ол патриотчу эгелээшкинни бүгү Тываның ажылчы чоннары изин-биле деткээн.

Оон соонда самолёт тударынга акша-хөректи чыылдазын чорутkан. Аңаа ажылчы чоң база-лга эң-не идепкейлиг киришкен. Араттар малын харамнанмайн садыы тургаш, акшаны чыып берип турган. Самолёт садарынга тес-хемчилеп ниитизи-биле беш муң хире акшаны чыгаан чорутkан. У-Шыналның суму даргазы Кочанай, эмчи сестразы Москаштай 500-500 акшаны бергеш, боттарының патриотчузун, аки-дүшкүлүшкү чоруунга шынчызын көргүскен.

Чылыг идик-хем даараазы, мал-маган, акша-төгерик чыыры болгаш өске-даа дузаламчыны совет улуска чедирер дээш шимчээшкин дайын чылдарында кожуунга бичии-даа кошкаш дивээн. Бо болза Тес-Хемниң ажылчы чоннарының Совет Эвилелиниң чонун, оон Кызыл Армиязын эң-не ханы болгаш эң-не чоок төрелги, аку-дүкмазы кылдыр санап, боттарының бар аргазы-биле материалдыг база моральдыг дузаны чедирип турганы ол. Кымны өөрээн дузаламчы берген дээр боор, шуптуңла бар аргазы, шаа-биле мал-маганын, хөрөнгизин күзелдин-биле берип турган. Кызыл-Чыраа сумузу чурттуг Соян Семилбаа 200 малын халаска белекке берген, мынчангаш од үшкү эшелон белекти фронтуга чедирер тыва делегашының составынга кирип чораан. Шак ындыг хөй мал-маганны халаска белекке берген кижилерни арбан-суму бүрүзүндеп адап болур.

Кожуунуң чонунуң совет улуска, оон Кызыл Армиязынга белекке берген ында-хевин, дүүгүн, алгы-кешти, аъш-чемни тергелиг аъттарга, шарыларга чүдүргеш, кызыл коштарны удаа-дараа Кызылче чорудуп турган бис. Ол ышкаш мал-маганы сүрүп чедирип турган.

Тес-Хемниң ажылчы чоннары дайын чылдарында улуг совет улуска боттарының бар аргалары-биле шак мынчаар дузалажып, фашистерни чылча шаварынга үлүг-хуузун киргенинер.

ЧУРУКТАРДА: кызыл коштар.

Эки турачы чугаалап тур

ДИДИМ ТУЛУШКАН БИС

Дайын — кижилерниң амыдыралынга эң-не аар үүлгедиг. Төөгүде болуп эрткен өске дайыннарга деннээрге, Ада-чурттуң Улуг дайыны эң аар-берге, хөй хан төгүүшкүнүг, улуг чидириглиг дайын болганы билдингир. Ол каргыштыг дайын эгелээри билек, бистер — тыва эки турачылар дилег-билдиришкиннер бижээш, улуг акы ССРЭ-ге дузалаары-биле дайын шөлүнче аъттанып кан бис. Украинаның эңээн хөй хоорай, суурларын хөрээштывыс. Ол черлериниң чурттакчылары — бичии уругдарыгдан эгелээш кырган-чалыы чоң ынчан, немец эжелекчилерин кудурухтарынга күү тос баглаап үндүр сывырыптарывыска, биске халчып чедип келгеш, карак чажы төөтүп турда-ла, бистерни дыңзыг кужактап, боттарының төрээн оолдары дег, чаактарывысче ошкап, четтиргенин илередип турганын 40 чыл эрте бергеңде-даа, дүүн болган чүве дег, сактырдыр бис.

Бистер, тыва эки турачылар, моон үнгеш, үр болбаанда Ковров деп хоорайга келгеш, аңаа аъттыг шериг кезээнге бир ай дайынчы өөредилгеши чедиишкиниг эрткен бис. Ол белеткелди эрткенивис соолунде, генерал-полковник Ока Иванович Городовиков бистиң белеткелгивисти хынап көргеш, дораан фронтуже киирер деп шиитпирлээн. Бис Ковров хоорайдан Смоленск хоорайже чорупкан бис. Орукка чоруп ора оруктар дургаар дөй-ле олген кижилерни, ортенген бажыңнарны, кижи аззар чагыларны —дайынның бүгүде халаптыг үүлгедиглерин көрүп, эжээп-кылымыс чайгаар хайыыр чорду. Смоленск хоорайның чоогунда Снегировка суурга турган 6 дугаар гвардейжи корпустуң командири генерал-лейтенант В. Соколов, 8 дугаар гвардейжи дивизияның командири генерал-майор Д. Павлов, 31 дугаар аъттыг шериг полугунун командири гвардия полковник Е. Попов олар бистя хүлээп алганнар. Бис ам 8-ки гвардия дивизияның 31-ги полугунуң 4-кү эскадрону кылдыр бактаап кирдивис. Совет Эвилелиниң мээдирлиг Кызыл Шеринниң дайынчы дангыраан хүлээп алгаш, ок-боону холга алган бис. Ам бис казах аъттыг шериг-биле тулчуушкунче кады киирер апарган бис. Ол полктуң дайынчылары бистя база сонуургап, бот-боттарывыстың дылывысты чамдык таварылгада билчир турган бис.

Бистиң 31-ги аъттыг шериг полутувус бир муң ажыг километрни малгаштыг, тулаалыг, арга-арыглыг орук-биле эрткен. Ынчан бистиң аъттыг шеривистиң эң айылдыг дайзыны агаар халдаашкыны турган чүве. Бистиң полктуң дайынчы сорулгазы Ровно хоорайже өске талазындан халдаары турган. Бистиң оолдар ынчан дайзындан бичии-даа кортпаан, серт дивээнин бөгүн кижи харын-даа кайгамчалдан сактып олурар боор-дур. Харын-даа бистиң эживис От-оол Оржак:

Кадыг-дошкун
тулчуушкунга киргинеш,
Халың буттуг чуртувусче
чаңа бээр бис,
Дошкун, берге
тулчуушкунга киргинеш,
Доктак холдуг чаңа бээр
бис — деп шүлүк чогаадып
шаап алганын бодап көөрге, ол өлүмден-даа кортпайн турганы билдингир.

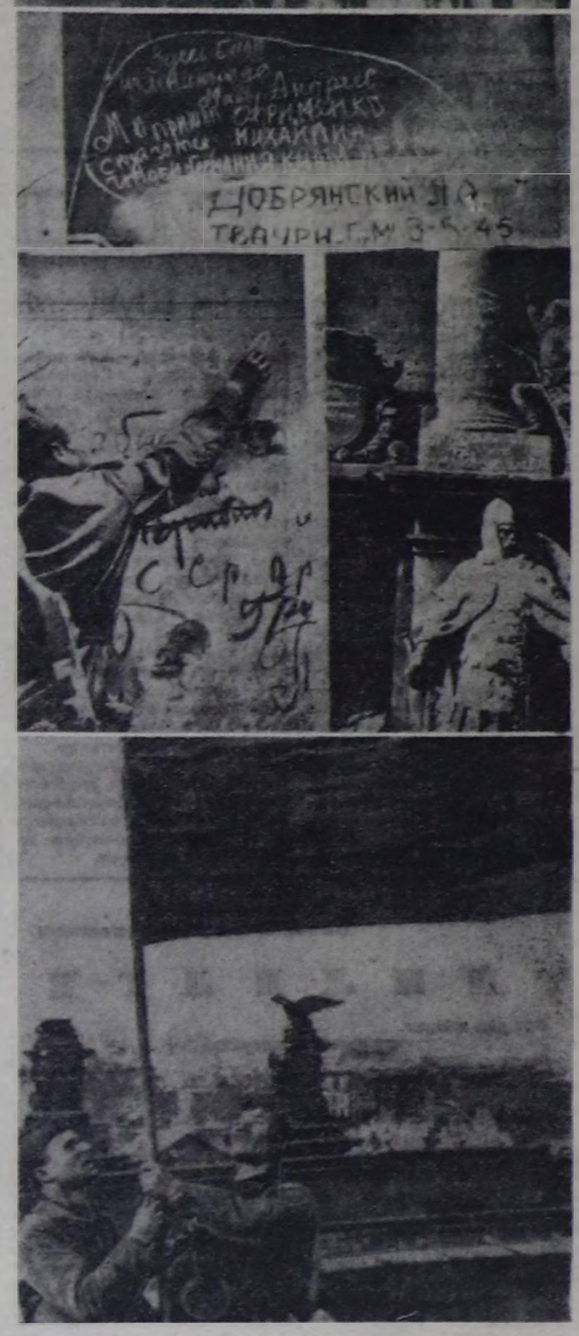
Бис хара сагыштыг, каржы дайзын-биле бир-ле дугаарында 1944 чылдың январь 30-де Деражно деп чурттакчылыг суур дээш тулчуушкунга дайзын-биле кызыл аринывыс көргүп, сегиржип алган бис. Дайзын дижинге чедир чепсеглеген, күштүг турган. Бистиң оолдарның патриотчу, интернационалдыг хөрөзите кызыгаар чок бердинген турганын бөгүн сеткил ханып сактып орар мен. Бистиң дыка хөй эштеривис дайзынга удур кызыл чудуруу-биле сегиржип алышкындан безин бичии-даа чалданмас, харын-даа сегиржип ап, оларны тамыдыва хире шывадап-даа турдулар. Эки турачылардан мээң эштерим дайын шөлүнге эрес-дидимин көргүзүп, улуг Тиилелгени чедип алырынга үлүгү киргенинге чоргаарланмас аргa чок.

Дайын бистералң, эки турачыларның сеткил-чүректеривиске база-ла сорбу болуп артып калган. Мен бодум дайынның халавын карааң-биле көрүп, фронтунуң оруктарынга дайынчы эш-өөрүмнү чидирип, оларның үе-човуурун-даа дыңнап чордум.

Бөгүн база-ла делегейде дайынзырак күштериң буруузу-биле кара булут кижилериң аңмыдыралынга кыжанып турар эпартаның дайынның киржикчилери улуг хомудаа болгаш килең-биле дыңнап турар бис. Чок. Ол хире улуг күш-биле, ол хире когарал-биле тиилеп алган тайбың кажаа-даа катап тиилеттирбес ужурлуг. Амгы үениң анаак чаштары бистиң көрүп эрткенивис ол халаатты кажаа-даа көрбес ужурлуг. Амгы үениң анаак салгалынга 40 чыл бурунгаар чедип алдынган ол улуг Тиилелгени хүндүлеп, оңу карак огу дег камгалап чорунар деп катап-катап чагып, чугаалакаар-дыр мен.

Т. ПИЧЕН-ООЛ,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи.

ОРТУЗУНДА ЧУРУКТА: БЕРЛИН. Май 1945 чыл. Совет солдаттарның рейхстагта тураскаадыгы бижимелдери.
СЭТА-ның фотохрониказы.

АДААНДА ЧУРУКТА: 1945 чыл. Берлинде рейхстаг кырынга М. Егоров биле М. Кантарияның комсоминиин Тиилелгениң тугу.

А. МОРОЗОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮСТҮНДЕ ЧУРУКТА: мээдирлер-хоорайның кырында дээр байырлалдарда фейерверктиң янзы-бүрү өңнүг оттары-биле чыдыттынып турар.

Ю. НАБАТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Кажан-даа хүлээлгевис-тир

КҮҮСЕТКЕНИМ ДЭЭШ

...1943 чыл. Польша. Катовице хоорайга немец-фашистиг эжелекчилериниң күштүг шеринн совет шериг бүзээлеп алган. Бистиң тускай зенитчиг дивизионувус ол бүзээлээшкинге киришкен чүве. Шаап халдаашкымче киреринниң мурнуу чарында кожавыста улуг шериг мөөңнээшкинин барын эскерип каан бис.

Ынчан мен дивизион командири капитан Григорий Иванович Реканың харылзаачызы турган мен. Командир менээ: «Эш биче сержант, кожавыста кандыг шериг кезээ бар-дыр, оон шериг болгаш чепсектиг күжүн тодарадып кел» деп даалганы берген.

Анаа фашистерниң бүзээлелден билдирбейн үнер деп турган хөй санныг улуг чепсектиг күштүг кезээнче үенертен халдаап, ону узуткан чок кылган бис. Ону боттандырарынга мээң үлүгүм киргең, мынчангаш ол дайынчы даалганы эки күүсеткеним дээш Алдар орденниң III чергези-биле мени шаңнаан...

К. ЧАМЗЫРЫН,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи.

ДЭЭРИВИС АЯС

Дайын... Бо сөстү адаары, дыңнаары коргушчут. Калбак-делгем Советтер чуртунуң бөгүнгү чалыы назыны, келир үеле оон тургузукчулары, дайын көрбээн. Ындыг-даа болза оон кадыг-дошкунун, ажыг-шүжүүн дайын чылдарының төөгүлүг армиларындан, дайын киржикчилериниң чугаазындан, компардан, кинолардан көргеп, дыңнаан бис. Ада-чурттуң Улуг дайынында совет дайынчыларның, бүгү совет кижилерниң эрес-маадырлыг чоруу, бедик тура-соруу, дээнин бөгүнгү аныктар, бистерге, меңге үлегер-чижек болуп турар.

Тайбын, эрес дээр адаанда дөртен чыл чурттан турар бис. Чырык, чаагай бөгүнгү бистин чуртталгавысты кым-даа биске аваа-ла белекке бербээн. Совет кижилер ону улуг когарал-чидиргите таварыжып, дайынның аар-берге, кадыг-дошкун оруктарын, чылдарын дүн-хүн чок эртип, тиилеп турган чедип алган. Ынчангаш Улуг Тиилелгенин хүнү совет кижилерге үнелиг.

Шериг албан-хүлээлгемнин Оожум океанда далай флодуында эрттирип турар мен. Хөй националдыг чуртувустун аңгы-аңгы булуңнарындан келген үе-черге оолдар, чаңгыс меңнең ажы-төлү дег, чурттап, албан-хүлээлгевисти төлептиг эрттирип турар бис. Бистин аравыста дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергини атты чедип алганнар хөй. Күш-ажылдың, дайынның хоочуннары-биле ужуражылгаларга ажыл-амыдыралывыс-ты оларга соңуургадып бергеш, ол дугайын чоргаарал-биле чугаалаар чанчылыг бис. Дыңнакчыларывыстан, хоочун эш-өөрүүстүн мактаглың, бүтүрелдиң сөстерин дыңнаары өөрүшчүт.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезининң 40 чылын демдеглеп турарывыс бо хүневерде дайынның киржикчилеринге, Ие-чер дээш амы-тынын берген дайынчыларга мөгейип, оларның чедип алганы Тиилелге, Тайбын бүзүреливис холдарда, дээрнивис ол олчаан аяс турар дээрзин чугаалап турар бис.

М. ОЮН,
улуг матрос.

Минова ПШЕНИЧНЫЙ.

БУЯННЫГ ТЫВАЛАРГА МӨГЕЙДИВИС

«ЯК-40»-биле Тываже база катап ужуп олур мен. Чаржайың дона берген чалгыглар дег Саян даглары аладында бөкүүп келдим. Сураглыг Джомолунгма даандан артык бедик ужуп келдивис, мынчалзадаа... Бир эвес Украинадан Тываже мээң үш катап келген аян-хоруумнуң хемчээлин санаар чүве болза, авамнындаа, ачамның-даа базып эрткен оруктарындан артык ажыг, мынчалза-даа мээң ачамның 1945 чылдың майда үлүгү киирген Тиилелгезининң бедийн кандыг-даа лайнер, космос корабли ажып шыдавас. Мен ам сылдыстарга чеже-даа чоокшулажырымга, черде турар мылжан киижилерге бодаарга, төрээн черимче мынчаар ёзуургап көөр кандыг-даа эргем чок. Харын улам белдээн тудум, бистиң азылыдарывыс улам хамылап, быжыгып бар чыдар, ону не черивден тура тыртары берге, чүге дээрге оон бичиизи-даа ажок, аңаа чүгле шыкшыл болгаш камнаашкын херек.

Тываже ужуп олур мея. Сагыжымга 1943 чылдың сентябрьда фронтуже далажып орган тыва эки турачылар машиналарын хөделирип, озалдап чыып калбас дээш кызып турганын бодап келдим. Аныяк оолдарның соонзын оларның шыдак даглары сүрүп, сииреш холдарын сунуп чадап, хатка алыскан өлер дег, ол-бо чүүле эстегилеп тургулаан.

Ынчангаш даглар бажынга, аргамчы дег дыйлаш дитеш, улаштыр-улаштыр кызаш дээн. Оон база катап кызаңнадым. Саян даглары эки турачыларның олурупканы машиналарының сыр соонзан сүрүп чедер дээш чадап каанындан база катап ыглажыптарга, чартык тонна машиналарның довурак-доозуну оларның характарын дуй шаап, караванның чажы деря-биле холчужудаа турда, доктаап дыштанып ал-ла, сыр маң-биле сүрүп-ле органнар. Ол-ла бүгү байырлажышкынның танцызы болуп, самнап-ойнап турганыбыле дөмей. Шынап-ла, ыяк хөй оолдарны Саян даглары сөөлгү катап көөрүп, үдеп турларын ол. Оон соонза өглеенинге хараача өттүр сылдыстар оларның салым-чолунун дугайын чырытканы дег, маадырларның орнукшуттунган хөөрелеринге Саян дагларының баштары дег хырааччах ак тураскаадлар дожайты тургустунар. Даглар-даа тайын үжүп, маңнажып-ла органнар, мынчалза-даа машиналар-биле чаржалажыр харыы кайда боор, оларның дазылдары ханы эвес-ле болгай, а оларның даалгазын кырган пөштүң өзээ дег, азий дээрге төгерик ай дег, улуг көк таңма-биле бүзүредип каан. Бир-ле чажыт, кымга-даа билдиртпес хуулгазлыг күштүг хам кижиниң дүмүрүнге дөмей, төгерик ай эки турачыларны Европа чедир үдеп болуур аргалыг болган. Көстүп көрбээн күчүлүг демир-оруктун ийи кожаалары безин оларга дуза болбаан, олар чүгле ийи хол дег Саян дагларынче үгдай халбактанып чыдып калган-бар...

Рельстер даштап сокта-жырга чүректер база соккулажып чораан: «Фронтуже... фронтуже...»

Мээң чурттап турар суурумнуң адын Мирогоща дээр.

Кадайымның ады Любовь, оон чурту Житомирщина.

Мээң украин чонум төөгүзү узун болган байлак, оон бүгүнгү болгаш келир үеэ оон миллион оолдары болгаш уругларының-биле байлак, оларның аразында — Мирослава, Любомир деп аттар кайы хөй.

Оон-биле дыка-ла хөй чүүл сөглеттинген.

«Шын», «Хлеб», «Хосталга» деп сөстер-биле бир дөмей «Тайбың» деп сөс мээң чонумга чаңчыккан сөс-түр. Мээң чонум кажан-даа, кымче-даа халдаашкыны кылып көрбээн, а бир эвес ындыг таварылга турган-даа болза, хоруглаттырган акыларын болгаш дуңмаларын хостап алыр дээш кызыгаар эртип чорааннар (ортаакы вектор үезинде запорожье казактары Турцияже поход кылып тургуланы), чок болза өске чонга дуза чедирер-биле (бистиң түс чылларның 40 чылдарында Кызыл Шериг Европанын дыка хөй чоннарын фашист күлдавышкынындан хостап алганы).

Мээң ачам база фронтучу кижи, эки турачы. Оон ужурундан тыва эки турачыларга чүрээм чоок. Түүш чадавас, олар мээң төрээн суурум Молодавону, оон кыдыг кызыгаары Маяка хуторну дайын үезинде карталарга Ксаверовка деп адап каан турган суурну база хостажып, дайындашкыннар. Ол хуторга мээң нем төрүттүнгеп. Ында мээң өгбелеримнин чевеглери бар. Ында мээң дөөум, угум бар. Кавалерист араттарга күрлак чедир могейдим. Фашист араатаннар-га мээң дөөумну үзүткадып кагбаан, чаа амыдыралды бергеп, камгалап, кавайлап алган бүгүнгү кижилер ол-дур.

Чамдыкта кулакка чедир анчыг сестер база дыңналы бээр: 208 борбак кижи-дир, оон ынай чүл?.. Сая-сая армияга болаарга, канчап дең-нээрил... Шак ындыг четтей бодалдыг кижи төөарышканда дыка-ла эпчоксунар мен ийин. Ол ышкаш Тиилелге хүнү деп байырлалды билбес, дыңнавайн бергеп 20 миллиоп кижилерниң мурнунга чүрек чымыртказыны бергиже ыяды бээр мен. Ийе, мээң ачам—фронтучу. Берлинден ынай Эльбага база четкен. Бажыңывыста өгбүлениң ыдыктыг эт-севинин араазында американ солдаттың белектери бар: бөдүүн омаан-биле даларбас кандан кылган серээ. Американ омаан биле украин хлеб. Шак ынчан Эльба хемниң кыдынга акциялар чечектелип турда, украин Иванмар-биле американ Джонмар очулдурукчу чокка боттарын биличи ап турганы дег, американ омаан биле украин хлеб ам-даа бот-боттарын биличилер болгай. Элээп үе эрткенде ону «соора очулдурганнар» база тыптып келгеннер — боттарынга ажыктыг, а өске улустарга хоралыг кылдыр «очулдургаш», сеткилдиң ханызындан хүлүмзүргүүг ийи арынныг мөзагар хүлүмзүргүүже, эгиниверге эр ёзу-биле часкаашкынны — ооргаже оор ёзу-биле бижектн кадаапаны дег кылып алганнар.

Оон ужурундан ол 208 тыва эки турачы дугайында хөйле бодап турар апарганым ол. Мен бодаарымга, эки турачы кижилер чылдын-ва көөдеп-ле, көөдеп-ле турар болза эки. Бөгүн кижи бүрүзү тайбың камгалалының эки турачызы болуру эргежок чүгүл.

Улуг Тиилелгениң 40 чылының будүүзүнде Кызыл Армияга тыва чоннуң белекке бергеин 40 муң дайынчы аът-тарының дугайында бодап ормен. Делегейниң ийиги дайынының казыргызында оларның челдери киинскил, фашистерни көргеш, карактары киленизээниндеп чидиглеңнеп, ужугуп бар чыдарын даап бодап алдым. Совет Эвилелиниге дузалаары-биле Саян эртинде араттарның чорукчазы беш эшелон суй-белээзиниң дугайында бодап келдим, сактырыгга, тыва авамның даарап каанын хол-хаптарын оңгуга чыткап, даарта тулчуушкунче киреп дээш ачамның салааларын чылдып берген мынаш болду, Тиилелге дээш фронтуже чоруттунган миллион тыва акшаларның дугайында бодап ормен, олар самолёттар, танкылар, утер-бооллар боон хүүлүп алгаш совет шериглер-биле, тыва эки турачылар-биле деңге тулчуп турганнар.

Чүргүй-оол Намгаевич Хомушкунуң дугайында, оон Украинага гитлержи идегеттер-биле тулчуп турганы, Тарас Шевченковуң чурту — Черкашынага кыптан маадырлыг чоруун бодап келдим.

Умань чанында тулчуушкунарга киришкени дээш тыва кижиге, даштыкы чурттуң хамаатызынга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

ЫШЫН 4-кү арын 1965 ч. май 8.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ПАРАДЫНГА

★ Сактыышкын ★

Тиилелге парадының хүнү. Тембиң ажыдыралдың чырыткыстыг хүнү.

Ыдактыг Кызыл шөл кызыл дээш ылдыр шиметтинген, мырыңгыстыг диңмирел тургян. Москва сыр дең бажында-ла оттуп келген. Тиилелге парадының янгжыннывары — дайындалган чоруун Кызыл Шеригниң казактары, хамык күчүлүг техника, чепсек Москваның кудумчуларында бир-ле Улуг-Хемниң үнүнда, күскү часкы тың дег тырлы бергей тургян.

Кызыл шөлдү шериг кезектери чыыда алы бергей, чоражок канчаар! Парад формазын, тиилелгелиг туктарын кинскиткен.

Эртенгинниң топтуг-ла 10 шакка 10 минута четпейн турда, Мавзолейниң индиринге тиилээн Совет Эвилелиниң Дээди Коя командылакчызы И. В. Сталин баштаан партия, күрүне болгаш шериг баштыкчыдары моорлап үнүп келди.

— Келди-ле!— деп, Михаил Сувановин Кудажы маңчын ооруушкүлүг алгыргаш, мени шилекей каапты.

Күчүлүг «Ура!», чаңгызыктыг адыш чоскеашкыны Кызыл шөл, туржук; бүгү чамбы-дынче чаңгыланы бергей дег болган.

Тепкеге 10 шак турда, Спасскиий хаалгазындан Совет Эвилелиниң каш дивлир маадыры маршал Г. К. Жуков ескимнеп семнеп турар чорааже ак аъдын мунупкан үне халдып келди. Ажаа үнкүн, шериг парадының командылакчызы маршал К. К. Рокоссовский база-ла ындыг ак аъттыг халдып бар чор.

Олар ам шериг кезектерин эргип чоруп каан. Күчүлүг «Ура!» чаңгыланып, сактырга делегейни кезип ужугуп чоруп турган ышкаш болган.

Бис, Совет Тывазың төлээлери Кызыл шөлдүң индиринден хей национал ажыл-дүүма улустарның депутаттарының арагында ол парадты магадап көрүп тур бис.

Г. К. Жуков Мавзолейниң индиринче үне бергеш, совет улустуң, ооң чепсектиг күштери — маадырлыг Кызыл Шеригниң гитлержи немец-фашистиг араатаннарны аъра шезеп узуткаан төөгүлүг тиилелгезиниң дугайында чүве чугаалаан.

Күчүлүг «Ура!» болгаш артилериянның селюду база-да диңмирел тур.

Парад эгелээн.

Дайылдажып турган шериг кезектери фронт-фронтузунуң аайы-биле эртип тургулаан. Карүштүг-даа, сүрүг-даа. Башкайы кезектер эртип турда, китежиниң хөрээзинде орденнери чаңгыналган, деягельштыг, үлегеды берген хижи коңчуг-ла сорук киргеп алгыра бердим:

— Бо-дур, бо-дур, бистиң фронтувус!.. Мээнии мээң кезээм-дир! — дигилеп каапкаш, характериниң бүлдең-нээн чажык чода чоруй, уламчылады. — Бо Украин фронтузу-дур!

Бо сорук кирип, шыдаттынмайн алгыра каап турар фронтучу — бистиң депутат, кызыл партизан болгаш Адачурттуң Улуг дайынының база бир киржикчизи Сергей Кузьмич Кометсв-тур.

Кырывыста — шүүргедекчи самолеттер! Ооң соонда маадырлыг Кызыл Шеригниң күчүлүг техниказы, каңгамчыктыг «катюшалар», танкылар, транспортерлар черинде; бомбачы, ыдыкчы самолеттар — дээринде диңмирээн ана таваанчыг-ла үүре! Чер, дээр ам-ла диңмирээр, кижи бажы шүүт хизинрээр! Шак ынчаар-ла ыдыктыг Кызыл шөлдеп маадырлыг Кызыл Шеригниң фашизмни чылча шаап тиилээн маадырлары — фронтучуларның шылгарақгайлары — тиилелгелиг кызыл туктарын кинскиткилээн, күчүлүг техника чепсээн делгээн, араан-араан эртип-ле тур.

Тиилелгениң шериг парады дооступ турда, хамык-ла зуураттынган фашист туктарны тускай, тиилелгеге шылгараан батальон солдаттар В. И. Ленин башкынның Мавзолейниңиң доразынче бажын дуду кылыр октагыяпкан. Ол боор, таптыын, фашистер ол туктарын тудуп алгаш, Москвага парад эрттиреринден кордап турган. Ол шыдаттынган фашист туктарның арагында Гитлериң бодунун үүдэ түгү база бар турган дээр. Парад доосту бергенде, ол бажы-биле октаттынган фашист туктарны барып көөр дээш хей хаайым чонуң ара-аразы-биле арай боорда-ла Мавзолейниң баарынга чедип келдивис. Фашистиг Германияны базып тиилээн маадырлыг Кызыл Шеригниң баштыңчы полководчулары — Ворошилов, Будённый, Жуков, Василевский, Рокоссовский суглар баштаан хамык-ла шериг баштыкнары Мавзолейниң баарында ол фашист туктарны долгандыр туруп алган, бир-ле чүве дугайында чугаалашкан, тиилелгелии-биле хөөрешкен тургулаан. Ол фашист туктар аңгы-бүрү —кас демдектерлиг, орбак-самдар, ортең-сазан, кара хаажылыг, кара-кара, ак-ак, сарыг-даа өңнүг. Чамдыктарының сыптары сыйык-сыйык.

Тиилелгениң Парадын ынчан хүлээп ап турган Совет Эвилелиниң Маршалы Г. К. Жуков сөөлүнде мынча деп сактып бижээн:

«Тиилелге Парадының үезинде В. И. Ленинниң Мавзолейниңиң доразынче немец-фашистиг аг-шеригниң 200 тугун барабаннарның даваш-шимээни-биле дайынның ийи чүс воочунналары болгаш шылгараанналары шыбадеп турганы чүге-даа деңнээр арга чок сүрүүг боол турган. Ол төөгүдүг коргунчуг шиитке лди дайынзырактар, дайын өөскүдерингө ынактар харын сактып ап чорзуннар».

Совет шериг баштыңнары Мавзолейниң ындынче чоргааралдыы-биле базып чорупту. Бис ам-ла кезек көрүп тура, дергавыс Салчак Калбак-Херековичиниң соо-биле хайым чон арагынче шымнып чоруп кагдывыс. Кызыл шөлде чон дээрге — далай-ла!

— Канчап чедип алыр улус боор бис. Тиилелгениң парадынга киришкен аас-кежиктинисти көрбес бе!—деп, дергавыс кончуг-ла сорук киргеп чор.

Кежээ Тиилелгениң салюду чайынналып диңмирел, чүзүнбүрүн оттар делегейни шыва ап тургулаан. Кижи төрелгеттиниң эң каржы, хамныг коралыг кара сегиштыг дайзыны гитлержи араатаннарны ажып тиилээн Советтер чурту чер-делегейге Тайбыңны, эпнайыралды чарлап, аас-кежиктиң чечектерин чажып тургены ол.

Л. ЧАДАМБА.

Москваның Кызыл шөлге Тиилелгениң байырлалы.

Е. УМАНОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникazы.

ЫРЫ-ШООР КУТТУЛЗУН-НА

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга алдаар боядурган уран чүүл көрүлдеелери чер болгаага болуп эртикилээн. Кызыл хоорайның дээди болгаш ортумак өөредиглиг черлерниң аныяктары дайынчы чылдарның дугайында уран күүселдеерин чокга бараалгаткан.

Аныяктарның хөөмей-сыгыды, күш-ажылга, тайбыңга турас-нааткан ырылар чамбы-дынтын эргий ужуннан дег болгаш.

Дидимнер чаалап бергеп Тиилелгеевис дөртен чылын Аалывыста байырлап, Аас-кежиктиң ырлаа тур бис. Чаңчыл оттуг чылдарда

Чалданыш чок тулчуп чоруун Чүргүй-оол-даа, Кечин-оол-даа Чүректерде — үттүндүрбес. ЧУРУКТА: Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң хөөмүй ырының күүселдээн. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИЛЕҢ ЫРЫ

Шүлүктээн новелла

Белоруссия менден ырак. Ынчаазы-даа Хатынь суурда кыңгырашкан коңга дээжин дыңнап, ор мен. Ыым келди, кылбым хайнып, карак чаңы төктүр болду. Дөртен ийи чыл чылдың хайлыг чайы төөгүге белаттынмас. Хыпкан оттуң чалбыраажы кылык-ажээн доюлдурар. Ушта кырган, ынай чаштың ыы-сыысы куяктарга үттүндүрбес кударал боол чоравын-ла ыңай.

Хынгыларның хыы канган... Ынай чаштың чээйн дээни алгысынга ынакшылдың ада чүрээ кыймыш кынмаан. Ээн калган турлаг черде элеш кынмыр чүве-дээ чок. Хейыра чок аптаттырган кижилерниң магабоду ыйба болуп хүүла берген. Кижилер соң корга берээн, килең-кылыы сыры ок дег кадыктынган.

...Бабруйск, Козулинчи, Борки, Хатынь. Борбак чүрээм ынай-даа боя көрек ишти кегжиримни хөрө теп кээр. Бомбүрзектиң хинекиндиве үне бергеш, өшпес чалбыраашты ырлыскый шиидээр. Өжээтенмер коргул, сүртеп, бажын суптар магадыкпас черде ыйлаан-даа мен. Ынчалза-даа Хатынь суурда кыңгылашкан коңгаларның дээжи мекээ эрткен үе төөгүзүн сөглеп турар аныяктар амбарларга хелдыртыпчык. Серенгизин шыгыредып, серте-даа чок өлүм одун кымнар шаккан? Тупига, Доброскок, Сирота, Белый, Суворов, Мельниченко, Муравьев олар дуржоктаның болбазыкпе.

Төрээн чуртка оскерлер дег төөгүге бак ат чок. Иелерге, кадайларга, уругларга ынчан ажаа дириттө-ле ыйба болуп хүүла бержик. Аваларның карак чыраан шагын канчал уткан сиген. Карыңгыда чаңы дээштиң хевай сүйбап, уйгудыш чок үүлеэнин канчаптынар? Эриг баарга чыпшыр тудуп, энимнеилеп, сарыымайлаан эргеледнин канчаптынар?

Чүү-даа канчаар, несерниң изиг чүрээн намдаттынмер!

Дирлевангер, Циммерманн, Брюн, Фишер, Шмидт, Ланге, Шульц, Вебер, Вагнер, Шефер, Шнайдер, Шмитц, Шварц

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 108 (12798) | 1985 чылдың май 10, пятница | 1925 чыдда үнезилеттингеи. | Өртээ 3 копеек.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң делегейниң ийиги дайынының доозулганындан бээр 40 чылы-биле холбаштыр

«Бүгү чурттарның улустарынга, парламентилеринге болгаш чазактарынга»

КЫЙГЫРЫЫ

Хосталгага ынак улустарның, делегейге тергинделди чаалап алыр дээн сорулга салган фашизмге удур тулчуушкунду дөрт он чыл мурнунда тинлелге-биле доозулган.

Гитлержи фашизмни болгаш япон милитаризмни ашкан бүгү-делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг Тинлелге антигитлержи коалиция чурттарының улустарының болгаш армияларының, партизаннарның, удурланыышкын шимчээшкининиң дайынчыларының, антифашистерниң, демократтарның болгаш патриотчуларның, хосталга дээш миллион-миллион демиселчилерниң каттышкан күжениишкини-биле чедип алдынган.

Фашизмниң болгаш агрессияның күштерин чылча шаарынга, кулданыышкындан кижи төрелгетенни хостаарынга шиитпирлиг салыышкынны Совет Эвилели болгаш ооң Чепсектиг Күштери киирген дээрзи бүгүдеге билдингир.

Гитлержи фашизм европа болгаш делегей кегээрелиниге кыжанып турган. Ийиги делегей дайынынга 50 миллион кижи амы-тынын оксунган. Совет Эвилелиниче халдап келген дайын оон 20 миллион ооллардын болгаш кыстарын амызындан чарган. Дайын ортунге таваарышпаан аг-буле артпаан. Бистиң ажыг-шүжүүвус болгаш кечыгдалывыс кажан-даа читпес, өлген солдаттар кадайларының, иелериниң болгаш ескүс артканнарның ажыг-шүжүү часкартынмас. Эжелекпи бистиң национал байлаавыстың дөрттүн үш кезинин уздткаан.

Дайынның халавын, Улуг Тинлелгениң аас-кежиин чон кажан-даа утпас. Дайынның кадыг-дошкун болгаш ооредиглиг кичээндирин уттундурбас.

Ооң бир кол кичээндиргилериниң бирээзи болза, агрессияга удур шиитпирлиг болгаш бир дем-биле, дайын орту кыппаалакта, демисежир херек.

Ийиги делегей дайынының бүдүүзүнде Совет Эвилели чогум-на ону чедип алыр дээш турүүп турган.

Дайынга ажыглаар чепсек амгы үеде шынар талазы-биле өскерилген. Кижи төрелгетенниң төөгүзүнге болган дайыннар чүс-чүс миллион кижинни өлүрген болза, а делегейниң үшкү дайынынга шүлтү кижи үзүткаттынып болур. Бир эвес бомбүрзек кырынга ядролуг халап болур болза, ажаа амыдырал сомазы-даа артпас.

Ийиги делегей дайынының чылдарында фашистерниң өлүмнүг айыылы диргелип келгенде, ажгы-ажгы социал-политиктиг түргүзүглүг күрүнелер ниитти дайынга удур каттыжып шыдаан, кижилерниң чаңгыс аай эчис сорулгазы —хосталга болгаш тайбың дээш политиктиг база шериг талазы-биле кеды ажылдажылганың ажыктыын бадыткаан. Бөгүнде делегейниң ядролуг халапче чыгап туралларга удур улустарның сырый каттыжыышкыны күчүлүг камгалал боон шыдаар. Амгы үеде тайбыңны болгаш депшилгениң күжү реакцияның болгаш агрессияның күжүнден деңнеевир чок улуг болуп турар.

Дайын доозулган соонда Совет Эвилели чаа айыылды чайладыр талазы-биле, чепсегленишкинни дүжүрери дээш демиселге, маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажыышкыннар столунуң артынга тайбың өзу-биле шиитпирлээр дээш бүгү күжүн харамнанмайын келген. 1945 чылдың честан бээр Европаның улустары тайбың байдалга чурттап келген. Ажгы-ажгы ниитилел тургузуглуг күрүнелериниң тайбың догуннаарының принцибин делегей амыдыралынга күрүнелер аразының харылзааларынче орукту улам делгеми-биле изеп бар чорутур.

1975 чылдың август 1-де Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажыкла талазы-биле Чөвүлел эрааллдың киржикчилери күрүнелер Хельсинкиге Түңмел актыга ат салган, «Эрткен үеде оларның харылзааларының характеринден үндезилеттинген удур турүжүшкүнну ажыл эртеринге, бот-боттарын эки билчиринге» орукту ашаа тодаратканн. Күрүнелерниң коллективтиг күжениишкиннери чаавырыышкынның үндезинин тургускан, ооң маргылдаа чок артык күжү болгаш бүгүдеге ажык-дузазы көзүлген.

АКШ-тың болгаш НАТО-нуң шериг-стратегиг дең байдалды үрээр. Совет Эвилелинде Варшава Керээзинниң киржикчилери күрүнелерден шериг талазы-биле артык күштү чедип алыр дээн угланыышкынның түңнелинде чидиглеген, айыылдыг байдалда Тинлелгениң 40 чылын улустар демдеглеп турар. Ынчалза-даа делегейге тергиндээр, бедуңүң чүткүлүн өскөөрге, ооң ниитинде Совет Эвилелинге албадаар дээн оларның сорулгазы үндезин чок болгаш бүгү улустарга айыылдыг болуп турар.

Делегейниң хоозурадыкчы өлүмнүг ийи дайыны болуп эрткен Европада байдал шыңгыы дүвүрелди болдуруп турар. Ында чепсектиг күштериң болгаш боо-чепсек мөөнгээшкиннериниң аажок улуг массаларын бот-боттарынче дорт-ла удур туруп турар; Барыын Европада Американың баштайгы согуг таваарыштыр ракета-ядролуг чепсээ калбарбышаан, дайын түңнелин болгаш дайын сөөлүндеги хөгжүлдени, бирги эзлегде Европада дайын сөөлүндеги политиктиг болгаш девискээр аайы-биле амгы бар боттуг чүүлдү чигзиннишкинниг чүүл болдурар дээш орландажып турар реваншист бөлүктер идепкейжээн.

Дайын сөөлүндеги тайбыңның үндезинин тургускан Ялтага болгаш Потсдамга болган төөгүлүг дугуржүүлгаларны үрээр талазы-биле боттарының айыылдыг планнарын Европада болгаш ооң амгы черде чамдык күштер ажыктайын турар. Ол дугуржүлгалар дөртен чыл дургузунда европалыларга идегелдини-биле бараан болуп, милитарисчи болгаш реваншист чүткүлдерни дүй туруп келген. Ол дугуржүлгаларны үрээр дээн бүгү орландажыышкыннар бүтпээн.

Чер — ол дээрге бүгү улустарның, бүгү кижи төрелгетенниң ниити бажы, -дыр. Совет улуска өске черниң хеэзэ чок. Бис бодувустуң мировоззрениевисти, бодувустуң амыдыралывыстың хевиринн кымга-даа албадаавайн турар бис. «Ыдыктыг походтуң» болгаш «психологттуг дайынның» өөскүдүкчүлери делегейниң хөй-ниитизиң солдатчыларын, ажыг-шүжүүвүстүң, ажыг-шүжүүвүстүң, ажыг-шүжүүвүстүң

ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛАП АЛГАН БИС—ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛААР БИС

(Төмөнүү. Эгээн 1-ги аранда).

Индирлерде дайынның болгеш күш-ажылдың хоочуннары дыка хей. Оларның-биле кады — будурулгенин мурнакчылары болгаш чаартыкчылары, партия, совет болгаш хей-нинти организациялыының төлээлекчилери, эртемнин болгеш культураның алдарлыг ажылдакчылары.

Дыка хей сеткил дештыңы аалчылар фашизмни чылча шаварыкка шинтпирлиг үлүүн киирген совет улустуң эрес-маадырлыг чоруунга түңдуткелди чеди-биле чедип келген. Дештыңы чурттарның ССРЭ-де турар дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары база аңаа турган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удурткучуларын москвачылар болгаш найысылалдың аалчылары «Ура!» дээн кыйгылар, дүжүмиттинг, үр-ле соңсаал чок адыш ческавашкыны-биле утказынар.

Мавзолейниң төп индиринде —эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Г. В. Романов, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, В. М. Зимянин, В. П. Никонов, А. В. Русаков.

База-ла ында — сураглыг совет шериг начальниктери.

Кремльдиң шактары бодунуң сеннериның ыңдында төөгүнүң болуушкуннарын кадагалаан чүве ышкаш, часкы ыяшым үүнүүң үезинде он катап какпаан.

Спасск суургазының хаалгазындан парадтың хүлээп алыкчызы СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы С. Л. Соколов ажык машиналыг үүнүп келди. Парадтың командылакчызы армия генералы П. Г. Лушеевтиң үделегези-биле министр шөлүү кезээш, парадтың киржикчилеринге Улуг Тинилелгенин 40 чыл ою-биле холбаштыр байыр чедирген. Аңаа харыы кылдыр хей үнүг «Ура!» чаңгыланып үнген.

Эш С. Л. СОКОЛОВТУҢ чугаазы

Эштер Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчылары!

Эштер Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары, партизаннар болгаш чажыт байдалга демисежип турганнар, тылдың ажыл-ишчилери!

Совет Эвилелиниң аңгылчы чоннары!

Хүндүлүг дештыңы аалчылар!

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң база Совет чазактың өөнүүзүнден болгаш даасканы-биле бүгү чонуң байырлалы — Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тинилелгезинниң 40 чыл ою-биле холбаштыр силерге байыр чедирбишаан, амыр-мендиңерни айтырып тур мен.

Фашистиг эжелекчилерни чылча шавары дөрт он чыл мурнунда доозулгаан. Ада-чурттуң Улуг дайынындан өртүк шынчыы шылгалда бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүнүге турбаан. Делегейде баштайгы социалистиг күрүненниң салымхүүлү, девелей кегээрелиниң, демократтынның болгаш демократтынның келир үезин аңаа шинтпирлеттинип турган.

Совет улустуң болгаш оон Чепсектиг Күштериниң чедип алганы фашизмни ашкан төөгүлүг Тинилелге Советтер чуртунуң күүш-шыдалдың база чүге-даа аштырбазын, оон экономиктиг, социал-политиктиг болгаш үгаан-бодал арганының кончаар-даа аажок үлүүн бүзүреалдын-биле бадыткаан. Партияның болгаш чонкуң сыры каттышкан чаңгыс эптинин, аажылчан ажыңнең, колхозчу тараачыннарның база улусчу интеллигенциянын эвилелиниң хажыттынмазын, ССРЭ-ниң улустарының найыралдың база экы-дүмелиишкы чоруун, марксизми-ленинни идеологтынның үлүг күштүүн Тинилелге чайыынчаа-биле кергускен.

Совет Эвилелиниң Тинилелгези —оя дээрге оон Чепсектиг Күштериниң, мурнакчы совет шериг эртемнинг, бистиң шеригг кадрларывыстың полководчу үрен-ергазының болгаш дайынчы маргежилиниң тинилелгези-дир. Дайзын-биле кадыг-дошкун сегирзиң алыышкынга совет дайынчыларның болгаш партизаннарның илеректеңи шак ындыг массалыг маадырлыг чоруктуң, шылгаралды, эрес-дидим чоруктуң болгаш тинилелгеже тура-соруктуң киижи төрелгетен коруп кербээн.

Дайынның чылдарында ондур үлүг маадырлыг чоруктуң тылдың ажыл-ишчилерин кылган. Канчаар-даа ажоок үлүг бергелер турзажок, олар дайзынны чылча шаварыкка херең шериг техникazын болгаш боочепсекти хөйүү-биле тургузуп, бүгү-ле эргежок чугула чүүлдер-биле армияны болгаш чуртту хамдырып турганнар.

Ленинин Коммунистиг партиязының Тинилелгенең сорук киирикчизи болгаш организакчызы болган. Оон кыйгырыы-биле бүгү чурт фашизм-биле өлүмүнүг тулчуушкунчо кодурулуп үнген, чаңгыс аай дайынчы лагерь кыдыр хүүла берген. СЭКП өзүлүүт-де тулчуп турар партия болуп турган. Коммунистер дайзын-биле демисеждың эң-не берге болгаш шинтпирлиг үнүстөктарынга туруп турган. Олар хүүда үлегери-биле, чабыышты партийжи сөзүүбиле совет киижилерин сорук киирип, баштап алгаш чоруп турган.

Югославияның, Польшаның, Чехословакияның, Болгарияның, Румыниянын, Албаниянын, Венгрияның шериг кезектериниң, партизан армияларының болгаш отрядтарының дайынчыларының, удурланыышкын шимчээшкин болгаш антифашистиг чажыт демисеждың киржикчилериниң фашистиг эжелекчилер-биле караң кызыя демиселин бистиң улузувус сактып чоруур болгаш төлевин өзүгаар үнелээр аларга. Делегейниң ийиги дайынынга тинилелгени чедип алырынга АКШ-тың, Великобританияның, Францияның, Кыдаттың болгаш антигитлерчин коалициянын эске-даа күрүнелериниң улустары болгаш армиялары улуг сайыышкынны киирген. Хостаглыг демиселдың бирги одуругларынга коммунистер — Соттарының улустарының шынчы ооллары, чалбыышты патриотчулар-интернационалчылар чоруун турган.

Төөгүнү хажыдар, делегейниң ийиги дайынын кыпсын үндүрген киижилерден харыысалгаш чайладыр, фашистиг эжелекчилерни чылча шапкынга ССРЭ-ниң ролюн биче-ледир дээш бүрүзүз пропаганда хөзүк эвес күштүү үндүрүп турар. Ынчалзажок шынны кым-даа өйтүр октап шыдаавас.

Тинилеергере, Европаның улустарын фашистиг күлдәнүүшкындан хостаарынга, делегей кегээрелин камгалап алырынга чогум-на Совет Эвилели шинтпирлиг сайыышкынны киирген дээрэн бүгү делегейге билдингир. Тинилеергере 20 миллион совет киижилер амы-тынын берген. Ынчангаш бис оны кажан-даа үптас бис.

Империализмниң шалыпчы күштерин чылча шапкан чорук оок туруштарының хошкаарыга, колониализмниң ниити кризизиниң чидигленирине болгаш ганылаарынга чедирген. Делегейниң социалистиг системазы тургустунуп келген болгаш чедиишкинниг кергуп турар.

Дайынның кадыг-дошкун шылгалдаларын эрткен совет улус социалистиг Ада-чурттуңнуң камгалакчыларыңаң ол дээш тулчуп турганы идеалдарның үзүк чаа-чаа үүле-херектерни бүдүреринге бүрүн амыдыралчы күштерлиг болуп турар. Бистиң күрүневистиң күштери канчаар өзүп база быжыглып турарын, партияның өндүр үлүг планнары амыдыралда канчаар боттаныл турарын бистер улуг чоргааралбиле көрүп турар бис.

Өлүм чок революстуг марксизми-ленинни ооредиг-биле чепсегленген Коммунистиг партив совет улусту Ленинниң айыткан оруу-биле бүзүреалдың бөштап чоруп орар. Партияның бүгү-де ажыл-херектери болгаш бодалдары совет улустуң чаагай чоруунче, коммунизм тургузуушкунунче утланган. Чурттуң амыдыралында эң чүгүлэ болуушкункуүң — бистиң партиевыстың ээлчегинг XXVII съездизинниң чоокшулап кел чоруурү бистиң тургузуучу күш-ажылывыска күүлүг чогаадыкчы энергизины берип турар.

СЭКП-ниң Совет Күрүненниң күжениишкиннери социалистиг дем каттыжылгазын улам ыңай быжыглаарынга, социализмниң туруштарын быжыглаарынга, өнзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелериниң тайбың ноожа-хелбээ догуннаарының ленинчи принциптерин амыдыралга быжыы-биле база хажык чокка чорударынга, империализмниң өөскүдүп үндүрүнү боо-чепсектерни эдээре бүдүрерин соксадырынга, бомбүрзекке тайбыңны быжыглаарынга мөөмөттинген.

Ядролуг дайынны болдурбас болгаш улустарның айыыл чок чоруун идегелдир хандырар дээш, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга, бүгү күрүнелериниң араазынга идегежиринниң кады ажылдажылганың болгаш бот-боттарын билчиринниң байдалын тургузарынга чедирер практиктиг хемчегларын алыр дээш Совет Эвилели туржуп келген болгаш туржуп-даа турар.

Делегейниң амгы нарын байдалында чаагай сеткилдиг чорукту илергейлээринге, өске күрүнелер-биле демнежип алгаш, дайын кыжаныышкының кошкадырынче урганган кайыдаа талаларга таарыжыр дугуржулгаларны чедип алырының аргаларын шинтпирлиг дилеп тыварынга Совет Эвилели белен. Ынчалзажок совет киижилерниң тайбың күш-ажылынче, совет чурттуң болгаш оон эвилелчилериниң айыыл чок чоруунче кым хандаар болдур, ойтур шаварыкшыга он чайлаш чок таварыжыр дээрэнин Совет Эвилели шинтпирлиг медегленп турар. Оны боттандыраринга эргежок чугула бүгү чүүлдер бистиң алдарлыг Чепсектиг Күштеривисте бар.

Социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалаар таазы-биле бодунуң төөгүлүг үлүүзүнүн Совет Чепсектиг Күштер социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының армиялары-биле кады чаңгыс аай одуругда күүседип турар. 30 чылын амгы хүннерде демдеглеп турар Варшава Керээзинниң киржикчилери күрүнелериниң улустарының болгаш армияларының экы-дүмэ эвилели бодунуң улустарының тайбың күш-ажылын хандыраринын, империалистиг агрессчи күштерни кыңчыктырбазының күчүлүг фактору болуп турар, ынчангаш ол Керээзиниң күштүг хүүсаазын ам-даа 20 чыл кылдыр үзадыр дугайында экыдүмэ чурттарның шинтпирлиг ылаптыг дүрүм өзүгаар болган.

СЭКП ТК-ның март болгаш апрель (1985 ч.) Пленумнарының шинтпирлерин совет дайынчылар бир эң-сеткилдиг детким база үүлүдүзүнүүн турер. Төрээн Коммунистиг партиязын, оон ленинчи Төп Комитедим долгандыр сырый каттышкан совет дайынчылар маадырлыг чаңчылдарынга шынчы болгаш кезектерниң, корабльдерниң дайынчы белен чоруун дайынчы күш-ажылывыбиле быжыглап турар болгаш боттарының патриотчу болгаш интернационалчы үүлээлгезин төлептиг күүседиринге кезээде белеп.

Бистиң Совет Төрээн чуртувустуң алдар-адын, хостаглазын болгаш хамаарыышпас чоруун фашистиг эжелекчилерге удур демисеге камгалап алган ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчыларынга — Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга, улусчу ополченоменең дайынчыларынга, партизаннарга болгаш чажыт байдалга демисежип турганнарга, тылдың ажыл-ишчилеринге, хөрээженнерге, эртемденнерге болгаш культураның ажылдакчыларынга алдар!

Амгы болгаш келир үеним сайгакчыларының хостаглазы болгаш аас-кежии дээш фашизмге удур кадыг-дошкун тулчуушкуннарга мөчээн Төрээн чурттуң камгалакчыларынга мөңге тураскаал!

Маадырлыг совет улус, тинилекчи-улус болгаш оон эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштери делгерезин!

Бистиң улуг Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели делгерезин!

Бистиң бүгү тинилелгеривистиң соруң киирикчизи болгаш организакчызы — Совет Эвилелиниң ленинчи Коммунистиг партиязынга алдар!

Ура!

• • •

Шөлге «Ура!» деп харыы үш катап дыңнаагаш, Совет Эвилелиниң Гимнизин күүседткен. Оон өндүр чаагай аялгазы артиллериянын дөштөөшкыннары-биле хоюзуа берген.

Оркестриң аялгазы болгаш барабаннарның кагыышкыны дыңналып турган. Шөлге адыыш часкавашкынары чаңгыланып үнген: Тинилелгениң түүгүн шөлдү таварлыр аппар чораан. Дөртен чыл бурунгаар, 1945 чылдың апрель 30-да 21 шак 50 минута турда, тинилеттирген рейхстагтың кырынга ол тукту кинсинткен.

Тинилелгениң төөгүлүг түүгүн Совет Эвилелиниң ийи дапшыр Маадыры үжүр үүлдүң маршалы Н. М. Скоморохов тудуп чораан. Дайын үезинде ол шүүгседенчи самолеттуң ужудукчузу турган. 605 дайынчы ужудуушкуннарны, 143 аңаар тулчуушкуннарын ол кылган болгаш дайзынның 46 самолеттарын боду, сес самолеттарын аарү-биле демнежип алгаш, чөрүше дүжүүр аткан. Ол ам — Ю. А. Гагарин аттыг шериг-аңаар академиязының начальниги, чаагыныг чаа салгакчыларның кижизидикчизи.

Түк тудукчузуңуң ассистентызының — Совет Эвилелиниң Маадыры, Алдар орденниң бүрүү үш чергелериниң эдилекчизи Н. И. Кузнецовтуң, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Алдар орденниң бүрүн үш чергелериниң эдилекчизи П. А. Литвиненконуң, Совет Эвилелиниң Маадырлары С. А. Неустроевтиң болгаш Н. М. Фоменконуң фронтучу намдарлары база байлак.

Кремль ханаларының баарыбиле Тинилелгениң түгү кинскил бар чорда, сураглыг М. В. Кантария оңу зундуткел-биле аарушкулуг үдеп чораан.

— Гитлержи рейхниң найысылалынче шавар халдаашкынны кылып турган 3-ку согугзу армиязың шериг чөвүлели рейхстагтың кырынга кинскидер тос туктарны доктаадып тургусканын дөртен чыл бурунгаар дыңнаан болгаш билген бис. Бистиң түгувуска бешки дүгээрниң дүшкүүрлүг сөөлүнде — Совет Эвилелиниң Маадыры Алдар орденниң II болгаш III чергелери-биле бир миллион ажыг дайынчылар шаңнаткан,— ийи чартык муң хире кижи оон бүгү чергелериниң эдилекчилери болганнар. Шөл-биле эртип бар чыдар Солдат орденниң долу эдилекчилериниң арааынга В. С. Налдинниң төрээнде дөрт сылдыс чайлап чоруур. Дайын үезинде шаңнал маадырны фронтуның оруктарынга тывары чамдыктарга белем эвес турган. Василий Савельевич-биле ындыг таварылга болган. Дөртку орденни ол дайын соонда, 37 чыл болгаш алган. Ону оон-биле 44 чылда-ла шаңнаан болган.

Кызыл шөл хей-ле үүлдерни көрген. Ынчалза-даа хары угда бо хире хей маадырларны ол шаг-шаандан бээр хүлээп ап көрбээн...

10 фронтуларның болгаш Далай Шеринниң эң шылгараан дайынчыларындан тургускан каттыжкан полктар ол төөгүлүг парадка киржишкен. Ол 1945 чылдың июнь 24-те Москвага болган.

— Мен онза батальонның составынга кирген мен— деп, халажылгада сержант, Москваның «Пролетарский труд» заводунуң слесары Леонид Иванович Казаков сөктүп чугаалаар — 200 узун дурт-сынныг, көрбээн чүвезин чок солдаттарны шынап-ла онза даалганы күүседип — Мавзолейниң баарынче хунаап алган гитлержи туктарны шывадаарыбиле шилип алган турган. Ону ынчаар кылыры-биле фашистиг тукка холдарны боравас дээш бистерге хөм тол халптарны берип каан чүве. Ээремчигей ышкаш кас дем-дектерлиг туктарның пөстерин шөл кыры-биле сөөртүп эрткиргеп бис. Солунчуларның арааында бир-ле киижи турган, «шырбинилдер-биле бир демей» деп шын-на чугаалаан. Оларны Мавзолейге чедире бергеш, барабаннар дыңмиредир хөп турда, оларга тускай кылып каан ыяш таваржакче шывадагылаткан бис. Эң-не баштай Гитлерниң хүүда штандер-тугу ынаар октаттына бергеп. Ол бодунуң шериглериниң Москва Кремлиниң баарынга парадын 41 чылдың күзүмүнде оон-биле хүлээп алыр деп күзеп турган. Ынчан аңаа парад шынап-ла болган, ынчалза-даа ол Октябрьның 24 чыл оюнга алдар болдурган бистиң совет, парадывыс болган. Мен аңаа киришкеш, дайынчы өңнүктерим-биле кады Кызыл шөлден шүүт-ле фронтуже чоруп-кан мен.— Фронтуга чедерү мырыңай чоок турган. Берлин оон ырак турган, ынчалза-даа, аңаа база четкен бис...

45 чылдың парадынга совет дайынчылар-биле кады экыдүмэ Польшаның телээлекчилери база киришкен. Олар совет найысылалдың коя шөлүү-биле польша шеригниң түгүнүү аңаа-биле базып эрткеннер... 40 чылдар мурнунда ышкаш, Кремльдиң ханаларының баары-биле польша шеригниң өске-даа хоочуннарыбиле кады амгы үеде генерал, чурттуң камгалал янгазының даргазы Зыгмунт Хуща базып эртип бар чору. 45 чылда аныяк офицер дыка хей тулчуушкуннарга киришкен дайынчы 20 туктарның бирээзин тудуп алгаш эрткен...

Тинилелгениң парадынга Чехословакияның чепсектиг күштериниң хоочуннары база киришкен. Бирги чехословак армия корпузунуң алдарлыг намдарының эгелээчи Харьков чанында Соколово суурга болган тулчуушкунга Я. Махач баштайгы «сагыыга четтиришкинин» алган. Ынчан ол солдат турган, ам — генерал.

— Фашизм-биле ниити демиселге быжыккан дайынчы экы-дүмэлышкы чоруктуң чаңчылдары хуусаазын чоокта чаа узаткан Варшава Керээзинниң үндезининде салдынган — деп, ол хоочун чугаалаан. — Бистиң камгалал эвилелиистиң эчис сорулгалары буянныг болгаш чаагай: ол кымга-даа кыжанмайн турар, бурүну-биле тайбыңны камгалаарынга бараалгаттынган. Төөгү бисти серемчилелдиг болурунга өөретккен. Улустарның айыыл чок чоруурга кыжаныг амдыызында чайлаттынаан турда, кандыг-даа семээшкиннерден боттарын камгалаар дээш, Варшава Керээзинниң кежигүннери чурттар эргежок чугула бүгү чүүлдерни моон соңгаар-даа кылыр аңаар. Кремльге болган байырлыг туралга илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев дүүн бистиң ниити бодалывысты илергейлеевишаан, ол дугайын быжыы-биле болгаш тодаргай-биле медегээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының улусчу характерин партизан шимчээшкиннинең масселыг калбарыышкыны чайынаннаа-биле көргускен. Оон киржикчилерин чонкуң өжээн негекчилери деп илаптыг болгаш тодаргай адап турган. Оларның-биле демисел чорудар дээш, гитлержи командылал он сөлдат бүрүзүнүң бирээзин-не фронтудан алыр ужурга таваржыр турган. Ынчалзажок ол-даа дузалаваан: совет чер чагыртпаан хевээр арткан. Миллион ажыг патриотчулар партизан иезектеринге тулчуп турган, ийи миллион хирезин чажыт байдалга демисежип турган.

Фронт ындының фронтузунуң дайынчылары тинилекчи дайынчылар-биле ниити чыскаалда шөлдеп хере базып турарлары бо-дур.

Партизаннар каяа-даа —төрээн черинге азы оран-бажыңындан ыраакка-даа тулчуп турза, оларның турган чери— оларның Ада-чурту, ниити совет Төрээн . чуртту камгалап турар дээрэнин билип турганнар.

— Октябрьның коя чаалап алышкыннарының бирээзин — ленинчи национал политика ол чылдарда шыңгыы шылгалданы эргежок болгаш ону алдарлыы-биле тудуп үнген — деп, мурнунда партизан бригадазының командири чораан, Совет Эвилелиниң Маадыры, Латвияның Эртемнер академиязының кол эртемдең секретары В. П. Самсонс чугаалаан. — СЭКП ТК-га чоокта чаа болган ужуражыышкынга чөптүү-биле демдеглээнин ышкаш, хоочуннарның хамаатыы хүлээлгезин —боттарының чаңчылдарын аныяктарга дамчыдып бээри, оларны аңгы медерелинге, совет патриотизмге база социалистиг интернационализмге киижиндери болур.

Чонкуң өжээн негекчилери онзагай тактикалыг турган: дайзынче хөп-хемертен халдаар. Ынчалзажок байырлалдыг үелерде: «Тукту, бурунгаар!» деп команда чаңгыланып үнер.

— Фашистиг эжелекчилер кезээде коргуп-девидеп турганнар—деп, мурнунда 1-ги Бобруйск бригадазының командири чораан, Совет Эвилелиниң Маадыры В. И. Ливенцев чугаалаан турар. — Хостаглаң Минск кандыг турганын кажан-даа үптас мен: олче бис Кызыл Шеригниң мурнакчы кезектери-биле кады киргеп бис. Немецтериң турганы бүгү-ле бажыңнарны темнелчек сывырындан демирлер-биле долгандырып каан. Эжелекчилерге сывырындак демир мыраңай чедишлейн турган.

Фронтучуларның болгаш гылдың ажыл-ишчилериниң маадырлыг чоруктары дайынның чыл демдеглелинге бир демей болуп киргеп. Ынчангаш олар бөгүн ниити чыскаал-биле Кызыл шөлдеп парад колонналары-биле эртип турары бо. Ол киижилерниң салым-түүзу бир демей. Дайын мурнунда кайызы-даа трактор будуруп турган, а дайын үезинде — танкылар кылып эгелээн. Оварның кайызынга-даа төрээн заводу Фронт аларган. Сталинград заводу Волганың камгалакчызы аларган, мурнуку шүүмдан дөрт-ле километр черде турар Киров заводу танкыларны, пушкаларны, снарядтарны соковал чокка будуруп турган. Хоочуннарның сактып чугаалажыр үүлдери-ле хей, ынчалза-даа олар даартагы түн дээш база сагыш үүвүреп чоруурлар.

— Тайбың черге ажылдаар, тайбың үүле кылыр машиналар будуруп турар бис, — деп, Михаил Дмитриевич чугаалады. — Партияның XXVII съездизинниң ажыттынар үүнүүге чедир чаа хеевирик «Кировецтерин» планнан ажыр 50-ни будуруп үндүрер бис.

— Бис база-ла улуг хүлээлге алган бис — деп, Валентин Александрович чугаага киришти. — Партийжи шүүлгениң ажылдап эгелээр хүнүнде Волгоградтың трактор заводунуң конвейериниң чаа хевирнің күчүлүг машиналарының баштайгы белүүн дүжүрер бис. Оларның кайы тирезин Дарья Матвеевна Гармаш үнелеп көөр боор.

Сураглыг тракторист, Социалистиг Куш-ажылдың Маадыры Д. М. Гармаш амгы үеде Рыбинниң Сельхозтехника салбырын удуртуп турар, ол база тылдың ишчилериниң колонназында. Дайын чылдарында аныяк патриотчуның — хөрээженнерниң трактор бригадаларының бүгү-эвилел чарыжының доктаамал тинилекчизинин ады бүгү чуртка диңмирел турган. Ол бодунуң өөрү-биле ийи-үш норманы күүседип турган. Хлеб фронтуга ок-боо дег чугула дээрэнин олар тергиин эң билип турганнар.

Тылдың ишчилериниң колонналарынче көөрге, сагышсеткил хайныгар. Хөй кезии хөрээженнерден тургустунган турган боор. Олар Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында боттарының эгиннеринде эң аар чүктү чүктеп эрттиргеннер. Фронтуның маадырларының чанында ажылчын хөптерлиг киижилер — тылдың маадырлары-дыр...

— СЭКП ТК-ның апрель Пленумунга сөстүү болгаш ажылхеректиң дүүшкээн, бодунга болгаш өөрүнге негелделиг чорукту, инициативтиг, дидим болурун, харыысалганы бодунга алырынга белеңнин чедип алыр дээн партияның кыйгырыын бистер нзии-биле деткип турар бис—деп, Дарья Матвеевна чугаалады.— Бистиң шеригленивис фронтуга ынчаар демисежип турган, тылга база ынчаар ажылдап турдуувус. Бир эвес ол кадыг-дошкун чылдарда үргүлүү-ле чүстүндең» айтыышкыннар манап, бергелерден сестип, чугаа-биле ажылхерек каржып турган болза, мындыг маадырлыг чорук кылдынмас турган иймк. Ынчан дайын үези болгай деп удурланырлар бар чадавас. А бөгүн база улам эки чурттарга дээш демисел чоруп турар болгай.

Бо байырлал кайгамчык салым-хуулуг киижилерни чыгган! Фашистерниң 62 самолёдун дүжүр аткан, амгы үеде ужар үүлү маршалы деп эрге дээш байыр чедирииишкиннери хүлээп ап турар, Совет Эвилелиниң үш деклыр Маадыры Иван Кожедуб ында. Дайынның чалбыыштыг одуңдан балыглаткан 150 дайынчыны ундуруп эккелген, фронтуның эмчи сестразы Екатерина Демина база бар, ол дыка хей дайынчы шаңналдарның эдилекчизи. 15 харлыг оол турган мартен суугу чанында ажылдап эгелээн, ам Социалистиг Куш-ажылдың Маадыры, заводтуң ПТУ-зунда ажылчын салгалдың кижизидикчизи Николай Анищенков... Ада-чурттуң Улуг дайынының шупту маадырларының адын адаары күзенчиг, ынчалза-даа ол болдунмас-тыр. Тинилелгениң 40 чылын уткуп турар хоочун дайынчылар—6,5 миллион, тылдың ишчилери база хей-хей миллион. Оларга Кызыл шөл байыр чедирип тур.

Парадтың төөгүлүг кезээн доозуп турар каттышкан полктуң марыжы кинокадрларда чүве-биле демей кестүп турган. Бөгүнгү солдаттарның чыскаалы база эртхен. Олар аделарының хөрээн төлептиг салган, Октябрьның чаалап алышкынын идегелдиг камгалап турарлар. Төрээн чуртун камгалап, Европаны хостап турганнарыны дег, оларның арын-шырайы база шинтпирлиг. Ындыг аныяк оолдар дайын чылдарында амыдыралыңдан чарылганнар. Фронтучуларның оолдары болгаш оларның ажы-төлү база шөк ындыг эрес-дидим.

Хоочуннарның каректарындан чаштар сыстып келген. Мындыг байырлал өөрүнчүгдаа, муңгаранчыг-даа. Ол дээрге эрес-дидим чорук-тур, чырыткылыг тураскаалдың, моон ырак эвестө Билдикмес солдаттың хөөрүнүң байырлалы-дыр. Тинилелге хүнү. Каректарда чаштарның байырлалы.

20 миллион совет киижилерниң амы-тынын дайын алгаш барган. Бир эвес киижи бүрүзүнүң тураскаалын бир минута дургузунда сактып өзүлөөр болза, барык дөртен чыл уламчылап кээр. Эскерииңер бе? Дөртен! Ынча үе дургузунда бистиң бажыңнарывыс кырынга боо даажы дыңналбаан. Биске тайбыңны олар берген-дир. Ону камгалаары— мөчээннериң мурнунга бистиң хүлээлгевис.

Фронтучуларның дайынчы алдарының уламчылакчыдары — ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң академияларының төлээлекчилери чоруп органнар. Совет шериг эртемниң төптөөринниң бирээзи, командир кадрларың мурнуку үеден бээр белеткелчизи М. В. Фрунзе аттыг шериг академиязының дыңнакчылары — маршта. Оон өөренникчилери— Ада-чурттуң Улуг дайынының кайгамчык полководчулары Г. К. Жуковтуң, К. К. Рокоссовскийниң, И. С. Конеевтиң, И. Х. Баграмяның, Л. А. Говоровтуң... аттарын алдын үжүктербиле сиилбип бижээн. Академияның интернационалчы ачыхавыязы дештыңы тос орденбиле үнелеттинген. Акы-дуңма чурттарның армияларының дыка хей офицер кадрлары маңаа шериг белеткелин эрткеннер.

Мавзолейниң баарында — В. И. Ленин аттыг шериг-политиктиг академияның дыңнакчылары, кызыл комиссерларның салгакчылары. Оон дыңнакчыларының эң баштайгы ооредилге доозуушкуну 65 чыл бурунгаар болган, ол үеден бээр академия политика телазы-биле быжыг туруштуг дайынчыларны армияга болгаш флотка белеткеп берип турар.

«Коммунистер— бурунгаар!» Комиссарларның ол кыйгырыы дайзынның шуурган дег адыышкыннарының адаа-биле эң берге үеде тулчуушкунче киреринге бүгү дайынчыларга үлегер болуп турган. Кезээде мурнуку одуругге— партийжи үүлээлгениң кол утказы, коммунист киижилерниң чүгле чаңгыс артык эргези, оларның албан күүсединг сорулгазы-дыр.

Парадта — Ф. Э. Дзержинский аттыг шериг академиязының Совет Эвилелиниң Маршалы Р. Я. Малиновский аттыг куяктыг танк шеригериниң шериг академиязының, В. В. Куйбышев аттыг шериг-инженер академиязының, Совет Эвилелиниң Маршалы С. К. Тимошенко аттыг химиктиг камгалалдың шериг академиязының төлээлекчилери. Ю. А. Гагарин аттыг шериг-аңаар академиязының профессор Н. Е. Жуковский аттыг шериг-аңаар инженер академиязының дыңнакчыларының авиаторларның марш аалгазының үделегези-биле эрткеннер.

Ак-көк өңнүг тук часкы салгынга киинскил чораан. Флоттуң келир үеде офицерлери— М. В. Фрунзе аттыг Ленинградтың дээди шериг-далай училищезиниң курсантылары. Эрес-маадырлыг чаагыныг чадаг шеригниң — парашют-десант полугунуң одуруу база сорук киришкинниг, чоргаар эртхен. Оон дараазында — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шериглери, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Армиянын болгаш флоттуң аныяк төлээлекчилери — суворовчулар болгаш нахимовчулар, Москвадың, Калининниң болгаш Ленинградтың шериг училищелериниң курсантылары шөлге кестүп келирге, ындырге турганнар оларны чылыы-биле утказын. Дайынга елген адаларының үлегери-биле Төрээн чуртун камгалаарының профессиязын шилип алган бичии муң-муң ооллардың кадыг-дошкун 43 чылда чурт бодунуң хайгаараалынга алган. Кремльдиң курсантылары — РСФСР-ниң Дээди Соведи аттыг Москвадың дээдди инитишериг командылал училищезиниң курсантылары байырлыг маршты доозган. Кремльдиң курсантылары — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шериглери, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Армиянын болгаш флоттуң аныяк төлээлекчилери — суворовчулар болгаш нахимовчулар, Москвадың, Калининниң болгаш Ленинградтың шериг училищелериниң курсантылары шөлге кестүп келирге, ындырге турганнар оларны чылыы-биле утказын. Дайынга елген адаларының үлегери-биле Төрээн чуртун камгалаарының профессиязын шилип алган бичии муң-муң ооллардың кадыг-дошкун 43 чылда чурт бодунуң хайгаараалынга алган. Кремльдиң курсантылары — РСФСР-ниң Дээди Соведи аттыг Московскийниң дээдди инитишериг командылал училищезиниң курсантылары байырлыг маршты доозган. Кремльдиң курсантылары — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шеригленни, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Парадта — Ф. Э. Дзержинский аттыг шериг академиязының, Совет Эвилелиниң Маршалы Р. Я. Малиновский аттыг куяктыг танк шеригленниң шериг академиязының, В. В. Куйбышев аттыг шериг-инженер академиязының, Совет Эвилелиниң Маршалы С. К. Тимошенко аттыг химиктиг камгалалдың шериг академиязының төлээлекчилери. Ю. А. Гагарин аттыг шериг-аңаар академиязының профессор Н. Е. Жуковский аттыг шериг-аңаар инженер академиязының дыңнакчыларының авиаторларның марш аалгазының үделегези-биле эрткеннер.

Ак-көк өңнүг тук часкы салгынга киинскил чораан. Флоттуң келир үеде офицерлери— М. В. Фрунзе аттыг Ленинградтың дээди шериг-далай училищезиниң курсантылары. Эрес-маадырлыг чаагыныг чадаг шеригниң — парашют-десант полугунуң одуруу база сорук киришкинниг, чоргаар эртхен. Оон дараазында — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шеригленни, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Армиянын болгаш флоттуң аныяк төлээлекчилери — суворовчулар болгаш нахимовчулар, Москвадың, Калининниң болгаш Ленинградтың шериг училищелериниң курсантылары шөлге кестүп келирге, ындырге турганнар оларны чылыы-биле утказын. Дайынга елген адаларының үлегери-биле Төрээн чуртун камгалаарының профессиязын шилип алган бичии муң-муң ооллардың кадыг-дошкун 43 чылда чурт бодунуң хайгаараалынга алган. Кремльдиң курсантылары — РСФСР-ниң Дээди Соведи аттыг Московскийниң дээдди инитишериг командылал училищезиниң курсантылары байырлыг маршты доозган. Кремльдиң курсантылары — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шеригленни, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Парадта — Ф. Э. Дзержинский аттыг шериг академиязының, Совет Эвилелиниң Маршалы Р. Я. Малиновский аттыг куяктыг танк шеригленниң шериг академиязының, В. В. Куйбышев аттыг шериг-инженер академиязының, Совет Эвилелиниң Маршалы С. К. Тимошенко аттыг химиктиг камгалалдың шериг академиязының төлээлекчилери. Ю. А. Гагарин аттыг шериг-аңаар академиязының профессор Н. Е. Жуковский аттыг шериг-аңаар инженер академиязының дыңнакчыларының авиаторларның марш аалгазының үделегези-биле эрткеннер.

Ак-көк өңнүг тук часкы салгынга киинскил чораан. Флоттуң келир үеде офицерлери— М. В. Фрунзе аттыг Ленинградтың дээди шериг-далай училищезиниң курсантылары. Эрес-маадырлыг чаагыныг чадаг шеригниң — парашют-десант полугунуң одуруу база сорук киришкинниг, чоргаар эртхен. Оон дараазында — ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук комитединиң Москвада Моссовет аттыг дээди кызыгаар командылал училищезиниң курсантылары, далайның чадаг шеригленни, ыштынк шеригленниң Ф. Э. Дзержинский аттыг дивизиязының дайынчылары.

Армиянын болгаш флоттуң аныяк төлээлекчилери — суворовчулар болгаш нахимовчулар, Москвадың, Калининниң болгаш Ленинградтың шериг училищелериниң курсантылары шөлге кестүп келирге, ындырге турганнар оларны чылыы-биле утказын. Дайынга елген ад

КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

[Төнүүн. Эгезе 1-ги ормада].

Дараазында республиканың шериг комиссары, подполковник В. И. Козлов чүве чугаелеш, дайынның кадыг-дошкун болгаш уттундурбас чылдарындан бээр дөртен чылдар эрткен, ынчалза-даа фашистиг Германияның халдавышкынындан Төрээн чуртту камгалап алган совет кижилерниң маадырлыг чоруу кажан-даа уттундурбазын ол демдеглээн. Бөгүн бистерниң аравыста Совет Эвилелиниң Маадыры Н. Макаренко, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары Н. И. Иванов, М. Д. Байысклан, А. С. Белоусов, В. Н. Ковалёв, А. А. Любимов болгаш оон-даа өскелер ажылдап, чуртталп турарлар. Олар бөгүн аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезинге боттарының үлүг-хуузун киирип, аныяктарның дагдыныкчылары болуп тураарын чугаалаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарыбиле СЭКП Төп Комитединге ужуражыышкын үезинде эш М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Фронтучуу» деп сес боду безин чонга онза хүндүткел-биле, четтиришкин сеткиил-биле адаттынып турган болгаш адаттынып-даа турар. Фронтучулар, хоочуннар — кеэээде ажылда, кеэээде — мурнуку одуругда.

Бөгүн, эргим эштер хоочуннар, партия, силерге, силерниң биликтерге. дуржулгаларга, күш-ажылчы коллективиңерге бедик алдар-адыңарга, социализмниң үлүг херээнге — Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларынга тулчуушкуннерге камгалап алган херээжерге бердингениңерге идеген тураарь. Хоочуннар ол бүзүреди алдарлыы-биле шынзыдып турар. Бистиң бөгүнгү аныяк салгалывыс адаларындан, ачылерындан өөренип туралар деп, В. Козлов чугаалаан.

Дайын хоочуннарының бирээзи Монгуш Данзын-оолович Байысклан санал бергеш, бистиң чуртта дайын хоочуннарының дугайында кичээнгей болгаш ада сагыш салыышкын дээш партия Төп Комитединге болгаш Совет чазакка өөрүп четтиришкинни илергейлээн болгаш Ада-чурттуң дайынының «Тиилелгенниң 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп кыйгырыгның адаабиле социалистиг чарлыкка аныяктар киржип турганын болгаш күш-ажылчы чедимишкиннер-биле байырлалга ужуражып туларын чугаалаан. Совет аныяктарның идейн-кижизидилгелиг кapplication-ынынга, шериг-патриотчу кижизидилгезинге хоочуннар хей эки чүүлдерни кылганын айытkан. Совет Эвилелиниң Маадыры Н. Макаренко, фронтучулар М. Байысклан, А. Ак-оол, А. Ефимов, Г. Девадор болгаш оон-даа өске хоочуннар аныяктарга дайынчы, күш-ажылчы үлегер-чижээн көргүзүп, оларны өөредип туралар. Төрээн чуртунуң камгалалыынга-даа, күш-ажылга-даа бистиң аныяктарывыс адаларының, үлүг ажыларының алдарлыг оруун эдерип, оларның хөрээн үламчыларынга бүтү күжүн, биликин бээр дээрзин ол бүзүреткен.

В. И. Ленин аттыг шөлге Кызыл горизонтуның шеригелериниң үлүг байырлалга турускаткан ыры болгаш чыскаал көрүлдезиниң үезинде; Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыы-биле өлген дайынчыларга тураскаадыңң чанынга хей кижи киржиичиниг митинг; чечектер салыышкыны.

МААДЫРЛЫГ ЧОРУККА ТУРАСКААТКАН

Тиилелгениң 40 чылынга тураскаадыр Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботникиин эртиреп дугайында маадыр-хоорайлар Москваның, Ленинградтың болгаш Волгоградтың ажылчы чоннарының кыйгырыын бистиң республиканың ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир демей, чүректи хамызыдан хүлээп алган.

Бо чылдың май 4-те болган субботникке муң-муң кижилер киришкен. Олар СЭКП ТК-ның апрель (1995 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин чүүлдүзүнүп кергенин, партияның иштики болгаш дашткы политиказын бүгү талалыг деткээнин субботник хүнүнде шалыпчы ажыл-ижи-биле демдеглээнер. Болуп эрткен субботник 1945 чылдың майда болган салютуң тиилелгелиг даштаашкынын көрбейн барганнарга, фронтуга болгаш тылга Тиилелгениң хүнүн чоокшуладып турганнарга тураскаадырын өзулалы болган.

Коммунистиг субботникке шупту 143977 кижи киришкен. Ол хүн 47255 кижи ажылдаар черлериниге ажылдап хүнээжш, 1872200 рубльдиң үлетпүр продукциязын бүдүргеп. 1681 кижи камнап алган чиг эди, одаар чүүлү, кывар-чаар материалдары-биле ажылдаан. Субботникке ажылдаан акшадан 191412 рубльди беш чыл фондузунче шилчиткен. Кызыл хоорайның, Барыын-Хемчик, Танды, Чөөн-Хемчик, Бижиктиг-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем районнарның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары эң хей үлүүн киирген.

Үлетпүр бүдүрүлгелерниң, тудуг организацияларының коллективтери субботникте шалыпчы ёзу-биле ажылдаан. Тудугжулар ажыглалга киирер кол-кол тудугларга ажылдаш, боттарының күжү-биле 264,6 муң рубльдиң керээлиг ажылдарын бүдүргеп.

Республиканың транспорт ажылдакчылары, организастыг ажылдаан. Олар улус ажылагыйының 28,2 муң тонна чүүгүн сөөрткен.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилери мал кыштаглаашкының организастыг доозарында база часкы хөөн ботниктиг ажыглаан. Көдээниң 38900 ишчилери субботникке киришкен. Ол хүн 4200 гектар черниң шыгын базырган, 1670 тонна минералдыг болгаш органиктиг чемиишчидилгелерни шелдерге төккен, 10 комбайнны, 60 жатканы, кестирер болгаш бөлдүрер хереклелдерни белеминиң шугумунга тургускан болгаш дыка хей мал кежээларын септээн.

Коммунистиг субботник чер бүрүзүнге политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик кедүрүүшкүнүүн байдалынга эрткен. Он бирги беш чылды чедимишкиннииг доозар, СЭКПниң XXVII съездизиниң төлептиг уткуур дээш бистиң республиканың ажылчы чоннарының чүткүлдүүн ол база катап бадыткаан.

Республиканың Сибирьниң Кызыл Туктуг шериг округунуң шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг эргелелинден, Забайкалъеның Кызыл туктуг кызыгаар округунуң шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг килдизинден, МАРН-ның Баян-Ульгий, Завхан, Кобдо, Убса-Нур аймак комитеттеринден болгаш МАР-ның үлүс депутаттарының аймак хуралының күүсекчи эргелелдеринден байыр чедирген телеграммалар келген.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылы-биле холбаштыр Совет Тыванын ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан изиг байыр чедиришкиннерин болгаш СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, юбилейлиг чылдың болгаш он бирги беш чылдың планнарын-база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг үткуурунга улуг чедимишкиннерлиг болуурун, ол ышкаш бижиг кадыкшылды, хүүзүнда улуг аскежиктиг сеткилдиң ханызындан күзээнин телеграммаларда илергейлээн.

БАЙЫР ЧЕДИРИШКИННЕРИ

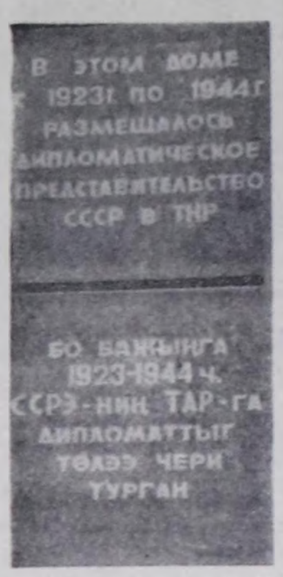
Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылының байырлалыбиле холбаштыр СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведиңиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адресинге СЭКП Бурят обкомундан, Бурят АССР-ниң Дээди Соведиңиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден СЭКП Калмык обкомундан, Калмык АССР-ниң Дээди Соведиңиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Якут обкомундан, Якут АССР-ниң Дээди Соведиңиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Алтай болгаш Красноярск крайкомнарындан болгаш крайкүүскомнардан, СЭКП-ниң Даг-Алтай, Иркутск, Чита, Хакас обкомнарындан болгаш облкүүскомнардан, Украинаның Компартиязының Ровно обкомундан болгаш облкүүскомдан, ССРЭ-ниң КАЧК-ның кызыгаар шериглериниң Шериг чөвүлелинден болгаш Политиктиг кол эргелелинден, совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылы-биле холбаштыр Совет Тыванын ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан изиг байыр чедиришкиннерин болгаш СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, юбилейлиг чылдың болгаш он бирги беш чылдың планнарын-база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг үткуурунга улуг чедимишкиннерлиг болуурун, ол ышкаш бижиг кадыкшылды, хүүзүнда улуг аскежиктиг сеткилдиң ханызындан күзээнин телеграммаларда илергейлээн.

ТУРАСКААЛ САМБЫРА

Чээрби чылдар үезинде-ле тутkан бажың. Кызылдың Чүлдүм кудумчузунуң Улуг-Хемче талазында азыг черде ол чараш хевирлиг бажында ам республиканың хан солуштур кудар станцизазы бар. Оон мурнунда ажаа үруглар эмелгезин база турган.

Тыва Арат Республика турда, ол бажыңга Совет Эвилелиниң Тывага элчин черн турган. Бажыңның мурнуу талазында ханада бижиглаан тураскаал самбыраны ажыдарынга тураскаатkан митингиге Ада-чурттуң Улуг дайынының, партияның, күш-ажылдың, комсомолдуң хоочуннары чыылган.

1923 чылдан 1944 чылга чедир ол бажыңга Тывага ССРЭниң дипломаттыг элчин черн турганын, совет улустарының бижиг болгаш чаңгыс эп-сеткилдиг найыралының дугайын, ылаңгыя Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында улам бижиккан найыралдың улуг ужур-дузазын чугаазынга персоналдыг пенсионер А. Х. Тока демдеглээн. Бо төөгүлүг бажыңда ажылдап турар эмчилерниң бирээзи тураскаалдыг самбыраны ажыдып турда, «чамбы-дилке кезээ моңгеде бижиг тайбың бодарап турзуни!» деп йөрээген.

ЧУРУКТАРДА: тураскаал самбыраны ажыткан үезинде. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДИДИМНЕРГЕ ОК ДЫЫНМАС

Очерк

Комиссар дугайында чугаа

«...Эш М. Д. Байысклан маркскичи-ленинчи теориэни эки шиңгээдип алган. Бодунуң ажылынга идепкейлиг, ачычыы болгаш автомат-биле эки боолап биилир. ВКП(б) төөгүзүн башкылаарыңга ынак. Күш-дамыр дадыгылгазының белетнелин багай эвес...» Монгуш Данзынович фронтуже чоруур деп турда, АРШ-тың каттышкан полугунуң командириниң аңаа берген характеристиказында ындыг одуруглер кирген.

Тыва эки турачылар отрядының командир составын шилип ап турар үеде оларның комиссарынга элээн каш кандидатура сумелеттиниген турган болгаш оларны бүгү талалыг, ылаптыг шилип, дөңзингүүрлеп көрген соонда, бо чугула албан-дужаалга Монгуш Байысклаңны томуйлаар дугайында шиитпир бир үн-биле хүлээп алдынган...

Төнмес-батпас узун оруктар оларның артында арткан. Коровка дайынчы өөредилге база доозулган. 1943 чылдың ноябрь сөөлүүредир эки турачыларның отряды Рославльдиң демир-орук станцизазынан ырак эвестe Снегиревка суурга кээрге, алдыгы аттыг шериг корпузунуң, сескн гвардейжи аттыг шериг дивизиязының 31-ги полугунга оларны байырлалдыг ёзу-биле хүлээп алган. Маңаа база үр эвес үеде тактиктиг белеткелди эрткен. Декабрь аймың төнчүзүнден ол харлыг, чаъстыг, борбаныг хүннерде тыва гвардейжилер полктуң өске эскадроннарыбиле кады дайзыннардан чаштып чораан, дүнеки үелерде малгаш тулаалыг, ергелерлиг черлер-биле муң ажыг километр черни аттыг поход-биле бир ай ажыр чораан, шуут-ле фронтуга чедип келген. Чыскаал аайы-биле кол чораан эскадроннуң бажында ак аттыг, чолдексымаар, сиирeш маңа-боттуг, чаныш-сыныш чок капитан — оларның командири Тулуш Кечил-оол, оон-биле кожа чыгыы бедик бора аттыг, дурт-сыны узун эвес болза-даа, маңа-шыырак, далаш-пас ажы-чаңныг, улуг лейтенант, комиссар Байысклан ейөйде тепсенгилеп каап, хап оларган. А оларның соонда эскадроннуң бүгү взводтары дугаар аайы-биле одуруглай чыскаалыпкаш, кел чораан.

Полктуң доктаараан черинден ырак эвестe Горынь хемниң ындыкы талазында Дережно суур чаптыла берген чыткан. Ынчан январь төнчүзү. Каш-ла шак эрткен соонда, фашистиг эжелелден ону хостаар дээш хан төгүүшкүнүнүг тулчуушкун эгелээр. Полк командирин полковник Ефим Поповтуң штабынга шиитпирлээни-биле капитан Хафиз Ахмеджанов командылаан бирги эскадрон биле тыва эки турачыларның дөртку эскадронундан улуг лейтенант Монгуш Саттың үшкү взводу суурже эң баштай шаап халдап кирер, а өскелери байдалды көрүп турган тулчуушкунче кириптер. Кечил-оол бодунуң эскадронун взводтар аайы-биле чыскаалакаш, ол дугайын дыңнаткаш,— «бөгүн дайзын-биле бир-ле дугаарда сегиржип алырывыс ол, боо-чепсээңер ылап кылдыр, ынчап белеткеңер» деп чагаан. Ол ара-ында комиссар Байысклан тыва эки турачыларның командирлериниң эң улуг назылыы Монгуш Эрекеевич Саттың үшкү взводунче барган. Аңаа нам кежигүннери Сундуй, Сырат-оол, Калбак болгаш санитар салбырындан келген Севил дээш эскелерни-даа чыгган.

— Нам кежигүннери хамыкты мурнай атакаже кедүрлүп үнер, чүгле бурунгаарлаар, ээлеп алган турыштан чаңгыс базым-даа аткаарлап болбас— деп, ол сагындырган.

Дүүш соонда кадыг-дошкун тулчуушкун эгелээн. Дайзын автоматтарның, пулемёттарның, миномёттарның октарын оларге удур долу дег чагдырып эгелээн. Сет ол үеде аар белыгатса-даа, тулчуушкун шелүүн кагбаан, бодунуң дайынчылары-биле дайзынның атакаларын маадырлыы-биле ойтур шапчып турган. Миналарның частыышкыннары, октарның сыгырары оожумнай берген ышкаш болган. Сет шуутла бүгү боду-биле тура халаап:

— Взвод мээң соом-биле, улит совет Төрээн чурт дээш атакаже бурунгаар!— дээш, чаза таварын кирипкен. Аңаа ол маадырлыы-биле өлген... Ынчан полктуң өске эскадронары-биле кады тыва эки турачыларның взводтары суурже күчүлүг шаап халдаашкынны чорудуп турган. Фашистер суурга быжыглаа туружун салбас дээш калчаалыы-биле удурланган. Ынчалзажок совет шериглериниң артиллерия, миномёт, пулемёт болгаш өскедээ чепсектер-биле ажыткан долу дег одунга олар шыдаашпаннар. Он шак ажыг үениң дургузунда үргүлчүлээн кадыг-дошкун тулчуушкунуңуң соолуунде кежээликтей фашистерни оя суурдан үндүр сывырыпкаш, оны хостаан. Аңаа, полктуң өске эскадроннарында ышкаш, тыва эки турачылардан өлүрткен-дээ, балыгларкан-даа эштер бар болган. Ынчангы изиг шыңгыы тулчуушкуннар үезинде комиссар Байысклан, нам кежигүннери Томчут, Бүрзекей, Торжу, Ооллак, Белекей, Сундуй, Ак-оол, Севил, Адыгбай, Калбак болгаш өскелер-дээ дайынчыларга үлегерчижек болбушаан, атакаже бир дугаарында кедүрлүп үнүп турган. Дайзын-биле сегиржип аяыышкынга эскадронуң барык-ла бүгү дайынчы болгаш офицер составы кайгамчык эрес-дидим чоруун көргүскен. Капитан Кечил-оол баштайгы тулчуушкунга оларның канчаар киришкенинниң дугайында сайгарылганы ыяска дыш үезинде чугаалап берген...

Узун орук эрткен аттыг походтуг марштың-даа бөзе кадыг-дошкун тулчуушкуннар сөөлүнде-даа бичии дыштанылга үезинде Байысклан баштаан нам бүрөзүнүң кежигүннери: капитан Кечил-оол, арвез организакчызы Алдын-оол, старшина Төчээкей, улуг сержантылар Белекей, Севил, дайынчы Дыртык-оол болгаш агитаторлар взводтарга, салбырларга политбеседаларны эгелээр чораан.

— Оларны баштай Совинформбюронуң дыңнадыгларындан, Кызыл Шеригниң дайынчыларының эрес-маадырлыг чоруктарындан эгелээр турган бис — деп, комиссар сактып чугаалаар. Дивизияның политкилдис начальниктери полковниктер Ф. С. Плантов, В. Е. Нитявшников, 31-ги полктуң комиссары майор И. В. Бянков, парторг капитан Г. П. Автухов дайынчылар ортузунга политиктиг ажылды кенчаар чорутса эки дээрзинниң дугайында сумелерни Байысклаңга бо-ла бээр. Тыва эки турачыларга бөттары лекция, беседа кылып база четкилеп кээр турган. Майор Бянков политиктиг ажылга ленинчи айтыышкынны кол өзек кылдыр алырын аңаа сумелээн. Хамааты дайынның чылдарында Владимир Ильичиниң айтыышкынынга үндезилээш кылдынган, фронтуларга нептерээн турган эң чугула угуулганың дугайын ол онзалап чугаалап берген. Мындыг одуруглар бар: «Эргим эш коммунист! Сен тулчуушкунче хамыктың мурнунда киргеш, эң сөөлүнде үнер ужурлуг сен. Сени фронтуже Кызыл Шеригни, эш-өөрүңүң кижизитсинн-дээш чоруткан. Ынчалзажок кандыг-дээ үеде, каяа-дээ боочепсекти ажыглап, боолап билир болгаш коммунист болуп чурттап билириңден ангыда, карын-дээ ылаптыг өлүп-дээ биилир дээрзин бодуңнуң үлегер-чижээң-биле көргүзер ужуруур сен». Бо дээрге бистиң эскадронның хууда составының 70 хире хуузу боол турда, улуг Совет чурт дээш, тынымны хөрөм чокка бээрингe белеп мен дээрзин демдиргеп. Сөөлүнде бир кадыг-дошкун тулчуушкун үезинде дайзынның огу оон оң талаку кереемиң дөзүнден киргеш, кулак артындан үне берген.

— Немецтерниң төнек огу бажымче дээптн оолдар, а мен оларга кең октен хойладыптайн — дээш, Калдың оңгудан үне халаап мөңнаптар дей бээрге, өөрү туткаш сөлбөөн, дедир оңгуже киир сөөртkеш, бажын шарып берген. Оон кереэ-даа, бажы-даа ажырбаан. Госпитальга чыткаш сегип алгаш база катап дайынчы турушту эзлепкен... Фронтуга намга киргеп эки турачыларның өргүүлдеринниң алыс утказы демейлешкек: тулчуушкунче намга киргп алгаш киреринн күзеп тур мен. Дайынчы хүлээлгемни эрес-дидим күүседир, Ленинниң чуртту, совет чурт дээш амытынымны бээрингe белеп мен — деп бижип турганнар.

С. ШОЙГУ.

ЧУРУКТА: М. Д. Байысклан фронтуда.

[Үлемчилиг].

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕНИҢ АЛДАРЫ ДЭЭШ

Журналистериҥ бо чылгы байырлалы онзагай болган, ол алдарлыг юбилей-биле —Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниҥ 40 чылы тудуш холбаалыг.

Партияның политиказын болгаш коммунистиг тургузуушкунуҥ сорулгаларын бодандырарынга совет кижилериҥ идепкейлиин бедидер талазы-биле улуг ажылды «Красная Звезда» («Кызыл Сылдыс») солун алдан ажыг чыл дургузунда чорудуп турар.

Соцкапистиг күрүнениҥ камгалалының айтырыгларын чырыдарының кайгамчык улуг дүржулгазынга солун даянып турар. Оон типографизынга өрттүнген одуруглар — ол дээрге, ССРЭ-ниҥ алдарлыг Чепсектиг Күштериниҥ тургустунганының болгаш хөгжүдезиниҥ төөгүзүн тодаргай бижээн одуруглар дайзынмарның халдаашкыннарындан Төрээн чурттуң камгалалын организастаар талазы-биле партияның болгаш чонуң улуг ажылының төөгүзүн чырыткан одуруглар-дыр. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң болгаш ССРЭ-ниҥ Чепсектиг Күштериниҥ маадырлыг чоруун көргүзерин солуунуң арыннарында онзагай черни эзелеп турар.

Дайынның кадыг-дошкун хүннеринде журналистер-биле кады сураглыг совет чогаалчылар — Михаил Шолохов, Илья Эренбург, Алексей Сурков, Константин Симонов болгаш өскелер-даа фронтуже чоруп турган.

ЧУРУКТА: «Красная Звезда» солуунуң архивинден. Совет шериг корреспондентиктер 1945 чылдың майда рейстеттың ханазының баарында.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МӨҢГЕДЕ ДЭЭР АЯС ТУРЗУН

Улуг Тиилелгениҥ 40 чылынга тураскааткан театржыттынган көргүзүг

Дүүн, дүъш соонда, Кызылдың «Хүреш» стадионунче Ада-чурттуң Улуг дайынынга хоочунналары, Кызылдың чурттакчылары, найысылалдың аалчылары 14 шек четпээнде-ле шуужуптаан.

Театржыттынган көргүзүг Ада-чурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны ашкан Тиилелгениҥ 40 чылынга тураскаттынган. Ол Тиилелге дээрге бистиҥ Төрээн чуртувустуң интернационалчы ес-бүлезиниҥ дайынчы болгаш күш-ажылчы тиилелгезиниҥ түңнели, ленинчи национал политиканың ботаныышкынындыр.

14 шек. Бүгү-эвилел болгаш Тыва радионуң аялгалары сонуг-мурнуг чаңгыланган. Стадионга хөгжүмчүлер үнүп келген. Олар ийи талага туруп алгаш, хөгжүмүн ойнап эгелээнзиг. «Тиилелге хүнү» деп ырыны күүседирге, келгеннериҥ үнү аңда чаржалашкан. Марш аялгазы чаңгыланырга, «Хүрешче» кирер дерт эжиктен туктар тудукчулары үнүп кээп, стадионның ортузунга кээп каттышкеш, беш-адыр сылдыстың хевирин кылыпкаанар. Артыы талакы олуттарда «Тиилелге—40 —Тиилелге» деп сестер бижиттинге берген.

Шөлге «сылдыс» чыскаалыпкан соонда, анчы-аңгы хевириҥ шеригленириҥ дерт болуу үнүп келди. Олар чүк-чүкке тургулапканда, база-ла артыкы олуттарда «Совет Армияның дайынчыларынга алдар!» деп сестер бижиттинге берген.

Соңгу талакы хаалгадан бронетранспортёр кирип келгем. Ында данын чылдарының тугун кадаан. Тиилелгениҥ байырынга келген ол тук дээрге, Кызыл Туктуг, Суворов орденниг 15-кы танк бригадазының дайынчы тугу-дур. Ол туктуң адаа-биле танкистер дайынның муң-муң километр оруктарын эрткеннер. Ук танк бригадазының дайынчылары Тиилелге хүнүн база ол туктуң адаанга утказам. Бистиҥ чаңгыс чер чурттуувус, Совет Эвилелиниҥ Маадыры Михаил Бухтуев база ол туктуң адаанга дайылдажып чоргаан.

Стадионга ажык машиналар кирип келгеннер. Оларга Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочунналары чоргаанар. Автомашиналарның хажыыларында «Сталинград тулчуушкунуҥуң хоочунналары», «Хоочун эки турачылар», «Курск эътпээнге демиселдиҥ хоочунналары» деп сестерни бижээн.

Бистиҥ республиканыҥ ажылчы чоннары боттарының маадырларынга бүрүнү-биле чоргаарланыр эргелиглер. Дайынның баштайгы хүннеринден эгелеп чүс-чүс билдиришкиннер тыва эки турачылардан киргеп. Фронтуже аъттанган орус-даа, тыва-даа дайынчылар боттарының хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткеннер, төрээн Тывазының адым сыңнаан. Совет Эвилелиниҥ Маадырлары Михаил Бухтуевтиҥ, Хомушку Чүргүй-оолдуң аттары стадионга дикмиреп турган. Ол ышкаш Василий Брагинниҥ, Оюн Борбуй-оолду, Шумов алышкыларны, эки турачы командирлер Кечил-оолду, Байыскылаҥны болгаш өске-даа чүс-чүс дайынчыларны кым-даа утпаан.

Ажык машиналар шөлдү дескингеш, мурнуку индирге келгеш, тура дүшкен. Театржыттынган көргүзүгүниҥ дүндулуг аалчылары — Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочунналары ында олуттарны эзлепкен. Чыылганнар адыш часкаашкыны-биле оларга байыр чедирген. Ол дээрге, арыг дээрни чаалап бээр дээш амы-тынын харам чокка берип чораан дириг-даа, мөчээн-даа дайынчыларга изиг хүндүткелдиҥ демдээ-дир. Ол үеде диктор хоочунналарга байыр чедирген сестерни чугаалап, оларның аттарын чыылганнарга таныштырып адаан. Артыкы олуттан «Тиилелгиҥ хоочунналарга алдар!» деп сестер кеступ келген.

Шеригже чаа чоруур деп турар аныяктар стадионга үнүп келди. Олар шөлдүң соңгу талазынга турупканнар. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржинчизи В. Д. Омеленчук оларга чагыг берген:

— Рейхстагтың кырынга Тиилелгениҥ Кызыл тугун бистиҥ Төрээн чуртувустуң солдаттарының кинскиткенинден бээр 40 чыл эрткен-дир—деп, Василий Дмитриевич чугаалады. — Совет Армия Европаны фашизмден ынчан хостаан. Тиилелге! Ол дээрге, бистиҥ эвилелге! Ол дээрге, бистиҥ эвилелге! Ол дээрге, бистиҥ эй национал улузувустуң дайынчы болгаш күш-ажылчы маадырлыг чоруу-дур. Ол улуг чаалап алыышкынга телептиг болуңар! Бистиҥ тайбың күш-ажылывысты ыдыктыы-биле камгалаңар!

Ол кыйгырыгга шеригнер-даа, аныяктар-даа:

— Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!—деп харыылаваннар. Стадионга «Тайбың—күш-ажыл! Тайбың — аес-кежиин!» деп сестер кеступ келген.

— Төрээн чуртун камгалап тургаш маадырлыы-биле мөчээннерге мөңге тураскаалдың демдээ кылдыр Алдар чечээн Мөңге отка салырын Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочунналары аныяк салгалга дагзып тур — деп, В. Омеленчук чугаалады.

Тайбың күш-ажылды илереткен чүүлдү театржыттынган көргүзүгүнүң киржикчилери күүсеткеннер. Ажылчын хептер кеткен, күш-ажылдың чепсээн тутканы оолдар болгаш кыстар шөлче үнүп келдилер. Оларның бүгү шимчээшкини күш-ажылды көргүскен. Шимчээшкин кылганнар «XXVII» деп санны чуруй каапларга, артыкы олуттардан «СЭКП-ниҥ съездизин телептиг уткуулунгар!», дээн сестер кеступ келди. Стадионга шүлүктүң дораазында одуруглары чаңгыланган:

Тиилелгениҥ салым-чолун
тутсуп бергеш,
Дириглерге үлегер боол
артып калган
Адаларның чагыы бөгүн
үүле чаңгыс:
Ада-чурттуң тайбың
ишке каастаңар!
Дөртен чылдың күүрүнде
тайбың чурттаан,
Үнген хүннүң хереглиге
таалап, чыргап,
Шыргай эзим хажылаан
шедиг ышкаш,
Шынап чараш салгакчылар
өзүп келди.

Стадионда шөл болгаш оон ортузунда тургустунган бедиргээш танцы шөлүнче шилчий берген. «Саян» ансамблиниҥ профессионал артистери болгаш бичии чаштар «Аъдым» деп танцыны чараш, коруштуг кылдыр күүсеткеннер. Аңаа «Эзеңдек шыңгыраан» улажы берген. Шөлдү барык долдур турупкан кыстарның шимчээшкини бир дески, чаңгыс ай. Чаштарның «Аас-кежиктиг чаш назыны» деп композициязы дыка солун, коруштуг болган. Оларны хоочунналар дыка сонуургап, адыш часкап хүлээп алган. Чаштар мындыг аас-кежиктиг, хөглүг болзун дээш ханын төп чораан дайынчылар оларже чоргаарал-биле көргеннер.

Танцы көргүзүглерин база-ла ургларның «Тайбың—Май» деп номери солаан. Стадионнуң ол-бо үүктеринден чаштар үнүп келгеннер. Оларның хептери — спортчу, кем болгаш ногаан өңнүг чечектер-биле мергежилгелерни кылганнаа. Олар күүселденип кылып доозуп турда, «Тайбың», «Май» деп сестер кеступ келген. Кызыл чечектер түткан бир чамдык чаштар шөлду долдур турупкан. Хөгжүмүниҥ үделгезиниге олар танцылап турганнар. Танцы доозулган соонда «Хоочунналарга алдар, алдар, алдар!» деп сестерни олар чугаалаваннар.

Стадионга тук тудукчуларының ажылчын аңгы көргүзүкчулериниҥ эде чыскаалыышкыны болган соонда, шер тутканнар аңаа каттыжып келген. Олар Д. Шостаковичиниҥ «Тайбыҥның салгыны» деп ырызын күүсеткеннер.

Дайын ханы сиңе берген
Тиилелге тугун
Тайбың иштиҥ салгын-хады
хөлбеңкеттим...

дээн одуруглар шөлге чаңгыланган.

Ырының бир купледи доостурга-ла, стадион кырынга янзы-бүрү өңнүг шарлар ужугуп үнүп кээп турган. Соңгу куплет доостурга, «40» деп сан кошкан улуг шарлар кеступ келгеш, дээрже кылыйтыпкан.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧУРУКТАРДА: театржыттыкан көргүзүг үезим.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КҮШТҮҮ, АРГАЛЫЫ ШҮҮЛГЕН

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниҥ 40 чылының байырлалынга тураскаатқан республиканың бирги черн дээш тыва хүреш маргылдаазы найысылалдың «Хүреш» стадионунга дүүн болуп эрткен. Аңаа Кызылдың, районнарның 64 шылиндек мөгээ хүрешкен.

Бо маргылдаага хоочун мөгелер РСФСР-ниҥ спорт мастерлери Кызылдан Иван Хураган, Кызыл райондан Пагба Каре-Сая, Сут-Хөлден Күжүгет Сыын-оол, амыяк мөгелер РСФСР-ниҥ спорт мастерлери Кызылдан Анатолий Монгуш, Чөөн-Хемчиктен Алексей Хомушку, Өөрдеп Андрей Семис болгаш өскелер-даа киришкен. Моолдуң Убса-Нур аймагының мөгээ човаачы, самбога МАР-ның спорт мастери Уяжан Тулгаа база хүрешкен.

Чидиг спортчу демиселдиҥ түңнелинде тыва хүрештиҥ алды аргазын, беш мөгээни эки билир, авваҥгыр, күштүг мөгелер шыгарап үнген. Моон мурнуда хүреш маргылдааларынга ады үнмейн чораан Хандагайтының спорт школазының тренери, хүрешке бирги разрядчы Орлан Кызыл-оол бирги сайгарлан этлээш, бодунуң опаан чараш аргаларны ажыглап турган октап ап, хүрешке мергежилгенин көргүзе берген. Дөртку саныгда 8 мөге арткан, Орлан Моолдуң «Начын» мөгээн Улзий Тулгаага таваржы берген. Шыырак мөгелер ачыр-дачыр тутчуп турган, ийи удаа дең дүшкен, үш дугаарында хүрешкеш, Кызыл-оол бодунуң опаан октап алган.

Өөрүнүң төлээлери Андрей Семис, Орлан Кызыл-оол, Кыыдың мөгелери Иван Хураган, Александр Монгуш олар арткан. Орлан Кызыл-оол Александр Монгушту, Андрей Семис Иван Хураганны октаан.

Соонгу саныгда Өөрүнүң мөгелери О. Кызыл-оол биле А. Семис хүрешкен, орта Орлан бодунуң эжин октап алган. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезинге тураскаатқан хүреш маргылдаазының чемпиону болган.

Т. ХЕРТЕК.

ТВ

МАЙ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.15 — Эртенги гимнастика. 8.35 — Док. телефильм. 9.00 — Чаалаг-тергеге делегей чарыжы. 9.20 — «Буянныкка». 9.50 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 10.50 — «Эртенги почта». 11.20 — «Амыралче путёвка». 12.20 — «Кодээнин шагы». 13.20 — Америк хоочунар малдир-хоорайларда. 13.05 — «Музыка хөөскүзүү». 14.05— Тиилелгениҥ 40 чылынга. 15.50 — Улустуң аялгалары. 16.05 — Чаа док. телефильмниҥ баштайгы көргүзүү. 16.25 — «Аян-хоруукчулар клубу». 17.25 — Концерт. 18.00 —«Делегей панорамазы». 18.45 — «Александр Покрышкин». Док. телефильм. 19.45 — ЧССР-ниҥ телевидениезиниҥ программазы. 21.00 — «Ут». 21.40 — Чаалаг-тергеге делегей чарыжы. 22.00 — Улуг Тиилелгениҥ 40 чылынга. 22.30 — «П. И. Чайковскийиҥ бүгү симфониялары». № 1 симфония. 23.25— 23.35 — Телемедээлер.

МАЙ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

9.00 — «Ут». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Футбол дончуулалы. 9.25 — Мультфильм. 9.35 — «Тайбының баштайгы хүнү». Ураң-чечен фильм. 11.05 — Док. телефильм. 11.25 — Телемедээлер. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Чаа док. телефильм. 14.05 — Концерт. 15.25 — Тележурнал. 16.10 — Ыры дугаймында. 16.55 — «Уруглларга аңчы-мончулар». 17.25 — Чаалаг-тергеге делегей чарыжы. 18.00 — Тележурнал. 18.30 — Док. телефильм. 18.45 — Бүгүн делегейде. 19.00—«Сагыш-сеткилдиҥ бүгү халыыллаан». 21.00 — «Ут». 21.30 — Концерт. 22.15 — Футбол дугаймында допуулаа. 22.45 — Бүгүн делегейде. 23.00—23.20 — Чаалаг-тергеге делегей чемпионады.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.45 — Бойдус дугайы. 4-кү класс. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.15; 15.05 — Испан дыл. 10.05 — Эстетиктиг кижизидилге. 10.35; 11.40 — Зоология. 7-ги класс. 11.00 — Тележурнал. 11.30 — Эртем-шинчилелдиг фильм. 12.05 — Музыка. 6-гы класс. 13.35 — Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинин литературазы. 10-гу класс. 14.05 — Белорус телеканалиниҥ программазы. 15.20— 15.25 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уруглларга фильм. 18.10 — «Оюнчуктер маргылдаазы». 18.40 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

19.00 — Концерт. Чаңсыраа — «Тамчыктың үзүлбес чашгары». 21.00 — «Ут». 21.30— 22.55 — «Предсвадебное путешествие в Ялту».

КИНО

МАЙ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: Киносборник — 9.30, «Слуги дьявола»—11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник — 9.00, 12.20, «Операция «Ы» и другие приключения Шурика» — 10.30, 13.50, 15.40, «Прежде чем расстаться» — 17.30, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник — 10.00, «Клятва Джантая» — 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Действуй по обстановке»— 12.30, 14.20, 16.10 шактарда.

МАЙ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Слуги дьявола»—9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Зачем человеку крылья» — 15.00, 18.40, 20.30, «Клятва Джантая» — 16.50 шакта.

«ЧАЙГЫ»: «Нежный возраст» — 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дьявольское оружие»—14.00, 15.30, 17.00, 18.30, 20.00 шактарда.

Солуннуң дораазында номери май 12-де үнер.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Бөгүн республикага бүргээр. Дүне хар холумактыг чаъс чаар. Даглагга дүне 10—15 градус чедир соор. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 15—20 метр, чамдыкта 24-29 метр чедир күштелир.

Агаарның температуразы хүндүс 2—7 градус чылыг, чамдык черлерге 0—5 градус соор.

Кызылга бүргээр, чаъс чаар. Соңгу чүктен хаттың дүргени 15—20 метр, күштелгенде 24—29 метр чедер.

Дүне 0—2 градус, хүндүс 4—6 градус чылыыр.

ШЫН Редакциянның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдыралга болгаш үлетпүр киллистериниҥ 2-31-75, пропаганда болгаш совет түргүзүг киллистериниҥ 2-37-13, чагаа киллизиниҥ 2-41-27, информация киллизиниҥ 2-20-60, культура киллизиниҥ 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниҥ 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтериянның 2-12-45 солун келбейн барганза 2-32-75 телефоннче долгаар.

Солун неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3022.

Тыва АССР-ниҥ Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының дерективиниҥ талазы-биле күүдес комитединиҥ типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00115.

1945 ТИЙЛЕЛГЕНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ-БИЛЕ! 1985

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чевулелиниң органы

№ 107 (12797) | 1985 чылдың май 9, четверг | 1925 чылда үнелеп эдилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

ЧЕРГЕ МӨҢГЕ ТАЙБЫҢ ТУРЗУН

Кремльдиң Съездилер ордузунга болган байырлыг хурал

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң дайынчы болгаш күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруу чүс-чүс чылдарда алдаржаан. Бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң бүгү улустарының Ленинниң партиязын долгандыр сырый каттышкан оолдар болгаш кыстары делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнени кадыг-дошкун тулчуушкунга камгалап алган, фашистиг күлданыышкыннан кижи төрелгетенни чайлаткан.

Совет кижилериң, бүгү делегейниң ажылчы чоннарының уган-бодалы болгаш күзелсоруу амгы үеде Советтер чуртунуң чүрээ — Москваже улганган. Улуг Тиилелгениң 40 чылын байырлап турар хүннерде ооң үнү база катап тайбыңчы кыңгырыг бооп чаңгыланып турар.

Кремльдиң Съездилер ордузунуң мурнунда ССРЭ-ниң, эвилелдешкен республикаларның туктарын часкы салгын киискидип турар. Майның 8-те анаа байырлалга бүгү эвилелдешкен республикалардан келген Совет Эвилелиниң Маадырлары болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, Алдар орденниң болгаш Күш-ажылчы Алдар орденниң бүрүн эдиленчилери, найысылалдың болгаш Москва чоогунуң ажылчы чоннарының төлээлекчилери, Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчылары чыылган.

Залда — Тиилелгениң 40 чылын байырлаарынга келген социалистиг чурттарның партиячазак делегациялары, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлээлекчилери, хосталган чурттарның партиячазак делегациялары, социалистиг, социал-демократтыг болгаш өске-даа партияларның төлээлери, күрүне ажылдакчылары, делегейниң демократтыг болгаш даштыкы хөй-ниити организацияларының төлээлекчилерин, дайынның даштыкы хоочуннары, Совет Эвилелинде турар дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары, совет болгаш даштыкы журналистер.

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Г. В. Романов, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, М. В. Зимянин, В. П. Никонов, К. В. Русаков оларны чыылганнар диңмиттыг, ургуулелдиг адыш часкаашкыныбыле уткаан.

Президиумда ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чевулелиниң Даргаларының орлакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, хөскү шериг начальниктери, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары.

База-ла ында — социалистиг болгаш өске-даа хөй-хөй чурттарның делегацияларының баштыңнары.

Орду — байырлал шинчи кижи шимелдеде Сценаның ийи талазында, «1945» база «1985» деп каан саннар, ооң дал ортузунда — В. И. Ленинниң барельеви. Фойеде— кадыг-берге чылдарда шылгараан кезектерниң болгаш будурулгелерниң туктары, Кызыл шөлге болган Тиилелге парадының киржикчилери, фронтуларның каттышкан, политарының штандарттары.

СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, партия Москва хооркомунуң бирги секретары **В. В. Гришин** Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаатткан байырлыг хуралды ажыттаан.

Бөгүн, Москва хоорайның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң болгаш Москва гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралынга, мында олуруп турар Ада-чурттуң Улуг дайынынын эрес-маадырлыг фронтучуларынга болгаш партизаннарынга, күш-ажылчы фронтунуң кызымаккай дайынчыларынга, маадырлыг хөрээженнерге — дайын шылгалдаларының аар-берге чылдарын шыдажып эрткен, Улуг Октябрьның хөрээн камгалап каан бүгү кижилерге өөрүшкүлүг улуг байрны чедирип тур бис. Бистер тайбың амыдыралга ээп чедип келгеш, Ада-чурттуң ат-алдарын улам улгаттырган кижилерни алдаржыдып турар бис.

Совет Эвилелиниң Күрүне гимнизи чаңгыланып үнген.

Дайынчы марштың аялгазының ада-биле дөртен чылдар мурнунда аштырган рейхстагтың кырынга кижиткип үнген Тиилелге тугун, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң үш хевирлериниң туктарын залче киирип келген. Оларны сценада «Тиилелге» орденниң чүруунуң адаанга тургускан. Оларның чанында хүндүлел таңныылдары турупкан.

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары **М. С. Горбачевка** сес берген. Ол «Совет улустуң өлүм чок маадырлыг чоруу» деп илеткелди кылган. Илеткелди чыылганнар улуг кычырыгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны чаңгыс эвес удаа үзе киирип турган.

(Уланчызы 3-кү арында).

СОВЕТ УЛУСТУҢ ӨЛҮМ ЧОК МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Эргим эштер! Өөңүктер! Хүндүлүг аалчылар!

Дайынның дөрт чылдары бистиң чонувуска узун болгаш кадыг-дошкун, Тиилелгеже орук берге болган. Чөптүг черек тиилээн! Дайзын чылча шаптырган! Тиилелге бистиң болган! деп совет солдаттың, совет кижиниң адак соонда чугаалааны маңнай чыриттыкыг хүнү чедип келген.

Совет улус, ооң эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштери фашистиг Германияга өлүмнүг аштырыышкынны таварыштырган, Төрээн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап алган. Европаның улустарынга хосталыышкынны хандырып берген. Фашизмни чылча шапканы, дайынны тиилелгелиг доозаны камгалап алдынган кижи төрелгетенниң мурнунга социал депшилгенниг чаа орукторын, чер кырынга чөптүг болгаш бызыг тайбыңның перспективазын ажыттаан эргилделиг, бүгү делегейге төөгүлүг үжүр-дүзалыг болуушкун болган. Бистиң Тиилелгевис чүгле эрткен үеге хамаарышпас. Ол дээрге амгы болгаш келир үеже угланган бөттүг Тиилелге-дир.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Совет чазак улуг Тиилелгениң дөртен чылы-биле холбаштыр маадырлыг совет улуска изиг байырны чедирип тур! Байырлал-биле, эргим ада-чурттуларывыс!

Холга боо-чепсээн тутказ, боттарының патриотчу хүлээлгезин эмизинге чедир күүседкен, Тиилелгениң чазы чедип келириниге бүгү-ле үүлдерни кылган бодунуң бүгү оолдарының болгаш кыстарының шыдамыккай, эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруун Ие-төрээн чурт бо хүн алдаржыдып турар.

Маадырлыг эргим фронтучулар, партизаннар болгаш чажыт байдалга ажылдап турган эштер, байырлал-биле! Төрээн чурт дээш, чер кырынга амыдырал дээш силерниң дайынчы маадырлыг чоруулар-та алдар!

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизиниң бедик адын, бүгү совет кижилерге эргим үнелиг атты моон соңгаар-даа төлептин-биле болгаш алдарлыы-биле тудуңар!

Бистиң тылывыстың, чепсекти будуруп, демирни эзилдирип, тараваны өстүрүп турган кижи бурузунуң, Тиилелгениң ыяштың заводтарга, цехтерге болгаш шахталарга, көң маегистраль оруктарга, шөлдерге болгаш фермаларга, эртем лабораторияларынга болгаш конструктор бюроларынга чоокшулаткан кижи бурузунуң күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруун болгаш деңнелге чок быжыг туруштуун бөгүн чурт алдаржыдып турар.

Байырлал-биле, эргим эштер! Дайынның чылдарында боттарының амыдыралын болгаш күш-ажылын «Бүгү чүвени фронтуга, бүгү чүвени Тиилелгеге!» деп ыдыктыг кол хүлээлгеге чагырткан бүгү кижилерге алдар болгаш мактал!

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга совет улустуң хүндүткели болгаш өөрүп четтирмишкини кызыгаар чок. Тиилелген чуртка силер берген силер, эштер, дөртен бир — дөртен беш чылдарда тулчуушкуннарның шөлдеринге, күженишкинин талазы-биле чижеглээр чүве чок күш-ажылга силерниң кылган маадырлыг чоруукарны чурт кажан-даа үттпас.

Силерниң алдарлыг төрекшеринерниң үлегер-чижээнге совет кижилерниң бүгү чаа салгакчылары кижизиттинип, шыдамыккай, маадырлыг болгаш бызыг туруштуг чоруукка, коммунистиг идеалдарга кызыгаар чок шынчы, Төрээн чурт кыйгырганда, бүгү моондактарны, бүгү бергелерни ажып эртеринге белен болурунга өөренип ап турар.

Тиилелге дээш бистиң чонувустуң таварышкан чидириглерни кайгамчык улуг. Чээрби миллион совет кижилерниң амы-тынын дайын алгаш барган. Барын ег-бүле бүрүзү төрээн азы чоок кижизин оскунган, дайын ортунге таварышкан турган. Когарал дээш чүрек саргыышкыны, мөчээн кижилери дээш кажыыдал кажан-даа соксавас. Ынчалзажок Төрээн чурт дээш оларның берген маадырлыг амытыны эвес болза, Тиилелге болбас турган ийик.

Хамыкты мурнай атакаже көдүрлүп үнген, амбразураларны хөрээ-биле дуглаан, агаар тараның кылган, гранаталарын туткаш танкылар адаанче кире халаан, матрос хевин кеткеш, дайзын-биле холдап сегиржип алган, дайзынның корабльдерин сугже дүлүп киирген, эшелоннарны буза тевискен, көзүлбес фронтуга эрес-шыдамыккай тулушкан, тулчуушкун шөлүнге өлүм чогу-биле турушкан, шаажылал - хилинчектээшкиннер г о, фашистиг каре-бажыңнарга болгаш лагерьлерге сый шаптырбаан кижилерниң өлүм чок маадырлыг чоруунуң дугайында сактыышкын Моңге оттуң чалбыыжыгга, өндүр-чаагай улуг болгаш биче тураскаадларга, литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаалдарынга, бистиң амгы үениң болгаш келир үеде салгалчыларывыстың чүректеринге кезээде артар.

Совет Төрээн чурттуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуушкуннарга мөчээн маадырларга моңге алдар! Минута иштинде ыыт чок туруп, оларның тураскаалын сактыылыңар.

Эштер! Герман фашизмниң болгаш япон милитаризмниң агрессизыңга удур хөй-хөй чурттар болгаш улустар дембиле кедүрлүп үнген. Совет кижилер делегейниң ийиги дайынының бүгү киржикчилеринниң иниити дайзынны чылча шаварынга киирген үлүүн билир болгаш бедик-биле үнелээр, хосталга, тайбың болгаш чөптүг чорук дээш демиселге оларның дайынчы ачы-завыязын хүндүлеп көрүп турар.

Бомбурсектиң ак сеткилдиг бүгү кижилерниге үнелиг төөгүлүг улуг болуушкунуун дөртен чыл болганын совет улус-биле кады байырлалдыы-биле демдеглээр дээш Москва-да келген даштыкы аалчыларга чүректиң хамызындан байыр чедирерин чөпшээрел көрүнер.

I.

Эштер! Эрткен дайын бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүнге Ада-чурттуң Улуг дайыны кылдыр киргең. Социалистиг Ада-чурттуң салым-хүүзу — бистиң улустарывыс хостуг болуур бе азы киинчи-бектиг кулданыышкынче кирер бе, национал күрүнелиг, дылдыг болгаш культуралыг болуур бе азы бүгү үүлдерни оскунуп, төөгүге ис чок болуур бе дээрзи өлүмнүг тулчуушкунга шиитпирлеттинип турарын совет кижилер эки билип турганнар. Ада-чурттуң кырынга дириглеген өлүмнүг айыыл, патриотизмниң канчаар-даа аажок улуг күжүү чурттуу улусчу дайынче, ыдыктыг дайынче кедүрүп үндүргең. Совет кижилер ондур улуг ленинчи идеялардан күштү ап турганнар. Бистиң төөгүвүстүң, даштыкы кулданыкчыларга удур чонувустуң демиселиниң маадырлыг арынары оларны сорук кимрип турган. Олар боттарының Ада-чурттуңн камгалалынче кедүрлүп үнген.

Фашистиг Германияга удур бистиң дайынывыстың ақгы талазы-биле утказын алырга, ол дээрге империализмниң согуукчу күштери-биле социализмниң эң улуг сегиржип алыышкыны болган. Аныяк Совет күрүне — ол ынчан чээрби беш хар-даа четпээн турган — канчаар-даа аажок улуг социал чаартылгаларны кылып турган. Чаа инитилел тургузуу бодунуң тургузукчу аргаларын улам-на долузу-биле илередип кел чыткан. Ынчангаш биске тайбың чүгле тайбың херек турган. Партия болгаш Совет чазак дайынны болдурбас дээш баш удур бүгү чүүлдерни кылган. Бистиң даштыкы политикавыс болгаш дипломатиявыс чогум-на аңаа чагыткан турган.

Дайын айыылының үлгадып турганының байдалдарында, халдаашкын болур таварылгада дайзынга төлептир өйтүр шавыышкынны бээрингө чурт белетеңнип турган. Партия совет кижилерни серемчиледдиг болурунуң, фашизмни көөр-ээн чок чоруктуң, социалистиг күрүнени камгалаарынга белен болурунуң өзүзунга кижизиндип турган. Ол армияны боо-чепсек-биле, ол үениң дайынчы техниказы-биле чепсеглээр дугайында могаг чок сагыш салган. Баштайгы беш чылдарда тургустунган күчүлүг индустрияга үндезилээш, чурттуң камгаланыр аргазын быжыглап турган.

Ынчаардагы дикмирээш-кинниг үе мурнунда хөй үүлдерни кылган. Ынчалза-даа аңгы-аңгы чылдагааннарның үржүүнден эргежок чүгүлә бүгү чүүлдерни долузу-биле база чогуузу үезинде бистер боттандырып шыдаваан, четтикпээн бис.

Дайынның эгези ширини берге болган. Бисче каржыдошкун болгаш кара сагыштыг дайзын халдаан. Ол бодуң шериг машиназын шенеп көрүп алган болгаш Европада эжелеп алганы чурттарның экономиказын аңаа ажылдаар кылдыр албадаан турган. Ооң шериг-экономиктиг күжү Совет Эвилелинде бар үүлдерден ийи катап ажыг бооп турган. Дайзынның хенертен халдааны аңаа артык куш болган. Бистиң талавыстан чамдык четпестер база салдар чедирген.

Кызыл Шериг кадыг-дошкун тулчуушкуннар-биле чурттуң иштинче откаарлап турган. Москвага болгаш Ленинградка, Волгага болгаш Кавказка чедир откаарлаарындан артык ажыг хөрээдал чок турган. Гитлерже халдаашкын бистиң улузувуска көстүп көрбээн ажыг-шүжүгүнү, хилинчектеннишкинни болгаш качыгдаашкынны таварыштырган. Дайын чоруп турар үеде биске эң берге, аныылдыг байдалдар база тургустунуп кээп турган. Ынчалза-даа дайынның баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, социалистиг инитилелдиң бүгү будүжүнүң тургузуп хевирлээнин моралъдыг мөзуу-шынарның күчүлүг күжү, чурттуң салым-хүүзу — кижи бүрүзүнүң колунда дээрзин хамызы-биле медереп билир чорук илереттинген. Улус эң-не берге үелерде тиилелгеге, партияга бүзүрелин, бистиң чөптүг хөрээзистиң тиилээринге бүзүрелдиң оскунмайн турган, Совет солдаттың быжыг туруштуун, улуг улустуң эрес-маадырлыг чоруун бүгү делегей аажок магадап көргөн.

Герман генералитеттиң ажылдап кылганы чаңгыс дег дүрген дайынның планы совет черге дайзынның таварышкыны маадырлыг удурлашыышкындан дөртен бир чылда-ла буураан. Брест шиварээнинге, Москваның, Ленинградтың болгаш Сталинградтың, Киевтиң болгаш Смоленскиниң, Одессаның болгаш Севастопольдуң, Новороссийскиниң болгаш Керчиниң, Туланың, Смоленскиниң болгаш Мурманскиниң чаныш-сыныш чок маадырлыг чоруун делегей сактып чоруур. Ынчалзажок хоорайлар чүгле оларның камгалакчылары маадырлар апарганда ынчан маадырлар апарып болур. Ону дайын база ылаптыы-биле бадыткаан. Чүгле чаңгыс Севастопольдуң камгалал шугумнарында бөзин дайзынның үзуткаттырган солдаттарының болгаш офицерлериниң саны гитлержи шеригниң ССРЭ-же халдаар мурнунда бүгү дайын шөлдеринге когараан бүгү чидиримнинге дең болуп турар. Бистиң шеримнис кадыг-дошкун тулчуушкуннарга дайзынны харыксырадып, дуржулганы болгаш куштү мөөңнеп, тиилээринге өөренип турган.

Чурт удур туржуп шыдаан, болуушкуннарның чорудуун ескерткен. Совет дайынчылар фашист аг-шеригни Москва, Сталинград болгаш Ленинград чоогунга, Кавказка чылча шаап, Курск эътпээнге, Украинаның Днепр оң талазынга болгаш Белоруссиеге, Яссы-

(Уланчызы 2-гы арында).

В. И. ЛЕНИННИҢ МАВЗОЛЕЙИНГЕ БОЛГАШ БИЛДИНМЕС СОЛДАТТЫҢ ХӨӨРҮНГЕ ЧЕЧЕКТЕР САЛГАНЫ

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Г. В. Романов, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, М. В. Зимянин, В. П. Никонов, К. В. Русаков олар май 8-те В. И. Ленинниң Мавзолейнинге чорааан болгаш СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чевулелинден боодал чечекти салган.

Владимир Ильич Ленинниң кызыгаар чок эргим ады-биле амгы үениң кол социал чедиишкиннери, XX үс чылдың революсчу үжүр-утказы холбашкан. Бистиң чурттал турар үеевис Ленинниң ужур-кажыы, ленинизмниң тиилелгезиниң үе-чадазы кылдыр төөгүге кээээ-мөңгеде кирер. Совет удурткучулар СЭКП-ниң үндезилекчизи, делегейге баштайгы социалистиг күрүненин тургузукчузу В. И. Ленинниң турускаавын сактып ээзулаан.

Ооң соонда олар Кремль хаазынның чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге үлегерлеп кылган. Мында Москва гарнизонунуң кезектери чыскаалыпкан. «Сээң адың билдинмес, эрес-маадырлыг чоруук өлүм чок» —деп, Моңге оттуг чалбыышты гранит плитазында сиилбип бижээн. Маадыр-хоорайларның турускаалдарында совет дайынчыларның хүндүлүг таңныылы. Дайынчы туктарны могейтир аскан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының сөөлгү даштавашкыннары 1945 чылдың майда соксаандан бээр 40 чыл эрткен. Ынчалзажок Төрээн чурт дээш амы-тынын берген бүгү кижилер чонның сеткил-сагыжынга кеззээде артар. Бо хүннерде аңаа кижилер соксаан чокка кээп турар. Диригге чечектерин ында эңдере салган. Диригтерден — мөчээннерге чечектер. Моңгеде өлүм чоктарга!

Хөгжүм аялгазы байырланчыг чаңгыланган. Совет удурткучулар Билдинмес солдаттың хөөрүнге кээп, боодал чечекти салган. Кызыл хожада: «Социалистиг Төрээн чурттуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуушкуннарга мөчээннерге СЭКП ТК-дан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чевулелинден» деп бижээн.

Олар социалистиг Ада-чурттуңун хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, бүгү делегейге тайбың дээш амыдыгын берген совет дайынчыларның турускаавын сактып ээзулаан.

Бооларның үш дакпыр слюттаавы дыңмирээн, Совет Эвилелиниң Гимнизи чаңгыланган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн маадырларга дайынчы алдар-ээзулалын берип, Билдинмес солдаттың хөөрүнүң баары-биле шериг кезектери байырлыг марш-биле эрткилээн.

Чечектер боодалдарын ол ышкаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чевулелиндеп, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчыларындан, Москваның болгаш наныкылал облазының ажылчы чоннарындан салган.

(СЭТА).

КЫЗЫЛГА БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Дүүн республиканың хөгжүм-шим театрынга найысылалдың ажылчы чоннар төлээлекчилериниң болгаш Кызылдың шериг гарнизонунуң дайынчыларының Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаатткан байырлыг хурал болуп эрткен. Аңаа Ада-чурттуң Улуг дайынының партизаныңың, күш-ажылдың хоочуннары, будурулгениң мурнакчылары, Кызылдың шериг гарнизонунуң офицерлери, дайынчылары кириишкен.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатткан байырлыг хуралды СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, СЭКП Кызыл хоркомунуң бирги секретары **Б. П. Санчиров** ажыткан.

СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң составын байырлыг хуралдың президиумунга ооң киржикчилери бедик кедүрлүүшкүн-биле сонгаан.

Совет Эвилелиниң Маадыры Х. Н. Чүргүй-оолдуң алдан эрттирип чорааны Кутузов, Богдан Хмельницкий орденнерлиг, Кызыл Туктуг Уманьның 25-кы дивизиязының, Совет Эвилелиниң Маадыры М. А. Бухтуевтиң тулчуп чорааны Кызыл туктуг, Суворов орденниг 15-кы гвардейжи танк бригадазының дайынчы туктарын Кызылдың шериг гарнизонунуң дайынчылары байырлалдыы-биле залга киирип келген.

«1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылыы деп илеткелди байырлыг хуралга Тыва АССР-ниң Министрлер Чевулелиниң Даргазы **В. Е. Сервков** кылган.

Дайынның хоочуну, Совет Эвилелиниң Маадыры **Н. Н. Макаренко**, МАРН-ның Убсе-Нур аймак комитединиң ийиги секретары **Тумэн Өлзий**, шериг албанныг **В. Суге-Маадыр**, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинде бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу **М. В. Сафронова** хуралга байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилеринге найысылалдың пионерлери, ачыктары, дээдинчылары байыр чедиргеп.

СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чевулелинге байырлыг чагаалы туралдың киржикчилери бедик кедүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

Хурал доозулган соонда ооң киржикчилери бөйүрлал концертин көргеп.

СОВЕТ УЛУСТУҢ ӨЛҮМ ЧОК МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

(Үзелчизи. Эгези 1-ги арнында).

Кидикиф, Висла-Одер болгаш Берлин операцияларынга дайзынга өлүмүт согуглаарны тодарыктырган.

Кейизы-даа төөгүде дөңнээр хемчээл чок ол улуг тулчуушкуннарның тиилелгелиг түңнелдиг болурун чүү чүве тодаратканыл? Шак ынчаар биске берге эгелээн дайынга азалга тиилээринге чүү дузалааныл?

Тиилелгениң үндезини — социалистиг бодунуң, амыдыралдың совет хевирииң бүдүүжүндө, Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү-улустуң дээшки болу бергенинде. Ынче улуг шиитгелерде болган дайын — чогум-на улус массаар төөгүүнүң шиитпирлиг үезүү болур дээш чүвени ол ылгадыр, баттуу-биле ылаптыг бадыткаан. Тулчуушкуннарга болгаш күш-ажылга массалыг эрес-маадырлыг чоруткун үлегерин көргүскүшаан, аңгы-аңгы националдарның совет хижээлерин боттарының социалистиг Төрээн чурту дээш туржуп, ону хамгалап турган. Эрес-маадырлыы, шыдамчы болгаш ыттырбас мөзүүр тиилелгеже чеңнеш-сыныы чок тускарсоруттуң үлегери болган ондур улуг орус улус оларны каттыштырып база сорук киирип келген.

Дайынга миллион-миллион хижээлер кирижип турган, ынчалзажок олар хемчээл талазы-биле нөстүп кербээн ол улуг тулчуушкуннарга хууда арыы-эт чок масса шыкаы болу бербээн. Оларның маадырлыг чоруунда Ада-чурттуң Улуг дайынының дайынчылары — ында дайынчы Александр Матросовтан эгелээш — маршал Георгий Константинович Жуковка чедир — эң мөзүүр шынарлары чайынналган чүүлдүр.

Бистиң Чепсектиг Күштерибистиң дайынчы туктары оңуп чиптес алдар-биле бүргеткен. Октябрь революциязындан төрүттүнген Кызыл Шериг чонның шериң болуп келген. Совет солдат Ада-чурттуңга кызыгаар чок ынакшылы, эрес-маадырлыы болгаш дайынчы мергежилдии-биле ылгалыг турган. Кам-хайыра чок тулчуушкунга ол бодунуң эң бедик мөзүүшкинарларын көргүскен. Дайынга бистиң таварышканывыс коңчуг улуг когарааттар, дайынның araтелгези ажыл төстээрге, ыдыг аныяктарны өстүрүп база кижизидип шыдаан чурт тиилеттирбес дээрзин көргүскен.

Фронтуга ындыг турган, тылга база ындыг турган. Фабрикаларга болгаш заводтарга, колхозтар база совхозтар шөлдеринге аныяк ооллар, кыстар, элээдилер кызымак ажылдап турганнар. Олар моган-шыллаг дивейн ажылдап турган дижир бис. Олар моган-шыллап турган болбайн аан. Ынчалзажок оларның күш-ажылы тулчуп турар Төрээн чуртуңга коңчуг хөрек дээрзин база бидип турганнар. Тиилелге хүнүң демдеглеп тура, бис эвилелчи шеригленниң — АКШ-тың, Великобританияның, Францияның солдаттарының дайынчы эрес-дидим чоруун хүндүлеп иөруп турар бис. Югославия улустуң болгаш ооң улуучу-хоспталгалыг армизының бызыы туруштуун болга эрес-маадырлыын бис кажан-даа утпас бис. Эжелеттирген, ынчалзажок чагыртпаан Польшаның эрес-шудургу демиселин бис бедин-биле үнелеп турар бис. Совет черге, ооң соонда боттарының чурттарын хостаарынга бистиң дайынчыларывыс-биле эгин кожа Польша Шериг база Чехословак армия тулчуп турге

Гитлеризмни чыыра шаварынга боттарының улуун партизаннар, чаазыт демиселинпатриоттар, а дайынның соолгу үе-чадазында — Болгарияның, Румыняның армиялары болгаш Венгрияның шериг кезектери киирген. Эжелеечилерге удур алban болгаш грек улус шудургу демисежил турган.

Гитлержи өзу-чурум-биле дең зевс демиселди немец коммунистерниң бүгү антифашистерниң эрес-маадырлыг чорудун келгенин утпаан бис.

Удуралыышкын шимчээшкинниң дайынчыларының эрес-дидимнинге совет хижээлер үзүк үнеледи берген. Оларның мурнуку одуругунга Франциязның, Италиязның, Норвегиязның, Данияның, Бельгиязның, Голландиязның болгаш Барыын Европаның эске-даа чурттарының коммунистиг партиялары чорун турган. Олар улустарны нацисчи кулданыышынга удур боттарының хостагазы база хамаарышкас чоруу дээш кедүүл, сырый каттыштырып турган. Дыка хей коммунистер боттарының амы-тынын дайзынны ашкан Тиилелгениң аддары дээш берген. Француз компартия төөгүге аттырып өлүрткеннерниң партиязы болуп кирген.

Делегейниң ийиги дайынының үезинде бодунуң эвилелчи хүлээлгелеринге алыс шынчы бистиң чуртувус милитаристиг Японияны чыыра шаварынга дыка улуг рольду ойнаан. Бис улуг кыдат улус-биле хаңы кады демнежилгениң байдалынга хөделеп турган бис. Моол Арат Республиканың дайынчылары бистиң-биле кады ниити дайзынны идепкейлиг сол турган. Япон эжелекчилер-биле шудургу демиселди Вьетнамның, Кореяның, Азияның эске-даа чурттарының патриоттары чорудуп турган.

Ол үемниң болуушкуннарынче эглип, ниитии дайзынга удур улустарның кады туңчуушкунуң дугайында сактып туре, бис делегейниң ийиги дайынының салымы совет-герман фронтуга шиитпирлеттынган деп чоргаарал-биле демдеглеп турар бис. Чогум-на мында фашист агрессор бодунуң бүгү когералының 70 ажык хуузун чидирген.

Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыг чоруу өндүр чаагай болгаш уттүндүрбес. Дайын чылдары боттарында дыка хөйнү — чидиргилерниң аарышкыл-кажыыдалын болгаш Тиилелгениң эас-кежиин, кадыг-дошкун тулчуушкуннарның эрес-дидимин болгаш күш-ажылчы хүнеринң кайгамчык өндүр бедиин сиңирген.

Бистиң Тиилелгевис Совет Эвилелиниң делегейге ат-алдарын бедик кедүүрген. Ол совет кижилериң патриотчу сагыш-сеткилин доюлдуруп үндүрген. Биске Тиилелге өндүр чаагай тургузукчу планнарны амыдыралга боттандырарынга, Төрээн чуртувустуң —Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң күчү-шыдалын бызыглаарынга база үлам ыдай чечектелдирериңе эргиняны кезээде ап турарывыс сорук киирикчи үндезини боон келгени болгаш ынчаар артар-даа.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелге дээрге бистен кажан-даа чарылбас башпрлаа-дыр.

II.

Эштерл Тиилелгениң биске берген эң чугула, эң үнелиг чүүлү — ол дээрге тайбың байдалга чурттаар болгаш ажылдаар арга-дыр. Бистиң ниитилел тургузуувус тиилеттирбес, ооң амыдыралчы күжү эгээртинмес дээрзин дайынның шыгталгадазы көргүскен.

Тайбың үе экономиканың чайгылыш чок өзүлдезин хандырарын, ниитилел харылзаларын сокпаал чок сайзыраңгайыдарын, кижилериң ажылдаар болгаш чурттаар байдалдарын эңнеждерин ниитилелдиң чедип ап шыдаар аргалының шыңгызы ынаап, ол дээш бодунуң бедик негелдеерин сагыш турар.

Эртиен дертен чылдарның түңнелин үндүрүп туре, тайбың хөгжүлдениң оруктарынга социализмин бодунуң ашок улуг аргаларын болгаш артык күжүн эң тодаргайы-биле көргүскен деп долу үндезин-биле чугаалап болур.

Эжелеечилерден хостаган районнарның кайы хире «коргунчуг турганын улуг салгалдың кижилери утпаанар: бо за-чаза төөнүштиген чер, хуа апарган бажыңнар, өшкен домналар, өлүглеген шахтадар артып калган. 1700 хире хоорайлар болгаш хоорай хевирии суурлары, 70 муң суурлар бузундулар апарган. 25 миллион хире кижи чурттаар чер чок артыган. Үлетпүрүүн болгаш кедүү ажыл-агыйның сандан үнген будүүргелериниң саны он-он муң. Дайынның чалбыыжы чурттуң чонунуң күш-ажылы-биле тургузуп алган национал байлаашын дөртүүн үш кезиин хуюктаан. Эң коргунчуг, эң-не эгиттинмес когарал—миллион-миллион совет кижилериниң амы-тыны кежан-даа, чүнүң-биле-даа тенеттинмес.

Чедирген үрелиишкиннер болгаш когарал бистиң чуртувусту хожуденгей болгаш Барыын чүкке хамаарылгалыг чоруукка чедирер боор деп социализмниң дайзыннары идеген турганнар. Оларның ол кордаашкынындан чүү-даа үнмээн. Ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенциявның шудургу, шалыпчы күш-ажылы дайзынның хуа-ыйба кылган хоорайларын болгаш суурларын, фабрикаларын болгаш заводтарын катап тургускан. Үлетпүр будүүргүжүнүң деңнелиин дайын мурнуңуң деңнелиниге чедир катап тургузарынга ССРЭ чүгле үш чыл үндүргөн, кодээ ажыл-агыйга— беш-ле чыл негеттинген.

Ол дээрге база бир маадырлыг чоруук-тур, дайын сеткилиниң дөмей эвес демиселди немец коммунистерниң бүгү антифашистерниң эрес-маадырлыг чорудун келгенин утпаан бис.

Удуралыышкын шимчээшкинниң дайынчыларының эрес-дидимнинге совет хижээлер үзүк үнеледи берген. Оларның мурнуку одуругунга Франциязның, Италиязның, Норвегиязның, Данияның, Бельгиязның, Голландиязның болгаш Барыын Европаның эске-даа чурттарының коммунистиг партиялары чорун турган. Олар улустарны нацисчи кулданыышынга удур боттарының хостагазы база хамаарышкас чоруу дээш кедүүл, сырый каттыштырып турган. Дыка хей коммунистер боттарының амы-тынын дайзынны ашкан Тиилелгениң аддары дээш берген. Француз компартия төөгүге аттырып өлүрткеннерниң партиязы болуп кирген.

Делегейниң ийиги дайынының үезинде бодунуң эвилелчи хүлээлгелеринге алыс шынчы бистиң чуртувус милитаристиг Японияны чыыра шаварынга дыка улуг рольду ойнаан. Бис улуг кыдат улус-биле хаңы кады демнежилгениң байдалынга хөделеп турган бис. Моол Арат Республиканың дайынчылары бистиң-биле кады ниитии дайзынны идепкейлиг сол турган. Япон эжелекчилер-биле шудургу демиселди Вьетнамның, Кореяның, Азияның эске-даа чурттарының патриоттары чорудуп турган.

Ол үемниң болуушкуннарынче эглип, ниитии дайзынга удур улустарның кады туңчуушкунуң дугайында сактып туре, бис делегейниң ийиги дайынының салымы совет-герман фронтуга шиитпирлеттынган деп чоргаарал-биле демдеглеп турар бис. Чогум-на мында фашист агрессор бодунуң бүгү когералының 70 ажык хуузун чидирген.

Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыг чоруу өндүр чаагай болгаш уттүндүрбес. Дайын чылдары боттарында дыка хөйнү — чидиргилерниң аарышкыл-кажыыдалын болгаш Тиилелгениң эас-кежиин, кадыг-дошкун тулчуушкуннарның эрес-дидимин болгаш күш-ажылчы хүнеринң кайгамчык өндүр бедиин сиңирген.

Бистиң Тиилелгевис Совет Эвилелиниң делегейге ат-алдарын бедик кедүүрген. Ол совет кижилериң патриотчу сагыш-сеткилин доюлдуруп үндүрген. Биске Тиилелге өндүр чаагай тургузукчу планнарны амыдыралга боттандырарынга, Төрээн чуртувустуң —Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң күчү-шыдалын бызыглаарынга база үлам ыдай чечектелдирериңе эргиняны кезээде ап турарывыс сорук киирикчи үндезини боон келгени болгаш ынчаар артар-даа.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелге дээрге бистен кажан-даа чарылбас башпрлаа-дыр.

II.

Эштерl

СОВЕТ УЛУСТУҢ ӨЛҮМ ЧОК МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Совет кижилер эвилелчилерниң бистиң чуртка техника болгаш ажыл-чем-биле киргускен материалдыг дузаламчызын үнеленнер. Ынчалза-даа ол дузаламчы, барыын чүнте ол дугайын чугаалап турары ышкаш, ындыг улуг эвес турган, ынчаарга бистер ону каттышкан деделикшиннерниң демдээ кылдыр көрүп, ол дузаламчы дээш өөрүп четтирип турар бис. Европага азалдап-даа болза, ийиги фронтуну ажыктаны ниитизи демиселге боттуг салыышкын болган.

Фашизмни чыыча шапкаанының соонда эвилелчи чурттарның кады ажылдажылгазының таарымчалыг байдалы, делегейде чаа байдалды боттуу-биле бодунуң шиитпирлеринде, эвилелчилерниң Тегеранга, Ялтага болгаш Потсдамга конференцияларының шиитпирлеринде база ажыттынган. Ол шиитпирлерде, ол ышкаш ҚНО-нуң Уставында болгаш чурттар аразының өске-даа дуглуулгаларында кады ажылдажылгаже чүткүл илереттингем. Олар дээш соонда тургузуушкунның нарын айтырыглары, оон-биле кады девискээр-даа айтырыгларын үр-ле маңаан тайбыңның эрге-ажыктарынга дүүштүр шиитпирлээрин хандырган.

Делегейниң бүгү улустарында чаңгыс ниити дайзын — ядролуг дайынның кыжаныышкыны бар боол турар, чаңгыс ам чүгүле соруга — ол кыжаныышкынны узуткаары онаажып турар амгы үеде бегүн ол бүгүнүң дугайын сагындырары чүгүле.

Бо чүс чылда ол арга-биле **боттарының** ажыл талазы-биле сорулгаларын шиитпирлээрине, **боттарының** туруштарын быжыглаарын, **боттарының** эгюстиг сонуургалдарын чедип алырын хандырарынга кордээш, делегейниң ам текту-чүткүнүнүг дайынчарын империалистиг күштер ийи удаа өскүдүп үндүргеш. Кара туразында, бодунуң кеземчеге таварышпазынга бүзүрелдиг, делегей эргелери эвилекчиниң чудуруу-биле бижиттинер дээрзинге идегээр империализмниң авантюразы боол эгелээн ол ийи дайынның, ол ийи авантюраның чүгле оларның дорт эгелекчилериниң чыыча шапкаары-биле доозулганынга эвес, харын база дайынны өскүткен системаны кризистиг улуг силгиишкиннерге удаадараа чедирип түгеныныга кижи кайгаар чүве чок.

Совет улус Төрээн чуртунуң хостелгазын болгаш эвакуырыпас чоруун камгалаашаан, делегей цивилизациязын фашизмден камгалап алырының өндүр улуг интернационалчы соруулгазын база шиитпирлеп турган. Фашизмни чылча шапкаының түңнелинде дөпшилгелиг, демократтыг күштериң туруштары быжыккан, ол чорук Европаның болгаш Азияның элээн хей чурттарыңга чаа ниитилеп тургузуунуң тиилеягезинге чедирген. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның баштайгы күрүнези немец черге база тургустунган. Нацизмге болгаш япон милитаризмге удур улустуң демиселиниң, ханы социал чаартыылгаларже масселарның түткүүбүле ыяк хөлбашкан демиселдиң чорудулгазында социализмниң идеяларының хандыдыкчы күжү илергей оскен, хей-хей чурттарга коммунистиг партиялар быжыккан, күүчүүр күш болу бергеш.

Социализмниң делегей системазы дайын соолунуң чылдарында тургустунган болгаш улуг оруктуу эртken, социалистиг күрүнелериниң дем каттыжылгазы тыптып келген. Чер кырында быжыы-биле догуннаан чаа ниитилел тургузуу бодунуң амыдыралчы ергелеринге көргүскен. Ол миллион-миллион кижилерниң чогаадыкчы күштерин хайныктырып үндүрген, төөгүүр хемчээлдиг үүлеерктерни кыска хуусаада чедип алырының ергазын берген. Бегүн социализм болза делегейниң күүлүг системазы болуп, кижи төрелгетенниң хөгжүлдезинге болгаш оон көлир үезинге улуг салдарны чедирип, тайбыңның аштырбас фактору болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң магадылалы болуп турар.

Улуг дем каттыжылгазының күрүнелери үнелеп четпес дуржулгалыг болгаш боттарының политиказын дугуржуп алырының аайлап-таарыштынган механизмниг болуп турар. Делегей айтырыгларында олар чаңгыс аай фронт-биле туржуп, тайбыңның база чепсегленишкинни дүжүрериниң хөрээн, тайбың кожа-хөлбээ догуннаашкының принциптерин хажык чок камгалап турар. Маңаа онза роль Варшава Керээзиниң Организациязынга, ООН Политиктиг Консультативтиг Комитединге, эвилелчи күрүнелерниң Каттышкан Чепсектиг Күштеринге онаажып турар. Ынчангаш, тайбыңга болгаш айыыл чок чорукка кыжаныышкын чайлаттынмаан турда, Варшава Керээзиниң кежигүннери чурттар боттарын кандыг-даа семээшкиннерден камгалаар дээш, болдунар бүгү-ле түүлдерни моон соңгаардаа кылыр апаар. Керээзиниң бүгү-ле киржикчилериниң чаңгыс эп-сеткил-биле түүлдүг дээш оскен, ук Керээзин дараазында хуусаага үзатканы оон бадыткалы болуп турар.

Дайын соолунде делегейге болгулаан ханы чаартыылгалар колониализмниң бүүрап дүшкени-биле база хөлбээлыг. Мурнундагы колонилларның болгаш чартыш колонилларның орнунга он-он хемээрыштаа күрүнелер тургустунуп келген. Оларның хөгжүлдези дөңдески эвес чоруп келгеш, олар недуралуушкүүге база бадыышынга, чедиишкинге база качыгдал-хелапка таварыжып турганы билдингир. Эртken үеден салгал болуп артken болгаш ол ышкаш колониализмниң политиказының тывылдырганы амдаа белен эвес сорулгаларны хөгжүп эгелеп турар чурттар шиитпирлээр үзүрлүг болуп турары база билдингир.

Ынчалзажок ам колониализмниң системазын чүгле бүрүнү-биле тура тыртkeны эвес, харын-даа хей-хей аныяк национал күрүнелер делегей политиказынга улам-на илергей депшилгелиг рольду ойнап турары база-ла тодаргай. Социалистиг чурттарның идепкейлиг деткимчези-биле олар делегейниң чаа, чөптүг экономиктиг корум-чүрүмү дээш бижыг-туруштуг демиселди чорудуп турарлар. Кеже-даа каттышпааннар шимчээшкинни амгы делегей амыдыралының чүгүле фактору болу берген.

Тиилелгениң сеолүнде дөртен чыл дургузунда делегейниң политиктиг байдалы кескүзү-биле эскерилгени оон тодаргай-дыр, эштер.

Империализмниң тергиндээр аргазы илергей-ле чызырылган. Ооң кажарлап-оттаарының, тускай догуннаан күрүнелерге болгаш улустарга бодунуң туре-соруун албадаарының болдунар аргалары боттуу-биле бичелээн. Капиталистиг делегейниң бодунуң иштинде-даа күштерин денгзигүүр байдалы оскө апарган. Делегейниң ийиги дайынында герман империализм ышкаш ындыг араатанның аштырганы, милитаристиг Японияның аштырганы, шаанда күүчүүр турган британ болгаш француз конкурентилериң кошкаанын америк империализмни бүгүле чүгүле коргүзүглер —экономика, сан-хөө, шериг талазы-биле капиталистиг делегейниң хөгжүлдезиниң ынаажылыг хемчээлдерине эгелээн күрүнеларниң боттуг кады ажылдажылгазы дыка кызырыган турган.

Кижен төрелгетенге дайын кыжаныышкынының бирги туруштарында америк милитаризм туруп турар. АКШ-тың политиказы улам-на дайынзырык будуштуг болуп, улустар аразының харылзааларының доктаамал шаптыктыг фактору болу берген, ынчангаш бис ону барымдаалап көрбейн барып шыдавас бис. Ол чурттуң чагырыкчы белүктериниң агрессчи чүткүлдери шериг-стратегтиг дең чорукту — делегейниң айыыл чок чоруунуң ол үндезинин үзер дээш ораалдажыышкыннардан, чепсекти, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти эдере будурерин күштелдиргенинден, космос делегемни милитаризастаарының айыылдыг планнарындан илереп турар.

Ядролуг чепсекти ажыглаарының араатанзыг доктриналары болгаш концепцилары ажылдап кылдынып, чер бөмбүрээзиниң бүгү диптеринде чүс-чүс шериг баазалары болгаш объектилери тургустунгаан. Никарагуага удур күрүне терроризминиң политиказы боттенып турар, Афганистанда чарлаттынмаан дайын чоруп турар.

АКШ делегей нииттилежилгезинге бодунуң төөгүде кердүнген кендыг-ла бир онзагай эргезин, сорулгазын албадаарын кызып турар. Ооң «амыдыралчы чүгүле эрге-ажыктар зоназынга», оске күрүнелериң иштики хереткерин холгаарлаар «эргезинге», хамаарышпас чурттарны болгаш уястарны Вашингтонуң туралааны-биле «шаңнап-макташарын» азы «демчег көргүзеринге» күүзээн тергиндекчи янзыдыг негелделерин чүгле ооң-биле тайылбырлап болур. Ол бодунга алган политиктиг болгаш юридиктиг хүлээлелериниден безин ойталап турар.

АКШ-тың амгы удуртулгазының идепкейлиг киржип турары барыын-герман реваншизмниң айыылының күштелип турарының дугайын дорт чугаалаар апаар. Капиталистиг чеди күрүнениң харыысалгалыг ажылдакчыларының чоокта чае Боннга чыглып келгеш, делегейниң ийиги дайынының тенгениниң 40 чылын боттарының-биле демдеглеп тура, гитлержи Германияны чылча шапканының болгаш дайын соондагы хөгжүлдениң түңнелинде Европага тургустунган девискээр-политиктиг айтырыгларже безин семеп турганнар. Эсес өлүрүкчүлерни уттурунга болгаш оларның үүлгедиглерин хемчык ёзу-биле агартырынга, ол туржук оларга мегеерингe бедеп политиктер тыптып келген, —ол дээрге өлүрткөн, бооллаттырган, газ камералырынга өрттеттирген болгаш хоранаттырган милянон-милянон кижилерниң дугайында кижи төрелгетенниң арыг сеткилин бужартатканы ол-дур.

Дайын айыылының хемчээлии, таайбының салым-чолу дээш бодувустүң харыысалгавысты медереп билгеш, бис ССРЭ биле АКШ-тың, Варшава Керээзиниң Организациязы биле НАТО-нуң аразында шериг-стратегтиг дең чорукту бүстүрүн болдурбас бис. Бо политиканы моон соңгаардаа сагыыр бис, чүге дээрге эрткен үениң биске чүнү көргүскенин ыяк шиңгээдип алган бис.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, байдал нарын, харын-даа айыылдыг, ынчалзажок милитаризмниң күштерин ыңчыктырбас күштерниң барынга бүзүрээр бис. Тайбыңны дайын болгаш боо-чепсек чокка чедип алырынга идегээ улустуң угаан-бодалында бижыгып турар, ындыг тайбыңны бистиң үевисте тургузуп ал болур дээ идегээ бижыгып турар, ол дээш идепкейлиг хөделир, бегүн, ам демисежир хереп!

Ол бодаалы тайбың кожа-хөлбээ догуннаашкының политиказының дуржулгазы, ниитизи системаның күрүнелериниң кады ажылдажылгазының практиктиг түңнелдериниң чедиишкиннери бижыгаап турар. Ындыг чижектер эвээш эвес. Олар чонның улам хей массаларын улустар аразының харылзаазында агрессиже болгаш күш дегээшкинниге удур туржурукче хейаат киирип турар. Ниитилел тургузуундан хамаарылга чокка күрүнелер аразында боттуг тайбың кожа-хөлбээ догуннаашкын, дең эргелиг, боттоттарында ажыктыг кады ажылдажылга делегей харылзааларында дээди болгаш бүгү-ниитизи хоойлу апарган чүгле ындыг таварылгада тайбың бижыг болур дээр бодаа өзүп турар. Дайынга удур шимчээшкин улам-на хөгжүүр, ол агрессчи күштериң авантюристиг үүлгедиглерин улам бергедедир дээрзинге чигзиминг турбас.

Бегүн кара чаңгыс сарыыдыг, базым — ниити тайбың келир үе дээш бүгү күрүнелериниң кады ажылдажылгазын экижидери, национал, күрүне эрге-ажыктары-биле ниити кижи төрелгетенниң эрге-ажыктерының таарымчалыг дең-зигүүрүн тывар интернационалчы мегеезинмерни болгаш шиитүттерны тургузары, ажыглаары болгаш хөгжүдери-дир.

Бис тайбың дээш ак сеткилдиг кады ажылдажылгаже эмне янзы-бүрү социал болгаш политиктиг күштерни кыйгырып тур бис. Соруга бөдүүн эвес, ол хары угда шиитпирлеттинмес, ол чурттар аразының харылзааларына элээн бедик хемчээлдиг бүзүрелди негээр. Бир эвес Женевега, космос болгаш ядролуг чепсектер талазы-биле совет-америк чугаалажылышкыннарга, элээн чедиишкин чедип алдынар болза, ынчан болуушкунарны кесиг-зү-биле ескертип болур. Бистер ындыг дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Маңаа 70 чылдарның дуржулгазының үнези недергей улуг дээп санаа турар бис. Чогум-на харын ынчан, төөгүүнүң чаа байдалдарынга, ооң иштинде талааларның айыыл чок чоруу чижектиг нарын айтырыгларга, ийи күрүнелерниң кады ажылдажылгазының политиктиг, эрге-хөөйлүүнүң болгаш мораль-психологтуг эки үндезиннери тургустунган турган. Чавырлыышкынның чедиишкинниге барыын тала харыысалгалыг таварылгалыг болган болза, түңнелдер ооң-даа улуг болуп турган ийик.

Бис чавырлыышкынны катап тургузар дээш бижыг туржуп турар бис. Ынчалзажок ол 70 чылдарда чедип алдынган чедиишкиннерни ачаа эгидип алырында эвес. Ооң-даа улуунче чүткүүрү чүгүле. Чавырлыышкын, бистин-биле алырга, политиканың сөөлгү соруулгазы эвес. Ол дээрге боо-чепсек көөдээш „делегейден делегейниң идегеддиг болгаш бүгү-ниити айыыл чок системаже киреринниң эргежок чүгүле, ынчалзажок шынчир үе-чадазы-дыр.

Совет Эвилели ол орук-биле чоруурунга белеп. Чазактарның, харыысалгалыг күрүне ажылдакчыларының дээди хуллээлгези ядролуг дайынның айыылының чайладыр дээш болдунар-ла аргаларны дилеп тывары болур. Дайынкер чок делегей дээш, чепсек чок делегей дээш Совет Эвилелиниң шиитпиргинг демисежир турелын бөгүн, бистерниң шуптуруска турескээлдыг хүнде, бөза катап чугаалаар бодаан мен. Ийи системаның төөгү талазы-биле чарлыкның түңнелии дайынкер аргазы-биле шиитпирлеп болбас дээрзин база катап, база дагын медегеп турар бис.

Тайбың кожа-хөлбээ догуннаашкының политиказының база ам-даа үнелеп четпес дээн ам-даа үргүлчүлеп, ам-даа ажыглаар дээн бистиң шынчы чорууувус — чаа ниитилел тургузуунуң күштүүнүң, ооң төөгүүлүг аргаларынга бүзүреливистиң хереңизи-дир. Ол политика бүгү чурттарны болгаш улустарның эрге-ажыктарынга дүүшүп, ёзалуут бүзүнның чоруктуң сагыш-сеткилиже, эрткен дайынның чылдарында совет кижилерни сорук киирген тайбың болгаш хостаганың идеяларын-биле сиңнирнээн.

Кижиниң чурттаар маңаттыг эргезин камгалаары, бүлүг тайбыңны хандыраары —хостага болгаш социал депшилге дээш амы-тынындан чарлыган миллион-миллион кижилериниң мурнунга амгы үеде чурттап чоруур кижилериниң күүзээзи, амгы болгаш келир үениң салгачылыларының мурнунга бистиң ниити күүзээгеэс-тир.

• • •

Эргим эштер! Большевиктер партиязынга баштагаш, шиңеп кеткен болгаш ажылчын эштер улуг совет улус дайынның кыжаныышкынын идегеддиг чаваачызы болгаш.

Тиилелге хүнүң байырлал тура, бистер Аде-чурттуу камгалаарының ыдыктыг хөрээнге амы-тынын берген бистиң Төрээн чуртувустүң кайгамчыг чаагай, эрес-маадырлыг соолдарын болгаш ыстарын сагып, мегейип турер бис.

Тиилелге хүнүң байырлал тура, бистер дайынның болгаш хүш-ажылдың хоочулыгларынга дүүшүп, ёзалуут бүзүнның чоруктуң сагыш-сеткилиже, эрткен дайынның чылдарында совет кижилерни сорук киирген тайбының

1945 1985

ДҮЖҮП БЕРИИШКИН

(Шериг корреспондентиниң демдеглелдеринден)

Берлин чоогунга май 8-тиң эртени дыка-ла аяс, каак болган. Хоорейниң хол чоогунда кезээ — Штраусбергке бистиң корреспондентилеривис корпузу турган.

Эртенги чем соонда, столоваядан үнүп ора, фронтунуң Шериг чевулелиниң кежигүнү, генерал-лейтенант К. Ф. Телегинниң адъютантызы, хой чүве чугаалаарынга ынак эвес капитанга дужа бердим.

— Мындыг-дыр, ынчук—деп, адъютант сымыранмышаан, чугаелады.— Сеңээ чүнү-даа чугаалаваан болур эвес мен бе. Сен база чүнү-даа дыңнаваан сен. Ону билбезиңни пат кайтаар кижи-дир мен. Бөгүн гитлерчилер бүрүн боляш чугаа чокка дүжүп бергенииң дугайында Карлсхорстка ат салыр-дыр.

Дүүн орай кежээ тускай эрттирилгелер алган корреспондентилер Темпельхоф аэродромга «Дуглас» деп самолеттуң хонупканын, эвилелиң шеригларниң командылакчыларынга: ужар чүүлдүң кол маршалы Артур В. Теддер, АКШ-тың стратегтиг агаар күштериниң командылакчызы Карл А. Спаатс, эвилелчилериниң Европада шериг-далай күштериниң командылакчызы Гарольд Беррою, Франциз шериглериниң кол командылакчызы, генерал Делатр де Тассиньи олар база ушкү рейтиң чыла шаптырган чепсектиг күштериниң командылал черинииң өмүнээзинден ат салыр дээш келген болду.

Карлсхорстка чедип келдивис. Эрттирилге чок болганымдан совет шериг начальниктериниң дузазы-биле тевүде ол чугула болуушкунну чырыдар аргалыг болдум. Ынчан майор эргелиг, «Сталинский сокол» солунның корреспондентизм турган мен.

Май 8-тен 9-че дуне. Үениң чылбазы кедергей. 24 шакты хапкан. Залче төлээлер кирип эгелээн. Бедик черге Бирги Белорус фронтузунуң командылакчызы, Совет Эвилелиниң Маршалы Георгий Константинович Жуков, ооң оралакчызы, армия генералы В. Д. Соколовский, фашистиг Германиянның дүжүп бергенин чурум ёзугаар долдурар документаларын ажыглаан. А. Я. Вышинский, Великобританнияның ужар чүүлүнүң кол маршалы В. Теддер, АКШ-тың стратегтиг агаар күштериниң командылакчызы, генерал Карл А. Спаатс, эвилелчилериниң Европада шериг-далай күштериниң командылакчызы Гарольд Беррою, Француз шериглериниң кол командылакчызы, генерал Делатр де Тассиньи олар олуруп алган. Аажок арган Тедерним, кырып келганы илдең Спаатстың, туруп могапкан Берроунуң чанынга француз генерал дыка эрес кестүп орган. Ол хүлүмзүрээн характерлы-биле шупту үлустуң эргий коргуледи.

0 шак 3 минута. Жуковтуң сестери залга чаңгыланган.

— Немец кол командылалдың төлээлерин залче чалаптыңар!

Борта каттырыкчыг чүве болган, оны бистер, корреспондентилер, биживезивиссе-даа, үргүлүчү сактып, үлуска чугаалап чораан бис. Мындыг чүве болган чоор.

Г. К. Жуковтуң ол сестериниң соонда аңаа келгеннер эжиниче көрүү бергеннер. Оон дүжүп бергеннериң төлээлекилерин киирер турган.

Киирер үзүрлүг турганнарны мурнавышаан, залче 2-ги гвардейжи танк армиязының командылакчызы, генерал-полковник С. И. Богданов кире талып келген. Шилгедек сынныг, делгем эгиннерлиг, узуншыраак, байырлал хүнүнде кедер кителинде совет болгаш даштыкы чурттарның орденнерин база медальдарын кадаан генерал Богданов залды аажок дүрген эргий көргеш, хостуг олуп дилей берген. Немец шериг начальниктерниңге гускайлаан сандайларны көрүп каавш, ол «судтаттырганнар сандайынче» үглай кылаштапкан. Ыяктыр катыы чаңгылаптың үнген. Георгий Константинович Жуков безин үлүмзүрүй каапкан. Бодунуң аймаазын турарын эскерип каавш, Богданов ам-на олурар черинче чорупкан.

...Залга бир дугаарында генерал-фельдмаршал Вильгельм Кейтель кирип келген, фельдмаршал жезлин тутка ол идегет үшку рейтиң чепсектиг күштерин башкарар тевээзи-биле Гитлериң шынчы ыды турган. Европаның ол ногаандыгы Совет Эвилелин бир — будун чертык ай дургузунда тиилеп каалтар мен деп Фюрерингe аазап турган. Оон хевир-дүрзүзү безин кижи көөр хевен чок, када берген хөмө-ле.

Ыяктыр катыыдан аймаарай берген Кейтель кезек тура дүшкеш, будун холга ол шыдепкан. Ол жезлин аянныг кылдыр чайбышаан, кылаштапкан.

Герингиниң соонда Германиянның агаар күштериниң командылакчызы аларган Штумпфтуң ярын-шырайы-даа, кылажы-даа чүвениг чүве болду. Кейтельдиң оң талазынга олуруп алгаш, ол совет шериг начальниктериниң талазынче будүү коргуледи.

0 шак 9 минута.

Эвилелчи күрүнелериниң делегацияларының баштыңнары бижимел үүлдү номчуй бергеннер. Дайынның тоогузунде ээ сөөлгү, Гитлериң үүр салгакчызы гроссадмирал Деництиң ат салганы үшку рейтиң чепсектиг күштериниң кол командылалының ол документизин көрген соонда Г. К. Жуковтуң айтыышкынын ёзугаар парлалга ажыдакчыларынга дамчыдып берди. Командылал черииниң турган черн — Берлинни бижиң машиназынга белеваш, ыяткыныдан «Коля ставкаа» деп эдип каан болду.

0 шак 11 минута. Актыга ат салыышкыны эгелээн. Ол үүле шимээн-даа, хей сес-даа чок күүсетүнген ышкаш болган. Херек кырында шимээн турган ышкажыл. Лев Исаевич Славинниң сактыышкынынган мынаыг одуруглар ону бадыткаар: «Нью-Йорктуң корреспондентизи стол кырынче үне хевааш, аар сөлээктары-биле аңаа диртиледир кылаштап эгелээн». Чогаалчы болгаш кинооператор хүлээлгени катай күүседип турган Роман Лазаревич Кармениң үлегери-биле бистиң бүгү фотокорреспондентилеривис сандайлар кырынче, соңга беарынче үнүглей бергеннер.

0 шак 30 минута. Фашистиг Германиянның чыла шаптырган чепсектиг күштериниң командылал черииниң ат салганы беш хүү актыга эвилелчи күрүнелериниң делегацияларының баштыңнары ат салганнар. Аңаа Г. К. Жуков ээ баштай ат салган.

0 шак 51 минута.

Фашистиг Германия дүжүп берген. Холдар тудуушкуну, куспактажышкынар, өөрүшкү. Бүгү делегейниң үр мээнең минуталар ол.

Цезарь СОЛОДАРЬ.

Тыва эки турачылар Иваново областың Ковров хоорайынга бүдүү чартык ай иштинде дайынчы белеткелдн эрткен. Оларның дайынчы белеткелиң хынап көрген генерал-полковник О. И. Городовниковка баштаткан генералдар мынчаар демдеглээн:

— Салымындан аътка чоруур кылдыр чаваттынган улустур.

Тыва эки турачылар оон Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнуку шугумунче кирери-биле чорупкан. Олар Украинаның бирги фронтузунуң сескн гвардейжи аттыг шериг дивизиязының 31-ги полугунуң дөртку эскадронунга кирген. Белоруссияның Рославль хоорайга келгеш, сескн гвардейжи дивизияның, 31-ги политүң, аялгы аттыг шериг каттыжышкынының командирлери-биле эки турачылар ужуражып, 1943 чылдың ноябрьда дайынчы даңгыракты бергеннер. Эки турачылар отрядының командирү капитан Т. Кечил-оолдуң (чурукта) дайынчы даңгырак берип турары.

1942 чылдың февральдан 1943 чылдың декабрьга чедир Тываның ажылчы чоннары 52 муң эжеш таакты, 12 муң ажыг хөректээстин, 15 муң эжеш кидис идиктн, 67 тонна чыжыргаанны болгаш өске-даа продукцияны фронтуже чоруткан.

Хой хаптары, хөректээштер даараарынга, кидис идиктер кылырынга Кызылдың даараныларга комбинадының, алгы заводунуң ажылчыннары болгаш хоорайның-даа, кодээжиң-даа чурттакчы чону идепкейлиг инрипшкен. Иларгыз Кызылдың даараныларга комбинадының, алгы заводунуң ажыл-кшчилери ажыл шагын барымдаалавайн, дүн-хүн чокка дааранып, идиктерни кылып тургаш, хой чылыг хептерни фронтуже чоруткан.

ЧУРУКТА: даараныларга комбинадының ажылчынмарының мынчаи даараныл турган үезн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның ажылчы чоннары акы-дуңма совет улуска, ооң Кызыл Шерниге беш эшелон мөөң белектн, 40 муң хире дайынчы аттарны белекке берген. Фашистиг эжелелдеи хосталган районнарның чурттакчыларынга чээрби алды муң ажыг малды остүүл берген. Дузаламчы чыырынга бүгү чон, аревэчилер, пионерлер, школачылар база идепкейлиг кирипшкен. Самолеттар тударынга аревэчилер 578 муң акшаны чыып берген. Совет Эвилелиниге тыва улустуң материалдыг дузазының нинти түңү 19 миллион ажыг акша, ону совет акшаже шилчидерге 66,5 миллион рубль болган.

Тываның араттары фронтуга малын халаска берип турган. Монгун-Тайганың Хорлуу фронтуга 278 баш малды, 976 акшаны, Улуг-Хемниң Кудажы, Тес-Хемниң Севилбаа кайызыда 200—200, Бай-Тайганың Норбу 175 баш малды белекке бергенин тодаргай чижек болур. Хой белектерни берген малчынар мөөң белектерни фронтуга чедирер делегацияларның составынга кирип турган.

ЧУРУКТА: Тываның төлээлери Кызыл Шерниңг дайынчыларынга белектерни тыпсып турары.

(Тываның чурт-шинчилел музейниңден).

ФРОНТУНУҢ ХЕРЕГЛЕЛИНГЕ

Делегейниң иижги дайыны эгелээнде, тыва улус ол үедегн чидиг байдалды кичээнгейлиг көрүп, бодунуң иштикн, даштыкы политиказының, ажыл-агый чорудулгазының харылзааларын Совет Эвилели-биле улам быжыктырып турган. 1941 чылдың апрель эгезинде ТАРН-ның ээлчег чок XII Улуг хуралы ТАРН-ның чаа Программазын, Уставын, хүлээп алган. ТАР-ның чаа Үндезин хоойлузун бадылаар X дугаар Улуг хуралга болгаш Тывага улусчу революцияның тиилээнинииң 20 чыл ооңга бүгү Тыва идепкейлиг белеткенип турган.

Ол дугаар Улуг хуралды 1941 чылдың июнь 22-де кежээкиниң чеди шакта ажыдар дугайында дүвүрээнниг чар ёзугаар делегеттар болгаш чалатканнар айыткан шагында күрүненнің хөгжүм-шин театрын (амгы музей бажыңы) чык долдур олурупкан. Чүү болган иргн? Бир-ле онза болуушкун-на болган-дыр, ооң башка хурал даарта ажыттынар планныг-ла болгай дижип, хуралдың ажыттынарын чон четтикпейн маңаан. Хуралды С. К. Тока ажыткаш, ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаан герман фашизмге киледнп, тыва улус ССРЭ-нин, акыдуңма совет улустуң бүрүн талазында дээрзин бүгү чонның өмүнээзинден Улуг хуралга медеглел кылган. Эгелээн дайынның дугайында медээ алды айның 22—23— 24 түннеринде бүгү Тывага казырыг дег дүрген дыңналы берген. Тываның бүгү кожуунларының төптеринге, сумуларынга, арбаннарынга, аалдарынга хей кижи киржикчилерлиг хуралдар, митингилер Х Улуг хуралдың түлээп алганы Декларацияны изни-биле деткип, немец фашизмге тыва улустуң киленнн илеретеннер.

Партияның, күрүненнің, хөй-нинтиниң ажыл-чорудулгазы дораан-на дайын үезниң байдалынче шилчээн. Корум-чурум шыгыыраан. Тыва улустуң полнзиктиг медерели, күш-ажылчы идепкейн күштүү-биле кедүрүлген. Фронт хереглели кылыр будурулгелерге мобилизацияже чон күзелдин-биле боттары-ла кээп турган.

Тыва географтыг байдалының талазы-биле дайынның огундан болгаш одундан ырак болза-даа, ооң тыныжы, совет акы-дуңманың аар камыгдалы Тываның улуг, биче бүгү чонунуң чүрээнге дээп турган.

Өреге бүрүзүндеи фронтуга кым, чүнү берип болурул деп принцип-биле дузаламчыларны идепкейлиг чыып турган. Совет фронтуга чоруткан дузаламчының нинти түңү 65,5 миллнон рубль. Ол түнде оон-оон муң мунар аттар, он ажыг дайынчы самолеттар, хей-хей муң рубль түңнүг чылыг хөл, чем продукция бар.

Фашизмниң ССРЭ-же халдааны дээрге тыва улустуң хосталгазынче, аас-кежиннче база халдааны ол деп чүве ханы билдинип турган. Октуг боону холга туткаш, совет солдат-биле кады бир одуругга туржуп алгаш дайынга өлүмнүг согуушкунну бээр дугайында чус-чус кижилер дилег билдирипшкиннерин киирип турган. 1943 чылдың май 20-де Тываның 11 танкычылары, оя-ла чылдың сентябрь 1-де Тыва эки турачыларның фронтуже аъттанылганы, оларның маадырлыг тулушкаиы бистиң чүректеривисте салгалдан салгалче камныгыбле арткан.

Тывага ажылдап турган совет специалистерден сес чус ажыг кижи Төрээн чуртун камгалаар дээш фронтуже чорупканнар. Таңды, Каа-Хем, Бнн-Хем районнарда, Кызыл хоорейга чурттап турган ол совет хамаатыларның кадайлары, угба-дуңмалары, кыстары аал-ораиын, ажыл-агыйын бүрүн холга ап, оларны солуп, фронтунуң хереглеинн кылып эгелээннер. Бо дугайында күш-ажылдың хоочуну, Тывадан фронтуга белек чедирип чораанналрның бирээзи Екатерина Пантелеевна Сергееваның сактыышкыны, ынчаардагы байдалды илередири-биле, мынчаар чуруп турар: «Дайын мурнунда чылдарда Балгазын суурга чурттап чораан бис. Чаа-ла назы чедип, тайбың амыдыралга бүргеткен, аас-кежиктиг, хөглүг-омак өскелер ышкаш аныяк кыс турган мен. Эки кижилерни кайда чок дээр, ол үеде аңаа ажылдап, чурттап турган Тарас Петрович Пяткинниң удурулгазы-биле трактористерниң тур нурузу ажыттынган. Кезек оол, кыс аныяктар аңаа киргеш элээн өөреннп алдывыс. Дайын эгелээн. Удаваанда Балгазын суурнуң барык шупту эр улустары Төрээн чуртун камгалаар дээш фронтуже чорупкан.

Мен, Абросимова болгаш кезек кыстар тракторларның, кодээ ажыл-агыйның өске-даа машиналарының тудазынга олурупкаш башкарып эгелеливис. Кодээ ажыл-агыйның хамык-ла хол-биле кылыр турган кедурер, дажыглаар, чудурер, дужурер дээн ышкаш аар, кадыг ажылдары херээженнернің, кырганнарның эти-мойнунда чудурлуп-ле келди. Балгазынны херээженнер сууру деп болур турган.

Балгазынның берүлүг, хайыраканныг, өске-даа араатан амытаннарлыг арга-тайгаларының чоогу ховуларга, оймактерге чазын, күзүн, эң ылаңгыя дүнеки үелерде ажаскаан трактерга олуруп алгаш, тарва тарыыры, кестирери мөөң, аныяк кыска, дыка коргунчуг турган. Дуне, ээн хову, мен ажаскаан трактерда. Ынчалзе-даа бо тайбың чер, а дайын шөлүг эң-не коргунчуг деп чүвени медерел билип чордум. 1942 чылда мени ТАР Бичe Хурал Президиумунга келдирткеш, беседе-чугаа кылгаш, ол үеде Бнн-Хемге хамаарыжыр турган Кара-Хаак сумузунуң даргазынга ажылдаары-биле сүмелеп чорутkан. Ол суурда база-ла колдуу херээженнер, кырганнар болду. Эр улузу фронтуже чоруткан. Ажыл-агый планнарын күүседир, фронтуга дузаламчы чыыр ажылдар мында база-ла кол соруглга. Дайын үезн деп чүвенн чон эки билнр. Арагелаар, ажыл кылбас, салдынчак, сандаргай кижилер-даа чок. Күш-ажыл кылып шыдаар-даа, шыдавас-даа кижилер хейниитининң-даа, хууда-даа ажылын шыдаар шаа-биле күүсеп турар. Бир-ле катап эртен чүве, мөөң почтачы дыңнадыышкын экжелди. Кара-Хаак суурнуң чурттакчызы, дерт уруглуг артнан Александра Ивановна Симакованың ашаанын фронтуга олуртканнның дугайында ол суурга бирги позороннаның келгенн ол. Ону кандыг арга-биле, кым дыңнадырыл деп бодал бажымны долуп-ле тур. Бнн-Хем райкүүскомунге дыңнадырымга, ораланчы даргa Елена Григорьевна Зубова чедип келди. Ийлээ ол бажыңдыва базыптывыс. Александра Ивановна кидин-не уругларын чемгерген тур. Бистерни олуртkаш, шайын кутту. Бооставже чүү ажар боор ийик! Дидимненип алгаш: «Силерге аар дыңнадыышкын экизээ ужурга тевеыштывыс» —деп, ийлээ чугаалаваш, позороннаны тудуствус. Ажы-төлүүнүң, кадайының төкпен ыы-сыызын ырай деп ооңургеттывыс.

Дараазында меңи Туран хоорайның ажылчы чоннар туралдарының күүскомунуң даргазынга соңгаан. Туран хоорайны долгандыр орус, тыва тараачыннар, малчыннар чурттап турган. Мында базала бүгү күш фронт бижыглаарынче угланган. Бүгү-ле материалдыг чүүлдер шыырлыы тувааландыг турган. Механизатор кижи болгаш машинатехниканың кывар-чаар чүүлдерин бодум хуваап эгеледнм. Автолду безин эезэштеп куткаш чедиштирип турганым ам-даа сагындырып келир иймэ.

Бистиң салгалдың кижилери фронтунуң хереглелин хандырып, совет солдаттың идиктээин, ажын-чемин, дайындыр чепсек-херекселин хандырар дээш бүгү күжүм үндүрген. Ооң чамдык чижектерин киргеним ол. Фронт тылынга дазнып, тнилелгенн чедип алган.

Амгы салгал кажан-даа дайын айыылынга төварышпазын, Ада-чурт меңге чечектелзин!

Х. ТОКА.

Муса ДЖАЛИЛЬ

МӘӘҢ ЫРЛАРЫМ

Хүнүм чаван хайыразы, ырларымны!
Төрээн черге дыңнаттелип аддаржыңар.
Күзел одун канчаар кыпсын чорбадыңар.
Төрээн чоңга ынчаар чурттап артар силер.
Караам арыг чажын-даа бол соңуп чоргер.
Чалыы үем чалгыны бооп чырыдыңар.
Каапсыңарга, адым олчаан өлгенн ол.
Салба түлчур чидиг чепсээм болу бергер.
Энем сөзүг, оңуп читпес эртижем бол.
Чурттаалгамда түүдеи артык үнелиг сен.
Ээлдек ырым—эжим ажыын чиигеттң.
Сүрлүг ырым—дайзынны тиилеп чордү.
Өлүрүмнүң мурнунда-даа дамгыраамны
Өске кижээ дүжүп бернп ышкынмас мен!
Өндүр ырым төрээн чоңга оргүп чордум.
Өзер тыным төрээн чон дээш, бернп тур мен.
Шаавың сүзүп, Ие-черге эргеленнп.
Чалданыш чок сорүн-күштүг түлчүп чордум.
Дыргел келген фашистерге өлүм болур
Дыргилерге сөөлгү ырым чогаадып каайн.
Чүнгүй кызыл суузун херел чиргилиннеп.
Өңгүр дээрде хаваанын үмүп олур.
Чурттаалгам-даа ыры болуп таай берген.
Өлүмүм ам—ыры болуп дыңнирей бээр.

К. ЧЕРЛИГ-ООЛ очулдурган.

Олафс ГУТМАНС. латын шүлүшчү.

АВАМНЫҢ ЫНАКШЫЛЫ

Дошпун дайын. Буза түткан кара хлеб
Довун ышкаш бнче чүве. Мен-даа чаш мен.
Чемзиг хлеб артыын авам менче сунгаш.
— Чемнем, оглум. Тодуг-дур мен—дээр кижи.
Холугүр кыш. Ажыг чывар үзүктел чок
Хөртүк шугпаан орук дургаар шымчып келир.
Аржыыл-биле эгиннерим чыады шугпаан:
— Ажырбас-тыр. Чылыг чор мен, оглукум—дээр.
Кагып кургаан ээн шөлдү дескиндир-ле
Каак хун-даа хөрүктеп-ле турун берген.
— Пак-ла суг-дур. Үлежиниң, авай—диднм.
Бажым суйбаан:—Чааскаан ыш че, оглум — дей-дир.
Хайыралыг авам сөзүг изиг, соокта, аштаанымда
Кара баарым иогу ышкаш ыыныл келир.
Эргеледип, сурган чораан хоюг үнү—
Энис чонче кыйгы болуп дыңналып ээр.
Бөгүн безнн хой-хей не ижыдалда.
Бомбүрзектен дайын өртү арлы бербээн.
Хөөкүй авам ынчан согпел чораан сөзү
Хөрек өйген ыанакшылга таам домей.

М. МОНГУШ очулдурган.

УЛЕГЕР БООР

Катыы-хөглүг, новей өөрлүг, сетнил далаш
Харлыг баштыг Саян ажыр тутсун ор бис...
Шүшпүүң уну кылаңайнып кестүп келди.
Шүүшкан чонну чаваа баштың түлээп ап тур.
Демир-үжүүн салып каггаш, Ильичиевс
Демни чаа-ла үне берген ышкаш болду.
Кирип кээрин улус шупту маңаганын дег.
Кичээнгейлиг, тыныш безнн шала оожум.
Сактырымга, чараш Шүшпүүң эрнин дургаар
Чаштар-биле кады базып чораан-даа дег,
Саян сынче—Тываже углай көрүп алган
Чааскаан даштын боданып каап турган-даа дег.
Бодүүн чоннуң эргим өңнүү—мерген кижи
Бодей ог дег чадырны-даа чаглак кылган.
Хадыларлыг серинн арыг—баскан черн
Хамык аалчы оруу болуп шөйлү берген.
Баштыңчының чораан черни—коюла нэнн
Басканым-даа, көргенним-даа—аксым-кежин.
Улуг башкы эрес-маадыр чурттаалгазы
Уттундурбас үлегер боол артып калыр!

Э. КЕЧИЛ-ООЛ.

АНЫЯКТАР АЛЧЫЗЫ

Бо эки турачы Чехословакияны фашизмниң аспаанда хостаарынга база киришкен. Чугаа эш-ооруу-биле кады дайынче аъттанган Ортуп-оол Самбуй-оолович Монгуштуң дугайында чоруп турары бо. Ол бо хүннерде Хову-Аксы суурда бувиныг дыштенылгада. Байырлалдар түнүнде дайынның күш-ажылдың хоочуну хей орден, медальдарын кадаптар. Бичии уруг-дарыг-даа, улуг кижилер-даа ону долганып кевир. Дайынның эртжен оруун чугаалап бээрин оон дилээрлер.

Ортуп-оол Самбуй-ооловнч Монгуш аныяктарның, школачыларның күзенчиг валчызы, өөнүү. Ол Таңды, Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем районнарның барык бүгү школаларын кезээн. Аныяктарның патриотчу интернационалчы кижизидилгезинге идепкейлиг киржип келген. Ортуп-оол Самбуй-ооловнч ылаңгыя совет улустуң фашистиг Германияны тиилээнинииң 40 чыл өөн байырлаарынга белеткел ажылдарының үезинде аныяктар оруузунга хей ажылды чорутkан.

ЧУРУКТА: эки турачы О. Монгуш.

ОПОЛЧЕННЕР ЫРЛАЖЫП ТУР

Оран-чурттуң камгалаар дээш,
Октуг боозун белеп туткан
Ополченнер-шеригжилер
Одаглапган ырлажып тур.
Дайын-чаага өжээн хайныл,
Дайзынналрны кыра базар
Тайбың хүннүң дамын кыл
дег.
Дайынчылар ырлажып тур.
— Ада-чурт дээш—ССРЭ
дээш

Аъттанылкаш, түлчүп кирээл!
Араатаннар-фашистерни
Арыг черден аштап сөөзээл!
Түмен шериг—ополченнер
Дүн-хүн-даа чок чыскаалып
тур.
Дуву-шуурган, чаңныг
ышкаш.
Түрлүг күштүг ырлажып тур.
Маадыр Кызыл Шерниевске

Барып дүрген каттыжаалы —
Фашист моңгыс чылбыганың
Бажың кесчнп, тиилээш
келиннл!
Ан-кок хемнер аъттыг
шерни—
Ополченнер, аътаныылы —
Ада-чурт дээш— ССРЭ дээш
Араттарның адын чарлаал!

Л. ЧАДАМБА.

ТВ

МАЙ 9-ТА

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң баймрлал хүнү

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе» 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — Делегейниң чаалаг-тевгежилер чарыжы. 9.15 — Музыкалыг хамчыдылга. 10.00 — «Совет шудукчуларнын чогаалдарындан тургускан ураи-чечен композиция. 10.25 — Чаа мультфильм — «Солдаттың лампазы» 10.35 —Улуг Тиилелгениң 40 чылынга Киноконцерт. 11.25 — Эң шыырак фигуристерниң көргүзүглери. 12.35 — Мультфильм — «Солдат болгаш сад». 12.35 —Док. фильм. 13.20 — Баймралдаа Москва. 13.30 — Орус болгаш совет композиторларның байырлыг маршгарын ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң Бирги түскай көргүзүлге үрер тегжүү күүсединр. 13.50 —**Москва. Ада-чурттуң Улуг хай нынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга турасказтнан Кызыл шолге шериг парады.** Ооң соонда — пионерлериин байырлыг концерти —«Аас-кежиктиг чаш наазы». 16.00 —«Иван Никулин — орус матрос». Ураи-чечен фильм. 17.30 —Док. телефильмиинң башгайы үлүгүүлгеэн. 17.40 —«Утпаан сеи бе, эш...». Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуиларының ужуражышкынының дугайында репортаж. 18.50— **Фашизмге удур демиселге маадырлыы-биле өлгеннерниң чыртыкпыг турасказлы.** Минута шыт чок турун, сактыышкын ёзулалы. 19.10 —«Фронтуга ырлы». 19.45 — «Совлгу штурм». «Хостаалга» деп кинопьесаиаан ураи-чечен фильм. 21.00 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылын байырлап турарының дугайында** репортаж. 22.00—00.00 —«Кремльтин сылдыстары».

ИЛГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Бир эвес кадык болукгазында». 8.35 — «Александр Невский». Ураи-чечен фильм. 10.20 — Док. телефильм. 10.50 —«Мен — Хортина-дыр мен». Ураи-чечен фильм. 11.55 — «Чажыт чатыг». Док. фильм. 12.20 — Концерт. 13.20 —Док. телефильм. 13.50 — **Москва. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга турасказтнан Кызыл шолге шериг парады.** Ооң соонда — пионерлериин байырлыг концерти —«Аас-кежиктиг чаш наазы». 16.00—«Ураи-чечен үүлдер мастерлери—дайынчыларга болгаш хоочунарга». Байырлал концерти.

КЫЗЫЛДАН
17.30 — Телемелээлер.
МОСКВАДАН
17.40 — Мультфильмнер.
КЫЗЫЛДАН
18.00 — Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан тускай үнүдүүлгэ.
МОСКВАДАН
18.10 — «Тиилелге түгүнүң дугайында чугаа». Эртем-тапылгырлыг фильм. 18.20 —Д. Шостакович. № 8 квартет. 18.50 — **Фашизмге удур демиселге маадырлыы-биле өлгеннерниң чыртыкпыг турасказлы.** Минута шыт чок турун, сактыышкын ёзулалы. 19.10 —«Бо черни бис Төрээн чуртувус дээр бис». 19.55 — «Тамчыктыг үзүнар, чаштар!». 20.10 — Фильм-концерт. «Поэзиядан чорун турган бис». 21.00 — **Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылын байырлап турарының дугайында репортаж.** 22.00 — 23.25 — «Старшина». Ураи-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

агаар

Республикага шөкар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжүү секундада 5—10 метр. Дуне агаарның температуразы 4—9, чамдык черлерге 1—4 градус чылыг болур. Хүндүс 8—13, чамдык черлерге 0—5 градус чылыр.

Автооруктарга биче чаъстаар. Кестүүр 2—4 км.

Кызыяга чуга булуттаар, биче чаъстаар. Дуне агаарның температуразы 6—8, түңдүс 10—12 градус чылыр.

КИНО

МАЙ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Лидер» 9.30, «Прежде, чем расстаться» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, 11.00, «Второй раз в Крыму» 12.30, 14.10, 15.50, 21.00, «А зори здесь тихие» 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Нежный возраст» 10.00, «Победа» 11.50, 19.40, «Чучело» 14.40, 17.10 шактарда.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 109 (12799) | 1985 чылдың май 12, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Өртээ 3 копеек.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

⊙ **ДЖЕЗКАЗГАН.** Сельхозтехниканың ажылдакчылары часкы хову ажылдарының туусааларын кызырар болгаш олардың шынарын экижидер талазы-биле областың тараажыларынга дузалаг турар. Олар тергүн боябазырадыр чепсек-херекселдерге магадылал кезектерин кылып үндүрүп эгелээн. «Целиноградсельмаш» каттыжышкынының специалистериниң дузазы-биле чылда-ла он муң андазын бизин кылып үндүрерин шинтиирээн.

⊙ **СУМЫ.** Сумы областың ажыл-агыйларында кырлыг-караны чаштырып эгелээн. Ону тарыырынга 40 муң хире гектар черни тускайлаан. Быжар туусазы дыка эрте болгаш дүжүдүү бедик ук черинең «Сумчанка» дээр сорттуг кырлыг-кара шөлдериниң хөй кезиин эзилээр.

⊙ **АСТРАХАНЬ.** Агтубин районда «Коммунизмче орук» колхозтуң механизаторларының камнал алганы кызыар чүүлү бүгү часкы хову ажылынга чеднишкен. Бүгү бригадаларны ажыл-агыйның иштинең оруяга-чарыгдалынче шилчитиктиң одалга курлавырларын камныг кеөр чорукка чедирген. Оон түңнелинде кызыар чүүл чарыгдалы ында дыка кызырылган.

⊙ **ПРЖЕВАЛЬСК.** Иссык-Куль областың малчыннары боттарының хойларын бедик тайга-сынныарда одарларже сүрүп үндүргенер. Ажыл-агыйлар хойну чайгы одарбелчиирге семиртириинге эки белеткенген. Шөлдерде минералдыг немелде чемгерилгелерин төккен, дыка хөй черде сигненнерин тараан. Хойжулар шуптузу одарбелчиир шөлдериниң технологтуг картозын алган. Оларны өзүгаар одарларны эрлячештир ажыглаар, оларның продуктулуун бедидер. Одарларны экижидериниң комплекстиг программазын күүседиринең ачызында Иссык-Куль чоогунуң тайга-сын одарларынга эрткен чылдың чайындазында-дан бо чылын дыка хөй хой чайлаар.

(СЭТА).

ПАРТОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ ЧУГУЛА СОРУЛГАЛАРЫ

СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен апрель (1985 ч.) Пленуму партияның эрлчелиг съездизин чыылдырар күнүн болгаш аңаа чугаалажыр айтырыгларны тодаратқан, партия организацияларының отчёт-сөңгүлдалыг кампаниязын эрттиреринің хуусаазын айытқан.

Партияның съезд бүрүзү — чурттуң амыдыралынга, бистиң ниитилелдиң хөгжүлдезинге эң чугула үе-чаданы эзлеп турар. Партияның XXVII съездизи СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеңиң төөгүзүнге онза черни эзилээрин Пленумга айытқан. Оон ужур-дузазы аңаа чугаалажыр айтырыгларның эң не чугулазы-биле, ниитилелдиң мурнунда тургустунган сорулгаларның чаа чүүлдери-биле болгаш улуг хемчээлдии-биле тодараттынып турар. Бо бүгү чүүлдер съезд мурнунуң ажылын онза чугула ужур-дузалыг болдуруп, дидим шиитпирлер хүлээп алырын база нүүлеииишкиннииг ажылдаарын негеп турар.

Бо хүннерде республиканың бүгү партия организацияларының чугула сорулгазы болза коммунист бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге чедир СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленумунуң шиитпирлерин калбаа-биле таныштырып тайылбырлаары болур. Күүседиишкиннииг болгаш бүгү талалыг политиктиг, экономиктиг, организаторчу, идей-теоретиктиг ажылдарны чон вртузунга чорударын оя негеп турар. Бо чугула херекке дүржүлгелыг пропагандистерни, лекторларны, политинформаторларны, агитаторларны идепкейлиг киириштирер, оларның чурттаачы чонунуң ортузунга чорудар лекцияларының, беседаларының темазын тодарадыр, методиктиг дузаны чедирер. Ол ышкаш партия, совет, профсвиилел, комсомол, ажыл-агый органнарының удуртукчулары Пленумнуң материалдарын пропагандалаарынга эң-не идепкейлиг киржир хүлээлгелиг.

СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң түңнелдерин чугаалаашкан партия Кызыл хоорномунуң, райкомнарның пленумнары, партия эге организацияларының хурээлдары болуп эртөр, аңаа хоорайның, районнар, коллективтер бүрүзүнүң партияның эзлчелиг съездизинге төлептиг үжуражыр талазы-биле сорулгаларын тодаргай чугаалажыр, чогуур шиитпирлерни хүлээп алыр. Ол болза коммунистериң идепкейин болгаш харыысалгазын, партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидер, оларның массалар-биле харылзаазын быжыглаар, оон түңнелинде партияның удуртукчу роюю нүштелир.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму партия организацияларының нол ничээнгей салыр айтырыгларын тодаратпаш, ону шиитпирлээрде кандыг хемчеглериң, чүнү кылырын айытқан. Олар бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын хаара тудуп турар. Ол дээрге улус ажыл-агыйын интенсификастаары, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, күш-ажылдың будурукчулуун бедидери, эргелеп башкарылганы болгаш планнаашкынны сайзырақгайжыдары-дыр. Ол ышкаш будурген продукциняның шынарын бедидери, ажыл-агыйжы эвес, тетчеглекчи чорукка удур демисселди күштелдирери, аъш-чем будурулгезин ковүдедириниң бүгү курлавырын долузу-биле ажыглаары чугула болуп турар. Бистиң республиканың ажыл-ишчилери үстүнде айытқан белгаш оске-даа сорулгаларны күүседир. СЭКП-ниң эзлчегиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Бирги кварталда республика ниитизи-биле үлетпүр продукциязын будурериниң планын 102,6 хуу, сайгарарыныын —103 хуу күүсетиен. Көдээмиң ишчилери күрүнеге эът, сүт садарының онаалдаларын күүседип шыдаан. Тудуг организациялары багай эвес ажылдаан. Кылдынган ажылдар-биле чергелештир улус ажыл-агыйының чамдык авырларында хожудаашкыннар ам-даа уламчылавышаан. Ыланғыя тудуг-монтаж ажылдарының темпизи оожум, ниитиниң маяның баш саны өспейн турар, оон продуктулуу куду. Чер ажылының үнүш-дүжүткүрү чавыс, суггатчы черлериниң ажыглалы багай. Планныг онаалдаларын күүсетпес үлетпүр будурулгелери, совхозтар ам-даа бар. Бирги кварталда 9 будурулге продукция будурериниң, алдыгы продукция сайгарарының даалгаларын күүсетпээн. Күрүнеге сүт садарының планын 12 совхоз, эттиин — 15 совхоз күүседип шыдаваан. Партияның съездизинге белеткелди чорудуп тургаш, үстүнде айытқан болгаш осне-даа четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглерин партия организацияларының алыр ужурлуг.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаары амгы үеде партия организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи. Бо талазы-биле элээн ажылдарны чорутқанындан күш-ажылдың сагылга-чурумуң быжыгып турар. Оон-биле чергелештир чамдык будурулгелерде, совхозтарда, организацияларга болгаш албан черлеринде күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээлерге хоойлуда көрдүнген дээштиг хемчеглерни көргүспейн турары совлгу үеде чоруткан хыналдаалардан илерээн. Амыдран озалдаар, оон эрте чанар, ажыл шагында боттарының хөрээн кылып магазиннер, амыдырал хандырылга будурулгелери кезинир, арагалаар чорүктарны Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Кызыл болгаш өскө-даа районнарның ажылчыннары, албан-хаанчылары болдуруп турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаар дээш шыңгыы хемчеглерни СЭКП Кызыл хоорному, райкомнар, партия организацияларының алыр, бо талазы-биле негелдеми министерстволарның, ведомстволарның, совхозтарның, организацияларның удуртукчуларындан күштелдирер херек.

Съездиге белеткел партия ажылының стилин болгаш аргаметодтарын улам ыңай сайзырақгайжыдарынга, кадрларны шилирнии, шын таарыштыр хувааран база кижизидерин экижидеринге идигни бээр. Ажыл-иштн шүгүмчүленчи ёзу-биле иөөру, четпестерге эптеш чогу, айтырыгларны тодаргайы-биле тургузары, бедик харыысалгалыг болуру коммунистерниң ничээнгейининиң төвүнге турар. Күүселдени контрольдаарын болгаш хынаарын улам ыңай экижидер, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыр, коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын амыдырапга боттандырар хемчеглерни алыр.

Съезд мурнунуң ажылы хүн келген тудум-на калбарып турар. Партия организациялары нол-ла ничээнгейни 1985 чылдың болгаш ниити он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче, экономиктиг, социал хөгжүлдениң чугула айтырыгларын шиитпирээринче, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин калбаа-биле нептередиринче, организастыг чорукту, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынче салып турар. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкининиг күүседири коммунистерден улуу-биле хамаарыыр, ынчангаш партия кежигүнү бүрүзүнден даамдырган ажыл-херек дээш, партияның шиитпирлериниң күүселдези дээш, шынчы болгаш арыг партийни мөзү-шынар дээш негелдени күштелдирери чугула.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

Часкы хүн чылды чемгерер

ОЛАР БОТТАРЫНГА БҮЗҮРЕЛДИГ

Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозтуң мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадазы ийи чыл бурунгаар бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн. Баштайгы чылда ажылды экн организастап шыдаваанындан күш-ажылчы чылдың түңнелдерииндан бедидер, эргелеп башкарылганы болгаш планнаашкынны сайзырақгайжыдары-дыр. Оң ышкаш будурген продукциняның шынарын бедидери, ажыл-агыйжы эвес, тетчеглекчи чорукка удур демисселди күштелдирери, аъш-чем будурулгезин ковүдедириниң бүгү курлавырын долузу-биле ажыглаары чугула болуп турар. Бистиң республиканың ажыл-ишчилери үстүнде айытқан белгаш осне-даа сорулгаларны күүседир. СЭКП-ниң эзлчегиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Бирги кварталда республика ниитизи-биле үлетпүр продукциязын будурериниң планын 102,6 хуу, сайгарарыныын —103 хуу күүсетиен. Көдээмиң ишчилери күрүнеге эът, сүт садарының онаалдаларын күүседип шыдаан. Тудуг организациялары багай эвес ажылдаан. Кылдынган ажылдар-биле чергелештир улус ажыл-агыйының чамдык авырларында хожудаашкыннар ам-даа уламчылавышаан. Ыланғыя тудуг-монтаж ажылдарының темпизи оожум, ниитиниң маяның баш саны өспейн турар, оон продуктулуу куду. Чер ажылының үнүш-дүжүткүрү чавыс, суггатчы черлериниң ажыглалы багай. Планныг онаалдаларын күүсетпес үлетпүр будурулгелери, совхозтар ам-даа бар. Бирги кварталда 9 будурулге продукция будурериниң, алдыгы продукция сайгарарының даалгаларын күүсетпээн. Күрүнеге сүт садарының планын 12 совхоз, эттиин — 15 совхоз күүседип шыдаваан. Партияның съездизинге белеткелди чорудуп тургаш, үстүнде айытқан болгаш осне-даа четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглерин партия организацияларының алыр ужурлуг.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаары амгы үеде партия организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи. Бо талазы-биле элээн ажылдарны чорутқанындан күш-ажылдың сагылга-чурумуң быжыгып турар. Оон-биле чергелештир чамдык будурулгелерде, совхозтарда, организацияларга болгаш албан черлеринде күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээлерге хоойлуда көрдүнген дээштиг хемчеглерни көргүспейн турары совлгу үеде чоруткан хыналдаалардан илерээн. Амыдран озалдаар, оон эрте чанар, ажыл шагында боттарының хөрээн кылып магазиннер, амыдырал хандырылга будурулгелери кезинир, арагалаар чорүктарны Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Кызыл болгаш өскө-даа районнарның ажылчыннары, албан-хаанчылары болдуруп турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаар дээш шыңгыы хемчеглерни СЭКП Кызыл хоорному, райкомнар, партия организацияларының алыр, бо талазы-биле негелдеми министерстволарның, ведомстволарның, совхозтарның, организацияларның удуртукчуларындан күштелдирер херек.

Съездиге белеткел партия ажылының стилин болгаш арга-методтарын улам ыңай сайзырақгайжыдарынга, кадрларны шилирнии, шын таарыштыр хувааран база кижизидерин экижидеринге идигни бээр. Ажыл-иштн шүгүмчүленчи ёзу-биле иөөру, четпестерге эптеш чогу, айтырыгларны тодаргайы-биле тургузары, бедик харыысалгалыг болуру коммунистерниң ничээнгейининиң төвүнге турар. Күүселдени контрольдаарын болгаш хынаарын улам ыңай экижидер, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыр, коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын амыдырапга боттандырар хемчеглерни алыр.

Съезд мурнунуң ажылы хүн келген тудум-на калбарып турар. Партия организациялары нол-ла ничээнгейни 1985 чылдың болгаш ниити он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче, экономиктиг, социал хөгжүлдениң чугула айтырыгларын шиитпирээринче, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин калбаа-биле нептередиринче, организастыг чорукту, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынче салып турар. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкининиг күүседири коммунистерден улуу-биле хамаарыыр, ынчангаш партия кежигүнү бүрүзүнден даамдырган ажыл-херек дээш, партияның шиитпирлериниң күүселдези дээш, шынчы болгаш арыг партийни мөзү-шынар дээш негелдени күштелдирери чугула.

Часкы хүн чылды чемгерер

ОЛАР БОТТАРЫНГА БҮЗҮРЕЛДИГ

Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозтуң мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадазы ийи чыл бурунгаар бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн. Баштайгы чылда ажылды экн организастап шыдаваанындан күш-ажылчы чылдың түңнелдерииндан бедидер, эргелеп башкарылганы болгаш планнаашкынны сайзырақгайжыдары-дыр. Оң ышкаш будурген продукциняның шынарын бедидери, ажыл-агыйжы эвес, тетчеглекчи чорукка удур демисселди күштелдирери, аъш-чем будурулгезин ковүдедириниң бүгү курлавырын долузу-биле ажыглаары чугула болуп турар. Бистиң республиканың ажыл-ишчилери үстүнде айытқан белгаш осне-даа сорулгаларны күүседир. СЭКП-ниң эзлчегиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Бирги кварталда республика ниитизи-биле үлетпүр продукциязын будурериниң планын 102,6 хуу, сайгарарыныын —103 хуу күүсетиен. Көдээмиң ишчилери күрүнеге эът, сүт садарының онаалдаларын күүседип шыдаан. Тудуг организациялары багай эвес ажылдаан. Кылдынган ажылдар-биле чергелештир улус ажыл-агыйының чамдык авырларында хожудаашкыннар ам-даа уламчылавышаан. Ыланғыя тудуг-монтаж ажылдарының темпизи оожум, ниитиниң маяның баш саны өспейн турар, оон продуктулуу куду. Чер ажылының үнүш-дүжүткүрү чавыс, суггатчы черлериниң ажыглалы багай. Планныг онаалдаларын күүсетпес үлетпүр будурулгелери, совхозтар ам-даа бар. Бирги кварталда 9 будурулге продукция будурериниң, алдыгы продукция сайгарарының даалгаларын күүсетпээн. Күрүнеге сүт садарының планын 12 совхоз, эттиин — 15 совхоз күүседип шыдаваан. Партияның съездизинге белеткелди чорудуп тургаш, үстүнде айытқан болгаш осне-даа четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглерин партия организацияларының алыр ужурлуг.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаары амгы үеде партия организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи. Бо талазы-биле элээн ажылдарны чорутқанындан күш-ажылдың сагылга-чурумуң быжыгып турар. Оон-биле чергелештир чамдык будурулгелерде, совхозтарда, организацияларга болгаш албан черлеринде күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээлерге хоойлуда көрдүнген дээштиг хемчеглерни көргүспейн турары совлгу үеде чоруткан хыналдаалардан илерээн. Амыдран озалдаар, оон эрте чанар, ажыл шагында боттарының хөрээн кылып магазиннер, амыдырал хандырылга будурулгелери кезинир, арагалаар чорүктарны Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Кызыл болгаш өскө-даа районнарның ажылчыннары, албан-хаанчылары болдуруп турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаар дээш шыңгыы хемчеглерни СЭКП Кызыл хоорному, райкомнар, партия организацияларының алыр, бо талазы-биле негелдеми министерстволарның, ведомстволарның, совхозтарның, организацияларның удуртукчуларындан күштелдирер херек.

Съездиге белеткел партия ажылының стилин болгаш арга-методтарын улам ыңай сайзырақгайжыдарынга, кадрларны шилирнии, шын таарыштыр хувааран база кижизидерин экижидеринге идигни бээр. Ажыл-иштн шүгүмчүленчи ёзу-биле иөөру, четпестерге эптеш чогу, айтырыгларны тодаргайы-биле тургузары, бедик харыысалгалыг болуру коммунистерниң ничээнгейининиң төвүнге турар. Күүселдени контрольдаарын болгаш хынаарын улам ыңай экижидер, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыр, коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын амыдырапга боттандырар хемчеглерни алыр.

Съезд мурнунуң ажылы хүн келген тудум-на калбарып турар. Партия организациялары нол-ла ничээнгейни 1985 чылдың болгаш ниити он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче, экономиктиг, социал хөгжүлдениң чугула айтырыгларын шиитпирээринче, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин калбаа-биле нептередиринче, организастыг чорукту, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынче салып турар. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкининиг күүседири коммунистерден улуу-биле хамаарыыр, ынчангаш партия кежигүнү бүрүзүнден даамдырган ажыл-херек дээш, партияның шиитпирлериниң күүселдези дээш, шынчы болгаш арыг партийни мөзү-шынар дээш негелдени күштелдирери чугула.

ДАЙЫН ЧОК ДЕЛЕГЕЙ ДЭЭШ

Улуг Тиилелгениң дөртен чыл ою делегей байдалын экижидериниң, тайбыкны быжыглаарының талазыиче улустарның болгаш күрүнелериниң ниити демисселиниге чаа ндиг болзун дээрзиниң дугайында Москвадан чаңгыланып үнген ыйнгырыгны делегейниң хөй-ниитизи, хөй-хөй чурттарның чөптүг бодаадыг политиктиг ажылдакчылары бедии-биле үнелеп көргеннер. Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаадыл, Москвага болган банырлыг туралга, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң «Совет улустуң өлүм чок маадырлыг чорууң» деп илеткелиниге болгаш Кремльдиң Съездилер ордузунга үүлээп алышкынга оон чугаазынга, СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң делегейниң ниити дайынының төнгенниниң 40 чылы-биле холбаштыр «Бүгү чурттарның улустарынга, парламентилерниң болгаш чазактарынга» Кыйгырыынга хөй санныг үнелелдер оя дугайын херечилеп турар.

ГДР-ниң соңуннары Москвадан корреспонденциялаарны «Фашизмни баскан Тиилелге кижи төрелгетенге тайбыкче болгаш бүрүңгаар деп-шилгеже чаа-чаа оруктарны ажыктаан», «Совет улустуң маадырлыг чоруу социализмниң тиилеттырбезин бадыткаан», «Совет Эвилеи маадырларыны алдаржыдып турар», «Тайбыкның эрге-ажыктары дээш чедип алдынган Тиилелге» деп эгелер-биле парлап турар. Гитлержи фашизмни ашкан Тиилелге болза, бүгү кижи төрелгетенниң төөгүзүнге делегейниң овур-кевирии өөрүтпикен эң улуг ужур-дузалыг болуушкуннарның бирээзин болган деп, «Нойес дойчланд» солун ийтткен. Улуг Совет Эвилеиниң болгаш гитлериизмге удур эвилелдиң осне-даа күрүнелериниң Тиилелгезин улустарны араатанзыг черлик үүлгедиишкиннерге төөгөрүлдүрүнерге тевээрлерыдан чайладып хостаан болгаш эң эки тайбың болгаш экижиктиг келир үезин камгалаары деп чорукту оралдажып турарыдан тодаргай.

Америк хөй-ниити Тиилелгениң 40 чылынга холбаштыр ССРЭ-ге болган байырлалдарга улуг сонуургалдыг боон турар. «Совет хостакчы-дайынчы делегейниң чүгле сарыг хемчыктан камгалап каан эвес, харын база кижилерниң деартелгы хүнге идегелии быжыктырган, цивилизация-депшилгениң келир үезин камгалаана— деп, сураглыг төөгүчү Оскар Хед Сан-Франциского чугаалаан. «Вашингтон пост» бирги орнында Кызыл шөлге болган шериг парадының дугайында репортажты парлаан. «Совет Эвилели Тиилелгениң 40 чыл оюн бодунуң шаанданы болгаш амгы-даа үеде дайынчы алдарың коргузуп, байырлап эрттиргени» — деп, ол солун бижээн. Америк **ЮПИ** агентилелдиң дыңнатканы болза: «Тиилелге хүнүнге тевээрлыштыр бодунуң илеткелиниге М. С. Горбачев бүгү делегейге тайбың дээш демисселиниче кыйгырганы».

Француз «Антенн-2» телепрограмманың коммукчузу Кызыл шөлге болган парадты организастааны болгаш хемчээли-даа . ажыок көрүштүг болгаш солун болган деп чугаалаан. Партия Төп Комитединиң, ВКП (б) ТК-ның Чиигине секретары И. В. Сталинге бөштаткан Камгалалдың күрүне комитединиң Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде ажыл-чорудулгазын М. С. Горбачевтуң илеткелинде бедии-биле үнелээнии «Котлдьен де парк» солун демдеглээн.

«Делегейниң амгы байдалын нарын, харын-даа айыылдыг деп тайылбырлаваш, совет удуртукчу, оон-биле кады милитаризмниң күштерин кыымыктырбазының боттуг аргаларының барынга бүзүрелин база илереткен — деп, элэп «Майнити» солун бижээн. Тайбыңны дайыннар болгаш боочепсек чокка херек кырында чедип ол болурунга бүзүрел киижилерниң үгаан-медерелинге быжыглып, ыңдыг тайбыңны бистиң үеэвисте-даа тургузуп ол болурунга, ол дээш идепкейлиг ходелирн, бөгүн демисселиниг чугула дээрзинге бүзүрел быжыглып турар».

ССРЭ-ниң делегейде өөрүк улуг алдар-аттыын болгаш фашизмден киижи төрелгетенин камгалап алган совет дайынчыларның тураскаалынга делегейниң бөдүүн киижилериниң хундүткелии Москвага болган байырлал тодаргайы-биле көргүскен деп, Панаманың улусчу партиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары **Роберто Люгер Томас** медеглээн. Бүгү киижи төрелгетенниң демдеглел турары совет улустуң Тиилелгези төөгүге балалып, читкес ужур-дузалыг, АКШ-тың империализминиң агрессчи бөлүктерин делегейге тергиндээриниң идеазын база илеткел кодурул турар. Ынчангаш тайбың дээш демисел нол эчис соруяга бооп турар. Ол демисселге делегейниң Совет Эвилелиниге бөштаткан бүгү бурунгаар депшилгелиг күштери хаттыжып турар.

(СЭТА).

АВГУСТ 10-ДА

Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозта О. Тюлюшке удуртқан тудугжулар бригадазы СЭКП-ниң XXVII съездизин чедиишкиннерлиг үткүүр дээш чарышка идепкейлиг киржишпшаан, Арыскан салбырның төвүнде 2 авл чурттаар бажыңның тудуун чоокта эгелеп киргеи.

Ук бажыңны тудугжулар хүнүнүң будуузунде ажыглалга киирер соруяны салгаш, эрес-соруктуг ажылдап турарлар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Чөен-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының мурнунда бо чылын ногаа аймаанның нол культуралары капустаны —65, помидорну — 6, морковьту—3, оон өскелерин 5 гектар черлерге тарыыр соруяга салдынган. Ажыл-агыйлар күрүнеге картофельдиң 300 тонна, а ногаа аймаанның 415 тонна эки шынарлыг дүжүдүн садары керээ өзүгаар көрдүнген. Ынчангаш ногаажылар ол культураларны өстүрериниң белеткел ажылдарын чедиишкиниг чорутқан.

Районда ногаа культураларын өстүрер 3180 дөрбелчин метр шөлдүг оң сес теплица, 250 дөрбелчин метр шөлдүг он тос парник ажыл-агыйлары бар.

Совхозтарның удуртукчулары, агрономнар ногаажылардың ажылынче киирээнгейлиг болуп, бригадаларның, звеноларның составын четчелел, депшилгелиг арга-биле ажылдаарынче оларны шилчидерн чугула.

Б. МОНГУШ.

ШАПКЫНЧААН

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң механизаторлары часкы хову ажылын массалыы-биле эгелээн. Олар чаа эгелээн чымыштыг ишче тура-соруктуг кирип, социалистиг чарышты калбартканнар.

Механизаторлар 1468 гектар черниң шыгын базырып, 273 гектар часкы черни аңдарган бо-ғаш 1240 гектар черни культиваторлаан. Бо ажылда эң үлүүн докгаамал 115—130 хуу күүседип келген механизаторлар Чиигге-Даг бригадазынан В. Сат, К. Койгунмай, К. Делгер, Баян-Кол бригадазында Э. Көкербен, П. Адыяа, Чеди-Баш бригадазынан Ө. Өшкүлүг, В. Дандар олар социалистиг чарышты баштап турарлар.

Чээрби бир суггатчы 94 гектар черни суггарып доозуп турар. Совхозтуң бригада бурузунде часкы ажыядар шапкынчаан.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

Хову турлагларында тараажы механизаторларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Аныяк поварлар Татьяна Бады, Валентина Семис-оол олар амданныг чемни кылып берип турарлар.

Совхозтуң хоочун суггатчызы Юрий Чанчыктың удуртканы суггатчылар бригадазы ниитизи-биле 2 муң ажыг гектар тараа болгаш сиген шөлдерини-ге суггатты чорудар. Бо хүннерде беш звенода дөртен беш кижи таара туттунган бир демниг ажылдап турарлар.

Хоочун механизаторлар Михаил Бүшүк-оол, Николай Серов, Николай Седен-Дамба, ажыяктар Виктор Шаа-Кара-оол, Алексей Оюн болгаш ескелер-даа шудургу ажылдап, эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Бригадада шупту чүве эки дээр болза, шын эвес алаар. Совхозтуң удуртукчулары нол ничээнгейни тараажыларже угландырыгаш, мал чеми белеткенчилериичe үлүг-ла сегыш салбайн турарын механизаторлар чугаалап турду. Хову турлагларында мынчага чедир солун-сеткүүл чедиртиммейн турары, ында чаңгыс борбак, артында-ла шөлүн карандаш биле шыйып чуруп каан, шыдыраадан ажыда кандыг-даа спортчу оюннар чок. Кызыл-булуңнуң столованың соңгаларының шилдери безин чок, полиэтилен плёнка-биле дуй шып каан, кайда-даа столдарның шывыглары чок, черле эзнэнгейи ажок көстүр. Ажылмыннарга ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, чүгле ынчан олардан бедик будурукчулуг ажыл негеп болур дээрзин совхозтуң удуртукчулары канчап черле үттупкан болду?

Н. БАЗЫР.

ЧУРУКТАРДА: трактористер Алексей Оюн; механизаторлар [солагай талдан] Виктор Манчык биле Александр Оюн.

Авторнуң фотолары.

СУГНУ ЧӨП АЖЫГЛААР

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында республиканың чер ажылдыгларының мурнунда улуг сорулга салдынган: суггаттыг гектар шөл бүрүзүнден 18,5 центнер тарааны, 100 центнер картофельди, 177,5 центнер ногаа аймаан болгаш 30 центнер хөй чылдыг сигненни өстүрер болгаш ажаал алыр. Ону амыдыралга боттандырарда суггаттыг шөлдүң беримчелиг болурун амдыгаашкан улгаттырар херек.

Май — суггаттыг черлерниң ажылының түлүк үези. Чүге дээрге эрээн ээрнын болгаш доштуң суу бо үеде оргулаашгарже агып бадар. Бо чылын ол ээрнын болгаш чаъстың шыгы база улуг болуп турар. Ынчангаш ол бүгүнү бүрүн, чидириг чок ажыглаары негеттинип турар. Ам бүгү күштү мөөңнээр, ийи-үш ээлчег-биле ажылдаар херек.

Республиканың ажыл-агыйлары болгаш «Суггат» каттыжышкыннар майның эгезинге чедир 4200 гектар шөлге тарылга мурнунуң суггарылгазын чоруткан. Бо хемчээл планнаттынган суггарар ужурлуг шөлдүң чээрби хуузу болуп турар. Сүт-Хөл районнуң совхозтары суггарылганы элээн организастыг чорудуп турар. Олар суггарар черинииң барык-ла дөртен хуузун суггарып алганнар. Чөен-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарда байдал база чүгээр.

А Улуг-Хем, Каа-Хем районнарда суггарылга оожум чоруп турар. Бай-Тайга, Өвүр, Бии-Хем болгаш Таңды районнарда майга чедир чаңгыс гектар-даа чер суггартынмаан.

Хөй чылдыг тарымал сигненнерниң болгаш күзүм чашкан кек-тараа шөлдериниң чээрби ажыг хуузу суггартынган. Чөен-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары бо ажылче 96 суггатчыны үндүрген. Бо район республикада өзүм суггадын эң хөй черде чоруткан. Барыын-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Кызыл районнар — оон дараазында черлерде. Бай-Тайга, Каа-Хем, Таңды болгаш Тес-Хем районнарның ажыл-агыйлары боттарының шыдаавр дөңнелинге чедир ажылдавайн турарлар, ажылды организастап турары база сула. Чижээлээрге, Бай-Тайгага суггатче 180 кижи үнер турда, ам чүгле 43 суггатчы ажылдап турар. Каа-Хем, Таңды болгаш Тес-Хем районнарда суггатчыларның саны планнаттынганындан үш-дөрт катап ээлшп.

Бо хүннерде республиканың суггаттыг черлериндe тергелеттинниң турарындан ийи катап ээлшп суггатчы ажылдап турар. Бо чорук үенин негелдезинге канчап-даа четпес.

Часкы сугну ажыглап, республикага 6500 гектар суггат чок шөлдү суггарары көрдүнген турган. Оон чүгле чаңгыс муңу суггартынган. Бо ажылга Улуг-Хем болгаш Каа-Хем районнар планының 40—30 хуузун күүседип, мурнуку одуругда чоруп турар. Өске районнар ук ажылды херекке албайн турар.

Республикада суггат ажылының бо чылын хожудап турарының нол чылдагааны —бо чүгүлә ажылга белеткелдиң сулазында. Суггатчы звенолар мынчага чедир четчелеттинмээн, чамдык черлерде суггарылга бугаларының септелгези доозулбаан, суггарылга техниказын септээр план чедеп хуу күүсеттинген. Мындыг байдал чер-черде партия организацияларындан, ажыл-агый удуртукчуларындан дарый хемчеглер алырын негеп турар.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың дуржулгамелиоратнвтнг станцизының эртем ажылдакчызы.

ПЛАНЫҢ КҮҮСЕТКЕН

Улуг Тиилелгениң 40 чыл оюнга «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинниң Чадаана участогунуң коллективиниң күш-ажылчы тиилелгелиг ужурашкан.

Чадаана участогу 4 чыл 4 айлар дургузунда, апрель 25-ке чедир 1 мян. 23 муң тонна хөмүр-дашты казып тыпкан. Ол дээрге, он бирги беш чылдың планныг онаалдазында көрдүнгенни участоктуң коллективи бүрүн күүсеткени-дир.

Участоктуң ниити чедиишкиннеринде боттарының төлептиг улуг-хуузун киирип, беш чылдың шалыпчылары экскаватор машинистери А. М. Дондук, Б. А-Д. Куулар, өрүмнээр станок машинизи И. В. Дачан олар ышкаш үенин мурнаан ажылдап турарлар ында ээлшп эвес.

Бо чылдың дөрт айларының планныг онаалдазын Чадаананың хөмүр-дашчылары 108,9 хуу күүсеткен. Чедиишкиннерге сорук киргеи коллектив СЭКП-ниң XXVII съездизинге үткүштүр темпини кошкатпаин ажылдаарын болгаш беш чыл планындан ажыр зин шынарлыг хөмүр-дашты төөнү чүдүреринн хүлээнип турар.

Н. ООРЖАК.

ХОРАМЧА ЧОК

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларында ешкү ооллдаашкыны идектелып турар. Районда ниитизи-биле төрүүр 9781 ешкүнүң хөй кезии анайлаан. «Бай-Тал» «Мурнакчыл» совхозтарның ешкү малчылары төруттуунган анайларны дорат-паан камгалап ап турарлар. Ук ажыл-агыйларның мал төлүн чидириг чок камгалап алыр дээш күжениишкиннииг ажылдап турар ешкү кадарчылары М. Энеш, Э. Серимоол, Д. Сүрүн, С. Хертек олардың ковааннарында анайлар менди дөрүгүп турар.

Б. БАРБА.

Школа, бүдүрүлге, күш-ажыл

ШКОЛАНЫҢ БААЗА БҮДҮРҮЛГЕЗИ

Өөредилге чергелиниң директорлары-биле кады баазе бүдүрүлгелериниң удуртукчулары өөренирилериниң күш-ажылга өөредилгезин организаставарыга бир демнинг хөрүсселгелиг дээрэзи СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленуму дорт айыткан. Ниити биилиг школазының баазе бүдүрүлгезиниң дугайында дурумну 1984 чылдың сентябрьда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бадыткан соонда, ортумак болгаш сес чыл школаларының баазе бүдүрүлгелери-биле харызазы улам быжыглыг калбарган. Районнарның болгаш Кызыл хоорайның улус дөвүттеларының Советтериниң күүсекчи комитеттериниң кижилген саналы-биле бистиң республиканың бүгү ортумак болгаш сес чыл школаларын баазе бүдүрүлгелеривиске дорт быжыглаар дугайында доктаалды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Бо эрткен үениң иштинде школа реформазының негелдезиниг дүүшүр өөренирилерин күш-ажылга кижизидерге, өөредир, оларның профессионал угланыышкынын болгаш профессионал белеткелин чорудар дээш тодаргай, чогумчалыг керээлерниң аразында чарып, дугуржуп алган эки акылдал турар школалар болгаш баазе бүдүрүлге чергелери район бүрүзүндө бар. Ам бо өөредилге чыыында Чадаананың № 3 школазының 9—10 класзының өөренирилеринден 45 кижи чолаачы мергежилии Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезиниң баазазында, 15 кижи малар-штукатур мергежилии № 6 ХПТУ-да, 15 кижи дөөрамычының болгаш еске-дээ мергежилдери чедип алгаанар. Районнуң амыдырал хөндырылга комбинадының баазазында түскай дерээн кабинеттерде болгаш цехтерде бүдүрүлге чергелериниң түскай эртемниг специалистери башчылал өөредип турар.

Шагаан-Арыгның автобүдүрүлгезин 9 класстың өөренирилеринге водунуң баазазында автомашина өөренир кабинетти болгаш 10 акылчын олутту дерип белеткээн. Кызыл хоорайның школачыларынга баазе бүдүрүлгелеринең цехтеринде 117 акылчын олутту дерээн. Оон иштинде «Тыва тудуг» трезинде — 24, телеграф-телефон станцизында — 17, дөөранылга фабриказында — 27 дээш оон-даа өскө.

Көдээ школа-биле совхозтуң аразында үре-түңнелдиг ажылын Сарыг-Сеңгил Саяан Тева аттыг № 2 школазы биле «Ленинниң орук» совхозтуң чижээнден көрүп болур. Өөренирилерни күш-ажылга кижизидерингө болгаш өөредирнең, оларның профессионал угланыышкынын болгаш профессионал белеткелин чорудар дээш тодаргай, чогумчалыг керээлерниң аразында чарып, дугуржуп алган эки акылдал турар школалар болгаш баазе бүдүрүлге чергелери район бүрүзүндө бар. Ам бо өөредилге чыыында Чадаананың № 3 школазының 9—10 класзының өөренирилеринден 45 кижи чолаачы мергежилии Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезиниң баазазында, 15 кижи малар-штукатур мергежилии № 6 ХПТУ-да, 15 кижи дөөрамычының болгаш еске-дээ мергежилдери чедип алгаанар. Районнуң амыдырал хөндырылга комбинадының баазазында түскай дерээн кабинеттерде болгаш цехтерде бүдүрүлге чергелериниң түскай эртемниг специалистери башчылал өөредип турар.

Өөренирилерниң күш-ажылга кижизидилгезиниң болгаш өөредилгезиниң профессионал угланыышкынын болгаш профессионал белеткелиниң, оларның ниитилелге ажыктыг күш-ажылын организаставарының материалдыг баазазын тургузуп бызыглаар дээш боттуг чемчегларни бо хүннерде ол турар бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар, организациялар, школалар эрээш эвес. Ынчалза-дээ бир чамдык школалар болгаш база бүдүрүлгелериниң аразында чердынган керээлер, тургустунган планнар болгаш хемчеглер күүсеттинмейн, чүгле саазын кырында артып турарын айтыры чүгүлө. Дээштиг хемчег алыр хамык документнер золда турда-ла ам-даа үстүү черлерден кандыг-бир немелде айтыылыкшынар маналр өөренирүң удуртукчуларлыг школаларда болгаш ажыл-агыйларда бо ажыл хөнүвейн турар.

Школа реформазын амыдыралга боттандырыл турарының тыналдазын СЭКП обкомунуң секретары Д. К. Ооржак удуртқан комиссия бодунуң эзлчеглиг хүрээзинга реформазы боттандырарынга Көдээ ажыл-агый министерстводунуң болгаш анда хамаарышкан организациялардың ажылының дугайында айтырыгны чугаалажыл, министр эш И. Г. Лавриненконуң илеткелин дыңнаваш, министерстводунуң болгаш РАУК-терниң, совхозтарның ажылында бо талазы-биле шыңгыы четпестер барын айтыкан. Шынап-ла бистиң республиканывыска школа реформазын боттандырарынга Көдээ ажыл-агый министерстводунуң ролю хөнүг үдүг. Бистө бар 156 школаның 128-и көдээ черлерде ажылдап турар болгаш ында 40 мың ажыг азы бүгү өөренирилериниң 66 хуузу хөөре туттунган. 99 ортумак болгаш сес чыл школаларынга база бүдүрүлгезин кылдыр совхозтар бызыглаттынган.

Ындыг турбуже Көдээ ажыл-агый министерстводунда, РАУК-терде болгаш совхозтарда реформа талазы-биле үзээн алган хемчеглерни боттандырар талазы-биле ынчалда кошкан бөөп турар. Чамдык РАУК-терде болгаш совхозтарда школа реформазын боттандырарының 1990 чылга чедир перспективтиг планнары ажылдап кылдынмаан, реформа талазы-биле харыысалгалыг ажыктарни удуртур ажылдакчыларның иштинден томуйлап тургустунган. Реформаның үзүүр-үтказын ам-даа ханы биибес, школага ийи чаңгыс кандыг-бир дуза көргүзери-биле кызыгаарлаттынып турар удуртукчулар ам-даа бар. Совхозтарда болгаш школаларның еске-дээ бааза бүдүрүлгеверинде өөренирилерни күш-ажылга өөредир болгаш оларның бүдүрүкчүлүг күш-ажыыл кылыр чергелерин дерип белеткээри «ончуг оонум байдалда» турун турар. Амгы үеде школаларда көдээ ажыл-агыйның механизаставарының 19 кабинединде, автомашина өөредирининң 23, эге класстарга күш-ажылдың 10, профтехнологиялыг школаларның 47 кабинединде дериттинген. Бо дээрге «ончуг» дээш. Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга районнарының болгаш Кызыл хоорайның чамдык школаларында мастерская чок. Мында хамаарылыр чүүл кылыры «Ниити биилиг школазының база будүрүлгезиниң дугайында дурумнуң» 12-ги чүүлүнде мынча деп тодаргай айтыкан: «Бааза будүрүлгениң эргелери: школачылардың өөредилгеринге мастерскаяларны, өөредилге лабораториялардың болгаш кабинеттерни дериннге эргежок чугула дериг-эвээскелдерни, инвентарьны болгаш материалдарны чамдык-даа ортен-телевир чокка үстүнде турар организацияга болгаш ССРЭ-ниң Күрүндүрылга девискээр органнарынга азы ол материалдыг үнелиг чүүлдерни сайгарарым дээскан министерстволарның күүне комитеттериниң болгаш ведомстволарның сайгарылга органнарынга дыңнатпайн школага дамчыдып бээр, пландан ажыг чыыдалларның күсели-биле ниити биилиг школаларын турдар, септеэр болгаш дериг чаргыдалдарны кылыр; бааза будүрүлгениң капитал болгаш өгрээр септелгезинге тускайлаан акша-төрөөдилериниң күселиле ниити биилиг школаларын өөредилге чыыынга белеткээри «ончуг оонум байдалда» турун турар. Амгы үеде школаларда көдээ ажыл-агыйның механизаставарының 19 кабинединде, автомашина өөредирининң 23, эге класстарга күш-ажылдың 10, профтехнологиялыг школаларның 47 кабинединде дериттинген. Бо дээрге «ончуг эвээш. Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга районнарының болгаш Кызыл хоорайның чамдык школаларында мастерская чок. Мында хамаарылыр чүүл кылыры «Ниити биилиг школазының база будүрүлгезиниң дугайында дурумнуң» 12-ги чүүлүнде мынча деп тодаргай айтыкан: «Бааза будүрүлгениң эргелери: школачылардың өөредилгеринге мастерскаяларны, өөредилге лабораториялардың болгаш кабинеттерни дериннге эргежок чугула дериг-эвээскелдерни, инвентарьны болгаш материалдарны кандыг

ЧЕР КЫРЫНГА АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

Европага үгөр-боолар дөрт чыл дургузунда дагжавайн турар. Чүге дээрге, 40 чыл бурунгаар фашизм чылча шаптырган. 1945 чылдың май 9-түң хүнү бистиң сагыш-сеткилиниске кеззеде артар. Совет кижилер чер кырынга тайбың дээш дайзынның оруун хөрээ-биле дуглай турупкан. Фашистиг Германияны, а оон соолунде милитаристиг Японияны чылча шапканы тайбыңның болгаш чөптүг чоруктуң тиилелгези болган. Ол дээрге, төөгүнүң дурум бээгээр хөгжүлдезин чепсектиң күжү-биле соксадырын орандажып турар кижилерге шыңгыы сагындырыг болган.

Бүдүн-бүдүн улустарны болгаш күрүнелерни үзүткеварынче, делегейге тергиделди чедип алырынче чүткүп турган гитлержи фашизмни чылча шеварынга шинтпирлиг салыышкынны совет улус кинрген. Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайыны делегейниң ийиги дайынының эң чугула тудуш кезээ болган, шынаарга делегейниң ийиги дайыны чер бомбүрзээнниң бүгү чурттакчыларының дөрттүң үш кезиин хаара тутқан болгаш чепсектиг бүгү мөсилдежиишкиннерниң иштинден эң-не хан төгүүшкүннүг дайын болган. Ол дайынга 50 миллион ажыг кижи, оларның иштинден 20 миллион ажыг совет кижилер өлген. Фашизмге удур демиселдиң коя аар халаавы Совет Эвилелинің үлүүнге онаашкан, Ада-чурттуң Улуг дайыныың эгезинде-ле ССРЭ-ге удур фашистиг Германияның бүгү чепсектиг күштериниң 70 ажыг хуузу угланган турган. Ынчангаш делегейниң ийиги дайынының кол болуушкуннары чогум-на совет-герман фронтуга калбарган болгаш үк дайының тиилелгелиг төнчүзү өдээ шинтпирлеттинген.

Улуг Тиилелгениң 40 чылын демдеглевишаан, оон кичээндирин бодавайн барып болбас. Фашистиг Германияны болгаш милитаристиг Японияны чылча шапканы делегей хөгжүлдезинниң бүгү чорудулгазынга революсчудар эң-не хөлү салдарны чедирген болгаш оон эң чугула угланыышкыннарын улуг хемчээлге баш бурунгаар тодаргайлаам дээрзи ам бүгү кижилерге биядингир. Тиилелге болза Европаның болгаш Азияның хөй чурттарынга капитализмниң бууран дүшкенинниң эгези болган. Делегей политиказынга, экономикага, идеологиявга, миллион-миллион кижилерниң медерелинге хөлү чаартылгаларны ол тиилелге болдурган. Улустарның национал-хосталгалыг демисели калбарган, оон түңнелинде империализмниң колониалдыг системазы бууран дүшкен. Колониалдыг болгаш чартык колониалдыг хамаарылгадан хостелган Азияның, Африканың болгаш Латин Американың чүс ажыг чурттары делегей иниилежилгезинниң амыдыралынга улам-на идепкейлиг киржип, өдөө идепкейлиг салыышкынын киирип турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга чүгле совет улустуң салымчолу эвес, харын-даа херек кырында бүгү кижи төрелгетенниң делегей сайзыралының салым-чолу шинтпирлеттинниң турган. Боттуг чылдагаанарның түңнелинде Совет Эвилелин фашизмге удур демисежин турган бүгү күштериниң хандыдынчы төөгүүн ролюн ойнаан. Кызыл Шеригниң алдарлыг болгаш маадырлыг тиилелгелеринге бүгү делегей магадап, өдөө сорук кирип турган, фашизмниң чайлаш чок чылча шаптырарынга бүзүрелди болгаш чаа-чаа күштер немешкен. Совет кижилер боттарының эзлүүзинде Югославияның, Польшаның, Чехословакияның, Болгарияның, Румынияның, Албанияның, Венгрияның, шериг кезектериниң партизан армияларының болгаш отряттарының, фашизмге удур шимчээшкинниң бүгү киржикчилериниң маадырлыг демиселин ыдыктыы-биле сактып, үнелеп турар.

Гитлеризмге удур эвилелди тургусканы фашистиг Германияны чылча шапкан тиилелгезинің хандыраринга чугула фактор болган, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелер ол эвилелге кирген турган. Боттарының кырынга диргелип келген ниити кыжаныышкынга удур улустарның дем каттыштырган демисели ол эвилелдиң үндезини болган. Ук эвилел бодунуң турып келген бүгү дургузунда антисоветчи болгаш антикоммунистиг бөлүктериниң моондактарын шыдажып эрткен турган.

Оон-биле чергелештир, делегейниң ийиги дайынын эртежии доозарын чедип албааны база факт болган. Ынчангаш дайын эгелээзин турда, өдөө удур шинтпирлиг демисежиниң эң-не эргежок чугулазын Улуг Тиилелгениң 40 чылының байырлалы шыңгыы сагындырып турар. Ынчангаш Тиилелгениң 40 чылы делегейниң бүгү улустарын вдролуг дайынның кыжаныышкынынга удур демиселче бомбүрзээтиң бүгү кижилерин кыйгырып турар. Ол шимчээшкинниң демиселдиң мурнуку одуруунда Совет Эвилели болгаш социализмниң өске-даа чурттары түрүүп турар.

Чүгле чамдык чурттар, күрүнелер, улустар эвес, а бүгү кижи төрелгетен вдролуг халапты дирегленген кыжаныышкынының адаанда туруп турар амгы үеде дайынны болдурбазының сорулгазы кажаннызындан-даа артык эргежок чугула болу берген.

ТИИЛЕКЧИЛЕР МАРЫЖЫ

Халдап келген дайзыннарны чылча шапкаш,
Хамаарышпас эргевистэ камгалаан бис.
Карак чажын, арыг ханны черинде
Кажан-даа боп, катап черле дүжүрбес бис.
Дайзын келзе, кара шоргу,
Тамдыва шыаптар бис.
Бистиң чурттуң күжү болуп,
Биле-деминг базып ор бис.
Ажы-төлдүң амыр-дыжын кадагалап,
Аас-кежик, хостаңгавыс бижыглаар бис.
Ажыл-биле черминстң байлакшыдыл,
Амыдырал чечектелдир хөгүүдер бис.
Усчу-шевер, тургузукчу,
Уран дарган, кадыкчы бис.
Бистиң чурттуң күжү болуп,
Биле-деминг базып ор бис.
Ак-көк дээрни бүлүт-биле дуглаттырып,
Алды дингиң часты бээрни болдурбас бис!
Аймак чонну чаңгыс бүрээ чурттаттырып,
Ажы-дүкпа наныралды бадыткаан бис!
Серемчиленс улгаттырып,
Сеткилиевс каттыштырып,
Бистиң чурттуң күжү болуп,
Биле-деминг базып ор бис.

О. СУВАКПИТ.

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕГЕ АЛДАР БОЛДУРГАН

Совет улустуң болгаш ооң кайгамчыктыг Чеченскиг Күштериниң дугайында, гитлерия фашизмни ашкаш Тиилелгениң дугайында Москвага, апрель 29-та, «Союзпечать» клубунга ажыттынган филателистиканың Бүгү-эвилел делгелгезиниң экспонаттары чүгээлап турар.

Ада-чурттуң Улуг даймынының дугайында дөрт чартык чыл дургузунда түүлдерни будуруп үндүрүп келген. Ам ында 1500 хире маркалар, чагаа халтары, открыткалар бар. Олар даймының ус-чадаларының дугайында — Брест шиваазининң ажуу чок гарнизонуның болгаш Москва чоогунга тиилелгенин, Ленинград бүзөлөөшкинниң, Одессаны болгаш Севастополды камгалап тургаанының, Сталинград тулчуушкуннуң база, Күрек аътпээнге болган тулчуушкуның дугайында чүгээлап турарлар. Дайзының тур бүзөлеп алган черлерин хостаары-биле Совет Армиязының халдакчы эң улуг операцияларының төөгүлүг чылдарын почта үндүрүлгелеринде көргүскен. Оларны Мадыр-хоорайларга тураскаадып үндүрүлээн. ол үенин даймичы шаңналдарының, шериг техниказының дугайында төөгүп турарлар.

1942 чылдың ноябрьда Виктор Талалыхинге, Николай Гастеллога, Лев Доваторга, Александр Чекалинге, Зоя Космодемьянскаяга тураскааткан маркаларны үндүрүп эгелээн. Дайзын мадырларының портрет галереяларын оларның чуруктары-биле ынчан тургузуп эгелээн. ол ажыл мынчага уламчылавышаан. Тиилелгениң 40 чылының бүдүүзүнде бизнең он-он үндүрүлгелер болгулаан, ногум шүлүг саны — чүс-чүс.

Ангы-ангы чылдарда кыллынган маркаларда шериг баштынчыларын, аңаа даймичыларны, шеригленирин бүгү хевирлерин, кызыгааржыларны, партизаннарны, хайгыылчыларны, дайзының тылында турган чажыт ажылдакчыларны чүрүп көргүскен.

Бистиң чурттувустуң база өске-даа күрүнелериниң почта үндүрүлгелеринде Совет Арминиң хостактыг херээнге турараскаттынган маркалар хөй. Оларда турараскаалдарны — млангыы Берлин парыында хостакчы дайынчыны көргүскен.

Маркаларның аразында «Тиилелге» орденин чүгээн экспозиция база бар. Ук орденни 40 чыл мурнунда, дайын доозугаан соонда, элээн кан аңгар эрткенде кылган, ынаа «1945 чылдың май 9—Тиилелге баймралды» деп сөстерни бижээн. Июнь 24-те Москвага болган Тиилелге парадын көргүскен миниатюралар база бар. Ындыг хевирлиг чаа маркаларны бо чылын чаа база бүдүрүп эгелээн. Тиилелге параадының 40 чылынга ооң ийиги «төрүттүүген хүнү» болур.

Социалистиг дыка хөй чурттарның филателистериниң кирилгези-биле Бүгү-эвилел делгелгезинге 70 ажыг коллекцияны кирген. Ооң экспонаттарының аразында дайын чылдарының кызыгаар чок үелиг документилери болур — шериг чагаалар, открыткалар бар. Олар фронтудан тылче, тылдан фронтуже берге оруктарны эртип келгеннер. Олар ам бистиң төөгүвүстүң хереглери.

(СЭТА-ның корр).

ДИДИМНЕРГЕ ОК ДЫЫНМАС

Очерк

ДАЙЫН чылдарында фронтуге-даа, тылга-даа «Дидимге ок дыынмас» деп ыры дыка нептерээн турган. Ону ыраккы Тывага база болалыргалаттыр турдувус. Ындыг кижилерниң бирээзи Байысклан-дыр. Ынчалзажок ооң-биле тей удаа ужуражып чугаалажып келзивиссе-даа, ол дугайын барык-ла ыыттаваан. Өске дайынчы аорунуң масселыг эрес-дидим, аваангыр маадырлыг чоруктарының дугайын те каап-ла олурар.

— Барыын Украинага башгайгы тулчуушкунга киришкенивис соонда, эки турачы эшаорумнуң коргар чүрек чок, дидим маадырлыы дендээн — дээш, ол уламчылай-дыр. Февраль 1-2-ниң хүннеринде область төвү — Ровно дээш аажок аар-берге тулчуушкуннарга кириишкени кижи бүрүзүнүң сагыжынга ол хевээр тэмдеглеңип арткан.

Ынчан бистиң кирип тургаывыс 31-ги интернационалчы полугувустуң татар эш Хафиз Ахмеджановтуң, украин Алексей Ковалевконуң, алтай Михаил Каташевтиң бирги, ийиги, үшкү эскадроннары-биле дем каттыжып алгаш, "коя угланыышкынга бистер эң шыңгыы тулчуп турдувус. Хоорайның чигир, түүйбу заводтарын, демир-орук станцизазын фашистерден хостажыр дээш хүндус-даа, дүне-даа, чадегдээ, аттыг-даа өске шериг кезектери-биле атаказе кедүрлүп үнүп турган улуг лейтенантылар Оовактың, Донччуттуң Бүрзекейниң, Торжуның дайынчыларының бирги одуруунга оларны сорук киирип чорааны нам кежигүннериниң, комиссарның сагыш сеткилинде ам-даа хевээр арткан.

— Ынчангы дайынчыларның эрес-дидим, аваангыр, тудунгуруң амдыгаа чедир магадап бодап чоруур мен—дээш, ол чамдык чижектерни көргүстү.

— Бай-Тайга чурттуг делгем төрөктиг, мөге шыырак, Хомушку Чудурук дээр эр чораан. Ол оңгуга чыдып-даа, туруп-даа алгаш, аттыг-даа чораашаа автомадыг-биле дайынарны он-ону-биле кыра тудуп каптар. А ооң бергүнге, шинелинге октуң изи үттуг таар болгулаар, ол хиреде маге-бодунда шыймак безин чок боор. Дайынчылар изиг шыңгыы атакаже күштүг «ура!»-биле кедүрлүп үнүп турда, фрицтерниң октаан граналары оларның мурнунге кээп дүшеш, частың чадап, сырыкайның чыдырда Саав Сопсуңай ышкаш дидим, мүрекжир эрлер ону кончуг дургеп сегирип алгаш дайзынарның боттарын өртендир бериптер турган.

Тыва пулеметчиктерниң автоматчиктерниң, танк өрттендир адаар адыгжыларның, разведчиктерниң, санитаржы кыстарның оңмас алдар бүргээн дайынчы маадыр чоруктарының дугайында хөй чаагай сестерни чүгээлеп болур. Ровно хоорай, Сурмичи суур дээш, аар-берге тулчуушкуннарга хоочун командир эштери — Дончуг биле Бүрзекейниң база оларның болгаш өске-даа взводтарның дайынчыларының дайзын-биле өлүмүг сегиржип алыышкынга маадырлыышбиле өлүрткени командир Кечил-оолдуң-даа, комиссарның-даа, чүректеринге сагыш-сеткилинге аажок аар бодаар боол арткан.

БИЧЕ сеткилдиг, бөдүүн кижилер кажан-даа бодун мактанып, көөргеттинмес. Монгуш Данзынович-биле чугаалажып олурган, ооң «ындыг мен» деп олурганын кажан-даа дыннаавас силер. Ынчалзажок тыва эки турачылар дугайында номнардан, ооң бодунга берип турган дайынчы характеристикалардан эвээш эвес одурутларны номчуп болур. Оларның бирээзи бо: «Тыва эки турачыларның комиссары Монгуш Байысклан гитлерчилерниң кырынче аттыг-даа, чадег-даа атаканы хөй удаа баштап кирип чораан. Ол дээрге демир дег тура-соруктуг, хая дег быжыг турушкуг, кайгамчык биче сеткилдиг, бөдүүн эш. Ол кандыг-даа үелерде дайынчыларның тура-соруун кодуруп билир...».

Кажан комиссарны ТАР орденни-биле шаңнаарынга киирип турда, отряд командири капитан Кечил-оол ооң дугайында дайынчы характеристикага мындыг одуругларны киирген: «Гвардия улуг лейтенант Байысклан дайынчы узун походтуң-даа, кадыг-дошкун тулчуушкуннар-даа үезинде эң берге харыысалгалыг шылгалданы ажып эртип, даалгаларны онза үлегерлиңбиле күүседип чораан... Ыяңгыя Ровнону хостаар дээш тулчуушкунга дайзынның ажыткан оду баш кедүрер аргажок турда-ла бодунуң автомадыбиле 9 фрицти узуткаан. «Төрээн чурт дээш, башкы Сталин дээш мээң соом-биле бүрүнгаар эштер!» деп командыяваш, дайынчыларны, сержантыларны, офицерлерни баштап алгаш, маадырлыг чоруктуң кылып, демир-орук станцизазын хосташкан...».

Ол дыынмас кижилерниң бирээзи Байысклан дээрзин үстүнде чугаалаан бис. Кажан гвардейжилер Погоредцы суурну немец эжелекчилерден хостаар дээш шаап хайдеп турда, ол бедик бора аъдын мунупкаш, ооруу-биле кады дайзыннарны селемелиг изиргиге берген кыргый шаап бар чорда, хенертен башкы бир хажыызы ажыш дээн. Суйбаарга зак сыңкайны берген. Дүже халаан. Санитарлар башты шарып каан. Ону командир Кечил-оол дораан эскерип каап:

— Госпитальче чорзуңарза эки боор, эш комиссар—дээн.

— Чок, ажырбас, эжим командир, ок дегзе-даа, дыынмаан хире-дир — деп баштактангылаш, ол тулчуушкун шөлүнге артып келген. Байысклан фронтуже чоруптарда, кадайы сааттыг артып келген. «Хөөкүй канчап-ла келбек чырып, чиигеп алыр ирги»—дээш, ооң сагыш-сеткили амыраавас чораан. Тыва биле Барыын Украинаның аразы чүс-чүс муң километр ыракдаа болза, оларның аразында чагаалар элээн үр болгаш каржып, солчуп турган.

Кечил-оол кудумчузунда оларның бажыңынга чораашаа, аг-бүленим хууда архивинде ол чагаалар кадагалаттынып арткан ирги бе дээрзин сонуургаан мен. Комиссар-биле хөөрежип олурувуста ооң кадайы Самба-Дарый Чалбаевна чугаага киржип каап олурган.

— Оларны шыгжап чораан мен. Ол-бо черлерже кижи чорувуста читкилей берген. Ужурунда болза, эки шыгжаар турган чүве-дир ийин—дидир.

— Чагааларның үтказы сагыышта арты-ла ыйнаан. Чугаалаза кандыгыл?—деп диледи.

— Чоп болбас деп —дээш оларның үтказын чугаалады. Баштайгызынга ол «сени дээш аажок сагыш човап чор мен. бир эвес олчавыс ool болза, ону бистиң алдарлыг бурунгуларывыс — алдан-мадырлар-

Очерк

аттур салыпкан, а ооң соонда Кызылга кээп чурттай берген үеде, егерьлеп турган. Чагытай девискээринге чорда, өске бир эш тараа ок-биле ооң бир талаңы чаагынче бүлүрүтүпкен. Ол үелерде эмнелгеге үр эвес чыткаш ол сегип үнген. Ооң соонда хоочун фронтучу өөрү:

— Кандыг-даа ок дыынмаан, кан дег маге-боттуг кижи, чүс харны ажыр базар-дыр сен—деп, баштактангылаар апарган.

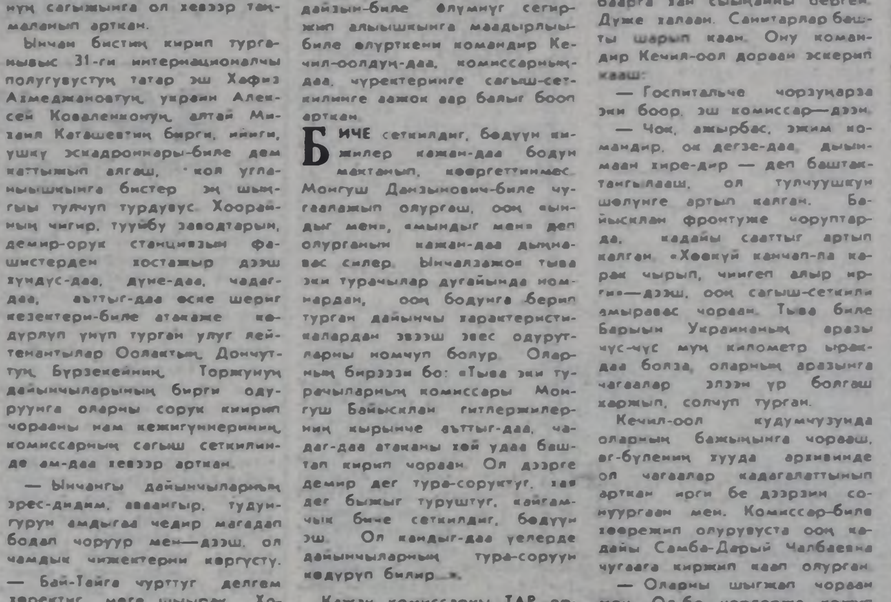
* * *

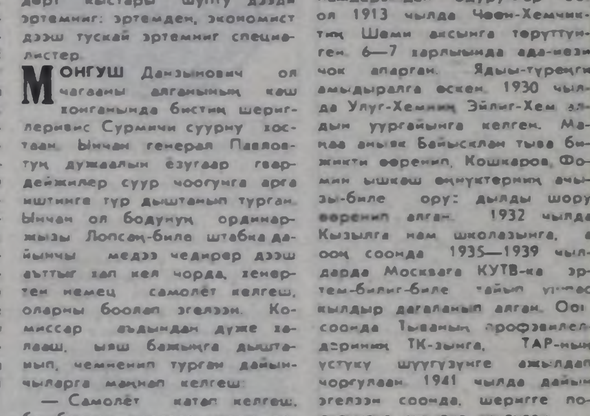
Алдарлыг узун оруктү эрткен, 1932 чылдан бээр партия кежигүнү комиссарның дотчу намдарындан одуруглар боол 1913 чылда Чеен-Хемчиктиң Шами аксынга төрүттүнген. 6—7 харлыында ада-иези чок апарган. Ядыы-түрегин амыдыралга өскен. 1930 чылда Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем алдын үүргайынга келген. Мында аныяк Байысклан тыва бижикти өөренип, Кошкаров, Фомин ышкаш өөнүктериниң ачызы-биле оруг: дылды шору өөренип алган. 1932 чылда Кызылга нам школазынга, а ооң соонда 1935—1939 чылдарда Москвага КУТВ-ка эртем-билиг-биле тайып үнмээ кылдыр дагаланып алган. Ооң соонда Тыванын профсоюзыледдеринниң ТК-зынга, ТАР-ның үстүкү шүүгүзүнге ажылдап чоргулаан. 1941 чылда дайын эгелээн соонда, шеригге политиктыг ажыыга шилчээн.

* * *

Төрээн чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш ооң шенеткан орденнери-ле хөй. Монгуш Данзыновичиниң бажыңында оларны бичии кызыл хаарженчыгештарда хумагалыг кадагалаан. Оларда бир Кызыл Туң орден, Ада-чурт дайыны орденниң ийиги чергезиниң ийи орденнери болгаш ТАР ордени, хөй дайынчы медальдар бар. Хоочун саялгалдың эрес-дидим ындыг эрес-маадырлыг кижилеринге, оларның өлүм чок маадырлыг чоруукта бүгү чон, аныяк салгал, «өөрүп четтирдинге» деп мөгейбишаан, чоргаарланыр апаар.

С. ШОЙГУ, журналист.

ЧУРУКТАРДА: Тиилелгениң дөртен чылынга тураскааткан уран чүүл көрүлдезинге идепкейлиг киришкеш, шаңналдар-макталдар алган Кызылда кодээ профессионал-техниктиг училищениң уран талантылыг сургуулдары концерт көргүзүглериниң үезинде. Оларның концертинге дайын чылдарының мырлары хөй болганы солуун. Амгы таңдың амыдыралчурттагларда кайгамчык чаартылгаларның дугайын училищениң сургуулдары база уран көрүштүг ойнап көргүскен.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АНЫЯК МӨГЕЛЕР ШЫЛГАРААН

«Хүреш» стадион. Найысылалга болган байырлалдарга, маадымга, спартакиадаларга тураскаатканы хүреш маргылдаалары эртер кол чер бо-ла болгаш. Май 9-та ол кажангызындан-даа артык байырлал шинчи кирер. аянныг кылдыр шиметтинген.

13 шөк четпээнде-ле стадионнуң олуттарын Ада-чурттуң Улуг дайынының, партизиның, хүш-ажылдың хоочуннары, маңгыстыг болгаш районнарның ажылчы чоннар төлээлекчилери, Кызыл гарнизонуның дайынчылары, спортчулар эзелеткен.

«Дээм-дээңниң» аялгазы чаңгыланып үнерге, стадионнуң соңгу талазындан республиканың 64 шилиндек мөгези девип үнүп келирге, чыылганнар дыңмыттыг адыш часкаашкыныбиле уткаан. Оларның аразында маргылдаалаарга хаш удаа хүрежип, чаңгыс удаа эвес шүглүп, үжүүрлежип чораан хоочун болгаш аныяк-даа мөгелер эвээш эвес.

Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң Тиилелгезинниң 40 чылынга тураскаатканы республиканың бирги чери дээш тыва хүреш маргылдаазы эгелээн. Баштайгы бирги, ийиги, үшкү салыгларда мөгелерниң иштинден тыва хүрешке мергежилдиг, ооң аргаларын эки билир, аваангыр, күштүг кижилер илереп эгелээн. Ылаңгыя аныяк спортчулар көрүкчүлерниң кичээнгеинин хаара туда берген. Өөрүде «Коммунизмче орук» совхозтуң зоотехниги Андрей Семис чараш, дүрген хүрежип тургаш, онаагларын сваадал чонка октап ап турган. Бо мөге 1960 чылда төрүттүнген. Ол мөгеннің чаңгыс чер чурттуу Кызыл-оол Орлан 1963 чылда төрүттүнген. Хендагайтының спорт школазының тренеринде ажылдап турар. Ооң аваангыр хүрежири, аргаларны дүрген ажыглап билири, күштүү баштайгы салыгларда-ла илерей берген. Совет Тывазының 40 чылынга тураскаатканы маргылдаага шүүлген, Чеен-Хемчиктиң төлээзи, РСФСР-ниң спорт мастери Алексей Хомушку, делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хуну — Май 1-ге тураскаатканы «Шынө солуунуң шаңналы» дээш маргылдаага шүүлген. Кызылдың «Тудуг кезектер» комбинадының ажылчыны, РСФСР-ниң спорт мастери Анатолий Монгуш болгаш өске-даа аныяк мөгелер бо хүрешке киришкеш, мергежилдиин база катап көргүскеннер.

Моолдуң начын мөгези Тулгаа аймактың шыырак мөгелериниң бирээзи. Ол 1956 чылда төрүттүнген. «Харлыра» күрежил-агыйның чоланчызы. Моол өөнүктүң хүрежин көрүкчүлер улут сонуургал-биле көргеп. Роберт Хомушкуну, Шимет Суктерни, Николай Сынаң-оолду ол октаваш, дөртку салыгда Орлан Кызыл-ооларга октаткан.

Республиканың шилиндек 64 мөгезинден дөрт мөге артыкан. Олар болза Кызыл хоорайның төлээлери РСФСР-ниң спорт мастерлери Иван Хураган, Александр Монгуш, Өөрүнүң мөгелери РСФСР-ниң спорт мастери Андрей Семис, бирги разрядчы Орлан Кызыл-ооладур.

Бешки салыг эгелээн. Дуржулгалыг мөге Иван Хураган биле аныяк спортчу Андрей Семис хүрежи берди. Хоочун спортчу удурланыкчызын бутаар дел бодаваш, арганы ажыглап четтиккеин чорда-ле, аваангыр аныяк мөге ша-даа чедирбейн доңгайты шелиппкен. Орлан Кызыл-оол Александр Монгуш-биле тутчуп алган дораан-на хүрешкен эжиндеп артык күштүүн, аргаларны билирин көргүзе берген, ынчангаш ону бутгаваш октаан.

Өөүр районнуң төлээлерн Орлан Кызыл-оол биле Андрей Семис сөөлгү салыгда хүрежи берген. Кайызы-даа бот-боттарының аргаларын, канчаар хүрежирин билирир болганындан эгезинде дыынмайн турганнар. Андрей эжиниң эгин содаандам алгаш, карак чивеш арезында кандыг-бир арганы ажыглаар бодаан, ындыг-даа болза эжиниң деңзизи аар, үлүг делгем болганы-биле ону ажыглап шыдаавайн октаткан.

Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң Тиилелгезинниң 40 чылынга тураскаатканы республиканың бирги чери дээш тыва хүрешке Өөрүнүң аныяк мөгези Орлан Кызыл-оол шүүлгеш, республика чемпиону болган. Ооң чаңгыс чер чурттуу Андрей Семис үжүүрлешкен. Ушкү-дөртку черлерни Кызылдың мөгелери Иван Хураган биле Александр Монгуш алган.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: хүреш маргылдаазының киришкилериниң парады; шүүлген мөге О. Кызыл-оол.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ТВ

МАЙ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55 — Профтехучилищелер сургуулдарынга дамчыдылга. 9.40 — «Спортлотоның 19-ку тиражы. 9.50 — «Предсвадебное путешествие в Польшу». Уран-чечен фильм. 11.15 — Концерт. 11.45—11.50 — Телемедээлер.

11.45 — Телемедээлер. 14.35 —«Беш чыл — хижи бергүзинүң хөрээ». 15.45 — Концерт. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — Москва чоогунуң агропредприятиялар комплексиниң. 17.15— «Челлэш». Кыргыс телевидение. 17.45 — «Ол алды болгаш ооң-даа чүүл пааны». 18.30 — Концерт. 18.45 — Бүгүн делегейде. 19.00 Док. фильм. 19.15 — Р. Шедриниң «Магениниг аътчыгаш» деп баледи. 21.00 — «Ут». 21.35 — «Док. экран». 22.35 — — Спортчу гимнастикага Европа чемпионады. 23.20 — Бүгүн делегейде. 23.35—23.50 — Чадаг-тергете делегей чарыылы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док телефильм. 8.35; 9.35 — География. 8-ки класс. 9.05; 13.00 — Англи дыл. 10.05 — «Бойдус дугайында дамчыдылгаяын» почтазы. 10.35; 11.40 — Тоогу. 7-ги класс. 11.05 — А. Прокофьевтиң шулуктери. 12.10 — Астрономия. 10-гу класс. 12.40 — Музыка. 1-ги класс. 13.50 — Пабло Пикассо. 14.20 — В. Биковтуң чогаалдары. 15.15—15.20 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер. 18.20 — Башкыта — музыка кичээли.

КЫЗЫЛДАН

19.20 — Телемедээлер. 19.50 — «Алдын төвүр».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Док. телефильм. 20.30 — Дзюдога Европа чемпионады. 21.00 —«Ут». 21.35—23.00 — «Амыдырал сээң колуңда». Уран-чечен фильм.

МАЙ 13-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Ут». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — Буратиноның делгелгези. 9.25 — Концерт. 9.55 —«Булочка». (ПНР). Чаа уран-чечен фильм. 11.20 —11.45 — Телемедээлер.

14.05— Телемедээлер. 14.35 — «Кодээниң делгемнери». 15.20 — Объектив. 15.50 — «Бандураның үнү». 16.20 — Школачыларга дамчыдылга. 16.55 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының дугайы. 17.45 — Спортчу гимнастикага Европа чемпионады. 18.30 — Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—Ажылчеректер болгаш кижилер. 19.30 —«День приема по личным вопросам». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Ут». 21.35 — Уран чүүлдер мастерлери. 22.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.20—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус. 8.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — География. 10.35; 11.40 —Тоогу. 6-гы класс. 11.05 —Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Зоология. 7-ги класс. 12.35— Астрономия. 10-гу класс. 13.05 Док. телефильм. 13.25 — Тележурнал. 14.10 —Р. Роллан. «Сактыышкынналындаң». 15.00 —15.05 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Кыска хемчээлдиг фильм «Огонь». 18.40 — «Челлэш». 19.10 — Киножурнал. 19.20 —«Азия төвү». 19.50 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 —Дзюдога Европа чемпионады. 21.00—«Ут». 21.35—23.25 — Чурттар аразының музыка фестивалы.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага шонар бүлүттээр, чагбас. Соңгу-барыын үүктем хаттың күжү сөөгү-дээ 8—13 метр. Дуне аңгарның температуразы 0—5 градус соор, чамдык черлерге 2—7 градус чылыг болур. Хүндүс 13—18, чамдык черлерге 10 градус чылыг болур.

Кызылга чуга бүлүттээр, чагбас. Дуне аңгарның температуразы 2—4, хүндүс 16—18 градус чылыг болур.

КИНО

МАЙ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Лидер» 9.30, «Сляпи дьявола» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Действуй по обстановке» 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Европейская история» 15.00, 18.40, 20.30, «Зачем человеку крылья» 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дьявольское оружие» 14.00, 15.30, 17.00, 18.30, 20.00 шактарда.

ШЫН Редакциянның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солуг келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуг неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3023.

Тыва АССР-киң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүве комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00118

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 110 (12800) | 1985 чылдың май 14, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеп. | Өртээ 3 копеек.

ТАРААЖЫЛАРНЫҢ ЧАСКЫ ИЖИ

ВЛАДИВОСТОК. Ол крайның нол мал чемн культуразы — кукурузаны Приморьеның ажыл-агыйлары массалыы-биле тарып эгелээн. Ол мурнуку чылдардан бир неделя мурнай эгелээн. Баш удур полимер плёнка-биле «хептергеп» урезниилер оны эрте чаштырып, тарыыр арганы бергеп. Бо чылын кукурузаны эрткен чылдыындан барык ийи катап дейгем — бежен мүңгеш эвээш эвес гектар черге тарыыр.

ВЛАДИМИР. Владимир областың Ленин аттыг колхозунда тараажыларның эң төп санныг ог-бүлезиниң төлээлекчизи Н. Хайковка ооң чаңгыс чер чурттуу. Днеприн тулчуушкун-биле кежер үеде маадырлыыбиле ойгеп десантник Совет Эвилелиниң Маадыры Н. Королеетуң ады-биле адаан шилчиир шаңналды тывысскан. Ол механизатор чазын чажып тарыыр культураларны чаштырарынга хүнүүн-не ийи норманы — тулчуушкун шөлүнден эвээш келбээн чаңгыс чер чурттуунуң болгаш бодунуң үлүүн күүседип турар. Н. Хайков бүгү ажылды тергиин эки шынарлыг күүседип турар.

НОВГОРОД. Демянск районнуң Дмитров аттыг колхозунуң механизаторлары лен-долгунецтиң массалыг чаштырылгазын эгелээн. Олар хөрзүнүү тергиин эки ыяш-дыр болбаазыраткаш, торф-өдек чемнигчиндиягезин четкир хемчээдинн-биле тевиккен. Урезниилерин борбаандылаан чеминдиглелер-биле кады чаштырып турар. Ол областың колхозтары болгаш совхозтарынга бо чылын «соңгу чүк торгузун» барын 600 механизастаттынган звеноолар өстүрер, оларның төп кезии наряд чок системз-биле ажылдап турар.

ОРДЖОНИКИДЗЕ. Соңгу Осетияның төвү-шөлдүг болгаш даг өдээ районнарының ажыл-агыйлары күзүн чажын, тараан ралсты массалыы-биле кезип эгелээн. Ол ажылды үлүг-үлүг механизастаттынган отрядтар болгаш звеноолар кылып турар. Белоң-биле байлак массаның дүжүүү бедик — гектардан-на 380 центнер чедип турар. Ону мал семиртир комплекстериниң цехтеринге, фермаларже сөөртүп чедирип турар. Өдээ ажыл-ишчилер инектиниң малынга бүдүн чартык чылга чедер мал чемнерин курлаавырлаан аяырын шинтирлээн.

(СЭТА).

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

ТАРЫЛГА ТҮЛУКТЭЭН

Даглар сиртеринде хар ам-даа агарбышаан. Ынчалзажок белде часкы тарылга түлүк: чамдык тракторлар үрезин чаштырып, өскелери хөрзүн болбаазырадып, үшкүлери немишчидилге төп шуужуп-ла турар.

Мында «Саян» совхозтуң ийиги хову-трактор бригадазы ажылдап турар. Бригаданың удуртукчузу Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи, хоочун тараажы, коммунист Александр Потапович Федорченко. Ук бригада бо дүннерге чедир үш муң ажыг гектар тараа культураларын тарлан.

Бригадада мурнакчылар хөй. Бир агрегатта кады ажылдап турар Александр Глухенко, Шактар Чымба, Виктор Симаков оларның чедиишкинниге тураскаадып, бригаданың Күш-ажылчы алдар тугун ийи катап көдүргеп. Бригада кежигүннери сес муң гектар тарааны он хонук дургузунда доозарын хүлээнгеп ажылдап турарлар.

Ю. ГУРЫЛЕВ.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчы агрегаттың кежигүннери — **А. Глухенко, Ш. Чымба, В. Симаков;** үрезин чаштырылгазы; повар **Валентина Федорченко.**

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

МӨҢГЕДЕ АРТАР

Фашизмни болгаш япон милитаризмни ашкан Тинилелгениң 40 чылынга тураскаткан дайын хоочуннарының болгаш Удурланыышкын демиселчилериниң ужуражыышкыны Москвага болган. 56 чурттуң болгаш делегейниң 10 организациязының төлээлекчилери аңаа киришкен.

Ужуражыышкынның киржикчилеринге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байырым ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Л. В. Смирнов номчаан.

Делегейниң ийиги дайынының чылдарында фашизмге болгаш япон милитаризмге удур демиселге амы-тыным берген эштериниң тураскаадып чыылганнар ыыт чок сактып өзүлээн.

Дайын хоочуннарының Совет комитединиң даргазы генерал-полковник А. С. Желтов герман фашизм делегейниң ийиги дайынын өөскүдүп үндүргеш, авантюристиг эчис сорулганы салып — делегейге тергиндээрин үзеп турганын ол чугаалаан. Дайын бодунуң кезиизинче чер бомбурээжиниң чурттакчыларының дөрттүң үш кезиин хаара туткан. Кол дөмейдежыышкыннар совет-герман фронтуга келбээн турган.

Дайынның чугула өөредилериниң бирээзин делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң ким-даа базып шыдаавазы боол турарын ол демдеглээн.

Гитлерни фашизмни болгаш япон милитаризмни чыпча шөварынга АКШ-тың, Англияның, Францияның, Кытайның, өскедаа чурттарның шеригленнирниң солдаттары база боттарының үлүүн киргеп. Патриоттарның Удурланыышкын шимчээшкининиң хөделиишкиннери фашизмге удур демиселдиң төөгүзүрге мөңгези-биле кирер.

Тейбиңни үлүг караже-могорал, өлүм-чидим-биле чөвээп алган деп, ЧССР-ниң фашизмге удур демиселчилер эвилелиниң каттышкан төп комитединиң даргазының орлакчызы С. Кодай бодунуң чугаазынга айыткан. Фашизмге удур демиселдиң кол кезиин совет улустуң бодунга омаашгырып алганын ол демдеглээн. Совет Армиязының фронтуларга кайгамчыктыг тиилелгелерин Европаның дыка хөй чурттарының Удурланыышкын шимчээшкининиң демиселчилериге гитлержи аг-шеригге удур хөделиишкиннерни күштелдирер арганы берип турган.

Эльбага ужуражыышкынның киржикчизи американ У. Робертсон делегейниң ийиги дайынының чылдарында фашизмге удур кады демисел дугайын чугаалаан. Мен Эльбага совет солдаттар-биле ужуражыышкынны кажан-даа утпас мен деп, ол чугаалаан.

Британ легионның чиңгине секретары Р. Томлис, Освенцимниң делегей комитединиң чиңгине секретары Л. Мотыка, өске-даа чурттарның төлээлекчилери чүве чугаалаан.

Ораторлар Совет Эвилелиниң социалистиг өске-даа чурттарның тейбиң саналдарын иизин-биле деткээн.

(СЭТА).

Эш Николай Александрович ТИХОНОВКА

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумуболгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң көскү ажылдакчызы, Силерге, силериин сезен харлаанынар хүнүнде чүректиң ханызындан изиг байыр чедирип тур.

Чаагай кадыкшылды, үр чылдарда чурттаарыларны, бистиң партияның болгаш совет улустуң чаагай чоруунга, коммунизмниң тиилелгезиниң эрге-ажыктары дээш үре-түңнелдиг ажылдаарыларны Николай Александрович, Силерге, сагыш-сеткиливистиң ханызындан күзеп тур бис.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ | **ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ** | **ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ**

Эш Н. А. Тихоновту Ленин ордени-биле шаннаар дугайында ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң мурнунга улуг ачы-харыызазы дээш база төрүттүнген түңүнден бээр сезен харлааны-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Николай Александрович **Тихоновту Ленин** ордени-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы В. КУЗНЕЦОВ.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1985 ч. май 13.

ТЫВА ЧУРТТУҢ ЭРГЕЖООЙЛУ КИЖИЗИНДИГЛЕЗИН ОРГАНИЗАСТААРЫНДАН, КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИР ЧОРУККА ҮДУР ДЕМИСЕЛДИҢ АРГАЛАРЫНГА БОЛГАШ МЕТОДТАРЫНГА ДРУЖИННИКТЕРНИ ӨӨРЕДИРИНДЕН ДЫКА ХАМААРЖЫР

УЛУСЧУ ДРУЖИНАЛАР

Эки тура улусчу дружина — чурттакчылыг черлерге үлегерлиг корум-чурумну тударынга үлүг салыышкынны киирип турар хөй-иннги организациязы болур. Бистиң республикада тос чүс ажыг эки тура улусчу дружиналар ажылдап, он беш муң хире кижиниң хаара туткан. Холдарында кызыл пөстер багланган ол дружинниктер хүнүүн-не ылаңгыя, кежээлерде кудумчуларже үнүп, хөй-иннгиниң корум-чурумун тудуп турар.

Республиканың эки тура улусчу дружиналарының ролю чыл санында өзүп, корум-чурумну быжыглаарынга, кижизидилге ажылын чорударынга, иннгиниң өнчү-хөреңгизни камгалаарынга салдары үлегдип турар. Ылаңгыя милиция ажылдакчылары-биле оларның кады кылып турар тыналдалары дыка дээштиг болуп турар.

Хөй-иннги ажылынга идепкейлиг, дежурныйлаашкын үезинде иннгиниң корум-чурумун быжыглаар дээш шудургу демисежип турар дружинниктерлиг коллективтер база эвээш эвес. Ылаңгыя Ак-Довуракның, Эрзинниң, Хову-Аксының, Аржаанның, Кызылдың аъш-чем болгаш үлетпүр бараанналарының садыглары аңаа хамааржыр. Даанган бо ажылынга бердингеннерден Өвүрде «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи С. Седеним, Бай-Тайгада Г. Баавыйды, Каа-Хемде С. Кудрявцевти болгаш өскелерин-даа онзалап демдеглеп болур.

Республиканың партия болгаш совет органнары эки тура үлүсчу дружиналарның ажылынче кол кичээнгейни салып турар. Ооң ажылын чер-черлерде партия туралдарынга, чер-чер Советтеринниң сессияларынга болгаш күүсконм туралдарынга чугаалажып турар. Аңаа иннгиниң корум-чурумунуң камгалалы-биле холбашкан айтырыгларны анализтевишаан, бар четпестерни чайладырының хемчеглерни ап турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ээлчеглиг бир хурааныга арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол бүжар фактыларны чайладыры — политиктиг үжүр-дүзалыг үлүг айтырыг деп, СЭКП ТК керген болгаш социал-политиктиг, экономиктиг, административтиг хемчеглерни ажылдап кылган, арагалаар чоруктуң бистиң иннгилелге тургуспазының талазы-биле даалгаларны берген.

Ол сорулганы күүседири — эки тура улусчу дружиналардам кол хамааржыр дээрзин демдеглээр апаар. Ажылчы чоннуң саналдарын барымдаалап көргеш, СЭКП ТК ыңдыг шыңгыы хемчегни ажылдап кылганы таварылга эвээс. Ол бүтырыг-биле холбаштыр партия Тыва обкомунга база тодаргай чугаа болган. Бистиң республиканың хоорайларында, суурларында арагалаар чоруктан үнелиг ажыл шагы чидип, экономикага болгаш социал хогжулдеге караже-когарал чедип турар фактылар бар болгай. Арагалаашкын — маңгыстальчак амыдыралдың тывылдырыкчызы. Иннгиге ажыктыг ажыл кылбастар — кандыг-даа сорулга чок, чүгле үүнде ижер арагазын бодаан, кижи дүрзүзүн оскунган арагачылар-дыр. Ындыглар ажыл үүнеринде эртемден кежээге чедир арага садар магазиннер чанында «таныылыдап» турарлар. Ол хирезинде чоннуң будүрген хевин кедип, белеткээн чемин олар чип турар.

Арагалаашкын — кем-херек үүлгедиргиге чедирер. Иннгилелге удур үүлгедиглерни «далай безин чода ортузунда» апарган эзирик кижилер кылып турар. Республикада кем-херек үүлгедиишкиннерниң 90 хире хуузун эзирик кижилер үүлгедип турар.

Эки тура улусчу дружиналарның мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Дежурныйлаашкын графигин үзер, келзе-даа чүгле айттынган шакты дөңгүп эрттирип каар чоруктар черчерде ам-даа бар. Ындыг суларгай чоруктам түс-түс девискээрлерге хулыганнаашкын, оорлаашкын болуп турар. Бир эвес дружина бүрүзү, дружиннник бүрүзү бодунуң түлээнгени хөй-иннги даалгазын чогуур негелде өзгаар күүседип турар болза, иннгилелге удур мындыг үүлгедиглер турбас нйнк. Кайда-даа ажылдаавайн турар, байгы-па ажылы — арагалаашкын, шак ындыг үзел-сорүү-биле бир өөр кылдыр болүглежип алган, азы ийи-чаңгыс-даа апарган ёзулуг маңгыстальчактар бистиң аравыста ам-даа бар, олар эки тура үлусчу дружина кежигүнү кижи бүрүзүн дүвүредир үжүрлүү. Кайы-бир дружинаның дежурныйлаашкынының үезинде ооң участогунга болган үүлгедиг дээш дружинниктен негелдени улам күштелдирер херек, ону амыдырал ынчаар негеп турар.

Эки тура улусчу дружинаның ажылы чүгле иннгиниң корум-чурумун тударындыг-биле кызыгаарлаттынмас үжүрлүг. Күрүнениң, күш-ажылдың сагылга-чурумү дээш демиселге дружинниктер кол черни эзлээр үүлээлгелиг. Автотранспортту хүүда ажыглаар, күрүненчи өнчү-хөреңгизин төтчегээр чоруктарга удур демиселге дружинниктерниң салыышкыны эгээртинмес. Моон соңгузар эки тура улусчу дружиналарның кежигүннерни магазиннер болгаш өске-даа хөй-иннги черлерниче дежурныйладып, ажыл шагында хүүда чоруун кылыр кижилерге удур демиселге идепкейлиг киирштирер херек.

Эки тура улусчу дружинаның ажылының ажыктыы — эргежоойлу кижизидилгезин организастаарындан, кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселдиң аргаларынга болгаш методтарынга дружинниктерни өөредириндеп дыка хамааржыр. Ындыг-даа болза, иштинн херектер органнарының ажылдакчылары чүгле дружинниктер мурнунга дежурныйлаашкын бетинде сорулгалар салырынга өйлежип турар. Ону безин чамдык черлерде чедир кылбайн турары чажыт эвээс. Херек кырында дружиннник бүрүзү 24 шактыг программаны эртер болгай.

Бир эвес иштинн херектер органнары биле эки тура үлусчу дружиналар бир демнинг ажылдаар, оларның төделиишкиннерн чаңгыс аай болур болза, кем-херек үүлгедиишкиннерни болдурбазының, арагачыларга болгаш маңгыстальчактарга өршээл көргуспезинниң магадылалы тургустунар. Бо кампанняны тур үеннң эвээс доктаамал. Иннгилелге удур үүлгедиг кайы-даа черге когу-биле үзүлгүже чедир чорудар херек.

Бо ажылды чеднишкининг боттандырарынга СЭКП-ниң XXVI съездизиннң, партия ТК-ның ноябрь (1982 ч.), март болгаш апрель (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлерн биске дорт удуртулга болур. Эш М. С. Горбачев апрель Пленумунга «Корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаар дугайында айтырыг бөгүн болза чугула болуп турар —деп. демдеглээн. — Ол дээрге хүннүң эргежок чугула негелдези деп совет кижилер делгеми-биле көрүп турар. Аңаа... күш-ажылчы чер бүрүзүнге хоорай, суур бүрүзүнге корум-чурумну сагыыры кирер. Чуртка ындыг корум-чурум тургустунзун дээш бүгү күштерни салыр бис». Бо дээрге эки тура үлүсчу дружиналарга хамаарыштыр база дорт айтыышкындыр.

ШЫНАР, САГЫЛГА-ЧУРУМ—КОЛ НЕГЕЛДЕЛЕР

Чадааннаның үлетпүр комбинады доозукчу чылдың бирги кварталының түңнелдери-биле хожудап турар будүрүлгелерниң санынга кирген. Продукция сайгарарының планы 88,8 хуу, бараанныг продукция будүрери 93,6 хуу кылдыр күүсеттинген. Күш-ажылдың будүрүкчүлүү эртекн чылдан кудулап, 92,4 хуу кылдыр күүсеттинген.

Комбинатка мээң чеде бергеним зун шалың үлеп турган. Ажыл шагы ам-даа төнмээн бол цехтер ээн болду. Ажылчыннар акшазын алгаш-ла чоруп турдулар, оларны доктаадыр үлаштыр ажылдаарынче кыйгырар кижи тывылбадыы. Коллективте сагылга-чурум кошкак деп чүве бо фактыдан илдең-дир. Чөрле ынчаш, чамдык бо эвес, өске-даа будүрүлгелерде шалың алыр хүннерде ажылчыннар орта ажылдаваас чоруктар бар, удуртукчулар оон-биле эптежип, кайда-даа ындыг болуп-дур деп агартының турары чөрле тавышпас. Оон үламындан чамдык ажылчыннар сула салдынып, чүгле шалың алыр эвес, ооң дараазында хүннерде база «чиде» бээр чоруктар бар.

Профэвилел комитединиң даргазы Б. Сержикпей сагылга-чурум эрткен чылдан экижээн деп турза-даа, ам-даа негелделерге дүүшпейн турары илдең. А быжыг сагылга-чурум чок болза, коллективти күш-ажылчы хүлээлгелер күүселдезинче мобилизастаары берге.

Ажылчын болгаш тускай мергежилдиг кадрлар четчелээри — үлетпүр комбинадының шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларының бирээзи. Комбинат бичии хемчээлдиг стол, сандайларны болгаш өске-даа үүрмек мебель аймаан кылып турар. Эрткен чылын республиканың хүрээгээрел лабораториязы ол продукцияның шынары чаваыс, стандарттарга дүүшпес болган дээш, үндүрерин хоруп каапкан. Бо чылын аттестация эртип, катап кылып эгелээр дугайында чөпшээрел алыр ужурлуг.

Маңаа ыяш болбаазырадыр талазы-биле тускай эртемниг специалистер негеттинип турар. Бо хүннерде комбинатта чаңгыс-даа ол талазы-биле билиглиг кижи чок. Тыва АССРниң Чурт үлетпүү министерствозу ыяш болбаазырадыр талазы-биле тускай эртемниг технологтарны өөредип, бээр чорудар ужурлуг. Ол ышкаш тус черниң кадрларын белеткээринче кичээнгээнни комбинаттың удуртулгазы чүге углаваан турарыл?

Ажылчын кадрлар түүйбу ертедир цехке база херек. Ол цех ам үш чыл улай ажылдаваан турар. Бо чылын ону катап ажыдары, 500 муң түүйбуну будүрери көрдүнгеп. Чөө прессти тургускан. Түүйбу будүрериниң технологиязын эки билир мастерни, сезоннуг ажылчыннарны четчелээри чугула болуп турар.

Ажылчын кадрларны белеткээринге будүрүлгениң хоочуннарының, мурнакчыларның, дуржулгазын нептередири улуг ужур-дүзалыг. Чээрби беш чыл ажыг күш-ажылчы стажтыг дээдыкчыкы — Бичеңек Монгуш, ыяш кезиктиңзи Орус-оол Монгуш, чугай өртедиктиңзи Канчыыр-оол Түлүш болгаш өскелерниң-даа ажылынжи эш-өөрүнге төлептиг үлегер болуп турар. Өг кылыр цехти үлам кайбартыр сорулга салдынган. Өг кылырының утундуруп бар чыдар чажыттарын кончуг эки билир Доктугу Түлүш аныяк эш-өөрүнге бодунуң байлак дуржулгазын харам чокка дамчыдып берип, тыва улустуң үе-дүптен чурттап келген орам-савазын кылырынга улуг үлүг-хуузун киирип келген.

Мебель будүрерinге болгаш өгнүң ханаларын чазаарынга чымчак ыяш — шарлан, шивя, пош херек. Чөөн-Хемчик районнуң девискээринде бо ыяштарны кеспейн турар. Чымчак ыяш материалдарын Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйындан садып ап, сөөртүп турар. Комбинаттың тайгада ыяш кезер чери база бар. Оон чудук сөөртүр орук бегай. Ынчангаш бир кол бергедээшкин — тайгадан болгаш ырак-үзеп черлерден кесчен ыяш, диилг материалдарын сөөртүп алыры болу берген. Машина, техника талазы-биле хандырылга багай, ыяш сөөртүр 3 машина эргижирээн. Үлетпүр комбинадының хамааржыры Чурт үлетпүр министерствозунда тускай будүрүлге-техниктиг комплектацияа эргелели, хандырылга базазы чок болгаш үрелген машиналар септээр артык кезектер тывылбайн турар. Бо бүгүнүң түңнелинде кол чиг эт болур ыяш-биле хандырылга үзүктели бээр.

Камналга талазы-биле тодаргай хемчеглерниң планын тургуспаан. Эрткен чылын үлетпүр комбинады электри энергиязын лимиттен ажыр чарыгдаан. Бригада, цех бүрүзүнге камналганың хууда сонын ажыдар дугайында амдаа чугаалашпаан. Камналгалыг болуру—күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедиериниң бир чугула негелдези дээрзин комбинаттың удуртулгазы чедир билбейн турар-дыр деп түңнелдн үндүрер апаар.

— Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйындан садып ап, сөөртүп турарывыс чымчак диилг материалдарының шынары багай — деп, кол инженер В. Сат чугаалады. Ынчалза-даа комбинат диилг материалдарының шынары негелдеге дүүшпеин турар дугайында чаңгыс-даа хомудал кылбаан болду.

Ийиги кварталда ажылдаар чымчак диилг материалдарын Хакасиядан Таштып деп черден садып ап, сөөртүп алган. Чурт үлетпүр министерствозунуң улустуң уран чуруглазының болгаш суй-белектериниң шенелде будүрүлгазиниң салбырын маңаа ажыдары, ынзыбүрү артынчыларны ажаа чиг эт кылдыр калбаа-биле ажыглаары көрдүнген.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, социалистиг чарышты билдиглиг организастап, ажылдың шынарын эки-жидерининң будүрүлгени сайгырадырының бар аргаларын болгаш курлаавырларын чөптүг ажыглаар болза, комбинаттың коллективи хоюудаашкынын үштүнүп, доозукчу чылдың планныг ажаалдарын күүседип шыдаар.

Н. КУУЛАР,
«Шынның» корр.

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ: айтырыглар болгаш соруглаалар

РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОВХОЗТАРЫНГА УЛАМ НЕПТЕРЕДИР

Ажыл-агыйларның нәтнең санажылгаларын кылырынга эң-не тавырымчалыг болгаш дээди хевир болур коллективтыг керээ бистиң республиканың совхозтарында сөөлгү чылдарда шалыпкын нептереп турар. Күш-ажылды эргелеп башкарарының бо депшилгелиг аргазын коллективтериң кежигүн бүрүзүнүң чогаадыкчы хей-аъдын болгаш күш-ажылчы хөөнүн кодуруп турар. Бо чорук нөдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниг болгаш оон шинарын бедидеринге улуг роль дүр.

1983 чылда хову ажылынга 60 коллектив бригада керээжи-биле ажылдап турган болза, эрткен чылын бо арга-биле ажылдап турар коллективтериң саны 128 четкен. Ол коллективтерге бүгү тарылга шөлүнүң 35,5 хуузу азы 144 мың гектар шөл онаажып турган. Бо көргүзүг оон мурнундагы чылдагызындан 8,4 хуу улуг. Ук коллективтерге хову ажылында бүгү кижилериниң 30 хуузу азы 1500 ажыг кижи хөөрө түттүнген турган. Ол кижилер тарааның 35,4 хуузун, картофельдиң 51,1 хуузун, ногаа аймааның 63,1 хуузун, мал чеммеринниң 40 хуузун бүдүрген.

«Тинилелге», «Коммунизмниң төрели», «Кызыл тараачы», «Сукпак», «Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг болгаш өске-дээ ажыл-агыйларның керээ әзугаар ажылдаар. Куш-ажылды эргелеп башкарарының бо депшилгелиг аргазының аңаа ергадан бир үнези ол. Ындыг керээ юридиктиг күштүг болгаш ийи таланың кайызынга шыңгыы харылсалганы болгаш түлүүлгени онаап турар. Керээлиг коллективтерге, чер-ним болгаш көдээ ажыл-агый продукциязы будуреринге төрек чепсек-терекселди керээге үндезилеп быжыглаар, технологтуг картаны барымдаалап бот-оруга-чарылгалыг онаалаларны бээр. Керээге бүгү чарыгдалдар, ажыл төлевири болгаш немелде төлевирлер шупту айыттынган турар. Ынчангаш керээ чарарынга харылсалгалыг болгаш овааырымалыг болуру, частырык болдурбазы чугула.

Чер ажылынга керээлиг коллективтерни тургузуп турар үеде чамдык удуртукчулар болгаш түскай эртемниглер коллективтериң организастыг тургузуунуң төөрымчалыын барымдаалап корбейн, мурнукку чылдарның ажылынның анализинге үндезилеевейн, агротехниктиг ажылдарны четче корбейн .баар тавырылгалар бар. Анализ чокка, сонаашкыннарга үндезилеевейн, аңаа-ла дугуржуушкун ёзугаар тургускан керээлиг коллективтер кеди чок, удаавайн тарай бээр. Керээ чарарда оң частырыгларны болдурбас хөрөк. Ындыг болганда керээлиг коллективтерни шыңгыы анализтеп, шын санал тургаш тургузар. Оларның чижээн амгы үеде чедишкинниг ажылдап турар коллективтерден көрүп болур.

Керээлиг коллективтериниң кежигүн бүрүзү будун чыл дургузунда ажыл-биле үзүк-чок хандыртынган, технологтуг картада көрдүнген ажылдарның 75—80 хуузун коллектив боду кылган турар. Маңаа өгы-өгүг хуусаларда бижар өгы-өгүг культураларны остурери эптиг. Бо дүрүмүг сагыыбаанындан «Дөң-Терезинө, «Тээлиг», «Чодураа» болгаш өске-дээ совхозтарга организастаттынган керээлиг коллективтер тараар ужурга тавырыкчаан. База бир частырыг ол.

Хире-хире аванслаар акорд-шаңналдыг төлевирлиг бригадаларга болгаш звеноларга ажыл төлевирин будуреп продукциязы барымдаалал, өскээр чугаалаарга, сөөлгү беш чылдың ортумаа көргүзүүн барымдаалап тургузарын совхозтар директорларына чөпшээрээн. Продукция будуреринең ол хемчээлин планнаан эвес дээрзин биязе чогуур, ону керээ-биле ажылдап турар ажылчыннарның материалдыг сонуургалын бедидер соруга-биле тургускан. Бот-оруга-чарылгалыг коллективтерге ажыл төлевирниң хемчээлин планнаттынган дүжүттү барымдаалал, а керээлиг коллективтерге ону будурер продукциязын барымдаалап тургузар дээрзин демдеглээри чугула.

Чамдык ажыл-агый удуртукчулары продукция будуреринең хемчээлин кызырып турган тавырылгалар база турган, ол чорукту Кодээ ажыл-агый министерствозу болгаш нөдээ ажыл-агый эргелелдерин чогуур үезинде соксаткан. Оон ыңай пландан ажыр будурген продукция дээш шаңналды планныг көргүзүглерден эвес, а будурер хемчээлинден сонаап турганы база шын эвес. Ол чорук ажыл төлевирин артыр чарыгдаарынга чедирген, ол частырыгны катаптавас хөрөк.

Кодээ ажыл-агый культуреларының бедик дүжүдүн доктаамал ап турар аларган ажыл-агыйларның директорларынга өзүп турар төлевирни ажыглаарын чөпшээрээн. Моок мурнунда ажыл төлевириниң планныг тариф хемчээлиниң 125 хуузун чедир төлеп турган болза, ам ажыл төлевириниң хемчээлин 150 хуу чедир үлгеттырарын чөпшээреп турар. Ажыл төлевириниң бо хевирин үнүш ажылында ам-даа хөөрө ажыглап турар. Ону ажыглаанда ажыл төлевириниң хемчээлин, продукция будуреринең хемчээлин ажыглаанында шыкаш, ажыр чарыгдаттынмас.

Керээлиг коллективтериң аңаа коллективтерден база бир ылгалы —ажыл төлевирин будурген продукциязының хемчээлин барымдаалап төлээри. Бо чорук ажыл төлевирин чурум ёзугаар чарыгдаарын хандырар. Аванс бээринең чурумү керээлиг коллективтериң негелдезинге дүгжүп турар. Продукция будургенин дээш сөөлгү санаашкында коллективтиң кежигүннерин немелде төлевир чөк арткан турарын черле болдурбас ужуруг.

Будурген продукция дээш чыл төнчүзүнде санаашкында ажыл төлевиринден бүгү авансаның хемчээли 65 хуудан ашпас болуру тавырымчалыг азы чыл төнчүзүнде алыр ажа бүгү ажыл төлевириниң 35—40 хуузу турар ужуруг. Аванс алырының чурумун ажыл-чыннар боттары доктаадыр. Маңаа удуг рольду кижи бүрүзүнүң күш-ажылга киржилгези ойнаар.

Бир эвес ажыл төлевири доктааттынган хемчээлден артыр чарыгдаттына бээр болза, ону чыл төнчүзүнде продукция дээш немелде төлевирден дүглаар.

Кандыг-бир халаптан дүжүт чок болган тавырылгада керээлиг бригаданың кежигүннерниге ажыл төлевирни дүжүт чок болурунуң мурнунда тургустунган ажыл төлевириниң хемчээлин барымдаалап бээр. Коллективтиг керээниң база бир артык үнези ол. Керээ аргазы-биле ажылдаарының артык үнелерин чедир билбейн турарындан чамдык улус ындыг коллективтерге ажылдаарындан ойталап турар тавырылгалар бар. Ындыг улуска керээлиг коллективтиң анаа бот-оруга-чарылгалыг коллективтерден артык үнелиин үгаадыр хөрөк.

Керээ-биле ажылдап турар коллективке бүгү айтырыгларны харыылаар болгаш совхозтуң удуртулгазы-биле харылсаны тавырыштырар бригада чөвүлелери ыяап-ла турар. Совхозтарның директорлары болгаш түскай эртемниглери ол чөвүлелдериниң ажылын удуртур, оларга даянып ужуруг. Ындыг турбуже дыка хей совхозтарның директорлары болгаш түскай эртемниглери бригада чөвүлелдериниге дуза чедирбейн турар. Ындыг бригадаларның болгаш звеноларның ажыты сегиевейн, харын, буступ турарының чылдагааны ол. Ону болдурбас.

Коллективтиг керээ-биле ажылдап турар коллектив бүү-хаа тургустунмазын деп бодаар болза, нөдээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери, совхозтар директорлары, чер ажылының түскай эртемниглери планнаашкынны, сан-хөөнү болгаш өске-дээ көргүзүглерни боду сайгарып билген, өөренген турары албан. Чүге ындыг байдалда, хамык чүвени чиге билген турда, оларның организакчы шимээзин улуг, активчизи бедик болур. Ажыл-хөрөктиң чедишкинни ымнан ылаптыг частырыг чок болур.

Бот-оруга-чарылганы болгаш керээлиг ажылдап турар коллективтерни көвүдедиригге улуг рольду чарыгдалдарны шалыпкын хынаарынга дузалыг чек системазын ойнап турар. Ол системаны бо чылдың январь бирден бүгү совхозтарга ажыглаар дугайында айтыышкынны Нөдээ ажыл-агый министерствозу бүгү ажыл-агыйларга берген. Бот-оруга-чарылганы, керээни болгаш чек системазын шиңгээдиргиг ажыл-агыйларның чамдык удуртукчуларыжи туранын керээ кылдыр санап турар, а херек кырында ол—СЭКП-ниң XXVI съездизиниң оон дараазында болгулаан Пленумнарының шиитпирлери-дир. Маңаа коя чер-ним ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырары эглеп турар. Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң онаашкан черинге, хүлээгеп ажылынга чүгле харыысалгалыг эвес, харын сонап билир экономист болуру албан. Ынчан бригада керээзин шиңгээдип алырынга улуг бергелер болгаш частырыг турбас.

А. СОТПА.
Тыва АССР-ниң нөдээ ажыл-агый министриниң орлуулакчызы.

ҮЛҮГ-ХУУЗУН КИИРИП

«Хөмчөк» совхозтуң Ыйгылак сүт-бараан фермазының коллективи СЭКП Төп Комитединиң апрель (1985 ч.) Пленумунуң материалдарын болгаш аңаа эш М. С. Горбачевтуң илеткелин улуг сонуургал-биле танышкан болгаш соруг кирген ажылдап турар. Найыралдыг коллектив кежигүнериниң араазында комсомолчу Светлана Донгак ажыл-ижиниге кызымактарының бирээзи. Төрүүр чүс инекке онааштыр эрткен чылын ферма 88 бызааны алган. Ол көргүзүг ажыл-агыйларда ортумак көргүзүгден бедик болган. Ону чедип алырынга тарып боозадылга пунктузунуң эргелекчизи Светлана Донгактың киирген үлүү бар. Бодунуң ажылынга ол саанчылары-биле үргүлчү аралажып, олардан арга-сүмени ап турар.

Светлана Донгак мал ажылынга бичиизинден-не хандыкшылдыг. Оок адазы Сат Хомушну үр чылдарда хой кадарып турган, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны хүндүлүг атты алган болгаш бирги класстың малчыны. Ынчангаш Светлана школачы чылдарындан-на ада-мезинге дузалажыр, хой кадарарынга хандыкшылдыг чораан. Малчын ог-бүленің уруу школа соонда нөдээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырынга өөренип киргөш, ону дооскан. Оок соонда төрээн совхозунга мал эмчилеп ажылдап турган. Оок ажылынга кызымаан көргөш, совхозтуң директорлуг ажылынга чүгле харыысалгалыг эвес, харын сонап билир экономист болуру албан. Ынчан бригада керээзин шиңгээдип алырынга улуг бергелер болгаш частырыг турбас.

Светлана Донгак ферманы болгаш керээлиг ажылдап турар коллективтерни көвүдедиригге улуг рольду чарыгдалдарны шалыпкын хынаарынга дузалыг чек системазы ойнап турар. Ол системаны бо чылдың январь бирден бүгү совхозтарга ажыглаар дугайында айтыышкынны Нөдээ ажыл-агый министерствозу бүгү ажыл-агыйларга берген. Бот-оруга-чарылганы, керээзин болгаш чек системазын шиңгээдиргиг ажыл-агыйларның чамдык удуртукчуларыжи туранын керээ кылдыр санап турар, а херек кырында ол—СЭКП-ниң XXVI съездизиниң оок дараазында болгулаан Пленумнарының шиитпирлери-дир. Маңаа коя чер-ним ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырары эглеп турар. Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң онаашкан черинге, хүлээгеп ажылынга чүгле харыысалгалыг эвес, харын сонап билир экономист болуру албан. Ынчан бригада керээзин шиңгээдип алырынга улуг бергелер болгаш частырыг турбас.

А. СОТПА.
Тыва АССР-ниң нөдээ ажыл-агый министриниң орлуулакчызы.

КОНДОМАНЫ КЕЖИР КӨВҮРҮГ

КЕМЕРОВО ОБЛАСТЬ. Кузнецк Алатаузунуң соңгу башгарыдан эгелээн Кондома дээр хем часкы үерлээшкин үезинде хайныгып чыдар, айыылдыг-дээ. Дог Шориязының чурттакчыларынга оок шапкын агымнары эвээш эвес бергелерни таварыштырып турар.

Амгы үеде Кондоманың адаккы агымында, Ашмарино суур девискээринде, чедег кижи эртер азыглыг улуг көвүргүнү кылып турар. Ол Новокузнецк болгаш Осинники хоорайларны дыштанылганың хоорай даштының баазалары-биле харылзаштырар.

Азыглыг канаттыг көвүргүнү «Сибирьметаллургмонтаж» трестиң Новокузнецкиде монтаж эргелелиниң специалистери эптеп кылып турар. Коллектив көвүргүнү бо чылдың июнь айда — хуусаадан ийи ай мурнады ажыглаалга дүжөөрүн күзээнген.

ЧУРУКТА: чедег кижилер эртер азыглыг көвүргүнү кылып турары.

А. КУЗЯРИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮЗҮКТЕЛ ЧОККА

Чөнүүн аргыжылгазы чугула айтырыгларның бирээзи болур. Шаанда Мөген-Бүрән баарда, аът-шарыга чедер, чорумал машинадан туттунар турдувус. Ам ша-даа четпейн бистиң кадарчыларывыс, сарлыкчыларывыс самолётка олурупкеш наңысылап Кызылга чедип кээр-дир. Солун-сеткүүдү-дээ агаар оруу-биле дораан эккээр-дир.

Агаар байдалын баш бурумгаар тодарадыры аргыжылгага эргежок чугула. Суурнүң самолёт хондурар шөлүнүң радизи М. К. Ховалыгның ажылы мактадыг. Сөөлгү үеде рейстериң үзүктелиишкин чок ужуп турар апарганынга мөңгүн-тейгежылер өөрүп турарлар.

М. УСПУН-ДОРЖУ.

Ээ ёзу-биле көөр

ӨНЧҮ-ХӨРЕҢГИНИ КАМНААР

Социалистиг өнчү-хөреңгини төгүлгээр, оорлап самчыгдаар чорук-биле демисел Чөөн-Хемчик районда нимитизи-биле идепшеижээн. 1984 чылдың ноябрьдан 1985 чылдың апрель айга чедир социалистиг өнчүнү камгалап кадагалаар талазы-биле айтырыгны «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның партком, Тээ-Хая, Шеми, Хөндергей нөдээ» Советтериниң күүскөм болгаш РАУК чөвүлелиниң хуралдарынга кол катап сайгарып чугаалашкан.

Ап турар хемчеглер-биле нөдээ социалистиг өнчү-хөреңгини камгалап кадагалаарында ыңаңгыы четпестер бар. 1944 чылда районнуң өрө-самчыгдалының нимити түңү 709 мың рубль четкен. Оон мытинде чүгле «Тыва» совхозта өрө-самчыгдал 345 мың рубль болуп, нимити түңүнүң 48 хуузу болуп турар. Ол ышкаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Искра» совхозтарда өрө-самчыгдал хей болган. Никитиниң өнчүзүн эң ёзу-биле көрбес деп чүве ол.

Чыл дургузунда чидирип, самчыгдаан мал-маган өрезин ажыл-агыйлар 40 мың рубль түңге дедир эгидип, 32 бода малдың, 320 шээр малдың, 11 төөлөөниң, 8 чыагы малдың дүүн тургускан. «Хөндергей» биле СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарда өрө-ширеки эгидер ажыл четпес тургустунган. Ол ажыл-агыйлар бүгү өреңниң чүгле он хуузун эгидип алган. Истеэге организарывче 77 мың 319 рубльдиң өрө-самчыгдалын дамчыткан. РАУК чөвүлелиниң болгаш районнуң ажыл-агыйлары социалистиг өнчү-хөреңгини камгалап, кадагалаар талазы-биле ажылды четпес тургускының үстүнде чижектер айтып турар.

Эртken чыдың ол үези-биле дөңнээрге, 1985 чылдың бирги кварталында оорлап самчыгдаар чорук районнуң ажыл-агыйларында эвээш ыяшырыглаан. Бирги кварталда дургузунда 35 бөш бода малды, 5 төөлөөни болгаш 2 бөш чыагы малды төледип алган.

Районга 1984 чылда нимитизи-биле дерт трактордуң, ийи комбайнның, үжем дерт чүге автомобильдерни тоймаглаан. Ол чорук «Хөндергей», «Тыва», «Искра» совхозтарда хей төөрүжүп турар. Техниканы тоймаглап үргедээн дээш «Тыва» совхозтуң «ол инженерни болгаш «Искра» совхозтуң директорун истелге органнарынче шилчиткен болгаш ажылындан хостаан.

Ээ-харылсалга чок чоруктар чер ажылында база тавараңып турар. Чижээ, «Тыва» совхозтуң «ол агроному Ч. Куулар совхоз директорунуң болгаш нөдээ ажыл-агый эргелелиниң ол агрономунуң чөпшээреели чокка үрезин тарааны мал чеминге чорутеан. Ол ышкаш «Большевик» совхозтуң ол агроному Ю. Ооржак база-ла ол чорукту катаптаан. Бо совхозтар боттарында үрезинин чедишпес хирезинде, ону чаргыдап турары кончуг четпес.

Социалистиг өнчү-хөреңгини камгалап кадагалаар талазы-биле чамдык ажылдаар № 463 КМК-да чоруттунуп турар. Бо талазы-биле айтырыгларны профзеилая болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар хуралдарга сайгарып, чугаалешип турар. 1984 чылда профком хуралында үстүнде айтырыгга тавараңышкан элээн каш хуралды эрттирген. Ынчалзада нөдээ ажыл-агый эргелелиниң ажылдаарының-даа дугайы биске, совет кижилерге, дорт хамаарыжыр, ол дээрге, бистиң бөгүнүвүс, чыырткыны даартагы хүнүвүс-тур— деп, СЭКП райкомуның бюро кежигүнү, бригаданың бригадири М. Т. Кыныраа чугаалап турар.

Бөмгөдө бо чылдың эрткен ийларының күш-ажылынга инициативазын, организастыг болгаш ажыктыг чоруун көргүскен. Ылаңгыя кыштың онча-менди ашкан, мал бажың камгалаарының социалистиг чарыжынга шылгараан, районга бирги черни эзээзэн. Ниитизи-биле алырга, мал бажының камгалалы 97 хуу болган. Чарыштан дашкаар артkан кижи чок, хойжу бүрүзү аңаа кирипкен, оок негелделерин күүседирибиле кызымак чорук кыштаг бүрүзүнүге турган. Мурнакчы хойжулар Шаавы Балдар-оол, Назын Суге, Эрес Ендан, Баа-Хөө Төвүт шээр малын тозан тос хуу камгалап, план күүселдезинге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Моок мурнунда чылдарда бригада хожудел, хүлээлгезинге ээ болуп шыдаевайн турган. Ол байдалды эдери-биле 1981 чылда СЭКП кежигүнү Маадыр Төмүровна Кыныраевны бригадирлеткен. Чаа бригадир бирги эзлчегде кижи күжүн идепкейжидер, кижи бүрүзү бодунуң кыштаанга, чайлаанга мал чеми белеткээр шөлүнге ам сеткилдиг болгаш бүрүм беримчелиг ажылдаан турарының хемчеглерни алган. Бо талазы-биле «курлавырларны тывары-биле солун-сеткүүлдерни шүүй номчуп, удуртукчулар, специалистер-биле сүмележип, малыынарже ат едээ хевирбейн, удаа-дараа, үнүп турган. Арга болгаш курлавыр, олар кайы-ыракта-даа эвес, коллективте, кыштаг бүрүзүнде бар болган. Ылаңгыяда ажыл-херекке хамаарылга, кижилерниң күш-ажылга сонуургалы. Бир дугаарында зарыысалга болгаш сагылга-чүрүм.

Бригадирлеп келгени дөрт чыл ажыл-агыйны организастаарының, кижизидилге ажылының арга-хевирлерин ажыглаарының ээредиглиг үези болу берген. Ылаңгыя ооң пропагандисчи арга-дүржүлгазы хойжу кижи бүрүзү-биле бүдүрүгеин-даа, эш ёзугжуунда-даа быжыг харылзаазын тургузарына кескү идиг болган. Маадыр Төмүровненың хойжуларга ээредип турары «Коммунистиг күш-ажылдың школазы», оок кичээлдери коллективтиң будурүлгези, хой-ниити амыдыралы-биле шуут тудуш, бир кезин болуп турар.

Тере-хөлчүлериниң депшилгеинг ергежө — бригада керээзинче шилчээнин, элээн хей айтырыгларны кедилиг кылдыр шиитпирлеп турар аларганы — школаның ачызы. Пропагандист кайы-бир теманы чугулаалап көргенде, улам ханы болгаш чедишгир аргазын тургузар дээнде, ол айтырыг телазы-биле түскай билиглиг, практиктиг дуржулгалыг специалистерни, районнуң, совхозтуң активин киришкирип турар. Хойжулар-биле ужуреышкын, будурүлге хуралы, политтүн, лекция-беседа, политинформация, солун-сеткүүл ужур вайы-биле эвес, ажыктыг болурунче утланган, ол базала ээредиг, санал, түңнел чанчыгарынга базымнар.

Чен самажылгазы-биле камчаар ажылдаарының дугайында кичээлге совхоз директору З. К. Бензайны, экономизи Р. Д. Кунчужапты киришкирген. Оларның тайылбырлааны болза, керээ-биле ажылдаарга хойжу бүрүзүнге, бригадагедээ, совхозке-дээ ажыктыг. Керээниң негелделерин тургузарда кол кичээнгейни эки күш-ажылче углаан. Чижээ, пландан дашкаар продукция будурерге, төлевирге 20 хуу немей, камналга болгаш хумагалалды чедип алырга, төлевирге 40 хуу немей төлээр.

Чаа арганы шиңгээдип алганының боттуг талаларын көргускенинең бир чижээ. Бирги кварталда бригада керээ ёзугаар 56500 рубльди чарыгдаар турган, харек кырында чарыгдааны — 54825 рубль. Шалыңга үндүрер кылдыр чөпшээрээни — 24700 рубль, үндүргени—20037, мал чеммеринге чарыгдалдар — 27300 рубль, харек кырында чарыгдаанды болза, 22969 рубль. Дорт болгаш доора чарыгдалга үнер шүүдүлдерниң сан-түңүн база ажылдап кылган. Квартая түңнели-биле алырга, бригада 1700 рубльди камнап алган.

Бир эвес дараазында айларда, кварталдарда, чыл түңнелибиле алырга, камналга болгаш хумагалалдың деңнели ол хевээр турар болза, материалдыг идиг бериишкин эвээш эвес болуру кестүп турар.

Камналгалыг болурунга бригада керээзи эптиг байдалды тургускан. Сиген сөөртүлгезинге, далбый тыртарынга совхозтан хөлезилеп алган транспорттуң долу ажыглалы дээш контрольду кыштаг бүрүзүнде кижи бүрүзү холга алган. Эвээш чүктүг машина кетир болза, бригадага кереге дээ чүве билдинген, «Артык чүве албас, машина-трактору ой-чижек чокка ажыглаавас».

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизиннге үткүштүр белеткел ажылы калбарып турар үеде будурүлге айтырыгларын билдиглиг болгаш тодаргай шиитпирлээри — чугула негелде. Ылаңгыя бригаденың ажылын шын организастаары ам-даа чүм болуп турарын бригадир М. Т. Кыныраа билип турар. Ону экижидери-биле коллективти ийи звено кылдыр үскен, бирээзин төрүүр хой звенозу. Тус-тус ийи-биле одарларны ажыглаан, чара үскен. Чайгы үениң шак бүрүзүн келир кышка магадылап болдурары-биле ажылга белеткел эртken-дээ чылын, мурнундаадаа үелерде эки чоруттунмайн «елгени билдингир. Ылаңгыя мал чеммериниң белеткелин малчын бүрүзү чүгле бодунуң хире-шээ-биле белеткеп ап турган. Ол чорук Тере-Хөл бригадазында база хамаарыжыр. Чеңгыс ог-бүле чеже-дээ кыздагга, ортумаа-биле 10—15 тонна сигенни бодунуң аргазы-биле кезип, сараатган кыштагже сөөртүп ап күш четтигер.

Демниг сөөскан тээ тудуп чимир, бир эвес хойжу бригаденың ийи звенозу бөгүнден эгелеп хүн бүрүде сиген кезип алыр шөлүнге кээп ажылдап, ону суггарып, богун аштап, эки үрезинниг мал чеммерин тарып ажылдаар болза, чаагай курлавырның съездизиге белек кылдыр ажыглаттынары ол. Чайгы үеде малчын ог-бүленин шиңгээдиргиг ажылдарын, экономиканы камналгалыг болдурары. Малды кыргыдары, чууру, чайлагладыры-биле чергелештир сиген кезилдезинче күштү мөөңнээри күзенчиг.

Малдың бай санын өстүрери, оок кол үндезинин болза, чаш малды онча-менди камгалап алыры Эрзин районда, Тере-Хөл бригадазында база шоолуг чогумчалыг эвес. Бо талазы-биле эң дээре көргүзүг М. Т. Кыныраевның бригадазында. Ол безин эвээш, бирги кварталда төрүүр чүс баштан ортумаа-биле 81 хураганны камгалап алган.

Чүге ындыгыл? «Шаавда, бөжен чылдар үезинде хураганнар соокка шыдамык турган, харга төрээн чаш малдың кулаа, кудуруу соокка доңуп, дужуп-дээ калыр, ол хирезинде хөрээнде дегдирбээн боор» деп улуг хойжуларның чугаазын база дыңнадым. Ол барымдааны кичээнгейге ап, республиканың мурнуу районнарынга хой өзуп көвүдээр уксааны эртемге үндезилеп турган шилиири негеттинип турар, чүс баштан-на чеден-сезен баш чаш мал өстүрерин ажыл-агыйларны керажага чедирип турар. Мал бажын ажаал-карактап турар кижиперге база берге.

Ленин аттыг совхоз, бригада ол дугайын база билип турар. Мөңгүн-Тайга райондан шээр мал садып аары-биле чеде бээрге, оларның седар кылдыр үндүрген кошкарлары кодур болган. Оон чүү-дээ үнмээн. Амгы үеде дүгү дүшпес шыырак эр хураганнар арезындан будурукчулуг 50 хире кошкар өстүрүп алыр деп турар. Ниитизи-биле алырга, мар ажылының республикада эртем, черлери, эртемденнер бо айтырыг-биле практиктиг, түңнелдиг ажылды кылып, хойжуларга дуза чедирери күзенчиг. Чүс баштан чылда эвээш хураган алыры, бир хойдан-на 2 килограмм четпес дүктү алыры бөгүнгүнүң негелдезинге дүүшпес. Мал чемнерин белетээри-биле чергелештир тус черниң малының үксаавын эжиндери соңгаарлаттынмас үүле-херек.

Бригадир М. Т. Кыныраевның, бригаденың хойжуларының мурнунда өске-дээ харылсалгалыг соруглалар турун турар. Бар арга-курлавырларны ажыглап, бедик көргүзүглер-биле СЭКП-ниң съездизин олар үткүүр.

А. ОКСУР.

УРАН КЫЛЫГЛАР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Тинделгениң 40 чылынга турескаадыкчы керээженнерниң уран кылыгларының делгелгезин Шамбалыгның Культура бажыңынга эрттирген.

Аңаа керээженнериниң даараан ядың-леп аймаан, эвээбүрү аъш-чемнер кылыгларын делгээн.

Суурнүң керээженнериниң сөөлгү мода-биле аянныг, черээ кылдыр аргаанга хептерин чем магадаан. Чижээ, школа башкызы Чечек Ондарның аргаанга жилет, юбканы, Чечек Ооржактың аргаанга уруглар хевин, школада башкы Сергей Кара-Салдың чондуруп кээнi хол-шыдырааны, Петя Суге-Маадырның чазааны сыын мыйызын болгаш өске-дээ кылыгларны жоорт эки деп үнелээн.

Аъш-чем кылыгларынга 14 чүүл эки шынарлыг, амданныг чем кылган башкы Мортуй-оол Дадар шаңналдыг чернии эзлээн.

Делгелгени организастаарынга агитквартиралар, активчилер идепкейлиг киришкен.

С. МОНГУШ.
Кызыл район.

Богун-Варшава Керээзи Организациянын 30 чылы

ТАЙБЫҢНЫҢ, СОЦИАЛИЗМНИҢ КАМГАЛАКЧЫЗЫ

Армия генералы А. И. ГРИБКОВ, штаб начальниги — Варшава Керээзинин киржикчилери күрүнелернин Каттышкан чепсектиг күштеринин кол командылакчызынын бирги оралакчызы.

Бөгүн, 1985 чылдың май 14-те, совет улус, ооң Чепсектиг Күштериниң дайынчылары, социализмниң акы-дуңма улустары болгаш армиялары, делегейниң хей-ниитизиниң депшилгелиг бөлүктери Варшава Керээзи организациянының 30 чыл ооң демдеглээр. Амгы бо юбилейни фашистиг Германияны ашканының төөгүлүг Тиилелгезинниң 40 чыл ою-бile барык капсырлаштыр оларның демдеглеп турары кейгамчык үүлдеш болуп турар. Ол болуушкуннар аразында быжыг харылзаалыг. Улустар аразынга харылзааларны хөгжүдеринге, киижи терелгетенниң бүгү төөгүзүнүң чорудулгазынга ол болуушкуннар улуг салдарны чедирип келген болгаш чедирип-даа турар. Социализмниң бир демниг камгалаарының революшуу алдарлыг чаңчылдары ниити дайзынга удур демиселге кадыгдошкун шылгалданы эртеп болгаш каңналган, Европаның социалистиг чурттарының улустарының база армияларының дайынчы эвилелиниң үндезини салдынган.

Варшава Керээзиниң чарган чорук делегейниң ийиги дайынының соонда империалистиг күрүнелерниң, хамыктың мурнунда АКШ-тың талазындан социалистиг күрүнелериң айыыл чок чорууңга кыжамыышкынга эргежок чугула харыы хемчег болган. «Соок дайынның» өөскүдүп, «күш дегээр туруштаң» хөделбишаан, социализмниң делегей системазының быжыглаарынга шаптык кадарынче, революстуг болгаш национал-хоталгалыг шимчээшкинниң хөгжүлдезини докладыгынче олар чүткүп турганнар. Ол соруга-биле 1949 чылдың апрельде Сөңгү-Атлантика керээзининг агрессиң организациязы — НАТО тургустунган, империализмниң албадакчы соруглалыг политиказының илергейлекчизи болуп, социализмге өжээнишкек күрүнелериң коалициязының организастаттынганын ол хереклээн.

Ол байдалдарда социалистиг дем каттыжылга чурттарының каттышкан күчүзү делегей империализминиң каттышкан күштеринге удурлаштыр тургустунган. Олар найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээни чарып елганнар, ол керээ төөгүже Варшава Керээзи кылдыр адаттырып киргенин.

Социалистиг акы-дуңма чурттарның шериг-политиктиг камгалал эвилелиниң тургустунганы оларның бүгү талалыг кадыгдошкун хөгжүдеринге болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга шынар талазы-биле чаа үе-чаданың эгези болган. Социалистиг чурттарның болгаш армияларның чаңгыс эвиниң база сырый эвилелиниң эргежок чугулазының дугайында, ниити эрге-ажыктарын камгалаарының херээнге оларның политиктиг, экономиктиг күжемишкиннерин каттыштырар дугайында ленинчи идеялар төөгү талазы-биле тодарғай байдалга боттанган болгаш оғеладыкчы улам ыңай хөгжүлдени алган.

Варшава Керээзи организациязының бактаап келген үезинден бээр делегейниң дүшкүүрлүг чорууп чавырылдырар, тайбыңны камгалаар херекке шимтпирлиг салыышкынын киирген. Империализмниң агрессиң соруглалырынга удур, тайбың болгаш киижи төрелгетенниң социал депшилгези дээш демиселдиң мурнуку одуруунда ол ам чорбушаан, дайын үүлгедиглерни кылырынга сундулугларны томаартырының ол күчүлүг фактору болуп турар.

Варшава Керээзиниң чурттарының дээди партия болгаш күрүне ажылдакчыларының Варшавага 1985 чылдың апрель 26-да болган үжүрежышкыны дем каттыжылга күрүнелериниң чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжышкының улам быжыглаарының оруунга төөгүлүг үе-чада болган. Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында күштүг болуп турар керээни оонда ыңай немей узадыр дугайында айтырыгны ооң киржикчилери чугаалашкан.

«Варшава Керээзин узадып тура, ниити күжемишкин-биле дайынны болдурбайн барып болур деп быжыг бүзүрелдинмишти база катап илергейлеп тур бис. Бистиң чурттарывыстың улустарының күзелүүлеэр болгаш дөштыкы политиктиг шимтпирлерни ниитизи-биле кады ажылдап кылыр политиктиг удуртулга органнарының тускай шериг органнары-биле холбаазын бодарадыр, ол тускай шериг органнар эвилел күрүнелериниң камгаланыр аргазын быжыглаар талазы-биле сүмелерни база саналдарны ажылдап кылып, каттышкан чепсектиг күштерни белеткээринге болгаш ажыглаарынга оларның коллективтиг камгалалының эрге-ажыктарынга дүүштүр боттандырып турар.

Социализмниң акы-дуңма чурттарының дөштыкы политиктиг күжемишкиннерин дүүштүрүп таарыштырарынга, делегей ареназынга оларның ниити угланышкынарын ажылдап кылырынга, инициативаларны болгаш тодаргай базымнарны дугуржуп алырынга, саналга-онаалдар болгаш информация-биле докладамал соңгурунга Варшава Керээзиниң организациязының политиктиг коллегиалдыг дээди органы болуп Политиктиг консультативтиг комитет (ПКК) үлүг рольду ойнап турар. Эвилел чурттарның партия болгаш күрүне удуртукчулары ооң ажылынга киржир. Эрткен чылдарда ПКК-ның 18 чөвүлел хуралдары болган, чөвүлел хуралдар бүрүзү социализм дипломатиязының тайбың әзубиле шаап халдаашкынынга чаа ндигни берип келген. Дөштыкы херектер министрлериниң комитеди болгаш Каттышкан секретариат ПКК-ның органнары болуп турар.

Варшава Керээзи организациязының ажыл-чорудулгазының онзагай чүүлү болза ооң дөштыкы политиктиг болгаш камгалал функцияларының аразында харылзаалыы, тайбыңга ынак ажыл-чорудулгазының болгаш империалистиг агрессияга шимтпирлиг өйтүр шаныышкын бээринге белен чорууның тудуш холбаалыы болуп келген база болуп арткандаа.

Төөгү талазы-биле дуржулганың кергускени-биле алырга, империалистиг агрессияга удур туржүрүнүң чугула факторларының бирээзи — каттышкан чепсектиг күштерниң, акы-дуңма армияларның дайынчы күчүзү болуп турар. Күчү-күштү бедидери, шериг талазы-биле кады ажылдажылганы хөгжүдөри болгаш хемыладыры акы-дуңма чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының соксаш кымнас сагыш салыышкынының кол түүлү болуп турар. Эрткен чылдарның дургузунда Варшава Керээзиниң чурттарының болгаш оларның армияларының шериг талазы-биле кады ажылдажылгазы калбарган болгаш бүгү талазы-биле быжыккан.

Камгалал күженнишкиннерни сырый холбаалыг кылдыр таарыштырып чорудар ажыл болза улустарның революшуу чаалал алыышкыннарын бүзүрелдиг чепсектиг камгалаарын хандырар, чаа дайынны империалистериниң өөскүде бээрин болдурбас, а бир эвес социалистиг күрүнелерге удур олар агрессияны үндүре бээр болза, оларга коллективтиг чылча шавыышкыны бээр сорулгалыг. Ол сорулгаларны шимтпирлээри-биле каттышкан чепсектиг күштерин тургускан.

Эвилел чурт бүрүзүнүң шериглеринден болгаш флоттерындан докталттынган санныг шериглер каттышкан чепсектиг күштерде бактаап кирип турар. Амгы үеде каттышкан чепсектиг күштер составында кургаг чер шериглери, агаардан халдаашкынга удур камгалаа шериглери, шериг-агаар күштери болгаш шериг-далай флоттары бар.

Акы-дуңма чурттарның шериг талазы-биле хемчегларин херек кырынга таарыштыр чорудар улуг ажылды Варшава Керээзи организациязының шериг органнары — камгалал министрлер комитеди, каттышкан командылаа чери, шериг чөвүлелиң, каттышкан чепсектиг күштер штавы чорудар.

Каттышкан чепсектиг күштерниң дайынчы белен чоруун бедидеринге, акы-дуңма армияларның аразынга найыралды болгаш кады ажылдажылганы калбартырынга каттышкан командылаа чери улуг рольду ойнап турар.

Каттышкан чепсектиг күштерниң мөөнеттинген дайынчы сорулгаларын шимтпирлээринниң, шериг болгаш шеригдалай күштериниң организастыг структуразын сайзыраңгайжыдарының хереэнге каттышкан чепсектиг күштерниң шериг чөвүлели улуг салыышкынны кирип турар. Шериг чөвүлелиниң сүмелерин бүгүле эвилел армияларының амыдыралынга боттандырер ийиктеазы бүгү-ле эвилел күрүнелериниң эрге-ажыктарын болгаш саналга-онаалын барымдаалап коллективтиг түңнелди ажылдап кылыр.

Шеригларниң болгаш флоттарның амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының болуп айтырыгларын каттышкан чепсектиг күштериниң штавы шимтпирлээр. Эвилел армияларның кол штабтары-биле сырый кады ажылдаышаан, Европада тургустунган шериг-политиктиг байдалды ол ээренип көрүп турар.

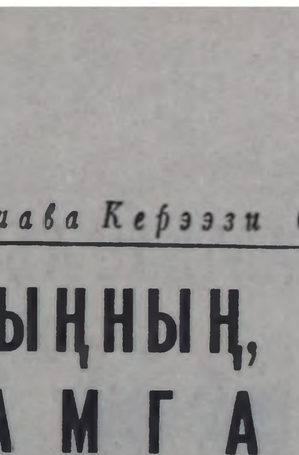
Империалистерниң агрессиязының боол болур агрессиязынга удур кады хеделиишкиннерге эвилел шеригларниң болгаш флоттарның белен чоруунуң айтырыглары шериг талазы-биле кады ажылдажылгага онзагай черни эзлеп турар. Ук ажыл каттышкан болгаш национал командылал чөрлериниң планын ёзугаар чоруп турар.

Акы-дуңма армияларның амыдыралынга болгаш ажылчорудулгазынга оларның политиктиг органнарының кады ажылдажылгазы чугула ужурдузалыг болуп турар. Хүүда составтың организакчы болгаш интернационалчы киижизидилге ажылының денгелии, социализмниң чаалал алыышкыннарын камгалаарынга оң белек чоруун бедидеринге организакчы болгаш идеологтуг ажылдың дуржулганың калбаа-биле ажыглаар арганы ол бээр.

Каттышкан чепсектиг күштер социализмниң идеяларынга бердинген, коммут эки өөреттирип белеткеттирген хүүда составтыг. Офицерлериң 85—97 хуузу — коммунистиг болгаш ажылчын партияларның кежигүннери болгаш кежигүнге кандидаттар, сөлдаттарның болгаш сержантыларның — 70 хуузу — аныяктарның коммунистиг организацияларының кежигүннери. Партия болгаш комсомол организациялары шериг коллективтерин сырый каттыштырып турар күш болуп турар.

Шериг талазы-биле кады ажылдажылга өске-даа углаңышкынарда база чедишкинниг хөгжүп турар. Ол дээрге дайынчы кадрлар белеткели, камгалалдың материал-техниктиг баазазын сайзыраңгайжыдары, шериг тургузуушкунуң талазы-биле дуржулга солчулгазы, культура болгаш спорт талазы-биле харылзааларны быжыглаары-дыр.

Социалистиг дем каттыжылгазын кошкадырын, ажылчы чоннарның социалистиг чаалал алыышкыннарын чок кылырын, чаа дайын-чаавы өөскүдерин орландажып турар империалистиг күштерниң оруун социалистиг күрүнелериң акыдуңма чаңгыс эви бузурелдиг дүй туруп турар. Европаның улустары тайбың байдалдарда чурттап турар факт-барымдаа болза Варшава Керээзи организациянының төөгүлүг амы-хевыязын, агрессияның болгаш дайынның күштеринге ооң удур туржуп шыдаар аргашинээзин чайынганчаа-биле хереченип турар.

ЧУРУКТА: Варшава Керээзи Организациянын 30 чылынга турасхаатхан плакат.

соруу-даа ынды. Бистиң партия болгаш чазаавыстың политиказы-даа, социалистиг чурттарның камгалал эвилелиниң бүгү ажыл-чорудулгазында чогум-на олче угланган» — деп, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев демдеглеп чугаалаан.

Варшава Керээзи бодунуң ужур-утказының, соруглаларының талазы-биле шаандагы бүгү коалициялардан, амгы үеде империалистиг күрүнелерниң холбаштырып турар шериг-политиктиг бүгү болуглежимишкиннерден болгаш эвилелдерден үндезинни-биле ылгалып турар. КНО-нуң Уставынга бүрүңү-биле дүжүүт турар кылдыр ону чарган, ылаңгыя ооң 51 үүлүнде болза бүгү күрүнелериң коллективтиг азы тус-тузунда бот-камгаланыр эргелии кердүнгеп.

Варшава Керээзиниң соруглары ооң киириилде кеэзээнде илереттинген. Боттарының айыыл чок чоруун хандырарыбиле база Европага тайбыңны камгалаарының эрге-ажыы дээш социализм чурттары каттыжып алган дээрзин ында айыткан. Киржикчи күрүнелерниң үүгле камгаланыр соруглга-биле тургустунган Керээзи еске чурттарга хамаарыштыр демисээр талазы-биле кандыгдаа негелде азы агрессчи соруглалыг. Ол соруглаларны шимтпирлээри-биле каттышкан чепсектиг күштерин тургускан.

Эвилел чурт бүрүзүнүң шериглеринден болгаш флоттерындан докталттынган санныг шериглер каттышкан чепсектиг күштерде бактаап кирип турар. Амгы үеде каттышкан чепсектиг күштер составында кургаг чер шериглери, агаардан халдаашкынга удур камгалаа шериглери, шериг-агаар күштери болгаш шериг-далай флоттары бар.

Акы-дуңма чурттарның шериг талазы-биле хемчегларин херек кырынга таарыштыр чорудар улуг ажылды Варшава Керээзи организациязының шериг органнары — камгалал министрлер комитеди, каттышкан командылал чери, шериг чөвүлелиң, каттышкан чепсектиг күштер штавы чорудар.

Каттышкан чепсектиг күштерниң дайынчы белен чоруун бедидеринге, акы-дуңма армияларның аразынга найыралды болгаш кады ажылдажылганы калбартырынга каттышкан командылал чери улуг рольду ойнап турар.

Империалистерниң агрессиязының боол болур агрессиязынга удур кады хеделиишкиннерге эвилел шеригларниң болгаш флоттарның белен чоруунуң айтырыглары шериг талазы-биле кады ажылдажылгага онзагай черни эзлеп турар. Ук ажыл каттышкан болгаш национал командылал чөрлериниң планын ёзугаар чоруп турар.

Акы-дуңма армияларның амыдыралынга болгаш ажылчорудулгазынга оларның политиктиг органнарының кады ажылдажылгазы чугула ужурдузалыг болуп турар. Хүүда составтың организакчы болгаш интернационалчы киижизидилге ажылының денгелии, социализмниң чаалал алыышкыннарын камгалаарынга оң белек чоруун бедидеринге организакчы болгаш идеологтуг ажылдың дуржулганың калбаа-биле ажыглаар арганы ол бээр.

Каттышкан чепсектиг күштер социализмниң идеяларынга бердинген, коммут эки өөреттирип белеткеттирген хүүда составтыг. Офицерлериң 85—97 хуузу — коммунистиг болгаш ажылчын партияларның кежигүннери болгаш кежигүнге кандидаттар, сөлдаттарның болгаш сержантыларның — 70 хуузу — аныяктарның коммунистиг организацияларының кежигүннери. Партия болгаш комсомол организациялары шериг коллективтерин сырый каттыштырып турар күш болуп турар.

Шериг талазы-биле кады ажылдажылга өске-даа углаңышкынарда база чедишкинниг хөгжүп турар. Ол дээрге дайынчы кадрлар белеткели, камгалалдың материал-техниктиг баазазын сайзыраңгайжыдары, шериг тургузуушкунуң талазы-биле дуржулга солчулгазы, культура болгаш спорт талазы-биле харылзааларны быжыглаары-дыр.

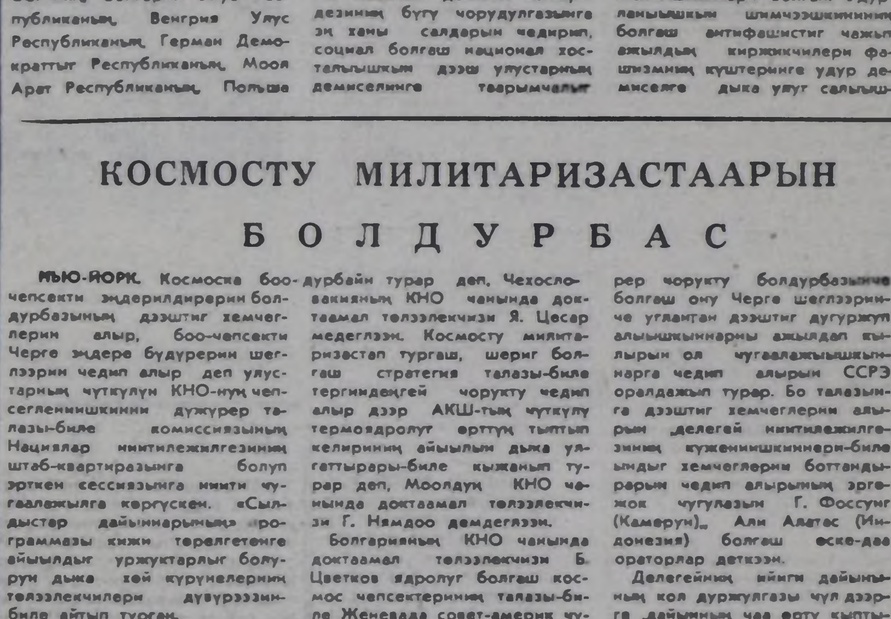
Социалистиг дем каттыжылгазын кошкадырын, ажылчы чоннарның социалистиг чаалал алыышкыннарын чок кылырын, чаа дайын-чаавы өөскүдерин орландажып турар империалистиг күштерниң оруун социалистиг күрүнелериң акыдуңма чаңгыс эви бузурелдиг дүй туруп турар. Европаның улустары тайбың байдалдарда чурттап турар факт-барымдаа болза Варшава Керээзи организациязының төөгүлүг амы-хевыязын, агрессияның болгаш дайынның күштеринге ооң удур туржуп шыдаар аргашинээзин чайынганчаа-биле хереченип турар.

Ооң чоп деп санаавы, Кызылдың партия, совет органнары мындыг хемчегни ап турар.

Хүндүскү дежурныйлаашкынче үнер үеним эртенгинин 10 шактан кежээ 18 шакка чедир чорударын планнаан. Улаштыр дружинниктер корум-чурум хайгааралынче үнер. Дежурныйларның кол соруглгазы — ындыг чурум хажыдыышкынын болдурбазы, бодунуң билбезиниле чурум хажытканнар-биле беседалажыры болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, олардан киижизидилге ажылы негеттинип турар. Ындыг-даа болза, каржызы-биле хажыдыышкын дээш хоойлу өзугаар хемчег хүлээдир эрге база оларда бар.

Бо бүгү ажылды иштинги хереглер килдизинниң патрульпосг албанының начальныгы А. В. Зверев удуртур. Аңаа хүнүң-не «беш минутанын хуралы» болур болгаш дүүнгүнде чүү болганын анализтеп чугаалажыр. Хымалда түңнелин тускай журналга бижип р.

Найысылалыыска үлегерлиг корум-чурумну тудар талазыбиле кылыр деп турар ажылывыс мындыг. Ооң кайы хире түңнелдинин үе көргүзер. Кандыг-бир санал кирер, хүүда киржилгези-биле дуза көргүзер хамаатылар бар болза, күзелдиг хүлээп алыр бис.

Никарагуаның Осжуш океан эринде портун (чурукта) чурттуң далайже эжин деп адап турар. Ол портта республиканың даштыны болгаш иштикин-даа чүүктериниң 80 ажыг хуузун чүдүрүп болгаш дүжүрүп турар. Чылдың-на ооң ертегеринге даштыкы 300 ажыт судналар кээп дептаар. Эртиен чылын Вашингтоннуң администрациязының порт чоон-навызынга миналарны быядаап, салып турганы таварылга эвес. Ынчалза-даа Никарагуаның далай орунтарым дуглаар, чурттуң аңгылаар дээш ооң ораладажыышкынинарын бүтпейн баргаш.

Г. НАДЕЖДИННИҢ фотозу. (СЭТА).

КОСМОСТУ МИЛИТАРИЗАСТААРЫН БОЛДУРБАС

НЬЮ-ЙОРК. Космоска боо-чепсектиг эдерилдирерин болдурбазының дээштиг хемчегларин алыр, боо-чепсекти Черге эдерге будуреринн шеглээрин чедип алыр деп улустарның чүткүлүн КНО-нуң чепсегленишкинни дужүрер талазы-биле комиссиязының Нациялар ниитилежилгезинниң штаб-квартиразынга болуп эртиен сессиязынга ниити чугаалажылга кергускен. «Сылдыстар дайыннарының» программазы киижи терелгетенге айыылдыг үржүктарлыг болурун дыка хей күрүнелериниң төлээлекчилери дувүрээзинниле айтып турган.

«Стратегтиг камгалал инициативазы» дижир чүве АКШ-тың согугжу идролуг күчүзүн улгаттырарынче углап деп нүүө чигзинишкинкиннерни болдурбайн турар деп, Чехословакиязының КНО чанында докталамал төлээлекчизи Я. Цесар медеглээн. Космосту милитаризастап турган, шериг болгаш стратегия талазы-биле тергиндеңгей чорукту чедип алыр дээр АКШ-тың чүткүлү термоядролуг өрттүң тыптып келириниң айыылын дыка уягаттырары-биле кыжаныт турар деп, Моолдуң КНО чанында докталамал төлээлекчизи Г. Нямдоо демдеглээн.

Болгарияның КНО чанында докталамал төлээлекчизи Б. Цветков идролуг болгаш космос чепсектиниң талазы-биле Женевада совет-америк чугаалажышкыларга хамаарыштыр ССРЭ-ниң туружунуң чугулазын бодунуң чугаазынга онзагай демдеглээн. Космоска бөө-чепсектерни эдерилдирер чорукту болдурбазынче болгаш ону Черге шеглээринче угланган дээштиг дугуржуп алышкынарны ажыдап кылырын ол чугаалажышкынарга чедип алырын ССРЭ орландажып турар. Бо талазынга дээштиг хемчегларни алырын делегей никитилежилгезинниң күженишкиннери-биле ындыг хемчегларни боттандырарын чедип алырының эргежок чугулазын Г. Фоссумг (Камерун), Али Алатас (Индонезия) болгаш өске-даа ораторлар детксэн.

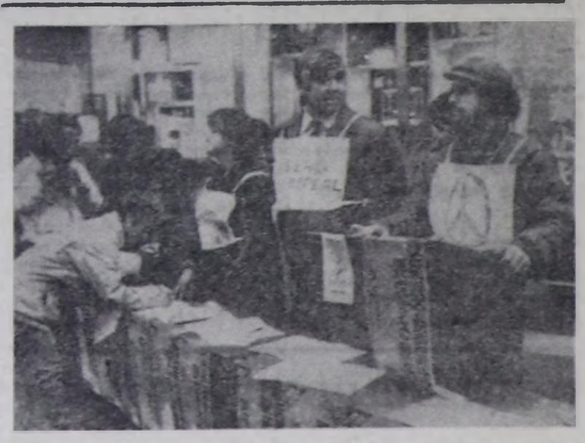
Делегейниң ийиги дайынының кол дуржулгазы чүл дээрге дайынның чаа ерту кыптырып үнгелекте агрессияга удур кады болгаш шимтпирлиг демисежирин ол болур деп, ССРЭ-ниң төлээлекчизи В. Л. Исраэлян айыткан. Гитлерни фашизмни ашкан Тиилелгениң 40 чылын делегейниң чидинглекген байдалында демдеглеп турарывыс харааданчыг-дыр, деп, ол демдеглээн. Ол — АКШ-тың болгаш НАТО кежигүннери чурттарның шериг талазы-биле ССРЭ-дең, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерден тергиндеңгей чорукту чедип алыр дээр угланыышкынының түңнели-дир. Делегейниң ийиги дайынының доозулганының 40 чылы болгаш КНО-нуң үндезилиниң тургустунган хүнүнден бээр 40 чылы тайбыңны хандырарының хереэнге бүгү күрүнелериниң күженишкиннериниң идепкейжээни-биле демдеглеттинген турарын чедип алыры эргежок чугула деп, ол онзагай демдеглээн.

(СЭТА).

Д. ОРТЕГАНЫҢ ЧУГААЗЫ

БЕРЛИН. (СЭТА). Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега Берлинге болган парлалга конференциязынга чүве чугаалаан болгаш Латин Американың чурттарынга хамаарыштыр АКШ-тың гегемонистиг политиказын бүрүү шалаан. Никарагуага удур АКШтың чарлааны экономиктиг бүзээлээшкин америк администрациязының ындыг политиказының бир тудуш кезээ болуп турар. Ынчаарга ол политиканың сорулгазы — Никарагуаның революциязын боой тудары дээрзин АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери чажырбайн турар. Никарагуа дискен кырынга кажан-даа олурбас деп, Д. Ортега онзагай демдеглээн. АКШ-тың талазындан эгелеп болгу дег дөрт агрессияны чедишкинниг ойтур шаап шыдаарывыска бүзүрээр бис.

Никарагуа-америк чугаалажылышкынарны катап эгелээринге бодунуң чуртунуң белениң президент бадыткаан. Ынчалзажок АКШ-биле харылзааларны жижиндер төлээде, Никарагуага удур кандыг-даа хеделиишкиннерни соксадыры, Гаагага болган делегей судукуң шимтпирлерин Каттышкан Штаттарның хүлээп көөрү эргежок чугула.

Иероглиф үжүктер-биле кара шокар кылдыр бижээн плакаттар туткан болгаш тускай столчугаштарлыг мындыг киижилерни бо хүнкерде Японияның дыка хей хоорайларындан көрүп болур. Олар шуптузу—идролуг чепсектиг хоойлудан дашкаар көөрүн негээн негелде-кыйгырыгның адаанга хол үжүү чыырының талазы-биле делегей кампаниязының киржикчилерим-дир. АКШ-тың ужар үүлүнүң Хиросиманы болгаш Нагасакинин араатанзыг өзу-биле атомнуг бомбалаанымыдан бээр бо чылдың августа 40 чыл болурунга утказутур атомнуг болгаш водородтуг чепсектиг хоруурү дээш Бүгү-япон көөрүлел ол шимчээшкинни чарлаан. Ол кампаниянның эгелекчилериниң болгаш киржикчилериниң аразында дашталыда идролуг чепсекке удур шимчээшкинниң хей активчилери база бар болгаш олар япон чазактан Японияның идролуг чепсек чок турарын хажык чокка сагыырым, АКШ-биле дайынзыраан нерээзин үзүткээрин, 1945 чылдың августа айда америк бомбалаашкынга таварышкаш, качыгдаавнар — Хиросиманың болгаш Нагасакинин чурттакчылары — «хибакусяларга» дуза чедиңер дүтәйында хоойлуну хүлээп алырын чедип алыры дээш демисежип турарлар.

ЧУРУКТА: кампаниянның киржикчилери Нагасакинин чудумчуларында негелде-кыйгырыгның адаанга хол үжүүн чыып турары.

Джелап пресс—СЭТА-ның фотозу.

Каяа-даа үлегерлиг корум-чурум дээш

ҮЛЕГЕРЛИГ ХООРАЙ БОЛДУРААЛ

Кызыл хоорай хүнден хүнче чаартынып, сайзырап орар. Ооң калбак-делгем кудумчулары, могаан ыяштары, немежип турар тудуглары кызылчыларның-даа, ооң аалчыларының-даа сагыш-сеткилин өөртүр. Хоорайжыларның саны база өзүп, аас-кежиктиг чаштар бажыңнар бүрүзүнүң чанында катыы-хөглүг ойнап турар.

Ынчалза-даа бистиң ол аас-кежиктиг амыдыралывыс шаптык болуп, өөрүшкүнү хөме базып турар чамдык эскиттер бар. Ол дээрге, идик-хевин хирлиг, көрүштерин хөлүгүр, кандыг-даа соруга чок арагачылар, ындыг киижилерниң, өске-даа төлеп чоктарның долгандыр турар киижилерге хоралыг үүлгедиишкиннери-дир. Оларны канчап чайладырыл? Бо айтырыгны бистиң корреспондентивис улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң күүскомунун даргазының оралакчызы **Н. Л. ВЕРХОТУРОВАГА** салган. Надежда Лаврентьевнаның харыызын моон **адаанда** парладыбыс.

— «Найысылалыыскы үлегерлиг хоорай болдураалы-кар!». Бо кыйгырыг элээн каш чыл мурнунда үнген. Хоорайынга шынап-ла ынак, ооң арыг-силиг, каас-чараш болуру дээш сагыш салып чоруур чурттакчыларның, күш-ажылчы коллективтериниң, хей-ниитизиниң организацияларының ачызында ол шынап-ла үлегерлиг хоорай болуп бар чыдар. Планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин чедишкиннииг күүседип, мурнакчыларның одуруунче кирип турар коллективтериниң саны немежип турар, мурнакчы ажылдыг кызыңчылар чүс-чүс.

Ынчалза-даа оларның хөлегезинге чаштынып, боттарының төлеп чок ажызын көргүзүп чоруурлар база ээлээш эвес. Ындыгларга бирги ээлчегде арагачылар, маңгыстаалчак амыдыралдыглар хамааржыр. Кайда-даа ажылдаавын, чүгле арага садар магазинner тенныылдаар кижилер кескү болгай. Ылаңгыя бистиң республикага еске областардан, крайлардан бир дугаар кээп турар кижилерге ындыглар дыка багай үлегер боол кестүп турарын чажыргаш канчаар.

Шак ындыг кижилер, ол ышкаш еске-даа чүве тоовес хамаатылар кудумчувусту бокталдырып турар. Хей-ниитизиниң черинге эзирик, чүттүг-хирлиг кестүр, эрткен-дүшкен кижилерже шорлур, кудумчу бокталдырар, багай сөстер чугаалаар кижилер-биле шимтпирлиг демисел чорударын үе негеп келген. Ынчангаш СЭКП Кызыл хооркому, улус депутаттарының хоорай Советиниң күүскому докталап хүлээп ап, шимтпирлиг демиселдиң хемчегларин ажылдап кылган.

Кандыг ажыл чорудар үжүрлүг бис? Бирги ээлчегде, ол дээрге, ишкин херектер органының ажылдакчылары-биле кады хүндүскү дежурныйлаашкын болур. Чогум милиция ажылдакчылары мурнуку үелерден бээр хүндүскү дежурныйлаашкынче докталамал үүгүп турган. Ынчалза-даа олар чедишпестээн, ооң уламыңдан хей-ниитизиниң бо чугула ажылынга кимириштирер деп хүлээп алдынган докталарда айыткан. Кымнарны аңаа кимиштирер бис?

Бо ажылга хоорай Советиниң депутаттары, ... ак аттан черлериниң ажылдакчылары, дээдн ээредилге черлериниң студентилери киржир. Бир кижи колдуунда айда чаңгыс удаа хыналдаже үнер, ынчангаш, ону ажылдан, ээредилгеден дыка чардыктырбас бис.

Хүндүскү үеде дежурныйлаарлар милиция ажылдакчылары-биле кады түс-түс хуваалда өзугаар кудумчуларже үнүп, хоорай автобустарынга, автовокзалга болгаш еске-даа хей-ниитизи черлеринге хайгаарал кылырлар. Ынчан арагалаар, ажыл шагы үзер, чурттакчылыг суурлар аразынга товар кижилерни илередир.

Кудумчуларның санитарлыг байдалын база хүндүскү дежурныйлаар хайгаараар. Чогум ол ажылды холга ап, кудумчуларны докталамал аштап, ээрлап турар черлер бар. Аңаа чурттакчыларга-ажыглал трезинниң бажыңнар участогу хамаарлыр. Санэпидстанция, чаагайжыдылга комбинады арыг-шеверни, чаагайжыдылгазын көөр. «Кудумчуну аштап турары-биле эвес, ону бокталдырбазы-биле силиг болур» деп мерген чугаа бар. Ону сагывас, янзы-бүрү бок октаар, ыяш будуу сыгар, орукче дүкпүрер кижилер бар. Оларның-биле шыңгыы демисежирин хүндүскү дежурныйларга онаап турар. Ындыг фактыны эскерип каан дежурныйлар дораан-на чогуур хемчегни алыр.

Кым-даа терүттүнгенн, чурттап турары булуңнуга ынак болгай. Ооң көрүштүг, силиг болурун күзээр. Бистиң чурттувуста улегерлиг корум-чурумнуг хооралларга, суурларга чораан чаңгыс чер чурттугларывыс найысылалыыскы база үлегерлиг, аалдап келгеннерге-даа, боттарывыска-даа магаданчыг хоорай ядыып алыылыңар деп мерген турар.

Ону чоп деп санаавы, Кызылдың партия, совет органнары мындыг хемчегни ап турар.

Хүндүскү дежурныйлаашкынче үнер үеним эртенгинин 10 шактан кежээ 18 шакка чедир чорударын планнаан. Улаштыр дружинниктер корум-чурум хайгааралынче үнер. Дежурныйларның кол соруглгазы — ындыг чурум хажыдыышкынын болдурбазы, бодунуң билбезиниле чурум хажытканнар-биле беседалажыры болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, олардан киижизидилге ажылы негеттинип турар. Ындыг-даа болза, каржызы-биле хажыдыышкын дээш хоойлу өзугаар хемчег хүлээдир эрге база оларда бар.

Бо бүгү ажылды иштинги хереглер килдизинниң патрульпосг албанының начальныгы А. В. Зверев удуртур. Аңаа хүнүң-не «беш минутанын хуралы» болур болгаш дүүнгүнде чүү болганын анализтеп чугаалажыр. Хымалда түңнелин тускай журналга бижип р.

Найысылалыыска үлегерлиг корум-чурумну тудар талазыбиле кылыр деп турар ажылывыс мындыг. Ооң кайы хире түңнелдинин үе көргүзер. Кандыг-бир санал кирер, хүүда киржилгези-биле дуза көргүзер хамаатылар бар болза, күзелдиг хүлээп алыр бис.

СОВЕТ СОЛДАТТЫ АЛГААН

Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатқан Тываның чурукчуларының болгаш ус-шеверлериниң ажылдарының делгелгези май 9-та культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының делгелге зылынга ажыттынган. Ында Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге үелерин көргүскен, хостаачы совет солдатты болгаш оларның Төрээн чуртунга бердинген чоруун алдаан чуруктары делгээн.

Тываның билдингир чурукчуларының ажылдары делгелгеде кескү черни эзелеп турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу И. Ч. Салчак эрээн каш тыва эки турачыларның портреттерин чураан. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары В. С. Белекейниң, Г. Л. Адыг-оолдуң, Т. К. Пичен-оолдуң, С. Б. Норжуңмуң база Тываның аныяктар шимчээшкинниң хоочуну М. К. Момбужайның портреттерин ооң чураны көрүкчүлерниң-даа, мергежилдиг чурукчуларның-даа үнелелин алган. Делгелгеде Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери фронтучу чурукчулар Ю. Г. Курский, И. П. Туренко, ол ышкаш В. Ф. Деминниң кады тулчуп чораан эш-өөрүнүң дугайында, дайынга эрес-дидими-биле өлген маадыр солдаттар дугайында ажылдары сагыш-сеткилди хайныктырып келир. Тываның комсомол шаңналының лауреады С. Ш. Саайның Хиросима болгаш Нагасакиге тураскаатқан реквиеми, С. Тарзановтуң «Дувуренчиг чалыы назын» деп ажылы онзагай. Аныяк чурукчу В. Н. Елизаровтуң чураан плакаттары ханы уткалыг.

Ус-шеверлериниң ажылдарында сураглыг чонар-дашчылар РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреаттары Х. К. Тойбу-Хаа, Б. С. Байынды оларның шеверлеп кылган чүүлдери солун. Сураглыг мастерларның изин истээн оларның өскенниктилериниң ажылдары база үк делгелгеде сонуургалды болдуруп турар.

Тываның хөгжүм-шин театрында ажыттынган фото-чуруктар делгелгезин база улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан.

С. БАЛЧЫР.

ЧУРУКТА: делгелге залында. В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ТИИЛЕЛГЕ БАЙЫРЛАЛЫНГА ТУРАСКААТКАН АЪТ ЧАРЫЖЫ

1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чыл ооңга тураскаткан аът спортунуң маргылдаазын Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерстводу организастап эрттирген.

Хүндүскүнүң 14 шак четпээнде-ле кызылчылар, аалчылар ипподромнуң олуттарын долдур эзелекен, шөлде үзүүргеткен аъттарны сонуургал, чарыштырып эгелээрин четтиклейн манап турганнар.

Маргылдааның ажыттынганын чарлаптары билек, ипподромнуң кырынга кызыл тук кимский берген. Аъттыг шеригниң марш музыказы чаңгыланып турда, парадтың баштайгы колонназынга «Урожай» спорт никитилеляның туктарын туткан аъттыг спортчулар көрүкчүлерниң бээры-биле эрткен. Оларның соонда үш аът кошкан тергелер ылгыны кончуг, чиик-чиик эрткилээн соонда, чымчак тергелиг аъттар баштарын савал каап, челип чорааннар. Парадтың соонга көрүкчүлерниң эң сонуургазы — дүрген маңнаар аъттарны Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң телээзи Эрес Сончы, «Сааңдам» Андрей Дөңгүр, Тываның күрүнениң аът азыраар черинден Любовь Мостовскиң, Дуржулга станциязындан А. Горбунов болгаш оон-даа өскелер «Кызыл тараачыңдам», «Совет Тывадам», «Тиилелгедена боттарының совхозтарының чүгүрүк аъттарын мунгаш парадка эрткилээннер.

Аъттарның баштайгы чарыжын эгелээр мурнунда Тываның күрүнениң аът азыраар черииниң ажылының дугайында кысказы-биле көрүкчүлерге таныштырган.

Ук ажыл-агый гургустунгандан бээр эрээн каш чылдар эрткен. Ол үениң дургузунда республиканың чылгы мал ажылын сайзыradыр сорулгебиле эрээн каш уксаны өстүрүп, ажыл-агыйларга берген. Тываның совхозтарынга чылгы ажылын хөгжүдеринге, оны өстүрүп нөөүдедиринге үк заводтуң киирген үлүү бар.

Орловтуң арыг, орустуң чөлер, донның, буденныйның хаймактары болгаш түс черниң оон-даа өске уксаның аъттарын ында өстүрүп, ажаап турар. Заводта амдыызында ындыг 50 өскырны ажаап, а Тожуңуң Сөөнде 300 ажыг белерни чылгычылар кадарып турар.

Заводтуң коллективи аът өстүрери-биле кызыгаарлаттынмайн аът спортун сайзыradырынче хичээнгейни үглендирип турар. Ында чурттуң аът азыраар үлүг заводтарындан садып эккелген чөлер, маңнаар уксаның аъттары база эзээш эвес.

Тываның күрүнениң аът азыраар черииниң спортчулары бо чылын Сибирь зоназының Красноярскиге болур маргылдаазынга баштайгы удаа киржир. Аңаа дуржулгалыг спортчулар Алексей Павленко, Юрий Дудников дээш оон-даа өскелер баар.

Ипподромга ол зун 1600 метрниң дистанциязынга аът спортунуң үш өңгү хевирлеринге маргылдаалар болган: чиик тергелиг аъттарны чалдырерим, ажаа чарыштыраргы болган коштут тергелиг аъттарны чарыштыраргы ийи-ийи удаа чоруткан.

Стартта турар судьяның ылаңда кедүрген кызыл тукчугешты чайыптары билек маргылдааның баштайгы стартынче тергелээш кошкан үш-үш аъттар үнүпкен. Аңаа Кызылдың спортчузу Любовь Мостовскиктиң башкарган аъттары эгезинден тура эки маңнаш, 2 минута 39 секунда болганда финишке чедип келген. 1600 метрниң дистанциязынга болган ол чарышка Дуржулга станциязының А. Горбуновка башкарткан аъттары ийи дугаарында келген. Оларның үезин чүгле 5-ле секунда ылгалдыг болган.

Ол-ла дистанциже киришкен 25 чарыш аъттарының маргылдаазынга «Сааң» совхозтуң телээзи Андрей Дөңгүрүнүң мунганы шилги аъды финишке мурнаан. Ооң чеңгек ажыл-агыында эзи Алексей Удумбораның мунган аъды база дарый келген.

Ийиги салыгда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң калчам шилги аъды эрткен, бешкерыкчызы Айдыс Сончы.

Челдирериңге чиик тергелиг чеңгыс-чеңгыс аъттарның чарыжынга Кызылдың спортчузу Андрей Дамзының башкарганы «Оптимист» деп шоолалыг бора аъды мурнап келген. Ооң эки А. Павленкоңуң «Барабаны» ийиги черни эзээн.

Херээжен дөрт спортчуңуң бирээзи Татьяна Мостовскиктиң башкарганы чиик тергеге кошкан алды харлыг «Родный» деп шилги аъды 1600 метрниң дистанциязын 2 минута 26 секунда үеде эрткеш, тиилээн. А Любовь Мостовскиктиң «Креол» деп шоолалыг аъды база шаңналдыг черни эзээн.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: аът чарышының парады; маңнаар аъттарның чарыжы.

Авторуң фотолары.

ЮБИЛЕЙНИ АЛДАРЖЫТКАН

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатқан бот-тывынгыр уран чүүлдүң район көрүлдези Самагалдай суурга болуп эрткен. Аңаа Ү. Шынаа, О. Шынаа, Ак-Эрик, Берт-Даг, Шуурмактың бот-тывынгыр артистери эки номерлерин көргүскенин жюри демделээн.

Тес-хемчилерниң түңнел концерти ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Чыргал-оолдуң «Тиилелгелиг чаңып ор бис» деп хөйүң ыры-биле эгелээн. Концерттиң идейлиг утка-шынары, күүселде-даа бедик деңнелдиг болган. Муса Джалильдиң дайын темазынга шүлүүн Н. Саморядова номчаан. А. Пахмутованың «Бичии чер» деп ырызын бызаңчы Болат-оол Санчат ырлады. Номер бүрүзү Тиилелгениң 40 чылынга бараалгаттынган. Оон ары-гыда фольклор ансамблиниң көргүзүү база эки.

Концерттиң идейлиг утка-шынарын байыдарынга «Бухенвальд коңгазы» деп ырыхореография композициязы база салдарлыг болган. Кежегени ажыдары билек ыры белүү сценаны долгандыр түрүпкен. Оларның мурнунда фашист концлагерьлерге турган туттурган совет улустуң овур-хевирин көргүскен, шугумнуг шокар хептерлиг кижилер танцычылар ол. Олар тураскаал хевирлиг кылдыр тургулапкан. Бо бүгүнү кызыл өңнүг от-биле чырыдып каан. Олар бичии-даа шимчевес, холдарын хосталлагже кыйгырган дег көдүрүп алгы эм. Ыраажылар «Бухенвальд коңгазын» бадырыпкан. Демги тураскаал ышкаш турган-дыр оожум шимчээшкин-биле танцылап эгелээннер.

Бо танцыны кижи көрүп ора, дайынның аар-бергe чылдарында фашистерниң өлүм лагерьлеринге хилинчектедип өлүртүкен хөй-хөй кижилер сагышка чайгаар-ла кирип келир. Тиилелге дээш совет улустуң маадырлыг демиселин беш-ле минута дургузунда танцы, ыры-биле холбап тургаш, уран-чечен арга-биле көргүскени чогаадыкчы тывынгыр ажыл болган деп демделээр апаар.

Композицияның тургускан удуртукчулары Ирина Ондар, Орлан Монгуш база Александр Ондар дээш еске-даа специалистерниң киржилгези эки түңнелдиг болган.

Уран-чечен арга-биле фашизмниң бужар үүлгедиглерин сойгелеп көргүскени дээш ол хореография композициязынга Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатқан бүгү-эвилел көрүлдезиниң дипломун тывыскан.

К. САГДЫ, көрүлдениң жюри кежигүнү.

ОТТУГ ЧЫЛДАРНЫ САГЫНМЫШААН

Кара-Хаак ортуман школазынга номчулга конференциязым школада библиотекарь Нина Владимировна Дроздова эрттирген. И. Т. Кузнецовтуң «Сааңдан Ровно чедир» деп номунга ол эрткен.

Номчулга конференциязынга Тимофей Степанович Самороков биле Нина Ивановна Заварыгина база киришкен. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Тимофей Степанович совхоз будурулгезинде ам-даа ажылдавышаан. Адачурттуң Улуг дайыны эгелей бээргe, ол бо-ла Кара-Хаактан үш алышкы база бир чоок тереяи-биле кадыг фронтуже чорутканнар. Воронеж фронтузунга тулчуп турганнар. Воронеж хоорай дээш тулчуушкунга ийи дуңмазын оскурган. Бодунуң эрткен оруун уругларга чугаалап берген.

Ооң дараазында чалаткан аалчыларның бирээзи Н. И. Заварыгина сөс алгаш, дайының кадыг-берге чылдарында дааранылга мастерскаазынга ажылдап турганын, аңаа фронтуже чорудар хептерни даарап, бичии-ле хостуг шектерында Тайбың фондузунга янзы-бүрү арга-биле акшаны салып турганын сактып чугаалаан.

Хоочуннарның соон дарый номчукчулар боттары конференцияның темазынга хамаарышкан бодалдарын солушканнар. Тыва болгаш орус коммунистериң овур-хевирин номда канчаар көргүскенин, политажылдакчылар болгаш командиолернің овур-хевирин тодаргай бижип көргүскенин уруглар тайылбырлап турдулар. «Сааңдан Ровно чедир» деп номда тыва эки турачы кыстар дугайын бижип турарын база тайылбырлаваннар.

О. НАМЧЫЛАК.

Кызыл район.

ЭМЧИЛЕРНИҢ УРАН ЧҮҮЛ КӨРҮЛДЕЗИ

Эмнелге ажылдакчыларының профэвилел обэгэмүүн чемчил болган уран чүүл көрүлдези болуп эрткен. Аңаа 9 район, Кызыл хоорайның эмнелгелериниң каттышкан 8 уран чүүл коллективтери киришкен.

Жюри шаңналдыг черлерни жанр айыы-биле тодарадып үндүрген. Нинти ырга бирги черни Кызыл хоорай эмнелгелериниң каттышкан коллективи, ийигизим — Улуг-Хемниң эмнелгези, үшкүзүн — Тандының эмнелгези чаалап алган. Уругларның ыраажылар ансамбльдеринден бирги черни кызылчылар, ийигизим эрзинчилер, үшкүзүн тандыжылар алганнар. Оолдарның ыраажылар ансамбльдеринден бирги черни эрзинчилер, ийигизим — чеөн-хемчикчилер, үшкүзүн улуг-хемчилер алган. Тематика талазы-биле кызылчылар бирге, тандыжылар — ийиги, улуг-хемчилер — үшкү черни эзээннер.

Бо удаада 8 дугаар көрүлдеге Эрзин, Улуг-Хем, Тандының районнары база Кызыл хоорайның каттышкан уран чүүл коллективтери шыырак белеткелдиин көргүскен. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарының коллективтери боттарының талантызын чедир көргүзүп шыдаваанын жюри демделээн.

Б. КЕНЕШ.

УРУГЛАРНЫҢ ЧУРААН ЧУРУКТАРЫНДА

Декорация-чурулгаңың болгаш улусчу уран чүүлдүң Бүгү-россия музейинде апрель 15-те ажыттынган уругларның чураан чуруктарының делгелгезинде делегейни бичиилерниң көрүжү-биле көргүскен. Аныяк сапгалды кижизидеримге хөйну кылган Людмила Жиковеның (1942—1981 чч.) болгаризага үндезилээни «Тайбыңның тугу» деп фондузуиден ажылдар ол экспозицияда кирип турар. Ук фонд делегейниң 116 чурттарындан уругларның чогаадып кылганы уран чүүлдүң, литератураның, музыканың 25 муң ажылдарындан тургустунган.

Экспозицияның чуруктарында аныяк чурукчулар боттарының чуртунуң чонунуң амыдыралы, чаагай чаңчылдары-биле таныштырып, өөрүшкүзүнүң, келир үеде күзел-бодалдарының дугайында чугаалеп турар. Ол ажылдар шупту каттышкаш, долгандыр турар делегейивистиң кайгамчык чаражын алгап ырлап, дерзин, карзы чорукка удур киленнеп, черниң бүгү кижилериниң аразында чаагай сеткиляче болгаш найыралче кыйгырып турар.

СЭТА-ның корр.

Москва.

ШАҢНАТКАН

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелинден медээ келген. Эвилелдиң баштаар черииниң даргазының орлакчызы И. А Зубковтуң ат салган бюжиинде дыңнадып турары болза: социалистиг чарышты чырыдар талазы-биле Бүгү-эвилел конкурузунга идепкейлиг киришкенин дээш, «Шын» солуниүң редакциязының коллективинге Хүндүлел бюжиктиг болгаш акша шаңналын тыпсырын Журналистер эвилелиниң баштаар черииниң секретарнады шиитпирээн.

В. АНАНЬИН,

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар черииниң харысаалгалыг секретары.

Май 12-де Кызыл — Горно-Алтайск тускай рейс-биле Тываның хөгжүм-шин театрының артистери Даг-Алтай автономнуг обласнең гастрольдаарыбиле вьттаныпканнар. Оларның баштайгы шинзи май 17-де болур. Хөгжүм-шин театрының директору Х. О. Ширии-оол артистер бөлүүн удуртуп чоруур.

КИРИП МООРЛАҢАР

Даг-Алтайның хөгжүм-шин театрының чогаадыкчы бөлүү ол-ла рейс-биле бистиң республикада чедип келген. Даг-алтайжыларның гастролю июнь эгезинге чедир уламчылаар. Май 15-те республиканың хөгжүм-шин театрынга Б. Уначчиниң «Өлүм ам-даа ырак» деп шинзи-биле гастроль ажыттынар.

Кожаларыңы Кызылга чыылыбиле уткаан. Кирип моорлаңар, эргим өңнүктер.

Бистиң корр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

М А Й

14 ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—«Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Ф. Листиң болгаш М. Равельдиң чогаадырдың делегей конкурстарының лауреады Т. Климова күүседир (фортепиано). 9.25—«Хууда айтыыллар талазы-биле хүүлээп алыр күн». Уран-чечен фильм. 10.55—«Аваң, ачаң, мен—туристи ог-бүле». 11.15—«Леутарның аялгалары». 11.45—11.50 — Медээлер. 14.15 Медээлер. 14.35— «Беш чыл—кижи бүрүзүнүң керээ». Док. фильмнер. 15.35 —«Концерт залында — школачылар». 16.20—«Чаанга белек». Мультфильм. 16.30 — Совет шин чогаалында күш-ажыл темазы. 17.30 — Коды — найыралдыг ог-бүле. 17.50 — Эртем болгаш амыдырал. 18.20 — Алкоголизмниң хоразының дугайында эртемнептерелдиг фильм. 18.30 — Композитор В. Агапкиниңң чогаадарының концерти. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Бистиң садывыс. 19.30 — Варшава Керээзиниң 30 чылынга. Док. фильмниң премьеразы. 20.20—Сибирьниң Күрүнениң орус улустуң хоруңун концерти. 21.00 — «Үе». 21.35— «Москваның сылдыстары» уран чүүл фестивалының түңнел концерти. 22.25 — «Тайбың» деп велогонка. ЧССР-дең дамчыдылга. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Дайынны өттүр». Док. телефильмниң премьеразы. 8.35; 9.35—Бойдус эртеми. 2-ги класс. Чазын колхозка. 8.55 — Эртем-нептерелдиг фильм. 9.05; 12.40 — Француз дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 9.55 — Байкал дугайында эртем-нептерелдиг фильм. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Чурулга. 10.35; 11.40 — Физика. 8-ки класс. Робот чогаадылгазы. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10— Төөгү. 4-кү класс. Адачурттуң Улуг дайынының аныяк маадырларының дугайында. 13.10— В. В. Маяковский —чурукчу. 13.55— Музыка. Бетховенниң 5-ки симфониязы. 14.25 — Төөгүнүң арыннары. Карл Маркс болгаш амгы үе. 15.10—15.15 — Медээлер. 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Док. фильмнер программазы. 18.45— «Азия төвү». «Быжыг сагылга-чурум дээш». 19.15 — Телемедээлер. 19.20— «Бистиң аалчыларывыс». Даг-Алтай автономнуг областың национал театрының гастрольдарының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15— Чурттуң уран чурулга музейлери. Палехтиң уран чүүлү. 20.50 — Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Автобус човаанызы». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 22.40 — С. Рахманинов. № 2 соната, чогаал 36. Делегей конкурстарының лауреады В. Ересько күүседир. 23.00 — 00.50 — Футболга ССРЭ чемпионады. СКА — «Динамо» (Киев).

15 СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—«Автобус човаачызы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 10.00 — Концерт залында — школачылар. 10.45 — «Азын-чорукчулар клуюу». 11.45— 11.50—Медээлер. 14.15—Медээлер. 14.35—«Эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилелиз». Док. фильмнер. 15.30 — Сээң ленинчи библиотекең. В. И. Ленин — «Американ ажылчыннарга чагаалар». 16.00 — Арфалар квартели ойнаар. 16.20— «Он алды харга чедир болгаш оон өрү». 17.05 —«Андрей Эшпай. Музыкада портрет». Фильм-концерт. 18.00 — Кижи болгаш хоойлу. 18.30 — Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Улуг улуска мультфильмнер. 19.20 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап турлар. 19.50 — «Кава чораанның ол. Одиссей!». 3 сериялыг телефильм. 1-ги сериязы. 21.00—«Үе». 21.35—Музыка бүгүдеге. 22.25 — «Нам дороги эти позабыть нельзя». М. Светловтуң поэзиязы. 22.50 — «Тайбың» деп велогонка. ЧССР-дең дамчыдылга. 23.10 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 23.20 — 23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Улустуң чурукчузу». Док. телефильмниң премьеразы. 8.35; 9.35 — Астрономия. 10-гу класс. Өртемчей дугаында чүүү биилер бис. 9.05; 12.30 — Немец дыл. Өөредилгениң 1-ги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Физика. Механиктиг чалгылгар. Үн. 10.35; 11.40 — М. Сервантес. «Дон Кизот». 6-гы класс. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — Бойдус эртеми. 4-кү класс. Дириг амытаннарның янзылары. 13.00 — Төөгү. 9-кү класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 13.30—«Билиг — күш». Тележурнал. 14.15 — Ольга Берггольц. Чогаадыкчы ажылының ярынналары. 15.05 — 15.10— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаның 2-ги классчыларынга телешкола. 14-кү кичээл. 18.35—Уругларга фильм. 19.05 — «Азия төвү». 19.35 —Киножурнал. 19.45—Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — «Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 20.50 — «Право по победу». Док. телефильм. 21.—«Үе». 21.35 — «Автобус човаачызы». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.40 — 23.15 — ЧССР-ниң ПУР-нуң, БУР-нуң, ВУР-нуң фольклор коллективтериниң концерти.

ЛЕКЦИЯЖЕ ЧАЛААЛГА

Май 15-те Кызылдың № 15 школаның улуг залынга «Школаның педагогика коллективиниң болгаш төрелдеринң кижизидилге ажылынга аразында харылзаалариның кол-кол угланыышкыннары» деп темага лекция болур. Лекцияны РСФСР-ниң «Билиг» никитилелиниң, кежигүнү, педагогика эртемнериниң кандидады Д. П. Максфельд номчуур. (Москва хоорай). Лекцияже абонемент билеттери-биле кирер. Лекцияның эгелээри 18.30 шакта. Бүгү күзелдиг кижилерни лекцияже келирин чалап тур.

Республикаңның «Билиг» никитилелиниң баштаар черн.

ЧАРЛАЛ

«Суклак» совхоз чондан мал хүлээп алырының дугайын дыңнадып турар. Хүү малды совхоз суббота болгаш воскресенье хүннеринден өңгыда неделяның бүгү хүннеринде эртенгиниң 8 шактан эгелээш, 16.00 шакка чедир «Суклак» совхозтуң мал хүлээп алыр черинге хүлээп ап турар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

МАЙ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Раба любви» 18.40, «На чертовой мельнице» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Девочка из города» 10.00, 11.40, 13.20, «Слуги дьявола» 17.10, 18.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Второй раз в Крыму» 16.50, 18.40, 20.30, Киносборник 15.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Нежный возраст» 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Королева бензоколонки» 14.30, 16.00, 17.40, 19.20, «Парад Победы» 13.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: кинотеатр: «А зори здесь тихие» 14.30, 17.50 шактарда.

«АЗАС» ТУРБАЗАЗА

Чайгы үеде ажылдаары-биле улуг инструктор, инструкторлар, массалыг ажылдар кыдыорганизаторлары, удекчи-экономаниатор, шеф-повааР, повааР, метрос-камгалакчы, хемечи, хандырылга агентизи дүрген негеттинип турар.

База июнь 5-те ажылдап эгелээр. Ажылга Чапсектиг Күштерден халашкан күрлеырда дайынчыларны, пенсионерлерни, күш-культура башкыларын чалап турар.

Айтырыг тургузар чер: Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунуң № 1 бажың, телефон № 2-35-92.

«АЗАС» ТУРБАЗАЗА ДЫШТАНЫКСААРЛАРГА

Туризмниң болгаш экскурсияның Тыва обочөвүлелиг «Азас» турбазазага дыштаныр турисчи путёвкаларны сайгарып турар. Олче чоруур хүннери: **июньүң** 10, 13, 17, 27 болгаш **июльдүң** 1, 3, 8, 15, 17, 22, 29, 31 болгаш **августүң** 8-те.

Дыштаныр хуусаазы 15 хонук болур. Путёвка ортээ 100 рубль. Путёвканың ортээнге «Заря» теплоходка ыңай-бээр чоруур хелезизи кирер.

Айтырыг тургузар чер: Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунуң № 1 бажың, телефоннар №№ 2-51-76, 97-1-75.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар, бинче хар чаар. Соңгубарының үүктен хаттың күжү секундада 18—23, күштелгенде 28—32 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 2—7, чамдык черлерге 0—5 градус соор. Хүндүс 10—15, чамдык черлерге 7 градус чыылыр.

Кызылга булуттаар, хар зопумактың чаъс чаар. Соңгубарының үүктен хаттың күжү секундада 23—28, күштелгенде 32 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 2—4, хүндүс 5—7 градус чыылыр болур.

Кызылдың № 2 школазы 1960 чылдың доозукчуларын 1985 чылдың май 25-те 14.00 шакта үк школага болур ужураажылышкынга келирин чалап тур.

ШЫН Редакциянның адрези:

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторлуң 2-24-63, редакторлуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харылсаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацио киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солуң келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуң неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3024.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүве комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00547

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 111 (12801) | 1985 чылдың май 15, среда | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Өртээ 3 көпеек.

Бөгүн «Шын» солунунуң КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТҮГҮН Бин-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң № 1 хөвү-трактор бригадазының механизатору Кызыл-оол Кыргысович ШЫЫРАПКА тураскаадып көдүргеи.

Мурнакчы тракторист часкы чер аңдерылгазының болгаш шын базырыышкынының үезинде шалыңкын ажылдап, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга чоруп келген. Амгы үеде ол тараа чаштырылгазынга киржип, үүн нормазын 150-160 хуу чедирип турар.

Часкы хөвү ажыдарын ейиавында, бедик шынарыг доозар дээш социалистиг чарышты калбартыылыңар!

ТИИЛЭЭННЕРНИҢ БИРЭЭЗИ

«Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынның коллективи он бирги беш чылдың доозукчу чылын төлептин-биле доозар, СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедимишкиннер-биле уткуур соруглаты салган болгаш чыл эгезинден бээр шалыпчы ёзу-биле ажылдап келген.

Каттыжыышкынның коллективи Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга киришкеш, бирги кварталдың түңнели-биле 3-ку черни эзлеп, «Росколхозстрой» каттыжышкынның болгаш РСФСР-ниң көдээ ажыл-агый ажылакчыларының профзавилел комитединиң президиумунуң шиитимир Кызыл тугу болгаш акша шөнналы-биле шаңнаткан.

Күш-ажылдың сагыпга чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаары, тудуг объектилерин шымзолыг кылып, үезинде дужаар дээш социалистиг чарышты билдилиг организастаны ажылды эжиждиринге көскү салдарны чедирген.

1985 чылдың дөрт айларының планын мурнакчы каттыжышкын ажыр күүседип, чедип алдынган бедик темпилерни көшкетпаан. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин коя керээ ёзугаар 105,5 хуу, бодунуң күжү-биле 105,3 хуу кылдыр күүсеткен. Бараанның продукция будуреринің планын 132,4 хуу, чурттапга шөлүн ажыглалга киирерин 123,7 хуу кылдыр боттандырган.

М. КЫРГЫС.

МУРНАКЧЫ БРИГАДА

«Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынның Өөрде № 6 КМК-зының тудуг бригадири Бичө-оол Кужугетович Монгуш районнуң суурларынга чурттапга бажыңнарын тударынга улуг үлүүн киириштирип келгеи. Хөй чыл дургузунда тудугчулап келген бедик мергежилдиг болгаш амыктарны өөредиир херекке идепкейлиг киржип турар.

Бригаданың түңде кылыр ажылын баш бурунгаар тодаредып, туруушкунну болдур бас дээш хандырылга өйтырыынче кичээнгейни угландырган. Ооң удуртқан коллективи ынчангаш тудуг-монтаж ажылдарының планын күүседип турар. Ажылды организастаарын эжиктикеени үжүр-дүзелиг болганы ол.

Тудуг материалдарының камналгазын бригада чедип алыр соруглалыг. Артык чарыгдаа үнмези-биле узун маңзаларны каш метрлеп кезерин, безеректерин база ажыглаарын дагдыныкчы үргүлчү чагып турар. Материалдарның шыгжамырын эжиктикеи болгаш чидер чорук эвээжээн.

Амгы үеде хөөчүн тудугжуның удуртқан коллективи Ак-Чыраада чурттапга бажыңнарын тудуп турар. Чурттакчыларның сеткилин хомудатпас дээш дужаал турар объектилеринің шынарын эжиктидер дээш олар кызымак ажылдап турааралр.

Бригада эрткен чылын тудуг бригадаларының аразында чарышка тиилекчи болуп, шилчинир Кызыл тукту чаалап алган. Бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээгелерин тудугжулар хүүсаа бетинде күүсетикеннер. В. К. Монгуштуң удуртқан бригадазы ажыглалга кирер объектилерни үезинде эки шынарлыг дужаарын хүлээнген ажылдап турарлар.

Ш. ООРЖАК.

СЭКП Тыва обкомунуң VII пленуму

Дүүн Кызылга, Политиктиг чырыдыышкын бажынынга, СЭКП Тыва обкомунуң VII пленуму болуп эрткен.

Пленумну СЭКП ТК-ниң кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан.

«СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш М. С. Горбачевтуң Пленумга илеткелинде киргеи айтыышкыннарны күүседир талазы-биле партияның область организациязының соруглаларының дугайында» айтырыгны пленумга чугаалашкан

Пленумга бо айтырыг талазы-биле илеткелди партия обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** кылган.

Илеткел талазы-биле санал бергеннер болза: СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары **Б. П. Свинцов**, СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары **Ч. Х. Ооржак**, «Тыва кобальт» комбинатта партком секретары **В. Б. Петров**, СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары **В. С. Очур-оол**, Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри **Н. А. Жоголь**, СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары **В. А. Бакулин**, Эрзинде «Нарын» совхозтуң директору **М. К. Дүгер**, «Тыва көдээ тудуг» трестиң эргелекчизи **Г. М. Шубник**, СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары **В. Д. Куркутов**, «Шагонартажстрой» трестиң № 18 КМК-ниң тудугжулар бригадазының бригадири **И. М. Карпов**, автомобиль транспортунуң «Тыва автотранс» девискээр каттыжышкынының начальниги **В. А. Парунин**.

Партия обкомунуң пленуму чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган, ында СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде, СЭКП Төп Комитединиң Чиигине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде айытқан соруглаларны күүседир талазы-биле хемчегларни киирген.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге соруқ киргеи Тыва АССР-ниң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары республиканың экономиктиг база социал хөгжүлдезиң дүргедедир дугайында Коммунистиг партияның база Совет чазактың улуг ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бо чылдың болгаш ниити беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринче, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуурунче боттарының чогаадыкчы күш-ажылын угландырар дээрзинге партия обкомунуң пленуму бүзүрелин илергейлээн.

Партияның ээлчеглиг XX область конференциязын 1986 чылдың январь 11-де чыылдырар дугайында доктаалды СЭКП обкомунуң пленуму хүлээп алган.

Конференцияның хүн чурумун бадылаан болгаш төлээлээриниң норма-чижээн доктааткан.

Пленум организастыг айтырыгны чугаалашкан, СЭКП обкомунуң үлетпүр-транспорт килдизинин эргелекчизинге **В. С. Семёновту**, чиик үлетпүр, чоннуң хереглел барааннары болгаш садыг килдизинин эргелекчизинге **К. С. Ондурну** бадылаан.

СЭКП обкомунуң пленуму бодунуң ажылын оон-биле доозкан.

СЭКП ТК-ниң инструктору **Ю. В. Алексеев** пленумнуң ажылынга киришкен.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Совет улус, социалистиг дем каттыштырылгазының ескеда чурттарының улустары, бүгү депшилгелиг кижи төрелгеген фашизмни ашкан Улуг Тиилелгениң 40 чылын бо хүннерде келбаа-биле байырлаалдыг демдеглээн. Кремльдиң Съездилер ордузунга байырлыг хурал. СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш М. С. Горбачевтуң «Совет улустуң өлүм чок маадырлыг чоруу» деп илеткели, «Бүгү чурттарның улустарынга, парламентилерине болгаш чазактарынга» СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Кыйгырыы база 1945 чылда Тиилелгениң маадырлыг парадының киржикчилериниң болгаш оларның холдарындан дайынчы туктарны хүлээп алган дайынчыларның парады — ол-ла бүгү чүүлдер милляон-миллион кижилериниң чүректеринге хөлү иеги артыргаи.

Төөгүлүг Тиилелгениң 40 чылының байырлалының кайгамчыктыг хүннеринде совет кижилер боттарының социалистиг Ада-чурту, ооң чедишкиннери дээш, ленинчи найыралдың амыдыралчы күштүү дээш чоргаарланыышкынын илергейлеп, политиказын чон чаңгыс эп-сеткилдиг деткип, чүүлдүгүнүп турары Коммунистиг партияны долгандыр сыры каттыжыышкынны онза күш-биле көргүскен. Тайбың болгаш делегейге хады ажылдажылганы хөгжүдер, коммунистиг тургузуушкунуң соруглаарын чедиишкинниг боттандырар дээш идепкейлиг демисежир деп шиитпирлиг чорууп совет улус база дагын илергейлээн.

1985 чылдың апрель 23-те Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму болган.

«СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизин чыылдыраарының база ону белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан соруглаларның дугайында» СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелин СЭКП ТК-ниң Пленуму дыннаан болгаш чугаалашкан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ээлчеглиг XXVII съездизин 1986 чылдың февраль 25-те чыылдыраарының дугайында доктаалды Пленум хүлээп алган. Съездиниң хүн чурумун бадылаан болгаш ажыг төлээлелгениң норма-чижээн доктаатқан. Делегаттарны соңгуурунуң чуруму, съезд мурнунда партияга отчёт-соңгулдалыг кампанияның эрттиреринің хүүсаалары тодаргайлаттынган.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленуму партияның XXVI съездизинің, СЭКП ТК-ниң Пленумнарының ажылдап кылганы стратегтиг угланыышкының уламчылаар аңаарын база дагын бадыткаан.

СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ниң Пленумунга илеткелинде совет нитилелдиң амыдыралының бүгү талаларының хөгжүлдезинге марксисти-ленинчи бүгү талайыг анализти берген, ону улам ыңай сайзыраңгайыдарының кол угланыышкыннары тодаргайлаттынган. Ол дээрге хамыктың мурнунда — бүдүрүлгени эртем-техника талазы-биле чаартыры болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң делегейге дээди деңнелин чедип алыры-дыр. Ол—нитилел харылзааларын, бирги эзлчегде экономиктиг харылзааларны, сайзыраңгайыдары-дыр. Ол — күш-ажылдың кижилерниң амыдыралының материалдыг болгаш ураан-бодал байдалдарының талазынга ханы чаартылгаларны боттандыры-дыр. Ол — политиктиг болгаш нитилел албан черлериниң бүгү системазын идепкейжидери, социалистиг демокративны, чоннуң бот-башкартыныгазын ханылдыры-дыр.

Совет нитилелдиң хөгжүлдези экономиканга шынарның бедиишкиннери-биле, оны интенсивтиг өзүлдениң угланыышкыннарынче шилчидерибиле, ажыктыг болур чорукту бүгү хемчег-биле бедидерибиле шиитпирлиг тодаргайлаттынар. Улус ажыл-агыйында байдал чогум-на харын ол туруштардан үнелеттинер болгаш келир үеде соруглалар тодаргайлаттынар деп, эш М. С. Горбачев демдеглээн.

Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезинде бергелерни, тагарымча чок угланыышкыннарны СЭКП ТК-ниң Пленуму ленинчи принципиалдыг туруштардан илередип, оларның чылдагааннарын көргүскен. Бир эвес экономиканы интенсификастаарын болгаш эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин бистиң бүгү ажылывыстың төвүнге тургузуп, эргелеп башкарарын болгаш планнаарын, структура болгаш инвестиция политиказын эде тургузуп, организастыг, сагылга-чурумнуг болур чорукту чер болганга бедидип, ажыл-чорудулганың стилин үндезинниби-биле эжиждер болза, өзүлдениң темпилерин боттуу-биле дүргедедир соруглага чер-ле күүсеттинип болур аргалыг дээрзин онзалап демдеглээн.

СЭКП-ниң ам болур XXVII съездизи чурттуң хөгжүлдезинге чугула үе-чада болуру чугаажок. ооң үжүр-дүзазы чугаалажып көөр кылдыр киирер айтырыгларның бирги чергелиг чугулазы-биле, үениң характери-биле, ниитилелдиң мурнунда тургустунуп турар соруглаларның чаазы болгаш улуг хемчээлдии-биле тодаргайлаттынар, ол чорук партияның съезд мурнундагы бүгү ажылынга онза үжүр-утканы киирип, айтырыгларны болгаш соруглаларны ханы угаазылап көөрүн, дидим шиитпүзөлээшкиннерни болгаш шалыпкын ходелиишкиннерни негеп үүр-дээрзинге Пленумга онзалап демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткелдиң үезин партияның хаінывышкынныг болгаш янзыбүрү талалыг ажылының —политиктиг, экономиктиг, организаковы, идей-теоретиктиг ажылының үезин болур деп, СЭКП ТК-ниң Пленуму демдеглээн.

Бистиң республиканың коммунистери, бүгү ажылчы чоннары СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, Пленумга эш М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг соруқ киришкин-биле утказын. СЭКП ТК-ниң Пленумунуң шиитпирлерин, ол ышкаш «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдыбиле тодаргайлаттынган соруглаларны боттандырары бүгү эвеноларга, бүгү дээнделдерге, бүгү партия болгаш күруне, хөй-ниитин организацияларының, бистиң бүгү кадрларывыстың организакчы болгаш политиктиг ажылын күштелдиреринге негеп турар.

Бөгүн бистиң ажылывысты СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелделериниң туруштарындан аналиэтеп база үнелевишаан, таварымчалыг чамдык түңнелдер-биле чергелештир, республиканың социал-культура амыдыралының, экономиказының хөгжүлдезинде шиитпирлеттинмээн айтырыглар, бергелер болгаш четпестер ам-даа хөйүн демдеглээр ужурлуг бис. Үлетпүрүңүң, калитал тудугнуң, агроүлетпүр комплекизинниң, ачы-дуза чедирилгезинниң, культураның, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, өске-даа адырларның хөгжүлдезинің үлам бедик темпилерин хандырарынга ажыглаттынмаан улуг курлавырлар үзүр.

Республиканың үлетпүрүнү хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни сөөлгү чылдарда боттандырганы билдингир болгай. Он бирги беш чылдың дөрт чылдарының дургузунда үлетпүр-будуруглге фондулары 14,6 хуу улгаткан. Күш-ажылдың будуруқчулүү 9,8 хуу бедээн. Чыл планнарындан ажыр үлетпүр продукциязын 9,9 млн. рубльге сайгарган. Ынчалзажок чамдык эң чугула көргүзүглер талазы-биле беш чылдың онаалдаларын үлетпүрде күүсеттинмейн турар. Эрткен дөрт чылдарда үлетпүр будуруушкунуңүң хемчээлиниң талазы-биле беш чылдың онаалдаларындан хожудаашкын 11 млн. ажыг рубль, ооң иштинде В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта—10 млн. рубль, «Тудуг кезектери» комбинатта — 2 млн., эът комбинаттарында—5,5 млн. рубль болган. Чыып эптээр демир-бетон, тудуг түүйбузу, даг-дүгү, мебель будурер, тудуг ыяжы белеткээр болгаш продукциянның өске-даа төвирлериниң талазы-биле беш чыл онаалдаларын күүсеттинмейн турар.

Транспорт будурүлгелериниң ажылында улуг четпестер бар. Ниитн ажылгалдың автомобиль транспорту чүк сөөртүр телазы-биле улус ажыл-агыйының хереглелиин долузу-биле хандырбайн турар. Автомашиналарны ажыглаарының коэффициентизи куду, оларның анаа турар чоруу хөй. Ол ышкаш автомобиль болгаш агаар транспорту-биле пассажирлер чедирери база долузу-биле хандыртынмайн турар.

Капитал тудугда бергеларни болгаш четпестерни дыка шүүлпеп чайладып турар. Тудуг организациялары чылдың-на дыка хөй түңнүт капитал салыышкыннарын чедир ажыглаваас болгаш кол фондуларны ажыглалга киирер планнар күүсеттинмейн турар. Беш чылдың дөрт чылының иштинде оларны барык 200 млн. рубльге чедир ажыглаваан болгаш капитал салыышкыннар планы чүгле 80 хуу күүсеттингеи. Керээ-биле ажылдаар тудуг организациялары бараанныг тудуг продукциязының талазы-биле планны чүгле 63 хуу үлгаткан. 194 муң дөрбелчин метр чурттапга шөлүн, школа назы четпээннерниң 1429 оюттуг албан черлерин, 133 орунныг эмнелгелерни болгаш өске-даа тудугларны ажыглалга киирбээн.

Тудугларның хөй кезиниң тудуунуң херек кырында үргүлчүлели норма ёзугаар хуусаалардан ажып турар. Ооң түңнелинде доостунмаан тудугларның хемчээли бо чылдың май 1-ге чедир кызырылбаан болгаш 140 млн. рубль ажыг түңге деңнежип турар. Садыг министерствозунуң болгаш Күргандырылганың базалар-, көдээ ажыл-агый техникумунуң, Уш-Белдирде аэропорттуң немелде тудуглары, «Кызыл тараачын», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарда мал комплекстери болгаш өске-даа тудуглар дыка үр кылдыныл турар.

Беш чылдың мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле дөрт чыл планнарын республика күүседипкен. Ынчалза-даа ниитизи-биле көдээ ажыл-агыйны, агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринде улуг четпестер бар боол турар.

Дыка хөй районнар болгаш совхозтар беш чылдың даалгаларындан улуг хожудаашкынны болдурган. Мал ажылының продукциязын күрунеге садар программазын Бай-Таига, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем, Каа-Хем, Эрзин районнар болгаш 40 совхозтар күүсетпээн.

Шээр болгаш мыйыстыг бода малдың баш санының кудулаашкыны онза дүвүрээшкинни болдуруп турар. 1980 чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге, бо чылдың май 1-де байдал-биле алырга, совхозтарга хөй-ашкүнүң баш саны 54 800 башка, мыйыстыг С. з малдың — 2515 башка, ооң иштинде инектиң — 1445 башка эвээжээн. Малды немей эстүрериниң көргүзүглери кудуваан, малдың хораар чоруу хөй.

Чер ажылынга ооң зоналар айбы-биле системаларын оожум болгаш долу эвес ажыглап турар, көдээ ажылгай культураларын индустриалдыг болгаш интенсивтиг технологиялар-биле эстүрерин шиңгээптейн турар болгаш суггаттыг черлерни эвээш ажыктыг кылдыр ажыглап турар. Совхозтарның хөй кезии карылгалыг ажылдап, оларның экономиказының байдалы кошкак боол турар.

Республиканың улус ажылагыйының өске-даа адырларында улуг четпестер бар.

Съезд мурнундагы амгы үеде бар боол турар четпестерниң үндезин чылдагаанныңын ханызы-биле илередирин, будурүлге, организация, совхоз бүрүзүнде ажыл-херектерниң байдалын бүгү талалыг өөренип көөрү, хожудап, туралларже кичээнгейни күштелдирери, оларның хожудаашкынны үзүтквариига, ажылдың улам бедик түңнелдерин чедип алырына дузалаары принципиалдыг чугула боол турар.

Бир эвес организас-экономиктиг болгаш социал курлавырларны ажыглалга киирер болгаш бирги эзлчегде, кижи бүрүзү боттарының ажылдаар черинге ак сеткилдиг, долу күш-биле ажылдаар, организастыг болгаш сагылга-чурумнуг болур чорукту херек кырында хандырар болза, ажыктыг түңнелдерни дыка дүрген ол болурун СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунга айытқан деп, Г. Ч. Ширшин үлемчылаан.

Партия, хөй-ниитн организацияларының, удуртқучуларның боттарының коллективтеринге корум-чурумну эки тургускаш, аңаа үндезилээш, эки сөөлгү түңнелдерни чедип ап турарының үлегер-чижектерни бистө эвээш эвес.

Элээн каш ындыг чижектерден көргүзейн. Организаччы болгаш кижизидикчи ажылды үлам эжиктикеннинің, даанырган ажыл-херек дээш кижилерден негелдени күштелдиргеннинің түңнелинде, «Тыва автотранстың» № 2 АТБ-зинге бо чылдың дөрт айларының иштинде ажыл шагы үзүп, прогул кылыр чорук 70 хуу кызырылган болгаш ооң ачызында чүктер сөөртүүнүң хемчээли 40 хуу, күш-ажылдың будуруқчулүү — 10 хуу улгаткан. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бөдүүн руда арыглаар цехинің № 1 эзлчээнде бо чылдың дөрт айларында ажыл шагының чидирими 35,9 хуу эвээжээн, 1984 чылдың чогуур үезинден 16 хуу хөй сорттуг даг-дүгүн ол үе иштинде арыглап кылган. «Тиилелге» совхозта арагалаашкынга, прогулдаашкынга, сагылга-чурум чок чорукка удур доктаамал демиселди чорудуп турар. Ол демисел ооң будурүлге хереқтеринге эки салдарын чедирген. Ында дөрт чыл иштинде ниити продукция будурери 1,8 катал, күш-ажылдың будуруқчулүү — 54 хуу бедээн. «Торгалыг» совхозта сөөлгү чылдарда күш-ажылдың сагылга-чуруму эжиктээн. Бо чылын аңаа күш-ажылдың будуруқчулүү 16 хуу бедээн, 332 муң рубльдиң арыг орулгазы алдынган. «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелиндэ, эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге, бо чылдың дөрт айларында ажыл шагының чидирими 67 хуу кызырылган, күш-ажылдың будуруқчулүү 33,8 хуу бедээн, күүсеттинип турар тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли ажылчыннарның саны 5 хуу эвээжеже-даа, 27,4 хуу улгаткан. Кызылдың даараныпга фабриказында, «Тыва кобальт» комбинаттың руднигинде, Тываның электри четкилеринде болгаш өске-даа коллективтерде сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажылды кылып чорудуп турар. Сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту быжыглаары дээш демиселдиң шупту коллективтерде ынчаар идепкейлиг чоруттунмайн турарын чугаалаар ужурлуг. Республиканың ниити улус ажыл агыйын алгаш көөргө, 1984 чылда ажыл шагының чидирими 10 муң ажыг кижи-хүнү болган. Үлетпүргө 28 муң кижихүнү, ооң иштинде ажыл шагы үскенининден 15 муң кижи-хүнү чидириглиг болган. Тудугга ажыл шагының чидирими 31 муң кижи-хүнү, ооң иштинде ажыл шагы үскенининң чылдагаанывиле 16,4 муң кижи-хүнү чидириглиг болган. 1984 чылда ажыл шагының чидирининң үржүндэн 2 млн. рубльдиң үлетпүр продукциязын чедир албаан, 1,9 млн. рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир күүсетпээн. Совхозтарга прогулдаар болгаш будун хүннерде аңаа турар чорук 29 муң ажыг кижи-хүнү болган. Садыгның болгаш амыдырал хандырылга албан черлерининг будурүлгелеринге 1984 чылда ажылдап турарларның барык бешкизи-ле күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн.

1984 чылда Шуурмактың ыяш белеткээр черинге ажылдап турар кижи бүрүзү ортумаа-биле 17,5 ажыл хүнүн, «Россия» совхозка—12 ажыл хүнүн прогулдап үскен боол турар. «Тыва тудуг» трестe, ССРЭ-ниң Энергия министерствозунуң № 2 болгаш 3 КМК-ларында, Амыдырал хандырылга министерствозунуң ТСЭ-зинде болгаш оон-даа аңгы хөй-хөй будурүлгелерде, организацияларда ажыл шагының хөй чидирими болдурган.

Ажылдан хөй кижилер озалдап, ажыл хүнүнде хууда херээн кылып турары, ажылдаар черлеринге арагалаар таварылгаларның барын будурүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге чоокта чаа чоруткан рейд болгаш тыналдалар көргүскен. А чамдыкта ол бүгүнү тускай демдеглеевейн, он талазы-биле хемчеглер албанду турар. Шак ындыг салдынчак болгаш сагылга-чурум чок чорук экономикага улуг когаралды, күш-ажылчы коллективке сандоралды чедирип турар. Чамдык удуртқучулар аңаа удур шыңгыы хемчеглерни алырының улуу. харын даа ындыг байдалдарны чажырарын оралдажып турар.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң антыышкыннарынга дүүштүр партия комитеттери, партия эге организациялары бүгү күш-ажылчы коллективтерни, хөй-ниитнин сагылга-чурумну быжыглаарынче, организастыг болгаш корум-чурумнуг чорукче шиитпирлиг-биле көдүрер, хөөйлүжудулга актыларын долу күш-биле ажыглаар херек. Күш-ажылчы участок бүрүзүнге чалгаа кижилер, арагачылар, ажыл шагы үзер кижилер-биле эптеш чок болуруындыг байдалды тургузар херек. Ону чер болганга чедип ап болур, ынчангаш ону боттандырарынга күзелдиг, сорукчур болгаш кызымаккай чорукту көргүзер херек.

Чиг этти, оттулар үүлдү, четчелээшкин кылыгларын, автотранспорт-биле хандырылганы, өске-даа ажылдарны өйшаанда болгаш шынарлыг чорудары — сагылга-чурумнуг болгаш харыысалгалыг чорукту чугула талазы болуп турарын СЭКП ТК-ниң Пленумунга айытқан. Бистe бо талазы-биле четпестер хөй. Республиканың үлетпүрү дөрт чылдарда беш чылдың планындан тудуг түүйбузу будурер талазы-биле 38,4 миллион кезекти, чыып эптээр демир-бетон кылыгларны — 26,6 муң куб. метрин, төм иштерни — 30

(Уланчызы 2-ги арыңда).

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫН АЖЫГЛАЛГА КИИРГЕН

«Тыва көдээ тудуг» трестиң № 741 көжүп чоруур механизастаан колонназының коллективи эрткен 4 айларның планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен. 992 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир күүсеткен. Совхозтарга прогулдаар болгаш будун хүннерде аңаа турар чорук 29 муң ажыг кижи-хүнү болган. Садыгның болгаш амыдырал хандырылга албан черлерининг будурүлгелеринге 1984 чылда ажылдап турарларның барык бешкизи-ле күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн.

1984 чылда Шуурмактың ыяш белеткээр черинге ажылдап турар кижи бүрүзү ортумаа-биле 17,5 ажыл хүнүн, «Россия» совхозка—12 ажыл хүнүн прогулдап үскен боол турар. «Тыва тудуг» трестe, ССРЭ-ниң Энергия министерствозунуң № 2 болгаш 3 КМК-ларында, Амыдырал хандырылга министерствозунуң ТСЭ-зинде болгаш оон-даа аңгы хөй-хөй будурүлгелерде, организацияларда ажыл шагының хөй чидирими болдурган.

Ажылдан хөй кижилер озалдап, ажыл хүнүнде хууда херээн кылып турары, ажылдаар черлеринге арагалаар таварылгаларның барын будурүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге чоокта чаа чоруткан рейд болгаш тыналдалар көргүскен. А чамдыкта ол бүгүнү тускай демдеглеевейн, он талазы-биле хемчеглер албанду турар. Шак ындыг салдынчак болгаш сагылга-чурум чок чорук экономикага улуг когаралды, күш-ажылчы коллективке сандоралды чедирип турар. Чамдык удуртқучулар аңаа удур шыңгыы хемчеглерни алырының улуу. харын даа ындыг байдалдарны чажырарын оралдажып турар.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң антыышкыннарынга дүүштүр партия комитеттери, партия эге организациялары бүгү күш-ажылчы коллективтерни, хөй-ниитнин сагылга-чурумну быжыглаарынче, организастыг болгаш корум-чурумнуг чорукче шиитпирлиг-биле көдүрер, хөөйлүжудулга актыларын долу күш-биле ажыглаар херек. Күш-ажылчы участок бүрүзүнге чалгаа кижилер, арагачылар, ажыл шагы үзер кижилер-биле эптеш чок болуруындыг байдалды тургузар херек. Ону чер болганга чедип ап болур, ынчангаш ону боттандырарынга күзелдиг, сорукчур болгаш кызымаккай чорукту көргүзер херек.

Чиг этти, оттулар үүлдү, четчелээшкин кылыгларын, автотранспорт-биле хандырылганы, өске-даа ажылдарны өйшаанда болгаш шынарлыг чорудары — сагылга-чурумнуг болгаш харыысалгалыг чорукту чугула талазы болуп турарын СЭКП ТК-ниң Пленумунга айытқан. Бистe бо талазы-биле четпестер хөй. Республиканың үлетпүрү дөрт чылдарда беш чылдың планындан тудуг түүйбузу будурер талазы-биле 38,4 миллион кезекти, чыып эптээр демир-бетон кылыгларны — 26,6 муң куб. метрин, төм иштерни — 30 түңнели, 4 айларның планын Шойдар-оол Күжүгеттиң бригадазы 200 хуу, Кертик-оол Ооржактың 195 хуу күүсеткен болгаш Кылаң-оол Ооржактың, Чамыян Куш-оолдуң удуртқан бригадалары база эки ажылдаанналр.

Бызанчы-бетонщик Николай Монгуш, суугу салыкчызы Шырып Хөөвээ, штукатур Мерген Доңгак болгаш оон-даа өскелер социалистиг чарышка мурнап, хүн нормазын ажыр күүседип турар.

М. ООРЖАК.

КЫСКА ХУУСААДА

«Сосновка» дүржүлга-будурүлге ажыл-агыйының бригада керээзи-биле ажылдап турар № 3 хөвү бригадазы 4247 гектар тарылга шөлдүг. Бригаданың кежигүннери ооң 3416 гектарынга тараа культураларын тарыыр болгаш бир гектардан-на 14,8 центнер дүжүттү ажаал алыр соруглалыг.

Шөлдерни тарамык чыдар, кургаг хөвү зоназында болзаааа, кызымак коллектив бедик дүжүттү өстүрүп ап келген. Олар бо чылын база-ла чаагай дүжүттү алырының магадылалын тургузар дээш часкы хөвү ажылдарынче организастыг, эки белеткелдиг кирип, шын базырыышкынын беш үн дургузында дооскан. Андарган черлерде миннералдыг чемнишчидиягелери төккен. Бригадада беш-беш К-700-тер болгаш «Беларусьтар» база«Т-150» маркалыг бир трактору быжыглаттынган. Олар хөвү ажылдарынга хынамчалыг белеткенгеннер.

Бригаданың кежигүннери моом мурнунда чылдарда боттарының дүржүлгазын натаптап, часкы тарылганы маннын баштайгы үннеринде эгелээш, кыска хуусаада доозарын шиитпирлээн. Ынчалза-даа бедик темп-биле катай ажылдың шынары бедик болуруун чедип алырын ында утпайн турар. Ол дугайында сагыш салыышкынны бригадирден эгелээш, эдиичи-слесарьга чедир кижи бүрүзү кичээнгейге алган ажылдап турар. Механизаторларда хөй чылдарда үн бригаданың кежигүннери болуп келген хөөчүн, дүржүлгалыг трактористер эвээш эвес. Оларның чоокээнге Анай-оол Сарчак, Александр Зелин, Пётр Пименов оларны бригадир Александр Фёдорович Горбанюк чоргаарал-биле адаар. Ында тракторист Владимир Крайнов дагдыныкчылардан дудан чок ажылдап, үн үлүүн доктаамал 120—130 хуу кылдыр ажыр і. седип келген.

Бригада бо хүннерде кызыл-тастың «Мироновская-88» болгаш «Саратовская-29» сорттарын тарып турар.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: хөөчүн механизаторлар А. Зелин биле А. Сарчак.

Н. БАЗЫРЫҢ фотозу.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

[Уламчызы. Эгези 1-ги арыында].

муң эжешти, мебельди — 306 муң рубльге, эске-дээ продукциязы чедир бүдүрбейн, хомудаан. Ол бүгүнү бүдүрүлгелерге, совхозтарга, тудугларга болгаш садыг четкилеринге фонд ёзугаар чедир бербээн. Продукция сайгарылгазының хемчээлиниң талазы-биле план көрдүнген онаалдаларны ёзугаар алырга, дөрт чылдарда 95 хуу, бо чылдың дөрт айларында 97,5 хуу күүсеттинген. Продукцияны чорудуп бээрининг онаалдаларын 19 бүдүрүлгелер, азы оларның ниити семиның 42,2 хуузу күүсетпээн.

Бисте фонд чүрүмүн бөгөй сагып турарывысты шүүт чугаалаза чогүүр. Республиканың бүдүрүлгелериниге, организацияларынга, совхозтарынга чыл бүрүде көрдүнген фондулардан ажыр 40—50 муң тонна хөмүр-дашты чүдүрүп берип турар. Чүгле бо чылдың бирги кварталында безин «Тыва көдээ тудуг» трест 2,3 муң тонна хөмүр-дашты, Сельхозтехкурком — 8,2, Суг ажыл-агый министерствозу — 2,2, «Тыва автотранс» каттыжыышкын — 4,4 муң тонна хөмүр-дашты фондудан ажыр алган. Фондуда көрдүмээн түүйбүнү, дилиг материалдарын, демир-бетон кылыгларны үндүрүп бээр чоруктарны болдуруп турар.

Дериишкиннерни ой-шаанда эвес болгаш четче эвес чорудуп берип турарындан хөй объектилерни үр үеде тудуп база узуун хуузаада ара каап турар. Чижээ, Кызылда автоматыг телефон станциязы, Ак-Довурак ТЭС-те № 7 котёл, Чаа-Хөл суурда котельная, «Улуг Октябрь» совхозта уредээн ярыглаар комплекс, «Улуг-Хем» совхозта имек кажаазы дээн ышкаш эске-дээ объектилер дүгайын чугаалаан болгай бис деп, илеткелчи уламчылаан.

Чонның өөнү-төрөөгүзүн ынчаар көөр чорук-биле моон соңгаар эптежип болбас. Партия, совет, ажыл-агый, административтиг органнар, хөй-ниити организацияларны канналганың болгаш хумагалалдың чүрүмүн быжыглаар талазы-биле ажылды хүн бүрүде, кызымаккай чорудар үзүрлүг. Социалистиг өөнү-төрөөгүнүн камгалаарывыс, чиг эттиг, одаага-энергия болгаш эске-дээ материалдарны, сөөлгө курлавырларын камналгалыг, ажыктыг кылдыр ажыглаарывыс херээн бүдүрүлге болгаш тудуг бүрүзүнге, совхоз болгаш организацияга бүрүзүнге шыгыы корум-чүрүмбиле тургузар үзүрлүг. Материалдыг бүгү үнелиг күүлдерни бүрүн-четче болгаш шын ажыглаары дээш түс-түс кижилерден, ооң-биле кады хоойлу-дурум ажылдакчыларындан негелдээн СЭКП ТК-ның Пленумунга айыткының ёзугаар шыгыырадыры эргежок чугула. Ол дээш удуртукчулар хууда, ооң-биле кады материалдыг-даа харыысалганы чүктээр үзүрлүг.

Улус ажыл-агыйның интенсификаставарының, мөөнөттүнгөн күштерни эң ажылдарының кол стратегтиг бызазы кылдыр партия, эртем-техниктиг депшилгени үндезинни-биле шапкынчыдарының соруглазын бирги эдлегде салып турар. «Революстуг бүрүнгаралаашкыннар — принциналдыг чаа технологтуг системаларже, амгы үеник эң-не хөй ажыктыг бээр сөөлгү чаа техниказынче шилчиишкин негеттинип турар» — деп, эш М. С. Горбачев чугаалаан болгай.

Республиканың улус ажыл-агыйының адырларында кол-кол бүдүрүлге фондулары доктаамал чаартыныл, бүдүрүлгеге ажылдарны механизаставарын болгаш автоматчыдарын боттандырып, бүрүнгаар депшилгелиг технологиязыны ажыглап турар. Бо чылдың дөрт айларының иштинде улус ажыл-агыйынга бүдүрүлгени механизастаар, дериилгелерни чаартыр, мурнакчы технологияны ажыглаар талазы-биле 1300 ажыг хемчеглерни боттандырып чоруткан. «Тыва даг-дүгү» комбинатка үчүге 1984 чылда техниктиг чепсегленишкинге 1,2 млн. ажыг рубльдү чарыгдаан. «Каа-Хем» разрезинде эргижээн дериг-керекселдерни амгы үеник чаа үүлдери-биле солуп турар.

Кызылдың ТЭС-зинде улам улуг күштүг котёл агрегаттарын тургусканы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2 катаа бедидеер арганы берген. Совхозтар улуг күштүг, улам хөй санныг тракторларны ап турар. Тудуг организацияларны улам улуг бүдүрүкчүлүг техниканы ажыглап турар апарган деп, Г. Ч. Ширшин демдеглээн.

Чамдык адырларда эртем-техниктиг депшилге оожум, быдаргай хемчеглер-биле боттанып турарын айтыр херек. Үлетпүрде дыка хөй бүдүрүлгелерде механизастаттынган шуушторуунга шүгүмнары, комплекстиг механизастаттынган участоктар болгаш цехтер чок боол турар. Оя ылаңгыя чурт болгаш ашчем үлетпүрүнүң, тудуг индустриязының, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелеринге онза хамаарыжып турар. «Шагонарташтстройге, «Тыва көдээ тудуг» трестерде, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкында тудугларда шеверлел ажылдарын колдуунда-ла норма-комплекстерни ажыглаайн кылып, бичче механизациялыг чепсектерин бөгөй ажыглап турар. Амгы үеде совхозтарда ажылдакчыларның 30 хуузу ажылды холбиле кылып турар, инектерни саары болгаш суттарары 69 хуу, өдөк ярыглаары —50 хуудан эвээш механизастаттынган боол турар. Улус ажыл-агыйының адырларында саналга техниказын оожум шилгээдип ап турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелдээлеринге дүүштүр улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени дургедеэдир талазы-биле хемчеглер комплекизин ажылдап кылгаш, боттандырып чорудар үзүрлүг бис. Ооң-биле кады бүдүрүлгени чаа механизмнер болгаш машиналар, дериилгелер-биле чепсеглээринче, улуг күш үмер ажылдарны механизастаарынче бирги эдлегде кичээнгей салыр үзүрлүг деп, илеткелчи чугаалаан.

Эртем-техниктиг депшилгени хөгжүдери инженер кадрлар белеткээрин эжиидерин, оларның, ооң ат-алдарын бедидеерин негеп турар. Амгы үеде республиканың улус ажыл-агыйында 25,5 муң спецналистер болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар ажылдап турар. Ол ээвээш эвес күш-тур, ынчалза-даа олөр ам-даа чедишпейн турар. Амгы үеде транспортта болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринде инженер албан хүлээлгелериниң 35—40 хуузун практиик кижилер эзлеп турар. Көдээ ажыл-агыйда 357 инженер албан-хүлээлгезинде дээдэн эртемниг үүлге 50 кижи ажылдап турар. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның ажылдан үнер-киреер чоруу хөй. Үлетпүрде, харылзаада болгаш транспортта оларның ажылдан үнер-киреер чоруу чылда 12 хуу боол, тудугга чылдың-на инженер-техниктиг ажылдакчыларның 16 хуузу, көдээ ажыл-агыйга— 19 хуузу солчуп турар.

Улус ажыл-агыйын моон соңгаар-дээ улам хөгжүдери, эртем-техниктиг депшилгени дургедедири инженер-техниктиг кадрларның санын дыка көөрүдедирип болгаш оларны белеткээрининг шымарын эжиидерин эң чугула практиктиг сорулгаларның бирээзин кылдыр салып турарын көрүп турар бис. Бөш удур санаашкынны өзугаар алырга, он ийиги болгаш он ушку бөш чылдарда инженер-техниктиг кадрларга негелде 50—60 хуу үлгедыр. Оларны белеткеп алырының үндезиннери кайдал? Хамыктың мурнунда республиканың өөредилге черлериниң ажыглаар долузу-биле ажыглаар апаар. Аныяктарны өске хоорайларда дээди өөредилге черлеринче хөйүү чорудар херек. Эргежок чугула социал-амыдырал байдалдарын тургузуп тургаш, республикага спецналистерни бызыглаары дээш бүгү үүлдерни кылыр. Бистер инженер-техниктиг ажылдакчыларның ажылын ажыглаарын эжиидеринче доктаамал саглыш салыр, оларга таварышпас хүлээлгелерни күүседириндеп, ылаңгыя хөдырылга ажылдаарын кылырындан, оларны хостаар үзүрлүг бис. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, специалистерниң ролюн бедидеринің айтырыглары партия болгаш совет органнарының доктаамал контролюнга турар үзүрлүг деп, илеткелчи айыткан.

Эртем-техниктиг депшилгени дургедедири болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын улгаттырары продукцияның шынарын шиитпирлин-биле эжиидеринден чарылбас холбаалыын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга айыткан. «Бистиң бөгүнгү лозуңгуус — шынар болгаш база көтөп шынар боол турар»—деп, эш М. С. Горбачевтүң илеткелиниге демдеглеттинген.

Республиканың дыка хөй бүдүрүлгелеринде бүдүрүп үндүрүп турар продукциязың шынары ам-даа куду боол артпышаанын чугаалаар херек. Стандарттар болгаш хемчээр техника лабораторизязының түүнелдерини ёзугаар алырга, 1984 чылда үүгле шилилгге хыналданы кылгаш, 456 муң түүйбүнү, 954 кубометр шала манзазын, 60 кубометр дилиг материалдарын, 900 дөрбелчин метр ажыг чөзээм кылыгларны үрей кылдынган деп сенээн.

Бүдүрүлгениң социал-культуреның объектилеринде, чурттаалга бажыңнарында тудуг ажылдары куду шынарлыг кылдынып турар. Совхозтар куду шынарлыг продукцияны сайгаргамындан хөй карылгалыг боол турар. Хөмүр-дашты, хлеб-булка кылыгларының, сүт продуктуларының, чонның хереглел бараанарының багай шынарынга хомудалдар ээвээжөөйн турар. Көдээ ажыл-агый техниказының, автомобильдериниң, янзы-бүрү дериилгелериниң септелгезиниң шынарын ам-даа эжиидери негеттинип турар.

Бо бүгү дүвүрээзиниңиг фактылар-дыр. Кылын турар продукцияның болгаш бүдүрүлге ажылдарының шынарын бүгү хемчеглер-биле бедидер талазы-биле шыңгыы хемчеглерни ыык бодап тургаш, боттандырып чорударывыс эргежок чугула боол турар-дыр. Бистиң бүгү кадрларывыс шынар айтырыын үзе шиитпирлээш, сан талазы-биле айтырыгны база шиитпирлеп болур, ол дээрге, болза амгы үеник техниказынга чурттуң хереглелдерин, Көдээ ажыл-агый министерствозу чедип алыр болгаш ажылдың эрги арга-методтарындан уштунары чугула. Ажылдың эчис түүнели дээш, бүгү курлавырларны чеп ажылгаары дээш түс-түс кижилерден негелдени бедидеерни партия, совет органнар чедип алыр болгаш ажыл-агый бүрүзүнге таарымчалыг байдалды тургузары чугула. Бүдүрүлгени сайзырадыр айтырыгларны улам тодаргай, хөй болгаш мергежилдин-биле шиитпирлээрин, агроүлетпүр комплекизин удуртурун ниитизи-биле эжиидерини, ооң адырларының аразында харылзааны чогумчалыг таварыштырарын, багай ажылы дээш салдар чедирериниң санээе-экономиктиг аргаларын калбаа-биле ажыглаарын республиканың агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели чедип алыр үзүрлүг.

Коллективтиг сад болгаш огород ажылын сайзырадыры чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын эжиидериниң неменде үндезинни болуп турар. Амгы үеде республикада 11 сад-огород эштежилгези организастатынган, оларда 2852 өг-бүле кирип турар. Коллективтиг садтарга 133 гектар чернн тускайлаан. Респотребсоюзтуң белеткелчилери сад ажыл-агый эштежилгелериндеп 80 тонна эттти, 11 центнер ары чигнрин, 29 муң кезек дагаа чуургазың, 79,8 центнер ногаанны, 46 центнер чимистн, 38 центнер бахнн культураларын садып алган.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининг ачаа хамаарышкан доктаалын ёзугаар сад болгаш огород ажыл-агыйын улам ыңай сайзырадыр хемчеглерни ап боттандырар, ооң-биле кады дача бажыңнарын төнчүдүп белеткээринче, сад участоктарын планнаарын хандырарын организастаарынга, тарып олуртур болгаш өске-дээ материалдар-биле хандырарынче, көдээ ажыл-агый продукциязының артыкшылын садарын таварыштырарынче сагыыш салыр үзүрлүг.

Чурттакчы чонның үлетпүр барааннарынга болгаш ачы-дузаа чедирилгезинге негелдезинн улам долу хандырарынга кызыр чүүлдер ам-даа хөй. Садыгның болгаш амыдырал хандырылганың материал-техниктиг баазазы сөөлгү чылдарда быжыккан, дугурушканын ёзугаар ортек-биле садып алган көдээ ажыл-агый продуктуларын садары калбаргаң. 1981—1984 чылдарда садыг организациялары рынок фондузунга немештир аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарын 15,4 млн. рубльге садып алган.

Садыгны улам ыңай сайзырадырының болгаш экижидерининң күрлавырлары чедир ажыглаттынмайн турар. Бөш чылдың эрткен үезинде республикада бараан сөөрылгазының планы ниитизи-биле 3 млн. рубльге чедир күүсеттинмээн. Респотребсоюзта хожудаашкын улуг, хереглекчилерниң 20 ниитилелинден 13-үң планын күүсетпээн. Садыг организацияларны рынокту чаартынган конъюнктуразын ёзугаар боттарының ажылын эдс тургуспайн, рынок фондуларын долу ажыглавайн, чонның хереглел бараанарын болгаш культураамыдырал хереглелиниң бараанарын бүдүрерин элээн көөрүдедир үзүрлүг үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылынга салдар чедирбейн турар, бараанарның ассортиментизин калбартып, ооң шынарын эжиидерин чедип албайн турар.

Бараанарны үүрмектеп садары-биле холбашкан ачы-дузаа чедирилгезинге идепкейжидерин, дидим болгаш тывынгыр болурун садыг ажылдакчылары чедип алза чогүүр. Калбак хереглелдиң хөй бараанарны магазиннерге чок болгулаар, ооң чылдагааны чагыгларны таварыштыр книрбезинде азы чонның бараанарга хереглелин эки өөренип көрбейн турарында. Консервалар, эзиртпес суксуннар, кондитер болгаш булочка кылыгларын бүдүрүп үндүрерин көөрүдедир, бойдустуң байлактерын улам долу ажылгаарын хереглекчилер кооперациязы долу ажылгаайн турар.

Ниитининң чемненилгезининң бүдүрүлгелериниң багай ажылы-биле эптежири берге. Кулинария кылыгларын, чартык фабрикаттарны, пирожкилерни, булочка кылыгларын эң-не эвээштн кылып турар, белеткеп турар блюдоларның шынары багай.

Чонның амыдырал хандырылгазын улам эжиидери чугула. Беш чыл планын ёзугаар ачы-дузаа чедирериниң хемчээлиниң планы дөрт чылда 540 муң рубльге чедир күүсеттинмээн, ооң иштинде Чонның амыдырал хандырылга министерствозу — 1,1 млн. рубльге чедир күүсетпээн. Амыдырал хандырылга албанында четпестер дыка үр үе дургузунда чайлаттынмайн келген. Чагыглар күүселдезининң хуусазы бо-ла үстү бээр чоруктар бар, амыдырал хандырылга ачы-дузазын алыр дээн чурттакчылар хөй үенн база чидирип турар. Ыракузакта суурларның чурттакчылары база малчыннар, районнар төптеринде чурттакчыларга деңнээрге, ачы-дузаны эвээштн ап турар. Бо хүннерде хоорайжылярныңнга деңнээрге, көдээниң чурттакчылары ачы-дузаны 2,2 катаа эвээштн ап турар дең, илеткелчи уламчылаан. Телевизорлар септээринің, хөптн хнмнктиг арга-биле ашгаварының болгаш будуурунуң шымарынга хамаарышгыр хомудалдар хөй, гостиницаларда, автостанцияларда, аэропорттарда хандырылганың культуразының деңнели чевыс. Партия болгаш совет органнар, министерстволар болгаш ведомстволар бо бүгү айтырыгларны үлам тодаргай, хөй ёзугаар шиитпирлээрн хөнү болгаш тодаргай шиитпирлээр үзүрлүг. Республикага чонның хереглел бараанарын будуреринің эвээжиидер талазы-биле комплекстиг программа ажылдап кылдынып турар. Мебельди, даараныгга кылыгларын, культура-амыдырал база ажыл-агый бараанарын кескүзүү-биле хөйнү будуреринің, ол ышкаш амыдырал хандырылганың хевирлерин көөрүдедирин ында керген. Ук программаны чоокку үеде СЭКП обкомугга болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып көөр.

Ниитилелдиң болгаш кижи бүрүзүнүң амыдыралынга кол черни кадык камгалал болгаш улус өөредилгези ээлээр дээрзин СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга демдеглээн. Бөгүн бистиң мурнувуста улуг-улуг сорулгалар салдынган.

Кадык камгалал министерствозунга, ооң чер-черлерде органнарынга, Аптека эргелелинге, партия комитеттеринге, совет органнарга чонның кадык камгалалын эжиидер айтырыгларны комплекстиг көөрүп, кадык камгалалдың материал-техниктиг баазазын, чонның медицина хандырылгазын, чурттакчыларга эмнер бээрин үндезинни-биле эжиидер хемчеглерни боттандырарын СЭКП ТК-ның Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр эжиидер ужурлуг. Кол киичээнгейни нечатты камгалаварынче салыр херек. Медицина кадрларының харыысалгазын, инициативазын бедидери, медицина албан черлериниң коллективтеринде сагыйга-чүрүмкү быжыглаары, олардан негелдеми күштелдирери чугула.

«Чурттуң келир үезинге канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг школа реформазын эргелээн бис — деп, эш М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга чугаалаан. Салдынган сорулгаларны ёзу барымдаалаан эвес, а бүгү тала-биле көөрүп, өзүп орар салгалдың өөредилгезин, кижизидилгезин, оларны инитилелге ажыктыг күш-ажылга белеткээрин үндезинни-биле эжиидерин ол демдеглээн.

Партия обкомунуң килдистери, хоорюм болгаш райкомнар, Министрлер Чөвүлели, хооррайкүүскомнар, Чырыдыышкын министерствозу, профтехөөредилгe талазы-биле эргелел, башкылар коллективтери, школаларның, профтехучилищелерниң болгаш өөредилге черлериниң партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары өөренип турар аныяктарның өөредилгезин болгаш кижизидилгезин сайзырадыгайдыр, школа реформазын боттандырар талазы-биле хемчеглерни тодаргай болгаш идепкейлиг алыр үзүрлүг. Школачыларның мергежил шилип алырын организастаар ажылда четпестерни шиитпирлин-биле чайладыр, школачыларның ниитилелге ажыктыг, будуруккүлүг күш-ажылын организастаарыбиле холбашкан айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр херек. Бар материал-техниктиг болгаш кадр талазы-биле аргаларны школаларга болгаш профессионал-техниктиг училищелерге дуза чедирери-биле ажыл-агый органнарының ажылгаарын хандырар.

Бо чылдың планнарының күүселдези-биле холбашкан сорулгаларже СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму улуг кичээнгейнни салган деп, илеткелчи уламчылаан. 1985 чылдың планы кандыг-даа эдилге чокка күүсеттинген турар ужурлуг деп айтырыг ынчаар тургустунуп турар дээрзин Пленумга айыткан.

Бо чылдың эрткен дөрт айларында республиканың үлетпүрүнүң 11 бүдүрүлгези продукция сайгарерының планның, 12-зи — ону бүдүрерин, 14-үү — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеерин күүсеттээн. Улаттыр продукциязын бүдүрерининг планы Улуг-Хем болгаш Тес-Хем районнарда күүсеттинмейн турар. «Тудуг кезектери» комбинат дөрт ай дургузунда бүдүрүлгениң чылда хемчээлиниң үүгле 30 хуузун, Одаар үүүл үлеттүр министерствозу — 29 хуузун, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын — 30 хуузун күүсеткен. Продукцияны керээр болгаш чедирилгелер талазы-биле хүлээлгелери-биле сайгарер планның бүдүрүлгелерининг 45 хуузу күүсетпээн.

Бо чылдың январь-апрель айларында чылда ажыглалга киирер программаның кол фондуларының үүгле 8,6 хуузу кииртинген. 8,5 миллион рубльдиң капитал салыышкыны чедир шиитээттинмээн, 22 тудуг организациязы тудуг-монтаж ажылдарының планын күүсетпээн, а 12-зи эрткен чылдың бо үезинден үүгү темпизин кудулаткан. Чамдык тудуг организацияларында куш-ажылдың будуруккүлүүн чавызаткан.

Сүт садарының квартал планы күүсеттинмээн. Эрткен дөрт айларда сүт садары эрткен чылдаазындан 235,8 тонна, мал болгаш куш — 89,3 тонна кудулаан. Күрүнеге сүт садарына хожудаашкынны Таңды район, малды болгаш кушту— Улуг-Хем, Тес-Хем, Бии-Хем районнар болдурган. Эрткен чылдың деңнелиниден мал бажының чидирим 3,9 муң баш хөй болган. Ылаңгыя Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның совхозтары хөйнү чидирген.

Автомобиль транспорту чүүк сөөртүрүнүң доктааттынган хемчээлин бүрүн күүсетпээн, авиабудуурулге, садыг организацияларга планнарын боттандырбаан.

Моон алгаш көөрге, чылды эгелээниимс хирелиг-дир деп, илеткелчи чугаалаан. Дыка хөй адырлар хожудаан, чамдык коллективтер планнарын болгаш хүлээлгелерин күүсетпээн. Чыл төнчүзүнге чедир үүгле чеди ай арткан. Хожудаашкынларны ажып эртер, чылдың болгаш ниити беш чылдың планнарын база хүлээлгелерин чугаа чок күүседир дээш бүгү үүлдерни кылыр херек. Бүгү звеноларга удуртулганың деңнелии бедидер, кужениишкиннерни мөөнээр, куш-ажылчы коллективтерге организекчы болгаш политиктиг ажылды чорудар, кадрларның харыысалгазын шыңгыызы-биле бедидер, организастыг чорукту болгаш сагыйга-чүрүмну быжыглаар, бүгү ажылчы чонларны чарышче хаара тудар херек.

Капитал тудугда хожудаашкынны чайладыры эң кол кичээнгейни негеп турар. Ылаңгыя чурттаалга бажыңнарының, социал-культура объектилериниң тудуунда четпестерни чайладыры чугула. Капитал тудугда байдалды дүргеп эжиидер херек. Чүге дээрге СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининг «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезини дургедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалынга дүүштүр дыка улуг капитал салыышкынны шиңгээдип алыр ужурлуг бис.

Мал ажылынга четпестерни болдурбазы эң чугула сорулга болуп артар. Янзы-бүрү чылдагааннардан мал бажының хораар чоруун арткан үеде болдурбас, алдынган төлдү бүрүн камгалап алыр, чайлаглаашкынче организастыг кирер. Хөй кыргылдазынга эки белеткенир болгаш чедимишкиннинг эрттнрер, ооң соонда одаарларлыг черге семиртир дээш бүгү арганы ажыглаар херек.

Улус ажыл-агыйының эскедээ адырларының коллективтеринің мурнунда шыгыы сорулгалар бар. Амгы үеде колла чүве — бүгү ишчилерни шалыпчы, кужениишкининг ажылче, ажылдың бедик түүнелдерни чедип алырынче мобилизастаары.

Амгы үе-чаданың нарын болгаш улуг хемчээлдиг сорулгаларын чонның үүгле чогаадыкчы чоруунга, оларның бедик угаан-медерелинге, талантызынга болгаш куш-ажылынга дөмнеп алгаш, шиитпирлеп болурун эш М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга айыткан. Улустуң авангардынга коммунистерниң ленинчи партизязы кезээде чоруп келген. СЭКП ТК-ның Пленуму оны барымдаалаш, СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел, партивга ам болур отчёттар болгаш соңгулдалар коммунистерниң идепкейин болгаш харыысалгазын кедуреринге, партийжи хүрээленин быжыглаарынга, партия организацияларының дайынчы арга-шинээн хүштелдиреринге, оларның массаларбиле харылзааларын быжыглаарынга, организакчы болгаш идеологтуг ажылды, партийжи удуртулганың хевирлерин болгаш аргаларын сайзырангайжыдарынга бүгү хемчег-биле идиг кылыр ужурлуун онзалап демдеглээн.

Отчёт-соңгулдалыг кампаниязы бистиң партиэның үндезинни боол турар партия эге организацияларындан эгелээр. СЭКП ТК-ның Пленумунга демдеглээнин ёзугаар алырга, чогум-на оларден эгелеп партиэның политиктиг утказын чидирбес аргалыы, ажылдап өөренирингe күзел дээн ышкаш, ынчаар ажыл-хереким шынарларны негеп турарын СЭКП ТК-ның Пленумунга демдеглээн.

[Уламчызы 3-ку арыында].

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Хуралдарга болгаш конференцияларга партияның соңгулдалыг организмнарының ажылының стилин болгаш аргаларын ханызы-биле анализтээр, олардың чаа составтарын тургузар, чаа күштер-биле четчелээр ужурлуг. Ажыл-херекчи болгаш шалыктың чоруктуң күштелдиреринче, янзы-бүрү хурал-суглаанны, хөй-ле сеазым кырынга шиитпирлер үндүрер чоруктарны кызырарынче, организакчы ажылдарны шүүт-ле кудуку партийжи звеноларга болгаш күш-ажыл коллективтерниң мөөнгээринче углаңыышкынны үргүлчүлээри эргежок чугула боол турар. Отчёттар болгаш соңгулдалар чоруп турар үеде, партия эге организациялыының ролюн бедидериниң дугайында партияның бүгү талааларын ханызы-биле чугаалажып кеөрүнче онза кичээңгейни салыр херек. Партия хүрээлениң бижыглаары, аныяк коммунистерниң идей-политиктиг дадыгыышкыының деңнелин бедидери, партийжи күштерни, ылаңгыя бүдүрүлгенниң шиитпирлиг звеноларынга болгаш хожудавшкынның участоктарга, таварыштыр тургузарын экижидери кичээгейнийң төөнүнге алдынган турар ужурлуг.

Отчёт-соңгулдалыг кампанияның чугула сорулгазы болза Советтерге, профзвилелдерниге, комсомолга, еске-даа хөй-ниити организациялырынга партийжи удуртулганы күштелдирери, ажыл-агыйжы болгаш ниитилел-политиктиг амбыдыралдың бүгү адырларынга оларның ролюн болгаш салдерын күштелдирери болурун эш М. С. Горбачев демдеглээн.

Партия комитеттери отчёт-соңгулдалыг кампанияны массалар-биле харылзааны улам бижыглаарыга, ниитиниң сеная-оналын бүгү талалыг өөренип кеөрүнге, ажылчы чоннарның чагаалары болгаш бидириишкиннери-биле ажылды сайзыраңгайжыдарынга идепкейлиг ажыглаар ужурлуг. Отчёттар болгаш соңгулдалар үезинде, ооң соонда-даа партия организациязының ажылының хөйге кескү болур чоруун хандырары-биле бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг. Бо талазы-биле партияның ажылының дугайын кижилерге эки дыңнаткан тудум-на, олар улам-на бедик медерелдиг ажылдаар, партияны, ооң планнарын болгаш эчис сорулгаларын улам-на идепкейлиг деткиир дээжининиң дугайында СЭКП ТК-ның айтышкыннарын удуртулга болдурар херек деп, Г. Ч. Ширшин уламчылап чугаалаан.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму политикажындылгелиг ажылды күштелдиреринің чугулазынче кичээңгейни база катап угландырган, бүгү хевириниң идей-политиктиг кижизидилге ажылы бистиң хүннеривистиң кол сорулгазы — чүрттүң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирибиле тудуш холбаалыг болурун айтыкан. Езу барымдаалаар болгаш хөй-ле шуугаазын-сургаалда кылыр чорук, амыдырал-биле кошкак харылзаа, кижилер-биле шынныг чоруктуң дылы-биле чугаалажып билбезе эш ышкаш индивидуалыг ажылда ындыг четпестерни эш М. С. Горбачев айтыкан. «Пропаганда, ниитизи-биле идеологтуг ажылга дег, база-ла сөстер эвээш, ажыл-херектер хөй болур үжурлуг дээрзин бөгүн база катап сагындырып болур иинк, ону чамдык кижилер элдепсинмезинә— деп, ол чугаалаан.

Амгы үеде идеологтуг ажылдың кандыг талазынче кичээңгейни угландырар үжурлугул? Хамыктың мурнунда ажылчы чоннар ортузунга СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш аңаа эш М. С. Горбачевтуң илеткелин ам-даа улам калбаабиле пропагандалаар херек. СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг үжуражыр, планнарны болгаш социалистиг хүзээлелерни ыяал-ла күүседир дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге дээштиг социалистиг чарышты срганизастаары эргежок чугула. Ажылчы чоннарның чаагай ажыл-херектерин, инициативазын болгаш эгелээшкиннерин бүгү талазы-биле деткиир, чер болганга, кеже-даа ажыл-ишчи байдалды, бедик харыысалгалыг, сагылга-чурумнуг болгаш эмге-секселиг чоруктуң байдалын тургузар херек.

Бүгү-ле күш-ажылчы коллективтерге, школаларга болгаш өөредилге черлеринге, чурттакчылыг, хөй-ниити черлеринге, чонның чурттал турар черлериниң ажыл-биле хөөйлу-дүрүм үрээр чоруктарбиле демиселди күштелдиреринче шыңгыы кичээңгейни салыр үжурлуг. Хемчегларни ап-даа турар болза, кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнели бисте кудулаайн турар. Бистерниң арагалаашкын-биле шиитпирлиг демиселди калбартырывысты амыдырал боду, ниитилелдиң эрге-ажыттары шыңгыызы-биле иеген турар. Ниити кыйгырыглар кыырындан шиитпирлиг хөделиишкиннерже шилчиириниң үезин келген. Арагалаашкын — кем-херек үүлгедишкиннериниң, күш-ажылдың болгаш ниитиниң сагылга-чурумун үрээринин, өг-бүлелериниң сандараарының, кижилериниң кадыкшылыының баксыраарының болгаш угаан-бодалының кудулаарының үндезинин болур. Эрткен чылын республиканың эзириктер сергедир черлеринге 23360 кижини, бо чылдың дөрт айларында — 8074 кижини чедирген. Эрткен чылын бир кижиге онааштыр эзиртир кылыларны сатканы Бии-Хем районга 59,9 литр, Тандыга — 46,4, Тес-Хемге — 36,9, Каа-Хемге — 35,2 литр, а Белгазынга — 46,3 литр онаажып турар. Респотребсоюзтуң систамазы-биле эрткен чылын бир кижиге онааштыр 32,2 литр вино-водка кылыгларый саткан.

Удуртукчу ажылдакчыларның аразында арагалаар чоруктуң үндезини-биле, шиитпирлиг илередип үзуткаары эргежок чугула. Ажылдаар болгаш хөй-ниити черлеринге арагалаар фактыларны болдурбазының байдалын чер болганга тургузар. Чамдык районнарда куда дужүрериниң болгаш оркукшудулганың-даа әзулалдарының массалыг арагалаашкынбиле эртип турары, партия организациязының болгаш суур, кедээ Советтериниң оларга үүлге дооратан хайгааракчылар боол турары онза шыдажыр арга чок үүл болур. Үези эрткен, хораллыг чаңчылдарга, янзы-бүрү хевирлиг культура чок, карақгы-будуулук, хүндүлел чок чоруктарның өлөрээшкиннериге удур эң-не дидим демисежир болгаш чаа, совет әзулалдарны идепкейлиг нептередип тургузар ужурлуг.

Пропаганда болгаш массаполитиктиг ажылга доктаамал кичээңгейни совет кижилериниң материалдыг чаагай чоруун бедидериниң дугайында партияның болгаш күрүненің могагшылаг чок сагыш салыышкынынче, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның боттуг ажыл төлевирлериниң соксаал чок өзуп, оларның хереглелдиң ниитилел фондуларындан улам хөй төлевирлерни болгаш чингелделерни ап турарынче, Конституция әзугаар ажылдаар, өөренир, кадыкшылың комгаладыр, чурттаар черлер, материалдыг дуза-биле хандыртынар болгаш еске-даа эргелерлиг боол турарынче угландырар ужурлуг. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын, а ол ышкаш бистиң республиканың турар бүдүрүлгелериниң, албан болгаш организация черлериниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ажыл төлевирине немелдени кылыр дугайында шиитпирни кижилер-биле ажылга эң калбаабиле ажыглаар ужурлуг бис. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бистерниң улам-на хөй, эки болгаш шынарлыг кылдыр ажылдаар ужурлуувусту Тываның чурттакчы бүрүзү ханызы-биле угаан билген турарын чедип алыр херек. Материалдыг аргаларның өзулдезин кижилерниң идейлиг ажылачаң болгаш культура дөңнелиниң бедириң-биле холбашкан турарының дугайында партияның айтыышкының амыдыралга хажык чок боттандырып чорудары чугула.

Чамдык партия, совет органнары, профзвилел болгаш комсомол организациялары ийи-чаңгыс кижилерниң маңгысталчак, чазый-чилби, былдакчы болгаш азыралдыкчы хевиннери-биле кошкак демисежип турар. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелделериниге дүүштүр материалдыг болгаш угаан-бодал чаагай кежиктерин хүвааранга социал талазы-биле чөптүг чоруктуң быжыглаарынче, ажылдакчы бүрүзүнүң материалдыг байдалы ооң күш-ажылының түңнелдериниден хамаарылгалыг болуруң хандырарынче угланыышкынны чайгылыы чокка чорудар херек. Ниитилелдиң байлаан көвүдедиринге боттарының төлептиг үлүүн кирип турарларны бүгү талалыг деткиир, шаңнаармактаар болгаш боттарының күш-ажылы-биле тыплаан орулгалар күсели-биле, күрүне күсели-биле чурттал чоруур кижилерни хөй-ниитиниң талазындан бүрүү шаап, шыңгыы хемчег алыр херек.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң негелделериниге дүүштүр обкомуның киллистери, ылаңгыя пропаганда болгаш агитация, эртем болгаш өөредилге черлериниң, административтиг органнарның киллистери, партия хооркому болгаш райкомнары, парткомнар идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда бар четпестерни шиитпирлиибиле чайладыры чугула. Чоруттуунуп турар хөй санныг агитация-пропаганда, массе-политиктиг ажыл чогуур түңнелдерни бербейн турар, ынчангаш оларның дээштии чүге куду болуп турарын бүгү талалыг анализтээр херек. А ооң колла чылдагааны пропаганда болгаш агитацияны чамдыкта амыдыралдан хоорук чорудуп турарында, ында чүгле ёзу барымдаалаар чорук ам-даа хөй. Ынчангаш идеология кадрлары сес биле ажыл-херектиң карышпазын херек кырында хандырар, хүүда үлегерин көргүзер, бедик харыысалгалыг болурунуң чугулазын илеткелчи айыткан. Оларны кижилерниң дыңнал, хүндүлээр болгаш оларга бүзүрээр чоруунуң магадылалы чогум-на ында. Чамдык партия организациялары бүдүрүлгелериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң, совхозтарның удуртукчуларының, улус ажылагыйының специалистериниң идей-кижизидилгелиг ажылга идепкейлиг киржилгезин чедип албайн турар болгаш улус депутаттарының чамдык Советтериниң, профзвилел болгаш комсомол организацияларының ажылчыннарын болгаш албан-хаакчыларының ажыл төлевирине немелдени кылыр дугайында шиитпирни кижилер-биле ажылга эң калбаабиле ажыглаар ужурлуг бис. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бистерниң улам-на хөй, эки болгаш шынарлыг кылдыр ажылдаар ужурлуувусту Тываның чурттакчы бүрүзү ханызы-биле угаан билген турарын чедип алыр херек. Материалдыг аргаларның өзулдезин кижилерниң идейлиг ажылачаң болгаш культура дөңнелиниң бедириң-биле холбашкан турарының дугайында партияның айтыышкының амыдыралга хажык чок боттандырып чорудары чугула.

Чамдык партия, совет органнары, профзвилел болгаш комсомол организацияларының ийи-чаңгыс кижилерниң маңгысталчак, чазый-чилби, былдакчы болгаш азыралдыкчы хевиннери-биле кошкак демисежип турар. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелделериниге дүүштүр материалдыг болгаш угаан-бодал чаагай кежиктерин хүвааранга социал талазы-биле чөптүг чоруктуң быжыглаарынче, ажылдакчы бүрүзүнүң материалдыг байдалы ооң күш-ажылының түңнелдериниден хамаарылгалыг болуруң хандырарынче угланыышкынны чайгылыы чокка чорудар херек. Ниитилелдиң байлаан көвүдедиринге боттарының төлептиг үлүүн кирип турарларны бүгү талалыг деткиир, шаңнаармактаар болгаш боттарының күш-ажылы-биле тыплаан орулгалар күсели-биле, күрүне күсели-биле чурттал чоруур кижилерни хөй-ниитиниң талазындан бүрүү шаап, шыңгыы хемчег алыр херек.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң негелделериниге дүүштүр обкомуның киллистери, ылаңгыя пропаганда болгаш агитация, эртем болгаш өөредилге черлериниң, административтиг органнарның киллистери, партия хооркому болгаш райкомнары, парткомнар идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда бар четпестерни шиитпирлиибиле чайладыры чугула. Чоруттуунуп турар хөй санныг агитация-пропаганда, массе-политиктиг ажыл чогуур түңнелдерни бербейн турар, ынчангаш оларның дээштии чүге куду болуп турарын бүгү талалыг анализтээр херек. А ооң колла чылдагааны пропаганда болгаш агитацияны чамдыкта амыдыралдан хоорук чорудуп турарында, ында чүгле ёзу барымдаалаар чорук ам-даа хөй. Ынчангаш идеология кадрлары сес биле ажыл-херектиң карышпазын херек кырында хандырар, хүүда үлегерин көргүзер, бедик харыысалгалыг болурунуң чугулазын илеткелчи айыткан. Оларны кижилерниң дыңнал, хүндүлээр болгаш оларга бүзүрээр чоруунуң магадылалы чогум-на ында. Чамдык партия организациялары бүдүрүлгелериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң, совхозтарның удуртукчуларының, улус ажылагыйының специалистериниң идей-кижизидилгелиг ажылга идепкейлиг киржилгезин чедип албайн турар болгаш улус депутаттарының чамдык Советтериниң, профзвилел болгаш комсомол организацияларының ажылчыннарын болгаш албан-хаакчыларының ажыл төлевирине немелдени кылыр дугайында шиитпирни кижилер-биле ажылга эң калбаабиле ажыглаар ужурлуг бис. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бистерниң улам-на хөй, эки болгаш шынарлыг кылдыр ажылдаар ужурлуувусту Тываның чурттакчы бүрүзү ханызы-биле угаан билген турарын чедип алыр херек. Материалдыг аргаларның өзулдезин кижилерниң идейлиг ажылачаң болгаш культура дөңнелиниң бедириң-биле холбашкан турарының дугайында партияның айтыышкының амыдыралга хажык чок боттандырып чорудары чугула.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумуна эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде партияның дашткы политиказының айтырыгларынче улуг кичээңгей салган. Совет Эвилели тайбың болгаш тайбың кожа-хелбээ догуинаашкының ленинчи угланыышкының ботгандырып келген болгаш моон-даа соңгаар боттандырар, делегейниң чаа даймын болдурбазы, совет кижилерниң тургузукчу күш-ажылына тайбың байдалдарны тургузарын хандырарын СЭКП болгаш Совет күрүне бодунуң дашткы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының кол утказы кылдыр көрүп турарын Пленум база катап кергүскен болгаш бадыткаан.

Империализминиң агрессчи күштериниң, хамыктың мурнунда америк империализминиң, бүрүүзу-биле делегей байдалы дүшкүүрлүг база айыылдыг болуп артпышаан турар. АКШ боо-чепсекти эңдере бүдүрериниң өөскүдүкчүзү болурун уламчылаашыгаан, боо-чепсекти дүжүреринден ойталап турар. Мисилдежишкинниң болгаш дайын айыылының одагларын ол доктаамал тургузуп турар. Женевада чугаалажышкыннарга олар Совет Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының аразында чедип алдынган дугуржулгазы үреп, Черге ядролуг боо-чепсекти кызыгаарлаар болгаш кызырар дугайында айтырыгны чугаалажыры-биле чергелештир боо-чепсекти эңдере бүдүрүп, тургузарын космосче шилчиттезинниң дугайында айтырыгны чугаалажыыдан ойталап турар. АКШ делегейге хамыктың мурнунда шериг талазы-биле тергиндекчи байдалды чедип алырын ам-даа ораладжып турар. АКШ-тың шак ол кара түрезында планы алызында перспектива чок. Совет Эвилели, ооң өөнүктери болгаш эвилелчилери, тайбың дээш демисежип турар бүгү улустар ону боттандырарын болдурбастар.

СЭКП бодунуң дашткы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазынга делегей дайынын чайладып болур деп санап турар. Совет Эвилели болгаш социалистиг дем каттыжылгазының еске-даа чурттары тайбыңнып камгалалында турарлар, олар боттарының Чепсектиг Күштерин улам ыңай быжыглаар дээш күжениишкиннерин моон-даа соңгаар харамнанмастар. Тайбыңга ынакшылдыг күштер тайбың дээш демиселге улам сырый каттыжып, дайынга удур, ядролуг боо-чепсекке удур шимчээшкиннер идепкейжип турар. Коммунистиг болгаш ажылчын партиялар, профзвилелдери, хөй-ниитиниң массалыг организациялары тайбың дээш демиселдиң ниити херээнге улуг салыышкының кирип турар.

Илеткелчи түңнелинде СЭКП Теп Комитедиң бодунуң ээлчеглиг Пленумунуга СЭКП-ниң ништики болгаш дашткы политика талазы-биле практиктиг сорулгаларын айтып база чугаалажып көргенин, партияның, партия организациязы бүргүзүнүң съезд мурнунуң бүгү ажылының угланыышкының тодаратканын демделээн. «Партияның XXVII съездизинге бүгү белеткелдиң амгы үе-чадазының кол-кол лозунгнары — ол дээрге чогаадыкчы күш-ажыл, сес биле ажыл-херектиң карышпазы, инициатива болгаш харыысалга, бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг болуру. Маңаа үлегер-чижектиг коммунистер көргүзер ужурлуг» — деп, Пленумга илеткелинге эш М. С. Горбачев демделээн. СЭКП ТК-ның ол айтыышкынары-биле бистиң бүгү кадрларывыс, бүгү ажылчы чоннар чепсегленир ужурлуг. Амгы үеде кижилерниң күш-ажылчы болгаш хөй-ниити-политиктиг идепкейин, оларның инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун бар четпестерни чайладырынче, улам будуруулуг болгаш шынарлыг күш-ажылче утландырары кажангызыындан-даа артык чугула.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге республиканың коммунистериниң, бүгү ажылчы чоннарының төлептиг уткуурун, 1985 чылды болгаш ниитизи-биле бөш чылды чедишкинниг доозарын хандырар дээш партияның Тыва область организациязы бүгү чүүлдерни кылыр дээрзин СЭКП ТК-га илергейлеп турарын илеткелчи түңнелинде чугаалаан.

• • •

Илеткел соонда санал беришкиннери эгелээн. Республиканың коммунистери болгаш бүгү ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, партияның ээлчеглиг XXVII съездизин чыылдырар, аңаа белеткелди чорудар болгаш оку төлептиг уткуур дугайын политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрүүшкүн-биле уткуп турарын санал бертеннер демделеп турганнар.

Индирде СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары **Б. П. Сенчоо.** Кызылчылар, республиканың бүгү ажылчы чоннары-биле бир демей, партия ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин чыылдырар, аңаа белеткелди чорудар дугайын, ол ышкаш бистиң республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам дургедедир дугайында партия, чазактың шиитпирин сорук киришкин-биле хүлээп ап турарлар дээрзин ол демделээн. Бо ажылдың мурнунга одуруунда коммунистер чоруп турар. Тус-тус партия организациялары кижизидилге ажылынче онза кичээңгейни салбышаан, ажылда бар четпестерни ханы аналзтеп, аргакурлавырларны дилеп тып турар. Күш-ажылдың будуруктчулуун бедидери, эртем-техниктиг депшилгенни ажыглаары бирги чергениң айтырыы турбуже, чамдык будуруулгелерде ону эрең гей көруп турары четпес. Кайы-даа участокка ажылдың шынарынче, камналгалыг чорукче кичээңгей салырының чугулазын оратор демделээн.

Мооң түңнелинде сагылга-чурум эжижээн. Райпо коллективи республикада садыг организацияларының аразында социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп үнген.

Районуң бот-оруулга-чарылгалыг тудуг участогунда (начальнигы Д. Хомушку), Мугур-Аксы ортумак школазында (директору М. Саая), райкүүскомуун иштики херектер киллизинде (начальнигы С. Монгуш) болгаш ооң-даа өске коллективтерде күш-культура, спорт ажылы чүгээр байдалда турар.

Районга күш-культураны болгаш спортту массалыг болдурар дээш ону пропагандазларынга киржип турар идепкейлиг спортчулар эвээш эвес. Оларга ССРЭ-нин 60 чыыл аттыг совхозта мал эмчизи Борис Доржу, Каргы көдээ Советинде бухгалтер Зинаида Хүлер-оол, күрбаик салбырында Чечек Кечил, райкүүскомуун иштики херектер киллизинин ажылдакчылары Борис Довгак, Владямир Оюн болгаш ооң-даа өскелер хамаарыжыр.

Күш-культура болгаш спортту сайзырадырынга шаптыктап турар түүлдер бистеп бар. Спорт-массалыг ажылдарның деңнелин бедидеря-биле чаа эгелээшкиннер, дилээшкиннер чок. Спорттуларның мергежили өспейн турар, маргылдаларда эрги-ле спортчулар киржип турар. Ылаңгыя школачылар аразында аныяк спортчулар чыл-чылы-биле шоолуг илереттинмейн турар.

Районуң девискээри бедик черде турар болгаш кыш узун, май айда безин кудумчуга маргылдаалар эрттирер арга чок. Районда чаңгыс-ла спорт залы Мугур-Аксы школазында бар-даа болза, аңаа чүгле кичээлдер эрттиреринге өйлежип кааар. Спорт залының тудуу ам-даа эгелевээн. Ол айтырыгны районнуң удуртуу органнарынга каш удаа тургускан болзувусса-даа, ооң чүү-даа үнмээн. Ынчангаш спорт залының чогу улуг бергедээшкинин болдуруп турар. Бо айтырыгны шиитпирлээри — үениң негелдези.

С. ДАГБА.

«Урожай» спорт ниитилелиниң Мөңгүн-Тайга: район чөвүлелиниң даргазы.

ИДЕПКЕЙ БАР, БААЗАЗЫ КОШКАК

«Урожай» спорт ниитилелиниң Мөңгүн-Тайгада район чөвүлели күш-культураны болгаш спортту чон ортузунга массалыг болдурар дээш чамдык тодаргай ажылдарны кылып чорудуп турар. Районда күш-ажылчы коллектив, албан организация, школа бүрүзүнде күш-культура болгаш спорт чөвүлелдери тургустуунган болгаш оларда чыл, квартал бүрүзүнде кылып чорудар спорт-массалыг ажылдарның планы тургустунган. Ону районнуң спорт чөвүлели удуртуп, күүселдезин хынап турар.

Чонның культурлуг, ажыктыг дыштанылгазын организастазарынче күш-культурага, спортка хаара тударынче кичээнгей салбас, харын-даа тоомчага албас чамдык удуртукчулар бистин районга мурнунда турбуулаан. Ындыгларбиле шыңгыы чугааны кылып, негелделеп күштелдирип келгенивистиң түңнелинде, районнуң ажыл-агыйларында, коллективтерде күш-культура, спорт ажылы чүгээртеп, экижээн деп болур.

Күш-ажылды болгаш спортту ажылчы чонның хүн бүрү амыдыралы-биле кайда-ла холбап турар болдур, ында күш-ажылдың будуруулгүүн бедидериниге, планныг онаалдаларны күүседиринге идигни берип турар. Чижээлээрге, бистиң Мөңгүн-Тайга районнуң хереглекчилер ниитилелиниң ап көрээлиниер (даргазы Б. Салчак). Райпо коллективи — район чергези-биле алыр болза, улуг коллектив. Ында садыжылар, контора аппараты, поварлар, хлеб быжырыкчылары, автомагазиниерниң болгаш чүк машиналарының чолаачылары, чудурукчүлер, ажылчыннар — оларның хөй кезии күш-культура, спорт-массалыг ажылдарга киржип турар. Районуң баазазында тускай спорт залы чок. Кышкы үелерде конькилээр, дыштанып хүннерде азы байырлалдарда ында ортумак школаның спорт залынга база Культура бажыңынга болгулаан спортчу маргылдааларга коллектив докпамал киржип турар. Волейбол, баскетбол, мячилиг хоккей, шыдыраа, стол теннизи дээш ышкаш чаргылдаалларга олар шаңналдыг черлерин ээлеп келгекнер.

Мооң түңнелинде сагылга-чурум эжижээн. Райпо коллективи республикада садыг организацияларының аразында социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп үнген.

Районуң бот-оруулга-чарылгалыг тудуг участогунда (начальнигы Д. Хомушку), Мугур-Аксы ортумак школазында (директору М. Саая), райкүүскомуун иштики херектер киллизинде (начальнигы С. Монгуш) болгаш ооң-даа өске коллективтерде күш-культура, спорт ажылы чүгээр байдалда турар.

Районга күш-культураны болгаш спортту массалыг болдурар дээш ону пропагандазларынга киржип турар идепкейлиг спортчулар эвээш эвес. Оларга ССРЭ-нин 60 чыыл аттыг совхозта мал эмчизи Борис Доржу, Каргы көдээ Советинде бухгалтер Зинаида Хүлер-оол, күрбаик салбырында Чечек Кечил, райкүүскомуун иштики херектер киллизинде ажылдакчылары Борис Довгак, Владямир Оюн болгаш ооң-даа өскелер хамаарыжыр.

Күш-культура болгаш спортту сайзырадырынга шаптыктап турар түүлдер бистеп бар. Спорт-массалыг ажылдарның деңнелин бедидеря-биле чаа эгелээшкиннер, дилээшкиннер чок. Спорттуларның мергежили өспейн турар, маргылдаалларда эрги-ле спортчулар киржип турар. Ылаңгыя школачылар аразында аныяк спортчулар чыл-чылы-биле шоолуг илереттинмейн турар.

Районуң девискээри бедик черде турар болгаш кыш узун, май айда безин кудумчуга маргылдаалар эрттирер арга чок. Районда чаңгыс-ла спорт залы Мугур-Аксы школазында бар-даа болза, аңаа чүгле кичээлдер эрттиреринге өйлежип кааар. Спорт залының тудуу ам-даа эгелевээн. Ол айтырыгны районнуң удуртуу органнарынга каш удаа тургускан болзувусса-даа, ооң чүү-даа үнмээн. Ынчангаш спорт залының чогу улуг бергедээшкинин болдуруп турар. Бо айтырыгны шиитпирлээри — үениң негелдези.

С. ДАГБА.

«Урожай» спорт ниитилелиниң Мөңгүн-Тайга: район чөвүлелиниң даргазы.

ШЫН 4-кү арын 1985 ч. май 15.

АЛТАЙ, ТЫВА ААЛДАЖЫГ

Алтай, Саян, Алтай-Тандым. Бо даглар делегей чергелиг ат-сураглыг бедиктер. Ол чүгле даглар эвес, а Чөөн Казахстан областан Чита облазынга чедир шөйлүп алгаш чоруткан бедик сыннар-дыр. География талазы-биле алыр болза, ол даглар Сибирь биле Төп Азияны ыңгылап турар бедиглээш курлаг. Ол девискээрниң үндезин чүрттакчыларынга тывалар болгаш даг алтайлар хамаарлыр. Алтай, Саянның ары-өвүр эдектеринге чүрттеп чораан биче бүүрей кижилерге аас-кежиин, хосталганы Улуг Октябрьның чырык хүнү кезээ-мөңгеде чаалап берген. Ам ол девискээр — Саянның соңгу эдээнге шөлүлгениң кадыг-дошкун чылдарында чүрттеп чораан улуг башкы В. И. Ленинниң чырык нүзелдери, идеялары боттанган, ээй националдыг совет ег-бүленің чечектелген ораны.

Тыва драматург В. Кек-оолдуң сураглыг «Самбажыгында» алдан-маадырлар «Алдыртпайн чоруп-чоруп, алтан чурту кирээлиңер» деп ырлажып, «Алтайга-ла чеде берге, ооң ындында Россия» дээн үтпалыг ырлажып чораанды безин ужуражыг.

Арт-сын ажыр чүрттеп, алызындан арааржып чораан, алтайжанның база тывалардың амыдырал-чүрттээлга з ы н д а, дыл домаанда болгаш культура-зында дөмейлешкек, чаңгыс аай түүлдер кайы хөй. Ынчангаш ак-кок Тыва, ак-кок Алтай дижиги-даа ол. Совет литературада бо девискээрни «Саян-Алтай литературазы» азы чечемчиди «Саян-Алтайның белүк сылдыстары»-даа дижир.

Тыва номучкучулар төрээн дылынга П. Кучияктың «Акчечек», Л. Кокышевтиң «Ариманың амыдыралы», Б. Укачиниң «Даг ээзи», А. Адаровтуң «Маңге даглар», алтай шүлүктүлериниң «Алтайның үнүн», Б. Бедюровтуң өөрлеш шүлүктерин болгаш өске-даа чогаалдарны номчуп турарынга Даг-Алтайның чогаалчылары өөруп турарлар. Ынчаммас арга чок, чүге дээрге тыва номучкулар кожаларының литературазынга улуг сонуургалдыг болуп, ооң дугайында хөйну билир ышкажыл. А тыва чогаалга хамаарыштыр Даг-Алтайның ном үндүрер черинең кол редактору Б. Самбыков чооктa чаа меңээ мынчаар чугаалады: «Тыва — автономнуг республика болгай, ынчангаш бистиң чогаалдарывысты безин тускай номнар кылдыр парлап турары өөрүнүүр. Бистер база-ла тыва чогаалчыларның чогаалдарын «Алтай» чечен чогаал альманагынга, солунналарга чыдыпты турар бис. Эртикен чылын Ю. Кюнзегештиң шүлүктериниң чыынды-зы алтай дылга үнген, бо чылын А. Даржайның шүлүктер ному-биле номучкучулар таныжарлар.

Театр. Кожаларның уран чүүл харылзаазы мурнуку чылдарда, кай кижи составтыг концерттер-биле кызыгаарлаттынып турган. Театр коллективтериниң харылзаазы 1980 чылдан эгелээн. Ол чылын Даг-Алтайның 1978 чылда чаа тургустуунган театры он ажыг шиилерииг аалдап келген. Ук театрның ажыл-амыдыралын чырыткан солунда дараазында одуругларны сактып көрээлинер:

«...1932 чылда Ойрот-Тура (амгы Горно-Алтайск) ооорайга акы-дуңма Тывадан 85 студент өөренип турган. 1935 чылдың сентябрь 6-да Ойрот-Турага ТАРН ТК-ның Чиңгине секретары С. К. Тока келген болгаш сентябрь 9-та, тыва студентилерниң өөредилгези, амыдыралы-биле танышкаш, байырдыг хуралга делгереңгей чүве чугаалаан...»

1932 чылда Ойрот-Турага театр болуу тыптып келген болгаш аңаа бир-ле дугаарында алтай драматург Павел Кучияк бодунуң «Чейнеш» деп шиизин тургускан. Ук белүк 1936 чылда театр-студниже шилчээн. Ооң сценазынга Д. Фурмановтуң «Чапаев», А. Островскийниң «Чаңчыкы» болгаш өске-даа шиилер тургустунгулаан. Дайын соолуунуң аар-берге чылдарының үезинде Даг-Алтайның театр студиязы бодунуң чогаадыкчы ажыл чорудулгазын соксаткан болгаш чүгле 1978 чылда чаа национал театр катап тургустунган. Театр-студиязының загдынганының соонда, ооң режиссёру — Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчиниң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Иван Степанович Забродин тыва театрга үр чылдарда ажылдаанын сактыры артык эвес. Ол — Тыва АССР-ниң улустуң артизи. Бистиң сценавыска «Боолуг кижи», «Кремльдиң курантылары», «Революцияның ады-биле» деп В. И. Ленинниң овур-девирин көргүскен шиилерни тургускан. Даг-Алтайның театры аныяк-даа болза, сес сезоннарның дургузунда хөрии базымнарны кылган, чаа дилээшкиннерниң театры. Беш чыл бурунгаар тыва көрүкчүлерниң сонуургалын «Ай туттурган дүнеде» Зумратка, «Иениң шөлүнде» Толгонайга хаара тудуп турган талантылыг артист Анна Балина — ам РСФСР-ниң алдарлыг артизи. Ооң-биле беш чыл эрткенде катап ужуражыры көрүкчүлерге солун күзенчиг.

Май 15-те республиканың хөгжүм-шиин театрынга Даг-Алтайның артистери чайгы гастроляын Б. Укачиниң «Өлүм ам-даа ырак» деп шиизи-биле ажыдар. Июнь 2-ге чедир кызылчылар болгаш найысылалдың аалчылары Лопе де Веганың «Тывынгыр ынакшылдыг кыс», М. Каримниң «Ай туттурган дүне», В. Шукшинниң «Чырык чаагай сеткилдер», И. Друцэниң» «Каса Мареа», А. Адаровтуң «Элдептиг кижи», Д. Иванов биле В. Трифоновтуң «Өлүмнүг сегиржип алыышкын», В. Покровскийниң «Каттырынныг хүн» болгаш Д. Патрикиң «Эргимим Памелла» деп шиилерин алтай артистерниң күүселдези-биле көрүп болур. Бичии уругларга Даг-Алтайның театрының белээ — Н. Шумаровтуң «Торгу бийирэ» болгаш Р. Киплингтиң «Хөлүндеде-ле селгүүстеп чораан дискпеека» деп тоолдары.

Артистер Кызыл чоогунуң сууларынче үнүүшкүннерни кылыр болгаш июнь 3-тен эгелеп ийи белүкке үзүлгеш барының база мурнуу-чөөн районнарже гастрольдаар. Театрның кол режиссёру В. Ильин, кол чурукчу В. Сарин, режиссёрлар Н. Шумаров, А. Юданов, чогаал кезээнің эргелекчизи Н. Саймина оларның киржилгези-биле артистерниң коллективтерге ужуражылгалары база эрткилээр.

Тываның хөгжүм-шиин театрының орус белүүнүң артистери 1981 чылда дөрт шиилерлиг Даг-Алтай автономнуг область аалдап чораан. А бо чылдың май 12—13 хүннери — тыва болгаш Даг-Алтайның театрларының төөгүзүнге онзагай хүннер. Ол хүннерде «Як-40» самолёт Кызыл —Горно-Алтайск аразынга дөрт рейстерни Хемчик баштап кылыр. Ынчан ийи театрның артистери чайгы гастроль үезинде боттарының сценаларын солчуп алыр. Тыва АССР-ниң хөгжүм-шиин театрының алдан дөрт артизи Даг-Алтайга, а Даг-Алтайның национал театрының үжен ийи артизи ам үр хүүседе Тывага гастрольдеп, удур-дедир аалдажыр.

Республиканың хөгжүм-шиин театры май 17-де Горно-Алтайскиге бодунуң оюнун В. Кек-оолдуң сураглыг «Хайыраан болуу»-биле ажыдар, а орус бөлүк район төвү Майма суурга Н. В. Гогольдуң «Кадайланыышкын» деп комедиязын ол-ла хүн үндүрер. Бистиң театрның репертуарында «Хайыраан бот», «Кадайланыышкындан» ыңгыда О. Перекалинниң «Хайныышкынныг шугума», Г. Хугаевтиң «Сеткилсагыш квартедиң», П. Шенонуң «Кадыкшылдыг болуңар». Л. Гавриловаңың тыва тоолдарга үндезилеп бижээни «Аңчы-Кара биле Аңгыр Чечек» деп тоолун орус дылга ойнаар. Ол ышкаш В. Катаевтиң «Полктуң оглу», М. Мешодунуң «Бразилиянның эртинези» деп шиилерни алтай аныяк көрүкчүлер көөрлер. Алтай көрүкчүлерниң дилээн өзүгаар байлак программалыг театржыктаан концертти бистиң артистериивис Даг-Алтайның ажыл-ишчы эринге бараалгадыр. Ында сыгыт-хөөмей, хомустан ыңгыда тыва болгаш алтай композиторларның ырлары, орус, тыва япон танцылар болгаш «Ревизор», «Хайыраан бот», «Терезин шляпа», «Ынакшааннарның амы-тынынга четтингенин», «Аршин мал-алаңа» деп шиилерден солун сценалар кирип турар. Концерт Даг-Алтайның эң ырак-узак турлагларынга четкилээр.

Алтай, Саянның акы-дуңмалышкы чонунга бараан болуп, удур-дедир аалдашкан театрларның артистери кежеге ажыттынган санында-ла шак мындыг чылыг сөстер-биле оюнун эгелээр:

— Экии, Даг-Алтай!

— Эзем, Тыва!

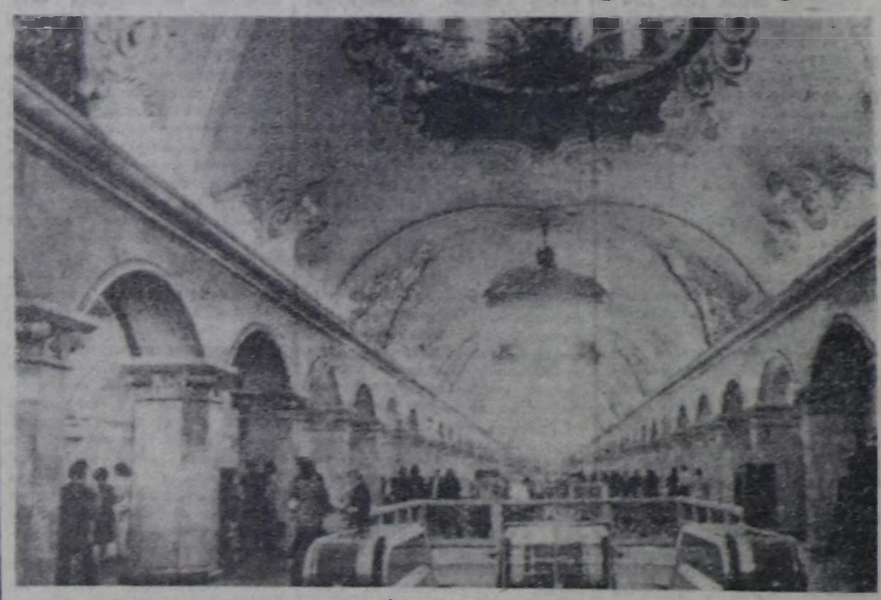
Ынчангаш силер бүгүдени театрже чай чалап туру.

В. СЕРЕН-ООЛ,
хөгжүм-шиин театрының чогаал кезээнің эргелекчизи.

ЧУРУКТА: Даг-Алтайның национал шин театрының артистери Б. Укачиниң «Өлүмге чедир ам-даа ырак» деп шиизни ойнап турары. Көргүзүгде артистер А. Чекурашев, Э. Оразалнева, П. Тондоева, Е. Уксетешева оларның киржип турары.

МЕТРО: дүүн, бөгүн, даарта

Совет метро тудуушкунунуң баштайгызы — Москва метрозу бодунуң чартык чүс чыл юбилейин демдеглеп турар. Тудуп эгелээнинден бээр дөрт-ле чыл болганда, 1935 чыядың май 15-те, метронуң бирги эзлчээнинң шугумунга поездилериниң доктаамал чоруушкуну эгелээн.

Бир автозавод директору (ол дыка хөй даштыкы чүрттарга чораан кижи-дир) ооң эргени беш метрополитенниг эң-не экизи Москванныы деп чугаалаан.

Совет найысылалдың хөй санныг аалчыларының бодалы база ындыг. Москва метрозунуң музейинге чартык чүс чыл болган документтини көрдүм. Европада ажылчыннарның күш-ажылының байдалын шинчилээр америк комитеттиң кежигүнүнүң чагаазы бо: «Бистер хөй чүрттарның метрополитеннерин көрген бис, Москва метрозу эң-не экизи болду. Силер метрону тударда, ооң дүргенин, эптиин, айыыл чок чоруун барымдаалаарыг биле чергелештир, кижилерниң эстетиктиг негелделерин база өөренип көрүп турар-дыр, силер, ындыг онза архитектураны болгаш чүүктарны чүгле чүрүк галереяларында көрүп болур».

Ол таварылга эвес. Баштайгы 13 станцияны база чер кырының 17 вестибюлун тударынга болгаш каастаарынга эң эки дээш архитекторларны, скульпторларны, чүрүкчүларны хаара тутткан. Чүрттүң бүгү-ле бүлүнарындан кара болгаш кызыл гранит, ягаан туф болгаш ак чугай дажы, тоолзуг чараш ногаан шүрү болгаш чүзүнбаазын өңнүг маны сөөртөөн вагоннар Москваже кээп турган. Чүгле чер иштиниң ордуларын шеверлеп кылырынга безин 21 муң дөрбелчин метр маны дашты ажыглаан.

Москва метрозунуң баштайгы шугумун эң-не кыска хүүседе доозкан. 1931 чылда чер шинчилел ажылдарын эгелээн турган болза, 1934 чылда-ла кол ажылдарны доозупкан. Чер иштиниң тоннельдеринден 2 миллион кубометр довуректы үндүргеи. Бир эвес деңнээр болза: Берлинге 11 километр шугумну (ооң чартык кезии чер кыры-биле эрткен) тударынга 6 чыл негеттинген. Римге чер адааның 25 километр шугумунга 12 чыл керек болган. Советтериниң аныяк чүрту бодунуң аргаларын болгаш темпилерии ынчан-на көргүскени оң.

Делегей пролетариады база Москваже бодунуң эң дээрге төлээлекчилерин чорутхан. Германиянның, Италиянның, Испаниянның, АКШ-тың ажылчыларының бистиң метро тудукчуларывыс-биле эгин кожа ажылдап турганнар. «Москва түүгээзыны»-биле таныжар дээш даштыкыдан ажылчын делегациялар, билдингир чогаалчылар болгаш журналистер кээп турган, оларның бирээзи—чаңбыыштыг антифашист Юлиус Фучик.

Чер адааның баштайгы поездилери Сокольниктеден Культура парыгынга чедир 22 минута иштинде чоруп турган, ол дээрге чер кырының кандыг-даа транспортундан ырак-та дүрген. 1935 чылда метро хонукта ортумаа-биле 177 муң пассажирни аргыштырып турган. Май 15-те, метрону эң баштай ажыктан турда, ол бирык 400 муң пассажирни сөөрткен.

Бөгүн — саналшкын өңгө. Эң-не хайым хүннерде Москва метрозу 8 миллион пассажирни аргыштырып турар. А ооң узуну 200 километр четпес. Ак-кок экспресс-поездилер Ленинградтың, Киевтиң, Тбилисиниң, Бакуның, Харьковтуң, Ташкентиниң, Ереванның, Минскиниң башкыларынаң адаанда чоруп турар. Бо чыяын ол даңзыга Горький биле Новосибирск немежир. Свердловскиде, Куйбышевте, Днепропетровскиде метро тудуу чедиишкинниг чоруп турар. Ооң соонда Рига биле Алма-Ата кирер. Аңаа Россияның кыдыгкызыгаар турган он ажыг хоорайы база немежир.

Чехословакияда, Польшада, Болгарияда, Индияда ССРЭ-ниң дузалаамчызы-биле метролар тудуп турар. Кубада бо талазы-биле белеткел ажылдары чоруп турар.

Москва метрозунуң 50 чыл юбилейи Улуг Тиилелгениң 40 чылы-биле капсырлашкан. Аңаа бодунуң салыышкының метро тудугжулары база киирген. Оларның 44-у Совет Эвилелиниң Маадырлары болганнар, а ажылчын А. Рязанов ол атка ийи катап төлептиг болган.

Дайын үезинде метро ажылдап, туттунуп турган, метро фашист ужар-чүүлден хамгалал болуп турган. 1941 чылдың декабрь чедир, маңаа, чер адаанга, 217 уруг төрүттүнген. Ол-ла чылдың ноябрь 6-да метронуң «Маяковская» станциязынга Улуг Октябрьның 24 чылынга турескаактан барыгыг хүрээ болган. Даартазында Кызыл шөлге парад болган, оон дайынчылар шуут-ла дайынчы туруштарынче чедө берген.

Москва метрополитенининг кыска намдары ындыг, ооң-биле делегейде чаңгыс-даа метро деңнежип шыдавас.

А. ЛОГИНОВ.
(ПМА).

ЧУРУКТА: метронуң «Комсомольская» — дээрбек дээр станциязы найысылалдың эң-не хайымныг черн; мында үш вокзал — Казань, Ярослав болгаш Ленинград вокзалдары бар.

О. ИВАНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

«ТЫВАНЫҢ АНЫЯКТАРЫНЫҢ» ШАҢНАЛДАРЫ ДЭЭШ

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга турескаактан чиик атлетика эстафетазынга «Тываның аныяктары» солуннуң шаңналдары дээш чаңчыл болган ажык маргылдаа байырлал хүннеринде Кызылга эрткен. Аңаа школалардан, дээди, ортумак өөредилге черлеринден, будүрүлгелерден 30 хире командаларның 300 ажыг спортчулары киришкеннер. Команда бүрүзүнден 11 спортчу киржир, а кижи бүрүзү чада аайыбиле тодаргай хемчээлди эртир маңнаваш, эстафетазын командада эжинге дүрген дамчыдары — маргылдааның кол негелдези.

Школалар аразында эстафета, старттан тура-ла, чиидир байдалга эрткен. Баштайгы чаданың эстафетазынаан хөй түүл хамаарлыр дээрзин спортчулар билир. Ынчангаш 400 метрниң дистанциязын оларның шупту-зу барык дөңге эртсе-даа, эстафетаның киржикчилериниң аразы чоорту узап келген. Финишке Кызылдың № 14 школазының спортчулары хөй кезии удаа-дараа кээп, түңнелинде бирги черни ээлээн.

Ийиги болукке ортумак өөредилге черлериниң командаларындан Кызылдың педагогика училищезиниң сургуулдары демниг, кашпагай чоруун көргүскен. А оолдар аразынга автоорук техникумунуң спортчулары тиилээн.

Кызылдың дээди өөредилге черлериниң болгаш гарнизонунуң спортчуларының аразында эстафетага дайынчылар мурнаан, а уруглар аразынга — студентилер.

Чаа заводтуң эр улус, «Геолог» командазының херээжен спортчулары будүрүлге, албан организация коллективтериниң аразынга тус-тузунда тиилекчи болган.

Кызыл гарнизонунуң спортчулары эки форма, а эмчи училищезиниң командазы массалыг чоруу дээш тускай шаңналдарны чаалап алган.

Тиилекчилерге «Тываның аныяктары» солуннуң редактору Ш. Д. Куулардың шаңналдарны тыпсып турары; тиилекчилерниң бирээзи — педагогика институдунуң уруглар командазы.

Авторлуң фотолары.

ЧУРУКТАРДА: стартта школачылар; финиште; «Тываның аныяктары» солуннуң редактору Ш. Д. Куулардың шаңналдарны тыпсып турары; тиилекчилерниң бирээзи — педагогика институдунуң уруглар командазы.

Авторлуң фотолары.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

МАЙ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Слуги дьявола на чертовой мельнице» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Юрка — сын командира» 9.30, 11.20, 13.20. «К-клуб — «Подросток и закон» 15.20, «Слуги дьявола» 17.20, 19.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Прежде чем расстаться» 16.50, 18.40, 20.30. «И вот пришел Бумбо» 15.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Перетень с русалкой» 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Зачем человеку крылья» 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинге ажылдаарыбиле кол механикти, кассирни, а ол ышкаш маляр, штукатур, бызаңчы, плиточник ажылчынарны чалап турар. Ол ышкаш үстүмде айыттынган мергежилдерге ажылдавышаан, өөренир кижилерни база чыын турар. Өөредилгениң хуусаазы — 3 ай. Өөредилге үезинде стипендия бээр. Күзээр кижилер 200 рубль эгиттиммес акша дузаламчызын албышаан, 2 чылда ажылдаар керээни чарып болур. Бот кижилерге общежитие, ог-бүлелиглерге—эзлчег ёзугаар квартира бээр.

Айтырыг тургузар адрес: Кызылдың Складская кудумчузунуң № 1 «а» бажың, телефон № 2-28-33. Аңаа № 5 автобус биле «10 дугаар столовая» барган доктаар.

агаар

Бөгүн республикага болгаш Кызылга хаттың күжү секундада 9-тан 14 метр чедер. Агаарның температуразы республикага ортумаа-биле 7—12 градус чылыыр, чамдык черлерге хар золумактыг дымыраай чаңстаар. Кызылга агаарның температуразы 9-тан 11 градус чедир чылыыр, кааң агаар болур.

КОНКУРС ЧАРЛАП ТУРАР

Хостуг хүреш талазы-биле бичии оолдарның болгаш эрээдилерниң спорт школазының ажыттынары-биле хол-баштыр 1985 чылда ниити бичии школаларының 8-ки классчарын доозар база хостуг хүреш талазы-биле аныяктар разрядтыг оолдарны Кызылдың 1 болгаш 2 дугаар ортумак кодээ ортумак профессионал-техниктиг училищелеринде тускай спортчу угланыышкынныг белүктерге хүрешке өөренирин үргүлчүлээри-биле ол училищелерге **конкурстуг чыыдамы** Бүгү-россияның «Трудовые резервы» («Күш-ажыл курлавырлары») эки-тура спорт ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиг чарлап турар. Ортумак профтехучилищелерге өөренип доозкаш, сургуулдар, ортумак билигни болгаш даразында мергежилдерии чедип алыр: слесарь-монтажниктиң болгаш автомобиль чолаачызының, кам болгаш демир-бетон конструкциялар монтажниги-ниң, бызаңчы-чазаныкчының ажылдарын кылып билир калбак биилиг тракторист-машинист.

Училищеге өөредилге үезин күш-ажыл стажынга киир саналар. Спортчу угланыышкынныг белүктерге хүлээп алдынган сургуулдарны үш удаа чемгерилге, спортчу идик-кеп болгаш ортумак профтехучилищелериниң тускай хептерибиле хандырар болгаш бодунуң спортчу мергежилии шилип алганы хөөрии өзүгаар дуржулгалыг тренер-башкыларның удуртулгазы-биле бедидерии үргүлчүлээр аргалыг болур. Өске черлерден келгеннерни өөредилгениң бүгү дургузунда общежитие-биле хандырар.

Конкурска киржирин хүзээр кижилер 1985 чылдың августуң 10-га чедир «Трудовые резервы» БСЭН-ниң тыва республика чөвүлелиннче билдиришкинни чорудар. Билдиришкинге төрүттүнген чылын, спортчу разрядын, 8 класс билиг дугайында черечилелди айтыр.

АДРЕС: Кызыл хоорай, С. Тока кудумчузу, № 3 «а» бажың, «Трудовые резервы» БСЭН-ниң тыва республика чөвүлелии.

Айтырыг тодаредир телефон № 2-49-43.

Конкурсту спортчу мергежилдии талазы-биле контроль нормативтерни дужаарының аргазы-биле чорудуп турар.

«Трудовые резервы» БСЭН-ниң Тыва республика чөвүлелиниң келдиришкинин алган, чүгле ол таварылгада ынчан конкурска кээп болур.

Профтехучилищелерге өөредилге 1985 чылдың сентябрь 1-де эгелээр.

Чаңчыл болган ужуражыышкын

Стол теннизинге, шыдыраага, волейболга болгаш бег кагарынга Абакан болгаш Кызыл хоорайларның спорт «хоочунарының чаңчыл аларган ужуражыышкыннары 1985 чылдың май айының 18 болгаш 19 хүннеринде республика найысылының культураның болгаш дыштакыланыың Гастелло аттыг парыгынга база «Херел» спорт залынга эртенниинң 11.00 шакта эгелээр.

ХООЧУН СПОРТЧУЛАР ЧӨ. ВУЛЕЛИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ

16. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55—«Автобус чолаачызы». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.00 — «Уругларга аңчыгаштар дугайында». 10.30 — «Кава чораның ол. Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 11.35 — 11.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35— «Бистиң үезивисте». Док. фильмнер. 15.25 — «Игорь Шамонуң ырлары». Фильм-концертиң премьеразы. 16.05 — «Москва чоогу суур бөгүн болгаш даартаа». 16.35 — Шевер хөлдөө. 17.05 — М. Шолохов. «Андроган кур чер». Романдан үзүндүлерни РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каюров номчуур. 17.40 — Т. Хренников. «Гусарская баллада» деп балеттиң музыказындан сюита. 18.00— Миллионнарның ленинчи университединге. 18.30 —«Найда» деп мультфильмниң премьеразы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Тайбың болгаш аныяктар». 19.40— «Кава чораның ол, Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00—«Үе». 21.35 — Чогаалчы болгаш амыдырал. 22.35—Док. фильм. 22.45—Бөгүн делегейде. 23.00—23.25 — Чадаг тергеге делегей чарыжы. ПУР-дан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Собственное мнение». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Физика. 6-гы класс. Энергия болгаш ажыл. 9.0"; 12.50 — Испан дыл. 10.05—Эртем-нептерелдиг фильм. «Ус-шеверлел уран чүүлү». 10.35; 11.40— В. Шекспир. «Гамлет». 9-ку класс. 11.10 — «Өг-буле болгаш школа». Тележурнал. 12.15 — Төөгү. 5-ки класс. Эрте буюнгу Римге культура болгаш эртем. 13.20 — «Вайгач». Эртем-нептерелдиг фильм. 13.35 — «Генерал Рахимов». Тайылбырлыг уран-чечен фильм. 15.10; 15.15 — Медээлер. 18.00 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Шыванам». Болгар чогаалчы Леда Милеванның «Кызыл тук дугайында» тоолу. 18.35 — Уругларга фильм. 18.40 — «Азия төвү». Аъш-чем программазы бүгү никтиниң хөрээ». 19.10 —Телемедээлер. 19.20 — Чарлалдар. 19.25 — «Ак-кок кажеге». «Ойнаттынмаан роль» деп чогаадыкчы конкурска турескаактан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар. чаштар!». 20.20 — «10 минут иштинде 10 миллионнаю дугайында». Док. фильм. 20.30 — Уран гимнастикага делегей маргылдаалары. Болгариядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Плата за истину». Уран-чечен фильм. 23.00—23.20 — «Делегатскиде музей».

17. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.35 —Эртенги гимнастика. 8.50 —Шевер хөлдөө. 9.20 — «Кава чораның ол, Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.40 — «Өөрүшкү— ол ыры-дыр». Фильм-концерт. 11.30 — «Козары» деп док. телефильмниң премьеразы. 11.50—11.55 —Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Совет книжге». Док. фильмнер. 15.05 — Орус чугаа. 15.45 — «Хо Ши Мин: память об источнике». Док. телефильм. 16.35 — «Тоолдуң валчызы». 18.20 — Алкоголизмниң хоразының дугайында док. фильм. 18.45 - Бөгүн делегейде. 18.30 — РСФСР-ниң Куруненин үрес көгжүм оркестри ойнаар. 19.10 — Мультфильм. 19.45 —«Кава чораның ол, Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 19.10 —«Бо хүннерниң почтазы». Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетов дамчыдылганы удуртур. 19.45 — «Кава чораның ол, Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 3-ку сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Гличенконуң чогаадыкчы кежээзи. 23.00 — «Мгновения спорта». Док. телефильм. 23.20—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Тываның аныяктарының» шаңналдарын тыпсып турары. 8.50 — Медээлер. 9.00 — «Ут». 9.35 — Уран-чечен телефильм. 10.00 — «Ынакшаанның ынакшылдыг кыс», М. Каримниң «Ай туттурган дүне», В. Шукшинниң «Чырык чаагай сеткилдер», И. Друцэниң» «Каса Мареа», А. Адаровтуң «Элдептиг кижи», Д. Иванов биле В. Трифоновтуң «Өлүмнүг сегиржип алыышкын», В. Покровскийниң «Каттырынныг хүн» болгаш Д. Патрикиң «Эргимим Памелла» деп шиилерин алтай артистерниң күүселдези-биле көрүп болур. Бичии уругларга Даг-Алтайның театрының белээ — Н. Шумаровтуң «Торгу бийирэ» болгаш Р. Киплингтиң «Хөлүндеде-ле селгүүстеп чораан дискпеека» деп тоолдары.

Артистер Кызыл чоогунуң сууларынче үнүүшкүннерни кылыр болгаш июнь 3-тен эгелеп ийи белүкке үзүлгеш барының база мурнуу-чөөн районнарже гастрольдаар. Театрның кол режиссёру В. Ильин, кол чурукчу В. Сарин, режиссёрлар Н. Шумаров, А. Юданов, чогаал кезээнің эргелекчизи Н. Саймина оларның киржилгези-биле артистерниң коллективтерге ужуражылгалары база эрткилээр.

Тываның хөгжүм-шиин театрының орус белүүнүң артистери 1981 чылда дөрт шиилерлиг Даг-Алтай автономнуг область аалдап чораан. А бо чылдың май 12—13 хүннери — тыва болгаш Даг-Алтайның театрларының төөгүзүнге онзагай хүннер. Ол хүннерде «Як-40» самолёт Кызыл —Горно-Алтайск аразынга дөрт рейстерни Хемчик баштап кылыр. Ынчан ийи театрның артистери чайгы гастроль үезинде боттарының сценаларын солчуп алыр. Тыва АССР-ниң хөгжүм-шиин театрының алдан дөрт артизи Даг-Алтайга, а Даг-Алтайның национал театрының үжен ийи артизи ам үр хүүседе Тывага гастрольдеп, удур-дедир аалдажыр.

Республиканың хөгжүм-шиин театры май 17-де Горно-Алтайскиге бодунуң оюнун В. Кек-оолдуң сураглыг «Хайыраан болуу»-биле ажыдар, а орус бөлүк район төвү Майма суурга Н. В. Гогольдуң «Кадайланыышкын» деп комедиязын ол-ла хүн үндүрер. Бистиң театрның репертуарында «Хайыраан бот», «Кадайланыышкындан» ыңгыда О. Перекалинниң «Хайныышкынныг шугума», Г. Хугаевтиң «Сеткилсагыш квартедиң», П. Шенонуң «Кадыкшылдыг болуңар». Л. Гавриловаңың тыва тоолдарга үндезилеп бижээни «Аңчы-Кара биле Аңгыр Чечек» деп тоолун орус дылга ойнаар. Ол ышкаш В. Катаевтиң «Полктуң оглу», М. Мешодунуң «Бразилиянның эртинези» деп шиилерни алтай аныяк көрүкчүлер көөрлер. Алтай көрүкчүлерниң дилээн өзүгаар байлак программалыг театржыктаан концертти бистиң артистериивис Даг-Алтайның ажыл-ишчы эринге бараалгадыр. Ында сыгыт-хөөмей, хомустан ыңгыда тыва болгаш алтай композиторларның ырлары, орус, тыва япон танцылар болгаш «Ревизор», «Хайыраан бот», «Терезин шляпа», «Ынакшааннарның амы-тынынга четтингенин», «Аршин мал-алаңа» деп шиилерден солун сценалар кирип турар. Концерт Даг-Алтайның эң ырак-узак турлагларынга четкилээр.

Алтай, Саянның акы-дуңмалышкы чонунга бараан болуп, удур-дедир аалдашкан театрларның артистери кежеге ажыттынган санында-ла шак мындыг чылыг сөстер-биле оюнун эгелээр:

— Экии, Даг-Алтай!

— Эзем, Тыва!

Ынчангаш силер бүгүдени театрже чай чалап туру.

В. СЕРЕН-ООЛ,
хөгжүм-шиин театрының чогаал кезээнің эргелекчизи.

ШЫН Редакциянның адрези:

667000. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторлуң 2-24-63, редакторлуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет түргүзүг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейи барганда 2-32-75 фотоонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3025.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыывыг хереглериниң газазы-биле түрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00551

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 112 (12802) | 1985 чылдың май 16, четверг | 1925 чылда үнедип эдилеттингеи. | Ортээ 3 копеек.

СОЦИАЛИЗМНИҢ ИДЕГЕЛДИГ КАМГАЛАКЧЫЗЫ

Черге тайбыңны камгалаар, ядролуг хевээры баш бурунгаар болдурбазы мыкаш чугула сорулга күжүн төрелгетенде чок. Бодунуң 30 чылын демдеглеп турар Варшава Керээзиниң Организациязы тайбыңның, улустарның революстуг чаалап алышкынарының, тургузукчу күш-ажылының идегелдиг чөлеңнүкүн болу берген.

Ол тураскаадыг хүн-биле хөлбаштыр ССР Эвилелиниң Улуг театрынга май 14-те Москваның ажылчы чонунарының болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Куштериниң төлээлекчилериниң байырлыг хүралы боян.

Президиумга эштер Г. А. Алиев, В. В. Кузнецов, С. Л. Соколов, К. В. Русаков, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң, ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң тарыысалгалыг ажылдакчылары, косну шерии начальниктери, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, партия, совет болгаш хөй-ниитин организацияларының төлээлекчилери, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары турган.

«Тайбыңга болгаш социализмге бараан болган эвилел» деп илеткелди СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков кылган. Аңы-дүңма чурттарның бызыг чыңгыс эви оларның экономиктиг болгаш камгалал күчүзү, делегей ареназынга демнеп кады ажылдажыгазы — көжен төрелгетенниң тайбың кейнр чези дээш демисселге тиилеттирбес күш болур деп илеткелчи болгаш чүве чугаалаан. Ооң-биле эштер демдеглээн. Кижиниң амыдырал-чурттавыр ыдыктыг эргезин камгалазары, тайбыңны хамдырары — амы-тынындан чарыгган миллион-миллион көжүлериниң, амгы болгаш кейнр салгалдарның мурнунга чурттап чоруурларының хүрээлгезин болуур. Варшава Керээзиниң организациязы чогум-на тарын ыдыг бүвинчиг сорулгага бараан болуп турар.

(СЭТА).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу эдилеглиг хүралынга Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинге тураскааткан, 154 миллион кижиниң киржилгези-биле эрткен Бүгүдэвилелдиң коммунистиг субботнигиниң түңнелдерии чугаалажып көрген. Ажылчы чонпарның күзээнии өзүгаар субботникке ажылдаттынган акша-хөреңгини дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарына госпитальдарны болгаш эмнелгелерни тударынга, оларның медицина болгаш амыдырал хандырылгазын экижидеринге, дайынчы алдарның тураскаадлыг чергелерин чаагайжыдарынга, 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң Тиилелгезинге тураскаалды Москвага тударынга тускайлаарын шиитпирлээн. Субботниктиң түңнелдеринии дугайында дыңнадыгны солуннарга парлаар.

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир сорулга-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң эртем ажылдакчыларының, конструкторларның болгаш техноложтарының ажыл төлевирии сайзыраңгайжыдарының дугайында доктаалын хүлээп алган. Улетпурүң болгаш эртем-шинчилел институттарының ол чергелиг ажылдакчыларының чаа техниканы болгаш технологияны човаадып тургузар база ажыглалга киирер хуусааларны кызырарынга, күш-ажылдың ажыктыын болгаш күүсеттинип турар ажылдарның шынарын бедидеринге материалдыг база моральдыг сонуургалдарны күштелдиреринче ол доктаал угланган. Айыттынган доктаалда киргеи хемчеглерни ажылдап кылырының үезинде Ленинградтың, Москваның, Ульяновскиниң болгаш өскеда чамдык үзоорайларның үлээн хөй бүдүрүлгелерииге, организацияларынга болгаш албан чөрлерииге соөлгү чылдарда чыгдынган эки дуржулганы өөренип көрген.

Ындыг дуржулганы барымдаалаашаа, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге ажыл төлевирииң идиг бериишкинниг ролюн кодурери көрдүнген. Чижээ, ажыл төлевирииге тускайлаан фондуларның хемчээли-биле келир чылдан эгелээш, эртем ажылдакчыларының, конструкторларның болгаш техноложтарның албан-дужаал шалыңнарын бедидер. Ындыг ажыл төлевирлериниң чаа слемазын бадылаан. Чогаадыкчы салыышкыны болгаш эң-не нарын база харыысалгалыг ажылдарны күүсеткеии дээш конструкторларның болгаш техноложтарның албан-дужаал шалыңнарынга немелделерни кылыр эргени будүрүлгелериң болгаш организацияларның удуртукчуларынга тыпсып турар. Эртем ажылдакчыларын, конструкторларны болгаш техноложтарны аттестастаарының база шаңнаарының системаларын сайзыраңгайжыдар талазы-биле, акша шаңналдарның хемчээлдерии чаа чогаадыышкыннарны улус ажылагыйынга неппереткенинден алыр экономиктиг ажыы-биле улам сырый холбаштырар талазы-биле чамдык хемчеглер кердүнүп турар. «Алдарлыг конструктор» болгаш «Алдарлыг технолог» деп эвилел болгаш республика чергелиг хүндүлүг аттарны доктаадып тургузар дугайында саналдарны деткээн.

СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлерии ёзүгаар бистин чуртта уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын улгаттырар талазы-биле улуг хемчегларни боттандырып чоруткаиын, бот-иелерге акша дузаламчызын улгаттыр, анын, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга назылап-кырааны болгаш инвалид болганы дээш пенсияларны бедиткеиии Политбюро хуралынга демдеглээн. Бичии уругларлыг херээженнерии болгаш ажылдап шыдаар аргалыг пенсионерлерниң ниитилел будүрүлгезинге киржирииге улам-на таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ооң-биле чергелештир чонның ой чергелериниң амыдырал деңнелин улам кедүрер сорулга-биле оларның пенсия хандырылгазын экижидер, кырып-назылаан хамаатыларның болгаш инвалидтериниң социал хандырылгазының системаларын хөгжүдер, уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле элээн хөй немелде хемчеглерни ап чоодары негеттинип турар.

Ында холбаштыр 1985 чылдың ноябрьдан эгелээш, колхозтар кежигүннерииге назылар талазы-биле пенсияларның минималдыг хемчээлии бедидер болгаш оларның инвалид болганы дээш база азыradылгачызын чидирген таварылгада пенсияларын улгаттырар. Ооң-биле чергелсштир ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга база оларның өг-бүлелерииге он чыл ажыг үе мурнунда 60 рубль хемчээлдиг кылдыр доктаатхан пенсияларын улгаттырыр, амгы үеде ол-ла ышкаш демейлешкен профессияларның болгаш мергежилдериң ажылдакчыларынга доктаадып берип турар пенсияларынга чоокшуладыр. Минималдыг хемчээлдиг пенсияларны ап турар ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның аразындан пенсионерлерге эмчилерниң рецептилерин өзүгаар садыл алыр эмнерниң өртемтеринге бежен хүү чингелдени доктаадыр.

Назылап-кырааннарга болгаш инвалидтерге интернат-бажыңнарны тударын дүргедедир, чер-чер Советтериниң чагыргазында албан чөрлериниң оларга хандырылганы эжижидер талазы-биле, күш-ажылдың хоочуннарынга будүрүлгелериниң, организациялардың болгаш колхозтарның талазынган дузалаар, назылап-кыраан бот-кижилерге болгаш ажылдаар аргазы чок хамаатыларга профэвилелдериниң болгаш комсомолдуң шефтээшкиниң калбартыр, социал хандырылганың, кадык камгалалының, хөй-ниитии организациларының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң бо ажылга аразында харылзааларын эжижидер талазы-биле хемчеглерни айыткан.

Ол ийиги беш чылда уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын калбартырынче, ооң-биле кады акша дузаламчызы берип турар уругларның назызын 12 хар чедир улгаттырарынче, аярыг уруг ажааганы дээш шелээ хуусаазын узедырынче, а ол ышкаш хөй-ниитии организациялардың төлээлекчилерии, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын турган.

«Тайбыңга болгаш социализмге бараан болган эвилел» деп илеткелди СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков кылган. Аңы-дүңма чурттарның бызыг чыңгыс эви оларның экономиктиг болгаш камгалал күчүзү, делегей ареназынга демнеп кады ажылдажыгазы — көжен төрелгетенниң тайбың кейнр чези дээш демисселге тиилеттирбес күш болур деп илеткелчи болгаш чүве чугаалаан. Киижиниң амыдырал-чурттавыр ыдыктыг эргезин камгалазары, тайбыңны хамдырары — амы-тынындан чарыгган миллион-миллион көжүлериниң, амгы болгаш кейнр салгалдарның мурнунга чурттап чоруурларының хүрээлгезин болуур. Варшава Керээзиниң организациязы чогум-на тарын ыдыг бүвинчиг сорулгага бараан болуп турар.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ЛЕНИНГРАДЧЕ ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиигшие секретары М. С. Горбачев май 15-те Москвадан Ленинградче чорупкан.

Аэродромга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, В. И. Воротников, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, өске-даа эштер үдээп.

• • • • • • • • •

Ол-ла хүн эш М. С. Горбачев Ленинградта чеде берген.

«Пулково» аэропортка ону СЭКП-ниң Ленинград обкомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков, партия обкомунуң бюро кежигүннери, СЭКП-ниң Ленинград хооркомунуң секретарьлары утказаннар.

Пионерлер М. С. Горбачевка чечектер тудускан. (СЭТА).

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

ЧАА ЗОНА СИСТЕМАЗЫ

Он бирги беш чылдың доозукчу чылының часкы хову ажылдары бо хүнеерде республиканың бүлүң бүрүзүнде түлүктээн. Хову-шөлдерниң ажыл-ишчилерн тарылганы кыска хүүсаада бедик шынарлыг доозар дээш бүгү күжүн, арга-дүржүлгазын мөөкнеп, социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Чер-черде партия болгаш ажыл-агый органнары, районнарның агроүлетпүр човүлелдерн ажылды органнзастаарының, илереттингеи четпестерии дүрген эдериниң талазы-биле дээштит хемчеглерин алыр үжүрлүг.

Эрткен юбилейлиг чылда Тываның чер ажылдыглары чедишкининг ажылдаан. Олар, ооң мурнундагы чыл-биле деңнээрге, оон 46 мүң тонна хөй азы ниитизи-биле 150 мүң тонна тараяны ажаап алганнар. Күрүнеге тараа дүжаар план ажыр күүсеттингеи. Тараадан үш миллион рубль орулга киргеи. Мурнунда чылдың деңиелиидеи картофель сес мүң тонна, ногаа үжеи дөрт хүү хөй бүдүртүнгеи. Мал чемнерии бүдүргеии база хөй болган. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын ажыр күүсеткеш, республика Бүгү-эвилел социалистиг чарыжыига тиилекчи болуп, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Маңаа чер ажылының ажылдакчыларының киржеи үлүү эвээш эвес.

Чер ажылының культураларының дүжүдүнүң чүгээртеп орары чаа зона системазын шиңгээдип алганы-биле таныбырлаттынар. Соолгу чылдарда чер ажылының культуразын бедидер, ылаңгыя хөрзүн үрелившкиннге удур демисел талазы-биле эләэн ажылдар кылдынган. Тарылга ээлчештирилгезиниң системазы база шиңгээттингеи. Чер ажылының чаа зона системазын шиңгээдип алган болгаш ону ёзүгаар ажылдап турар ажыл-агыйлар бедик дүжүттү ап турар. Ооң чижээн тараа остүрер «Тиилелге» совхозтан, картофель остүрер «Барлын», ногаа остүрер «Кара-Хаак», мал чемн белеткээр «Күш-ажылдың хостуу» совхозтардан көрүп болур.

Часкы хову ажылдарының технологиязын чаа зона системазын ёзүгаар чорудары — ажыл-агыйлар удуртукчуларының, агрономнарның, бригадирлериң болгаш механизаторларның хажык чок күүседнр үүлээлгезин. Ону амыдыралга боттандыраринга кандыг-даа чазыг болгаш хажыдыышкын турбас үжүрлүг. Ынчангаш бүгү ажылдарның үргүлчүнүң контролюнга турары чугула. Улусчу контролёрлар, «Комсомолчу прожектор» кежигүннери, активчилер хөрзүнүү ажылдап кылырынга, урезнн чажарынга, машина-техниканың ой-тап ажылдаарынга болгаш өске-даа ажылдарга хыналдаларны катап-катап чоруткан турары албан. Илереттингеи четпестерниң ол-ла дораан чайлаттынган турарын чедип алыр керек.

Чер ажылын чүгле хөрзүн үрелившкиннге удур техника-биле чорудар. Хөрзүнүң тарылга мурнунда ажылдап кылыышкының шөл бүрүзүнге чорудары албан. Бок үнүштер үнүп келгенде, ону ыяап-ла чок кылыр. Урезнн чаштырарының хемчээлии, ханызын болгаш хүүсаазын шыңгыы сагыыр. Техника бүрүзү хынаттынган, таарыштынган, шенеттингеи турар. Бо бүгү негелделерии сагывас болза, бедик дүжүт алыр туржук, хөрзүн үрелип болур.

Доозукчу чылда республиканың чер ажылдыгларының мурнунда салдынган сорулгалар үлүг. Бо чылын 190,5 мүң тонна тараяны, 30,5 мүң тонна картофельдн, 14,7 мүң тонна ногааны бүдүрер. 200 мүң тонна сигеннн, 100 мүң тонна семажты. 10 мүң тонна витаминниг сигеи далганын болгаш 330 мүң тонна силосту белеткээр. Ол сорулга-биле гектар бүрүзүндеи-не 11,9 центнер тараяны, 102 центнер картофельдн, 177,5 центнер ногааны, 180 мүң центнер силосту, а суггаттыг черден 18,5 центнер тараяны, 30 центнер хөй чылдыг сигеннн өстүрер. Бо көргүзүглер чер ажылын чогуур үезинде болгаш шынарлыг чорудары-биле чергелештир чаа зона системазын шын ажыглаанындан чедип алдынар.

Бо чылын тараа культураларының тарылгазы эрткен чылдаазындан саадаан. Эрткен чылдың бо үезинде планның 35 хүүзүн күүседип алган турда, бо чылын түүле 12 хүүзу күүсеттингеи. Каа-Хем район планның 20 хүүзүн, Сүт-Хөл 18 хүүзүн күүседип, өске районнарны мурнап турар. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчнк, Эрзин районнар тараа культураларының тарылгазын чаа эгелеп турар. Мал чемн культураларны тарыырының планы эрткен чылын мынчан 40 хүү чеде берген турда, бо чылын деңгүп-ле үш хүүзу тарыттынган.

«Кок-Тей» совхоз эрте-даа, орай-даа чажар тараа культураларының тарылгазын доозуп алган. Олар тарылганы, эрткен чылын ышкаш, маннын үште эгелээш, он ажыл хүнүнде дооскан. Ук ажыл-агый Совет Тываның юбилейлиг чылында гектаадан-на он дөрт центнер тарааны остүргеи. Каш чыл мурнунда ол совхозтуң тарылга шөлүнүң хөрзүнү хаттан болгаш сугдан улуг үрелившкиннге таварышкаш, дүжүдү дыка чавызаан турган. Хөрзүн үрелившкиннге удур техниканы, дилиндектээр арганы, минералдыг чемнешчидилгелерии үрезнн-биле кады чажарын ажыглаанының түңнелиинде дүжүт бедик болган. Тарылга ээлчештирилгезии база шын чорудуп, чайын аңдарган черии каш катап болбаазырадып, чаа зона системазын хажык чокка сагып келгенинең ачызы ындыг болган.

Эртем-техниканың чедишкининге, мурнакчы дүржүлгага үндезилеп, түс чернюң хөрзүн болгаш агаар-бойдузунга таарыштыр ажылдап кылдынган чер ажылының чаа зона системазы — республиканың чер ажылының культуразын бедндериниң кедилиг аргазы. Ынчангаш чер-черде партия, ажыл-агый органнары, үнүш ажылыкын бүгү ажылдакчылары зона системазын сагыыр болгаш ону шиңгээдип алырынга киржир ужурлуг.

ЧАСКЫ ХҮН ЧЫЛДЫ ЧЕМГЕРЕР

Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң тараажылары Баян-Колдуң шөлдеринде часкы тарылга ажылын шалыпкын чорудуп турар. Бригадалар аразының социалистиг чарыжы бедик будүрүкчүлүг ажылдаарынче механизаторларны сорук киргеи.

Чарыштың мурнуу одуруунда Александр Дакпаның удуртканы комсомолчу-аныяктар бригадазы болуп, сула чаштырылгазын доозар чеде берген. Оларның тараан шөлдеринде черни сүггарар ажылдар база калбарган. Сүггарылгада суурнуң бүгү ажылнышчилери, школачылар идепкейлиг киржип турар. Коллективтерден Шөчнелиг сүт-бараан фермазы, садык ажылдакчылары шалыпчы ажылдап турар. Олар бо хүннерде үш чүс ажыг га черни сүггарган.

Баян-Колдуң шөлдерннге силостаар культуралар үрезнии бо чазын 450 гектар черге чаштырар. Ооң мая чемнерии белеткээр бригадалар гаданна 150 центнер ногаан массаны алырын хүлээнип алганнар. Ында ам дүгүйлүг «МТЗ» маркалыг 18 тракторлар ажылдап турар. Оларның чедизи үрезнн чаштырылгазында. Артканнары тарыыр хөрзүнүү болбаазырадып турар.

ЧУРУКТАРДА: часны тарылганы шалыпкын чорудуп турар тракторнстер Чондай Доржу, Борис Санчаа, Юрий Бнче-оол; Баян-Колдуң шөлдерин сүггарып турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДЕЛЕГЕЙГЕ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

ХООЧУННАРНЫҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

Дайын хоочуннарының Совет комитединиң чалаачы өзүгаар, делегейниң 2-ги дайынының Удурланыышкын шимчээшкинниниң хоочуннары болгаш киржинчилери Москвага чораан, олар антигитлержи коалициянын чурттарындан келген болгаш бүгү диптерниң 10 делегеи база 89 национал организациязын төлээлээн.

Олар фашизмни тиилээнииң 40 чылынга тураскаатхан байырлалга, ол ышкаш дайын хоочуннарының делегей ужураажышкынының ажылынга киришкен.

Ужураажышкынның киржинчилерииге ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң Кыйгырыын ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң Даргазының оралакчызы Л. В. Смирнов номчаан.

ДХСК-ның даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры генерал-полковник А. С. Желтовтуң ниетке лиинге болгаш дашты кы залчыларның чугаларынга делегейниң 2-ги дайынынга совет улустуң канчаардаа ажок чидириг-когералын демдеглээн болгаш Тиилелгени чедип алырынга дуза чедирген бүгү-ле кижилерге түңдүткелди илергейлээн, ук тиилелге Каттышкан Нацнялар Организациязын тургускаиы-биле чергелештир тайбың болгаш хосталга байдалдарынга чурттарның болгаш улустарның хөгжүп сайзырарынга таарымчалыг байдалды хандырган. Делегат хосталгалыг шимчээшкинниң идеалдарынга шынчызын бадыткаан болгаш тайбың дээш демисселге эп-сеткил каттыштырылгазының эргежок чугулазын демдеглээннер.

Ужураажышкын киржинчилери делегей байдалдарының айыылдыг апергеиын, боо-чепсекти недергеи, соксаал чок эндере будүрүп турарының эң озалдыын демдеглээннер. Чогум-на тарын ооң уламынган олар боо-чепсекти эндере будүрериң соксадырынга база тайбыңны быжыглаарынга дуза болуру-биле боттарындан хамаарыжыр бүгү-ле чүүлдерни кылыры чугула деп санал турар. Бот-боттарын эки билчириниң аргазы-биле бүзүрээшкин байдалын тургузары албан деп олар санал, ол чорудугнун хөгжүүрүнге идепкейлии-биле дузалажырынга белеңнер. Делегейниң 2-ги дайынының халаавының дугайында бодал болгаш ону эрткен кижилерниң дүржүлгазы кейнр салгалдарга эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш тайбының делегейин тургузар органы бээрнинге олар идеген турар.

(СЭТА).

Көдээ Совет депутадынга сөс

ЭКИ ЭРТТИРДИВИС

Хойжу ажыл-ишчим он сес ажыг чыл-биле санаттынар. Бо үеиин дүргүзүнда төрээн совхозумга эвээш эвес малды остүрүп берип, ооң ажыл-ишчинге биче-даа бол, үлүг-хуумну киришкирип келдим.

Кыш малчыннарга ёзүлүг шылгалда дээр болгай. Эрткен кыштаглаашкынны канчаар эрттиргенивис дугайын чугаалап көрейн. Кыштаглаашкынче кирип, социалистиг хүлээлге ап тура, төрүүр 100 баш хойдан 100 хураган алырын хүлээнген турган мен. Бергеи сөсту эллээр дээш эрткен кыжын бар аргаларны ажыглап, кызымак ажылдадывыс.

Дузалакчы хойжуларым Бады-Сууг, Өнермаа Шулуулар-биле кады кыштаглаашкынче багай эвес белеткелдиг кирген бис. Хараган-Даг деп черге кыштадывыс. Бар мал чемнге немей 15 тонна сигеннн бодуусту күжүүс-биле чайын белеткеп алган турган бис. Совхозтуң талазындан мал чемн-биле хандырылга база багай эвес болган. Мал чемнн камныг, хумагалыг чарыгдап, малды шын, чүрүм өзүгаар чемгереринче улуг кичээнгейни үлгандырып келдивис.

Хоюүс бир айда ооңдап эгелээн. Чанғыс-даа баш хораттас дээш, бар арга-курлаавырларны ажыглап, кызымак ажылдап келдивис. Ооң түңнели багай эвес болган. Төрүүр 100 баш хойдан 100 хураган алыр дээн хүлээлгем күүсеттинген. Совхозтуң сакманчыларының талазындан дуза биске бо чылын шоолуг эвес болган. Сакманчыларның аараш, чоруй барганынган, ажылдың кидин түлүк үезинде чүгле боттарывыс арткан бис. Дузалакчы кадарчыларым Шулуулар-биле ажылга кызымаан маңаа чугаалаксап турар мен. Кыштаглаашкынга багай эвес түңнелдерни чедип алганывыскта, оларның үлүү бар. Ам дүк планынга хамаарыштыр чугаалап көрейн. Бо чылдың мурнунда чылын 2 килограмм 500 грамм дүк дужаарын хүлээндим. Ооң мурнунда чылдаазы-биле деңнээрге, ол көргүзүг арай эвээш, ындыг-даа болза бар арга-курлаавырларны ажыглап, ону ажыр күүседирин бодап турар бис. Үеиин негелдезинда ындыг. Партияның XXVII съездизинге уткуштур чоруп олура, коллектив, бригада, кижи бүрүзү будүрүкчүлүг ажылдаарын, съездиин төлептиг күш-ажыл-биле уткуурун хүлээнип турар болгай.

Чайлагларр үе келген. Кыштагдан кежерде, ооң ёептелгезин май 15-ке чедир эки шынарлыг чорударын хүлээнген мен. Келир кышка белеткелди, кылыр үүрмен септелгелерни чайлаглаар бетинде, бүгү талазы-биле кылып алыры чугула дээрзи билдингир. Ол база съездиге мээң белээм. Биртээ, ажыл-иш дугайында чугаалап турар болганымда, малчыннарның амыдырал-чурттаглазынга хамаарыштыр дараазында чүүлдерни база чугаалаксап турар мен. Бистерниң, малчыннарның, амыдырал-чурттаглазынче СЭКП-ниң XXVII съездизин аттыг совхозтуң директзиязының талазындан чиээнгей багай эвес. Ылаңгыя малчын коданнарны суг-биле хандырып турары эки. Бистиң бригаданың хойжуларынга суг соөртүп эккеп бээр хүлээлгезин Н. Монгуш ак сеткилдиг чорудуп турар. Ооң саадал чок ажылы биске таарымчалыг болуп турары билдингир болгай. Эртип турар кыштаглаашкын үезинде район төвүнден малчын коданнарже агитбультбригадаларның үнүүшкүннерин четпес организастап турганын айтыры чугула. Ам чайлагларже көжер болгай бис, чогуур черлер ол айтырыгны кичээнгейге алыр болза эки. Үнүүшкүннүг кино көргүзерин база утпаза чүл деп бодаал база бар. Совхоз төвүнден ырак черлерде ажылдап чурттап турар кижилерге, ол чугула айтырыг-дыр. Көдээ Советтиң депутады кижи болганымда, малчыннарның амыдырал хандырылгазында бар четпестер, чедир шиитпирлеттиммейн турар айтырыглар сагыш-сеткилди амыраткас-тыр.

Дузалакчы кадарчыларым-биле сүмележип, демнеп ажылдаваш, кыштаглаашкынны багай эвес доостуувус.

Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир дугаиында СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң үлүээп алганы доктаалын республиканың бүгү ажылчы чону-биле бир демей, бистиң совхозтуң ажыл-ишчилерн, малчыннары сеткил хамыышкын-биле хүлээп алган. Бистиң республикага чуртталга бажыңнарын, будүрүлге болгаш социал-культура объектилерин тударынга РСФСР-ниң он беш областарының, крайларының болгаш автономнуг республикаларының шеф дузазын көргүзер деп турарынга өөрүп турар бис. Тываавыстың ажыл-ишчинге хомаарыышкыс дуза чедирип, үлүүн киришкирер дээш кээп турда, ону деткип, ажылдың участок бүрүзүнүге быжыг сагыыра-чурумнуг, хол дыңзыг, будүрүкчүлүг ажылдаарын бригадавыска чугаалашкан бис. Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир төрекке бистер малчыннар, база төлептиг үлүүвүстү киришкирер бис.

Ш. САТ,
үлүг хойжу.
Чөөн-Хемчик район.

Партийжи амыдырал

КОММУНИСТ ДЕПУТАТТАРГА ДАЯНГАШ

Партияның эдэчегиит XXVII съездизин чыыдырарының болгаш ону белеткээри база эрттирери-биле холбашкан сорулгалар дугайында СЭКП ТК-ның Чыргине секретары эш М. С. Горбачевэтуң илеткелинде партияның эдэчегиит съездизинге белеткелдең үезинде коммунистерниң мурнунда үлүг сорулгаларны айыткан. «Партия кежигүнү бүрүзүнден хей-нииттиин хүлээлгезинге хамаарылгазы дээш, партияның шинтпирлэринең күүселдези дээш, партийжиниң ек сеткилдиг база арыг шынчы овур-хевири дээш негелдени күштелдирери эргежок чугула» деп, эш М. С. Горбачев чүүлээлаан.

Шынал-ла, коммунист кижини оон бодун ап чоруурулуе-биле, ажыл-херээ-биле үнелээр болгай. Бистиң совхозтуң партбюрозу, партия организациялары үстүнде айтыышкыннарны удуртулга болдургаш, хүлээнген ажыл-херек дээш коммунистерниң харыысалгазын бедидерииче угланган хемчегелерни ап чорудуп турар.

Совхоз бүдүрүлгезиниң чугула участокторыына коммунистерни, инициативалыг кадрларны хүваап, оларның-биле беседалажыышкынны кылып, коммунистерниң, специалистерниң, коллективтериниң удуртукчуларының отчеттарын, дыңнадыгларын партия хуралдарынга, партбюроларга дыңнаарын практикалап келген бис.

Ажыл-агыйда кадрларның биилг, мергежилдиг, ажыл-ишчи мөзү-шынарыыг чоруунуң шыңгыы шыырыдазы — он бирги беш чылдың, оон доозукчу чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш демисеп болуп турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга немей бир хуу бедидер, оон ботүнезин 0,5 хуу немей чиигедир, ажылдың ажыктыы болгаш шынары дээш социалистиг чарышта совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери хаара туттунган. Беш чылдың дөртки чылында совхоз күрүнеге эът садар планын октябрьның башгайгы он хонуунга чедир доосканын партия райкомунга рапорттаан, сүттү декабрь бирээде күүсеткен турган. Ол ышкаш тараажыларывыс бир гектардан-на 18,9 центнер дужуттуу алган. Бо бүгүнү бир эвес Кызыл районнуң ниитиң совхозтарының болгаш куш фабриказының деңнели-биле алгаш көөр болза, районнуң эрткен ажыл-агый чылында күрүнеге дужааганы эттиҥ 41, сүттүүң 33 хуузун көк-тейжилер дужаап, ниити херекке үлүүн киирген.

Бо чедиишкиннерниң РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчинир Кызыл тугу-биле демдеглээни бистиң харыысалгавысты улам бедидип турар. Анаа боттарының үлүүн киирип, партияның политиказын амыдыралга боттандырарынга арга-мергежилиин киириштирип чоруур, ажыл-ишке харыысалгалыг мурнакчылар бистең хей. Оларның ниттинде Тыва АССР-ниң Дээдги Совединиң депутады, сүт-бараан фермазының сааичызы, коммунист С. Х. Арандол, сааичылар Н. Чадамба, С. Серен-оол, трактористер И. Төлпых, чолаачы А. Русин, трактористер А. Черменев, В. Ондар дээш өскелер-даа бар. Олар шупту ажыл-ишчи, боттарының сөзүн эзелеп шыдаар, хей-нииттиниң ажыынга база идепкей-биилер.

Коммунист Б. Сат сүт-бараан фермазында партия бөлүүнүң организакчызы. Ында коммунистер коллективтиң ажыл-ишчилериниң ортузунга политмассаалыг ажылдың башкарыкчызы, эки ажылдың эгелекчилери болуп, хей-нииттиниң күжүнге даянгаш күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыг тургускан. Оон түңнелиинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедип, ажыл шагы үзер, арагалаар чорук барык чок болуп турар. Бо беш чылдың биргн, ийнги чылдарында фермага сүт бүдүреринииң болгаш күрүнеге садарының планнары күүсеттинмейн турган болза, сөөлгү чылдарда ону долдур болгаш ажыр күүседил турар. Ферманың ажыл-ишчилери планнар, социалистиг хүлээлгелер күүседир талазы-биле сөөлээн сөзүн херек кырында бадыткап билирии, харыысалгалыын көргүскеннер.

Сөөлгү чылдарда совхозтуң ажыл-ишчилериниң бүдүрүлгеге болгаш хей-нииттиҥ ажылынга идепкейи кескүзүү-биле өскен. Оон чижээн соңгулдаллыг органнарга оларның кирижилгезинден база көрүп болур. Бо чылдың февральда болган соңгулдалар үезинде бистиң совхозтан республиканың Дээдги Совединиң депутадынга болгаш район, суур Советтериниң депутаттарынга он кижини соңгээн. Олардан сааичы С. Х. Арандолду республиканың Дээдги Совединиң депутадынга база катап соңгааны улуг идегел. Сааичы депутат планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүсетпишаан, соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг ажылдап, оларның чагыларын күүседиринге бичө эвес күжениишкинни үндүрүп турар. Ылаңгыя сүт-бараан фермазынга хеп чуур черни база чуртталга бажыңнарын одалга системазы-биле хандырарынга дуза чедирерин соңгукчулар депутаттан дилеп, чагыларны берген. Ол ышкаш район Совединиң депутады, комсомолчу А. Русинге база чагыларны берип, Каа-Хем суурда Киров кудумчуун асфальтылаарынга дуза чедирерин дилээн. Хаван комплекизинниң ажылдакчыларының үргуларынга эсли-садыкти организастап тургузар талазы-биле чагыны суур Совединиң депутады Ю. А. Кривенкога Сукпак суурда чурттап, ажылдап турар кижилер киирген. Хүн бүрүүң ындыг чүүла айтырыгларын шинтпирлээринге депутаттарның, коммунистерниң киирип турар үлүү бар.

Совхозта партбюро, партия эге организацияларының участок бүрүзүн бедик идейлиг, ажылгерекке бердинген, мораль болгаш политика талазы-биле бөжүт туруштуг ажылдакчылар-биле быжыглаарын чугулалап көрүп турар. Бистиң совхозтан Советтерге соңгуттурган он депутаттың бажы коммунист, үжү комсомолчу. Оларның иштинден сүт-бараан фермазында кино механиги коммунист Л. Н. Монгуштуң ажылы база мактадыг. Ол—суур Совединиң депутады, районда кино механиктериниң ортузунда социалистиг чарыштың тинлекчизи, дыштанып хүннерде көдээ ишчилерге солун кинолар көргүзүп, культурлуг дыштанырыга таарымчалыг байдалдарны тургусчуп турар.

Бо хүннерде бистиң совхозта часкы хову ажылдарды мэнгтүлүк. Эки дүжүттү өстүрүп алыры аңаа беш бурунгаар бүгү талалыг белеткелден хамаарыжыр. Чүгле машина-трактор-ларны, кожуг-дериг херекселдерни эвес, а кадрлар белеткелин, хову ажылының үезинде оларның ажылдап, дыштанырыга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын кичээнгейнинг төвүнге тургускан бис. Хову турлаан септеп, көскү агитация-биле дериир, аңаа ажылдаар повар, учётчик дээш, өске-даа кижилерни шилип тургускан бис.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылын чедиишкинниг доозарының бүгү аргелары көк-тейжилерде бар. Ажылагый бирги кварталды багай эвес көргүзүглерлиг дооскан. Бо бүгү ажыл-херектиң шимчедикчи күжү ында кижилер, планныг онаалдаларны күүседир дээш оларның ак сеткилдиг чоруу, беднк харыысалгазы болуп турар.

С. ЗАЙЦЕВ,
«Көк-Тей» совхозта партбюро секретары.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

Каа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съездизин аттыг совхозунуң Тываның комсомол шаңналының лауреады сүт-бараан фермазының коллективиниң күрүнеге сүт дужаарының талазы-биле он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын бо чайын бистиң чурттуң найысылалы Москвага болуп эртер Аныяктарның болгаш студентилериниң Бүгү-дэвегей фестивалының ажыттынар хүнүнге чедир күүседир сорулганы саяган күжениишкинниг ажылдап турар. Коллективте социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда хоочун сааичылар, аныяктарның дагдыныкчылары Р. И. Ожегина, Б-Ч. Б. Чимит, А. В. Артемнхина, аныяктар В. Сандан, У. Чооду болгаш өскелер-даа чоруп турар.

ЧУРУКТА: аныяктарның дагдыныкчылары, сааичылар Н. С. Иродова биле А. В. Артемнхина.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

Тес-Хем райпозунуң коллективиниң үлүг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатkан магазинкер коллективтериниң арасында социалистиг чарыштың бирги квартанда түңнелии үндүрген.

Самагалдайда № 1 аъш-чем барааннар магазинииниң садыгжылары Тоорук Монгуш, Людмила Чүлдүм-оол, Тамара Чуруклан олар бо чылдың баштайгы үш аймында 48 муң рубльдиң бараанын чонга садар тургаш, ону херек кырында 55,6 муң кылдыр күүсеткеш, райпонуң магазинкер арасында шилчинир вымпелии чаалап алган. Садыглаашкынның культуразын бедиткенинден, ажыл шагын чеп ажыглаанындан болгаш садып алыкчыларга эвилең-эзидек чоруктан ол чедип алдынган.

Берт-Даг суурда садыгжы Ирина Эренчиниң эргелекчилээни үлетпүр барааннар магазинииниң коллективи база-ла багай эвес ажылдаваш, бирги квартандың планныг онаалдазын 112 хуу күүсеткен. Ол-ла суурда аъш-чем барааннар магазинииде Александра Санаа, Ким Аракчаа болгаш оларның дагдыныкчызы Седова Намдаловна Дойнурну суурнуң чону хүндүлээр. Ол коллектив бирги квартандың үлүүн күүседир талазы-биле мурнакчыларның одуруунда киргеп.

Чөлээчы-садыгжылар арасында социалистиг чарышка Шулуу Шалык тинлекчи болган. Ол ам үшкү квартандың үлүүнде ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Берт-Даг суурда аъш-чем барааннар магазинииң садыгжылары [солагай таладан] С. Н. Дойнур биле А. Санаа олар чаа келген бараанның өртээн база шынарын хынап турда, бистиң корреспондентивис В. Кара-Сал чурукка тырттырып алган.

АЖЫЛЫ ЭКИ

Тес-Хемде күрүнеииң аныыр-тывыш ажыл-агыйының ажыл-ишчилери партияның эдэчегиит XXVII съездизин чыыдырар дугайында СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң шинтпирии үлүг кедүрлүүшкүн-биле хүлээп алган. Партия Төп Комитединиң Пленумунга СЭКП ТК-ның Чыргине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелиин коллективтиг кежигүнери номчуп, танылып тура, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын көргүскенин, ажыл-херектиң ханы анализин бергенин, СЭКП-ниң XXVII съездизинге чедир арткан үеиниң иштинде шинтпирлээр үжүрлүг сорулгаларны тодаратканын чүүлдүгүнүп деткээн.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле доозар, партияның эдэчегиит съездизин төлептиг ажыл-иш-биле үткүүр дээш чарыш коллективте келбарган. Күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыглаар, ажылдың шынарын экижидер, күш-ажылдың будуруккүлүүн бедидер талазы-биле ажылдарны дээштиг чорудуп турар. Ажылчынарның ортузунда калбарган социалистиг чарышты доктаамал түңнеп мурнакчыларны илередип, оларны шанкел, мактап турары бедик будуруккүлүг ажылдаарынга таарымчалыг бооп турар.

Мумбалдай Ким, Дадар-оол Эрендей, Владислав Ким, Владимир Оюн, күш-ажылдың хоочуну Василий Көк-кыс, Балбар Ою, Шорс Дапый-оол даандырган ажыл-херекке эзхарыысалгалыг болуп, ажылишчи төлептиг чорууң көргүзүп, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

Доозукчу чылдың эртken айларында коллектив бүгү эвес ажылдаан. Бараанның продукция будурер болгаш ону сайгарарының планын чедиишкиннинг боттандырган. Күш-ажылчы чедиишкиннери дээш СЭКП райкомунуң болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң шилчинир вымпелии коллективке тывыскан.

Он бирги беш чылды чедиишкиннинг доозар дээш коллективтиң ажыл-ишчилериниң алган социалистиг хүлээлгелерии, оон канчаар күүсеттинип, кымның эки ажылдап база хөжудап турарын, чедиишкиннерни болгаш четпестерии чараштыр бижээш ажыл-агыйның кызыл-булуңунда көскү черде аскан. Ол чорук планныг даалгаларны хуусаа бетинде күүседиринге улуг идиглиг бооп турар.

М. ТИРЧИН.

ЧАА ЧЕРЖЕ

Чадаананың районнар арасының «Сельхозтехниканы» каттыжыышкыны он бирги беш чылдың доозукчу чылын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле эгелээн. Коллектив бирги квартандың продукция сайгарарының планын 107,6 хуу, бараанныг продукция будурерин 107,4 хуу кылдыр күүсеткеи. Күш-ажылдың будуруккүлүү база плаидан ажыг болган.

Часкы хову ажылдарынче үнер К-700 деп күчүлүг 13 тракторларның 12-зи, Т-150-нерниң шуптузу, 77 МТЗ-ларниң 70-ни септеттинген.

Бистиң корр.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ДЭЭШТИИН ЧЕДИП АЛЫР ДЭЭШ

Бистиң районда чонның чурттап турар черлериниң айыбиле кижизидилге ажылының төварымчалыг төптери — агитбажыңнар. Партия организацияларының удуртулгазы-биле ажылдаваш, херээженнер чөвүлелдерн агитбажыңнарның ажылының коя угланыышкынарын тодаргайлал, агитбажыңнарга агитаторларны, пропагандистерни болгаш өскедаа активчилерни хүваай турганган.

Бо ажылды доктаамал чорудуп келгенниҥ түңнелинде Дең-Терезин, Шанпээр, Эргн-Бараан болгаш өске-даа суурларда ниитиниң корум-чурумун үрээр, хөөйлу-дүрүм хажыдар чоруктар эвээжээн. Маңаа үстүнде суурларда херээженнер чөвүлелдериниң, хей-нииттн организацияларыбиле бир демниг саяыышкынны кииргенниҥ түңнелинде ол чедип алдынган. Ылаңгыя агитбажыңнар чөвүлелдерн болгаш активчилериниң чон ортузунга чорудуп келген кижизидилге ажылы хей талалыг. Барлык школазында агитатор башкы М. Монгуш, Авыгатыда агитбажың эргелекчизи С. Хажытпаа, Эргн-Барлыкта активчи Ө. Хомушку, «Шекпээр» участогунга ажылдап тура, совхозта херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү С. Деспилдей болгаш өске-даа активчилер чон ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдарга идепкейлиг, хейге үвегерилгелер.

Херээженнер чөвүлелдериниң агитбажыңнар дамчыштыр чорудуп турар бир чугула айтырыы — хей-нииттиниң корум-чурум камгалалы. Кайда-даа ажыл чок азы чаңгыс черге докгаамал ажылдаваас, арагалаар, ажы-төлүүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас, чүгле хүнүн бодап чурттап чоруур ийи-чаңгыс кижилер бистең ам-даа бар. Чижээ, Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчызы С. С-Х. Монгушту ап көрээл. Ол — чеди уруглуг ие кижи хирезинде, оларның кижизидилгезинче сагыш салбайн, кайда-даа ажылдавайн олурар. Бажыңында хей улус чыыр, оон иштинде карекка илдиг чырык чүве безин көзүлбес, санитарлыг деңнелн куду. Ол ышкаш Л. В. Бахонкина база ишиң чоргаараалын оскунуп, оон чаагай адын бүжартадып чоруур кижилерниң бирээзи. Ол — сөөлгү үеде Кызыл-Мажалыктың бот-оруллге-чарылгалыг тудуг-септелге участогунга ажылдап тура, совхозта херээженнер чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчинир Кызыл тугу-биле демдеглээни бистиң харыысалгавысты улам бедидип турар. Аңаа боттарының үлүүн киирип, партияның политиказын амыдыралга боттандырарынга арга-мергежилиин киириштирип чоруур, ажыл-ишке харыысалгалыг мурнакчылар бистең хей. Оларның ниттинде Тыва АССР-ниң Дээдги Совединиң депутады, сүт-бараан фермазының сааичызы, коммунист С. Х. Арандол, сааичылар Н. Чадамба, С. Серен-оол, трактористер И. Төлпых, чолаачы А. Русин, трактористер А. Черменев, В. Ондар дээш өскелер-даа бар. Олар шупту ажыл-ишчи, боттарының сөзүн эзелеп шыдаар, хей-нииттиниң ажыынга база идепкей-биилер.

Коммунист Б. Сат сүт-бараан фермазында партия бөлүүнүң организакчызы. Ында коммунистер коллективтиң ажыл-ишчилериниң ортузунга политмассаалыг ажылдың башкарыкчызы, эки ажылдың эгелекчилери болуп, хей-нииттиниң күжүнге даянгаш күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыг тургускан. Оон түңнеиинде күш-ажылдың будуруккүлүүн бедидер, ажыл шагы үзер, арагалаар чорук барык чок болуп турар. Бо беш чылдың биргн, ийнги чылдарында фермага сүт будуреринииң болгаш күрүнеге садарының планнары күүсеттинмейн турган болза, сөөлгү чылдарда ону долдур болгаш ажыр күүседил турар. Ферманың ажыл-ишчилери планнар, социалистиг хүлээлгелер күүседир талазы-биле сөөлээн сөзүн херек кырында бадыткап билирии, харыысалгалыын көргүскеннер.

Сөөлгү чылдарда совхозтуң ажыл-ишчилериниң будуруллгеге болгаш хей-нииттн ажылынга идепкейи кескүзүү-биле өскен. Оон чижээн соңгулдаллыг органнарга оларның кирижилгезинден база көрүп болур. Бо чылдың февральда болган соңгулдалар үезинде бистиң совхозтан республиканың Дээдги Совединиң депутадынга болгаш район, суур Советтериниң депутаттарынга он кижини соңгээн. Олардан сааичы С. Х. Арандолду республиканың Дээдги Совединиң депутадынга база катап соңгааны улуг идегел. Сааичы депутат планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүсетпишаан, соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг ажылдап, оларның чагыларын күүседиринге бичө эвес күжениишкинни үндүрүп турар. Ылаңгыя сүт-бараан фермазынга хеп чуур черни база чуртталга бажыңнарын одалга системазы-биле хандырарынга дуза чедирерин соңгукчулар депутаттан дилеп, чагыларны берген. Ол ышкаш район Совединиң депутады, комсомолчу А. Русинге база чагыларны берип, Каа-Хем суурда Киров кудумчуун асфальтылаарынга дуза чедирерин дилээн. Хаван комплекизинниң ажылдакчыларының үргуларынга эсли-садыкти организастап тургузар талазы-биле чагыны суур Совединиң депутады Ю. А. Кривенкога Сукпак суурда чурттап, ажылдап турар кижилер киирген. Хүн бүрүүң ындыг чүүла айтырыгларын шинтпирлээринге депутаттарның, коммунистерниң киирип турар үлүү бар.

Совхозта партбюро, партия эге организацияларының участок бүрүзүн бедик идейлиг, ажылгерекке бердинген, мораль болгаш политика талазы-биле бөжүт туруштуг ажылдакчылар-биле быжыглаарын чугулалап көрүп турар. Бистиң совхозтан Советтерге соңгуттурган он депутаттың бажы коммунист, үжү комсомолчу. Оларның иштинден сүт-бараан фермазында кино механиги коммунист Л. Н. Монгуштуң ажылы база мактадыг. Ол—суур Совединиң депутады, районда кино механиктериниң ортузунда социалистиг чарыштың тинлекчизи, дыштанып хүннерде көдээ ишчилерге солун кинолар көргүзүп, культурлуг дыштанырыга таарымчалыг байдалдарны тургусчуп турар.

Бо хүннерде бистиң совхозта часкы хову ажылдарды мэнгтүлүк. Эки дүжүттү өстүрүп алыры аңаа беш бурунгаар бүгү талалыг белеткелден хамаарыжыр. Чүгле машина-трактор-ларны, кожуг-дериг херекселдерни эвес, а кадрлар белеткелин, хову ажылының үезинде оларның ажылдап, дыштанырыга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын кичээнгейнинг төвүнге тургускан бис. Хову турлаан септеп, көскү агитация-биле дериир, аңаа ажылдаар повар, учётчик дээш, өске-даа кижилерни шилип тургускан бис.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылын чедиишкиннинг доозарының бүгү аргелары көк-тейжилерде бар. Ажылагый бирги квартанды багай эвес көргүзүглерлиг дооскан. Бо бүгү ажыл-херектиң шимчедикчи күжү ында кижилер, планныг онаалдаларны күүседир дээш оларның ак сеткилдиг чоруу, беднк харыысалгазы болуп турар.

С. ЗАЙЦЕВ,
«Көк-Тей» совхозта партбюро секретары.

ИДЕПКЕЙЛИГ ДАГДЫНЫКЧЫ

Николай Агапович Рогалев шериг албанындан халашкаш, он беш чыл бурунгаар комсомолчу путёвка-биле В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинатка ажылдап чедип келген. Ажылдаар дээш чедип келген аныяк ооллу аныяктар хоорайның чылыдылга күжүбиле ажылдаар электри станцизынга ажылдаар кылдыр чоруткан. Ол аңаа он чыл ажыг слесарьлап, мастерлеп, бригадирлеп ажылдап, чүүү кылбаан дээр. Ол дыка хей холчашкак мергежилдерии шингээдип алган болгаш ажылынга бердинген, даандырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг кижи дээрзин ол көргүскен.

Будуруллгени эки билир, кады ажылдап турар эш-өөрүнге эвилең-эзидек, кижилер-биле ажылдап билир боорга, ону комбинаттың кислород станцизын удуртур кылдыр томуйлаан. Эргижиреп, элей берген дериг-херекселдерни Николай Агапович Рогалев чаа түүлдер-биле солуурунга боду киржип, слесарьларга бо-ла дузалажы берген турар. Оон удуртуп турары кислород станцизы чүгле комбинаттың будуруллгелерин болгаш хоорайның цехтерин база адырларын хандырып турар эвес, харын «Тыва кобальт» комбинаттың, республиканың чамдык совхозтарын болгаш тудуг организацияларын хүн бүрү газ-биле хандырып турар.

Николай Агапович Рогалев—аныяктарның дагдыныкчызы. Ол бодунуң мергежилин аныяктарга күзелдин-биле дамчыдып берип турар. Кара-кыс Хертекти, Нина Ооржакты, Александр Даваалайны, Алдын-оол Иргиттн, Борис Саражаковту болгаш өскелерниидаа слесарьга, аппаратчикке ол өөредип каан. Олар ам башкызының дудак чок ажылдап, будуруллгениң мурнакчылары болу берген.

Коммунист, күш-ажылдың шалынчызы Николай Агапович Рогалевтуң удуртуп турары кислород станцизының коллективи он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын шагда-ла ажыр күүседипкен. Он бирги беш чылдың доозукчу чыыында коллективтиң ажыл-ишчилери планныг даалгаларны чедиишкиннинг күүседир, ажылдың шынарын экижидер, күш-ажылдың будуруккүлүүн бедидер, СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг үткүүр дээш социалистиг чарышты калбарткан ажылдап турар.

М. ООРЖАК.

Энергетика: аргаларны эртем

калбартып турар

«АЗОЛЯТ»—НЕФТИЧИЛЕРНИҢ ДУЗАЛАКЧЫЗЫ

АЗЕРБАЙДЖАН ССР. Хоолай дамчыдыгаларының ханаларынга парафин каггының тыптып келирии болдурбас ингибитор деп адаар тускай бүдүмелди Бүгү-эвилелдиг газ институдунда чогаатkан. Бакунуң эртемденнери ону «Азолят-7» деп адаан. Нефтиин үндүр сордуруп ап турар үеде ол нефть-биле холушкаш, ол состав хоолай дамчыдыгазынга баргаш, парафин каггы болдурбас камгаланыр каът боон оон ханаларынга чыпшыынын каар.

Ингибиторну бүдүрериниҥ технологиязы бөдүүн, чиг эттиҥ ортээ чиик, а оон экономиктиг ажыы үлүг. Ону ажыглап тургаш, чүгле Азербайджанның нефть казып гыыар черлериниг чыыда ийи миллион рубль камнаглаиы ап болур. А нефть болгаш хей парафин холуматтыг конденсатты чурттуң дыка хей черлеринде казып тып турар болгай.

Ингибитор бүдүрер технологтуг дерилгениң түдүүн Бакуда доозар чоокшулаан.

ЧУРУКТА: химия эртемнериниҥ кандидады, лаборатория эргелекчизи М. Мурсалова, нефть казып тыыарын бедидер талазы-биле тускайбыктаан далай эргелелиниҥ Сангачая участогунуң начальиигы С. Исмайлов, газ институдунуң ажылдакчызы Э. Азчедов ингибитор бүдүрер талазы-биле туттунуп турар дерилгениҥ чанында.

О. ЛИТВИНИНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

АРГА-АРЫГ—ҮНЕЛИГ БАЙЛАК

Чурттуң улус ажыл-агыйынга болгаш кижи бүрүзүнүң амыдыралынга арга-арыгның ролю үнелеп четтинмес. Ыяштыы болгаш оон кылган продукцияны ажыглавайн турар улус ажыл-агыйының адырын адаары берге. Бистиң бо хүнмеривисте барык 20 муң чыгам аттыг продукцияны ыяштан ажыдап кылып турар. Өртемчейде кислородтуң 60 хуузун ыяш үндүрүп турар. Бир гектар арга-арыг үш тонна кислородту бээр. Оон ертээн самаар болза, 690 рубль. Арга-ыяш ниитизи-биле кадыкшылды камгалаар.

Арга-ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазы хей талалыг. Оон ажылдакчыларының кол-ла соруглгазы — республиканың арга-арыг курлавырларын камгалаары болгаш тарып остурери. Бистиң республиканың дээнскээрииниҥ чартык кезиин арга-арыг шыпкан. Тыва АССР-ниҥ экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиин дүргедедир дугайында СЭКП Төп Комитединиҥ болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ доктаалын ыяш ажылдакчылары улуг кодурлүүшкүн-биле түлээп алган болгаш ону боттандырар талазы-биле боттуг хемчегелерни ап, ажылдың участок бүрүзүнде бедик будуруккүлүг ажылдап турар.

Арга-арыгны камгалаарының көвүдедириниҥ болгаш чоп ажыглаарының айтырыгларынче партия болгаш чазак улуг киҥээнгейни салып турар. Өртке удур чер кырыныҥ болгаш үжар чүүл албаның улам сөйзыраҥгайжыдып, ыяш ажыл-агыйларының материал-техниктиг базаларын быжыглап турар. Республиканың будуруккү күштериниҥ хөгжүлдези оон бойдус байлактарын, казар байлактарын болгаш ажыглаарга киириштирерин негеп келген. Моон мурнунда кижи чедип шыдаавас турган черлерде ам хей сенныг экспедициялар, янзы-бүрү шинчилел бөлүктери, ыяш белеткекчилери, аңчылар ажылдап турар болу бергеи. Аңаа дыштанган кижилер болгаш бойдустуң хайыралын чыып аяыр дээш кижилер тайга-сыннарда бо-ла чоруур апарган. Ынчангаш арга-арыга чоруп тура овааырымчалыг болбас болза, ерт аймыгы улуг дээрзин утпаза чогуур. Арга-арыгны ерттеи камгалаар талазы-биле ыяш-ажыл-агый органнарының улус депутаттарының чер-чер Советтери-биле кады чорудуп турар ажылы ам-даа чогуур деңнелиигe чедир тургустунмаан.

Ерттеген черниҥ арга-ыяжын катап остурери дыка берге. Ону катап тургузуп, остурериигe 30—40 чыл негеттинер. Ынчангаш ерткe удур химиктиг станцияларның коллективтери чон ортузунга агитас-массаалыг ажылды калбаавбиле чорудуп, ерт болу берги дег үелерде быжыглаттынган техниканы дүне-даа, хүндүс-даа ажылдаарынга белеи кылдыр тургузуп, хайгыыл ажылдарын чорудуп турар. Туреннең ыяш ажыл-агыйының ерткe удур химиктиг станциязы (начальиигы И. А. Самбу) база Балгазынның (Я. И. Мартюшев) эрткен чылын эки түңнелдерлиг ажылдаан. Оларның харыылап турар девискээрлериигe ерттүң чаңгыс-даа таварылгалары болбаан.

1984 чылда республика девискээриигe ниити шөлү 468 га черге 91 ерт болген. Ону долузу-биле өжүрген. Арга-арыгның ерттеигениидеи чедирген когарал 18,9 муң рубль болган. Кыпкан ерттүң саны моон мурнунда чылдаазымдан кызырылганы арга-ыяш камгалалының ажылдакчыларының ерттү болдурбас талазы-биле шалыпкын ажылдаанын херечилеп турар. Арга-арыгга ерттү болдурбас төлээде эрттиргe чурумун шыгжыгырадып, ону үргулчу контролдап, бир эвес ерт болу бээр чүве болза, ону чаа-ла эгелеп чорда өжүрүп каапгар хемчегелерни ап, тейгаже чепшээрел чок баар чорукту болдурбазы—арга-ыяш ажылдакчыларының коя сорулгазы.

Республика девискээриигe болгулаан ерттерни өжүреринге Тыванның авиазвеноузунуң арга-ыяшты авиациянның дузазы-биле камгалаар черииң ажылдакчылары хей күштү үндүрүп, төлептиг үлүүн киирген. Эш А. К. Селин удуртkан Кызылда авиасалбырның ажыл-ишчилери социалистиг чарыштың тинлекчизи болган. Инструктор С. М. Федотов баштаан Шагаан-Арыгда курлавыр салбырның бөлүү ерт өжүреринге эки ажылдаан. Кызылдың авиа салбырында инструктор В. А. Иванотүң бөлүү ерт өжүреринге база-ла идепкейлиг киришкен.

Ажылда бар боон турар чедиишкиннер-биле холбаштыр авиациянның дузазы-биле ерт өжүрер албанның ажылында чамдык четпестер бар. Чадаананда авиасалбырның парашютистериниҥ багай ажылдаамының түңнелинде өжүруп каан ерт катап хып, ерт боон турар черлерни хайгаараага алыр кылдыр ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларынга дамчыдып бээр документилерни шын эвес бижип тургулаан таварылгалар база тургаан. Ерт өжүруп турар үеде озал-ондак болдурбазының техниказын хажыдар таварылгалар база тургулаан. Сарыг-Септе авиасалбыр бөлүү (инструктору Г. Г. Васильев) ерт өжүрер херекселдерни шыгжап кадагалаар черлерни дерип кылып албаанындан 4 муң рубль ертектиг парашюттар ерттенген.

Өртке удур белеткел ажылдарын чорударынга профилактика кол черни эзлеп турар. Чон ортузунга агитас-массаалыг тейлибыр ажыылын массаалыг информациянның янзы-бүрү чепсек-херекселдерин ажыглаары, лекциялар, беседалар, хуудастар, плакаттар үлүг үжүр-дузалыг боон турар. Бо ажылга хейнитиниҥ күжүн калбаабиле ажыглап турар бис. Чурттакчылыг суурларда болгаш ыяш белеткеп турар организацияларда 186 эки туранын ерт дружиналарын, пионерлериҥ 30 доскуулдарын болгаш 18 «могаан» патрульдарны, 11 хей-ниитн инспекцияларны организастап тургускан болгаш оларда дыка хей кижи хаара туттунган.

Бойдус камгалалының республика ниитилелиниҥ кежигүнери арга-ыяшты камгалаар херекке кошкак киржип турар. Эрткен чылын балык-ыныыр инспекциязының болгаш милициянның ажылдакчылары-биле кады 11 рейдилерни кылып чоруткан. Арга-ыяш камгалалының ажылдакчыларының кижилгези-биле чоруткан рейдилериҥ үезинде 10 боону хавырган, ыңнаарының болгаш балыктарының дүрүмнерин болгаш хуусаалаарын хажыткаиы дээш 1650 рубль түҥге актыны тургускан.

Арга-арыгны ерттен камгалаар херекке Бин-Хем, Тээды, Эрзин районнарда ерткe удур комиссиялар (даргалары В. П. Меркулов, Ф. Л. Благинин, Х. С. Кара-оол) эки түңнелдерни чедип ап турар. Лесниктер Л. Г. Махнев, Д. Т. Огнев (Балгазын), Ч. М. Сереэ, К. И. Чүлдүм (Шагаан-Арыг), А. Е. Лубошников (Каа-Хем) боттарының харыылап турар черлериигe ерт айымын элээн көш чылдарда болдурбаан.

Арга-арыгны ерттен камгалаар талазы-биле боттуг хемчегелерни ап чорударын херекке албайн баар чоруктарның ам-даа бар боон турарын айтыры чугула. Эрткен чылын Барыын-Хемчик районнуң Авыгаты кодээ Совединиң күүскомунуң удуртукчулары кодээ Советтиң девискээриигe болган ерттү өжүрер талазы-биле шүшпек чорууң көргүскенинең түңнелинде ол ерт 5—8 хүн иштинде хып келгеш, хей шөлдүг чер ерттемгеи. Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь» совхозтуң механизаторлары чер ондарып тургаш, бригадир В. К. Черныхтың айтыышкынын өзүгаар тараа хоорузунуң ерттедипкенинден ол хөрлээээш арга-арыг ерттенип эгелээн. Парашютистерниң болгаш арга-ыяш камгалалының күжү-биле ол ерттү улуг күш үндүрүп тургаш өжүрген. Ыяш ажыл-агыйынга чедирген когарал дээш «Улуг Октябрь» совхоз 4887 рубльге торгаткам.

Республиканың ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары сөгүлга-чурумну, органнастыг чорукту база будуруллгениң ажыктыын экижидер талазыбиле боттуг хемчегелерни ап тургаш, он бирги беш чылдың доозукчу чылының планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиннинг күүседип, партияның эдэчегиит XXVII съездизин төлептиг үткүүр.

М. ГАКОВ,
республиканың арга-ыяш ажыл-агый министри.

Лекция пропагандазы

НИИТИЛЕЛДИҢ ЭГЕ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ РОЛЮН БЕДИДЕР

СЭКП-ниҢ эЭлчеглиг XXVII съездизинге белеткел ажылдары чер болганда калбарган бо үеде, республиканыҢ «Билиг» ниитилел организациязы чон ортузунда лекция пропагандазын улам идепкейжидер, ооҢ шынарын экижидер, дээштиин чедип алыр талазы-биле хей ажылды чорудар. МаҢаа чер-черде эге организациялар бодунуҢ үлүүн киирер. Эге организация күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүҢ амыдыралыбиле сырый холбоолыг, кижи бүрүзүнүҢ ажыл-ижи, сагыш-сеткили, негелде, хомудалдарын эки билир. Ынчангаш оларга идеологтуг салдарны дүрген болгаш дээштиг чедирип, оларныҢ политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин кодурер.

Республикага чылда ниитизи-биле 800 муҢ хире кижиге 25 муҢ лекцияны номчуп турар, ол лекцияларныҢ дөрттүҢ үш кезии эге организацияларга онаажыр.

«Билиг» ниитилелиниҢ организацияларында 5280 кежигүнүг 304 эге организация бар. Лекция пропагандазыныҢ талазы-биле чүгээр түҢнелдерни чедип ап турар эге организациялар эвээш вес. Чижээ, «Чырааы-Бажы», «Тиилелге», «Кызыл тараачы» совхозтарныҢ, Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязыныҢ, Кодээ ажыл-агый министерствозунуҢ агрохимлабораториязыныҢ «Билиг» ниитилел эге организациялары чон ортузунга кодээ ажыл-агый билиглерин нептередир ажылды эки чорудуп, хей санныг лекцияларны номчуп турар.

«Тиилелге» совхозтуҢ «Билиг» ниитилелиниҢ эге организациязында 24 кежигүн бар. Бо организация чонга идеологтуг салдар чедирериниҢ янзы-бүрү хевирлерин эки ажыглап турар. Лекция, беседа, политиктиг кежээлер, күш-ажылдыҢ хоочуннары-биле ужуражылгалар ында удаа-дараа болуп турар. Лекция пропагандазынга совхозтуҢ директору В. Оюн, партком секретары К. Хертек, В. Борбаандай, З. Ондар болгаш совхозта еске-даа лекторлар идепкейлиг киржип турар.

Сеилгу чылдарда партияныҢ аграр политиказын тайылбырлаар талазы-биле боттарыныҢ билиин, күжүн харамнакмайн, эки шынарлыг лекцияларны чонга номчуп турар лекторларныҢ саны өзүп турар. Ындыгларга лекторлар Ю. Хлыбов, Ю. Полулях (Кызыл хоорай), В. Содунам (Кызыл район), К. Куулар, М. Долаан (Чеөн-Хемчик), С. Седен-оол, (Каа-Хем), В. Есеева, З. Бессомова (Бии-Хем) хамаарыжыр.

Эге организацияларда кежигүннериҢ саны эвээш. Ынчангаш оларныҢ санын өстүрери негеттинип турар. Үлетпүр будүүлгелеринге, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга организацияларынга чаа эге организацияларны тургузуп, бар организацияларныҢ ажылын эки удуртуп, оларныҢ ролюн кедүрери район, хоорай организацияларыныҢ баштаар черлериниҢ сонгавладып болбас тодаргай сорулгалары болур. Дуржулгадан алгаш кеөрге, кайда темалыг секцияларны тургускан болгаш ону хүн бүрү тодаргай удуртуп турар болдур, ол эге организацияларда лекция пропагандазы янзы-бүрү темалыг болгаш дээштиг чоруп турар. Секция бүрүзү бодунуҢ тускай бадылаан планын ёзугаар ажылдап, партияныҢ салып турар сорулгаларынга хамаарыштыр лекция пропагандазын чорудуп, ооҢ теоретиктиг болгаш практиктиг айтырыгларын ажылдап кылырынга саналдарын кежигүннер киирип турар.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдарныҢ түҢнелдеринден алырга, эге организацияларныҢ даргаларында арга-дуржулгалыг, билиг-мергежилдиг кижилер соңгуттурганнар. ОларныҢ 224-үү коммунистер, 236-зы дээдэн эртемниг, 60 хүүзү эге организацияларны мурнунда удуртуп чораан дуржулгалыг кижилер. Ынчалза-даа «Билиг» ниитилелиниҢ эге организацияларыныҢ ажылыныҢ анализинден алырга, олар Устав негелделерин чедир күүсетпейн турар. Хуралдарны ында-хаа эрттирер, лекцияларныҢ тематиказы кызыы, методиктиг ажылдарны сула чорудуп турар. Эге организацияларда бактаап турар лекторларныҢ хей кезии лекция номчувес, чүгле сөм талазы-биле сонгатынып турар, чамдык эге организацияларныҢ даргалары ажылын чедир удуртпайн турар. «Билиг» ниитилелиниҢ эге организациязыныҢ даргазы дээрге, ол эге организацияда кол кижи, ооҢ ажыл-чорудулгазындан эге организациязыныҢ ат-алдары, лекция пропагандазыныҢ шынары, дээштии, хамчээли хамаарыжыр. Ынчангаш ооҢ харыысалгазын бедидери чугула.

Тывада эртемден кадрлар хей. ОларныҢ лекция пропагандазынга киржилгезин кандыгыл? Бо айтырыг «Билиг» ниитилелиниҢ эге организация хуралдарынга түргустунуп турар. Ол чоп. Чон ортузунга бедик идейлиг утка-шынарлыг, солуун лекцияны номчуурунга эртеминнер Ю. Л. Аранчын, В. А. Дубровский, К. О. Шактаржык, И. У. Самбуу, Ю. Г. Полулях, В. Л. Бичe-оол, Р. Ф. Петрова, М. Х. МаҢнай-оол, К. Б. Салчак олар идепкейлиг киржип турарлар.

«Билиг» ниитилелиниҢ эге организацияларында лектор бүрүзү лекция пропагандазынга киржип турарын чедип алыр дизе чүнү канчаарыл? Бо чугула айтырыгны чүгле эге организация бир-ле дугаарында эгелээр ужурлуг. Ниитилелге кежигүн хүлээп алырынаҢ шынарын экижидер, кежигүнге хүлээп алыр кижилерни шилип алыр, ылаҢгыя улус ажыл-агыйында мергежилдиг специалистерни кежигүнге киирер. Лекция пропагандазыныҢ шынарын болгаш ажыктыын бедидерде улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларыныҢ специалистериниҢ лекция номчуурун чедип алыр.

Республикада хей санныг инженер-техниктиг кадрлар, ылаҢгыя ажыл-агыйныҢ специалистери бар, ол күштү лекция пропагандазынга долузу-биле ажыглаары негеттинип турар. Ол ажылды чорударынга партия организациязыныҢ талазындан деткимче, дуза болгаш кичээнгей херек. НиитилелдиҢ эге организацияларыныҢ ажылчорудулгазы хей талалыг болгаш нарын. ООҢ ажылынче партия организациялары доктаамал ханылап кирип, практиктиг дуза чедирери, лектор бүрүзүнге сагыш салыры, «Билиг» ниитилелиниҢ эге организацияларыныҢ ажылын тодаргай сорулгаларже үглап баштаары негеттинип турар.

Лекция пропагандазыныҢ чаа арга-методун, хевирин болгаш ооҢ утка-шынарын бедидип, дээштиг болурунуҢ аргаларын дилеп тывар талазы-биле улуг ажылдарны УкраинаныҢ Харьков облазыныҢ партия, совет органнары, областтыҢ «Билиг» ниитилел организациязы чедип ап турар. Ол чаа арганы элээн хей край, областтарныҢ организациялары боттандырып эгелээн. БистиҢ республикага лекция пропагандазын чон ортузунга дээштиг чорударыныҢ талазы-биле Харьков облазыныҢ чаа эгелээшкинниҢ ажыглаарыныҢ дугайында СЭКП обкомуну шиитпир хүлээп алган. Лекция пропагандазынга партинжи удуртулганы күштелдирип, лектор кадрларныҢ шынар составын эде керүп, лекция пропагандазыныҢ организацияларыныҢ күш-ажылчы коллективтерин бүрүзүнге партия организациязыныҢ шүгүмү-биле бадылап тургузары, чаа хевирниҢ тускай паспорттарын лекция номчуур коллектив, организация бүрүзүнге кылып тургузары ында кердүнген. ХарежоочуларныҢ чаа арга-дуржулгазынга даянып, лекция пропагандазын улам сайзыраҢгайжыдар дээш республиканыҢ «Билиг» ниитилели тускай планны чогаадып, семинарларны эрттирип, методиктиг материалдарны ажылдап кылып чорудуп турар.

СЭКП-ниҢ эЭлчеглиг XXVII съездизинге белеткел ажылдары чер-черде калбарган үеде лекция пропагандазын улам сайзыраҢгайжыдары «Билиг» ниитилелиниҢ бүгү организацияларыныҢ чугула сорулгазы.

К. БУДУК-ООЛ,
республиканыҢ «Билиг» ниитилел организациязыныҢ харыысалгалыг секретары.

ТВ

МАЙ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55—«Автобус чолаачызы». Уран-чечен телефильм. 2-ги серизы. 10.00 — «Уругларга ачыгаштар дугайында. 10.30 — «Кажа чораанын ол, Одиссей?». 3 серизлыг уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 11.35 — 11.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35— «БистиҢ үезинде». Док. фильмнер. 15.25 — «Игорь Шамонун ырлары». Фильм-концерттыҢ премьеразы. 16.05 — «Москва чоогу суур бегун болгаш дээртее». 16.35 — Шезер хоолдар. 17.05 — М. Шолохов. «Аңдарган кур чер». Романдан үзүндүлерни РСФСР-ниҢ үлүстүҢ артизи Ю. Кенеров номчуур. 17.40 — Т. Хренников. «Гусарская баллада» деп белеттиҢ музыказындан соңга. 18.00— МиллионнарныҢ ленинчи университединиҢ. 18.30 —«Найда» деп мультфильмниҢ премьеразы. 18.45 — Бегун делегейде. 19.00 —«Тайбың болгаш аныяктар». 19.40— «Кажа чораанын ол, Одиссей?». 3 серизлыг уран-чечен телефильм. 2-ги серизы. 21.00—«Үе». 21.35 — Чогаалчы болгаш амыдырал. 22.35—Док. фильм. 22.45—Бегун делегейде. 23.00—23.25 — Чадаг тергеге делегей чарыгы. ПУР-дан демчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Собственное мнение». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Физика. 6-гы класс. Энергия болгаш ажыл. 9.05; 12.50 — Испан дыл. 10.05—Эртем-нептередиг фильм. «Ус-шеверлел уран үүлүг». 10.35; 11.40— В. Шекспир. «Гамлет». 9-гу класс. 11.10 — «От-буле болгаш школа». Тележурнал. 12.15 —Теогу. 5-ки класс. Эрте-бурунгу Римге культура болгаш эртем. 13.20 — «Вайгең». Эртем-нептередиг фильм. 13.35 —«Генерал Рахимов». Тайылбырлыг уран-чечен фильм. 15.10; 15.15 — Медээлер. 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Шыырааам». Болгар чогаалчы Леда МилевенниҢ «Кызыл тук дугайында» тоолу. 18.35 — Урутларга фильм. 18.40 — «Азия төвү». Аъш-чем программазы бүгү ниитиниҢ херээ». 19.10 —Телемедээлер. 19.20 — Чарлалдар. 19.25 — «Ак-кок кежеге». «Ойнаттыымаан роль» деп чогаадылчы конкурска тураскаатканы дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумор, чаштар!». 20.20 —«10 минута ниитинде 10 миллионнар дугайында». Док. фильм. 20.30 — Уран гимнастиканга делегей маргылдаалары. Болгарындан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Плата за истину». Уран-чечен фильм. 23.00—23.20 — «Делегатскиде музейге».

агаар

Республикага шөкөр будуттар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттыҢ күжү секундада 9—14 метр. Дүне агаарныҢ температуразы 6—11 градус чылыыр, чамдык черлерге 6—11 градус соор. Хүндүс 13—18, чамдык черлерге 5—10 градус чылыг болур.

Кызылга чүге булуттар, чагбас. Дүне агаарныҢ температуразы 1—3, хүндүс 15—17 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

кино

МАЙ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «В джазе только девушки» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Перстень с русалкой» 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Второй раз в Крыму» 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Девочка из города» 9.30, 13.10, **«Юрка—сын командира»** 11.20, **«К-КЛУБ—«Подросток и закон»** 15.00, **«Слуги дьявола»** 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Властелин времени» 15.00, **«Дьявольское оружие»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Клятва Дюваля» 18.00, 20.00 шактарда.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Тыва тудуг» трестиҢ № 48 тудуг эргелелиниге ажылдаарыбиле коя механикти, кассирни, а ол ышкаш малзар, штукатур, бызаачы, плиточник ажылынарны чалап турар. Ол ышкаш үстүнде айыттынган мергежилдерге ажылдавышаан, өөренир кижилерни база чыып турар. ӨөредилгениҢ хуусазы — 3 ай. Өөредилге үезинге стипендия бээр. Күзээр кижилер 200 рубль эгиттикмес ажа дузаламчызын албыышаан, 2 чылда ажылдаар керээни чарып болур. Бот кижилер з общежитие, ог-булелиглерге— эзлеп ёзугаар квартира бээр.

Айтырыг тургузар адрес: Кызылдың Складская кудумчузунуҢ № 1 «а» бажыҢ, телефон № 2-28-33, Ажаа № 5 автобус-биле «10 дугаар столовая»га баргаш доктаар.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниҢ Дээди СоветиниҢ ПрезидиумунуҢ Чарлыы

Үлүс ажыл-агыйынга хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылыын үнелеп көргенинии демдээ» кылдыр ССРЭ-ниҢ Дээди СоветиниҢ ПрезидиумунуҢ өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаҢнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Афанасий Никитович **Казазаев** — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү рудниginиҢ слесары.

Самбуу Лаа-Сюрюнович **Куулар** — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың транспорт цехиниҢ трактористи.

Александра Санаевна **Ооржак** — «Шекпээр» совхозтуҢ малчыны.

Фёдор Николаевич **Сластенов** — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыгдап фабриказыныҢ слесары.

Евдокия Михайловна **Стручкова** — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглап фабриказыныҢ улуг мастери.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Борис Уранайович **Болзан** — «Ленинчи орук» совхозтуҢ малчыны.

Виктор Егорович **Гаганов** — районнуҢ теп эмнелгезиниҢ эмчиниҢ дүрген дузаламчызын чедирер машиназыныҢ чоланачызы.

Георгий Фёдорович **Гончаров**— районнуҢ теп эмнелгезиниҢ чоланачызы.

Александр Давыдович **Еспов** — профэвилелдиг район комитединиҢ даргазы.

Лидия Гавриловна **Жариакова** — районнуҢ теп эмнелгезиниҢ сестра-хозяйказы.

Анастасия Григорьевна **Лебедева** — «Ленинчи орук» совхозтуҢ ажылчыны.

Августа Васильевна **Лыскова** — Кок-Хаактың кодээ библиотеказыныҢ улуг библиотекары.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Любовь Степановна **Багрецова** — «Сукпак» совхозтуҢ ажылчыны.

Николай Иванович **Глушков**— Кызылдың ыяш ажыл-агыйыныҢ Чербиде лесничествозуиуҢ лесниги.

Татьяна Кыргысовна **Дурбулек** — «Х Улуг хурал» совхозтуҢ малчыны.

Мария Максимовна **Зотова**— Элегес-АксыныҢ участок эмнелгезиниҢ повары.

Зоя Андреевна **Калзан** — «Тере-Хөл» совхозтуҢ ажылчыны.

Анатолий Васильевич **Назаров** — «Кок-Тей» совхозтуҢ трактористи.

Дарый-Док Доржуевна **Ооржак** — «Тиилелге» совхозтуҢ штукатур-маляры.

Василий Павлович **Осетюк** — «Кок-Тей» совхозтуҢ моторизи.

Иван Казимирович **Парпуц**— «Кок-Тей» совхозтуҢ трактористи.

Александр Николаевич **Пахомов** — «Сукпак» совхозтуҢ ажылчыны.

Егор Иванович **Печенкин** — «Сукпак» совхозтуҢ инженер-электригни.

Донгак Седенович **Пурбу**— «Суклак» совхозтуҢ ажылчыны.

Чыдыг-оол Байкараевич **Сарыг-оол** — «Х Улуг хурал» совхозтуҢ малчыны.

Герасим Савиныч **Соколов**— ЧербиниҢ ортумак школа-интернадыныҢ сантехниги.

Өдүрек Балчырович **Тожу** — «Тере-Хөл» совхозтуҢ малчыны.

Чыпсын Хокшуяуровна **Тожу** — «Тере-Хөл» совхозтуҢ ажылчыны.

Шимит Андреевна **Төмүр**— «Тере-Хөл» совхозтуҢ ажылчыны.

Сотпа Дожуевич **Хошкуулуур** —«Тере-Хөл» совхозтуҢ ажылчыны.

Татьяна Салчаковна **Чамьян**— ЧербиниҢ дузалал сес чыя школазыныҢ ажылчызы.

Андрей Дончаевич **Шаинчин**— «Тере-Хөл» совхозтуҢ ажыл-агый эргелекчизи.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Чечекмаа Карбыевна **Иргит**— Хандагайты суурда пенсионер.

Лариса Салчаковна **Куулар**— Хандагайты суурнуҢ № 1 ясли-садыныҢ кижизидикчи башкызы.

Монгуш Чеклекович **Меңге**— мал аарыглары-биле демисел чорударыныҢ район станциязыныҢ ажылчыны.

Семчин Монгушовна **Монгуш** — мал аарыглары-биле демисел чорударыныҢ район станциязыныҢ ажылчыны.

Очур Арбай-ооловна **Ондар** — Хандагайты ортумак школазыныҢ башкызы.

Оют Кечиловна **Ооржак** — чоннуҢ амыдырал хандырылгазыныҢ районда будүүлгелеринии даараныкчызы.

Нина Ламажаповна **Тангай-оол** — Хандагайты ортумак школазыныҢ башкызы.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Любовь Андреевна **Бойкова** — ТураныҢ районнуҢ харыяза белдирииниҢ оператор-контролёру.

Надежда Петровна **Гладкова** — районнуҢ күрүрезин инспекциязыныҢ начальныгни.

Пётр Тимофеевич **Гладков**— «Тыва кодээ тудуг» трестиҢ Туранда ыяш белеткээр пунктузунуҢ бригадири.

Валентина Константиновна **Гусева** — мал аарыгларынга удур демисел чорударыныҢ талазы-биле район станциязыныҢ ветфельдшери.

Кызыл-Уруг Түлүшовна **Каре-Кава** — Аржаан ортумак школазыныҢ башкызы.

Юлия Николаевна **Колдаева** — районнуҢ күрүрезин инспекциязыныҢ агроному.

Иван Васильевич **Коржов** — ИХК-ныҢ таҢныыл киидизиниҢ чолаачызы.

Владимир Иосифович **Кудрявцев** — Аржаан ортумак школазыныҢ башкызы.

Ирина Михайловна **Кудрявцева** — Аржаан ортумак школазыныҢ башкызы.

Татьяна Александровна **Петрикова** — мал аарыглары-биле демисел чорударыныҢ район станциязыныҢ ветфельдшери.

Валентина Петровна **Попеляева** — райпонуҢ садыгжызы.

Мария Александровна **Проскурякова** — ИХК-ныҢ таҢныыл киидизиниҢ улуг бухгалтери.

Нина Макарова **Пышкина**— чоннуҢ амыдырал хандырылгазыныҢ районда будүүлгелеринии даараныкчызы.

Валентина Родионовна **Ростовцева** — Тураннын районнуҢ харылзаа белдириниҢ оператору.

Степан Никодимович **Рыкалов** — «Тыва кодээ тудуг» трестиҢ Туранда ыяш белеткээр пунктузунуҢ столяры.

Надежда Зиновьевна **Тропина** — чоннуҢ амыдырал хандырылгазыныҢ районда будүүлгелеринии бухгалтери.

Алла Васильевна **Чеброва**— чоннуҢ амыдырал хандырылгазыныҢ будүүлгелеринии ателье эргелекчизи.

Илья Гаврилович **Шульгин**— «Новосибирскдорстрой» трестиҢ № 833 тудуг эргелелиниҢ чолаачызы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Серенмаа Сайын-ооловна **Куулар** — СЭКП райкомуниҢ бирги секретары.

Саммаа Николаевна **Санчат** — «Тыва кодээ тудуг» трестиҢ № 1070 КМК-зыныҢ секретарь-машинистказы.

Санаа Иванович **Самучу** — «Тыва кодээ тудуг» трестиҢ № 1070 КМК-зыныҢ бызаҢчызы.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Василий Саммаевич **Тамдын-оол** — тус черниҢ радиодамчыдылгазыныҢ редактор-организакчызы.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Алексей Ойдуповнч **Дамдын** — Эрзин ортумак школазыныҢ интернадында кижизидикчи башкы.

Соян Сонусович **Дамдын-Сюрюн**—Эрзин ортумак школазыныҢ башкызы.

Минчеймаа Кара-ооловна **Дирчин** — Мөрен ортумак школазыныҢ башкызы.

Норзун Байыровна **Кунуужап** — Эрзин ортумак школазыныҢ башкызы.

Бора Хөөевна **Лазова** —Мөрен ортумак школазыныҢ интернадыныҢ ажылчыны.

Сандымаа Инчеевна **Эрикстмаа** — Мөрен ортумак школазыныҢ техажылчыны.

Тыва АССР-ниҢ Дээди СоветиниҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниҢ Дээди СоветиниҢ ПрезидиумунуҢ Секретары Н. БОЙДУ.
Кызыл хоорай, 1985 чылдың апрель 30.

Көскү агитация

КИЖИ—КҮШ-АЖЫЛЫ-БИЛЕ АЛДАРЛЫГ

СЭКП ТК-ныҢ көскү агитация болгаш политиктиг плакат талазы-биле Бүгү-эвилел көрүлдезинге холбаштыр хүлээп алганы ындыг аттыг доктаалын амыдыралга боттандырар дугайында СЭКП Тыва обкомунуҢ бюрозунуҢ апрель эгезинде хүлээп алган доктаалын Сут-Хөл районда канчаар күүседип турарыл?

Көскү агитацияныҢ кижилерге салдар чедирер, оларныҢ күш-ажылчы хей-аъдын кедурер аргалары хей талалыг. Лозунг, плакаттарныҢ «дылыбиле» ажылчы чонну марксизчи-ленинчи үзелге, совет патриотизмге болгаш интернационализмге кижизидип, он бирги беш чылдың доозукчу чылының планныг даалгаларын чедиишкиннииг күүседиринче, кажан-даа, кала-даа социалистиг сагылга-чүрумну быжыглаарынче, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидеринче ол чонну кыйырар үжурлуг.

Партия райкомунуҢ пропаганда болгаш агитация киидизиниҢ чанында чеди кижи составтыг көскү агитация чөвүлелии СЭКП райкомунуҢ ийиги секретары М. К. Черлик-оол удуртуп, көскү агитация болгаш политиктиг плакат талазы-биле Бүгү-эвилел көрүлдезинииҢ негелделериниге дүүштур ажыл планын кылгаш бадыладып алган.

КөрүлдениҢ кол сорулгазы: СЭКП-ниҢ XXVI съездизинии, партия Төп КомитединиҢ ооҢ соондагы ПленумнарыныҢ шиитпирлериии, күш-ажылчы коллективтериҢ Аде-чурттуҢ Улуг дайынында совет улустуҢ ТиилелгезиниҢ 40 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге агитас-массалыг ажылдарныҢ ролюн күштелдирери, партияныҢ XXVII съездизии төлептиг үткүүрүнче, беш чылдың доозукчу чылының планныг онаалдаларын чедиишкиннииг боттандырарынче ажылчы чонну мобилизастаар, көскү агитацияныҢ болгаш политиктиг плакаттың оперативтиин база дээштиин, оларныҢ идейлиг уран-чечен деҢнелии бедидери болуп келген. Чөвүлел чогум-на бо айтырыгларже кичээнгейии угландырып, оларныҢ ажыл-чорудулгазыныҢ ээзэ кылдыр алган.

Идейлиг утказы, темалыг угланыышкыны үениҢ негелдезинге дүүжүп турар көскү агитацияныҢ чамдык хевирлерии «ОктябрьныҢ 30 чылы» совхозта (партком секретары Д. Д. Монгуш), Сут-Хөл райпозунда (партия эге организациязыныҢ секретары М. Ч. Монгуш) чаартып, көрүштүг кылдыр тургускан. РайпонуҢ конторазыныҢ дашты көрүштүг, лозуҢ, плакаттар өҢгүр. Ол кудумчуда көрүштүг-ле чер ол. «БистиҢ девизивис — мурнакчы күш-ажыл, тергиин хандырылга» деп лозуҢку контораже кирер эжик бажында аскан. В. И. ЛенининиҢ кооперацияга хамаарыштыр чугаалаяы мерген сестерии политиктиг плакаттарда ажыглаан. Улуг ТиилелгениҢ 40 чылынга стенд-самбыра мырыай чаа, дозузу хүн херелинге кылеңайнып турар. Көргүзүг самбыразында чугула көргүзүглерни чугай-биле долдуруп турар.

Райэмнелге девискээриниҢ дерилге-шимелдези чүгээр деп санадып турза-даа, каракка көскү кылдыр остыган чаартылгалар ам-даа эвээш. Ол ышкаш район төвүнде албан чөрлериидеи, организациялардан ертке удур кезектии (К. Д. Монгуш), ыяш ажылагый участогунуҢ (Е. Б. Куулар), районнуҢ будүүлгелеригелели (Т. С. Монгуш), сан-хее кидизиниҢ (О. К. Монгуш) коллективтери көскү агитацияже кошкак кичээнгей салып, бөгүнгү амыдыралывыска ооҢ ролюн чедир үнелеевейн турар.

«Сут-Хөл» совхозтуҢ директизы, парткому (Н. Ооржак, В. М. Оолчукай) төптүҢ б о л г а ш салбырларныҢ сут-бараан фермаларыныҢ шимелдезинче кошкак кичээнгей салып турөр. Хүндүлел самбыралары, социалистиг чарыш экраннары, көргүзүг самбыралары чаартынып кылдымайн турар. Ол ышкаш «Алдан-Маадыр» совхозтуҢ Ак-Даш, Бора-Тайга салбырларында көрүштүг лозуҢ, плакат безин көзүлбес. Бо ажыл-агыйларныҢ удуртукчуларыныҢ көскү агитациязы чүдеи эгелеп база чүге үндезилеп кылырыныҢ аайын тыппайн турары ол ирги бе? Коллектив кежигүннериниҢ чогаадыкчы ажыл-ижинге, кужүнге даянырындан, бүгү-ле шаптараазыларны ажып эртип шыдаар социалистиг күш-ажылдың кижилериниҢ сагыш-сеткилии кодүрүл, хей-аът кижириниден эгелеевес бе?

Көскү агитация аңаа-ла бир кеасталга эвес болгай. Ол кижилериҢ сеткил-хевиҢ сергедиринге, коллективтиҢ амыдыралынга харыысалгалыг чорукту доктаамал чорударынга ооҢ ролю улуг. Көскү агитациянын дээштигаа болгаш бажың ниттинге турар янзы-бүрү хевирлерии чаартып, ооҢ угланыышкынын хүннүҢ айтырыглары-биле холбоарын амдаа чедип албайн турар.

Район төвүнүҢ дериде-шимелдезинге ажыглаар чамдык ажылдарны Кызылга, Чадаанага, «Алдан-Маадыр» совхозка чагыдып кылдырып ап турзедаа, чөвүлелдиҢ четпес ажылдап турарын демдеглээри артык эвес. Ажыл-херек дораанна боттары бербес. Оны чедип алырынга кызымак чүткүл, ус негеттинер. Дилеп, негеп, чыыл, чагып тургаш, демниг хеделир. Ынчан көрүлдеге киржилгении түҢнелии көскү бээр.

В. САТ,
«Шынның» корр.

ДЕЛЕГЕЙ ИНФОРМАЦИЯЛАРЫ

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

УЖУРАЖЫЫШКЫН
УЛАН-БАТОР. «Профэвилелдери Азияга болгаш Океанияга тайбың база кады ажылдажылга дээш» деп, делегей ужуражыышкыны моол найысыларда ажылдап эгелээн. Азияның, Европаның болгаш Австралияның 35 национал, девискээр болгаш делегей профэвилел организациялар төлээлээн бо ужуражыышкынның киржикчилери делегей байдалының айтырыгларын, ядролуг дайын кыжаныынга удур тайбың дээш демисселге профэвилелдер сорулгаларын чугаалажып турар.

ИмпериализмниҢ болгаш реакциияның үүлгединишкиннериниҢ түҢнелинде Азияда байдал улам-на чидигленип кел чыдар деп, МАРН ТК-ныҢ Чиңгине секретары, МАР-ныҢ УлустуҢ Улуг хуралыныҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы Жамбын БатмунхтуҢ ужуражыышкын киржикчилериҢе чагаазында демдеглээн. АКШ-тың болгаш ооҢ эвилелчилериниҢ бо дииге ядролуг дайынга белеткелдери бо кавы девискээриҢ чамдык чурттарын ядролуг чепсектиг болдурар дээр орландажыышкыннары, агрессчин шериг блоктарын ажаа тургузарының планнары чүгле Азияның эвес, харын бүгү делегейниҢ улустарынга, тайбыга болгаш айыыл чок чорукка кыжаныышкын болуп турар.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ
ВЕНА. Австри-совет ниитилелди тургусканының 40 чылынга тураскаатканы баиырлыг хурал Венага болган. Фашизмни ашкан ТиилелгениҢ болгаш нацисчи тергинделден Австрияны хостаанының 40 чылын байырлаары-биле ниитилелдиҢ юбилейин кады демдеглеп турар. Совет ЭвилелиниҢ чаҢчылчаан хүннерии чуртта база эрттирип турар.

Австрия Республиканың федералдыг президентизин Кирхшлегер, министрлер, парламентарийлер, политиктиг партиялардың болгаш хей-ниитии организацияларының удуртукчулары хуралга олурушкан. Совет ЭвилелиниҢ болгаш Австрияның улустарының аразынга биичиишкиннии болгаш харылзажылгаларны хөгжүдеринге австри-совет ниитилелдиҢ улуг салыышкынныың демдеглээн. АКШ-тың болгаш ооҢ эвилелчилериниҢ чүве чугаалаан ораторлар демдеглээн.

ЭЭЛЧЕГЛИГ ЧӨҢГЭЭ МАНАГУА. АКШ-тың болгаш Гондурастың армияларының каттышкан чаа шериг өөредилгелери артиллерияны ажыглавышаан «Биг шот» деп ат-биле эгелээн. Иллинойс штаттан эзлчеглиг шериг өөредилгезиниҢ районунче америк солдаттарлыг кезектерии, хей санныг гаубицаларны, боду чоруур болгаш танкыларга удур улуг бооларны, ескедаа дайынчы техниканы октаан.

АКШ-тың элчин черииҢ төлээлекчизиниҢ Тегусигальпка медеглээнии ёзугаар алырга, «Биг шот» өөредилгениҢ үезинде Төп Американың географтыг болгаш климаттыг байдалдарында америк шериг албанныгларның хөделиишкиннерии тааргыштыр эдиктиер» деп турар.

Бо эзлчеглиг шериг өөредилгелери шуут-ла кыжаныыкчы, чөҢгээлиг будүштүг. Төп Америкага тайбыҢның болгаш кады ажылдажылганыҢ керээзинге ат салган турарын америк ыйыышкынга чөрүштүр чедип алырын орландажып турар контадор бөлүүнүҢ Панамага ажыттынар чөвүлел хуралыныҢ будүүзүнде бо өөредилгени эгелээнии бо. Адаанга ат салырын амгы үеге чедир чаҢгыс чүгле Никарагуа хүлээнген ол документ Төп Америкага политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкиниҢ, ону дашты шериг чөвүлекчилерден болгаш баазалардан хостуг зона болдурарының үндезиннерии тургузар сорулгалыг.

АКШ-тың агрессчи чимэнишкиннерии барымдаалаш, чаҢгыс эвин бижыглаарынче никарагуаларны Национал хостталганың Сандиночу фронтузунуҢ Национал удуртулгазының кежигүнү, республиканың иштин херектер министри Томас Борже кыйгырган. Никарагуага удур Рейганның администрациязының өөскүдүп үндүргении садыг-экономиктиг дайынга кара чаҢгыс харыы болза, чурттуҢ бүгү патриотчу күштериниҢ киржилгези-биле Сандиночу революстуг чорудулганы улам ыкей бижыглаары болур деп, ол медеглээн.

Никарагуага удур агрессчи үүлгединишкиннерии ашингтончу администрация Сандиночу революциянын эге башгайы программазынан «атказвлааны дээш» республиканың чазаанга «кичээндирге аанныг чүве кылдыр көргүзерии оралдажып турар. АКШ-тың империалистиг оңгуларын чок кылыр болгаш Никарагуага чаа ниитилелди тургузар сорулгалыг кара чаҢгыс программа бисте бар деп, Т. Борже онзалап демдеглээн.

САН-ФРАНЦИСКО. АКШ-тың көдээ ажыл-агый департаментилериниҢ национал каттыжыышкынының даргазы Л. Уеррис дээрэн Сент-Луис хоорайга чүве чугаалап тура, Никарагуага хамаарыштыр Рейганның администрациязының садыг талазы-биле хоруушкунун бууру шапкан. АКШ-тың садыг талазы биле ылгай көрүкчү хемчеглери, кызамдаашкыннары хөрын АКШ-тың бодунга караажа чедирип турарын ол онзалап демдеглээн. Никарагуага удур Рейган администрациязының ап чоруткан хемчээ АКШ-ка идегелдиг садыглажыкчы чурт кылдыр идегел салып болбазының дугайын база дагын сагындырган деп, Уеррис онзалап демдеглээн.

ЧАЖЫДЫ-БИЛЕ

ТОКИО. АКШ-тың Төп разведка эргелелиниҢ директору Уильям Кейси япон найысыларга чажыды-биле чораан. Японияның даштыкы хөректер министри Синтаро Абэ-биле болгаш национал камгалал эргелелиниҢ начальныгы Коити Като-биле ол ужурашкан. ДелегейниҢ янзы-бүрү районнарында американзырак дөрзин ёзу-чурумнарга дуза чедиреринии, чаа ажылдарын чорударда ТокионуҢ болгаш ВашингтонныҢ хөделиишкиннерин айлаштырарының айтырыгларын олар чугаалажып көрген деп турар.

(СЭТА).

«85-ТИҢ ЭКСПОЛАНГЫЗЫ»

**Парижже болган «85-тиҢ эксполангызы» дээр делгелге дашткыы дылдарны өөренир талазы-биле делегейниҢ сөөлгү чедиишкиннериниҢ көрүлдезин болган. 15 чурттуҢ 250 ном үндүрер черлериниҢ, фирмаларыныҢ болгаш организацияларыныҢ делгээн үүлдери-биле танышкаш, аңаа барган кижилер, дашткыы дылдарны өөренирии

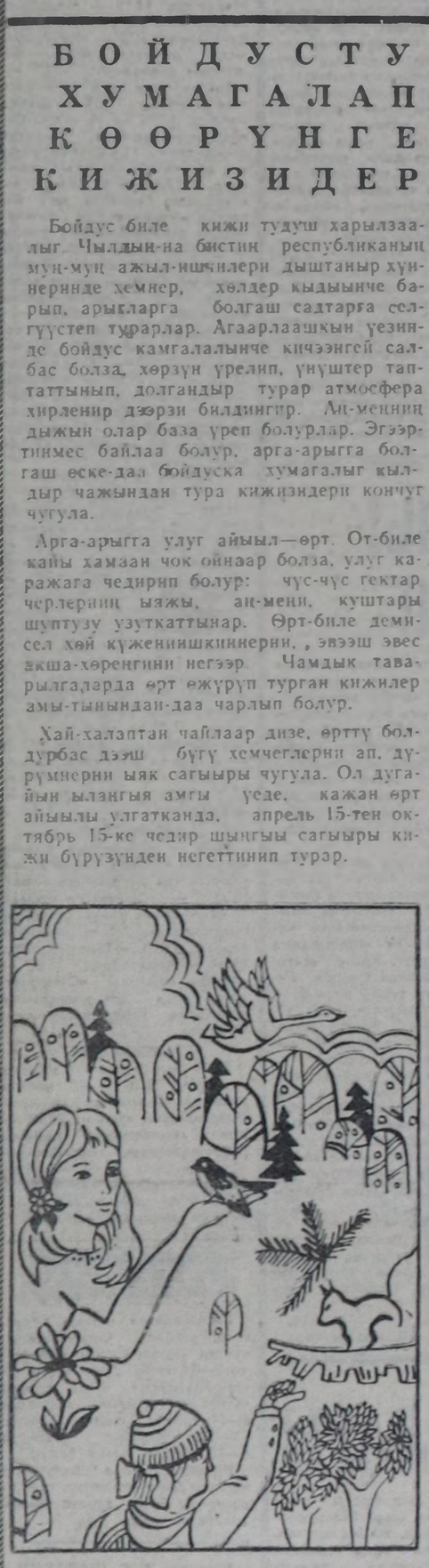
АРГА-АРЫГЛАРНЫ КАМГАЛААРЫ—ШУПТУВУСТУҢ ХЕРЭЭВИС-ТИР, ЫНЧАНГАШ ТАЙГАГА ОТ-БИЛЕ ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР!

БОЙДУСТУ ХУМАГАЛАП КӨӨРҮНГЕ КИЖИЗИДЕР

Бойдус биле кижи тудуш харылзаалыг. Чылдын-на бистиң республиканың муң-муң ажыл-ишчилери дыштанып хүнеринде хемнер, хөлдер кыдыынче барып, арыкларга болгаш садтарга селгүүстеп тураарлар. Агаарлаашкын үезинде бойдус камгалалыынче кичээнгей салбас болза, хөрзүн үрелип, үнүштер таптаттынып, долгандыр турар атмосфера хирленир дээрзи билдингир. Ам-меннің дыжын олар база үреп болурлар. Эгээртинмес байлаа болур, арга-арыгга болгаш өске-даа бойдуска хумагалыг кылдыр чажындан тура кижизидерни кончуг чугула.

Арга-арыгга улуг айыыл—өрт. От-биле кайы хамаан чок ойнаар болза, улуг каражага чедирип болур: чүс-чүс гектар черлериниң ыяжы, ан-мени, куштары шуптузу узуткаттынар. Өрт-биле демисел хөй күжениишкиннерни, эвээш эвес акша-хөренгини негээр. Чамдык таварылгаларда өрт өжүрүп турган кижилер амы-тынындан-даа чарлып болур.

Хай-халаптан чайлаар дизе, өрттү болдурбас дээш бүгү хемчеглерни ап, дүрүмнерни ыяк сагыыры чугула. Ол дугайын ылангыя амгы үеде, кажан өрт айыылы улгатканда, апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир шынгыы сагыыры кижи бүрүзүнден негеттинип турар.

УРУГЛАР, КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУҢАР!

Пионерлер болгаш өөреникчилер, комсомолчулар болгаш аныяктар! От-биле ойнавазар, арга-арыгга кайы хамаан чок от салбазар, одаг кывыспазар. Өскедаа эштеринер от тудуп алгаш чораан болза, ону дораан хорунар.

Арга-арыг участоктарын шефке алынар, өрт болуп болур ыяш-сиген кургаг үелерде, хаттыг хүнерде дежурный-лаашкынны организастанар.

Арга-арыг бисти долганган турда, агаар база арыг болур. Арга-арыг, ында чурттап турар дириг амытаннар болгаш куштар өрттен кырылбазын дээш серемчилелдиг чорукту куштелдиринер.

Кайда өрт болганын эскерип каан болзунарза, ону дүрген өжүрер талазы-биле хемчегден алынар. Ону дүрген өжүрер талазы-биле хемчеглерден алынар. Будук-биле, элезин-биле болгаш өскедаа бедүүн аргалар-биле ону дораан өжүрүнер. Өрт дугайын дораан арганыыш ажыл-агыйынче, көдээ Советче, совхозче болгаш милицияже дынадынар.

Бойдуска хумагалыг болунар. Ону карак огу дег камнанар! Силернин идепкейлиг киржилгенер арга-арыг камгалаар херекке улуг деткимче болур, уруглар!

АРГА-АРЫГ—«НОГААН АЛДЫН»

«Ногаан алдын» дээривис арга-арыгны, бойдустуң эгээртинмес хайыразын, бис камнап-кадагалаар ужурлуг бис. Арга-ыяштан 20 муң ажыг хевирнин продукциязын бүдүрүп турар. Арга-арыг — ан-меннің турлаа, эм үнүштерниң, кат-чимистиң өзер черн.

Арга-арыг бистиң бөмбүрзээвистиң өкпе-чүрээ болуп турар. Оон бир гектары чылда хөмүрзүг ажыг хейден болгаш доозундан 18 миллион кубометр агаарны арыглап турар. Фитонцит дээр ужугар будүмелдерни ылгап үндүрүп турар чадан ыяштар агаарны арыдып, инфекция тараадыкчыларын боттарынга чыып турар.

Арга-арыг чер ажылдакчызынга чаагай дүжүт алырынга дузалакчы болуп турар.

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ону кадагалап өстүрери — кижи бүрүзүнүң херээ. Арга-арыг довурактыг шуургаанны дозар, хөрзүн ирииpин, сугларның кургап, кадарын болдурбас. Арга-арыгның кайгамчык чараш бойдузу чогаадыкчы дилээшкинниң, омак-сергек болгаш кадык болурунуң бир үндезини.

Бистиң республикада арга-ыяшты катап тургузар, ону өрттен, үрегдекчилерден болгаш янзы-бүрү аарыглардан камгалаар ажыл чоруп турар. Арга камгалалыының талазы-биле тайылбыр ажылында хөй-ниитини калбаа-биле киниртирип турар. Ногаан өнүүвүстүң камгалалында школа лесничестволарының кежигүннери идепкейлиг киржип келген. Чылдын-на «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-арыг хоолузунун үндезиннерин» сагып турарының дугайында рейдилерни организастап, өске-даа ажылдарны чорудуп турар.

БИСТИҢ ЫНАК ӨҢНҮҮВҮС

«Черниң өкпези»—арга-арыг. Аяс хүннерде бир гектар арга-арыг 220—280 килограмм багай агаарны киир тынып, 180—220 килограмм кислородту үндүрүп турар.

Үерлээшкинниң, даг, сугларының үрекчи агымнарын арга-арыг тудуп турар. Ол элезин хатты эрттирбес. Ногаан өнүүвүс хөрзүнүң шык болурунга дузалап, шөлдерниң болгаш садтарның дүжүткүр чоруун бедидип турар.

Ыяштан амгы үеде 20 муң ажыг хевирнин кылыгларын, чугула бараанарны бүдүрүп турар.

Арга-арыг кижиниң амыдыралынга эң чугула чүүл, долгандыр турар бойдузувустуң бир чарылбас кезээ болур. Ол чокта чер кырынга чурттагла турбас. Агаар-даа, хөрзүн-даа, суг-даа, кижиниң чурттагазы-даа оон хамаарылгалыг.

ЧАҢГЫС ЫЯШТАН

миллион оттуг-ыяшты чииги-биле кылып ап болур, а чаңгыс оттуг-ыяштан миллион ыяш өрттенип каап болур.

ОЪТ-СИГЕН ӨРТТЕНГЕНДЕ

Улуг-даа, бичии-даа кижилер чазын эрги сигенни бо-ла өрттеди бээр. Чалбыыш өөскүзе-өөскүзе өске черлерже халдап, улуг өрт болуп болур. Чамдыкта сиген өрттеткенинден бүгү тайга-даа өртени бээр таварылгалар турар.

Чамдык сиген өрттедикчилери эки чүве кылып турар бис деп бодаар. Өрт хөрзүннүң чеминиг бүдүмелдерин чок кылыр болгаш ону үрээр.

Өлүгленген оът-сиген ала чайгаар ирип, үлдүрээре бергенде, олар үнелиг органиктиг бүдүмелдерже шилчий бээр, ынчан хөрзүннүң химиктиг тургузуу экижип, чер үлдүргей апаар болгаш ынаар агаар эки кирер ынчангаш оон ирииpин болдурбас. Одаг кыпсыкчылары хөрзүнде болуп турар өскерилгелерге шантараазын чедирип турары моон көскү-дүр.

Хөй чылдарда чыгдынган дуржулга чүнү көргүзүп турарыл дээрге, өрт салган черден оът өскезининден орай үнер. Ышка алыскан чадан үнүштер аарып, өлүп турар. Курт-кымыскааяктың болгаш куштарның чеми өртенип, хоралыг курттарны узуткап турар ээремчик болгаш доос-кара кырлып калыр.

Оът-сиген өрттеткен таварылгаларда селеске, черде болгаш чадан ыяштарда уялаар куштар бергедеп үнер. Тайга эдээ черге ындыг одаглар кыпсыр болза, калбак эзимнерже өрт дамчып, ында чурттап турар дириг амытаннарны хөме ап болур.

Ынчангаш кымга бойдус үнелиг болдур, өрттүң айыылын медереп билип, бо халапты болдурбас дээш баш удур бүгү хемчеглерни алыр хүлээлгелиг.

ЧУРТТАЛГАГА АЧЫ-ДУЗАЗЫ УЛУГ

Арга-арыгның гектар бүрүзү хонукта ийи чүс кижиниң, а ыяш бүрүзү — ийи-бир кижиниң амыдырап-чурттаарын хандырып шыдаар.

Ыяштарга, чадан ыяштарга болгаш оът-сигенге довурактың 72, күтүрлүг газтың 60 хире хуузу дүжүп турар.

Долгандыр турар чүүлдерге салдар чедирер талазы-биле бир гектар арга-арыг 6—7 гектар далай болгаш океанга, 3—4 гектар хову, шынаа азы одар-белчиирге, 23—25 гектар чартык курут ховуга деннежир.

Бир гектар тарып олурткан ногаан ыяштар кылымал арга-биле алырынга 690 рубль чарыгдаар үш тонна кислородту чылда ортумаа-биле үндүрүп турар.

Бистиң республиканың девискээриниң барык чартык кезиниң чурттакчы бүрүзүнге 30 ажыг гектар кылдыр онаажыр арга-арыглар шыпкан.

САКТЫП АЛЫҢАР

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга

Кывар-чаар материалдар складтарын арга-арыг иштинге азы чоогунга тургуспанар, ол өрт айыылын улгаттырар.

Арга-арыг шөлдериниң дүжүдүн өстүрериниге экн салдар чедирип турарын сактып алынар.

Ыяш белеткекчилеринге

«ССРЭ-ниң арга-арыгларынга өрт озал-ондаан болдурбазының дүрүмнерин» сагыыры арга-арыгның өрттен камгалалдыын бедидер.

Ыяш кезер черге ажылды эгелээр бетинде, эргежок чугула өрт өжүрер херексел-биле хайдырарын удуртукчулардан негенер, кывар-чаар материалдарны складтаар черин деринер, өрт озал-ондаан болдурбазының дүрүмнерин шупту ажылчыннарның сагыырын чедип алынар.

Ыяш кезер черден чоруп тура, өжүрбээн одаг чогун, кывар-чаар материалдарга өске улус, ылангыя бичии уруглар, чедип шыдаазын ылавылап хынанар.

Анчыларга, балыкчыларга мөөгүчүлерге, арга-арыгга дыштанып келген шупту кижилерге

Арга-арыг — ажылчы чоннуң дыштаныр чери болгаш дыштанылга бажыңнарының, санаторийлерниң, туристчи баазаларның, пионер лагерьлериниң турар чери.

Отту оваарымчалыг эвес ажыглаары арга-арыгларның улуг девискээрлерин, ында куштарның уяларын, ан-меннің болгаш арга-арыгның бүгү дириг амытаннарының, чурттаар черлерин узуткап, чок кылыр өрттерге чедирер.

Өрттенинчел, чоорту кывар материалдардан кылган хола бөөшкүннерин ажыглаваңар.

Арга-арыг иштинге от-биле оваарымчалыг болукар.

Арга-арыгга шил сава аймаан, консерва лаазаларын, бокту арттырбаңар.

АВТОТУРИСТЕР БИЛГЕН ТУРАР УЖУРЛУГ

Сактып алынар: эң хоралыг газ машиналарның ыш үнер хоолайларындан үнген углерод окизи (СО), азы угарлыг газ болур. Арга-арыгга, оон хүрээлеңинге автомобиль улуг хораны чедирер. Бир тонна бензин кыварга, 60 килограмм угарлыг газ тыптыр, а 1000 автомобильдер хүнде үш тонна ажыг СО-ну үндүр октап турар.

Автомобиль арга-арыг ишти-биле эртип бар чыдырда, өзүп олурар чаш ыяштар чок кылдынар, ыяштарның уну, будуктары, дазылдары кемдээр, черниң довурак, хөрзүнү тапталыр, оон уламыдан төрээн бойдузувуска эгиттинмес когарал болдунар. Шак ындыг үрегдээшкиннерни болдурбанар. Арга-арыг оруунга чоруурун хоругдаан орук демдээ турза, доктаанар.

ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕРНИ—ХАРЫЫСАЛГАЖЕ

Арга-арыгга өрт озал-ондаан болдурбазының дүрүмнерин үрээн кижилерге ажыглаттынып турар хоойлу-дүрүм езугаар административтиг хемчегнин онаар: албан-дужаалдыг кижилер — 50 рубль чедир хемчээлдиг, хамаатылар — 10 рубль чедир.

Айыткан дүрүмнерни үрээнн арга-арыгга өрт болурунга, азы оон улуг девискээрге тараарынга чедирген болза, бир эвес, ол үүлгедиглер дээш кеземче харыысалгазы көрдүнмээн болза, албан-дужаалдыг кижилер 100 рубль чедир хемчээлдиг, хамаатылар — 50 рубль чедир хемчээлдиг торгаал төлээр. 5 рубль чедир хемчээлдиг торгаалдарны хамаатылардан ол черинге квитанция ёзугаар хавырып ап болур.

Арга-эзимнерни өрттеткеш, өжегерээн узуткап чок кылган азы үрегдээн албан-дужаалдыг кижилер, хамаатылар 10 чыл чедир хуусаага хосталгазын казыдып шиттирер. (РСФСР-ниң КД-ниң 98 чүүлү-биле). От болгаш өске-даа айыылдыг чүүлдерни оваарымча чок ажыглаанының түңнелинде, арга-эзимнерни узуткап чок кылган азы үрегдээн кижилер үш чыл чедир хуусаага шиттирер азы 1 чыл чедир хуусаалыг эдип-чазаар ажылдар кылыр кеземчеге онаажып болур (РСФСР-ниң КД-ниң 99 чүүлү).

Апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир

ХОРУГЛУГ ЧҮҮЛДЕР:

— Тайгага янзы-бүрү ажылдар чорудуп турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтеринге, кижилерге арга-ыяш ажыл-агыйынын органнарынга бүрүткел болгаш эрттирилге чокка арга-арыгже кирери;

— Арга-ыяш ажыл-агыйынын органнарынга бүрүткел чокка экспедицияларны болгаш шинчилел бөлүктерин республиканың бүгү аэропорттарынга хандырары;

— Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнарже, Үш-Белдир, Кунгуртуг суурларже аргыжарыынын билеттерин айыткан районнарда болгаш чурттакчылыг черлерде доктаамал чурттавайн турар азы ажыл-херээнин аайы-биле чоруу чок кижилерге садары.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу

Редакциянын адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 3. Телефоннары: редакторнун 2-24-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аймыдыраа болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацию киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтериянын 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3026.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күргүс комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС- 00557

Государственная ордена Ленина библиотека СССР имени В. И. Ленина
БИБЛИОТЕКА имени А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 113 (12803) | 1985 чылдың май 17, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Ортээ 3 копеек.

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ВЦСПС-ТЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ТК-ДА

Чурттуң мээдыр-хоорайларының ажылчы чоннарының инициативазы-биле 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет үлүстүң Тиилелгезинниң 40 чылынга тураскаадткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигин 1985 чыдың май 4-те эрттирген.

Коммунистиг субботник организастыг эртил, бедик будурукчулуг куш-ажыл-биле демдеглеттинген. Бештайгы медээзүгаар алырга, ооң-биле 154 миллион кижи киришкен. 185 миллион рубльдиң ажыл төлевирин санаан болгаш 905 миллион рубльдиң үлетпүр продукцизиин будуруп үндүрген. Совет кижилер субботник түнүнде боттарының патриотчу үлүзэлгезин күүсетпишаан, фашизмни ашкан теөгүлүг Тиилелгени хандырып, бистиң Төрээн чуртувустуң тостаргазы болгаш тамаарышпас чоруу дээш туружуп чораан кижилерге боттарының куш-ажылын тураскаадтканнар.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаадткан коммунистиг субботникке киришкен ажылчыннарга, колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга болгаш албан-хаалчыларга, аныяктарга Совет Армиянын болгаш Флоттуң дайынчыларынга, дайынның болгаш куш-ажылдың хоочункарынга оларның кызымаанзай болгаш хамаг куш-ажылы дээш СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК чуректиң хамызындан ээрүп четтиринишкинин илергейлээн.

Субботникке ажылдап алдынган акшаны дайынның болгаш куш-ажылдың хоочункарынга госпитальдар болгаш эмнелгелер тударынга, медицина болгаш амыдыралга хандырылгазын эннидеринге, дайынчы алдарның тураскаадыг черлерин чаагайжыдарынга, 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет үлүстүң Тиилелгезинниң тураскаалын Москва хоорайга тулуп турган шинтпирни ажылчы чоннарның күзелин берымдаалап түлээл алган.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

АРАГАЛААШКЫННЫ БОЛГАШ АЛКОГОЛИЗМНИ УЗУТКААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

Амгы үеде, бистиң социалистиг тургузуушкунувустуң чогаадыкчы күштери, амыдыралдың совет төвирииниң артык шыырлары улам долузу-биле ажыттынып турар үеде, коммунистиг моральдың болгаш мөзү-шынарның принциптерин шыңгыы сагыырының, хоралыг чаңчылдарны болгаш эргинин артыңналарын, бирги эвилегде арагалаашкын, эзиртир суксуннарны төлүп эртпир ижеге амгы-даа, үлеңгүзе келир үениң салгалдарының кадыкшылыгына, нинтилелге бүрүнү-биле хоразынын дугайын олар чедир билбейн турар. Массалыг информацинның чепсектеринге, литератураның чамдык чогаадыларынга, кинога болгаш телевидение дамчыдыгларга эзиртир суксунну «культурлуг», ай-тап ижеринин идеязын тарадып, ажыл-бүгү тегләшкинилерни, ара-ага ижери-биле холбашкан үзүлдәлдарны сонуургавчыг кылдыр көргүзүп турар тактылар-биле эзтежир арга чок.

Арагалаашкын дээрге чайлаш чок болгаш үзүткаар ара-га чок чүүл дээп чаңчылдаан үндезин чок үзеңдерге чамдык партия, совет, төп-нинти организациялары шинтпирлиг ойтур шевиишкинни бербейн турар. Эзиртир суксунну төлүп эртпир ижер чорукту моральга дүүшпес, антиобщественный айтырыг дээп көрбейн бээр чүүлдер бар. Арагачыларга хамаарыштыр хойлүүнүң болгаш төп-нинтиниң санал-омалының күжүн долузу-биле ажыглаваин турар.

Эзиртир суксунну төлүп эртпир ижер чорук экономиктыг болгаш моральдыг үлүг когараалды таварыштырып турар, ол бистиң нинтилеливиске шыдажыр арга чок чүүл деп совет кижилерниң эң төп кезии бир эп-сеткил-биле санап турар. Арагалаашкынны, алкоголизмни болгаш араганы боттары кылыр чорукту узуткаар талазы-биле дээштир хемчеглерни алырым олар төп болгаш чер-чер органнарынче бижээн чагааларында негеп турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары дээрге политиктиг улуг ужур-дузалыг социал сорулга деп көргеш, алкоголизмге удур демиселди шинтпирлии-биле куш-телдиргинче болгаш сон дээштинин бедидеринче угланган, бүгү тала-биле үндезилеттинген организастыг, административтиг, эрге-хоойлу болгаш кижизидикчи комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш боттандыгарын эвилелдешкен республикаларның компартивларының ТК-ларындан, партия крайкомнарындан, обкомнарындан, хооркомнарындан болгаш райкомнарындан, ССРЭ-ниң министерстволарындан болгаш ведомстволарындан, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринден, улус депутаттарының чер-чер Советтеринең күүскомнарындан, партия, профэвилел, комсомол организацияларындан болгаш ажыл-агыйлар удуртукчуларындан СЭКП ТК негээн.

Бо ажылды үзүлүг массалыг, бүгү-чоннуг болдурарының, куш-ажылны коллектив бүрүзүнге арагалаашкынга, куш-ажылдың сагылга-чурумунуң болгаш ажыл-агыйлар удуртукчуларының харыысалгазын бедидер:

хамаатыларны, ылаңгыя аныяктарны нинтилел-политиктиг амыдыралче, эртем-техниктиг чогаадылгаларже идепкейлиг хаара тудар, бот-тывынгыр чогаадылгаларже, үрен чүүлүге, куш-культурага болгаш спортка таны сонуургалды детинир;

эзиртир суксуннарны будыруггеге болгаш төп-нинти черлерине ижерин болдура бээр, ол ышкаш араганы боттары кылыр болгаш эзиртир суксуннар-биле чижеж сөзүлгә кылыр кижилерге коргаралды таварыштырып туружуп чоруурун үрээр чорукту шинтпирлии-биле кезе шаварын, боттары арага кылырын база арага-биле спекуляция кылырын шуут болдурбазын СЭКП ТК негээн. Арагачыларны эде кижизидеринге киржип турар куш-ажылчы коллективтерге, төп-нинтиге болгаш хамаатыларның ег-бүлелеринге бүгү талазы дузаны чедирер. Арагалаашкынның профилактиказының талазы-биле чүткүлдүг ажылды күүрүне профэвилел, комсомол болгаш эске-дээ төп-нинти организациялары бир дем-биле кады чорудар.

Арагалаашкын болгаш боттары арага кылыр чорук-биле деиисел талазы-биле хоойлу негелделерин амыдыралга шыңгыы болгаш чайгылыш-кокка боттандыгарын хандырар сорулганы ССРЭ-ниң Ишкин хереглер министерствозунуң, ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунуң, ССРЭ-ниң Прокуратуразының болгаш Дээди Судунуң мурнунга салган.

Арагалаашкынга удур демиселди массалыг-биле эвилелдерий, ону будурулгелерге, организациялаларга, албан черлерине куш-ажылчы коллективтерге нептередирин онзагай ужур-дузалыг деп санаваш, эзиртир болдуру дээш деиисердиң бүгү-эвилел эки тура нинтилелин болгаш оон парлелгә органын тургузарын СЭКП ТК таварымчалыг деп көрген.

1986 чылдан эгелеп чыл бүрүде водка болгаш анкеровка чылыгларын кызыраарын, а 1988 чылга чедир катчимистен кыягаи арагалар будуреримниң шуут сокседырын ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хогжулдезиннің планнарынга киирерин эргежок чугула деп көрген. Ооң-биле чергелештир эзиртир суксуннар, сокгар, квас, варенъелер, джемнер, кат-чимистер, виноград чаа чыгдынган, курагтаан болгаш долгурган каттар будуреримниң улам көвүдедирин тапдырар.

Арагалаашкын, алкоголизм болгаш боттары арага кылыр чорук-биле холбашкан үзүлдәлдерни арадан алыр чорук-биле төп-нинтиниң талазындан кижизидилге хемчеглериниң сагылга-чурум материал талазы-биле, административтиг болгаш кеземинг тарыысалгазының хемчеглериниң дээштинин бедидер сорулга-биле эвилелдешкен республикаларның хоойлуудулгезынга чогуур эскиргелерге болгаш немелделерни киирээнин, ол ышкаш бо ажылга улус депутаттарының Советтеринің куш-ажылчы коллективтерниң төп-нинтиниң ботбашкарылгалыг органнарын болгаш кадык камгалал албан черлериниң голдоп бедидерин сумелээн.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

АРАГАЛААШКЫННЫ БОЛГАШ АЛКОГОЛИЗМНИ УЗУТКААРЫНЫҢ, АРАГАНЫ КИЖИЛЕРНИҢ БОТТАРЫ КЫЛЫР ЧОРУКТУҢ КОГУН ҮЗЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарының, араганы кижилерниң боттары кылыр чоруктуң когун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалажып көргеш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели арагалаашкынга, алкоголизмге араганы кижилерниң боттары кылырынга болгаш байдалдарны узуткаар талазы-биле хүш-ажылчы коллективтерниң эрге-хоойлу органнарының ажылын идепкейлиг дээш, араганы кижилерге садлар чедирериниң хоойлуда көрдүнген хемчеглерни эң шыңгыыза-биле ажыглазо.

Арагалаашкынга удур демиселди күштелдиреринче угланган партияның болгаш чазактың шинтпирлерин күүсетпес албан-дужаалдыг кижизидеге хамазыштыр оларга берген эргелерни долу хемчээлдин-биле ажыглаварын күш-ажылчы коллективтерге арага ижериниң фактыларын, эзиртир суксуннарны ижеримбе янзы-бүрү хевирлиг бе-, йырлаашкыннарны организаставарынга күүрүне болгаш төп-нинти эске-хөреңгизин чарыгдаар фактыларны шинтпирлии-биле болдурбазын, буруулугларга эзлеп турар албан-дужаалдарындан дүжүрериңе чедир, эң шыңгыы харыысаганы хүлээдирин ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединге болгаш оон чер-черде органнарынга сүмелээн.

Эки туранын улусчу дружиналары, эш хуузунуң судтарын эрге-чурум үрээр чоруктарны баш удур болдурбазының чаяулелдери, чорум-чурум камгалалының төп-нинти пунктуларын-биле болгаш эске-дээ организациялар-биле иштинчерсктер органнарының идепкейлиг кеды ажылын хандырып тургаш, төп-нинти черлерине арагалаашкынның фактыларын болдурбазының талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын ССРЭ-ниң Иштики хереглер министерствозунга дааскан. Араганы эмин эртпир ижер кижилерни эмнедирин болгаш эде кижизидерни организастаар талазы-биле хүш-ажылчы коллективтерге төп-нинти организациялерынга болгаш ег-бүлелерге дуза көргүзер.

Арагалаашкынга удур демиселди болгаш ол үгланыышкын-биле профилактиктиг ажылды микрорайон бүрүзүнге организастаавры дээш иштики хереглер органнарының харыысалгазын бедидер. Ылаңгыя кедээ черлерге араганы боду кылыр, саарын сайгарар, садын алыр болгаш ажыңга кылган эзиртир суксуннарны кадагалаар, ол ышкаш эзиртир суксуннар-биле чижеж чорук кылыр кижилерни чогуур үезинде илередирин хандырар, күштүг боол турар хоойлу ёзугаар оларга харыысалганы хүлээдир.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Ном үндүрер черлер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле күүрүне комитединге чонның янзы-бүрү назы-кер болгаш профессионал белүктерингө таварышкан, ол ышкаш школаларның, профессионал-техниктиг үчилищелерниң, дээди база ортумак өөредилге черлериниң башкыларының кижизидилге ажылынга ажыглаар ужурлуг алкоголизмге удур пропаганданың эртем-тайылбыр литературазын болгаш эртем-методиктиг материалдарны, плакаттарны, бүклеттерни, сагындырыгларны парлап үндүрериң «көвүдедирин болгаш шынарын эжиждиргин ССРЭ-ниң Кинематография талазы-биле күүрүне комитединге база ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күүрүне комитединге арагалаашкынның социал мөзү-шынар талазы-биле хораазын илередир, ол ышкаш оны баш удур болдурбазының эки дужүлгазын пропагандалаар ұрам-чечен, документалдыг болгаш эртем-неттерелдиг кино болгаш телефильмнерни төйүү тырттырып үндүрериң, радиодамчыдылгаларының самын көвүдедирин дааскан.

[Уланчызы 2-ги арыында]

ЛЕНИНГРАДКА УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

ЛЕНИНГРАД, май 15. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиигиме секретары М. С. Горбачев Мээдыр-хоорайның амыдыралы, ленинградчыларның куш-ажылчы төрелеринде-биле ол үн таныышкан. Будурулгелерге хоорайның шөлдеринге болгаш чудумчуларынга болган беседалар үезинде, тоорай чурттаачылары СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказын бир эп-сеткил-биле үүлдугзунуп турарын, коорум-чуруму чу болгаш сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле тегчеглекчи, ооралаваа, маңгыстанчек ёзу-биле амыдыраа чоруктар-биле болгаш өскедээ таныдыышкынныг үүлдер-биле идепкейлиг демисел талазы-биле партияның чурттаап чорудуп турар дидим шинтпирлерин болгаш шыңгыы ажылын долузу-биле деткип турарын онаар илерегейлээн. Партия болгаш чон чамдык эптиг — үе үеэжеңнышкынарның кол утказы ындыр.

Ленинградта «Кировский завод» каттыжыышкын бодунуң революстчу, дайынчы болгаш куш-ажылчы чаңчылдары-биле сураглаан. Ол будурулгеге М. С. Горбачев барып чораан. Удуртукчулар, инженерлер болгаш техниктер, ийиги эзлегчиниң ажыл-чорукчулары, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шинтпирлери болгаш идеязы амыдыралга кандырлар боттанып турарының дугайын, СЭКП-ниң XXVII съездизинге аңдап болдурган социалистиг чарыштың каттыжыышкында канчаар чоруп турарын онаа таныштырганнар.

Эртем-техниктиг депшилгени таныладырынче болгаш чалбартырынче, эртемниң болгаш техниканың чедишкиннерин будурулгеге дүрген шингээдип алырынче кол кижизидилгейни мөөңнээн. Механика цехтериниң бирээзинге М. С. Горбачев бүгү тала-биле автоматчыткан будурулгенинг бирги участогунуң ажылы-биле таныжып көргөн. Будурулгениң конструктор болгаш технология килдинстериниң чогаадып кылганы кезектерни төлевилээриниң болгаш автоматтар-биле кылырының системазы ынаа ажылдап турар. Системаның бүгү дөрт кезээ тускайлаң саналга техниказынга коштунган. Сиу ынчаар кылганы куш-ажылдың будурукчулуун төй катап бедидер, кезектерни төлевилээриниң болгаш кылырының үезин йи-үш катап кызырар, төй санныг ажылчыннарны ооң ажылдарже кирерии-биле хостап алыр аргаиы берип турар. Ооң-биле кады онаа кадрларның мергежилиниң улам бедик болуру, куш-ажылды болгаш будурулгени инитизи-биле эки организастаавры негеттинер.

Мөңгө Михаил Сергеевич аныяк мастерлер-биле ужурашкан, олар чаа техниканы улуг сонуургал-биле шинээдип ол турарын, каттыжыышкынның келир үеэзи депшилгелиг технология-биле холбашкан болуурун чугаалаанар. Бистеө техниканы холга кирип алыр ужурлуг болгаш ынчаар-чаа бис, ооң үндезинниге бүрүнгээп шүүрээшкинны кылыр ужурлуг бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Проект иегинге дайын чылдарында Ленинград камгалалының киржикчизи улуг ракетовщик Социалистиг Куш-ажылдың Мээдыры И. Я. Прокофьев-биле чүректиң хамызындан чугаа болган. Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү талавыг депшилгезинче болгаш улам ыяйгы чечекгелиишкинниче угланган шинтпирлиг базымнарны Ленинградтың ажылчыннары бүгү сагыш-сеткилии-биле деткип турар деп, ол Михаил Сергеевичиге чугаалаан.

Будурулге үш чүс муң ажыг «Кировец» тракторларны үндүген деп, чол трактор конвейериниг болгаш цехтерге беседалар үезинде ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, каттыжыышкынның чиигиие директору С. П. Чернов, партком секретары В. З. Казаченков олар Михаил Сергеевичиге дыңнаткан. Ам үе тракторларның күчүзүн болгаш мотокурлавырларын бедидер талазы-биле ажылдар чоруп турар. Кедээ ажылдарыны улуг күчүлүг техниказ-биле хандырарынга бодунуң салыышкынын көвүдедир сорулга-биле, Тиилелгениң 40 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин трактор кылыкчылары күүсеткен болгаш кедээ ишчилерге онаан «К-701» эки, артык кезектерни хүүседээн эрте берген. Бо беш чылда будурууш-күнүнүң хемчээлиниң бүгү өзүлдези техниктиг депшилгенинг, дериглерни долузу-биле ажылдадып ажыглаанынын, курлавырларны экамнап алганының күсели-биле чедип алдынар.

• • •

Он-ла хүн М. С. Горбачев Тиилелге шөлүнге барган болгаш Ленинградтың мээдырлыг камгалакчыларынга турааскаалга чечектер салган.

Ол Москва шөлүнде В. И. Ленинниң тураскаадынга чечектер салган.

Хоорайга М. С. Горбачевтиле кады партияның Ленинград обкомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков, өске-дээ партия болгаш совет ажылдакчылар чораан.

ССРЭ-ниң хереглекчилер кооперациязының каттыжыышкыннарының, будурулгелериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаннаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедишкиннигнери дээш шаннаалары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Улустарның найыралы орден-биле

Мария Тимофеевна **Попова** — Кыа-Хем районнуң хереглекчилер нинтилелиниң хлеб пекарнязының пекарь-мастери.

«Куш-ажылчы эрес-маздырлыг чорук дээш» медаль-биле

Кэрэндаш Шагдыровна **Немчыя** — Кызыл районнуң хереглекчилер нинтилелиниң магазининиң улуг садыгжызы.

«Куш-ажылчы шыгаран дээш» медаль-биле

Уевер-оол Монгушевич **Дондук** — Улуг-Хем районнуң хереглекчилер нинтилелиниң автомагазининиң эргелекчизи.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орлаакчызы В. КУЗНЕЦОВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1985 чылдың май 6.

АРАГАЛАААШКЫННЫ БОЛГАШ БОТТАРЫ КЫЛЫР ЧОРУКТУҢ

АЛКОГОЛИЗМНИ ҮЗУТКААРЫНЫҢ, КОГУН ҮЗЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

АРАГАНЫ КИЖИЛЕРНИҢ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

(Төөчүзү. Эгези 1-ги арыда).

Хостуг үеэн ажыглаарынга, дыштанырынга болгаш спортна киржиринге эң тааримчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле ССРЭ-ниҢ 1986—1990 чылдарда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниҢ планының төлевилелин ажылдап кылырда, шилгээ хоорайларның чаа чуртталга районнарынга болгаш недээге инвотеатрларны, культураның ордуларын болгаш бажыңнарын, клубтарны, библиотекаларны, спортчу тудугларны белгеш инитинниҢ чемненилгезиниҢ будурулгелерин тударын көөруп ССРЭ-ниҢ Күрпланыңга, ССРЭ-ниҢ Күртудуунга, ССРЭ-ниҢ министерстволарынга болгаш ведомстволарынга база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине дааскан.

ССРЭ-ниҢ министерстволары болгаш ССРЭ-ниҢ ведомстволары, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, үлус депутаттарының ирай, область СоветтериниҢ күүскомнары боттарының чагыргазында будурулгелериҢ болгаш организациларның күсели-биле ол соруглаарга кердүнген акша-хереңгизин төп-чүдерин үлус депутаттарының чөп-чөө СоветтериниҢ күүскомнарынга ССРЭ-ниҢ Министрлер Чөвүлелин чөпшээрээн.

Слесарьның болгаш чазаныруның хережелдерин, авто база мото артык кезектерни, кино болгаш фотоматериалдарны, чурулга будуктарын болгаш ыйнаарни, культураамыдыралдың болгаш ажылагый хереглелиниҢ кылыглаарының полуфабрикаттарын, техниктиг болгаш ураң-чурулга чогаадылгаларынга өөренирринге эргежок чугула янзы-бүрү хевирлиг белең материалдарны, үлетпүр будурулгезиниҢ арыгаан болгаш тускай белетизээн артынчыларын садыг чөрлеринге чорударын көвүдедиринiҢ база сөдерын калбартырының немелде хемчеглерин ССРЭ-ниҢ министерстволары болгаш ведомстволарының, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине, ССРЭ-ниҢ Кырбаныызынга, ССРЭ-ниҢ Күркүш-ажыл ажаалга кассаларынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине сонуургалдыг министерстволар болгаш ведомстволар-биле кады ажыынчыларга болгаш албан-хаакчыларга шалыны, ол ышкаш колхозчуларның ажыл төлевирин ажаалга кассаларын дамчыштыр базырынң практиказын калбартырын сумелээн. Ажылдың кол түңнелдери база тускай даалгаалары күүседкени дээш ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга акша шаналын эдилеглиг ажыл төлевирин базыр-биле кады тыпсырын чаңчыл болдурарын ССРЭ-ниҢ министерстволарынга болгаш ведомстволарынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине сумелээн.

Артыкшылдыг фруктуларны, чимистерни, каттарны чөп-чаа турда, кыргаткан азы доңурган хевир-биле садар соруглебиле колхозтардан, совхозтардан болгаш чондан садыг алырын көвүдедирин, ол продукцияны варенье, компоттар, джемнер болгаш хандылар кылдыр болбаазырады ажылдап кылырын, ол ышкаш оларны колдуунда-ла бичии хемчээлдиг савааларга кылып үндүрерин боттандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине болгаш Центросоюзка дааскан.

Колхозтар-биле кады будурулгелерге, организацияларга болгаш албан чөрлеринге хаматылардан виналарны база бажыңга белетизээн арага кылыр материалдарны садып алырын хөрээн.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, ССРЭ-ниҢ Садыг министерстволарынга, Центросоюзка болгаш садыг четкилериг еске-даа министерстволарга база ведомстволарга водкаларны болгаш ликер-водка кылыгларын чүгле тускай магазиннерге азы аш-чем магазиннериниҢ оңгылап каан тускай салбырларынга (секцияларынга) садарынче шилчирип эң чоокну чылдарда доозарын сумелээн.

Будурулгө чөрлеринiҢ болгаш тудугларның, өөредилге чөрлеринiҢ, общежитиелериниҢ, үруглар албан чөрлериниҢ, эмнелгелериниҢ, санаторийлеринiҢ, дыштанырга базыңнарының, воокзалдарның, суг ортээлдериниҢ болгаш аэропорттарның культура болгаш коргүзүг чөрлериниҢ чөнынга, ажылчы чонналың массалыы-биле селгүүстээр болгаш дыштанып чөрлеринге, үүрмектеп садар садыг четкилеринге азыртар суксуннарны садарын, ол ышкаш санаторийлерге, дыштанырга базыңнарынга, профилактерийлерге, турисчи базаларга болгаш турпоходтар үезинде, ажылчы чонналың коллективтиг үүүшкүннериниҢ үезинде, инитинниҢ транспортунуң бүгү хевирлеринге азыртар суксуннарны садарын болгаш ижерин хөрээн.

21 хар четпээн назылыг кижилерге азыртар суксуннарны садарын чөпшээреввес. Ажыл чөнеринде вино-спирт кылыгларын 14 шаҢтан садып эгелээр.

ССРЭ-ниҢ Күрпланы болгаш ССРЭ-ниҢ Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозунга водка кылыгларын бичии хемчээлдиг савааларлыг кылдыр кылып үндүрерин калбартырын көөрүн дааскан.

Азыртар суксуннарны садарының корум-чурумун ССРЭниҢ чазааның шиитпирлериниге тааришыырып турар айтырыглардан ажыда, тус черниҢ байдалдарын барымдаалап областар хувааларазы чок республикаларга эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, арткан эвилелдешкен республикаларга автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының крайлар болгаш областар СоветтериниҢ күүскомнары, Москва болгаш Ленинград хоорайларга тус-тузунда Москооркүүском болгаш Ленхооркүүском тодарадырын ССРЭ-ниҢ Министрлер Чөвүлели айыткан.

ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ даандырганы болза.

эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чөр-чөр СоветтериниҢ күүскомнары, ССРЭ-ниҢ Садыг министерствозу болгаш Центросоюз чайнавларның, закусочнавларның, ол ышкаш азыртпос суксуннар садарының кафелерин болгаш барларын улам калбартып, хөгжүдерин көөр ужурлуг. ИнитинниҢ чемненилгезиниҢ будурулгелерин чонну хандыраарының культуразын бедидериниҢ хемчеглерин алыр. Өг-бүле дыштанылгазының (өг-бүле чемненири, өг-бүленiҢ үругларының, аныяктарның байырлалдарын организастаары) негелделерин барымдаалаан хандырылга хевирлерин калбартыр.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери ССРЭ-ниҢ Иштики хереглер министерствозу-биле чөпшээрежиглеринге азыглаар 1986 — 1990 чылдарда тускайлаҢ будурулге баазалыг эмнелге-күш-ажыл профилактерийлерин туткаш, ажылдалга киирерин боттандырып чорудар.

ССРЭ-ниҢ Кадык камгалал министерствозу болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери 1985—1990 чылдарда эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның наңысылалдарынга, крайлар болгаш областтар төптеринге эмин эрттир арагалаар болгаш алкоголизмден аараан кижилерге профилактиктиг медицина дузазын чедирер соруглга-биле наркология диспансерлеринге тускай кабинеттерни, ол ышкаш ыңдыг кижилерни эмнээр (адын адаптайн) кабинеттерни тургузар; арагадан азыраннер байдалын тодарадыры-биле республикалар, крайлар болгаш областларның наркология диспансерлеринге дүн-хүн чок ажылдаар корум-чурумнуг кабинеттерни организастаар.

Медицина үлетпүрүнүң министерствозу эмин эрттир арагалаар кижилерге профилактиктиг дуза чедиреринге болгаш ыорчураан арагачы аарыг кижилерни эмнээринге ажыглаар эм чүүлдерин 1985—1990 чылдарда будурүп үндүрерни хандырар.

ССРЭ-ниҢ Кадык камгалал министерствозу болгаш Дээди база ортумак тускай өөредилге министерствозу наркология албан чөрлеринiҢ четкилериниҢ калбарарын барымдаалаш, нарколог-эмчилерни болгаш наркология талазыбиле фельдшерлерни белеткээрин көвүдедир хемчеглерни боттандырып чорудар.

ССРЭ-ниҢ Чыргыышкын министерствозу, ССРЭ-ниҢ Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитеди болгаш ССРЭ-ниҢ Дээди база ортумак тускай өөредилге министерствозу школаларга, профессионал-техниктиг училищелерге, дээди болгаш ортумак өөредилге чөрлеринге инитилел-политиктиг, гуманитарлыг болгаш бойдус эртемнериниҢ курстарынга алкоголизмге удур кижизидилге айтырыгларын өөредирин көөр.

ПАРТИЯНЫҢ ШЫНЧЫ ДУЗАЛАКЧЫЛАРЫ

СЭКП ТК-ниҢ апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин Ленинчи комсомол партиэның XXVII съездиниҢ төлептиг уткуурунче оолдар, кыстерны мобилизастаарыңың талазы-биле комсомол организацияларының дөйынчы программазы кылдыр хүлээп алган. Москвага май 15-те болуп эрткен ВЛКСМ ТК-ниҢ Пленумуну ооң туңнелдерине туреаскаттыган.

ВЛКСМ ТК-ниҢ бирги секретары В. М. Мишининиң илеткелинге болгаш пленумнуң кирженикилериниң санал-оналдарынга ТиилелгениҢ 40 чылынга алдар болдурган бөйырлалдар партияның болгаш чоннуң бүзүлбас чаңгыс эвиниҢ, СЭКП-ниҢ Төп КомитединiҢ долгандыр совет кижилериниҢ сырый каттыжышкынының чырыткылыг хереченин бооп, бөттуг социалдыңмның чедиишкиннериниҢ ёзулуг-ле көрүлдези болган деп демдеглеттинген. Дөйынның кадыг-бөргө чылдарында-даа, тайбың иштиҢ хүннеринде-даа совет кижиниҢ бодунуң нуртунга кызыгаар чок бердингенинiҢ коя көргүзүү Төрээн чуртунуң аас-кежии болгаш чебектелиишкинниҢ ооң күчү-күжүн быжыглаары дээш ооң бараан болдурган тодаргай ажыл-хереқтери болур.

Бистиң иитилелдиҢ мурнунда туруп турар соруглаарны күүседиргиҢ комсомолдуң, совет аныяктарның ролю улуг. Дөйын хоочунмаларының бистиң үеэн кижилер-даа аажок улуг чогаадыкчы ажыл-иштиҢ үезин болдурар дээн кыйгырыы аныяктарже угланган.

ТиилелгениҢ 40 чылынга турасказаткан «үш-ажылчы эзлиг иштики курлавырларны мобилизастаарынга улуг идигни берген. Ооң чоруп турарының үезинде комсомолчулар коммунистер-биле кады көрек-кыызыл ажыл-иштиҢ болгаш бедик медереллиг чоруктуң эвээш эвес чижектерни көргүскен.

Пленумга совет аныяктарның үш-ажылчы болгаш политиктиг бот-идепкейниҢ хөй-хөй чижектерин чугаалаан. Ооң-биле чергелештир өзүп орар салгалдың кижизидилгезинде бар бооп турар четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер дугайында шүүгүмчүлелдер база болгулаан. Дыка хөй комсомол комитеттери ам-даа ажыл шагы үзерлерни, чалгаалларны чымчак көрүп, үш-ажыл база будурулге чүрумун үрээр чоруктарны болдурбазының талазыбиле ажылдарга кошкак киришип, аныяк ажылчынарның үш-ажылчы кижизидилгезиниче, оларның ажылын, амыдырал-хандырылгазын болгаш дыштанылгазын организастаарынче чогуур кичээнгей салбайн турар.

Комсомолдуң будурулге ёдырынга бүгү күжениишкиннери беш чылды чедиишкиниҢ доозарынче угланган турарын пленумга онзалап демдеглээн. Ынчангаш партийжи съездиге рапортка от салыр эрге дээш комсомол коллективтериниҢ социалистиг чарыжы онза ханы уткалыг бооп турар.

Пленумга хүлээп алган доктаалда комсомолчулар, бүгү совет аныяктар ленинчи партиэның долгандыр боттарының күрээлеңин улам сырый каттыштырып, ооң социал-экономиктиг политиказын, боттанныдырарынга зээзээ эвес улуг хүүгүн киирер, СЭКП-ниҢ XXVII съездиэнин үш-ажылга болгаш өөредилгө чаа-чаа чедиишкиннер-биле үтүүр дээрзин айыткан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунда

ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумуну «Арагалаашкынбиле демиселди күштелдирер дугайында» Чарлыгты хүлээп алган. Арагалаашкын-биле демисея чорудар, араганы боду кылыр чоруктарны шиитпирлиг-биле үзүткээр, инитинниҢ корум-чурумун болгаш үш-ажылдың сагыыга-чурумун улам шкай быжыглаар соруглга-биле дараазында хемчеглерни алыры ол Чарлыгта көрдүнгөн:

Улус депутаттарының күүсөөчү комитеттеринiҢ араганы кудуп садарын чөпшээрээнин садыг болгаш инитинниҢ чемненилгө будурулгелериниҢ өңгыда кудумуларга, стадионнарга, скверларга, паркларга, инитинниҢ транспортунуң бүгү хевирлеринге болгаш еске-даа төөинити чөрлеринге арага ижер иймекпе, азы өөрүнниҢ төлептиг чорууң база инитинниҢ мөзүлүг чөчүлдарын дорамчылап, эзирик кестүп чоруур болза, сарындырыг бээр иймекпе, азы чээрбиден үжен рубль чедир хемчээлдиг штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Оң-ле үүлөдиниҢ» административтиг хемчег үүдээшкин соонда чыл дургузунда катап-таар болза, үжеңден бежен рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Хөй-нитиниҢ чөрлеринге арага ишкөни азы хөй-нитиниҢ чөрлеринге эзирик көзүлгөни дээш бир чыл дургузунда административтиг хемчегни ийи катап алыскан өөрүн оң тажыдыышкынын уламчылаар болза, бешеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир, азы бир айдан ийи-дөй чедир хүүсаада эдип-чазаар ажылдарга шилчимнең чээрби хүүзүн тырттырар, а чамдык онза таварылгада бир эвес керектиҢ болган байдалы болган хажыдыышкын кылган кижиге ол хемчег чөпшээ, чымчак болур дээп санаар болза, — он бөш хонук чедир хүүсаада административтиг хоруглга онаар.

Будурулгөге (ажыдөп турар чөрлеринге, будурулгөлериниҢ, албан чөрлериниҢ, организациларның бажыңнарынга болгаш девискээрлериниге) арага ижер азы ажылга эзирик келир болза, үжеңден бежен рубль чедир хемчээлдиг штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Боттарының ажылдакчыларыбиле будурулгөге арага ишкөн азы ажылга эзирик келген кижилерни оон чайладыр талазыбиле хемчег албаан, ажылдаар чөрлеринге арага ишкөн болгаш эзирик келген кижилерни чаңырган мастерларни, участоктар, звеңчегөөр, цехтер начальниктерни болгаш еске-даа удуртукчуларны бежеңден чус рубль чедир хемчээлдиг штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Хөй-нитиниҢ чөрлеринге арага ишкөни азы хөй-нитиниҢ чөрлеринге эзирик көзүлгөни дээш бир чыл дургузунда административтиг хемчегни ийи катап алыскан кижи оң тажыдыышкынын уламчылаар болза, бешеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир, азы бир айдан ийи-дөй чедир хүүсаада эдип-чазаар ажылдарга шилчимнең чээрби хүүзүн тырттырар, а чамдык онза таварылгада бир эвес керектиҢ болган байдалы болган хажыдыышкын кылган кижиге ол хемчег чөпшээ, чымчак болур дээп санаар болза, — он бөш хонук чедир хүүсаада административтиг хоруглга онаар.

Будурулгөге (ажыдөп турар чөрлеринге, будурулгөлериниҢ, албан чөрлериниҢ, организациларның бажыңнарынга болгаш девискээрлериниге) арага ижер азы ажылга эзирик келир болза, үжеңден бежен рубль чедир хемчээлдиг штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Водка болгаш еске-даа эзиртир суксуннарны садарының чурумун садыг будурулгөлериниҢ болгаш инитинниҢ чемненилгө будурулгөлериниҢ ажылдакчылары хажыдар болза, бежеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Аде-ле азы еске-даа инжилер назы четпээнин эзиртчем таварылгада, ол байдалдарны ол өөрүнге, көзөмчө зарыысалгазынга онаарны четпес хире болза, бешеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Устунде адаттынган чурум хажыдыышкынналрын кылган кижилерге онаган административтиг хемчег хүлээдиниҢ ажыдаар чөрлериниҢ талазындан чурум үрээни дээш тускай хемчегни база хүлээдип болур.

Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы болгаш азы еске-даа бажыңга кылган эзиртир суксуннарны садып алган болза, оларны белетизээр аппараттарны садып саарар соруга чокка кылыр база шыгжаар болза, көзөмчө зарыысалгазынга онаар.

Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы болгаш башкыга будурген еске-даа эзиртир суксуннарны садып алганы дээш үжеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Водка болгаш еске-даа эзиртир суксуннарны садарының чурумун садыг будурулгөлериниҢ болгаш инитинниҢ чемненилгө будурулгөлериниҢ ажылдакчылары хажыдар болза, бежеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Аде-ле азы еске-даа инжилер назы четпээнин эзиртчем таварылгада, ол байдалдарны ол өөрүнге, көзөмчө зарыысалгазынга онаарны четпес хире болза, бешеңден чус рубль чедир штраф онаар хевир-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Административтиг хемчег хүлээдиниҢ эдип чазаар ажылдарже чорудары азы тудуп хоруглаарыбиле холбашкан хевирлерин улус судьязы онаар. Административтиг хоруглга дугайында доктаалды бичө хулиган хевирлерек үүлгеткөни дээш онаар административтиг хоруглганы күүседиринiҢ чурумун азыглаар иштики хереқтер органнары күүседир.

Будурулгөге арага ишкөн азы ажылдаар черинге эзирик турганы дээш, садыг будурулгөлериниҢ болгаш инитинниҢ чемненилгө будурулгөлериниҢ ажылдакчылары водканы болгаш еске-даа эзиртир суксуннарны садарының чурумун хажыдар болза, административтиг хемчег хүлээдир. Бо чурум хажыдыышкынының таазы-биле хереқти улус судьязы эвилелдешкен республикаларның хоойлуларында көрдүнгөнин азыглаар чөвөскөөн шиитпирлээр.

Хөй-нитиниҢ черинге арага ишкөни азы эзирик көзүлгөни-биле холбашкан административтиг чурум хажыдыышкынналрын хереқтерин улус депутаттарының район, хоорай, районда хоорай СовединиҢ күүсөөчү комитединiҢ иштики хереқтер киидизиниҢ (эргелелиниҢ) начальниги азы начальниктиҢ орлакчызы бир хонук хүүсаа дургузунда сайгарып көөр болгаш чурум үрөкчизинге согындырыг бээр азы штраф онаар хевирлер-биле административтиг хемчег хүлээдир.

Административтиг хемчег хүлээдиишкин

«Шинтпирлин-биле сегирип алыр ужурлут... бир курлавыр болза, тәтчеглээшкин-биле болгаш чидириглер-биле демисел болур... «Продукцияның шынарын бүгү хемчег-биле бедидери экономиктиг политиканың төвүнге турар ужурлут».

(СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң материалдарындан).

ХҮННҮҢ ЛОЗУҢУ: *шынар болгаш база катап шынар*

ЭКИ КЫЛЫР ДЭЭШ

Септелге-тудуг участогу сөөлгү чылдарда тудуг-монтаж ажылдарының планын даштаамал ажыр күүседип келген. Коллектив дерт чыл планын 114,2 хуу боттандыргаш, пландан ажыр 361 муң рубльдиң ажылдарын кылган. Эрткен чылын база будурукчулуг ажылдаан бис. Кордунгеннииге немей 103 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. Күш-ажылдың будурүүчүлүүн планга немей 2,7 хуу өстүрген.

Чылдың тудуг программазы күжениишкинниг. Ниитизи-биле 1985 чылда 640 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыры көрдүнген. Септелге болгаш чаагайжыдылга ажылдарындан өңүрда ийи хаът чаа бажыңны тудар бис. Септел кылыр чуртталга шөлүүн хемчээлээ эвээш эвес.

Участокта дерт бригада, бир звено бар. Кестик-оол Ооржактың, Докер-оол Монгуштуң удуртқан коллективтери беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсетпеп. Хоочуун чазаныкчы Чамбал Манзырович Ооржан, тракторист Бор-бак-оол Сарыглар амгы үеде он ийиги беш чылдың үлүүнче кинрилтир ажылдал эгелээнер. Бирги квартал планын 104 хуу күүсетпеп бис. Пландан ажыр 6 муң рубльдиң ажылдары кылдынган.

Септелге ажылдарын хуусаа бетинде, эки шынарлыг кылыр дээш күш-ажылды организастаарын экижидип, чөрүштүң кижизидикчи ролүн бедидер талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Чыл дургузунда ажыл шагының чидирилин 50 хуу кызырар сорулга салдынган.

Будурүүчүлүг ажылдаарыпге бедик мергежил улуг идиглиг болганда, дагдыныкчылар шимээшкинин калбертып, мергежил бедидер курстарны организастаарын планнал турар бис. Ниитизи-биле он ийи кижи ийиги мергежилди шиңгээдип алыр. Дыка хей ажылчыннар резрядын бедидер. Тудугнуң мергежилин пропагандалаары, бо ажылче аныяктарны хөөрө тудары кончуг чугула.

Шалыпны өзу-биле ажылдаары дээрге-ле, кампалга айтырыын быжыглаанынга үндезилеттиннер. Чылда 4 тонна цементинки, 3 муң туйбуну, 100 килограмм кедегпи кампал алыр хүлээлгелиг бис. Бирги квартелда тудугжулар 1060 туйбуну кампал алганнар. Объектилер чоогунга дилиг материалдары, кадаг текпүп келген чыдар чоруктар бисте шуут читкен. Тудуг материалдарының кадегелелын экижидери соңгаарлаттынмас айтырыларның бирээзи болур ужурлуг.

Эки көргүзүүлерни чедип ап турар бригадалар бар. Ш. Л. Хертектиң бригадазы ай-квартал планын 120 хуу күүседип турар. Он алды чыл тудугда ажылдап турар чазаныкчылар звенозунуң удуртқучузу Ч. М. Ооржан кызымак ажылдап келген. Ол бодунуң мергежилинге чаңгыс эвес ижинин өөреткен. Амгы үеде аныяк оолдар Дмитрий Лось биле Чалгын-оол Монгушту ол дагдынып алган.

Эрткен чылын 976 дөрбелчин метр шөлдүг чурттелге бажыңнарын септеп кылган бис. Ийи өрээл бажыңнарны алгыда тудуп турар Кестик-оол Ооржактың, Чымба Мандараның бригадалары эртken чылын болгаш бирги квартелда күжениишкинниг ажылдаан. Дужаттынган бажыңнарның шынары эки болуп турар. Участок бо чылдың объектилериниң 70 хуузун «эки» деткен хүлээдир соруглалыг. Тудугжуның кылган ижин чөп коруп үнелээр. Кажан брек кылдынганда, кылган ижизинге эпчок алаары билдингир. Бистиң тудугжуларның адрезинге хомудалдар үзүш кирип турар. Ол чүл дээрге тудуг ажылының шынарының ижижинин бир талазында хереченип турар.

Түүйбу-биле чедир хандырбайн турар. Дилиг материалдары ол болганындан ажылывыс шынары кудулай бээрдир. Чамдык плиталар бузукдаа болуур. Арматура-биле хандырылгада саадалгалар бар.

Сегиге-чурумну быжыглаар, кадрларның чөрүксалгазын бедидер хереккө хей-иишти организацияларының киржилгезин күштелдирери чугула болуп турар. Иштики курлавырларны ажыглап тургеш, доозукчу чылдың тудуг программазын долузу-биле күүсөөдир дээш бригадалар аразында чөрүштү улам калбертыр бис.

Р. КУДАШОВА.

«Тыва септелге-тудуг» трестиң Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг участогунуң начальниги.

Чөөн-Хемчиктиң ХРОНИКАЗЫ

Чөөн-Хемчиктиң дииңдирал хандырылга будурүшке эргелеяниң коллективин эрткен чылдың планнарын чедиишкиниг күүсетпеп, бо чылдың баштайгы квартал да база багай эвес ажылдаан.

Бо хүннерде эргелея чонга 15 хевирииң ачы-дузазын чедирип турар. Кол черии хептн септээр болгаш даараар цех эрээл турар. Ук цехте 4 бригада чиик хептн, платьеник, даштыны хептн даарап, септеп турар.

Ук цехте Б-К. А. Ооржак удуртқан № 1 бригаданың ажылы мактанчыг. Оон аңгыда коммунист Ч. Монгуш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады З. Сарыглар, И. Донгак, А. Донгак олар ай, квартал планнарын чедиишкиниг күүседип турарлар.

Бо хүннерде коллективтиң бүгү ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төлептнг үткүүр дээш кызымаккай ажылдап турар. Олар сегиээн сөөлүн эвээш, он бирги беш чылдың доозукчу чылыны эки доозар дээрзиниге илегей үнүт.

К. ШИМИТ.

Чөөн-Хемчик район.

* * *

«Сүт-Хөл» совхозтуң дуржулганыг малчыны Даваапың Сат күш-ажылчы чаярбн ийи чылын ошку надарарынга эрттиргеп. Ол чыл бүрүде терээн совхозунуң ошку малын өстүрерииге, оон эътикер дүкүүр, төлгүр чоруун бедидерииге күш-ажылчы үлүүн киирип турар.

Оон малдаан 329 баш ангар ошкүзү кыштың доошуун, шиирии байдалдарын хүр ажып эрткен. Кыымак, ажылгыр болганы-биле оон кыштаанга мал чемн чылдың-на курлавырлаттынып артып калыр. Бо чылын база-на мал чеминиң курлавыры малчыныың кыштаанда арбым.

Даваапың Сат, оонуң эзэн Чаш-Урут Сандыпаевна, анай-ларыны уруглары-биле кады менди доруктуруп турарлар.

А. ДОҢГАК.

Сүт-Хөл район.

* * *

Моңгун-Тайгада ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хоочун малчыны Хунан-Кара Сайчак Барлык бажында Кара-Чүрек деп черде мал чаадап турар. Он-ла совхозтуң сарлык надарчызы, аныяк коммунист Бады-Очур Аңгыр-оолдуң ниитиниң малының баш санын өстүрер, оон чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле коргузуу эки. Бо ийи малчын совхозтуң малчыннарының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуругунда чоруп турарлар. Мурнакчы малчыннар ниитиниң малын кыштан тур-менди ажырган. Оларның кадарган малының күш-дөңгелп шыырак.

Хоочун малчын Х-К. Сайчак биле сарлык надарчызы Б-О. Аңгыр-оол бөрүлөр-биле демиселдя база-ла чорудуп турар. Олар чоокта чаа Барлык хеминиң шыпшык бажында Оргу-Кызыл деп черниң чоогундан беш эр, бир кыс бөрүнү даалап, узуткааннар.

А. БЕГЗИ.

Моңгун-Тайга район.

* * *

«Шекпээр» совхозтуң Ак-Мажалыкта чугай белеткээр звенозу чылдың-на 58—60 тонна эки шынарлыг продукцияны будурүп турар. Бо чугула хөрен тудуг материалдарын будурүнүң хемчээлин улгаттырары, оон шынарын экижидери чугула соруга болур.

Коммунистер С. Монгуш болгаш С. Ооржак олерге удуртқан звенолар эки шынарлаап турар. Тайгага мөшпү боттары белеткээш, олар чугай-ны орттедип белеткеп эгелээнинер. Бо ийи звено аразында чарыштыг.

С. СҮРҮҢ.

Барлыын-Хемчик район.

* * *

Өөрүнүң «Ак-Чыраа» совхозунуң дуржулгалыг сакманчыларының бирээзи Сүге-кыс Доржу чыл санында терээн совхозунга хей хуреганны доруктуржуп өстүрүүрүкте мергежээн. Малдың чаш төлүн ажаап-тежээп өстүрүүнүң кызымак, олут орбас, чыдын чытпас адаккыр чорук чугула. Мал шыырыны кызымак ажыл-биле ол малчыннарның хүндүтпелии алган болгаш аныяк сакманчыларга арга-дуржулгазын берип чөрүүр.

Мурнакчы сакманчы он бирги беш чылдың доозукчу чылында чүс хуреген доруктурар хүлээлгени алгаш, хойшу Кыргыс Түтүжеттиң коданының 182 хуреганны ажаап берип, кыштаглаашкынны хүр эрттирериие малчынга идегелдиг дузалашкан.

Н. ДАМДЫҢ.

Өөрүн район.

* * *

«Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-баразы фермазының сваячызы Анай-Хаак Эпеңмеевна Иргит бүвинии дыштаныпгаже үнген. Хоочун сваячы төрээн коллективиниге ажылдаары-биле артнан.

Ферманың сваячыларының хей нуруузу аныяктар. Ынчалгаш арга-дуржулгазы үлүг хижилериң сүмези оларга төрөп. Анай-Хаак Эпеңмеевна — аныяктарның дагдыныкчызы. Сваячы мергежилдиң бедик арга-дуржулгазын ол оларга күзелдин-биле дамчыдып берип турар. Оон арга-сүмезиниге ажылдап турарлар бар. А.-Х. Э. Иргит ферманың сваячыларының аразында социалистиг чарышта база идеалкейлиг киржип турар.

С. МОНГУШ.

Чөөн-Хемчик район.

БЕРГЕ-ДААА БОЛ

Бо хүннерде «Тере-Хөлдө» Балыктыг бригадазының хойжулары — Шнеилигде, сарлык надарчылары — Балыктыг бажында элбек оът-сигеннииг чазагларында шупту кеже берген, олар кыштаглаашкынны хүр эрттиргеннер. Ылаңгыя часкы бо харлыг, чаастыг, малгаштыг үеде тайгада аът оруу берге, созхоз төвү — Күнгүртүг суур-биле аргыжылга барык үзүктелген-даа болза, Балыктыгның малчыннары шудургу ажылдап, ниитиниң малын сагыш човангыр ажаап, хайгаарап турар.

Кыштың берге уржуктарындан малды хүр ажырар, оон баш санын, чаш төлүн бүрүн камгалап алыр, доозукчу чылда алган хүлээлгелерни чедиишкиннииг күүседнр дээш бар аргаларны бригада кежигүннери ажылгап келген. Бригадада хойму он, оон иштинде төрүүр хойжу беш, сарыштыбеш коданда хуваай тургускаш, хүр кыштаткан.

Тиилелгениң 40 чылынга алдаржыткан социалистиг чарышка киришкеш, бригаданың кежигүннери сөөлүнге ээ болуп, хойнуң баш санын 98,2 хуу, чаш хуреганнарны 80 хуу камгалап алган. Сарлык оолдавашкыны кидни түүктеп, баштайгы төрүттүнген бызаалар шупту менди доругуп турар.

Бригадада партия болүү (организакчызы С. Идам) тос коммунистиг. Олар ында ажыл-херектиң башкарыкчылары болуп, созхозта партия болгаш профсоюл комитетлери-биле бир демниг ажылдаап, мал кыштаглаашкының хүр эрттиреринче, малдың чаш төлүн чидириг чокка камгалап алырынче киичзигейии мөөнүзээн. Малчыннар аразында социалистиг чарыштың ай санында түүнел, мурнакчыларны шаңнап-мактаарынга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин ажылгап турар. СЭКП кежигүнүнге кандидат А. Хуужугур, дуржулгалыг хойжу С. Хуужугур олар — 94, М. Намгай — 92, комсомолчу Д. Шаңнаа, А. Шаңнаа олар 87 хуреганны төрүүр чүс хойга онаштыр мендн камгалап алган. Хуреган надарчызы Ч. Барым бодунуң коданында үш чүс бежен бир хуреганны чидириг чокка кыштаткан. Сарлык надарчызы Б. Кенден коданында үш чүс он беш сарлыктың баш санын 100 хуу камгалап алган. Коданда баштай төрүттүнген алдан бызаа мендн, сарлык оолдавашкыны ам-даа уламчылавышаан. Ол ышкаш коммунист С. Идам төрүүр чүс сарлыкка онаштыр 90 бызааны мендн ап, кадарган малын шупгузун чидириг чок кыштаткан.

Бистиң хойжуларывыс совхозтуң Каргыда хойжу бригада-биле, сарлык надарчыларо Сарыг-Хөл сүт-баразы ферзазы-биле социалистиг чарыштыг ажылдап турар.

Бригаданың малчыннары боттарының хуралдарынга ай санында чыглып, коллективтиң мурнунда тургустунуп ккээп турар чугула айтырыгларны дугуржуп, чарыш түүнделерин чугаалажып турарлар. Бир чугула айтырыг — малчыннарга хүн бүрүнүң чугула хереглел баразаннары-биле хандырылга болур. Ону болур чогууру-биле шиитпирлеп, созхоз төвүнден чорудуп берип турар. Аът хереклелери: эзер, чүген, кара хөм, сарыг хөм дээн чижектиг хереглелдер биске чамдыкта ккээп турар, ынчалза-даа олар ам-даа чедишлес, хөвер. Хойжулар коданнары эрткен чылдың июньден бээр дус чок болуп келген. Чайың автомашиналар аргыжып турар үеде Кызылдан сөөртүп эккеп турар. Кыштың, часкы берге үелерде хойжулар коданнарынга ону вертолёт-биле чамдыкта чедирериниң аргазын шиитпирлезе кандыг ирги деп малчыннар күзеп турар. Ону хамаарышкан черлер өөренип көөрү күзенчиг.

Э. САТ,

«Тере-Хөл» совхозтуң Балыктыг бригадазының бригадири.

БЕШ АЙНЫЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Доозукчу чылдың болгаш ниитн беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин долдур болгаш ажыр күүседнр дээш республиканың кедээ ишчилери бо хүннерде шудургу ажылдап турарлар. Оларның аразында Кулузун сүт-баразан ферзазының коллективин база кирип турар.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылының беш айларында күрүнеге сүт седар планын Танды районда Тока аттыг совхоз ажыр күүсеткен. Сүттүң шынары мурнукузундан элээн эккиээн. Ук сүттү будурериие ферманың бүгү коллективин киришкен. Оон кежигүннериниң чамдызы-биле — социалистиг чарыштың мурнакчыларыбиле таныжып көрүнер.

Зоя Алдын-Хереловна САРЫГЛАР ук фермада дерт чыл ажылдап турар. Ол эрткен чылдың түүнели-биле социалистиг чарышка тиилекчи болган болгаш чарыштың негелдезини ёзугаар бызаа-биле шаңнаткан. Ам база мурнуку одургда чоруп турар.

Николай Григорьевич ПОДШИВАЛОВ бо коллективте 1958 чылдан бээр ажылдап турар. Оон чогум мергежилиг — тракторист, деалгазы — кажаа шти аштаары болгаш кажаалар аразынга мал чеми дажыглаары. Хоочун ажылчын ол хүлээлгезин үлегерлиг күүседнп турар.

Конзак-оол Кара-оолович КЫРГЫС Күлузун сүт-баразан ферзазынга инек кадарганнан бээр чээрби үш чыл болган. Инектиң сүткүр болурунга оон ажылы база улуг хамаарылгалыг.

Чечеймаа Хөөкүй-ооловна ОЮН он ажыг чылдар мурнунда кедээ ажыл-агый техникумун дооскан. Оон бээр фермада мал эмчизи болуп, профилактика ажылдарын болгаш эмнээшкиннерни чорудуп турар. Ол ам — Танды район Советтиниң депутады.

МЕХАНИЗАТОРЛАРГА СЕМИНАР

«Дөң-Терезин» совхозка Барыын-Хемчик районнуң механизаторларының өөредилгези болган. Совхозтуң директору Д. Сааз семинарны ажыдып туре. агротехниктиг чүрүмнарны төөгүн чон сагыыры — тараа культураларын тарып өстүрериниң, эки дүжүттү алырының үндезини дээрзин чугаалаан.

Районда суггатныг черлерни ажылгаарының болгаш мелиораторларның моон соңгаарлы сорулгаларының дугайында (кедээ ажыл-агый эргелелиниң гидротехниги К. Т. Инисан). Кедээ ажыл-агый культураларын суггарарының чүрүмүнүң дугайында (районда «Суггат» нөтүжышкынының ажылдакчызы С. К. Ооржак) картофельди болгаш кунуруза-ны тарып өстүрериниң агротехниказының дугайында илеткелдерни семинарның киржиичилери дыңнаан.

Дуржулгалыг суггатчылар Содаачы Ооржак, Семгиндей Ооржак болгаш оон-даа өскелер дуржулга солушкан.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Чарыштыг бригадаларда

ДУРЖУЛГАЗЫН ҮЛЕЖИП...

Социалистиг чарыш планныг онаалдаларны күүседиринге, ажыл-ишчилерни сорук киижеринге, ажылды түүнээринге чугула рольду ойнап турар. Кайда-ла социалистиг чарышты дээштиг организастап, ажыл-хер терии түүнел, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар болдур, ында ажыл-ишчединиишкинниг болур дээрзин амыдырал бадыткаан.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаа болгаш Аксы-Барлык хойжу бригадалары аразында социалистиг чарыштыг. Кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирер, малдың чаш төлүн чидириг чок камгалап ап доруктурар база малдан алыр продукцияны удурериин көвүдеедир, партияның XXVI съездизиниң төлептиг үткүүр дээш күш-ажылчы демисселге бригадалар аразында организастаан социалистиг чарыш кескү идиглии берип турар.

1984 чылдың түүнели-биле аразында чарыштыг ийи бригададан бижиктиг-хаажылар тиилекчи болган. Бижиктиг-Хаяның хойжу бригадазы (бригадири Ч. С. Салчак) чүс баш төрүүр хойдан 101 хуреганны, бир хойдан 2,7 кг дүктү кыргып ап, ниити малдың баш санын 98 хуу камгалап алган болза, Аксы-Барлыктың хойжу бригадазы (бригадири И. Д. Күжүгет) чүс төрүүр хойдан 89 хуреганны, бир хойдан 1,9 кг дүктү талгыг өөренип көргеп. Малчында хойну төрүдүп, чаш төлүн азырап, аңаа сакманчыларның дежургыйлап турарының талазы-биле эки чүүлдер хей. Ол ышкаш малчын Баганай Сарыг-оолдуң аалынга барып, чаа хуреган кажаазында байдалды таныжып көргеннер. Шак мындыг арга-дуржулга солчуушкуннарынга ажылы шала хомудаңгай кадарчыларны ыяап-ла эккеп, демги малчынга бодунуң дуржулгазын, чедиишкиннериниң чажыттарын айыылбырладып, одар-дээвискээр байдалдары, хандырылгазы шупту дөмей-даа болза, түүнелдерниң куду болуп турарының чылдагааннарын тодаредып, бо бүгүден илереттиргеп ажыктыг чүүлдерни өөренип, шиңгээдип ап турарлар. Ол хойжу бүрүзүнге ажыктыг дээрзин чугаажок.

Аксы-Барлык бригадазында хүлээнген ажыл-херээнге керыысалгалыг, бодунуң ажылгыр, кызымаа-биле эки көргүзүүлерни чедип ап турарларны база-ла хойу-биле адап болур. Мурнакчы хойжу Дажзычы Содунам чүс төрүүр хойдан-на 110 хуреганны, Хертек Эрес-оол — 107, Хомушку Өктээней — 105, Монгуш Мочел, Сарыглар Шейбек олар 100—100 хуреганнарны түс-туста камгалап, социалистиг хүлээлгелерин күүсеткенмөр.

Совхозтуң удуртукчулары болгаш түскей эртемнигнерни малчыннарның билиг-мергежилин, кижизин бедидеринне киичээнгейии доктаамал салып турар. Здоровьеоереднлгенин кичээлдери бригадалар төвүнге айда бир катап болур. Аңаа бердинген темаларны өөренири-биле чергелештир малчыннарның арга-дуржулгазын солуштуруп, социалистиг чарыштың янзы-бүрү айтырыгларын база чугаалажып, ону организастап турарында бар четпестерни эдеринин хемчегнерин ап турар.

Чарышка бир чугула чүүл болза, оон түүнелдерниң кескизүү, кижилериң түс-тузунда көргүзүүлерин дөмей болуру дээрзин чарыштың организакчылары эки билир. Ынчангаш бригадаларның-даа, малчын бүрүзүнүң-даа күш-ажылчы көргүзүүлерин, эрткен чылдың түүнелдерин, бо чылда алган хүлээлгелерин чараштыр бижип, кызыл-буулуңнарда аскан.

Аксы-Барлыкчылар ның ажыл-ижинде чедиишкиннерниң бир үндезини — оларда чаш хуреган кажааларын төөрыштыр тудуп тургусканы болур. Оларның бо мурнакчы аргазын көрүп, ажыглаар дээш март айда аксы-барлыкчыларга Бижиктиг-Хаяның хойжуларындан аңгыда «Шекпээр», «Дөң-Терезин», «Хемчик» совхозтарның хойжулары, мал ажылының түскей эртемнигнери, тудуг мастерлери, совхоз директорлары кээп көрүп, түскей семинар-кичээлди эрттирген.

Чарыштыг бригадаларның чыл бүрүде бедик көргүзүүлерни чедип ап турарының чогум чажыды чүдел? Ол айтырыгга Бижиктиг-Хаяда хойжу бригаденың бригадири Чажым Сотпаевич мынчаар хөрыылаар:

— Кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенип алырывыс чөнчыл болган. Кажаа-хорааны улгаттыр тударын, септелге ажылдарын бригаденың хойжулары бир дем-биле чооудуп турар. Ийиги кол чүүл — малды тайгаже эрте үндуруп, хой кыргылдазын, чүүлдазын, харып боозадылгазын тайгага, чайлагга чорудуп турарывыста. Ушку кол чүүл — мал чемин четкири-биле белеткеп ап турарывыс болур.

Бригадирниң үстүнге хөрыызынга немей чайы-даа хойжу бригадаларның малчыннарының кызымак күш-ажылын, бедик сагылга-чурумнуун, харыысалгалын, сөглээн сөзүнге шынчызын борте база немеп кагза частырыг болбас.

Х. МОНГУШ.

Барыын-Хемчик район.

ЭТТИ ЭКИ ЭДИЛЭЭР

Бистиң чуртувустуң ажылчы нонунуң амыдыралы хүн бүрү экижип, материалдыг чаагай чоруу экижип турар дээрзи кымга-даа билдингир. Чурттакчылар бажың-белгединиң иштин эки дерип ап, аар эртектиг эт-септн садып ап турар. Оон туржук машина-белгатты, янзы-бүрү марканың мотоциклдерни база садып ап турар.

Эт-сеп садып ап, ону ажыламыдыралынга билдилии-биле ажылгап чоруур кижилерге хамаарыштыр бөгөй чүнү чугаалаар боор. Чүнү-даа ээ ёзу-биле көөр, хумагалыг кижи деп мактаар алаар.

А бистиң Ий суурда база-ла шыырак чурттап орар аг-бүлелер эвээш эвес. Олар ажыны кызыл дер биле ажылдап алгаш, эт-септн садып ап турар. Ынчалза-даа хуу-даа болза, аар эртектиг эт-семинге кам чок кижилер база бар. Оларга колдуунда-ла эвээш оолдар хамаарыштыр. Дорту-биле чугаалаарга, мотоцикл мунупкаш, кудумчуларга кайыхамаан чок халдыр оолдарның дугайында маңаа бижикседим.

Садып алган эдин камчаардаа эдилээрин эвээ-ле билир ыйнаан дижириңер чадавас. Оозу ындыг-ла хөрын. Ынчалза-даа хуу эдинге-даа болза, хумагалал чок чоруу-биле оске кижилерге тевээрыме чок чүүлдер тевээрыштырар чорук бар-дыр. Чижээ, ол мотоцикл мунган оолдар дүн-хүн-даа дивес, Ий биле Тоора-Хем аразынга маңнадып, деашшмээн үндуруп, оруунга тевээрыккан мал-маган бастырып кагы дег шалкылажып турар боор-дур. Оларның мотоцикл бешкерээр эргезинии бар-чугун-даа айтырбас, боже кедээ Советтер-даа, КАИ ажылдакчылары-даа сагыш салбас. Ол кудумчу чуруму үрел халдып турар элээдилер күрүнеге кандыг-даа когералды чедирип болуур болгай. Ынап-ла бир хереп болурун маңаа орбайн, дарый бир хемчээн алыр болза эки деп санаадыг мен.

Адаа соонда, демги эрестер кыаар-чаар материалдарны кайыын ап турарын дап айтырыг тургустунуп келир. Бистиң районда хуу улуска кыаар-чаар материалдарны хоавар садып турар, харын-даа шуут сатпайн турег деп болур. А чаңгыс эвес мотоциклдиң дүн-хүн чок маңнадып кээр бензин, үс кайыын кээп турарын? Күрүне машиналарындан кудуп ап турары билдингир болгай.

А. ДМИТРОВ.

Тожу район.

Бистиң аалчывыс—Даг-Алтайның театры

ШИИЛЕРЖЕ ЧАЛАП ТУР БИС

1936 чылдың эгезинде Новосибирск хоорайга барыын-Сибирьның улусчу чогаадылга олимпиадазы эрткен. Ынчан бистиң областың бот-тывынгыр уран чүүлүнүң төлээлери чедиишкинниг ойнаваннар. Ылангыя шин коллективиниң чедиишкини утуг болган. Ол-ла чылын областа национал театр студиязын үндезилеп тургускан. Алтай профессионал театрының төөгүзү ынчаар эгелээн. Ынчан студияны режиссёр С. Забродин, литература кезээн алтай чогаалчы П. Кучияк удуртуп турган. Театр уран чүүлүнге сонуургалдыг 25 ооллар, кыстар шилиттингеи.

1937 чылда А. С. Пушкиниң мөчээнниинден бээр 100 чыл тоорушкан. национал студия «Борис Годуновтаң» үзүндүну алтай дылга ойнаан. Фурмановтуң «Чапаевин» база белетеп тургускан. Аныяк артистер ук шин-биле чогаадыкчы шылгалданы тутканнар. Баштайгы чедиишкин аныяк коллективти сорун тиргирген. М. Шолоховтуң «Андарган кур черии», А. Островскийниң «Чаңныкы» деп шинии тургузуп кирипкеннер. Устунде адаан шиилерни театр бодуңуң репертуарынга тей чылдарда киирип келген.

Театрга хөйүңүң ыры болгаш оркестр, хореография болуу тургустунган. Чражыларны болгаш музыкантыларны бететкээн. Национал музыка инструментилериниң чаттышкан ансамбли база организастырынган. Аныяк театр алтай улустуң үндезилеттинип эгелээн национал музыка культуразының төөгү болгаш оон мөгередиичизи апарган Н. Улагашеевиң «Үш кыс» деп тоолун шин кылдыр тургускан. Национал шин театрының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын ооң он чыл юбилейинде Новосибирск хоорайга барыын-Сибирьның улусчу чогаадылга олимпиадазы эрткен. Ынчан бистиң областың бот-тывынгыр уран чүүлүнүң төлээлери чедиишкинниг ойнаваннар. Баштайгы чедиишкин аныяк коллективти сорун тиргирген. М. Шолоховтуң «Андарган кур черии», А. Островскийниң «Чаңныкы» деп шинии тургузуп кирипкеннер. Устунде адаан шиилерни театр бодуңуң репертуарынга тей чылдарда киирип келген.

Театрга хөйүңүң ыры болгаш оркестр, хореография болуу тургустунган. Чражыларны болгаш музыкантыларны бететкээн. Национал музыка инструментилериниң чаттышкан ансамбли база организастырынган. Аныяк театр алтай улустуң үндезилеттинип эгелээн национал музыка культуразының төөгү болгаш оон мөгередиичизи апарган Н. Улагашеевиң «Үш кыс» деп тоолун шин кылдыр тургускан. Национал шин театрының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын 25 ооллар, кыстар шилиттингеи.

1937 чылда А. С. Пушкиниң мөчээнниинден бээр 100 чыл тоорушкан. национал студия «Борис Годуновтаң» үзүндүну алтай дылга ойнаан. Фурмановтуң «Чапаевин» база белетеп тургускан. Аныяк артистер ук шин-биле чогаадыкчы шылгалданы тутканн

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 115 (12805) | 1985 чылдың май 19, воскресенье | 1925 чылда үнедезилеттинген. | Өртээ 3 кезээ.

Алкоголизмге удур демиспеди шинчилээн-биле күштелдирип, ооң уре-түңнелдиин бедидеринче уламнаан бүгү талазы-биле үндезилиг, организастыг, административтиг болгаш көжээзидикчи хемчеглерин ажылдап кылгаш, амыдыралга боттандырып чорударын СЭКП-ниң Төп Комитединиң бүгү партия, совет, профсоюзтуларның болгаш комсомол организацияларындан негээн.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмниң узуткаар талазы-биле хемчеглерни совет көжээлер калбва-биле чүүлдүгзүнүп, идепкейлии-биле деткип турар. Ол хемчеглерин амыдыралга боттандырары — көжээ чорук—бистиң амыдыралывыстың нормазы болуур ужурлуг.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары— бүгү улустуң херээ

ЧҮҮЛДҮГ-ДҮР

«Кызыл-Туу» совхозтуң Саглы-Бажы хойжу бригадазының малчыннары партия, чазактың доктаалдары-биле үргүлүнү танышып турар. Чоокта чеде болган чыышка ГЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң материалдары-биле олар төлышкээ, харыысалга болгаш сагылга-чүрүм, организастыг чорук, шынар дугайында база катап шыңгыы айтып турарын чүүлдүгзүнүп деткээннер. Аңаа мурнакчы малчыннар Сава Данзывва, Донгак Кырыма, Ооржак Кыс, Сава Мижит-Доржу олар сананалдеп, бригаденың малчыннарының аразында чыдан чыпче көргүзүү куду малчыннар барын айтып, онаашкаа ажылының аз-харыысалга чогум, куш-ажылдың сагылга-чүрүмүн үрээр, үргүлүү сүүр кирип арагалаар, чамдыкта хойтпак тигер, ноян улаңындан малын орта карактавас, чайгы семиртилгени эки эрттирбес чоруктар барын чидии-биле шүүтүмүүлээнгер.

Үстүнде адаанын мурнакчы малчыннарның ажыл-агыйжы эвес чорукту болдурбас, көжээ бүрүзүнүң харыысалгазын бедидер дээни кончуг шын. СЭКП Төп Комитединиң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында» доктаалды хүлээп алганы чөптүг. Ында арагалаашкын-биле демиседи улам күштелдирер, араганы боду кылыр чорукталры шимпиргилии-биле узуткаар, ниитиниң болгаш куш-ажылдың сагылга-чүрүмүн улам ынай быжыглаар талазы-биле тускай хемчеглерни Чарлыкта көргени чеже чүүлдүг.

Бо сөөлгү айларда агаарының байдалы берге боон келген. Малчыннар чаш төлдү мөңгө дорукторлар, доозукчу чыдар алдын хүлээлгелерин чедиишкинниг хүүседдир дээш бар арга-кылаашырларны тып амыдыдап келген. Малчыннар эртикен чылдың деңнелиндең малдың баш санын камгалаар сорулганы салган ажылдап турар, хоочун малчыннар бо чылгы алган социалистиг түлээлгелерин эде көргеп. Чижээлээрге, Куулар Көк, Сава Мижит-Доржу, Куулар Бурбуй-оол олар хойдан-на алыр дугуунга немей 0,2 килограмм дүктү эт, беш-беш тонна мал чемнин белеткээр база малдың деңзизин ортумактан өрү семиртирин хүлээнген. Бо бүгүнү амыдыралга боттандырерде сес биле ажыл-иштиң харыыпазы, малчыннарның болгаш специалистериңиң ак сеткилдиг куш-ажылы, ээ харыысалгалыг чоруу онза негеттинер. Бригада ере-ширелиг малчыннарга контролдуу мал ажылының тускай эртемниглери чорудуп турар.

Н. ТҮЛҮШ.

Өөвүр район.

КЫҢЧЫКТЫРБАС

Мергенн. «Арыттың сөзүнде» киргени бо алдарлыг черни бистиң Тывада биибес кижи чок. Мен 1958 чылда шеригден келгеш, куш-ажылчы базымымны мөңгө эгеледим. Амдаа мында, «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сут-баразы фермазында, инек кадарлышаам мен. Ынчангаш бо черниң чонун билирим аажок.

Мергенниң чурттакчылары — куш-ажылчы чон. Оларның аразында орден-хавыязыглардаа, чазак кежигүнү-даа, алдарлыг аттыг-даа кижилер бар. Шаг-даа чаңгыланып чорааш черни чаартырынга күжүн, бирликии болгаш арга-дружгызын хөңгеп ажыл-дүжүк кайыын турар. Корум-чурум үрээр чоруктар база ыңдыг кижилерде дээрзи биилгинге. Ынчангаш болганда «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарының, араганы кижилерниң боттары кылыр чорукчуң котун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында» Чарлыкты ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң түүвээ алганы кончуг чап.

Бистиң коллективтиң арагалаар ажылчыннары-биле чүгленн хөй катап чорудуп, оларга хамаарыштыр янзы-бүрү хемчеглерни ал келген бис. Аксы-сөзүүк берген сөөлгү да бедик жижээн бооп-дыр. Ам бо чаа Чарлык оларны ыңдыг-биле бистиң коллективтиң кежигүннери танышкан, ооң чөптүг түңнелди ужурдер дээрзинге идегелим улуг.

Д. КАРМА.

Мерген сут-баразы фермазының кадарчызы.

Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы.

АНЫЯКТАРГА СҮМЕМ

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында СЭКП Төп Комитединиң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын кончуг чүүлдүгзүнүп номчуп танышкаш, ол талазы-биле амыдыралдан көргеп, билгинимни ажыт-чамчыт чокка биижеседим.

Мен 1941 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, ам алдан ажыг хөрлыг, бээ үргүнү адазы мен. Аныяк шаамда чөр-чүртүмүнү үзүп, бичее кижилериниң чамдык эки мөзу-чанчылдарын ам көзүл, бо доктаалдарны номчуп танышкаш, улам тоова сактып ор мен. Эки чанчылдарны ажыглаар-дужүк кайыын турар. Корум-чурум үрээр чоруктар база ыңдыг кижилерде дээрзи биилгинге. Ынчангаш көжээ бүрүзүнүң харыысалгазын бедидер дээш комплекстиг улуг хемчеглерни алыр апаар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары үргүлүнү өзүп турар материалдыг болгаш культура хереглеедерин улам долу хандырарры-биле холбашкан ажылды эжижидиринин эрлежок чугулазынче кичээнгейни угландырган. Маңаа мындыг чүүлдү билири чугула, ол дээрге бирги черге хемчээл талазы-биле көргүүглер эвес, бедик зереглел шынарларлыг бараанчар деп чугаалаарывыс шынар баллаш ассортиментиң айтырыгларны чугула болуп турар-дыр. Ол хоорайның болгаш областтың чиик үлептүрүнүң ажылын шүүтүмүүлээн.

Бистиң бүгү кадарлывыс ол чугула улус ажыл-агыйжы айтырыышкын социал болгаш политиктиг үжүр-дүзээш эки билир үжүрлүг. Ол ажылды программалыг будуттуг кылдыр көрүп турар, бистиң улус ажыл-агыйжыстың бүгү курлавырларын, ол шыңгыы чурттуң бүгү девискээрлериниң күрлавырларын шынар киирип турар, тускай комплекстиг программа ажылдап кылдынып турар.

М. С. Горбачев беш чылды чедиишкинниг доозарынның СЭКП-ниң XXVII съездизин телептиг үткүүрүнүң айтырыгларынче улуг кичээнгейни углаңдырган. Апрель Пленумунуң бүгү ажылга идепкейлиг, ажыл-керекчи болгаш ооң-биле кады шүүтүмүүлеринге углаашкынны түдерелиниң дугайында негелдезин партия организацияларының көпсүнүн хүлээп ап турар. Хамык үжүр болза ыңдыг үгланыышкынны бижыглаарры болгаш хөгжүдерии, партия организацияларын-ра отчеттар болгаш соңгулдалар экономикага-даа, кижилерниң кижизидилгезинге-даа бистиң ажылывыстың ёзулуг көрүлдези болган турары дээш сагыш салыры, олар съездиге бодамчалыг сайгарыллага болгаш түңнээшкиннерге эки үндезин болуру чугула.

Мында эрги болган үезин эрткен чүүлдерге чамчылчаан чоруктуң кужу ам-даа бар-боң кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының системазын сайгыарлангажыттышаан, ооң-биле кады партия организацияларының ажылының хевирлеңи база методтары, олардың организастыг структуразы чаа сорулгаларга, партиянның планнарын чедиишкинниг боттандырарынга улам долу таварышкан турарының дугайын бодаары база эргежок чугула.

М. С. Горбачевтуң онзалап демдегзээн болза: ол үеде удурутулгаже кирген турар кадрларга улуг харыысалга онаажыр, келир беш чылда экономиктиг, социал болгаш үгаан-бодал депшилгезинин улуг планнарын амыдыралга боттандырар талазы-биле кончуг нерын ажылды олар баттаар апаар деп чүвени партия комитеттери эки билир ужуглуг. Анда дүүштүр харын ажылдакчыларны шилип алыр болгаш таарыштыр тургузар херек.

Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдың айтырыгларынга доктаалар, партия ажылының бо талазы ам онза ээлгирии-биле, амыдыралдың айтырыгларын болгаш болуушкыннарын кичээнгейлиг болгаш дүрген көөрү-биле онзалаңган турар ужуруг. Бистиң кижитилелиистиң бүгү-ле кезекгиндеге сөөлгү үеде ажыл-чан талазының болгаш социал чөптүг чоруктуң айтырыглары чидиг болгаш чүткүлдүг тургустунуп турар. Амыдыралдың бүгү талааларынга бистиң чүртүвүстүң чедиишкиннериин совет кижилер бедии-биле үнелеп, бистиң бурунгаар шимчээшкиннивисте бар бергеге айтырыгларны база эки билип, коммунистиг, тургузуушкынга моон соңгаар-даа идепкейлиг киржиригже белеп болуп турар. Оон-биле кады ооргө сөөрә ажылгашкыннарның фактыларын, хоойлуну, куш-ажыл болгаш күрүне сагылга-чүрүмүн үрээр чоруктарны, бюрократизмниң, мансыстаарының, чижеңнээриниң фактыларын, мөзү чок өске-даа чаңнашкыннарны эптеш чок көрүп турар. Куш-ажылчы эвес орулгаларны болдуруп болбазының дугайында, куш-ажылдың санхемчээлин болгаш шынарын барымдаалап төлээриниң принцивин шыңгыы сагыырының дугайында айтырыгларны улам шиитпирлиг тургузар ужуруг.

Ада-чурттуң Улуг дайынында Типлеллеңниң 40 чылын байырланы бүгү совет улустуң соруун улам көдүргеп. Патриотизмниң сагыш-сеткилин сиңник кен ол политиктиг болгаш куш-ажылчы бедик көдүргүшкүн олчаан артар база СЭКП-ниң политиказын идепкейлиг деткиир турарының, совет кижилериниң белен чорууның ажыызында ленинчи партизанның өндүр чагай айтыышкыннары чедиишкинниг күүсеттинген турар дээрзинде чигзиниишкиннер чок.

Эш М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлеңдир адыш часкаашкыннары каш удаа үзе кирип турган.

* * *

М. С. Горбачев ол-ле хүн Ленинградтан Москвазе чорукчан. Оны «Пулково» аэропортунга партизың Ленинград обкомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков, партия обкомунуң, бюро кежигүннери, СЭКП Ленинград үзорком-муның секретарьлары барып үдээн.

Михаил Сергеевичиге пионерлер чечектер тудускан.

* * *

Москва аэродромунга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков болгаш өске-даа эштер барып уткаан.

(СЭТА).

СӨС БИЛЕ АЖЫЛ-ХЕРЕКТИҢ ЧАҢГЫС ААЙЫ— ЧЕДИИШКИННИҢ ҮНДЕЗИНИ

М. С. Горбачевтуң Ленинградка чоруп турганы

ЛЕНИНГРАД. (СЭТА). Ленинчи чаңчылдарга шынчы партия ажылчы чонунар массаларыбле доктаамал сумележип, бодунуң иштики болгаш дештыкы политиказы-биле совет улустуң үндезин эрге-ажыктерынга бараан болуп турар. Ооң бадыткалы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ленинградчылар-биле хөй сонныг ужуражылышкыны боол турар.

Май 17-де М. С. Горбачев С. М. Киров аттыг «Электросила» каттыжылышкынынга чоруптаа. Ол цехтерге баргаш, эң чаа техниканы — уш чүс мың киловатт хүштүг криогеннig турбогенераторну, атомнуг электри станцияларына салып турар генератор — «миллиончүнүү» кылып турарын көрүп танылшкан. Ажылчыннар болгаш специалистер-биле Михаил Сергеевичиниң беседазының үезинде энергияның машина тудуушкынүүң чаа техниказын чогаадырын болгаш кылырыныр, деңнелиин бедидер аргадаар дугайында чугаа болган.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарының талазы-биле хемчеглер дугайында партия Төп Комитединиң доктаалын чогуур үеде хүлээп алганын ажылчыннар чугаалаптырганнар. Ленинградтың болгаш областың ажылчы чоннары арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле партизының болгаш чазактың хүлээп алган хемчеглерин бүгү-ле доктаалдары боттарының ажылынга ээ-чагыргалыг кылдыр, ажыл-ишти, чаңгыс-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаар дээш демисежирин өөрү бүзүредип турганнар. Партия бистерге, ленинградчыларга, кажан-даа бүзүрел болуур деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарыңа ажылчыннар чугаалап турганнар.

Планнаашкынга болгаш ажыл-агый чорудулгазынга, ажылдың алыс түңнелдерин дээш коллективтерниң эргелерин калбартыр талазы-биле калбак хемчээлдиг экономиктиг шенелдерге Ленинградтың болгаш областың чогуур үеде үлээп алганын чугаалаанывыс. Ленинградтың партизының политиказы-биле совет улустуң үндезин эрге-ажыктерынга бараан болуп турар. Ооң бадыткалы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ленинградчылар-биле хөй сонныг ужуражылышкыны боол турар.

Смольныйның хуралдаар залынга Ленинградтың партия организациязының активи-биле ужуражылышкын болган. Партияның область комитединиң бирги секретары Л. Н. Зайков, СЭКП-ниң Киров район комунуң бирги секретары Ю. В. Курочкин, «Детскосельское» совхозтуң ногаавчылар бригадазы В. Р. Паршина, «Ленинградтың металл заводу» каттыжылышкынның чиңгине директору А. П. Огурцов олар СЭКП ТК-ның март болгаш апрель Пленумнарының (1985 ч.) шиитпирлерин бүгү совет улус-биле бир дамей чүрээнниң ханызындан үткүп хүлээп алганын чугаалаанывыр. Ленинградтың болгаш областың ажылчы чоннары партизының политиказын долузу-биле деткип, хөгжүлдениң шалыпкын оруунче улам дүргеп шилчиринии, корум-чурумну экижидер талазы-биле Төп Комитеттиң болгаш Совет чазактың кылып турар ажылдарын изин-биле үүлдүзүнүп турар.

Партияның болгаш чурттуң мурнунда амгы үеде улуг болгаш дыка нарын база бергеге сорулгаларның туруп турарын иеткелеп демдеглээн. Ол сорулгаларны күүседип болуурга болгаш ыяап-ла күүсеттинеринге партия бүзүрел турар. Оңу чедип алырыңга партияның болгаш улустуң-даа күжү база энергизазы четчир.

Ниитилел будуурелгезинин ажыктыг чоруун улгаттырарының кол стратегтиг бызазы кылдыр партия, эртем-техниктиг бүрүнгаар депшилгени бөгүн чүгула кылдыр санап турар. СЭКП ТК-ның апрель Пленуму ол түңнелди тодарадыпгайы-биле бадыткаш, техниктиг депшилгенің кол угланышкынны — машина тудуушкүнүн, ылаңгызда станок, прибор тудуушкүнүн болгаш саналга техниказын, электрониканы моон соңгаар улам хөгжүдерин айыткан. Ол дугайын чугаалап турган, бистер, чамдык черлерге башкарылганы, планнаашкынны, структура болгаш инвестиция политиказын, ажыл-агый органнарының ажылынга хевирлерин болгаш ергелерин ажыжидиринің кадарлыг эвес болганын чугаалаптырган.

СЭКП ТК-ның Политбюроузунуң чоокта чаа хуралынга эртем ажылдакчыларының, үйлеп конструкторларының, технологтарының ажыл төлевирии, Ленинградтың будуурелгелериниң дурлажыгазын көрүнүп кергеш, сайзырангайжыдарының дугайында шиитпирии хүлээп алган.

Ажыл төлевириниң эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге идиг бээрииниң ропшын күштелдирерии, ажылдарны эвээш санныг кижилер-биле күүседиринге специалистерниң ол чергезиниң экономикитиг сонуургалын көдүрерии, дугайында чугаа боол турар. Бедик түңнелдиг нарын ажылдарны кылганы дээш конструкторларга болгаш технологтарга оларның албан-хуллээлге шалыңгына хөй немелдерии "доктаадыр эргеии бүрүүлгелер удурткулуларга бээр деп турар. Ол бистиң инженер-техниктиг ажылдакчыларывыстың чогаадыкчы ажылын идепкейлиг-биле дээштиг идиг болуур.

Эртем-техниктиг депшилгении дүргедедири болгаш экономиканы интенсификазиязы — капитал тудуг хөрээн экижидерии негеп турарынче киичээнгейии М. С. Горбачев бодуунуң чугаазында углаңдыгаан.

Ол адырны үндезинии-биле экижидериниң айтырыгларының талазы-биле элээн каш доктаалдарны хүлээп алган. Чугаа капитал тудугну планнаарын, организастыг болгаш башкарарын экижидериниң, телевизел-смета төрээн, тудугга телевир системазын организастаарының болгаш куш-ажылга идиг бээрииниң дугайында боол тура: Ол доктаалдарны херек кырында күүседири амгы үеде эң чүгүле боол турар. Ленинградчылар-ол хөрекке үлегер-биижээн көргүзеер боор деп М. С. Горбачев демдеглээн.

Ооң соонда М. С. Горбачев будуурелгениң материалдыг чаңгыдалын ээзээжедириниң сорулгаларына доктаагаан. Ниитилел будуурелгезинге улуг экономиктиг күштү чыыл алган, сайзырангай социализмниң үезинде чылдың-на дыка боор кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Ынчангаш бо талазы-биле ажыглаар-дужүк кайыын турар машиналарның болгаш дериглелерниң чамдык хевирлери амгы үениң деңнелинге, үлептүрүү техника талазы-биле чаартыының деңнелинге дүүшпейн турар. Үе-үеңгүс черге турбас, ынчангаш дүүнгү чедиишкиннер сеткилге четпес апаргаң болгаш, чаа-чаа сорулгаларны чедип алыры негеттинип турар.

Эртем-техниктиг депшилгеник, башкарыгланы сайзыранғайжыдарының, экономиканы интенсификазиязының, оруунче шилчириниң айтырыын бөгүн Ленинградтың партия болгаш ажыл-агый инженерлериниң болгаш өске-даа специалистериниң эң чүгүле деп санаал турарының дугайын М. С. Горбачев чүүлдүт деп санаан. Будуурелгеринің болгаш каттыжылышкынның, ажыл-агый организацияларының, эртем болгаш телевинел-конструктор алдын черлериниң ажылынга ол айтырыгны чугулалап көөрү дыка чугула.

Ол адырны үндезинии-биле эжижидиринин айтырыгларының талазы-биле элээн каш доктаалдарны хүлээп алган. Чугаа капитал тудугну планнаарын, организастыг болгаш башкарарын эжижидиринин, телевизел-смета төрээн, тудугга телевир системазын организастаарының болгаш куш-ажылга идиг бээрииниң дугайында боол тура: Ол доктаалдарны херек кырында күүседири амгы үеде эң чүгүле боол турар. Ленинградчылар-ол хөрекке үлегер-биижээн көргүзеер боор деп М. С. Горбачев демдеглээн.

Ооң соонда М. С. Горбачев будуурелгениң материалдыг чаңгыдалын ээзээжедириниң сорулгаларына доктаагаан. Ниитилел будуурелгезинге улуг экономиктиг күштү чыыл алган, сайзырангай социализмниң үезинде чылдың-на дыка боор кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Ынчангаш бо талазы-биле үезин эрткен чүүлдерге чамчылчаан чоруктуң кужу ам-даа бар-боң кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Ынчангаш бо талазы-биле үезин эрткен чүүлдерге чамчылчаан чоруктуң кужу ам-даа бар-боң кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Ынчангаш бо талазы-биле үезин эрткен чүүлдерге чамчылчаан чоруктуң кужу ам-даа бар-боң кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

Ынчангаш бо талазы-биле үезин эрткен чүүлдерге чамчылчаан чоруктуң кужу ам-даа бар-боң кужу улуг болуп арттыышаанга хомудаттыг. Бүгү-ле бар четпестерни, таарымча ок чүүлдерни, янзы-бүрү четпестерни чаа ёзу-биле сайгарып көөр херек.

УРУГЛАРЫН БОДААР БОЛЗА

Арагалаашкынның чедирип турар хоразының болгаш урыжыттарының дугайында доктаалдарны радиодан дыңнап, солуунмардан номчаш, ону ам чөрле үзуткаарын ажыглаптаа, ынчангаш көжээлер ажыыл-чагыыр-биле бодаарыңар деп кердум.

Республика типографизының элээн үе чылдарда ажылдап келген өруүкүү-ажылчын ие мон.

Араганы биижиинии-даа ижеерге угаан-медеерелге болгаш кижиниң бүгү организмиже хорааның, ажылга эң шаптыштыының дугайын чугаалаптырганнар.

Чурумалдыг дагларлыг Чиңге-Дагының калбартыр дежелип чорүй барган шөлдерн. Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхоз бо шөлдерден эрткен чылдарда бедик дүжүттү ап келген. Бо чылын ол ажыл-агый маңаа үш муң ажыг га черни чардырып, болбаазырадыгаш, тараа курлтуралармын тарыыр.

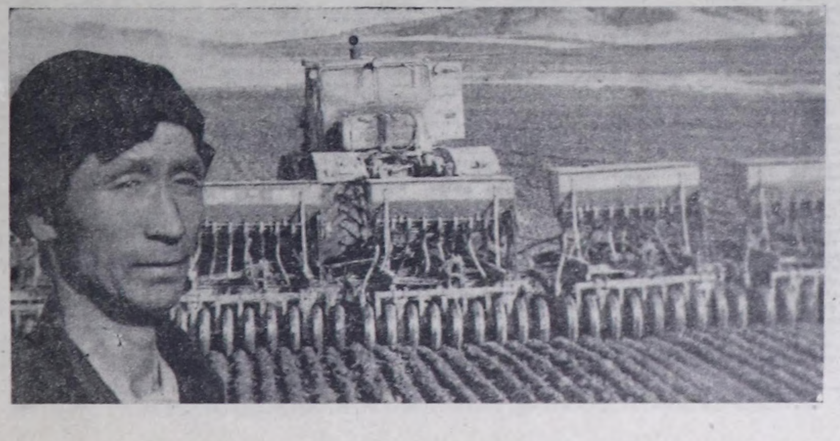
— Бистиң бо Чиңге-Дагда хову-трактор бригадазы колхозтуктиг бот-оруулга-чарылга аргазы-биле ажылдап турар. Бо чазын 3 муң 100 гектар черге тараа культуразының чамар бис — деп, бригаданың удурткучузу Николай Монгуш чугаалаан.

Бедик дүжүттү өстүрер дээш бригаданың механизаторлары 1200 га черге кызыл-тастыг чаштырып доозупкак, суланы чаштыраарынче киргеп. Шугуманалдыг дырал чорудупкан шөлдерин көөргө, хилки кара пес дег чараш болду.

Часкы тарылга ажылында идепкейлиг киржип, социалистиг чарыштың мурнуу одурүнда чорүп турар шалыпчыларны совхозтуң директору Сергей Седен-оол адады. Мурнакчылар-ның аразында механизаторлардан Делгер Кимн-оол, Даваалай Даржай-оол бедик будурукчулуг ажылдап турар. Ол шыкаш Владимир Намчалдың көргүзүү база бедик.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Көйгун Кадарчы-ооңдуң агрегады Чиңге-Дагны өрү алзы үрезини чаш-тырып бар чорууру.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Көскү агитация көрүлдези чоруп тур

ДЭЭШТИГ БОЛДУРАР АРГАЛАРЫ БАР

«Малчын» хана солуннуң шевергин, көрүштүг кылдыр үндүрген. «Найырал» совхозтуң конторазының көскү черинде азып каан. Ооң материалдарының авторларының бирээзи Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Олчамай Даш. Ооң бижип турары болза: ол каш он чылдарның дургузунда ниитиниң хөюн өстүрүп келген. Чыл санында-ла, ортумаа-биле алырга, төрүүр чүс бөштен-на тозандан эвээш эвес хураганны доруктуруп, 8700 килограмм хире дүктү күрүнеге кыргып берип турар. Шаг-үеним бүгү эргилделеринең дургузунда үргүлчү бедик көргүзүглерни чедип ап келгенниң аргаларын ол долчудап бижээн.

Мурнакчы ишчиниң санап турары-биле алырга, хойжуунуң чедиишкиннериниң «чажыдының» бир үндезини — мал чемнерин эки белеткеп ал турары. Чыл санында-ла 30—35 тонна сигенни белеткеп турар.

Чеже-даа материалдыг курлаавыр бар, кыштагның, хой каажазының, хураганнар тургузар чөрлерниң белеткели негелдеге дүгжүр, мал чемнери четчир-даа болза, кол-ла чүүл киижиден, ооң күш-ажылга чүткүлүнден, бодунуң мергежилиин эки билиринден, кылып турар ажылынга бердингенинден хамаарыжыр «Малчын» хана солуннуң бижикчизи омзалап бижээн. Ынчангаш ол аныяк хойжулар Хүлер-оол болгаш Антонина олар-биле чаңгыс кыштага хонуп, дагдыныкчы хойжу хүнээгезин багай эвес күүседип турар. Хана солунда номчуштуг өске-даа материалдар бар.

База ол ышкаш бир көрүштүг үүлү болза, «Социалистиг чарыштың экранын» конторанның адакчы каъдында бир будун хананың хой кезиин эзлей бээр кылдыр делгей асканы. Бо чылдың эрткен айлакылыр ужурлуг ажылын бригада төвүнден номчуп танышпышыс. Маадыр-оол Ховалыговичиниң удуртканы коллективте чедип суггатчыны быжыглаан. Ажаап турар шөлүнүң хемчээли 213 гектар. Оон ниити чыып алыр дүжүттүң хемчээли план-биле алырга 3884 тонна, хүлээнип алганы— 4260. Бир гектардан план өзугаар алыр ужурлуг дүжүттүң хемчээли 18 центнер, хүлээнип алганы — 20.

Бригада керээзи-биле ажылдаашаа, дугуржулга өзугаар, ай санында кежигүн бүрүзү 150 рубль авансыны алган. Чыл түңнелинде бир суггатчы-ла ортумаа-биле 1120 рубль немелде төлевирни алган.

Ажыл-агыйның девискээри улуг, ажылдаар черлер хөй. Чүгле хойжу кыштагларны алырга безин каш-каш аңгы турлаглар: Кара-Тал, Бел, Шаңчы— бригадаларының коданнары. Оларның шиитпирлеп турар айтырыгларын көскү, үттүнүүрбас болдурарынга эң эптиг арга болза, «Хойжунуң демдеглел кыдыраашы». Ол кыдыраштарның бирээзи-биле номчукчуларны таныштырып керээлиңер.

Ооң ээзи — Кара-Тал хойжу бригаданың кежигүнү Т. Түлүш. Бо чылдың бир, ийи, үш айларында кылган демдеглелдер хөй болган. Чижээ, февраль ийинде: «161 хураганнарны тараан»: март 24-те: «Беш хураган аараан. Температуразы — 39,9. 39,2. 39,0». Малчынның аалынга чораан профэвилел райкомунуң ажылдакчылары, совхоз директору кыдыраашта демдеглелдерни кылган, боттарының арга-сүмезин бижип чаан. Ниитизи-биле алырга, кыштагда байдалдың дугайын оон билип ап болур. Кыдыраашы көскү агитацияның бир хевири болуп турар.

Көскү агитацияның талазыбиле ажыл доктаамал болгаш үргүлчүлелдиг. Ынчангаш хүн бүрүнүң кичээнгейнин негеп келир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче чугула кичээнгейни партком, профэвилел комитеди сагып турарының дугайында профком даргазы Р. В. Кошкар-оол биске чугаалады. Совхозтуң девискээринде бүгү көскү агитацияны партком кежигүннериниң совхоз директору дөрт харыылап турар. Көскү агитацияның бүгү чепсек-херекселдерин кылыр, оны чаартыр тускай кижини ажыл-агыйда тургускан. Ол чорук тоорымчалыг болгаш эптиг байдалды хандырып турар.

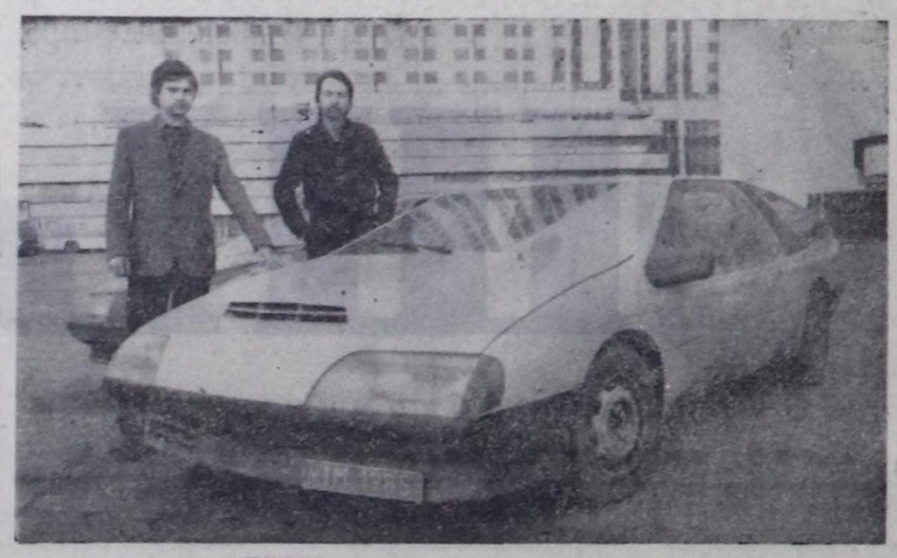
Ынчалза-даа чедир кылыр, чогаадыкчы өзу-биле чорудар ужурлуг ажылдар эвээш эвес. Чижек кылдыр «Социалистиг чарыштың экранын» көрүп керээлиңер. Ону чараштыр бижип парлаш, совхоз конторазында көскү черде асканын үстүнде демдеглээн бис. Ында эки-даа, таарымчалыг эвес-даа сан-түңнерни киирген. Ол бүгүнүң чамдык талааларын долчузу-биле тайылбырлап бижээн болза, улам чедимчелиг болур турган иймк. Ылаңгыя чамдык коданнарның чаш малының бажы чүге куду болганыл? Ооң чылдагаанары чүдел? Ниитизи-биле хойжулар, бригада коллективин чедир ажылдаваан дээрге тодаргай эвес. Бир чүүлдү чедир кылбаанындан, чижээ, ажыл шагы үскенинден, прогул кылганындан, кажаа иштиниң ол-шыгынан, зооветеринарлыг хандырылганың үзүктелгенинден, ооң-даа өске таарымча чок талаалардан чаш мал бажы хорай берип болур болгай. Ол бүгүнү тодаргай тайылбырлаан, өлеретекен болза малчын кижи бүрүзүнге, ылаңгыя хожудап турарларга өөредиглиг, кичээндиргиглиг болур иймк.

Терезин бригадазының төвүнде көскү агитацияны, ооң чамдык эки талаларын үстүнде демдеглээн-даа болза, ам-даа эжиндери, ону үлам шалыпкын, дайынчы болдурары негеттинип турар. Беш хонуктап тургаш, суггатчыларның социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрерин негелделерде киирген. Ынчалза-даа тимлекчилерниң, өске-даа ажыл-ишчилерниң кайы хире ажылдап турары көргүзүг самбыразында-даа, хана солунда-даа көзүлбейн турар. Күш-ажылчы звеноларның, механизаторларның, өске-даа ишчилерниң ажыл-амыдыралын, арга-дургузлагзын чыыдар болза, кымга-даа ажыктыг, солун болгай.

Мактаар, үлегерин нептередир база чидин-биле шүтүмчүлээр ужурлуг болуушкуннар чүгле Терезин бригадазында безин — базым санында. Ботшүгүмчүлекчи, шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөр болза, хову турлаанда эдип алыр, чаартыр чүүлдер каракка көстүп турар. Мында бир дугаарында ажылдап турар киижилерниң амыдырал хандырылгазын эжиждери хамаарыжыр.

Хостуг шакта хереглээр ном-сеткүүл, спорт дериг-зерекселдери кончуг эвээш. Кызыл-булуңга телевизор эккеп тургузуп алза кандыгыл, ол база чугула болгай. Коллективте ол болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээрингө база ол ышкаш ажылдаарынга эптиг болгаш таарымчалыг байдалдарны тургузарынга көскү агитацияның, ылаңгыя хана парлалгазының дээштиин бедидип, социалистиг чарыштың ажыктыын бедидип болурунуң аргалары «Найырал» совхозта эвээш эвес.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТА: студентилерниң чогаатkан чаа машиназы.

БАЗА-ЛА ТИИЛЕКЧИ БОЛГАН

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, а республикада ады-сураа алгаан фермаларның бирээзи. Коллектив районнуң сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарышка апрель түңнели-биле база тиилекчи болган. Ферма эрткен чылдың ол үезинге деңнээргө, сүт бүдүрөрини 83 центнер, а күрүнеге сүт садарын 73 центнер көвүдеткен. Мурнакчы саанчылар С. Арандоп, С. Монхова болгаш өскелер-даа сүт саап алыр планнарын ажыр күүсеткеннер. Бызаа ажаакчылары В. Труп, Л. Войткевич хонукта 650—720 грамм немелде деңзинни алганнар.

Көк-Хавак сүт-бараан фермазының ажыл-ишчи коллективин доозукчу чылда улам күженнишкинниг ажылдап турарын ооң ай, квартал санында чедип ап турар чеднишкиннерн хереченлеп турар.

Х. МОНГУШ.

54 ТОННАНЫ СААП АЛЫР

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының хоочун саанчыларының бирээзи Шет Узун-Сарыгович Куулар ында ам чээрби беш чыл ажылдап турар. Ол эрткен чылын бир инектен-не ортумаа-биле 2600 кг сүт саап социалистиг хүлээлгезин чедиишкиниг күүсеткен. Бо чылдың бирги кварталында Ш. Куулар сүт саап алыр планын ажыр боттандырган. Апрель айда ол базала бедик көргүзүгнү чедип алган.

Шет Узун-Сарыгович он бирги беш чылдың доозукчу чылында бодунга быжыглаан инектеринден ниитизи-биле 54 тонна сүттү саап алыр хүлээлгезин күүседир дээш ам улам кызымак ажылдап турар.

В. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ИНЕК-ДАШ ХОВУЗУНДА

«Сүт-Хөл» совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг Инек-Даш бригадазы май 18-ке чедир 320 гектарны чарган, ооң иштинде 300 гектар черде тараа культураларын чаштырган. Ында кызыл-тасты планда қөрдүнгенин ёзугаар 158 гектарда тарып, чаштырып, бригада доосканы ол. Суланы база 120 гектар ажыг черде чаштырган. Арбайны, суланы тарып, чаштыраан уламчылап турар.

Кызыл-Тайга салбырының бо бот-орулга-чарылгалыг бригадазы тараа культураларын 419 гектар, кукурузаны 100 гектар черге тарыыр планныг.

Инек-Дашта часкы хову ажылдарының темпизи багай эвес, бригада кежигүннери бир демниг ажылдап турар. Совхозтуң кол агроному Базыр Байыр-оолович Ооржак, бригадир Оюн-оол Иванович Лакпаа оларның санап турары-биле алырга, тараа культураларын май 25-те, кукурузаны май 30-да тарып, чаштырарын бүрүнү-биле доозар деп турар.

— Бо чылын час орайтаан соок болганындан суг кызыы кээп турар, ынчангаш баштайгы үеде суггатты чорударынга суг чедишпес турган. Шөлдү суггарган соонда кеже бээрин база 2—3 хонук маңнар. Суггарылганы апрель 20-ден эгелээн бис. Чер чардырып, тарыырынче май 2—3 күнниринде кирдивис. Суггарылганым шаа-биле черни чардырып, тарып турарывыс ол. Сөөлгү күннерде суг элээн эябеп турар. Март 18-ке чедир 400 ажыг гектар суггартынган. Тараа культураларын май 25-ке чедир бүрүн доозар арга бисте бар. Бистиң бригада техника-биле хандыртынган. ДТ-75 марканың 5, МТЗ марканың 3 трактор, чаштырар 2 агрегат үрелиишкин чок ажылдап келген. Үүрмек үрелиишкиннер болза-даа саадалга чок эдип турар бис — деп, бригадир О. Лакпаа чугаалаан.

Бот-орулга-чарылгалыг бо бригаданың кежигүннери 14 кижи. Олар аразында найыралдыг, бир демниг ажылдап турар. Бригада часкы хову ажылдарынга эки белеткеген, техниканы боттары шынарлыг септеп алганындан ажылында туруушкуннар болбайн турар. Дуржулгалыг механизатор, бригадир Оюн-оол Лакпаа ажылды чедимчелиг организастап, бригаданы Ешдилиг удуртуп келген.

Хову түрлаанда кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Бригада кежигүннери ында хонуп ажылдап турар. Изиг аъш-чем-биле хандыртынган. Электри чырыын кииргени механизаторлар хостуг шагында солуннар номчуур, янзы-бүрү оюннарны-даа ойнаарынга, дыштанырынга комфортлуг таарымчалыг болган.

Механизаторлар, суггатчылар аразында социалистиг чарыштың түңнелин 7 хонуктап үндүрүп турар. Ында дуржулгалыг тракторист Үвек Ондар, чаштырар агрегатта ажылдап турар аныяк коммунист Олег Ондар, Эзир-оол Ондар болгаш ооң-даа өскелер үлүг-нормазын ажыр күүсеткеп келгенинер. «Хүндүлелдиг Демдээ орденниң эдилекчизи, дуржулгалыг суггатчы Дамчай-оол Ондар, партия кежигүнүнге кандидат Бүргүт-оол Ондар эш-авамга эки үлегерчиженги көргүзүп турарлар.

Бригаданың суггатчылары кукуруза тарыырынга 100 гектар шөлдү амгы үеде суггарып эгелей берген.

Н. ООРЖАК.

КАЖАН АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭРИЛ?

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң Бичө-Тей салбырында чазанылга мастерскаазы ийи чыл улаштыр ажылдавайн турар. Мастерскаага хөй чылдарда ажылдап келген хоочун чазанылкчы Б.-Б. Монгуш ам авыр-саар ажылдар кылып турар. Кижи бодаарга, чазап кылыр ажылхерек черле эвээш эвес болгу дег. Совхозтуң директсиниң чазанылга мастерскаазын катап ажылдадырынче кажан сагыш салыр ирги?

В. ХОВАЛЫГ.

Часкы хүн чылды чемгерер

ЭРТЕНГИ ШӨЛДЕ

Каң аяс хүн. Дүне бичии чаъс чаггаң болгаш аъдарның черле серии, чиик деп чүвезин ажок. Кызыл—Туран оруунуң «Саян» совхозтуң Суш салбырынче ээр адырының кыдында калбак шөлге кээп турузуста, чер кырында туман чаа-ла кодургулуп үнүп турду. А шөлде агрегаттар шагда-ла ажылдап эгелей берген.

Совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының тараа чаштырар механизастаттынган звенозунуң удуртукчузу Михаил Дөгүгай-оол агрегадын тургузуптарга, сеялыщиктер Алексей Намчак-оол, Кирилл Хомушку сеялкаже үрезин уруп турар үеде, ооң-биле чугаалажып четтингиптивис.

— Үрезин чаштырылгазым ой-шаанда дүрген доозар соруланы салган бис. Ынчангаш мындыг эрте ажылдап эгелээнивис ол. Ажыл чеже-даа далаш болза, ооң шынарын база утпайн турар бис. Далажып, буу-хаа чүве кылып каарга, боттарывыскаа багай болур болгай. Кускү дүжүт ажаалдазының үезинде багай ажылдап кылган «шокар» черге ажылдаары безин солун эвес боор чүве.

Бригаданың ниити тарылга шөлүнүң хемчээли 4700 гектар, ооң үш муң хирезинге тараа культураларын тарыыр. Эрткен чылын коллектив база-ла ол хире черге багай эвес дүжүттү өстүрүп, бир гектардан ортумаа-биле 13 центнер тарааны ажаап алган. Бо чылын оон-даа эки дүжүттү ажаап алыр соруланы бригада бодунуң мурнунда салган. Часкы хову ажылдарының башкы хүннеринден-не звенолар, агрегаттар коллективтеринің аразында чарыш калбарган. Чарыштың мурнуку одурүүнда хоочун трактористер Сергей Серыгларның, Борис Даш-оолдуң, звено удуртукчузу Михаил Дөгүгай-оолдуң агрегаттары чоруп турар.

Сеялкалар долдуртунган. Чолаачы Сергей Грушевой тараалыг машиназын өске агрегатче углапты. Бо чылгы орай чес хову ажылдарының үезин дыка кызырган. Ынчангаш тараажылар шак бүрүзүн долу ажыттаарынче кичээнгейин углындырган. Ажыл-агыйның хову-шөлдеринде моторлар деажы эртенден орай кежээге чедир үзүктелбестээн.

Н. БАЗЫР.

ЧУРУКТАРДА: чолаачы Сергей Грушевой; звено удуртукчузу Михаил Дөгүгай-оол; эртенги туманныг шөлде агрегаттар.
Авторлуң фотолары.

АВТОМАГАЗИН БО-ЛА КЕЛИР

Элезинниг-Чарыкта турлагда хойжу А. К.-Д. Ондарның аалынга барып, оларның ажылнжи-биле таныжып турувуста, автомагазин чедип келди. Ооң чолаачызы руль артындан туруп, кабинадан үнүп келгеш, садыгжы малчыннар-биле мендилешкеш, кичээнгейин дешкилешкен хураганнарда барды.

— Кончуг-даа хүр мал-дыр. Кооргеттинип халчып турарын көрүнер-даам — деп, ол аптаевышаан, уламчылады. —Малдың хүр чоруу малчынның кызымак ажылында-да болгай. Хөй чылда малчыннаан дуржулгалыг болгаш, хураганнарының силиг деп чүвезин—дивишаан, мындаа чагаам бараннарын экелгенин Анна Кара-Дашовнага чугаалады.

Екатерина Чамыяновна Куулар— малчыннарның күзенчиг аалчызы. «Большевик» совхозтуң ырак-узак черлеринде хойжу коданнарынга бо-ла чеде бээр. Бо удаада мында малчыннарга келгенин ол. Малчыннар хереглээнин бараннарны садып ап турар. Екатерина Чамыяновна быжыглаттырганнар девискээринде ог-бүлелерниң хереглелин эки билир. Оларның чагырларын эккеп садыглаваш, дараазында келирде, кандыг бараан эккээрин сүмележип турлар.

Малчыннар-биле садыглажып дооскаш, куду бадып, Чиңге-Ооргада малчыннарже барып садыглаарынга белеткенин бээрге, Екатерина Чамыяновна-биле чугаалажып, ажыл-ижин сонуургадывыс. Е. Ч. Куулар хүлээнген ажылынга кызымак, садып алыкчыларынга дыңнангыр кижи. Малчыннарның хереглелдерин эки хандырып турары-даа ында. Оон ары-да ай, квартал санында алган планныг онаалдазын ол доктаамал ажыр күүседип турар. Бо чылдың бирги кварталында үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын Е. Ч. Куулар 115 хүү күүсеткен болгаш апрельде база эки ажылдаан.

С. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

КОЛЛЕКТИВТИҢ ДЕМИ-БИЛЕ

Каяа-даа чурумнуг, организастыг чорук дээш

СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленумунга «СЭКП-ниң ээлчегліг съездизин чыылдырарының база ону белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан соруулгаларның дугайында» СЭКП ТК-ның Чиңгине секрерары М. С. Горбачевтуң илеткелин база «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткээр талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның чаа доктаалын Кызылдың чүк сеортүр № 2 автобудурулгезинниң чолаачылары, септекчилери болгаш инженертехниктиг өске-даа ажылдакчылары үяуг сонуургал-биле танышкаш, ону изин-биле чүүлдүгүнүмуваан, ажыл-херээнге удуртулга болдуруп, ында айытпынган соруулгаларны амыдыралга боттандырары-биле эвээш эвес хемчегларнин эп, ажылдап турар.

Организастыг, сагылга-чурумнуг чорукту будурулгенің участоктарынга, цехтеринге доктаамал чедип ап тургаш, күш-ажылдың будурукчүлүүн өстүрерин, планныг онаалдаларның күүседээнин боттандырбышаан, чурттуң экономиктиг күчүзүн улгаттырарынга күш-ажылчы коллектив бүрүзү үзүүн кирер ужурлуг деп Пленумунуң материалдарында айытканын № 2 АТБ-ниң коллективи боттарының кол соруулгаларының бирээзин кылдыр санап турар.

Автобудурулгенің коллективи он бирги беш чылдың доозукчу чылының баштайгы дөрт айларының планныг онаалдазын чедиишкинниг күүсеткеш, транспорт будурулгелериниң коллективтериниң аразында социалистиг чарыштың мурнуку одурүүнде кирген. Чүүк сеортүлгезинниң планныг онаалдазын 128,6 хүү күүсеткен база 1069 муң тонне-километрни чолаачылар ажылдап кылган.

Бо чедиишкиннер канчап чедип алдынган дугайында будурулгеде партбюро секретары Валентина Николаевна Комаровадан айтырып, сонуургадым.

— СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң күш-ажылдың будурукчүлүүн чедип алырда организастыг чорук, сагылга-чурум херек деп база СЭКП ТК-ның чаа доктаалынга үндезилээш, будурулгеге сагылга-чурумну эжиждеринче кол кичээнгейни угландырган бис. Эрткен дөрт айлар дургузунда бистиң коллективке күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар, ажыл шагы үзер, арагалаар чоруктар-биле демиселди күштелдирген. Ол талазы-биле тускай комиссия тургустунган болгаш тодаргай хемчегларнің планы бар. Ол өзугаар ажылдап турар бис — деп, ол кысказы-биле чугаалады.

Чогум кандыг хемчеглер алдының турарын ам көрүп көөрээлиңер. Будурулгеде күш-ажылдың сагылга-чурумун хөждар чоруктарга удур комиссияны тургускан. Ооң даргазы — нормировщик В. М. Филимонова. Ук комиссияның кежигүннери будурулгенің девискээринге, цехтерге, участоктарга хыналдаларны доктаамал чорудуп, чурум үреңчилерин илередип, кижилерниң ажылга кээр, оон чоруур үелерин, ажылдаар черлерниң байдалдарын хынал турар. Бир эвес ажыл үезинде кым-бир кижи күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн азы эзирик турар болза, дараазында комиссяга ону дораан чугаалашаш, тускай хемчээл алыры чаңчыл болган. Ол хемчеглер янзы-бүрү сагындырыгдан эгелээш эш хуу судунга чедир.

Хөй-ниитн черлериниге эзирик чораваш, эзириктер сергедир черге кирер болза, бүгү коллективтиң мурнунга хемчег алырын коллектив практикалап турар. Автобудурулгениң хаалгаларының чанында «Олар бистн бужартадып турарлар» деп эгелиг самбыраны аскан. Анаа арагачыларны, сагылга-чурум үреңчилериниң адын дораан киирип турар.

Автобудурулгениң кадрлар килдизинниң инспектору Л. И. Жукова хооркүүскомнуң иштики хереглер килдизинниң эзириктер сергедир чери-биле дөрт харыызааны тудуп турар. Коллективтиң кандыг-бир кежигүнү аңаа хонар болза, ону комиссияга хемчээл ап чугаалажып келген.

Ажыл шагы үзер, прогулдаар, арагалаар кижилерни ээвээш шалыкныг ажылче бадырары, шаңнал акшаны бербес, он үшкү шалың алырынга киирбес, ээлчегліг шөлээзин чайгы үеде бербес болгаш материалдыг дуза көргүспес дугайында моок мурнунда болгулаан коллективтиң хуралдарынга шиитпирлээн.

Коллективтиң чоокта чаа болгаш хуралынга кеңнакчы Шабалов, токарь Мохов болгаш чолаачы Шекников оларның ажыл үезинде арага ижип алгаш турганының дугайында сайгарып чугаалашкаш, оларның кайызының-даа шаңнал акшаларын казыыр болгаш чайын шөлээзээрин чөпшээревес кылдыр шиитпирлээн.

Бирги кварталдың түңнелин үндүрүп турар үеде № 1 болгаш № 2 автоколонналарның ажылдаваны эки, планнары күүсеттинген болган. Ындыг-даа болза, чарыштың негелдезинде сагылга-чурум кол көргүзүглерниң бирээзи дээрзин айытkан болгаш, ону түңнеп кээрге, № 2 колоннада чолаачыларның сагылга-чурумунуң деңнели чавыс болган. Оларның аразында прогулдаан, ажылдан озалдаан, харын-даа чолаачылаар эргезин казыткан чамдык эштер бар болганыбиле холбаштыр шилчнир вымпелди бирги колоннага тывыскан.

Будурулге чаа өглеңген аныяк өг-бүлелерге дузаламчыны база көргүзүп турар. Кымга ону чөпшээревезин түңнээрде, бир-ле дугаарында кижилерниң сагылга-чурумун көөрү доктаваттынган. Күш-ажылчы эки көргүзүүлерлиг аныяк ажылчын В. Москаленко тур када материалдыг дуза көргүзерин дилээн. Ынчалза-даа ооң сагылга-чурумунда чамдык хажыдыышкыннар бар болганы-биле аңаа дузалаарын соңгаарлаткан. А сагылга-чуруму эки, ажылга кызымак аныяк чолаачы С. Чупинге коллектив ындыг дузаны көргүскен.

Будурулгеде партбюро секретары В. Н. Комарова ында 13 чыл ажыг кадр килдизин эргелекчилел ажылдап турар. Кижилер-биле ажылдаарының чамдык дуржулгазын ол мөөнеп алган болгаш ооң хөй, эки аргаларын херек кырында ажыглап турар. Чүгле хемчег алыры кижизидилге ажылын эжиждеринге улуг идигин бербес. Кижилер-биле доктаамал харыылажып, оларның-биле эш хуу ойы-биле чугаалажыры, сүме бээри база чугула деп, парторганизацияның секретары санап турар.

Кол инженер А. Васильевке удуртkан техниктиг комиссия сагылга-чурумну эжиждеринге база эвээш эвес үлүүн киирип турар. Ооң кежигүннери техника ажыглалының чурумун хажыткан, автомобильдерни хууда ажылынга ажыглаар базе бажыңнарының чанынга хондурар, рейс чораваш маршруттан өскээр чоруур чолаачылар-биле демиселди доктаамал чорудуп келген. Ындыг чоруктар сөөлгү үеде болбастаан. Ажылдаар черге эзирни сергевээн келгеш азы арага ишкеш, брак кылыр септекчилер, токарылар болгаш ооң өске-даа ажылчынар-биле шыңгыы чугаалажып, чедирген. каражазын харындаа олардың боттарынга моок мурнунда төлеттирип-даа турганының түңнелинде ам ындыг чоруктар бөрүк чок болган.

Автобудурулгенің администрациязы, партия организациязы, профэвилел комитеди болгаш хөй-ниитн организацияларының мурнунда сагылга-чурумну күштелдирер, ажыл шагында болгаш оондаа дөшкээр үелерде арагалаашкынны болдурбас талазы-биле организас-массалыг, политкижизидилге ажылын улам күштелдирип чорудары ам-даа негеттинип турар.

Будурулгенің бүгү-ле участоктарынга, цехтеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктарга удур ынналдаларны, рейдилерни болгаш дежурныйлаашкынны доктаамал чорударын коллектив шиитпирлээн.

В. КАРА-САЛ,
«Шыныың» корр.

ДИПЛОМНАРНЫ ТЫВЫСКАН

Бо чылдың май 17-де «Шын» совнуңуң редакциязынга 1984 чылда эң эки ажыл дээш журналистер шаңналының лауреаттарынга Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң дипломнарын болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Шаңнатканнар болза, «Тувинская правда» солуннуң килдис эргелекчизи В. С. Кривдик — «Ус-чергевис, силерниң ажыл-херектериңер болгаш чедиишкиннериңер» деп рубриканың адаанга парлаан материалдары дээш; «Шын» солуннуң килдис эргелекчизи Д. И. Чыдым—мөзүг-шынар киижизидилгезинге база эрге-чурум пропагандазынга хамаарыштыр бөлүк материалдары дээш.

Дипломнарны болгаш акша шаңналдарын Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң башташар черинниң даргазы В. С. Шареевич тывыскан.

(Бистиң корр).

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң түңнелдериниң талазы-биле лекцияларның, илеткелдериң болгаш беседаларның чижек ТЕМАТИКАЗЫ

СЭКП ТК-ның апрель Пленуму партияның XXVII съездизинге белеткел болгаш ону эртиктерри-биле холбаштыр сорулгалар дугайында.

СЭКП-ниң стратеттиг угланыышкынының чайгыдыш чок үргүлчүлелдии.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин шапкынчыдары — кол сорулга.

Күш-ажылдың бүдүргүкчүзүүн бедидериниң темпилерин дүргедедириниң оруктары.

Экономиканы интенсификациялыг оруунче шилчидери — соңгаарлаттынмас сорулга.

Ак сеткилдиг, долу күш-биле ажылдаар.

Бистиң бүдүргүлгевистиң өзүлдезинниң күрлээырлары.

Керээлиг чурумну быжыглаар.

Төтчеглекчи чорук болгаш чидириглер-биле шиитпирлиг демисел — экономиканың чугула курлаывыры.

Эртем-техниктиг депшилгени үндезини-биле дүргедедири — улус ажыл-агыйын интенсификастаарының кол бызазы.

Машина кылыышкының — хөгжүлдениң бедик темпизинче.

Продукциянуң шынарын бүгү талалыг бедидери — хүнүүк эң-не чугула сорулгазы.

Экономиканы эргелеп башкарарын экижидериниң ажылагый механизмин эде тургузарының талазы-биле чугула сорулгалар.

Бот-орулга-чарылганы нептередирин бүгү талалыг деткикир.

Корум-чурумну болгаш сөлүлга-чурумну быжыглаарынче кошкаш дивес кичээнгей салыр.

Чонның чаагай чоруун бедидери — СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазының алыс кол утказы.

Амыдыралдың социалистиг хевиринге дүүлпес хажыдыышкыннар-биле шиитпирлиг демиселди чорудар.

Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле хемчеглер.

Чонның хереглел барааннарын бүдүрериниң болгаш амыдырал хандырылгазының төрелгегенниң тайбың келир үезин дээш демиселге тиилеттирбес күш.

Социализмниң ажы-дүжмаышкы чурттарының кады ажылдажылгазын бүгү талалыг быжыглаары — СЭКП-ниң дештыкы политиказының чугула угланыышкыны.

Варшава Керээзиниң Организациязы — ядролуг дайынны чайладырының, улустарның айыл чок чоруун быжыглаарын амыдырал, революстуг практика негеп келген. Ол чугула айтыышкыны РСДРП-ниң үшкү съездизин ажылдап кылган.

РСДРП-ниң үшкү съездизин апрель айның 19-тан 27-ге чедир Лондонга болуп эрткен. Ол съездиниң бир онзагай үүлү болза, анда Россияның үлетпүр төптеринден соңгуттурган большевикчи комитеттериң төлээлери 38 кижи олурушкан. РСДРП ТК-ның тургускамы III съездини чыыр болгаш эрттирер дугайында оргкомитет меньшевиктерни база съездиге чалаан. Меньшевиктер съездиниң ажылынга киржиринден шуут ойталаш, Женевага боттарының съездизин эрттирерин чарлаан. Аңаа үүлге Россиядем 9 комитеттиң төлээлерм чеде берген. Келген төлээлериң самы эвээш болганының үжурунда меньшевиктер боттарының хуралын, съезд деп адаавайн, ону партия ажылдакчыларының конференциязы кылдыр чарлаанар.

РСДРП-ниң үшкү съездизинге олурушкан делегаттарның хөй кезии аныяктар-даа болза, олар революстуг демиселдиң кадыг-берге оруктарын эртken дуржулгалыг революсчулар. Оларның ниити ортумак назыны 30 хар турган. Съездиниң даргазынга В. И. Ленинни соңгаан. Ол үедеги РСДРП-ниң байдалын В. И. Ленин «Ийи съезд — ийи партия» кылдыр тодаратkан.

Съезд Россияга баштайгы буржуаз демократтыг революциянның үндезин айтырыгларын чугаалажып көрген. Кол-ла үүл болза, чурттуң иштинде ынчан тургустуна берген аңгы талазы-биле күштерниң туруштарын, революстуг ажылчын шимчээшкининиң перспективазының дугайында айтырыгны киичээнгейлиг көөру негеттинип турган. Революциянның баштыңчызы болгаш шимчедикчи күжү — ажылчын аңгы болуур дугайында эң чугула айтырыгны съезд бадыткавышаан, түүге ажылчын аңгы революцияны тиилеллеглиг төнчүзүнге чедирип болурун, революцияга партияның ролюн съезд онзалап айыткан.

Съездиниң ажылының хөй кезиин боо-чепсектиг тура халыышкын дугайында, эргилдениң будуузунда чазактың тактиказын канчаар көөрүнүң дугайында, революстуг тур чазак дугайында, тараачын шимчээшкининиң канчаар көөр дугайында, партияның чарлып чорутkан кезээнниң (меньшевиктерниң) дугайында болган эскедава чугула айтырыгларны чугаалажып көрген.

Петербург хоорайга тайбың ажылчын аңгыга удур январьның 9-та даштаашкын-биле хаанныг эрге-чагырга чуртка хомаагы дайынын кывыскан. Ажылчы чон аңаа харыы кылдыр боо-чепсектиг демиселди эгелээн. РСДРП-ниң үшкү съездизининиң үүлээп алган резолюциязында «Амгы революстуг үе-чадада чепсектиг тура халыышкынның аргазы-биле кызагаар чок хаанныг эрге-чагырга удур шуут демисежирикче пролетариатты организастаарының сорулгазы болза, партияның эң-не кол болгаш соңгаарладып болбас сорулгаларының бирээзи болур» деп айыткан. Бүгү партия организациаларының шуптузунга ам болур деп турар чепсектиг тура халыышкынның чугле политиктиг ужур-дузазын эвес, харын организас-практиктиг талазын база пролетариатка тайылбырлаарын, ажылчын аңгының, ажылчы чоннарны шиитпирлиг демиселче кедүрерин съезд онзалап айыткан.

Революцияның кодурлүүшкүнүүн үезинде, партия демиселдиң эң-не чеднигир хевири — бүгү-ниити политиктиг стечкаларны калбаа-биле ажыглаан. Марксисчи теорияны ажылчын аңгының массалыг шимчээшкинни-биле холбап база хөгжүдүп, большевиктерниң аңгы демиселиниң янзы-янзы хевирлерин шын көөру болгаш ол айтырыгны тургузуп турганы революсчу практиката чаа салыышкын болгон.

Партияның тафаачын шимчээшкининге хамаарылгазының дугайында айтырыгны съездиге бот-тывынгыр болгаш ажыл-ишчи ёзу-биле чугаалажкан. Буржуаз-демократтыг революцияга ажылчыннар-биле бүгү-ле тараачыннарның эвилелиниң эргежок чугулазын В. И. Ленин бодунуң илеткелинге теория талазы-биле бадыткавышаан, херек кырында чугулазын көргүскен. Помещиктерниң, түрээ-хиттың, күүренниң холунга турган черлерни, хаай ергээлер черлерин хураар, ону күүренни болдурбушаан, тараачыннарга халас ажыглаары-биле бээр дугайыда съездиниң шиитпири хаанныг ёзу-чүрүмга удур демиселди кайбартырынга улуг идиглыг болган. Бүгү партия комитеттеринге «Кедээниң пролетариадын тускай организастаарынче, ону социал-демократтыг партияның тугунун адаанга хоорайның пролетариады-биле каттыштырарынче болгаш оларның төлээлекчилерин тараачын комитеттерге киништирперинче» ажыл чорударын съезд даскаан.

Политиктиг эрге-чагырга дугайында айтырыгны чогаадыкчы, марксисчи ёзу-биле съезд чугаалажкан. Революсчу түр чазакты тургузарының эргежок чугулазын чурттуң иштинде революстуг хөгжүлде негеп келген. Революстуг түүн болза тиилээн аңгыларның диктатуразының болгаш тараачыннарның революсчу-демократтыг диктатуразы болур ужурлуг. Бо дээрге буржуаз-демократтыг революциянның ээрединиге большевик партияның, ооң үндезинлекчизи В. И. Ленинниң база бир чаа салыышкыны-дыр.

Революсчу түр чазакка социал-демократтарның киржигезинниң дугайында айтырыгга В. И. Ленин илеткел кылган. Съездиниң киржикчилериниң сактып бижин турары-биле алгаш көөрге, В. И. Ленинниң илеткелиниң «ээвигү сөстерин съездиниң делегеттары комчуг кичээнгейлиг бут кырынга тура дыңнаннар» деп онзалап айтып турар.

Буржуаз-демократтыг революцияга ажылчын аңгының мурнаачы ролю болгаш ооң революсчу партиязының киржигезинниң, пролетариат болгаш тараачыннар эвилелиниң база оларның революсчу-демократтыг диктатуразының, революсчу түр чазаның дугайында айтырыглар ёзу-биле съездиге тургустунган. Бо айтырыглар марксизмниң ээрединиге чаа салыышкын, буржуаз-демократтыг революция дугайында ээредиг чаа үе-чадаң байдалыга дүүштүр ажылдап кылдынган.

РСДРП-ниң үшкү съездизиниң база бир онзагай төөгүлүг ужур-дузазы болза, марксизмниң ажылчын аңгының ааңгарды болур революсчу партия дугайында ээрединиң улам байыткаңы болур. Съезд Мартовтуң саналы-биле ийиги съездиге күлээп алган уставтың бирги парагравының тодарадылгазын үшкү съезд күш чок болдурган, В. И. Ленинниң берген тодарадылгазын күлээп алган. Ында «Партияның программазын күлээр болгаш материалдыг кереңгилер-биле партизны деткикир, партия организациаларының кайы бирээзинге бактаал киирер кандыг-даа янзынын партия кежигүнү деп санаар» дээ айыткан.

Кежигүн болурун ленинчи ёзу-биле билир чорук марксизчи партияның шүгүмүнүң быжыын болгаш ооң принциптериниң арыг чоруун камгалап, ойче боженнааш, пролетаржы ээвес үзелдиг элементтерниң киреринге шаптыктап, партияның ролюн бедидерингe улуг рольдуг түргөн. В. И. Ленинниң берген тодарадылгазы бо хүннерде СЭКП-ниң Уставында хажыдып болбас дүрүм болуп артып калган.

Ленинчи чаа хевирниң партизының съезд бүрүзү революстуг теорияга болгаш практиктиг чаа ниитилээл тургузуулукчунуңга эң чугула үе-чадаа болур. 1985 чылдың апрельде болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленуму «СЭКП-ниң үзүчелиг XXVII съездизин чыылдырарының болгаш ону белетизээри база эрттирери-биле холбашкан соруулгалар дугайында» СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин чугаалажып көрген. Пленумуның хүлээп алган доктаавында съезд партияның Программазының чаа эдилгезин, СЭКП-ниң Уставынга чаа өскерилгелер дугайында айтырыгларны, партияның, бүгү совет улустуң он ийи дугаар баш чылдарда болгаш ийи муң чылдарга чедир перспективазын тодарадыр. Бо төөгүлүг үе-чадада совет улус мурнунда салдынган сорулгаларны күүседири-биле СЭКП-ниң XXVII съездизин телеттир үүкүүр дээш калбарып турар социалистиг чөрүшкө идеткейлиг киржип, он бирги беш чылдарның планын хүүсаа бөктинде доозар дээш шаптыктыг ажылдап тураръяр.

В. БИЧЕ-ООЛ,
доцент.

ЧАА ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

РСДРП-ниң үшкү съездизиниң 80 чылынга

Хаанныг дерзин ёзу-чүрүмге удур 1905—1907 чылдарда Россияга баштайгы революция январь 9 болуушкуннарының соонда бүгү чурттуу шыва алы берген. 1905 чылдың чазының-да революстуг демисел улам ханылап, ажылчын аңгының революстуг демисели чаа-чаа хевирлерже шилчип, боттарының организастыг чоруун күштелдирип, политиктиг негелделерни удаа-дараа идип үндүрүп эгелээн. Революцияның бо үе-чадазында партияның программазынга дүүштүр чаа тактиканы ажылдап кылырын, ажылчын аңгының чаңгыс эвин быжыглаарын амыдырал, революстуг практика негеп келген. Ол чугула айтыышкыны РСДРП-ниң үшкү съездизи ажылдап кылган.

РСДРП-ниң үшкү съездизи апрель айның 19-тан 27-ге чедир Лондонга болуп эрткен. Ол съездиниң бир онзагай үүлү болза, анда Россияның үлетпүр төптеринден соңгуттурган большевикчи комитеттериң төлээлери 38 кижи олурушкан. РСДРП ТК-ның тургускамы III съездини чыыр болгаш эрттирер дугайында оргкомитет меньшевиктерни база съездиге чалаан. Меньшевиктер съездиниң ажылынга киржиринден шуут ойталаш, Женевага боттарының съездизин эрттирерин чарлаан. Аңаа үүлге Россиядем 9 комитеттиң төлээлерм чеде берген. Келген төлээлериң самы эвээш болганының үжурунда меньшевиктер боттарының хуралын, съезд деп адаавайн, ону партия ажылдакчыларының конференциязы кылдыр чарлаанар.

РСДРП-ниң үшкү съездизинге олурушкан делегаттарның хөй кезии аныяктар-даа болза, олар революстуг демиселдиң кадыг-берге оруктарын эртken дуржулгалыг революсчулар. Оларның ниити ортумак назыны 30 хар турган. Съездиниң даргазынга В. И. Ленинни соңгаан. Ол үедеги РСДРП-ниң байдалын В. И. Ленин «Ийи съезд — ийи партия» кылдыр тодаратkан.

Съезд Россияга баштайгы буржуаз демократтыг революциянның үндезин айтырыгларын чугаалажып көрген. Кол-ла үүл болза, чурттуң иштинде ынчан тургустуна берген аңгы талазы-биле күштерниң туруштарын, революстуг ажылчын шимчээшкининиң перспективазының дугайында айтырыгны киичээнгейлиг көөру негеттинип турган. Революцияның баштыңчызы болгаш шимчедикчи күжү — ажылчын аңгы болуур дугайында ээ чугула айтырыгны съезд бадыткавышаан, түүге ажылчын аңгы революцияны тиилеллеглиг төнчүзүнге чедирип болурун, революцияга партияның ролюн съезд онзалап айыткан.

Съездиниң ажылының хөй кезиин боо-чепсектиг тура халыышкын дугайында, эргилдениң будуузунда чазактың тактиказын канчаар көөрүнүң дугайында, революстуг тур чазак дугайында, тараачын шимчээшкининиң канчаар көөр дугайында, партияның чарлып чорутkан кезээнниң (меньшевиктерниң) дугайында болган эскедава чугула айтырыгларны чугаалажып көрген.

Петербург хоорайга тайбың ажылчын аңгыга удур январьның 9-та даштаашкын-биле хаанныг эрге-чагырга чуртка хомаагы дайынын кывыскан. Ажылчы чон аңаа харыы кылдыр боо-чепсектиг демиселди эгелээн. РСДРП-ниң үшкү съездизининиң үүлээп алган резолюциязында «Амгы революстуг үе-чадада чепсектиг тура халыышкынның аргазы-биле кызагаар чок хаанныг эрге-чагырга удур шуут демисежирикче пролетариатты организастаарының сорулгазы болза, партияның эң-не кол болгаш соңгаарладып болбас сорулгаларының бирээзи болур» деп айыткан. Бүгү партия организациаларының шуптузунга ам болур деп турар чепсектиг тура халыышкынның чугле политиктиг ужур-дузазын эвес, харын организас-практиктиг талазын база пролетариатка тайылбырлаарын, ажылчын аңгының, ажылчы чоннарны шиитпирлиг демиселче кедүрерин съезд онзалап айыткан.

Революцияның кодурлүүшкүнүүн үезинде, партия демиселдиң эң-не чеднигир хевири — бүгү-ниити политиктиг стечкаларны калбаа-биле ажыглаан. Марксисчи теорияны ажылчын аңгының массалыг шимчээшкинни-биле холбап база хөгжүдүп, большевиктерниң аңгы демиселиниң янзы-янзы хевирлерин шын көөру болгаш ол айтырыгны тургузуп турганы революсчу практиката чаа салыышкын болгон.

Партияның тафаачын шимчээшкининге хамаарылгазының дугайында айтырыгны съездиге бот-тывынгыр болгаш ажыл-ишчи ёзу-биле чугаалажкан. Буржуаз-демократтыг революцияга ажылчын аңгының мурнаачы ролю болгаш ооң революсчу партиязының киржигезинниң, пролетариат болгаш тараачыннар эвилелиниң база оларның революсчу-демократтыг диктатуразының, революсчу түр чазаның дугайында айтырыглар ёзу-биле съездиге тургустунган. Бо айтырыглар марксизмниң ээрединиге чаа салыышкын, буржуаз-демократтыг революция дугайында ээредиг чаа үе-чадаң байдалыга дүүштүр ажылдап кылдынган.

РСДРП-ниң үшкү съездизиниң база бир онзагай төөгүлүг ужур-дузазы болза, марксизмниң ажылчын аңгының ааңгарды болур революсчу партия дугайында ээрединиң улам байыткаңы болур. Съезд Мартовтуң саналы-биле ийиги съездиге күлээп алган уставтың бирги парагравының тодарадылгазын үшкү съезд күш чок болдурган, В. И. Ленинниң берген тодарадылгазын күлээп алган. Ында «Партияның программазын күлээр болгаш материалдыг кереңгилер-биле партизны деткикир, партия организациаларының кайы бирээзинге бактаал киирер кандыг-даа янзынын партия кежигүнү деп санаар» дээ айыткан.

Кежигүн болурун ленинчи ёзу-биле билир чорук марксизчи партияның шүгүмүнүң быжыын болгаш ооң принциптериниң арыг чоруун камгалап, ойче боженнааш, пролетаржы ээвес үзелдиг элементтерниң киреринге шаптыктап, партияның ролюн бедидерингe улуг рольдуг түргөн. В. И. Ленинниң берген тодарадылгазы бо хүннерде СЭКП-ниң Уставында хажыдып болбас дүрүм болуп артып калган.

Ленинчи чаа хевирниң партизының съезд бүрүзү революстуг теорияга болгаш практиктиг чаа ниитилээл тургузуулукчунуңга эң чугула үе-чадаа болур. 1985 чылдың апрельде болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленуму «СЭКП-ниң үзүчелиг XXVII съездизин чыылдырарының болгаш ону белетизээри база эрттирери-биле холбашкан соруулгалар дугайында» СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин чугаалажып көрген. Пленумуның хүлээп алган доктаавында съезд партияның Программазының чаа эдилгезин, СЭКП-ниң Уставынга чаа өскерилгелер дугайында айтырыгларны, партияның, бүгү совет улустуң он ийи дугаар баш чылдарда болгаш ийи муң чылдарга чедир перспективазын тодарадыр. Бо төөгүлүг үе-чадада совет улус мурнунда салдынган сорулгаларны күүседири-биле СЭКП-ниң XXVII съездизин телеттир үүкүүр дээш калбарып турар социалистиг чөрүшкө идеткейлиг киржип, он бирги беш чылдарның планын хүүсаа бөктинде доозар дээш шаптыктыг ажылдап тураръяр.

В. БИЧЕ-ООЛ,
доцент.

«Маңгыстаучактарны амдажытпас» деп үүлге хамаарыштыр

ХЕВИР-БҮДҮЖҮ-ДАА, ХЕВИ-ДАА БИР ХЕП

Оларны залга кирип эжелгеш, эң-не мурнуку олутче чалаан. Олар залда чыылганнардан арынналар чажыларын орайдашса-даа, чонче көрүндүр тургускан сандайга олурупкан. Чамдыктарының баштары халайжып, идиктеринең баштарынче корну бергилээн, а «дидимнерге» чыылганнарже хөглүг көөрүн кызыткан, ынчалза-даа ширинн шыырайлар, чемелээн көруштер оларны шиверегейлепкен.

Ниитилелге ажыктыг ажыл кылыр хөнүү чок, оон билдемыштаар дертен кижини Кызыл хоорайның «Найырал» кинотеатрынга чоннуң судунга эккелгени ол. Оларны айгыы-биле «впейлеп» ажылдаар черлерни тып берип, каш удаа сагындырып келген, участок төлээлери чаңгыс хоорай чурттугларының мурнунга тургускаңы ол. Маңгыстаучактарны ак сеткилдиг, күш-ажылга ынаан, боттарының мергежилинге бердинген хоорайжыларның судтаавы бо.

Дөртен кижи. Оларның барык шуптузун топтап ор мен. Хар-назыны ангы-ангы, мергежилги база бир демей эвес, Ынчалза-даа оларны — улуганыыга чокка, эр-хөөрээжени чокка — тудуштуруп, «тереледештирип» турар чаңгыс үүл бар. Ол дээрге — арагаже хандыкшыл. Оларның кайызы-даа дашка арагадан шагның кайы-даа үезинде чажам дивес. Дораан сегисип алыр, арны чырып келир. Арагага хандыкшылдан олар арын-нүүрүн өскүнупканнар, ажыл-ишкин кагганнар, ажыл-төлүнче, ог-бүдезинче сагыш салбастааннар.

Оларның аразында танылыры кижи чок болду, ынчалза-даа хевир-дүрзүзү, идик-хеви кымга-даа таныттынгыр апарган кижилер чорду. Арага садар магазиннер чаны «станнылдаанда», эртүкүн-дүшкен кижилерден көпеек айтырган, идик-хеви ырлыг, арны-бажы дүрзү чок, шыйбактарлыг, характарының адаа кек-көк кижилер ол чорбадыва. Ындыглар бистиң аравыска түүнүүн теваражыры чажып эвес болгай. Хоорайның чурттакчылары ажыл-агыйже далажып ыраар чорда, олар арага магазиннеринче соңнуг-мурнуг шуужуп бар чоруур. «Маңгыстаучак» амыдыралдыг» деп хавааңда бижип кагбаан дээрден башка, идик-хеви, ажыы-чаңы, хевир-бүдүжү чаңгыс хепке куткан чүве-биле дөмей бо кижилерни амдажытпас дээш шыңгыы хемчег ап эгелээнинiң бир бадыткалы ынчан «Найыралга» болганы ол.

Кымнарыл ол?

Оларның-биле таныжар бергеш, маңгыстаучактарның чамдыктары чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңында чурттап, бистиң ниитилелибистиң чаагай кежиин бис-биле дең-гелеп турар. Оң кадайын арагадан күш-биле эмнээр профилактореийже чоруткан. А Константиновтуң боду бо чылын школага өөренир оглунга чылдагаанал алгаш, артып калган. Иштики херектер органнары оон эде кижизиттинил, оглунга дузалаарынга идегээш, арттырып каан. А Константинов доктаамал арагалап, ажылдаавайн келгениниң түңнелинде оглунуң кадыы баксыраан, ону чеди хар четкен дээр арга чок, бичии совектуг, варыгзыг апарган. Ол чорук аданы дүвүредир туржук, харын-даа өөрткен. Ийе, сөстүң дорт утказы-биле өөрткен. Чүге дээрге, Константинов ындыг оглун кудумчуже, магазиннер чанынче чорудуп, ону көөргээн кижилерден көпеек диледип алгаш, арага садып ижип турар. Интернатче ол оолду чорудар дээрге, ада шуут ынатпас. «Орулгалыг» төлүн чорудар күзел чогу ында. Аңаа эң шыңгыы хемчег хүлээдирин чыылганнар негээн.

Хөй-ниитининң ук суду үр эвес, ийи-ле шак болган. Ол үе дургузунда арагачылардың, маңгыстаучактарның буттарының адаанда чер, шынап-ла ыяш турган деп болур. Шак мындыг хемчеглерни доктаамал эрттирип, бок болуп чөрүүр кижилерни кезедир болза, дыка-ла дээштиг-дир деп бодал төрүттүнер болду. Мындыг ажылды чүгле Кызылга эвес, чурттакчылыг чер бүрүзүнге чорудар болза эки. Ынчан маңгыстаучактар амдажывастай бээр.

Д. ИРГИТ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ЧААРТЫЛГАНЫҢ АЖЫ

БРАТИСЛАВА. Чехословакияда эң улуг дээш бүдүрүлге чери — словак Комарно хоорайда судно тудар верфиниң чаартыкчылары бо чылдың эгезинден бээр барык 200 чаартыкчы саналдарны киирген. Олар оттулар үүлдүг болгаш энергияны, чиг этти болгаш материалдарны эки ажыглап, камнаарынче угланган. Ол саналдарны ажыглаанындан экономиктиг камналга 2 млн. крон-акша ажыг болур.

Чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның шимчээшкини ол будуүлге черинде массалыг байдалче кирген. Ында верфиниң бүгү ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары киржип турар. Ажылдың сөөлгү түңнелдеринге ниити сонуургал, доктаамал чогаадыкчы ажыл—күш-ажылдың ажыктыын, будуруккулуун болгаш шынарын бедидерингe кучулуг быра боол турар.

«ПИРИННИҢ» ЮБИЛЕЙИ

СОФИЯ. «Пирин» дээр будуүлге-садыг «аттыжыышкынының ажыл-ишчилери боттарының 20 чыл оюн күш-ажылчы дүң кадыкшыдылга черлеринде курорт сезону ажыттынган. Бо чылын 100 муң ажылчы чоннар боттарының шөлээнин республиканың санаторийлеринге болгаш дыштанылга бажыңнарынга эрттирер.

Ажылчы чоннарның дыштанылгазын организастаары — моов ажыл-ишчилерниң амыдыралының материалдыг болгаш культуралыг деңнелин улам бедидер талазы-биле партизның болгаш чазактың чорудуп турар калбак программазының чарылбас кезээ боол турар. Бо хүннерде аймак самында-ле «аттыжыышкыннар аразының дыштанылга бажыңнары тургустунгеп, дыка хөй күш-ажылчы коллективтер тус-тус кадыкшыдылга черлерлиг. Профсөвилелдериниң кайгамчыктыг каас-чараш черлерде тургустунган «Хүжирт», «Сонгино», «Тэрэлж» дээш ышкаш, өске-даа санаторийларга чылдың-на Болгариядан, Венгриядан, ГДР-ден, Польшадан болгаш өске-даа аксы-дүжма чурттардан келген аавчылар дыштанып турар.

ХҮНДҮЛҮГ АТ

БУДАПЕШТ. ВСАП-тың XIII съездизинге болгаш Фашизм-дең Венгриямы хостаанының 40 чылынга турескаактан чорыш үезинде чедип алган бедик будуүлге көргүзүлгелерн дээш Ярославльның хөмүр-даш-биле холбашкан соруулгалар дугайында СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин чугаалажып көрген. Пленумуның хүлээп алган доктаавында съезд партияның Программазының чаа эдилгезин, СЭКП-ниң Уставынга чаа өскерилгелер дугайында айтырыгларны, партияның, бүгү совет улустуң он ийи дугаар баш чылдарда болгаш ийи муң чылдарга чедир перспективазын тодарадыр. Бо төөгүлүг үе-чадада совет улус мурнунда салдынган сорулгаларны күүседири-биле СЭКП-ниң XXVII съездизин телеттир үүкүүр дээш калбарып турар социалистиг чөрүшкө идеткейлиг киржип, он бирги беш чылдарның планын хүүсаа бөктинде доозар дээш шаптыктыг ажылдап тураръяр.

В. БИЧЕ-ООЛ,
доцент.

ШУУТ ХЕРЕКСЕВЭЭН ЧОРУК

КАБУЛ. (СЭТА). Демократтыг Афганистанның иштики херектеринге Вашингтонның холгаарлаашкының Баатар агентство шыңгыы шүгүмүлээн. Афган «контрреволюциянга дуза көргүзери-биле ам-даа 15 миллион долларны тыпсыр деп америк сенаттың шиитпири АКШ «үрүне терроризмни улам калбак хемчээлге практикалап турар дээрзинге бичиндаа чигзинниишкинни арттырбайн турар деп, баатар бижээн. Республиканың хамаарышпас бот-эргезин ажыы-биле үрээриниң оруунга туруп алгаш, Рейганның администрациязы делегейниң туруп турар норма-чижектерин болгаш принциптерин, тайбынче болгаш айыыл чок чоруунче улустарның чүткүлүн шуут-ле херексевейн турарын көргүскен. Ак бажың революстуг Афганистанга удур империализмниң болгаш реакцияның чарлаттынмаан дайынының кол организазакчызы-дыр деп, баатар онзалап демдеглээн.

Бөгүн Герман Демократтыг Республиканың дээрге, сайзырагай экономиказыг, дең-дескии хөгжүп турар социалистиг күрүне боол турар. Ол Совет Эвилелиң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттары-биле аксы-дүжма ёзүзүнүң найыралдыг харылзаалары-биле холбашкан.

ЧУРУКТА: Берлин университединиң студентизи Йорг Крюгер ГДР-ниң Эртемнер академиязының чартык проводниктер физиказының институдунда. Ол институттуң доосказы, анда ажылдаар деп турар.

АДН-СЭТА-ның фотозу.

ЧАРАШ КУШ

Куба болгаш делегейниң өске-даа чурт бүрүзү национал онзагай үүлдерлиг болгаш оларга чоргаарланыр. Хосталганың ортулуунда онзагай чараш, чаптанчыг национал куш бар. Оон чалгыннары кедергей чараш ак-көк болгаш кызыл өңнүг. Ол куш Кубаның бүгү можуларында бар. Пальма ыяштың бүрүзүнүң кырынга ол олуруп алгаш, «Токо-ро-то, то-ко-ро-то...» деп ырлаар. Ынчангаш ону Тоторото деп адаан. Чараш куштуң өлүрериң хоойлу ёзугаар хорааң.

СОЛУН МЕДЭЭЛЕР

ЛОРКАНЫҢ МУЗЕЙИ

Фашизмге удур демиселге маадырлыы-биле өлген испан шүлүкчү Федерико Гарсиа Лорканың музейин Испаниянның Гранада хоорайында оон чурттап турган бажыңында тургузар деп турар. Федерико хөй шүлүктерни бижээн. Оон хуузунда библиотеказын музейге салыр кылдыр чогаалчының төрелдерн дамчыдып берген. Шүлүкчүнүң чээнин артист Лаура Гарсиа Испаниянның культуразының өскедаа ажылдакчылары-биле кады улуг концертти белеткел турар. Концерттерден кирген акша-хөрөңгини музейниң фондузунче шилчидер.

ӨСКЕ КИЖИ ЧҮРЭЭ-БИЛЕ...

Великобританың чурттуг 45 харлыг Брайан Прайс хөй километр узун хемчээлдиг чедиг чарышка чедишкинниг киришкен. Прайстың маңнаан түңнели 5 шак 57 минута болган — шаңналдыг черлерниң бирээзин ол эдээн. Ында оонза чүл, ынчаш! Шынап-ла оонза чүве чок, ынчалзажок Брайан Прайстың чүрээ бодукуу эвес, а өске кижиниң: оон сагыт чүрээн эмчилер бир чыл бурунгаар ап каапкан болгаш оон орнунга 16 харлыг кижиниң чүрээн чыпшыр даарап каан. «Чадаг чарышка киришкеним мээң бодаанымдан аар болду. Ынчалзажок дараазында хүнде байдалым дыка эки, сагыш-сеткилим хөглүг болгаш» деп, Брайан Прайс медеглээн.

(СЭТА).

ҮҮРГЕНЕЛЕРНИ КАМГАЛААР

Республикада ийи муң ажыл улуг, биче хемнер бар. Оларның иштиң узуну чээрби сес муң алды чүс километр ажыра турар. 100 муң ажыг га шөлдүг алды муң чедир чүс ажыг хөлдер бар. Оларның 70 хуузу Тожуда туруп турар.

Тываның хемнер, хөлдери балык-биле байлак. Ынчалзада оларны өстүрүп көдүдетпес болза, курлаврлары эвээжеп турар. Хемнерниң зөй кезиниде сөөлгү чылдарда балык хоөртаан. Ынчангаш балыктар нургулайында хөлдерде турумчаан. Республиканың сугларында 32 хевирниң балыктары бар.

Улуг-Хем унунда байдал дүвүрөөнниг болуп артып турар. Балыкты кайы хамаан чокка өлүрерин сөскедыр хемчеглер алыры негеттинип турар. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1980 чылдың апрельде түлээп алган № 179 доктаалында бо беш чылда Улуг-Хем бассейнинге балык тывызын чорударын зораан. Каа-Хем, Бии-Хем, Хамсара хемнерде балык элээн өзүп турар. Ынчангаш уе хемнерге балык курлавырларын өстүрери көрдүнген. Оон балыктаары база чыл дургузунда хоруглуг.

Республикада 45 муң ажыг балыктарынга сонуургладыглар бар. Оларның саны чылдан чылче өзүп орар. А хөлдерде байдал балыктың дүрген өзүп көвүдээринге таарымчалыг эвес болуп а-тпышаан. Бо бүгүнү барымдаалап көргеш, үстүнде доктаалда чурттакчы суурлардан 10 километр ыракта турар зонадан балыктаарын айтып турар. Балыктаашкын дүрүмнериниң 18 дугаар чүүлүнде балыкты сонныг өлүрерин чөпшээрөп кааш. Ында ынчылар болгаш балыкчылар нинтилелиниң кежигүнеринге чингеледер база көрдүнген.

Балыд санының чөпшээрөп кадам хемчээлдерэ мындыг. Мыйытты нинтилел кежигүннерим ийинн, анаа балыкчылар бирээни, а чөпшээрелдиг хөлбектерге спортчу балыктаашкынны организастаанда үштү тудар. Кадыргыны кежигүнер ескелерден онну хойнуу азы он бешти, организастыг балыктаашкын үезинде чээрби чедир тударын көрдүнген. Сигти анаа баяыкчылар бешти, кежигүнер оон ийи катап хойну, чөпшээрелдиг хөлбектерге он бешти тудуп болуур.

Ак балыкты нинтилелдиң организастаанын балыктаашкын үезинде чүс чедир, кежигүнер оон чартыы ирезин, балыктаарынга инектер чээрбинни чөпшээрөп турар. А шорганны балыктаарын колдуу зорун тура). Кежигүн кижи болгаш хөлбектен өлүрерин үш, анаа балыктаарын бир сан-биле кызыгаарлап каан. Чөпшээрелдиг хөлбектен пелядьты он бешти, лещти онну, азыты чээрбинн, кежигүннерге он балыктарны он ийи, он, он беш кылдыр доктаатхан. Анаа кижилерге бо хемчээл зээзш. Оны бешке чедир кызырган.

Сугга кайы хире ур уе эртингенин хамаан чокка балыктаашкын үезинде плотвалы болгаш ала-буганы 10 километрдэн хөй зээсти тудар. А байлаңны, өрштү, мезиядн тударын хемчээл чок. Белди чүгле балык камгалалының органнарының лицензиязы-биле балыктаар. Саян-Шушенск суг хөлбөзинің кедүрүп келгени-биле, Улуг-Хемде ийи-чаңгыс кестүгүлеп келген осетр биле стерлядьты тударын хоруглуг. Хемчээлден ажыр түттүнган балыкты сугже деңир салыр иймкле, азы хөвырар.

Кышкы болгаш чайгы үелерде нинтилел кежигүннерине ондан хөй зээс бештыт беш сыырткыыш-биле балыктаарын чөпшээрөп каан. Спиннинг-биле, блесналар болгаш жерянцалар-биле ийинн, октаар сыырткыыш-биле онну тудар. Ийи сыырткыыштыг торпедо болгаш корабльчыгаш-биле балыктап болуур. Анаа балыкчылар чүгле ийи бештыг сыырткыыш-биле балыктаар.

Үнелиг балыктарны камгалап алыр соруглга-биле үстүнде кызыгаарлаашкынны чурумчуткан. Чүге дизе балык оожум өзер. Кадыргының үүргенелээр үези үш-дөрт хар чедип турда келир. Ынчангаш балыкты хемчээлдиг тудуп, ону өстүрер талазы-биле хемчегларни ап турар.

Балык курлавырларының камгалалын күштелдирери бо хүннерде негеттинип турар. Балык камгалалының органнары 1984 чылда балыктаарының дүрүмүн хажыткан 393 хамаатыларны илереткен. Браконьерлер чөпшээрөл чок хөлбектерден кордүнген хемчээлинден хөй балыкты ажыглаваас ужурлуг херекселдерни биле тудуп турганын тодаратхан бис. Ынчангаш бо ажылга хөй-нинтининиң кичээнгейн негеттинил турар.

Эрткен чылын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң балык үүргенелээр уе май 1-ден июнь 10-га чедир Улуг-Хемге «Заря» теплоходтуң чоруурун хоруур дугайында доктаалды түлээп алган. Ындыг болзажок, суг оруу-биле аргыжылга үзүктелбээн. Оон түнелинде үүргенелерни болгаш балык чемижин теплоход чалгыы эрижче үндүр челбипкен.

Суггарылга бугаларын дамчыштыр муң-муң байлаңнар шөлдерже суг-биле кады ажкаш база хорап турар болгай. Ажыл-агыйлар орта балык камгалалының шүүрүн салбайн турар. Нинтизи-биле республикада суггарылга бугаларының 60—70 хуузу тускай шүүр чок ажылдап турар. Балык камгалалының ажылдакчылары чамдык таварылгаларда штрафтарны онаап турар.

Бир эвес бойдусту кумагалап чокка ажылаар болзувусса, оон курлавырлары төнчү чок эвес. Төтөглелекчилер-биле демиселди күштелдирер ужурлуг бис. Балык курлавырларының камгалаарынга черчер Советтерниң күүскомнарының киржилгезин чедип алыры күзенчиг. Үүгле нөйнинтининиң калбак киржилгезибиле бо ажылды чогуур деңнелге тургузуп болур.

С. УЛАТОВ.
Тываның балык камгалалының республика инспекциязының иштнологу.

Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының хүнүнге

Кызылдың № 3 ортумак школазының пионер дружиназы хамааты дайынының, Испанияга улусчу революционаның, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржинчизи Мария Александровна Фортустуң адын эдилээр эрге дээш туржуп турарлар. Ынчангаш дружина хөй ажыктыг болгаш солуң ажылдарны чорудуп турар. Эки өөредилгелиг, хөй-иштининиң ажылынга идепкейлиг, сагыга-чурумнуг отрядтар дружинада хөй. 7 «б» класстың Павлик Морозов аттыг отряды маңгайдыгларының бирээзи.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: Павлик Морозов аттыг отрядтың пионерлери. О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

Чээрби чыл ажыр арга даамылы болуп ажылдап турар Д. Д. Дондуктуң Эрзинде таныс-вас кижи чок. Хайгаарап турар черлерн — Улуг-Джыкты, Тарлашкынны ол үргүлчү эргий кезип, арга-арыг камгалалын күштелдирип турар. Бо черлерге сөөлгү беш чылдарда ерт аймылы болбаан. Чыскыргана камгалаяынче ол оза кичээнгейни салып турар.

Д. Д. Дондук хөй-иштин ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Ол — улус депутаттарының Эрзин кодээ Советиниң депутады.

ЧУРУКТА: Тес-Хемниң мөш шкыл-агыйының Эрзинде салбырының арга даамылы Д. Д. Дондук.

Сөзү болгаш фотозу Т. КУНГААНЫҢ.

ооо

ЧАСКЫ АҢНААШКЫННЫҢ ХОРАЗЫ

Час—чылдың кайгамчык үези. Чазын бойдус кышкы үйгузундан оттуп келир. Хүн дургу үзеп, карандылар чоорту улгадып, частың медээчизи —хамнаарак куш хову-шөлге тааланчыг кылдыр ырлай бээрге, кижи база сергеп, чалыыткай бергензин алаар.

Бо магалыг үеде изиг чурттардан өдүрек, кес чижектиг куштар ужуп келгеш, хөлдер, хемнерге хонуп эгелээр. Аңмеңниң куштуң янзы-бүрү аалгалыг үннери арга-зээм, тову, дагга, хемнер унунга, хөлдер эриинге чаңгыланып, ческа аян тудар.

Кадыр тейгелдерден эгезинеп, хая-дашты чара-чире кашпалдандыр чүткүп бөткеш, Бии-Хемче ағып киргеи. Өөн хемниң ол-бо талаларында чаттыгган шынааларда аң-мең, куш эдерин. Суг куштары Кастыг-Хөл, Кажк-Хөл, Совыдалдыг-Хөл дээн чижектиг хөлдер, хөлбектерге турумчуп чайлаар. Час аң-меңниң, куштуң өзүп, төрүүр үези. Бо үеде оларның турумчуп чурттаан черлеринге дөвш-шимээзин үндүрүп, хоюспас деп чүвени кижи бүрүзү билир ужурлуг.

Өөн шынаазының Кастыг-Хөл, Алдын-Хааржан, Чыдыг-Алаак дээн чижектиг черлеринге бүүр-булан, эйик-хүйбүс турумчуп, ажыл-төлүн аңда өстүрер турган. Эрткен чылын аңнаыр сезону ажыттынган соонда, хамыы аң-мең, куштуң үстүнде адаанын турумчаан черлеринден ынчыларның аң-боозунуң дөвш-шимээзин тургузу сывырып, өскээр дезеринче албадапкан.

Кастыг-Хөл — шаг-шаанган тура өдүрек, кастың ораны. Эрткен чазын бо черге изиг чурттардан ужуп келген өөрөөр өдүректер, кастар, турумчуп чурттан чоруан белүүче, чалгынналын таваар чаде сеяып, хонары-биле чавызап бадып эгелээннер.

Ынчалза-дээ оларның сагыжы-биле болбаан. Куштарны ол-бо чүктен дөгүлеан бөө дээжы, кээргел чок октар үткүп, дедир өрү чөдүрүлгеш, тайга-сыннар ажылдыр, өске өзүп-төрүүр шөлээн чер дилеп ужарыкче албадапкан. Ам бо чазын ол куштар дедир ээп келир бе, а бир эвес ээп келзе, кижилер канчаар үткүп алырыл?

Төрээн бойдузувустуң үнелиг диригг 'байлаа — аң-меңни, куштуң камгалаары шуптувустуң, ыяңгыя аңчыларның дөрт хамаарылгалыг зерээ болуур. Часкы аңнаашкынның хоразы аң-меңни, куштуң чурттаан чанчыккан, чылдың-на өзүп төрүүр черлериндеи' ойладып, оларның өзүлдезинге кончуг багай салдар чедирип турерында. Ынчангаш часкы аңнаашкынны бодамчалыг чорудуп, чамдык черлерге шүүт хоруур болза жи деп санаадыг мен.

Б. МАНЧИК-ООЛ.

ПИОНЕРЖИ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИВИС

Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының төрүттүнген үнүн Кызылдың № 15 ортумак школазының Виталий Бонивур аттыг пионер дружиназы эки ажыл-херектер-биле үткүп турар. 1984-1985 өөредилгө чылында бистиң дружина аныяк ленинчилерниң «Салют, Победа!» Бүгү-эвилел марышы-биле ажылдарны чорудуп келген. Ук маршты улуг Тиилелгениң 40 чылынга болгаш Аныяктарның болгаш студентилерниң XII делегей фестивалынга түрескээткен. В. Бонивурга түрескээткен дружинаның пионерлериниң чыжынга дружина болгаш отрядтар тускай хүлээлгелерни алган болгаш оны багай эвес күүседип келген.

Февраль айда дружинага «Бодун сылдызынны кывыс» деп операция чарлаттынган. Анаа база-ла бүгү отрядтар «депкейлии-биле киришкен. Пионерлер Совет Армиязын болгаш Шериг-далай Флодунуң хүнүн товарыштыр дайынның болгаш күш-ажылдың хөөчүнчаларынга байыр чедирип, фронтучуларның чурттап турар бажыңнарынга кызыл сылдысчыгаштарны өскен. Ада-чурттуң Улуг дайынының 87 хөөчүнчарын дружинаның пионерлери үчётта алган болгаш олар-биле харылзажып, боттарының дузазын көргүзүп турарлар. Дружина дайынның болгаш күш-ажылдың хөөчүнчары-биле ужуражылгаларны удаа-дараа организастап келген. Дайын үезинниң аар-берге үезинде фронтуга болгаш тыла турганнарның маадырлыг ажыл-херээн уруглар улуг сонуургал-биле дыңнап, фронтучулардан хөй-хөй айтыырларны салып, хөйнү билип ап турарлар. Фронтучулар Ж. И. Сычев, Г. Т. Огнева, А. А. Карпова олар-биле ужуражылгалар бистиң пионерлерге уттундурбас боон арткан, чүге дизе оларга уруглар эки өөредилгелиг, сагыга-чурумнуг болуп, маадырларның хөрээн төлептии-биле уламчылаар сөзүн бергеннер. Оон өөрүдө дружинаның пионерлери хөөчүнчарның сактыышкыннарын бижип ап, школада дайынчы алдар залынга хөй материалдарны чыып алганнар.

7-ги класстарның ооларының «Бурунгаар, ооларл» деп конкурсту эрттиргени солун. Ук конкурска кейнр үенин дайынчыларының эрес, кашпагайын база тывынгыр, чогаадыкчы чорудун хынап турганы ол. Чидиг демиселдиң түнелинде 7 «а» класстың пионерлери тинилекчи болганнар. Ындыг хевирлиг болгаш еске-дээ темаларга конкурстар, маргылдаалар, олимпиадалар дружинага доктаамал эртип келген. Бистиң дружинаның пионерлери Аныяктарның болгаш студентилериниң XII делегей фестивалының фондузунче 300 рубльдя шилчиткеннер. Ол акшаны уруглар макулатура чыггаш ажылдап алганнар. Ол ишкаш пионер бүрүзү фестиваль киржинчизинге чагааны бижээн.

Школада «Ровесник» вожатыйлар отряды дружинаның кылып чорудуп турар ажылдарынга улуг үлүг-хүүзүн киирип келген. Вожатыйлар бүгүне ажыл-херектериниң эгелекчилерн, идепкейлиг киржинчиерн. Оларның аразында Вена Спирин, Виталий Шилов Бүгү-эвилелдиң «Орленок» пионер лагеринче баар путёкалар-биле шаңнатхан.

Чайгы дыштанылгазында пионерлер (7-ги класстар) «Кара-Хавак» совхозтуң ногаа шөлүнге ажылдаарлар. А чамдыктары школаның септелгезинге киржир. Школаның дүржүлгө участогунга база хөй уруглар ажылдаар.

Н. ГЕРМАНОВА.
улуг пионер вожатыйы.

ТЫВА ТЕАТР ДАГ-АЛТАЙДА

ГОРНО-АЛТАЙСК. (Телефонбиле). Май 17-де республиканың хөгжүм-шин театрының чайгы гастролю Даг-Алтай областтың национал шин театрының сценазынга ажыттынган. Ажыдымышкынның байырлыг үүралын улус депутаттарының Даг-Алтай облкүүскомунун даргазының оралакчызы К. Санитова ажыттыкан. Кожаларның культура карылзааларының болгаш Азиянның төөүнден келген театрның чогаадыкчы ажыл-чорудулгаларының дугайында Тыва АССР-ниң культура министрининг оралакчызы Л. Борисова чугаалаан.

Совет Тываның театр үран чүүлүнүң төлээлеринге СЭКП обкомунуң секретары Б. К. Алушкин мзин байыр чедиргеп. Ол мышкаш ак-көк даглардың чүрту областтың кайы-сылаанының ажыл-ишчилеринин өөмүзээнээдеп байыр чедиришкининиң сөзүн СЭКП Горно-Алтайск хооркомунуң секретары Р. Самунова илергейээн.

Артыстерге дириг чечектерни байырлыг бандалга тывыскан. Чыыыг түлээп алышкынын дээш, өөрүп четтиргенни илереткишаан, хөгжүм-шин театрының директору Х. Ширинн-оол сценаның үзлерингө турасканал белекти тудускан. Гастроль В. Кок-ооддуң «Хаймаан бот» деп сурагыыг шинээ-биле ажыттынган.

Оң-ла хүн театрның орус бөлүүнүң артистери район төвү Майма суурга О. Пересалинниң «Хайныышкынныг шугум» деп шинээни көргүскен.

Тыва театр үран чүүлүнүң төлээлери Горно-Алтайскының сценазынга сес шинээ болгаш делегем программалыг театрыктакан концерти көргүзер. болгаш областың районнарынче гастролоп уламчылаар.

В. СЕРЕН-ООЛ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 20-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Уе». 8.40 — Эртемги гимнастика. 8.55 — Футбол допчулалы. 9.25 — «Тоолдуң өөлчыларынга». 11.10 — «Билдингир-даа болза, бүзүреннигг эвес». 12.10—12.15 — Телемедээлер. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Чөө дөө. фильм. 15.05 — Авам школазы. 15.35 — Чөө док. фильм. 16.10 — Б. Бартөк — Рапсодия. 16.30 — «Горнистер, харылаңар!». 17.00 — А. Шолохов. Амыдыралы болгаш чогаадылары. 18.00 — Ажыл-херектер болгаш инжинер. 18.30 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейдэ. 19.00 — Н. Римский-Корсаков. «Садко» 21.00 — «Уе». 21.35 — «Садко» операның уламчызы. 22.45 — Бөгүн делегейдэ. 23.05—23.35 — Футбол допчулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртемги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 8-ки класс. 9.05 — Эртем болгаш амыдырал. 10.05 — География. 10.35; 11.40 — Музыка. 6-гы класс. 11.05 — Орус чугаа. 12.10 — Бойдус дүгайы. 2-ги класс. 12.30 — Г. Бакланов. Чогаалдарындан. 13.15 — Физика. 13.45 — А. С. Пушкин — «Евгений Онегина». 14.45 — «Кампучияның делгемнериң». Киноочерк. 15.15—15.20 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга «Фильм. 18.35 — «Реформаның оруктарында». 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удухар, чөштерл». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Уе». 21.35 — «Расследование». Уран-чечен фильм. 22.45—23.10 — «Москваның улуг шөлнаты» дээш бооданга маргылдаазы.

ЧАРЛАЛ

Тываның А. С. Пушкин аттыг республика библиотеказынга ажылдаар редактор, библиотекарьлар болгаш ажылагый эргелекчизи негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 27 бажың, телефон № 2-32-76.

Тыва АССР-ниң Чырыдыыышкын министерствозунга бедии мергежилдиг машинаачы негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, № 38 бажың. Чырыдыышкын минис. терствозу, кадрлар килдизи, кабинет 214, телефон № 2-33-92.

ДООЗУКЧУЛАР УЖУРАЖЫШКЫНЫҢЧЕ ЧАЛАЛГА

Иркутскиниң кодээ ажылагый институту бодунуң 1955 чылда доозукчуларының ужуражышкынын организастап турар. Анаа киржирин күзээн кижилер 1985 чылдың май 25-ке чедир дараазында адресче дыңнадыр: Иркутск-38, кодээ ажыл-агый институту. Ужуражышкынга келген кижилерге ректорнуң түлээп алыр ораазынче дөгүлээр.

ОРГКОМИТЕТ.

КЫЗЫЛДЫҢ АЪШ-ЧЕМ САДЫ

Кассирлер курузунга өөренирим күзээр кижилерни чыырын чарлап турар. Өөредилгенин түүс -зы 3 ай. өөредилге үезинде айда 50 рубль хөмчээлдиг стипендия бээр, ажыл стажы хөвээр ортар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузунуң № 29 бажың, кабинет № 7, телефон № 2-54-36.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хөттың дүргени секунданда 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8 градус чылыыр, чамдык черлерге 1—6 градус соор. Хүндүс 21—26, чамдык черлерге 13—18 градус чылыг болуур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 5—7, хүндүс 23—25 градус чылыг болуур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАЙ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Вуя» 9.30, «В джазе только девушки» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Юрка — сын командира» 9.00, 12.30, «Девочка из города» 10.50, 14.20, «Экипаж» 16.00, «Слуги дьявола на чертовой мельнице» 18.50, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Мики» 10.00, «Призмать вниманыма» 11.20, 15.00, 18.40, 20.30, «Не покидай меня, Амира» 13.10, 16.50 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр»: «Властелин времени» 12.00, «Фантоцци против всех» 13.30, 15.20, 17.10 шактарда.

ХАЛДААШКЫН

Аңчы кижиниң күзү оон чүүктел чоруур чөлээзиндэн база хамаарыыр. Боду аныяк, мөге-шыырак Куулар дээр ынчы эр чурттап чораан. Ол шагның денгелм-биле оон чөлээ база пат турган: сыгыр октуг шектыр боо. Оон ындында-ла хензинг огунуң бир чартыы арбай. Оны шымчым дарыг-биле октаар. Мындыг боо-биле чүгле диңнээрге тора чедирип болур. Улуг өңнерже оны үгледип-дээ хөрээ чок.

Бир күзүн Кара-Маарыг тайгазынга ол диңнеп чораан. Ол түн чаш хар чаап турган. Чодур пештерним дөс талазы будун чок чамагаш болганы-биле дыка ырак күдүрээлерде сагдаңнадыр чемнеп, чаржыг турган сырбыктарны аңчы ыраатан-ла көрүп ол чораан. Чаш харда өрү-күду маңнашкан бөрүлөр истери-ле эңдерик. Сыгыр дөм бажында тургеш, телыйтыр кылаштап кааптаан аңчы дыштенип алыр дээш, күү чудун кырынга сандайландыр олуруп алган.

Аңчы канчангаш-ла бир көрө чааптарга, алдыы талазыбыла кезыра дег «өң бөрү бо кылаштап эртип өттүкен. Бөрүну чоргудуп, хойгузар бодаваа ол бичии сыгыра каапкан. Бөрү тура дүшкеш, долгандыр харангылаан. Аңчы оон ооай дап кылдыр сыгырган. Бөрүнүң төлүгүр калдар аны олче көрүп келген.

Өршээ дадай! Ойт! дээр чай чок ара-зында бөрү бо-ла куштадып келген. Аңчы чогуур үезинде былдап четтирликкен. Бөгөй шактыр боозунум чамыын андарар чай-дээ чок. Бөрүнүң азыг-дижи шаарган улуг ажы баз» катап бо-ла төмө келген. Аңчы бадай боозу-биле бөрүнүң ажусын бодундан өскээр үргүдө аарак бир хөкпөн. Ынчалзада-дээ Куулардың боозунуң ыяжы үгдүп чаштай берген. Кагыышкынның күштүү ол хире болган. Чаваң бооп, боонуң денгелм-биле бир хөлде келген. Кагыышкын күштүг-дээ болган болза, бөрү серт-дээ дивээн. Харын улам ааратанзый берген шурап эгелээн.

Куулар боозунуң демиришбиле ааратанның шаарарган азыг-диштерлиг коргунчуг ажусын чүгле бодундан өскээр үргүдеринге-ле ий боол турган. Өгүнче кинр идиптер дээрге, боо демиринең бажындан ол черле ызырбас, а демирни ыяап-ла доора ызыргаш, ону бар-ла кужуубиле бодунче шеле сокпушаан, кижиниң карак кызыл улам чоокшуладыр болган.

Бөрү-биле демисел биче дүштен эгелээш орай-кежээге чедир бичии-дээ үзүктеяишкин чок үргүлчүлеп келген. Агып баткан хавак дери аңчының караан дүй ап турган. Кастыктарда дери оруктулаштыр карартыр шейлүп баткылаан. Ол хире үр демисежип келген кужур Куулар шаг-шимээ төнүп, бөрүге кашдаа катап алыптар часкан. Бөрү чолдак боо демирин дооралаидыр ызырып айгаш, ону бодунче шеле сокпушаан, аңчының холдарын аптар чазып тургулаам. Шак ынчаар сегиржип турда, бөрүнүң ажусы холга мырыңай чоокшулап кээрге. Куулар бөрүнүң куланнаан солагай холу-биле сегирип алган.

Ол мырыңай болбаан чүве бооп-тур. Бөрүнүң бажының кежи шуут боош чүве-биле дөмей болган. Кештө бодундан ыңай чеже-дээ идерге хөй болган. Бөрү ол боош кежиндэн караан сыгдыйтыр үште чүткүп келгеш, эрнин багай төрөөттээнинин чеңнерин чулбарлап каапкан. Бөрүнүң дижинин төнзигне деттен шыйыктарындан-на холдун кырызы аажок ыяып, карагкөк апарган. Ынчап турда, хем өрү ырактан күскүн үнү база дыңналган. Бөрү ам хырым бичии сөөскй хонгаш, шиш кулактарын олуй-солуй черже углагылаш, дыңнаалагылаан. Күскүн өткөни база катап дыңналган. Бөрү чичии үзүлген аңчыже тыртыла-тыртыла оон чоруур төңну чок-даа болза, күскүн өткөн черже ийи-бирээлеп, ырбаалап чорупкан. Араатанның туругг, дүңдерни калдар аңчы аңчыже каш-даа хая көрүнген. Сегин кагган чүве ышкаш, ырбаалап кылаштап чорупкан.

Кызыл тын кончуг. Аңчы бүгү күүнүн мөөнгээш, банка аттыргап ак дег одаанче шошкуп-ла каан. Куулар одаанга үзе-тура келгеш, меш барып ушкаш, ыглай кааткаш, чадыр иштинче үнгеп кире берген. Өөрү анаа чем-даа чиртирге хоржок, чүгле соок суг-ла пактаар болган.

Аңчы ол дуне «бөрү келди» деп алгырып каап, улаараап, сирицейнип тура хонган. Аңчы Куулар болган болуушкунну өөрүнге чугаалап бээрге-даа, олары огулуг түңнел-дээ үндүрүп шыдаваннар.

— Аң-меңге куш четпес өнергап, кырып чөнээн бөрү иргн бе, азы албыстап-калнаараксап чоруур амыстан чүвези ирги бе?— дишкеннер. —Өршээ хайыракан! Аң-ааратаннар чер кулактыг чүве дээн. Ынаар-ла ак оруун оруктап чоргуннар!

М. ЭРГЕП.

ШЫН Редакциянық адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харылсалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропагаида болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45. Солуп келбейн барганза 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуп неделяда 6 катап үнер.

Чеглг. № 3029.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00566.

Государственная центральная тувинская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттөрниң пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 114 (12804) | 1985 чылдың май 18, суббота | 1925 чылда тудезилеттингеи. | Өртээ 3 көпеек.

ЭРТЕМНИ БҮДҮРҮЛГЕ-БИЛЕ ХОЛБААРЫ—ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

М. С. Горбачевтуң Ленинградка чоруп турганы

ЛЕННИНГРАД, 17 май (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев Невада хоорайның бүдүрүлгелериниң, организацияларының ажыл-амыдыралы-биле танышкарын бөгүн уламчылаан. Дүшү мурнунда электронныг прибор түдүшкүнүнүң «Светлана» бүдүрүлгезинге чоруп, ук коллектив чүртка бүдүрүлге каттыжышкынының байдалдарынга эң баштай ажылдап эгелээн черлериниң бирээзи болур. Чүрттүң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезинге, эргелеп башкарылганы болгаш планнаашкынны эдертургузарынга, организастыг чорукту бедидеринге болгаш сагыпка-чүрүм-ну бызыглаарынга, ажылдың стилин үндезини-биле эки-жидеринге салыышкының үлгэттырар деп боттарының чүткүлдүүн болгаш белеңнин каттыжышкынга болган ужуражышкынга ленинградчылар илергейлээннер.

Эртемни бүдүрүлге практиказы-биле каттыштырарының чогумчалыг аргазы ында тывылган. Оон ачызында продукция бүдүрүүшкүнү чээрбиче дургузунда 16 катап өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчияүү 11-дэн ажыг катап бедээн, а ажылдап турарларның саны чүге 38 хуу немешкен. Каттыжышкынның чиңгине директору, Социалистиг Кушажылдың Маадыры О. В. Филатов, партком секретары И. И. Симаков, специалистер болгаш ажылчыннар бедик коргузуглерни коллектив экономиктиг болгаш комплекстиг социал хөгжүдениң планнарын боттандырып тура чедип алган дээрзин тодаргай чижектерге коргускеннер. Бүдүрүлгени специализастаавының, оон структуразын болгаш эргелеп башкарылгазын сайзырагайжыдарының, светланачыларның ажылдаарынга чүрттаарынга болгаш дыштанырынга таварымчалыг байдалдарны тургузарының эргежоон чугула хемчегли ында алдынган.

Михаил Сергеевич ында тургустунган микропроцессор техниказын ажылдап кылып база бүдүрүп турар эртем-бүдүрүлге комплекстери-биле таныжкан, ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле чугаалажкан, нимитиң билигини, мергежилери бедидеринге, кадышшылды болгаш эки дыштанылганы бызыглаарынга байдалдарны бүдүрүлгеде канчаар тургусканын сонуургаан. Эртем-техниктиг депшилге бистиң ажыл-агый механизмизисти, эргелеп башкарылганың бүгү системазын улам шөйлү сайзыраңгайжыдарын негеп турар дээрзи беседа үезинде демдеглеттингеи.

Чүрттүң эң улуг дээди өредилге черлериниң бирээзи — М. И. Калинин аттыг политехниктиг институттуң аудиторияларынга, лабораторияларынга болгаш конференция-залдарынга сагыш-сеткилдиң хынызындан болгаш тодаргай чугаа болган.

М. С. Горбачев студентилерге болгаш башкыларга партияның экономиктиг болгаш социал политиказының кол угланышкыннарының дугайында, СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң айтышкыннарын улам кайбартып чорудары-биле СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шийтпирлериниң дугайында чугаалаан. Келир үениң специалистери — механика — машина — тудуушкун факультединиң улуг курстарының студентилери биле беседалажып тура ол өредилге чорудулгазын канчаар организастаамын, оларның политиктиг белеткелиин, күш-культура болгаш спорт кичээлдерин эрттирип турар байдалдарын, студент аныяктарның бүгү амыдыралын эдээн тодаргай сонуургаан.

Өредилге чорудулгазын институттуң коллективи эртем-техниктиг депшилгениң негелдеринге болгаш бүрүнгаар шимчээшкинниң дүргедедиринниң эргежоон чугулазынга дүүштүр чүткүлдүү-биле эде тургузуп турар. Он бирги бөш чылдарның дургузунда ында он чеди чаа мергежилге болгаш специализацияга белеткээр чер ажыттынганын, оон иштинде автоматтыг телевизилел системазы, робототехника, автоматчыттынган бүдүрүлгениң технологизазы дээш ышкаш өске-дээ системалар ажыттынган дээрзин дээди өредилге черинниң ректору Ю. С. Васильев дыннаткан.

Инженерниң күш-ажылының роли болгаш ат-алдарын кедүрер дугайында СЭКП Тэп Комитединиң чоокта чаа хуралээл алганы хемчегрин студентилер изин-биле деткип турар дээрзин беседаларга болгаш санаалдарга илергейлээн.

СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш дашткы политиказын институттуң студентилери бүрүнү-биле деткип турарын илергейлээн болгаш чүрттүң мурнунга Коммунистиг партияның салгалы кандыг-дээ даалгазын келир үениң специалистери күүседиринге белеп дээрзин бүзүретккеи.

Олар комсомол белүктериниң ажылының өнзы-бүрү темаларын, бүдүрүлгелериниң чагыларын ёзугаар чорудуп турары эртем шинчилелдериниң дугайында чугаалаажыр.

Дээди школаның амгы болгаш келир үезиниң дугайында институтка болгаш чугааның түңнелин үндүрүп туре, өзүп орар салгал удаазы эртемниг болгаш техниканың хөгжүдезинниң херээ социалистиг Тэрээн чүрттүнүң бүрүнгаар депшилгези дээш харыысалганы боттарынга алыр дээрзин СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары студентилерге чугаалаан.

Дүшү соонда «Большевичкар» даараныдга каттыжышкынынга СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары чораан. Каттыжышкын директору Н. В. Царькова, партком секретары А. Н. Кучумова, ол бүдүрүлгениң ишчилери садыг ажылчыларга хоорай хереглеттидиң бараннарын хөйүү бээр дээш канчаар ажылдап турарын чугааланнар. Коллектив чыл санында уруглар болгаш төрээжеңнер хевин даараарының ассортиментизинниң бөрык 80 хуузун соңуп турар. 1980 чылдаазынга дең-нээрге «Но индекстиг кылыглар бүдүрүүшкүнү барык ийи катап өскен. Күш-ажыл чарыгдалы мында адырның ортуман дең-нинден 40 хуу чаазы болуп турар. Чиик үлетпүр индустривазының планнаашкын системазын ескертириниң, оон үндезинниңге бүдүрүлгелериниң болгаш садыг организацияларының ёраазында мөөнеп садар ярмарказар керээзин адырының планнарга берип турар чигээтти болгаш күш-ажылчы бар чурлавырларны өөренип көөрүнүң эргежоон чугулазын каттыжышкынның удуртукчулары чугаалааннар. Кадрларны быжыглаар сорулга-биле РСФСР-ниң Чиик үлетпүр министерствозу техниктиг эде дериишкинче, бүдүрүлгелерни хөгжүп бүдүрүкчулуг дериг-херекселдер-биле хандырарынче ажылдаарынга болгаш чүрттээрынга таварымчалыг байдалдарны тургузарынче сагыш салыр үжүрлүг деп беседа үезинде демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң телелтиг үткүүр талазы-биле социалистиг чарышка улуг-улуг чедиишкиннерлиг болуур коллективке Михаил Сергеевич күүзээн.

М. С. Горбачев «Интенсификация-90» деп делгелгеге чораан, Ленинградтың экономиказын 1990 чылга чедир интенсификастаарының ажылдап кылдынган болгаш чедиишкинниг күүсеттинип турар дээрзин, ленинградчылар бүгү адырларын болгаш угланышкыннарын ында коргускен. Ында тодаратты-нган хемчегрин бүрүнү-биле боттандырарга эң чаа технологтуг чорудулгаларны, автоматчыдыгның болгаш механизацияның дериг-херексел-дерин, саналга техниказын кавба-биле ажыглаар автоматтыг чымчек системаларның болгаш дериглерниң депшилгелиг хевирлерин дүрген болгаш улуг хемчээлге шинчээдил алырын тандырар. Маңаа үндезилээш экономиктиг азуу-дениң түрүм темпизи чедип алдынган, хол-биле кылыр аар ажылдың дең-нели, оон иштинде хоорай ажыл-агыйында болгаш чонның хандырыга адырынга дыка кызыырган, бүдүрүлгениң чарыгдалы ээзээжээн, курлавырларның бүгү хевирлери дыка хөй каматтынган.

Партияның Ленинград организациязының болгаш ажылчы чоннарының эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылын СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары деткээн.

Бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга М. С. Горбачев-биле кады СЭКП Ленинград обкомунуң Бирги секретары Л. Н. Зайков хоорайның болгаш областың өске-дээ удуртукчулары чорааннар.

Ленинниң хоорайын Адертүүн Улуг дайынының чыдарында камгалап тургаш ергеи ленинградчыларның болгаш дайынчыларның Пискаревскиде мемориалдыг хевүнге СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев чораан болгаш оларны сактып өзүлээн. Ие-Төрээн чүрт монументиниң эдээнге чечек салган.

Тура халыышкын шөлүнде Маадыр-хоорай Ленинградтың обелискизинге база чечектер салган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу «Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур дем-исселди күштелдирер, араганы кижилерниң боттарга кынзыр чо-руктуң ногүй үзер талазы-биле хемчегрер дугайында Чарлыкты үүзээп алган.

Чарлыкта көрдүнген үүлдер болза:

I. ХӨЙ-НИИТИ ЧЕРЛЕРИНГЕ ЭЗИРТИР СУҢСУННАРНЫ ИШКЕНИ БОЛГАШ ХӨЙ-НИИТИ ЧЕРЛЕРИНГЕ ЭЗИРИК БАЙДАЛДЫГ КӨЗҮЛГЕНИ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

1. Улус депутаттарының түс чөр Совединиң күүсекчи комитединиң эзиртир суңсуннарны күдүп садарын чөпшээрээн садыг база иштинниң чемненилге будурулгелериниден ангыда күдүмчуларга, стадионнарга, скверлерге, паркталга, иштинниң транспортунуң бүгү хевирлеринге болгаш өске-дээ хөй-ниити черлерингө эзиртир суңсуннарны ишкени дээш азы хөй-ниити черлеринге кижиниң телептиг чоруун болгаш хөй-ниитинниң мөзү-шынарын доорамчылаан эзирик байдалдыг көзүлгени дээш сагындырар азы чээрбиден үжен рубль чедир хемчээлдиг штраф , хевирлиг административтиг хемчени онаар.

Административтиг хемчегрерни онаагамының соонда бир чыл иштинде база катап кылдынган ол-ла үрээшкин дээш үжеңден бөмеш рубль чедир хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчени онаар.

Хөй-ниити черлерингө эзиртир суңсуннарны ишкени, азы хөй-ниити черлерингө эзирик байдалдыг көзүлгени дээш чыладың иштинде ийи удаа административтиг хемчег алдырткан кижиниң бо чүүлдүң бирги кезээнде көрдүнген үрээшкинни дээш бөмеңден чус рубльге чедир штраф хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир азы ажыл төлевирин чээрби хүү чедир тыртпышаан, бирден ийи ай чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга чорудар, онза таварылгаларда, бир эвес чурум үрекчизиниң керээниң болгаш оок бодунуң байдалдарын өөренип көргеш, ындыг хемчегрерни алыры четпес кылдыр санаттынган болза, он беш хонук чедир хуусаада административтиг хорутдавашкын хевирлиг хемчег онаар.

2. Бо Чарлыктың 1 чүүлүнде көрдүнген административтиг чурум үрээшкининиң дугайында протоколду будурулгелерни, албан черлерин, организацияларны камгалаарын харыысалап турар административтиг ажылдакчылар, иштинниң төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

Бо Чарлыктың 3-гү болгаш 4-ку чүүлдеринде көрдүнген чурум үрээшкинниң дугайында протоколду будурулгелерни, албан черлерин, организацияларны камгалаарын харыысалап турар административтиг ажылдакчылар, иштинниң төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

Бо Чарлыктың 3-гү болгаш 4-ку чүүлдеринде көрдүнген административтиг чурум үрээшкинниң дугайында төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

II. БУДУРУЛГЕ ЧЕРИНГЕ ЭЗИРТИР СУҢСУННАРНЫ ИШКЕНИ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

3. Будурулге черинге (ажылдаар черлерге, будурулгенең өрээлдеринге азы девискээринге, албан черлеринге, организацияларга) эзиртир суңсуннарны ишкени азы ажыл үезинде элээр эвес бөйдәндыг турганы дээш үжеңден бөмеш рубль чедир штраф хевирлиг административтиг хемчег онаар.

4. Боттарынга чегырткан ажылдакчылары-биле эзиртир суңсуннарны будурулге черинге ижеринге киришкен азы эзээр эвес байдалдыг турган кижилерни ажылдан чайладыр хемчегрерни албаан, азы оларга чегырткан ажылдакчыларның эзиртир суңсуннарны ишкенинң болгаш ажылга эзирик байдалдыг көзүлгениниң таварылгаларын чажырган мастерлерге, участоктар, эзлчеглер, цехтер начальниктеринге болгаш өске-дээ удуртукчуларга бөмеңден чус рубль чедир хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчег онаар.

5. Бо Чарлыктың 3-гү болгаш 4-ку чүүлдеринде көрдүнген административтиг чурум үрээшкинниң дугайында протоколду будурулгелерни, албан черлерин, организацияларны камгалаарын харыысалап турар административтиг ажылдакчылар, иштинниң төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

Бо Чарлыктың 3-гү болгаш 4-ку чүүлдеринде көрдүнген административтиг чурум үрээшкинниң дугайында протоколду будурулгелерни, албан черлерин, организацияларны камгалаарын харыысалап турар административтиг ажылдакчылар, иштинниң төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

III. НАЗЫ ЧЕТПЭЭННЕРНИ АРАГАЛААШКЫНГА ХАНДЫЖЫШТКАНЫ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

7. Назы четпээн кижини эзиртир арагалатканы дээш буруулуг ада-иелерге азы өске-дээ кижилерге, бир эвес ындыг чурум үрээшкинни бодунуң байдалы-биле кеземче харыысалгазын онаар байдалдыг эвес болза, бөмеңден чус рубль чедир хемчээлдиг штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег онаар.

8. Назы четпээн кижиниң албан ушуурунда хамаарыгалыг турганы кижи назы четпээн кижини эзиртир байдалга чедиргени дээш ада кеземче харыысалгазы онаар болгаш ийи чыл чедир хоспталгазын казып азы ол-ла хуусаа иштинде эдип-чазаар ажылга шиидер, азы ийи чүстен үш чус рубль чедир штраф онаар.

Назы четпээн кижини арагалаашкынга хандыжыштканы дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш беш чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып шиидер.

9. Он алды хар чедир назыңар эзээдилерниң хөй-ниити черлерингө эзирик көзүлгени, а ол ышкаш оларның эзиртир суңсуннарны ишкени дээш оларның ада-иелерингө азы оларны солаан кижилерге үжеңден бөмеш рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир.

10. Бо Чарлыктың 7-ги болгаш 9-ку чүүлдеринде көрдүнген административтиг чурум үрээшкинниң дугайында назы четпээн кижини эзиртир суңсуннарны ишкени дээш оларның ада-иелерингө азы оларны солаан кижилерге үжеңден бөмеш рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир.

IV. ЭЗИРТИР СУҢСУННАРНЫ САДАР ДУРУМНЕРНИ ҮРЭЭНИ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

12. Водканы болгаш өске-дээ эзиртир суңсуннарны садар дурумнерни садыг будурулгелерниң болгаш иштинниң чемненилге черлериниң будурулгелерниң ажылдакчыларының үрээнни дээш оларга бөмеңден чус рубль хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчегни улус депутаттарының районнар, хоорайлар, хоорайларда районнар, суурлар, кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чанында административтиг комиссивилер, улус депутаттарының районнар, хоорайлар, хоорайларда районнар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чанында арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссивилер онаар.

Административтиг хемчегрерни азы хөй-ниитиниң садар чедиреринің хемчегрерин алгамының соонда бир чыл-дың иштинде шөк-ле ындыг үрээшкиннерни кылганы дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш садыг будурулгелерингө база иштинниң чемненилге черлериниң будурулгелерингө ажылдаар эргезин үштен беш чыл чедир хуусаага казывышаан, ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга азы үш чус рубль чедир штрафче шиидер.

Бо Чарлыктың 14, 15 чүүлдеринде көрдүнген кем-зерек үүлгедимишкинни дээш мурнунда судтадыл турган кижиниң кылганы шөк-ле ындыг үүлгедиишкинниң дээш ийи чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып азы бирден ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга шиидер.

Бо Чарлыктың 14, 15 чүүлдеринде көрдүнген кем-зерек үүлгедимишкинни дээш ийи чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып азы бирден ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга шиидер.

15. Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы азы бажыңга кылган өске-дээ эзиртир ажыг суңсуннарны саарар соруга-биле белеткээни азы кадагалааны дээш, оларны кыяыр аппараттарны саарар соруга чокка белеткээни азы кадагалааны дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга шиидер.

Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы азы бажыңга кылган өске-дээ эзиртир ажыг суңсуннарны саарар соруга-биле белеткээни азы кадагалааны дээш, оларны кыяыр аппараттарны саарар соруга чокка белеткээни азы кадагалааны дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга шиидер.

V. БАЖЫҢГА БЕЛЕТКЭЭН ЭЗИРТИР АЖЫГ СУҢСУННАРНЫ ҚЫЛЫРЫ, САЛГАНЫ, КАДАГАЛААНЫ БОЛГАШ САДЫП АЛГАНЫ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

14. Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы азы бажыңга кылган өске-дээ эзиртир ажыг суңсуннарны саарар соруга чокка белеткээни азы кадагалааны дээш, оларны кыяыр аппараттарны саарар соруга чокка кылганы болгаш кадагалааны дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга азы үш чус рубль чедир штрафка шиидер.

Бо Чарлыктың 14, 15 чүүлдеринде көрдүнген кем-зерек үүлгедимишкинни дээш мурнунда судтадыл турган кижиниң кылганы шөк-ле ындыг үүлгедиишкинниң дээш ийи чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып азы бирден ийи чыл чедир хуусаага эдип-чазаар ажылга шиидер.

15. Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы азы бажыңга кылган өске-дээ эзиртир ажыг суңсуннарны саарар соруга-биле белеткээни азы кадагалааны болгаш оларны кылып алыр аппараттарны саарар соруга-биле кылганы азы кадагалааны дээш, а ол ышкаш айыттынган эзиртир суңсуннарны азы оларны солаан кижилерге үжеңден бөмеш рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир.

Назы четпээн кижини арагалаашкынга хандыжыштканы дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш беш чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып шиидер.

16. Самогонну, чачаны, араканы, тут водказын, браганы болгаш бажыңга кылган өске-дээ эзиртир ажыг суңсуннарны садып алганы дээш үжеңден чус рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег онаар.

Назы четпээн кижини арагалаашкынга хандыжыштканы дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш беш чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып шиидер.

9. Он алды хар чедир назыңар эзээдилерниң хөй-ниити черлерингө эзирик көзүлгени, а ол ышкаш оларның эзиртир суңсуннарны ишкени дээш оларның ада-иелерингө азы оларны солаан кижилерге үжеңден бөмеш рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир.

10. Бо Чарлыктың 7-ги болгаш 9-ку чүүлдеринде көрдүнген административтиг чурум үрээшкинниң дугайында назы четпээн кижини эзиртир суңсуннарны ишкени дээш оларның ада-иелерингө азы оларны солаан кижилерге үжеңден бөмеш рубль чедир штраф онаар хевирлиг административтиг хемчег хүлээдир.

Назы четпээн кижини арагалаашкынга хандыжыштканы дээш кеземче харыысалгазы онаар болгаш беш чыл чедир хуусаага хоспталгазын казып шиидер.

11. Эзиртир суңсуннарны будурерин, кадагалаарын болгаш садарын-биле холбаалыг ажылгаа он сес хар четпээн назыңар ыяштарны хүлээп алырын хорүүр.

Чарлыктың 1 чүүлүнүң үшкү кезээнде көрдүнген чурум үрээшкинниң дугайында төрээжеңнер организациязының (милициязының) ажылдакчылары, улусчу друженниктер тургузар.

Бо

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунда

(Төвүтүү. Эгезин 1-ги арыында)

17. Бо Чарлыктың 16-гы түлүнде көрдүнген хереқтерни улус депутаттарының район, хоорай, хоорайда район Советтерниң иштикси хереқтер киидизиниң (эргевелиниң) начальныгы азы начальникти оралакчызы көрүп шиитпирээр.

VI. ТРАНСПОРТ ХЕРЕКСЕЛДЕРИН ЭЗИРИК БАЙДАЛ-БИЛЕ БАШКАРГАНЫ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

18. Транспорт херекселдерин, тодаргайлаврга, автомобильдерниң бүгү хевирлерни, тракторларны болгаш боду чорүүр еске-дээ машиналерны, трамвайларны болгаш троллейбустарны, а оң ышкаш мотоциклдерни болгаш еске-дээ механиктиг транспорт чүүлдерин эзирик байдалдыг башкарып чораан, а оң ышкаш эзирик байдалдыг кижиге транспорт херекселин башкарарын дамчыткан чолаачыларга чүс рубль чедир хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчег оналар азы транспорт херекселдерин башкарар эргезин бирден үш чыл чедир хуусаада казыыр.

Транспорт херекселдерниң эвээн каш хевирлерин башкарар эргелиг чолаачылар бо түүлде көрдүнген чүрүм үрээшкиннерин кылган болза, транспорт херекселдерниң бүгү хевирлерин башкарар эргезин казыыр.

19. Транспорт херекселдерин башкарар эргези чок кижилерниң оларны эзирик байдалдыг башкарганы дээш, а оң ышкаш транспорт херекселин башкарарын эзирик байдалдыг кижиге дамчыткааны дээш оларга чүс рубль хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчег онаар.

20. Транспорт херекселдериниң техниктиг байдалы болгаш ажыглаары дээш харыысалгалыг албан-дужаалдыг кижилерниң эзирик байдалдыг чолаачыларга транспорт херекселдерин башкарарын чөпшээрээни дээш оларга чүс рубль хемчээлдиг штраф хевирлиг административтиг хемчег онаар.

21. Бо Чарлыктың 18—20 түлүдеринде көрдүнген административтиг чүрүм үрээшкиниң дугайында хереқтерни улус депутаттарының район, хоорай, хоорайда район Советтерниң иштикси хереқтер органнарының албан-дужаалдыг кижилерни хоойлуда доктаатқан чүрүм өзүгаар көөр.

22. Бо Чарлыктың 18-ки түлүнүң бирги кезээнде көрдүнген эзирик байдал үезинде транспорт чепсектерин чыл иштинде база катап башкарып чораан кижиге кеземче харыысалгазы хүлээдир болгаш бир чыл чедир хуусаага хостаргазын казып азы ийи чыл чедир хуусаага Эдил-чазаар ажылга, азы чолаачының транспорт чепсектерин үштен бош чыл чедир хуусаага башкарар эргезин казыышаан, үш чүс рубльге штрафтап шиндер.

Бо түүлде көрдүнген кембуруу үүлгединишкинни дээш мурнунда судтадып чораан кижи шак-ла ындыг чүрүм үрээн болза транспорт чепсектерин башкарар эргезин беш чыл чедир хуусаага чедир казып шиндер.

23. Транспорт херекселдериниң техниктиг байдалы азы ажыглалы дээш харыысалгалыг кижи эзирик байдалдыг чолаачыга транспорт херекселдерин башкарарын чөпшээрээн болгаш оң РСФСР-ниң кеземче кодексиниң 211-ги түлүнде айыттынган хоралыг уржуктарга чедирген болза, адаа кеземче харыысалгазы хүлээдир болгаш беш чыл чедир хуусаага хостаргазын казып, азы эдип-чазаар ажылдарга ийи чыл чедир хуусаага эдилдер, азы транспорт херекселдериниң техниктиг байдалы болгаш ажыглалы дээш харыысаата-биле холбашкан албан-дужаалды беш чыл чедир хуусаада эзээр эргезин казыышаан, бир түстен үш чүс рубль чедир штраф-биле шиндер.

VII. ХӨЙ-НИИТИНИҢ САЛДАР ЧЕДИРИШКИНИНИҢ ХЕМЧЕГЛЕРИН АЖЫГЛААРЫ

24. Бир эвес чүрүм үрээн кижиниң чүрүмүү үрээниниң болгаш оон байдалын ол көөрге, хөй-ниитиниң салдарының хемчегларин алыры тавырымчалыг болза бо Чарлыкта көрдүнген административтиг чүрүм үрээн кижи материалдарны эш хуузунүң судунга, будуруглениң, албан черинниң, организациязының хөй-ниитин организациязының азы күш-ажылчы коллективтиң арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссиязынга дамчыдып бээри-биле административтиг харыысалгадан хостаалыр.

Бо түүдүң бирги кезээнде көрдүнген таварыллага, будуруглениң, албан черинниң, организациязының эш хуузунүң суду, арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссиязы буруулуг кижиге бежен рубль чедир хемчээлдиг акша штрафы хевирлиг хөй-ниитиниң салдар чедирер хемчээн ажыглап болур.

Будуруглениң, албан черинниң, организациязының административтиг чүрүм үрекчизиниң талазы-биле алган хемчеглер дугайында материалды чоруткан органга он хонуң хуусаанын иштинде дыңнадыр хүлээлгелиг.

VIII. ЭЗИРТИР СУКСУННАРНЫ ХӨЙНҮ ИЖЕР КИЖИЛЕРНИҢ САДЫП АЛЫР, АРГАЗЫН КЫЗЫГААРЛААРЫ БОЛГАШ АЛБАДАП ЭМНЕДИРИ

25. Эзиртир суксуннарны хөлүн эрттир хөйнү ижериниң үржүүндан бодунуң ег-бүлезин, материалдыг аар-берге байдалга таварыштырып турар кижилерниң садып алыр аргазын судтан кызыгаарлаан болгаш анаа хайгааралды турускан туруп болур. Ындыг кижилер амыдыралга херек үүрмек чүүлдерни садып алырындан аңгыда, чүгле хайгааракчының чөпшээрели-биле өнчү-хереңгизиниң бажын бижип, а оң ышкаш ажыл телевирин, пенсияны болгаш оруглаларның еске-дээ хевирлерин алыр болгаш ажыглап болур.

26. Эки тура-биле эмнедириндең өйлаан азы эмнедиңнаның эзирниктер сергедир черинге чыттырар, оон анаа ажаттырганы дээш доктаттынган хемчээлдиг телевирни олардан алыр.

27. Бо Чарлыкта көрдүнген административтиг чүрүм үрээшкинни болдурбас болгаш иштикси хереқтер органының (милициязының) протокол тургузарын, а оң ышкаш хереқти чогуур үезинде, шын көөрүн болгаш административтиг чүрүм үрээн дугайында херек талазы-биле доктаалды күүседирин хандырар соруглга-биле ындыг чүрүм үрээн кижилерге 3 шак чедир хуусаалыг административтиг тудуушкун кылып болур, база эргежок чугула апарганда, түттүрген кижиниң бодун хынаан, эт-сеэнн хынаан, эт-сеэнн болгаш документилерин хавырган туруп болур.

28. Кудумчуларга болгаш хөй-ниитиниң еске-дээ черлерине ортумак азы улуг эзирик турган кижилерни медицинаның эзирниктер сергедир черинге чыттырар, оон анаа ажаттырганы дээш доктаттынган хемчээлдиг телевирни олардан алыр.

29. Самогонну болгаш бажыңга белеткеп кылган еске-дээ эзиртир ажыг суксуннарны, оларны кылыр аппараттарны хереқти коргеннинң соонда иштики хереқтер органнары (милиция) бо Чарлыкта көрдүнген чүрүм үрээшкинниң болдурган кижилерден хавырар болгаш үзуткаар.

30. Иштикси хереқтер органының начальныгы, оон оралакчызы азы улус судьязы бо Чарлыкта көрдүнген чүрүм үрээшкинни дээш административтиг хемчег онаағанының дугайын чүрүм үрээн кижиниң ажылдап, өөренил азы чурттап турар черлериниң административтиг органнарынга дыңнадыр.

31. Будуруглениң, албан черинниң, организациязының чылда ажыглының түңнелдериниң талазы-биле бо Чарлыктың 3 болгаш 4-ку түүлдеринде көрдүнген чүрүм үрээшкинни дээш административтиг хемчег алыскан кижилерниң шаңналдарының шүптүзүн азы чартыын, дыштанылга бажыңнарынче болгаш санаторийлерже чигелделиг путёвкаларын будуруглениң, албан черинниң, организациязының административтиг комиссиязы профсоюзтар комитединиң дугуруушканын өзүгаар казып каап болур, оларның чурттаарга шилүн алыр эзлүүзүн соңгаар шилчиткен туруп болур.

X. АРАГАЛААШКЫН-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИССИЯЛАР

32. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң чанында, улус депутаттарының крайлар, областтар, округтар, районнар, хоорайларда районнар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чанында тургузар арагалаашкын-биле демиселдиң комиссиялары күрүне органнарының болгаш хөй-ниитиниң организацияларының арагалаашкын-биле демиселче үлегерген ажыл-чорудулгазын, а оң ышкаш арагалаашкыннең иллерээшкиннерин баш удур болдурбас болгаш бүрүү шаазар талазы-биле хемчегларин ажылдап кылырын база боттандырып чорударын углап башкарар. Оң ышкаш арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссия улус депутаттарының сүүр болгаш көдээ Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чанында база тургустунган туруп болур.

Оң комиссиялар боттарының ажыл-чорудулгазында РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң бадылаанны арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссиялар дугайында дүрүмнерин удуртулга болдурар.

33. Будуруглелерге, албан черлеринге болгаш организациялаарга арагалаашкыннең иллерээшкиннерин баш удур болдурбазының талазы-биле хемчеглерин ажылдап кылыр болгаш боттандырып чорудары-биле арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссиялар тургустунган туруп болур.

Оң комиссиялар боттарының ажыл-чорудулгазында РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң бадылаанны будуруглелерниң, албан черлериниң, организациялардың арагалаашкын-биле демисел талазы-биле комиссиялар дугайында дүрүмү удуртулга болдурар.

Чарлык 1985 чылдың июнь 1-ден эгелээш, күүтүт болуп киирер.

Курскиниң атомнуг электростанциязының счётчиктери уа станцияны ажыглалга киирген үеден бээр 100 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүргенин дамчыдып ааган. Оортан 4,5 миллиард — пландан ажыр болган. Ыяла хемчээлдиг электроэнергия Курск областың бүгү үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый будуруглелериниң 225 хүн ажыл дээрынга четкир. Профилактика үелеринде дериг-херекселдериниң анаа туруушкуннарын кызырып, бүгү будуруглеге, хөндырылга болгаш албан организацияларының черлериниң ажылдаарын тода ыңдыр организастап тургаш, оны чедип алган. Ажыгы улуг күчүлерин тергиин эки эргелеп башкарары-биле быжыглаттынган ажыл-агыйлыг көрүүшкүн хереглекчилерге энергия берилдезин көөдедир арганы коллективке берген. Курскиниң энергетиктери планнуг хуусааларны 60 ажыг хүн мурнады ажылдап турар.

ЧУРУКТА: АЭС-түң турбина залы.

О. СИЗОВТҮҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Каяа-даа: ажылдаар чер бүрүзүнге, бажың бүрүзүнге электроэнергияны камнаалы!

ЧОЛААЧЫЛАР БАШКЫЗЫ

Аракчаа Күргекович Күжүгеттиң Шүбүүң үлүг, бичче чоңу хүндүлүүр. Ол Шуй ортумак школазында күш-ажыл башкызы болурундан ыңгыда, суурда чолаачылар курузун удуртуп турар. Чылдың-на А. Күжүгеттиң башкылаан курузун 30—35 кижи доозуп үнүп турар. Оон өөренниктилерниң теоретиктиг билим, практиктиг мергежилээ эки болуп, шылгалдаларны дужаал шыдавайн баар кижи барык чок. Курсту доос-каннардан Орлан Кочаа, Тымыр Сүрүң, Орлан Кудрукпай, Борис Мижит-Доржу болгаш өскелер-дээ «Мурнакчы» совхозтуң чолаачыларының ортузунда социалистиг чарыштың мурнакчылары болуп, ажылдап турарлар. Оларны өөреткен башкызы Аракчаа Күжүгеттиң ажылының түңнелдери эки болуп турары ол-дур.

А. Күжүгет бичиңзиндеве техникага соңуургалдыг чораан. Шуй ортумак школазын дооскаш, шериг хүлээлгезин эрттиргеш, Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунга өөренип кирип алган. Чүткүлдүг аныяк ооп техникумну дооскаш, төрээн совхозунга механиктеп ажылдай берген. Дораан-на чолаачылар курузун ажыдып, аңаа башкылаап эгелээн. Ам ийи дакпыр башкы. Хүндүс өөренниктерге кичээл эрттирип хүнээш, кежээ 7 шакта, школаның машина өөренир класкынче далажып-тар.

Бо чылын чыып алганы курузунда 33 кижи бар. Оларның аразында кымнарны чок дээр: малчыннар, тудугжулар, трактористер, чаа школа дооскан өөренничилер... Коя мергежилинден аңгыда ийи дугаар мергежил кылдыр чолаачының мергежилин шилип алыксааннар хөй. Малчын-дээ кижи, херек апарза, машинаны башкарып, мал чемнин боду соортуп ап шыдаар болза чергелеп артык эвес.

А. Күжүгет бүгү күүзүн кижилерни чолаачы кылыдыр өөредип, бодунуң бизнин, дуржулгазын улуска харам чокка өргүл чоруур. Ол бодунуң билиин бедидер соруглганы салгаш, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызызында филиалында бот-өөреднгге-биле өөренип турар.

Э. ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

КОММУНИСТЕР—МУРНУКУ ОДУРУГДА

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң биле Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-барган фермазының коллективи таныжыгаш. СЭКП ТК-ның Чыргыыг секретары М. С. Горбачевтиң алдеткенинде айыткан түңнелдерин болгаш айтышкыннарыны бир ай-сетки-дээ чүүлдүгүнүп деткээн. Партияның болгаш чурттуң амыдыралында улуг болуушкун — съездиге күш-ажыкчыл чедиишкиннерлиг уржураажыры-биле ажыл-ишчилер социалистиг хүлээлгелерни алган. Күрүнеге сүт садарының чыл планын хуусаа бетинде, бо чылдың бирги чартыында күүседирни азаап. Ынчангаш сүт саалдазын көөдедирер дээш социалистиг чарыш саалчылар ортузунда калбарып турар. Оон мурнуку одуругда коммунистер чоруп орар. Оларның чаңдыктарының дүтеңинде моон адаанда парладывыс.

1. ФЕРМА ЭРГЕЛЕКЧИЗИ

Алдын-кыс Монгуш 1961 чылда үзэрби харлыг кыс бо фермага келгеш, саанчының берге болгаш хүндүлүг ажылын хүлээп алган. Организаторчызын, эш-өөру-биле эптиин, негелделиин, ажыл-ишчизин ол удаазаанда көргүзе берген, ынчангаш аныяк саанчыны ийи чыл болгаш ферма эргелекчизиниң ажылынче депшиткен. Оон бээр бо хүнге чедир ферманы удуртпушаан, саанчылап ажылдап турар.

Ферманы удуртуп эгелээн үезинден бээр сүт будуругун көөдедирнче кичээнгейлиг оң салган. Совхозтуң удуртукчуларының болгаш специалистериниң айтыылыкшыл, сүмелеринден өзүгаар ажыл-ишчи саанчыларны шилип алыр, оларның мергежилин бедидер, ажылдарынга, чурттаарынга таварымчалыг байдалды тургузар, инектериниң уксазын эки-жидер, чүүлүктүг база бодуун мал чемнерин белеткээрин көөдедир, үлегерлиг инек, быхаа ажаалыын тудар, инек сөөрүм механизастеар, одаарларны, суттатты шын таварыштырар болгаш сүт саалдазын көөдедирнче үтленген еске-дээ айтырыгларны шиитпирээр турган.

Алдын-кыс Санаа-Байырованың организаторлуг, ажыл-ишчи чоруунуң ачызында ажыл-ишчилер бодунуң мурнукта саадыңган соруглгаларны чедиишкинниг шиитпирлеп турар, ферма ам республиканың мурнакчы коллективтериниң санында киргеп. Аядан чылдарның эргезинде уксазын эки-житээн 80 хире инек турган, оларны чемгерер чем хөй эвес, таварымчалыг кажаалар турбаан, хол-биле инек саар, өдээн-аштаар турган. Ам фермада байдал үндезини-биле өскеримнеп. Мында симменталь уксалыг саар инек безин үш үүс чедип турар. Мал чемнери четчир, кажаалары механизастеан. Саанчыларны, инек кадарчыларын, бызаа ажаакчыларын болгаш өскелерни-дээ чурттылга бажыңнары, оларның үрүглариын ясли-сад-биле хандырган. Ферманың чайлаанда безин чурттылга бажыңнары, ясли-сад бар.

Ферма эргелекчизи коммунист А. С-Б. Монгуш кандыгдаа ажылды кылырда азы айтырыгны шиитпирээрдеп коммунистерге, хөй-ниитти организациялыларга даянып, оларның сүмелеринден, деткимчезинден ажыл-ишчи саанчы ыңчангаш оңу амгы үеник негелделеринге дүүштүр күүседир дээш билиг, мергежилиин үндүрүп, негелделиин күштелдирген. Күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыглаарынче, организастыг чоруктуу эки-жидеринче, даандырган ажылдарын дээш кижилерниң харыысалгазын бедидеринче доктаамал киүзэнгейни салып, коллективте партболуктуң, хөй-ниитти организацияларының ажылын олче үтландырган. Оон уламындан эрткен чылдың түңнелинде чаңгыс-дээ кижи күш-ажылдың сагыыга-чурумун үреэзи болгаш шуптузу планның онаалдаларын күүсеткен. Сөөлгү чылдарда саанчыларның, инек кадарчыларының, бызаа ажаакчыларының ажылдап үнер-киирер чоруу колдуунда чок болган. Ынчангаш үр ажылдаан дуржулгалыг ажылчыннар хөй. Оон-биле чергелештир фермада аныяктар эвээш эвес немежиин, мал ажылының чажыттарын күзелдеми-биле өөренип турар. Мында он беш аныяктар бар, оларның сези комсомолчу.

Бо чылдың эгезинден бээр Тимлелгенең 40 чылынга, СЭКП-ниң XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уржураажыр дээш чарыштыг организастаан. Оң багай эвес түңнелди берген. Бирги кварталда 105 тонна сүт садар турган, 121 тонна чедирген, оон 82 хуузу бирги класстыы болган. Апрельде сүт будурер болгаш күүнеге садар даалганы ажыр боттандырган.

Ферма эргелекчизи, саанчы А. С.-Б. Монгуш сөөлгү чылдарда фермага, районга, республикага каш удаа күш-ажылчы маргылдааның тиилекчизи болуп келген. Эрткен чылын бир инектен ортумаа-биле 2960 кг сүттү саап алган, район чемпиону болган, республикага үшкү черни алган. Бо чылдың эрткен дөрт айларында ферманың дээре саанчызының бирээзи болган.

Ленин, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи, РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Алдын-кыс Санаа-Байырова Монгуштуң удурткан фермазының коллективи беш чыл планын хуусаа батында күүсеткен, партияның эзэлчелиг съездизиниң күш-ажылчы белектерлиг уткуур дээш шалыпчы, тура-соруктуг ажылдап турар.

2. ХООЧУННУҢ ҮЛЕГЕРИ

Коммунист Маадыр не Дүктуг Дөмен-ооловна Ондар бо ферманың хоочун, дуржулгалыг саанчыларының бирээзи. Ол пенсиялай берзе-дээ, сеткилинден бердинген инек херээн каггаш, дыштанып орарын бодавайн, улаштыр ажылдаар күзелин илереткен. Бо коллективке чээрби чыл хире ол ажылдап келгеш, онаашкан херээнге оң-харыысалгалыын, кызымаан көргүзүп, күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыглаар, сүт будурерин көөдедир, оон шынарын экижидер дээш доктаамал сагыш салып келген. Чүге дээрге коммунист кижи болганда чүгле бодунуң эрге-ажыын бодаваа, коллективтиң ажыл-ишчин, көргүзүүлгәрин экижидер дээш сагыш човаа, сачал-оналаын, сүмелерин киирип чоруур. Ферманың коллективи сөөлгү чылдарда планнуг онаалдаларын ажыр күүседнп келген. Бо ниитти херекке ол төлептиг салыышкынын киирип келген болгаш моон сонгаар-даа киирер.

Дүктуг Дөмен-ооловна ажылдап келген чылдарының дургузунда планнуг даалгаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш күжүн, аргадуржулгазын, билиин үндүрүп, кызымаа ажылдаваш, эки көргүзүүлгәрин чедип ап, совхозтуң, районнуң мурнакчы саанчыларының санынга доктаамал киирип келген. Эрткен чылын база багай эвес ажылдаан, бир саар инекке онааштыр 2434 килограмм сүттү сапташ, республикага эки көргүзүүлүг саанчыларның бирээзи болган, бодунуң коллективинге ийиги черни эзэлээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниге төлептиг уржураажыр дээш саанчыларның ортузунда чарыкка эки көргүзүүлгәрни чедип алыр дээш хоочун саанчы бызыглаан инектериниң чемгерилгезин, ажаалдазын экижидерниче доктаамал киүзэнгейни салып турарындан бо чылдың эрткен дөрт айларында багай эвес көргүзүүлгү чедип алгаш, ферманың мурнакчы саанчыларының санынга кирбишаан. Он бирги беш чылдың планнуг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринге, партияның съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уржураажырынга ол долу бүзүрелдиг.

Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Дүктуг Дөмен-ооловна Ондар партийжи даалгазын ак сеткилдиг күүседип, хөй чылдарда моөнөп алган байлак дуржулгазын аныяктарга күзелдеми-биле дамчыдып берип, ону иептередирги хүндүлүг төөгө кылдыр сеңээп чоруур.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: ферма эргелекчизи, саанчы А. С.-Б. Монгуш район чемпионну болганыбиле өөрү байыр чедирип тур; саанчы Д. Д. Ондар.

О. ОХЕМЧИК биле В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Көөку агитация көрүлдези чоруп тур

КОЛЛЕКТИВТИҢ АРНЫ

Партияның XXVII съездизин төлептиг үткуурунче, социалистиг хүлээлгелерни долдур болгаш ажыр күүседиринче кыйгырган лозуң, плакаттар Барыын-Хемчик районнуң төп кудумчуларында астынган. Барык будуруглеге бүрүзүнге политиктиг плакат, көргүзүү самбыралары бар. Чамдыктарында ону чаартып кылган.

«Тыва көдээ тудуг» трестиң Кызыл-Мажалыкта № 741 КМК-зы сөөлгү чылдарда планнуг ойаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар. Шойдар-оол Күжүгеттиң бригадазының күш-ажылчы чедиишкиннеринге алдар кылдыр коллективтиң күш-ажылчы алдар тугун кодурген. Квартал түңнелдерин самбырадан көрүп болур. КМК тудуг-монтаж ажылдарының планнын ажыр боттандырган. Чарыштың тиилекчизи Кертик-оол Ооржактың бригадазының көргүзүүлгәрин ында чырыткан. Социалистиг хүлээлгелерин база көөку черде аскан.

Ынчалза-даа комтораның иштики дериглезин кошкак. Профзвилел булукчуна чүгле профком кежигүнүнериниң списогу көстүп турар. «Чаңныкта» хана солун үнмейн турар. Күш-ажыл камгалалының дүрүмнеринде камналга, хумагалал талазы-биле санаалганы кылбаан. Иланчыя тудуг материалдарының камналгазының айтырыы көөку агитацияда чырыттынмайн турар.

Районнуң мурнакчы будуруглелериниң бирээзи болур «Тыва септелге тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң конторазында көөку агитацияны чараштыр дерип квастаан. Чаа, улуг стенд долдуруп тунган. Ында социалистиг хүлээлгелерни, тудуг-монтаж ажылдарының темчээлии, чарыштың чоруп турарын, камнап алган материалдар-биле ийи хүн ажылдаарын хүлээгемнин көргүзүг самбырадында көргүскен. Күш-ажылчы ээлчегиниң экранын доктаамал чаартып турар. Мында профзвилел булукчун, зерээженнер чөвүлелиниң ажылын, хана солуннарны көрүп болур. Ук организациялардың күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыглаарынга кирирп турар үлүүн көөку агитацияда дерип кылган.

Үстүнде адаанывыс ийи организацияда түңдүлел самбыралары, «Бистиң хоочуннарывыс» деп булукнар чараштыр дериттинген. Ынчалза-даа «Олар хожудап турарлар» деп самбыраларны долдурбайн турары четпес. Тудуг организацияларына камналга айтырыы кончуг чугула болганда, бир түүйбүнүң, килограмм кадагның, литр дозунуң камналгазындан кандыг орулга ап болурун тайылбырлап көргүспээн. Конторалар дериглезинден аңгыда тудуг шөлдеринге, объектилер чанынга ол чергелиг хуудастарны, хана солуннарны, оон капсырыгалаарын кыябайн турары четпес.

Камнап алган материалдары-биле ийи хүн ажылдаар хүлээлгезин Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының коллективи кылып алган. Будуруглениң даалгаларын көргүзүг самбыразында өскен. Социалистиг чарыш эрээнин ында дерип турар. Улусчу контроль-дуң, профзвилел, комсомол организацияларының булукнарын тургускан-даа болза, «Олар бистиң бак атка кинрип турарлар» деп улуг стенд шөлдеги олчаан чаартып кылдынмаан. Комбинатка прогул кылып, ажыл шагы үзүп, арагалап турарлар хөй, оларны сойгалап көргүспейн турар. Чарыштың көөкүзүн, түңнелдериниң дөңнелдинин, мурнакчы дуржулганы иептередирингге, чедип алырынга иштики курлаварларны дилеп тыварынга, камналга айтырыын быжыглаарынга көөку агитацияның ужур-дузазы улуг. Ону иедир ажыглавайн турар.

Кызыл-Мажалыкта «Сельхозтехника» салбырының удуртукчузу Г. Силкин —мурнунда чылда көөку агитацияны эки тургусканы дээш шенадып турганнарның биреэзин. Бо чылын көөку агитация бо күш-ажылчы коллективте кошкак тургустунган. Ажыл-ишчилерни хөй-ат кинрип, демниг ажылче кыйгырыпкы дег чаңгыс-даа плакат, лозуң чок, мурнакчыларны мактаан хана солуннар, чалгаа, шүшпең кижилерни сойгалаан шоодугдуг үндүрүлгелер үнмейн турар. Оң будуруглге черинге чеде бергеш, коллективтиң ажылнажы, хөй-ниитти ажылының чоруп турары, план болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезиниң дугайын коллективке дыңнатпайн турар болза, бурунгаарлавышкын турбас. Көөку агитация — коллективтиң арны.

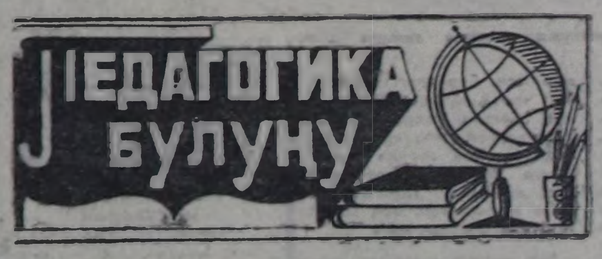
А. ХОВАЛЫГ,
«Шынның» корр.

БЕДЕН-НЕ-КУЛУН

«Кызыгаар» совхозта эм 515 баш чылгы мал бар. Ону аныяк чылгычы Пушкин Баян эки малдап, баш санын мендн камгалап турар. Эртнем чылын ол төрүүр чүс баш бедеи 70 кулунну мендн камгалап өстүргеш, 15 тонна сигенни иезип белетнеп алган.

Кызымаа чылгычы эм доозуичу чылда төрүүр бе бүрүзүндеи 80 кулунну алыр, 20 тонна сигенни иезип белетнээр бедиткен социалистиг хүлээлгезин күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

Д. ТҮМЕН.

Педагогика булунунуң ээлчеглиг үндүрүлгезин бо удаада школа реформазында чугула айтырыглар болуп турар — школачыларның күш-ажыл кижизидилгези база профугланыышкын ажылы Чадаананың № 1 школазында кандыг байдалда турарынга; чаа организастаттынган орус дыл кафедразының ажылынга база Қызылда «Бригантина» уруглар клувунуң ажылынга тураскааткан.

КҮШ-АЖЫЛ — КИЖИЗИДИКЧИ КҮШ

Школа реформазында айтыгган айтырыгларже — өөреникчилериниң күш-ажыл кижизидилгезин эжижидеринче болгаш чедө мергежилии медерелдиг шилип алырынче бистиң Чадаананың № 1 ортумак школазы улуг кичээнгейни салыт турар. Бирле дугаарында демдеглезе чогуур чүүл — школада күш-ажыл кичээлдериниң шынарын эжижиткени. Будурукчу күш-ажыл өөреникчилериң күш-ажыл кичээлдеринге сонуургалын бедиткен. Школа хоорайда үлетпүр комбинады-биле керээни чарып алган. 4—8 класстарның оолдары күш-ажыл кичээлдеринде бичии сандайларны, тон азырларны, посылка хаваржакчыгаштарын кылгаш, комбинатка дужаап турар. Ол ажылды оолдар сонуургал-биле кылып турар. Уруглар программа ёзугаар кулянарга болгаш даараныла, аргыада талазы-биле ажылдарны кылыр. Олар фартуктарны, платьелерни, юбкаларны быжып, даарап турар. Күш-ажыл кичээлдери эртер тускай кабинеттерни бистиннде дээрзин. Ында ажылдаарыга таарымчалыг байдал тургустунган. Оолдарның чазанып хереклерни болгаш уруглар-биле өөренип электрияг плиталар, духовкалар база даараныр машиналар бар.

9—10 класстарның оолдар, уруглары автодело кичээлдерин эрттүрүп турар. Школа доозуп тургаш олар аттестадыбиле кады 3-кү класстың чолаачызының шынзылгазын алырлар. Районнуң Сельхозтехника каттыжыышкыны — бистиң школаның шеф будурүлгелери. Өөреникчилер практиказын ында барып эрттирип турар. Ук коллектив практика эрттиреринге ажыттлаар машина, тракторлар-биле хандырып келген. Боттарының талазындан өөреникчилер Сельхозтехника каттыжыышкынынга барып, машина, трактор септежиринге киржип келген. Оон ары 9—10 класстарның уруглары ногаа өстүрүлгезин өөренип турар. Ук кичээлге ногаа аймаан тарып, өстүрүп, ажаарын өөредир. Уруглар школаның дуржулга участогунга ногаа аймаан тарып турар. Класс бүрүзү ында тускай участоктуг. Эге болгаш ортумак класстарның өөреникчилери чайын ында ажылдап чайлаар.

Школада күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагери тургустунган болгаш каш чыл улаштыр эки түмөлдертиг ажылдап келген. Бистиң школаның базаа будурүлгезин — СЭКП-нең XXII съездизин аттыг совхоз. № 1 школаның болгаш Хайыракан ортумак школазының өөреникчилерин совхоз ажылдап, чүрттээр бригада төвүн чаа төлевилеп ёзугаар тудуп берген. Бистиң өөреникчилериве ында хайыраканчылар-биле кады чүрттээр, чүгле ажылдаар девискээрлери ынчангаш ында ажылчыннарга дузалажып турар. Ынчангаш «Аныяк механизатоpe, «Аныяк саанчы» деп конкурстарны солуп кылдыр организастап эрттирип келген. Ол өөреникчилерниң келир үеде профессия шилип алырынга улуг дузалыг.

Амгы үеде өөреникчилерниң будурүлге бригадазының чайын кылыр ажылдарының талазы-биле кержээни СЭКП-нең XXII съездизин аттыг совхоз-биле черген. Өөренигчилер ук совхозка 5 га черге картофельди, капуста болгаш ескедаа ногаа аймаан олуруткаш, ажаап өстүрер. Оон ары-гыда он беш тонна сигенни белеткээр. Студент тудуг отрядтарынга ажылдаар өөреникчилер база тодаттынган.

Өөреникчилерниң кайы-бир мергежилге сонуургалын чедип алыр дээш школага янзыбүрү мергежилдиң кижилерниле ужуражылгаларны эртгирип келген бис. Келген адалыглар боттарының мергежилиниң, оон ажыктыының дугайын чугаалап берип турар. Милиция ажылдакчызы Э. С. Шыырап, эмчи С. Д. Даштарооп, чоланчы Александр Ооржак олар-биле база парикмахерлер-биле ужуражылгаларны уруглар сонуургаан болгаш хөй айтырыгларны салганнар. Оон ары-гыда «Ада-нелерниви дезексээр бис» деп класс шактары эрткилээн. Ада-нелерни чалап, ажыл-амыдыралы-биле таныжып, беседалажып турерлер. «Кым болурун?» деп темалыг кежээлер, янзы-бүрү мергежилдерге тураскаатткан КВН-нер, аныяк башкы эдлери деп конкурстар — бо бүтүү профессионал угланыышкын ажылының чарылбас кезээ. Оон ары-гыда школавыска республиканың ары-ары өөредилге черлериниң башкылары кээп, каза өөренирин сүмелеп, ук өөредилге черинің дугайында тейлбыр кылып берип турары таарымчалыг. Бистиң школаның доозукчулары-биле ужуражылгалар база удаа-дараа эртип турар. Школада бөлгүмнер чурум өзугаар ажылдап турар. Чазанылга, аргыага, авиамоделирование бөлгүмнеринде хөй өөреникчилер хөөрө туттунган. Башкылар А. В. Семёнова, М. С. Ондар оларның удуртуп турер бөлгүмнериниң ажылы эки.

Башкылар өөреникчилерни бот-бешкарнар чорукка чаңчыктырып турар. Школаның, класстарның аптап-арыглаашкынын өөреникчилер боттары неделя санында кылыр. Өөредилге чылы дооштур туда дыштанылга эгезинде класстарның септелгезин, чугайлаашкынын база өөреникчилер кылыр. Школа девискээринниң чаагайжыдылгазы —өөреникчилерниң дорт хүлээлгези. Оон ары-гыда хоорайның Тимлелге кудумчузунуң чаагайжыдылгазын бистиң школа харылап турар. Уруглар ол кудумчуга ыяштарны олуртуп, херимнерни септеп, чугайлаар ажылдарны чорудуп келген. Класстар арагында чарыштың түңнелин үндүрүп тура, өөредилге, сегизга-чүрүмдан ары-гыда ол ажылдарның күүселдезин болгаш школаның дериг-хереклерин, компьютерлериниң камналгазын база кичээнгейге ап турар.

Өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезиниң ыламарын улам эжижидер дээш бистиң

АҢАА БАЗА СУРАГЖААН

Улут Тикилеягенең 40 чыл оюнга тураскаатқан эртем конференцилезы аңы-дуңма МАР-ның Убса-Нур аймаанның Улангом хоорайынга болган. Аңаа бистиң республикандан күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары А. Ак-оол, В. Грязев, ДОСААФ обкомунуң даргазы Н. Коротаев олар барып киришкен.

ЧУРУКТА: конференцияның Совет Тывадан барган киржиниилери моол аңчуу-биле.

Моздок деп осетин хоорайда бичии саман казак бажыңны шаанда тутканы ышкаш чаарты эде кылган. Оон киирер эжикке: «Россиягө тараачын дайынының баштыңчызы Емельян Пугачёв маңаа 1771—1772 чылдарда чурттап турганө деп бижээн.

Соңгу-Осетин АССР-ниң чурт-шинчилел музейиниң архивинден тывылган хоорай документилер азугаар елырга, он сес дугаар чүс чылдың чеден чылдарында Пугачёв ол черниң казактар-суурларынга кеступ келген болгаш бодунуң угаанныр, эрес-дидим чоруу-биле чонга сургакшыл, бодунуң шеринин чыып эгелээн. Ур болбаанда ол казак шеригни чажыды-биле чыып алган болгаш казактар ону атаман кылдыр соңгуп алган. Удаваанда чэзрби рубльди чыгташ, ол ук шеригинге акша-шалым, идик-хеп, аъш-чем хандырыгазы чугаалажыр дээш Москваже чоруур дап белеткени бээрге, хаанның ол черге турган таңныыл шериглери Емельян Ивановичини кара-бажыңга тудуп хоруудаваш, сандайга чыпшыр аар демир доңгу-биле ылчырбелеп каан. Ынчалза-даа ол кара-бажың таңныылы 6 Лептевти кегудуп алгаш, февральдың 13-тен 14-че дүнезинде шиээзден оон-биле кады дезип чоруй барган...

Пугачёв Чернигов, Гомель, хоорайларның бурунгу шагның чудуллелиг хаанга удур чарылдырыкчы хевиннүг кижилериниң, Яикпиң казак полугунуң шеригленириниң чурттап турган суурларынга-даа чорааш, эрес-кайгал чазактары-биле тарылажып, 1773—1775 чылдарда тараачын дайынның үезинде олардан эки турачылар чыып, бөө-чепсек белеткеп алдырып алыр дээш «бодунуң» кижилерин Терек деп казак суурже чорудуп турган.

Соңгу-Осетин университединиң башкызы, тевгу эртемнелриниң кандидады Г. И. Кусов мынча деп чугаалаан:

— Ол үеним идик-хевин, бөө-чепсээн чыгган бө казак бажың болза, Россиә күрүнезиниң тевгузунге бүлалын читпес исти арттырган кижи Емельян Пугачёвка тураскаал болуур, чогум-ла маңаа чурттап турган үезинде ол шериг херээнге өөренип, Россиягө тараачын дайынын өөскүдүп үндүрериниң планын тургузуп турган. Бо черниң чурттакчы чонунуң ортузунда ол эрес-дидим кижиниң дугайында ырлар, тоолчургу чугаалар ам-даа артпышаам.

(СЭТА).

Улут-Чыргакы хемге сургакшыл аңчы, баштакшымаар, аныяктарга бо-ла соңуп чүве чүгээлээн чоруур ирей чурттап турган.

Бир-ле күзүн чылыг хүнде баштайгы ол хар чаял эгелээн. Чаа-та, ирейниң аңнаксары-даа киткеп, шуут-ла шыдаттынмастап келген.

Ирей өөнден үнүп кээп, дөстек кырындан харагылап көөрге күскү чымчак бораан Чыргакының ол-бо талаларында улуг дагларны, ховулар кедээзинде сарыг аргажыктарлыг каъттарны агартыр дүжүруп, ыраккы тайгалар хербезинде тескыядарның бажың дүвүүг бораан ораай шаап турган. Ындыг хүнде бедиктерден көруп турарга, Чыргакылар бир янзы көстүр.

Ой, шынап-ла, күстүң мындыг магалыг хүнеринде аңчы кижи каяа дөстүнер боор.

Тожу аңчылар мынча дижирлер: «чаа эр, башкы хар келчик ам бегей чактыр-мургун чүлүп алзаң эки боор» — деп-ле а-азында баштактагылаар.

Чыргакының аңчылары-даа база-ла үр уеден бээр магалыг-ла биилдилиг, олча-омактыг, эрес-дидим аңчылар дээрин бүгүде билир. Олар база шыдаар эрлер!

Оларның аразында башны Энер-оолдуң бир-ле тоожузунуң маадыры сураглыг аңчы ирей ол ындыг хүнде аңнал аъттанып кан чүве-дир эвеспе. Ирей Чыргакыны куду огбанадыр шошуйдуп бадып олура: «... адырам — дээш таакпызын сөөскен дажазынга тиксеш соруп, чортуп каап бодангылаш, — ындыг эвес, Чыргакының оң талазында магалыг хей аңныг Эрээннер дээр дагларны, оон ховуукутарының баажында аргажыктарны барып аңнал көрейн адыр» — дээш, Чыргакыга кирген Эядиг-Хем аксының адаанда Чадаана кирер оруктуң совегей талазында ырак жесте чаражы аажок — кижи чыып каанындыле домей, каътхаът хорумнарлыг бедик туруг хаяже көрүп каап, бодула иштинде: «Шак бо турганың кырындан Эрээннер дээрге магалыг эки көстүр, адаанда Чыргакыже баткан Ховуукутарда оътпел чораан хойлар безин чыып каан каапсыттар дег көстүр болбазыкпе, а дөө-ле шаар-ору дагнар башларында оътпел чоруур эзиктер база-ла таптыг көстүр, оларны кижи безин семаптар болгай. Ынаар кежип үнериниң бетинде аңнар кайы угда чоруурун бо бедик туруг кырындан магадылап, харап көруп алыр-дыр адыр» —дээш, челер мелдерин аваар ып кылдыр кымчылай каап, туругнуң үстүү талазында ойну ары үнүп кээп, аъдын ийге баглап каан.

Ирей-даа ам чүү боор, туругнуң сирт кырындан куду доңгайтыр харап көөрге, оон бедииниден баш безин дескинер чыгыы, туруг адаанда чоруткан орук чаражы аажок дыйлаптыр көстүп чыдар. Чыргакы хем доо-ла бадып чыдар, хемниң холушкан ыяштарлыг, шивилиг ногаан арыгларының ары-куду чаттылып, каражок хетпес ирактарже шөйлүп-ле чоруткан. Хар «сөөскен иктеп» чаял, бичии хадыгырал, сагыннел турда, аңаарның арыын канчаар, ара-ыяштарның бир-ле чаагай чыдым магадап, аныяк шаанда база-ла бо туругнуң кырынга мынчаар үнүп кээп туругның ирей сактып келгеш, тараан чернинң аңаарын ишкээр тыңгылаашаш, көрүп аңыраанынга кезек када аңнаарын безин уттупкаш: «ам-даа бичии бурунгаарлал ол көрейн адыр» — дээш, боду эскербейн, ол чуга хар адаанда бир-ле дөңчүгештинг мурнун орта базарга, иданиниң үйдүкү тайгактаан соонда туругну куду чүгүүп бадып чыда чүгле «Ий дадай» — дээнин боду дыңнаан.

Аңчы ирей бир мининп көөрге, туруг адаанда шыкта эдептин кончуг бөспектаның алган олурган. Ирейиң оон канчап дириг үнгенин кижи кайгаар, бир ындыг тавырыга болган чүве-дир. Ол болган эдептиг тавырылганы ирей боду кайгап, ол дугайым ааныңга чеде бергеш көрүнге мынча деп тоожулаан:

«Туруг кырындан Эрээннерниң эликтерин ылаавылап көрүп алыр дээш олуп кал чөстүм, оолдар... Туругнуң бис кырын орта иданим тайгактаашаш ушкан олчаан чугүүп баткандыр мен. Бир хаанны ажа дүжүүп чоруй, чүү-даа болаа маңаа келген терээм дээш Эрээннерниң эликтерин санай баштым. Оон соонда кортквынга «Ий дадай» дей каапкаш, дөмзамга таакпым дигеш шаап ап-тыр мен, оон соонда чүнү-даа билбээн мен.

Бир мининп көөримге, туруг баарында шыкта, бөспектаның алган олур мен. Кандыг сөөгүм сынган эвес деп сыйбаттынып шимчеттинип олуурарымга, мүн-не сөөк-дөзүм будун хире... адаамда-ла соолгайның туразы чүве бар. Сүйбап көөрүмге ужаның эң-не чымаак черинге будүк кадалы берген, ону ушта соп октаткаш аалымче кылаштапкан мен» — деп болдунмайн баргаң аңнаашкын дугайында тоожузун аңчы ирей оон-биле дооскан. Ол үеден бээр-ле Чөөн-Хемчик районнуң Чыргакыда Эядиг-Хем суурунуң адаанда, хемниң солагай талазында көстүп чыдар чараш бедик туругну улус ол аңчы ирейге тураскаадып «Ий дадай» деп ыңчаар номаалап адай берген чүвең иргин.

М. МЕНДУМЕ.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында немец-фашистиг эжеленчилерге удур демиселеге Смоленскиниң каңгаланчыларының эрес-маадырлыг болгаш бытык туруштуг болганы дээш, оон ангыны чоннарының массалыг маадырлыг чоруу дээш Смоленск хоорайга «Маадыр-хоорай» деп хүндүлүг атты «Алтын Сылдыс» медаль-биле кады тывысканы.

ЧУРУКТА: Смоленскиниң төвүнде В. И. Ленин шолуже Советтер бажыңы.

Г. КАЛАЧЬЯННЫҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ЫШКЫНГАН АЛДЫН

Суурумдан бир хостуг хүнде Кызылда дуңмам сүттө келген мен. Чылдың ужу-бажында оон бажыңында келир болгаш белек-селектиг-даа, сонуургаар ыйнаан дээш, төрээ-дөлгөн-дээ сөктөп алган мен. Күдээм оол, дуңмам, оларның беш харлыг оглу кирип кээрим билек, идим безин үштүп четтикпээнимде, мени үглей-ле берди. Чаа-ла ийи-бирээлеп базып турар сарыг баштыг чаш уруг, мени танывас болгаш, ыракта ко-руп тур.

— Терекпиген изиг байыр! — дээш, чүнүң-даа мурнунда бичии кижиге белен кылдыр ойнаар-кыстыг сундум.

Бижиргезе-даа, мээң бе-ээзем садыгда ойнаар-кыстарга домейлешпес, беш класс уруумнуң хол-биле даараан ажылы чүве, чаптанчыг холчугаштары-биле ону чаш кижи ап алган.

Мени уругларының арттырып каап, аныяк ийи кижи арлы берген. Ур болбас бис дээш, эжиин артындан шоочалап кагдылар. Беш харлыгвыс ойнаан машинаазын «септеп», алаагып тур. Бичии кижи ойнаар-кыстыг-биле кады мээң хөюмге удуп каарга, орнунга чыттырып кагдым. Дуңмамны чүктеп өстүрүп каанымны, чаш база элээди чоразымны сактып, чалгаараар-даа чай чок, бир элдеп хөөн-биле ай-дедир кылаштап тур мен. Ол ынчап тургаш, соңга каяанга келдим. Бажыңның шуут чаны-биле чаш шаамда кады ойнап өскен эжим Кержек-оол кылаштап эртти. Барып ужуражыптар дээрге эжим каяллыг, сонгадам алгырар дээрге, удуп чыдар кижи оттуг бээр. Кайгал аргаш тур мен.

Бичии чораан үевис караамга көстүп келди. Бир катап Кержек-оол арнымче, ынчап ол малгаш-биле дажакшып ойнап турган бис, капкан. Караа чажы боду-ле токтуп келген, эжимге тоодаваш эвес, аврышылыы кончуг болган. хөөлайндыр бадырарының кырынга келдим. Ынчан мени аогалап шыдаакан кижи: «Сээң орнуңга Чапаев турган болза, ыглавас иймек, хемни безин чаңгыс холдап эштип келе бээр...». Ойнап турган эримистиң суурга чаагымда маңаштыы, караам чажы чүй ашгапкаш, бичии хемчигеште эзремни чаңгыс хол-биле эштип келе бердим.

Тос класска өөренип тургаш, аттаар бүге үнүмде чыраалырга чедип, баш ыяштыг база турдувус. Ынчан Юрий Гагариннің октаргейге ушкаш келген чазы чүве. Космонавтыга тураскаатқан шулук чыраалар ара-ында чогаадып турганыыс ол. Бистиң оовустан чүү-даа үнмээн, У-ржек-оолдуң шулуу мүн-не үглуг, хаяа солунга-даа парлап болгу дег. Ынчалза-даа ол ыяшчал ооп, мен оон дора, чогаадып алган одуругларывысты чидир шыгжапкан бис.

Олимпий оюннарынга киржи бээрнээстиң канчап билир дээш, спортка хөлчок, хөөкпейлеп, харга чанагай чүнүп турдувус. Соок хөлүн эрттир дыңзый бээрге, школага өөредилге болбайн баар. Ынчан амыралы, шак-туман дүй тыртпан хаяа оруунче үнүп турдувус. Спортчу кергузуглээнзис база шору, бир катап школачыларның район маргылдаазынга база киришпивис.

Мээң чүгле кады өскен эжим эвес, чаш, элээди чораан шаг-үем дөштүн чедип келген, мени маңай берген ышкаш болган, сүрээдел-биле соңга караанче көрүп турдум. Ол кадында машина «септээн» кижим мендэ шорлу берген. Мээң хөлүм тудуп, ооргамга чүктеннип, генектеннип-ле тур. дуңмазын база оттуруп алды. Шимээн-даваш бажым иштэ сыммастаан. Чоорту сөөсаан. Уруглар ойнап эгелээн, бажым иштин тева дывылаам дег ыяш-ла чүүл. Ол-ла мөөрейде ыяштарже шөйлүп-ле чоруткан. Хар «сөөскен иктеп» чаял, бичии хадыгырал, сагыннел турда, аңаарның арыын канчаар, ара-ыяштарның бир-ле чаагай чыдым магадап, аныяк шаанда база-ла бо туругнуң кырынга мынчаар үнүп кээп туругның ирей сактып келгеш, тараан чернинң аңаарын ишкээр тыңгылаашаш, көрүп аңыраанынга кезек када аңнаарын безин уттупкаш: «ам-даа бичии бурунгаарлал ол көрейн адыр» — дээш, боду эскербейн, ол чуга хар адаанда бир-ле дөңчүгештинг мурнун орта базарга, иданиниң үйдүкү тайгактаан соонда туругну куду чүгүүп бадып чыда чүгле «Ий дадай» — дээнин боду дыңнаан.

Аңчы ирей бир мининп көөрге, туруг адаанда шыкта эдептин кончуг бөспектаның алган олурган. Ирейиң оон канчап дириг үнгенин кижи кайгаар, бир ындыг тавырыга болган чүве-дир. Ол болган эдептиг тавырылганы ирей боду кайгап, ол дугайым ааныңга чеде бергеш көрүнге мынча деп тоожулаан:

«Туруг кырындан Эрээннерниң эликтерин ылаавылап көрүп алыр дээш олуп кал чөстүм, оолдар... Туругнуң бис кырын орта иданим тайгактаашаш ушкан олчаан чугүүп баткандыр мен. Бир хаанны ажа дүжүүп чоруй, чүү-даа болаа маңаа келген терээм дээш Эрээннерниң эликтерин санай баштым. Оон соонда кортквынга «Ий дадай» дей каапкаш, дөмзамга таакпым дигеш шаап ап-тыр мен, оон соонда чүнү-даа билбээн мен.

Бир мининп көөримге, туруг баарында шыкта, бөспектаның алган олур мен. Кандыг сөөгүм сынган эвес деп сыйбаттынып шимчеттинип олуурарымга, мүн-не сөөк-дөзүм будун хире... адаамда-ла соолгайның туразы чүве бар. Сүйбап көөрүмге ужаның эң-не чымаак черинге будүк кадалы берген, ону ушта соп октаткаш аалымче кылаштапкан мен» — деп болдунмайн баргаң аңнаашкын дугайында тоожузун аңчы ирей оон-биле дооскан. Ол үеден бээр-ле Чөөн-Хемчик районнуң Чыргакыда Эядиг-Хем суурунуң адаанда, хемниң солагай талазында көстүп чыдар чараш бедик туругну улус ол аңчы ирейге тураскаадып «Ий дадай» деп ыңчаар номаалап адай берген чүвең иргин.

М. МЕНДУМЕ.

Чечен чугаа

лып алган туруусуста, «үдээм, дуңмам бажыңынга кирип келдиңер.

Хөөрежип, чугаалажып орусуста элээн үе эрте бергеш, бир кижи эжик сөктээн. Ким эвес дээш дуңмам олче бардыы. Оон дедир чедип келди.

— Бистиң чер чурттуг Кержек-оол дээр ашак-ла-дыр. Эжимни ажыттайн бардым— диди.

— Чүге? — деп, күдээм элдепсинди.

— Билбес эвес сен, бажыңга ол каш удаа келген, улуг кижи боорга, түндүлеп-даа шаг болдум. Ам болзун. Шуугаар, чаңгыс мен чугаалаайн дээр анаарыг, уруг-дарыг-даа тоовас, анчыг кижи чораанығай.

Мээң бажыңым эвес, аныяктар-биле маргышпадым-даа. Өгнүң эзлери-биле чугаа тудуп орзумза-даа, эжим чүрээмни шиштеп турган. Амыдыраа сени кандыг кижи кылдыр хевирлеп каапканы ол, чүү чүвеге алзыпканың ол, күжүр эжим? Чүге «шуугаар, чаңгыс мен чугаалаайн» дээр апардың, кады эрттирген хөйраалыг үевистиң алдының кайда ышкыныпканың ол?

А. МОНГУШ.

ЧАЙНВОРД

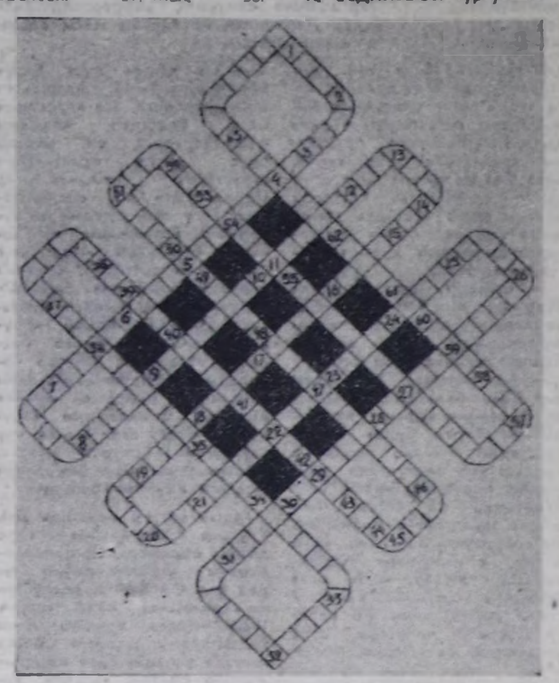
1. Урам чүүлдүн болуу. 2. Мал чүзүнү. 3. Ие кижи. 4. Баштайгы тыва балет артизи. 5. ТАР үезинде администрациятың девискээр. 6. Бөйырлал. 7. Сураглыг кино артизи. 8. Аңчыгаш. 9. В. И. Ленинниң ролюн ойнаан артист. 10. Суттуң бир хевири. 11. Эдилел. 12. Хем адыы. 13. Чүнгулаар херексел. 14. Ажаар чер. 15. Тыва чогаалчының тоожузу. 16. Куш. 17. Будумел. 18. Тыва эки туразының хостакчан хоорайы. 19. Эр кижиниң эдилели. 20. Чер кырында эң ургамныг ыяччел. 21. Аныяктар темазынга шин. 22. Шаандакы хүндүлел-даа шаг болдум. Ам болзун. Шуугаар, чаңгыс мен чугаалаайн дээр анаарыг, уруг-дарыг-даа тоовас, анчыг кижи чораанығай.

Мээң бажыңым эвес, аныяктар-биле маргышпадым-даа. Өгнүң эзлери-биле чугаа тудуп орзумза-даа, эжим чүрээмни шиштеп турган. Амыдыраа сени кандыг кижи кылдыр хевирлеп каапканы ол, чүү чүвеге алзыпканың ол, күжүр эжим? Чүге «шуугаар, чаңгыс мен чугаалаайн» дээр апардың, кады эрттирген хөйраалыг үевистиң алдының кайда ышкыныпканың ол?

А. МОНГУШ.

Сүттен кылаан чем. 31. ТАРН ТК-ның баштайгы даргазы. 32. Эдилел. 33. Ыраажы. 34. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры. 35. Сураглыг ус-шевелериниң бирээзи. 36. Камгалалдыг чер. 37. Баштайгы тыва эмчи. 38. Эм ады. 39. Аът херексел. 40. Аңчының эдил. 41. Чылгы баштыны. 42. Соңганың бир кезии. 43. Сөөзүн. 44. Бичии амытан. 45. Аът чоруу. 46. Уран күүселденең бир үевири. 47. Ажаын чер. 48. Кадырган чем. 49. Ыаш. 50. Тывага турган алфавит. 51. Эрги Тывага эргедужаал. 52. Билиглериниң үндезини. 53. Чечек ады. 54. Шаандагы хемчээл. 55. Нам аныядаачызы. 56. Эртемден. 57. Аяк-сава аймак. 58. Ансамбль. 59. Партия. 60. Удук. 61. Аржаан. 62. Тура халыкчылар баштыңы. 63. Партизан шимчэшкинниниң удуртукчузу.

И. СЕДИП-ООЛ тургускан.

«ЧҮГЛҮГ ПОЛИЦИЯ»

Францияда Тулузы болгаш Страсбург аэропорттарында ажылга хартыганы хүлээп алган. Ол чурттуң найысылалы Парижте Шарль де Голь аттыг бүгү делегей аэропортунда черлик ораатан куштарны холга өөредир специалистер база кестүп келген. Ужудуушкунга озаа-ондакты болдуруп турар куштарны хоюзарының бүгү аргаларын ажыглап чадап каанының соонда онзаган ол арганы шенеп эгелээни ол. Самолет-биле куштарның ус-кулежишкиннеринден сөөлгү чээрби беш чыл дургузунда 15 авиакатастрофа делегейге болган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 18-ТЕ
МОСКВАДАН
БИРГИ ПРОГРАММА

8.00 — «Ут». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — АБВГДейка. 9.20 —«Кана чораанын ол, Одиссей?». 3 сериялыг уран-чечен телефильмниң 3-гү сериязы. 10.30 — Эки бараанарны новүдедир. 11.00 —Оны силер шыдаар силер. 11.45 — «Делегейниң музейлер хүнүү. 12.25 — «Шупту чүве оруктан эгелээр». Док. телефильм. 13.15 — Улустуң аялгалары. 13.30 —«Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 14.00 — Улуучу чогаадылгалар дугайында тоожузун аңчы ирей оон-биле дооскан. Ол үеден бээр-ле Чөөн-Хемчик районнуң Чыргакыда Эядиг-Хем суурунуң адаанда, хемниң солагай талазында көстүп чыдар чараш бедик туругну улус аңчы ирейге тураскаадып «Ий дадай» деп ыңчаар номаалап адай берген чүвең иргин.

М. МЕНДУМЕ.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 116 (12806) | 1985 чылдың май 21, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш. | Ортээ 3 копеек.

ЭШ ХУУНУҢ БЕСЕДАЗЫ

СЭКП ТК-ның Чыргыне секретары М. С. Горбачев май 20-де Италияның Коммунистер партиязының удуртулгазының кежигүнү Дж. Черветтиниң хүндүлеп алган болгаш ооң-биле чыылыг. эш хуузунуң байдалыңга эртикен беседа кылган. [СЭТА].

АЖЫЛ ШАПКЫНЧААН

Баа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съездиниң аттыг совхозунуң № 1 хову-трактор бригадазының механизаторлары бо чылдың часкы хову ажылдарын шалыпкын чорудуп турар. Олар 3100 гектар черниң шыгыы дөрт ажыл хүнүнде балырып доозкаш, ийи муң ажыг гектар черни андырган болгаш культиваторлар, плоскорезтер-биле болбаазыраткан.

Ажыл-агыйда тараа культураларының чаштырылгазы дооступ турар. Тараажылар аразында чарышка Кычеслав Түгернин агрегады шылгарап, хүн нормазын 150-160 хуу чедирип турар. Андрей Бахаревтиң агрегадының ажылы база мактадыг.

Черни үрезин чаштырылгазынга белеткеринге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дойбан Данылмович Даваның удуртканы эвено эрестиг ажылдап, агрегаттарның ажыл чок турарын чаңгыс-даа болдурбаан. Беш кижи составтыг суггатчылар звенову 310 гектар черниң суггарылгазын ийи удаа чоруткан. Оларның аразында хоочун суггатчылар Б. Багай-оол, А. Злобин шалыпкын ажылдап, эш-оруунге үлегер чижээн көргүзүп турар.

С. КЕНДЕН,
бригаданың учётчиги.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИНДИЙ «ПРЕСС ТРАСТ ОФ ИНДИА» (ПТИ) АГЕНТИЛЕЛГЕ ИНТЕРВЬЮЗУ

Индий «Пресс траст оф Индиа» (ПТИ) агентилел СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтан интервью бээр дугайында дилег кылган.

М. С. Горбачев май 18-те ПТИ агентилелдиң Москвада корреспондентизи С. П. Гуптаны түлээп алган болгаш салдынган айтырыгларга харыыларын анаа дамчыткан.

Мооң адаанда интервьюнуң бижимелин парлаан.

Айтырыг. Бистиң Премьер-Министриниз Раджив Гандиниң ам болур үжуражышкынга холбаштыр совет-индий харылзаалардың тайбың болгаш чепсегленишкинни дүжүрери дээш демиселге хамаарыштыр ону канчаар үнелеп көрүп турар Силер?

Харыы. Хамыктың мурнунда Индияның удуртукчуларын бистиң чурттувуска онза өөрүшкүлүг сеткил-биле үткүүрүп демдеглексеп каап тур мен. Совет кижилерниң улуг, найыралчы индий улусха сеткилиниң хамыыжындан чооп болгаш хүндүлел турарын илереттинип турар. Джавахарлал Нерунуң болгаш Индира Гандиниң ону хөгжүдер дээш дыка хөй чүүлдерни ыяңгаы бистиң найыралывыстың төөгүзүнге совет кижилерниң болгаш индийлерниң ынчы-аңгы сайгалдары боттарының чайынналчок арынналып кирер бижээнгер.

Улустарның империалистиг мөлчүгделге удур, хамаарышкыс чоруукту болгаш социал чаартылганы быжыглаары дээш демиселиң Совет Эвилелиниң принципиалдыы-биле, чайгыяшка чоокка деткип турарын Индияга бистиң хамаарыгласыс илереттинип турар. Бисиже ол угланыышкынны улуг Ленин чагаам болгаш бистер амда идыктыы-биле бүзүрээр-даа бис. Бистер онзагай, үнелеп четтинмес ол чедип алышкынны сайгал алган бис деп хөөредиг чок чугаалап болур бис. «Бистерни чүгле чазактар аразының харылзаалары болгаш харын-даа чүгле политиктиг болгаш экономиктиг кады ажылдажылга холбаштырып турар эвес болгай. Бистиң харылзааларывыс —ол дээрге ийи тургузукчу улустарның иэнг чүректериниң каттыжышкынны-дыр» Индира Гандинин ынча дээн чайынманчок болгаш чечем сөстери бистиң аравыста харылзаалардың деңнелин, янзы-бүрү хевирлерин чүүдем-даа артык кылдыр көргүзүп турар-дыр.

Бо тавырылганы ажыглап алгаш, мен совет-индий найыралдың төөгүзүнге мөңгезибиле киир бижиттинген индий улустуң шылгарақтай кызының чырыткыланчок турускаалынга база катап хүндүткелдиң бүзулалын кылырын күзеп тур мен. Анда делегейниң «Улустар аразында тайбыңны быжыглаары дээш» Ленинчи шаңналын тывысканы — быжыг тайбың дээш, улустар аразында найырал дээш демиселге ооң канчаар-даа аажок улуг салыышкынын үнелеп көргени ол-дур.

Эң-не ыяска орук дээрге кижилерниң бот-боттарынга үткүштүр иэзэр оруу болурун индий үлегер чугаа бадыткап турар. Бистиң улустарывыс он-он чылдарның иштинде чогум-на ындыг орук-биле чоруп келген. Чогум-на ооң үжурундан бистиң харылзааларывыс бүгү үелерде үлам бедик угланыышкынныг чоруп келген. Тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге үндезилеттинген бистиң харылзааларывыстың бедик деңнелдин, дең-дески болгаш хөй талалыы сеткилдэн хандырып турар.

Тайбыңны намгалаар болгаш ядролуг дайынны баш удур болдурбас талазы-биле инити күжениишкинге Индияның саллыышкынын бедии-биле үнелеп көрүп турар бис. Улустар аразының харылзааларының чүгүле фактору болу берген каяа-даа каттышпазының шимчээшкинин амгы үеде баштаывышаан, ол, чаңгыс эвин болгаш делегейге чагай сандарын быжыглаар дээш хөй чүүлдерни кылып турар.

Совет-индий найырал —чүгле бистиң улустарывыстың эртине-байлаа эвес. Ол амгы дүшкүүрлүг байдалдыг үеде тайбыңның чүгүле фактору болуп, бир эвес олар тайбыңның идеалдарын, бот-боттарының аразынга хүндүлежириниң болгаш деп эргелиг кады ажылдажылганың принциптерин удуртулга болдурар болза, аңгы-аңгы тургузуглыг чүрттар кайы хире үре-түңнелдиг кады ажылдап болурунуң үлегер-чижээ база ол боол турар.

Бистер совет-индий харылзаалардың перспективаларын бүзүрел-биле үнелеп көрүп турар бис. Премьер-Министр Раджив Ганди-биле бистиң мурнундагы үжуражышкынывыска-ла ийи чүрттүң кады ажылдажылгазын моон-даа сөңгээр быжыглаарынче чүткүп турары бадыткаттынган. Ийи таланың болгаш делегей-даа харылзаалардың талазы-биле хөй айтырыгларны ам чугаалажып көөр чорук бистиң чамчыл апарган харылзааларывыска, совет болгаш индий улустарның эрге-ажыктарынга, Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңның эрге-ажыктарынга дүүштүр чаа үжүр-үткааны киирер дээрзинге чигзинмейн турар мен.

Ооң-биле кады бистиң чүртте улуг хүндүткелдиг боол турар Индияның удуртукчузуубиле катап үжуражыры мээң бодумга өөрүнчүг болбайн ам.

Айтырыг. Дөрт дилги төлээзээн алды чүрттүң күрүнелер болгаш чазактар баштыңнарының 1984 болгаш 1985 чылдарда олардың декларацияларында илереттинген инициативаларын Совет Эвилелинде калбаа-биле чүүлдүргүзүнүң көрүп турар болгай. Ол инициативалар Силерниң бодап турарыңар-биле алырга, кандыг байдал-биле амыдыралга боттанып болур ирги?

Харыы. Бистер ол инициативаларны бедии-биле үнелеп көрүп турар бис. Алды чүрттүң баштыңнарының документилеринде илереткен күзелбодалдар болгаш совет инициативалар чаңгыс угланыышкынныг боол турар. Декларацияларда көрдүнгеп эчис сорулга" — ядролуг чепсекти кижи төрелгетенниң амыдыралындан чайладыры — бистиң чүрттүң даштыкы политиказының сорулгаларынга долузубиле дүжүп турар.

Бистер Женевага Каттышкан Штаттар-биле чугаалажышкыннарга баарда, ол чугаалажышкыннарның эчис сорулгазы — чепсегленишкинни космоска эдерее тургузарын эгелеткезинин, ону черге тургузарын соксадырының, ядролуг чепсегленишкинни долузу-биле үзүткаарынга чедир оларны боттуг кызырарынче эгелеп киреринден дугайын дуржуп алган бис.

Ону алды чүрттүң баштыңнарының кыйгырган үүлдериниң — ядролуг чепсекти ажыглап кылырын, бүдүрүп үндүрерин болгаш сайгара тургузарын соксадырындан, ядролуг куралдарлары чаңгыс деңнелге тударындан болгаш оларны кызырарынче эгелеп киреринден, чепсегленишкиннерин эдерее бүдүрерин космосче нептередирин баш удур болдурбазындан база ядролуг шеңделдерин бүрүң-биле хораан керээни чарарындан эгелеп болур-дур.

Бистер эгезинде чепсегленишкинни улам-на күштелдирерин соксадырым, ССРЭ болгаш АКШ Женевада чугаалажышкыннарның бүгү дургузунда эртем-шинчилел ажылдары-биле катай-хаара космостуң согуушкунуг чепсектерин тургузарынга, шеңээринге болгаш сайгара тургузарынга мораторийнин ажыглаарын, боттарының стратегтиг халдаашкын чепсектерин чаңгыс деңнелге тударын, Европага ортуман ыракшылдың америк ракеталарын сайгара тургузарын болгаш бистиң хөрүы хемчеглеривисти күштелдирерин соксадырым саналдаан болгай бис.

Ооң-биле кады Совет Эвилели ам безин бодунуң ортумак ыракшылдыг ракеталарын тургузарынга бо чылдың нояврьга чедир чаңгыс талалыг чурум-биле мораторийнин тургускан болгаш Европага өскеда хөрүы хемчеглерни боттандыып чорударын соксаткан. ССРЭ бодунуң берген сөзүнге шынчы болгаш, ол мораторийнин негелделерин шыңгыы барымдаалап турар. Бистер Вашингтоннуң болгаш ооң НАТО талазы-биле эвилелчилериниң талазындан бистиң инициативаларывысты эңне шыңгыы болгаш бодамчалыг көөрүнге, Барыын Европага америк ракеталарны тургузарының айтырыынга шегләшкинниг болурунга идегээ эгелеп боол турар бис. Бо айтырыг талазы-биле бот-боттарым билчир чорук Женевада чугаалажышкыннарны практиктиг оруунче шилчидеринге дузалаар иймек.

Адактың соонда, ядролуг чепсектиң шеңелделерин соксадырының дугайы. Бистер АКШ-тың болгаш ядролуг чепсектиг еске-даа күрүнелерни олче чаңгыс эвес удаа кыйгырып келген бис. ССРЭ ядролуг чепсектерлиг күрүнелерге кандыг-даа ядролуг чазылдырыышкыннарга мораторийнин чарлаарын, ооң ядролуг чепсектиң шеңелделерин бүрүң болгаш бүгү-ниити хоруур дугайында керээни чарарынга чедир оларны күштүр болдурарын самалдап келген болгаш самалдап-даа турар. Оны 1985 чылдың августуң 6-да, тодаргайлаарга, Хиросиманы атомбиле аваатазыг ёзу-биле бомбалаанының түңүнден бээр 40 чыл оюнда азы ооң-даа эрте күштүг болдуруп эгелеп болур.

Совет Эвилели ядролуг чепсектиң шеңелделерин долузубиле хоруур дугайында АКШтың буруузу-биле соксаттынган чугаалажышкыннарны доп-дораан катап эгелээринге база белеп. Ядролуг чепсектиң чер иштинге шеңелделерин кызыгаарлаарының дугайында болгаш тайбың соруглаарга чер иштинниң ядролуг чазылдырыышкыннарның дугайында-даа база-ла совет таланың бүрүүзу-биле эвес күштүг «ылдыр бадылаттынмаан 1974 болгаш 1976 чылдарның совет-америк керээлерни күштүг болдурарының үезин шагда-ла келген.

Тайбыңның салым-чолу дээш онза харыысалга амгы үеде ядролуг чепсектиг улуг күрүнелерге, хамыктың мурнунда ССРЭ-ге болгаш АКШ-ка онаажып турар. Ынчалзажок делегейниң чүгле совет-америк харылзааларга хамаарыштыр Совет Эвилели кажан-даа көрбейн келген. Чидиг айтырыгларны боттуу-биле шиитпирлээрин дилеп тыварынга, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга бүгү күрүнелер киржил болуур болгаш киришкен-даа турар ужурлуг дээрзинге ханызы-биле бүзүрээр бис. Боо-чепсектериниң эңдере будуруушкунун соксадыр, мөөнелген боо-чепсектерни кызырар талазы-биле дээштиг хемчеглерге ажыктыр кылдыр, боо-чепсектерниң ол эңдере будуруушкунун уламчылаарынга кежеге кылдыр чугаалажышкыннарны ажыглаар дээр орландажышкыннарга удур янзы-бүрү чурттарның миллион-миллион кижилериниң үнү кайгамчык улуг ужур-дузалыг болур.

Айтырыг. Азияга, ылаңгыя Индий океанның районунга быжыг тайбыңны чедип алырының болгаш кады ажылдежылганы хөгжүдериниң перспективаларының дугайында чүнү чугаалап болуп Силер?

Харыы: Азияга тайбыңны болгаш туруштуг чорукту быжыглаарынга Индияның салыышкынын, регионнуң эң чүгүле айтырыгларын ооң сарыылдыг, бодамчалыг көрүп турарын бедии-биле үнелеп турарывысты онзалап демдеглээр бодаан ийик мен.

Азияга тайбың болгаш айыыл чок чоруук дээш, ол дилгин күрүнелериниң дең эргелиг кады ажылдажылгазы дээш Совет Эвилели кезээде туржуп келген болгаш туржуп-даа турар. Ол чоруук Индий океанның бассейнинге бүрүң хамаарыжыр. Ол регионну тайбыңның зоназы болдурарының идеазын деткип турар бис.

Бо айтырыг талазы-биле делегей конференциязын эрттиреринге хөй чылдар дургузунда АКШ үзүп турар болгай. Индий океанның бассейнинге шериг ажыл-чорудулгазын кызыгаарлаар дугайында совет-америк чугаалажылышкыннарны АКШ бодунуң талазындан үскен. Ооң-биле чергелештир АКШ ында бодунуң шериг күчүзүн доктаамал улаттырып турар.

Чугаалажышкыннарны катап эгелээринге бодунуң белениинин дугайында Совет Эвилели чаңгыс эвес удаа медеглеп келген. Индий океанның бассейнинниң сугларын ажыглап турар корабльдериг бүгү күрүнелер конференциязын чыглырын маназайын, ол регионга байдалды чидиглендирипкин дег кандыг-даа базымнардан ойталаар дугаларында 1982 чылда дээдин деңнеяге совет-индий ужуражышкынның үезинде ССРЭниң саналы күштүг болуп турар. Ол кандыг базы-чарын? Ынчаар улуг шериг-далай каттыжышкынарын чорутпазы, шериг өөредилгелерин эртирбези, шериг баазаларлыг далай эриниң күрүнелериниң ында баазаларын калбартпазы, чаартпазы-дыр.

Бо айтырыг талазы-биле делегей конференциязын чыылдырар дугайында айтырыг Индий океанга тайбыңныңг зоназы дээш демиселдиң ам өөзэ болуп турар. Ындыг шүүлгэн чыылган турзум дээш. Индий океан кедизинде барып ооң эриктеринде күрүнелерниң, а кандыг-бир ескелерниң эвес, амыдыралчы эрге-ажыктарынга баргаан болзун дээш, дүшкүүрлүг чорукту болгаш удур туржүүшкынның эвес, а тайбыңның зоназы болзун дээш сонуургалдыг өске-даа күрүнелер-биле идепкейлиг кадыажылдажыр дээш бистиң чүткүлүвүстү онзалап демдеглээр бодаан мен.

Индий улуска аас-кежиктиг, чаагай чорукту болгаш тайбыңны силерниң агентилелиңер дамчыштыр күзээрин түңнелинде мөңээ чөпшээрел көрүүгер. Национал чаңгыс эптиг болгаш сырый каттыжышкынны улам ыңай быжыглаар дээш, силериниң улуг чүртүңарның социал депшилгези болгаш чечектелишкини дээш демиселге чедишкинни Индияның чазаанга болгаш бүгү хамаатыларынга күзээ турар бис.

• • •

Премьер-министр Раджив Гандиниң келир деп турарын Совет Эвилелинде улуг ужурдузалыг деп көрүп турар болгаш албанның ол аян-чоруу бистиң ийи күрүнелериввистиң амыдыралынга, оларның аразында харылзааларны хөгжүдеринге көскү болчуушкун болур деп, М. С. Горбачев ПТИ агентилелдиң айтырыгларынга харыыларын корреспондентиге дамчыдып берген сөөлүнде болган беседе үезинде демдеглээн. Кезээде-ле мындыг турган: бистиң чүрттарывыстың удуртукчуларының албан ёзузунуң аян-чорук бүрүзү, оларның ужуражылга бүрүзү совет-индий харылзааларга көскү исти арттырган. Моонбиле холбаштыр Индияның шылгарақтай удуртукчуларынга Джавахарлал Неру болгаш Индира Ганди оларның бистиң чүртувуска иэзэ турганын бистер ССРЭ-де чылыг болгаш улуг хүндүткел-биле сөөлүп келип-дир бис. Премьер-Министр Раджив Гандиниң албан ёзузубиле келирп совет-индий кадыажылганы улам ыңай хөгжүдеринге болгаш быжыг тайбың дээш бистиң кадыдемиселивиске, улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарынга ажыктыг улуг салыышкынны киирер дээрзинге бүзүреалдыг бис. Премьер-Министр-биле бистиң аравыста хүүда эки харылзаалар тургустунган, ынчангаш ону улам быжыглаарынга идегелдиг бис.

(Уланчызы 2-ги арныда).

М. Г. Алекшинаны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Партия аппарадыңга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң организастыг кыдзынын эргелекчизинин оралакчызы, пластийжи үеэт болгаш статистика секторунуң эргелекчизи Мария Григорьевна **Алекшинаны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың май 20.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел— бүгү улустуң херээ

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР БИС

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткээр дугайында СЭКП Төп Комитединиң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалдарын бистиң Хайыракан суурунуң «Саяна» агитквартирязының чурттакчылары чүүдүгүзүнүп, изиниле деткиндинис. Бижыг сагыга-чурум — эки өөредилгенниг, эки ажыттың дөзү. Ынчангаш бистиң агитквартираның чурттакчылары арагалаар, ажыыл шагы үзер чоруукка тазмаарыштыр шыңгыы хемчеглерни ап келген. Ооң түңнелинде «Саяна» агитквартирада чүрүм үрээшкиннери болбайн турар. Кижи бүрүзүнүң ажылынга, ажы-төлүнүң кижизидингезинге харыысалгазын бедидер дээш оя дугайында хурал-суглаалары, лекция, беседаларны доктаамал эрттирип келдинис. Бистиң республикавыстың экономиктиг болгаш социал хөгжүдезини бедидер дээш Коммунистиг партия, Совет чазак ада сагыш салыын турда, арагалап, ажыыл кылбайн базып турар кижилер бар боол турар, канчап-даа таварышпас. Ындыг кижилер-биле улам шыңгыы демисежир ужурлуг бис.

Хайыракан суурнуң агитквартираларының аразында социалистиг чарыш чарлаттынган. Чарыштың негелделери шыңгыы. Ынаар бир-ле дугаарында сагыга-чурум, хөй-ниити ажылынга киржилге болгаш чаагайжыдылга, дузалаа ажылагыйының хөгжүлдези дээн чижектиг айтырыглар кирип турар. Бо чылдың бирги квартальында «Саяна» агитквартира оя чарыштың тиилекизин болган. Квартал ажыл-биле түңнел турар бо чарыгка бистиң агитквартира моон мурнунда-даа удаа-дарый тиилекчи болуп келген.

«Саяның» чурттакчылары — идепкейлиг, хөй-ниитичи улус. Уран чүүл көрүлделериниг бо-ла бирги черни алыр. Шаңгыр Сат, Николай Сарыглар, Шет Куулар, Дарый Кара-Сая олар агитквартираның талантылыг бот-тывынгыр артистери. Чечек, чимис тарын, кат-могаа аймаан олуртуп, өстүрүп турар, чаагайжыдылгазы эки бажыңнарга «Саянда» № 28, 30, 32 болгаш өске-даа квартиралар хамаарыжыр. Квартираның аразында база социалистиг чарыштыг. Шевер хондар делегелелерни, номчулга конференциаларын доктаамал эрттирип, өнаа идепкейлиг кижинг турарлар. Оон ыңгыда малчын аалдарже шефтээшкиннерни организастап келген бис.

Агитквартирада школачы уругларже кичээнгей улуг. Өөренчилеривис-биле беседалажып, ада-иелер-биле кадыхуралдарны эрттирип турар бис. Дыштанылга үезинде уруглар-биле экскурсиаларны организастап, янзы-бүрү оюннар, маргылдаалларны база эрттирип турар Чайгы дыштанылга үезинде уруглариың сагыл-[illegible] күштелдирер бис. «Саяна» агитквартираның төвү Салчак Тока кудумчуузунуң № 31 базында «Школа реформазын чүүлдүзүнүп, деткип база өөренип тур бис» деп тускай бүлүнде хана солуунну аскан болгаш онда ада-иелерге сүмелерни бижээн. Эге класстарның өөренчикилери-биле номчулга кичээлдерин доктаамал чорудуп турар бис. Бо бүгү ажылдарга агитатор башкы В. Д. Кара-Салдың кирип турар үлүг улуг.

Р. ООРЖАК,
агитквартираның даргазы.
Чөөн-Хемчик район.

ЭЖИНДИРИИШКИННИ ЭГЕЛЭЭН

Улуг-Хем суунда ам-даа кеже доштар батпышаан. Ынчалза-даа ооң уну доштан болдуу хөсталган. Бо хүннерде теплоходтар бо чылдың башгайгы рейстерин кылыры-биле суг оруунче киришкен. Хем өруу-биле чээрби чүүк, дөрт пассажир рейстерин, чээрби ажыг баржаларны тургускан.

Каа-Хем биле Бии-Хемниң бажында, ооң бээр чүүк соорту болгаш пассажирлер аргыштырарының талазы-биле пароходство ажылдакчыларының мурнунда чугула сорулгалар турун турар. Олар 25 муң тонна тудуг материалдарын «Саян-Шушенск ГЭС-тен Чаа Шагаан-Арыгның болгаш Кызылдың тудуг объектилеринге соортуп эккеп турар. Бо сорулга-биле капитан Ю. С. Кананыхинниң удуртканы «Ангара-59» теплоход ажиндириишкинче үнүпкеп.

Транспорт конвейериниң чедишкинниг ажылдаарынга түзүрер, дүжүрер ажылдарны организастааны улуг рольдуг болур. Соортуулге ажылын шапкынчылар сорулга-биле чамдык ажылдар кылдынган. Хайыраканда суг артээлинин тудуун доозкаш. Амгы үеде Кызылда артээлдиң тудуу чоруп турар.

Пароходствонуң коллективи суг оруунга ооал-оңаак болдурбазының талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Ужаларга, шуралгактыг черлерге чоруурунуң дүрүмнерин сагыырын боттандырып турар. Сугнуң терезинде тудар чехословак чаа деригни тургузуп өгелээн.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, партияның XXVII съездизин күш-ажылчы белектер-биле утмуур дээш хем флотилиязының ажылчыннарыр аразында чарышты калбарткан күжениишкинниг ажылдап турарлар.

А. АФОНИН.

ЧУРУКТА: теплоходту эжиндириишкинниг белеткеп турары. Авторнуң фотозу.

ЧУРТТАКЧЫЛЫГ ЧЕР БҮРҮЗҮНГЕ

Ынтының корум-чурумун каяа-даа быжыглаар, кемчерек түгеларын болгаш арагалаар чоруктарга удур идепкейлиг демисежир талазы-биле тодаргай чугаа Кызылга Советтер бажыңында болган. Ана илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. ОНДАР кылган.

Совет Эвилелиниң экы-дүмма ог-бүлезинде эң аныяк автономнуг республика — Тыва АССР-ниң сайзыралы дээш Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне доктаамал кичээнгейни салып турар дээрзим илеткелчи демдеглээн. ССРЭ-ниң составынга кирге-ле дөртен чыл болган республика чүс-чүс чылдарга деңнежир хөгжүлдени чедип алган. Оон ыңгыда СЭКП ТК-ның Политбюрозунга бистиң республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам дүргедедир талазы-биле айтырыгны чугаалажып, тускай доктаалды түзээп алганы — ада сагыш салыышкынның база бир керечизи болур.

Ана бистиң республиканың ажылчы чону канчаар харыылаар үжурлугул? Кижи бүрүзү бодунуң даанган участогунга ие сеткили-биле, эң-не будуруккулуг ажыл-биле харыылаары болур. Ынчан коммунизм тургузуушкунунга республиканың салыышкыны улам немежиир. Ындыг түңнелди чедип алырда күш-ажылдың, будурулгенниң сагыга-чурумун быжыглаар, бүгү чергө корум-чурумну тургузар, арагалаашкын, ажыл кылбас чоруктар дээн ышкаш үүлдерге удур идепкейлиг демисежир херек.

Бо ажылга улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ролю улуг дээрзин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы демдеглээн. Советтер бүгү күш-ажылчы коллективтер-биле, хөй-ниити организацияларыбиле демнежип турган, Совет бүрүзү, депутат бүрүзү профилактика ажылынче ханылап кирер.

Бистиң республикада иэзэш эвес административтиг комиссиялар тургустунган, арагалаашкынга удур чөвүлелдер ажылдап турар. Кылдыңын турар ажылдар база бар. Ооң чижээнге чоокта чаа Кызылга «Найырал» кимотеатрынга болган ажык судтуң дугайында илеткелчи чугаалаан. Никитилелге ажыктыг ажыя кылырындан ойталаар маңгыстал-чок амыдыралдыг кижилерни аңаа хоорайжыларның киржилгези-биле судтаан. Оон дээштин бедик болган. Ындыг хемчеглерни Каа-Хем районга база кылып чоруткан.

Чурттакчылыг черлерге дээштиг ажылдарны кылып чоруткаңының түңнелинде Улуг-Хем, Бай-Тайга, Бии-Хем, Таңды болгаш өске-даа районнарның чамдык чурттакчылыг суурларында кем-херек үүлгедир чоруук кызырылгам. Эрткен чылдың түңнели-биле бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чурумнуг суур дээш социалистиг чаръшка Тес-Хемниң О. Шынаа, Улуг-Хемниң Чодураа, Бай-Тайганың Кызыя-Даг суурлар тиилекчи болуп үнгүлээн.

Республиканың партия, совет, эрге-чурум камгалаар органнары кем-херек үүлгедир чоруктарга, ылаңгыя тулиганнаашкынга, арагалаашкынга удур шиитпирлиг демисежир хүлээлгелиг. Чүге дээрге арагалаар, ниитиниң күш-ажылындан былдамышпаар чоруктар республиканың кайыда чурттакчылыг черинде бар боол артпышаан. Ниитилелге удур үүлгедиг кылырлар-биле идепкейлиг демиселди чамдык черлерде кошкан чорудуп турарындан арагалаар, ажыктыг ажыл кылбас чоруктар кызырылбайн турар дээрзим илеткелчи-даа, саналберген эштер-даа демдеглээн.

Ылаңгыя аныяктарның аразында арагалаарынга сундулуг чорук үүлг дүүределди болдуруп турар. 1983—1984 чылдарда ниитиниң корум-чурумун үрээни дээш 25 хар чедир эвээш эвес аныяктарны кезэмчеге онаваган, ооң ыңгыда эзирктер сергедир черлерге хонуп турарлар база бар. Бичө түлиган херек үүлгедиглерин база эзирик аныяктар болдуруп турар.

Арагалаашкынга удур демисел — бүгү улустуң херээ. Ындыг турбушке чамдык бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчулары милиция органнарындан келген дыңнадыгларга харыы бербес, административтиг хемчег алысканнарга хамаарыштыр коллективке чугаа кылбас, чогуур түңнел үндүрбес фактылар бар. Бо чылдың бирги кварталында организацияларның, албан черлериниң удуртукчуларынга чорутпаан бижиктерниң харыыны үгле 56 хуузун чоруткан. Бо дээрге чамдык черлерде арагачыларга ершээн көргүзүп турар чоруктарның түңнели болур. Ана чижек кылдыр геология-шинчилел белүктериниң, «Шагонартэкистрой» трестиң № 20 КМК-зының, Бии-Хем районнуң чамдык совхозтарының удуртукчуларын шүүлгэн. Мында иштинги херектер органнары база идепкейлиг болур, чоруткан дыңнадыгларынга харыы кээрин манап орбес, а черчерлерге боттары чедип, кижизидиглиг ажыыын чорудар ужурлуг.

• • •

Ындыг чөвүлел турал республиканың барыын зоназында районнарының чер-чер Советтериниң күүскомнарының даргаларының, милиция ажылдакчыларының киржилгезиниге Барыын-Хемчик районга база болгаш

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИНДИЙ «ПРЕСС ТРАСТ ОФ ИНДИА» (ПТИ) АГЕНТИЛЕЛГЕ ИНТЕРВЬЮЗУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыпда).

Индия-биле найырал, ооң улуг улузунга, ооң эрте-буруңгу байлак культуразынга болгаш хөөн төрөлгетениң делгилгезинге ооң салыышкынынга хөнү хүндүткел—бо бүтүү чүүлдер бүгү совет кижилериң чүректеринде сиңиккен деп чугаалап болур.

Индия-биле найырал — ол дээрге бистиң дөштыкы политикавыстың он-он чылдарда идепкейлиг чаагай чаңчылы болуп турар. Чаңгыс ава, күчүдүг, тайбыңга ынакшылдыг Индия — амгы делегейниң чардынмас болгаш эң-не эргежок чугула иезээ-дир.

Бодум хүүмда силериң чүртүмерни ажок сонуургап турар мен, ынчангаш Премьер-Министр Р. Гандиниң землең чалаакшынын алганым Индия болгаш ооң чону-биле тавырымчалыг уеде барып тамыжар арганы мөңээ бээр.

М. С. Горбачев корреспондентиниң чамдык немелде айтырыгларынга харыылаан.

Партийни ажылдакчы болганда бодуңуң ажыл-чорудулгазыңың чедиишкинниг чоруп турарынга кандыг факторларны хамаарыштырып турарыңга ажык-ыяк кылдыр ажыглаварыңга эң-не эки байдалдарны тургузуп турар.

Барыын чүүте политиктиң чамдык ажылдакчылар Совет Эвилелиниң чорудуп турар политиказының энергиязын болгаш шапкының демдеглевишаан, ооң дөштыкы политика талазы-биле бодуңуң планнарын боттандырары болгаш социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле көрдүнген хемчеглерни амыдыралга боттандырары барыын талага, ылангыя АКШ-ка улам өзүп орар айыылдыг бооп болур деп чугаалажып турар-дыр деп, С. П. Гупта чугаалаан. Мөңге хамаарыштыр М. С. Горбачевтуң бодалдарын корреспондент сонуургаан.

Шак ындыг чизылыг «айыылазынышкынның» ол бүгүнү чугаалап турар барыын таланың ол-ла удуртукчуларының арын-нүүрүнге онаар хөрек деп, эш Горбачев корреспондентиге харыылаавышаан чугаалаан. Чүүттүң социал-экономиктиг тайбың хөгжүлдезин шапкынчыдарын хандырар дээш бистиң партиявыстың, күрүнеавистиң удуртулгазы улуг ажылды кылып турар.

Бисте экономиктиг амыдыралдың янзы-бүрү участоктарында байдалды боттуу-биле үнелеп көөрүн орааладжып, эксперттер-биле сүмележип, ол айтырыгны хоорайның болгаш көдээниң ажылчы чоннарының калбак киржилгезин-биле чугаалажып көрген бис. Ооң түңнелинде тодаргай программа тургустунуп кээп турар апарган, ону боттандырары партияның болгаш чонуңуң бодунуң мурнунга салган соруулгаларын чедип алырым хандырар дээрзинге бүзүрелдиг бис. Бистиң социал-экономиктиг хөгжүлдевистиң стратегиязының коя угланыышкынналарының талазы-биле ажылды партияның XXVII съездизинге чедир доозарынга болгаш бистиң планнарывыс партияның болгаш бүгү совет улустуң үүлдүгүзүнүүшкүнүн болдурар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Совет Эвилели бодуңуң мурнунга тайбың хөгжүлдениң улуг, эвес соруулгаларын салган, ынчангаш бистер тайбыны камгалаарын күзеп турар болгаш чер кырынга тайбыныы камгалаар база бүлүглеар дээш бистен хамаарыжыр бүгү чүүлдерни кылыр бис. Бо талазы-биле бистиң сонуургалдарывыс өске-дээ бүгү улустарның — социалистиг-дээ чурттарның, хөгжүп орар капиталистиг-дээ чурттарның, Африканың, Латин Америкаңың-дээ улустарының эргеажыынга дүгжүп турарынга бүзүреллиг бис. Ону боттарының кара сагыштыг соруулгаларынга ажыглаваышаан, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун хевээр артгыларын база боочеңсекти эңдере бүдүрерин күзээн кандыг-бир бөлүк империалистерге ол бүгү чүүлдер тавырыпайн турар чадавас, ынчалзажок ол мырыңай өске хөрек-тыр. Бистиң политикавыс совет улустуң-дээ, өске-дээ чурттарның улустарының эргеажыынга дүгжүп турар деп бистер санап турар болгай бис.

Салдынган айтырыгларга тодаргай болгаш бүзүрелдиг харыыны бергенин дээш М. С. Горбачевкө өөрүп четтиргенин корреспондент илергейлээн.

Бин-Хем районуң «Кызыл тараачы» совхозунуң картофель өстүрер звенозу бо хүннерде картофель олуртуушкунун эгелээн. Хоочун трактористер Ленин орденниң эдлекчизи Н. И. Овчаров, И. П. Элтеко болгаш П. Т. Шилов олар шудургу ажылдап, хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: трактористер Петр Шилов биле Иван Элтеко.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

Э э ё з у - б и л е к ө ө р

МАЛ ӨСТҮРЕРИНДЕ ЧЕТПЕСТЕР

Республиканың дыка хөй совхозтары 1984 чылда күрүнеге көдээ ажыл-агый продукцияларын онгу беш чылдың ортумак деңнелинден ажыр сеткен. Орулгазы күду база орулга чок совхозтар безин 32 млн. 541 муң рубльди немей алганнар. Ынчалза-даа ол акша-хөреңгини совхозтарның будүрүлгезин хөгжүдеринге болгаш экономиказын быжыглаарынга, мал ажылын хөгжүдеринге, оларның баш санын өстүрер хемчеглерге ажыглаар тургаш, чамдык совхозтарның директорлары, сөөлөө ажылдакчылары ажык чок, артык чүүлдер садарынга болгаш оон-даа өскээр чарыгдалдарга үндүрүп, күрүнемни ол хире хөй өнүү-хөреңгизин ээ өзүү-биле көрбээнмер.

Республиканың совхозтары мал ажылдыг болганда, малдың баш санын, ылаңгыя төрүүр малдарның баш санын көвүдедир, олардан чаш төлдү онча-менди алыр болгаш мал продукцизиин көвүдедир айтырыг бирги черде турар. Мал бажын көвүдедиринің кол үндезини — төрүүр малдарны зоотехниктиг эртем ёзугаар эң шынарлыг, уксавыыр будүрүкүү малдар-биле чогуур үезинде шын эдерилгени кылып, төрүүр мал бүрүзүнден чаш төлдү ап, оларны онча-менди өстүрериндө.

Республиканың уксавыдыгга каттыжыышкыны совхозтарның төрүүр малдарын тарып боозадып турар. Бо ажылда улуг четпестер амга чедир бар. Төрүүр малдарны тарып боозадыр пунктулар чогуур негелдезинге четпес, пунктуларда тускай эзилдиргиер, микроскоптар дээш эске-дээ дериг-хөреңгелдер четпес, ырыг-шевер эвес. Ында ажылдап турар чамдык лаборантыларның билиг, мергежил, эрге-дүржүлгазы чогуур негелдеге дүүшпейн турар.

Будүрүкчүлериң үрезин Кызылдың болгаш Чадаананың төп лабораторияларындан республиканың совхозтарына, эң ырак фермаларында мал төрүп боозадыр пунктуларына чедирип турар. Үре сөөртүр машиналар ырыг-силиг болур, бензин, таваклы дээш эске-дээ химиктиг чүүлдериниң чыды турбас ужурлуг. Кызылдың, Чадаананың үре сөөртүп турар машиналарының чамдыктарының иштң ырыг эвес, бензин чыттеп турар, шоферлер таваклаар, оон эртсе оруктан хөй улуус олуртуп алгаш, хөлөзи ап, ээзирик-дээ чоргулаарлар. Оон ынай оруктар бөгей, чер аразы ажок ырак, Чижөө, Кызылдан Эрзиниң «Нарын» совхозунга азы Чадаанадан Бай-Тайганың «Кара-Хөл» совхозунга чедери ындыг-ла амыр эвес. Ол үрелер бөгей оруктарга чайгаткаш, шынарын ажок кудуладыр, чамдыызы өлүгдээ болгулаар. Чер ырак болганда график үрелип, хуусаа база үргүлчү үстүп турар. Ынчангаш бо байдалды эдс көөрү негеттинип турар.

Совхозтарның лаборантылары сөөртүп чедирген үренең шынарын хынаавайн хүлээп ап турарлар. Чамдык зоотехниктер лабораторияның ажылын хынаавас, үренең график-чагыг ёзугаар көзээ турарын безин билбес болгулаар. Ол ышкаш малдың тарып боозадыгазы доозуларын соонда, будүрүкчү малдарны уксаа, хар-назын ойы-биле эртемге үндезилөнгөн зоотехниктиг норма ёзугаар төрүүр коданнарга тус-тус салырының чүрүмүн база үреп гурарлар. Совхозтарның хөй мөруузунда зооветспециалистер будүрүкчү малдарны ажаарынче кичээнгейни кудулатканнар. Оон түңнелинде кошкар, хуналарның, бугаларның чемгерилгези рацион ёзугаар болбайн турар, ниитти малдар-биле дөмей азырап турар. Чайгы уеде қошкар, хуналарга ветеринарлыг дузалы бөгей чедирип келген. Ындыг будүрүкчү малдар канчап экн үреп ап бээр боор.

Төрүүр малдар болгаш будүрүкчүлер семис-шыырак, кедык болгаш здержилгени, тарып-боозадылганы шын чоруткан болза, төрүүр малдар кызыравас ужурлуг. Бистиң аде-өгбелеривис шаг-шаандан бээр будүрүкчү малдарны камнап, экн ажаап чораавыннар. Ынчангаш олар «төлгүр аскыр кодан чыллыга дең» деп чугаалажыры душ болган чугаа эвес-ле болгай. Олар будүрүкчүлерни болгаш төрүүр малдарны ол черниң агаар-бойдузунга тааржыштыр шилип ап чораавыннар.

Амгы уеде совхозтарда дээш, ортумак эртемниг зоотехниктер, республиканың уксавыдыгга каттыжыышкыны селекция ажылын шуут чоруткан турар деп чугаалап болур. Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның совхозтарының малдарын тарып боозадып турган Самагалдайга мал тарыыр пунктуну дужургенин шын эвес, ону ам катап тургузар айтырыгны Көдээ ажыл-агый министерствозунуң дораан сайгарар ёйү келген.

Бо бүгү зоотехниктиг ажылдарның четпези-биле төрүүр хөй-хөй малдар кызырап, улуг караажа-когаралдарга чедирип турар. Маңаа холбаштыр зооветспециалистерниң бот-харыысаалгазын улгаттырып, олардан негелдени күштелдирер херек.

Х. ЧЫМБА,
Көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш шынарының талазы-биле коя күрүне инспекторунуң оралакчызы.

МАЛЧЫННАРГА МАССА-ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛ

Ажылны чонуңуң эртем-биими бедик, медерели сайзырааңгай болган тудум-на партиэнь, казактың политиказын хенызы-биле сейгарып билир, күрүнеңниң база хөй-чиитилеавистиң чаагай чоруу дээш бедик будүрүкчүлүг ажылдаар.

СЭКП ТК-ниң март (1985 ч.) Пленумунга чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев: «Кижилер эки дыңнал, билген тудум-на олар улам медерелдиг ажылдап, партияны, ооң планнарын болгаш программалыг соруулгаларын улам идепкейлиг деткип турар» — деп чугаалаан.

Бистиң бүгү-ле идеологтуг, кижизидикчи, пропагандисчи ажылывысты сайзырааңгай социализмни болбаазырангайгыдарының чорудулгазынга, партияның шиитпирлеп турар улуг болгаш нарын соруулгаларының деңнелинге чедир шиитпирлиг кедурери эргежок чүүлэ.

Бистиң Сүт-Хөл районуң ажыл-агыйының коя адыры — мал ажылы. Ынчангаш партия райкомунуң удуртулгазы-биле малчыннар ортузунга массаполитиктиг ажылдарже тус-тус ажыл-агыйларда, албан черлеринде, организацияларда чорүүр кичээнгейни угландырып турар. Чоруттунуп келген ажылдарның түңнелинде районуң көдээ ажыл-агыйының ыңчилери он бирги беш чылдың ыяанныг омаадаларын болгаш социалистиг түлээлегерилерин чедирип бээр дээш чүүлдерни кылбас-ла ажылы чок.

Эрес-оол Куулар бо ажыл-агый черинге ажылдаа-ла элээн көш чылдар эртикен. Оон мунаан автомашиназының техниктиг байдалы кезээде экн. Дүне-даа, түңдус-даа рейсче үнерингге белен. Э. Куулар ажаа быжыглаан автомашиназын камнаг эдилеп, кывар-чаар материалдарны камнап алыр аргалыг болган. Ажыл-херек кежей, чамдык харылзаа салбырының бичии коллективин ажылынга ээ-харыысаалгалыг болуп, чонуңуң чеме-халазын черле дыңнап көрбээн. Районнуң харылзаа белдирииниң болгаш республиканың бүлүүрүлге-техниктиг харылзаа эргелеенинин түңдүлүг бижиктери, ертектиг белектери-биле хөй удаа шөңнатканы коллективтиң төлептиг ажылын бадыткап турар.

Монтёрлар Болат-оол Коңгерек, Михаил Сандан, почтачылар Анайбан Чүлдүм, Любовь Донгак экн ажылдап, радио дамчыдыгазын, телефон харылзааларын үспейн, чонуңуң почтазын үезинде чедирип келгеннер.

Ак-Туругнуң харылзаа салбырының эргелекчизи М. Донгактың ак сеткилдиг ажыл-агыйлыг черлеп

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң алдары» орденниг I чергези-биле

Елена Васильевна **Сафонова** — хоорайның № 1 АТБ-зиниң техажылчыны.

Чедн уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң алдары» орденниг III чергези-биле

Өлчеймаа Чанзаловна **Саая** — Кызылдың эът комбинадының ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Мария Иргитовна **Куулар**— республика эмнелгезиниң халдавырлыг аарыглар салбырының санитарказы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Вера Ондаровна **Бурбужук** — аъш-чем барааннар садыының ажылчыны.

Александра Макдоновна **Гришина** — № 11 ясли-садтың нянязы.

Эльза Фармановна **Кучковская** — чурттелга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң техниги.

Вера Васильевна **Фурсина** — өг-буле эззи.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Раиса Санчаевна **Делег-оол** — «Тыва даг-дугу» комбинатының ажылчыны.

Самдар-кыс Агбыевна **Монгуш** — Кызыл-Мажалык суурда өг-буле эззи.

Серенмаа Докпак-ооловна **Саая** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Чедн уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Мария Дамбыевна **Монгуш** — Хөнделең суурда өг-буле эззи.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Сырга Кивиевна **Донгак** — Эрги-Барлык ортумак школазының лаборантызы. —

Дойлуумаа Семис-ооловна **Куулар** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Клара Күжүгетовна **Сарыглар** — «Тыва көдээ тудуг» трестиң № 741 КМК-зының ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дамзы Кууларовна **Биличир** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Галина Кодай-ооловна **Монгуш** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Бичө-Байыровна **Монгуш** — Ак-Довуракты № 3 ортумак школазының техажылчыны.

Вера Бадыевна **Хомушку** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Светлана Лагбаевна **Монгуш** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Нина Седеновна **Ондар** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Евдокия Өлзей-ооловна **Сарыглар** — «Суклак» совхозтуң ажылчыны.

Клара Николаевна **Часымаа** — Баян-Кол суурда өг-буле эззи.

Александра Степановна **Шыырап** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Нина Шожупчановна **Бадей-оол** — «Суклак» совхозтуң ажылчыны.

Нина Сергеевна **Дудуп** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Екатерина Мартымовна **Орлы** — Улуг-Хем ыяш-улептур ажыл-агыйының Чербиде ыяш белеткээр пунктузунуң ажылчыны.

БИЙ-ХЕМ РАЙОНДАН

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Алдын-кыс Оюновна **Маады** — Суш суурда өг-буле эззи.

Марте Шижоковна **Намчой** — «Хадың» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Сатовна **Сурунчун** — «Өөң» совхозтуң сеанчызы.

СУТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниг I чергези-биле

Кара-кыс Эртиевна **Монгуш** — Бора-Тайга суурда өг-буле эззи.

Сес уругну божаан

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1985 чылдың апрель 30.

ШАК БҮРҮЗҮҢ ЧӨП АЖЫГЛААР

Республиканың хөөу-шөлдериниң часкы ажылдар түлүг. Ол ажылдарны навчаар чорутканындан доозукчу чылдың болгаш иниги беш чылдың планның ошаалаларының күүсеядези улуг-биле хамаарыжыр. Ынчангаш хонуң турлуг, шын бүрүзүн бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаары чугула. Ук ажылдың Каа-Хем районнуң чамдык совхозтарында кандыг байдалдыг чорун турарын Тыва радионуң болгаш «Шын» солуннуң каттышкан рейд бригадазы хынаан иеррен.

«Совет Тыва» совхоз эртекен чылын тараа культураларының ортумак дүжүдүн бир гектарга оннээштир 10.8 центнерни ап, бо талазы-биле планын ажыр күүсеткен. Тараажылар бо чылын оон-даа хөй дүжүттү алырын шинтипирлээн ажылдап турлар. Олар Чыңге-Даг хөөу-трактор бригадазын нарээ-биле ажылдаар, тараа өстүрер тускай коллектив кылып алганнар. Ам ында техника-даа, кижи-даа саны мурнуку чылдарда турганындан дыка эвээжээн, ынчалзажок тарылга шөлүнүң хемчээли олчаан арткан. Бо хүннерде ында беш агрегат чээрби дөрт сеялкалыг ажылдап турар. Коллективте шүүтү он чеди кижи бар.

Совхозтуң тараажыларының шалыпкын ажылдап турарын рейд бригадазы демдеглээн. Олар бир муң гектар кызылтесты беш хүн дургузунда терып дооскан. Ам 760 гектар суланы дөрт хүн иштинде доозарын шинтипирлээн ажылдап турарлар. Ынчангаш олар часкы тарылганы 90 шак дургузунда доозар сорулга салганнар.

Ук бригадада техника часкы ажылдар эгелээнден бээр чигыс-даа катап үреливээн кербээн. Техниканың байдалын механик Саая Маадыр-оол, кол инженер Совет Байыс-оол, наладчик Бичекей Арагачы болгаш механизаторлар боттары үргүлчү хынап, илереттинген четпестерни дарый чайладып, техника ажааддазын эккиндип турарлар. Олар үрезин чажар хемчээлин, үрезиннең хамызын база үргүлчү хынап турарлар. Бригадада тускай хынакчылар база бар. Ол ажылды «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг трактористер Даваалай Даржай-оол, хоочун механизатор Делгер-оол Ким-оол, чолаачы Павел Намдак ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Бригада кежигүннериниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга тааримчалыг байдалдар хөөу турлаанда тургустугнаан. Кайда-даа арыг-силиг, чунар-бажың база ажылдап турар. Аъш-чемнии повар Галина Кекербен, Марина Кекей, Саяна Монгуш шынарлыг белеткеп турар. Рейд бригадазы ажаа чоруп турда кино база келген.

«Ленинчи оруу» совхозтуң Хайырлыг бригадазында байдал дүүреннир дээрзин рейд бригадазы айыткан. Ында часкы ажылдар май бештен-не эгелээн хирезинде тарыыр ужурлуг 4120 гектар черниң чүгле 1600 гектарын тарып алган. 800 гектар шөлдс түскү севаң чыттыышаан. Апрельдиң 12-ден эгелээш бир ай дургузунда чүгле 400 гектар черниң севаңын белген. Ажылче орайтап үнерн, оон эрте чанары ында чаңчыл болу берген. Тараажылар чурттаар ортээлдерде-даа, столоодоозукчу болгаш иниги беш чылдың соруглазының боттанырынга берге байдалды тургускан.

«Буруңгаар» совхозтуң Хайырлыг бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Василий Дудупей, совхозтуң директору Борис Хертек, агроном Галина Иргит тарылга шөлүнге турда рейд бригадазы ужураштакам. Ажыл бо бригадада элээн организастыг, кижи бүрүзү үлүүн күүседи турар. Ынчалза-даа чамдык сеялкаларның лапкалары элеп калган, ону

Каттышкан рейд

ааяда-даа хирлит. Рейд бригадазының кежигүннери дүшү соонда ажырге, хамык улус эзирик турган. Сайбыр агроному Геннадий Зотбоев, бригадир Владимир Чаш-оол база эзирик. Зотбоевтиң өрээлинде бир кижи ужун калган чыткан. Поварлар шүүтү эзирик, бирээзин аргажып чадап турганнар.

Тараа чүдүрер хереккелдер шүүтү үреник. Үрезинии аныяк механизатор Василий Бадан трактор-биле чүдүрүп турар. Минералдыг чемишчидилге ажмаарда токтуп чыдар, ону үрезин-биле кады чаштырбайн турар. Бо чижектер чүгле часкы ажылдарның эвес, харын солуур артык кезектер чок. Бир сеялканың иштинде минералдыг чемишчидилге тырлып калган, төгүлбестээн болген. Бир сеялкада минералдыг чемишчидилге чок, оон ормунда үрезин үруп алган. Чамдык сеялкаларның лапкалары шын эвес тургустунган. Илереттинген четпестерни доозан этпен.

Бригадада бир К-700 трактор үреглеп, оон водопомпазы чок. Өске тракторлар үрелзедээ, трактористер боттары удур кылып ап турарлар. Масло үстү бээр таварылгалар бар. Севаң ийи чүс гектар черде арткан, ону ийи трактор пресстеп турар. Ында ажылдың темпизи бедик.

Бригаденың туразында механизаторларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Кайда-даа арыг-силиг, ажыг-чем элбек, ону белеткеп турары шынарлыг. Поварлар чемнең шөлге экеп берип турар. Механизаторларның чурттаар чери чылыг, чырык. Ак чоорганнарны солуп турар. Телевизор ажылдап турар.

Миндирыя Момбуруктуң звеназу картофель олуртулгазын эгелээн. Ук звенода Момбуруктуң оолдары Кызыл-оол, район Совединиң депутады Кадыр-оол кады ажылдап турар. Звено баштайгы үнде беш гектар картофель олуртукам.

Рейд бригадазы хынаара кылып турда, райүүскомнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң кол агроному Сергей Метелёв, районнуң үрезин инспекциязының инспектору Людмила Никитина олар база чоруп турган.

Рейд бригадазының кежигүннери:

Н. БОЖКОВ — «Буруңгаар» совхозта улуспу контроль болуунуң удуртукчузу, Т. СИМ-РИҢ — Тыва радионуң корреспондентизи, К. ЧООДУ — «Шын» солуннуң корреспондентизи.

ЧЕРИМ АЛГАП

Моңгун-Тайганың бажы үш кырлыг. Оон сиртинде моңгун ыяжын, чайын кылаа берген чыдар. Тайга хемнерн коң, г шапкын. Үстүү Чыңгине-Сай, Алдыы Чыңгине-Сай, Мөзүүр. Аспаты дээр хемнер бар. Олар дажый бергенде, хавдашты безин тура шаап аппаар. Ногаан-Хөлдүң балыының хөйүн чүү дээр. Өскен төрээн черимниң бойдузу карааңга олла хевээр чуруттунуп келир. Бойдустуң хайыразынга камныг болуп, ону чептүг ажыглаалы.

М. МИЖИТ-ООЛ.

Кижи болгаш бойдус

ЧЕРБИНИҢ САДЫ

Партия болгаш чазак сеелгү уеде сад ажыл-агыйын хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып турарын билир бис. Кат-чимис аймаа-биле чонну четчири-биле хандырары Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырарының база бир чугула кезээ болгай. Бистиң республиканың район бүрүзүнде садтарны тарып, өстүрер талазы-биле ажыл чоруттунуп турары өөрүнүүр. Моон кеска чижээн Кызыл районнуң Чербиде садтың өзүлдезинден көрүп болуур.

Чербиниң садын 1950 чылда шенелде кылыры-биле өстүрүп эгелээн. Ынчан сад ажыл-агыйын чорудар талазы-биле билигликг кадрлар чок турган болгаш баштайгы 8 чылда ажыл шоолуг шүүдээваан. Садтың улуг инженери Анна Афанасьевна Балягинаны Чербиниң садының өзүлүг ээзи деп болуур. Ол маңаа 1958 чылда ажылдап эгелээн болгаш чоорту сад ажылын сайзыратканн мергежилдиг специалист боол бодун көргүскен.

Кызылдың ого-ыяш ажыл-агыйының Чербн лесничествозунга хамаарыжыр бо садтың девискээрн оранчок улгадып, эгезинде 40 га тургемнидан 440 га чедир өскен. Бо девискээрниң 60 ажыг хуузунда чимистиг ыяштарны, янзы-бүрү кат аймаан тарып, өстүрүп турар. Саргыл өңнүг каттары эм шымарлыг чыжырганнары база тарып, оон дүжүдүн 1980 чылдан бээр чыып ап эгелээн. Чыжырганы медээжок өзүп, нептерээн болгаш садтың бөрүн чартык кезинин дүй алы берген. Чербиниң садында, оон ажыда, малынга, инек-кээра, кызырык-кат, ранетка болгаш өске-даа кат-чимис аймаа өзүп турар.

Кузуп, кат-чимис быжа бээрге, сад ажылдакчылары дүжүдүн ажаап, хүргүнге дүжээр. Ылаңгыя чыжырганы дүжүдү хөй болуп, оон каттарын чыгган бригада эрткен күзүн бир гектардан-на 2 тонна хире чыжырганы чыып, үнде 20 тонна чедир дүжаап турган. Чыя санында 40 гектар хире немелде өзүмнерни тарып турар. Сад ажыл-агыйын сайзырадырынга, Анна Афанасьевна Балягинадан ажыда.

Чербн лесничествозун, ийи чыл бурунгаар пенсиа үнүүшке, үр чылдар иштинде удуртуп келген Виктор Кузьмич Барковтуң кирип келген үзүүгүүзүн демдеглевес арга чок. Оон орнунга лесничий болган Виктор Исаев база сад ажылын билир, лесничествонуң иниги ажылын эки удуртуп турар.

А. Балягина бодунуң уруу Н. Медведеваны мергежилиңге өөредип алган. Ам авашкылар чаңгыс херектн нйлээ кылып, коллективтиң бүзүреми, күндүлеими боттарының ажыл-иши-биле чвалап алтаннар. Анна Афанасьевна инженер-биле шын харылзаа тудуп биле, шын ажылдаар.

Р. ОЧУР-ООЛ.

КАМНААР

Боре-Тайга биле Кызыл-Тайгага бүзээлеткен тайга кырында Сут-Хөл чайнап чыдар. Эртен көөргө көрүнүүк-ле, дээр сугда хевээр көстүп турар. Хөлдүң суу ажок арыг. Ажыктарда кандыг-даа чечектер бар. Ан-мең, кат-чимис-биле бо девискээр кончуг байлак. Сут-Хөл чалгый бээр болза, хадымырлап, чаъзын кудуп эгелээр.

Алдыы достектен көөргө, ийи улуг ак чүве көстүп чыдар, улус ону «булан чаагы» диижир. Хөлдүң кылаң арыг суу дег адаа-биле эрткөш, белден үнүп чыдар. Чоок кезиниң черден үнген суглары аржаанар болгеи. Ам хөл ооңгудан үнген Шээраш аржаанда «Сут-Хөл» совхоз профилакторийин тутткан.

Хөлге балык салган соонда, оя-бо черге одаг салыр, сут хирлендирер чоруктар тыптып келген. Каас-чараш хөлду кижи магадап-ла хемнес. Оон байлак эртинезин камнаары чугула дээ биляир херек. Камхайыра чок ац-мең кырар, эмоттар турар чоруктарны шеглээрн чугула дээ бодаар мен. Бойдус чүгле «кааны-биле каректы өөртүп турар эвес, харын кадыкшылга дузалыг.

В. НАЗЫН-ООЛ.

Үлегерлиг корум-чурум дээш

БАДЫТКАЛ

Районнуң көдээ Советтериниң аразында калбарган «эң эки корум-чурумнуг, үлегерлиг суур дээш» социалистиг чарышка Хөндерге көдээ Соведи идепкейлиг киржип турар. Көдээ Советтиң күүсконмунуң, суурда хөй-ниитти организацияларының ол талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглериниң дээштии элээн бедээн. Көдээ Советтиң девискээринде хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, социалистиг хөөйүүдурум камгалаар тодаргай ажылдар кылдыынып турар. Оон түңнелдери багай эвес.

Бо чылдың эгезинде Советтиң девискээринде эки туре улусчу дружинниктериниң слёдун эрттирген. Аңаа 1984 чылда оларның ажылын түңнээн болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле сорулгаларны чүгээлашкан. Хөй-ниити ол күзээлгезин ап сеткилдиг күүседип турар дружинниктер шаңнадып мактатканнар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун болдурбазынче утланган профилактиктиг хемчеглерни күштелдирген болгаш аңаа кижизидилге ажылынъң янзы-бүрү арга-хевирлерин ажыглап турар. Ак-Таа суурда улусчу дружиналарның ажылын улам идепкейжидер соруулга-биле оларның ажылында чамдык чүүлдерни эде көргеп. Дружинниктерниң дежурныйлаашкынче үнеринең чаңгыс ай графигин тургускан. Хөй-ниитиниң корум-чурумунуң үреглиери-биле олар эртеш чок демисежип турарлар, рейдилерниң, дежурныйлаашкынның дээштии бедээн. Хажыдыышкын кылга кижилерни дружинниктер оон үүлгедиинин, байдалы-биле милицияже иймнкпе, азы эш хүү судунче шилчидип турар. Аңаа хамаарыштыр чижек. Көдээ Культура бажыңыгга дыштанылга кежээлери болурга, чамдык аныяктарның арага ижип алган аңаа кээри кескулеп апарган. Улусчу дружиналарга ол талазы-биле чугаа болган. Культура бажыңыгга ээлчеглиг дыштанылга кежээзи болуп турар. «Эзенгизин дыңзыдыпъ» алган кезек аныяк оолдар аңаа озалдап келгеш, дыштанып, ойнап, танцылап турган кижилерге шаптыктап эгелээннер. Ынчан дружинниктер оларны Культура бажыңындан суурда улусчу дружина штабынга экелгеннер. Хөй-ниитиниң черинге эзирип турган ол аныяктарның хереэзи эш хүү судунче дружинниктер киирген. Эш хүү судунуң мурнунга турар деп чүве амыр эвес. Аңаа болган шыңгыы чугаанын соонда, оолдар буруузун миннип, моон соңгаар ол чөпсеглеңген турган. Оон ацгыда 16-дан 60 хар чедир назылыг эр кижилер болгаш 18-тен 50 хар чедир назылыг хереэженнер чурттелга бажыңнарын, өөредилге, албан черлериниң бажыңнарын камгаленырының белүүнге кирип турган.

Дайынның бирги хүннеринден эгелээш, байдалдың нарын-берге үези турзакок, тус-тус черлериниң АХУК партзиның болгаш чазактың удуртулгазын өзүгаар бар-ла күштү кызымак мөөнүп алган. Оларның кежигүннериниң саны 6 мян. кижи ажып турган болгаш АХУК бодунуң сорулгазын чеднишкинниг күүседип турган. Олар фашист авиацияның 30 муң халдаашкынын узуткаан, улус ажыл-агыйының объектилериниъ болу берип болгу дег турган 32 муң айыылды чайлаткан, 430 мун авиабомбаны, 2,5 миллион снарядтарны болгаш миналарны айыыл чок болдурган. АХУК кезектериниң болгаш салбырларының дузазы-биле 90 муң ажыг орт болгаш өөскүп үнүп орган от ажыртүүнген. АХУК кежигүннери кижилерни болгаш материалдыг үнелиг үүлдерни айыылдан чайладырынга эрес-дидимн көргүскен. АХУК шериглерн болгаш кежигүннери Москвыны, Ленинградты, Сталинградты, Севастополльду, Одессаны, Харьковту болгаш оон-даа өске хоорайларны камгалаарынга эрес-маадырлыг, дидим чорүүн көргүскен. Ылаңгыя Сталинградтың трактор заводунуң, Ленинградта Киров заводунуң АХУК дайынчылары онзагай черни эзлээн.

АХУК-туң медицина-санитар албаны дайын чылдарында 185 муң совет кижиниң амыдыралын камгалаан. Олар кижилерни үреліп, бузулган бажыңнар аразынга хемдүүнген чыдырда, частыышкынга таварышканда казып тып, камгалаан. Чижээлээрге, Сталинград чурттуг сандружиначылар С. Костявкова 260 кижини, В. Внхрева 285 ленинградчыны өлүмден чарган. Кадыг-дошкун ол чылдарда ындыг маадырлыг чорүүн кылган хереэженнер муң-мун. Оларның маадырлыг чоруктары-биле Улуг Тиилелге үүкүү улам чоокшуладып турганнары ол.

Фашистиг Германияны ажып тиилээрнинге үлүүн каткан АХУК-туң ажыл-хереэзи Коммунистиг партия болгаш Совет чазак бадык үнелээзи. Төрээн чурт бодунуң маадырларын демдеглээн. Ийи муң аңаа дайынчылар, сержантылар, офицерлер, ажылчыннар, штабтар албан-хевирлери Совет Эвилелиниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан. 300 муң ажыг кижи Москваның, Ленинградтың, Севастополльдуң, Одессаның, Сталинградтың, Кавказтың болгаш Совет Заполярьениң камгалалы дээш деп медаль-биле шаңнаткан. АХУК дайынчыларының, кежигүннериниң немец фашизмни чылча шээар дээш көргүскени маадырлыг хереткрни совет улус кажан-даа утпас.

Делегей ырлым эвес. АКШ-тың империалистиг бөлүү дайын кыжаныын ышкымайн турар. Серемчилел кижи бүрүзүнге ажыктыг.

А. САГАЛАКОВ,
Тыва АССР-ниң болгаш Кызылдың хамааты камгалал штабының начальниниң дузалакчызы.

Хамааты камгалалы

СЕРЕМЧИДЕ ХОРАМЧА ЧОК

Делегей байдалының чиңгиленгенин барымдаалаш, чурттакчы чонну болгаш улус ажыл-агыйының объектилерин агаардан халдаашкынга удур камгалаарының (АХУК) эзээн каш соңгаарлаттынмас хемчеглерни партия үжен чылдарның эгезинде-ле күзээп алган. Беш-алды чыл дургузунда агаардан халдаашкынга, химиктиг болгаш санитарлыг камгалалга миллион-миллион совет кижилер өөренип ап четтигипкен. Тус-тус черлерге агаардан халдаашкынга удур камгалалдарның саны көвүдээн 1940 чылга чедир 25 муң четкен. Улуг-улуг хоорайларга камгалал болгаш камгаланыр черлерни көвүдеди түдуп тургускулаан. Ада-чурт дайының эгелээринин мурнунда-ла АХУК-туң янзы-бүрү черлери тургустунгулаан: дамчыдылгенның болгаш харылзаанның, корум-чурум камгалалының болгаш айыыл чок черниң, садгының болгаш хөй-ниити чемненилгезинин, суг хандырылгазының база канализацияның, орудтарның болгаш көвүүрүлеринің дээш оон-даа өске.

Ада-чурттуң Улуг дайының эгелээринин мурнунда кызыгаарда болгаш оон чоогунда чурттакчылыг черлериин чурттакчы чоннарын агаардан халдаашкынга болгаш химиктиг хорааннаашкынга удур камгаланырынга база өөредип белетээн. Ол шыкаш бот-тускай камгаланырынга чепсек-херексели-биле оларны база таныштырып чепсеггээн.

Ажыы-биле чугаалаарга, совет чон Төрээн чуртун камгалаарының хереэзинге бүрүн хаара туттунган турган. 16-дан 60 хар чедир назылыг совет хамаатызы кижи АХУК камгаладым чугула билиглери-биле чөпсеглеңген турган. Оон ацгыда 16-дан 60 хар чедир назылыг эр кижилер болгаш 18-тен 50 хар чедир назылыг хереэженнер чурттелга бажыңнарын, өөредилге, албан черлериниң бажыңнарын камгаленырының белүүнге кирип турган.

Дайынның бирги хүннеринден эгелээш, байдалдың нарын-берге үези турзакок, тус-тус черлериниң АХУК партзиның болгаш чазактың удуртулгазын өзүгаар бар-ла күштү кызымак мөөнүп алган. Оларның кежигүннериниң саны 6 мян. кижи ажып турган болгаш АХУК бодунуң сорулгазын чеднишкинниг күүседип турган. Олар фашист авиацияның 30 муң халдаашкынын узуткаан, улус ажыл-агыйының объектилериниъ болу берип болгу дег турган 32 муң айыылды чайлаткан, 430 мун авиабомбаны, 2,5 миллион снарядтарны болгаш миналарны айыыл чок болдурган. АХУК кезектериниң болгаш салбырларының дузазы-биле 90 муң ажыг орт болгаш өөскүп үнүп орган от ажыртүүнген. АХУК кежигүннери кижилерни болгаш материалдыг үнелиг үүлдерни айыылдан чайладырынга эрес-дидимн көргүскен. АХУК шериглерн болгаш кежигүннери Москваны, Ленинградты, Сталинградты, Севастополльду, Одессаны, Харьковту болгаш оон-даа өске хоорайларны камгалаарынга эрес-маадырлыг, дидим чорүүн көргүскен. Ылаңгыя Сталинградтың трактор заводунуң, Ленинградта Киров заводунуң АХУК дайынчылары онзагай черни эзлээн.

АХУК-туң медицина-санитар албаны дайын чылдарында 185 муң совет кижиниң амыдыралын камгалаан. Олар кижилерни үреліп, бузулган бажыңнар аразынга хемдүүнген чыдырда, частыышкынга таварышканда казып тып, камгалаан. Чижээлээрге, Сталинград чурттуг сандружиначылар С. Костявкова 260 кижини, В. Внхрева 285 ленинградчыны өлүмден чарган. Кадыг-дошкун ол чылдарда ындыг маадырлыг чорүүн кылган хереэженнер муң-мун. Оларның маадырлыг чоруктары-биле Улуг Тиилелге үүкүү улам чоокшуладып турганнары ол.

Фашистиг Германияны ажып тиилээрнинге үлүүн каткан АХУК-туң ажыл-хереэзи Коммунистиг партия болгаш Совет чазак бадык үнелээзи. Төрээн чурт бодунуң маадырларын демдеглээн. Ийи муң аңаа дайынчылар, сержантылар, офицерлер, ажылчыннар, штабтар албан-хевирлери Совет Эвилелиниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан. 300 муң ажыг кижи Москваның, Ленинградтың, Севастополльдуң, Одессаның, Сталинградтың, Кавказтың болгаш Совет Заполярьениң камгалалы дээш деп медаль-биле шаңнаткан. АХУК дайынчыларының, кежигүннериниң немец фашизмни чылча шээар дээш көргүскени маадырлыг хереткрни совет улус кажан-даа утпас.

Делегей ырлым эвес. АКШ-тың империалистиг бөлүү дайын кыжаныын ышкымайн турар. Серемчилел кижи бүрүзүнге ажыктыг.

А. САГАЛАКОВ,
Тыва АССР-ниң болгаш Кызылдың хамааты камгалал штабының начальниниң дузалакчызы.

ӨӨРЕДИЛГЕНИ— ЧОГУУР ДЕҢНЕЛГЕ

Хамааты камгалалының биличлерин ажылчы чон болгаш албан-хевирлер ортузунга нептерелир ажыл Чөөн-Хемчик районда багай эвес чоруп турар. Улус ажыл-агыйының объектилериниң удуртукчулары өөредилгеге идепкейлиг киржип, хамааты камгалалының ажык-дузазын херекке ап турар. Районда ХК штабының эгелээшкинни-биле кичээлдер практиктыг шенелдеяер хевирнге бо-ла эртер апаргаи. Ажыл шагындан дешкаар үеде шеригжиттинген кичээлдер эрттирерн будурулге планнарын чеднишкинниг күүседирикге идиглиг болуп турар. Районга чоокта чаа эртекен бир ындыг кичээлди ХК начальниги Ф. Г. Баранов организастап, удуртуп эрттиргеи. Кичээлге районда кедээ ажыл-агыйның коя-кол объектилери киришкен. Өөредилгенің планын баш удур кылган болгаш белеткеп ажылдары чоруттунган. Практиктиг айтырыг бүрүзүн республиканың ХК штабы-биле сумележип, дугурушкан, ук штаб өөредилге эрттирерине шенелде кичээлди база эрттиришкен.

Өөредилге медээзин өзүгаар объектилер штабтары бүгү ажылдарны дурумге дүүштүр шын, тода болгаш шеверги күүсеткен.

Удуртукчу состав медээ өзүгаар дүрген чыылган, кижи бүрүзү дайынчы туружунга кылыр ужуруг командаларынга үезинде четтигип турган. Дежурныйлар серемчилелдиг ажылдаан. Ылаңгыя М. В. Салаевавың, Ю. И. Кузьминниң, С. С-Б. Монгуштуң командала-ры кашпагай болган. Оларның объектилериниң начальниктери Х. С. Дамба-Даржаа, К. П. Куулар, Ч. С-М. Куулар оларны мактаары артык эвес. Чүге дизе өөредилгени удуртуп башкарарынга олар негелделиг болган. Чижээлээрге, ажылчыннар болгаш албан-хевирлер боттарының камгаланыр черлериниң планнарын өөредилгеге идепкейлиг киржип, хамаатының ажык-дузазын хереккс ап турар. Районда ХК штабының эгелээшкинни-биле кичээлдер практиктыг шенелдеяер серемчилелдиг ажылдаан. Ылаңгыя М. В. Салаевавың, Ю. И. Кузьминниң, С. С-Б. Монгуштуң командала-ры кашпагай болган. Оларның объектилериниң начальниктери Х. С. Дамба-Даржаа, К. П. Куулар, Ч. С-М. Куулар оларны мактаары артык эвес. Чүге дизе өөредилгени удуртуп башкарарынга олар негелделиг болган. Чижээлээрге, ажылчыннар болгаш албан-хевирлер боттарының камгаланыр черлериниң планнарын өөредилгеге идепкейлиг киржип, хамаатының ажык-дузазын хереккс ап турар. Районда ХК штабының эгелээшкинни-биле кичээлдер практиктыг шенелдеяер хевирнге бо-ла эртер апаргаи. Ажыл шагындан дешкаар үеде шеригжиттинген кичээлдер эрттиргеи будурулге планнарын чеднишкинниг күүседирикге идиглиг болуп турар. Районга чоокта чаа эртекен бир ындыг кичээлди ХК начальниги Ф. Г. Баранов организастап, удуртуп эрттиргеи. Кичээлге районда кедээ ажыл-агыйның коя-кол объектилери киришкен. Өөредилгенің планын баш удур кылган болгаш белеткеп ажылдары чоруттунган. Практиктиг айтырыг бүрүзүн республиканың ХК штабы-биле сумележип, дугурушкан, ук штаб өөредилге эрттиргеринге шенелде кичээлди база эрттиришкен.

Өөредилге медээзин өзүгаар объектилер штабтары бүгү ажылдарны дурумге дүүштүр шын, тода болгаш шеверги күүсеткен.

Удуртукчу состав медээ өзүгаар дүрген чыылган, кижи бүрүзү дайынчы туружунга кылыр ужуруг командаларынга үезинде четтигип турган. Дежурныйлар серемчилелдиг ажылдаан. Ылаңгыя М. В. Салаевавың, Ю. И. Кузьминниң, С. С-Б. Монгуштуң командала-

Ном болгаш номчудукчу

«ХООЧУННАРНЫҢ ЧУГААЛАРЫ»

Тываның ном үндүрер чери Тывага культура тургузуушкунунуң хоочуннары Седип-оол Токпак-оолович Танов болгаш Леонид Борандаевич Чадамба оларның сактыышкыннарын «Хоочуннарның чугаалары» деп чаңгыс ном кылдыр нигити ат-биле үндүргеш.

Бо солун номнуң сезен сес хүүзү Седип-оол Тановтуң очерктери-биле долдунган. Ол Чадаана оруунга төрүттүнгеш, Өвүрге өзүп дорукаан. Седип-оол элээди назылыындан эгелеп революстуг демиселге идепкейлиг-биле киржип, Москвага өөренип чорааның, Тыва Арат Республиканың партия болгаш күрүне ажылдакчызы апарганын, ооң хоочуи ленинчилер А. Е. Бадаев, С. М. Будённый, К. Е. Ворошилов, М. И. Калинин, Н. К. Крупская олар-биле таныш чорааның, ССРЭ-ге ТАР-ның элчини болуп турганын, Австрияның Вена хоорайга Тываны төлээлеп чорааның, «Кайгамныктыг Интернационалды» орус үжүк-биле баштай бижээнин, «Чаа орук» деп үжүглелди чогаадканын, тыва ырларны, хөөмейсыгытты пластинкага эң баштай бижиктенин төөгүлеп бижээнин солуп.

Сактыышкыннар өөредилге ному эвес. Ол хиреде төөгүчүлер болгаш экономистер сактыышкын номнарындан тодаргай хөй санныг материалдарны билип алырлар. Бо номда Тывага даштыкы интервенция биле хамаатыг дайын чылдарында Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдезиниң чадазында тываларның амыдыралын чугаалаар турар. Тывага феодалдыг дараалдың онзагай болгаш чижыт төөврелгелериниң чижектерин ноян Бузи-Бадыргының эрге-дужаал ажыглаанындан, чагырыкчы Сок-Бадыргының шиитккел-торгаал-биле баазанындан, бай Маңгырты, бижээчин Дамбаа хелиң суглар «төрелдер азыраар», «төрелдерге дузалаар», «оларны бижикке өөредирэ» деп алгаш бодүүн араттарны эдилеп, оларның күш-ажылын боттарынга ажыглап, Бедик-Хелиң, Соржу-Комбу ламалар, Бошка биле Хамоол хам суглар араттарның мал-маганын халас ап, а Маңгун-Тайгадан чалаткан илбишидилиг Шимикей, шо-төлге салыкчылары Шыырап хелиң, Чамзы Камбы ак дээрбечилерге бараан болуп тургуланган номда айыткан. Черле ынчаш тывалар чүве-ле болза, хам, ламаа чалаар, төлге, хүрүм кылдыртыр, оран-делегейге чалбарыыр, чүдүп, тейлээр чорааң. Ол хиреде тывалар национал оюннарны ойнап, байырлалды, дүгдээшкинни, куданы, шагааны боттарының үндезин чаңчылдары-биле эртирип чорааның бодунуң көргени-биле олчаан биживишаан, С. Танов мынча дээн: «Ол үеде үжен хар четпээн аныяктар арага ижер үжүр чок, ёзу-чуруумнуг турган (арын 30), ...Шагаа байырлалын арага чок эрттирип чорааннар (74). Аныяк кижилер ада-иезинден эгелээш-ле, бодундан улуг назылыг кижилерни хүндүлээр. Өгде олурган улуг кижилерниң мурнуу-биле эртип болбас, олар чугаалажып олурда үне-кире халып турбас (71)». Ынчан улустуң бойдуска камхайыралыг чорааны, дириг бойдустуң байлаа элээди солдуң олча-омактыг балыктап, ажнап чорааныңдам-на илдең.

Донгак Ханче-Караның партизам отрядынга Ондар Седип-оол 17 харлыында-ла кирген, ак-солааннарга, кыдат хамыкларга, феодалдарның тура халыышкыннарынга удур 30 чылдарга чедир болгулаан тулчуушкуннарга киришкенин, а ынаа тайбың үелерде мал кадарып, ажнап, дүстап, ары черден тараалап, Өвүр черге тараа тарып, шагаалап, кудаалап чорааның тоожулап кааны өөредиглиг. Намның II съездизин (1923 ч.) база бодумуң киржип чорааны ТАРның 1-ги (1926 ч.), ТАРН-ның VIII (1929 ч.) съездилерин, Коминтерниң VII-ги конгрезин (1935 ч.), оларның болган үезин болгаш чугула шиитпирлерин база арат намның чиңгине ашталгазын чоруткан болгаш революцияга удурланган тыва дээрбечилерге удур боо-чепсектиг демиселче акы-дүжма моол шеригларның биске коргускан интернационалчы дузаламчызын төөгүлээн авторлуң көскү чедишкинниге хамаарыжыр.

Номнуң база бир автору Леонид Борандаевичиниң бүгү Тыва билир. 1930 чылдың чайынында тыптып, төрүттүнген национал тыва бижиктиң тайга-дескылдыг Тожу черге канчаар неперээнин база 1945 чылдың апрель 29-та Тывадан ССРЭ-ниң Дээди Советиниң баштай сомгуткан алды депутаттың Тиилелге сессиязынга киришкенин, ооң дараазында июнь 24-те Москваның Кызыл шөлге болган Тиилелгениң парадын көргенин сактып бижээн уттундурбас.

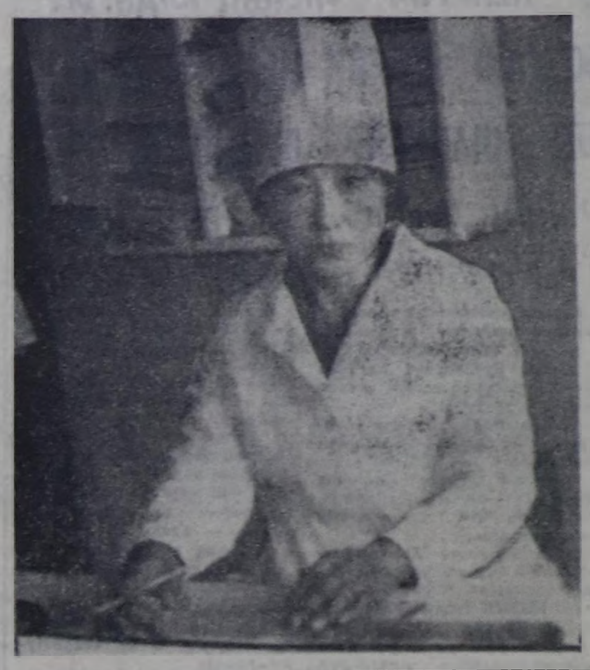
«Тываның төөгүзү» дээш ёскө-дээ литература ёзугаар атаман Казанцевтиң актарының ийи белүү 1921 чылдың май 23-те Тарлашкын биле Хемчикке чаңгыс хүн чылча шаптырган. Тарлашкын тулгаларын база Оюн Курсединиң ышкаш оода допчу чугаалавайн барганы шала өөредиглиг. Бо дугайгы материалдар хөлөр болгонда оларны солунларга автор моон соңгаар бижиир деп идегээр апаар.

Ооң ыяй Леонид Чадамбаның бадыткаавы-биле алырга, тыва бижикти чогаадыр дугайында шиитпир 1929 чылда база ТАРН-ның III съездизинден хүлээп алдынган деп билдинер (арын 145). Херек кырында 1929 чылда намның төөгүүлүг VIII съездизи брлган. Ооң шиитпирлериниң бирээзи улус өөредилгезиниң дугайы болгаш бижик билбес чоруукту узуткаары болган. Чогум тыва бижикти чогаадыр дугайында шиитпирни 1925 чылдың октябрь айда улай-улай болгулаан ТАРН-ның IV съездизи биле ТАР-ның III сессиязы хүлээп алган боор-дур. С. Тановтуң бижээнин: «Ол үеде Куулар Сотпа, Брюханов, башкы Бузыкаев олар тыва дыл кырынга орус үжүк-биле үжүглел тургузуп эгелээннер» (арын 100). Ол-ла аарыдың Өндургун-биле кады чогаатканы «Тыва уругларның өөреник дептери» деп башгайы үжүглел 1927 чылда Москвага парлаттынган, а 1929 чылдың эгезинде Чадаана хүрээзининг ламазы Лопсан-Чимит немец альфавиттыг тыва бижикти база чогааткан. Тыва бижикти чогаадыр талазы-биле оралдажыышкыннар чогуур күзелди хандырбаан. Ынчангаш национал бижик чогаадыр эртемденнерни Совет Эвилелинден чалаарын Тываның нам, чазаа шиитпирлээн.

Тыва национал бижикти делгередир хереңге адаамывыс номнуң авторларының кирген үлүг-хүүзү бар.

Бистиң номчукчуларывыс, эң ылаңгыя аныяк өскенин, башкыларны, пропагамдистерни, эртемденнерни байлак материалдар-биле чепсегээрингге «Хоочуннарның чугаалары» база дузалаар.

С. БАДАА.

Эмнелге сестраларының ажылы дыка харыысалгалыг. Хүннүң чартыын хүлээп алымшыкыга үлүг эмчи-биле өрттирер. А өөнгү чартыында участогунда варыг кижилерге баар. Кызылда № 1 поликлиникада эмчи сестралары Анай Курбаевна Узун биле Вера Иргитовна Сырат оларның эки ажылын чурттакчылар мактап чугаалаксыр. Ол эмнелгениң эргелекчизи А. И. Дьяченко үстүнде адаанын сестраларны мактап чугаалап орарын өөрүшкү-биле дыңнадым. Олар онаашкан ажылындан аңгыда коллективтиң хөй-нимти ажылының идепкейлиг киржикчилерин. Эмнелгеде хаая эвес үнер хана солунга үргүлчү киржирлер. Профзенниең бөлүүнүң эсли-седиг талазы-биле харыылаар дээлгезин база эки күүседип турар.

ЧУРУКТА: эмчи сестразы И. В. Сырат ажыл үезинде.

М. СУНДУЯНУҢ фотозу.

ОЛАРНЫҢ АЧЫЗЫНДА

Аар аараш Кызылда республиканың эмнелгезинге эмнедип чыттым. Салбыр эргелекчизин Галина Ивановна Осипова биле эмнедип турган эмчим Ольга Федоровна Еремеев кадымны эгиткенинге өөрүп четтирдим. Оларның сагыш човаашкынының, киржээнгейиниң болгаш эки эмнээшкинниниң түңнелинде эш-өөрүм аразынга аас-кежиктиг амыдыралды көрүп чурттаар өөрүшкүлүг болдум. Хүндүлүг эмчилерге кам дег кадыкшылыды, ажылынга чогаадыкчы чедишкиннерни күзедим.

И. ЧООДУ.

Бии-Хем район.

КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде эмчилерниң бүянныг төрээн чедирбээн черлерин хөвар. Олар дайын шөлдеринге эрес-дидим чоруун көргүзериндең аңгыда, госпитальдарга, шөлдерге тургускан тур эмнелге пунктуларынга туре-соруктуг ажылдап келген. Ындыларның чижээнге бистиң республикада эмчи Татьяна Матвеевна Звереваны киирип болур. 1945 чылдың май 9-ун ол чеззээде сактып келир. 1938 чылдың сентябрь 3-тен 1940 чылдың августа чедир ол Орловка госпитальга эмчи сестралап ажылдап турган. Ынчан ол дыка хөй кижиниң амы-тынын хамгаалаан. Дайынның кидим түлүг үезинде Казахстанга госпитальга шеригге черинниң улуг эмчи сестразынга үр ажылдаан. Тайбың үеде ол-ла ажылын чонга төлептин-биле көргускен.

С. САВЫР.

Кызыл хоорай.

ЧЕТТИРДИМ

Бо чылдың марттa саргарып аараш, районнуң халдаавырлыг аарыглар салбырынга берге байдалга келдим. Салбырның улуг эмчизи Любовь Эренчиновна Хайжоктуң кичээнгейлиг эмнээнинин ачызында кам кадык болуп сегидим. Эмнедип турган үемде бо эмчиниң аарыг кижилерге сагыш човаңгыр, эзелдек-заменчин эскердим. Ол чоннуң кадыы дээш билинн, күжүүн чажам дивес бараалгадып чоруур эмчилеринең бирээзи болду. Ынчангаш ооң удуртkан салбырында ажылдап турар сестраларга, санитеркаларга база үлүг эмнеге солун дамчыштыр өөрүп четтиргенимни илереттим.

О. ТУМАТ.

МАЙ

21. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Харыысаклар, горнистер!». 9.25 — «Истелге». Уран-чечен фильм. 10.35—10.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Кижи болгаш бойдус». Док. фильмнер. 15.15 — Стадион бүгүдеге. 15.55 — Вадим Репин ойнаар (скрипка). 16.30 — Индия-биле ужуражылга. 16.55 — Поэт Л. Мартынов дугайында. Док. телефильм. 17.55 — Док. телефильм. 18.30 — Делегей конкурстарының лауреады С. Найко ойнаар (баян). 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 «Бо хүннерниң почтазы». Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетов дамчыдылганы чорудар. 19.20 — Фильм-концерт. 19.55 — «Осенние утренники». Уран-чечен телефильмниң премьеразы. 1-ги серия. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Нам дорогие эти позабыть нельзя». А. Сурковтуң поэзиязы. 21.55 — «Мээң ырымы» деп фильм-концерт. Казах ССР-ниң алдарлыг артизи Р. Рымбаева киржир. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.20 — Чадаг-тергеге делегей чарыжы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35— Астрономия. 10-гу класс. Өртемчей дугайында чүүл билир бис. 9.05; 13.10 — Немец дыл өөредилгениң 2-ги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. В. И. Ленин — «Бистиң хүннерниң кол сорулгалары». 10.40; 11.40 — Теогу. 9-ку класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.10— Авамның школазы. 12.10 — Совет чурулга уран чүүлү. 13.40 — В. В. Маяковский. Поэма «Хорошо». 15.10—15.15 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Мультфильм. 18.45— «Аныяк үнер». 19.05 — Кинозурнал. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азыя төвүү». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Социалистиг экономиканың башкарылгазы. 20.45 — «Обь — Сибирь хем». Док. фильм. 21.00 —«Үе». 21.30—23.10 — «Кижилерге шуптузу артарга. Уран-чечен фильм.

22. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Совет Эвилелиниң авадыры, фронтучу, медицина сестразы М. З. Щербаченко-биле школачыларның ужуражылгазы. 9.40 — «Осенние утренники». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 10.45—10.55 — Медээлер.

14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер. 15.05 — «Зеволюкин алышкыларның кожаңнарын». 15.30 — Александр Корнейчук. 16.30 — Телеочерк «Өский дом». 17.00 — «Хөглүг старттар». 17.45 — Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — «Алкоголизмниң хоразының дугайында эртем-нептерелдиг фильм. 18.25 — Композитор В. Агапкинниң чогаалдарындан концерт. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Чадаг-тергеге делегей чарыжы. 19.15 — «Тайбың болгаш аныяктар». 19.50 — «Осенние утренники». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — ВСР-ниң Совет Эвилелинде Культура хүннериниң ажыдыышкынынга тураскаадткан концерт. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35— Астрономия. 10-гу класс. Өртемчей дугайында чүүл билир бис. 9.05; 13.10 — Немец дыл өөредилгениң 2-ги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. В. И. Ленин — «Бистиң хүннерниң кол сорулгалары». 10.40; 11.40 — Теогу. 9-ку класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.10— Авамның школазы. 12.10 — Совет чурулга уран чүүлү. 13.40 — В. В. Маяковский. Поэма «Хорошо». 15.10—15.15 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». 18.30 — Уруглаrга фильм. 18.50 — Телемедээлер. 19.00 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.40 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — Делегейниң автогонкалар маргылдаазы. 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 — «Музыкалыг коноха». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Высокая проба». 3 серияльг уран-чечен телефильмниң премьеразы. 1-ги серия. 22.40 —00.15 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Арарат».

23. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 9.55 — «Осенние утренники». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 11.00—11.05 — Телемедээлер.

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Бистиң үезивис». Док. фильмнер. 15.15 — «...Он алды харга чедир болгаш ооң-даа улуг назыы». 16.05—«Тогда, в 45-ом». Док. фильмниң премьеразы. 17.15 — Индияның артистериниң күүселдеери. 18.00 — Миллионнарның ленинчи университеди. «Куш-ажыл — ниитилел — киржик». 18.30 — «Бригада керээзин». Телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Чадаг-тергеге делегей чарыжы. 19.20 — Бүгү-россия конкурстарының лауреады А. Фраучи ойнаар (гитара). 19.35 — «Мама вышла замуж» Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Михаил Шолохов». Док. фильм. 22.30 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ кубогу. Чартык финал. «Динамо» (Киев) — «Искра» (Смоленск).

МОСКВАДАН
ИЙИГИ ПРОГРАММА

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4-ку класс. Дириг амытаннарның янзылары. 8.55 — «Дело о высоте». Эртем-нептерелдиг фильм. 9.15; 12.40 — Испан дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. В. В. Маяковский «Американы ажыткам». 10.35; 11.45 — Зоология. 7-ги класс. Дарвинниң эволюссу теорязы. 11.00 — Эртем-нептерелдиг фильм. 11.15 — «Өг-буле болгаш школа». Тележурнал. 12.10 — Демиселдиң болгаш удурланыышкынның ырлары. 13.10 — Сээн ленинчи библиотекан. В. И. Ленин — «Аныяктар эвилелиниң соорулгалары». 13.50 — «Мимино». Уран-чечен фильм. 15.20— 15.25 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Кызыл хоорайның № 20 уруглар садының уругларының концерти. 18.40 — Телемедээлер. 18.50 — «Азия төвүү». 19.20 — Ат салбаан чаага бижиирлер болгаш хопчуларын база Оюн Курсединиң ышкаш оода допчу чугаалавайн барганы шала өөредиглиг. Бо дугайгы материалдар хөлөр болгонда оларны солунларга автор моон соңгаар бижиир деп идегээр апаар.

Ооң ыяй Леонид Чадамбаның бадыткаавы-биле алырга, тыва бижикти чогаадыр дугайында шиитпир 1929 чылда база ТАРН-ның III съездизинден хүлээп алдынган деп билдинер (арын 145). Херек кырында 1929 чылда намның төөгүүлүг VIII съездизи брлган. Ооң шиитпирлериниң бирээзи улус өөредилгезиниң дугайы болгаш бижик билбес чоруукту узуткаары болган. Чогум тыва бижикти чогаадыр дугайында шиитпирни 1925 чылдың октябрь айда улай-улай болгулаан ТАРН-ның IV съездизи биле ТАР-ның III сессиязы хүлээп алган боор-дур. С. Тановтуң бижээнин: «Ол үеде Куулар Сотпа, Брюханов, башкы Бузыкаев олар тыва дыл кырынга орус үжүк-биле үжүглел тургузуп эгелээннер» (арын 100). Ол-ла аарыдың Өндургун-биле кады чогаатканы «Тыва уругларның өөреник дептери» деп башгайы үжүглел 1927 чылда Москвага парлаттынган, а 1929 чылдың эгезинде Чадаана хүрээзининг ламазы Лопсан-Чимит немец альфавиттыг тыва бижикти база чогаатkан. Тыва бижикти чогаадыр талазы-биле оралдажыышкыннар чогуур күзелди хандырбаан. Ынчангаш национал бижик чогаадыр эртемденнерни Совет Эвилелинден чалаарын Тываның нам, чазаа шиитпирлээн.

Тыва национал бижикти делгередир хереңге адаамывыс номнуң авторларының кирген үлүг-хүүзү бар.

Бистиң номчукчуларывыс, эң ылаңгыя аныяк өскенин, башкыларны, пропагамдистерни, эртемденнерни байлак материалдар-биле чепсегээрингге «Хоочуннарның чугаалары» база дузалаар.

С. БАДАА.

24. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — «Михаил Шолохов». Док. фильм. 9.55 — ССРЭ-ниң Күрүнениң академиктиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестри ойнаар. 10.50 —10.55 — Медээлер.

14.15 Медээлер. 14.35 — Док. фильм. 14.55 — Орус чугаа. 15.30 — Москва. Фестиваль. 16.00 — «Бо кайгамчык делегейге». 17.20 — Хөглүг нотажыгаштар. 17.35 — «Ыржыңга бүзүрээ». Док. фильмниң премьеразы. 18.00 — Аар атлетикага Европа чемпионады. 18.30 — «Бирги Кнехт». Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ырлажыылынар, өөнүктер. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8-ки класс. Ортаакы Азияның экономиктиг району. 9.05; 12.10 — Англи дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Совет ажылчын. 10.35; 11.35 — Музыка. 1-ги класс. Симфониктиг оркестриң херекселдери. 11.05 — Эртем-нептерелдиг фильмнер. 12.40 — Ниити биология. 13.10 — И. В. Гёте — «Фауст». 9-ку класс. 13.40 — Физика. Энергия камналгазының хоойлузу. 14.10 — Л. Н. Толстойның шин чогаалдары. 15.05—15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Чүректе сактыышкыннар». Москваның күрүненин Гнесинкилер аттыг музыка училищезиниң Тыва национал студиязының музыка-шүлүглелдиг шинзи. Училищеның директору Е. Г. Мухина чүве чугаалаар. 19.00 — Медээлер. 19.10 —«Азия төвүү». 19.40 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 —«Виктор Васнецов. Сактыышкыннар». Док. телефильмниң премьеразы. 20.30 —А. Петуховтуң удуртулгазы-биле Төп телевиденениң болгаш радионуң эстрадасимфониктиг оркестриниң концерти. 21.00 —«Үе». 21.35— «Высокая проба». 3 серияльг уран-чечен телефильмниң премьеразы. 3-кү сериязы. 22.40 — Док. фильмниң премьеразы. «Москва... как много в этом звуке». 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Черноморец» — «Спартак».

25. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 —Африканың хосталга хүну. Кинопрограмма. 9.40—Айыыл чок шимчээшкин. 10.10 —«Нангрыш» инструменталдыг трио ойнаар. 10.30 — Док. телефильмниң премьеразы. 11.20 —«Африканың ритмнери». Концерт. 11.45 —Номчулга долгандырыы. 12.30 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 13.15 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивады —«Челээш». 13 муң ортулуктарның танцылары. (Индонезия). 13.15 —Аар атлетикага Европа чемпионады. 14.15 — «Өг-буле болгаш школа». Тележурнал. 14.45 —Бөгүн делегейде. 15.00 — «Хождение за три моря». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 16.15 — Политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенский-ниң беседазы. 16.45 —«Диригамытаннар делегейинде». 17.45 — «Великолепный Гоша». Мультфильм. 18.00—«9-ку студия». 19.00 —«Музыкалыг нарусель». ГДР-дең дамчыдылга. 19.30 — «Строгая мужская жизнь». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35 —«Кинопанорама». 23.15—23.55 — Аар атлетикага Европа чемпионадылы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —Бир эвес кадык болуксазынза. 8.30 —«Чалыы назын ырлал база танцылал туры». 9.00 — Бистиң садыыс. 9.30— Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почтаа». 10.00 —Экологтуг үн демдеглели. 10.30 — «Дебют». С. Чоткараева ырлаар. Фрунзеден дамчыдылга. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 — «Дивертисмент» фильм-концерттиң премьеразы. 12.20 —Латвий телевидениениң программазы. 13.45 — «Закарпатские узоры». Уран чүүл коллективтериниң күүселдеери. 14.30 — «Чурукчулар дугайында рассказтар». ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу В. Цигаль. 15.05 —В. П. Соловьев-Седойнуң «Подвески королевы» деп оперettазындан үзүндүлер. 15.35 — «Салют, фестиваль». Аныяктарга дамчыдылга. 17.20 —«Кадыкшыл». 18.05 — «Сураглыг совет композиторлар — ленинчи шаңналдың лауреаттары. Г. Свиридов. 18.45 —Стадион бүгүдеге. 19.15 — Делегей тайылбыры. 19.30—«Норка европейская». Эртем-нептерелдиг фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Оңу силер шыдаар силер. 21.00— «Үе». 21.35—22.55 — «Музыка ынчаар төрттүнер».

26. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.55 —ССРниң Күрүнениң академиктиг хорунуң концерти. 10.25—«Паустарны кедурээр». «Док. фильм. 9.40 —«Спортлотонун» 21-ги тиражы. 9.50 —«Будильник». 10.20 —«Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.20 —«Кадыкшыл». 12.05 — Музыкалыг дамчыдылга. «Эртенги почтаа». 12.35 — «Кодээшкинниг шагыл». 13.35 — «Музыкалыг коноха». 14.05 — Богун—химиктиң хуну. ССРЭ-ниң нефть болбаазырадыр болгаш нефтехимия үлетпүрүнүң министри В. Федоров дамчыдылгага киржир. 14.35 —«Силерниң чагааларыңар ёзугаар». Музыкалыг дамчыдылга. 15.20—«Хождение за три моря». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 16.35 — «Дайынчыга — ыр». Фильм-концерттиң премьеразы. 17.25 — «Аян-чорукчулар клуву». 18.25 —Аар атлетикага Европа чемпионады. 18.55 — «Делегей панорамазы». 19.40 —«Пока не выпал снег». Уран-чечен телефильмниң премьеразы. 21.00 —«Үе». 21.39 — Дашпыны эстрада артистериниң концерти. 22.25—22.55 — Аар атлетикага Европа чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 —Ашкабад хоорайның Чырдыышкын министерствозунуң, кадрлар киллизиниң, кабинет 214, телефон № 2-33-92.

ДООЗУКЧУЛАР УЖУРАЖЫШКЫНЫНЧЕ ЧАЛАЛГА

Иркутскиниң кодээ ажылагый институту бодунуң 1955 чылда доозукчуларының ужуражышкының оогамизастап турар. Анаа киржирим күзээн кижилер 1985 чылдың май 25-ке чедир дараазында адресче дыңнадыр: **Иркутск-38, кодээ ажыл-агый институту.** Ужуражышкынга келген кижилерни ректорнуң күлээп алыр ёзээлинге дең-зылаар.

ОРГКОМИТЕТ.

КЫЗЫЛДЫҢ АЪШ-ЧЕМ САДЫ

кесширлер курузунга өөренирин күзээр кижилерни чыыр чарлап турар. Өөредилгениң хуусазы 3 ай, өөредилге үезинде айда 50 рубль хемнээлдиг стипендия бээр, ажыл стажы тевээр ертер.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчуның № 29 бажың, кабинет № 7, телефон № 2-54-36.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАЙ 21-ДЕ

«КАА-ХЕМ»: «Слуги дьявола на чертовой мельнице» 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Юрка — сын командира» 9.00, **«К-клуб: «Орленок»** 10.30, **«Верная рука» — друг индейцев»** 11.10, 14.50, **«В джазе только девушки»** 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Не перевале не стрелять» 14.00, 15.40, 17.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Операция начнётся после полудня» 15.00, 18.40, 20.30 шактарда, **«Слуги дьявола»** 16.50 шактарда.

аараг

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Дүне аараның температуразы 5—10, хүндүс 19—24 градус чылыыр.

Кызыяга чагбас. Дүне аараның температуразы 5—7, хүндүс 22—24 градус чылыыр болуур.

КЫЗЫЛДЫҢ № 11 ОРТУМАК ПТУ-ЗУ

1985—1986 өөредилге чылынга дараазында мергежилдерге бедик билиглиг ажылчыннарны өөредип, белектээри-биле сургуулдар чыып турар:

1. **Аппаратура эдиичизин.**
2. **Аппаратура эптекчизин.**
3. **Аппаратура слесарычыыкчызы.**
4. **Токарь-универсал.**
5. **Фрезеровщик.**

Училищеге 10 классты доозкан аныяк оолдар болгаш кыстарны хүлээп алыр. Өөренир хуусазы 1 чыл. Сургуулдарга шуптузунга айда-ла 85—93 рубль стипендия бээр.

Училищеге өөренген үезин, куш-ажылдың үзүлбээн стажынга киир санаар.

Чугула терек кижилерге чаагайжыды туттунган общежитие бээр.

Училищеге өөренирин күзээннерни киреринің шылгалдазы чокка, беседалашкан соонда хүлээп алыр.

Училищени чедишкиннинг дооскан кижилер ортумак азы дээди тускай өөредилге черлеринге чингелде негелдерин-биле өөренип кирип болур.

Училищеге киреңде эргежок чугула документилер:

1. Училище директорунга билдиришкин.
2. Ортумак билиг дугайында аттестат.
3. № 286 майыстың эмчи шынзылгазы.
4. Сөөлгү ажылдаан азы өөренген черинден характеристика.
5. 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чуруук.
6. ВЛКСМ кежигүнчеге болза, комсомол биледи болгаш учёт карточка.
7. Шериг биледи азы кирп бижээн хереңнел. Паспортту боду экпеп көргүзер.

Училищениң адрези: 667005, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 141 бажың, гүлээп алыр комиссия.

Тывaның А. С. Пушкин аттыг республика библиотеказынга ажылдаар редактор, библиотекарлар болгаш ажылагый эргелекчизин негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 27 бажың, телефон № 2-32-76.

Тыва АССР-ниң Чырдыышкын министерствозунга бедик мергежилдиг машинакчы негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, № 38 бажың, Чырдыышкын министерствозу, кадрлар киллизи, кабинет 214, телефон № 2-33-92.

ШЫН Редакциянын адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 9, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжи аныырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солуг келбейн барганга 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуг неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3030.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00566.

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 117 (12807) | 1985 чылдың май 22, среда | 1925 чылда үлезилеттингеш | Өртээ 3 кепеек.

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ БОЛГАШ ВЦСПС-ТЕ

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС «Эвээш орулгалыг пенсионерлериң болгаш ог-бүлелериниң материалдыг чаагай чоруун эжиждериниң, чангыс бот хамаатыларның дугайында сагыш салышкыының күштелдиреринің талазы-биле бирги ээлчегиниң хемчеглериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин өзүгаар уругларлыг ог-бүлелерге күруне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле социал хемчеглерниң комплекизин бодтандырып чорутканын, бот-иелерге ажыва дузаламчызын улгаттырганын, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга незылап-кыраны дээш база инвалид болганы дээш пенсиялары бедиткенин доктаалда демдеглээн. Ажылдап шыдаар аргалыг пенсионерлериң болгаш бичии назылыг уругларлыг херээженнериң иштилел будурулгезинге киржиринге улам таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Оон-биле кады чонның эвээш хандыртынган категорияларының, ылаңгыя ажылдаар арга-шинээ чок бот хамаатыларның иштинде ынаныдыг кижилериниң амыдырал деңнелиин улам бедидериниң соруглаларын шиитпирлээри оларның пенсия хандырылгазын, назылап-кыраанарның болгаш инвалидтериниң социал хандырылгазын хегжүдер, уругларлыг ог-бүлелерге күруне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни бодтандырып чорудары негеттинип турар.

1985 чылдың ноябрь 1-ден эгелээш, колхозтар кежигүннеринге назылап-кыраанының талазы-биле пенсияларның кудуку хемчээлдерин бедидери, ол ышкаш 10 чыл ажыг үениң мурнунда ажылчыннарга, албан-хаакчыларга болгаш оларның ог-бүлелеринге айда 60 рубль хемчээлдиг кылдыр доктааткан пенсияларны улгаттырары оларны дөмей профессиялардыг болгаш мергежилдерниг ажылдакчыларга амгы үеде доктаадып турар пенсияларының деңнелиинге чоокшуладыры эргежок чугула деп доктаалда санаан.

Ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш оларның ог-бүлелериниң кежигүннериниң иштинде онза чугула аларганда бот пенсионерлерге тус чер бюджединиң акша-хөреңгизинниң күсели-биле пенсияларга немелде төлевир доктаадыр эргени улус депутаттарының район (коорай) Советтериниң күүскомнарынга берген. Немелде төлевирлериниң хемчээлин пенсионерлериниң херек кырында материалдыг байдалдарын барымдаалап тодаратканы турар. Оон-биле кады пенсияның хемчээли болгаш немелде төлевир айда 50 рубльден ашпас болуур ужурлуг.

Пенсияларны кудуку — эң эвээш хемчээл-биле ап турар ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның иштинден пенсионерлерниң эмчилер рецептилерин ёзугаар садып алыр эмнериниң ортектеринге 50 хуу чиигелдени 1985 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп күштүг болдуруп киирер.

Пенсия албайн турар чаңгыс бот хамаатыларга ай санында тыпсыр акша дузаламчызының хемчээлдерин айда 30 рубль чедир улгаттырарын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге аргә-шинээ чок хамаатыларның медицина дузазын чедирери-биле, социал-амыдырал хандырылгазын боттандырарыг-биле хайгаараалга алырын «албаа-биле хегжүдерин ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык-ай ииитилелдериниң эвилелиниң күүскомунга сүмелээн. Бо ажылга социал хандырылганың, кадык хамгалалының органнарыбиле, төй-ниити организацияларының болгаш күш-ажылны коллективтер-биле холбаамы эжиждер.

Кырып-назылаанарның болгаш инвалидтерниң интернат-бажыңнарын каттыжыышкынарның, будурулгелериниң болгаш организацияларонның шефке алырын организастаарын улус депутаттарының чер-чер Советтеринге даасканы. Оларны дериниринге болгаш септээринге социал-культура хемчеглериниң болгаш чурттагга тудуушкунуның фондузунуң акша-хөреңгизин доктаатканы чурум өзугаар ажыглаарын каттыжыышкынарга, будурулгелерге болгаш организацияларга чөпшээрээн.

Уругларлыг ог-бүлелерге күруне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни он ийиги беш чылда бодтандырып чорударын доктаалда керген:

эвээш орулгалыг ог-бүлелерде акша дузаламчызы ап турар уругларның назылар кызыгаарын 8-тен 12 хар чедир улгаттырар;

ажыг уругну ажаап-харагтаары дээш төлевирлиг шөлээжиң хуусаазын 14 хүнге чедир узадыр болгаш ол немешкен түннерниң ажыя төлевириниң 50 хуу хемчээлин күштүг боол турар хоойлужудулгага дүүштүр төлээр;

хуусаалыг шериг албанында турар шериг албанныгларның кадайларынга доктаатканы уругларга акша дузаламчызының хемчээлдерин ийи катап улгаттырар;

уругларлыг болгаш азырадыкчызын оскунган дээш пенсия албайн турар дулгуяк нелерге, бот-иелерге доктаатканы акша алыр эргени тыпсыр.

Улустуң хереглелиниң чиик ортектиг барааннарынга улгатканы назылыг кижилериң хереглелиин өөренип көөрүн хандырар, ындыг бараанналарны будурерин болгаш хуваарын планнаарда, тус-тус девискээрлер аайын өзугаар негелдерини улам долдур барымдаалап көөр деп даалганы ССРЭ-ниң Курпланыгга, ССРЭниң Чиик үлетпур министерствозунга, ССРЭ-ниң Садыг министерствозунга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге берген. Улустуң хереглелиниң чиик ортектиг бараанналарын будурериниге болгаш садарынга контрольдуу, оларга назылап-кыраан бот хамаатыларның хереглелиин бирги ээлчегде хандырарын барымдаалап, организастаарын улус депутаттарының чер-чер Советтеринге даасканы.

Назылап-кыраан болгаш ажылдаар арга-шинээ чок бот хамаатыларга болгаш оларның ог-бүлелериниң кичээнгейин күштелдирерин, оларның социал хандырылгазының дуржулгазын өөренип, нептередиин болгаш оларга эргежок чугула дузаламчы хевирлерин көргүзүп турарыңга эвээш орулгалыг ог-бүлелериниң материалдыг чаагай чоруун улам эжиждер талазы-биле хемчеглерни бодтандырарыңга доктаамал контрольду бодтандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга болгаш райкомнарынга даасканы.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИҢЕР

Тандыда «Межегей» совхозтуң **Владимир Алексеевич ГОЛЬЦОВКА** удурткан **№ 2 хову-трактор бригадазының** найыралдыг коллективи часкы тарылгага белеткел ажылдарын өй-шаанда, эки шынарлыг чоруткаш, амгы үеде көк-тараа чаштырылгазының хүн нормазын 130—140 хуу чедир күүседип турар. Бригадада механизаторлар аразында чарыштың мурнуку одуруунда Иван Непомнящих, Виктор Гольцов, Аркадий Бурьян олар чоруп, эш-әөрүнге ажыл-ишчи үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң **Николай Дамбаевич МОНГУШ** удурткан Чинге-Даг хову-трактор бригадазы бир муң гектар кызыл-тасты 24 сеялкалыг беш агрегат-биле дөрт хүн дургузунда тарып доозкан. Ажылдың шынары бедик.

Чер ажылының ажылдакчылары! Мурнакчылардан үлегер ап, часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик шынарлыг доозар дээш социалистиг чарышты калбартыңар!

АГРОТЕХНИКТИГ ХУУСААДА ДООЗАР

СЭКП Кызыл райномунуң бирги секретары Владимир Сайчакович ОЧУР-ООЛДАН Бистиң корреспондентивис Хертен Таан-оол часкы хову ажылдарының чоруп турарын айтырган, оны моон адаанда парладывыс.

— Бистиң районнуң совхозтары он бирги беш чылдың соолгу чылының часкы хову ажылдарын чогуур хуусаада агротехниктиг чурумнар ёзугаар чорудар дээш белеткел ажылдарын эжиждер хемчеглерни алган. Ылаңгыя «Тиилелге», «Кок-Тей» совхозтарның директорлары часкы тарылгага үлегерлиг белеткенген. Механизаторлар билиг, мергежил бедиринниң курстарынга өөренген. Кижилер-биле ажылды эжиждер соруглага-биле отряд, бригада бүрүзүнге партия, комсомол бөлүктерин, улусчу контрольдуң постуларын тургускан. Оларның удуртукчуларынга коммунистерни томуйлаан — деп, ол демдеглээн.

СЭКП райкому, совхозтарның парткомнары, партия организациялары, партбөлүктер коммунистериниң, механизаторларның бүгү күжүн часкы хову ажылдарын кыска хуусаада агротехниктиг чурумнар ёзугаар чорударынче үгландырган. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары, организастыг чоруктуу эжиждери чугула айтырыг болуп турар, ажылды чедиишкинниг шиитпирлээринге ол дузалаар. Ынчангаш күш-ажылдың будуруккүлүүн бедидеринче, тараа культураларын шынарлыг чажарынче киичээнгейни салган.

Тараа культураларын чажарын «Кок-Тей», «Сукпак», «Кара-Хаак», «Х Улуг тураа» совхозтар шынарлыг доозкан. Ылаңгыя «Кок-Тей» совхозтуң СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Ф. Ф. Ивановка удурткан хову бригадазының ажыл-ишчилери ийи муң ажыг гектар тараа культураларын эки шынарлыг, өске ажыл-агыйларны мурнап доозкан. Үстүнде адаан совхозтар амгы үеде маа чоми культураларны тарып турар.

«Тиилелге» совхоз эң-не хөй тараа культураларын тарыыр ажыл-агый. Май 20-ге чедир 10400 га тараа культураларының сес муң ажыг гектарын чашкаш, планныг оналаадазын 79 хуу күүсеткен. Часкы хову ажылдарынче орайтап кирзедаа, ажылдың темпизи дүргеи, шынары эки болуп турар. Ылаңгыя Саая Дандарыны, Оңдар Эзир-оолдуң удурткан отрядтары дүн нормаларын доктаамал ажыг күүседип, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орар.

Кызыл районнуң совхозтарының механизаторлары үзүрби ажыг муң гектар тараа культураларын чажар планының 75 хуузун күүседип алган. Тараа культураларының чажарын май 25-ке чедир доозкаш, мал чеми культураларын чажарынче кирер.

Районнуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың соолгу чылында чаагай дүжүттү өстүрүп алыр дээш часкы хову ажылдарын шынарлыг доозар, чайгы ажаалданы, суггарылганы эжиждериниң бүгү-ле хемчеглерин алыр.

М. С. Горбачевтуң АКШ-тың садыг министри-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чыңгыыр секретары М. С. Горбачев май 20-да Кремльге АКШ-тың садыг министри М. Болдриджти хүлээп алган. М. Болдридж садыг айтырыгларының талазы-биле чазаатар аразының совет-америк комиссиязының сессиязынга АКШ-тың делегациязын баштап келген. Ооң-биле беседага ол комиссиязының сессиязында ССРЭ-ниң делегациязының башкызы ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри Н. С. Патоличев, АКШ-тың ССРЭ-де элчизи А. Хартман болгаш Ак бажыңның аппарадының ажылдакчызы Дж. Мэтлок киришкеннер.

АКШ-тың президентизи Р. Рейганның АКШ биле ССРЭниң аразынга садыгны калбартырынга хамаарыштыр никти хевир-биле күзелди илереткен чагаазын министр М. Болдридж М. С. Горбачевка дамчыткан.

Амгы үеде совет-америк садыг-экономиктиг харылзаалардың четпес байдалы дээрге, АКШ-тың администрациязының чорудуп турары ССРЭ-ни кызамдаарының политиказының, ооң иштики херектериниң холгаварлавашкынның, садыгны политиктиг ыйыдырыышкын кылыр чепсек кылдыр ажыглаарының түңнели боол турарын М. С. Горбачёв демдеглээн.

Никтизи-биле аяырга, херектиң ындыг байдалы дээрге, ийи чурттуң аразынга сөөлгу чылдарда тургустуурган нарын болгаш дүшкүүрүг политиктиг харылзаалардың түңнели болурун М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Совет Эвилелин харылзаалардың ындыг байдалдарын күзевээн болгаш ооң ынчаар тургустунуп келириниге идиг-даа кылбаан. Бистер АКШ-биле — деп чорукка болгаш бот-боттарыныңг дурум өзугаар эрге-ажыктарын түңдүлээриниге үндезилээн деңдескен харылзааларны күзеп турар бис. Ырак эвес эртикен үеде-ле бууразыкшыга таварышкан мейилдежишкин политиказы амгы үениң байдалдарында онза айыылдыг, чүге дээрге, ол дыка хөй улустарга, оларның аразында америк улуска база айыыл-халапты уржуктарлыг боол турар. Ооң-биле чергелештир ССРЭ биле АКШ-тың аразынга янзы-бүрү адырларга бот-боттарыныңг ажыктыг үре-түңнелдиг кадыг ажылдажылганың боттуг ортелары база бар боол турар. Ынчангаш совет-америк кадыг ажылдажылганың болдунар ортеларын шимчедир, а чепсегяеммишкинни эдерер будурериң, бот-боттарыңың коор хөөмөн чорукту күштелдирериң сокседыр, шыны-биле чугаалаарга — узуткаар үе келген деп түңнел чайгаар үнүп кээр. Ындыг болур болза, ийи чурттуң аразынга ажыл-херээниң харылзаалар бодунуң ролюн ойнап болур. Оны чедип алырының ортелары бар, ынчаза-даа чугле ону деп чорукка, бот-боттарынга ажыктыг болгаш кандыг-даа кызамдавышкыны чөпке үндезилээш, чедип ап болур. Кол чүүл —бистиң чурттарның аразынга харылзаалар бот-боттарының аразынга идегежир чоруктуң байдалын кетеп тургузары боол турар.

Ол ышкаш совет-америк харылзааларның өске-даа чамдык талааларын база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел— бүгү улустуң херээ

ЧУРУМЧУДАРЫ ЧУГУЛА

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле партияның болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерни детиивес арга чок. Шынап-ла бистиң иитилелиивиске канчап-даа таарыштыг ол хамчык — арагалаашкынны үндезинибиле узуткаары черле үези келген айтырыг. Оон башка чамдык черлерде улуг-даа, бичии-даа кижилер арагаже дыка-ла сундулуг аларган.

Анда чижек кылдыр бистиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң төвү— Чыраа-Бажы суурну көрээлиңер. Ажыы-биле чугаалаарга, арагачыларны сула салып турар чер бүгү Чөөн-Хемчиктен чүгле бо суур деп санап болуур. Бичии Чыраа-Бажында арага садарынга тускайлаан магазин база бар, а ол хире-зинде гастрономга база садыг турар. Сөөлгу үеде гастрономуң ажылдаар шөлээжин үзедып, эртенгиниң 7 шөлээн кежээ 21 шакка чедир ажылдаар кылып каан, арага садарынга тускай үе-шак доктаатпаанындан оңу оя-ла шөлээлерде садып турар.

Араганың хоразының дугайында чурттакчыларга таныльырлап, ону эмин эрттир хөйму садарын кызыгаарлаан суурлар — Хөндергейден, Шемидеп, оон түржүк Чадаанадан безин машина-балгаттыг чорумалдар Чыраа-Бажыңга кээр, моон арага садар апарган.

Арага садар ажылды мынчаар сула салганының түңнелинде бистиң суурда кем-херек үүлгедир чоруктар кызырылбаан турар. Ажыл шагында, ажыл дүңүнде безин чамдык чурттакчылар ажыл-агыйын каапкаш, белүү-белүк кылдыр чыглып алган бир бажың дораазында азы суг кыдыында, улустуң дыштанар черлеринде арагалап олуругулаар.

Гастрономга кирип, аъш-чем аймаа садып алыры ол-ла арагачыларның үржүүдүн дыка берге. Эзелгерге турып алыр сен, а «чандырар акша чок» кылдыр санап-түңнеп алган кижилер келгеш, арагаларны эзелчег мурнудан садып алпа турар. Оларның-биле садыгжылар санажып, түңнежип турда, дыка хөй үе эрте бээр адырларга бот-боттарыңга ажыктыг үре-түңнелдиг кадыг ажылдажылганың боттуг ортелары база бар боол турар. Ынчангаш совет-америк кадыг ажылдажылганың болдунар ортеларын шимчедир, а чепсегяеммишкинни эдерер будурериң, бот-боттарыңың коор хөөмөн чорукту күштелдирерин сокседыр, шыны-биле чугаалаарга — узуткаар үе келген деп түңнел чайгаар үнүп кээр. Ындыг болур болза, ийи чурттуң аразынга ажыл-херээниң харылзаалар бодунуң ролюн ойнап болур. Оны чедип алырының ортелары бар, ынчаза-даа чугле ону деп чорукка, бот-боттарынга ажыктыг болгаш кандыг-даа кызамдавышкыны чөпке үндезилээш, чедип ап болур. Кол чүүл —бистиң чурттарның аразынга харылзаалар бот-боттарының аразынга идегежир чоруктуң байдалын кетеп тургузары боол турар.

Ол ышкаш совет-америк харылзааларның өске-даа чамдык талааларын база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

Арагалаалар чоруктарга удур демиселди күштелдирип турар бо үеде арага садарын чүрүмчудар талазы-биле Чыраа-Бажы кодээ Совединиң күүскому, совхоз дирекциязы, ында партия, профзвилел, комсомол организациялары кандыг хемчег алыр ирги?

О. МОНГУШ,
суурнуң чурттакчызы.

ЧҮҮЛДҮГ-ДҮР, ДЕТКИП ТУР МЕН

СЭКП ТК-ның хүлээп алганы Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткээр, араганы кижилерниң боттары кылыр чоруктуң когун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын солуннардан номчуп, радиодан, телеизордан дыңнап, көрүп, ол чугула документилерниң бистиң чурттувустуң экономиказынга, социал хегжүдезинге, амыдыралывыска ажыктыгын, ону чогуур үезинде кедүруп үндүргенин, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, деткип, үүлдүгүнүп тур мен.

Ук доктаалдарны бистиң амыдырал хандырыгга комбинадының ажыл-ишчилери бистер, дааранынкылар, чаңгыс одуруг-даа арттырбайн, номчуп таныштывыс. Оларда кижи кыры-биле номчуп эрте бээр хире чүве чок, шупту-ла кончуг шын, чугула-дыр.

Эр, херээжен улустуң кылын хевин даараар бистиң бригадада шупту-ла улуг назылыг, хөй чылда ажылдап келген, дуржулгалыг эштер бар. Бодум бо ажылда төрөөн чыл ажылдап келген болгаш, бистиң коллектививиске арага-биле холбашкан эвээш эвес айтырыгларны оон чамдык кежигүннеринге хамаарыштыр сайгарып турганывыс сактыдыр мен. Хемчег ап, чугаалажып, сайгарып турганының кадында ийи, чаңгыс болу бээр товарылгаларга бо чаа доктаал, шиитпир ёзулуг согугну берип турар-дыр.

Бригадавыста беш кижи бис. Ай, квартаа планын доктаамал күүседип, чыл планын декабрь 25-те күүседир соруглалыг ажылдап турар бис.

Күш-ажылдың социалистиг сагылга-чуруму бо чаа доктаал-биле сырый холбаалыг дээрзин билип тур бис. Ынчангаш бригадаңың болгаш коллективтиң бүгү кежигүннериниң мурнундан сагылга-чурумувус улам быжыглап, аныяктарга үлегер-чижектиг ажылдаарывысты хүлээнип, чаа доктаалды Чарлыкты чүүлдүг-дүр деп санап, детиивип тур мен.

А. МОНГУШ,
дааранынкы.

Өвүр район.

КАЛБАК ТАНЫЖЫЛГА

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел дугайында СЭКП Төп Комитединиң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын радиодан дыңнаш, солуннардан номчаш, ону үези келген айтырыг деп көрдүм. Аныяктарны арагалаашкынга удур кижизидерин доктаалдарда эң-не чугула сорулгаларның бирээзин кылдыр көрген. Оя ышкаш элээдилериниң эзиртир суксуннар ижериниң кандыг-даа товарылгаларынга эптеш чок болурун, өөренникилерниң, студент аныяктарның база аныяктар общежитилеринге арага ижерин шуут болдурбазын чугулаланы черле чептүг.

Арагага удур пропагандаңы шиитпирлии-биле эжиждерин, иитилел амыдыралының бүгүле талааларынга араганың хоралыг салдарын бузурелдиг, тода көргүзерин идеологиге албан черлерин, массалыг информациянын болгаш пропагандаңың чепсектерин, чогаадыкчы эвилелдер, «Билигге» иитилелди чедип алыр үжурлуг дээрзин база айыткам. Доктаалдарда шиитпирлерни ханы сөөлөрүн көргеш, чер-черлерге таныжылганы чорудуп эгелеп бердивис. Чижээлээрге, Арыскан суурда «Билигге» иитилелдиң эге организациязы доктаалдарны таныштырарының түскай графигин тургузуп алдывыс. «Алкоголизмниң хоралыг уржуктары» деп лекцияны иитилелдиң кежигүнү Г. Даржаа школа коллективиннге, техникага озал-ондакты болдурбас чорукту харыылап турар Ш. Монгуш хову түрлээнге «Күш-ажылдың сагылга-чуруму болгаш часкы хову ажылдары» деп лекцияны механизаторларга номчаан. Шак мындыг лекцияларны өске-даа хөй-ниити черлерингеге, түс-түс коллективтерге болгаш суурда агитквартелдарга кылырын үламчылаар бис.

О. ДАРЖАЯ,
Арыскан савбырында пропагандист.

Улуг-Хем район.

МЕЛИОРАЦИЯ: айтырыглар болгаш сорулгалар

СИГЕН ДҮЖҮДҮН БЕДИДЕРИ—ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

1984 чылда суггаттыг шөлдерге тараан хөй чылдыг сигеннериниң гектардан-на ортумаа дүжүдү 21,4 центнер болган.

Ол хөй бе азы эвээш бе! Суггаттыг шөлдерге хамаарыштыр алырга ол чавыс дүжүт болбайн ааш. СЭКП обкомунуң бешки пленумунга суггаттыг сиген шөлдериниң дүжүткүрүн гектардан 35 центнер чедир бедидер соруга салдынган. Ол күүсеттинип болур бе! Ийе, күүсеттинип болур. Сигенниң дүжүдү чылдан чылче чоорту өзүп орар. 1981 чылда бир гектардан 17 центнер сиген дүжүдүн алган болза, 1982 чылда бир гектардан-на 22,8 центнерни кезип алган. Ажылагый бүрүзү хөй чылдыг сигеннерниң суггаттыг шөлдериниден доктаамал бедик дүжүтту алыр ужурлуг. Анализтен алгаш көөрге, 25 совхоз республиканың көргүзүүнден чавыс дүжүтту алган болуп турар. Бир эвес ол совхозтар бир гектардан сиген дүжүдүн алырын 22 центнер чедир улгаттырган турган болза, республика сигенни херек кырында белеткеп алганындан 10—12 хуу хөйну белеткеп ап болур турган ийик.

1984 чылда чемгерилге единицазы 1987 муң тонна мал чеми белеткеттинген. Ол дээрге бир башка чижеглээн мал чеми-биле хандырыгазы план ёзугаар 16 центнер болур турда, чүгле 9,9 центнерге дең болганы ол. Чөөн Сибирьниң өске областары-биле деңнээрге, ол эң чавыс көргүзүг-дүр.

СЭКП обкомунуң бешки пленуму бистиң мал ажылагыйлыг республикавыска мелиорацияга мал чемнерин четчир кылдыр белеткээриниң ков аргазы болур ужурлуг дээрзин айыткан. 1990 чылга чедир суггат дузазы-биле совхозтарның мал чеми будурери 85 муң тонна чемгерилге единицазы четкен турары көрдүнгеп. Амгы үеде мал чемнериниң 26 хуузун суггаттыг черлер берип турар. Мал чемнери будурерин көвүдедириниң ков аргалары: хөй чылдыг сигеннер тарыыр суггаттыг шөлдериниң хемчээлин улгаттырары, дүжүттү доктаамал бедидери.

Республикада сигенниң бедик дүжүдүн ап турар совхозтар бар. Чижээлээрге, «Чыраа-Бажы», «Куш-ажылдың хостуу», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Сосновка» дуржулгабудурулге ажыл-агый, «Хемчик», «Шекпээр», «Барлык» болгаш өске-даа совхозтар гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле 30-дан 44 центнер сигеннерни кезип ап турарлар.

«Чыраа-Бажы» совхозту чижекке көргүзейн. Ында хөй чылдыг сигеннерниң үрезиннерин эжиждер талазы-биле ажылдарны чорудуп турар. Амгы үеде сес-сес кижилерлиг бот-орулга-чарылгалыг үш звено ажылдап турар. Д. Сатка удурткан звено 50 гектар черге сиген тарып алган, оон ангыда 120 гектар суггаттыг участокта хөй чылдыг сигеннерлиг. Олар эрткен чылын бир гектар сиген шөлүнден 47 центнер сиген дүжүдүн алганнар, а В. Куулардың звенозу 146 гектар шөлүнүң бир гектарындан 52 центнер дүжүттү алган.

Ол звенолар бедик дүжүттү кандыг арга-биле чедип ап турарларыл? Олар бир гектарга онаштыр 2,5—3 центнер хемчээлдиг минералдыг чемишчидилгелерни эрте чазын-на төп турар. Бүгү-ле ажылдарны билдилиг чорудуп турарлар. Сигенни чай дургузунда ийи катап кезип турар. Баштайгы кезилдеге чедир үеде сигенни ийи катап суггарар: тарылга мурнунда бир гектарга 800—1000 куб метр суг онаажыр кылдыр болгаш чашкан соонда ол хире хемчээлдиг шөлге онаштыр 400—600 кубометр суг-биле. Июнь 16-дан эгелеп баштайгы кезилдени чорудар. Оон соонда бир гектарга онаштыр 1,5—2 центнер чемишчидилгени теккеш, суггарар. Сентябрь эгезинде ийиги кезилдеже киирерлер. Шөлдерге ындыг хемчегларни чорудуп келгенниң түңнелинде, сөөлгу үш-дөрт чыл дургузунда сигенниң дүжүдү доктаамал бедип келген.

Ынчангаш республиканың суггаттыг черлериниден сиген дүжүдүн алырын моом-даа бедидип болурунуң аргалары бар. Ындыг болганда он бирги беш чылдың доозукчу чылында бүгү совхозтар сигенниң бедик дүжүдүн алыр дээш ажылдаар херек. СЭКП обкомунуң совхозтарның мал чемин минимум баазазым быжыглазо талазы-биле шиитпирлериниге ол төлептиг азырыы болгур.

В. САХАРОВСКИЙ,
Тыванын недээ ажыл-агый дүржулга станциязының мал чеми белеткээр княдизиниң эргелекчизи.

СОВЕТТЕР АМЫДЫРАЛЫ

Кандыг-даа ажылга чедиишкин оңу ыяк билириндеп чедип алдывар. Бо чылын болуп эрткен сонгулдаалар үезинде депутаттарның дыка хөй кезии чаартынган. Ынчангаш, оларның хөй-ниитя ажылынга дүүн болур кылдыр «Советтер булуңу» деп чаа рубриканы ажыдып, бөгүн чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының ролюнүн, оларның ажыл-чорудулгазының дугайында материалдарны парлап эгелеливис.

Мында холбаштыр боттарының ажылының дүржүлгазының дугайында редакцияже бижип, Советтериниң, оон доктаамал комиссияларының ажылының идепкейин бедидеринге үлүүнерни киирелярнерни дилеп тур бис, эргим номчукчу.

ЧЕР-ЧЕР СОВЕТТЕРИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ РОЛЮ БОЛГАШ УЖУР-ДУЗАЗЫ

Бистиң чуртувуста коммунизм тургузуушкунуңуң айтырыглары шиитпирлээринге улус депутаттарының чер-чер Советтери улуг рольду ойнап келген болгаш ойнап турар. Күрүне эрге-чагыргазының бүрүн эргелиг органнары болбушаан, чер-черде ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунуң олар удуртуп турар. Оларның хүн бүрү кичээнгейинде үзетпүрүнүң, кодээ ажыл-агыйның, тудугуң, культураның, чырыдыышкының, радыо камгалалының, коммунал-амыдырал хөндүрүлгениң болгаш чонуң эрге ажыктары, негелделери-биле холбашкан еске-дээ айтырыглар туруп турар.

Чер-чер Советтериниң чедиишкинниг ажыл-чорудулгазы СЭКП доктаамал кичээнгейни салып келген болгаш моон-дээ соңгаар салыр. Чер-чер Советтериниң бүгү ажыл-чорудулгазы СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче утпанган турар үезүүрүт. Ук Пленумга партияның социал-экономиктиг политиказын боттандырарынга, социалистиг демократияны сайзырадыгайдырынга Совет органнарының ролюн бедидеринең эргежок чүүлге утпаныышкынын тодараткан.

Советтер, оларның күүсекчи база шиитпирлекчи органнары, доктаамал комиссиялары боттарының эрге-түзээлгелеринде дүүтүр күрүне планнарын күүседири, үлептүр база кодээ ажыл-агый будуруглезиниң ажыктыын бедидери, экономиктиг болгаш социал хөгүдеңнең комплекстиг болурун тендырары, ол ышкаш девискээр база адырлар аайы-биле айтырыгларны шын хоораары-биле харыгашкан чүүлге айтырыгларны тургузары, оларны ажыл-херек кырынге шиитпирлээри дээш демисежир үзүүрүт.

Чон бодунга хамаарышкан күрүне эрге-чагыргазын иевелеп Советтери дамчыштыр боттандырып турар деп, СССР Конституциязының 2 үүлүнде айтыкан. Социалистиг күрүнениң болгаш ажылыы чоннарының эрге-чагырга органы болуур Советтериниң алыс утказын база социал-политиктиг шынарларын В. И. Ленин хынызы-биле тодаргайлаан. «Социалистиг демократияны, чонун социалистиг бот-башкартыларының бүгү системазын улам ынай сайзырангайжыдарын болгаш хөгжүдерин партия бодунуң үндезин соруглаарының бирээзи кылдыр санап турарэ — деп, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш М. С. Горбачев партия Теп Комитединиң март (1985 ч.) Пленумунга айыткан.

Чер-чер Советтериниң чедиишкинниг ажыл-чорудулгазы хамыктыг мурнунда оларның составында сонгуткан хөй санныг депутаттарның ажылындан дорт хамаарыжыр. Депутаттар болза ажыл-бүрү организастыг хевирлерге Советтерниң боттандырып турары бүгү ажылыңга шиитпирлиг күш болуур. Бистиң республиканың чер-чер Советтеринде амгы үеде 3847 депутат бектеп турар.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ажыл-чорудулгазының организастыг хевирлериниң системазында чүгүле черии оларның доктаамал комиссиялары эрлеп турар. 1936 чылда үүлээп алдынган ССРЭ Конституциязында база эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның ажыл үндезинизии Конституциязында чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларын тургузар дугайында айтыры турбаан. Ынчалза-даа ындыг хевирлиг органнарны тургузары эргежок чүүлге дээрзин практика бадыткап келгускен болгаш оларны Советтериниң практиктиг ажыл-чорудулгазының үезинде турускан, оон соонда оларны эвилелдешкен база автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң түлээп алгылааны доктаамал комиссиялар дугайында хооруларда дурум өзүлээр бижиглеп доктааткан.

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының дугайында Хооруңу 1983 чылдың июнь 14-те республиканың Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы-биле бадылаан. «Советтериниң доктаамал комиссиялары» деп аттың боду безин кандыг-бир тодаргай сорулгаларны шиитпирлээринге Советтерниң турускан түрү комиссиялардан ыңгыда, оларның өзүлүт-ла доктаамал ажылдаар органнары болуур дээрзин айтып турар. Советтериниң доктаамал ажылдаар органнарын тургузары Советтерин улам быжыглаар болгаш оларга хамаарышкан бүдүүлгелериниң, албан черлериниң база организациларының ажыл-чорудулгазынга контрольдуу уламна эки дээштиг болдуруп турар.

Доктаамал комиссияларны тургузары — хамыктың мурнунда күрүнеин эргелеп башкарарынга, чадавлыг партия болгаш совет органнарның шиитпирлээрин күүседирнинг хынында контрольдуг органнастарының херээнге улус массаларны калбак-биле кичиитпирелиринге эргежок чүгүлээ. Советтериниң доктаамал комиссияларының үүгүр-дузазы чүдел дээрге, олар оон биле улус депутаттарының Советтериниң харылзаазын быжыглаарының, депутаттарны база совет активтерни Советтериниң бодунуң болгаш үстүү-ку албан черлериниң шиитпирлерин херек кырында боттандырарынга, ол шелээш оларның күүседээзин контрольдаарының кичиитпиреринең төөнүр болуп турар. Бистө бо талазы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң күүскомунуң шилында чамдык ажыктыг чүүлдер бар.

Масса-биле Советтериниң доктаамал харылзаазының бөгө бүгү депутаттарны Советтериниң ажылынга идепкейлиг киирештиреринең эргежок чүгүлээлинең дугайын В. И. Ленин удаа-дараа айтып чоргаан.

Депутаттарны болгаш чонун калбак массазын күрүне эрге-чагырганың херээнге киирештиреринең аттыг арганы болза, доктаамал комиссиялар болуп турар. Советтериниң доктаамал комиссияларын тургузуп алырга, оон бодунга база улус чонгун халбак массазынга улуг ужур-дузалыг, чүге дээрге, доктаамал комиссияларны дамчыштыр улус депутаттарының Советтерин сессиялар ара-зында боттарының ажылын чорудар. Оларның ачызында депутаттар Советтериниң база үстүү албан черлериниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, ол ышкаш Советке хамаарышкан бүдүүлгелериниң, албан черлериниң организациларының ажыл-чорудулгазын контрольдаарынга доктаамал, организастыг кирежирин хандырып турар.

Чүртээчы чонуң төлээлерин активтер база доктаамал комиссияларны дамчыштыр Советтиң болгаш оон органнарының ажылынга шуут дорт хамаарыжыр болгаш уе дээнсээрде күрүне органнарының айтырыгларын шиитпирээринге дузалаштыгаан, ында ажыл-херек-биле бүрүн танылжыр. Эрткен чылын үезинде Кызыл хоорай Советиниң чамдык доктаамал комиссияларының кежигүннери үлептүр бүдүүлгелериниң чыл планнарын чүгээлажып бадылаарынга киришкиннээн. Оон өңгүдө түс-түс үлептүр бүдүүлгелерге барып, оларның көргүзүүлери база бүдүүлгечи ажыл-чорудулгазы-биле танышкылаан. Удуртукчулар, экономистер, партия организациларының секретарьлары, профкомнарның даргалары, ажылчынар-биле чугаалашкылаан. Кол кичээнгейни күш-ажыл-дың сагылга-чурумунче, күш-ажылды организастаарынче үгландырган турган. Хыналда үезинде олар көргүзүү агитациязының байдалын, ажылдаарынга тавармычалыг байдалдарны кемнээр тургускенин, ол ышкаш профилактика чөвүлелдерин, хөй-ниитиниң ескедее организациларының ажылы-биле танышкарын практиканап келген. Шак ындыг тевиирлер ажыл бүдүүлгениң ажыл-чорудулгазын хынамчалыг биилп алгаш, ону тураага чугаалажырынга, шыңарлыг шиитпирни түүлээп алырынга аажок ажыктыг.

Чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының сеңээ, оларда боттаган депутаттарның болгаш активтериниң составы болза. Советтериниң ажыл-чорудулгазының оң массалыг органнарның улуг роюнүн чугула көргүзүү болуп турар.

Бистиң республиканың 112 чер-чер Советтеринде 703 доктаамал комиссия тургустунган, оларның составында 2989 депутат бар. Ол дээрге республиканың чер-чер Советтериниң депутаттарының 90 ажыг хуузу-дур. Үстүнде киргеп сен-чүрээгайлардан алырга, Советтериниң доктаамал комиссияларының ажылым билдиглиг, негелде бүүгаар организастаар болза, чер-черде экономиктиг болгаш социал-культура тургузуушкунуңуң керээнге канчаар-даа аажок улуг салыышкынны киирип болуур күш дээрзин билдингир-дир.

Совет бүрүзү бодунуң шиитпирлээр айтырыгларының негелделерин, аргаларын барымдаалап тургаш, доктаамал комиссияларын тургузар. Бистиң республиканың практиказындан алгаш көөрге, чер-чер Советтеринде ортумаа-биле 5—6 комиссия бар. Оларның сеңээ Совет бүрүзүнге шиче болуур дээ дорт ойыттайн турар. Ынчангаш амгы үеде бистө район база район чергелеглиг хоорай Советтеринде 9—10, Кызыл хоорай Советинде — 13, сүүр Советтеринде 4—4, кодээ 5-5 доктаамал комиссиялар бар болуп турар. Оларның составында депутаттарның сеңээ база-ла Совет бодуу доктеадыр.

Советтериниң мурнунда турар сорулгаларны күүседиринге доктаамал комиссияларның ролю канчаар-даа аажок улуг. Эң ылаңгыя сүүр база кодээ Советтер боттарында киидистер болгаш эргелелдер чок болганда, хамык ажылды комиссияларым дамчыштыр чорудуп турээры биилдингир.

Республиканың чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының практиктиг ажылында мурнакчы дүржүлгениң дугайында дараазында «Советтер булуңунга» парлаар бис.

Беш чылдың кижилери

ЧУРУКТА: Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң хоочун сааначызы Даржаа Андреевна Анчымаа ай санында бедик көргүзүгленеринге саанчылап келген. Ол бирги беш чылдың соолгу чыынында база бедик көргүзүглерлиг ажылдаарын ол түлээнил алгаш, саанчы аныяктарга ажыл-ишчи үлегер-чижээн көргүзүп, оларга арга-дүржүлгазын дамчыдып турар. Тарлагда сүт-баранын фермазынга бо мурнакчы саанчы чаш бызааларны доруктур чемгерип, ажаар талазы-биле бедик мергежилдиин көргүскен. Оон ажааган бызаалары күш-шыдалдыг болуп, немелде дең-зиин түн санында берип келген.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

Сава артындан мал чеми, Чадаанадан хөмүр-дээ. Кызылдан комбинорн дээш, Улуг-Хем районнуң чоланчыларының оонмоон сөөртпес чүгү чок. Бо ажылга «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң чоланчызы Семён Саңчат-оол шылгаран турар.

Семён шеригден келгеш-ле, чоланчылап эгелээн. Ам ол — совхозтуң бедик мергежилдиг кадрларының бирээзи. Даанган ажылынга харыысалгалыг, техниказынга камныг оон социалистиг чарыштың мурнукчу одуруунда чоруп турар.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: мурнакчы чоланчы С. САҢЧАТ-ООЛ.

САГЫЛГА-ЧУРУМНУ БЫЖЫГЛАВЫШААН

Будуруглениң планныг онаалдазын чедир болгаш ажыр күүседири ажылчыннарның мергежилиинден, ажылга хамаарыжыдан, ажыл шагын чок ажыглаварынын кол идиглиг болуруун Чадаананың хлеб заводунуң коллективи биилп, боттарының мурнунда салдынган сорулгаларга дүүштүр ажылдап турар.

Будуруглениң кол продукциязы — хлеб, хлеб-булочка кыяглары. Будуруглге планын күүседиринге чугула негелделернің бирээзи продукция будуреринең, хемчээлин улгаттырбышаан, оон шыңарын экижидери. Чурттакчы чонга шыңарлыг хлеб-булочка кыяглырын бараалгадыры, оон шыңарын технологтуг негелделерге дүүштүр экижидери дээш ажыл заводта чоруттунуп турар.

Күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чурумун быжыг тудуп, төйү — чаңгызы, чаңгызы — төйү дээш деминг ажылдап турарындан заводтуң күш-ажылчы коллективи бирги кварталда бергеннүг продукция будурер планын ажыр күүседип, 127 муң рубльге будурген азы 106 хуу чедиргеп. Сөйгарыгга планын база 106 хуу боттандырган.

Хлеб будуруп үндүреринең планы 550 тонне турда, ону 553 тоннаны будурген. Булочка аймаан будуреври 41 тонна турда, ону 44,4 тоннага будуруп үндүргеп.

Коллективтиң бедик көргүзүгери болгаш ажылдың эки шынарлыы ында ажылдап турар кижилериң кызымаккай күш-ажылының түңнели. Бо коллективте даанган ажылынга ээ харыысалгалыг мурнакчылар аазып эвес. Оларга мастерлер Анчымаа Чыргаловна Ондар, Людмила Чылбак-ооловна Оржак, Марина Седиповна Кара-Сал оларның удуртканы бригадаларның кежигүннери хамаарыжыр.

Профсоюзтар комитеди социалистиг чарыштың дээштиг организаставаш, оон түңнелиин ай санында үндүруп, мурнакчыларны илереткеш, оларны шөлээп-мактаарының хемчегларин ол турар.

Эртээн чыл дең-зээрге ажылынналарның хөй-ниитиниң ажылдарынга киришкиннээн ышкаш, ажыл-агыйның ажылдарынга чедиишкиннерни чедиишкиннер ажыглаарынын, көскү агитациялыг болгаш хана парлалгазын, мурнакчыларның дүржүлгелерин чырыдып, оларның күш-ажылчы чедиишкиннерни хөйге биилдингир болдурарындан чедип алдынар. Социалистиг чарыштың ол хевирлиг чогаадыкчы болгаш кижизидиичи идиг бериишкинни амыдырал хөндүрүлге будуруглге эргелеринде чедир ажылгаавайн турар. Күш-ажылчы чарыштың түңнелдерин үндүруп туруа мурнакчыларга чүгле акша шөлөлдерин тыпсыры-биле кызыгаарлаанып келгенин ук коллективтиң дааранакчылары хомудал-биле чугаалап турар.

Күш-ажылдың шалыпчыларынга, будуруглениң хоочунарынга, тус-тус цехтериниң, дааранакчыларның кылган ажылдарының эң-эң түңнелдеринге, оларның күш-ажылчы көргүзүүлерингө турескаактаан стендилерни үе-үе болгаш даарип тургузары чугула. Чагыгларны шынарлыг кылгаш, эдээринге хүлээдиринің идегелдиг быразы — социалистиг чарыш дээрзин утпаза эки.

М. ОНДАР.

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУР

«Тос-Хем совхозтуң Өртең сүт-баранын фермазы он бирги беш чылдың дооскузунуң чылында бирги кварталдың аланын 114 хуу күүседип. Күрүнеге эртиген чылдыңдан 1.4 хуу сүттү хөйүү сөткан болгаш күш-ажылдың үдуруучулуун бедиткен.

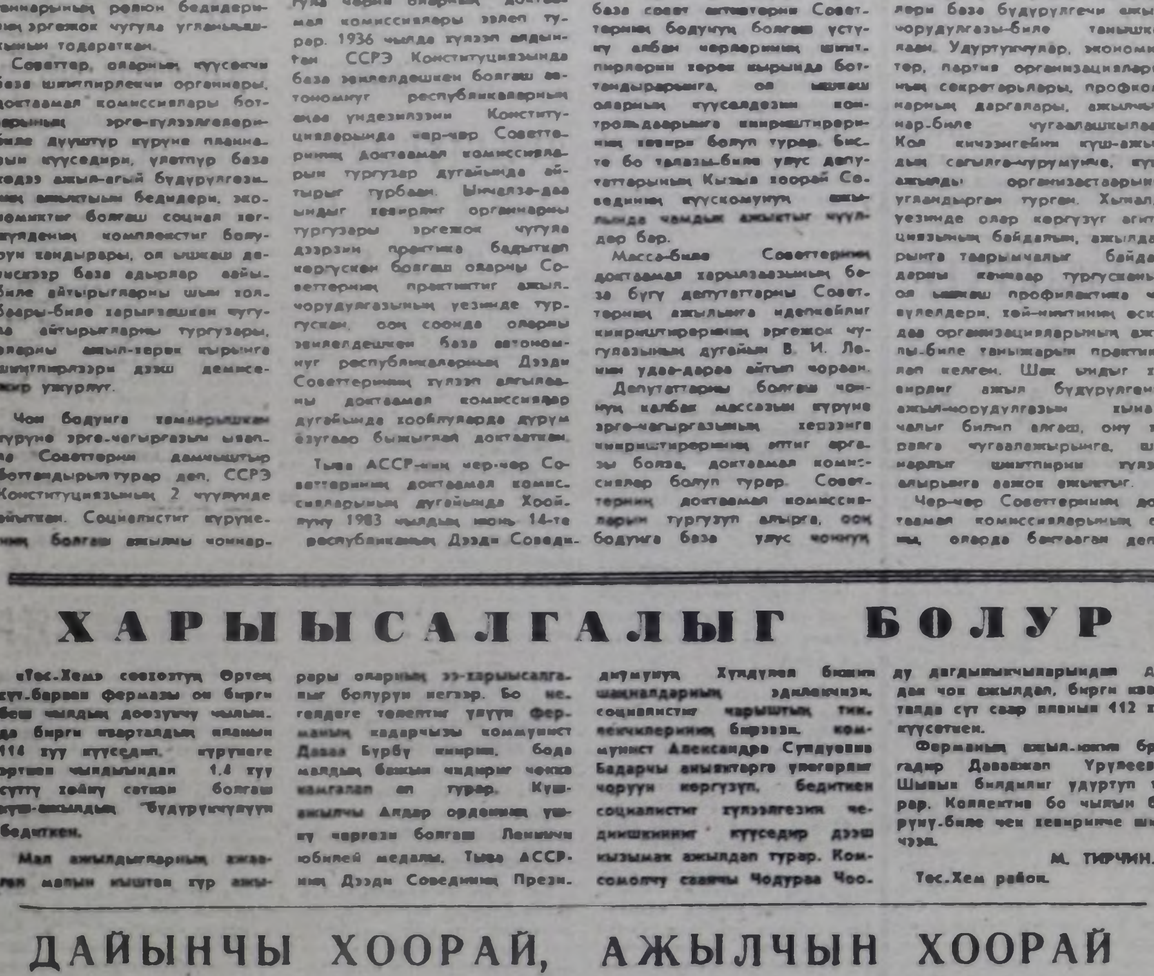
Мал ажылдыгларның ажаавал малын кыштаа күр ажырары оларның ээ-харыысалгалыг болурун негээр. Бо негелдеге төлептиг үлүүн ферманың кадарчызы коммунист Даваа Бүрбү кижиди. Бода малдың бажын чидириг чөпке камгалап ап турар. Күш-ажылчы Андар орденниг үшү чергези болгаш Ленинич юбилей медалы. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии шаңналдарының эдилекчизи, социалистиг чарыштың тик. ялчыкларының бирээзи. коммунист Александра Сундуевна Бадарчы аныяктарга үлегерлеп чоруун көргүзүп, бедиткен күш-ажылын дүржүлгелиг мастерлер удуртуп турар. Комсомолчу саанчы Чодураа Чооду дагдыныкчыларындан дүүн чок ажылдап, бирги кварталда сүт саар планын 112 хуу күүсетиген.

Ферманың ажыл-ишкин бригадир Даваажап Үрүлеевна Шывын биилдиг удуртуп турар. Коллектив бо чылын бүрүү-биле чек хевирликче шилчээн.

М. ТИРЧИН.

Тос-Хем район.

ДАЙЫНЧЫ ХООРАЙ, АЖЫЛЧЫН ХООРАЙ

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Мурманск хоорайның ажылчы чоннарының, Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң дайынчыларының оңу камгалаарда эрес-маадырлыг болгаш бижыг туруштуг болганы дээш Мурманскиге «Маадыр-хоорай» деп хүндүлүг атты чоокта чаа тывыскан.

ЧУРУКТА: Мурманск. В. И. Ленин аттыг проспект. С. МАЙСТЕРМАННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮШКҮ ЧЫЛЫ

Даваажап Өлзейович Монгуш Кызыл районнуң «Кара-Хөөк» совхозунда үш дугаар чыл чылгычылап турар. Ол ам 116 чылгыны кадарып турар. Эрткен чылын ол 25 кулунну меңнеп камгалап өстүргеп. Бо юбилейлиг чылда Д. Монгуш 30 кулунну доруктуруп өстүрер үлегерлиг.

Кыжын ол чылгызын Калбак-Даглар деп черге кадарып кыштаан. Хар улуг-даа болза, оларын таарыштыр соруп турган, кыштың хүн ижиргеп.

Р. ОЧУР-ООЛ.

ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-Тайга салбырында өшкү кыргылдазы бо түңнерде кидин түүүл.

Совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи Дугаар-оол Монгуш чыл бүрүде хөй дукту кыргып ол келгеннериниң бирээзи. Кадерген өшкүзүнүң дөңгилдези эки. Оң ийи кыргыкчы оон өшкүзүн кыргып дооскан. Кыргыкчылардан Д. Ондар, К. Ооржак, Д. Ондар, Б. Ондар олар шеңээлиг ажылдааннар.

Кыргылда өскө коданнарда база чоруп турар.

С. ТҮЛҮШ.

Сүт-Хөл район.

МУРНУНДА—МУРНАКЧЫЛАР

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинниң 40 чылын тевелтиг күш-ажылыбыле үткүүр дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзү бедиткен социалистиг түлээлгелерни алгаш, оон күүселдезин хандыраар дээш каш декпир күжениишкин-биле ажылдап турар. Оон чижээн Кара-Хем районунуң амыдырал хандырылга будуруглге эргелелиниң ажыл-ишкинден көрүп болур. Чүртээчы чонга амыдырал хандырылгазының ачы-дузазын көргүзөр дээш ук коллектив он бирги беш чылдың дооскуну чылының эрткен айларында дең-дескн ажылдаан. Февральда 13300 рубльдың ачы-дузазын чонга чедирер дээлгазын олар боттандырган.

Социалистиг түлээлгелериниң күүселдези түс-түс цехтерде ажылдап турарларының кызымаккай ажылының амызында чедип алдынган дээрзи тодаргай. Дээнган ажылынга мастерлер апарганнар цех бүрүзүнде хөй. Оларның ара-зында хоочуннардее, аныяктар-дее бар. Хөй кижилиг коллективтериниң бирээзинге дааранар цех хамаарыжыр. Ында дөштыкы хөп болгаш платье аймаан дааран турар дөрт бригада бар. Оларның ажылын дүржүлгелиг мастерлер удуртуп турар. Платье дааран бригаденың удуртукчузу Г. Г. Кривцова, дөштыкы хөп аймаан дааран комсомолчу-аныяктар бригадазын Ш. С. Дебакей удуртуп келген. Ында ажыл-ишкин бо хүннерде улам хайнышкынны чорун, дааранакчы бүрүзү бүдүүлгелиг ажылдап, эрлечер үлүүн күүседип келген.

— Мээң бригадамда 7 кижи бар. Олар дөштыкы үептн шүүштүрүлгө аргазы-биле дааран турар. Арай нарын кезектерни дааранакчыларга чагыг-сүмнин берип келдим. Аныяк кыстар Марина Головицына, Валентина Зубова олар дааранып мергежилге хандыкшылдыын көргүскен — дээн, хоочун мастер Ш. Дебакей чугаалады.

Дөштыкы хөп болгаш платье аймаан дааран турар бригадаларның дең-дескн ажылдаанының түңнелинде дааранып цех февраль айда 600 рубльдың чагыгларын күүседир планын бүрүн боттандырган. Ук цехтың күш-ажылчы чедиишкиннеринге 20 ажыг чылдарның ишти-нде дааранып келген, аныяктарның дагдыныкчызы, «Күш-ажылдың хоочунун медальдың эдилекчизи Е. А. Золотухина, Н. А. Вихрова болгаш еске-дее хоочуннар төлептиг үлүүн киирегенин демдеглээрэ оорунчуг.

Идик дааранар болгаш сеңээр цехтың ажылы база мөгелдиг. Идик кылыр талазы-биле сүрегжээн мастерлер Н. Н. Полежаев биле В. И. Бызов олар сапожкилер болгаш унтылар дааранарынга аажок мергежилдиг операннар. Ынчангаш ол мастерлериниң түлээп алган чагыгларының сеңээ хөй. Эртээн айда ийи декпир күжениишкин-биле ажылдаан планда кердүүлгенин өзүгаар 1100 рубльдың ачы-дузазын чонга көргүзөр дааргелерин олар ийи катап ажыр күүсетекпиннер.

Амыдырал хандырылга будуруглге эргелелиниң ажыл-ишчи коллективи ачы-дузаа чедирилгезин ырак-узак коданнарда малчыннарга, сүт-баранын фермаларының ажыл-ишчилеринге база көргүзүп турар. Мал ажылында хөөрө туттунган коданнарның ээлеринге барып чедип, оларга амыдырал хандырылгазының чогуур дузазын көргүзүп келген.

Комплекстиг түлээп алышкының 9 пунктузу бар. Олар кодээ черлерде чүүттээ дааранакчылардан ачы-дуза чедирилгезиниң чагыгларын түлээп алгаш, үезинде күүсеткөш эдээринге түлээдип барып келген. Кок-Хөөк болгаш Кундустуг суурларда комплекстиг түлээп алышкын пунктуларының түлээп алыкчылары С. А. Полевик биле Н. А. Жеровенъң ажылы мактелдыг.

Бөр курлевырларны долузуңдеш харыысалгалыг болуру чугула деп, ол сайнап турар. Машина бичии-ле үрели бээрге, баш удур кылып албайн, ону шуут сандан үлүүр муниаш. Үр үеде аңаа тургузар чорук шуут тааржыпас деп, ол чугаалап олурду. Камныг адыгээр болза, техника белеп үрелбес ужуруг.

Хар-назыны аңаан дөгүй берген-даа болза, ол ынак ажылында ажылдавышаан хевээр. Суурлуң чону Маадыр-оол Чоксумовичиниң «олуг орбае чоланчывыс» дижир. Амда ону ырак-узак оруктар маңнап турар. Чыл келген тулуг оон өөреникчилериниң саны улам көвүдеп, совхозка мергежилдиг кадрлар немежип турар.

К. ДАРЖАЙ.

Өвүр район.

Туризм болгаш экскурсия

БИСТИҢ СОРУЛГАВЫС

СЭКП-ниң XXVI, ССРЭ-ниң Профсөвилелдериниң XVII съездилерин совет кижилериң кадык камгалалын эҥжидериниң болгаш оларның дыштанылгазын организастаарын сайзыралдыр талазы-биле колбаа программаны үлүзеп алган.

ССРЭ Конституциязында туризмни кижилериң дыштанылгазының база бир хевири кылдыр хоойлуҥудуп айыткан. Совет кижилериң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деҥнелиин бедидериниң социал программазында кердүкген демчеглер туризмни болгаш экскурсияны хөгжүдеринге салдарлыг болуп турар. Ол дугайында СЭКП-ниң XXVI болгаш ССРЭ-ниң Профсөвилелдериниң XVII съездилеринге онзалап айыткан. «1981—1985 чылдарда база 1990 чылга чедир ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң кол угланыышкыннарында» ажылчы чонналрның дыштанылгазын, туризмни болгаш экскурсия ажылын бүгү талазыр хөгжүдерин чугулаап көргөн.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС чуртка туризмни болгаш экскурсия ажылын үлам хөгжүдер талазы-биле совелгу он чылдарда программалыг ийи улуг документти түлөөп алганы — ажылчы чонуң кадыын быжыглаары, оларның ажыктыг, тавымчалыг дыштанылгазын организастаары дээш сагыш салыышкынның база бир хереченизи-дир.

– Туризм кижиниң бодумга болгаш ниитилелге улуг ажыктыг чорукту болдурбушаан, бүдүрүкчүлүг күш-ажылды күүседир, чогаадыкчы чаа чүүлдерни тывар арганы берип турар.

Туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва область чөвүлели 1969 чылда тургустунган. Оон түңнелинде Тываның хоорайларының болгаш суурларының чурттакчылары республикадан дашкаар улуг хоорайларга, эвилелдешкен республикаларга планнаттынган туристчи маршруттар аайы-биле бистиң чуртувустуң кавас-чараш булуҥнарынга четкилээш, культураның, төөгүнүң тураскаадыг черлери-биле танышкан. Оларның арасында В. И. Ленинниң амыдыралы болгаш ады-биле холбашкан тураскаадыгыг черлер онза сонуургалды болдуруп турар. Коммунистиг партияның болгаш совет чонуң революсчу, дайынчы, күш-ажылчы алдары-биле холбашкан черлерге аныктар, хоочулар, будүрүлгенниң мурнакчылары четкизээр.

Прибалтикамның, Ортаа Азияның экскурсия маршруттары-биле бистиң республиканың ажыл-агыйының адырлар аайы-биле социалистиг чарыжының тиилекчилери улуг кузелдин-биле чоруп, дыштанып турарлар. Улуг Тиилелгениң 40 чылынга үткүштүр маадырхоорайларже экскурсантылар чораан. Кызыл-биле терелдешкен хоорай Ровноже чыл санында элээн каш белүктерни экскурсияладып чорудары чөвүлчаан. Аҥаа 1944 чылдың январьда тыва эки турачылар орус, украин чон-биле кады немец-фашистиг дайзынарга удур маадырлыы-биле тулчуп турган. Украин черге өлген маадырларның дугайында ким-даа, чүү-даа үттүндүрбеан. Ол дугайында ровножулар кончуг эки билирлер — тураскаадыы-даа тургускан. А ында область музейинде тыва эки турачыларның дугайында стендилерни болгаш экспозицияларны тургускан.

Тыва — ак-кок шапкын хемнерлиг, ногаан арга-эзимнерлиг, кадыр-берт тайга-сыныг, делгем товуларлыг, эгээртинмес казар байлактарлыг чөвүлей орун. Тереҥниң талазы-биле Байкалдың соонда ийи черде турар Ноян-Хөл болгаш Эрзиниҥ изиг элезинелери, Тес-Хемниң кирген кижи көзүлбес кулузунуг черлери, Таҥды-Уулының бедик сыннары, Мөҥгүн-Тайганың мөҥге меҥгилерлиг бизеҥнери туристерниң улуг сонуургалын болдуруп турар. Дус-Хөлдүң эриктеринге күнге дегеленирин кандыг-даа валчылар күзээрлер.

Бистиң-Тывавыс чүгле чараш черлери-биле эвес, революсчу, дайынчы, күш-ажылчы алдарның тураскаадыг черлери-биле чорууру туристерниң улуг сонуургалын болдуруп турар.

Улуг-Хемниң эриинде Кызыл партизаннарга тураскаадлы тургускан. Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг бодуҥбүткен парктың чоогунда Төрээн чуртунуң хосталгазы, хамаарышпас чоруу дээш 1941—1945 чылда Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн маадырларга тураскаалды тургускан.

«Азиа тову» тураскаал базада туристерниң, валчыларның сонуургаар черлериниң бирээзи. Совет Тываның 40 чыл оюнга үткүштүр ону эде кылып, чаартkан болгаш долганыдыр аныын, чараш ыяштарны олуртуп, чогайгыстыкан.

Оон-биле чергелештир хоорайның архитектурлуг байдалы улам чаартынып, чаа чараш чурттелга бажыҥнары, культураа албан черлерин чыл санында немежил турар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. К. Токага тураскаал Тываның хөгжүм-шинн театрының чанында нейсыладыр база бир көрүштүг черн болган.

Туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва область чөвүлели чүгле эрткен чылда безин 28,1 муң туристерни, 41,2 муң экскурсантыларны ыңай-бээр чоруурун хандырган болгаш 1 млн. 105 муң рубль түҥнүг ачы-дузаны чедирген. Чүгле «Азаса» турист базазынга чылда 700 ажыг кижи дыштанып, кадыкшылын эҥжидип турар.

Келир беш чылда республикага 300 орунныг туристчи базаны, туристчи ийи эртээлдүгудары болгаш «Азастыг» чаартыры планда көрдүнген.

Бо чылын туризмниң болгаш экскурсияның Тыва область чөвүлели барып 30 муң хире туристерни, 40 муң экскурсантыларны автобустар, самолёттар-биле хандырып, ыңай-бээр дыштандырып чорудар сорулгалыг.

Республикада туризмге хандыкшылдыгларның Кызылда «Демир-Сал», Ак-Довуракта «Мөҥгүлөк» клубтары доктаамал ажылдап турар. Туризм ажылын углап, башкарары-биле федерацие тургустунган. Туристчи слёттарны, маргылдааларны, дыштанып түннерниң походтарын, ажгы-ажгы чергелиг аян-чоруктарны, тускай кежээлерни болгаш ужуражыгларны туристчи клубтар организастап турар.

Туризмниң болгаш экскурсияның Тыва область чөвүлелиниң ажылында четпестер база бар. Чөвүлелдиҥ албан черлеринде материал-техниктиг базаның чамдык көшкак талаларының ужурундан туристерни болгаш экскурсантыларны хандырарының культураза чавыс болуп артпышаан. Тускай маргежилдиг кадрлар айтырыг ам-даа шиитпирлеттинмээн. Туризмни болгаш экскурсия ажылын сайзыралдыр талазы-биле ону пропагандаларыы, чаа аргаларны ажыглаары бисте көшкак чоруп турарын минип алаар.

Чурттуң улегерлиг коллективтериниң мурнакчы дүржүлгазын өөренип, ону херек кылырга боттандырып, Тывага туризм болгаш экскурсия ажылын эҥжидерин — бистиң кол сорулгавыс.

В. ПОТЕХИН,
туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

СОЦИАЛИЗМНИҢ АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРЫНДА

ХАЙФОН ПОРТУНДА БАШТАЙГЫ САМОЛЕТ

ХАНОЙ. Хайфон портунга баштайгы самолет конупкан. Ону ажыдарын француз колонизаторлардан Хайфон портун хостаанының 30 чылынга болгаш Мурнуу Вьетнамны хостаанының 10 чылынга холбаштырган. Республиканың соңгу талакы кезээниҥ «далай эҥжиктерже — ол чүгүле транспорт белдирин таварты ам-даа оруктары база эрткен. А Хайфон — Хошимин ареазының шугуму ам Вьетнам Социалистиг Республикада эҥ узун дурттут шугумнарының бирээзи өлергеп.

Вьетнамның хамаатты ужар чүүлүнүң туруп келген 25 чылдарының дургузунда оон-даа молеттары чүс-чүс муң пассажирлерни, улус ажыл-агыйының он-он муң тонна чүктерин сөөртken. Адырның тургустунганы болгаш хөгжүлдезин — Совет Эвилелиниң Экономиктиг Дузалажыгыра Чөвүлелиниң өске-даа чурттарының дузаламчызы-биле сырый холбаалыг. Вьетнамның өгөөр Флодунуң үндезини — изиг черниң нарын өгөөр-бойдус байдалдарынга боттарын кайгамчык төөрүшкен кыдыр көргүскен совет будүрүлгенниң самолеттары болган. Үжүдүкчү состаатың, инженер ажылдакчыларның элээн хей кезии Совет Эвилелиниге, ГДР-ге, ЧССР-ге барып моргежил чедип алганнар. Үжүдүүшүнүнерни башкарарының чер кырында албан черлерин чаартырда, республиканың кол-кол аэропорттарын чаарты дериидде совет специалистер дуза чедирген. Вьетнам күрүнениҥ ужар чүүл компаниязының самолёттары кожазында чурттарже — Лаосче, Камлучияже, Тенландыже маршруттарны үргүлүг кылып турар.

ИДЕПКЕЙЛИГ ХАНДЫКШЫДАР

УЛАН-БАТОР. Моолда социалистиг тургузуушкунуң уламне калбарыышкыны будүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны үйам идепкейлиг хандыкшыдарын, национал экономиканы хөгжүдеринің, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн болгаш продукциянын шынарын бедидеринге, күш-ажылдың болгаш амыдыралчуртталганың байдалдарын эҥжидеринин айтырыгларын шиитпирлээринге оларның киржилгезин профсөвилелдериндем негеп турер. Моол профсөвилелдериниң Төп чөвүлелиниң даргазы Б. Лувсанцэрэн ол дугайын СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн.

Моол профсөвилелдериниң Төп чөвүлелиниң инициативазын өзүгаар чурттуң будүрүлгелериниң чемынде тургустунган социалистиг күш-ажыл школалары моон-биле холбаштыр ажылчынар болгаш аян-хөгжүлгелер белеткээринге чугула рольду ойнаар. Амгы үеде оларда улус ажыл-агыйының эҥзы-бүрү адырларының 130 муң ажыг ажыл-ишчилерин өөредип турар.

КОММУНИСТЕР ОТРЯДЫ ӨЗҮП ТУРАР

ПРАГА. Праганың партия организациязында бо түңнерде он-он мурнакчы ажылчылар, албан-хөгжүлгелер немежил киргеп. Найысылалдың коммунистериниң отрядында ам ЧКП-ниң бараан 150 муң кежигүннери болгаш кежигүннериге кандидаттар саналтынып турар. ЧКП-ниң күрээлекпинде идегелдиг кижилер — боттарының коллективтеринде эҥ эки дээш кижилер киргеп. Оларның партижже оруу, амыдыралды канчаар көрүп турарыы, бодал-оналының будүжү ЧКП-ниң политиказын чон үргүлүг деткип турарын бадыткап турар.

Ажылчы чонуң дайынчы авангардының эҥ эки шынарлары Тиилелгениҥ дөртен чылында долу күш-биле көргейлеттинген. Коммунистериниң идейлиг бүзүрели болгаш амыдыралчы энергизязы, идепкейи болгаш харыысалгазы Совет Арминиязың Чехословакияны хостаанының 40 чыл оюнга алдар болдурган күш-ажылчы социалистиг чарышка кейгамчык онза көзүлгеп. Праганың коммунистери ЧКП-ниң бүгү конгүннери ышкаш, партияның XVII съездизинге белеткелче киргеп.

ЧКП-ниң политиктиг, экономиктиг, организаҥчы болгаш идей-теоретиктиг ажыл-чорудулгега идепкейлиг база шаап халдакчы чоруу партияның ажылчын өзээниҥ улгатканы-биле сырый холбаалыг. Чүгле найысылалдың партия организациязы совелгу ийи чылда безин бодунуң түрээлекпинге 30 муң ажылчыннарны күзээп алган.

МАШИНАЛАРНЫҢ ШЫНАРЫ ЭҤЖЭЭН

БЕРЛИН. Магдебургте Тельман аттыг авр машина тудуушкун комбинадынга совет будүрүлгелериниң чагыын өзүгаар кыдыынган прокат станнарынга ажылгаар дериг-херекселдер деҥзинзи 17 хуу чиик олергеп. Ынчалза-даа бодун будүрүкчүлүг ол агрегаттарының күчүзү болгаш техниктиг өске-дээ характеристикалары бичеелээзин. Машиналарның ажыглаттынгыр шынарлары конструкциялаарның деҥзилерин эвээжеткеннинең түңнелинде харын-даа эҥжээн дээш чүве чүгле Герман Демократтыг Республикада эвес, харын ЭДЧ-ниң өске-дээ чурттарында эки билдингир.

Чаа дериг-херекселдерни чогаадып тургузарынга болгаш будүрериниҥ чугула рольду Магдебург комбинадының ажылдакчыларының совет специалистер-биле уре-түңнелдиг кады ажыдажылгазы ойнаан. Чаа кылыгларның деҥзинзи 15—20 хуу чиигээр сорулга бо чылын ГДР-ниң авр машина тудуушкун болгаш прибор тудуушкун будүрүлгелериниң мурнуда салдынган. Депшилгелиг технологиялары, микроэлектроникаға болгаш эртеминиң база техниканың өске-даа чедишкиннерин неттередиринче кол киҥзээгейин салып турар.

БЫЖЫГ ШИИТПИРЛИГ ЧОРУК

БЕРЛИН. Чогаадыкчы бүгү күштерни социализмни быжыглаарынче болгаш тайбыҥны хандыраринче угландырар быжыг шиитпирликни аразында Совет Эвилелиниҥ база киргеп социалистиг сес чурттуң кино ажылдакчылары илергейлээш, Гитлержи фашизмни ашкан Тиилелгениҥ 40 чылынга тураскаатkан делегей семинарынга олар киришкен. Ол семинар Потсдамга доозулган.

Фашизмге удур демисеелге улустериҥ болгаш күрүнелериниҥ ынзы-бүрү националдарының база үзел-бодалдарының кижилерин сырый каттыштырган чаңгыс ай фронтуну делегейниҥ өҥнүг дайынының чыдарынга тургускан тургааш ышкаш, күжениишкиннерни катгыштырар деп кыйгырыг семинар киржикчилериниҥ түрээл алган медеглелинде киргеп. Ам империализмге болгаш дайынга удур, расизмге болгаш геноцидке удур демисеэнни турар бүгү кижилерни каттыжыраарыне кыйгырыг тур бис деп, документке чугээлеен.

Семинарның киржикчилери, совет фронтучу чораан болук кинооператорлар, Потсдамда тураскаалга чечектер салып, совет дайынчыларның тураскаалын сөөртүп әвүленнер.

БУДАПЕШТ ХҮЛӨӨП АП ТУРАР

БУДАПЕШТ. Делегейниҥ ынзы-бүрү чурттарының ийи муң ажыг дештыкы садыг будүрүлгелери болгаш фирмалары Будапештиниҥ чаҥчыл болган часкы делегей ярмарказынга киржир, ол май 22-де ажыттынар. Делгирниҥ түс-түс белүктери ачы-дуҥма социалистиг чурттарының кады ажылданыгазының дугайын, оларның будүрүлгелериниҥ аразында специализациялың болгаш кооперастажыгының дугайын тоожуп бээр. Ол дугайын ам-даа болган парлаага конференциязынга дыҥнаткан.

Будапешт ярмарказының эҥ улуг дээн дештыкы киржикчилериниҥ бирээзи база кеткеп Совет Эвилели болуу бээрин ам-даа демдеглээн. Бүгү-эвилелдиҥ улуг 16 каттыжыышкыннарының продукциязы-биле келген кижилер таныышкын өөрүп. Делгирлериниҥ белүктериниҥ бирээзи Совет Азербайджанның улетпурунуң хөгжүлдезиниҥ дугайын тоожуп көргүзер.

(СЭТА).

НИКАРАГУА ТИИЛЕТТИРБЕС

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега Швециняҥ чазаанның чалаанын өзүгаар өнза аян-чорук кылып турганының үезинде премьер-министр Улоф Пальме-биле ажылчын ужуражыышкын кылгаш, Төп Америкада дүшкүүрлүг байдалдың дугайын чугаалашкан. Швед найысылалга болган парлаага конференциязынга чүве чугаалаш, никарагуа удуртукчу Никарагуага удур америк администрациянын садыг кызыгаарлаашкынын болгаш өске-даа экономиктиг хемчеглерни буруу шапкан. Вашингтонның ол кызыл-кыяр хемчеглери чурттуң национал экономиказынга аар уржуун чедирер болгаш никарагуа улуска чаа-чаа бергелерни тевәрыштырар аларын ол чугаалаан. Ынчалза-даа америк империализм сандинизму революцияны боой тудуп шыдаавас болгаш Никарагуаның улус боттарының хамаарышпас чоруу болгаш хосталгазы дээш ок-боозун хопуга тутkаш, шынныг демиселди үргүлчүзээринге бүрүн шиитпирлиг.

МЕСИЛДЕЖИИШКИННЕРНИ ӨӨСКҮДҮП ТУРАР

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль шериглер боттарының чалчаларын ажыглап алгаш, Мурнуу Ливанда белүктээ аразының месилдежиишкиннерин өөскүдүп турар. Эрткен неделяның соолгу хүннеринде коллаборационистерниң шериг белүктери Джарджуа, Абар-Слим, Айн-Бусуа суурларны үгер-боолар-биле өөренип, ону херек кылырга боттандырып, Тывага туризм болгаш экскурсия ажылын эҥжидерин — бистиң кол сорулгавыс.

В. ПОТЕХИН.
туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва область чөвүлелиниҥ даргазы.

«ДЕМИР-САЛ» ЧАЛАП ТУР

Кызылдың «Демир-Сал» туристчи клубу эге белеткелге дыҥнакчылар хүлээп алырын чарлап тур...» Ындыг чарлалдарны республика солуннарының ярыннарындан, кудумчуларда чарлалдардан бо-ла номчуп болур.

Шынап-ла, херек кырында ындыг. Туризмге хандыкшыыр, ырак-узак походтарже, кадыр-берт тайгаларже чоруксаар дизе, эге белеткелдиҥ семинарын эртер алаар.

Чамдык кижилер туристээрин дээрге, аңаа-ла рюкзак чүктепкеш чоруптарды деп бодаар. Чок, ындыг бодалдар чедишкин байтык харын, чамдыкта озелондактыг таварылгаларгадаа чедирер. Ынчангаш походтаарда, экскурсияларда, сугга хемелеп чоруур мурнунда эге белеткелдиҥ семинарын эртерин чугула. Аңаа бодунуң ап чоруур эт-херекселиин белеткээри, солун маршруттарны өөренип, ону эртери, дыштанган черлериҥе бодун ап чоруру, кышкы үеде хаактыг походтаары, чайын суглаарга, хөлдерге эҥиндирери дээш бүгү-ле байдалдарга белеткенир алаар.

Туристериҥ чайгы сезону удавас ажыттынар. Ынчангаш демир-салчылар аңаа үткүштүр эт-херекселиин селтеп, теория талазыбиле өөренип, чаа солун маршруттарны тургузуп турарлар. Бо чылын туристер буреннии болгаш Каа-Хемни куду хөмөлиг бадарлар. Балгазының эдәлыыр аяқынга чаа ыяштарны база олуртурлар. Дыштанып хүннерде туристерниҥ күзели —ыңай-бээр походтаары база көрдүнген. Күш-ажылны неделя соонда төрээн черииниҥ бойдузун билип ап, ону сонуургап, арыг агаарга селгүүстээри кыска-даа ажыктыг. Ынчангаш ол талазы-биле сумелеп, дузалажып турар дүржүлгелыг туристер бисте бар.

«Демир-Сал» күзелдиглерни чалап тур!

С. ДУБАТОВА,
туризм талазы-биле инструктор.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУНГА

Арыскан ортумак школазының үстүнү класстарының өөреникчилери совхозтуң малчыннарынга бо-ла дузалажы бээрлер. Чоокта чаа тоску, оңгу класстың өөреникчилери Комбуй Чаш-оолдуң кыштаанга барып, шеф дузазын көргүскен.

Малчыннарга дузалашканындан алган ойшазын үүлгер Тайбың фондузунче шиитткеннер.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

Курстрахование

АРАЗЫНДА ЧАРЫШПЫШААН

Эрзин райкүүскомнуң курстрахование инспекциязы хей эвес кижилиг, ындыг-ла улуг эвес коллектив. Районнуң чурттакчы чонунге страхованиие албанының ачы-дузазын чедирип турар кижилериниң ажыл-ижин сонуургадывыс.

Инспекциняның агентилериниң бригада кылдыр үстүп алган ажылдап турар. Бирги бригадага Эрзин суурнуң будүрүлгелерин, албан черлерин, организациларын быжыглаан. Ийигизи — страхованние ачы-дузазын совхозтарның ажыл-ишчилеринге чедирип турар. Ам оларның ажылы-биле танышып көрээликпер.

Бригадалар аразында социалистиг чарыштыг. Инспекцияда оларның бүлүҥнарын дерээн, социалистиг хүлээлгелериниҥ негелделерин бижээш, ында аскан. Күш-ажылчы маргылдааның түңнелин айлап, «квартелдал үндүрүп турар. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Л. С. Чамдал удурткан № 1 бригада чоруп турар. Бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле олар база мурнааннар. Страхованиениҥ холушкан хевирлеринден ажгыда, өске бүгү хевирлериниҥ квартал планын олар февраль айда болуп эрткен соңгулдалар хүнүнге чедир күүседипкен. Бир-тээ, мурнакчы бригада дугайын чугаалап эгелээн болганывыста, оон бригадиринге хамаарыштыр кеш сос. Л. С. Чамдал —дуржулгалыг агент. Хүүда планын ол доктаамал күүседип келген. Инспекцияның агентилериниҥ аразында калбарган социалистиг чарышка эрткен чылдың түңнели-биле ол мурнаан. Оон-биле кады күрстрахование инспекцияларының агентилериниҥ аразында чарлаттынган мергежил талазы-биле» Республиканың эҥ эки агентизизе» деп ат дээш моргылдаага ол идепкейлиг киржип, аңаа чөнгүс эвес удаа тиилекчи болуп келген. «Эки ажылдың чажыды чүдел!» деп оон айтырар болзуңарза, ол «Чажыт чүү боор. Кол-ле чүве — страхованиениҥ ачы-дузазын чонга чедирип, тайылбырлаары, оларның-биле бижыг харылзаалыг ажылдаары. Мээң ажылым дээрге-ле бригадамны-дыр» деп харыылаар.

Бригадаҥ ажылы шынаале, демнинг. Оларның бижыглаттынган будүрүлгелериндe, албан черлеринде, организацияларында страхованние ачы-дузазын ап турарларның саны хей. Коллективтерде тургустунган курстрахованиениҥ ажылынга дузалаар чөвүлелдер агентилерниҥ ажылынга боттуг дуза чедирип турар. Оон чижээнге райпода чөвүлеяди ап болур. Райпо башкаар чери бо айтырыгны база чугулаап көруп турар. Ында тургустунган чөвүлелдиҥ кежигүннери агентилерниҥ аргасумезин-биле страхованиениҥ ачы-дузазынга хамаарышкан тайылбыр ажылын чорудуп, камгаладып алыксаан кижилер бар болза, дыҥнадып турар.

М. О. Лакпаева — ол-ле бригаданың эки ажылдыг агентилериниҥ бирээзи. Хүүда алган планын ай, квартал санында ажыр боттандырып келген.

Д. М. Дажы удурткан № 2 бригаданың ажылы чарыштыг эштеринден дудаа чок. Совхозтар ажылчыннарының ортузунга страхованние ачы-дузазы чедирер, ону тайылбырлаар хүлээлгезин эки күүседип турар. Ажыл-агыйларда страхованиениҥ ямзы-бүрү хевирлеринге камгалал кылдырып ап турар кижилериниҥ сыныың өзүп турары-даа ында.

Эҥ эки хене солун дээш конкурс база чоруп турар. Ону чылда ийи удаа түңнээр.

Кайы-бир кижиниҥ камгалаттаан хуусаазы төнген дугайында медээни дыҥнадыры орунчуг. Кижилерге эки чүве кылырындан артык буянныг чүве кайда боор. Аңаа хамаарыштыр чижек. Ленин аттыг совхозтуң чолаачызы Валентин Дулгуның ада-иезин оглунуң ог-бүле тутkан хүнүнге белек кылдыр ону камгаладып кааны куда страхованиезиниҥ камгалал акшазын шайлалга хүнүнде чалыыларга белекке бергеннер. Мындыг ямзы чижектер хей.

Инспекция коллективи эрткен чылын эки ажылдаан, страхованиениҥ бүгү хевирлеринге чонга ачы-дуза чедиреринең планы күүсеттинген. Коллектив курстрахованние инспекциларының аразында республика чарыжынга идепкейлиг киришкеш, эрткен чылдың дөртку кварталының түңнели-биле үшкү черни эзээн.

В. КУУЛАР.

ДОГЧУ МЕДЭЭЛЕР

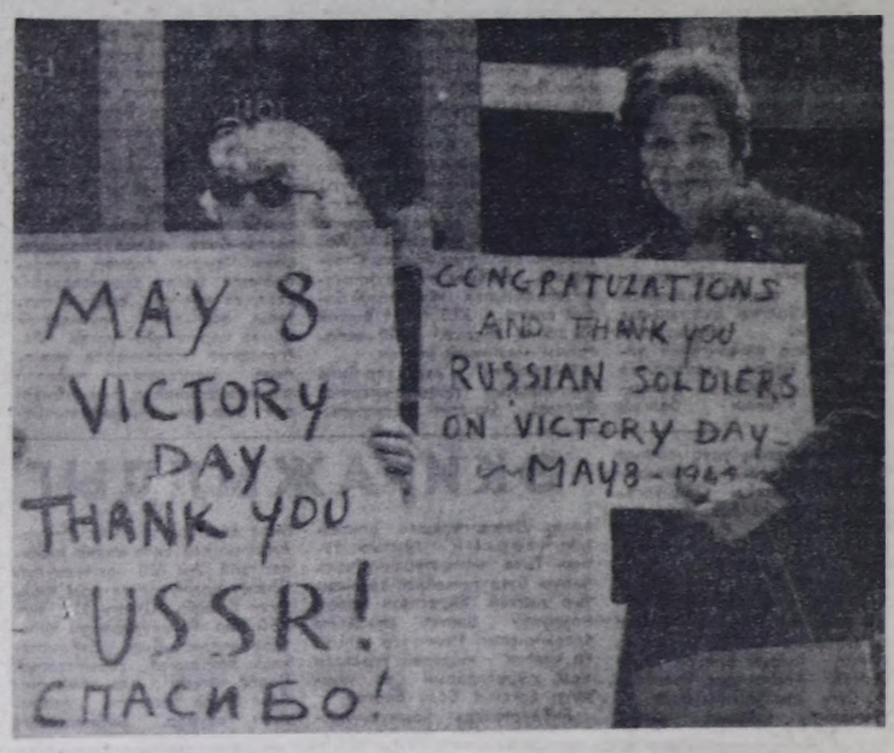
ЦЕЛЬТВЕТ [Штирия]. «Космос дёлгемни милитаризастаарын болдурбалы», «Европага чаа ядролуг ракеталарны тургустурбалы», «Чаа шуургедекчи ужар-хемелериҥ орнунга ажылдаар черлер болгаш бойдус камгалалы керек!» — дээн, ындыг кыйгырыглар-биле тайбың талалакчыларының массалыг чыскээлээ ажаа боол эрткен.

Чурттуң бүгү булуҥнарындан муң-муң кижилер тайбың дээш, боо-чепсекти эҥдере будүреринге болгаш ону космос делгемиҥче шилчидериниҥ ыйыындыг планнарынга удур демисеҥкиринге шиитпирликни көргүзер дээш чыыларан. Мындыг ямзы чижектер хей.

Инспекция коллективи эрткен чылын эки ажылдаан, страхованиениҥ бүгү хевирлеринге чонга ачы-дуза чедиреринең планы күүсеттинген. Коллектив курстрахованние инспекцияларының аразында республика чарыжынга идепкейлиг киришкеш, эрткен чылдың дөртку кварталының түңнели-биле үшкү черни эзээн.

В. КУУЛАР.

Ш Ы Н

АКШ. Гитлержи Германиняны чылча шаварынга шиитпирлиг улуун кижиштиргени дээш өөруп четтиримишинниң илередири-биле американнар ССРЭ-ниң Вашингтонда элчин чериниҥ чанынга «Тиилелге хүнүнде ССРЭ-ге четтирдивис!», «Орус солдаттар, силерге четтирдивис!», «Совет улус оларның маадырлыг чоруу база оларның нараажа-ногараларды дээш четтирдивис» — деп, бижигилеп каан плакаттарны тудуп алгаш келген.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилери. Е. ШАЛЫНЕВАНЫҢ телефотозу. (СЭТА).

ШЫН 4-кү арын 1985 ч. май 22.

АК-КӨК ХЕМНЕР ЧУРТУ—СОВЕТ ТЫВАНЫҢ АРТИСТЕРИ—АК-КӨК ДАГЛАР ЧУРТУ—ДАГ-АЛТАЙДА

Азия диптиң төөгү, ак-көк хемнериниң чурту — Тыва АССР-дан келген артистерин ак-көк даглариның ораны Даг-Алтай автономнуг областтың кайыскалының ажыл-чынчилери чылыы-биле утпуп алган. Кожаларның чылыг-чымчак ужуражылгазы Кызыл — Горно-Алтайск маршруттуг дорт рейстиң утпаанны болуур. Ол байырлыг байдалды, хүндүтпелдиг өзүлөлди бо чуруктардан көрүп болуур.

Республиканың хөгжүм-шинчи театрының болгаш Даг-Алтайның национал шинчи театрының чогаадыкчы коллективтери сценаларын солчуп, бот-боттарының репертуарларын көрүкчүлерге баравилгадып турары — кайыралдың, арга-дүрүмүлүг солчулгазының, эки чанчылдарының, дилээшкиннериниң чаа хевири.

Тыва театрының артистери Горно-Алтайск хоорайның будуруулге черлеринге ужуражылгаларны удаа-дараа эрттирип турар. Эң ылаңгыя РСФСР-ниң улустуң артизи, Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады М. Мунзук баштаан артистерниң технология техникумунуң коллективи-биле ужуражылгазы чүгле чогаадыкчы отчёт эвес, а ыры-шоор, хөгжүг-баштак номерлер-биле удеттирген. Ол ышкаш алтай шүүлүкчү Б. Укачинниң тыва артистер-биле ужуражылгазын чечен-мерген шүүлүттериң азыы хей-аът кинрип тургаш.

Быстиң республиканың артистери хүнде үш шиннерин ойнап турар. Хүндүс үргүлларга, кежээ улуг көрүкчүлерге, а үшкү шиннин Горно-Алтайск чоогунда суурларга үнүүшкүнер-биле көргүзүп, көрүкчүлериниң үнелелин чаалап ап турары өөрүмүүр. Л. Гаврилеваның «Аңчы-Кара биле Аңгыр-Чечек» деп шинзни алтай көрүкчүлер база-ла чылыы-биле түлээп ап турар.

А концерт! Концертиң номер бүрүзүн үргүлүүлелдиг адыш часкавашкынар, катап-катап дилээшкиннер үзе кирип турарыла артистериң ураң талантызын тереңнеп турар.

Гастрольдар уламчылавышаан.

С. БОЛАТ-ДЕМИР.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Совет Эвилелиниң Мээдыры фронтучу медицина сестрезы М. З. Щербаченко-биле школачыларның ужуражылгазы. 9.40 — «Осенние утренники». Уран-чечен фильм. 1-ги серизы. 10.45—10.55 — Медээлер.

14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер. 15.05 — «Зеволюция алышкыларның кожаннары». 15.30 — Александр Корнейчук. 16.30 — Телеочерк «Отчий дом». 17.00 — «Хөглүг старттар». 17.45 — Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — «Алкоголизмниң хоразынаң дугайында эртем-нептерелдиг фильм. 18.25 — Композитор В. Агапкинниң ногаалдарындан концерт. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Чадаг-тергеге делегей чарыгы. 19.15 — «Тайбың болгаш аныяктар». 19.50 — «Осенние утренники». 2-ги серизы. 21.00 — «Ут». 21.35 — ВСР-ниң Совет Эвилелинде Культура хүнериниң ажыдыышкынынга турескаткан концерт. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35—Астрономия. 10-гу класс. Өртемчей дугаында чүүл билир бис. 9.05; 13.10 — Немец дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. В. И. Ленин — «Бистиң хүннериниң ноян соруулгалары». 10.40—11.40 — Теогу. 9-гу класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.10—Авамның школазы. 12.10 — Совет чурулга уран чүүл. 13.40 — В. В. Маяковский. Поэма. «Хорошо». 15.10—15.15 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». 18.30 — Уругларга фильм. 18.50 — Телемедээлер. 19.00 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.40 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — Делегейниң автогонкалар маргылдаазы. 20.15 — «Тамчыктың удуһар, чаштарга». 20.30 — «Музыкалыг киоск». 21.00 — «Ут». 21.35 — «Высокая проба». 3 серизлиг уран-чечен телефильмниң премьеразы. 1-ги серия. 22.40—00.15 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Арарат».

агаар

Республикага шокар буянуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дургени секундада 5—10, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 8—13, чамдык черлерге 0—5 градус чылыыр. Хүндүс 22—27, чамдык черлерге 12—17 градус чылыг болуур.

Кызылга чуге буянуттаар, биче чаъстаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дургени секундада 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 10—12, хүндүс 23—25 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Культура амыдыралы

ЧОГААДЫКЧЫ КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен Пленумунга, «СЭКП-ниң эээлелиг XXVII съездизиниң чыындырар болгаш ону белеткээри база эрттирери-биле холбашкан соруулгаларының дугайында» СЭКП ТК-ның Чөвүлүме секретарь эш М. С. Горбачевтуң илеткели-биле танышкаш, ону сеткил ханылышкын-биле чүүлдүзүнүп, деткип тур бис.

Эртем-техниканың чедиишкиннерин ундезилеп, будуруулгу куштарын улам чаартыры дээрге-ле, ажылчының биилиг-мергежилин чаа чадаже кодурээри болгаш оон-биле чергелештир мозу-шынарны чартадыраары негеп турар.

Чөвүлүг ай шүүлүкчү, чаа арга-мергежил тыппастаан удуртукчуларның орнунга эвилелээдек, долгем биилиглиг кадрларны дидимээ-биле депшиндери чугула деп, М. С. Горбачевтуң илеткелде айыткыны ылаң-ла чөптүг. Черле ынчаш кижилер-биле ажылдаарыңга чаа ергелериин неттеердири чугула. Үениң негелдезинге дүгжүп турар мурнакчы удуртукчуның бир мозулеш овур-тевирин омерке, чечен чогаалга тургузарының айтырыглары. Пленум материалын өөренип тургаш, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң партия эге организациязының хуралынга чүгээлашкан. «Ажылчыннар болгаш тараачыннарны сагыыра-чүрүмга кызымаа өөредир төлээде ону бис боттарывыстан эгелээр хүлээлгелиг бис» — деп, Ленин өөредип чорааның чоокта чаа Кремльге В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 115 чыл болганынга турескаткан байырлыг хуралга киллган илеткелинге эш Г. А. Алиевтиң сагыындыргамын чүүлдүгзүнүп, чамдык эш-ажылдарывыс хамаарыжыр түңнелдерин киллдывыс: төрел-дөргүл-биле шиитчокка аргыжар, сеткил-сагыштың чогаадыкчы хайныылгышкын кезээде хей-аттыг, арыг эдилээр дээш, арага-дары-биле холбашпас. Холбажы берги дег эштерге негелдени тургузар. «Бегун ному үнген —эртенинде эзирик чораан» деп чүттүг медээ дыңналбас кылдыр ажылдаалыңар деп чогаадыкчы ажылдакчылаар санаалап турду. «Бодувустан эгелээлээ» деп чүве бо-дур. Моңа артист-даа, чурукчу-даа, кодээ культура ажылдакчызы-даа үтпаза чогуур. Хей-нинтиниң үгаан-бодал культуразынга салдар чедирип чоруур кижилер чаш уруг-дарыг, аныяк-өскенни чараш үүлү делегейинче оруун изеп чоруур совет уран чүүлдүң төлээлекчилери шынап-ла ыдыктыг хүлээлгевисти утпаалыңар.

Мен хүүмда чаа авторга, чаа артиске ажык өөрүүр-дүр мен. Чоокта чаа Ак-Довуракта рудниктө экскаватор башкарып турар аныяк бригадир-биле ужураштым. Ховаль Мээдыр-оол он чыл бурунгаар баштайгы очулгазын көргүзүп чораан кижи. Ам «Быжык порода», «Хазда хадыңнар» болгаш оон-даа өске чечен чүгээларын экелди. Ылап-ла ажылчын ажыдан үнген, удаас бодун көргүзе берги дег онзагай автор. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинден ону Москвада Горький аттыг литература институдунче өөренирин санаалдаам.

Совлогу үеде инженер, ажылчын салым-чаванныг аныяк чогаалчыларның тыптып турада бергедээшкиннер бар. Эрзин, Тес-Хем, Барыын-Хемчик районнарның пионер лагерьлеринге үргүлларның кадыкшыдылга планы күүсеттинмээн. Эки ажылдыг пионер лагерьлериниң дуржулгазын кошкак неттеретken.

Бо чылын совхозтар аразының пионер лагерьлеринин, совхозтарда күш-ажыла лагерьлеринин материалдыг баазазын сайзыradып база бижыглаарынга тодаргай хемчеглерни алыр май ортанга чедир чайгы кадыкшыдылга сезонунун бүгү лагерьлеринин септелгезин эки шынарлыг доозаа. Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының профзвилел обкомунун «Байлак» пионер лагеринге чүүлдүлге корпустарын, дуглал бажыңнарын бижыглаар, капитал септелгези дериглегзин чорудар. Лагерь бурузунге спорт шөлдерин, техниктиг чогаадылга кичээлдерин эрттирер өрээлдерни тургузар, Школачыларның бо чайгы кадыкшыдылга сезону ажыктыг, солун, эки эртсин ээзээ бүгү-ле чүүлдерни тегеломчалыг кылыры чугула.

А. ДЫРТЫЖ-ООЛ.
профобкомвуулелдиң инструктору.

АЖЫКТЫГ, СОЛУН БОЛЗУН ДЭЭШ

Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының профзвилел обкомунуң профзвилел райкомнары, комитеттер, комсомол организациялары кодээ ажыл-агыйның база үлүс өөредилгезиниң органнары-биле пионер лагерьлериниң четкизин кадыртырының, өөреникчилерни ниитиг ажыктыг күш-ажылга киништирериниң, пионер лагерьлериниң материалдыг баазазын бижыглээрының талазы-биле ажылдарны кылып чоруткаңнар.

1984 чылда кодээ ажыл-агыйның профзвилел обкомунуң чер-черге янзы-бүрү үгланыышкынның 43 пионер лагери, оон иштинден совхозтар аразының 9 пионер лагери ажылдап, оларга 4740 үргүлүг кадыкшылын эккиндил дыштанган. Эрткен чылдың чайгы сезонунга үткүштүр Сүт-Хөл райониге совхозтар аразының бир чаа пионер лагери ажыттырга киргем.

Совхозтарга үстүкү класстарның өөреникчилериниг күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин организастап тургузарынче кичээргейни үлгеттырган. Чайгы дыштанылга үезинде пионер лагерьлериниг бичии болгаш үлээди үргүларны идейлоктиктиг, интернационалчыл чанчылдарга, күш-ажылга, сагыыра-чүрүмүг болурунга өөредип кижизидериниг янзы-бүрү ажылдар чоруттунган. Чамдык профзвилел комитеттери, ажыл-агый удуртукчулары школачыларны ниитиг ажыктыг күш-ажылга киништирериниг боттуг дузаны чедиргеннер. Өөреникчи ажыктар боттарының кылып шыдаар шаа-биле ногаа ажаан өстүреринге, мал чеми белеткээринге, кодээ ажыл-агыйның өске-даа ажылдарынга идепкейлиг киришченнер. Оларның күжү-биле 210 тонна силос, 934 тонна будуу-бүрү мал чеми, 30 тонна витаминниг сиген долгамы белеткеттингеп. Школалаар чаныкын участоктарынга 439 баш таваннаң өстүрген, 10575 баш тойну өыргаан, курунгее 228 тонна тогланчы дүктү чыгган дужаагеп. Астрахань областың болгаш Ставрополь крайның колхозтарынга школачылаар ийи оторед болуп алган. 33,5 тонна ишине 65 тонна яблоко, 220 килограмм малинаны чыгган.

Кылдыгган ажылдар-биле чергелештир профкомнарның болгеш ажыл-агый органнарының ажылында үргүларның чайгы дыштанылгазын организастап база эрттиреринең талазы-биле четпестер бары илерээн. Чамдык профзвилел комитеттери, совхозтар г. - нер лагерьлериниң материалдыг баазазын калбартып, бижыглаарынга организакчы ажылды чоруттайн, Кодээ ажыл-агый министерствозунуң тускайлап бергени акша-хөреңгини шын ажыглаарының талазы-биле хынаанданы багай боттандырганнар. Тес-Хем районнуң «Сайлык» пионер лагерийге суг тандырылгазы кылдынмаанындан машина-биле суг сөөртүрүнге хей аотын чарыгдап үнген. Барыын-Хемчик районнуң совхозтары школачылардың чайгы дыштанылгазын организастаарынга практиктиг дузаны чедирбейн турарындан пионер лагерьлеринде спортуң шөлдер, столоовалар-биле чедно дериттинмээн. Чамдык пионер лагерьлеринде спортуң шөлдерни, техниктиг чогаадылга кичээлдерин эрттирер өрээлдерни тургузар, Школачыларның бо чайгы кадыкшыдылга сезону ажыктыг, солун, эки эртсин ээзээ бүгү-ле чүүлдерни тегеломчалыг кылыры чугула.

А. ЛЫРТЫЖ-ООЛ.
профобкомвуулелдиң инструктору.

ЭКИ АЖЫЛДЫГ

Чөрби суурнуң улус чыглыр хайым черлериниң бирээзи кодээ библиотека. Оон эргелекчизи Александра Ивановна Берёзкинаа библиотекага ажылдап эгелээш, оон материалдыг баазазын бижыглап, ам чаа бажыңда тургускан. Ном фондузу база көвүдээр.

Библиотека номчукчулар хүлээп алырынга таарымчалыг, чылыг, чырык болуру албан болгай. Александра Ивановна бо бүгү ажылдарны боду чогумчалыг кылдыр кылып алган. Делгелгелерни доктаамал чаартып кылып туроар. Тыва литератураның номнарын база тускайлап таарыштыр чыгган. Херегледээн номун номчукчу шилип алырынга таарымчалыг. Номчулга залынга келген кижилер туралаан ном, журналдарын ап номчуур аргалык болу берген.

Библиотекарь номчукчуларга келген кижилерге оң ээлдеп, оларның үе-дегларын күүседир дээш кызып ажылдап турааш. Хостуг шактарда школаның үстүкү классчыларын-биле бир-ле солун ажылды чорудуп турааш. Ол ам партияның XXVII съездизиниң төлептиг уткуурунга белетеннип, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдырапга боттандырар дээш чүткүлдүг ажылдап турар.

Р. ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

Өртту болдурбас

КАМГАЛААРЫ—ХҮЛЭЭЛГЕВИС

Күрүне ажыдуунуң кол өзээ— чер, суг, ыяш, үнүш. Ону камгалаарын хоойлуда айыткан болгаш кижи бүрүзү ону күүсездир хүлээлгелиг. Хамааты кижи бүрүзү бойдус байлаан керек-огу дег камгалаар үжүрлүг. Кым-бир кижи хайыра чок ажыктап, чернин чарашкаазын үреп, эгээртиннес эртинезин тетчеглеп турар болза, ажаа удур келбек демисев чорудары чугула. Бойдус камгалалы юридиктиг документтерде бижыглаттынган турбуже, ону хажыдып турар чоруктар ам-даа бары хомудамчыг.

«Шын» солунга А. Санчаттың бойдус камгалалының дугайында үүлүнде конкут шын бижип турар-дыр. Аңчы кижи чүгле ам эвес, эм оттарны, кат-чимистн үезинде чыып дужаарынче сагыш салыр болза эки. Чамдыкта кат чыгдынмайн хар адаанче кире бээр, хереектит дазылдар, бүрүлер долузу-биле чыгдынмайн турар-дыр. Хемчик, Алаш, Ак, Чадаана, Шеми, Чыргаңы хемнер үннарында ховар дээш оът-сиген үнген. Пеш, чодураа, чыжыргана, ыт-кады, ай шекпе, бес, кичигене дээш чүү чок дээр. Бо үнелиг хереңгиниң камгалалы ыякта четпес. Чыжыргананы суг камдыг-даа кижи турелеваан черинден аар чүктешки кылып алган кактап алыр. Тооруктуг бедза ыдыг. Оон барып аар өртенке саарып, ыыңдыг оруктиниле байырлыг бодал чоруур кижилер бар боор-дур.

Ыяш ажыл-агыйлары, черчерде кодээ Советтер чаныңда бойдус камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиялар контрольду кошкатканындан ыңдыг четпестер болуп турбер.

Хемчик унугге билдинмес кижилерниң от салыпкаңы-биле элээн хей девискээрниң чыжырганазының болгаш ыт кадының сывы өртенген. Ол хайыраан үнүштүң когаралын чүге деңнээр.

Арга-арыг ажыл-агый черлериниң дорт хүлээлгези турбуже, четпестерни илереңдир хамаан чок көрбээчеңнээр, харын-даа боттары эргезин өскээр ажыглаар чоруктар база тевээриин турар. Олар негелдеге дүүштүр ажылдап, тетчеглекчилерге иеземче хооглузу-биле яла онаарынга чедир хемчег онаар болза, ам чүгээртээр чадавас. Чүгле бо байдалдан үштүнар үе келген.

Бойдус камгалалының дугайында лекция, беседа шоолуг болбейн турар. Кескү агитация ажылын база калбартыры кончут чугула. Ылаңгыя аныяктарга тайылбыр ажылын чоруудар болза эки деп бодаар мен.

С. СЕРЕН-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

ХАЙГААРААРЫН КҮШТЕЛДИРЕР БИС

Чоокта чаа Кара-Суг деп черни чалбыыш шыва ала берген. Ак-Туруг ыяш ажыл-агыйның ажылдакчылары тарва ажызынга салган от аргаже ыл үнүп чорда четкен. Бурүүдуг кижилер база илерээн. Байыр-оол биле Сурүңмаа шырбиш белеткеп чораан черге одаг салгаш оозун ажурбейн чорупкан. Ийи-чеңгис харыысалга чок кижилерниң хайындан күруне улуг коргалга тевээриин турар. 3 га тарва шөлү эрттенген. Ол-ла хун мөлчүн Санчат Суваңның кыштаанын чанынга ерт үнген. Өртту кым кыыскананын малчын билбес болган, ог чаңында ерт болуп турда, ону өжүрбейн анаа олурып турарын кижи кайгаар чүве.

Арга-арыгны камгалаар хамаан чок, чөпшээрел чокка ыяш кезер, серемчилел чок болганындаң ерт айылыын болдурар чоруктар ам-даа бар. Чижээ, Ак-Туруг ортумак школазының коллективи чөпшээрел чокка 15 шет кескен 382 рубльге торгаткан. Өскээда тетчеглекчи чоруктарны арга-арыг ажыл-агыйының ажылдакчылары сөөлгу айларда тодаратkан. Моон-даа сөңгаар хайгааралды күштелдирериң хүлээнип турар бис.

Ч. КОМБУ.

ӨРТТЕН КОГАРАЛ УЛУГ

Өрт айыылы улус ажыл-агыйынга улуг когаралды чедирип турар. Эрзин девискээрынге сөөлгу үеде өрттер сөңы эээлээн. Ынчалза-даа улуг эвес-даа бол, ында-хаая олбо черге одаг салыр чоруктар база айыылдыг болуп турар. Эрткен чылын Нарын өру Үстүү-Хараган үстүнге болгаш Балыктыг-Хемниң бир адыынга ийи черге ерт болган. Оон когаралы 2 мүң рубль ажыл турар. Бир эвес хайгаарал-ганы кошкатпайн, арга-арыг камгалаар талазы-биле пропаганда ажылын болза, айылдан болдурбайн баар аргалар турган.

Чайгы үеде арга-арыгга чоруур кижилер ээзээш эвес. Арга-арыг камгалалының дурумнерин оларга тайылбырлаары, өрттүң когаралы улуг дээрзин билиндирери кончут чугула. Тудут ыяжын кезип ап турар организациялар участоктарны албан аштап ерыглаар ужурлуг. Ол ышкаш ерт үезинде дежурныйлаашкынны организастап, чедил алыр болза эки. Төрээн черниң бойдузун карак огу дег камгалаары —кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Т. КҮНГА.

ЧАРЛАЛ

Кызылдың күруменин педагогика шистатуду бот-өөредилге салбырының бирги курузунга дараазында мергежилдерге абитуриентилерни хүлээп алырын чарлап турар: эге өөредилге педагогиказы болгаш методиказы, орус дыл болгаш литература, география.

Кирээнин шылгалдаарын дараазында эртемнер талазы-биле июнь 3-тен 12-ге чедир эрттирер: эге өөредилге педагогиказы болгаш методиказы мергежилге — орус дылга болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), төөгүге (аас-биле), математикага (аас-биле).

Педучилищениң эге класстар мергежилин өөренип доозаа болгаш эге класстар башкылары боом ажылдап турааш кижилерни кирээнин шылгалдаарынга чокка беседалажырынга үндезилээн, хүлээп алыр. Ынчангаш аңаа райОНО-нуң горОНО-нуң өөренип киреринге чоруткан бижин чугула.

Орус дыл болгаш литература мергежилге — орус дылга болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле), даштыкы дылга (аас-биле); география мергежилге — орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле) географияга (аас-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле).

Билдирикшинниң дараазында документилерни шилип-ла кандырадыгарында, майның 31-ге чедир хүлээп алыр: сотуумак билиг дугайында документ (болуун), күш-ажыл кенгерниң хоорагы, № 286 майыктың эмчи шынылгазы, ажылдап турган черинден үш хол үзүүт салган болгаш албан черинең тайнаалыр баскан характеристика, 3х4 см. хемчээлиг 4 фото-чуруук ак-биле тутканыңы (фамилиязын солаанаар) дугайында хереглелдиг хоорагы, паспорту боду экелп көргүзер.

Документилерни хүлээп алыр черниң адресы: Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунуң № 34 бажыңы, бот-өөредилге салбыры, телефон № 2-20-36.

КЫЗЫЛДЫҢ № 11 ОРТУМАК ПТУ-ЗУ

1985—1986 өөредилге чылынга дараазында мергежилдерге бедик биилиглиг ажылчынарны өөредип, белеткээри-биле сургуулдар чыып турар:

1. Аппаратура эдиичизин.
2. Аппаратура эптекчизин.
3. Аппаратура слесарь-чыыкчызы.
4. Токарь-универсал.
5. Фрезеровщик.

Училищеге 10 классты доозкан аныяк оолдар болгаш кыстарны күлээп алыр. Өөренир хуусавазы 1 чыл. Сургуулдарга шуптузунге айде-ла 85—93 рубль стипендиа бээр.

Училищеге өөренген үезинде куш-ажылдың үзүлбээн стажынга кирип сонаар.

Чугула черек кижилерге чөгаймыды туттунган общежитие бээр.

Училищеге өөренирин күзээнерни киреринге шылгалдазы чокка, беседалажыкан соонда күлээп алыр.

Училищеге чедиишкиннер доозкан кижилер ортумак азы дээди тускай өөредилге черлеринге чигелде негелделери-биле өөренип кирип болур.

Училищеге киреде эргежок чугула документилер:

1. Училище директоруунга бижидиришкин.
2. Ортумак билиг дугайында аттестат.
3. № 286 майыктың эмчи шынылгазы.
4. Сөөлгу ажылдаан азы өөренген черинден тевээристика.
5. 3х4 см. хемчээлиг 6 фото-чуруук.
6. ВЛКСМ кежигүннери болза, комсомол билеңи болгаш учёт карточкаң.
7. Шериг билеңи азы кирип бижээн тереглелел. Паспортту боду экеп көргүзер.

Училищеңниң адресы: 667003, Кызыл тоорай, Кочетов кудумчузунуң № 141 бажың, күлээп алыр комиссия.

ТЫВАНЫҢ КҮРУНЕ ФИЛАРМОНИЯЗЫ

доктаамал ажылдаар 1—2-ги класстың човаачылары, бажың чаныңым ажылдакчызын дүрген тереглеп турар.

Филармонияның адресы: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң № 58 бажың, телефон № 2-49-40.

КОНЦЕРТ БОЛУР

Тываның комсомол шаңналының лауреады күрүменин ыр болгаш танцының «Сава» ансамблиниң концерти май 25-те 16.00 шакта Кызыл хооранның Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттың парыгынын Ногаан театрынга болур.

Билеттерни паритың № 2 теп кассазынга үлүнүп-не 12—18 шактарда садып турар.

КИНО

МАЙ 22-ДЕ

«ПИОНЕР»: «Юрка — сын командира» 9.20, «Верная рука —друг индейцев» 11.10, 13.00 К-клуб; «Подружка» 15.00, «В джазе только девушки» 17.05, 18.55, 20.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайны черных дроздов» 14.30, 16.20, 18.00, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Слуги дьявола на чертовой мельнице» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кто стучится в дверь ко мне» 15.00, «Слуги дьявола» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Перстень с «сапкой» 14.00, 17.30 шактарда.

ШЫН Редакциянның адреези:

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацияның киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3031.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографизы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00125

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 118 (12808) | 1985 чылдың май 23, четверг | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Өртээ 3 көрүк.

НАЙЫРАЛДЫҢ БОЛГАШ БОТ-БОТТАРЫН БИЛЧИРИНИҢ БАЙДАЛЫНГА

Май 21-де Кремльге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Индияның Премьер-Министри Раджив Ганди-биле чугаалажыышкыннары болган, ажа киришкенер болза:

совет талаадан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы харакчы министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы И. В. Архипов;

индий талаадан — сан-хөө министри В. П. Сингх, Индияның ДХМ-ниң политиктиг планнаашкын талазы-биле комитединиң даргазы Г. Партхасаратхи, энергетиканың күрүне министри А. Неру, Премьер-Министриниң парламент харектеринииң талазы-биле секретары А. Сингх, Премьер-Министриниң парламент харектеринииң талазы-биле секретары О. Фернандес.

Найыралдың болгаш бот-боттарын бүрүнү-биле билчириниң байдалынга бооп эртken чугаалажыышкыннар үезинде совет-индий харылзаалар-ның кол-кол айтырыгларын, ол ышкаш делегейниң чугула айтырыгларын чугаалажып көрген.

Совет Эвилели биле Индияның аразынга тайбың, найыралдың кады ажылдажылга дугайында Керээниң бижиг үндезинииңге чедиишкиниг хөгжүп турар совет-индий харылзаалардың бедик дөңнелинге, ажыктыг чоруунга болгаш бүгү талаалыг байдалынга сеткил ханыышкынны илереткен. Ийи чүрттүң улустарының чаагай чоруу болгаш бүгү-ниитиниң тайбы ының эргежыктары дээш ол харылзааларны бүгү талаалыг хөгжүдеринче база быжыглаарынче угланган чайгылыш чок күжениишкинни моон-даа соңгаар кылырынче чүткүүрүп ийи тала бадыткаан.

Индияның Премьер-Министри бо аян-чоруунуң үезинде ат салдынар документилериниң — 2000 чылга чедир садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың кол угланыышкыннарының дугайында дугуржулганың болгаш Индияга элээн хөй объектилерни тургузар талазы-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың дугайында дугуржулганың — ССРЭ биле Индияның аразынга чаңчыл апарган бот-боттарынга ажыктыг харылзааларны улам калбартырынга болгаш ханылад рынга принциптиг ажыг-дузалыын М. С. Горбачев болгаш Р. Ганди демдеглээннер. Ол дугуржулгалар ёзулуг найыралчы харылзаалар-биле холбаалыг ийи улуг күрүненин кады ажылдаарынга чаа-чаа делгем арганы ажыдып турар.

Делегейде байдалды чугаалажып көөрүнүң үезинде делегейниң дүшүүрлүг чоруунуң хөөзээр артып турарынга, боо-чепсекти, ылаңгыя ядролуг чепсекти эңдере бүдүрериниң соксавайн турарынга, ооң космос делгеминче нептерээриниң айыылының улгатканынга сагыышсыралды илереткен. Чепсекти чөр кырынга эңдере бүдүрерин доп-доракпаан соксадырының болгаш ону космосче нептеретпезиниң сорулгаларының чугулазын Совет Эвилели болгаш Индия онзалап айыткан.

Чугаалажыышкыннарның кирижикчилери массалыг узутказашкынның чепсээнин курлавырларын улам улгаттырарын чажырарынга боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадырының дугайында, чепсегленишкинни дүжүрериниң дугайында чугаалажыышкыннарны ажыглаар дээш бүгү ороалдажыышкынарны шиитпирлээшкинче кара чаңгыс шын орук —ында турар чурттарның аразынга боттуг чугаалажыышнын болурунга, тургустунган айтырыгларны тайбың арга-биле, кайы-даа талага таарымчалыг кылдыр шиитпирлээрин дилеп тывары болурунга бүзүрелин илереткен. Индия биле Индийскыдаттың күрүнелериниң аразында най салдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларының Мурнуу-Чөөн Азияда байдалга эки салдарлыын совет талаадан онзалап демдеглээн.

Төп Америкада байдалды чугаалажып көөрүнүң үезинде Никарагуаның улузунуң ботарының төрээн чуртунуң хамаарышпас чоруун камгалаары дээш демиселин деткиири антиимпериалистиг болгаш тайбыңга ынак бүгү күштериниң чугула соруягазы боол турарын онзалап демдеглээн.

Делегей байдалын эжиждер талазы-биле иниити күжениишкиннерге, империализмге, колониализмге, неоколониализмге, расизмге болгаш апартеидке удур демиселге каазда каттыштазының шимчээшкинниң улам улгадып турар үезин ийи талаа сеткил ханыышкынныг демдеглээн. ССРЭ болгаш Индия Мурнуу-Барыын Азияның чурттарының иштики херектеринге даштыкыдан холгаарлаашкынга удур, ол девискээрниң күрүнелериниң суверенниг эргелерин камгалаарының, бүгү-ниитиниң тайбыңының болгаш ийыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга дүүштүр чугаалажыышкынарбиле ажаа соңгаарладыышкынын ядролуг чепсекти эңдере бүдүрериниң одаанче канчаардаа аажок хөй акша-хөреңги немей оттаттынар. А шак ол акша-хөреңгини кижи төрелгетенниң тайбың хөгжүлдезинге, ооң иштинде ядыштүреңги чорукту болгаш ашчүттү, аарыг-аржыкты болгаш бижик билбес чорукту үзүткаары ышкаш үезин келген айтырыгларны шиитпирлээринге ажыглап болур турган ийик.

Ынчангаш космосту милитаризастаарын чайладырының айтырыы кымны-даа оюп эртпейн, бүгү чурттарның болгаш улустарның эрге-ажыынга хамаарыжып турар. Чогум-на моон үжурундан амдыызында орайтаваанда, сагыш оожургадырынче угланган медеглелдерге чагдынын алгаш эттинмес байдал тургустунмаанда тайбыңга ынакшылдың бүгү күрүнелер ол чаа айыылга удур боттарының үнүн күштелдирер үжурлуг деп бодап турар бис.

Амгы делегейниң боттуг чүүлдериниң бирээзи — колонналзмниң хоралыг уржуктарын ажып эртерин оралдажып турар Азияның, Африканың болгаш Латин Американың он-он күрүнелериниң делегей ареназынче үнгени болур. Оларның хөй кезии каазда каттыштазының политиказын чорудуп турар. Каазда каттыштазының шимчээшкининиң тургустунганы, делегей политиказынга ооң чүгүлә фактору болуу бергени — амгы үениң дүрүм ёзугаар болуушкуну болуп турар. Күрүнелериниң дең эргелиг кады ажылдажылгазынче, оларның дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын ескелериниң түлээп көрүүшкүнүнче, тергиидээшкининиң болгаш ыйыдыышкынның, тергиндел чедип алырынче чүткүлдүң камдыг-даа илереэшкиннерин делегейге чайладырынче хосталган улустарның чүткүлү ында көскүзү-биле илереп турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, оларны орулгалар үшта тыртып алырының объектилерии кылдыр көөрүн соксадырын, оларның девискээрлеринге шерии баазаларын болгаш тепкиниш пунктуларны тургузар чорукту соксадырын хосталган чурттар күзел турарлар. Ынчангаш ол чурттарны чүгле билген туруп болур

[Төнчүзү 2-гө арында].

НАЙЫРАЛЧЫ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Май 21-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ЭДЧ кежигүнү чурттарның ақы-дүүма партияларының Төп Комитеттериниң секретарыларын— экономика айтырыгларының талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилерин хүлээп алган.

Ужуражыышкынга киришкеннер болза: БКП ТК-ның секретары Э. Христов; БКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы, ЭДЧ-де БУР-нуң доктаамал төлээлекчизи А. Луканов; ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Ф. Хаваши; ВКП ТК-ның секретары Нгуен Лам; ГЧСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Г. Миттаг; Кубаның КП-ның ТК-зының Секретариадының кежигүнү Л. Сото; МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Д. Моломжамц; МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Д. Гомбожав; ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары К. Барчиковский; РКП ТК-ның Политкүүскомунун кежигүнү, секретары И. Вердец; РКП ТК-ның Политкүүскомунун кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң Чазааның Премьер-министриниң оралакчызы, ЭДЧ-де РСР-ниң доктаамал төлээлекчизи И. Тоту; ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары М. Якеш.

Совет талаадан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков олар киришкен.

М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга чөвүлел хуралдың ажылын бедик-биле үнелээн, ақы-дүүма партияларның ТК-ларының экономиктиг айтырыглар талазы-биле секретарыларының ужуражыышкынының улуг ужур-дузалыын демдеглээн. 1984 чылда Москвага болган дээди деңнелге Экономиктиг хуралдың шиитпирлерин боттандырарының эргежок чугулазын ол онзалап чугаалаан. Социалистиг дем каттыжылга чурттарының социал болгаш ажыл-агый чедиишкиннериниң кичээнгейни үглаан. Ооң-биле кады амгы үениң бедээн негелделериниң болгаш улам нарын апарган делегей байдалынга дүүштүр социалистиг экономиктиг интеграцияның курлавырларын ам-даа долу ажыглаарының эргежок чугулазы демдеглеттингеи. Эртем-техниктиг депшилгени хөгжүдериниң болгаш будурулге кооперастаашкынын болгаш специализастаашкынны ханыладырының чугулазы онзалап демдеглеттингеи.

ЭДЧ чурттары бодунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, ажылыы чоннарның чаагай чоруун дыка бедидеринге эргежок чугула бүгү-ле үүлдерлиг болуп турары айыттынган.

М. С. Горбачев Совет Эвилелиниң социал-экономиктиг депшилгезиниң оруктарының дугайында бодунуң бодаларын сонуургаткан. СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының сорулгаларын болгаш ужуруттуктың тайылбырлаан, партияның XXVII съездиниңге белеткелдиң канчаар чоруп турарының дугайын чугаалап берген.

Чыылганнарның мурнундан харыы сөстү ГЧСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Г. Миттаг чугаалаан. Ол СЭКП ТК-гө болгаш М. С. Горбачевтуң бодунга ижин-кара чок беседа дээш ёөруп четтиришкинии. ТК секретарларының чөвүлел хуралының түңнелдеринге сеткил ханыышкынын илеогейлеп чугаалаан.

М. С. Горбачевтуң ақы-дүүма партияларның Төп Комитеттериниң секретарылары-биле ужуражыышкыны чүректиң ханызындан найыралчы байдалга болуп эрткен.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ РАДЖИВ ГАНДИ-БИЛЕ БЕСЕДАЗЫ

Май 22-де Кремльге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Индия Республиканың Премьер-Министри Раджив Ганди-биле беседазы болган.

Бот-боттарынга бүзүрелдиң болгаш бот-боттарын билчириниң ёзүзу-биле эрткен беседаның үезинде совет-индий харылзааларның болгаш делегей байдалының чамдык ая-быргыларының талазы-биле санал-онаа солчуушкунун үргулчүлээн.

(СЭТА).

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел— бүгү улустуң херээ

ХӨЙ-НИИТИНИҢ КҮЖҮНГЕ ДАЯНГАШ

Ниитиниң хорум-чурумун үрээр, хулиганнаар, хөй-ниити черинге арагалаар чоруктарны район девискээринге тургустпас дээш Тожу районнуң иштики херектер кылдызының ажылдакчылары чамдык ажылдарны кылып турар. Ындыг хажыдыышкыннарны хөй-ниитиниң күжүнге даянып тургаш, партия, совет органнарның деткимчези-биле чайпадып келген бис. Ооң уламынган кем-херек үүлгедир чорук соөлгү чылдарда элээн кызырыпган.

Кем-херек үүлгедир чорукту болдурбазының бир кол магадылалы — профилактика чөвүлелиниң ажылы. Бир эвес ол чогуур негелде ёзугаар ажылдаар, ооң кежигүннериниң идепкейлиин доктаамал бедидер болза, хажыдыышкыннар черле эвээш болурун амыдыралдың бадыткаан. Бисте бо талазы-биле ажыл ниитизи-биле багай эвес. Профилактика чөвүлелиниң кежигүннери бодунуң ажылын план ёзугаар чорудуп, чурттакчылыг черлерже үнүүшкүннерии, рейдилерии доктаамал кылып турар. Аңаа чүгле чөвүлел кежигүнерии эвес, депутаттар, профзвилел, комсомол организацияларының, хөрээженнер чөвүлелдериниң кежигүннери, дружинниктер база калбаабиле киржип турар.

Ниитиниң хорум-чурумун камгалаарынга чүгле миляция ажылдакчылары киржип үжурлуг деп санаар болза, шын эвес. Аңаа бүгү ниити идепкейлиг киржип үжурлуг. Бо ажылче бүгү ишчилерни хаара тудуп турар черлерде, коллективтерде ындыг хажыдыышкынар эвээш эвес болуп турар. Маңаа чижек кылдыр Сыстык-Хем кодээ Советтиң девискээрии көрээлиңер. Ук Советтиң күүскон даргазы А. Ширижикина депутаттарны болгаш еске-даа активтерии хорум-чурум камгалалынче докгаамал хаара тудуп, бо айтырыгларны күүскон хуралдарынга, сессияларга тургузуп турар. Ооң уламынган кем-херек үүлгедир чорук ында кызырыпган турар.

Улусчу дружинналың ажылынче доктаамал киичээнгей салып, дежурныйлаар үүнневе үнүп, боттары машина-балгаттыг кээп турар коллективтерге аңныыр-тывыш ажылагый кооперациязы, чөмүүн коммунал-ажыл-агый будурулгезин, эмнелге, электростанция, Тоора-Хем ортумаак школазы, райпо олар хамаарыжыр.

Чурттакчылыг чер бүрүзүнге үлегерлиг корум-чурумну тургузар дээш ажылда чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар, ам-даа кылыр үжурлуг ажылдар бар. Арагалаарынга, оорланырынга болгаш еске-даа кем-херек үүлгедиринге сундулуг кижилер чамдык черлерде эвээжевейн турар. Бо талазы-биле Ий, Чазаалыр кодээ Советтериниң ажылынга хамаарыштыр чемелээр алаар. Бо Советтер ниитиниң корум-чурум камгалалынга ында хөй-ниити организациялавының күжүн четче ажыглавайн, дружинниктер ажылынче сагыш салбаавындан ында, кем-херек үүлгедиишкинии кызырылбайн турар. Ол ышкаш Азас кодээ Советтиң база сула ажылдыг. Чижээ, Адыр-Кежиг суурга элээдиг солдаг клубка шимээн үндүрүп, корум-чурум үрей бээрге, аңаа тургаанар үүлге милицияже долгаарынга ейлешкен.

Партияның болгаш чазактың ап чорудуп турар хөмчүглери бистиң ажылывыска улам идиг болуп, арагалаашкын, хөрүскалга чок чорук, мактысталчак амыдырал дээш ышкаш бүжер фактыларны ниитилелге шуут тургустнаын чедиг алыр аргавысты улгаттырып турар. Бо ажылче хөй-ниитиниң ам-даа калбаа-биле киирипгирер, хаара тудар бис. Ынчан ажыл көскү түңнелдиг болур.

М. ШИРИЖИК.
Тожу райүүскомунуң иштики херектер кылдызының начаалыгы.

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

Совет удурттулга май 21-де Индия Республиканың Премьер-Министри Р. Гандиниң алдары дээш дүштеки шайдалга кылган.

Р. Ганди-биле кады аңаа ону үдеп чоруур индий күрүне ажылдакчылары барган.

Совет талаадан дүштеки шайдалгаге М. С. Горбачев, Н. А. Тихонов, А. А. Громыко, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, И. В. Архипов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчылары, ССРЭ-ниң министрлери, ССРЭ-ниң күрүне комитеттериниң даргалары, албанның өске-даа кижилери киришкен.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев дүштеки шайдалгага чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг дээрги Премьер-Министр!

Хүндүлүг дээрги агай Ганди!

Эргим индий өөнүктер!

Эштер!

Совет Эвилелиниң улуу-биле хүндүлээри чүрттүң Премьер-Министриниң болгаш ону үдеп чоруур талаэлерге Москвага маңаа ёөрүшкү-биле ыйыр чедириңер тур бисте Совет Эвилели индий чүрттүлараның ужуражыышкынары чылыг болгаш чүректиң ханызындан байдалга, бот-боттарынга бүзүрежилгениң болгаш бот-боттарын билчириниң байдалынга эртери-биле кезээде онзагай. Олар бистиң чүрттерывыстың аразында хөөлзаалаарының хөгжүдеринге, Азияда болгаш ниитизи-биле делегейде байдалга таарымчалыг болуп турар.

Чылдар, он-он чылдар эртил, бистиң чүрттарывыстың кижилериниң салгалдары солчуп турар. Ынчалза-даа ССРЭ-ниң болгаш Индияның найыралчы харылзаалары болгаш кады ажылдажылгазы үргулчу бүрүнгээр хөгжүп турар. Чүге дээрге, олар дең эргиниң болгаш бот-боттарын хүндүлээриниң үндезинииңге, амгы үениң чугула айтырыгларының талазы-биле ийи чүрттүң туруштарының дүүшү кезиниииң азы чоогуунуң байдалдарынга тургустунуп турар.

Бистиң Индия-биле амгы үеде дыка хөй талааларыг кады ажылдажылгавыста кандыг-бир ыйыдыышкын-даа, кандыг-бир негелделер салгандаа чүве чок. Хамаарышпас чоорукту быжыглаар дээш Индияның демиселиниң бүгү үечадалаыында ону Совет Эвилели чайгылыш чок деткип, бодунуң бот-догуннаашкынын ат-алдарын, хөгжүлдениң бот башкартынар ёөрүн шиитпирлээр эргезин кемгелап турар ол улуг чурт-биле дээштиг эпсеткил каттыштырылгазын илергейлеп келген-даа, илергейлеп турар-даа.

Индия-биле кады ажылдажылганың бүгү-ле адырларынга бистер өөнүктер болганывыстан бар-ла чүүлдеривистиң эң-не дээжизин үлежип турар бис. Ынчангаш ССРЭ биле Индияның аразында экономиктиг харылзаалар ооң депшилгезинииң чугула айтырыгларын — төөгүнүң тодаргай үе-чада бүрүзүнге чугула айтырыгларны: аар үлетпурүңүң үндезинин тургузарының-даа азы одалга-энергетика комплекизин тургузарының-даа талазы-биле чугула айтырыгларны шиитпирлээринге салдар чедирип турарынга сеткиливис ажаок хаңып турар. Бистиң кады кылган төлөөнлеттдөөивис дажызында ону бодаңдырган соонда чаа чүс чылдың будуүзүнде Индияның экономиказын хөгжүдеринге болгаш камгалал күүзүн быжыглаарынга төлептиг салыышкынны чугаа чок киирер чүүлдер бөгүн-даа бар.

Совет-индий каттыжыкан экипажтың космосче чедиишкинниг ужудуушкуну бистиң эртем-техниктиг харылзааларывыстың улуг ажыктыының болгаш ээзээр эвес аргаларының дугайын бадыткап турар.

Ийи чүрттарның культура солчулгазының делгемги болгаш хөй талааныг бот-боттарының байлаг культуразына оларның улустарының чаңчыл болган сонуургалын, уғаанбодал талазы-биле оларның элээн чоокшулажыын илередип турар.

Ынчалза-даа бо чедип алдынган чүүлдерниң улуг хемчээли улам ыңай бүрүнгээр шимчээрииниң ам-даа бар улуг аргаларын дуглаваа ужурлуг. Олче ийи таланың чүткүлү бөгүнгү чугаалажыышкыннар үезинде илерээн. Бистиң дыка хөй чүүлдер талазы-биле кады ажылдажылгавысты шынар талазы-биле чаа-чаа бедик деңнелче ам-даа дем-биле кедүрүп шыдаар бис.

Дайын айыылын чайладырының болгаш боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадырының хөрээнге ССРЭ-ниң болгаш Индияның чаңгыс угланыышкынче бар чоруур күжениишкиннери кол черни ээлеп турар. Бистиң чурттарывыстың найыралы болгаш кады ажылдажылгазы делегей харылзааларының бүгү системазынга улам-на чугула таарымчалыг рольду ойнап турар дээрзин хүлээп көрбес кижи чок. Боттарының үлегер-чижээниң күжү-биле олар тайбың догуннаашкынның принциптерин быжыглаарынга идиг берип, тайбыңны болгаш үүгү улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарының эрге-ажыктары дээш ажылдап турар. Ол сорулгаларга тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында бистиң Керээвис эки бараан болуп турар.

Бүгү улустар тайбыңче болгаш депшилгеже чүткүп турар, оларның аразында дайын күзээрлер чок. Ынчалза-даа өске сорулгалар салган күштер база бар. Олар өске улустарның дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын болгаш амгы делегейниң политиктиг боттуг байдалдарын барымдаалап көөр чүткүлү делегейни боо-чепсекке чоктар. Оларның шериг талазы-биле артык күштүг болурунче кажан-даа бүтпес секти бодап четпес улуг хемчээлге будүреринге чедирип келген, ол чорук контрольдаттынмас чорудулгаларлыг шынар талазы-биле чаа чадаже шилчиир чыгыы апарган.

Вашингтонның кажарлап «камгалал инициативазы» деп көргүзериң орлалдашканы, бажка сураглаан «сылдыстар дайынының» программазы улустарга чүнү экелп болурун? Бирги ээлчегде, ядролуг дайынның айыылының дыка өзүлдезинге ол чедирер. Чепсегленишкинни дүжүрериниң айтырыгларының талазы-биле дугуржулгаларны чедип алырының арганыларының дыка ээзээзиин ол болуру билдингир. Боо-чепсекти, ооң иштинде ядролуг чепсекти эңдере бүдүрериниң одаанче канчаардаа аажок хөй акша-хөреңги немей оттаттынар. А шак ол акша-хөреңгини кижи төрелгетенниң тайбың хөгжүлдезинге, ооң иштинде ядыштүреңги чорукту болгаш ашчүттү, аарыг-аржыкты болгаш бижик билбес чорукту үзүткаары ышкаш үезин келген айтырыгларны шиитпирлээринге ажыглап болур турган ийик.

Ынчангаш космосту милитаризастаарын чайладырының айтырыы кымны-даа оюп эртпейн, бүгү чурттарның болгаш улустарның эрге-ажыынга хамаарыжып турар. Чогум-на моон үжурундан амдыызында орайтаваанда, сагыш оожургадырынче угланган медеглелдерге чагдынын алгаш эттинмес байдал тургустунмаанда тайбыңга ынакшылдың бүгү күрүнелер ол чаа айыылга удур боттарының үнүн күштелдирер үжурлуг деп бодап турар бис.

Амгы делегейниң боттуг чүүлдериниң бирээзи — колонналзмниң хоралыг уржуктарын ажып эртерин оралдажып турар Азияның, Африканың болгаш Латин Американың он-он күрүнелериниң делегей ареназынче үнгени болур. Оларның хөй кезии каазда каттыштазының политиказын чорудуп турар. Каазда каттыштазының шимчээшкининиң тургустунганы, делегей политиказынга ооң чүгүлә фактору болуу бергени — амгы үениң дүрүм ёзугаар болуушкуну болуп турар. Күрүнелериниң дең эргелиг кады ажылдажылгазынче, оларның дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын ескелериниң түлээп көрүүшкүнүнче, тергиидээшкининиң болгаш ыйыдыышкынның, тергиндел чедип алырынче чүткүлдүң камдыг-даа илереэшкиннерин делегейге чайладырынче хосталган улустарның чүткүлү ында көскүзү-биле илереп турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, оларны орулгалар үшта тыртып алырының объектилерии кылдыр көөрүн соксадырын, оларның девискээрлеринге шерии баазаларын болгаш тепкиниш пунктуларны тургузар чорукту соксадырын хосталган чурттар күзел турарлар. Ынчангаш ол чурттарны чүгле билген туруп болур

[Төнчүзү 2-гө арында].

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ УГААДЫР

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаамалдарын, «Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер, араганы кижилерниң боттары кыл чоруктуң когун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчуп танышкаш, бүгү чон-биле бир дөмей изиг үүлдүгүнүп турар мен. Социал талазы-биле айыылдыг шак ол бак чаңчыл-биле доктаамал, шиитпирлиг демисел чорударыы шынапла бүгү-ниитиниң хөрээ. «Күш-ажыылчы коллектив бүрүзүнге арагалаашкынга, күш-ажылдың сагыйга-чурумун болгаш корум-чурум тажыткан төлөрыыстың улугларының школаны эки өөредилгелиг дөөскаш, Кызылда база Красноярск төөрайларда өөредилгезин үлемчилап турар.

Арага ижер, аңаа хандыкшыыр чорук бүгү-ле багай таварылгаларга чедирер чүүлдериң үндезини. Араганы ишкен соонда, кем-херек үүлгедир оорлаар, машина-балгатка озал-ондак болдурар, шош-содаа үндүрер чоруктар оон эгелээр. Арага ишкен кижиниң ажылының шынары куду, будурукмулуу ээзээш болур дээрзин үстүнде доктаалда комчуг шын айыткан.

Бистиң Мугур-Аксы суурга араганы төлөр садар. Ону байырлалдарда Кызылдан ийи-чаңгыс эккээрге, чамдык кижилер төлөрээн-таарыга-биле садып алыр. Ынчангаш ийи-үш хондур арагалап келир чылдагаанныр ооң үнүп турар. Ол чорукту шуут торуур дээп саналдыг мен.

Чамдык кадарымнар чоруктерээн кылып, суур киргеш база-ла ажыл-херээн үттүп, аовгаже сундукшаа турупгар. Магазинде арага төңгүже суурга арагалап келир чоруктарны моон соңгаар когу-биле үзүткаар керек. Ажылагыйын кааткаш, арага сурун чоруй баар кижилер районнуң албан организацияларында бата бар. Ындыглар-биге демиселди күштелдирип, эргежоойлу, хөй-ниити органнарының, дружинниктериң күжүбиле сагыйга-чурумну улам быжыглаар болза, районнуң экономиказы, планныг ондалдаар күүселдези кижилериниң амыдыралы улам эңнеер.

С. ИРГИТ,
мөөчүк.

ЧҮҮЛДГЗҮНДҮМ

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар дугайында СЭКП Төп Комитединиң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чаа үндүрген доктаалдарын номчаваш, детквес аргам чок. Арагалаашкын болгаш алкоголизм улугдаа, аныяк-даа кижилерге аажок хоралыг дээрзин бодум амыдыралымдан көрүп, билип келдим. Аныяк чоргаш, араганы ажыл-чажып чок, шегледеейн ижип чоргаш, кадыкым баксыраш, үр үеде эмнеткеш, сегидим. Ам ону ишпээнимден бээр 20 чыл чоокшулап турар. Бо үеним дургузунда ажыл-агыйым сегээн, малдан алыр продукциямны чыл санында көөрдедип турар аларган мен. Оон-биле чергелештир ат-булеэвистиң материалдыг байдалы чыл келген тудум бижыгып келген. Уругларывыстың улугларының школаны эки өөредилгелиг дөөскаш, Кызылда база Красноярск төөрайларда өөредилгезин үлемчилап турар.

Арага ижер, аңаа хандыкшыыр чорук бүгү-ле багай таварылгаларга чедирер чүүлдериң үндезини. Араганы ишкен соонда, кем-херек үүлгедир, машина-балгатка озал-ондак болдурар, шош-содаа үндүрер чоруктар оон эгелээр. Арага ишкен кижиниң ажылының шынары кудуу, будурукмулуу ээзээш болур дээрзин үстүнде доктаалда комчуг шын айыткан.

Бистиң Мугур-Аксы суурга араганы төлөр садар. Ону байырлалдарда Кызылдан ийи-чаңгыс эккээрге, чамдык кижилер төлөрээн-таарыга-биле садып алыр. Ынчангаш ийи-үш хондур арагалап келир чылдагаанныр ооң үнүп турар. Ол чорукту шуут торуур дээп саналдыг мен.

Чамдык кадарымнар чоруктерээн кылып, суур киргеш база-ла ажыл-херээн үттүп, аовгаже сундукшаа турупгар. Магазинде арага төңгүже суурга арагалап келир чоруктарны моон соңгаар когу-биле үзүткаар керек. Ажылагыйын кааткаш, арага сурун чоруй баар кижилер районнуң албан организацияларында бата бар. Ындыглар-биге демиселди күштелдирип, эргежоойлу, хөй-ниити органнарының, дружинниктериң күжүбиле сагыйга-чурумну улам быжыглаар болза, районнуң экономиказы, планныг ондалдаар күүселдези кижилериниң амыдыралы улам эңнеер.

С. ИРГИТ,
мөөчүк.

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

Р. ГАНДИНИҢ чугаазы

(Төнүүзү. Этези 6-гы ормнда).

туинген чүүлделерниң эрээн хөйүн оскеан ыңдыңдан келген соок хаттар буза шаап келген. Ынчалзажок оларның дыка хөйү шыдажып арткан, амыдырай берген, бажыдыр дазылданы берген, улуска коскү дузаны көргүзүп турар.

Азияга бөгүн тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту хандырарының айтырыглары Европадан барге, а чамдык районнарга харын оон-дээ чидиг, сеялгу чылдарда Азия диптиң болгаш оон чамдык черлериниң айыыл чок чоруунуң төлээзи-биле эрээн каш чүгүле конструктивтиг эгелээшкиннерни идип үндүрген. Ол эгелээшкиннериниң эзлери — кава-дээ каттышпазының шимчээшкиннериниң кежигүннери болгаш социалистиг күрүнеер. Оларның арагында — ССРЭ биле Индиа.

Кадүртүнген айтырыглар делегей амыдыралының хүн айтырыгына артып келир. Чижээзэргэ, Индий океанны тайбыңның зоназы болдурар дугайында айтырыгны КНО-нуң Коя ассамблеязы болгаш кава-дээ каттышпазының шимчээшкини, оон чоокта чаа Дээге болган конференциязы детиксин. Азия диптө ядролуг ийи күруне — ССРЭ биле КУР— ядролуг чепсектиң баштай ажыглаазының түлээлгезин алганын база үнелевейн барып болбас.

Ам ыңдыг айтырыг турүстүнүп кээр: ол бүгү эгелээшкиннерге, база хире-чергээн-биле Европанаң дуржулгазыңга үндезилээш, Азияга айыыл чок чоруктуң айтырыын ниитизи-биле комплекстиг көөру болгаш Азия күрүнеелериниң ол талазы-биле күжениишкиннерин каттыштырары болдунмас деп бе? Ынаар орук нарын боябайн аан. Ынчалза-даа Хельсинкизе орук база дескн болгаш тас турбаан. Мында, бодап көөрге, аңгы-аңгы аргалар туруп болур — ийи талалыг чугаажажыышкыннар-даа, хөй талазыг консультацилер-даа —бодалдар солчур болгаш каттыштыкан конструктивтиг шинчилрлер тывар кандыг-бир азиа чыыжын кадызында эрттирөринге чедир.

Мында чаңгыс чүве мөргүш чок: Азияның чону тайбыкны болгаш тайбык кады ажылдажылгазы хандыраранга кандыг-бир өске диптериң чонукдан дудек чок сонуургалдыг, ол соруглары боттандырар дээш олар хөйну ыыжып болурлар.

Бодап көөрге, бо чүгүле төрөнге Индиа ышкаш, Азия чурттарынга-да, бүгү делегейге-дээ алдар-аттыг болгаш хундутколдуг, улуг күрүнениң үзүг-хүүзүү улуг болур үзүрзүг.

Тайбыкны камгалаарының болгаш делегейниң айыыл чок чоруунуң хөрээнге болгаш мөнгө хамаарыштыр оон ачызында каза-дээ каттышпазының шимчээшкиннииң ролюнүң улгатканынга Индияның үлүг-хүүзүн бедик-биле үнелеп турар бис.

Улуг индий удуртукчулар Джаваһарлал Неруну болгаш Индира Гандини бистиң чурттарывыстың арагында бижыг нөйралдың болгаш кадыг ажылдажылганың чайлыыш чок талалажылары деп совет кижилер кажан-даа үптеп. Дээрги Премьер-Министр, Силерниң алдарлыг өгбелериңерниң хөрээн уламчылаар дээш күзел-бодалыңарны бедик-биле үнелеп турар бис.

Совет Эвилелиниң удуртулгазы нөйралчы совет-индий харылзааларны моон-дээ ынай хөгжүдер болгаш хөнүладыр угланыышкын-биле идепкейлиг ажылдаар дээрзин бүзүредип болур мен. Тайбыкка ынак, хамаарышпас Индиа Совет Эвилелиниң дотнимче-дузазын кажан-даа алыр.

Индиа Республиканың Премьер-Министри хүндүлүг Радживе Гандинең, дээрги агай Гандинің болгаш бистиң индий элчилларывыстың шупту-зумуң кадыкшылы дээш!

Улуг индий улустуң чедиишкиннери болгаш чаагай чоруу дээш!

Бистиң чурттарывыстың нөйралының болгаш кадыг ажылдажылгазының улам хөнүлээры дээш!

Планетага быжыг тайбың дээш дешкаңы кедүүрөрин чөпшээрөп көрүнөр.

• • •

Р. Ганди хөрүнү сөс аяган.

Чиңгине секретарь Горбачев, дээрги агай Горбачева!

Дээрги мындаалгылар, хүндүлүг совет өөнүүтөр!

Меңээ бо тоолгудуг чөрге турарыг, шынчы өөнүүтөриниң ажылгаан база кетап нөлиири улуг алдар-дыр, ол меңээ улуг өөрүшкүнү берип турар. Мээң өөм ээзи база мен бодум бо хире чыыыг хүлээп алыышкын дээш, ээлдек-чазык чоруулар дээш Силерге дамчып өөруп четтирдиивис. Совет удуртукчуның Индияже аалдап четкен санында база Индияның төлээзиниң Совет Эвилелинче келген санында бистиң мөн улуг чонувустуң арагында быжыг харылзаа улам бурунгаар базымны ыылыт, тайбың хөрээн быжыглаарыңга идыгни берип турар. Тайбың дээрге цивилизацияга хөрээнге эйлеп берген бистиң ийи чурттувустуң улустарыңга орук айтыр чырык сылдыс-тыр. Кижи төрелгетенге чырыткылыг келир үе турар болзун деп бистиң ийи чурттувустуң кайызы-даа күзеп турар. Кайда-даа кижилер коргуп, дүүрөп чоруурун бистер күзээвис бис.

Идеал, чырык күзээ бүрүзү хөйүре чок берднивиң, быжыг бүзүрөлди болгаш күш-ажылды негээр. Совет улус бодунуң чаа күрүнээзин тургузуп-даа турган, оон ээөлүнде фашистиг экелекчилерден бодунуң хамаарышпас чоруун камгалап-даа турган, кайы хире улуг когаралга төөгөрүшкенын бүгү делегейниң чону билир. Силер фашизмни тиилээниңиң 40 чыл оюн мырыңай чоокта чаа демдеглөл эрттирген болгай силер. Ам ийи чыл болгаш Октябрь революциязының 70 чыл оюн демдеглээр силер. Бис Индияже бо чылын бистиң хостаглавус дээш демисеядн бөштавн Индий национал конгресстиң 100 чыл оюн демдеглөл турар бис. Төөгүлүг сегиржил алышшкынарга силерниң чонуңар хөйгей санныг эр-дээ, хөрээженда мөөдырларны идип үндүрген. Бис империализмге удур хамаагы удурлаңышшкының күш түрүвес чөлээ-биле демисежип турар үеэвисте Индияга база ыңдыг турган. Бистиң чонувус чаа Индияны тургузуп, бистиң чаңгыс эвилистиң бижыглап турар үеде хемчээл чок бергелерни эрткен.

Дээрги агай Индира Гандинің дугайында силерниң чугаалаан сөстөжиңер мээң сеткил-сагыжымны аажок хөлзөттү. Ол Индияның чонунуң чаагай чоруу дээш чүрттээ болгаш ажылдап чораан кижи, ынчалза-даа ол өске чурттарның чону-биле база харылзаазы түдүп чораан. Оон соруглазы бодунуң күүү-күжүн чөп ажыглаан база чаа, эки делегейниң түргузарыңга бодунуң үлүүн киирип шыдаар Индияны түргузары түрген. Аңаа миллион-миллион кижилер изин-биле ынак, а чамдык кижилер удур турган. Оон өлүрткени болза кижи төрөл-төтөнниң кол дайзынкарының бирээзин кижилерни көөр хөңнү чок өзү-биле күш түрүүр чорук деп чүвенниң сагындырыы болуп артып калган. Оон өлүрткени база ол ышкаш чаа түргузугуның хөрээнге айыылдыг күш болуп турар эргинин артыышкынарының болгаш эрги бодалдарның барын сагындырып турар.

Совет улустуң тайбың хөрээнге шынчызы оон бедик экис-сорулгазындан үнүп турар, база ол ышкаш совет улустан өске чаңгыс-даа чон дайынга ол хире үлүг караажокогаралга төөгөрүшпээны-биле тайылбырлаттынар. Бис Индияда база-ла тайбың хөрээнге шынчы бердингөн бис, чүге дээрге бистиң чаагай амыдыралга идегелдеривис оон-биле сырый хөлбээлыг.

Феодализмниң болгаш империализм чагырыышкынының бистиң улустарга чүс-чүс чылдарда аар-бергө үүргезин Махатма Гандиге, Джаваһарлал Неруга, Индира Гандиге сорук кирген бистер ол октаар дээш бүгү-ле күжениишкинни үндүрүп турар бис. Социализмниң хөрээн болгаш чөптүг социал тургузуутну чүгүлээп көрүп турар бис. Индиа хамаарышпас чорукту чаалап алган үеден бээр экономиказының хөгжүлдезинге көскү чедиишкиннерни чедип алган. Тарааны будуреви-биле бодувусту долу хандырарын чедип алган бис. Амгы үениң үлетпүр ниитилелиниң үндезинин салдынган. Дыка хөй дөлүлгелиг адырларда болгаш ажыглалдың амгы хөвирлериңде бистиң эртемденнивистиң болгаш техниктиг специалистернивистиң ажылыга чорговарларыр бис. Бистер бүгү талалыг дыка дүрген хөгжүлдениң кырында келген бис.

Джаваһарлал Нерунуң, Индира Гандинің национал хөгжүлде талазы-биле өске өйткен оруу бистиң социал байдалдарывыска эң дээрезиниге дүжүп турар. Оон ышкаш телефонистер, телеграфистер өөредир, белеткээр айтырыгже районнуң хөрылзаа белдирининг начальнигги Р. Күжүгет сагыш салып турар. Ыяш ажыл-агый черң, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелги өөреникчилериң бүдүрүлге бригадаларын чыл санында тургузуп турар болгаш оларны күш-ажылга чаңчыктырып кижизидер талазы-биле боттуг деткимчени көргүзүп турар.

Бүдүрүлге черлери биле школаларның арагында харылзаа дугайын чугаалап тура, клеткелии шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларже улуг кичээнгейни угландырган. Дериг-хереглелер-биле эки дериттинген база организациязы— Сельхозтехникада № 741 КМК-де, бот-оруглга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунда школачыларның профессионал угланыышкын кабинеттери тургустунмаан болгаш мергежил талазы-биле дагдыныкчылар бижыглаттынмаан. Районнуң № 1 столоваазының повар мергежилге ургуланы өөредирин аре соксеанын сесснята четпес деп домдеглээн.

Районнуң кол мал эмчизи саналынга дараазында түүлеу чугаалаан. Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрөр болгаш ажыылдап келген чаңчылды, эң дээре делегейниң тургузары дээш кады демисежир арганы бистиң ийи чурттарывыска бээр чаңчылды үргүлчүлээр дээш мында чедип келген мен. 1971 чылдың тайбың, нөйрал болгаш кады ажылдажылга дугайында Керээзи бистиң бот-боттарывысты хамызы-биле хүндүлээривистиң илереп, тайбың хөрээнге бараан боол турар. Делегей төөгүзүнүң эң чугула үелериниң бирээзинде Силер бодуңарның бедик албан-дужаалыңарга кирип турукарда, дээрги мындаалгылар, Силер-биле ужуражыр аас-кежиктиг болган мен. Индияның дугайында, силерниң бодуңар хууларда индий-совет харылзаалларны кайы хире улуг ужур-дузалыг кылдыр көрүп турарыңар дугайында сорук кирижиги сестериңерни эки билип алган мен. Бөгүн хүндүс бистиң арагыска үредүнкеднг санал-ончал солчуушкуну болган. Даарта бистиң беседавистиң уламчылаарын четтиклейн макап тур мен. Силер чоокку келир үеде Индияга баргаш, Силерге байыр чедирөр арганы бистерге бүзүрөп турар бис.

Бистиң ядролуг чүс чылыыста тайбың — чер кырының бүгү улустарының эң үнелиг күзели-дир. Оон-биле кады тайбыңга кыжамыышкын төөгүде кажан-даа бо хире улуг боол көрбээн. Ындыг кыжамыышкынны чайыыл чок чоруктуң эрге-өжиы дээш тургузуп турар чепсек болдурып турар. Ол чепсектиң курлавыры улам улгадып турар. Делегейниң хөй-ниитизиниң ядролуг чепсекти кызырары болгаш үзүткээрга дээш кызымаккай демисежип турары идегелди берип турар. Чепсегленнишкинни дүжүреринин хөрээнге харыысалгалыг үүрге ядролуг чепсектиг күрүнеелерге онаажып турар. Ынчаарга оон өске чурттер дооразынга ертып каап болур бе? Ядролуг дайын бүгү кижилерни чүүдөн-дээ ортык бир дөмей байдалга төөгөрүштүрөр, ол бүгү кижилерге өлүм-чидимни төөгөрүштүрөр. Ядролуг дайын паспорттарны айтырып турбас. Аңаа амыдыралдың боду-ла хамаан чок болуру ыышкаш, кижилерниң национал-даа хамаан чок. Ядролуг чепсекке алыспас камгалалдың турбазы ыышкаш ядролуг дайынга тинлекчилер база турбас.

Индиа болгаш кава-дээ каттышпаан чурттарның бөлүүүн өске-дээ кежигүннөри ядролуг чепсекти ажыглаарын азы ажыглаары-биле кыжамыышкынны хөрүүрүнче, ол чепсектиң кандыг-дээ шөнөлдөлерин соксадырынче бүгү күрүнеелерни могаг чокка кыйгырып, ол чепсекти шөнээрин бүгү-ниити хөрүүрүнүң дугайында керээни чарарын, ядролуг чепсекти болгаш ярыглап алыр материалдарны дөйүм соруглаарынга будүрөрин соксадырын, химиктиг, биологтуг болгаш космос чепсектерин шөнээрин, будүрүп үндүрөрин болгаш сайгара тургузарын болдурбазын күзөп турар. 1983 чылда Делиге Индира Гандинин дөргелөашкыны-биле кава-дээ каттышпаан чурттарның дээди дөңнелге чөвүлел туралыга бистер ыңдыг кыйгырыгны үндүрген бис. Чоокта чаа алды күрүнеңиң күрүнеер бодуңарның кылганыңар ынзы-бүрү инициативаларыңарга чүүлдүгүнүп, байыр чедирип келген бис. Бистер силерниң үндүрүп турар күжениишкинниңерге чедиишкинниг болуруңарны сеткиливис хөнүлээндан күзөп турааз бис. Бистер ССРЭ биле АКШ-тың арагыска чепсегленнишкинни дүжүрөр талазы-биле чугаалажышкынарның Женевада кагап эгелээнинге болгаш хөректи ядролуг чепсекти бүрүнү-биже узуткаарынга чедиреринге шинтпирлинниң дугайында ийи күрүнеңиң медеглелдериниге байыр чедирип турар бис.

Бүгү-ниитиниң тайбыңы болгаш тус-тус черлерде тайбың-шөлээн бөйдөл боттарының арагында үзүлбес хөлбээлыг. Дөвискээрге мөсидөжиишкиннер кайгамчыктыг дүргени-биле делегейниң кылдыр көптөрөй берип болур. Бистер бистиң-биле кызыгаарлажып турар районнарда болгаш Индий океанның бүгү дөвискээринде милитаризациязын күштелиишкинниге дыка дүвүреп турар бис. Бистер кава-дээ болза, интервенциянын болгаш дөштыкыдан хөлгаарлаашкының кандыг-дээ үүлгедиишкиннериге удурланып турар бис.

Бүгү дөвискээрге тайбыңны болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарының айтырыгларын бистер боттарывыстың кожаларывыс-биле чугаалажып көрүп эгелээн бис. Мурнуу Азия чурттарының дөвискээр айы-биле кадың ажылдажылгазының организациязы бистиң дөвискээрниң чурттарының арагыска эң эки, кайыдда-даа төлөгө ажыктыг хөгжүлээлерның чүгүртүнөрүнге идиг болурунче чүткүп турар бис.

Өске-дээ дөвискээрлерде тургустунган дүшкүүүлүг байдалдар бистерниң шуптувустуң шыңгыы дуварээшкиннивисти болдурбайн барып шыдаавас: палестиннер мурнуку хеээр-ле хоойлу ёзугаар эргешөлээзи чок турбушаан, Мурнуу Африка африка улустарыңга удур апартеидтиң болгаш агрессияның каржы политиказын чөрүдүп турар, намибиялеринң эргелери казыттынган, Латин Америкада чаактерның ажыл-чорудулгаларым сандарадырыышкыннары болгаш Мурнуу-Барыын болгаш Мурнуу-Чөөк Азияда боо-чепсектиг мөсилдөжиишкиннер соксавастаан.

Бистерниң кайывыс-дээ, боттарывыстың улустарывыстың эрге-ажыктарын камгалаарда, кижин төрелгетенниң мурнунга боттарывыстың хүлээлгевистин уттуп шыдаавас бис. География талазы-биле бистиң улустарывыс ынзы-бүрү-дээ болза, кедизин алырга, во чырык ертемчей кырында турар бистер шуптувус — кижилерниң чаңгыс өг-бүлези-дир бис. Кижилерниң чогум-на ыңдыг ниити өг-бүлезинге индий-совет нөйрал бараан болур хүлээлгелиг.

Дээрги мындаалгылар, агайлар болгаш дээргилер, дешкаңы кедүүрөрин чөпшээрөп көрүнөр.

Дээрги мындаалгылар, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Михаил Сергеевич Горбачевтуң кадыкшылы болгаш чедиишкиннери дээш!

Дээрги агай Раиса Горбачеваның кадыкшылы дээш!

Улуг совет улустуң улам-на чечектелиишкини болгаш бурунгаар депшилгези дээш!

Совет Эвилели биле Индияның арагында улам быжыглап турар нөйрал болгаш кады ажылдажылга дээш!

Бүгү делегейге тайбың дээш база кижи төрелгетенни коргуп-сүрээшкинден чайладыры дээш!

• • •

М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Гандинің чугааларын чыыларганнар улуг хичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш чөскаашкыны-биле утказан.

Дүштеки шайлалга чылыг, нөйралдыг байдалга эртеен.

(СЭТА).

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИП АЛГАН

Тыва АССР-ниң автомобиль транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы Николай Иванович Смирнов чээрби бир чыл иштинде чолаачылап ажылдаан.

Ол ыяска хуусаның иштинде чаа техниканы—КамАЗ-ты ыяш шиңгээдил алгаш, оон-биле автономнаага эң хөй тонна-километрни ажылдап эрткен.

Николай Иванович автомашинаны башкарар болгаш техниктиг ажыдыра-хайгаарал кыыр талазы-биле бодунуң байлак дүржүлгазын бригадада эш-оорлуг харам чокка домчыдып берип турар. Амгы үеде оон бригадазының коллективи Каа-Хем хөмүр-даш разрезинден оттуглар чүүл сөөртүп турар.

Разрезтиң болгаш автомобилистериниң кайы-даа талаадан ажыыл-херекче харыысалгалыг чоруу чолаачыларның долу бот-оруглга-чарылгажа дүргөн шинчилрининг улуг идиглиг болгаш. Оон түңнелиинде коллективте күш-ажылдың будуруучулуу дыка бедээн.

Улуг байырлал — Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгезиниң 40 чылының мурнуу чарыында Николай Иванович бодунуң хүүде беш чыл планын күүседипкеш, ол ийиги беш чылда база-ла шалыпчы ёзу-биле, тергиин эки шынарлыг ажылдаарын хүлээзинген.

ЧУРУКТА: М. И. Смирнов.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БО-ЛА МУРНАЙ БЭЭР

Валентина Сүүр-ооловна Куулярның садыг стажы чээрби бир чыл-биле санаттынар. Кызыдың садыг-кооператив училищезинге садыгының мергежилин чедип алгаш, Чадаана райпозунга ол ажылдап эгелээн. 1983 чылдан бээр ол Чадаана хоорайга тускайжыткан тэп хлеб магазинында улуг садыгжы болуп ажылдап келген. Хоорайның чурттакчы чонун хлеб-биле үзүктеринчиин чок хандырар дээш садыгжылар оны магазинниге ой-шаамда эккедирип, чонга шалыпчын садыл турарлар.

Валентина Сүүр-ооловнаның ады райпонуң мурнакчыларының арагында. Планныг онаалдазын магазинниң коллективи доктаамал күүседип келген. Кады ажылдап турар эки Роза Монгуш-биле кады Валентина Күү. › бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдазын 103 хуу күүседкен, апрельдиң планын садыгжылар ноябрьдиң 1-ниң иштинде бүтүрүп хуусаа бетинде боттандырганнар. Садыгжылар «Садыгның бедик шынарлыг болурун чедип ап шыдаар бис» деп кыйгырыын ажыл-херекче боттандырар дээш кызымак ажылдап турарлар. Олар төлөктөкен сүт магазинниниң садыгжылары-биле арагында социалистиг чарыштыг. Валентина Сүүр-ооловнаның эргелекчилээнин магазин чарыштыг эштерин күш-ажылчы маргылдаага болза мурнай бээр. Чарыштыг магазиннерниң садыгжылары СЭКП-ниң XXVII съездизинин төлептыг күш-ажыл-биле үтүүр дээш садыглаашкының бедик культуразын чедип ап, кызымак ажылдап турарлар.

В. САНАА.

Чөөн-Хемчик район.

Чер-чер Советтеринде

ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ— ШКОЛА

Кызыл-Мажалык суур Советтиниң сессиязы болуп эртеен. Аңаа район Советиниң күүскомунуң даргазы С. И. Ильенков, күүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчылары, Ак-Довурак хоорай база кодээ Советтериниң күүскомнарының даргалары, секретарьлары, школаларның база бүдүрүлге организациязының удуртукчулары киришкен.

Суур Советиниң күүскомунуң даргазы К.-С. Бойбу илеткелинге школа реформазын амыдыралга боттандырып тура, өөредилгениң шынарын бедиктиишаан, уругларның күш-ажыл, мөзү-шынар кижизидилгезинче улуг кичээнгей угландырарының чугулазын демдеглеп, Советтиң дөвискээринде школаларда бо талазы-биле кандыг ажылдар кылдыныр турарын чугаалаан.

Чер-чер Советтериниң күүскомнары ажыл-чорудулгазын школа реформазының негелдөринге дүүштүр тургузар чамдык хемчеглерни ап чоруткан. Школа биле база бүдүрүлгелериниң харылзаазы оон сөөмдө улам быжыккан. Район Советиниң күүскомунуң шийтпири-биле школаларда база бүдүрүлгелерни, шеф организациялларны быжыглаан. № 741 КМК, ыяш ажыл-агый черң, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелги школалар-биле көрээни чарган. Чижээ, районнуң амыдырал хандырыгга бүдүрүлге эргелелиниң Кызыл-Мажалык суурда салбырында уругларны даараныгырга өөредип турар. Ол ышкаш телефонистер, телеграфистер өөредир, белеткээр айтырыгже районнуң хөрылзаа белдирининг начальнигги Р. Күжүгет сагыш салып турар. Ыяш ажыл-агый черң, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелги өөреникчилериң бүдүрүлге бригадаларын чыл санында тургузуп турар болгаш оларны күш-ажылга чаңчыктырып кижизидер талазы-биле боттуг деткимчени көргүзүп турар.

Бүдүрүлге черлери биле школаларның арагында харылзаа дугайын чугаалап тура, клеткелии шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларже улуг кичээнгейни угландырган. Дериг-хереглелер-биле эки дериттинген база организациязы— Сельхозтехникада № 741 КМК-де, бот-оруглга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунда школачыларның профессионал угланыышкын кабинеттери тургустунмаан болгаш мергежил талазы-биле дагдыныкчылар бижыглаттынмаан. Районнуң № 1 столоваазының повар мергежилге ургуланы өөредирин аре соксеанын сесснята четпес деп домдеглээн.

Районнуң кол мал эмчизи саналынга дараазында түүлеу чугаалаан. Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрөр болгаш ажыылдап келген чаңчылды, эң дээре делегейниң тургузары дээш кады демисежир арганы бистиң ийи чурттарывыска бээр чаңчылды үргүлчүлээр дээш мында чедип келген мен. 1971 чылдың тайбың, нөйрал болгаш кады ажылдажылга дугайында Керээзи бистиң бот-боттарывысты хамызы-биле хүндүлээривистиң илереп, тайбың хөрээнге бараан боол турар. Делегей төөгүзүнүң эң чугула үелериниң бирээзинде Силер бодуңарның бедик албан-дужаалыңарга кирип турукарда, дээрги мындаалгылар, Силер-биле ужуражыр аас-кежиктиг болган мен. Индияның дугайында, силерниң бодуңар хууларда индий-совет харылзаалларны кайы хире улуг ужур-дузалыг кылдыр көрүп турарыңар дугайында сорук кирижиги сестериңерни эки билип алган мен. Бөгүн хүндүс бистиң арагыска үредүнкеднг санал-ончал солчуушкуну болган. Даарта бистиң беседавистиң уламчылаарын четтиклейн макап тур мен. Силер чоокку келир үеде Индияга баргаш, Силерге байыр чедирөр арганы бистерге бүзүрөп турар бис.

Бистиң ядролуг чүс чылыыста тайбың — чер кырының бүгү улустарының эң үнелиг күзели-дир. Оон-биле кады тайбыңга кыжамыышкын төөгүде кажан-даа бо хире улуг боол көрбээн. Ындыг кыжамыышкынны чайыыл чок чоруктуң эрге-өжиы дээш тургузуп турар чепсек болдурып турар. Ол чепсектиң курлавыры улам улгадып турар. Делегейниң хөй-ниитизиниң ядролуг чепсекти кызырары болгаш үзүткээрга дээш кызымаккай демисежип турары идегелди берип турар. Чепсегленнишкинни дүжүреринин хөрээнге харыысалгалыг үүрге ядролуг чепсектиг күрүнеелерге онаажып турар. Ынчаарга оон өске чурттер дооразынга ертып каап болур бе? Ядролуг дайын бүгү кижилерни чүүдөн-дээ ортык бир дөмей байдалга төөгөрүштүрөр, ол бүгү кижилерге өлүм-чидимни төөгөрүштүрөр. Ядролуг дайын паспорттарны айтырып турбас. Аңаа амыдыралдың боду-ла хамаан чок болуру ыышкаш, кижилерниң национал-даа хамаан чок. Ядролуг чепсекке алыспас камгалалдың турбазы ыышкаш ядролуг дайынга тинлекчилер база турбас.

Индиа болгаш кава-дээ каттышпаан чурттарның бөлүүүн өске-дээ кежигүннөри ядролуг чепсекти ажыглаарын азы ажыглаары-биле кыжамыышкынны хөрүүрүнче, ол чепсектиң кандыг-дээ шөнөлдөлерин соксадырынче бүгү күрүнеелерни могаг чокка кыйгырып, ол чепсекти шөнээрин бүгү-ниити хөрүүрүнүң дугайында керээни чарарын, ядролуг чепсекти болгаш ярыглап алыр материалдарны дөйүм соруглаарынга будүрөрин соксадырын, химиктиг, биологтуг болгаш космос чепсектерин шөнээрин, будүрүп үндүрөрин болгаш сайгара тургузарын болдурбазын күзөп турар. 1983 чылда Делиге Индира Гандинин дөргелөашкыны-биле кава-дээ каттышпаан чурттарның дээди дөңнелге чөвүлел туралыга бистер ыңдыг кыйгырыгны үндүрген бис. Чоокта чаа алды күрүнеңиң күрүнеер бодуңарның кылганыңар ынзы-бүрү инициативаларыңарга чүүлдүгүнүп, байыр чедирип келген бис. Бистер силерниң үндүрүп турар күжениишкинниңерге чедиишкинниг болуруңарны сеткиливис хөнүлээндан күзөп турааз бис. Бистер ССРЭ биле АКШ-тың арагыска чепсегленнишкинни дүжүрөр талазы-биле чугаалажышкынарның Женевада кагап эгелээнинге болгаш хөректи ядролуг чепсекти бүрүнү-биже узуткаарынга чедиреринге шинтпирлинниң дугайында ийи күрүнеңиң медеглелдериниге байыр чедирип турар бис.

Бүгү-ниитиниң тайбыңы болгаш тус-тус черлерде тайбың-шөлээн бөйдөл боттарының арагында үзүлбес хөлбээлыг. Дөвискээрге мөсидөжиишкиннер кайгамчыктыг дүргени-биле делегейниң кылдыр көптөрөй берип болур. Бистер бистиң-биле кызыгаарлажып турар районнарда болгаш Индий океанның бүгү дөвискээринде милитаризациязын күштелиишкинниге дыка дүвүреп турар бис. Бистер кава-дээ болза, интервенциянын болгаш дөштыкыдан хөлгаарлаашкының кандыг-дээ үүлгедиишкиннериге удурланып турар бис.

Бүгү дөвискээрге тайбыңны болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарының айтырыгларын бистер боттарывыстың кожаларывыс-биле чугаалажып көрүп эгелээн бис. Мурнуу Азия чурттарының дөвискээр айы-биле кадың ажылдажылгазының организациязы бистиң дөвискээрниң чурттарының арагыска эң эки, кайыдда-даа төлөгө ажыктыг хөгжүлээлерның чүгүртүнөрүнге идиг болурунче чүткүп турар бис.

Өске-дээ дөвискээрлерде тургустунган дүшкүүүлүг байдалдар бистерниң шуптувустуң шыңгыы дуварээшкиннивисти болдурбайн барып шыдаавас: палестиннер мурнуку хеээр-ле хоойлу ёзугаар эргешөлээзи чок турбушаан, Мурнуу Африка африка улустарыңга удур апартеидтиң болгаш агрессияның каржы политиказын чөрүдүп турар, намибиялеринң эргелери казыттынган, Латин Америкада чаактерның ажыл-чорудулгаларым сандарадырыышкыннары болгаш Мурнуу-Барыын болгаш Мурнуу-Чөөк Азияда боо-чепсектиг мөсилдөжиишкиннер соксавастаан.

Бистерниң кайывыс-дээ, боттарывыстың улустарывыстың эрге-ажыктарын камгалаарда, кижин төрелгетенниң мурнунга боттарывыстың хүлээлгевистин уттуп шыдаавас бис. География талазы-биле бистиң улустарывыс ынзы-бүрү-дээ болза, кедизин алырга, во чырык ертемчей кырында турар бистер шуптувус — кижилерниң чаңгыс өг-бүлези-дир бис. Кижилерниң чогум-на ыңдыг ниити өг-бүлезинге индий-совет нөйрал бараан болур хүлээлгелиг.

Дээрги мындаалгылар, агайлар болгаш дээргилер, дешкаңы кедүүрөрин чөпшээрөп көрүнөр.

Дээрги мындаалгылар, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Михаил Сергеевич Горбачевтуң кадыкшылы болгаш чедиишкиннери дээш!

Дээрги агай Раиса Горбачеваның кадыкшылы дээш!

Улуг совет улустуң улам-на чечектелиишкини болгаш бурунгаар депшилгези дээш!

Совет Эвилели биле Индияның арагында улам быжыглап турар нөйрал болгаш кады ажылдажылга дээш!

Бүгү делегейге тайбың дээш база кижи төрелгетенни коргуп-сүрээшкинден чайладыры дээш!

• • •

М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Гандинің чугааларын чыыларганнар улуг хичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш чөскаашкыны-биле утказан.

Дүштеки шайлалга чылыг, нөйралдыг байдалга эртеен.

(СЭТА).

Лекция пропагандазы

АЖЫКТЫ ДЭЭШ

Өөвүр районнуң лекторларының идеологтуг болгаш массаполитиктиг ажылдарга киирип турар улуу улус. Лекцияларның ужур-утказы чугула айтырыгларны чонга тараткан турарын, дыңнакчыларның негелдезинге, сеткилинге лекцияның утка-шынары тавтыышкан турарын чедип алыр дээш олар чүткүлдүг ажылдап турар. Лекцияларның кол-кол темалары — ССРЭ-ниң улустарының интернационалчы бузулбас найралы, совет кижилерниң күш-ажылчы болгаш ажыы-чаң кижизидилгезин, СЭКП-ТК-ниң Пленумнарының шинтпирлерин амыдыралга боттандырары, делегей байдалы, Улуг Тиилелгениң 40 чылы, Коммунистиг партияның элчелиг XXVII съездизинин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг үткүүру, эрге-хөөйүү болгаш атеистиг кижизидилге дээш оон-даа өске.

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң тос эге организациязында бо хүннерде ажылдап турар 167 лекторнуң 132-зи дээди эртемниг. Билиг-мергежил талазы-биле олар улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистери.

Бо чылдың бо хүннеринге чедир он ийи муң дыңнакчыга 390 лекцияны олар номнаан. Оларның хөй кезии партивның чугула доктаал-шинтпирлерин ажыыны чон ортузунга пропагандалаары болган. Дараазында кодээ ажыл-агый, кижизидилге, кадык камгалал болгаш делегей байдалының талазы-биле лекциялар номчуттунган.

«Торгалыг» «Кызыл туң» совхозтарда база Сончур ортумак школазында эге организациялларның ажылы өскелерге үлегерлиг болуп, чогаадыгны өзу-биле ылгалып турар. Оларның ажылын Михаил Кечил-оол, Дүң Сесер-оол, Саячек Молдурга олар Силдиглиг удуртуп, боттары хөй чылда ажылдап келген лектор стажы-биле аныяк лекторларга аргасүмени берип турар. Кайы лекторнуң лекциязы солчуул дээрзин дыңнакчылар билир. Ылаңгыя Сончур ортумак школазында Зинаида Байыровна Донгактың, «Ак-Чыраа» совхозтан Сергей Бюрбюжалович Донгактың, СЭКП райкомундан Чүлдүм Монгушовна Чептың, «Кызыл туң» совхозтан Бичиш Даваевич Монгуштуң лекцияларынга дыңнакчылар доктаамал хөй чыглыр.

Район 1985 чылдың бирги «кварталында кодээ ажыл-агый продуктуларын будүрөр болгаш күрүнеге садары районда чылдан чылче өзүп турар. Ону моон-дээ ыңай хөгжүдеринге тускай эртемниглериниң кирижилгези чугула дээрзин ол онзалаан. Совхозтарда мал ажыл-агыйында колдуунда-ла улуг назылыг кижилер ажылдап турар. Оларны солуур аныяк кижилер чугула бо адырда эзээш, оларның ажылдан үнөр-кирөр чоруу хөй болуп артпышаан. Чугула бо айтырыгның чедир шинтпирлеттинмейн турарының чылдагааны чүдел! Ажыл-агыйларның хойжу бригадаларында малчыннарның ажылдаврынга, чурттаварынга тавырымчалыг байдалдар чедир тургустунмаан. Хойжу бригадалар электри чырыы-биле четче хандыртынмаан, мал ажылында ажылдап турар кижилерниң школа назыны четпээн уругларының чугле үжен үш хуузу уруглар алдан черлеринде хөөре туттунган. Ажыл-агыйларже, улус ажыл-агыйының кол-кол объектилеринче школачыларны экскурсияладып, ында ажыл-иш-биле, кижилерниң мергежилги-биле таныштырып, будүрүлге спеттерын доктаамал организастаары чугула.

Сүүр чаагайжыдылгазынга өөреникчилерни кинриштирип, ажылдадыры чаңчыл болган дээрзин чурттагга-коммунал ажыл-агый будүрүлге эргелелиниң начальныгы Р. Милаев чугаалаан. Ийи школада ийи отрядты тургускан, 57 өөреникчи-биле көрээ чардыынган. Отряд бүрүзүнге трактору быжыглаан. Ындыг-дээ болза оларның дыштанылгазын организастаар, аңаа көрдүнгөн өрээлдөр чок болуп турарлыг, өөреникчилерге спорт дериг-хереглелдери садып бээр дээрге тыылыбайн турарын ол чугаалаан. Уругларның дыштанылгазын организастаар хемчеглерни будүрүлге эргелекчизи В. Монгуш сессиянга сес алгаш, школаларның администрациязының черлерин-биле база будүрүлге организациялларның удуртукчуларының арагыска харылзаа амдаа быжыг эвес дээрзин чугаалаан. Школада автомашина тургузуу өөредир кабинет чок, ынчангаш чугула бо ажыл шоолуг-ла шуудаавас. № 741 КМК биле школаның харылзаазы элээн быжыгып турар, чүгле тудуг хөрээ өөренир класс чок болуп турар. Ук будүрүлгениң удуртукчулары школа реформазын боттандырар талазы-биле хемчеглерни ап эгелээн. Ук коллектив № 1 ортумак школаның мастерскаязынга бажыннар болгаш чамдык объектилер тудуунга эрг

ДЕҢ-ДЕСКИ АЖЫЛДААР

«Тыва сут тудуг» трестиң демир-бетон ылыглаар заводу — дең-дескиге эвес ажылдап турар коллективтериң бирээзи. Эрткен чылдың бирги болгаш дөрткү квартелдарының планын завод ажыр күүседткен, ынчалза-даа ийиги болгаш үшкү квартелдарның хожудавашкыны улуг болуп, чыл планы күүседттинмээн. Бо чылдың башталгы дөрт айларының түңнели-биле завод бөгөй эвес ажылдаан. Продукция сайгардарының планы 104,7 хүү, бараанның продукция бүдүрериниң — 104,5 хүү күүседттинген.

— Эрткен чылдарда тургулаан ажылывыста четпестерни сайгарып көргеш, олардан адырларының хемчегларын алган бис. Эки талазынче ескерилгелер бар, ынчалза-даа ийиги квартелды база күш-ажылчы чедишкиннер-биле тендүрер бис деп чугаалап шыдавас мен. Чамдык бистен хамаарышпас шаптараазынналр шаптыктал турар— деп, завод директору Н. И. Перфильев чугаалады.

Ол кандыг шаптараазынналры? Заводтуң бүдүрүп турар продукциязының номенклатуразы байлак — янзы-бүрү 150 хире кылыг бар. Оларның чартык көзининиң чагыкчылары бодунуу, азы Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажылагый министерствозунуң, «Тыва сут тудуга трестиң организациялары. Артыкан чагыкчылар — үлетпүр болгаш чүрттелге тудуун чорудуп турар доора организациялар. Чогум-не бо чагыкчылар-биле харылзаа шуудал чедип, ажылга бергедээшкиннерге чедирип турар.

Чагыкчы бодунуң киирген чагыын өзүгээр заводту чиг эт, материалдар-биле бөш удур хандырар ужуралуг. Ынчалза-даа чамдык организациялар керээлиг хүлээлгелерин үрең, материалдар-биле хандырылганы саададып турар. Бо чылдың дөрт айларында доора чагыкчылар 1,2 муң кубометр сайны чедир бербээн болгаш сайның чедишпээн ашылды саададып турар. «Тыва автотранса» эргелелдиң КМК-зы дөрт айларда 47 тонна цементини, 18 тонна металлды, Респотребсоюзтуң тудуг-монтаж эргелели 79 тонна цементини, Тыва АССР-ниң сөдүг министерствозунуң сөптелге-тудуг участогу 35 тонна цементини чедир бербээн.

Ам дээрезинде заводтуң складында цементиниң курлаавыры бар, ынчалза-даа удавас цемент-биле хандырыгга үзүктелир. Катап база эрги төөгү катаптаттынып, ийиги квартелда заводтуң ажылы хожудал болур. Чаңгыс хүн бээни сай, цемент чогу-биле заводтуң ажыяы туруп өөр болза, ол хожудавашкыны эдерип берге, эвээш эвес үе болгаш күжениишкинни негеттинер.

Ынчангаш заводтуң чагыкчыларының талазындан чиг эт, материалдар-биле хандырылганы эжиждерни чедип алыры чугула болуп турар.

Өскө бир шинтпирлээр үжүрүүг айтырыг — заводтуң бажыңының калитал сөптелгезин чорудары. Кол бүдүрүлге корпузунуң ханаларын солуур, дээвиирни чаартыры негеттинип турар. «Тыва сут тудуга» трестиң удуртулгазы бо айтырыгже кичээнгейни үглап, сөптелгени дургедедир үжүрүүг.

Заводтуң бүдүрүп турар продукциязының шынарын эжиждери чугула. Амгы үеде завод эргижирээн техниктиг документация өзүгээр продукцияны хөй-биле үндүрүп турар.

— Ооң чылдагаавы — чаа продукция бүдүрериниң ажыглаар металл дериглениң чогунда. Бо чылын биске келир дериге азводтуң бүгү продукциязының чүгле 15 хүүзүн чаа документация өзүгээр бүдүрер арганы бээр. Бо чорук продукцияның шынарын эжиждеринге шаптыктыг — деп, Н. И. Перфильев демдеглеп чугаалады.

Эрткен чылын завод аттестация эрттээн продукциязының өртээн чиңгеткенинден 36 муң рубльди чидирген. Бо чылын аттестация эртерин чүгле үшкү квартелда планнаан. Ынчалза-даа ынчан бээнин продукцияның чүгле 40 хүүзүн аттестация эрттеринче киирип болур. Артыкан продукцияны ийиктиг чагыгаар өзүгээр ээвээш хемчээлдиг кылыр, оларга хамаарыжыр ГОСТ-тар, техниктиг негелделер чок азы заводтуң бүдүрүп турар продукциязын бүдүрүлгеге шинтпирлээри чугула.

Ажылчын кадрлар-биле завод колдуунда четчелеттинген. Күш-ажылдың сөгүлге-чуруму эрткен чылдарга деңнээргө эжиждээн. Ажылчыннарның ажылдан үнер, киирер чоруу ээвээжээн. Социалистиг чарыштың түңнелдерин квартал санында үндүрүп, тиилекчи цехтерни, бригадаларны, мөргежилдиң тергиннерни шөнөп-мактап турар. Бирги кварталдың түңнели-биле арматура цеги тиилекчи деп санаткан. Бригадалар аразында чарышка Н. П. Крупновага удурткан бетон бүдүрөр бригада эки күш-ажылчы көргүзүглериг болган. Мөргежил айы-биле тиилекчилер деп санаткан оператор-хувааскы Л. Попова, бетонщиктер А. Егошин, А. Монгуш, арматурщик В. Селиверстов, кран башкарыкчызы О. Байкалова олар боттарының шалыпчы күш-ажылы-биле коллективтиң хүндүлелин чаалап алгакпар.

Чаа техниканы, дериг-херекселдерни, депшилгелиг технологияны бүдүрүлгеге шинтпирлээр бригадазында ажылдап турарлар. Олар бо хүнөрде Баян-Колдуң тараалаң шөлдеринде үрезин тарылгазын шалыпкын чорудуп, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар. 450 ажыг гектар суггаттыг шөлдерде мал чемнерикиниң культураларын чаштырарын бо хүнөрде доозулаваннар:

мурнакчы механизаторларның башкарган техниказы.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Мелиорация: айтырыглар болгаш соруулгалар

МАГАДЫЛАЛДЫГ ДҮЖҮТТҮ АЛЫР ДИЗЕ

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун үндезинин-биле бедидеринең бир хол оруу мелиорацияа дээрзин СЭКП ТК-ниң октябрь (1984 ч.) Пленуму айтыкка. Аңаа мелиорацияның узун хуусаалыг программазы боттандырар, чүрттүң аъш-чем фондузун доктаамал өстүрөр соруга-биле мелиорастаан черлериниң ажыглалының ажыктыын бедидер дугайында доктаалдың хүлээп алган. «Бүгү үлүс ажыл-агыйын планныг хөгжүдериниң эң чүгүле негелдези болуур кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң дең-дескиге өзүгдезин бедидерни Коммунистиг партия бодунуң аграр политиказында онза чүгүле улуг үнүр-дузалыг деп санап турар. Бо соруулганы чедип алырынга шинтпирлиг роль чер ажылын интенсификаставарының болгаш ооң продуктуузун бедидериниң күчүлүг аргазы — мелиорацияга хамаарыжып турар. Кодээ ажыл-агыйны механизастаары-биле болгаш химикидери-биле хөнөштүр черниң үнүш-дүжүттүүн бедидерни, кодээ ажыл-агый шөлдерни, материал-техниктиг болгаш күш-ажыл курлавырларын эң-не чөп ажыглаарын мелиорация хандырып турарз» деп, ук доктаалда айыткан.

Амгы үеде мелиорация тудугларын төлевилээринде болгаш тударында ССРЭ-ниң Суг ажыл-агый министерствозунуң улуг, чаа суггарылга систөмеларын тудар болгаш аңаа үндезилеп тускайлаттынган ажыл-агыйларны тургузар дугайында техниктиг политиказы илереттинген. Төлевилеттинип база туттунуп турар суггарылга системаларында суггаттың бир кол девирни —ваъстадырыышкын бооп, ооң калбарганы-биле ваъстадырээр техниканы чаартынган хевирлер-биле солуур чедишкинниг боттанып турар. ДДН-70 болгаш КП-50 деп машиналар «Фрегаттаре-биле азы оон-даа бүдүрүкчүлүг дериглер-биле солуттунуп турар. Кыры шывыглыг суггарылга четкилери, чаа техника, материалдар болгаш дериг-херекселдер калбаа-биле ажыглаттынып турар. Бистиң республика ышкаш кодээ ажыл-агыйга ажылчын холдар чедишпес черге шөк ыңдыг индустриалдыг арга-биле туттунган системалар суггарылгага күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, мелиорацияның капитал салыышкынарының беримчелинин дүргедедир.

Чаа мелиорацня системаларының тудуушкуну-биле чергелештир бар системаларны чаартыры-база уламчылап турар. Амгы үеде республиканың суггаттыг черлериниң хемчээли 53 муң гектар ашкан. Бүгү тарылга шөлдериниң чүгле 10 хире хуузу бооп турзедее, суггаттыг черлер ногаалларның барык бүгү дүжүдүн, картофель дүжүдүнүң 71 хуузун, мал чемниң 23 хуузун берип турар.

Суггаттыг черлерде хөй чылдыг сиген дүжүдүүң чыдан чыыне өзүп турерын демдеглеп болур. 1978 чылда хөй чылдыг өөт-сигенниң дүжүду ортумаа-биле 13,4 центнер болган болза, 1981 чылда—20,8 центнер, эрткен чылын—24,8 центнер чедир ескен. Картофельдиң, ногаалларның дүжүду база өзүп турар.

Ынчалза-даа дыка хөй ажыл-агыйларда суггаттың агротехниказын сагыыес, суггаттыг шөлдүң хемчээлин ээвээжедир, органиктиг болгаш минералдыг чемнишчидилгелерни чедир ажыглавайн баар таварылгалар бар. Суггаттыг черлерге эң ылаңгыя бок үнүштер үлүг хораны чедирип турер. Тываның дүржүлге-мелиоративтиг станциязының (ТДМС) суггаттыг черлерге шинчилелдери картофель болгаш ногаа дүжүдүүң хемчээли бок үнүштерден 20—25 хүү чедир кудулаарын тодаратхан. Мындыг байдал чүгле ногаа ажылынга эвес, совхозтарның шеф организациларының ажыл-чорудулгазынга база үлүг доктарлыг. Чылдың-на хоорай, суурларның чүс-чүс чүрттекчилэрэ картофель, ногаа шөлдериниң бок үнүштерин аштап чок кылырынга ээвээш эвес үе-шагын чидирип турар. Ындыг турбунга станцияның бок үнүштер-биле демисел чорудер телезы-биле ажылдап кылган сумелери чедир ажыглаттынмаан турар.

Республикада мелиорация ажылдарындан ап болур курлавырлар ам-даа ээвээш эвес дээрзин ТДМС-тиң шинчилелдери дерээниң түңнелдеринден көрүп болур. Станцияга ногаа болгаш дазыл чемнитиг культураларга суггарылганың база чемнишчидилгелериниң салдарын Кызыл районнуң «Кара-Хаакз совхозунуң дүржүлге участогунга шинчилеп көрген. Кукурузаның ногаан массазының дүжүду суггарылга болгаш чемнишчидилге чокта 60 ц. болган. Чемнишчидилге чок суггарылга үезинде—360 ц. а оларның цайызын-даа ажыглаванда 640 ц. болганы хөйну көргүзүп турар. Ногаа болгаш картофель шөлдериниң шинчилелдериң түңнелдери база шыдыг болган. Ынчангаш бистиң республикага бир гектар чердеи ортумаа-биле 150 центнер чедир картофельды, 500 центнер чедир кукурузаның ногаан массазын ажаап ап болур дээрзин ол шинчилелдерден көрүп болур.

Ынчалза-даа суггарылга-да бар болза, бедик дүжүттү кажен-даа ажаап ап болур дээ шуут-ла дөрт биляп аар болза, шын эвес апаар. Мелиорацияның агротехниказын сагыыес болза, ооң үнүр чидирилгер суггат чок черлерден хөй болур. Ынчангаш суггаттыг гектар бүрүзүнүң беримчезин бедидериниң кол оруу —суггарылганың агротехниказын шыңгыы сагып, минералдыг чемнишчидилгелерни норма өзүгээр ажыглап, кодээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң магадылалдыг дүжүттү ап болур мурнакчы технологиязын ажыглаары болур.

Магадылалдыг дүжүттү ап болурунуң кол барымдаалары болза чер ажылынын эртемге үндезилеттинген системазын, кодээ ажыл-агый культураларын ажаап өстүрериниң мурнакчы технологиязын, минералдыг болгаш органиктиг чемнишчидилгелерин чогумчалыг ажыглаары база кодээ ажыл-агый будүрүлгезин коллективтиг керээже шилчидери болур дээрзин дүржүлге бадыткаан. Магадылалдыг дүжүттү ажаап өстүрери — нарын айтырыг, маңаа агроүлетпүр каттыжышкынарының бүгү кежигүннериниң демниг күжениишкиннери кол черин ээлээр.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың дүржүлге-мелиоративтиг станциязының эртем ажылдакчызы.

ДЕМНИГ

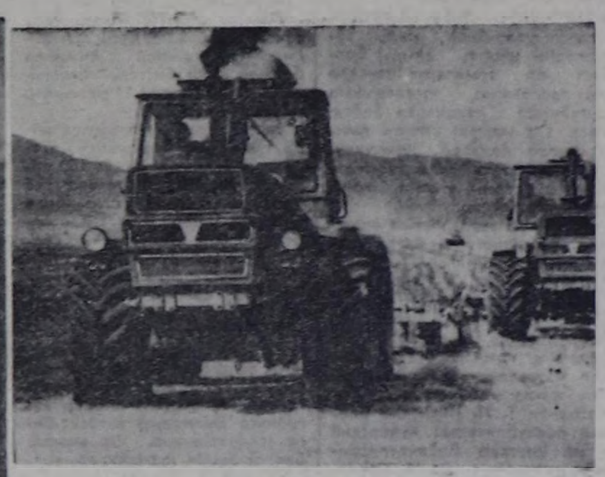
Часкы хову ажылдары бо хүнөрде кайы-даа ажыл-агыйда түлүк. «Коммунизмниң хереңз совхозтуң тараажылары бага күжениишкинниг ажылдап турарлар. Олар бо доозукчу чылда тараа культураларының гектар бүрүзүнден он бир центнерден ээвээш эвес дүжүт алырын шинтпирлээн ажылдап турарлар.

Бо хүнөрде тараа чаштырылгазында механизаторлар Олег Оюң, Оюн Седен-оол, Оюн Кара-оол, Анатолий Оюн социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар. Оюн ыңай сөлзүүктер Нина Оюн, Роза Кара-оол, Марат Дажы-Дааа олардың ажылы база мактелдыг.

Совхозтуң тараажылары часкы тарылганы кыска хүүсаада бедик цынаргыг доозар дээш демниг ажылдап турарлар.

А. ДАРЖАА.

ЧУРУКТАРДА: Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң тараажылары Ховалыг Маадыр-оол Кенербен Эдуард Чаш-оол Бежен-оол мал чемнерин тарып өстүрер комсомолчу-ажылакчылар.

Советтер амыдыралы

ХҮН АЙТЫРЫЫ—ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

«Чаа орук» совхозта часкы тарылгага белеткелдиң база ооң чоруп турар байдалының дугайында айтырыгны Бай-Даг кодээ Советиниң эзлчеглиг сессизынга чугаалашкан. Аъш-чем программазын боттандырарынга чугула ужур-дузалыг ол кампаниянын' соруулгаларына сессизга илеткел кылган — совхоз директору Д.-Д. Чопуй болгаш еске-даа санал берген депутаттар доктаганнар. Совхоз бо чылын 1201 гектар черге кодээ ажыл-агый культураларының тарылгазын чорудар хүлээлгелиг. Ажыл-агыйда 200 тонна уреэзин бар, оларны арыглаан болгаш хораннаан. Хову турлаанда механизаторларга үш чүрттелга бажыным, чумар-бажыным, столованы, кызыл-булуунну белеткээн.

Он бирги беш чылдың сөөлгү чылында бедик дүжүттү өстүрүп алыр талазы-биле белеткел ажылдарында четпестерге база доктаалганнар. Ооң бир нол чылдагаавы — органиктиг болгаш минералдыг чемнишчидилгелерни чедир төкпейн, суггаттыг черлерни долу ажыглавайн турарлы. Мурнуку чылдарда бо чылдагааннардан тараа культураларын совхоз чедир албайн келген.

Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының будүрүлгелери — Сельхозтехниканың, Сельхозхимиянның, суг ажыл-агыйының четпес ажылынган эки дүжүт база алдынмайн турар. Уралган техниканы ойшаанда кылбас, артык кезектер-биле хандырбас, чемнишчидилгелери-биле чедир сөөртпес чоруктар ам-даа бар.

Кандыг-даа ажылдың үретүүлели — киижилерден хамаарыжыр. Ол талазы-биле чугаа база сессизга болган. Ниитиниң корум-чуруму, сагыылга-чурум база нол айтырыг болур. Суурнуң профилактика чөвүлели бо чылдың бирги квартелында беш катап турал эрттирген, аңаа ниитизи-биле 17 киижиниң хөрээн сайгарып чугаалашкан. Арагага сундулуг чамдык киижилерни эмнеткен, ажыл кылырындан оспаксыраар ийи киижиге шыңгыы сагыындырыг бергеш, тус-тус ажылдарже быжыглаан. Мындыг чорукту моон сөөлгөр болдурбазы-биле кылыр ажылдарның тодаргай планын сессизга чугаалажып, тодаргай шинтпирни түлээп алган. Чурум үрээр аныяктарны, ажы-төлүүнүң киижизидилгезинче кичээнгей салбас ада-иени үөткө алыр, оларның ортузунга киижизидилге ажылын күштелдирөр талазы-биле сорулгалар ында салдынган.

К. ДАНЗЫН-ООЛ.

МУРНАКЧЫЛАРНЫ ИЛЕРЕТКЕН

«Шагонартажстрой» трестиң коллективи доозукчу чылдың дөрт айларында багай эвес ажылдап, планныг онаалдаларын күүсеткен. Трестиң будүрүлге коллективтериниң болгаш тудугжу бригадаларның ортузунда чарыштың түңнелдерин үндүрген болгаш мөргежил айы-биле тергиннерни илереткен.

Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин нол керээ өзүгээр 124,4 хүү ылыдыр күүсеткен № 20 КМК-ның коллективи шөлөлчы ёзу-биле ажылдаан. Бригадалар ортузунда чарышка № 18 КМК-да Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу И. М. Карповка удурткан комплекстиг тудуг бригадазы шылгараан. Коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп ат дээш демнээжин турар бо бригада дөрт айларның тудуг-монтаж ажылдарының планын 118 хуу кылдыр күүседип, ажылдың шынарын эжиждиткен болгаш каммалгалыг болурун чедип алган. Ол ышкаш «Тыва дагдуғу тудуг» эргелелинде Д. К. Сурүүнүң, № 42 тудуг эргелелинде Н. М. Егоровеның, В. П. Подкопаеваның, № 20 КМК-да В. Г. Ефремовтуң бригадалары чедишкинниг ажылдап, планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеннер.

Тудугжу И. Карпов, чолаачы А. Сизиков, кран башкарыкчызы А. Шефер олар «Мергежилдиң тергиннериң» деп атка төлептиг болганнар.

Бистиң корр.

Идеология ажылының дуржулгазындан

ҮЛЕГЕРЛЕП АП БОЛУР-ДАА

СЭКП обкомуунуң Политиктиг чыдыышкын бажыңының организастазы республиканың болуп партия ажылдакчыларының семинары чоокта чаа болган. Аңаа партия райкомнеринең пропаганда болгаш агитация талазы-биле янгдыс эргелекчилериниң оралакчылары, партия чырыдыышкын кабинеттериниң эргелекчилери киришкен.

ӨӨРЕДИГ ЧҮҮЛ

Семинарның бир эки талазы —ында планнаттынган чамдык айтырыгларны улуг Тиилелгениң 40 чыл ооң-биле холбаштыр көрүп, партия, комсомол болгаш экономиктиг өөредилгени түңнеп туре, ол-ла бүгүнү чурттуң амыдыралында бо улуг болуушкунга туресказадып, түскей план өзүгээр чорударын айтыкпаа. Ол талазы-биле эки шынарлыг лекцияларны, сумелерни СЭКП Тыва обкомуунуң ПЧБ-ниң дуржулгазының консультантылары, партияның удуртур ажылдарынга хөй чылдарда ажылдап келген идеология ажылдакчылары олар номчуп төнүштүргеп. Олар пропагандист кадрлар болгаш дыңнакчылар-биле ажылдап тура, буржуаз пропагандаңы сөргелеп илередиринден ангыда, аңаа удур идепкейлиг шавар халдаашкынны чорударының эргелерин тодаргай чиже терге көргүзүп тайылбырлаанар. Бо болгаш ооң-даа еске антисоветчи пропаганданың бүгү илерээшкиннерине удур эң идепкейлиг хөделири, контрпропагандаңың дээштиг, чонга чедингир болгаш бөш удур хемчегларлиг болуур хевирлерин билдилиг-биле чорударын негеп турар дээрзин семинарның киржикчилэрэ түңнеп чугаалашкан.

Семинарның база бир чедимчелиг талазы-биле — ооң организакчылары — ПЧБ-ниң ажылдакчылары (эргелекчизи Л. С. Зорина) аңаа белеткелдиг баш удур чорудуп, тематиказын үениң байдалынга дүүштүр бодамчалыг шилип ап, эрттирериниң методиказын бир янзы кылдыр планнаваны. Семинарның киржикчилэрин чүгле теоретиктиг билиглэрбиле чепсегелеевейн, а харын практиктиг арга-дуржулга солчулгазын база организастап чорутканы болур. Ындыг сорулга-биле СЭКП Эрзин райкомунуң базазынга ону эрттирерин шинтпирлээн. Ынчангаш арга-дуржулга солчуруубиле ынаар аъттанып кан бис.

Черле ынчаш эрзинчилериниң ажыл-чорудулгазында үлегерлеп ап болур чаа мурнакчы түүлдер хөй болду. Оны СЭКП райкомунуң чырыдыышкын кабинединиң ажылынган, районда аныяктарны мал ажылынче хаара тудуп турарының арга-методундан, агитквартираларның ажылының дуржулгазындан көрүп, ажыктыг түүлдерни билип алган бис. Ылаңгыя СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизиниң оралакчызы Алдын-кыс Чамзыраевна Комбунуң удуртуп турар партчыдырыышкын кабинединиң ажылында эки түүл —техниктиг дериг-херекселдер-биле чүгле четчир санныг чепсегленип алганы эвес, а харын ол бүгүнү политтөөредилгениң бүгү хевирлеринге билдилиг, бедик деңнелге ажылап турары болур.

— Бо кабинетти чүгле аалчылар келиринге мынчаар белеткеп каан деп бодай бербенер. Алдын-кыс Чамзыраевна көргүзүг материалдарын боргаш информацня фондузун воду үргүлүг ажыглаваашаан, еске пропагандистерге база үлеп берип, чаа аппаратуралар-биле ажылдаарынга оларны өөредип турар — деп, удуртукчувус тайылбырлаан.

Шынап-ла, А. Ч. Комбу аппаратуралардың эң бедүүнүнден эгелээш нарынынга чедир бедуу ажылдадып, көргүзүп, тайылбырлап турду.

Районда база бир өөредилиг чүүл — аныяктарны мал ажылынче хаара тударынга улуг кичээнгейни салып туроры .Хамык ужур чүдел дээрге, аныяктар ортузунга бо талазы-биле тайыгбыр ажылын чоруттушаан, оларның психологтуг белетнелин чедип алырын оралдажып, ажылдаарынга төөрымчалыг байдалдарны баш удур тургузуп ап турарында болду. «Чаа-Орук» совхозта бо ажыл шуудал чоруп турар.

— Өг ыяжын белеткеп, чаазап кылырынга пенсионерлерни калбаа-биле ажыглап турар бис. Кидизин болгаш еске-даа дериг-херекселдерни тыверы профзиилел комитединге, директцияда онаажып турар. А кажан ог бүрүнү-биле дериттингенде, эглеишкен, малчыннаарым күүзээн аныяктарга чаа оран-севаның белеп болганы ол — деп, совхоз директору Д. Б. Чопуй чугаалады. Ындыг байдал-биле районда эрткен 1984 чылда 14 аныяк ог-буле чаа ог-биле хандыртынган болгаш олар шупту төрүүр коданнарны хүлээп ап, ында турумчуп ажылдай берген. Ол дээрге чаа-оруукчуларның эки эгелээшкинни аныяктарның деткип туроорының бадыткалы ол.

БАЙ-ДАГ СУУРГА

Районнуң «Чаа-Орук» совхозуун, ооң төөгү Бай-Даг суурнуң төөгү талазы-биле алыр болза, аныяк-өскенниң улуг салгалы дээш, адаларды дээш чоргаарал болур черлериниң бирээзин деп санап болур.

Тываның төөгүзүнде киргеп ат-сураглыг Тарлашкын тулчуушкуну бо совхозтуң девискээринге болган, аңаа маадырлыг-биле өлген партизаннарга мөңге тураскаалдыг мында. Бай-Даг суурда тургускан.

Бай-дагжылар шыңгыл-ла, төрээн чери-биле, чаңгыс чоруттуглары-биле холбашкан төөгүлүг чүүл бүрүзүн хумагалыг чыыл, шыгжеп, аныяк салгалга дамчыдып бээр дээш хөй аныктыг түүлдерни кылып турар-дыр деп билдинвис. Ол дугайын Бай-Даг суурнуң 19 муң ном фондулуг, улуг, бичe 745 номчукчуку хаара тутkан кедээ библиотеказында организастап улуг Тиилелгеге турескээткен ном делгелгезинден, тыва эки турачыларның булуңундан, районнуң төөгүзүн көргүскен деңнелгелиг сан-чурагейлардан көрүп болуур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдарында эки турачы бай-дагжылар Айыжы Сөөзүн, Иргит Багбуужап, Иргит Барба олар фронтуже аъттанып каннар. Сээн ээзирлери деп өтке киргеп эшеөөру-бле кады немец фашистиг эжелекчилерге удур эрес-маадырлыы-биле тулчуп, Украинаның чаңгыс эвес хоорай, суурларын хостаашкан, төрээн Тывазынга олар онча-менди ээп чаңып келгеннер.

Олар бо хүнөрде бай-дагжыларың аразында чок, тайбың ажыл-ишти будүрүүл чораш, аңгы-аңгы чылдарда чаазыннер. Ынчалза-даа чаа-оруукчулэр чаңгыс чер чурттуглэрын утпаан чоруурлар. Оларның дайынчы оруктарының, тайбың ажыл-иженинң дугайында «Кым-даа, чүү-даа утпундурбаан» деп турескээдыгның адаа-биле чыын бижип, школачыларга, аныяктарга, аалчыларга оларның дугайын күзээдии-биле чугаалап берип туроарлар.

Тываның аныяктарының революсчу эвилелиниң организакчыларының бирээзи, ол эвилелдиң эң баштайгы удуртукчузу Иргит Шагдыржалтың дугайын база утпааннар. Шынап-ла, харын, «Тываның төөгүзүнүң» ийиги номун ажа бээрнивиске, ында «ТАРЭ ТК-ның эң баштайгы даргазынга ядыы ог-буледем төрүттүүнгеп. Тес-Хемниң (ынчан Эрзин аңгы район чурбаан) Бай-Даг чурттуг Иргит Шагдыржап соңгуткаан» деп каан одуругларны 123-кү ерниден номчуур бис.

Бай-Даг суурнуң ээ өзүг-биле чаагайжыттынган Иргит Шагдыржап аттыг кудумчузу-биле, ооң чурттакчылары-биле танышкар, харын-даа ооң уруу Иргит Шагдыржапов Бойдаан бо черниң хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи — партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну киижи дээрзин дыңнаар, билип алыр ергелыг болган бис.

АГИТКВАРТИРА

Бай-Даг суурда база бир турескээлдиг чер бар. Ол болза Аде-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, тыва чонга ат-сурээ алдаржаан, эки турачыларның эрес-дидим командирлериниң бирээзи чораан Сат Бурзекейниң адыбыла адаан агитбажың-дыр.

Сат Бурзекейниң дугайында бис «Тываның төөгүзүндэ», «Эки турачылар» деп номдан, эштериниң сактыышкыннарындан, чогаалчы Монгуш Кенин-Лопсанның чогаалдемдеглелдеринден эки билир бис. Ооң улуг уруу Иргит Шагдыржап кудумчузукда Сат Бурзекей аттыг 6 дугаар агитквартираның ээзи, тус черниң Культура бажыңында 26 чыл үзүктел чок аштакчылап ажылдап турар Тамара Бурзекеевна Сат, ооллары малчын Ким Сат, малчын-механизатор Сергей Сат олар шупту эки ажылдап чоруур, адазының чөвүгей адынга телептиг улус дээрзин дыңнаарга ооруучуг чорду.

Квартал даргазы Галина Монгуш бистиң шевергин херимниг, эжиинде кызыл сылдыстыг, ханазында «Сат Бурзекейниң агитквартирада» деп бажыңга чедире бердиг. Бир өрээлде маадырның чуруун делгеп салгаш, ооң бөлүмүнде Ровно хоорайдан чоруткан «Найырлалың альбомуна» база салып каан болду. Ровно, Дубно хоорайларны хостаарынга киржип турган 8-ки гвардейски дивизияның 31-ги гвардейски полкунуң командирлериниң од шериг кезектериниң составынга кирип турган 4-ку эскадроннуң тыва эки турачыларының чуруктары бар болду.

Сат Бурзекейниң болгаш ооң командылаанга взводунуң эрес-дидим 18 гвардейски дейынчыдарының сөөлгү тулчуушкунунуң дугайында «Эки турачылар» деп номда Рига хоорайны болгаш Прибалтиканы хостаарынга киржип чораан Тонгак Таржаа мынчаар бижээн: «1944 чылдың февраль 12-де тыва эскадрон Сумичиин хостап алган. Бо тулчуушкунга улуг лейтенант Бурзекейниң взводу эрес-маадырлыг чоруун көргүскен. Каш борбак гвардейжилэр дайынның бүзээлеминге кире бергеш, бодунуң кезээнин өткөөрээшкынын хандырар дээш, дайынның оруунга эртинмес хөме болу берген. Тываның чоргаар оолдарының кайызы-даа камгалал шугумунден чаңгыс базым-даа өткөөрээйн, маадырлыы-биле өлгеннер, ынчалза-даа олардың өлүмү дайынга улуг когаралды чедирген. Тулчуушкун шөлүнге өлүг 150 немец солдаттар, офицерлер артып калган».

Ийет, Сат Бурзекейниң болгаш ооң өөрү дайын-биле кадыг-дошкун сегиржил алышкынга торлуш дивейн өлгеннер, ынчалза-даа олардың маадырлыг чоруу кажен-даа үттүндүрбес. Ооң чөвүгей адын, дайынчы алдарын ажы-төлү, төрөл чону улуг чоргаарлыг-биле адап, сөөртүп чоруур.

Ч. ЧАП.

КАИ экраны

КИЖИЗИДИЛГЕ АЖЫЛЫН КҮШТЕЛДИРЕР

«Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер, араганы кижилеснин боттары кылыр чоруктуң когун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында» РСФСР-ниң Дээди Соведиктиң Президиумунуң Чарлыында транспорт хереклерин эзирик байдал-биле башкарганы дээш кырыысалга дугайында база бөрүзелап айтканын бистин КАИ-ниң ажылдакчылары улуг-биле сонуургап, деткип турар.

Транспорт хереклериниң элээн каш хевирлерин башкарар эргелиг чолаачылар үк чүүлде көрүнген чурум үрээшкиннерин кылган болза, транспорт хереклериниң бүгү хевирлерин башкарар эргезин кезыыр дугайында айтканы автобудурулгелерде, дыбан организацияларда чолаачыларның база үүлүде транспорттуг кижилериң сагылга-чүрүмүн эжиктиргенге, оруулга озал-ондакты болдурбазының талазы-биле бир чүгүле хемчеглериң бирээзи болур. Аңгы-аңгы түңнүг акшага штрафтаары, аңгы-аңгы хуусаалларга транспорт башкарар эргезин болгаш хосталгазын казып шиидирин көргенин детквес аргавыс чок.

Үк Чарлыкта хемчеглер талазы-биле бистиң КАИ ажылдакчылары, хей-ниити друженниктер кылып чорудар ажылдарның тодаргай планын тургускан болгаш ол ажылдарны июнь 1-ден эгелеп күүседип киритгелерин шиитпирлээн.

Арагалап алгаш, машинаны эзирик башкарары дээрге-ле хем-черек үүлгедип болурунуң чайлаш чок барымдаазы дээрзин билир-даа болза, ону херек кырында сагывас, сагылга-чүрүму кошкак чолаачылар ам-даа бар.

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, республиканың оруктарынга болгулаан транспорт озал-ондаанының саны ам-даа кызыырлыбаан. Анда бертинген кижилериң саны 14 хуу кудулаза-даа, амы-тынында чарылган таварылгалар эвээжээзиниң КАИ-ниң өтчёдунда айтыкан. Ол таварылгаларның хей кезии эзирик чолаачыларның бүрүүзүндан болуп турар. Арага ижип алгаш, автомобиль башкарар, озал-ондак болдурар чолаачылар хей нуруузунда райониарның ажыл-агыйларында болуп турар. Чүге дизе, КАИ ажылдакчыларының күжү-биле ол черлерге доктаамал контрольду чорудары берге. Ынчангаш ажыл-агыйларның удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары автомашиналарның гаражтан үнеринге, дедир келир үезинге контрольдаавайн турарындан ындыг таварылгаларга чедирип турар. Бо талазы-биле орук озал-ондаанның хей нуруузу. Кедээ ажылагый министерствозунуң чагыргазында турар организацияларга онаажыр. Республиканың оруктарында болуп турар бүгү озал-ондактарның дөрттүң бир кезии үстүнде адаттынган министерствога хамаажыр болгаш ооң 90 ажыг хуузун эзирик чолаачылар болдурган.

Республикага эрткен чылдың түңнели-биле чүгээр турган он ийи совхоз бо чылдың бирги кварталында орук озал-ондаадан болдурган ажыл-агыйларның санынга кирген. «Шамбалыг», «Россия», «Найырал», «Улуг-Хая» болгаш оон-даа өске ажыл-агыйларның чолаачыларынга, айыылдыг озал-ондактарны болдурган.

Милицияның азы хей-ниити доужиннинктериниң холунга кирбейн барган эзирик чолаачы кандыг-бир озал-ондакты болдуруп болур. КАИ-ниң ажылдакчыларының талазындан оларга удур хемчеглер алдыныл турар. Бо чылдың бирги кварталында эзирик 585 чолаачыны илереткен. Олардан 240 кижи чолаачылар эргезин казыткан. Бо чорук дээрге, будурулгелерде, күш-ажылчы чамдык коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чүрүму, кижизидилге ажылы ам-даа куду деңнелде дээрзин хереченлеп турар. Кедээ ажыл-агый министерствозунуң чагыргазында турар автобаазаларның чолаачыларының күш-ажылчы сагылга-чүрүму ам-даа эжикиевейн турар. Ол талазы-биле мооң мурнунда база каш удаа сагындырып, чамдык хемчеглерни онааган турган. Ындыгдаа болза, байдал ам-даа хевээр болуп артпышаан; 130 чолаачы ажылдап тургаш, машиналарны эзирик башкарып турганы илерээн. «Тыва автотранс» эргелелиндеп 34 Кадык камгалал министерствозундан 16 чолаачы база руль ,артызында арага ижип, чурум үрээн.

Ажыл шагында арагалаар, харыысалгазын үттүптар чоруктарны үзүткеп болбайн канчаар. Ол талазы-биле Кызылдың № 1 автобудурулгезинде, «Красноярскстройтранс» автобаазазында, «Тыва суг тудугчында», «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының автобаазаларындан чамдык эки түңнелдерни керүп болур.

Арагалаар чолаачыларга удур шыңгыы хемчеглерни ап турар бис. Ындыгдаа болза чүгле хемчеглер аларыг-биле ол чоруктуң үзүткээры болдунмайн турар. Шыңгыы контрольдан ажыгда доктаамал дээштиг кижизидилге ажылын чорудары чүгүлә болуп турар.

Т. ДЕМКИНА,
КАИ-ниң ажылдакчызы.

ХООЧУННАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Улуг-Хем районда культура ажылдары эрткен чылдарга одагларының чүрттакчы чон ортузунга культура-массалыг деңнээрге экижээн. Культура бажыңнарынга янзы-бүрү темаларга дыштанырга кежээлерге, оюн-тоглаа, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгалар удаа-дараа эртип келгей. Оон ажыгда патриотчу, дайынчы, комсомолчу ырлар конкурстары болгаш уран номчулгалар эртиниэзин.

Талантылыг бот-тыванчыг артист, сыгытчы Анай-оол Самба-Хууракович Түлүш культура ажылының хоочуннарының бирээзи. Ол Ийи-Тал кедээ Культура бажыңында ам он ажыг чылдарның дүргүзүндә директорлап ажылдап турар. Ол суурунуң чонун уран чүүлге ынак, ажаа хандыкшылдыг болурун чедип алыр талазы-биле эвээш эвес үлүг киирип келген. А. С-Х. Түлүш уран чүүлге хандыкшылын бодунуң ажы-төлүнге база дамчыдып чоръ о.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатакан коруудеге идепкейлиг киришкен.

А. ДАРЖАА.

ЧУРУКТА: культура ажылының хоочуну А. С-Х. Түлүш. А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

Курстарга өөренген

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларынга билиг бедидер курстарны удаа-дараа организастап эртирип турар. Бо чылдың апрельдиң төнчүзүнде республиканың кедээ библиотекаларының эргелекчилериниң өөредилгезин организастап эртиргем.

Эзэлчиглиг курстарга республиканың «Билиг» нииттилели улуг дузаны көргүзүп келген. Бо удаада лекторлар К. Д. Будук-оол «Амгы үеде делегей байдалы», А. Ф. Емельянов атеизм темазынга солун лекцияларны номчааннар. Оон ыңай кедээ библиотекаларга номчукчулар-биле кандыг темаларны шилип алыры болгаш ол темаларга канчаар ажылдаарының аргаларының дугайында лекциялар болгулаан. Ол ышкаш келген дыңнакчылар кедээде номчукчуларының дугайында түс-түсте дыңнадыгларны кылып, аргадүжүлгазын солушкан.

Моон соңгаар кылып чорудар ажылдарга тамаарышкан ажыктыг лекцияларны республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының директору В. Ф. Романенко, ол библиотекада методиктиг кабинеттиң номнар талазы-биле кол четчелекчизи Г. В. Великая, ол-ла кабинеттиң улуг методизи Т. Н. Никитина болгаш республиканың Чуковский аттыг уругларның библиотеказының директору З. Ф. Стрелковская, ында кылдыс эргелекчизи Л. П. Ливинцева номчаан.

Дүржүлге солчулгазының талазы-биле Улуг-Хем районнуң Хайыракан суурга барып, ында кедээ библиотека эргелекчизи Т. Б. Кызыл-оолдуң совет улустуң немец-фашистиг экелекчилерни чылча шапкан улуг Тиилелгезиниң 40 чыл оюнга тураскаатакан, чорудуп турар ажылдары-биле танышкан, ажаа организастаан кежээге киришкеннер. Үк кежээ кижизидикчи утка-шынарлыг бедик деңнелге эртикен. Улуг-Хем районнуң төлүктен библиотека системазының ажылдакчылары база ажаа киржип, арга-сумелерни берген.

Дыңнакчылар лекциялар дыңнаварындан ангыда, Тываның хөгжүм-шинн театрынга болгулаан шиилер болгаш концерттерни көргүзээн база Алдан-Маадыр аттыг чуртшинчилел музейинге, Чурукчулар бажыңында делегелелерге баргылаан.

М. АРАНДОП.

УРАН ЧҮҮЛГЕ ХАНДЫКШЫТПЫШААН

Кызыл-Мажалыкта уругларның музыка школазы 1971 чылда ажыттынган. Баштайгы чылда ажаа үш башкы дерттен уругну өөредип турган. Өөренникчилериниң-даа, башкыларның-даа саны чоорту өскен. Школаның материал-техниктиг базазы база улгатаан. Үш ерээл бичии бажың турганындан, хей классстарлыг, ийи улуг танцылаар залдыг апарган. Бистиң школавысты уран чүүл школазы кылдыр эде тургускан.

Амгы үеде кижи бүрүзү ооң тускай эртеми, алban-дужаалы кандыг-даа болур болза, музыкага, уран чүүлге, спортка хандыкшылдыг болур ужурлуг. Ынчангаш ылаңгыя келир үеде салгакчыларывыс бүгү талазы-биле сайзырагай кижилер болзун дээш бистер, башкылар, «кызымаккай ажылдаар ужурлуг бис.

Бистиң уран чүүл школазында танцының, чүрүлгениң, хөгжүмүң салбырларында 160 өөренникчи түскай эртемниг сес башкының удуртулгазы-биле өөренип турар. Школаның өөренникчилери республика чергелиг янзы-бүрү конкурстарга киржип, шаңналдыг черлерни эзлеп келген. Чижээлээрге, чүрүлгә салбырының өөренникчилери бүгү-эвилел даргелегзинге киржикшеш, «Юный художник» журналдың шаңналын алганнар. Дерт өөренникчи бүгү-эвилелдиң «Артек» пионер лагеринге дыштанып путёвка-биле шаңнатканнар. Ол ышкаш бистиң аныяк чүрүкчуларывыстың чамдык ажылдары эрткен чылын Ровно хоорайга болган чүрүк делгелгезинге база киришкен.

Республиканың Культура министерствозу чылдың-на аныяк хөгжүмчүлерниң, танцычыларның аразынга конкурстарны эрттирип турар. Үк конкурстарны бистиң уран чүүл школазының базазынга эрттирери чаңчыл болган. Бо чылын база үк конкурска Ак-Довуракан Н. Крыловецкийниң Кызыл-Мажалыктай М. Монгуштуң, Тээлиден А. Сендорнуң болгаш өске-даа башкыларның өөренникчилери мактаткан.

Бистиң уран чүүл школазының чамдык доозукчулары улаштыр өөренгеш, ам терээн школазында кээп, башкылап ажылдай бергилээн. Школаның башкылар коллективи ниити билиг школаларының коллективтери-биле харылзааны тудуп, уругларның уран чүүлге салым-чаяанын сайзырадыр дээш ада-иелер-биле база сумележип, демниг ажылдап турар. Уругларның эстетиктиг кижизидилгезинче сагыш салып, башкылар-биле бижыг харылзаалыг ада-иелер бисте бар. Оларга А. Мөөктээр, О. Монгуш, И. Чүле, М. Кызыл-оол М. Күнземмаа, Б. Куулар болгаш өскелер-даа тамааржыр. Ынчалзе-даа өөренникчилерниң уран чүүл школазының программазын долузу-биле күүседирин чедип алыр, ону ара «агбазын болдурбас талазы-биле кылыр ажылдар бистиң коллективтиң мурнунда ам-даа тей. Оон ыңгыда башкыларның ажылын чингедирин-биле база өөренникчилерниң эки өөренирингө идиг болуру-биле школада дериг-хереклерни, эргижирээн хөгжүм хереклерин чаартыр талазы-биле райкүүскомнуң культура киидизи чогуур хемчегни алыры күзенниг.

М. ХОМУШКУ.
уран чүүл школазының башкызы.

ДӨРТКҮ ЧЕРНИ ЭЭЛЭЭН

Че адарынга аныяктар аразынга Бүгү-россиянның түңнел маргылдаалары май 13-тен 18-не чедир Кисловодск хоорайга болуп эрткен. Анда 22 республикалардың, крайлардың болгаш областарның шилиндек командалары, ниитизи-биле 140 спортчу киришкен.

Бистиң республиканың аныяк че адыкчыларының командазы ол улуг маргылдааларга чедиишкинниг киришкеш, командага айыы-биле дөрткү черни алгаш, ээп келген. Уруглар аразынга чүрттүк чемпиону Елена Тутатчикова, Байяна Ондур, Людмила Захарова составтыг уруглар командазы эки түңнелдерни чедип алгаш, шаңналдыг үшкү черни эзлээни кончуг өөрүнчүг. Юрий Донган, Буян Саая, Шолбан Дежы составтыг ооглар командазы чидиг байдалга эрткен. Ийи хүннүң түңнели-биле эр улус аразынга алчылар, а херээжен улус аразынга кызылчылар тиилээн. «Спартак» спорт нииттилелиниң хоорай чевүлелиниң даргазы Т. Зорина маңаа эки ойнаан.

Шыдыраага кызылчылар өрыг уткан.

Бар кагарының маргылдаалары Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының спорт шөлүге болган. Абаканчылардың аразында спорттуң ол хевиринге мастер болгаш мастерге кандидат база бар болган. Ынчангаш олар кызылчыларны ажаа чииги-биле уткан.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдаалардың түңнелинде абаканчылар бирги черни эзлээннер. Оларны республиканың «Спартак» спорт нииттилелиниң дипломнары, выымпелдери болгаш өртектиг белектери-биле шаңнаан.

Ө. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: волейбол маргылдаазы.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

МААДЫРЛАРНЫҢ ШАҢНАЛДАРЫ ДЭЭШ

Хостуг хүрешке Совет Эвилелиниң Маадырлары Чебодаева болгаш Попов аттыг шаңналдар дээш чаңчыл болган Бүгү-эвилел маргылдаазы Хакассияның Аскиз хоорайынга эрткен. Аныяктар аразында бо маргылдаага 27 командадан 247 мөге киришкен. Ажаа республиканың «Урожай» спорт нииттилелинден 8 аныяк мөге чоорааш келген.

56 килограмм деңзиглиг 27 мөгениң аразынга Баян-Кол ортумаа школазының тоскуу класының өөренникчизи Эдуард Чымба үшкү шаңналды чеелап алган. (тренери В. Серен-Хуурак).

Ол-ла школаның сески класының өөренникчизи Эрес Оруйгу бодунуң деңзизинге база-ла шаңналдыг черни эзлээн.

К. ЛАЙДЫП.

КОНКУРС ЧАРЛАТТЫНГАН

Парлалганың экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээрингe дээштиин бедидер, байдус камгалалының идеяларын пропагандалаарынга массалыг информацияның чепсектериниң ажылын сайзырадыгайындар сорулга-биле, парлалгага хей-ниитиниң киржилгезин нал-бартыры-биле байдус камгалалының Бүгү-россияның ниитилелиниң Төп чевүлелиниң президиумуну «Советская Россия» солун-биле «ады республика (АССР), край, область солунларының чанында хей-ниити редакцияларының ара-зында СЭКП-ниң XXVII съездизинге тураскаатакан байдус камгалалын эки пропагандалаары дээш конкурсту чарлаан.

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели, республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чевүлелиниң чанында аңнаыр-тыяыш ажыл-агыйының эргелели, ачылардың болгаш балыкчыларның республика ниитилелиниң баштаар черн, Байдус камгалалының Бүгү-эвилел ниитилелиниң республика чевүлелиниң президиуму болгаш хереглекчилер ниитилелиниң белеткел конторазы «Байдусту ленинчи өзу-биле көөру дээш» деп кыйгырыгның адаа-биле парлаттынган байдус камгалалыга хамаарышкан эң эки материалдар дээш республика конкурсунуң бирги турун чарлап турар.

Материалдарда байдус камгалалының ленинчи идеяларын сиңиннекен байдус курлавырларын камгалаар болгаш камныг ажылгаар талазы-биле СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерни амыдыралга боттандыраар, арга-арыгны болгаш суг хөөлбектерни, байдустуң туралгаларын, диниг амытаннарны, атмосфера агаарын, хөрзүнну боля-дыыр, чамдык черлерге 2 градус соор, 3 градус чылыг болур.

Кызылга булуттаар, бичe чаъстаар, Соңгу-барыын чүктен даттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—7, хүндүс 19—21 градус чылыыр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Аян.-чорукчулар клуву». 9.55 — «Осенние утренники». Уран чечен телефильм. 2-ги серия-зы. 11.00—11.05 — Телемедээлер

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Бистиң үеэвис». Док. фильмнер. 15.15 — «..Он алды харге чедир болгаш оон-даа улуг назы». 16.05—«Тогда, в 45-ом». Док. фильмниң премьеразы. 17.15 — Индияның артистериниң күүселделери. 18.00 — Миллионнарның ленинчи университединден. «Күш-ажыл — ниитилел — кижиге». 18.30 — «Бригада кереэзинге». Телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Чадаг-тергеге делегей чарыгы. 19.20 — Бүгү-россия конкурстарының лауреады А. Фрауч ойнаар (гитара). 19.35 — «Мама вышла замуж» Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ут». 21.30 — «Михаил Шолохов». Док. фильм. 22.30 — «Туудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ күбогу. Чартык финал. «Динамо» (Киев) — «Искра» (Смоленск).

МОСКВАДАН
ИЙИГИ ПРОГРАММА

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4-ку класс. Дириг амытаннарның эзизылары. 8.55 — «Дело о высоте». Эртем-нептерелдиг фильм. 9.15; 12.40 — Испан дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. В. В. Маяковский «Американы ажыткаными». 10.35; 11.45 — Зоология. 7-ги класс. Дарвинниң эволюсчу теориязы. 11.00 — Эртем-нептерелдиг фильм. 11.15 — «Ог-буле болгаш школа». Тележурнал. 12.10 — Демиселдиң болгаш удурланышкынның чырлары. 13.10 —Сээн ленинчи библиотекам. В. И. Ленин — «Аныяктар эвилелиниң сорулгаларын». 13.50 — «Мимино». Уран-чечен фильм. 15.20—15.25 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Кызыл хоорайның № 20 уруглар садының уругларының концерти. 18.40 — Телемедээлер. 18.50 — «Азия төвү». 19.20 — Ат салбаан чаага бижинирлер болгаш хопчулар-биле демисел дугайында док. фильмнер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунер, чаштар!». 20.15 —«Травяниимин кичээлдерим». 2-ги дамчыдылга. 20.45 — Улустуң танцылеринын ансамблин «Днестрениң» күүселделери. 21.00 — «Ут». 21.30—22.40 — «Высокая проба». 3 сериялыг уран-чечен телефильмниң премьеразы. 2-ги серизы.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

агаар

Республикага шөкер булуттаар, чамдык черлерге бичe чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен даттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—10 градус

КИНО

МАЙ 23-ТЕ

«ПИОНЕР»: «Юрка—сын командира» 9.30, «Вернав руке—друг индейцев». 11.20, 15.00, 18.40, «Двойной обгон» 13.10, 16.50, «Прохиндиада. Ийи бег на месте» 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «На перевале не стрелять» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Слуги дьявола на чертовом мельнице» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Слуги дьявола» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

АБАКАНЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Кызыл болгаш Абакан хоорайларның хоочун спортчуларының чамчыл болган ужуреылгазы эрткен неделяда Кызылга эрткен. Совет улустуң фашистиг Германияны Тиилээниниң 40 чылынга болгаш «Спартак» спорт нииттилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга маргылдаалар-ны тураскаатакан. Эш хуу спортчу ужуражылгалаар дөрт хевирлерге болган: волейбол-га, шыдыраага, стол теннизинге база бар кагарынга.

Стол теннизинге ужуражылгалар маргылдааларны ажыткан. Баштайгы оюнда Кызылдың талаэзи В. Чадамба биле Абаканның спортчузу В. Волков олар ойнааннар. Бо ийи спортчу бот-боттарын моон мурнунда-ла билчир болгаш дидим-дидим ойнап киришкенер. Кызылдың талаэзи моон мурнунда эжин удуп турган болза, бо удаада чедишкин чок болуп, уттурган.

Команда бүрүзүнден ийи эр болгаш бир херээжен киржи киришкен ол маргылдааның баштайгы хүнүнде алчылар тиилээн. Дораазында хуу-да бирги чер дээш маргылдаага Абакан чурттуг А. Скуйбеда мурнаан.

Хол бөмбүүнге эр, херээжен улустуң маргылдаалары

Агаар-бойдустуң байдалдарының таарымча чок боон турарының уржуундан республиканың курорттарынга дыштанырларны дораазында хуусаалларда чорударын **Тыва АССР-ниң профэвилелдериниң кадыкшыдылга черлерни удуртур талазы-биле киидизи** дыммадып турар.

Уш-Белдир курортче бирги сезон: 1985 чылдың июнь 10-13-тен, ийиги сезон — июль 4-7-ден, үшкү сезон — июль 28-31-ден эгелеп чорудар.

«Чедер» курортче бирги сезон 1985 чылдың июнь 10-13-тен, ийиги сезон — июль 4-7-ден, үшкү сезон — июль 28-31-ден, дөрткү сезон — август 20-24-тен эгелеп чорудар.

Озалдаанының чөптүг чылдагаанчыларының дугайын шыыгыдып турар документилерни чок кижилерни эмнээрин-биле күзээн албас. Курорттарга уругларны кады эжээрин чөпшээреевейн турар.

ШЫН Редакциянын адресизи:

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киидистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киидистериниң 2-37-13, чагаа киидизиниң 2-41-27, информация киидизиниң 2-20-60, культура киидизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый киидизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3032.

Тыва АССР-киң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң таласы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00392

КР

V

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 119 (12809) | 1985 чылдың май 24, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Ортээ 3 копеек.

СОВЕТ-ИНДИЙ ДОКУМЕНТИЛЕРГЕ АТ САЛГАН

Май 22-де Кремльге совет-индий документилерге ат салышкыны болган.

СЭБП ТК-ның Чигинде секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Индия Республиканың Премьер-Министри Р. Гандиниң ат салган документилери болза:

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң биле Индия Республиканың аразында 2000 чылга чедир уеде экономиктиг, садыг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың көл угланышкынарының дугайында дугуржулга;

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң биле Индия Республиканың аразында экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында дугуржулга.

Документилерге ат салырының уезинде тургаинар:

совет талаган — Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. Б. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, М. В. Зимянин, И. Б. Капитонов, В. П. Никонов, К. В. Русаков, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының биргизи ораалактыг И. В. Архипов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының ораалакчызы Г. И. Марчук, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары болгаш өске-даа алдын кижилери;

индий талаган — сан-соо министри В. П. Сингх, Индияның ДХМ-ниң политиктиг планнаашкың талазы-биле комитединиң даргазы Г. Партхасаратхи, энергетиканың куртне министри А. Неру, Премьер-Министрниң парламент керектериниң талазы-биле секретарьзары А. Сингх, О. Фернандес, индий курумнеринге өске-даа ажылдакчылары.

(СЭТА).

ЧУРУМНУГ БОЛГАШ ОРГАНИЗАСТЫГ ЧОРУК ДЭЭШ

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың инитилел амыдыралының материалдыг бүдүрүлгелериниң бүгү адырларынга күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну, организастыг чоруктуг уялам ыңай экижидер дугайында чорудуп турар хемчегларни бүгү чон изин-биле деткип турар.

Мырыңай бо чоокку хүннерде СЭКП Төп Комитедиң «Арагаваашкынны болгаш алкоголизмиң узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» база доктаал хүлээп алган. Ол доктаалда арагаваашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары дээрге — политиктиг улуг ужур-дузалыг социал сорулга деп айытпышаан, алкоголизмге удур демнелдиг шинтпирлин-биле күштелдирериниче болгаш ооң дээштинин бединдериниче углаанган, бүгү талазы-биле үндезилеттингеш организастыг хемчегларни ажылдап кылырын болгаш ону амыдыралга хажык чокка бот-тандырарын партия, профсоюзтар, комсомол организацияларындан, ажыл-агый удуртукчуларындан СЭКП ТК негээн.

Бо хүннерде бүгү чуртта, бүгү күш-ажылчы коллективтерде быжыг сагылга-чурум, корум-чурумну экижидерни, арагаваашкынга удур хөй талалыг хемчегларни чорудары дээш шыңгыы демнелдер эгелээн. Каа-Хем районнуң Мерген сүт-бараан фермазында инек кадарчызы, Карма Доржу бисче мындыг уткалыг чагааны чоруткан: «Кижилериң бегүнгү чаагай амыдыралынга улуг каражка-когаралды чедирип турар арагаваашкын дээр бүжар үүлгедигни моон ыңай шыдажыры бергедээн. Дыка хөй аныяк, чараш кижилер араганың дүвүнге дүжүп, ажылын оскунуп, ат-алдарын чидирип турар-дыр. Моон соңгаар коллектив бүрүзүнге амыдыралдың совет овур-хевирин үреп, совет хамаатызы кижиниң мөзү-шынарынга таарышпас үүлгедиглер кылып турар кижилерни долгандыр шыдажыр аргажок байдалды тургузар уе келген-дир. Бүгү-ле багай үүлгедиглериң дозу арагаваашкындан эгелеп турар. Чурум уреникилерни болгаш боттарының принцип чок, кошкак негелдени-биле чурум үрээшкиннерни, арагаваашкынны херек кырында деткип, ооң-биле эптежип турар, удуртукчуларны база деңге хемчег алыр херек».

Бо мурнакчы ажылчын кижиниң чугаазы даарта хүнүң чаагай амыдыралы дээш карак кызып ажылдап, кижилерге бүгү-ле экиин күзеп, кажан-даа быжыг сагылга-чурум дээш сагыш аарып чоруур бүгү кижилериң иниити хөөнүн илередип турары билдингир.

Коллектив бүрүзүнге ажылдаарынга таарымчалыг байдал турда, кижиниң кижи бүдүжүн хүндүлээри болгаш аңаа бүзүрээри, даваскан ажыл-херек дээш беднек негелде-биле, медерелдиг сагылга-чурум, организастыг чорук-биле дүгжүп турар болза, чүгле ынчан ажыл-агыйга чедиишкиннер туруп болур. Организаҗчы болгаш кижизидикчи ажылды улам экижиктенниң, чон ортузунга идей-кижизидилгелиг, масса-политиктиг таңылбыр ажылын дээштиг чоруткаңының түңнелинде сөөлгү чылдарда экономиказы быжыглап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү беднп, көскү эки түңнелдерни чедип ап турар ажыл-агыйлар бисте эвээш эвес. Чижээ, «Тиилелге» совхозта сөөлгү дөрт чыл иштинде иниити продукция бүдүрери 1,8 катап өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 54 хүү бедээн. «Торгалыг» совхозта (Улуг-Хем) сөөлгү чылдарда күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээн бо чылын аңаа 332 муң рубльдиң арыг орулгазы авдынган. «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелеининде эрткен чылдың бо үезин-биле деңнээрге, ажыл шагының чидирин 67 хүү кызырылган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 33,8 хүү бедээн. Күүсеттинип турар тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли, ажылчыннарның саны 5 хүү эвээжээн-даа болза, 27,4 хүү улгатхан. Мындыг чижектерни хөйну чугаалап болур. Бо чедиишкиннер чүгле ажылды шын организастаанының, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижиктенниң түңнелинде чедип алдынган.

Коллектив бүрүзүнүң чедиишкинин бүдүрүлгеде организастыг чоруктан база хамаарыжыр Ооң-биле чергелештир чурум үреп турар кижи бүрүзүнден шынгыы негээр, ону долгандыр шыдажыр аргажок байдалды тургузар, чурум үрээшкинин болган таварылга бүрүзүн шынгыы сайгарар, хөйнүң мурнунга чарлап сойгалаар керек. Ындыг турбуже чамдык ажыл-агый, бүдүрүлге черлеринде партия, профсоюзтар, комсомол организациялары, удуртукчу кижилер сагылга-чурумну быжыглаар, корум-чурумну экижидер ажылды сулардырын, арагаваашкынга удур кошкак демнелер чорудуп турар. Чижээ, «Кызыл тараачын» совхозка бо чылдың бирги кварталында 954 кижи-шак үстүнгеп, 211 кижи прогул кылган. «Тыва көдээ тудуг» трестиң чүгле чаңгыс № 1317 КМК-зы безин бирги кварталда 243 хүн чидирилиг болган. Кызыл-Мажалыктың арага садар магазининге хүнүң-не 11—13, 15—17 шактар уезинде ом-ом арага садыл алыкчылары, хөй-хөй албан машиналары сырлы берген турары база чажыт эвес.

Ажыл шагы үзер, чурум үрээр, арагалаар чорук чүгле ындыг кижилерниң боттарынга эвес, ажылдап турар коллективниге, иниитизи-биле күрүнеге материалдыг когарал чедирип, кады ажылдап турар үш-ооруңге багай салдар халдадып, кижилерниң инициативазын өжүрүп, оларның долу күш-биле, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынга шаптыктап турары билдингир. Сөөлгү чылдарда звено, бригада, цех бүрүзүнге керээлиг ажылдарны организастап, кандыг-бир чурум үрээшкини болур, ким-бир кижи чурум үрээр болза, ындыг хаттыжыышкынарның бүгү кежигүннерн деңге харылзаары дүрүмчүп турар. Чижээ, Кызылдың эът комбинадында, сүт заводунда, Чадаананың хлеб заводунда, өске-даа будүрүлгелерде кандыг-бир кижи чурум үрээр болза, ол айда, азы кварталда будүм бригада социалистиг чарышка киржир эргезин чидирерни дүрүмчүткен.

СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму быстың бүгү-ле идеологтуг, кижизидикчи, пропагандисчи ажылывысты сайзырагай социализмни болбазырагайжыдарының чорудулгазынга партияның шинтпирлеп турары улуг болгаш нарын соруглаларының деңнелиниче шинтпирлиг кодуреги эргежок чүгүлә деп негээн. Ынчангаш сагылга-чурум, корум-чурум, организастыг чорук болгаш иниитизиниә — бо бүгү үүлдер кажан-даа чүгүлә турган болгаш бөгүн-даа күштүү-биле база негеттинип турар. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму ол дугайын тода болгаш билдингир кылдыр айытқан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

Кызыл районда «Сукпак» совхозтуң тараажылары он бирги беш чылдың доозукчу чылын күш-ажылчы чедиишкиннериниг тендүрер дээш часкы тарылганы шалыпкын, организастыг доозуп турар.

Механизаторларның аныяк бригадир Константин Никифоровка удурткан хову-трактор бригадазының кежигүннери Юрий Лякс, Петр Гладков, Орлан Иргит болгаш Александр Монсеев олар социалистиг чарыштың мурнуку одурүүнде чоруп тураргар.

ЧУРУКТА: тарылгада; чаа «Т-150» тракторуң башкарымчызы мурнакчы механизатор О. Иргит.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХЕЙ-АЪТ КИРИИШКИН-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң дүргедедир дугайында айтырыгны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чугаалашкаш хүлээп алган доктаалын Бай-Тайга районнуң ажыл-ишчилери сеткил хамыышкынныг өөрүшкү-биле танышкан.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың бистиң республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинче улуг кичээнгейни салып турарынга күш-ажылчы коллектив бүрүзү хей-аът киргген болгаш боттарының мурнунга салган социалистиг хүлээлгезин эде көрүп аналиставишаан, чаа соруглаларны салган.

«Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери бирги кварталда күрүнеге эът садарының планын 1953 хүү, сүттү 260 хүү күүсеткен. Олар күрүнеге эът, сүт садарының талазы-биле чартык чыл планын совет улустуң немец-фашистиг жеңекчилерни чылча шапкан Улуг Тиилелгезинниң 40 чыл оюнда күүседипкен. Район төвүнүң тудуг, будүрүлге организациаларының аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи сентелге-тудуг участогунуң коллективи чартык чыл планын он хонук бурунгаар күүседир хүлээлгени алган. Ол ынчаар амыдырал хандырылга будүрүлге, коммунал ажылагый будүрүлге эргелелдерининг, одаага черинниң коллективтери өчү-дуза чедиреринниң шынарын экижидип, чүгле планныг даалгаларны эвес, харын алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседир дээш күш-ажылдың сагылга-чүүмүн быжыг тургузуп, кижи бүрүзү бедик харыысалгалыг болур чорукту шыңгыы сагыыр соруглаганы салган.

СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозунуң доктаалын районнуң күш-ажылчы коллектив бүрүзү танышкан, аңаа дүүштүр боттарының ажыл-ижин шүгүмүлекчи ёзу-биле анализтеп көөрүн уламчылап турар.

Б. БАРБА.

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГАНЫ АЖЫГЛААШ

«Тыва сентелге тудуг» трестиң Кызыл-Мажалыкта ботоорулга-чарылгалыг тудуг участогунуң ажыл-ишчилери партияның ээлчеглиг XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улам калбарткаш, бо чылдың эрткен дөрт айларында эки түңнелдерни чедип алган. Тудуг-монтаж ажылдарының болгаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүн өстүрериниң талазы-биле планныг онаалдаалар чедиишкинниг күүседтинген. Чүгле апрель айда 216 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдыгын болгаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 121,6 хүү бедээн.

Бо хүннерде участоктуң тудугжулары Кызыл-Мажалык суурда 18 аал иштиг чурттаар чурттелге бажыңнының тудуунда, Кызыл-Мажалыкта гараждаа белдирининг бажыңын алгыдарында болгаш чурттелге бажыңнарының сентелгезинде ажылдап турар.

Планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседирингге Чымба Мандыраага, Кестик-оол Ооржанка удурткан тудугжу бригадаларның кежигүннери, бызаачы-бетонначы Василий Куулар, тракторист Борбак-оол Сарыглар, чазанакчы Чамбай Ооржак болгаш өскелер-даа төлептиг үлүүн кирип келген.

Сентелге-тудуг участогунуң администрациязы болгаш профсоюзтар комитедиң социалистиг чарышты дээштиг организастаарынче, чарыштың түңнелдерин докгаамал, үндүруп, планныг онаалдаларны күүседирингге кижи бүрүзүнүң кирген үлүүн барымдаалап, шаңнап-мактап турарынче кол кичээнгейни салып турары идигли-биг боол турар. Мурнакчы тудугжу Александр Хөртек чоокта чаа ССРЭ-ниң улус ажылагый чедиишкиннериниң Москвада делгелгезинге чорааш келген. Ооң кады ажыдап турар эштери будүрүлгениң мурнакчылары. Моңгун-оол Хөртек, Борбак-оол Сарыглар күш-ажылчы бедик көргүзүүлери дээш Москва баар халас путёвка-биле шаңнатканнар.

Социалистиг чарышты бригадалар, тус-тус тудугжулар аразында дээштиг организастааны, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижиктенни, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы бригада көрээнинче шилчээнни база бо депшилгелиг аргаңы чөп ажыглап турары — коллективтиң чедиишкиннериниң кол үндезини боол турар.

О. МӨҢГЕ-БАЙЫР.

Р. ГАНДИНИҢ ЧОРУП ТУРАРЫ

Индия Республиканың Премьер-Министри Раджив Ганди май 23-те Москвадан Минскиже чорупкан. Ол совет удуртулганың чалаанын өзүгаар бистиң чүрттө албанның найыралдыг аян-чоруун кылып турар.

Чоруптарының мурнунда Кремльге, Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгиев залынга, Индияның Премьер-Министрин удээриниң байырлыг өзулалы болган.

Р. Ганди-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев байырлашкан.

Уделге өзулалынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги ораалакчызы, ССРЭ-ниң делгелгезинге киргеш

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эге организация, ооң ажыл-херектери

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН, ИДЕПКЕЙИН БЕДИТКЕШ

«СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин дүүштүр партия организацияларының ажыл-чорудулгазының стилин болгаш методтарын сайзырадыгайдыр талазы-биле Молдавияның Компартиязының ТК-зының ажыылының дугайында», «Партияга отчеттарның болгаш соңгулдуларның кол түңнелдериниң база парторганизациялар сорулгаларының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалдарынга дүүштүр партия эге организациялар ының ажыл-херектерин бедидерин партия Тыва обкомунуң IV пленумунуң шиитпирлеринде чугулаал айыткан. Ол айтыышкынарны амыдырапга боттандырар дээш Бии-Хемде «Кызыл тараачы» совхозтуң Биленг сүт-бараан фермазында партия организациязы чамдык ажылдарны кылып чорутkан, ооң дугайында ооң адаанда парладывыс.

Партия эге организациязы коммунистерниң авангардчы ролүн, онаашкан ажыл-херээнге ээ-харыысалгалыын бедидер, ак сеткилдиг ажылдаарым, хүүжүнда эки үлегер-чижээн, идепкейлиин, организастыын, сагыыга-чүрүмнүүн чедип алыр дээш партияның организастыг, политика-кижизидилгелиг ажылдарны сөөлгү үеде идепкейиктеп. Партия эге организациязының үчүдүнде он үш коммунист бар, олардың ферманың чүгүле участоктарында быжыглаан, партийжи даалгаларны берген. Оларның хөй нүрүүзү материалдыг кежиктү бүдүрүп, даалдырган ажыл-херекти харыысалгалыы-биле күүсседип чоруур.

Партия эге организациязы ажылын баш бурунгаар бодап, чогаадып тургускан перспективтиг план ёзугаар чорудуп турар. Орта ай санында эртер партия хуралдарының түң айтырыгларын, илеткелчилерни, белеткээр кижилерни дыннаар информацияларны тодарадып алыр. Олар колдуунда коммунистерниң авангардчы ролун, ажылыңга ээ-харыысалгазын бедидеринче, партийжи, күш-ажылчы сагыыга-чүрүмү, организастыг чорукту быжыглаарынче, хуралдарга үлүзээп алган шиитпирлерниң күүселдезизин организастаарынче, хынаарынче, сүт саалдазын көвүдедиринче, ооң шынарлыг болурунче, чарыштыг дээштиг болдурарынче болгаш ферманың еске-дээ ажылдарын жижидиринче үгленген болуп турар.

Коммунистерни кижизидериниң школазы — партия хуралы болуур. Ындыг болганда партия организациязы (ооң секретары К. К. Багыт-оол) хуралдарга чугаалажыр айтырыгларны кичээнгейлиг шилип ап, ону эрттиреринге белетиелди баш бурунгаар чорудуп турар. Айтырыгны белеткээринге коммунистер идепкейлиг киржип, ажылда четпестерни илередиринге, боттарының ажыктыг арга-сүмелерин, саналдарын берип турар. Ооң уламындан хуралга чугаалажыр айтырыгны эки белеткээр, ынчангаш коллективтиң ажыл-чорудулгазы, коммунистерниң ажылын шүүмүлелгии ёзу-биле анализ-тээр, ону чугаалажырынга хуралга олурушкан кижилер идепкейлиг киржир. Коммунистерни авангардчы ролун бедидер, СЭКП-ниң Устав негелделерин күүседип турарынга, ферма эргелекчизи К. С. Маадының сүт саалдазын көвүдедир, шынарын эжиндер дугайында, коммунист З. П. Донгактың партийжи даалгаларны күүседип турарынын дугайында айтырыгларны чугаалажырынга коммунистер идепкейлиг киржикшен. Хуралэрткен соонда коммунистерниң шүүмүлүлдиг саналдарын, күлүзээп алган шиитпирни күүседир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр, ону харыылаар кижилер томуйлаар, оларның күүседезин дараазында хуралдарынга дыннадып турар.

Партия организациязының хүн бүрү чорудуур турар ажылдарының амызында коммунистерниң даанган ажыл-херээнге харыысалгазы бедээн. Ылаңгыя он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир база СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге күш-ажылчы белеткээлиг үшуражыр дээш социалистиг чарышта коммунист, ажыл-ишчи бүрүзү хаара туттунган. Сүт саалдазын көвүдедир, ооң шынарын эжиндер дээш демисселди күштелдирген. Коллектив бо чылдың эртеен дөрт айларында сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар онаалдаларын күүсеткен.

Сүт-бараан фермазында мурнакчыларның саны доктаамал ээүп турар. Саанчылар Рамса Кечил-оол, Доржу Чензен-оол, бызаа ажаакчызы Татьяна Чадамба, инек кадарчызы Маады Маадыр-оол болгаш ескелер-дээ ажа хамаарыжыр, олар бо чылдың эгезинден бээр, ай санында үндүрүп турар чарыштың түңнелинде планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеш, чаңгыс удаа эвес тиилекчи болуп үнгеш, шаңнадып-мактадып келгеннер. Ажыл-ишчилер чедиишкиннеринге доктаавайн, ону улам көвүдедири-биле инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин улам эжиндер хемчеглерни ап турар. Чайгы үеде ооң кададын шын организастаарын дугуржуп чугаалашкан, чинк ортектиг, элбек сүттү алырының бир үндезинни ол дээрзин билелигжилер эки билирлер.

Коммунист бүрүзү партийжи даалгалыг, ону партия организациязы канчаар күүседип турарын хүн бүрү хынап, партия кежигүннериниң информастарын хуралдарга дыңнап, орта чедиишкиннерни демдеглээш, чедир кылдынмаан чүүлдерни айтыр. Ындыг чорук коммунистерниң харыысалгазын бедидер, идепкейин кодуурер. Коммунист Рамса Кечил-оол партийжи даалганы багай эвес күүседип турар. Ону фермада үлүсчү контроль болуүкүн даргазынга соңгаан, бо даалганы ак сеткилдиг күүседип чоруур. Күш-ажылдың сагыыга-чүрүмүн быжыглаар, сүттүң шынарын эжиндер, мал чемнерин хумагалыг чарыгдаарынче болгаш ферманың ажылын эжиндеринче үгленген хемчеглерни ап турар. Үлүсчү контролёр Рамса Түлүшоана Кечил-оолдуң ажылын үнелеп көргеш, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Партия организациязы хөй-биле тээр, ону чугаалажырынга хуралга олурушкан кижилер идепкейлиг киржир. Коммунистерниң авангардчы ролун бедидер, СЭКП-ниң Устав негелделерин күүседип турарынын, ферма эргелекчизи К. С. Маадының сүт саалдазын көвүдедир, шынарын эжиндер дугайында, коммунист З. П. Донгактың партийжи даалгаларны күүседип турарының дугайында айтырыгларны чугаалажырынга коммунистер идепкейлиг киржикшен. Хуралэрткен соонда коммунистерниң шүүмүлүлдиг саналдарын, күлүзээп алган шиитпирни күүседир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр, ону харыылаар кижилер томуйлаар, оларның күүседезин дараазында хуралдарынга дыңнадып турар.

Партия организациязының хүн бүрү чорудуур турар ажылдарының амызында коммунистерниң даанган ажыл-херээнге харыысалгазы бедээн. Ылаңгыя он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир база СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге күш-ажылчы белеткээлиг үшуражыр дээш социалистиг чарышта коммунист, ажыл-ишчи бүрүзү хаара туттунган. Сүт саалдазын көвүдедир, ооң шынарын эжиндер дээш демисселди күштелдирген. Коллектив бо чылдың эртеен дөрт айларында сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар онаалдаларын күүсеткен.

Сүт-бараан фермазында мурнакчыларның саны доктаамал ээүп турар. Саанчылар Рамса Кечил-оол, Доржу Чензен-оол, бызаа ажаакчызы Татьяна Чадамба, инек кадарчызы Маады Маадыр-оол болгаш ескелер-дээ ажа хамаарыжыр, олар бо чылдың эгезинден бээр, ай санында үндүрүп турар чарыштың түңнелинде планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеш, чаңгыс удаа эвес тиилекчи болуп үнгеш, шаңнадып-мактадып келгеннер. Ажыл-ишчилер чедиишкиннеринге доктаавайн, ону улам көвүдедири-биле инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин улам эжиндер хемчеглерни ап турар. Чайгы үеде ооң кададын шын организастаарын дугуржуп

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп кергенинииң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Владимир Иванович Агафонов — ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазының мелханиги.

Ашот Мисакович Акопян — Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң капитал тудуг килдизиниң тудуг конторазының чолаачызы.

Юрий Лудужапович Аранчын — ТДЛТЭШИ-ниң директору.

Иван Яковлевич Арбузов — юридиктиг консультацияның адвокады.

Лидия Ивановна Арзамасцева — Красноярскиниң «Росмясомолторг» каттыжыышкынының Тывада соодулга комбинадының цех начальниги.

Николай Иванович Арчумаев — Сельхозтехкүркомнуң транспорт будурулгазиниң бызаачызы.

Валентина Сергеевна Астафьева — аъш-чем барааннар садыының улуг садыгжызы.

Любовь Григорьевна Афанасьева — дүлей ургларның республикада школа-интернадының башкызы.

Мария Петровна Афанасьева — халдавырлыг аарыглар эмнээр эмнелгениң эмчи сестразы.

Елена Автомовна Бабкина — Тыва автоорук эргелелиниң бот-орулга-чарылгалыг төлевилел-смета бюрозунуң техниги.

Владимир Алексеевич Бадунов — ССРЭ-ниң күрбанкызының Тыва республика конторазының эргелекчизи.

Кара-Сал Дамбаланович Будук-оол — республиканың «Билиг» ниитилелиниң баштаар черинииң харыысалгалыг секретары.

Николай Васильевич Бурдюгов — хоорккүскомнуң чурттелга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң сүгге душкеннерии камгалаарының талазы-биле станциязының водолазы.

Галина Павловна Власова — суд-медицина экспертизазының республика бюрозунуң ажылчыны.

Мария Петровна Ведерникова — Тыва АССР-ниң Одаар күүл министерствозунуң Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының кол бухгалтериниң оралакчызы.

Анна Порфирьевна Гачегова — мебель фабриказының ажылчыны.

Анна Трофимовна Глухих — республиканың туберкулёзка удур диспансериниң медицина сестразы.

Василий Игнатьевич Глушков — үлетпүр барааннар садыының чазанычызы.

Василий Васильевич Грязев — СЭКП обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңының ветгер.

Николай Иванович Дзырин — Респотребсоюзтуң АТК-зының дежурный механиги.

Полина Николаевна Дресвянникова — «Тываэариксмазерские» будурулге каттыжыышкынының мастер-модельери.

Анатолий Фёдорович Емельянов — «Билиг» ниитилелиниң республика организациязының баштаар черинииң даргазының бирги оралакчызы.

Владимир Сергеевич Жериков — Тыва АССР-ниң хамаатының камгалал штавының начальнигиниң дузалекчызы.

Север Арай-ооловнч Идам — пенсионер.

Николай Фёдорович Ишунин — СЭКП обкомунуң килдис эргелекчизи.

Галина Марковна Казанцева — Тываның ном үндүрер черинииң улуг экономизи.

Анатолий Николаевич Кацапов — Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геологиязшинчилел экспедициязының Алгияк бөлүүнүң улуг геофизиги.

Васса Никифоровна Кияпна — республиканың «Зооветснаб» каттыжыышкынының секция эргелекчизи.

Елена Яковлевна Климчук — юридиктиг консультацияның адвокады.

Лидия Ивановна Коваленко — «Тыва суг тудуг» трестиң № 5 КМК-зының килдис начальниги.

Надежда Александровна Козелкова — «Востоксибгипроводхоз» институттуң Тывада салбырының склад эргелекчизи.

Ольга Ивановна Кокова — республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Алексей Алексеевич Косых ИХМ-ниң капитал тудуг килдизиниң тудуг конторазының чолаачызы.

Екатерина Иосифовна Кузнецова — ИХМ-ниң эмнелге черииниң эмчи сестразы.

Мария Гурьяновна Кукарина — № 11 ортумак школаның башкызы.

Михаил Алексеевич Кускашев — «Тыва септелге-тудуг» трестиң бот-орулга-чарылгалыг участогунуң электригни.

Александр Павлович Лазарев — «Тыва суг тудуг» трестиң автобазазының машинизи.

Иван Афанасьевич Лашев — пенсионер.

Нина Семёновна Лепёшкина республиканың радиотеледамчыдылга төвүнүң тезажыл.чыны.

Ирина Васильевна Лешакова — «Красноярскгражданпроект» төлевилел институдунуң Тывада филиалының улуг инженери.

Николай Васильевич Литвинов — «Тываавтотранс» каттыжыышкынның кол механиги.

Владимир Фёдорович Матсон — профоблчевүүлелдиң инструктору.

Ирина Михайловна Мартюшева —«Росмясомолторг» соодулга комбинадының Тывада секциязының эргелекчизи.

Мария Алексеевна Мерзлякова — Тыва АССР-ниң Кодэ ажыл-агый министерствозунуң автобазазының улуг экономизи.

Зоя Александровна Михайличенко — Тываның электри четкилериниң ажылчыны.

Людмила Тимофеевна Ополева — Тыва АССР-ниң Харылзаанын будурулге-техниктиг эргелелиниң республикада тускайжыткан харылзаа белдиринии начальнигиниң оралакчызы.

Сайхо Даржаевна Оюн — Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң инспектору.

Василий Иванович Панов — «Тыва суг тудуг» трестиң будурулге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң столяры.

Николай Фёдорович Панфилов — № 20 магазинниң директору.

Валентина Ефимовна Подольская — «Тыва септелге-тудуг» трестиң экономизи.

Анна Дорофеевна Полежаева — «Тувашевейбыт» будурулге каттыжыышкынының бижикчизы.

Наталья Марковна Попова — Уруглар бажыңының кижидикчи башкызы.

Анна Осиповна Раздобреева — республиканың туберкулёзка удур диспансериниң улуг бухгалтери.

Антонида Никитична Русанова — № 13 ясли-садтың повары.

Елена Васильевна Ручкина — «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң ажылчыны.

Мария Александровна Рыженкова — Сельхозтехкүркомнуң улуг инженери.

Иван Григорьевич Рязанов — № 1 орук-тудуг эргелелиниң автогрейдеризи.

Василий Андреевич Савельев — Тыва АССР-ниң Чурттелга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң «Тувкоммунэнергозунуң» слесары.

Куулар Шырапович Сапыкоя — Тываның хөгжүм-шин театрының артизи.

Шүлүү Чыргал-ооловнч Сат — күрүненин Кызылда педагогика институдунуң профессору.

Василий Фёдорович Селиванов — Хамаатының ужар үүлдүң Красноярск эргелелиниң Тывада авиабүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Валентина Андреевна Семина — республиканың уруглар эмнелгезиниң диетсестразы.

Анна Фёдоровна Сергеева — Чурттелга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң тускайжыткан автобудурулгезиниң техучётчигни.

Александр Александрович Серёдкин — пенсионер.

Донна Гурьяновна Серякова — республиканың «Тувасельхозхимия» каттыжыышкынның кодэ ажыл-агыйны химижидериниң талазы-биле төлевилелшинчилел станциязының директору.

Галина Алексеевна Сигаева — республиканың туберкулёзка удур диспансериниң повары.

Антонина Егоровна Скрипкина — № 35 ясли-садтың логопеди.

Валентина Алексеевна Смагина — № 4 уруглар садының эргелекчизи.

Алексей Иванович Сорока — Кодэ ажыл-агый министерствозунуң мал ажылының болгаш еске-дээ комплекстерни совхозтарга тударының талазы-биле каттышкан дирекциязының улуг инженери.

Мария Михайловна Стрельникова — республиканың тераз продуктулар эргелелиниң сайгарылга баазазының улуг экономизи.

Мария Константиновна Сухорослова — № 1 уруглар садының ажылчыны.

Вера Ивановна Тарасенко — Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының библиотеказының редактору.

Владимир Васильевич Тарханов — Респотребсоюзтуң үлетпүр комбинадының чурукчузу.

Валентин Филимонович Токунов — Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геологиязшинчилел экспедициязының Тарбагатайда бөлүүнүң начальниги.

Нина Петровна Тонких — «Тувоснабсбыт» эргелелдиң инженери.

Николай Емельянович Тутынин — № 16 ясли-садтың ажыл-агый эргелекчизи.

Алевтина Фёдоровна Углева — республиканың «Зооветснаб» каттыжыышкынның секция эргелекчизи.

[Уланчылыг].

Амгы үеде Болгария Улус Республикада муң-муң ЭСМ-нер болгаш тускай электроннуг-саналга машиналары саналтының турар. Херек кырында будурулге, транспорт салбыры, будурулге каттыжыышкыны бүрүзүнде тургустукталган компьютерлерни янзы-бүрү будурулге база план-экономиктиг сорулгаларны шинтирлээринге калбаа-биле, дээштиг кылдыр ажыглап турар.

ЧИЖЭЭ. Варнада Каттышкан электроннуг-саналга комплекизин тургускан. Телефонну ажыглааны дээш төлээн акшаакерецгинииң акша счёттарының сан-түңнериниң дугайында, соңун-сеткүүлге чагылгалар төлевирлериниң дугайында медээлер алаа кирер болгаш оларны орта-ла санап, болбазырадып турар.

ЧУРУКТА: чаа комплектиг дежурный оператору Татьяна Баркова.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

СОЦИАЛИЗМНИҢ АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРЫНДА

КЫЗЫЛ ТУК — «ЧКД—ТАТРА» КОЛЛЕКТИВИНДЕ

ПРАГА. Праганың трамвайлар кылып үндүрер «ЧКД—Татра» заводунуң коллективинге будурулгени бедик кергүзүглерни чедип алганы дээш совет космонавтыларның шилчиир Кызыл тугун байырлалдыг байдалда тывыскан.

Заводтуң коллективи чехословак трамвайларны Совет Эвилелиниге чорудуп бээрни хөй чылдар дургузунда чогуур хуусээзында хандырып болгаш оларны бедик шынарлыг кылып келген. Хөй кижи кирер, чоруурунга эптиг, шоолуг даваш-шимээн чок ол вагоннарны Совет Эвилелиниң 41 хоорайларының чурттакчылары сеткия хамыышкын-биле ажыглап турер.

Совет чагларны күүседир дээш ажылды үзүк-соксоол чок кылдыр чорударының социалистиг чарыжын тавржыштыр тургузарынга Чехословакссовет найырал эвилелиниң завод организациязы улуг ачы-авыралдыг. Оон кежигүнкери чүгле боттары будурулгениң мурнакчылары эвес, харын чаа хевирниң трамвайларын чогаадып тургузарда болгаш массалыг будурерии неп-тередирде администрацияга идепкейлиг дузалажып турар.

«Т—3М» дээр трамвайның чаа прототивин ам Праганың кудумчуларында шенеп турар. Оон онзагай үүлү тиристор тургузуунда, ол болза, орукка ажыглал үезинде электроэнергизиниң 30 чедир хуузун камнал алыр аргазы бээр. Бо чылдың төнүү үнге чедир москвачылар чаа хевирниң 40 трамвайын алыр. Праганың чанында Злычин деп черге «ЧКД—Татра» заводтуң чаа будурулге комплекизи «Т—3М» трамвайларны массалыг будурер. Бүгү будурулге олче коже бээр. Будурулге күчүлерии улгаттырары сескен бөш чылда трамвайлар кылып үндурерин ийи катап көвүдедир арганы «ЧКД—Татра» дээр будурулгеге бээр.

БОЙДУС ДУГАЙЫНДА САГЫШ САЛЫЫШКЫН-БИЛЕ

УЛАН-БАТОР. Хоорайларның кудумчуларында олурткан оңон-оң муң чаш ыяштар, чаа, парктар, сесерликтер болгаш аллеялар — бойдус камгалалының улусчу Моолга эртикен чаңчылчаан часкы айының түңнели ыңдыг. Чүртту ногаанчыдарынга республиканың бүгү чону идепкейлиг киришкен.

Айның үезинде будурулгелерге, албан болгаш өөредилге черлерииңге тематиктиг кино көрүлделер, лекциялар болгаш беседалар, эртемденнериң ажылчы чоннар-биле ужуражышкыннары болган. Төрээн бойдузун хумагалалдыг кеерүнге кижизидер сорулгалыг тускай программаны школачыларга белеткээн. Олар камгалалдыг черлерге чораан. Төп Азияда дириг бойдустуң хевир дээш амытаннарының аймаа-биле танышкан.

Бойдусту камгалаары болгаш оон курлавырларын чөп ажыглаары социалистиг Моолда сагыш салыышкынының онзагай чүүлү болуп турар. Амгы үеде республикада күрүненин камгалалдыг болгаш хөгөөралдыг каш-даа улуг черлерин тургускан, дирнг амытаннарның, куштарның, үнүштериң хөй-хөй хевир дээш хевирлериң ол черлерде хумагалалдыг камгалап турар. Чугле бо бөш чылда Безин МАР-га бойдус камгалалының программазын боттандырарынга 700 миллион тугрик өскшаны ажылаан.

Бойдус камгалалының айтырыглары чүрттүң экономиктиг дүрген хөгжүдези-биле чергелештир үлам чүгүле ужурдузалыг болуп кел чыдар. Чүгүле дыка хөй айтырыгларны моол специалистер Совет Эвилелиндеи, социалистиг өскедаа чүрттардан берген боттарының эштери-биле сырый демниг шинтирлеп турар.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

БЕРЛИН. ГДР-ниң будурулгелериңде бо түңнерде будурулге хүралдары эртип, гитлержи фашизмни ашкан Тиилелгениң 40 чылының айдары дээш алган бедик хүлээлгелериңң күүселдезиниң түңнелдерин ажылчы чоннар үндуруп турар. Германияның Социалистиг чаңгыс ээй партизының XI съездизинге белеткел-биле кады бүгү республикада калбарган социалистиг чарыштың бирги үе-чадазы чедимшкиннинг доозулганын олар демделеп турар. Юбилейге үткүштүр чүртке ниитизи-биле пландан ажыр продукциязы ийи хун ажылдап үндүрген производствениң хемчээлинге кылып үндүрген. Будурулге мурнакчыларының арезында — Берлиннииң болгаш Дрездениң машина кылыкчылары, Лайпнефельдениң пестээчылары, Мансфельдтың дагжылары, куш-ажылчы еске-дээ хөй-хөй коллективтер бар.

Материал болгаш энергетика чарыгдалдарын үлам ыкай кызыгаары, продукциязың шынарын бедидери, эң чаа кылыгларны болгаш технологиялармы чогаадып тургузары болгаш ажыглаары, эртемнии болгаш техниканың чаа-чаа чедимшкиннерии будурулгеге дүрген-не неттередири кол сорулга кылдыр тургустунган.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНГЕ ХАНЫ СОНУУРГАЛ ХАНОЙ. «Совет Эвилели: төөгү болгаш амгы үе» деп конкурска Вьетнамның бүгү можуларындан болгаш хоорайларындан барык 30 муң кижи чиришкен. Ону Вьетнам-совет найырал ниитилелиниң организастаан болгаш гитлержи фашизмни база өөрү милитаризмни ашкан Тиилелгениң 40 чылынга турескээткан.

Ук конкурс Совет Эвилелинге вьетнам кижилериң ханы сонуургалдыын чыряткылаңдыр кергускен. Оон кыргжикчилери — студентилер болгаш ажылчынар, дайынчылар, интеллигенциянуң төлээлекчилери — Ада-чүрттүң Улуг дайынының төөгүзүн бүгү талаыг билирии кергүзүп, коммунистиг тургузуушкунга совет улустуң улуг чедимшкиннерии демдеглээн. Конкурсту эрттиргенин Улуг Тиилелгениң 40 чылын байырлаанының калбак программазында душтур Вьетнамга организзастаан кол хемчегларииң бүрээзии болуу берген.

Вьетнам Социалистиг Республиканың үлүсчу чепсектиг күштериниң мвадыры Фан Кун конкурстуң тиилекчизи болган. Аңаа бирги шаңналды — ССРЭ-же бээр турисчи путёвканы тывыскан.

ПАССАЖИРЛЕРГЕ ТАДЫМЧАЛЫГ БОЛУР

БУДАПЕШТ. Будапешт метрополитенниң үш ажыг километр узун дүрттүг чаа участогун тудуп эгелээн. Арпад көвүрүүнүң чоогунда үлүг транспорт белдириндеи найысылалдың үлетпүрлүг Үйлешт районунга чедир оя шейдуп чедер.

Будапешт метрозунуң ак-көк поездилери ам безин хүн бүрү миллион ажыг пассажирлерни, тодаргайларга, найысылалдың бүгү чүрттакчы чонунуң барык деп кезии сеертүп турар. Чер адаанның оруктарын тударының талазы-биле 2000 чылга чедир ажылдап кылдынган планга дүүштүр хоорайның төвүн үлетпүрлүг районнар-биле тудуштурээры шинтирлеттинген. Метрополитенниң станциялары-биле кожа амгы үениң садыг төптерии база тудар.

Будапешт метрозун калбартырын венгр найысылалдың болгаш чүрттүң еске-дээ улүг-улуг хоорайларының транспортун сайзыраңгайгадарының перспективтиг программазынга дүүштүр бөттандырып турар. Келир чылдарда оларның күдумчуларынга амгы үениң «Икарус» дээр автобузтарыг ССРЭ-ниң будурулгелериниң маркалыг троллейбустар, чехословак трамвайлар кестүп келир.

Перспективтиг программада чүгле транспорт чепсектериниң парыгын чаартыры эвес, харын оон ажылын сайзыраңгайжыдары база кердүнүп турар.

[СЭТА].

ЧЕР КЫРЫНГА ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

Индияның Премьер-министри Раджив Гандиниң ССРЭ-ге келириниң бичии-ле мурнуу чарыында СЭКП ТК-ның Чыргине секретары М. С. Горбачевтуң индий «Пресс траст оф Индиа» агентилелге кылган интервьюзун даштыкы массалыг информацияа чепсектери калбаа-биле тайылбырлап, ССРЭ-ниң туружун бедик-биле үнелеп көрүп турар.

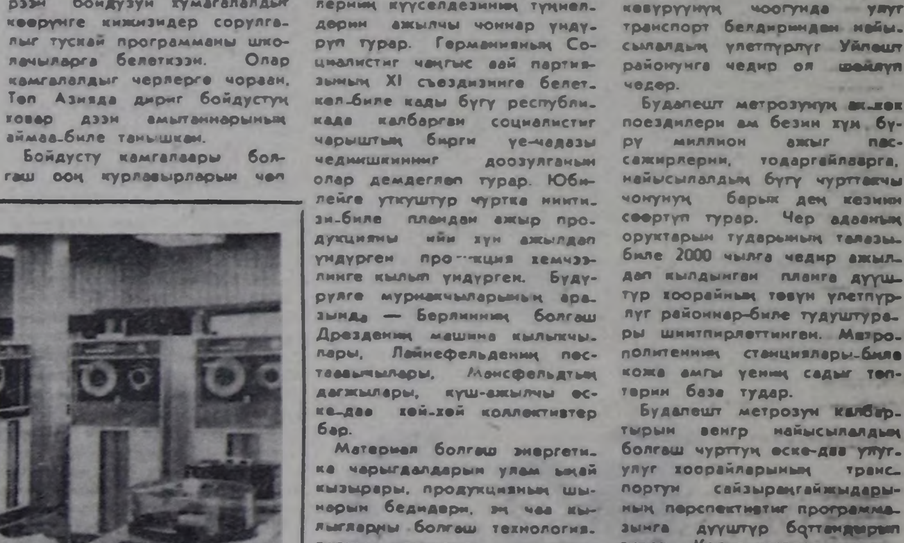
Индияның солуннары, радиозу болгаш телевиденнезин ол интервьюже улуг кижээнгейни салып турар. Башкарыкчы Индий национал конгресс (И) партияның туружун илередир **«Нэшнл геральд»** солун база ИНК (И)-ге чоок **«Хиндустан»** солун интервьюну база ПТИ-ниң Москвада корреспондентизиниң чамдык немелде айтырыгларынга харыыларны бүрүнү-биле парлаан.

Совет Эвилелиниң Индияга хамаарылгазы улустарның империалистиг мелчүгделге удур, хамаарышпас чоруктуг болгаш социал чаартылганы бызыглаары дээш демисселии оон принципиалдыы-биле, чайгылыкш чок деткиирии илередип турарын совет удурткучу медеглээн деп, «Нэшнл геральд» солун бижээн. Ол утланыышкынны улуг Ленин чаган болгаш Совет Эвилели ажа ыдыктыы-биле шынчы.

Совет Эвилели Азияга тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш демисселип, Индий океанны тайбың зоназа болдурарының идеязын деткип турарын **«Хиндустан таймс»** деп-деглээн. Индий океанда бодунуң шериглериниң санын Каттыышкан Штаттарның үргулчу улгаттырып турарын ССРЭ буруу шапкан.

Р. Гандиниң аян-чоруунуң совет-индий харылзааларны улам бызыглаарынга идиг болгурун Москва айыткан деп, **«Индиан экспресс»** солун бижээн. Ол тайбыкны камгалаарынга болгаш ядролуг кыжаныышкынны чайладырынга Индияның салыышкынын бедин-биле үналээн. Индий океанның девискээрииге шериг ажыл-чорудулгаларын кызыгаарлаар дугайында АКШ-биле чугаалажыышкыннарынга белен деп, ол солун үлемчылаан.

[СЭТА].

Гамбургтуң семадының [чазаакың] шинтирнии ёзугаар ГФР-ниң ол эң улуг хоорайының Эрнст Тельманның музей-бажыңының чоогунда шөлдериниң бирээзинге фашизмге удур чаябыыштыг демисселчиниң, немец ажылчын аңгының алдарлыг оглунуң адын тывыскан. Ол шинтирнр оларның шылгараңгай чаңгыс чер чурттуунуң адын мөңгежидерии негээн коммунистериң, социал-демократтарның, хоорай чурттакчыларының кызымаккай демисселиниң түңнели болган.

ЧУРУКТА: ажылчын Эппендорф районунда шөлде Э. Тельманга тураскаатканы митинг.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ТОКИОДА АЖЫТТЫНГАН

ТОКИО. (СЭТА). Токиода туң энергия-биле база аъш-чемнээриниге идиг болуруң делегейниң эң улуг хоорайларының чагыргаларының даргалары — мэрлериниң чурттар аразының конференциязы боон эрткен. Оон кыргжикчилерн хөй миллион кижилиг амгы үениң хоорайларының мурнунда шыңгыы айтырыгларны — чурттарга тудуунуң болгаш чоннуң немештир азериниң, долгандыр турар бойдус чүүлдерии камгалаарының болгаш транспортчем-биле хандырарының айтырыгларын чугаалажып көргеи. Токионуң мэри Синити Судзуканың конференциязының киржикчилеринге бижиинде бо хевирлиг ыңдыг конференция тайбыкны болгаш улустарның бот-боттарының аразынга эки билчиринге, кижи төрээгетениң мурнунда амгы үеде турар ниити айтырыгларны шинтирээринге политиктиг чүткүлүү чок боон турарының дугайын херечилел турарын ол айыткан.

НИКАРАГУАНЫҢ САНАЛЫ

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның чазаа Мексиканың Мансанильо хоорайынга чугаалажышкыннарны бо чылдың июньның баштайгы чартыынган катап эгелээрии АКШ-ка санал-даан. Ол дугайын республиканың дашткы харектер министриниң бирги оралакчызы Викто Уго Тиноко медеглээн. Ынчалза-даа америк администрация ийи талалыг чугаалажыышкыннарны катап эгелээр дугайында никарагуаларның саналынга ам-даа харылаавааны ол девискээрииге айтырыгларын тайбың өзу-биле шинтирлээрииге политиктиг чүткүлүү чок боон турарының дугайын херечилел турарын ол айыткан.

СУДТАП ЭГЕЛЭЭН

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның шылгараңгай күрүне болгаш политиктиг ажылдакчызы, эрткен чылдың октябрь 31-де кем-бүрүүлүг идегеттериң октарындан өлген Индира Гандини өлүрер сорулгалыг араатанзыг сүлчээзиниң киржикчилерин судтаары Делиде эгелээн. Судтатканнарның сандайында дириг арткан өлүрүкчүлериң биреэзи — Делиниң полициязының констебли турган Сатвант Сингх дээрзи олуруп турар. Оон өске база бир өлүрүкчү — полициянын субинспектору Беант Сингхти камгалал солдаттары Индира Гандини өргээзиниң девискээрииге, кем-херек үүлгедиишкинниң байдалдарын истеп көргенинге үндезилээш, херектеннерге индий чазактың баштың күш-биле үзүткээр сорулганы салганы кем-бүрүүлүг сүлчээзии кылганы дээш бүрүүдадыышкынны онаап турар.

«120 ДУГААР САМОХОДКА»

«Октябрь» деп журналга чоокта чаа үнген «120 дугаар самоходка» деп тоожу номчукчуларның болгаш дайын темазынга бижип чоруур суреглыг чогаалчыларның кичээнгейин хаара тутткан. Оон автору Константин Колесовту моон мурнунда кым-даа билбес турган. Фашизм-биле тулчуушкыннарның үеочун киржикчизи, дүвүрээн сеткилин илередиксеп чоруур аныяк эвес кижи эрткен дайынга чурттап эрткен үезин бодунуң үе-черге кижилериниге чугаалап бээр дээш демир үжүк сегирип ап турары шынап-ла кончуг хөөрү таварылга-дыр — ол чугаа номчукчуларга ажоок херек болган.

1941 чылдың июнь 22-де — гитлержи Германияның Совет Эвилелиниче халдаан хүнүнде «120 дугаар самоходканың» автору 13 харлаан турган. 1943 чылда ачазының соон дарый ол фронтуже чорупкан. Сержант Колесов боду чоруур артиллериягa октакчылап, үш дакпыр орденниг Бобруйск полугунга тулчуп чораан. Тиилелге чоокшулап келген деп чүвени кижилер билип каашаа, дириг арттарын , онза күзеп чораан үеде, дайынның соолгу айларының дугайын чогаалчы бодунуң тоожузунга чечен сестер-биле бүзүренчиг көргускен. Номну номчуурга дайын хүннериниң дугайын тулчуушкундан чап-чаа эзп келген 19 харлыг оол чугаалап турган ышкаш сагындырар.

Колесов бодунуң «Самоходказынга» дыка хөй чүүлдерии сыңырган: октаргайда бодунуң экипажындан чоок чүве чок ышкаш апаар фронтучу эштежилге, тулчуушкунга шыдажыр аргажок берге байдал, ышкынырыгларының халавы, сактырга чайлаш чок ышкаш өлүмну маневры, көргер чорук, снарядтар даажы, өлүм-чидим болгаш качыгдал чок тайбың үе дугайында болгаш Чер кырынга тайбыңның ыржым-шышпыңы, сураглыг кино артизи кыс ышкаш, харын-даа оон чассыг кыстың овур-хевири келириниң дугайында күзел... Ынчалза-даа дайын амдаа доозулбаан, а амдыызында эки-ээ оруунда коргунчуг болгаш муңгаранчыг ужуражылгалар ине бүрүлүг ыяш бүрүү дайнаан аш чаш төлдер, чазаглыг оруктарлыг бичежен «силиг» концлагерь болгаш деп-дескн кылдыр чыып каан кижилер сеегү... Өжээн негеп чадип кээрииге бүзүрээн гитлержилериниң нептередип турганы «чаа корум-чурум» ындыг болган деп автор чугаалап турар.

Константин Колесов ам Брестиде чурттап турар. ынчангаш 1941 чылда кестүп көрбээн маадырлыг чорукту болгаш бижыг түңүшту көргүскен тоолчургу Брест шивээзинге оон-биле чугаавысты эгелээн бис.

Шой күзекты деже шааптар снарядтың күжү миллион аът күжү-биле дең болур деп бир-ле номдан номчаан мен деп, Колесов чугаалап турар. А кижиниң ажыг-шүжүүн кым хемчээп көргенин? Дайынны «кижиниң миннишкин органнарының мөөңү» деп адагылаар. Мен ол «мөөңге» шоолуг үр турбаан мен, ынчалза-даа ону мен бүгү назынымда утпас мен. Аңаа чүгле коргунчуг чүве чок эвес, чүгле ажыг-шүжүг, өлүм-чидим, кижиниң кылыкы дег солдат күш-ажылы эвес, харын-даа кижилер аразында чылыг болгаш чоок харылзаазы база турган — мурнуку одурүгга ол чоокка чурттап шыдаваас сен. Мина чазылгаш, кижини балыглаптарга — аңаа дузалаш. Ону кылбас болзунза, арын-күүрүк сени хилинчектей бээр, сөөлүнде сеңээ база дузалашпайн баар. Кара-сагыш, мелегей, кортук чорук дайынга сеңээ удур туруп кээр, тайбың амыдыралга база ыңдыг-ла болгай...

Ол үениң чамдык болуушкуннары сагыжымда олчаан артып калган. Оларның бирээзи бо. Тиилелгеге чедир ажоок чоок турган. Бир немец эдилеп турган черге турган бис, көөрүвүске бистиң бичии самолёдувус үжүп ор. Ужудуккуу моторун өжүргеш, чаавазап бады келгеш, караанын шилип ажыдыпкан, көөрүвүске хөрээжен кижи: «Оолдар, бистин шеринивис Берлинни алкан!» деп, алгыра-дыр.

Бо хире үе эрткиже чурттал чораан хиремде чүге ам хептемертен бижип эгелээнимни, ол? Дайын салбас-тыр. Сактырге— ам-даа дөгерезии чугаалаваан ышкаш. Ам-даа. Дайынны эрткен бистер аныяк салгалга оон хоразын, кижиге удур уткаазын көргүзер ужурлуг бис. Шыдаар шаам-биле эрткен дайын дугайында ам-даа бижип мен...

Түңнелинде Константин Колесовтуң ап турар хөй чагаалаларының бирээзинден үзүндүну кирейм:

«Мен силерниң тоожуларны үш катап номчаай, ёзулуг дайынны кандыг-даа хөөредиг чокка, даап бодаашкын чокка кердүм. Силерниң тоожуларда хоозун сестер чок, өндүр улуг маадырлар чок болду. Харын сеткилге харааданчыг аңаа аныяк кижилер дайзынга удур тулчуп тура дайынга өлүп каар-дыр деп чүвени кердүм».

Ольга МАРТЫНЕНКО.
(ПМА).

ХЫМЫС ФЕРМАЗЫНДА

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң удуртукчулары совлгу үеде чылгы малдың баш санын өстүрериниче доктаамал сагыш салып, бо ажылды сайзырадыр дээш тускай сорулгалыг ажылдап турарлар. Ажыл-агый 1983 чылдан эгелеп бе саалдазын организастап эгелээн. Хымыс фермазын тургускан соонда, бо адырже улуг сагыш садыышкынны үндүрген.

Эрткен чылын чылгычылар 153 кулунну ап, чылгы малдың баш санын эвээн өстүргеи. Ферма 80 баш саар беден 11 тонна хымысты будурүп, оон 9 тонназын садып сайгарган. Бо чаа эгелээн ажылга ба саанчылары Допзакмаа Лама-Сүү, чылгычылар Дүктүг-оол Сувак, Сайыт-оол Даш-оол болгаш өскелериниң-даа кижилеп үлүү улуг.

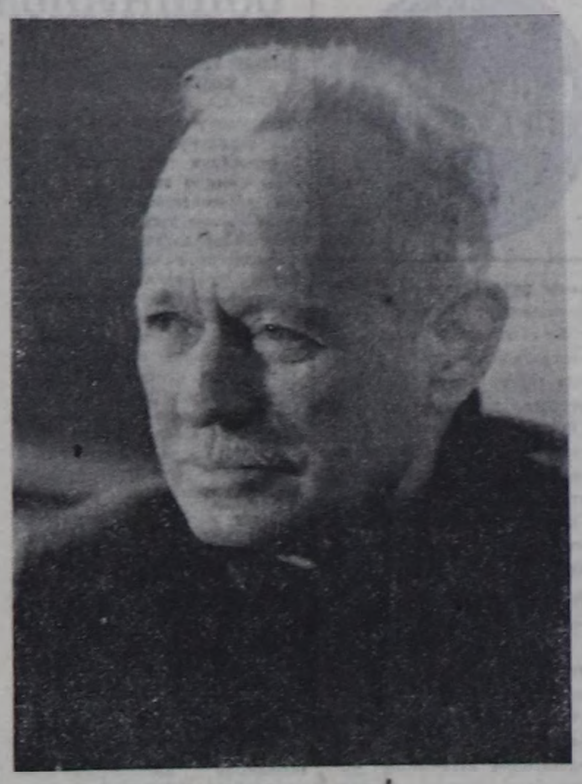
Амгы үеде совхозтуң чылгы малының баш саны 780 ажыл турар. Ам чылгыдан кулун алыр шинтирлиг үе эгелээн. Төрүүр чүс үжеи беден бо хүннерге чедир дөртен алды кулун алдынган. Чылгычылар, ферманың ишчилери төрүүр бе бүрүзүнден кулун алыр дээш шудургу ажылдап турарлар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Болай-оол Салчакка удурткан хымыс фермазының ажылчыннары бо чылын 13 тонна хымысты будурүп, оон 12 тонназын сөңгарып садар сорулганы салган.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

Төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чылынга

МИХАИЛ ШОЛОХОВ— УЛУГ ЧОГААЛЧЫ

Михаил Александрович Шолохов — социалистиг реализм литературазының Нобель шаңналы алган эң баштайгы төлээлекчизи. Оон кайгамчык уран салым-чаванныын эскербээнинеп эрттирер база арга чок турган. «Оожум Донну», «Илиадада», «Дайын болгаш тайбың»-билe демейлеп, «XX евктиң эң дээре романы» деп адап турганы таварылга эвес. Шолоховтуң чогаадыкчы ачы-хавыяазының дугайын Барыын чүктүң улуг дээн литераторлары демдеглеп турган. Шолоховтуң номнарын бүгү делегейде катап-катап үндүрүп турар.

Улуг совет литераторунуң чогаадыкчы оруу чиик, дески болбээн, ол ындыг болбас-даа турган. Улуг чогаалчылар болгаш улуг кижилер дески оруккa таварышпас, ол дээрге бодун тогдунганнарның оруудур. Шолоховтуң күчүлүг арга-шинээзин билген политиктиг дайыннар, адааргактар, кавер хенүң чоктар оон ажыл-ынга шаптыктаарын, ону сорсадырын күзеп турган. Троцкистер ону политикага холбаштыр мүгүлдеп, чаңчылдар сагыйчылары бис дээрлер ону уран чогаалдан «халап» турганнар.

Шолохов тиилел үнген. Ол ынчаар болур-даа турган. Ол чоннуң угаан-бодалының иелерадикчизи чораан, чоннуң үнү «чөөнээзин» политиктерниң, чаңгыс черге таптаан литераторларның алгы-кышкызын дуй шаап турган.

— Оон «Оожум Донун» чугле Толстойнуң «Дайын болгаш тайбың»-биле деңнеп болур» — деп, М. Горький бижээн.

Шолоховтуң чогаалдарын бүгү делегей билир. «Оожум Доннуң» баштайгы ийи ному 1928 чылда Москвага парлаттынган. Бир чыл болганда-ла, оларны Берлинге үндүрген. 1930 чылда аныяк совет чогаалчының ол номнарын Францияның, Швецияның, Чехословакияның, Голландияның, Испанияның хамаатылары номчуй берген. База бир чыл эрткенде роман Японияга болгаш Кыдатка парлаттынган.

Совет литературага өскамаарылгазын барыын делегейниң өскерти көрүп эгелээринге, оон эң талааларын болгаш каттаптаттынмас онзагай түүлдерин дүлээп көрүп турар апарганынга Шолоховтуң чогаалдары улуг черге-биле дузалаан.

Буржуаз «Берлинер тагеблатт» (9. XI. 30.) солун мынче деп бижээн: революцияның идеяларын Шолоховтуң пропагандалап турарының уран үнези «канчаар-даа аажок бедик», орус улустуң болгаш оон салым-чолунуң дугайын «Оожум Дон» хей-хей эртем ажылдарындан дээре бижип турар. «Бир эвес Шолохов эвес болза, Россияга болган социалистиг эргилдениң ужуруттазым ылаптыы-биле биилип алырынга элээн каш салгалдың чогаалчылары негеттинер турган ийик» деп, неделя сонында үнер америк «Нью рипаблик» (15. 8. 34) медеглээн. «Шолохов книжниң амыдыралын сагыш-сеткилди хөлзедиптер кылдыр бижээн» деп, «Нью-Йорк таймс» (3. 8. 41) демдеглээн.

Оон-биле кады Шолоховтуң ролюн чугле өөнүктери, соратниктери, чугле чайгыльш чок критика эвес, чугле литератураның өзулуг үнелекчилери эвес, ону куду базар сорулгалыг дайыннар база эки билип турган. Шолоховтуң бүгү чогаал ажылының өндүр үлүүн долузу-биле бактаарындан сезингеш, совет уран чүүлдүң чамдык кижилери оон ...социалистиг реализмден хоорууның дугайын чугаалап диттигип турганнар. Ынчалзада-даа ол бурууладыышкын кедергей мугулай кылдыр кестүр турган.

Оон соонда чогаалчы биле партияның аразында «чөрүлдээ», Шолоховту ССРЭ «үлээп көрбейн» турар дээш ышкаш даап бодаашкыннар тыптып келген. А ол-ла үеде Шолохов партия Төп Комитединиң кежигүнүнге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуттурган, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, литература талазы-биле Ленинчи шаңналдың лауреады апарган болгай.

Адак сөөлүнде эң-не бужар чүүлдү кылып эгелээннер: ындыг аныяк кижи бо хире улуг хемчээлдиг, онзагай чогаалды — «Оожум Донну» — канчап бижиптер боор деп мегелеп элдепсинип туруп бергеннер.

Шын харын, «Оожум Донну» баштайгы номнарын Шолохов 23 харлыг турган үндүрген. Ийет, ол факт онзагай солун, черле улуг салым-чаяан онзагай болгай. Оон-биле кады ол факт — дүрүм ёзугаар чүүл-дүр. Шиллер «Дээрбечилерин» 22 харлыында бижээн. Лермонтов «Бистиң үениң маадырын», а Диккенс «Оливер Твистив» 26 харлыг турган парлатканнар. Рафаэль «Конеста биле мадонназын» 17 харлыг турган, а «Афины школазын» 26 харлыг турган чураан болгай.

Шолохов Россияга хамаатыг дайынының чүгле эвереҥизи эвес, ол оон шуут киржикчизи турган. 23 харга чедир ол башкылап, статистиктеп ажылдапкан. «Доннуң чечен чурттаарыына» бижип четтигипкен турган. Ол үеде кижилер, шынар-ла, хүннеп эвес, шактап өзүп турган. А Шолохов чүгле ажылдап турган эвес, ол тулчүүшкүннерге, амы-тынга айылдыг-даа тулчүүшкүннерге киржип турган.

Ол үе-шагның эртканинден эргижиреес уран чогаал байлактарын тургускан. Американ критик Эдвин Сивер мынчаар бижээн: «Социалистиг ниитилелдиң романчызы Шолохов уран чогаалдың өзулуг будужүн болгаш ат-алдарын эгиткен. Орус реализмниң өндүр үлүг чаңчылдары бүгү делегейге база катап билдинип келгенге».

«Күш-ажылчы чонга бодунуң демир-ужүү-биле чүге-даа кызаттырбайн бараан болурун бодунга эң дээдэн алдар болгаш эң дээдэн хосталга деп санап чоруур чогаалчыларның бирээзин мен... — деп, өөде Нобель шаңналын тыпсып турда чугаазынга Шолохов демдеглээн. — Мээң номнарым улустарга эки чурттаарынга, сагыш-сеткили арыг чаагай болурунга дузалазым, кижиге ынакшылды, гуманизмниң болгаш кижи төрелгетенниң депшилгезиниң идеалдары дээш идепкейлиг демисежир чүткүлдү оттурзун деп күзээр ийик мен».

«Оожум Дон» болгаш «Ада-дарган кур чер», «Олар Төрээн чурту дээш тулчуп чораннар» болгаш «Кижиниң салым-чолу» чогум-на харын ындыг. Олар даарта-даа, соңгузу хүн-даа, кезээде ындыглар.

Гавриил ПЕТРОСЯН, [ПМА].

ЧУРУКТАРДА: Михаил Александрович Шолохов; чогаалчының бажыңында — Мария Петровна Шолохова, чогаалчының оглу Михаил болгаш оон кадайы Ляля, музей-заповедниктиң директору Н. А. Булавин.
Е. НЕДЕРИНИҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДАГ-АЛТАЙДАН ГАСТРОЛЬ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Даг-Алтайның национал шии театрының артистериниң гастрольдары найысылал Кызылда уламчылавышаан. Кызылчылар болгаш хоорайның аалчылары өөнүктериниң элээн каш шиилерин көрүп четтигипкеннер. «Өлүмге чедир ам-даа ырак», «Өлүмнүг сегиржип алыышкын», «Элдептиг кижи» болгаш өске-даа шиилерни даг-алтайжылар көрүкчүлерге бараалгатканнар. Оларны көрүкчүлер эки хүлээп ап турар.

Бичии уругларга шиилерни база көргүскен, аалчыларның шиилери оларны сонуургадып турар.

Кызылга гастроль доостурга, артистер республиканың районнарынче аттаныптар. Көдээниң ажыл-ишчилери-биле чылыг ужуражышкыннар оларны манап турар.

ЧУРУКТАРДА: А. Адаровтуң «Элдептиг кижи» деп комедиязындан көргүзүглер.

О. Охемчиктиң фотолары.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 24-ТЕ
ЫЙГЫ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Ye». 8.40 —Эртемги гимнастика. 8.55 — «Михаил Шолохов». Док. фильм. 9.55 — ССРЭ-ниң Күрүнениң академиктиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестри ойнаар. 10.50 —10.55 — Медээлер.

14.15 Медээлер. 14.35 — Док. фильм. 14.55 — Орус чугаа. 15.30 — Москва. Фестиваль. 16.00 — «Бо кайгамчык делегей». 17.20 — Хөгжүг нотажыгаштар. 17.35 — «Ырлымга бүзүреве». Док. фильмниң премьеразы. 18.00 — Аар атлетикага Европа чемпионады. 18.30 — «Бирги Кнехт». Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 21.00 — «Ye». 21.35 — Ырлажылынган, өөнүктер. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8-ки класс. Ортаакы Азияның экономиктиг району. 9.05; 12.10 — Англи дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижиндирлге. Совет ажылчын. 10.35; 11.35 — Музыка. 1-ги класс. Симфониктиг оркестриң хереклелери. 11.05 — Эртем-нептерелдиг фильмнер. 12.40 — Ниити биология. 13.10 — И. В. Гёте — «Фауст». 9-ку класс. 13.40 — Физика. Энергия камналгазының хоойлузу. 14.10 — Л. Н. Толстойнуң шин чогаалдары. 15.05—15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Чүректе сактыышкыннар». Москваның күрүнениң Гнесиннер аттыг музыка училищезиниң Тыва национал студиязының музыка-шүүглелдиг шинээ. Училищениң директору Е. Г. Мухина чүве чугаалаар. 19.00 — Медээлер. 19.10 —«Азия төвү». 19.40 — Чаңгылдар.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.00 —«Виктор Васнецов. Сакуунышкынар». Док. телефильмниң премьеразы. 20.30 —А. Петуховтуң удуртулгазы-биле Төп телевидениениң болгаш радионуң эстрадасимфониктиг оркестриниң концерти. 21.00 —«Ye». 21.35— «Высокая проба. 3 сериялыг уран-чечен телефильмниң премьеразы. 3-кү сериязы. 22.40 — Док. фильмниң премьеразы. «Москва... как много в этом звуке». 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Черноморец» — «Спартак».

Редакторнуң орлакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага чагбас. Мурнуу-барыын үүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 2—7, чамдык черлерге 0—5 градус чылыыр. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 12—17 градус чылыг болуур.

Кызылга хүндүс чуга бүлүттаар. Дүне агаарның температуразы 4—6, хүндүс 22—24 градус чылыыр.

КИНО

МАЙ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «И вот пришёл Бумбо» 9.30, **«Тайна острова чудовищ»** 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30, **«Продлись, продлись, очарованье»** 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Юрка—сын командира» — 9.30, **«Верная рука—друг индейцев»** —11.20, 13.10, 18.40, **«Двойной обтон»** — 15.00, 16.50, **«Прохиндиада. Иэн бег на месте»**—20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Танцор Диско» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Операция начнется после полудня» 18.00, 20.00 шактарда.

РОВНО УРУГЛАРЫНЫҢ БЕЛЭЭ

Келир үениң өзүп орар салгадын уран чүүлдүң дузазыбиле өөредип, кижизидер ажылга уругларның боттарының чүреан ажылдарының делегелгези улуг үжүр-дузалыг. Бистиң чуртувуста хөйхөй хоорайлар болгаш суурларда уругларның чурук музейлери ажыттынгылаан. Бичии үе-черге эштериниң чуруктарын сонуургал-биле көрбүшаан, уруглар хөй чүүлдерге өөренип, бот-боттарындан үлегер-чижекти алырлар.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга турускаавтаан Ровно хоорайның уругларының чураан чуруктарының делегелгези Бистиң Барыын-Хемчик районнуң төвүнде номчулга залында байырлыг байдалга ажыттынган. Байырлыг ажыдыышкынга пионерлер, школачылар, башкылар болгаш чалаткан аалчы Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Тогул Маҥнаевич Монгуш олар киришкен.

Ровнону хостажып турда хоорайның үреллиг, бүзүлган байдалын болгаш кадыг-берге тулчуушкуннарга оскунган эш-өөрүнүң дугайында сактыышкыннарын Тогул Маҥнаевич чугаалап берген. Оон өңгүда Тиилелгениң 35 чыл оюнда болуук эки турачылар-биле кады Украинага аалдап чорда, Ровно хоорайның өзүп, сайзыраанының дугайында ол сеткил хайныышкын-биле уругларга чугаалаан. Адаларының быжыг найыралын оларның уруглары уламчылавышаан, өңдө шынчы болуп чоруурлар. Бо ажыттынган делегелге оон дорт херечизи. Ровнода бичии эштериниң берген белээн уруглар сеткил хайныышкын-биле тулээп ап, сонуургал турарлар. Делгелгеде 97 бичии авторларның ажылдары бар. Оларның чүреан чуруктарында тайбың, куш-ажыл, аас-кежиктиг чаштар дугайында болгаш Украин улустуң аас чогаалы көскү черде. Украин улустуң уран чүүлү, чараш бойдузу ышкаш уругларның чуруктары өңзы-бүрү өңнерлиг. Ында чурулга школазының эге класстарының өөренкичилериниң өңнүг саазыннар, пестерден кылган аппликациялары, үстүкү класстарның өөренкичилериниң бойдустан, амыдыралдан хайгаралдарын чүреан чуруктары солун. Оларның арасында А. Дейнеканың «Кодээ» суурнуң амыдыралы», В. Титковецтиң «Сиген кезилдези», П. Шлемичиниң «Кежээки одарда», Э. Косинскаяның «Базар» деп ажылдары бедик үнелелди алган.

Ровнонуң чурулга школазы дам 25 чыл оон демдеглээр. Бо школада өөренип турар он, он бир харлыг уругларның өңнерни дидими-биле таварыштыр шилип ап, боттарының сагыш-сеткилин тода илередип билирни, чогаадыкчы мергежилиниң байлаан магадап көрдүвүс. Бо бүгү чедишкиннерде оларның башкыларының киирген үлүг-дүүзу зээдэ эвес дээрэн билдингир. Эртген чылын бистиң школага Ровнодан аалчылар келген. Аңаа бистиң коллегаларывыс уругларывыстың уран чүүлү-биле таныжып, башкылаашкын ажылынга ажыктыг сүмелерни бергеннер.

Уруглардың чураан чуруктарының делгелгелерин моон соңгаар-даа организастап, өске хоорайлар, районнар, республикаларның уругларының делгелгелери-биле солчуп, харылзажырын планнап турар бис. Ол уругларны эң-найыралдыг, бот-боттарын билир чоруукка кижизидео.

Б. МАЙНЫ,
уран чүүл школазының директору.

СПОРТЧУ МЕДЭЭЭЛЕР

Футбол. Футболга чурттуң чемпионадының эзэлчеглиг оюннарынга Киевтиң «Динамо» командазының спортчулары «Факелди» үткаш, чедиги удаа тинилээн. Олар ам мурнунда; он оюндан 16 санны чедип алган. Тбилисиниң динаможулары биле «Днепрниң» футбоязистери 15-15 санналрлыг.

Чадаг-терге спорту. Чадаг-тергеге болуп турар делегей маргылдаазынга дани спортчу Пер Педерсен Чемстоховадан Варшаве чедир оруктуу 4 шак 47 минута 37 секундада эрткеш, эң узун 9-ку чадага тинилекчи болган. Оон соондан итали чадаг-тергежи Франко Кавиччи биле Фредерик Гарнье (Франция) олар финишке келген. ССРЭ-ниң командазы амдыызында бирги черде чоруп турар.

Уран гимнастика. Чурттуң Белгородта эртип турар чемпионадында РСФСР-ниң хөрээжен гимнастарзы 287, 50 балларды алгаш, команда талазы-биле мурнап турар. Европаның түлгэн чемпиону, Астрахандыдан келген спортчу Галина Белоглазова Омскиниң төлээзи Татьяна Дручинина биле Саина Бабий, Кировтан Елена Деветьярова, Волгоградтан Наталья Капитан, Татьяна Титова (Ставрополь) олар тус-тузунда бирги шаңналдарны чаалап алганнар. Ийиги черде — Белоруссияның, үшкү черде — Москваның гимнастарзы.

Хөй мергежилгелерге 98, 20 санны алгаш, Г. Белоглазова чурттуң тулган чемпиону атты чаалап алган. Дала Куткайте (Вильнюс) биле Омскиниң школачызы Татьяна Дручинина олар дараазында шаңналдарга төлептинг болганнар.

Шыдыраа. Шыдыраачыларның «Золотые пески» деп чаңчыл болган делегей маргылдаазының тнилекчизин чүгле оймаан шынарын барымдаалап илередикен. Варнага болган ол маргылдааларга кайызы-даа 70 санныг үш шыдыраачының аразындан Тбилисиниң төлээзи Элисбар Убилава бирги черни алган.

Байдаркага болгаш каноэге эзэндирери. Крылатскоеге Юлия Рыбчинскаяның мемориалының үш кол шаңналдарын ГДР-ниң болгаш ССРЭ-ниң спортчулары чаалап алган. 10 чурттуң спортчулары киришкен ол маргылдаанның 9 хевирлеринге ГДР-ниң төлээлери эки түңнелдиг болган.

Рабчинскаяның ынак дистанциязы — 500 метрниң чарыжыга ГДР-ниң хөрээжен спортчузу Биргит Шмидт мурнаан.

Волейбол. Волейболга ССРЭниң эр улустуң шилиндеп командазы Японияның спортчуларын ам ийиги удаа уткан. Сам 3:2 болган.

Дзюдо. ССРЭ кубогу дээш Ташкент хоорайга эрткен маргылдаага Грузияның командазы бирги черни чаалап алган. Түңнел ужуражылгада ол РСФСР-ниң спортчуларын 9:5 санга тинилээн. Москваның болгаш Белоруссияның спортчулары үшкү черни үлешкен.

Автомобильдер чарыжы. Автомобильдер чарыжынга социалистиг чурттарның «Найырал кубогу» дээш «Бикернике» деп комплекстиг спорт баазазында эртип турар маргылдаалардың үшкү чадазында ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң спортчулары тинилээн. 6-8 болгаш А-2 класстарның автомобильдеринге Таллинден Тоомас Нээв биле Властимил Томашек (ЧССР) олар мурнаан.

Чиик атлетика. Чиик атлетикага «Труд» солунчуң чаңчыл болган шаңналы дээш 30 километрниң дистанциязында «КамАЗ»-тан келген 27 харлыг спорт мастери слесарь Юрий Стариков тинилээн. Брежнев чурттуг ол спортчу дистанциязы эртеринге 1 шак 32 минута 09 секунда үеэн чарыгдаан. Оон чаңгыс клубта эжен Сергей Крестьянинов биле румын спортчу Георге Моторка олар ийиги-үшкү черни эзэлээн.

Хөрээжеңнер аразында олда дистанциязга Пермьниң спортчузу Александра Тарасова мурнаан. «Труд» командазының чиик атлеттери команда талазы-биле бирги черде.

Женевага болган ындыг маргылдаалларга совет спортчулар Николай Чамеев биле Сергей Демидов олар шылгаан. А хөрээжеңнер аразынга — Надежда Гумерова.

[СЭТА].

САГЫНМЫШААН

Кызыл-Мажалык суурнуң Культура бажыңынга районнуң төп библиотеказының ажылдакчылары И. Кузнецовтуң «Сөөлдан Ровно чедир» деп документалдыг тоожузунга номчулга конференциязын организастап эрттиргем.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи эки турачы Төгүл Маҥнаевич Монгуш Ровнону хостажырынга киришкенинниң дугайында, кады дайылдажып турган эш-өөрүнүң болгаш эрес-дидим командирлериниң дугайында хөйүү чугаалаан. Оон ажыгда ол ынчангы Ровно биле амгы Ровнону деңнеп, оон кайы хире өзүп сайзыраанын магадап чугаалаан.

Фронтуга тулчуп турганнар-биле деңнеп болур ажыл-ишчи маадырлар тылга ажылдап турган. Оларның дугайында база ол кежээ чылыы-биле сактып чугаалашканнар. Хоочун башкы А. К. Кунгаалай, С. Ш. Сарыглар олар Кызыл Шеригге дузалаар дээш тыва аратгарның карак кызыл ажылының дугайында боттарының сактыышкыннарын чыылганнарге чалаткан аалчыларны чон сонуургал-биле дыңнаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи эки турачы Төгүл Маҥнаевич Монгуш Ровнону хостажырынга киришкенинниң дугайында, кады дайылдажып турган эш-өөрүнүң болгаш эрес-дидим командирлериниң дугайында хөйүү чугаалаан. Оон ажыгда ол ынчангы Ровно биле амгы Ровнону деңнеп, оон кайы хире өзүп сайзыраанын магадап чугаалаан.

Фронтуга тулчуп турганнар-биле деңнеп болур ажыл-ишчи маадырлар тылга ажылдап турган. Оларның дугайында база ол кежээ чылыы-биле сактып чугаалашканнар. Хоочун башкы А. К. Кунгаалай, С. Ш. Сарыглар олар Кызыл Шеригге дузалаар дээш тыва аратгарның карак кызыл ажылының дугайында боттарының сактыышкыннарын чыылганнарге чалаткан аалчыларны чон сонуургал-биле дыңнаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи эки турачы Төгүл Маҥнаевич Монгуш Ровнону хостажырынга киришкенинниң дугайында, кады дайылдажып турган эш-өөрүнүң болгаш эрес-дидим командирлериниң дугайында хөйүү чугаалаан. Оон ажыгда ол ынчангы Ровно биле амгы Ровнону деңнеп, оон кайы хире өзүп сайзыраанын магадап чугаалаан.

Фронтучуларга болгаш чыылганнарга «Мажалык» агитбригаданың бот-тывынгыр артистерин солун концертти бараалгатканнар.

С. МААДЫР-ООЛ,
районнуң төпчүткен библиотека системазының директору.

ЧАРЛАЛ

Кызылдың күрүнениң педагогика институдуң бот-өөредилге салбырынын бирги курузукка дараазында мергежилдерге абитуриентилерни үдээп алырын чарлап турар: **эге өөредилге педагогиказы болгаш методиказы, орус дыл болгаш литература, география.**

Киирериниң шылгалдаларын дараазында эртеминер таазыбиле июль 3-тен 12-ге чедир эртирер: **эге өөредилге педагогиказы болгаш методиказы мергежилге** — орус дылга болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүге (аас-биле), математиказа (аас-биле).

Педучилищениң эге класстар мергежилии өөренип доозкан болгаш эге класстар башкылары боон ажылдап турар кижилерни киреринин шылгалдазары чокка, беседалажырынга үндезилээп, хүлээп алыр. Ынчангаш аңаа райОНО-нуң азы горОНО-нуң өөренип киреринге ворутказа бижин чугула.

Орус дыл болгаш литература мергежилге — орус дылга болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүге (аас-биле), даштыкы дылга (аас-биле); **география мергежилге** — орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле), географиязга (аас-биле), математиказа (аас-биле), ССРЭ төөгүзүзүге (аас-биле).

Билдирилишкинин дараазында документилерни чиик-ле кавсырлаштырганда, майның 31-ге чедир хүлээп алыр: ортумак билиг дугайында документ (бодун), күш-ажыл дептериниң хоолгазы, № 286 майыктың эмчи шынзылгазы, ажылдап турган черниңден үш хол үжүү салган болгаш албан черниң таныжын баскан характеристика, 3×4 см. хемчээлдиг 4 фото-чуруук, өг-буле тутканының (фамилиязын солаавазар) дугайында хереглелдиг хоолгазы, паспорт (бодун көргүзер).

Документилерни хүлээп алыр черниң адрези: Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунуң № 34 бажың, бот-өөредилге салбыры, телефон № 2-20-36.

ТЫВА АССР-НИҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ МИНИСТЕРСТВОЗУ

Алтайның, Кемеровоның Красноярскиниң медицинтуттарының педиатрия, эмнелге, стоматология, санитария-гигиена факультеттеринге өөренирин күзээннериниң документилерин хүлээп алырын чарлап тур. **Чорудары чугула документилер:** ортумак билигниң дугайында аттестаттың (азы диплом) боду, сөөлгү ажылдаан азы өөренген черинден будурулге, өөредилге, организацияларның удуртукчуларының, а ол ышкаш партия, комсомол организацияларының секретарьларының, профсоюзтың комитединиң даргазының шынзыткаңы характеристика; № 286 майыктың өзугаар эмчи шынзыдылгазы; албан черниң будурулгезиниң, организациянын удуртукчузунуң, партия болгаш комсомол организацияларының секретарьларының, профсоюзтың комитединиң даргазының шынзыткаңы кушажыл дептеринден үшта бижилге; бөрт чокка тыртырган 3×4 см. хемчээлдиг 6 фото-чуруук. Документилерни дужаарда паспортту, шериг хүлээлгелиглер — шериг билединг, аныяк оолдар — кинер бижиткен хереглелдиг боттарыы көргүзер.

Ортумак медицина билгиниг аныяк оолдар болгаш кыстар эмнелге черинге ажылдаан 3 чыл стажтыг болур ужуруглуг.

Киреринниң шылгалдаларын 1985 чылдың августуң 1-ден 20-ге чедир Алтайның, Красноярскиниң, Кемеровоның институттарынга чорудар.

Институттарның төлээлекчилери-биле абитуриентилерниң беседалажышкыны 1985 чылдың июль 3—5 хүннеринде Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунга болур.

Документилерни июль 1-ден эгелээш, июль 25-ке чедир Кызылдың Ленин кудумчузунуң № 12 бажыңда Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң кадрлар секторунга хүнүүн-ле 15-тен 18 шакка чедир хүлээп алыр.

Шын Редакциянын адреси: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннар: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харылсалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аймырал болгаш үлеттүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет түргузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн баргаанга 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3033.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынның херектеринге талазы-биле күргүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00374.

Бүгү чүрттәрниң пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 120 (12810) | 1985 чылдың май 25, суббота | 1925 чылда үнезилеттингел | Өртээ 3 көпеек.

ОРГАНИЗАСТЫГ

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунда кызыл-тас чаштырылгазында Николай Монгуштуң удуртканы бот-оруулга-чарылгалыг Чиңге-Даг хову-трактор бригадазының коллективиниң организастыг чоруун көргүзүп, үүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Кадарчы-оол Койгунмай, Валерий Сат, Ким-оол Деягер оларның агрегаттары — коллективте чарыштың мурнуку одуруунда. Чолаачылар Павел Намдак, Александр Белекпен, Александр Ооржак үрезин сөөртүлгезин шалып чорудуп, агрегаттарның ажыл чок турар чоруун болдурбазынче кичээнгейин углаңдырган.

Механизаторларның ажылынга докталашкын, халас үе чарыышкыны болдурбазы-биле Маадыр-оол Саавга удуртқан септекчилер звенозу шалыпкын чоруун көргүзүп, тараажылардың идегелдиг дузалакчылары болганнар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

Р. ГАНДИНИҢ МИНСКИГЕ ЧОРУП ТУРГАНЫ

Май 23-те Индиа Республиканың Премьер-Министри Радживе Ганди Минскиге чеде берген.

Ол-ла үүн Индияның чазаанның баштыңының республиканың удуртукчулары-биле ужуражыышкыны болган. Аалчыга республиканың экономиктиг, социал болгаш культура тургузуушкунунда чедиишкинниг-рин таныштырган.

Р. Ганди Индиа биле ССРЭ-ниң аразында чамчыл апарган найыралдыг харылзаалар оондаа улам хөгжүүрүнге эки перспективалыг боол турарын чугаалаан. Ол чүгле ийи улустарның эрге-ажыктарынга дуглжуп турар эвес, харын база бүгү-биитиниң, тайбыңның, делегейниң ийыл чок чодуунуң херээнге база бараан боол турар.

Чылыг, найыралдыг байдалга болган беседага Белорус ССР-ниң удуртукчулары киришкен.

Р. Ганди Тиилелге шөлүнге баргаш, Төрээн чүрттүм фашистиг эжелекчилерден хостаары дээш тулчуушкуннерге эрес-дидим болгаш маадырлыг чорукту көргүскен Совет Армиянын дайынчыларынга болгаш партизаннарга тураскаадырын баарынга венок салган.

Аалчы Ада-чүрттүң Улуг дайынының Белорус күрүне музейинниң делгизирлери-биле танышкан.

Премьер-Министр Совет Армиянын дайынчыларынга Минск чанында өндүр улуг тураскаал — Алдар курганынга ол ышкаш «Хатынь» дээр мемориал комплекизинге чоруп, чечектер салган.

[СЭТА].

«КОМСОМОЛКАНЫҢ» БАЙЫРЛАЛЫ

«Комсомольская правда» солун чүрттүң аныяк салгакчыларын ленинчи ёзу-биле чүрттаарынга, ажылдаарынга, демнеженнинге өөренип турар. Ол бодунуң баштайгы номерлериниден эгелээш, аныяктарның алдарлыг ажыл-херектериниң чыл демдеглекчизи, чалбыыштыг пропагандист болгаш агитатор, аныяк оолдар-кыстарның чаагай эгелээшкиннериниң организакчызы болуп хүлээлгезинге шынчы боол келген. Чүрттүң аныяктарының кол солунунуң 60 чыл оюнга Москвага май 23-те болган байырлыг хуралды тураскаадыкан.

Ооң төй мнлянон комчукчулары «Комсомолканы» чалыыларының дайынчы комсоругу деп чеченчиндир адап туралрын аңда чүве чугаалаваннар демдеглеп турган.

[СЭТА].

КИНО КӨРГҮЗҮҮЛЕРИН ЭКИЖИТКЕН

Он бирги беш чылдың сөөлгү чылында Кызыл районнуң кино четкизиниң коллективи бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш, ону күүседир дээш чарыштыг организастаан. Ооң уламынан планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер багай эвес күүсеттинип турар. Бо чылдың эрткен дөрт айларында чүрттакны чонга кино көргүзериниң планын 133 хүү, акша-төөгүн чыырының дөзалазын 126 хүү күүсеткеш, республиканың кино ажылдакчыларының аразында чарышка тиилекчи болуп үнген.

Социалистиг чарышка эки көргүзүгнү Сукпак суурда улуг кино механиги Е. А. Дурновцева чедип алган, ол дөрт айларда чүрттакны чонга кино көргүзериниң планын 179 хүү, акша чыылдазын 163 хүү күүсеткен. Екатерина Алексеевна кино уран чүүлүн пропагандалаар талазы-биле чон оргүзүмда улуг ажылды чорудуп турар. Биилеттерни беш бурунгаар садарын организастаан.

«Мир» Культура бажыңында улуг кино механиги А. М. Ставцев, Терлиг-Хая суурда И. Б. Допчаа оларның көргүзүүлери база эки болган.

Д. ЧЫМБА.

КӨДЭЭ КАДРЛАР

Бистиң чүртта талантылыг организакчылар хөй. В. И. Ленин ындыгларның дугайында «...бодамчалыг, чарт угаанныг болгаш практиктиг билди-мергежилдиг кижилер хөй улустуң быжыг болгаш демниг ажылын шүүгаазын чокка... башкарып, социализмге бердиниишкин-биле холбаштырып шыдаар кижилер-дир...» деп чугаалаан. Ындыг кадрларны шилип алыры болгаш таарыштыр тургузары, белеткээри болгаш кижизидери бо хүннерде партияның бирги чергелиг сорулгазы боол артпышаан.

Бистиң республикада көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң эң шинтпирлиг адырларын идея талазы-биле быжыг туруштуг, эртем-билиглиг, бедик мораль-политиктиг шынарларлыг кижилер удуртуп турар. Удуртулганың шынарын тодарадырынга кол негелде — ооң практиктиг түңнели. Удуртукчунуң политиктиг быжыг туруштуу, ажыл-херекчи бүдүштүү, улустарны организастап болгаш кижизидип билири чүгле аңаа илерээр. Он бирги беш чылдың дөрткү чылында күш-ажылчы бедик көргүзүглери дээш СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчинир Кызыл Тугу-биле шаннаткан «Тиилелге» совхозтуң, РСФСР-ниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчинир Кызыл туктарынга төлептиг болган «Көк-Тей» болгаш «Торгалыг» совхозтарның. Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының удуртукчулары В. О. Оюнну, Ю. А. Кривенкону, Б. С. Седейни база А. В. Порожневскийни болгаш өскелерни-даа маңаа чоргаарал-биле адап болур. Оларның арга-дуржулгазын нинтп херекке бараан болдуруп, нептередирп чугула.

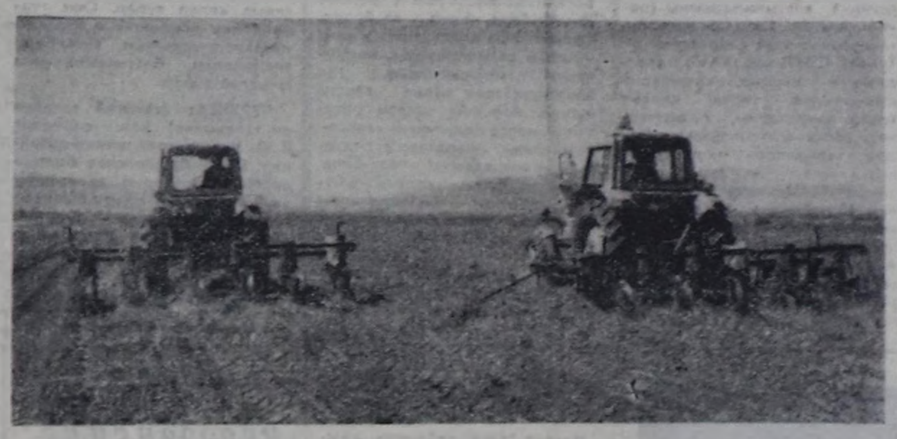
Амгы үениң удуртукчузу бот-идепкейи-биле, бүгү-ле чүвени дүрген шинге-ээдип алыры-биле, экономиканы ханы бодап болгаш ажылдап билири-биле ылгалдыг. Ол партияның болгаш чонуң мурнунга бодунуң бедик хүлээлгезин эки билир болгаш совет кижилерниң чаагай чоруунга бодунуң күжүн, талантызын харам чок берип чоруур. Ындыгларны чон деткип, алдаржыдып, депшидип-даа турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Кара-Булуң сүт-бараан фермазының эргелекчизи Ф. А. Родионова, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Бурунгаар» совхозтуң хову-трактор бригадазының удуртукчузу В. Т. Дүдүпей, «Саян» совхозтуң агроному, Тыва АССР-ниң алдарлыг агроному А. А. Жулёва, «Нарын» совхозтуң хойжу бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Б. С. Нүрзет болгаш өскелер-даа чонга шынчы бараан болуп чоруур.

Ынчалза-даа хүлээнген херээнге харыысалга чок, четпес ажылын кандыг-бир «чөптүг» чылдагааннар-биле тайылбырлап, боттарын агартыксаар, сөглээн сөзүн хүн бүрү организакчы болгаш политиктиг ажыл-херээ-биле бадыткап шыдавас удуртукчулар база бар. «Барлык», «Тыва», «Октябрьның 30 чылы» совхозтарның директорлары Ч. Х. Дожулаа, В. П. Айыжы, С. Б. Ондар ажылынга негелдезин кошкатканы, күрүненин өнчү-хөреңгизинге ээ ёзу чок хамаарылгазы дээш албан-хүлээлгезинден хостаткан. Бо чоруктуң арага-дары-биле холбаалыы чугаажок.

Кадрлар күрлавырындан база хөй чүүлдер хамааржыр. Ынчалза-даа чамдык черлерде ол саазын кырынга артып каап, херек апарганда ындыг «күрлавырның» ажыы барык чок боор таварылгалар эвээш эвес. Ооң уламындан кадрларны чүгле анкета көрүп шилирп, түңнелинде удуртукчуларны томуйлаарынга шыңгыы частырыглар болгулаар. Ынчангаш чер бүрүзүнге кадрлар күрлавыры-биле ажылды экижиндерин үе чидин-биле негеп келген. Кадрларның удаа-дараа солчуушкуну ажыл-херекке дыка доктарлыг дээрзи билдингир. Ынчалза-даа удуртукчу эрге-дужаалдыг бот-идепкей чок, ажыл-ишке харыысалгазы куду кижилерге эмин эрттир чымчак чоруктуң хоразы ооң эвээш эвес. Маңаа мындыг чижектерни киирип болур. 1983 чылда «Чыраа-Бажы» совхозтуң кол инженери Г. Г. Канчыыр-оолду ажылын үгбаан дээш хостаан соонда, ийи ай болганда, Чөөн-Хемчик районнуң көдээ ажыл-агый эргелээн ону «Хөндергей» совхозтуң кол инженериниге томуйлаап, элээн үе эрткенде баштайгы чылдагаан дээш катап хостаан. Ол-ла совхозтуң кол агроному К. Б. Монгушту ажылындан үндүргеш, каш ай эрткенде, олла ажылга катап томуйлаап, ооң чеди ай эрткенде база катап хостаан. Мындыг чүүлдер ажылга негелде чок байдалды тургузуп, янзы-бүрү чурум үреэшкиннериниге салдарлыг боол, ажыл-агыйның нинти бүдүрүлге чорудулгазынга улуг хоралыг болганы билдингир.

Эрге-дужаалды бодунуң хууда эрге-ажыктарынга ажыглаар, бистиң хоойлу-дүрүмүвүске, партийжи болгаш мөөү-шынар нормаларыңга тоомча чок болур чоруктар-биле болгаш арагалаашкын-биле шынгыы демиселди чорудары чугула. Удуртукчу ажылдакчы каяа-даа ак сеткилдиг чоруктуң, бедик сагылга-чурумнуң, четпестерге шынгыы болурунуң үлегер-чижээ болур ужурлуг.

КУКУРУЗА ЧАШТЫРЫЛГАЗЫНДА

Тандыда «Коммунизмниң херели» совхозтуң тараажылары бо чылдың часкы хову ажылдарын шалыпкын чорудуп турарлар. Ажыл-агыйның шөлдеринде кызыл-тас, сула чаштырылгазын механизатор-солар кыска үеде доосказ, бо хүннерде кукурузаны тарып киргикен.

Ол ажылдарны Михаил Оюнның удуртканы № 2 хову-трактор бригадазының тараажылары деминг чорудуп эгелээн. Дуржулгалыг механизаторларның бирээзи Михаил Бушук-оолдуң звенозу моон мурнунда чылдарда кукуруза чаштырарынга, ону өстүрериниге болгаш ажаап алырынга доктаамал киржип, эвээш эвес дүжүттү ап келген. Бо чылын ооң звенозунда айды кижи ажылдап турар.

— Бистиң № 2 бот-оруулга-чарылгалыг бригадавыс тарылгага идепкейлиг киришкен. Ам кукуруза чаштырылгазын дарый эгелээн бис. Бо чылын совхозувустуң 350 гектарда тарыыр кукурузазын база бистеле даандырган. Ол ажылдарны бир недела дургузунда үзү май 30-де доозарын шинтпирлээн бис. Маңаа кывар-маар чүүлдерни, артык кезектерни база камнап ап, социалистиг чарыштың кол негелделериниң бирээзи — сагылга-чурумну күштелдирерин чедип алырын чоокта чаа болган бригада хуралынга дугурушкан бис—деп, М. Бушук-оол чугаалады.

«МТЗ-80» трактурнуң башкарыкчызы, бирги класстың механизатору Алексей Кожер-оол, звено удуртукчузу М. Бушук-оол олар баштайгы хүнде норма ёзугаар 14 гектарга чаштырылганы чорудар тургаш, ону керек кырында 20 гектар чедирген.

Совхозтуң хоочун механизаторларының бирээзи Михаил Белек чер акдарылгазында шалыпчы ажылдап турар. Ол эрткен чылын эки ажылдаш, чурттуң улуг курорттарының бирээзинге халас путёвка-биле дыштангаш келген. Ооң кады ажылдап турар эки Александр Дажы-Дондуптуң күш-ажылчы көргүзүү база эки.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң сагылга-чурумну күштелдирер, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында докталдарын болгаш чарлыктарын улуг сонуургал-биле тавышкаш, ону изни-биле чүүлдүгүнүп, амыдыралга боттандырар сорулга-биле бригада кежигүннери шалыпкын ажылдап турарлар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: кукурузаны чаштырып турары.

Авторуң фотозу.

ЧАШТАР КАДЫК-ШЫЫРАК БОЛЗУН ДЭЭШ

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдер бүгү улустуң херээ

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглер ап чорудар дээнин Сарыг-Сеп эмнелгезиниң бөжудулга салбырының коллективи кончуг чүүлдүгүнүп турар. Арага дээрге бир-ле дугаарында кадыкшылдың дайзыны болур. Арага ишпес кижилерге бодаарга, ону хөйү-биле хереглеп турарларның аразында янзы-бүрү аарыглардан аарыры хөй таварыжып турар. Ылаңгыя херээжен кижи, өг-бүленниң тыныш тудар ужурлуг не кижи, арага ижер болза, кандыг-даа васкежик турбас.

Бистиң районда херээжен улус ортузунда арагалаар чоруктар база бар. Нинтизи-биле үш чүс хире таварылгалар демдеглеттинген. Саатты, чаш уругларлыг херээженнерниң 10 хире хуузу араганы ижиптери илерээн. Ооң уржуунда чамдык чаш уругларның кады кошкак төрүттүнүп турар. Иштиг херээжен кижи арага ижер болза, чаш уруунуң нерви системазы үрелир, өзүлдези хожудаашкынныг болур болгаш ийи-чаңгыс таварылгаларда четпес-даа төрүттүнер. Ынчангаш саатты тургаш, уругну эмзирип турар үеде кандыг-даа араганы аас-даа дивес ужурлуг.

Бистиң эмчилериивис херээженнер ортузунга лекцияларны номчуп, араганың хоразының дугайында кинофильмнер көрүлдезин организастап турар. Мерген сүт-бараан фермазынга чоокта чаа эмчилер алдап чораан. Өске-даа коллективтерже үйүүшкүннерни кылып турар бис.

Чыыда үш чүс алдан уруг төрүттүнер болза, ийи-үш хирези багай божуттунар. Сонуургал кынап көөрге, чок болза адазы, чок болза иези арагалаар болур-дур. Оларның бууруузу-биле чаш кижи үгаан сайзыралы куду, хевир-дүрзүзү үрелиг болуп төрүттүнүп турар. Чаштар кадык-шыырак болзун дизе, арага ижерип соксадыр херек.

Арагалаашкынның хоразының дугайында келир үеде нелер болур аныяк уругларның ортузунга тайылбыр ажылын калбартыры чугула.

Херээженнер чөвүлелдерибиле, агитквартиралар-биле кады, школа болгаш комсомол организациялары-биле бир демниг ажылдап тургаш, бо хоралыг чаңчылдан адырлып ап болур.

З. КУУЛАР.

Сарыг-Сеп эмнелгезиниң бөжудулга салбырының эргелекчизи. Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи.

КИЖИ БҮРҮЗҮ КИРЖИР

...«Ылаңгыя көдээ черлерге араганы боду кылыр, саарып сайгарар, садыл алыр болгаш бажыңга кылган эзиртнр суксуннарны чадагалаар, ол ышкаш эзиртнр суксуннар-биле чинижең чорук кылыр кижиларни чогуур үезинде илередирин хандырар, оларга хоойлу ёзугаар хөрүсалганы хүлээдир» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарынга, араганы кижилер боттары кылыр чоруктуң когун үзер талазы-биле хемчеглер дугайында» докталалында ынчаар айыткан.

Бо чүл дээрге арагалаашкынга удур демиселге кижи бүрүзү идепкейлиг киржир, ол хоралыг социал үүлгедигни алызы барып шуут чок кылып, үзүткаар дээни ол-дур деп бодаар мен. Арагалаашкынның хоразын, ооң кайы хире каражакогарал чедирип турарын билир бис. Арагалаап тургаш алдар чедип алган азы эки ажыл кылып каан кижи кайдада чок. Арагалаашкынга удур партия, чазактың кончуг шыңгыы хемчег ап турары шын. Ам, шынап-ла, арагачыларны хөй-ниити черлериниден, кудумчулардан үндүр ширбинир үе келген. Совет амыдыралдың овур-хевирин үреп турар, кижи дүрзүзүн ышкынган арагачыларның биистиң ниитилелиниске херээ черле чүү боор. Арагалаашкынга удур демиселге кижи бүрүзү идепкейлиг киржир, кым-даа хажыызынга хайгаарап орбас ужурлуг.

В. ӨЛЧЕЙ.

Улуг-Хем район.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Чадаана хоорайның Шахтёрская, Зелёная кудумчуларында арага аймаа садар магазиннер бар. Ук магазиннер ажыттынар бетинде-ле, машина-балгат, ооң ажыттынарын манагзынган кижилер чыылзачыылза, эңдерлип-ле келир. Ол кижилерниң аразында белдүнүп алган аныяк оолдар база бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, арага садып алыр дээн кижилер-дир ийин ол. Черле ынчаш эзирик кижилерниң хөй-ниити черлеринге, садыг-магазиннер чанынга, автостанцияга көскүлөөн аажок. Оларның аразында эрткендүшкен кижилерге шорлур, арага садып алырынга-ла херек чүве ыйнаан, акша-көпеен диленирлери база бар болгай. Үстүнде чугаалап турар чүүлге хамаарыштыр номукчуларның чагаалары солунга чаңгыс эвес удаа парлаттынып турган болгай. Хоойлу-дүрүм органнары, чогуур черлер ооң шоолуг-ла түңнел үндүрбейн турганы ол чүве ыйнакпе, айтырыг үзе шинтпирлеттинмейн, үзамдыгып-ла турганы илдең. Ам бо айтырыгны шыңгыы кичээнгейге ап, бүгү тала-биле шинтпирлээри чугула. Үенин негелдези-даа ындыг. Арагалаар, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демисел чер-черде күштелген болгай. Ол кончуг чүүлдүг.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинниң докталдарын чер-черде, коллектив бүрүзүнде чүүлдүгүнүүшкүн-биле хүлээп ап турар. Арагалаашкын-биле демисел — бүгү улустуң херээ. Ынчангаш чугула бо ажылга хөй-ниити идепкейлиг киржир. Арагалаар чоруккa удур шинтпирлиг, демниг демисежир болза, хөй-ниитиниң корум-чуруму, күш-ажылдың сагылга-чурумну быжыгар ужурлуг. Хөй-ниитиниң ол чорудар хемчеглери домей-ле күштүг, дээштиг болур. Ынчангаш эзирип алгаш, садыг-магазин долганып турар, хөй-ниити черлеринге нөскүлөө кижилер-биле демисел чидиг болуру билдингир.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ.

Чөөн-Хемчик район.

ЧИДИРИГ ЧҮҮДЕН БОЛУП ТУРАРЫЛ?

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң ажылы нарын. Объектилерни дериргинге бергедээшкиннер үргүлчү таварыжып турар. Чүрттелга тудуунга бодаарга, нарын дериг-херекселдер салырынга хөй үе үнер. Тудугчу бригадалар хоңудаашкынныг ажылдап турган. Ооң чылдагааны аңгы-аңгы. Бир талазында төлевилелде өскерлиишкиннер шапталаазын чедирип турган. Ол ышкаш чагыкчы организациялар үезинде дериг-херекселдер четчелээшкинин хандырбайн турганындан тудуг-монтаж ажылдарының планы боттанмайн, ооң бот-үнезин аартап, ажыглалга тудугнуң кирер хуусаазы саадап турган.

Чамдык сан-фактыларга доктаап көрээликер. Олаар өзүлдени азы хоңудаашкынны сөглеп, саадаашкынның чылдагаанын дилээринче албадай бээр. Хандырылгада үзүктелиишкиннер, механизмнер-биле четчелеп, ажылды организастаары база чугула ролдуу ойнаары чугаажок. Ынчалза-даа бо удаада чүгле сагылга-чурум айтырыынга доктаап көрээликер.

Бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун кайда быжыглаан болдуо, ында байдал эккижир. «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелели дөрт айларның керээ ёзугаар ажылдарның планын 81,1 хүү, бодунуң күжү-биле 47,7 хүү күүсеткен. Мурнуку чылдың бо үезинге деңнээрге, керээлиг ажылдар планы 13,3 хүү кудулаан. Эргелелде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 86,2 хүүдан 68,6 хүү чедир баткан. Дузалаа тудуг организациялар эрткен чылын планын 80,7 хүү чедирген болза, бо чылын 138,3 хүү боттандырып; күженишкиннинг ажылдааннар.

Хоңудаашкынның кол чылдагааны сагылга-чурумнуң сандаргай байдалында. Сөөлгү чылдарны деңнеп алырга, хемчеглер алдынар чүве болза, байдалды эккижидип алырының бүгү барымдаалары бар. 1983 чылдың бирги кварталында эргелелге 236 кижи прогулдаан. Эрткен чылын прогул долузу-биле үзүткатыынган турган. А бо чылын ол сан 731 чедир ооң өскеш хона берген. Бо ийи чылда прогул дээш чүгле он беш кижини ажылындан хостаан. Артканнарын кандыг хемчег алганы билдинмес, сайгарган дээ ле турар. Эрткен чылдың дөрт айларында 244 прогул болган болза, бо дөрт айларда 780 чедир өскен. Прогулдаар саны үш ажыг катап өскенде, ында удур демисел шыңгыыраар ужурлуг. Бо талазы-биле эргелел начальныгы В. В. Шоорховтуң, ында партия, профэлел организацияларының четпестер-биле эптежип орар, негелде чок чоруун борта демдеглээри артык эвес.

Администрацияның чөпшээрели-биле ажылдан чоруур, бюллетень алыр чоруктардан хөй ажыл шагының чидирии болуп турар. Чижээ, бүрүнгү чылын администрацияның чөпшээрели-биле 151, эрткен чылын 230 кижи-дүр үстүнген. Бо үеним чөптүг ажыглаан болза, чеже ажыктыг чүүлдер кылдынмазыл? Бо чылдың дөрт айларында 55 кижи айтырып алгаш чоруткан, ооң мурнуку чылдыынан 45,6 хүү эвээжээн. Ынчалза-даа аараан чылдагаан-биле шак үзүүшкүчү эрткен чылдың бирги кварталы-биле деңнээрге, 22 хүү көвүдээн. Дөрт айларда бо чылдагаан-биле 779 кижи-дүр үстүнген. Сөөлгү ийи чылды алырга, нинтизи-биле дөрт мун чыгыы кижи-дүүнү ажылчыннар аарып эрттирген болуп турар.

Күш-ажылчы коллективтер кежигүннерни кижиндер талазы-биле эргелерни долу эвес ажыглап турар. Ажыл шагында тудугжулар анаа көзерлеп, даалылап, чок болза харын-даа тудуг шөлүнге арагалаар чоруктар болуп турары четпес. Чурум үреңхиин бүрүзүнге орук бербейн, хемчегни шыңгыы онаап, кадрлар-биле кижизиндилге ажылын күштелдирери чедип алдынмайн келген. Бригадирлериң, прорабтарның болгаш инженерлериң ажылы чүгле бүдүрүлге-биле кызыгаасланып турарындан контроль кошкаан.

Арагалаашкын чүгле бүдүрүлгеге улуг когарал чедирер эвес, өг-бүлеге, уруглар кижизидилгезинге багай салдар чедирип турарын кым-даа билир. Ол хиреде бистиң адаанывыс эргелелдиң тудугжулары хөй удаа эзирктер сергедир черже кирип турар. Бир хүн арагалаан кижи, эртенинде-даа бүдүрүкчүлүг ажылдап шыдавас. А кажан ол үргүлчүлелдиг апарганда ажыл улам бансыраар. Бир арагачы өскелерни эвилелдеп, коллективже багай уржук чедирип болур. 1983 чылда 64, эрткен чылын 76 кижи сергедир чер кирген болза, чүгле үш айларда бээн 37 кижи кирген. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чоруп турда, бо четпестер-биле эптежиор берге.

Чаңгыс эвес удаа эзирктер сергедир черже киргеннер эвээш эвес. Оларга чогуур хемчег онаавайн туварындан улам амдажып, бо багай чоруктарны катаптап турар. В. Т. Бурбужүктүң бөжудулгазындан Т. Күүлар, В. Монгуш, В. Т. Самбарынындан В. Мочин, Б. А. Кошкер-оолдуундан В. Салчак, А. С. Минчеймаанының-дан А. Монгуш, С. Монгуш кош удаа сергедир черге хонганнар. В. М. Бичө-ооллуң бригадазы прогул-даа, арагалаар-даа талазы-биле баштап турар. Бирги кварталда бригадага 43 прогул болган, 6 кижи сергедир черге киргеп. Бригадир турган К. А. Данзын өскелерге үлегер көргүзер түдүм, коллективти сандаралып, боду кош-даа катап арагалаан. Ол бригададан А. Хурум-оол, М. Анай болгаш ооң-даа өскелер ажыг суксунга сундулуун көргүзүп турарлар.

Эргелелдиң кадрлар кадызининиң талазынган, хөй-ниити организацияларының талазынган садаар чок болганын айтыр апаар. Эрткен чылын, мурнуку чылга бодаарга, кадрларның ажылдан үнер-кижер чоруу 4,8 хүү кызырылган. Ындыг-даа болза оларны ажылга быжыглаар ажыл амдаа четпес. Эрткен чылын ажылга күлээп алган 112 кижиниң 78-и үнүп чоруткан. Апрель айда 15 кижи келген, чоруткаңы 17 четкен. Турумчуп ажылдаавас, бир ажылдан өскезинче көжүп чоруп турээларның хөй кезии — аныяктар. Оларның мергежилин бедидеринче сагыш салып, дагдыныкчыларга быжыглап, хөй-ниити ажылынче хаара тудуп, хостуг үезин чөп организастап тургаш, эжижишкинни чедип алыр дээрзин эргелелдиң удуртукчулары, партия, комсомол организациялары билген турар ужурлуг.

Сөөлгү кварталдарда эргелелдиң чамдык бригадалары планныг онаалдаларын ажыр күүседип турар апарганын база демдеглээр апаар. Ол чүл дээрге, ук коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чурумунуң быжыгып турарын көречилеп турар. Спорт комплекизинде Б. А. Кошкер-оолдуң, типография бажыңында В. М. Бичө-оолдуң бригадалары туруушкун чокка ажылдап турар.

Өске-даа чамдык көргүзүглерин эргелел эжижиткен. Эрткен чылдың дөрт айларында тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 95 муңга аартаан турган болза, бо чылын ол 99 муңга чиигээн. Ажылга бичө механизацияны ажыглаавы, хандырылганы эжижиткенни, тудугжуларның харыысалгазын бедиткени борта улуг рольду сүмзаны чугаажок. Ажылга негелдени доктаамал күштелдирип, сагылга-чурумну быжыглаан тургаш, чүгле ынчан чылдың болгаш ниити беш чылдың тудуг программазын чедиишкинниг шинтпирлеп болуо.

А. ХӨВАЛЫГ,

«Шынның» корр.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

БИСТИҢ СОРУЛГАЛАРЫВЫС

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазында салдынган сорулгаларны күүседир база партияның XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкинниг уткуражыр дээш Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилери күшенишкинниг ажыл-дал турар. Ол Пленумнуң материалдарын ажылчы хонмарга тейилбирээрзынга 150 агитатор болгаш политинформатор, 23 клеткелчи, «Билиг» никитилелиниң 45 кежигүнү болгаш эске-дээ активтер хаара туттуунган.

Пленумнуң материалдарын партия, комсомол болгаш экономиктиг өөредилгенниң школдарында база массалыг чырыдыышкынның янзы-бүрү хевирлеринде хандыр өөренмишаан, хүнүнүң чугула сорулгаларын чедиишкинниг шаңнипирээринең айтырыгларыг-биле сыгый холбап турар. Оларны таныжарынга чиитизи-биле 2450 кижи киришкен. Дыка хой коллективтер съездиге утткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгылаан. Чыжээ, «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы беш чылдың планның ноябрь 7-де күүседирин, ол ышкаш КМК-1070, арга-ыяш ажыл-агый черн беш чылдың планын декабрь 1-де күүседир бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, районнуң күш-ажылчы коллективтериниң мурнуку одуруунда чоруп турарлар. Дөрт чылдың планнарын «Тес-Хем», «Кызыгаар» совхозтар чедиишкиннит күүседип, беш чылдың планын күүседип болуруңуң мөгедилелин тургускан. Социалистиг чарыштыг организастаарын дээштиг чорудуп, кижи бүрүзү ажаа киришкен турарын чедип алыр дээш районнуң партия организациялары чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Бо күннерде беш чылдың социалистиг чарыгының мурнуку одуруунда коммунистер болгаш комсомолчулар чоруп турар. «Кызыгаар» совхозтуң хойнуулары Эрендей Дембирел, Джигитмаа Орус-оол, «Чодураа» совхозтуң хойнуузу Иван Данзурун, сээнчы Оюмаа Баткар, «О-Шынаа» совхозтуң хойнуузу Василий Арапчаа болгаш өскелер-дээ он бирги беш чылдың планын күүседип, он нийги беш чылдың үлүүнде ажылдап турааннар.

«О-Шынаа» совхозтуң коммунистери, ажылчыннарның хой нуруузу политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеде хаара туттуунган, совхоз будуруулгезинде идепкейлиг киржип тураалар. Ол совхозтуң № 1 хойнуу бригадазы (бригадири Бичө-оол Лаа) он бирги беш чылдың чыл бүрүзүнде социалистиг хүлээлгезинге ажыр күүседип келген. Коллективте 28 малчыннар бар, ооң иштинде коммунистер 8, комсомолчулар 5. Бо эвээш кижилит коллективте партия организациязы (секретары Д. Уштулаң) коллективтиң дайынчы өзээ болуп, социалистиг хүлээлгелер болгаш планның онаалдаш күүседиринге улуг идиг бергп турар. Кайда коммунистер ажылдап турар болдур, ында социалистиг хүлээлгелер, планның онаалдаш күүсеттинер дээрзин амыдырал бадыткаан. Бригада 1981—1983 чылдарда СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобъединениелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң дипломнарыг-биле шаңнаткан, 1984 чылдың түңнели-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Хүндүлел бижиин-биле шаңнаткан. Он бирги беш чылдың сөөлгү чылында 100 хойдан 89 хураганны камгалап ап, партияның XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкинниг уткуражыр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени алган ажылдап турарлар.

Амгы үеде масса-политиктиг ажылдың бүгү звеноларының кол сорулгазы болза, партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү күш-ажылчы коллективтерни, ажылчыннарны беш чылдың планын күүседиринче мобилизастаары болур. Ол ышкаш партия эге организацияларында масса-политиктиг ажылдың төптери болур кызыга-булуунарның, Культура бажыңнарының, агитквартираларының ажылын жижиндеп-биле чамдык ажылдар кылдынган. Ылаңгыя Самагалдайда 3 микрорайонда бичии уругларның ойнаар спорт алаңын бо чылын кылган. Ындыг спорт шөлдерни микрорайон бүрүзүнге тургузар дээш ажылды чорудуп турар. Чонкуң чурттап турар черлерниң айыы-биле партия организацияларының, херээженнер советтериниң болгаш өске-дээ хей-никти организацияларының ажыл-чорудулгезында эки түүлдер барын чоокта эрткен актив хуралында демдеглээн.

Көскү агитациянның идейлиг утка-шынарын, ооң квасталгазын болгаш дээштиниң чедип алыр сорулга-биле «Кижи — күш-ажылы-биле алдарлыг» деп көрүлде-конкурсту районга организастап чоруткан. Көскү агитациянның методиктиг чөвүлелин оны идепкейлиг чорудуп, ооң утка-шынарлыг болурунче улуг кичээнгейни салып келгем. «Кызыгаар» совхоз (директору Б. Баткар, партком секретары С. Салчак), КМК-1070 (начальныгы О. Шикмит-оол, партия организациязының секретары Б. Бадарчы), Сельхозтехника каттыжыышкыны (начальныгы М. Оюн, партия организациязының секретары А. Тумат) СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур, кижилерни күш-ажылче сорук кирип турар лозуңнарны, плакаттарны, көскү агитациянның эскедээ хевирлерин чедир кылыры негеттинип турар. Фашистиг Германияны тиилээнниң 40 чылынга турескааткан ураи чүүл көрүлдези районга чугаар ийи дөңгелге эрткен. Аңаа күш-ажылчы коллективтер колдуу шупту киришкен. Бо көрүлдениң бир онзагай талазы — кичээнгейни ажыл-тарның патриотчу, интернационалчы кижизидилгезинче утпаидырганы болур. Көрүлдеге никитизи-биле 600 ажыг кижи киришкен. Эң ылаңгыя хырызаа белдирииниң, сельхозтехниканың, үлүс өөредилге кылдызының ажылдакчыларының концерттери солун болгаш.

Бистиң чорудуп турар масса-политиктиг ажылывыста амдаа чедир кылдынмайн турар чүүлдер бар. Ылаңгыя кижилерниң медереелинде эргинин артыышкынын ажып эртер талазы-биле улуг ажылды чорудары негеттинип турар. Арагалаар, ажыя шагы үзер, хүү ажыын сүрер, корум-чуурум үрээр чоруктар ам-дээ эвээжеевйн турар. Профилактика ажылын чорудуп турардаа болза, ооң дээштии амдаа үениң негелдезинге четпес. Бо ажыл-херекти бүгү партия, совет, эрге-хоойлу органнарының болгаш хей-никти организацияларының демниг ажылы-биле чедип ап болур. Күш-ажылчы коллективтер демчыштыр сагыяга-чурум, корумчурум айтырыгларын эки шиитпирээрин чедип алыры чугула. Ажылчы чонкуң ортузунга масса-политиктиг ажылдың стиль, методтарын чаартып, чогаадыкчы бүзу-биле ажылдап турган, коллектив бүрүзү планның онаалдаларны күүседир дээш социалистиг чарышты калбартыр.

С. ХЕРТЕК.

СЭКП райномунуң пропаганда болгаш агитация кылдызының эргелекчизи.

СОЦИОЛОГТАР—БҮДУРҮЛГЕ ЧЕРЛЕРИНДЕ

МОЛДАВ ССР. Тираспольдуң даараныгга каттыжышкынының будурулге ажылдарыга чедиишкиннери ында турган социологтуг албанның — будурулгени углап-башкарарының талазы-биле ажылда чаа үүлдүң үлүг база үлүг. Ол албанның ажылдакчыларының аразында социологтар, психологтар, физиологтар, педагогтар бар. Кижиге бодун сайзыралдырыгга, ооң янзы-бүрү ажылдарга хандыкшыырыгга, ажылга соруктут бай-далды чедип алырыгга дузалаары, кижиниң бүгү талалыг хөгжүүрүнге деткимчеңи кылыры — каттыжышкынның кол социологу В. В. Чимлимовтуң удуртканы коллективтиң кол сорулгазы боон турар.

Күш-ажылчы коллективте анкетада айытыкан айтырыгларның дузазы-биле кижи бүрүзүнүң санал-онаалын ап, өөренип көрүп турар. Тускай сумелер ажылдакчының будурулге дааргазын күүседирин канчаар чедип алырынга дузалап турар. Бүгү үүлдерни электроникту саналга машиналары-биле сайгарып көрүп турар. Ооң түңнелдерин коллективке ажылды организастаарының янзы-бүрү хевирлерин боттандыраарынга ажыглап турар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан оң талазынче) кол социолог В. В. Чимлимов, техник-дизайнер Л. И. Дашковская болгаш дизайнлаборатория эргелекчизи В. Х. Хануков олар ажылдаар черлерни тавыштыр тургузарының аргаларын чугаалажып турлар.

А. ЛЫКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЕМНИГ БОЛГАШ

Магазинде «Саналдар болгаш хомудалдар» дептеринден садыгжыларның ажылынга хамаарыштыр садып алыкчыларның мактал сестерин номчуп болур. Бир чижек. Садып алыкчы А. И. Бабкин садыгжылар Б. К. Оюн, С. К. Ойдуп-оол оларның кижилерге дыңнангырын демдеглевишаан, ажыл-кежинге чедишкиннерин күүзүн болду. Мындыг одуруглар хей.

Кызыл доорайда тудуг материалдары садар бо магазинниң садыг шөлү улуг эвес. Ындыг турбушке, хереглелдиң эргежок чугула барааннары мында бар. Ам ону чонга садып турар садыгжылар-биле таныжып көрээлиңер. Оларның бирээзи — борбей Кызыл-ооловна Оюн. Ол Иркутскиниң белеткел техникумун доосказ. Белеткел, садыг-шугумугга ооң ажылдаан үезин он сес чыл-биле санаттынар. Кызыл үзеттүр барааннар магазинниге Борбей Кызыл-ооловна 1975 чылдан бээр ажылдаан. Электри барааннар, ажыл-агый барааннарының магазиннеринге ажылдаан. Ук магазиннерге кады ажылдап тургаш эш-өөрүнүң күндутклин, бүзүрелин ол чедип алган. Ол ам Сара Кыргысовна Ойдуп-оол-биле кады ажылдап, ээн ажылы-биле мактадып турааннар. Хүлээнген херээнге бергнигем кижилер ажылдап турар болгаш, бо магазин Кызыл үзеттүр барааннар садыында мурнакчы. Он бирги беш чылдың доозукчу чылының бирги кварталында алган социалистиг хүлээлгезин, планның онаалдазын садыгжылар ээн күүседирин.

Садыгжылар садып алыкчыларга шынап-ла дыңнангыр, ынчангаш хөрылзаа ээн. Садып алыкчының кирген чагыын бижиир кыдыраашты ында гускайлаан. Кымга кандыг бараан хереглин ында бижээн. Ылаңгыя дайын кирижикчилериниң инваалидтериниң, күш-ажылдың хоочунналарының чагыглары, оларның күүседези кичээнгейде. Садыгжылар чаа бүрүзүн бар эрга-курлавырлардың ажыглап, баазага, магазинге оларның киирерин бөлүмдээлеп, күүседирин бодаарлар. Чагыглар күүсеттинидее турар. Ооң бадыткалы — чагыглар бижээн кыдыраашта демдеглелдер.

Магазинниң эргелекчизи Борбей Кызыл-ооловна кады ажылдап турар эвээ Сара Кыргысовнаның ажылын, ооң кежиилерге дыңнангырын, кызыгаан мактаар болду. Хоочун садыгжылар-биле кады Галина Монгуш ажылдап турар. Ол ам чаа-ла үш ай ажылдап турер, үзүт үгбелериниң эрга-дурзулгазынган өөренип, шиитпирээрин алыр-ле чүве хей. Хоочун садыгжыларның үлегерчизээ-биле ол ажылдап турар. Арызында барып, олар дег, эрес-кежээ болуру мергээ чок.

Магазинниң садыг шөлү улуг эвес дээрзин эгезинде-ле чугаалаан болгай бис. Ийи бичеген өрээл — бичээзинде садыглаар чер, өскезинде—бараан бар. Тевармаазыг байдал тургустунмаан болза-да, садыгжылар кызыгаан ажылдап турер, планнын онаалда күүсеттинде чедип ап келген. Садып алыкчыларның негелде-хереглелдерин олар бүгей эвес хандырып турерлер.

К. САГДЫ.

ооо

Мөңгүн-Тайга районнуң ажыдыраа хандырыга комбинадының даараныгга цехиниң комсомолчу-ажыктар бригадазының даараныкчылары чондан киргеи чагыг бүрүзүн чогуур хүүсаазында эки ажыктыг күүседир сорулгазын бүгей эвес боттандырып чорген. Ажыл-херээнге сагыш-сеткилиниңден бердинген. үрнүшевер хөлдүг даараныкчылар бригадада бар. Лариса Кара-Сал — оларның бирээзи. Хүүда социалистиг хүлээлгезин эки күүседип, бригадазының ажыл-кежинге үлүг-хүүзүн ол киирештирип турар.

ЧУРУКТА: П. Кара-Сал чагыгчы-биле кады.

В. ТАНОВТУҢ фотозу.

ооо

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Он бирги беш чылдың доозукчу чылының планныг онаалдаларын күүседир талазы-биле «Хемчик» оңнуур-тывыш ажыл-агыйында Эрес-оол Кууларга удурткан бригада шудургу ажылдап турар. Бо мурнакчы бригаданың тудуг-жулары «Большевик» совхозбиле чарган керээ бүзүгаар, Чөңгыс-Хадың деп черде чаа кыштагны тудуп турар. Хой кежаазын тудуп доозкаш, малчыннын бажыңын, чунер-бажыңны база кылган.

Э. Куулардың бригадазы бот-оорулга-чөрүлгалыг эргебиле ажылдап турар. Бо деп-шилгелиг эргени шиңгээдип алганының соонда, бригаданың кежигүн бүрүзүнүң кылган ажылы дээш харыысалгазы бедээн, күлээнген ажылды керээде айытқан түүсээда, шынарлыг кылып, доозарынга сонуургалы үлгаткан. Ажылчыннар шалыңы күш-ажылга киржилгенин коэффициентизин барымдаалап алыр болганда, күш-ажылдың сагыялга-чурумун үрээр, чуду-каралап ажылдаар, үрей кылыышкыннар болдурбас кижилер барын чоя аларган. Бо ышкаш бригада кежигүннериниң эразындан чөңгыс-даа кижи прогул кыяабаан. Күш-ажылдың будурулчүүнүң бедээнииниң кол бызазы — бригада керээзи-биле ажылче шилчээни деп түңнээр апаар.

Бригадада шупту ол кижи бар. Олар эразында найыралдыг, үр чылдар иштинде кады ажылдап келген болгаш бот-боттарын ээ билчир. Шейбээдей Ооржак, Кошкендей Ооржак, Очур-оол Ооржак олар байлак дуржулгазын ениын ээш-өөрүнге дамчыдып берип чоруур, идепкейлиг дегдыынчылаар.

Мурнакчы бригада СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур сорулгалыг, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган ажылдап турар.

А. ДОҢГАР.
Чөөн-Хемчик район.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАР ЧАРЫШТА

Районнуң харылзаа салбырлары эразында чарыштыг ажылдап келген. Ооң түңнелин ай, кварталдап үндурүп турган. Тиилелгенниң 40 чылынга уткуштур социалистиг чарыштың түңнелин база үндүрген. Ынчан Боре-Тайга харылзаа салбыры планын 119 хуу күүсеткеш, шилчип чоруур вымпел, мактал бижик база акша-биле шаңнаткан. Ийиг-изинде Алдан-Маадырда харылзаа салбыры болган. Оларга мактал бижиктэ тывысныышаан, акша-биле шаңнаан. Сүт-Хөлдүң харылзаа белдири планын 104 хуу чедир күүсеткен.

Харылзаачылар чон-биле кеззээде тудуш ажылдыг. Оларга культурлуг бараан болуру, чөгүлларны ой-шаанда күүседирин — оларның сорулгазы. Районнуң харылзаа ажылдакчыларында чонга дыңнангыр, онаашкан ажылынга кызымаа кижилер бар. Алдан-Маадырда Надежда Монгуш, Карл Маркс аттыг совхозта Баазан Чылбек, Ишкинде Юлия Монгуш, Сүт-Хөлде Монгуш Доржап, Марина Ондар, Ооржак Очур-оол, Николай Сат олар мурнакчы ажылдап, мактадып, 20—15 рубльдер-биле түс-түзүнде шаңнаткылаан.

Харылзаачылар чедишкиннерге доктаавайн, доозукчу чылда, районнуң өске коллективтерни дег, улам шалыпчы ажылдаарын хүлээнген. Ону чедип алырда күш-ажылдың сагыялга-чурумун, организастыг чорукту база харыысалганы холга тударын олар чугулаалаан.

С. ТҮЛҮШ.
Сүт-Хөл район.

ДАЗЫЛ ЧЕМИШТИГЛЕРНИ ТАРЫЫРЫ

Дазыл чемиштиг ногаалаарга морковь, свекла, согуна, тыква, редис болгаш өске-дээ культуралар хамаарыр. Оларны тускайлаан эки болбаазыратты-нган болгаш чемишчиттинген ногаа шөлдеринге тарып олуртур. Ногаалар хемнер уннарының элезинелчек, үлдүргей кара хөрзүнүг черлеринге ажоон тааржып, өзүп үнер. Кузуругуг, кадыг шириктиг хөрзүнге дазыл чемиштиглер эки үнмес. Ындыг хөрзүн оларның биологтуг негелделерин чедир хандырып шыдаавес.

Ногаа культураларының үрезинин чажар мурнунда шөлдерни суггаргаш, хөрзүнүң катаа болбаазырадыр. Чажар айде бөө үнүштерге удур культивастаышаан, илиртээр, ооң соонда катоктаар. Шөлдү белеткээн соонда минералдыг чемишчидилгелер төгер. Бир гектар черге 30—45 кг азоттуг болгаш фосфорну, 60—120 кг калийни үрезин-биле кады чажар болгаш өске-дээ чемишчидилгелерни ажыглап болур.

Ногаалардан баштай, май эгезинде морковь биле согуманы тарып олуртур. Үрезинии хөрзүнге хамызы 2—3 см кылдыр олуртур. Чажып тараан соонда бир неделя болганда баштайгы суггарылгазын чорудар. Өзүлдезинин үезинде (июльда) морковь шоолуг сүт хереглевес. Түге дээрге, ей суггаларга ооң дазыл чемиштери ирип, янзы-бүрү авырыларга удур туруштуу кошкаар, кышкы кадагалаашкыга үезинде үрелип баксыраачаа болур.

Дазыл чемиштиг черлерни чечектелишкинни үезинде хей чырык болгаш чылыг негээр. Оларны ажаал алырыныг, мурнунда бүрүлерин аңгы кескеп мал чеминге ажыглап болур.

Морковьтуң «Шантанея» «Нантская» болгаш «Вязниковская» деп сорттары эң-не чаагай амданныг болгаш бистиң республиканың агаар-бойдузунга тааржымчалыг. Механизастаттынган арга-биле ажаалга бышыг, белен үрелбес болгаш бедик дужуттуг сорттар ол.

Кызыл свёкла, морковь, брюкваны 0—7 градус чылыг температуралыг, 90—95 хуу ел-шык агаарлыг шыгжамырларга ажаал кадагалаар болза эки. Кадагалалдың бо чугурумнарым шын сагыыр болза, свёкла 8—10 ай, морковь 4—5 ай дургузунда амданныг, ажыктыг шынарларын чидирбес.

Б. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик районнуң ногаа ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш шынарының талазы-биле Чөөн-Хемчик район инспектору.

Ханлырылгаңар кандыгыл?

ИЙИ РАЙПОДА

Көжа районнар — Чөөн-Хемчик биле Сүт-Хөл райполарның кооператорларының ажылынга кансы-даа бол, доктаал керейн. Чонкуң садыгбиле хандырылгазын чөнчиңдери — садыг ажылдакчыларының мурнунда чугула сорулга. Дыка хой коллективтер, бригадалар чөңгыс чер чурттугларының негелде-хереглелдин хандырар дээш кызымаа ажылдап турааннар.

Сүт-Хөл райпозун ап көрээлиңер. Район төвүнде С. Түлүш эргелекчилээн ашы-чем, Х. Ондар эргелекчилээн ном магазиннериниң болгаш Алдан-Маадыр суурда ашы-чем магазиниңиң ажылы эки. Ук магазиннериң садыгжылары планныг онаалдаларның күүсеттинидее доктаамал чедип ап келгеннер. Олар планын күүсетпишаан, көдээ чонкуң садыг хандырылгазын эөнүүдер сорулга-биле садып алыкчыларның хереглелдерин өөренип көрүп, ажылдап турааннар. Райпода чөрлеттинган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда олар чоруп турааннар.

Мурнакчылар Чөөн-Хемчик райпозунда база бар. Оларга чижээ, спорт, турист дериг-хереглелдерни садар база-ндың магазиннери, Чыргакыда ашчем, Шеминде хеп, Хайыраканда хомушкан барааннар магазиннериниң садыгжылары хамаарыр. Магазинге хереглеп барааннары доктаамал турзун дээш олар чонкуң негелдехереглелдерин өөренип көрүп, ажылдап турааннар.

Райпоның кайызымын-даа ажылында, чонну садыг-биле хандырып турарында четпестер бар. Планның онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин негелделерин чедир күүсеттейн баар магазиннерни, бригадаларны чон дээп болбас. Чижээ, Чөөн-Хемчик райпозунуң коллективи доозукчу чылдың биргн кварталында үүрметтен садар бараан саврылгазының планын 91,8, минтинниң чеменнилгезининин — 99 хуу күүседип, чедир ажылбайн барган. Ооң чылдагааны чүдел! Райпода чүгула айтырыгларның бирээзи — кадрлар-биле ажыл негелдеге дүүшпес болгаш ажыл шөлүн чеп, ажыктыг ажыглаавас чоруктар бар. Ооң-биле кады чонкуң негелдезинге, хомудалдарынга дыңнангыр эвес чорукгар бар дээрзин айтыры чугула. Планны алгаш, ооң күүседезин чедип албайн турер коллективтер бар. Чижээ, Бажың-Алаак суурда ашчем, Чыраа-Бажында ажыл-агый барааннары магазиннериниң, Хорум-Даг магазинниң садыгжылары кварталдың планын күүсетпээн. Чөөн-Хемчик райпозу ырак-узак төлөрде малчын коданнарда ажылдап, чурттап турар көдээ ишчилерни садыг-биле хандырып турары четпес. Чугула бо айтырыгны кошкен шиитпирлеп турары камчал-дээ тааржышпас. Сүт-Хөл райпозунда база планның онаалдаларының күүседезин чедип албайн турар магазиннер бар.

Кайы-даа райпода сүт кыыгларын-биле чонну хандырып турарды четпес, назы четпээн уругларның идиктеринге, триготажтан кылган хе'е негелде үлүг. Садыгларда, складтарда чонкуң хереглелиндеп артыкшылдыг, саврылгаа чок чыдар барааннарны ашпымедир» хемчегларни алыры чугула.

Сүт-Хөл-дээ, Чөөн-Хемчикдее райпоның үстүнде четпестерни, ажыл-амыдыралында шиитпирлеттинмейн турар өске-дээ айтырыгларже кичээнгей салыры чугула.

З. КУУЛАР.

АМ ТҮҢНЭЭР

Частың бо күннеринде «Мурнакчы» совхозтуң Чөңгыс-Терек хойнуу бригадазының малынналары хой кыргыдазынга болгаш чайлаглаавышкынга белеткенип, кыштагларынын үүрмек септелгезин доозуп турарлар. Ам кыштаглаашкынның кандыг эртиенинең дугайын түңнээр уе чоокшулаан.

Хойнуу бригада кыштаглаашкынны мурнуку чылдардагызындан дээре эрттирип турер. Ылаңгыя Хертек Арбай-оолдуң коданындан чөңгыс-даа мал хореваан. Хойнуулар Мандараа Чүгдүр, Будуй-оол Очур, Шойдан Чалзып, Хертек Хеймер олар чүс хойга онаавастыр 95-тен 105 чедир туралганнарны доруктуруп турарлар.

Бригаданың девискээринде от-хөк үнүп, чылыг дужуп келген. Ынчангаш бригаданың чүс бөшкө онаавастыр алган 82 туралганы бүрүн доругар дээрзинге бүзүреп болур.

Х. КАҢ-ООЛ.
мал эмчизи.

Аныяк депутаттарга

ОКРУГКА АЖЫЛ

Бо чылдың февраль 24-те РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге сөңгүлдээр бедик кедүрүүшкүнүт байдалга эттеген, ында чүс-чүс депутаттар соңгуткан.

Депутат кижи улуг болгаш күндулуг үлүзээгени эдилеп турар болгаш масса чонга эң чоок кижи болур. Олар будуруглелерде, совхозтарда, өскедээ албан черлерниңде болгаш организацияларда бодунуң соңгукчуларын-биле кады ажылдап турар. Депутат кижи ол соңгукчуларынга отчеттуг, оны үргүлчү бээр үлүзээлиг.

Бедик бүзүрелди соңгукчулар үлетпүрүн болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга, эртемнин болгаш культураның ажылдакчыларынга, кадык камгалалдың болгаш улус өөредилгезинин төвүзээринге, партия, совет, комсомол органнарының ажылдакчыларынга болгаш улус ажыл-агыйының өске-дээ телептиг мурнакчыларынга коргузуп турар. Ынчангаш улус депутаттарының Советтери состав талазы-биле ажылчын аңгының, колхозчу таваржынналарның үлүзээлиг интеллигенциниң төвүзээликтери болур.

Чонкуң бергнин чедип бүзүрелин шынзыктырары-биле депутат кижи, ылаңгыя чаа соңгуткан аныяк эштер чүнү кылыр ужуруглуг? Ол чүнүң-даа мурнунда округтуң девискээрибиле танышкар ужуглуг. Ук девискээрниң кызыгаары, ында кирип турар будуруглелер, организациялар дугайында дыңнадыглар, медээлер, улус депутаттарының тус чер Совединиң күүскомунда бар. Ол бүгүнү демдеглеп, тодаралып алыр.

Соңгулда округу-биле танышкып турар үеде девискээрде турар совхозтуң, албан черлериниң ажылдакчылары, чурттакчылары-биле ханы таныжып, кымның кайда ажылдап, азы өөренип турарын билип алза эки. Ооң-биле чергелештир депутат кижи хей-никти организацияларының, ылаңгыя өскүдүмчү (квартал) комитеттерниң, өдө-не чөвүлели, эң түү суду, херээженнер болгаш профилактика чөвүлелдери-биле харылзаалыг болуру чугула. Ук округтан депшиттирген өскедээ депутаттар-биле дугуржуп, чугаалажыр болза эки. Соңгукчуларның негелде-хереглелдерин хандырарынга салыышкынын киирер депутат кижи сүт-бараан фермаларынга, хөвү турлагларынга, малчыннар аалдарынга чедип, оларны кажан, кайда хүлээп ап болурун боттары-биле дугуржуп алыр болза эки.

Депутаттың хүн бүрүдеги ажылынга кол черии чонкуң чагаалары, билдиринишкиннери, хомудалдарының эөлээр. Кижи бүрүзүнүң чагаазынче кичээнгей салырын Совет эрге-чагырганың башгайы хүннериңден-не В. И. Ленин чогып, хүүда айтырыглыг көлгеннерни саадал чокка хүлээп ап, дыңнангыр болурун айтып чоргаш. Депутат кижи бодунуң хей-никтичи ажылынга бо негелдени удуртулга болдурар ужуруг. Ынчангаш кижилерни үнелеп, түңдүлеп билир, оларның хүн бүрүдеги негелделерин соңуургаар, бүтү талалыг дузаны көргүзер кижи — депутат болур.

Соңгукчулар боттарының саналдарын, билдиринишкиннерин болгаш хомудалдарын почта дамчыштыр чорудуп-даа болур. Келген чагаа-биижиктерге дыңнангыр болурга, будуруглелерде, албан черлеринде болгаш организацияларда бар четпестерни чогуур ай-шаанда илередиргиге болгаш оларны дораан чайладырырга дузалаар. Ол чорук эрге-чагырга органының от-алдарын остуреримге, Советтерниң чонбиле харылзаазын быжыглаарынга, ажылга чонкуң идепкейлин, үгелекчи чоруун кадыреринге идиг бээр.

Хүлээп алыышкын үезинде соңгукчулар янзы-бүрү дилегаерни, саналдарны болгаш хомудалдарны киирер. Оларны депутат шиитпирээрри-биле хамаарыштыкны организацияларга болгаш албан черлеринге дамчыдып бээр. Оларның кажан шиитпирээрин мөнөп орбайн, боду дорт база кижиже, хуусааларны айтып, хорыысалгалыг эштерни сагындырып турар болза эки.

Мөңге чижек кылдыр Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң саамчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады С. Х. Арандолдуң ажылын көрээлиңер. С. Х. Арандол соңгукчуларны колдуунда-ле сүт-бараан фермазынга хүлээп ап турар. Ферманың ишчилериниң ажыл-амыдыралы-биле депутат дыка эки таныш.

Бир-ле катап хүлээп алыышкын үезинде соңгукчулар фермада аъш-чем магазинин холушкан бараанныг сав кылдыр эде тургузарынга дузалажырын оон дилээн. Депутат С. Х. Арандол ол айтырыгны шиитпирээрри-биле улус депутаттарының район Совединиң күүскомунче киирген. Райкүүскомнуң кажан шиитпир үндурерин ол мөнөп орбайн, хей удаа кээп, чагыгның күүселдезинин талазы-биле соңуургаа турган. Ооң түңнелинде соңгукчуларның ол дилээ кыска хуусаа иштинде күүсеттинген. Ол ышкаш Баян-Кол суурнуң чурттакчылары кускуу, часкы үелерде аргыжылга узуктелиишкинниг өлөөрүн, ооң уламыңдан хлеб эккелбестеп бээрин дыңнаткаш, пекарняны суурга тударын С. Х. Арандолдан дилээн. Депутаттың чүткулдуг чоруундан база ун айтырыг чедишкинниг шиитпирлеттингеи.

Бир эвес депутаттың хамаарышкан организацияларже киирген ун үеде харыы чок чыдып бээр болза, ол үстүкү албан черлеринге чедип, чылзып туруп берген хомудалды сайгарып болур.

Депутат кижи чонну хүлээп ап турган үезинде демдеглел дептерлиг болза эки. Анаа түңнээп алыышкын кылган чылын, айын, түнүн, келген кижиниң адын, адазының адын, фамилиязын, ажылдап болгаш чурттап турар черин, хомудалдың (дилегиниң) утказын, күүседир хүнүн, шилчидер черин демдеглеп алыр. Кажан, канчаар шиитпирээрин демдеглээрби-биле черни база арттырып алыр хереек.

Соңгукчуларны хүлээп ап турар үеде депутатка киирген дилеглериниң аразында дораан шиитпирээрри болдунмас айтырыглар база туоуп болур. Ындыг таварылгада ол дугайында дилег киирген кижиге биилингир кылдыр тайылбырлап чугаалаар, кайы организациняже чорудар ужуруглуг дээрзин дурзулгалыг ажылдакчылар-биле дугуржур, хамаарылгалыг эштерге боду киирер болза эки.

А. КӨШКЕНДЕЙ.

Аныяктарның болгаш студентилерниң

Бүгү-делегей фестивалыга уткуштур

ТӨП ПАРЛАЛГА ЧЕРЛЕРИНИҢ ФЕСТИВАЛЬГА ЧАА ҮҮЛДЕРИ

356 аттыг авызы-бүрү номнар, брошюралар, альбомнар, буклеттер, орук айтыкчылары, чугаа сестери, плакаттар болгаш өөрээн открытказар — совет парлалга черлериниң аныяктарының болгаш студентилериниң XII Бүгү-делегей фестивалыга белеткелге киирген үлүт-хүүзу ындыг. Оларны ССРЭ-ниң улустарының 12 дылында болгаш даштыкының 40 дылында иштин тыразы 15 миллион ажыг экземпляр кылдыр парлап үндүрер. Ол чаа үүлдериң хөй кезиин— 192-ни — иштин эвилелдиң азы төп парлалга черлери парлап турар. Парлаттынар ол үүлдериң дугайын ПМА-ның корреспондентизин Артём САХАРОВ-биле беседазынга Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне комитединиң дараазының оралакчызы Василий СЛАСТЕНКО чугаалап берген.

— Бо сеннер болза, бистиң чурттуң парлалга черлериниң аныяктарның ам болур деп турар шуулганынга үткуштур улуг ынчаңгейни угландырып турарын көргүзүп турар-дыр. Чамдык ажылдар 1984 чылдала парлаттынган, а артканнары бо чылдың бирги чартыында, азы фестивальдың эгелээринге чедир үеде парлаттынар. Фестивальдың парлаттынза чогуур үүлдерин белеткеп тура, бо чайын Москвага келир он-он муң аныяк кижилерниң күзелдерин өөренип көөрүн дыка кызыдып турар бис. Ол айтырыглар дээрге, аныяктарның амгы шимчээшкинниин, өске чурттарда боттарының өөнүктерининг амыдыралының, оон иштинде Совет Эвилелиниң, фестивальдың ээзин чурттуң бегүнгү хүнүнүң айтырыгларыдыр.

— Бүгү-делегейниң XII фестивалыга белеткелге киржип турар парлалга черлериниң дугайын тодаргай чугаалаар болур сиңер бе!

— Ол ажылга 20 хире төп болгаш дыка хөй санныг тус черниң парлалга черлери киржип турар. Төп парлалга черлеринден — «Молодая гвардия», «Прогресс», «Радуга», «Художественная литература», «Мысль», «Знание» дээш ышкаш сураглыг парлалга черлери бар. Аныяктарның сонуургал турарын, спорт талазы-биле айтырыгларның кайы бирээзин ол парлалга черлерин боттары шилип алыр. Чижээлээрге, «Прогресс» болза иштилел-политиктиг литератураны, «Аврора», «Планета», «Советский художник» — уран үүл талазы-биле номнарны болгаш чаруштар кылгылаан открытказарны бүдүрүп үндүрер. «Физкультура болгаш спорт» парлалга чери спорт талазы-биле литератураны белеткеп турар, а «Музыка» — уран-чечен кылдыр каастаттынган ырылар чыындыларын, хөгжүм талазы-биле номнарны үндүрүп турар. Ол үнген үүлдер бүрүзү элээн каш дылга парлаттынар.

— Ол үндүрген литература фестивальдың идеязын — эпсетиин каттыштырылгазын, тайбыңны болгаш найыралды кайы хире көргүзүптер деп бодаар силер!

— Эң долузу-биле чырыдар апаар. «Прогресстиң» чамдык парлаттынган үүлдериниден безин кашты чугаалап болур мен: янзы-бүрү чурттарның аныяктарының харылзааларының, оларның тайбың дээш, ядролуг дайынга удур демиселиниң амыдыралчы туружунуң дугайында. «Знание» парлалга черииниң үндүрген брошюралары найырал темазынга турескаттынган. «Даштыкыда аныяктар организацияларының» деп ном совет номчукчуларның сонуургалын чаадап алыр.

Фестивальдарның төөгүзүнүң дугайын Тайбың камгалалының совет комитединиң даргазы, сураглыг публицист Юрий Жуковтуң болгаш Игорь Мельниковтуң «Делегейим чаза тевистирбес бис» деп номунда чугаалап турар. «Эп-сеткил катыштырылгазы, тайбың, найырал. Аныяктарның болгаш студентилерниң фестиваль шимчээшкини» деп чыындызында база оон дугайында чугаалап турар. Аңгы-аңгы чурттарның уруглар организацияларының — Виктор Рыбкиниң «Аңгы-аңгы өөнүг галстуктарның эвилели» деп номунуң темазы ол. Сөөлгү дөрт ажылдың шупгузун «Молодая гвардия» парлалга чери белеткээн. «Планета» парлалга черииниң үндүргени — орус, англи, немец болгаш испан дылдарда парлаттынган «Уруглар империализмни буруудадыр тур» деп альбом делегейниң уругларының тайбың дээш демиселиниң дугайын чугаалап турар.

— Даштыкы аныяктарның ССРЭ-де өөнүктериниң амыдыралының дугайында өзүп турар сонуургалын парлалга черлерн кайы хире өөренип көрүп турарыл?

— Ынчаңмайын канчаар, бистиң чурттувустуң оолдарының болгаш кыстарының сонуургалын болгаш сөгүш-сеткилин бүрүн көргүзер дээш бүгү-ле үүлдерни кылып турар бис. Ол дугайын «Чалыы назының каас-шинии» деп чыындыда, «Чалыы назым, аас-чеҥни болгаш тайбың» деп ном-альбомда көргүскен. Оларны «Молодая гвардия», ПМА-ның парлалга чери белеткээн. ПМА-ның үндүргени «Уругларга ордулар» солун. Ол — ССРЭ-де пионерлерниң болгаш школачыларның ордуларының дугайында фоторассказ-тыр. Оны француз, испан, португал болгаш суахили дылдарда үндүрген. «Чурттуң чалыы назыны» альбомну «Советский художник» парлалга чери үндүргеи.

— Фестивальдың хөй-хөй киржикчилерин Совет Эвилелиниң мооң мурнунда кээп чорбаанар болгай. Чурттуң тураскаадыг черлери-биле оларның таныжарынга кандыг-кандыг үндүрүлгелер дузалаарыл?

— Хамыктың-на мурнунда — Москвага чоруурунуң орук айтыкчызы ном. Ол ышкаш совет найысылалды көргүскен янзы-бүрү открыткалар база бар. Моссоветтиң күүскомунуң даргазы В. Ф. Промыслов «Москва. Хоорай — кижилерге» деп брошюрада ол дугайын база бижип турар. Бурунгу болгаш кезээде чалыы хоорайның амыдыралы-биле чүгле каш шак дургузунда эвес, а фестивальдың сес хүннериниң дургузунда безин таныжары баргe болуру чугаажок. Бистиң чурттуң чамдык хоорайларының дугайында ажылдарны база парлап үндүрер алаар бис.

— Фестивальдың киржикчилерниң хөй дылдарда чугаалажыры дугайында айтырыгны парлалга черлерн канчаар көрүп турарыл?

— Аалчылар-биле эвилерниң өрээзинда чугаа харылзаазын чиигедири-биле «Русский язык» парлалга чери чугаага хереглээри-биле янзы-бүрү брошюраларны үндүрүп турар. Оларның өрээзинда — орус-англи-француз-испан дылдарга 100 000 экземпляр чугаа словарын кылып үндүргеи.

Кол-кол европа дылдарындан аңгыда, парлаттынар продукциянның чамдыызын араб, япон, суахили, корей, вьетнам, пушту, дари, кыдат, моол болгаш эсперанто дылдарга парлаар. Чижээлээрге, «Ленин аныяктар дугайында» деп чыында болгаш ССРЭ-ниң аныяктар организациязының комитединиң даргазы, фестивальдың совет белеткел комитединиң даргазының оралакчызы Владимир Аксёновтуң «Аныяктарның болгаш студентилерниң Москвага болуп эртер фестивалынга үткуштур» деп ному үстүнде адаттынган дылдарның барык шупгузунга парлаттынар.

— Москваның аныяк авлачыларының даштыкы дээрге парлаттынган кандыг чечен чогаал номнарын садып ап болурул?

— «Редуга» парлалга черииең үндүрүп турары Максим Горькийниң, Николай Островскийниң, Михаил Шолоховтуң, Чингиз Айтматовтуң, Василь Быковтуң болгаш оон-даа өске чогаалчыларның чогаалдары оларга солун болуру чугаажок.

(ПМА).

Май 25 — Африканың Хосталга хүнү

ХОСТАЛГА ДУГАЙЫНДА КҮЗЕЛ-БИЛЕ

Африканың политиктиг календарында май 25 онзагай черии эзелеп турар. Ол дээрге — ук диптиг бүгү улустарынга иштин байырлал. Чээрби нең чыл мурнунда, 1963 чылдың май 25-те, Африканың өөнүк күрүнелериниң удуртукчулары Эфиопияның нейсылалы Аддис-Абебага чыглып келгеш, чап-чаа чаалал алганы хамаарышпас чоруктуң быжыглаары дээш, хожудагей, бижик билбес, будүүлүк чоруктарга удур, колониализмден болгаш расизмден Африканы хостаары дээш демиселгe боттарының чурттарының күжениишкиннерин каттыштырар деп шиитпирлээннер. Регионалдыг чаа эштежилге болуур Африканың Чөнгыс эп организациязының тургустунганының дугайында медээни информация агентилелдериниң телетайптары делегейге дыңнадыпкан. Оон бастаал тургустунган күнүн Африканың Хосталга хүнү кылдыр чымдык-на демдеглеп эрттирип турар.

«Хосталыышкын», «Хосталга»... Бо сестер африкан кижи бүрүзүнге эргим болгаш үнелиг. Кара диптe болуп турар бүгү-ле өскерликкиннер ол сестер-биле холбашкан. Африканың Чөнгыс эп организациязының бүгү ажыл-чорудулгазының соруглазын ол сестер тодарадып турар. Ийи он чыл ажыг үе мурнунда колониалдыг дараалды дужүр октаан, өзүлүг хосталыышкынче орук чүгле эгелеп турар деп чүвени африкан улустар коччуг эки медерел биткен кааннар. Африка эвээш эвес политиктиг болуушкуннарны, дайыннарны, революцияларны, эргилделерни көрүп эрткен. Мурнунда колониялар турган черлерде хостуг Ангола, Мозамбик, Гвинея-Бисау кеступ келген, Зимбабвениң чону хамаарышпас чоруун чедип алган. Африканың хөй-хөй чурттары депшилгелиг социал-экономиктиг чаартылгаларның оруунче киргеи, социалистиг идеяларның талалакчылары диптe улам көвүдээн. Делегей ареназынга Африканың деңзигүүру өскен, Африканың Чөнгыс эп организациязының кежигүннери чурттар КНО-де барык үштүң бири кезээн амгы үеде эзелеп турар.

Африканың Чөнгыс эп организациязының хартиязының чарлаазы соруглагар боттуг үүлэ кылдыр боттаны берген турар төлээде, ам-даа хөйну кылыры негеттинип турар. «Мурнуу Африкада болгаш Намибияда аҥы-дүүмаларывыс расизмниң дарлалының адаанда амдыызында хинчектенип турда, бистерниң аравыстан кым-даа бодун хостуг мен деп санап болбас» — дээн бодал политиктиг ажылдакчыларның чугааларында дыңналып, Африканың солун сеткүүлдериниң арыннарынга бо-ла кеступ келир. Мурнуу Африка Республикада апартенд системазын «бистиң үениң анахронизми» деп мозамбик солун «Нотиснаш» адаан. 25 миллион чурттакчы чону эрге-шелээ чок, кулдар байдалында дег, чурттап турар ындыг хөойлудүрүмнүг чүрт бар дээрзинге шыпал-ла амгы үеде кижи бүзүрээр аргажок.

Ак расистер тергиндеп турар арткан сөөлгү африкан девискээрлер болур Мурнуу Африканы болгаш Намибияны хостаары ол диптe айтырыгның айтырыы болу бергени таварылга эвес. Африканың Чөнгыс эп организациязының тургустунганының амгы оюн Мурнуу Африка улустарының демисели-биле эп-сеткил каттыштырарының неделязының эгелээнни-биле холбешкаиы онзагай үүл-дүр. Ол неделяны КНО-нуң Коя Ассамблеязының шиитпирин өзүгээр чорудуп турар. Мурнуу Африка Республикада апартендже удур кижилерниң шимчээшкинин тос айларда уламчылап келген болгаш улам калбарбышаан. Бо үеним дургузунда эрге-чагырганарның күчүлээшкинниниң түүнеяниде 300 хире кижи өлген, чус-чүс кижи кемдээн, карак чажы төгүлдүрер газ-биле хоранналган, кара-бажыңнарже кинр октаткан. «Апартендтиң өзу-чуруму ханы кризиске таварышкаш, чагырганында чонну тудуп шыдаар харык чок болу берген» — деп, Мурнуу Африканың Африкан национал конгрезиниң (АНК) Чиңгине секретары Альфред Нзо чоокта чаа медеглээн, сөөкязы ылгаар даргал системазын бүрүну-биле узуткаарынга байдалдар Мурнуу Африкада улам-на билдинип кел чыдар.

Намибияда эжелелдиң өзу-чурумуу база бүгү талазы-биле сандарап эгелээн. «Иштики таварыштырыгга» дээр өзу-чурумну оон чонунга расистерниң албадал эгелээнии чогумна оон-биле тайылбырлап болтур, шыны-биле алырга, ун чурттуу Мурнуу Африка Республиканың болгаш Барыын чүктүң «контролюнүң адаанга тудар дээнии ол-дур. Виндхукада тус черниң кол лаборационистеринден тургустунган чалча өзу-чуруму-биле сүлчээ бүүрээшкинге таварыжыр деп чүве ам безин тодаргай биа-дине берген. Намибияның «шилчинишкин чазаа» дээр чүвезин хүлээп көөрүнден Африканың бүгү күрүнелери, осе-даа диптериниң чурттары болгаш харын-даа Мурнуу Африканың Барыын чүктe талалакчылары безин баш удур ойталаан. Намибияга чөптүг шиитпирлээшкини КНО-нуң болгаш Мурнуу-Барыын Африканың улусчу организациязының (СВАПО) киржилгези чоокка болдунмас — ол айтырыг талазы-биле Африканың Чөнгыс эп организациязының туружу-дaa ыңдыг. Намибияның өзулуг хамаарышпас чоруу — чоокку келир үеним херээ-дир — деп СВАПО-нуң сананал турарын Африкада деткип турар.

Кандыг-дaa берге байдалда эртип турар болза, Африка диптиг политиктиг хосталыышкынны шиитпирлиг үе-чадазынче киргеи дээрзин шуут илдең апарган. Ынчалзажок 1963 чылда Африканың Чөнгыс эп организациязының бирги сессиязынга-ле экономика талазы-биле тускайлаҥ чорук чоокта политика талазы-биле хамаарышпас чоруук чедип алдыммас дээн бодал ынчаи-на дыңналып турган. Ынчангаш Африканың хосталгазы дээш тулчуушкынүнүң чугула участогу экономика болуу берген. Хөгжүп түрар чурттарның Барыын чүк-биле харылзаалары дең эргелиг эвес болуп турар, колониализмниң артыышкыннары ам-даа узуктаттынмаан, транснационал корпорацияларның диптe салдары күштелген. Африканың иштии ораази дендии көвей — 150 млрд. доллар. Оны төлээринге оон экспорттан келген орулгазының 40 хуузу үнүп турар. Боттарының экономиказын чонның калбак хөзектериниң эрге-аныктарынга дүүштүр хөгжүдеринге, хожудагей чоруукту ажыл эртеринге, хамаарышпас чоруукту болгаш туокай догунналашкынны быжыглаарынга ол бүгү африкан чурттарга доктаар чедирии турар.

Диптиг күрүнелериниң мурнунда турул турар айтырыгларын шиитпирлээринге аргазы Африка чурттарының ораазынга «кады ажылдажыгааны хөгжүдеринде, иштики күралаырларны мобилизастаарында, делегейге чаа, экономиктиг чөптүг норум-чурум дээш демиселде дээрзин оларның хөй кезиин шын билип турар. Африканың Чөнгыс эп организациязының ассамблеязының оныа сессиязынга 1980 чылда үүлээп алган хөделиишкинниин Лагос планында ол сорулгалар тодаретгынган. Оны амыдыралга боттандырарын дургөдөдир дугайында чүгee Африканың Чөнгыс эп организациязы кежигүннери чурттарының башкыларының Аддис-Абебага бо чайын болуур үжуражышкынга болур, ол үжуражышкынга бүрүну-биле экономиктиг айтырыгларга тураскаттынган.

Африканың хосталыышкынче оруу белен эвес. Империалистиг бөлүктөр, ылаҥгыя АКШ, диптe боттарының туруштарын чидирбезин ораалдажып турарлар. Оларның Африкага хамаарыштыр политиказы ам ийи кол сорулгаже үгланган. Ол дээрге, бирээде, ССРЭ-ге, социалистиг өске-даа чурттарга, планетаның депшилгелиг күштериге удур угланган «коммунизмга удур турмууушкун» дээр глобалдыг стратегияга бүгү регионну чагырары-дыр. Вашингтонның болгаш оон эвилелчилериниң иймги сорулгазы бирги сорулга-биле сырый холбаалыг — транснационал корпорацияларга чиг эт дужаакчызы болгаш Барыын чүктүң баревиннарын садып сеҥеринге тевримчалыг рынок кылдыр Африканы мөңгезин-биле хевээр тударыдыр. Чогум-на ынчаргаш АКШ ол диптe шериг база-заларының чаа-биле тургузуп, ресисчи Мурнуу Африка Республика-биле кем-бүрүүлүг харылзаалар тудуп, Намибияга байдалды тевриштыр шиитпирлээрин күзевейн, оны үзүп, улустер аразынга өөскүмнежишкинии өөскүдүп, депшилгелиг күрүнелерге удур сандарадыкчы хөделиишкиннерни күштелдирип турар.

Ынчалзажок хамаарышпас Африканың дайзыннары оон бүрүнгаар шимчээшкинии доктаадып күш четпейн турар. Африканчылар хосталгазы аар үне-биле чедип алганнар, ынчангаш олар оон дедир бастпастар. «Кеже-дaa бол, кезанек бажыңга-дaa, чүрек бүрүзүнге, көрүш бүрүзүнге, хуумзурут бүрүзүнге, арыг дээрге, ажык черге-дaa эргешелээ элберезиниз»—деп, тапзанн шүлүкчү Шаабан Роберт бижээн. Ол одурулгарда бегүнгү Африканың чаагай күзел-соруу, алызында аас-кежиктиг чолу илередиттинген.

Б. БОГДАНОВ,
(СЭТА).

Анголаның херээжен" чону чурттуң төөгүзүнге чайынналчаа арынналары кинр бюжиткеннер. Олар боттарының Терээн чурттунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш эр кижилер-биле бир дөмей демисежип турган болгаш бо хүннерде чаа амыдыралды тургузарынга база идепкейлиг киржип турарлар. Херээженнер заводтарда болгаш фабрикаларда, будүүлүг кооперативтеринде чедиишкиниинг ажылдап турарлар. Оларның иштинден дыка хөй кижи Улусчу камгалал организациязының отрядтарында каттыжып кирген, Улусчу серемчилелдиң бригадаларының кежигүннери боон, революцияның чаалап алышшкыннарын камгалаарынга дорт киржип турар.

ЧУРУКТА: Улусчу камгалал отрядының дайынчылары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

РОБОТТУ БҮДҮРГЕН

СОФИЯ. «Берос» дээр үлетпур роботтары кылыр Стараза-горскиде эртем-будүрүлге комбинадының коллективи чус муң дугаарлыг роботту кылып үндүргеш, сески беш чылдың бешки чылын эгелээн.

Комбинаттың кол директору Васил Тюркеджиев СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга комбинат амгы үеде кылыгларны ыңай-бээр дажыглаар роботтарның чаа хевирииниң шылгалдазын доосканын чугаалаан. Ол база робот тургузуушкунунда перспективтиг угланыышкынның бирээзин, чүге дээрге, машинаның мындыг хевирлерин тургузары хөй күш негеттинер будүрүлге чорудулгаларын автоматчыдар арганы бээр болгаш хол-биле кылыр ажылдарны дыка азаҥжедир. Мында пневматика-биле ажылдаар бичии хемчээлдиг манипуляторларның болбаазыраҥгай хевирлерин үндүрүп эгелээн. Будуур ажылдарга бирээзи-ле 20 ажылчының хол-биле кылыр ажылын солуп турар чаа хевирниң роботу хереглекчилерии үлүү-биле сонуургадып турар.

Будүрүлге чорудулгаларын комплекстиг автоматчыдар айтырыгны шиитпирлээр сорулгалыг робот будүрүлгези сөөлгү он чылда Болгарияда шапкын хөгжүп турар. Ам Болгария социалистиг кады ажылдажыгарда үлетпур роботтерының кол будүрүкчүлериниң бирээзин аларган.

АРТЫНЧЫДАН ОРУЛГА

БУДАПЕШТ. «Эвээш тогланчы — хөй орулга» деп девиз хөй-хөй венгр будүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазының чугула бир угланыышкыны болу берген. Артынчы шуут чок будүрүлге — ол келир үеним перспективи. Мынчангаш амыдыралдың болгаш будүрүлгениң тогланчы артынчыларын дагын ажыглаары чиг эттн болгаш энергияны камнаарының Венгрияда хүлээп алдынган чазак программазының чугула пунктуларының бирээзи болуп турар.

Беш чылдың сөөлгү чылының планын күүседир дээш демиселге чурттуң бүгү чону хөөрө туттунган. Амыдыралдың болгаш будүрүлгениң артынчы тогланчыларындан продукция будурер «Мең» трест бо ажылдың кол башкарыкчызы болуп турар. Чүгле эрткен чылын венгр хамаатылардан, 200 муң тонна эрги саазынны, хөй санныг өөнүг металляды, шилди болгаш чиг эттиң өске-дaa хевирлерин хүлээп алгаш, ажылдап кылган. Трестиң алды кол улуг будүрүлгелери, оон хөй-хөй салбырлары, хүлээп алыр пунктулары, цехтери ам республиканың бүгү районнарында тургустунган болгаш ажылдап турар.

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

ХАНОЙ. Бо чылын — үшкү беш чылдың түңнел чылында— бедик социалистиг хүлээлгелерни ВДР-ниң энергетиказ үлетпурунуң ажыл-ишчилери национал индустрияның дең-дескии хөгжүп турар ол адырының ажылдакчыларының маңаа болган республика чөвүлел хуралынга алганнар.

Энергетиканың мурнунда чүгле электроэнергия будүрерии доктаамал көвүдеидир эвес, харын чаа-чаа энергия тудугларын тудуп кылыр сорулгалар салдынган. Эрткен чылын 4,8 млрд. киловатт-шак хире электроэнергияны будүргеш, адырның ажыл-ишчилери күрүненің планның онаалдаларын ажыр күүсеткеннер. Мындыг чедиишкин, эң ылаҥгыя, Фалайның чылыг-биле ажылдаар электростанциязының иймги энергоблогун ажыглалга киргенинии ачызында чедип алдынган. Чедиишкиннің өске факторлары күш-ажылды организастаарын сайзыраҥгайжыдар, будүрүлгениң ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглер болган. Электри дамчыдар шугумнарның болгаш дүзелеп станциязының трансформаторларын дүргеи дерип кылганы заводтарны болгаш фабрикаларны, кедээ ажыл-агый кооперативтерин, ажыл-агыйларны болгаш чурттакчы чонну электроэнергия-биле эң идегелдиг хандырар арганы берген.

(СЭТА).

Айтырыңар, харыылап бereэл

КЫЗЫГААР ЗОНАЗЫНЧЕ КИРЕРИНИҢ ЧУРУМУ

«Бистиң республиканың кызыгаар районнары болур Эрзинниң, Өвүрүң болгаш өске-даа черлериниң чурттакчылары аразында аргыжаңда кандыг документилиг болурул! Өске хоорайларда өөренип турар оолдар, кыстар бо районнарда ааларынче какчап чанарыл! 16 хар четпээн кижилерни эрт-тирериниң чуруму кандыгыл!

Тес-Хем районнуң болуп чурттакчылары.

Аңаа харыыны бегүн парладывыс.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели» 1983 чылда «Тыва АССР-ниң девискээринде кызыгаар зоназының болгаш кызыгаар шугумунуң дугайында» доктаалды күлээп алганын дыңнаткан бис. Кызыгаар зоназынга Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин районнар, Шуурмак кедээ Совединден өске Тес-Хем район, Кызыл районда Кунгуртуг суур, «Үш-Белдир» курорт болгаш Каа-Хемниң Сизим кедээ Совет киргеи.

Айыттынган доктаалдың боттанышкынны эгелээнинден бээр барык ийи чыл чедип турар-дaa болза, Тыва АССР-ниң Иштики харектер министерствозунче, солуннар редакцияларынче чагаалар кээп, олбо айтырыгларга харыылаарын дилеп турар.

«ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1983 чылда күлээп алганы «ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында» ССРЭ Хоойлузун боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалынга дүүштүр кызыгаар зоназында чурттавайн турар кижилерниң олче кайы хамаан чок киреринн хорун, ыяап-ла эрттирилгелиг болуруи негеп турар.

Кызыгаар зоназынче кирер хамаатылар боттарының чурттап турар черлеринде милиция органнарынга билдиришкинии 10 хонук бүзүнгаар киирер болгаш оларның баар дээш черинде кедээ Советтен чөптээрелди алыр.

Кызыгаар зоназында вок. тааамал чурттап турар хамаатыларның паспорттарынга «ЗП» («зона пограничная» — «кызыгаар зоназы») деп таманы кагар. Ындыг паспорттуг хамаатылар кызыгаар зоназында өске районнарже эрттирилге чокка чоруп болур. Чижээлээрге, Эрзинниң чурттакчылары Тес-Хемче...

Кызыгаар зоназынга чурттап турган сургуулдарга болгаш студентилерге ук кедээ Советтер шыпзылга бээр, ында өөренир бетинде ажаа чурттап турганы шым дээрзин бадыткап көргүзер. Оон ангыда студент билет база оларга турар ужурлуг.

16 хар четпээн элээдилер кызыгаар зоназындан түр када үнерде төрүттүүгенииниң дугайында херечилелин, ында чурттап турарын бадыткаан шынзылганы кедээ Советтен алыр. А өске черде чурттап турар назы четпээн кижилер кызыгаар зоназынче кирерде ада-иезиниң кайы бирээзиниң эрттирилгезинге кинр бижидер. А чүгле боттары чоруур элээди кижилер төрүттүүгеи дугайында херечилелдиг болур болгаш кедээ Советтен чөптээрел бижиктн алыр.

Кызыгаар зоназынга сургакчылап чедер, ол ышкаш ында саиаторийлерге дыштанарыбиле баар кижилер сургакчы бижиктиг азы путёвкалыг болгаш боттарының чурттап турар черинде иштики херектер органынга бүрүткетпишаан, сургакчы бижиинге азы путёвказынга таңма бастырар. Кызыгаар зоназынче кирер кандыг-дaa документилер-биле кады хамааты бүрүзү паспортун ап алган чоруур ужурлуг, паспорт чокта эрттирбес.

Кызыгаар зоназынче киреринии чурумун хажыткан хамаатыларны, ол ышкаш өмаа чөпшээрел чок чурттап турганнарны ССРЭ-ниң паспорт системазының дүрүмүн ёзугаар торгаар. Бир эвес ол чуруумну кажызы-биле хажыдар болза, ССР Эвилелиниң Хоойлузун ёзугаар кеземче херээнге омаар.

В. ЗИНОВЬЕВА,
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң паспорт кылдызының улуг инспектору.

АКШ-ТА АЛКОГОЛИЗМ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Алкоголизм Каттышкан Штаттарда бүгү-ниитиниҥ эмнек аарыының хемчээлинде четкен. Ол дугайын Эй-би-си телекомпаниябиле «Вашингтон пост» солуннуң хөй-ниитиге салган айтырыының түңнелдери херечилел турар. Шинчилелдиҥ түңнелдериниҥ көргүзүп турары-биле алырга, 18 хар назылыг америкаииарның үштүң ийи кезии эзиртир суксуннарны ижип турар, а оларның дыка хөйү эраганы хөлүн эрттир ижип турар. Ол темага хөй хемчээлдиг чүүлдү парлаан «Тайм» журналдың бижээн түңнелдери АКШ-та алкоголизмниң эң-не нарын айтырыг боон турарының дугайын база херечилеп турар. «Эзиртир суксуннарны хөлүн эрттир ижер чорук АКШ-тың эң шыңгыы социал айтырыы боон артпышаан» — деп, ол чүүлде чугаалап турар. Журналдың бижээн саннарын ёзугаар алырга, алкоголизмден хоочурап аараан кижилер АКШ-та 10 млн. хире чедир санаттынып турар. Арагалаашкын автомобиль-биле озал-оидактыг таварылгаларның кол чылдагаанарының (30-дан 50 хуузу чедир) бирээзи боон, АКШ-та бүгү өлүрүкчү үүлгедимишкиннерниҥ 50—70 хуузу арагадан эзирилишкиннии байдалында боон турар.

1977 чылда арагалаашкындан жономиктиг караажа 50 млрд. доллардан эвээш эвес болган. «Балтимор сан» солуннуң сеңааны-биле алырга, амгы үеде ол караажа 100 млрд. доллар чедип турар апарган.

МАР. Мурнуу Африкадан медээлериниң өзугаар алырга, үлетпурнуң эң улуг төптериниң хоорайлар кыдызында совок-азы ылгаар чорукка массалыг удурланышкынны үргүлүлел турар. Чыскаалганнар апартендтиҥ нем-бурулуг политиказын совсадырын, а ол ышкаш амыдырал-чурттарга байдалдарын эккиндерни негеп турар.

ЧУРУКТА: Йоханнесбургтуң хоорай кыдызында болган чыскаалдың киржикчилериниҥ амыдырал байдалдарын эккиндерии негеп турары. Плакатта: «Тайбың чыскаал-дыр — боолавакар!» — деп бижип каан.

АП-СЭТА-ның телефотозу.

ӨӨРҮНЧҮГ-ДҮР

1957 чылда Аныяктарның болгаш студентилериниң делегей фестивалынга диниитиг белеткел үезин сагыжымдан ыравас. Кызылдың бүгү аймак черлери, организациялары, бүдүрүлгелери-биле кады өөредилге черлери база аңаа идепкейлиг белеткенип турган. Совет Тываның 5 чыл отаминога В. И. Мураделиниң «Партия —бистиң башкарыкчывыс» деп ырын хоорайның хөй аныяктары болгаш студентилери улуг хор кылдыр белеткеп турган. Ынчалдыр хөй кижи ырлап турганын ооң мурнунда көрген эвес бис, баштайгы дыңнаарга, чайгаар сагыш-сеткил кодурлуп кээр чораан.

Бистер ынчан башкы училищезинин сургуулдары турган бис. Училищевисте белеткел база кижин тудук. Бир-ле хүн училище директору бистерни — Сорук Сатты, Хураган-оол Тулушту, Бам-оол Баазан-оолду, Чүлдүм-Сүрүн Базыр-оолду кедиртеп болду. Ооң кабинединче кире бээривиске, башкылар-ла хөй. Бир-ле чугула айтырыгны чугаалажып, сүмележип турары илдең. Чүнү-ле чугаалаар ирги деп арай сестии аарак манап орувуста, директор мынча диди:

— Силерге чугула, хүндүлүг даалга бээр деп шиитпирледивис. Ам эртер фестивальдың сценарийин тургузар апаар-дыр силер. Ону силер кылып шыдаар силер, бүзүрээр бис. Ооң ангыда Молдурга биле Чүлдүм-Сүрүнге база бир онзагай даалга бар. Тыва фестиваль ырының сөзүн болгаш аялгазын чогаадыр силер. Ол — бүгү Тывага баштайгы фестиваль ыры болур эвеспе. Ынчангаш силерден харыысалга улуг. Училищевис адын бодап, эки ажылдаңар.

Директор биске сүме кадып, кижи бүрүзүн чагып, бүзүредип шаг болган. Ынчалдыр улуг бүзүреллиг канчап шынзыпчас боор. Шүптүвүс үйгү-дыш-даа бодавайн, улуг ажылче шыңнып кирипкен бис. Эштеривис боттарының даалгазын база эки күүсеткеннер. А бистер Чүлдүм-Сүрүн-биле неделя ажыг орадажып келгеш, сагышка киреривис сөстү чогаадып, аялганы бижип алдывыс. Ооң соонда ырывысты шүлүкчү Юрий Кюнзегеш баштаан комиссия хүлээп алган. «Тыва фестиваль ыры» ынчаар төрүттүнген чүве. Ынчан ол бистиң башкы училищезистен эгелээш, бүгү Тывага неп-терээн. «Фестивальчы ырывысты бедиктерже ужудаалы!» деп улуг, биче-даа кижилер ырлажы бергени бистерни — ыры. шүлүк чогаадырынга сундулуг аныяк кижилерни хей-аът кирген. Ол-ла үеде К. Баазан-оолдуң «Төрээн хемим ариндеп», С. Соруктуң «Ленин дугайында» ырлары бижиттинген.

Аныяктарның болгаш студентилериниң бо чайын Москвага болур XII делегей фестивалының бүдүүзүнде бо бүгүнү сактыры өөрүмчүг-дүр.

С. МОЛДУРГА.

Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыг чоруу ондур чаваң болгаш уттундурбас.

Дайының чылдарында совет чон чөзүрби миллион ооңдар, кыстарын ышкынган. Оларның чырыткылыг тураскаалы амгы үениң улустарының сагыш-сеткиинге кезээ мөңгеде артар. Ооң бир хереченизи — чурттуң улуг, бичии хоорай, суурларында тураскаалдар. Улуг Тиилелгениң 40 чыл оюнуң бүдүүзүнде Туран хоорайда тураскаалды чаартып, эде кылган.

ЧУРУКТА: Туран хоорайда Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле өлгеннерге тураскаал.

Тундэвийн Юмсурэн

1937 чылда арат кижиниң өг-бүлезинге (Гобиалтай аймактың Чандмань сумузунга) төрүттүнген. 1963 чылда Москвадың күрүне университединг доосхан.

1957 чылда «Пионерий үнэн» сонунга ооң баштаңгы шүлүктери парлаттынган. Юмсурэниң моол аныяктарга тураскаатқан чогаалдары сонуннарга, журналдарга хөйү-биле парлаттынгылаан.

«База катап ужурашкыже!»... деп чечен чугаазы Улуг Октябрьның 50 чылынга тураскаатқан литературлуг конкурска шаңналдыг черин алган.

БАЗА КАТАП УЖУРАШКЫЖЕ!

Чечен чугаа

Бир-ле кижиниң өштүмден тутқаш, шыырак шелипкенинден оттуп келзимзе-даа, үйгумну бодумдан арылдыр «силгип» шыдаавадым.

— Адыр, адыр — деп хөмиренмишаам, еске таламче эттештир чыдып алдым.

— Тур, тур! Ажылдаар шагыыс келди. Трактору белеткеп кагдым.

Сергей-гуайны (акыйны) көрүп каш, тура-ла халыдым. Дүвүдалаш хептенилекеш, чадырыстан үнүп келдим.

Барыын чүкче шойдүген даглар бизеңиниң артындан, сылдыстарны ыңай-бээр тареды «китилевишаам», ай таваар үнүп ор. Чымчак салгын хоюндады үрүп тур. Хөделген мотор даажы чүк-чүктеп хөөмейлеп, моол болгаш орус чугаа дыңналып кээп тургулаан.

Шакче көрдүм: эртенгиниң дерт шак. Карактарым чодуп чорүй, трактөрже хөөн чок базыптым. Сергей-гуай мотоблокту хүрээ уставы-биле күдээ оолга ооң кужунуң бадыткалы кылдыр салаазынга демир бижекти, кыска ооң чымчак сеткилиниң, эргимниң, эки мөзүзүмүң символу кылдыр алдын бижекти кедирип турган. 1775 чылдан эгелеп, эр кижиниң артык күштүүнүң демдээ — күдээ оолдуң бижээ алдым, а дүштүк кыстарының — мөңгүн, демир апарган. Үе аайы-биле ол дүрүм өскерилеп, сагыттынмайн турар: дүштүк кыс биле күдээ оолдуң бижээ ам кайы-зы-даа дөмей —алдын болгай. Өг-бүле тутқан аныяктарның бижектер солчуру чаагай чаңчыл болуп арткан. Бижек — оларның бүзүлбас чаңгыс эвиниң, арыг-чаагай ынакшылының символу дээрзин аныяктар эки билир.

П. ШАХОВИЙ.

Шырнығысал, моғексалдаа келген мен. Хаттан кенчеар ыжыктелир боор, үйгум база токтуп келген. Сеялка сывындан так тутпугаш, кызыл-даваң бүттарымны тепкиишке улам бижыды бээп алдым. Бир кошкаш кынырымда, күштүг хат өткаар чат шаавтарга, кожуг аразынче караш дээр частым. Андарның каап болур-дур дээш, үрезин хааржаан ажыткаш, ынаар шимеш-ле дидим. Ыжык, чылыгдаа, дораан чык кылдыр удуп каап-тыр мен.

Сергей-гуай трактөрүн тургускаш, сеялкага чедип кээп, үрезин тааржаан ажыдын көргеш, кээштезин чооннадыр ораагаш, таваар таакпылап, мээң оттурум маңаа орген болган. Маңаа чадаавш, күүдээ болбаан чүве ышкаш, мени ооң үстүрүпту:

— Оглукум, күм кынның алганында, шимчеп ораал.

Ол өйде трактөрүм соңгу фаралаарының чырыы ооң арныында кээп дегди. Чүге-ле ийин ооң карактары шыгый берген ышкаш болган.

«Кырганның нервилери быжыг-ла-дыр» —деп, ынчан боданган мен. Ооң башка оттурум маңаа олурган деппе, ота-ла үрезин хааржаанда кижиниг!»

Дүнүүн артқан кезиин ыяп чок ажылдал эрттирген бис. Дем хевээп келген.

Үрезин дажыглал эккел турган машиналарның бирээзин көрүп каап, ынаар үглапкан бис. Сергей-гуай мени машина чемынга тургузуп каап, кожуг эзирнидер» дыңзыдып, механизмнерин үзел, оларның ажылдаарын шаавылаап, мени кым депти.

Таваның черже токтуп бедарының ойлүүн, хөрүүнүүн хамызынга бир доскы ооң чаштынган турарым тааржыттырып башкарарын база катап тайылбырлады. Хажыызында шестерналарның ылгырбезинең уштуна бербазын доктаамал хайгаарап чоруурун диледи.

Ол сумени бир катап уттуп аяган мен. Хөлү эрте бергеде сактып келген мен: ылгырбе уштунуп чаштаап, чидеде берген. Сергей-гуайны ажындырбайн ылгырбени тып аар дээш, трактөр чоруп оодаа-ла, черже шураап, тайыл үзарым орта, дүгүй комбинезонум долган кижрип эгелээм. Аас-кежим бооп оом орлу бээрге, кыдыынче чаштай берген мен.

Сергей-гуай трактөрну хенертен доктаадыпкаш, кабинадан дүже халып келди. Шелде чыткан мени база сеялканы көрүп каап, шупту чүвени билип каан.

— Тарылга үезинде ийи тенязынче көрүп каап чоруурун сенээ чугаалаайн турдулар бе? — деп, бедик үн-биле айтырза-даа, ооң карактары биеэ хевээр чымчак чырып турганнар.

Бегзажиктем ортын ылгырбе үзүлгеш, шестеренга суп берди. База катап ажылдал чоруптувус.

(Уламчылыг).

И. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

ХАЛАШКАН СОЛДАТТЫҢ ДЕМДЕГЛЕЛДЕРИНДЕН

ОЛЯ

Шеригге албан эрттирери-биле келген «көк» солдаттар баштай дыка бергедээр. Ботботарын-даа эки танышпас, дыл-домакка чегей болгулаар, ниити чүрүмнүң халалыы аажок. Ооң ажырбас чүве. Ийи ай эртип чорда-ла, бүгү чүвеге өөренип бээр, чаңгыс өг-бүлениң оолдары дег апаар.

Ынчан аравыска Коля Белов деп оол турган. Бодунуң ужуралдарының дугайында чугаалап турда мастер кижи. Ооң чугаазы-биле алырга, оон мегe, оон кажар, оон оптуг кижи чок. Чогум сеткили ак, дузаарлак оол.

Хүүда эң чүрүмнүг, арыг-сылыг чорук дээш көрүлдеге Коля Белов тиилекчи болуп үгеш, бир катап хоорайже дөрт шак дургузунда шөлээже үнер шаңнал алган. Та кава чораан чүве, ол шагындан эрттир селгүүстээш, Коля шериг патрульга туттурган. Ооң аагы-даа улуг болган: күзүнээ ажылдаар «шаңнал» алган.

Бир кежээ, хостуг шагыыста, ооң канчап озалдай бергенин сонуургадывыс. Коля үрдаа бодаммайн, мынчаар төөгүледи:

— Паркче кире бергеш, хемык үениң эртекиин билбээн мен, холда шак база, хай-бачыт бооп, турупкан. Чагы бажында радиодан шак медээзин хаптарга, ам-ка харын озалдаамыны билип кагдым.

Парктан үнер дөрт оруктап кеэзээм үүнче ыдып-ла ор мен. Бир бүлүүдан үне халып кээримге, дөө чарыкта чораан патрульдар мени эскерип каап, дөрт-ла менче кылаштаптылар. Оларны көрбээн кижи бооп, чечек садар үгектен бир бөөдал чечек садып алгеш, белдирде тургускан шак баарынга туруптум. Патрульдар-даа менче чоруп-ла орлар. Оларны-даа херекке албаан кижи бооп тур мен. Акыңдар черле кажар болгай. Болчаг маңаан солдаттың документизин канчап хынаар деп философ акыңдар билип турган болгай.

Ынча дээш, Коля кезек ыыттавайн ор.

— Оон!—дижип далаштырдывыс.

— Оон чүү боор. Оларның бирээзи артымдан келгеш, карактарым дүй тудупту. Мен кайын дөвидээр мен. Ол дөмаан чок бергелер көрсен кижи. «Оля!» деп алгырдым ийин оң. Салыпкаш чоруптар чадавас.

Коля ам база ыыттавады.

— Оон! Оон!—дижи бардивис.

— Ам солун эвес-тир ийин— деп хөөнчок чугаалады.

— Чүге?

— Дөмей-ле хынаан болбазыкпе. Озалдаамыны бижиктен номчуп каапканнар. Аңаа бачыттыг демдеглел кылып каан-дыр ийин.

— Кажарлап шыдаваан ышкажыңчыл.

Коля аңаа харыы бербеди. Шала чуурда кедер фартугун дилей берди.

Оон бээр Коля деп ат үттундурган, ол Оля апарган. Аңаа хомудаваас кижи, кыс аттиле кыйгырарга безин «Аа-ал» дээр.

О Т!

Боодалга кичээли эртип турган. Чаа келген Оник Карапетян боо соонга черле олуруп көрбээн кижи. Командир аңаа канчаар адарын айтып бергеш, кара адар черге олуртуп каан. Оник дыка-ла үр шыгаал алгаш, белен мен дээрге, командир:

— От!—деп командылаан.

Оникти бооду дагжаар туржук, боду хөндүрүп келгеш, кыпсып каан лааны командирже сунган. Баштай чүүң-даа ужурун билбээн мен. Оон Карапетяның элдепсинген карактарын көргеш, ам билип кагдывыс. Эң кол чүүлдерни аңаа командирниис өөреткеш, «От!» деп команда дугайында ыыттаваан, эрттирипкен болган.

Бо таварылгага бүрүүзүн былингеш ол «От!» деп команданың дугайында Карапетянга тайылбырлап киripкен. Оник шак ынчаар «От!» деп шоля ат алган.

А. ШАГЖЫ,
инженер-механик.

СИБИРЬ ДЕЛГЕЛГЕЗИНИЧЕ

Кемеровога «Социалистиг Сибирь» деп зона делгелгезинче Тываның чуруктулары 150 хире уран чурулга, графика, угулзалап силбирлээн чогаалдарны чоруткан.

Оларның арасында Тыва АССР-ниң алдарлыг чуруктузу Г. С. Суздальцевтиң, Тываның комсомол шаңналының лауреады С. Ш. Саваның, аныяк чуруктулар О. М. Ондарның, С. М. Монгуштуң Тываның ажыл-ишчилериниң поотретгери, төрээн черинең бойдус чурумалдарының дугайында чуруктары киргеп. Ада-чурттуң Улуг дайынының инженерлери И. П. Туренко биле Б. Г. Курскийниң чуруктарын көрүкчүлер сонуургаар.

Республиканың дөш чомер шеверлери 62 ажылын делгелгеже чоруткан. Ында РСФСРниң Репин аттыг Күүүне шаңналының лауреады Р. А. Аравачаның, Тыва АССР-ниң күлтуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. С. Дупчуруң, Тываның комсомол шаңналының лауреады Д. Х. Дойбуханың болгаш өске-даа дөш чомар мастерлериң чогаалдары киргеп.

«Социалистиг Сибирь» делгелге июнь 20-де ажыттынар.

М. ХЕРТЕК.

ССРЭ-ниң Чуруктулар эвилелиниң кежигүнү.

ЧАА КОНКУРС

Тыва АССР-ниң Күркүш-ажыл ажаалга кассаларының болгаш Күрчээлиниң эргелеян база республиканың Журналистер эвилели чаа конкурс чарлаан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган ол конкурска Күркүш-ажыл ажаалга кассаларының база оларның ажылдакчыларының дугайында 1985 чылда сонуннарга бижээн, радиога дамчыткан үүлдерни, очерктерни, чурумалдарны хүлээп алыр. Ук үүлдерге ажылчы чоннарга бараан болур талазы-биле ажаалга кассаларының ажылчорудулгазының янзы-бүрү талаларын чырыдар ужуратыг.

Банк аяан черлери-биле кады ажаалга кассалары социалистиг экономиканы быжыглаар херекке база киржип турар. Хүүда салыышкының акшазы чээлең курлавырлары болуп, Күрбанкыны дамчыштыр үлүс ажыл-агыйынга чээлең бээринге болгаш өске-даа үүлдерге дузалаар.

Конкурска чогаадыкчы коллективтер, профессионал журналистер, ажылчын болгаш кодээ корреспондентилер киржир. Конкурстуң тиилекчилеринге хүндүлел бижиктерни болгаш дараазында акша шаңналдарын тыпсырын берген: чогаадыкчы коллективтерге — бирги чергениң бир шаңналы — 150 рубль, ийнги бир шаңнал—100 рубль; тус-тус авторларга — бирги чергениң бир шаңналы — 100 рубль, ийнги бир шаңнал—75 рубль, үшкү бир — 50 рубль болгаш 25-25 рубль түңнүг ийи мактал шаңнал тыпсыр.

Шүлүк кыдыраажындан

БУЯННЫГ СӨС!

Сеткил-хөөнүң «чүктер» часпас компазы—
Хөөкүй чүрээм чурттап келген чылдарымда,
Хөлээзшиннии, муңгаралды, ворушкуну,
Чеже катап мээң-биле үлешпээн дээр!
Сеткил чыпып, аяс дээр дег кыннып кээрге,
Чеже катап ворун, хөглеп чорбадым дээр.
Сеткил ойүп, булут тыртып келгилээргe,
Чеже катап каран чамын текпедим дээр.
Муңгараанда чүрээм-биле сүмележип,
Муңчулдур-ла боданы бээр, үнүм чидер.
Шам-ла ынчан (ворум мээң чаңым биилир)
Чаным орта чедип келгеш, айтыргылаар.
Чүрээмдиве кандыг «хөран» чаштай берген
Чүму-биле үжеп-чиндип көрүксээлер.
Буянныг сөс! Шам ол ийде оон куштуг
Эм-таң турбас. Ворум ону сөглеп келир.
Буянныг сөс! Чүрээм баяыын кедеретпейн,
Змнеп алыр. Ажылдаарга хала чок боор.

К. ЭКЕР-ООЛ.

ДАРГАН ДААЙЫМ

Алдар-аттыг улуг дужаал эдиндээзи,
Алызындан ызыгууру ядыы чораан,
Дарган, үсчү — ыяабазы чок даайымның,
Таныштары Өвүр черде кайы хөрей.
Аныяндан кежигүнге киржип алгаш,
Акты, шынны ылгап билип өөренген.
Өскен-төрээн ыдык чурту үнелеп дең
Өргүн чонуңу чыыжынга чагып чораан.
Ленинниң үндезинээзин партиязынга,
Ишчи, шынчы, дидим чүрек шыдажырын
Хөрүк базып, демир кызар аразында,
Хөөнүң сөглеп, чыылганга чагыыр даайым.
Дайын ойу, дөртен үш чыл будуузунде,
Дазаа, Конгар, Улуг-Шынр суг чажыт эрлер —
Фашист-букту базар бис деп дакпырлаваш,
Барыын чүкче дайылдажып аттанганнар.
Ол-ла хүнден бөгүнге дээр мээң даайым,
Оттуг чаадан ээп келбээн, ынчалза-даа
Бадыперген кады чоруур от дег чүрээ.
Партиядга шынчы болуп артып калган.
Даай! Украинада Ровно ыяк-даа боя.
Даглар, темнер аравыста үзе кирбес.
Күзезимзе хүнеш үжүп чеде бээр мен
Күзелиңиңиң бүтнинин сээ сөглеп бээр мен.

М. МАДОН.

ЧЕЧЕК БИЛЕ ЫНАКШЫЛ

Чечектер ол — өртемчейниң дириг өңү
Черден үнгеш, чүртту шимээн эртине-дир.
Огородка тарып алгаш кижилерге
Орнап-садар олчаргактың үву эвес.
Ынакшыл ол — чүрттелгениң чараш чечээ,
Ынанышкан сеткилдериң дээжизи-дир.
Алдын, мөңгүн белек тудуп кудаваннар
Аразында садыгашкан сартыы эвес.
Черим чечээ — сеткилиниң өңү, кавазы —
Сөөзэ түтсүр ынакшылым белээ-дир ол.
Ынакшылым — орнап-солуур чүве турбас,
Ынаам сөөзэ тарып берген чечээм-дир ол!

К. НАТПИЙ-ООЛ.

СӨС ЧОККА-ЛА...

Сонуургактарга

БИЛЗЕК ДУГАЙЫНДА

Билзекти каастанырынга эвес, а ажыл-керекти сонулгага — садыглажыр акша орнунга ажылдал турганыңы нарынажыр арга чок барымдаалары бар. Ол — бүдүүн демирден кандыг-даа каастылга-даа чокка кылып каан билзектер болуп турган.

Холдуң салааларынга каастылга кылдып ону баштай Вавилонга. Персиягa ажылдап эгелээн. Үнелиг, аар өртектиг демирден, кылып каан билзектер иеттереккей турган болгаш ону чүле бай кижилер эдилеп туваны билдингир. Францияга болза хаан чалчаларга чер бээрде, ону сүлде демдектиг билзек-биле кады аңгылап бээр турган. Кижиниң холунда билээндеп кымыл ол, кайы бөлүкке хамаарыжы кижиил дээрзин тодарадып ап болур турган. Чижээ, Грецияга болгаш Римге күлдар чүле демир, а хостуг кижилер алдындан кылган билзек кедер. Өг-бүле тудар дөмөй кижи (Рим) бодунуң душтуг кыска, «Сеңээ ынак жен, меңээ ынак бол, данзырак өлүм чок» дең билзиктиг алдын билзекти белекке бээр. Херээжен кижилерге (бай, мызыурлугдаа) кедери-биле чөпшээрээн баштайгы билзек ол болуп турар. Ынчалзажок ашакка баргаң соонда, херээжен кижилар өртектиг, үнелиг билзектерни чежени-даа, салаа санныга-даа кедип болур турган. Кеттинерингe ынак кижилерге, ол безин 'аазы шыкаш сагындырар турган болгаш бүдүн-бүдүн комплектиин төниң аайы-биле олар солуур турганнар. Чайын харын аазыштi кедип болур.

Ажылга шаптык болбазыбиле билзектерни эрте-бирүүгүеден бээр солагай талакы холга кедер турган. Ам-даа ынаыг болгай. Дүгдээжиктиң билзектери өске херек, оны кедепиниң чүрүмү бар.

Русска күдээ оол душтуубиле билзектерни дүгдээшкин үезинде солчур турган. XV

векти хүрээ уставы-биле күдээ оолга ооң кужунуң бадыткалы кылдыр салаазынга демир билзекти, кыска ооң чымчак сеткилиниң, эргимниң, эки мөзүзүмүң символу кылдыр алдын билзекти кедирип турган. 1775 чылдан эгелеп, эр кижиниң артык күштүүнүң демдээ — күдээ оолдуң билээ алдым, а дүштүк кыстарының — мөңгүн, демир апарган. Үе аайы-биле ол дүрүм өскерилеп, сагыттынмайн турар: дүштүк кыс биле күдээ оолдуң билээ ам кайы-зы-даа дөмей —алдын болгай. Өг-бүле тутқан аныяктарның билзектер солчуру чаагай чаңчыл болуп арткан. Билзек — оларның бүзүлбас чаңгыс эвиниң, арыг-чаагай ынакшылының символу дээрзин аныяктар эки билир.

П. ШАХОВИЙ.

ТВ

МАЙ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 —Африканың хосталга хуну. Кинопрограмма. 9.40—Айыыл чөп шимчээшкин. 10.10 —«Наигрыш» инструменталдыг трио ойнаар. 10.30 — Док. телефильмниң премьеразы. 11.20 —«Африканың ритмнерне». Концерт. 11.45 —Номчулга долгандырыы. 12.30 — «Кижи. Чер. Өөтемчей». 13.15 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы —«Чөзээш». 13 мун ортулуктарның танцылары. (Индонезия). 13.15 —Аар атлетикага Европа чемпионады. 14.15 — «Өг-бүле болгаш школе». Тележурнал. 14.45 —Богун делегейде. 15.00 — «Хождение за три моря». Уран-чечен фильм. 1-ги серия-зы. 16.15 — Политиктыг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенскийниң беседазы. 16.45 —«Дириг амытаннар делегейинде». 17.45 — «Великолепный Гошо». Мультфильм. 18.00—«9-ку студия». 19.00 —«Музыкалыг карусель». ГДР-ден дамчыдылга. 19.30 — «Строгая мужская жизнь». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35 —«Киноленорама». 23.15—23.55 — Аар атлетикага Европа чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 —«Чаңы назын ырлап база танцылап тур». 9.00 — Бистиң садыыс. 9.30— Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 10.00 —Экологтуг дүн демдеглели. 10.30 — «Дебют» С. Чоткараева ырлаар. Фрунзеден дамчыдылга. 10.55 — «Аан-чоруктулар клуву». 11.55 — «Дивертисмент» фильм-концерттиң премьеразы. 12.20 —Латвий телевидениниң программазы. 13.45 — «Закарпатские узоры». Уран чүүл коллективтериниң күүселдери. 14.30 — «Чуруктулар дугайында рассказтар». ССРЭ-ниң улустуң чуруктузу В. Цигаль. 15.05 —В. П. Соловьев-Седойнуң «Подвески королевы» деп оперетказындан үзүндүлер. 15.35 — «Салют, фестиваль». Аныяктарга дамчыдылга. 17.20 —«Кадыкшылга». 18.05 — «Сураглыг совет композиторлар — лениниң шаңналдың лауреаттары». Г. Свиридов. 18.45 —Стадион бүгүдеге. 19.15 — Делегей тайылбыры. 19.30—«Норка европейская». Этем-мөңгереелдиг фильм. 20.00 — «Тамыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Оны силер шыдаар силер. 21.00— «Үе». 21.35—22.55 — «Музыка ынчаар төрүттүнер».

агаар

Республикага шөжар булуттаар, чагбас. Сонгу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 4—9 градус чылыыр, чамдык черлерге 1 градус соок. 4 градус чылыыр. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 10—15 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 5—7, түндүс 23—25 градус чылыыр.

Редакторлуң орлаакчызы К. К. САТ.

КИНО

МАЙ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тайна острова сокровищ» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Семеро солдатиков» 9.00, 12.20, «Верная рука — друг индейцев» 10.30, 13.50, 17.30, «Двойной обгон» 15.40, 21.10, «Инопланетяне» 19.20 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «В джазе только девушки» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Танцор «Диско» 10.00, 12.30, 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

КЫЗЫЛДЫҢ АЪШ-ЧЕМ САДЫ

кассирлер курузунга өөренирин кузээр кижилерни чыырым чарлап турар. Өөредилгениң хуусаазы 3 ай, өөредилге үезинде өйдө 50 рубль хемчээлдиг стипендиа бээр, ажыл стажы тевээр артар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчуңуң № 29 бажыңы, кабинет № 7, телефон № 2-54-36.

ШЫН Редакциянын адреги:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторлуң 2-24-63, редакторлуң орлаакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдыралга болгаш үлестүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кээзэ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3034.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүве комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00398

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 121 (12811) | 1985 чылдың май 26, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу эмге-лиг чурталында ССЭ-ниң 1986-1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң кол угланыышынарының төлевилелин чүгаалажып көрген.

Оларга үндезилээш, он ийиги беш чылдың планнарын ажылдап тургузар болгаш совет ниитилелдиң улам узун хүүсавалыг перспективага экономиктиг база социал хөгжүлдезинің эң чугула угланыышкыннарын тодарадыр улус ажыл-агыйының кол-кол сорулгаларын тодарадып турар ол документини СЭКП-ниң XXVII съездизинге үткүтүр белеткээринің онза үжүр-дүзазын хураалга демдеглээн. Кол угланыышкыннарның төлевилелинде улус ажыл-агыйының бүгү адырларының хөгжүлдезиниң темпилерин бедидерин, будуруглеги инженсификастаарының, ажылдарын куштелдирерин болгаш эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин, чүрттүң экономиктиг база камгалаңар күчүшыдалын бижыглаарын көрген. Совет кижилерниң амыдыралының бүгү талазын хаара туткан калбак социал программаны айтып турар. Акыдуңма социалистиг чурттарбиле уланғыга эртем-техниктиг депшилге, будуруглеги специализастаар болгаш кооперастаар талазы-биле Совет Эвилелиниң кады ажылдажылгазы улам хөгжүүр.

Келир беш чылда планныг даалгаларны сайзырангайжыдарын үргүлчүлевишаан, оон-биле кады оларны контроль чугаайлар хевири-биле чоггуур беш чыл планнарын белеткээрин организастаар үжүглүг эвилелдешкен республиканарның Министрлер Чөвүлелдеринге, министерстволарга болгаш ведомстволарга, каттыжыышкыннарга болгаш будуруглелерге чедирери таарымчалыг дел, Политбюро санаан. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң темпизин улгаттырыр, будуруглениң ажыктыг өстүрериң, продукциянын техниктиг денелиин болгаш шынарын үндезинии-биле бедидерин олар хандырган түрзун дээш эртем-техниктиг депшилгени дыка дургедедир талазы-биле хемчеглерни ап чорударынче онза кичээнгей салдынган турар үжүглүг. 1986—1990 чылдарның беш чыл планнарының төлевилелдерин организастаарында болгаш ажылдап кылырының чоруун турарында контроль тургузарын, ол чүгүла херекке ажылчыннарны, колхозчуларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, партия, профсоюзтел активинин идепкейлиг киржирин хандырарын заявледшеен республиканарның Конгрестеринде, ТК-ларында, чер-чергиниң партия комитеттеринге дээскан. 1985 чылдың планнарын болгаш социалистиг хүүзээлерин чедишкинниг күүседиринче, камналга чүрүмүн күштелдиреринче, продукция дужаалдазын керээлер ёзугаар хажык чок күүседиринче, ажыл-агыйны чорударының деңнелин бедидеринче күш-ажылчы коллективтериң күжениишкиннерин мобилизастаар сорулга партия организацияларының мурнунда салдынган.

ЭДЧ кежигүннери чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Төп Комитеттериниң экономиктиг айтыыларлар талазы-биле секретарьларының чөвүлел хураалының түңнелдерин чугаалажып көргеш, социалистиг дем каттыжылганың чаңгыс эвин быжыглаарынга, кады ажылдажылганы хөгжүдер болгаш ажыл-агый тургузушкунуга партийжи удуртулганың дүржүглээн солчур талазы-биле коллективтиг ажылды күштелдиреринге акыдуңма партыларның дем кадып ажылдаарының ол чаа хевириниң улуг үжүр-дүзазын Политбюро демдеглээн.

Политбюро эш М. С. Горбачевтиң болгаш өске-даа совет удуртукчуларның Совет Эвилелинде албанның найырадыг аян-чорууң кылып турар Индия Республиканың Премьер-Министри Раджив Ганди-биле чугаалажышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көргеш, чүүлдүг деп санаан. Найырадыг, бот-боттарыннын араазында хүндүлешжириниң болгаш бузурежириниң байдалынга бооп эртикен ол чугаалажышкыннарның чоруун турарының үезинде совет-индий харылзааларның чедишкинниг хөгжүлдезинге, дең-дескизинге болгаш кадбак хемчээлдиинге, делегей политиказының улуг-улуг айтыырларының талазы-биле үзел-бодалдарының дугжуп турарынга ийи таланың сеткил ханыышкыны демдеглеттинген. СССР-ниң болгаш Индияның удуртукчулары боттарының чурттарының найырадлы улам быжыглаарының болгаш политика талазы-биле, садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, культура болгаш өске-даа харылзааларның шупту адырларынга бүгү талалыг кады ажылдажылганы хаңылаарының орүү-биле моон соңгаардаа чоруурунче чүткүлдүүн бадыткаан. Ол талазы-биле тодаргай хемчеглер айыттынган. СССР биле Индияның арааның-да Тайбың, найырап болгаш кады ажылдажылга дүгайында керээге үндезилээш, ийи чурттүң араазында чаңчыл апаргаң найырадлыг харылзааларны оларның улустарының эргежажыктарынга дүүштүр. Азиага база бүгү делегейге тайбының болгаш улустар араазынын айыыл чок чоруун быжыглаар сорулга-биле улам калбартып, хөгжүдеринге идиг кылырынга совет удуртулганың быжыг шиитпирлии Политбюроонуң хуралынга база катап илергей-леттинген.

Хамаарышпас болгаш демократтыг Австрияны катап турғузар дүгайында күрүне керээзинин 30 чыл болганының хемчеглери-биле холбаштыр Венага чоравааның күрүне ажылдакчыларыбиле болгаш элээн каш чурттарның дашпыкы хөректер министрлери-биле бедседаларының дугайында эш А. А. Громыконуң дыңнадыын чугаалажып көрген. Кылган беседаларның түңнелдерин үүлдүг деп көргеш, делегейде херектерниң байдалдарының эң чугула айтыырларының талазы-биле, хамыктың мурнунда космосту милитаризастаарын болгаш удур болдурбас база ядролуг чепсээлешиишкиннерин соксадыры дээш ышкаш, ыңдыг чидиг айтыыр талазы-биле чурттар араазынга идепкейлиг чугааны үргүлчүлээрининг боттуг үжүр-дүзазының Политбюро демдеглээн. Совет Эвилелиниң бодал түрары-биле алырга, үлүг болгаш бичө-дээ бүгү күрүнелер ол соруллагалыы шиитпиргээрингге идиг кылырының кужениишкиннерин херек кыырга кылыр болгаш делегей байдалын эжикиделиргее шапшыыкыт база стратегия талазы-биле түрүм чоруктү үрээрин болдурар ыңдыг базымнаю кыырындан кандыг-даа таварылгада ойталаар үжүглүг. Ол ышкаш Европага айыыл чок чоруктү быжыглаарының болгаш кады ажылдажылганы хөгжүлеринің чорудулгазын амгы байдалдарда быжыы-биле үргүлчүлээрининг чүткүлүн болгаш шиитпирлиин бадыткаан көргүскен.

Бо коллективтиг акт акыдуңма чурттарның үндезин эргежажыктарын өөренип көргеминден, социалистиг күрүнелериниң камгалал шериг-политиктиг эвилелин камгалаарының болгаш быжыглаарының, болгаш ооң соонда чөпшээ чорун орар НАТО чурттарының улангышкыннарынга дүрүм әзугаар харыы болур.

Ол дээрге — шериг талазыбиле тергиндекгей чорукту чедип алырынче үргүлчүлээндир.

Ол дээрге — социалистиг күрүнелерге удур турүжүп, өжээтен чүүлдерни кедередип турар үгланыышкын-дыр.

Ол дээрге — өске чурттарның болгаш үлүстериң ишти-ки херектеринге каржы хөлгаарлашкын-дыр, ол дээрге күрүне терроризминиң политиказын чорудул турары-дыр.

Варшава Керээзиниң киржижүүлери хыымдан-даа артык күштүг болуун күзевейн турар, ынчалзажок олардан кым-даа артык күштүг болуун болдурбас.

Ук чурттар ядролуг чепсеги бүрүн үзүткаарынга чедир олдуну хөйү-биле кыызыр, чепсекти эңдере будуреринң космосче нептеретезинин дугайында айтырыгны чидии-биле чугаалажып турар.

Керээни үзатканы дээрге Ялта болгаш Потсдам дүүргажылгаларын үрээр дээрлерге дорт сагындырыг болур.

Төөгүүнүң кичээзидирлериң үттүп болбас. Герман рейх дайын одунга хүүкталган, ынаар эглир арга чок деп халыыдаан башпыларга сагындыраары артык эвес.

Варшава Керээзиниң киржижүүлери бодунуң эвилелин болгаш НАТО-ну хары угда тарадыры дээш турүжүп турар.

Амдыызында Соңгу-Атлантика блогу туруп турда, ол социализмниң туруштарын камгалаарынга чугула рольдуг болуп артар.

Варшава Керээзин мурнунгу турганы ышкаш, ол утка-тезири-биле чардынган. Ол дээш оларның киржижүүлериниң чурттарның тайбыңга ынак политиказының уламчылалдының херечилеп турар.

Керээни үзатканы акы дуңмачурттарның амыдыралчы эргежажыктарынга бараан болуп турар. Ол тайбың керээ эргежажыктарга бараан болуп турар.

Совет Эвилели болгаш Варшава Керээзиниң киржижүүлери өске чурттар делегей херектеринге эки эргидиин чидип алыр дээш оларда хамаарыжыр бүгү-ле үйлерни кылып турар.

Варшава Керээзиниң күрүнелериниң найырадлы болгаш сыры кады ажылдажылганы моон соңгаар-даа өөрер болгаш быжыгар дээрзинге совет улус бүзүрелдиг.

Керээниң хуусавазын үзадыр дугайында Протокол Совет Эвилелиниң болгаш киитизибиле социалистиг дем каттыжылгазының дашпыкы политиказының угланыышкыны-биле долу дугжүп турар. СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени Варшава Керээзиниң хуусавазын үзадыр дугайында Протоколду кушту болдуруп бадылаар боор деп Бүзүрелии А. А. Громыко чугаазының түңнелинде илергейлээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының Дашпыы херектер талазы-биле комиссиларының өмүнээзиндеп СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары, Националдер Совединиң Дашпыы херектер талазы-биле комиссиязының дергазы **Б. Н. Пономарев** чүве чугаалаан. Комиссиялар 1985 чылдың май 6-да каттышкан хуралына Варшава Керээзиниң хуусавазын үзадыры социалистиг чурттарның камгаланыр аргазын быжыглаарынга, оларның политиктиг болгаш шериг талазы-биле кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге-даа, делегейге тайбының хандырарын-да-даа эргежок чугула дел бирүн-биле санаан. Ынчангаш олар найырап, кады ажылдажылга болгаш дузалажылгаа дүгайында Керээни үзадыр дугайында Варшавага ат салган Протоколду бадылаарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуна сүмелеп турар.

Ындыг шиитпирни долузу-биле күүлеп бадылаарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу Министрлер Чөвүлелиниң кирип келгени Варшава Керээзиниң хуусавазын үзадыр дугайында Протоколду кушту болдуруп бадылаар боор деп Бүзүрелии А. А. Громыко чугаазының түңнелинде илергейлээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының Дашпыы херектер талазы-биле комиссиларының өмүнээзиндеп СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары, Националдер Совединиң Дашпыы херектер талазы-биле комиссиязының дергазы **Б. Н. Пономарев** чүве чугаалаан. Комиссиялар 1985 чылдың май 6-да каттышкан хуралына Варшава Керээзиниң хуусавазын үзадыры социалистиг чурттарның камгаланыр аргазын быжыглаарынга, оларның политиктиг болгаш шериг талазы-биле кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге-даа, делегейге тайбының хандырарын-да-даа эргежок чугула дел бирүн-биле санаан. Ынчангаш олар найырап, кады ажылдажылга болгаш дузалажылгаа дүгайында Керээни үзадыр дугайында Варшавага ат салган Протоколду бадылаарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуна сүмелеп турар.

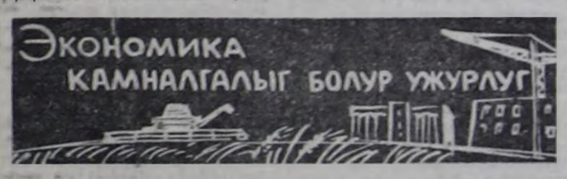
Ындыг шиитпирни долузу-биле күүлеп бадылаарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу Министрлер Чөвүлелиниң кириптер болгаш

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУН арны

1985 ч. май № 5 (135)

КАМНАЛГА—ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чикгине секретары М. С. Горбачев «шинтирилни-биле сегирип алыр ужурлуг бир курлавыр болза, тетчеглээшкин болгаш чидирип-биве демисел» деп чугаалаан. Камналга чокта ажылагайны чогумчалыг чорудары, экономиканың алыктыын бедидери болдунмас, ынчангаш Пленумунуң негеделеринге дүүштүр камналга айтырыгны шыгыгыладыры коллектив бүрүзүнден негеттинил турар.

Бүгү-ле үнелиг чүүлдериң кадагалалы болгаш шын ажыглалышыны дээш харыылаар кижилерден негелдеми, ооң ишти-ыде хоойлу талазы-биле база бедидери чугула дээрзин Пленумга чугулаалап демдеглээн.

Ийи хүн камнап алган материалдар-биле ажылдаар дээш партиниң кыйгырыышка харыы кылдыр республиканың үлетпүр, транспорт болгаш тудуг организацияларының коллективтери камналга талазы-биле немелде хүүлээлелерин алган. Бо бедик сорулгаларны күүседириңге удуртукчуларның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның чүткүлү, негелделин эргежок чугула болур.

Бирги кварталда республиканга 108 тонна кара металлдар прокадын, 403 тонна цементинни, 771 кубометр ыяшты, 1480 тонна одаар чүүлдү, 23811 гигакалорий чылыг, 2233 киловатт-шак электри энергиязын, 93 тонна бензинни камнап алган. Камнап алган материалдар-биле ийи хүн ажылдаар хүүлээгээн чедеп ажыг коллективтер күүседиптеккен. Кара металл прокадын Тываның геология-шинчилел экспедициязы 121,5 тоннаны, «Тудуг кезектери» комбинат 117,5 тоннаны, «Тыва кодээ тудуг» трест 220 тонна цементинни, 300 кубометр ыяшты камнап алган.

Одаар болгаш кывар-чаар чүүлдериң камналгазын чамдык министерстволар, бүдүрүлгелер чедип алган. «Тыва дегдүгү» комбинат, «Тыва автотранс» каттыжыышкыны, «Тыва автооруктар эргелелиг, Садыг министерствозу одаар чүүлдү, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын, Чүрттелга-коммунал ажыл-агый, Ыяш ажыл-агый министерстволары чылыг болгаш электри энергиязын камнап алыр аргалыг болган. «Тыва автотранс» каттыжыышкын үш айларда 82 тонна бензинни камнап алган. Ол черлерде партия эге организациларының, профсоюлел комитеттериниң, улусчу контроль бөлүктериниң болгаш поступарының үре-түмелдиг ажылы моон кескү.

Ынчалза-даа чамдык бүдүрүлгелерде ажыр чарыгдаар, тетчеглээр чорук узуткаттынмаан. Чүгле күрүнеден аялыр бодаар, ниитиниң ончузун керек огу дег кадагалавас чоруктер бар. Чижээ, бирги кварталда сүт комбинады 481 тонна одаар чүүлдү, алгы заводу 1436 гигакалорий чылыг энергиязын, «Тудуг кезектери» комбинат 462 муң киловатт-шак, «Тыва кобальт» комбинат 187 муң киловатт-шак электри энергиязын, Ыяш ажыл-агыйның министерствозу 53 тонна бензинни ажыр чарыгдаан.

Тудуг материалдарының камналгазы биске бир чугула айтырыг болур. Оларның хой кезиниң сөөртүп эккел турар болганда, шын чарыгдал, кадагалаа онза негеттинер апаар. Бо талазы-биле республиканың тудуг организациялеринде чамдык ажыл кылдынган. Бирги кварталда 96 кубометр дилиг материалдарны, 17,4 тонна кара металл прокадын, 92,9 тонна цемент, 18,2 муң туүйбу, 120 дербелчин метр бажың чыгы каастаар плиткалар, 62 дербелчин метр шава плиткалары болгаш өске-даа чүүлдер камнаттынган. «Тыва сөптелге тудуг», «Тыва суг тудуг» трестер камналга планның ажыр күүсетпээн.

Чамдык трестерде камналга айтырыкынче кошкак кичээнгей салып турарын айтыр апаар. Материалдарны складтаарын объектилерде чогумчалыг организаставаан. Улуг трестерниң бирээзин «Тыва тудуг» трест цементинни, чыып эптээр демир бетон кылыгларны, хоюдугну, бараанныг бетонну артыкка чарыгдаан. «Тыва кодээ тудуг» трест 48 дербелчин метр шилди, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкын 10 дербелчин метр шилди тетчеглээн. Объектилер чанында бузуйган шил, чуурулган туүйбу эвээжеевейн турар.

Камналга дээш контрольдуң дээштинин чедип алыр ужурлуг бис. Хемчег алыры-биле кымның буруузу-биле чидирип болганын тодарадырын, тетчеглекчи кижилерге харыысаалгаш онаарын ыяал-ла чедил алыр болза экп. Контрольду доктаамал болдурары, борто хөй-ниитинин кииришкирери, ажылдың стилин чаартыкаарыкаарыкаар

АРАГАЛАЛАШКЫНГА БОЛГАШ АЛКОГОЛИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛ – БҮГҮ ҮЛУСТҮҢ ХЕРЭЭ

БИСТИҢ ӨГ-БҮЛЕВИСТИҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарыпче углаңган хемчеглерни совет кижилер биляишкын болгаш сеткия ханыышкын-биле уткувушаан, корум-чурумну, организастыг чорукту, сагылга-чурумну быжыглаар дээш чурттаа кайбарган походтуң үнделзилелдиг уламчылалы кылдыр ол хемчеглерни көрүп турар. Бистер, совет медиктер, көрүнениң ол документилерни бүзынаг чаагай утка-биле долдунган түүл кылдыр көрүп турар бис деп, **ССРЭ-нин кадык камгалал министри С. П. БУРЕНКОВ** СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан. Ол документилер совет кижилериниң аажы-чаң болгаш күш-дамыр байдалының дугайында бистиң партивыктың болгаш күрүнеистиң могаг чок сагыш салыңгыкының көргүзүп турар.

Чамдык кижилер күрүненик ап чоруткан хемчеглерни арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чүгле административтиг хемчег кылдыр билгенинер. Херектиң ужуру чүгле шында эвес болдур ийин—дээрзим онзалап демдеглексей-дир мен — чугаа болза, арагалаашкынны чер-ле болдуруп болбазының дугайында чоруп турар. Эрткен үеден бистерге артып калган эң хоралыг чамчылдарның бирээзи болуур бо чорук амыдыралдың совет хевир-бүдүүшүнге канчап-даа таарыппас.

Нинти чурттелгеның социалистиг норма-чижектерин хөгжүдер дээш партия биле күрүне кончуг хөйүү кылып турар. Совет кижилериниң культуразы бедип, массалыг спорт, туризм хөгжүп турар-дыр. Баштай арага аймаан анаа ниити тура, оон соонда ону кедергей хөйүү көжип тургаш, адак соонда кээп арагалаашкынга кижи дүрзү-хевирин ышкынып, медиктерге эң аар-бергө эмнедикчи, а ниитилелге — мораль болгаш экономика талазы-биле аар үүрге болуу берген кижилер ынчангаш мындыг могалыг чаагай үеде эң-не чүдек-бүжар кылдыр кестүрдүр.

Арагалаашкынга удур пропаганда чуртта ам-даа болуур-чогуурулу-биле калбарбаан, оң нургулайында суртаалчы будүштүг болурдаа бешке, шаап халдакчы биимидиркичи будуш чок болуп турар деп, СЭКП ТК-ның докладында чөптүү-биле онзалап демдеглээн. Ол чорук бистерге — медиктерге база бүрүн хамаарыштыр. Арага аймаа — арагалаашкын организминиң бүгү функцияларынга хоралыг салдарын чедирер.

Арага эг-бүлеге ажыг-шүжүтлү болгаш озал-ондакты таварыштыларындан аңгыда, төрүттүнер ажы-төлдерге база бак салдарын чедирер. Оң чорук бирги ээчегде аныяк эг-бүлелерге хамаарыштыр. Арагалаар чорук ыяңгыя аныяктарга болгаш элээдилерге онза айыылдыг. Элээдң уругларны арагалаашкын оруунче чыгаа турар кижилер оларның мурнунга болгаш бистиң социалистиг ниитилелиевистиң мурнунга шүүт кеминг үүлгедиишкинни кылып туралары олдур.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударда эмчилерге, эртемденнерге, медицина хөй-ниитизинге бөгүн онза чер онаажып турар. Кадык камгалал органнары, бистиң эртемденнеринис оң айтырыгның медико-биологтуг талаалырыны шинчилелдерни калбартыр ужурлуг. Арага аймаанче хандыкшылды болдурбас чаа эмнерни ажылдап кыларын күштелдирер апаар. Бистиң эртемденнеринис болгаш практиктеринис өөредилге черлеринге аныяктар ортузунга антиалкогольчу чырыдылганың чаңгыс ай системазын тургузарынга киржир апаар.

Чурттуң наркология албан черлерин улам ыңай быжыглаарынга ээзээш ээс үүлдерни кылыр, оларны эмчи-нарколог кадрлар-биле, медицинаның ортумак эртемниг ажылдакчылары-биле бүрүн хандырар, эргежок чугула аппаратура-биле чепсеглээр апаар. Арагага кедергей хандыкшаан кижилерге практиктиг дуза чедирериниң бот-орулга-чарылгалыг наркология кабинеттериниң четкизин дыка калбартырын көрүп турар. Үлетлур будүрүлгелериниң чанында наркология салбырларының ажылының ажыктыг, дээштиг болуруниче кол кичээнгейни салыр. Практиканың көргускенин өзугаар алырга, ыңдыг байдалдарда эмнээшкинниң түңнелдин ийи-ийи чартык катап улгадыр. Оң чер-ле билдингир: шүүт-ле медицина хемчеглери-биле чергелештир ниитилелге ажыктыг ажыл-ишче хандыкшылдылга, ол ышкаш күш-ажылчы коллективтиң таварымчалыг салдары үлүг ужурдузалыг.

Ээзэрлер ниитилелдерин тургузарын бүгү хемчег-биле деткимри болгаш хөгжүдүп, сайзырадыры чугаажок чугула. Ээзэр болуру дээш демиселди чер болганга бүгү кижилер боттандырып чорудар ужурлуг. Партияның болгаш чазактың айтканы ол айтырыгның бүгү-ле — социал, экономиктиг, демографиктиг, кижизидикчи, медико-биологтуг талааларын боттандырары — совет кижилериниң кадыын улам ыңай хандырары чугаажок. Алыс чаагай сорулгаже—эг-бүле бүрүзүнге ээзэр болуру дээш оруукка ам чаңгыс-даа хүнну хилис эрттирип болбас.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕНИҢ БЕДИИНЧЕ

• Бөгүн—Химиктиң хүнү •

Чурттуң химия индустриязының ажыл-ишчилери профессионал байырлалын күш-ажылчы белектер-биле уткуп турар. Чылдың болгаш бөш чылдың программазын ажыр күүсеңдир дээш, чаа күүлерни ажыглалга киирип, продукциянның чаа хевирлерин шыңгээдип алыр дээш олар чарыштыг калбарткан. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин удуртулга болдургаш, адырның мурнакчы будүрүлгелериниң коллективтерин нарын сорулгаларны боттандырарынче бүгү күштү мээңнеевишаан, ажылга негелдеми болгаш харыысалганы күштелдирген. Чарыштың мурнуку одуруунда — улуг химияның тергиннеринниң бирээзи — Москваның «Пластик» эртем-будүрүлге каттыжыышкыны.

ЭКБ-ниң специалистеринге байырлалдың будүүзүкүң чарыжы курлавырлар көрүлдезин болган. Шыңгээдип алыышкын ийи угланыышкын-биле чоруп турар: «Пластиканың» кылыгларын нептередип будүрүп турар машина тудукчулары-биле ажыл-агыйжы харылзаваларны быжыглаары болгаш каттыжыышкынның структуразын сайзырадыры.

ЭКБ-ниң чиңгине директору В. Николайчик СЭТА-ның корреспондентизин көргүзүүлер өрээлинче чалаан.

— Көрүп көрүңер даан.— деп, Василий Иванович чугаалаан.— Бо схема каттыжыышкынның кады ажылдажылгазының хемчээлин көргүзүп турар. Чаа полимерниң «рецептизин» алгаш, «Пластиканың» специалистери технологизиниң ажылдап, оңу будүрериниң дериг-херекселдерин, белен хевирлерни кылгаш, машина тудукчуларынга дамчыдып турарлар.

Ынчангаш ЭКБ теория биле практиканы холбап, эртем-техниктиг депшилгениң бедиинче үүп турар. Оон түңнелиниде сонуургалдер хөй талалыг болгаш продукция хөй янзы болуп турар.

Оя дугайын экспонаттар база хереченилеп турар. Пленкалар болгаш пакеттер, хоолайлар болгаш насостар, лыжалар шывыы болгаш автомобиль дериг-херекселн — бо бүгү дериде стеллажтары-биле катай, пластмасстан кылдынган. Эң «эргө» дээн хевирлер 3—4 хире харлыт.

— Полкалар кылырынга олар саадаан—деп, чиңгине директор санап турар—хөй-ле дизе ийи чыл болгаш сериязе үндүреринге чедир хөй ажылдар кылдынган. Хевирлер үр делгеттинген болдур, оларның улус ажыл-агыйынга ажыктыы ээзээш болуур.

Чижээ, хемчээл чок узун дурттуг хоолайлар будүреринге херек дериглер-дир. Кадээге чугула херек ол хоолайлар чиик, эптиг болгаш быжыг. Бо бедүүн агрегатты тургускаш, кайы хире-даа хөй хоолайны кылып ап болур. Хөй хемчээлдиг металлды камнал, транспорт чарыгдалдарын ынчан ээзэжедкп болуур. «Пластика» деп демдектиг шак ындыг дериглерни Болгарияда база ажыглап турар. А бистиниде күрөртэйгаваралының специалистери-биле дугуржуушкун саадааны-биле оңу ам-даа ажыглавайн турар.

Автомобиль вентиляторларын кылыр машина база ындыг. Шупту үүлдерни таарымчалыг, ерт албаны база удур эвес. Хамык ужур ортээнде болуп турар. Камналгалыг чаа деритни будурбейн, ажык чок деп санап турар.

Дугуржуушкунче хөй үе үнүп, материал баазазын болгаш станок парыгының чыдып кээп турары-биле, чамдыкта машина тудукчуларының саадалгазы-биле чаа үүлә будүрерн озалдап чоруп турар. ЭКБ-ниң специалистери ынчангаш курлавырларны дилеп, чугула херек дериглерни боттары кылып алырын өөренип көрүп туралар. Үүтле ажылдап кылган үүлдерни нептередип будүрериниче сагыш салыр болза, кол роль — адырга техниктиг депшилгениң талалакчызы болуру чиде берип болуур.

Кара полиэтилен пленканы будүрериниң херек дериглни хары угда ийи-үш будүрүлгелерге кылып эгелээн. Бо бүгү ажылдарга чүгле алды ай негеттинген. Бедүүн агрегатты шыңгээдип алырынга немелде ажылчын кадрлар белеткели хереглеттинмээн. А бир эвес нарын үүл болза?

Пластмасс хоолайлар каңнаар автоматты тургузарда, ЭКБ-ниң специалистери бо аргаңы ажыглаваннар. Баазаа будүрүлгелериниң специалистерни үезинде өөредилге комбинадынга белеткеп алган. Оон түңнелинде чаа каңнаар автоматты будүрүлгега кандыг-даа шаптеразын чокка ажыглап эгелээн.

Иштикн структуразың доктаамал сайзыралы чокта, күш-ажылдың болгаш технологизиның сагылга-чуруму чокта, ЭКБ-ниң бурүүгаар депшилгезн болбас. Бо сорулгаларның күүселдезин «Пластиканың» удуртукчузу ажылчын бүрүзүнүң сөөлгү көргүзүүлер дээш сонуургалы-биле хөлбап турар. Каттыжыышкынның дашты-нда ийи адрес бар: «ЭКБ» болгаш «Институт». Оңу чаргыны база чөптүг. Чаңгыс аай эртем-будүрүлгө организми ийи профтехплан дээш отчеттаар. Ажылды кады кылып турар, ынчалза-даа эртем ажылдакчызын будүрүлгечиниң кылган ажылының хемчээли-биле шаңнаары берге. Ындыг турбуже, сан-хөө талазы-биле бергедээшкин малда чок—ЭКБ будүрүүчүүт ажылдап турар. А институтуң фондулеры кызыгаарлыг. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир сорулга-биле, бодунуң эзлчеглиг хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюрозу эртем ажылдакчыларының, конструкторларның болгаш технологтарның шалың телевизии сайзыраңгайжыдарының талазы-биле хемчеглерни коичуг үе зинде тодаратқан. Бо талазы биле докладаларны СЭКП ТК ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелин болгаш ВЦСПС хүлээп алган.

«Пластикага» шалыкны төнүү көргүзүүлер барымдаалап төлээр эртемденнер, инженерлер, конструкторлар болгаш ажылчынар кирген ажылчын балыкту тургузарын шиитпирлээн. Материалдыг идиг берилишкинниң салдары ынчангаш өзер.

— Бистиң бо «башкарылгавыс» экономиктиг шенелдениң методиктиг ажылдап кылыышкынынга кирген. Оңу келир чылдан бээр ажыглап эгелээр —деп, Василий Иванович төйлябырлал турар.— Ынчалзада-даа хүнүң чугула айтырыглерын соңгаарладып болбас. Ажыл-агыйжы эгелээшкин — эртем-техниктиг депшилгениң темплерн дүргедедирнинг үндезини.

Москва.

Я. АЛИ-ЗАДЕ,
СЭТА-ның корр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

Японияның Токиодан 60 километр черде турар Цукуба хоорайында «ЭКСПО-85» дээр делегей делгелгезн ам-даа ажылдап турар. «Чурттагы черлерн болгаш бойдус үүлдерн: эртем болгаш техника — кюжиге» деп кыйгырыг-биле оңу эртиирип турар. Делгелгеде салган үүлдер эртем-техниктиг депшилгениң үе-чадаларының дугайында. космосту шинчилээримде чаа чедишкинниерниң, компьютер болгаш робот техниказының, харылзааның чаа хевирлерининг болгаш еске-даа үүлдерниң дугайын чугаалап турар.

ЧУРУКТА: бо роботту «Цукуба Таро» деп адаар. Оң Японияның делгээн үүлдер ыңа турар өрээлдериниң бирээзинде тайылбырлакчы робот «ажыядавышаан», кижилериниң хөй санныг айтырыгларын харылап турар.

Джапан пресс — СЭТА-ның фотозу.

УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫҢГА БАРААН БОЛДУРГАН БУДАПЕШТ.

Хат энергиязын ажыглаарын калбартыр, оңу үлетпүр болгаш кодээ ажылагый будүрүлгелеринге бараан болдурар дугайында айтырыгны бүгү-венгр чөвүлел хуралга чугаалажып көрген.

Хаттың энергиязын ажыглаарынга сонуургал Венгрияда таварыга эвес. Энергия алырының ындыг хевирлиг аргаларын тыварыкын сорулгазын чазактың программазын ёзугаар республикада боттандырып турар. Специалистериниң санап турарын ёзугаар алырга, күштүг хаттың энергиязын де-таамал ажыглаарынга таарыжыр хөй адырлар Венгрияда бар. Ылаңгыя ырак сууларга хат кужу-биле ажылдаар моторларны ажыглаары улуг камналганы берип турар. Электростанцияларның орнунга хаттың кужун ажыглаары электроэнергия чарыгдалын ийи катап чиигедир арганы берген.

Хаттың кужун Венгрияның хөй ажыл-агыйларында чедишкинниг ажыглап турар. Чижээ, 600 киловатт күчүлүг улуг эвес электростанция хевирин Дьендеш хоорайда тутқан. Ындыг установкаларны хөй ажыл-агыйлар ногаа өстүрер чылдыдыга черлеринге, мал фермаларынга суг дамчыдарынга база ажыглап турар.

ДУРЖУЛГАНЫ ӨӨРЕНИП ТУРАР

ГАВАНА. Экономиктиг Дуза-лажылга Чөвүлелиниң чурттарында тургустунган бот-орулга-чарылгалыг бригадаларның ажылының дуржулгазын өөренири, ажыглаары — Хосталга ортулуунуң улус ажыл-агыйының будүрүлгелеринге күш-ажылды организастаарының мурнакчы арганарын шиитпирлээдип алырынче чугула базым. Ол дугайын Кубаның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүүре кандидат, Кубаның ажылчы чоннарының Профтөвүүнүң чиңгине секретары Роберто Вейга бот-орулга-чарылгалыг бригадаларның ажыл-чорудулгазының дуржулгазын өөренир талазы-биле ниити-национал семинарга чугаалаан.

Күш-ажыл чорудулгазын организастаар талазы-биле социалистиг чурттарның дуржулгазын өөренири база ажыглаары Кубаның партия болгаш чазаның чиңгине шугумунга дүжүп турар деп, ол онзалап демдеглээн. Партия болгаш чазактың чиңгине оң шугуму замыттың мурнунда күш-ажылдың будүрүлкүлүүн бедидеримче, ажылчы чоннарның чаагай чоруун өстүрериниче угланган деп, оратор айыткан.

Чигир тростникинниң дүжүдүн ажаал алыр болгаш оңу болбаазырадып кылыр талазы-биле Кубаның агроүлетпүр комплекстеринге шеңелде кылдыр тургускан бот-орулга-чарылгалыг бригадалар эң түңнелдерни бергенни Р. Вейга дыңнаткан. Күш-ажылды организастаарының ол аргазын республиканың ам-даа 60 ажыг будүрүлгелеринге бо чылын ажыглаар деп турар.

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ЧИҢГИНЕ СХЕМАЗЫҢГА ДҮҮШТҮР

УЛАН-БАТОР. 1990 чылга чедир Моол Арат Республиканың будүрүкчү күштерин хөгжүдеринниң болгаш таварыштыр тургузарының чиңгине схемазынга дүүштүр республиканың индустриализациязын боттандырарынче кол кичээнгейни утландырып турар. МАР-ның экономика талазы-биле сайзыраңгай соңгу талазы районнарынга девискээр-үлетпүр комплекстерни тургузарын амгы үеде эгелей берген.

Соңгу девискээр-үлетпүр комплекизинге Дархан, Эрдэнэт хоорайлар, Хубсугүл, Буянт, Селенг аймактар кирген. Францияның бүгү девискээрниң барык ортаа кезинге деңнежир ол делгем районда хөй казар байлактарның, ыяштың курлавыры, суг шыгжамыры бар. Чурттуң соңгу девискээрлерниң чиңгине схемазынга дүүштүр республиканың индустриализациязын боттандырарынче кол кичээнгейни утландырып турар. МАР-ның экономика талазы-биле сайзыраңгай соңгу талазы районнарынга девискээр-үлетпүр комплекстерни тургузарын амгы үеде эгелей берген.

Моолдуң специалистериниң санап турарын ёзугаар алырга, 2000 чылга чедир Соңгу девискээр-үлетпүр комплекизин амгы турганыдан ийи катап хөй продукцияны бээр. Час болгаш молибден концентраттарын, цементини, чүгайны будүрер, ыяшты белеткээр, машина тудуунуң болгаш металл болбаазыредыр үлетпүрниң продукциязын бээр талазы-биле комплекс кол чернн эзлээр.

(СЭТА).

«СЫЛДЫСТАР ДАЙЫНЫНЧЕ» ОРУКТА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Космоска тургузар көзектерлиг ракетага удур калбак хемчээлдиг системаларны тургузарын көргөн «сылдыстар дайынынарының» программазын ёзугаар ажылдарны Р-ганның администрациязы калбартып чорудуп турар.

«Нью-Йорк таймс» солунның дыңнатканы-биле алырга, радиациялың Эрнест Лоуренс аттыг лабораториязында лазер чепсектерин тургузарының талазы-биле шинчилелдерни кылып турар. Чер чоогунун делгемнеринде үүлдерни үзуткаары-биле лазер херелдерин мээңнээрниң аргаларын Невада штатта ядролуг чепсек шөлүнде шенеп турар. Март 23-те космос чепсектерниң системаларының кезе-терин хынаары-биле чер шитинге ядролуг чазылдырыышкынларның бирээзин кылган. Ядролуг частыышкынларың энергиязын ажыглаарынга үндезилеттинген ол чепсекти чогаадып кылырын водороттуг бомбаны тургузарынга болгаш АКШ-тың ядролуг чепсектерин күштелдирерингө бодунуң киирген үлүг-биле сураглаан Э. Теллериң удуртулгазы-биле чорудуп турар.

«Мьюсдей» солунның дыңнатканы-биле алырга, «Хьюз эйркрафт», «Локхид», «Мартин-Мариэтта», «Макдоннелл-Дуглас» болгаш өске-даа элээн хөй корпорациялар «сылдыстар дайынынарының» программазының ёзугаар кайызы-даа 1 млн. рубль өртектиг шинчилел ажылдарының башпайгы он керээлерин чарып алган. «Аналитик дисциплинс инк» дээр консультативтиг ирманың специализи оңу корпорацияларның «алдым шыгжамырын кылдыр үнелеп көрүп турарын демдеглээн.

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). НАТО-нуң талазы-биле вашингтончу эмзелчилериниң аразында «сылдыстар дайынынарының» программазынга удурланыышкын күштелип турар. Эм-би-си телекомпанияның дыңнатканы-биле алырга, Францияның, Норвегияның болгаш Данияның Соңгу-Атлантика ассамблеязының Барыын Германияга болган сессизынга кириишкей делегацияларының чиңгине Вашингтон чамдык чурттар-биле шериг-политиктиг эмзелиниң негелдерин ёзугаар кожалары хамаарышпас чурттарга удур олерның агрессчи үүлгедиишкиннерин херек кылында чепшээрел турар.

(Солуннардан).

Пентагонның Израильге болгаш Мүрнүү-Африка Республикага «тайбыңчыдыгга» дузалаамчызы. «Дейли уорлд» солундан алган политиктиг чуруу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КОГУ ҮЗҮЛГҮЖЕГЕ ЧЕДИР

Арагалаашкынга удур цехтерге болгаш бригадаларга парткомның сүмелээн бир ээр хемчеглери Томскиниң «Сибирь-электромотор» будүрүлгө каттыжыышкынынга прогулдар санын ийи катап кызырар арганы берген. Будүрген үүлдерни холбаалыг будүрүлгелерге продукцияны үзуктеяишкин чок бээрде мотор кылыкчыларынга ол дузалаан.

— Экономиктиг шенелдениң байдалдарында ажылдаары — арагалаашкынның когун үзерни шыңгыы негеп келген деп, каттыжыышкынның чиңгине директору В. Зиенко чугаалап орар.— Арагалаашкынга удур кампанияны эзириктер сергедир черже болганчок-ла кире бээр ындыг кижилерни чеяп келдирген бир хуралдан эгелээн бис. Саналга төөрүүн кылган анализинниң мындыг түңнелдерни оларга таныштырган бис; оларның бүрүүзү-биле будүрүлгеге прогулдерден болгаш үрей кылыышкынардан чидиргилер чыл дургузунда чүс-чүс муң рубль чедип турган. Ол чорук коллективке оон ыңай кандыг уржуктерны чедирип келгенин база дыңнаткан.

Хураага чугаалажылга кижинкара чок болгаш ширинн-даа болган. Күш-ажылчы сагылга-чурумнуң эң-не амдажаан үрекчилеринге түңнелн чүү бооп болгу дегинниң дугайын сөөлгү удаа сагындырган. Аажы-чаңны, ая-боттү ап чоруурун үндезинн-биле өскерт-пес болза, хоржок-тур деп чүвенн ынчан дыка хөй кижи билген. Ынчалзажок коллективтиң сагындырын хереке-ээннер база тывылган. Слесарылар - инструментальщиктер А. Оглезнев, В. Садиков болгаш өске-даа чамдык кижилер боттарын солуттунмас кижилер кылдыр санап турган-даа болза, оларны ээзээш төлевирлиг ажылче шилчиткен.

Арагалаашкынның когун үзеринниң өске-даа хемчеглерин каттыжыышкынга база алган. Ында наркология кабинединн, а цехтерде — санитар постуларын тургускан. Хөй-ниитн амыдыралының норма-чижектерин үргулчу үрээр кижи бүрүзүн дегдынныкчыда быжыглаан. Ээзэрлер клубун бүдүрүлгеде организастаан. Бүдүрүлгө мурнакчылары, эки үүлдерлиг дыштанылганың эгелекчилери оон кежигүннери болган. Оңон мотор кылыкчыларының арагадан адырлып алырынга олар дузалап, оларны боттарының клубунче эгидип алган.

«Сибирьэлектромотор» каттыжыышкынга ап чоруткан бир ээр хемчеглерниң уламынан сагыш-сеткияде олчаан артып келган ол хуралдың соонда эрткен кеш-ле айларның дургузунда арагачыларың болгаш прогульщиктериниң саны ийи катап кызырылган.

А. РУССКИЙ,
СЭТА-ның корр.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

⊙ **ТОКИО.** Япониның Компартиязының ТК-зының Президиумунуң Даргазының оралакчызы, парламент депутады Кәмэдзиро Сэнага ядролуг дайын үнген таварылгада америк шеригларны башкарар сорулга-биле Окинавада тургускан харылзаа төвүн доп-дораам узуткаарын япон чазактан негээн. Ол төптү АКШ-тың ужар үүлдүг болгаш флоттуг чер кырының шериг күштеринң делегей хемчээлинге харылзаа тударын боттандырары-биле Кадзна дээр америк шериг-агаар баазазында тургускының депутаттың парламентиниң адакқы палатазының дашткы херектер талазы-биле комиссиязынга кирген документилеринде айыткан.

⊙ **ВАШИНГТОН.** Бот-догунналшкынның Афганистанга удур Вашингтонның чарлаваан дайыны мурнундагызындан-даа калбарган. 1980 чылдан бээр Рейганның администрациязы «дескен афганнар лагерьлерин» дээр черлерниң чурттакчыларынга дуза кылдыр 400 млн. ажыг долларны бергенин АКШ-тың күрдепартаментизиниң тускай төлээлекчизи Джереджян дээрзи чарлаан. Оон-биле чергелештир АКШ-тың күрсекретарының орынбасарчызы Шнайдер бо сан-хөө чылында душманнарга мурнунда бергн дузаламчыга немештир ам-даа 4 млн. долларны тускайлаарын администрация конгресстен негээр деп турарын база чугаалаан.

⊙ **БЕЙРУТ.** Ливанның найысылалынга күштүг частыышкын болган. Хоорайның чөөн кезээнде хөй кижилиг кудуммуларның бирээзинге күштүг частыр үүлдээр долдур чудуруп каан автомашинаны чазылдырган. Ылаавылаан саналшкын өзугаар алырга, 60 кижи өлген болгаш 200 хире кижи балыглаган, ээзэн каш чурттагы бажыңнары бузулган.

⊙ **НЬЮ-ЙОРК.** Америк Эй-би-си телекомпания Бейрутка болган айыылдың дугайын дыңнаткаш, бо чылдың март айында ливан найысылалдың барыын кезээнге база-ла ындыг частыышкын болганда, 80 кижи өлгенин болгаш 250 кижинин балыглаганын сагындырган. Частыышкынны организастаарынга АКШ-тың ТРЭ-зинниң киришкеинн телекомпания айыткан.

⊙ **МАПУТУ.** Мүрнүү-Африка Республиканың тускай хоралакчы албан черлеринге болгаш АКШ-тың ТРЭ-зинге азырадып турар «Мозамбик национал удурланыышкыны» дээр белүгленишкинниң өлүрүкчү дээрбечилери база бир ханныг үүлгедиишкинни кылганнар. Мозамбиктиң информация агентилели АИМ-ниң дыңнатканы-биле алырга, Мапуту можунуң ийи суурунга май 20-де олар 23 кижини өлүрген, үш чурттакчыны балыглаан.

(СЭТА).

ШИИТПИР КҮШТҮГ АРТКАН

ТУНИС. (СЭТА). Делегейниң шыдыраа федерациязының күүскомунуң ында болган 1 хуралынга президент Ф. Флоренсио Кампоманестиң делегейге бирги чер дээш А. Карпов биле Г. Каспаровтуң арезынга чаа маргылдааны эрттирериниң дугайында шиитпириниң күштүүн бадыткаан. Ол сентябрь 2-де эгелээр маргылдаа 24 июңга доктаттынган болгаш ол ёзугаар болурун күүском шиитпирлээн.

Ол дугайын ФИДЕ-ниң президентизин парлалга конференциязынга чарлаан.

ТАЙБЫҢНЫҢ МАРЫЖЫ

ТОКИО. (СЭТА). Чай болурга-ла эрттирери чаңчыл апарган тайбың марыжы япон хөйнитизиниң дайынга удур эң калбак шимчээшкинин боол турар. Майның 23-те Хиросимадан: «Тайбың дээш! Ядролуг чепсекти эңдере будүреринге удурланыылыңар!» деп кыйгырыг-биле тайбың марыжы эгелээн. Ону Японияның социалистиг партиязының Хиросимада салбыры, профзөвүлелдериниң чиңгине чөвүлели болгаш дайынга удур өске-даа демократтыг организациялар организастаан. Дөртен чыл мурнунда америк атомнуг бомбалаашкынга эң баштай таварышкан ол хоорайның үрттакчылары Японияның оруктары-биле дайынга удур эстафетаны дамчыдарлар. Ийи япон хоорайны — Хиросиманы болгаш Нагасакинни америк атомнуг бомбалар-биле айыылдыг согуушкунга таварылганындан бээр дөртен чыл болурун демдеглээр август хүннеринде тайбың марыжы Токиога барып доостур.

РЕЙГАННЫҢ ЧУГААЗЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Президент Рейган «Республиканчы партия салгалының белүктеринниң национал чөвүлелиннин» организациязының конференциязынга чүве чугаалаан. Ак башының ээзи бодунуң чугаазынга администрациязының делегей ареназынга күруне терроризминиң политиказын моон-даа соңгаар чорударын күзеп турарын херек кырында бадыткаан. Ол ылаңгыя Каттыышкан Штаттар «Афганистанда болгаш Никарагуада удурланыышкын шимчээшкиннеринге дузалаарын үргулчүлээр үжурлуг» деп дорту-биле медеглээн.

Ол чурттарның дүрүм ёзугаар чазактарын дүжүрер сорулга-биле Никарагуаның болгаш Афганистанның улустарынга удур Вашингтонуун чарлаттынмаан дайынны өөскүдүп үндүргени билдингир. АКШ-тың президентизиниң «удурланыышкын шимчээшкинин» кыядыр көргүзүп туроры ТРЭ-нин күткээни чедир соктунмаан сомосаны дээрбечилерни Никарагуаның девискээринче шургудуп киирип, олар өлүмчидимин болгаш узуткаашкынарны болдуруп турар. Ак башың амгы үеде бо сан-хөө чылында 14 млн. хире долларны дузаламчы хевирлиг кылдыр ол өлүрүкчүлөрге тускайлаарын күш-биле ыйыдып турар. Пакистанның девискээринде хоргадап турар душманнарның террорчу болугленишкинниерн хост. Афганистанның үлүзүнге удур хамыг үүлгедиишкиннерни кылып турар.

ӨЗҮП ОРАР ТАЛАНТЫЛАР

Чоокта чаа республиканың уран үүл школазының өөренмичилериниң бо өөредилге чылының төнчүзүнге турасхаткан түңнел концерти болуп эрткен.

Ук концерте И. П. Шевченконуң орус улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң композитор Д. Шостаковичиниң «Баштак вальс» деп чогаалын бичин уруглар болгаш оолдарның дең дескн, чараштыр ойнаанын көрүкчүлер магадаан. Бо оркестр чоокта чаа организастанып тургустунган-даа болза, моом соңгаар перспективалыын бадыткаан.

Бирги классчы Хензиг-оол Күжүгеттиң флейтага «Иви оглуң» деп танцыны чараш үнбиле ойнаанын, Моцарттың «Дон-Жуан» деп операзындан арияны флейтистер ансамблиниң хоюг, чаңгыс аай күүсеткенин магадаваc аргажок.

И. Г. Мининиң өөренмичизин, 6-гы классчы республиканың аныяк хөгжүмчүлериниң лауреады Анжела Оюн Куперниң «Тарантелла» деп чогаалын чедиишкиниг күүсеткен.

Уруглар чүгле ойнаарындан аңгыда, школада чогаадып база өөренип турарлар. Бо удаада 6-гы класстың өөренмичизин Чечена Сундуйның Комбу Бюжектиң сөзүнге бижээн «Хованганнар» деп ыры Л. Н. Хуураакайның удуртканы ниити ырның күүселдези-биле чаңгыланып үнген. Ырның утка-шынарының, аянының чедиишкиниг бюжиттингенин көрүкчүлер дораан-на эскерип кааннар. Оон аңгыда Света Күжүгет бюжип алган ырларын республиканың эртем-методиктиг төвүнге кээп, арга-сүме ап, чогаадырын уламчылап турар.

Дартан-оол Эрестиң ойнаарын магадаваc көжин чок. Эрес бо концертке композитор Огнинскийниң ля минорда бижиттинген алдарлыг полонезин флейтага чылыг, чымчаа-биле ойнап күүседкирге, олурганнар өөрүшкүлүг адыш часкаашкыны-биле уткуп алганнар.

Ниити ыр болүүнге ырлаары — бичин хамаан чок улуг улустарга безин берге. Ботботтарын дыңнап, деңге ансамбль болу бээр кыдыг ырлаары — нарын херек, ындыг болза-даа индонезий улустуң «Ачам-биле кады агаарлаашкын» база композитор Шаинскийниң «Кады кылаштаарга хөглүг» деп ырларын бичин уруглариың ниити ырының күүсеткенин багай эвес деп санап болур. Үстүкү класстарның Т. А. Леонтьеваның удуртулгазы-биле «Ниити ырның байыры», композиктор А. Чыргал-оолдуң К. Натпий-оолдуң сөзүнге бижээнн «Доругуңар, дагаалаарым» деп чогаалдарны аянныг, эки ырлааннар. Ирбеноол Буян-Маадыр, Санта Самчы, Дагаажык Аяна келкр 1985—86 өөредилге чылында Новосибирск консерваториязының бодунда уруглардың төп музыка школазынга өөренир эргенн чаалап алганы — бо школаның башкыларының кызымаккай ажылының үредүүмелн деп санап болур.

Школада салым-чаанныг, чогаадырынга ынак уруглар барын барымдаалаваш, композициягa оларны өөредир түскай эртеминиг композитор башкыларны хаара тудуп, бичин уруглариың өзүп орар талантызын бо хөвар профессивга улам быжыктырып ханыладыры чугула болуп турар.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ,
Тываның комсомол шаңналының лауреады, композитор

ЧУРУКТАРДА: уруглар күүселде үезинде.
В. ТАНОВТУҢ фотоларын.

Расул ГАМЗАТОВ.

АРАГА ШИЛИНИҢ ЫРЫ

— Койт-койт, койт-койт!
Силер-биле
Кончуг эки таныш мен ийим.
Меңээ душкаш, салдыгылап,
Медерел чок апаар силер.
Аскым дуглаан чекпежиимин
Азыг диштеп ажыткаштыр,
Каш пакты чооглавыткаш,
Калчаа, диңрек алаар силер.
Койт-койт — диген дамды
— долум —
Коргулчун ок хораазы дег.
Арагага хандаам баштар
Аңаа үттей аттыргылаар.
— Койт-койт, койт-койт —
шаандан бээр
Хөвар диртнен авпгам ол.
Чулук сууму ишкеп улус,—
Шуугап, чошкуп сегирижип
аар.
Каразыг чок меңээ хандааш,
Хавааңарны столга үзүп.
Эздергей күлдарым бооп,
Эргем орта киред силер.
— Койт-кэйт, койт-койт, —
аалгамдан
Хойдуккан дег кадайлар-даа,
Ашактарын катташ баар-дыр.
Азы меңээ хүнээрн ол б-!
Баш «аарып», чүдээр силер.
Бараан болуп, «эмнээр»-дир
мен.
Кандыг-ла-бир үүлгедир
дээш,
Кара-бажың киред силер.
— Койт-койт, койт-койт! —
диген ырым
Хонук дамчып
улашкылаар, —
Акша турүүк арын-нүүр-даа
Арагага алзыр ийик бе!
Аза-четкер дүрүлер көөр,
Аарыгга алзыр силер.
Таныш өөрүү бактап каггаш,
Дайзын орта дужар силер.
— Койт-койт! — кыкпып
куткулзумза, —
Когаралдыг, хоозуралдыг
мен.
Эргим, чараш назынны-даа
Элек ирги үзүп боор мен.
— Койт-койт, койт-койт! —
кудукар-ла,
Хомудал чок кулданып айын.
Меңээ ынаак—олум д- -ми
Медээрээр боя, кортпас
ийик сен.

Вл. СЕРЕН-ООЛ очулдурган.

ТЫВАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫ— ТӨП ПАРЛАЛГАДА

Бо чылдың бирги кварталында республика библиотеказының национал болгаш чурттышкилел литературазының кылдызынде солун чаа номнар хөй киргеи. Оларның аразында культура томазынга хамаарышкан номнар эвээш эвес.

Москваның «Мысль» ном үндурер черинге үнген, философия эртемнериниң кандидады Г. Г. Котожековтуң «ССРЭ-ниң улустарының уран үүл культуразы» деп ному бистиң республиканың номчукчуларынга база солун. Шагдан тура кожа-хелбээ чурттап келген алтайларның, хакастарның болгаш тывааларның социалистиг уран үүл культуразының тургустунганын, амгы байдалын, келир үезин автор көргүзүп турар. Автор Мурнуу Сибирьде терелдешкек улустарның культуразында демейлешкек үүлдерни солун чижектер-биле көргускен. Ол ышкаш черчерде партия организацияларының культура тургузуушкунуңуң талазы-биле чоруткан улуг ажылын база көргускен.

Килдисте киргеи номнарның аразында Москваның «Советский композитор» ном үндурер черинин белеткээни «Россия Федерациязының композиторлары» деп чыындының үшкү үндүрүлгези бар. Чыындының тургузукчулары Россия Федерациязының аңгы-аңгы хоорайларында болгаш автономнуг республикаларында композиторларның амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайын чырыткан. Бис Москваның, Ленинградтың, Соңгу Осетияның, Башкирияның, Донда-Ростовтуң, Тываның, Свердловскиниң болгаш Бурятияның композиторлары-биле оон таныжар бис.

Музыка шинчээчизи В. Санчы, Дагаажык Аяна келкр 1985—86 өөредилге чылында Новосибирск консерваториязының бодунда уруглардың төп музыка школазынга өөренир эргени чаалап алганы — бо школаның башкыларының кызымаккай ажылының үредүүмелн деп санап болур.

Школада салым-чаанныг, чогаадырынга ынак уруглар барын барымдаалаваш, композициягa оларны өөредир түскай эртеминиг композитор башкыларны хаара тудуп, бичин уруглариың өзүп орар талантызын бо хөвар профессивга улам быжыктырып ханыладыры чугула болуп турар.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ,
Тываның комсомол шаңналының лауреады, композитор

ЧУРУКТАРДА: уруглар күүселде үезинде.
В. ТАНОВТУҢ фотоларын.

Чаа ном

салдынган сорулгаларны кыска хуусаада чедип алыр дээш боттарының чогаадыкчы дилээшкиннерин болгаш ооң түңнелдериниң дугайын Д. Шаховский Москваның «Советский художник» деп ном үндурер черге үнген «Монументалдыг уран үүл» деп чыындыда «Кызылда Тываның хөгжүм-шин театры» деп үүлүнде солун кылдыр бижип турар. «Монументалдыг уран үүл» 1973 чылдан эгелеп үнүп турар. «Совет графика», «Совет скульптура», «Совет уран чуруга» деп белүк чыындыларның доктаамал үнүп турар бирги үндүрүлгези болур.

Бо кыска дыңнадыгда киргеи номнарны сонуургап номчуур күзелдиг номчукчулар республика библиотеказының национал болгаш чурт-шинчилел литературазының килдизинге келир.

З. МОНГУШ.

АЖЫКТЫГ, СОЛУН КЫЛДЫР

Ажыл-ишчи чон культурлуг дыштанылгазын ажыктыг болгаш солун эртпирзин дээш бистиң Хайыракан кодээ Культура бажыңының ажылдакчылары болуп-чогуур хемчеглерни ап турар. Бо хүннерде Культура бажыңы Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатканын бүлүң, стендилер-биле, лозуң плакаттар-биле шиметтинген. Организастап эртирип турарывыс ажылдар база-ла Тиилелгениң 40 чылынче улганган.

Хайыраканчылар — хөй-ниитикки, идепкейлиг чон. Культура бажыңынга болуп эртип турар темалыг болгаш дыштанылга кежээлеринге, номчулга «конференцияларынга, диспуттерга суурнуң чурттакчылары хөйү-биле чыглып, идепкейлиг киржил турар. Агитквартира аайы-биле суурнуң культура амыдыралынга оларның киржилгезин түңнеп, демдеглеп турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга, совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга тураскаатканы ажылдарны Культура бажыңы чыл эгезинден тура доктаамал чорудуп келген. Районнуң ажылчишчи коллективтериниң уран үүл көрүлдезинге хайыракан-чылар идепкейлиг киришкеш, үшкү черни эзлээн. «Тайбың дээш» деп темага 12 агитквартираның аразында уран үүл көрүлдези эки эрткен дээрзин үстүнде түңнел хереченлеп турар. Фронтучу Вера Чүлдүмовна Байлак-биле ужуражылганы суурнуң чурттакчылары сонуургаан. В. Ч. Байлак гвардейжи аттыг шериг полугунуң дугайында, фронтучу эш-өөрүнүң дугайында бодунуң сактыышкынарын чугаалап берген. Оон аңгыда капитан Кечил-оол дугайында база С. Токаның «Чонның оглуу» деп номунга номчулга конференцияларын эрттирген бис.

Суурнуң чурттакчылары аңаа идепкейлиг киришкен. О. Сагаан-оолдуң «Чүткүл» деп шинзин суурнуң чурттакчыларынга бараалгадыры-биле белеткээн бис. Оон киржикчилери чүгле культура ажылдакчылары эвес, совхоз ажылчыннары база кол рольдарда ойнап турар. Ук шинин суурнуң чурттакчылары сонуургап көргеп. Бистиң Культура бажыңынга аныяктарның дыштанылга кежээлери неделяда 4-ки катап эртер. Ындыг кежээлерде ажыглаар хөгжүм херекселдери четчир.

Оон аңгыда Хайыракан Культура бажыңының «Бора-Хөл» агиткультбригадазы ажылдап турар. Бригаданың бот-тывынгыр артистери чылдың кандыгдаа үезинде солун программалыг концерттерни көргүзүп турар, ылаңгыя малчын турлагларже, механизаторлар бригадаларының төптеринче пельцевтиң «Тываның композиторлары» деп очериги Алексей Чыргал-оолдуң, Ростислав Кенденбильдиң, Борис Нуховтуң, Дамба Хүреш-оолдуң допчу намдары болгаш чогаадыкчы ажылы-биле номчукчуларны сонуургадыр, ук композиторларның кол-кол чогаалдарының сайгарылгазын берип турар.

Тываның культура амыдыралында сөөлгү чылдарда кожу болуушкунарның бирээзи — хөгжүм-шин театрының чаа бажыңының ажыглалга киргени болгай. Бо бажың Кызылдың төп кудумчузунда чоргаар чаражы-биле бедип үнген. Ооң даштыкы болгаш иштики кавасталгазын колдуунда чуруккучулар Д. Шаховский, В. Элькомни болгаш А. Васнецов күүсеткен. Театрның даштыкы болгаш иштики дериглезин кылыр талазы-биле мурнунда Огнинскийниң ля минорда бижиттинген алдарлыг полонезин флейтага чылыг, чымчаа-биле ойнап күүседкирге, олурганнар өөрүшкүлүг адыш часкаашкыны-биле уткуп алганнар.

Ниити ыр болүүнге ырлаары — бичин хамаан чок улуг улустарга безин берге. Ботботтарын дыңнап, деңге ансамбль болу бээр кыдыг ырлаары — нарын херек, ындыг болза-даа индонезий улустуң «Ачам-биле кады агаарлаашкын» база композитор Шаинскийниң «Кады кылаштаарга хөглүг» деп ырларын бичин уруглариың ниити ырының күүсеткенин багай эвес деп санап болур. Үстүкү класстарның Т. А. Леонтьеваның удуртулгазы-биле «Ниити ырның байыры», композиктор А. Чыргал-оолдуң К. Натпий-оолдуң сөзүнге бижээнн «Доругуңар, дагаалаарым» деп чогаалдарны аянныг, эки ырлааннар. Ирбеноол Буян-Маадыр, Санта Самчы, Дагаажык Аяна келкр 1985—86 өөредилге чылында Новосибирск консерваториязының бодунда уруглардың төп музыка школазынга өөренир эргени чаалап алганы — бо школаның башкыларының кызымаккай ажылының үредүүмелн деп санап болур.

Школада салым-чаанныг, чогаадырынга ынак уруглар барын барымдаалаваш, композициягa оларны өөредир түскай эртеминиг композитор башкыларны хаара тудуп, бичин уруглариың өзүп орар талантызын бо хөвар профессивга улам быжыктырып ханыладыры чугула болуп турар.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ,
Тываның комсомол шаңналының лауреады, композитор

ЧУРУКТАРДА: уруглар күүселде үезинде.
В. ТАНОВТУҢ фотоларын.

КЛУБ-КУЛЬТУРА ТӨВҮ

Бистиң «Тиилелге» совхозтуң Культура бажыңы сөөлгү чылдарда шынап-ла культураның одаа апарганы биске өөрүнчүг.

Чонның культурлуг дыштанылгазынче улуг кичээнгей салып, янзы-бүрү темаларга кежээлер, куш-ажылдың хоочунары, мурнакчылары-биле, Тываның сураглыг кижилери база Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери-биле ужуражылгаларны эрттирери чаңчыл апарган.

Бо чылын партияның хоочуннары Х. А. Тока-Аичымаа, Т. Ч. Норбу, чогаалчы М. Б. Кенин-Лопсан база Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи М. Ордуп-оол-биле ужуражылгаларны чон сонуургаан. Олар боттарының ажылчорудулгазын, Тывага эртеминиң, культураның сайзыралын сактып таныштырганнар.

Кур-чержилер чүгле солун сактыышкыннарны дыңнап каар эвес, оларга харыы сөзүн берип, ажыл-ишке кежээ-шалып, амыдырал-чуртталгазынга телептиг болурун аазап, аалчыларга сонуургадып делгелге, хана-солуннарны организастап, хөгжүм-музыканы, концертти бараалгадып турарлар.

Бо чылдагы көрүлденн Тиилелгениң 40 чыл юонга тураскааткан. Аңаа 10 коллектив киришкен. Көрүлденің негелдези шыңгыы: коллектив бүрүзү бодунуң күш-ажылчы ратөлептиг үлүүн киргген.

У. Монгуш сес уругнуң адазы. Оларны төлептиг кижилер кылдыр кижизидеринге бине эвес салыышкынны киргген. Оон улуг оглу Кызыл районда «Х Улуг хураа» совхозтуң директору. Бирээзи Иймеде башкылап ажылдап чоруур. Артканнары база эртем-сургууулду доозуп алган, ниитиге ажыктыг ажылды кылып чоруурлар. Ынчангаш ада-иениң ажылга эрес-кежээзин ажы-төлү салгап алган. Ол кыпыза-даа, хоглу куруг орбас, дожу-масказын чаңгыландыр демир сомнаан орарын чурттакчылар өөрүшкү-биле көрүп, чоргаарланыр.

О. КАРА-САЛ.
Чоон-Хемчик район.

портун бээр, концерт көргүзүг болгаш кежээни бүрүнү-биле организастап эрттирер. Түңнелден үндүрерде сценаның квасталгазын, сцена культуразын, концертке киржилгезин болгаш коллективтиң ниити корум-чурумун база барымдаалаар.

Идейлиг утка-шынарлыг, темага дүгжүп турар солун концерттәрни көдээ ажыл-агыйның специалистери, эмнелге, ясли-сад, музыка школазы, орт умак школа, автопарк, сүт-бараан фермазы көргускеннер.

Коллектив бүрүзүнде талантылыг кижилер хөйү-биле илерээн. Чоланчылар Виктор Монгуш, Монгуш Каадыр-оол оларның ырлаары, сыгыртыры, эмнелгениң ажылдакчылары Раиса Куулар база Маадыр-ие Ондар Тоймактың ырлаары, оон-даа еске номерлери солун, шынарлыг болган.

Көрүлденің түңнелинде бирги, ийиги, үшкү черлерни специалистер, музыка школазы, ясли-садтың коллективтери база дараазында черлерни эмнелге, автопарк, сүт-бараан фермазының коллективтери алган.

Культура бажыңында агитбригада доктаамал ажылдап турар. Чоокта чаа район көрүлдезинге ийиги черни алганнар.

К. МОНГУШ.

ЧОРГААРАЛЫВЫС

Уткуш Часпый-оолович Монгуш 68 харлыг. Ол—«Чыраа-Бажы» совхозтуң Хорум-Даг суурунда хундулуг кырганнарның бирээзи. Ону чаңгыс чер чурттуглары дарган джжр. Чүге дээрге ооң кылбас-туптас чүвезин чок. Демирден шооча, кыскаш, нлбек, ыяштан бала, согаваш, деспи болгаш ог ыяжы дээш кылбас чүвезин чок. Боду пенсияже үнзе-даа, чонның чагыгларын күзелдни-биле кылып берип орар.

Уткуш Часпый-оолович хөйниити ажылынга черле идепкейлиг. 1947—49 чылдарда Сут-Хөл кожуунның Кызыл-Хавак МЧАЭ-ге даргалап турган. 1950 чылда Хорум-Дагга тургустунган Жданов аттыг колхозту организастажып, аңаа төлептиг үлүүн киргген.

У. Монгуш сес уругнуң адазы. Оларны төлептиг кижилер кылдыр кижизидеринге бине эвес салыышкынны киргген. Оон улуг оглу Кызыл районда «Х Улуг хураа» совхозтуң директору. Бирээзи Иймеде башкылап ажылдап чоруур. Артканнары база эртем-сургууулду доозуп алган, ниитиге ажыктыг ажылды кылып чоруурлар. Ынчангаш ада-иениң ажылга эрес-кежээзин ажы-төлү салгап алган. Ол кыпыза-даа, хоглу куруг орбас, дожу-масказын чаңгыландыр демир сомнаан орарын чурттакчылар өөрүшкү-биле көрүп, чоргаарланыр.

О. КАРА-САЛ.
Чоон-Хемчик район.

КОНКУРС ЭРТКЕН

Студентилерниң политиктиг плакаттар болгаш ураан номчулга конкурузу Кызылдың педагогика институдунга эрткен. Аңаа бүгү факультеттериниң студентилери киришкен.

Ук конкурска киришкен белүк бүрүзү үндүргени политиктиг плакаттар көргүзер болгаш проза, шүлүк жанрынга шээжи-биле эзлээн ыяш аянныг номчулгаларны күүсединри көрдүнген.

Конкурстуң түңнелинде 3-кү курстуң бирги белүүнүң студентилери плакаттарга бирги черни эзлээн. Олар эки шынарлыг, уткалыг дөрт плакатты үндүрген.

Аянныг номчулгага Н. Шамонина, О. Стрельникова, С. Малахова олар шөнмалдыг черлерни эзлээн.

О. БЕЛЕК-ООЛ.

ХООЧУННАР ТУРНИРИ

Кызылдың педагогика институдунуң шыдыраа клубунга Абаканның болгаш Кызылдың хоочун шыдыраачыларының эш хүү ужуражылгазы болган.

Аңаа ийи команда долгандыр ойнаар система-биле турнирни эрттирген. Кызылдың командазынга республиканың шылтаг шыдыраачылары ССРЭ-ниң спорт мастерлеринге кандидат, Тываның хөй даклыр чемпионы Н. П. Шишигин, ук институттуң ректору, бирги разрядчы Х. О. Ондар болгаш өске-даа шылтаг шыдыраачылар киришкен. Чидиг демиселдиң түңнелинде Кызылдың командазы 3,5:2,5 санга удуп ап, тиилелгени чедип алган.

Ооң соонда дүрген ойнаарының блиц-турнирин база эрттирген. Маңаа бирги черни М. Б. Кенин-Лопсан эзлээн, ол чаңгыс-даа кижиге уттурбаан болгаш чүгле үш кижи-биле хайымнашкан. Ийиги черни институттуң шыдыраа клубунуң тренери В. А. Бузыкаев, а үшкүзүн — Х. О. Ондар тус-тузында алган.

О. БЕЛЕК-ООЛ.

СУУРНУҢ БИРГИ ЧЕРИ ДЭЭШ

Каа-Хемде Суг-Бажы суурнуң бирги черн дээш шыдыраа маргылдаазынга 16 спортчу киришкен.

Ортумак школаның сескн клевының өөренмичизи Эрес Дууза эки ойнап тургаш бүзүрелдни-биле тиилээн. Монтёр М. Ондур биле механизатор С. Долгар олар дараазында черлерни тус-тутундаа үлешкеннер.

Бүт бомбүүнге районнуң бирги черн дээш маргылдаа база аңаа эрткен. «Бурунгаар» «Совет Тыва» совхозтарның командаларының оюму хайым болган.

Тыва хүреш маргылдаазынга райкүүскомнуң иштикн херектер килдизинин Суг-Ба...ы суурда участок инспектору, хостуг хүрешче спорт мастерининң кандидады Владимир Дежит шүүлгеп.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

КИНО

МАЙ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «И вот пришёл Бумбо» 9.30, «Тайна острова сокровищ» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Семеро солдатиков» 9.00, 12.20, «Верная рука — друг индейцев» 10.30, 13.50, 17.30, «Двойной обгон» 15.40, 21.10, «Инопланетяне» 19.20 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Морозко» 12.00, «В джазе только девушки» 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Девочка из города» 10.00, «Танцор «Диско» 11.30, 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Властелин времени» 14.00, «Перстень с русалкой» 15.30 шактарда.

МАЙ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Милый, дорогой, любимый, единственный» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна корабельных часов» 9.30, «Тайна острова чудовищ» 11.20, 13.10, 16.50, 18.40, «К-клуб—«В мире приключений» 15.00, «Продлись, продлись, очарованье» 20.30 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага ниитизи-биле база Кызыл хоорайга көжүп турар булуттарлыг, кааң агаар болур. Барын-чөөн түктен 9—14 метр. Агаарның температуразы: республикага 15—20, чамдык районнарга — 10-15 градус чылыыр. Кызылга бөгүн агаарның температуразы 18-20 градус чылыыр.

ТЫВА

МАЙ 26-ДА ТӨЛЕӨЗҮ

18.00 — «Ye». 18.40 — Эртенги гимнастика. 18.55 — Футбол маргылдааларының дугайында допчулаа. 19.25 — «Если мы вместе». Уран-чечен телефильм. 20.30—20.35 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Док. телефильмнер. 15.10 — «Билир болгаш кылып билир». 15.40 — Буратиноның делегезн. 16.10 — Чаа мультфильм. 16.20 — Россияга 1905—1907 чылдарның девлюционазының 80 чылынга. «Баштайгы Совет». 16.50 —Аар атлетиказа Европа чемпионады. 17.30 — «Ажыл-херектер болгаш кижилер». 18.00 —Чаа док. телефильм. (Далай кызыгааржыларының дугайында). 18.30 — Бүгү-россия конкурузунуң тилекчизи И. Ерогин (домра) ойнаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Социалистиг Күш-ажылдың ийи дээрн Маадыры А. В. Гиталовтуң дугайында чаа док. фильм. 19.50 — «Даарта — кызыгааржылың хүнү. 20.05 — Кызыгааржылаага концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 — Чаа телешоу. Автору — М. Гараева. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30—00.05 Футбол маргылдааларының дугайында допчулаа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаальмар! 8.15 —Ашхабад хоорайның уруглар филармониязының скрипачылар ансамбли ойнаар. 8.30 —Орус чугаа. 9.00 — Ритмиктиг гимнастика. 9.30 — С. Рахманинов. Концерт. 10.15 — «Живая память». Док. фильм. 10.50 —«Билдингир-даа болза, бүзүренчиг эвес». 11.50 —«По странам и континентам». Док. фильмнер. 12.50 — Кино көрүкчүзүнүң эдериичизи. 13.35 —«По щучьему велению». Фильм-шин. 14.40 —«Кижи — черниң ээзи». Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы—«Челээш». «13 муң ортулуктарның танцылары». (Индонезия). 16.10 — Тайбың болгаш амыктар. 16.45 —Моточарышка Европа чемпионады. 17.15—Силерниң бажыңыкарда чечектер. 17.30 —ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Федосеевтиң концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 — Спортчу дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35—23.00 — «День последний, день первый». Уран-чечен фильм.

МАЙ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Футбол маргылдааларының дугайында допчулаа. 9.25 — «Если мы вместе». Уран-чечен телефильм. 10.30—10.35 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Док. телефильмнер. 15.10 — «Билир болгаш кылып билир». 15.40 — Буратиноның делегезн. 16.10 — Чаа мультфильм. 16.20 — Россияга 1905—1907 чылдарның девлюционазының 80 чылынга. «Баштайгы Совет». 16.50 —Аар атлетиказа Европа чемпионады. 17.30 — «Ажыл-херектер болгаш кижилер». 18.00 —Чаа док. телефильм. (Далай кызыгааржыларының дугайында). 18.30 — Бүгү-россия конкурузунуң тилекчизи И. Ерогин (домра) ойнаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Социалистиг Күш-ажылдың ийи дээрн Маадыры А. В. Гиталовтуң дугайында чаа док. фильм. 19.50 — «Даарта — кызыгааржылың хүнү. 20.05 — Кызыгааржылаага концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 — Чаа телешоу. Автору — М. Гараева. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30—00.05 Футбол маргылдааларының дугайында допчулаа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Тоогу. 8-ни класс Россияга баштайгы марксисчи белүк дугайы. 9.05 — Орус чугаа. 10.05 — А. С. Пушкин. — «Капитан уруу». 10.35 — Музыка. 6-гы класс. 11.05 —Бистиң сад. 11.35 — Тоогу. 12.05 — Физика. Робот техниказы. 12.35 — Ниити биология. 13.05 — Совет күрүненің үндезинээн болгаш эргелер. 13.35 — Сээн ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин — «Партия организациязы болгаш партия литературазы». 14.20 — Л. Н. Толстойнуң драматургиязы. 15.00—15.05 — Телемедээлер. 18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.35 — «Аныяк гвардия». 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Бичии сылдыстар». Уран-чечен фильм. (Вьетнам). 22.45 — Спорт дугайында. 23.30—00.45 — Док. телефильм.

Редакторнуң орлакчызы К. К. САТ.

ШЫН Редакциянын адрези:

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефонлары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солуг келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуп неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3035.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографизы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01202.

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 122 (12812) | 1985 чылдың май 28, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Ортээ 3 копеек.

ЧУРТТУҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

БРЯНСК. Брянск областың ажыл-агыйлары мал чемнерни белеткеп эгелей берген. Шыгжамырларда баштайгы чүс-чүс тонна витаминниг мал чеми киргеп. Областың колхозтарынга болгаш совхозтарынга амгы үеге чедир эң-не янзы-бүрү техника-биле чепсегленген мал чемнери белеткээрининг 460 механизастаттынган комплекстерим тургускан. Олар шуптузу коллективтиг керрээ-биле ажылдаарынче шилчээн. Олар баштайгы незинишкин үезинде барып беш чүс гектар черинг сигненнерим ажаап алыр.

КУРГАН. Областың механизаторлары чаштырынга агрегаттарын ногаалар шөлдеринче үндүрген. Курганның чер ажыдыгларынга бо час — морковьту, столовая свёклазын, огурецти болгаш ооскe-даа огород культураларын өстүрериниң индустриалдыг аргаларын калбаа-биле ажыглаар үе боол турар. Оны ажыглаарын шапкынчыдарынга хоорай чүрттүлер кодээ» ишчилерге дузалаан.

АРКАЛЫК. Тургай областа «Львовский» совхозта В. Смыкалованың хову бригадазы тарга культураларын ол кур черде оскe бригадалардан орай чаштырган, ынчалзада ам социалистиг чарыштың тиилекчилеринииң санында кирген. Ол мурнакчы колхозтың техниказын ажыдаарын барын будүи-чартык катап шапкынчыдыр, кызыл-тес болгаш арбай үрезинерни хөрзүнге чаштырар ажылды чедиишкинниг кылып турар. Күштүг мергежилдиг ажытлаар, ажылды эвилчег өзүгаар кылыр аргаже шилчээнин, агротехниканы чаа аргаларны ажыглаар чорун оларның ажылга бедик темпиин чедип алырынга дузалап турар. Оскe-даа ажыл-агыларның тергаажилары Тургай хөвүзүнде бөза-ла ынчаар тывыңгыр өзү-биле тарга чаштырып турар.

НАРЫН. Бедик даглар эдээнге чаа культура боол турар сөёкланы Топ Тэнь-Шаньның ажыл-агыларының чүс-чүс гектар шөлдеринде тараан. Ону Нарын областың механизаторлары тарып доозупкан. Киргизиянның селекционнерлери хон чылдарда шинчилеп ажындарын кылып келгеш, ол девискээрге сөёкланың «Тилелекчи» деп сортун шилип алган. Ол үлүг ажаалда хереглеттинмес болгаш шыдамыкчан сорт мал чемнериниң курлавырларынга чугула немелде болур. (СЭТА).

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК— АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Бистиң социалистиг тургузуушкунувустуң чогаадыкчы күштери, амыдыралдың совет хевириниң артык шынарлары улам долузу-биле ажыттынып турар амгы үеде, коммунистиг мөрөйдүң болгаш мөзү-шынарның принциптерин шыңгыы сагыырының, хоралыг чаңчылдарны болгаш эргиниң артыышынналарын, бирги эвилчегде араганы хөлүн эрттир ижери дээш ышкаш недергей өөдежөн чүүлдерни узуткаары өнзагай ужур-дузалыг болуп турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында чоокта чаа парлалгага үнген СЭКП Топ Комитединиң доктаалында арагалаашкынны болгаш алкоголизмни болдурбас талазы-биле мурнунда тодаратгынган хемчегларни четпес боттандырып, ол социал айыылдыг чорук-биле демиселди чүгле ий-ёйлеп, чогуур организастыг база дес-дараалашкан чорук чокка чорудуп турганын, бо херекке күүрүне болгаш ажыл-агый органнарының, партия болгаш хөй-ниити организацияларының күжениишкиннерин четпес дүүштүүп келгенин айытkан. Алкоголизмге удур пропаганда чогуур негелде өзүгаар нлябарбайың турар. Ооң түнелинде соолгу чылдарда арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң айтырыы чүртта чидии-биле тургустунган, аңаа удур демиселди чорудары, ону узуткаары чугула болу берген.

Ынчангаш СЭКП Топ Комитеди арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары дээрге политиктиг улуг ужур-дузалыг социал соруга деп көргеш, алкоголизмге удур демиселди шилтилиримни-биле күштелдиреринче болгаш оон дээштинин бедидеринче урганган, бүгү талазы-биле үндезилеттингген организастыг, административтиг, эрге-хөйлу болгаш кижизидикчи комплекстиг хемчегларни ажыдап кылырын болгаш боттандырарын бүгү партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларындан, ажыл-агый удуртукчуларындан негээн.

СЭКП Топ Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президимумунуң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында документилери парлалгага үнген дөраан-на республиканың партия организацияларынга айытkан хемчегларни боттандырар талазы-биле чүнү кылырын тодаратkан. СЭКП Кызыл хоорлюмунга, райкомнарга партия эге организацияларының секретарьларының, ажыл-агый удуртукчуларының хуралдарын эрттиргеш, бирги эвилчегде партийин документилеринг ужур-дузазын кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлаарын айытkан. Арагага удур пропагандаңы шиитпиримни-биле эжижидерим, кижилерни арага ишпес чорукка, арагалаашкынга эптеш чок чорукка кижизидерин, улустуң кадыынга араганың хемзиг-даа хемчезлиинин хоралыын, ол ышкаш экономиканга, амыдыралга, кижилерниң моралдыг мөзү-шынарынга болгаш медерелинге хоралыын чедиишгир тайылбырлаар, ажыычы чоннарның, ылаңгыя аныяктарның дыштанылгазым ажыктыг организастаарын чугулалап көрген. Ону боттандырар дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде тодаргай хемчегларни ажылдап кылып турар. Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчегларни профэвилел, комсомол организацияларының, министерстволар, ведомстволар партия, чазактың доктаалдарынга дүүштүр ажылдап кылып, боттуг ажылдарны чорудуп эгелээн.

Партия, профэвилел, комсомол организацияларының хуралдары коллективтерде амгы үеде эртип турар, ында арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары талазы-биле хемчеглер дугайында документилерни таныжып, арага ижеринге хандыкшылдыг, партияның, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрей бээр ийи-чаңгыс кижилер-биле шыңгыы чугааны кылып, арагалаашкынга удур демиселди массалыы-биле хөгжүдер, ажыычы чоннарның, ылаңгыя аныяктарның дыштанылгазын эжижидер дээш культура албан черлериниң, спорт организацияларының ажылын, оларның материал-техниктиг баазазын эжижидер, ажылданчыларның харыысалгазын бедидер дээш ажылдарны чорудуп турар. Кызылдың, Ак-Довуракның, Хову-Аксының будурулгелеринде, албан черлеринде, организацияларында партия, профэвилел, комсомол хуралдары организастыг эртип турар. Осң-биле чергелештир арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур пропагандаңы күш-ажылчы коллективтерде күштелдиргеп. Ында лекторлар, юристер, эмчилер калбаа-биле хаара туттунган. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың Культура ордузу (директору В. Н. Цой) ажылын амгы үениң негелдезин ёзугаар эде тургузуп, лекторийни организастаан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел — бүгү улустуң херээ. Ында партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының, ажыл-агый органнары хаара туттунган. Олар арагалаашкынны узуткаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун бышыглаар, организастыг чорукту эжижидериниң боттуг хемчегларин ап турар. Арага садар магазиннерге рейдилерни наш удаа организастаан. Чамдык ажылчыннар, албан-хаанчылар ажыл шагының үезинде арага магазиннерни иезип, арагалап турганы илереттингем. Ылаңгыя Бии-Хем, Барыын-Хемчик районнарга оларның саны хөй болган. Шак ындыг четпестерни болдурбас дээш күш-ажылчы коллективтерниң удуртунчулары, ында хөй-ниити организацияларының чогуур хемчегларни алыр херек.

Үстүнде адаттынган болгаш өскe-даа хемчеглер арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дээш чорудар улуг ажылдың чүгле эгези. СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарында, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президимумунуң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президимумунуң Чарлыктарында айытkан арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле тодаргай хемчегларни күүседир дээш партия организацияларының ажылды улам күштелдирер, дээштиг болдурар, кижилер-биле ажылды хүн бүрү, дөнтаамал чорудар хүлээгелиг.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчегларни Тываның ажыычы чоннары калбаа-биле чүүлдүргүнген болгаш ижи-биле детиип турар. Ону амыдыралга боттандырары бүгү улустуң, кижи бүрүзүнүң херээ. Элээр болуру — бистиң амыдыралывыстың нормазы болур ужурлуг.

ДҮРГЕН, ШЫНАРЛЫГ ДООЗАР

Улуг орук чанында калбак шөлдер Чадаана хемче үглай чаптылып бады барган. Ында чедн чүс ажыг гектар черде суланы чаштырары доостур четкен. Чоон-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң механизаторларының башкарган тракторлары ол шөлде нөстүп бар чор.

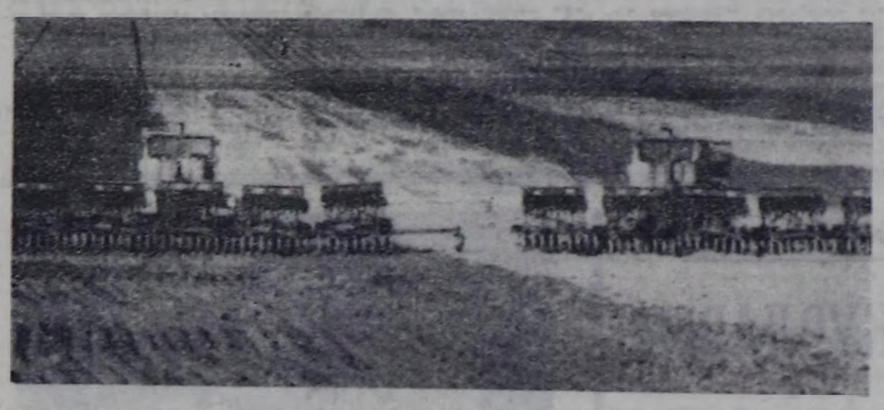
Чаштырылга агрегадының чанында трактористер техниказын хынап, ол-бо чоруп турлар. Ында Сергей Донгак бо чазын ховуларга шалыпчы ажылдаан. Черниң шыгын базырар ажылга, аңгыстарны чердырып, тарылгага белеткээринге-даа эрес-кежээзин көргүскен.

Ол ышкаш Бора-Хөлдүн шөлдерингe 820 га кызыл-тасты, 117 га арбайны тарылырынга механизаторлардан Маадыр-оол Ондар, Виктор Сүрүн, Сат Бөртей-оол тергиин шалыпчы ажылдаан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге үткүштүр телептиг ажылдаарының социалистиг чарыжының мурнуу одуруунда болганнар.

Шаанда ышкаш, Чаңгыс-Хадың шөлдери эзи болгаш куруг чытпастаан. Ол черлерге чыядың тараа тарыыр. Чылдың-на бедик дүжүттү оон сөөрылдыр уруп өө турарын тараажылар өөрүшкү-биле чугаалажып турдулар. Чаңгыс-Хадыңның черн байлак. Тераазындан өңгыда, хөмүр-даш дээр кара алдының база чажырып чыдар. Шаанда-ла үнүп келген чаңгыс-хадыңчыгаш ам чаасkаан эвес, ооң чоогунда бичии хадыынчыгаштар база немежи берген. Ынчангаш ам Чаңгыс-Хадың деп мурган ырыны ам Көвей-Хадың деп өөрүнчүг аялга-биле ырлаза эки. Ол черниң тараажыларының дөңнелгелеринг, хөглүг чугаазын мында киирдим.

ЧУРУКТАРДА: Чоон-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң шөлдеринде чаштырылга үезин. Мурнакчы механизатор Сергей Донгак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХОВУЛАРДАН МЕДЭЭЛЕР

Таңды районнуң Тоха аттыг совхозунда кызыл-тас, кек-тараа, сула тарыырынга 6300 гектар черни тускайлаан. Ажыл-агыының механизаторлары ол бичии эвес хемчээлдиг черге үрезин чаштырыгазым бо хүннерде доозуп турар.

Бо чылгы орай час хову ажылдарының үезин дыка кызырган, ынчангаш тараажылар ол үени бичии-даа эгидип алыры-биле шек бүрүзүн долу күш-биле ажыглап, шудургу ажылдаан. Ылаңгыя хоочун механизаторлар Ш. Оюн, С. Ондар, Н. Оюн болгаш өскелер-даа карак-кызыл ажылдап, бригадада чарыштыг мурнуку одуруунга чоруп келгеп.

«Сүт-Хөл» совхоз бо чылын ишкү кыргылдазын организастыг эртгирген болгаш 9021 килограмм ишкү дүгүн кыргып алган.

Кодан бүрүзүнге кыргылданы ой-шаанда чоруткан болгаш чидиригни болдурбаанының түнелинде, эрткен чылдаазы-биле деңнээргe 1 тонна хой алдынганы ол.

Совхозтуң ажыл-ишчилери кызымаң ажылдаанын-биле районнуң ажыл-агыларының аразында социалистиг чарышка бирги кварталдың түнелин-биле «Сүт-Хөл» совхоз тимлекчи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Совхоз күрүнеге 700 цемнер сүт садар тургаш, ону эрткен.

Совхозтуң ногаажылары картофель олуртуушкунуң база бедик темп-биле чоруткан. Механизаторлар А. Донгак, Н. Сарыглар, А. Майынды олар шылгараан.

С. МААДЫР,

• • •

Эртенниң-не дөртен кижи шөлдерже үнүп, күкуруза, хой чылдыг сиген тарыыр болгаш ногаалар олуртур черлерни суггарып турар. Удаттаанда шөлдерни сут шыва алыы бээр. Мону Кав-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң Баян-Колда комсомолчу-аныяктар бригадазынга көрүп болур.

Суггатчылардан Мария Монгушка удурткан звеноның кежигүннери шалыпкын ажылдап, эрес-кежээзин көргүзүп турар. Наадым-оол Санчаттың, Анчымаа Эрес-оолдуң звеноларды шалыпчылардан чыда калбас, часкы сугну халас ытпас дээш, бар-ла аргаларны эжыглап турар.

Аныяк суггатчылар тараан үрезиннерниң азымнери кестүп кээрге, эвилчегиг суггаалыганы чорудар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

• • •

Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң бригада кежээлиг № 2 хову-трактор бригадазының тараажылары бо чылын гектар чер бурүзүндем 12,1 центнер тарга культураларының дүжүдүм ажаап алырын күлээнген. Ол соругга эрткен чылдың көргүзүүнден бүдүн чартык центнер ээй.

Районнуң мурнакчы хову бригадирлериниң бирээзи Владимир Гольцовтуң удурткан коллективи салган соруглазым күүседип шыдаар дээрзинге чигзинниг чок. Бригаденың шүптү кежигүннери бүгү күжүн салып ажылдап турар. Ынчангаш оларның аразындан кайы бирээзин өскелерден эки ажылдап турар деп онзалап, ылгаары-даа берге.

Чижээлээргe, комсомолчулар Андрей Реморенко, Виктор Гольцов күш-ажылчы маргылдаага дуржулгалыг эш-өөрүндеп чыда калбайн, харын-даа беш хонуктуң түнелдерн-биле оларны ажып, шаңнадыпмактадып турар.

А. АЖЫ.

КИРГИЗИЯГА ЧОРУП ТУРГАНЫ

ФРУНЗЕ. (СЭТА). ССРЭ-ниң болгаш Индияның улустарының чаагай кожа-хелбээ турар чоруун бижыглаарынга Киргизия база улуг салыышкыннарын киирип турар. Ол республика национал кадрларны найыралдыг чуртка белетиээринге, аңаа станоктарны, инструментилерни, приборларны, улептүрүнүң өскe-даа хөй-хөй кылыгларын кылгаш, чорудун бээринге киржип турар. Бодунуң эзлчээнде Индиядан Киргизиягa эм-тан аймаа, аккумуляторлар, кабель продукциязы болгаш Индияның өскe-даа кылыглары кээп турар.

Ол бүгүнү Индиа Республиканың Премьер-Министри Р. Гандиниң Кыргыс республиканың удуртукчулары-биле май мээрби беште ужуражышкынынга демдеглээн. Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Т. У. Усубалиев ажылчыга изиг байыр чедиргеш, республиканың экономиктиг болгаш социал хогжүлдези-биле ону танышгырып, индий улус-биле Киргизияның ажыычы чоннарының сырый харылзааларының дугайын чугаалаан.

Индияның Совет Киргизияbиле чаңчыл өзүгаар найыралдыг харылзааларының дугайын чугаалаан, Премьер-Министр, ооң чуртунда республиканың экономиказының болгаш культураның хогжүлдезин кызөзигейлиг хайгаарал турарын демдеглээн. Ол бистиң улустарывыста демей, ниити чүүлдерниң дөйү-биле, ол ышкаш Бихар штаттың Киргизия-биле акы-дуңма өзүгүнүң халышкылары боол турары-биле төйылбырлаттынар деп, ажыычы чугаалаан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда амыдыралдың бүгү адырларынга республиканың чедип алган чедиишкиннерин ол бедик-биле үнелээн.

Премьер-Министр Индия биле Совет Эвилелиниң харылзаалар тергиин боол турар деп чугаалаан. Ындыг харылзаалар бот-боттарынга идегелге, чаагай күзел-сорукка, бот-боттарын хүндүлеминиринге үндезилеттинген деп, ол медеглээн. Делегейниң улут-улуг айтырыгларының талазы-биле бистиң бодалдарывыстың дүгүп азы чоокшулажып турар чоруу индий-совет харылзааларның идегелдиг үндезинге боол турар. Ол М. С. Горбачев-биле болгаш өскe-даа совет удуртукчулар-биле беседаларга болгаш чугаалажышкыннарга бадытkаттынган. Москвага болган чугаалажышкыннар, индий-совет документилерге ат салган чорук бистиң улустарывыстың болгаш чурттарывыстың улам сырый найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартып чорударынга идиглиг болур.

Индияның чазаанның башты ол-ла үнү В. И. Ленинге тураскаалдың баарынга чечектер салган.

Ажыычы Аде-чурттуң Улуг дөйынынга совет улустуң Тывалелгезинге алдар кылдыр чоокта чаа ажыткан мемориал-тураскаалга чораап, Моңге отка чечектер салган.

Индий удуртукчу Улустар нөйыралы аллевзынга ыяш олуруттуушкунунуң өзүлалынга киришкен.

• • •

Хүннүң нөйгн чартында Премьер-Министр Иссык-Кулга чораан. Ол Чолпон-Ата хоорайга ат чарыжының спортчу байыралын көрген.

• • •

ФРУНЗЕ. (СЭТА). Индиа Республиканың Премьер-Министри Р. Ганди Совет Эвилелиниг авн-чоруун дооскаш, май 26-да Фрунзеден Делиге чорупкан. Ол совет удуртулганың челээнын өзүгаар бистиң чуртка алган ужурунда найыралдыг авн-чорук кылып чораан.

БЕШ ЧЫЛДЫЫН КҮҮСЕТКЕН

«Тыва автотранс» каттыжышкынның № 2 АТБ-де 56 чоланчы болгаш 7 бригада он бирги беш чылды күүсее бетинде доозупкаш, он нйги беш чылдың үлүүнде ажылдап турарлар.

Е. Дедюкинге удурткан самосвал чоланчыларының бригадазы «Тыва автоорук» каттыжышкында Кызыл—Тээли аразының оруунуң боомда участогун кылып турар Л. Алонькинниң бригадазы-биле аразында тудуш кээрээнг ажылдап турар. Бо бригаданың кежигүннери эң эки күш-ажылчы көргүзүглерни чедип алган болгаш 5 муң литр кывар-чаар үүлдерни, 3,6 комплект дугуйну камнап алган. Ол ышкаш, В. Кузнецов биле В. Шабалинге удурткан бригадаларның ажылы мактала төлептиг.

Чоланчылар аразында күүда социалистиг чарышка самосвал чоланчылары В. Бобров, А. Андриес, «КамАЗ» чоланчылары А. Щербинин, Т. Кудинцев олар шылгараан.

З. ПАРОВА,
№ 2 АТБ-ниң план ниидиттинниг экономизи.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Элегес. Аксында хана материалдары кыяыр заводтуң коллективиниң май аймың планын 25-те-ле күүседипкен.

Заводта күш-ажылдың сагылга-чурумуу экижээн. Чыл эгезинден бээр 4 бригаданы бригада керээзи-биле ажылче шилчиткен болгаш бо чорук күш-ажылдың будурукчуларын экижидерингe күш-ажылдың сагылга-чурумун шыңгыы сагыыры, арагалаашкынны болдурбазы улуг ужур-дузалыг. Ону бистиң бригадавыстың чижээнден көргеш, ылап-ла ындыг деп билир мен. Бригадага аныяк ажылчыннар база келир, чоорту ажылга чаңчылгып, будунуң амыдыралчы-турумун үреп турарлар чок. Ажылга харыысалганы медереп билип турар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ол чорудуп турар хемчегларин чүүлдүргүнүп хүлээп ап турар бис. Арагабиле «өңнүктежир», ооң уламындан ажылга харыысалгазым кошкадыр, ооң кедерезе ниитинин корум-чурумун үрээр чамдык кижилер-биле шыңгыы демисел чорудуп эгелээнинге өөрүвес арга чок. Бистиң совхозта Элегес суурда-даа араганы бо-ла ижиптер болгаш ажылын суларады бээрлерни чок деп болбас. Мырыңай чоокта чаа безин бир чамдык эштерни хөй-ниитининг судунга тургузуп турду. Ындыг хемчеглер моон соңгаардаа уламчылаар боор деп бүзүүр мен.

Арагалаар чорук-биле демисселди күштелдирерингe бодунуң үлүүн хөй-ниити-биле чаа хоорайның өзүп, сөёзыраарынга үлүүвүстү киирип, арагачыларны аравыска тургусказы, олар-биле демисежири болур.

Д. СҮРҮН,
«Шагонартэжстрой» трестиң «Тыва даг-дүгү» эргелелинде бригадир.

ӨЙУ КЕЛГЕН ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел-бүгү улустуң херээ

Ажыл-агыйның кандыг-даа участогунга быжыг сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту чедип алыр дээш бистиң партиявыс болгаш чезаавыс сөөлгү чылдарда боттуг хемчегларни ап, ону эмыдыралга боттандырар дээш тодаргай угланыышкынныг ажылды чорудуп турарынга бистер, совет кижилер, сетки канып турар бис. Сагылга-чурумну быжыглап, ажылды каяа-даа шын организастаар болза, түңнелдер эки болур дээрзи черле билдингир.

Харын кайда-ла ажыл-херекти хол дешты-биле кылып, ооң эчис үндезинин бодаавайн турар болдур, ында байдал багай болуп турарын билдингир. Бистиң Тоха аттыг совхозту ап көрээл. Сөөлгү чамдык үелерде совхозувуска удуртус кадрлар удаа-дараа солчуп турган, ол ажыл-херекти башкарарынга салдарлыг болганы чугаажок. Ооң уламындан кошкаш кыянны берген участоктар бисте чок деп болбас. Ам харын оон үштүнүп турас болган төлээде, кижи бүрүзүнүң эки ажылдаары чугулаар. Мал-даа ажылынга, ховуда ажылынга бир деңге, бедик харыысалга-биле бүгү ажыл-херектеривисти шүүдүүп көөр ужурлуг бис. Ол бирги эвилчегде «коммунистер бистерден эмзе негеттинер.

Мен өөрүм-биле кады ховуга ажылынга хаара туттунган бис. Чээрби ажыг чыда механизаторлап келдим, берге-даа, харыысалгалыгдаа ажып. Чогум черле ажылынга бактадып көрбээн мен. Бо чазым Г. а-ла эки ажылдап тур бис. К-700 тракторде бир эштиг ажылдап турар мен. Тарылга адаптальп турар. Агаар-бойдустуң байдалы доктаамал эки турган болза, үк ажыл шагда-ла шыпкарылган турар ужурлуг. Хүн нормазын доктаамал 190—200 үүү күүседип турар бис. Кады ажылдап турар эжим Михаил Донгак-биле кады эки ажылдаавыс, эрткен неделяның түңнели-биле шилчиир аымпелди алдывыс. Темпини моон соңгаар-даа кошкатпас бис.

Бисте күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп турарлар чок. Ажылга харыысалганы медереп билип турар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ол чорудуп турар хемчегларин чүүлдүргүнүп хүлээп ап турар бис. Арагабиле «өңнүктежир», ооң уламындан ажылга харыысалгазым кошкадыр, ооң кедерезе ниитинин корум-чурумун үрээр чамдык кижилер-биле шыңгыы демисел чорудуп эгелээнинге өөрүвес арга чок. Бистиң совхозта Элегес суурда-даа араганы бо-ла ижиптер болгаш ажылын суларады бээрлерни чок деп болбас. Мырыңай чоокта чаа безин бир чамдык эштерни хөй-ниитининг судунга тургузуп турду. Ындыг хемчеглер моон соңгаардаа уламчылаар боор деп бүзүүр мен.

Арагалаар чорук-биле демисселди күштелдирерингe бодунуң үлүүн хөй-ниити-биле чаа хоорайның өзүп, сөёзыраарынга үлүүвүстү киирип, арагачыларны аравыска тургусказы, олар-биле демисежири болур.

С. ОНДАР,
Тоха аттыг совхозтуң механизатору.
Таңды район.

НИИТИ КҮШ-БИЛЕ

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында СЭКП Топ Комитединиң базе ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чаа үндүрген доктаалдарын номчаш, бистиң бригаденың кежигүннерин чүүлдүргүнүп, изни-биле деткиндирис.

Шак ол бак чаңчыл-биле шыңгыы демисежир үе черле келген. Чамдык тудугжулар арагалаашаң, ажыл шагы үзер, прогулдаар чоруктар бар. Ооң түңнелинде күш-ажылдың будурукчулуу чавызаар, ажылдың шынары баксыраар. Чүгле ажылдаар черге эвес, бажыңарже чана бергеш, ижерни база соксадыр херек. Эртенинде бажы аарыл, мага-боду сөрилээн чедип кээр кижини кандыг ажылчын дээрил!

Бистиң комплекстиг тудугжу бригадавыстың ажылы эки. Ак-Довуракта Чаа Шагаан-Арыгга кээп, боттаңнаар арга-биле ажылдап турар бис. Бригадада колдуунда дуржулгалыг ажылчыннар чыылган, кижи бүрүзү ийи-үш мергежилди шиңгээдип алган. Ам 65 аал чурттаар бажыңның тудуун чорудуп турар бис. Эш-өөрүмнүң аразында арагалаар, ажыл шагы үзер кижилер барык чок. Ай саныңда планныг онаалдаларны ажыр күүседип, «Шагонартэжстрой» трестиң дээрге дээш тудугжу бригадаларының бирээзи кылдыр санадып келдинвис.

Чедиишкинниг ажылдаарынга тудуг ажылдарының шынарын экижидерингe күш-ажылдың сагылга-чурумун шыңгыы сагыыры, арагалаашкынны болдурбазы улуг ужур-дузалыг. Ону бистиң бригадавыстың чижээнден көргеш, ылап-ла ындыг деп билир мен. Бригадага аныяк ажылчыннар база келир, чоорту ажылга чаңчылгып, будунуң амыдыралчы-турумун үреп турарлар чок. Дуржулгалыг ажылчыннар оларны чүгле тудугжу мергежилдерге өөредиптейн, бүгү талалыг төлептиг үлегер-чижек болур ужурлуг деп санаар мен. Бир эвес дегдыныкчызы арагалап, ажыл шагы үзүп турар болза, аныяк кижи оон чүгле багай чаңчылга өөренип ап болур. Тудугжу бригада, бичии-даа бол, тускайлаң коллектив-тир. Арагалаашкынга удур демисселди чорударда, коллективтиң кижизидикчи ужур-утказын чеп ажыглаары эң чугула. Бистиң аравыста арагага сундулуг, ооң уламындан долу күш-биле ажылдаавас кижилерни хөй деп, сургаар, эдип алыр ужурлуг бис.

Тудугжунуң алдары ажылында деп коңчуг-ла шын сөглээндир. Арагалаашкын биле тудугжунуң ачы-буянныг ажылчижин удуралышкан чүүлдердир. Ынчангаш, бистиң үлүзэлгевис— шудургу ажыл-иш-биле чаа хоорайның өзүп, сөёзыраарынга үлүүвүстү киирип, арагачыларны аравыска тургусказы, олар-биле демисежири болур.

Д. СҮРҮН,
«Шагонартэжстрой» трестиң «Тыва даг-дүгү» эргелелинде бригадир.

Экономиктиг өөредилге

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫН ОРГАНИЗАСТЫГ ДООЗАР

Партийжи, массе-политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң өөредилге чылы дооступ турар. СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиргизиге секретары М. С. Горбачевтуң кылган айтыышкыннары СЭКП-ниң эртемнеглиг XXVII съездизиниң төлептиг утказуур, он бирги биш чылдың соонгу шиитпиргиг чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир, он нөмги биш чылды эки эгелээр дизе кандыг практиктиг ажылдарны кылып чорударыл деп айтырыгга совет улуска оруктуг айтып, уге-нелээлиниы берип турар.

СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму бистиң бүгү-де «дээ-рогтуг, пропагандисчи, кижизидиглиг ажылывысты бо үеде партияның болгаш чөөнүң шиитпирлээп турары улуг болгаш нарын керектериниң дөмелиниге чедир кедурери чугула деп айтткан. Ол соруглары чедиш алыры-биле партия, комсомол болгаш экономиктиг өөредилгениң бүгү хевирлерин бедик дөмелге чорудуп, оон шынарын экижидери негеттинер.

Өөредилге чылы доктаатынган чурум ёзугаар чер болганда дыңнакчыларның алган билиин ыңнап көөр, оны бы-жыглаар партияның политиктиг болгаш теоретиктиг айтыырыгларын үнүнүң чугула сорулгаларыл-биле, партия организациларының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң мурнунда турар тодаргай социал-экономиктиг, кижизидиглиг ажылдарын-биле ыңнаш үлүүлээ-рүнге чедиишкинниг күүседир, он нөмги биш чылды эки эгелээр дизе кандыг практиктиг ажылдарны кылып чорударыл деп айтырыгга совет улуска оруктуг айтып, уге-нелээлиниы берип турар.

СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму бистиң бүгү-де «дээ-рогтуг, пропагандисчи, кижизидиглиг ажылывысты бо үеде партияның болгаш чөөнүң шиитпирлээп турары улуг болгаш нарын керектериниң дөмелиниге чедир кедурери чугула деп айтткан. Ол соруглары чедиш алыры-биле партия, комсомол болгаш экономиктиг өөредилгениң бүгү хевирлерин бедик дөмелге чорудуп, оон шынарын экижидери негеттинер.

Барын чүктүң Кызыл Туктуг кызыгаар округунуң дайынчылары боттарының байырлалын дайынчы болгаш политиктиг белеткелге тергиин чедиишкиннит үткүп турар. Өредиглеге класстарынга, политзанятиеларга, спорт шелдеринге Төрээн чурттуң кызыгаарының шынчы камгалакчылары амгы үениң техниказын шингээдип ап, дайынчы белеткелин бедидип, боттарын дадыктырып, бижиктирип турар.

ЧУРУКТА: дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергиинерин сержант Михаил Шатаев биле аңаа дайынчы Валерий Дорофеев олар хайгылаза.

А. СИМАКОВСКИЙНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Бөгүн—Кызыгааржының хүнү

СОВЕТ КЫЗЫГААРНЫҢ КАМГАЛАКЧЫЛАРЫ

ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чер комитединиң (КАК) кызыгаар шериин бодунуң 67 чыл оюн СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел-биле золбашкан совет кижилериниң, Армияның дайынчыларының, Флоттуң болгаш кызыгаар шериниң политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик кедүрлүүшкүнүнүң байдалында үткүп турар. Совет чонунуң бузулбас чаңгыс эвиниң болгаш ленинчи Төп Комитетти, ооң Политбюрозуң долгандыр сырый каттышканының чайынаанчок херечизи— СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин чаңгыс эп-сеткил-биле деткээнин болур. Улуг Тиилелгениң 40 чыл оюн байырлааны, СЭКП Төп Комитединге Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужуражылга сагыштан ыравас исти а-тыырган.

Совет Чепсектиг Күштер-биле, күрүнениң айыыл чок черинииң органнары-биле кады кызыгаар шерии улуг болгаш алдарлыг оруктуг эртикен. Кызыгаар камгалалын үндезилеп тургузарының декредининго В. И. Ленин 1918 чылдың май 28-те ат салган.

Кызыгаар шериин тургузарының кызыгаар камгалалын организастаарының хөрээнге Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң шылгарақгай ажылдакчызы, В. И. Ленининиң шынчы өөреникчизи болгаш сурукчузу Ф. Э. Дзержинский идепкейлиг ынчыккан.

1924 чылдың сентябрьде кызыгаар школазының бөштайгы доозукчуларының мурнунга чүве чугаалааш, Феликс Эдмундович мынча дээн: «Чуртту делегей капиталының агентилериндеп. оларның шивишкинериндеп, тура халыышкын өөскүдүкчүлериндеп, дайын кыпсыкчыларындап, чазыдырыкчылардап камгалаар; дөштыкы садыг монополизүнга шаптыктаар экономиктиг контрабанданың оралдажыышкыының дазылындап үзүткээр — силерниң болгаш кызыгаар камгалалының бүрүү-биле мурнунда сөлдынган кол сорулга ол-дур».

Социалистиг күрүнениң, ооң кызыгаарының тургустунганының бирги хүнүнден эгелээш ол социалистиг болгаш капиталистиг ийи делегейниң чидиг демиселивиниң ареназы апарган.

Чурттуң барын кызыгаарларына кызыгааржылар чекистер-биле кады дээрбечилер бөлүктерин үзүткеп, шивишкиннер болгаш диверсантларның чүс-чүс бөлүктерин чок кылган. Ортаа Азияның кызыгаарда турар районнарынга басмачыларны, Хасан хөлге япон милитаристерии сылба шапканы тевүнүң арыннарында бижиттинген.

Дөртен чыл бурунгаар июнь 22-де Балтийден Кара далай чедир бүгү барын кызыгаар чалбыыш-биле шыва алдынган. Совет-герман фронт — кижи төрелгетен көрүп, дыңнап көрбээн эң хөй хан төгүүшкүннүг, эң дошкун дайын боол, делегейниң ийиги дайынынга кол фронт болу берген.

Дөртен бир чылдың ол хүнү халаптыг таварылга болза-даа, маадырлыг хүн болган. Ол хүн кызыгааржы бүрүзү бодунуң дайынчы туружукта быжыг, дидим тулушкан. Бүзээлеткен Брест шивээзинге лейтенант Андрей Кижеватовка командылаткан застава тулчуп турган. Кызыгааржылар өлүмден кортпаан. Дайзын-биле маадырлыг тулушканнар. Алексей Лопатинниң заставазы чалбыышка бүрүн алыссе-даа, сөөлгү тынынга чедир согушкан. Федор Мариниң заставазының дайынчылары сөөлгү шаап халдаашкынче «Интернационалды» ырлажып киргеп. Политудурутукчуүн орелакчызы Василий Петровка бөштатканы пулемётчулар болуу. Бүгүүн бир адырында улуг эвес бедигээшке камгалалды быжыг тутканы...

Кызыгаар бүрүзүнге ынчаар тулчуп турганнар. Буг чоогунда ол бедигээштиң сөөлүнде Петров мугулдуру деп адаар апарган. Чылдар эртер, кызыгааржыларның дидим тулчуп турган черлеринге обелискилер, тураскаалдар ам-даа немежир. А. Кижеватов, А. Лопатин, В. Петров болгаш он-он ындыг дидим чүректиглер Совет Эвилелиниң Маадыры болганнар.

Соңгу доштуг океандан Кара далай чедир кызыгаарга дужаал чокка камгалаан девискээрин кааткан чаңгыс-даа таварылга турбаан. Девискээр бүрүзү бичии шивээ турган. Оода-ла чаңгыс дайынчы диринг арткан турган девискээрже дайзын ынчангаш кирип шыдаваан. Дайынның сөөлгү чылдарында совет кызыгааржылар санап четпес эрес-маадырлыг чоруктарны кылгылаан.

Дайылдажып турган Армияның составынга кызыгааржы кезектер болгаш салбырлар кирип, Москваны, Ленингрядты, Киевти, Мурманскинни, Одессаны, Севастопольду камгалаарынга идепкейлиг болуп, Смоленскинниң, Сталинградтың кудумчуларынга дайылдажып, Берлинниң штурмнаарынга киришкен. Дыка хөй кызыгааржылар партизаннар-биле кады билдилиг, эрес демисешкен.

1945 чылдың тиилелгелиг майында кызыгааржыларга дайын доозулбаан турган. Дайзынның агентуразы, диверсант бөлүктер фашист хайгыыл орнаннарының удуртулгазы-биле ССРЭ-же хая корунмуушаан турган.

Амгы үеде кызыгаар шеритерииниң дээлгезы нарын. АКШ-тың администрацииязынга баштаткан империалистиг бөлүктериниң ССРЭ-ге удур үүлгедип турар ажыл-чорудулгазы улам турамык, кажар апар чыдар. Кызыгааржылардан негелде ынчангаш улуг.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттуң кызыгаар камгалалы чогуур деңнелге турзун дээш бар-ла аргаларны ажыглап турар. Ооң херечизи «ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында» ССРЭ хоойлузу болур.

Кызыгаар шериглери амгы үениң боо-чепсээ, дайынчы техниказы-биле долу хандыртынган, оларның кажаралы үлгеткан.

Кызыгааржылариың амыдырал-чурттаалгазында үндезин чаартылгалар болгулаан. Кызыгаар дургаар чаагайжыды туттунган бажыңнарлыг чаа шеритер хоорайжыгаштар шейүлген.

Кызыгаарның кол байлаа — бедик техниктиг, ниити билигликг, культурлуг деңнели бедик ооң кайгамчык кижилери.

Офицер кадрлар кижизидеринге партия улуг кичээнгейин селып турар. Оларның хөй кезии дээди эртемниг, 90 хире хүүзу—коммунистер. Олар даглайга, күргаг черге-даа политиктиг, дайынчы өредилгеги чедиишкиннит организастап турар. Төрээн чурт оларның моогаг чок күш-ажылын бедик үнелеп турар. Сөөлгү чылдарда чүс-чүс политзанятиеларлар, командирлер, штабтар, тыл, застава, корабль офицерлери күрүне шаңналдарын алган. Офицерлер Ф. Шегалеев, В. Укатов, И. Барсуков, А. Богданов олар күрүне кызыгаарын камгалаарынга көргүскен эрес-диним, маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң Маадыралары болган.

СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш кызыгаар шерии бөгүн политиктиг бедик кедүрлүүшкүнүт ажылдап турар. Бүгү-ле чогаадыкчы ажыл-херээн олар Төрээн чуртка тураскаадып турарлар. Совет кызыгаарның дайынчылары, кажан кааззадазында дег, социалистиг Төрээн чурттуң күрүне кызыгаарын идегелдиг камгалаар дээрзин Коммунистиг партияга бүзүрадып турар.

И. ВЕРТЕЛКО,
генерал-лейтенант, ССРЭ-ниң КАК-тың кызыгаар шериниң начальнигиниң бирги ораалакчызы.

ЭЖИНИҢ АМЫ-ТЫНЫН КАМГАЛААН

Дайынчы өредилгениң чай чок бачым үезинде кашпагайлар, дидим чүректиглер шылгарап үнер. Агаар десантызының ротазының хууда составынга дидим, инициативтиг болганы дээш начальник байыр чедириишкинин чарлаан. А аңаа дайынчы Василий Проскурииге аалынче чапгаш кээр кыска хуусаалыг шөлээнии берген.

Самолёттуң ажык аюгунуң аксынга ол оожум, бодунга бүзүрелдиг турган. Бир дугаарында шураар ол кижи канчаар халый бээринии дугайын эвес, черге дүшкеш, аңаа күүсетсе чогуур даалга дугайын бодап турган. В. Проскурнин, октаан даш дег, агаарже ужуга берген. Парашюдунун купулунуң часты бергенин эскерип каап: «бүгү чүве аңаа-дыр» — деп боданган. Ол аразынга чаныңнан комбинезонуг дүрүү шывыраш дээн. Чүвениң ужуруи билип каап, куду алзы ужугуп бадып чыткан эжиниң парашюдунуң баандан сегирип ап четтигипкен. Капрон хендир адыш иштин болгаш салаалары кезе тыртыпкан: чүгле изиңнээр. Чаңгыс купол аладанга ийи кижи янчаар черже бадыпкан. Аңаа дайынчы В. Николайчук-биле черге бээп дүшкеш, «тулчуушкунче» кады кирипкен.

Ындыг таварылга кончуг хомар болур десантниктерге парашют идегелдиг бараан боол турар. Аңаа дайынчы В. Николайчук самолёт чайгай бээрге тенирээш, борттан эрте шурай бергеш, эжиниң кырынга келгении ол болган. Проскурнин, октаан даш дег, агаарже ужуга бергеш. Парашюдунун купулунуң часты бергенин эскерип каап: «бүгү чүве аңаа-дыр» — деп боданган. Ол аразынга чаныңнан комбинезонуг дүрүү шывыраш дээн. Чүвениң ужуруи билип каап, куду алзы ужугуп бадып чыткан эжиниң парашюдунуң баандан сегирип ап четтигипкен. Капрон хендир адыш иштин болгаш салаалары кезе тыртыпкан: чүгле изиңнээр. Чаңгыс купол аладанга ийи кижи янчаар черже бадыпкан. Аңаа дайынчы В. Николайчук-биле черге бээп дүшкеш, «тулчуушкунче» кады кирипкен.

Ындыг таварылга кончуг хомар болур десантниктерге парашют идегелдиг бараан боол турар. Аңаа дайынчы В. Николайчук самолёт чайгай бээрге тенирээш, борттан эрте шурай бергеш, эжиниң кырынга келгении ол болган. Проскурнин, октаан даш дег, агаарже ужуга берген. Парашюдунун купулунуң часты бергенин эскерип каап: «бүгү чүве аңаа-дыр» — деп боданган. Ол аразынга чаныңнан комбинезонуг дүрүү шывыраш дээн. Чүвениң ужуруи билип каап, куду алзы

Л. ТРАЦЕВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.
Белоруссияның Кызыл Туктуг шериг округу.

КЫЗЫГААРЖЫЛАРНЫҢ АМЫДЫРАЛЫНДАН

⊙ 1918 чылдың май 28-те Владимир Ильич Ленин кызыгаар камгалалын үндезилеп тургузарының декредининге ат салган.

⊙ Хамааты дайынының чылдарында ажык сегиржин алыышкынга аштырыышкынга таварыжып тура-ла, контрреволюсчу күштер совет чон-биле чажыт демиселди организастаарынга күжүн болгаш чепсек-херекселин харамнанмаан. Бистиң чуртуувусче оттаттырып турган агентуранын масштабын мындыг сан-түңнөр бадыткаар: чүгле барынын кызыгаарның кызыгааржыларының беш отряды 1922—1925 чылдарда 2742 кызыгаар үрекчилерин тутканы, оларның 675-и империалисчи тускай албан черинии агентилери болган. Ол операцияларга чекистер болгаш кызыгааржылар 36 пулемётту, 1776 хол-боозун, 23308 винтовкаларны болгаш одура кезип кылган болганы, 193 бомбаны хураваган.

⊙ 20 чылдарның ортан үезинде болган бир онзагай болуушкун—Совет Кыдыкы Соңгу чүктен америк эжелекчилерни болгаш олар-ның агентуразын долузу-биле үндүр ойлаткаиы. 1925 чылда Совет чазактың даалгазы-биле «Воровский» кораблының экипажы Ратманов ортулукка америк факторияны үзүткээш, ССРЭ-ниң Күрүне тугун аңаа кииси-киткен. Ооң соон дарый Врангель, Крузенштерн ортулуктары, Соңгу чүктүң ооң-даа эске черлерии хосталган.

⊙ Дайын мурнунуң чылдарында кызыгаарның идегелдиг камгалакчылары старшина Андрей Сидоров, кызыгаржы Андрей Коробицын, капитан А. Д. Агеев, аңаа дайынчы Т. М. Дудин, кызыгааржы Василий Баранов оларның аттары кызыгаар шериниң төөгүзүнге кезээ мөңгедеп кииир бижиттинген.

⊙ Үжен чылдарда бүгү чуртка Никита Фёдорович Карацупаның ады билдиниг берген. Ол дайзын-биле 120 сеңгерип алыышкынга киришкеш, тиилекчи боол үнген. Карацупа 338 кызыгаар үрекчизин тутканы, 129 шивишкинии болгаш диверсантыны үзүткеп чок кылган.

⊙ Ада-чурттуң Улуг дайынының будүүзүнде кызыгааржылар совет девискээрже дывырышкан дайзынның чепсегкымны-даа мурнай кызыгааржылар сегирип алган. Удурланыкчының бажын ажыг чепсегленген күжү-биле лейтенант В. М. Усов командылаан 3-кү заставаның дайынчылары маадырлыг тулушкан. Политрук П. А. Родионов командылаан 5-ки заставаның кызыгааржылары дайзының шээр халаашкыннарын дидим ойтур шапкан. Коммунист Алексей Лопатинге командылаткан Владимир-Волынскиниң 90-гы кызыгаажы отрядының 13-кү заставазының дайынчылары дайзынга бүзээлеткеш, он бир хонук дургузунда шыдамык демисешкеш, кызыгаарның чаңгыс-даа безымын оларга бербээн.

⊙ Төрээн чурт фашистиг Германияны болгаш милитаристиг Японияны чыыча шеверынга алдарлыг киришкен кызыгаажы-дайынчылаоын бедии-биле үнелээн. 17 муң ажыг кижи орденнер, медальдар-биле шаңналган. 250 ажыыл Совет Эвилелиниң Маадыры болган. Дайынчы орденнербиле 49 кызыгаажы кезекте шаңналган, 32 кызыгаажы полкка хундулуг атты тывыскан.

⊙ Дайынчы чаңчылдарга шынчы болуру — амгы кызыгааржыларның ылгадыг онзагай талазы. А. Горьковой аттыг застава 11 чыл улаштыр тергиин атты эдилеп турар. А. Коробицын аттыг застава чедиилээ улаштыр бедик кергүзүглерии чедип ап келген. Коммунистер А. Гранов, С. Матвейкин, М. Нечитайлов, В. Гусев, В. Сиренкин, Н. Жуковский болгаш ооң-даа өскелер кызыгаарныларны дадыктырып, бижиктирип, кижизиннеринге улуг үлүүн киирип турар.

⊙ ССРЭ-ниң күрүне кызыгаары 67 муң километр шейлуп чорутнан. Ооң бүгү узуп дуртун идегелдиг камгалакчылар — ногаа фуражиглыг дайынчылар кораң салбайн кадагалап турар. Бодунуң чонунга, Коммунистиг партияга оларның шынчызын үүн бүрүдеги кызыгаажы хайгаралдың чедиишкиннери бадыткап турар.

Саннар, фактылар

ТАЙБЫҢ ХЕРЭЭНГЕ ЧУГУЛА САЛЫЫШКЫН

Совет-индий чугаалажыышкыннарның түңнелдерии талваа-биле тайылбырлавышаам, массалыг информацияның даштыкы чепсектери оларны тайбыңны болгаш улустар аразынга айыыл чок чорукту быжыглаар дээрииң хөрээнге чугула салыышкын, тайбыңче, депшилгеже, ядролуг дайынны болдурбазынче, чепсегленишкинии дүжүрериче улустарның чүткүлдерииге таарышкан түңнелдер ылдыр көрүп турар.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

Чугаалажыышкыннарның түңнелдери— индий солуннарның кол кичээнгейинде. Совет-индий харылзаалар бедик деңнелде турар деп, Индияның «Таймс оф Индиа» солуну бижээн. Совет Эвилели-биле нөйырал бистиң даштыкы политиказыстың кезээде чарылбас кезээ болуп келген болгаш ынчалдыр артар-даа ужурлуг.

Москвага ат салдыкган совет-индий дугуржулгаларның Индия Республиканың экономиктиг хөгжүлдезинге чугула ужур-дузалыын «Хиндустан таймс» дээр индий солун онзалап демдеглээн. Москвага болган парлалга конференциязының үезинде премьер-министр Р. Гандиге даштыкы корреспондентилерниң өнчүкчөңгээлиг айтырыглар салып турганынче бо солун кичээнгейин угландырган. «Ындыг айтырыглар салдынарын манап болур турган деп, ук солун демдеглээн. — Каяа-даа каттышпас чурттарның туруш-болдарын барыын чүк кажан-даа билип шыдаваан болгаш билип алыр дээр күзелин-даа илереппейн турар. Индияның даштыкы политиказы чоннуң калбак кезектериниң бодал-оналыын илергейлеп турар, барыын талакы журналистериниң азы олар ышкаш мөзүлүглериниң бодал-оналыындан хамаарылга чокка ол политика амыдыралга моон соңгаар-даа чоруттунар апаар».

Үр үелиг экономиктиг кады ажылдажылга дугайында ийи талаалыг дугуржулгаларның чугулазы ышкаш, ССРЭ-ниң болгаш Индияның аразында тургустунган удур-дедир калбак билчиишкин улам чугула чергелиг болуп кел чыдар деп, индий «Пэтриот» солун айыткан. Хамаарышпас даштыкы политиказындан ойталаар кылдыр Индияны албадаар дээр кандыг-даа оралдажыышкыннар бүүрап дүжер деп, ол солун онзалап демдеглээн. «Декан геральд» солуннуң бодалы-биле алырга, Р. Гандиниң ССРЭ-ге чорааны оларны холбаштырып харылзаштырган найыралды бадыткаар арганы ийи чуртка берген. Индий-совет харылзаалар үе-шагның шылгалдазын чүгле тудуп эрткен эвес, харын хамаарышпас күрүне болур Индияның туруштарын быжыглаарынга зң чугула рольду ойнап турар. Индий-ссвет харылзаалар моон соңгаар-даа салгалын уламчылаарының угланыышкыны-биле баар. Индияның премьер-министри тайбыңны быжыглаарынга ССРЭ-ниң чугула рольдуун онзалап демдеглээн деп, «Амрита базар патрика» солун онзалап демдеглээн.

Азияга айыыл чок чоруктуң айтырыын дугайты ниити-азия шуулганын эрттирер дугайында совет саналды тайылбырлавышаан, Японияның «Майнити» солуну «Азияга айыыл чок чорук айтырыглардың дугайты санал-оналдарны солчур болгаш боттуг шиитпирлээшкиннерни дилеп тывар дээш шуулган эрттиреринге удурланырының кандыг-даа чылдагаанналары чок» деп демдеглээн. Тайбыңны быжыглаарынга болгаш билчиишкинии ханыладырынга ажыктыг хөөн киришкиннерии Азия чурттарының хой-ниитизиниң аразында сөөлгү үеде күштелгении ол солун айыткан. М. С. Горбачевтуң чугаазында кедүрүлген амгы санал ол угланыышкынның оруунда чорун турар деп, ук солун демдеглээн. Азия дилке тайбыңны хандыраарының айтырыгларын амгы үеде Совет Эвилели чокта шиитпирлээр аргазы чок. База бир өске «Йомиури» дээр япон солуннуң бодалы-биле алырга, ол санал Азияга хамаарыштыр совет дипломатияның идепкейжээниниң дугайын херечилеп турар.

«Сылдыстар дайыннарының» америк программазы ядролуг дайынның тыптып келириниң айылын остүрериие чедирер аргалыг дээрзин Совет Эвилели айыткан деп, америк АП дээр информация агентствозу дамчыткан. Элегдел-түрегделди болгаш аш-чүтту база социал өске-даа аар-бергелерни чок кылыры чергелиг ындыг чугула ойу келген айтырыгларны шиитпирлээрииге бараан болгу дег аажок хөй түңнүг акша-хереңгилер ядролуг чепсектерни киириштир өске-даа боо-чепсектерни эңдере будүреринге чарыгдаттынып турар.

«Сылдыстар дайыннарының» программазы ылдыр сурегжаан «америк стратегтиг камгалал инициативазының» совет Удуртукчу шыңгыы бурүү шапкан деп, Кувейттың Кына дээр информация агентствозу дамчыткаш, ол «инициативаа» ядролуг дайынның тыптып келириниң айылын дыка остүрериие чедирип болур ийик деп онзалап демдеглээн.

Совет Эвилелиниң болгаш Индияның аразында тургустунган харылзаалар янзы-бүрү социал-экономика тургузуглуг күрүнелериин аразынга тайбың коже-хелбээ догуннаашкының болгаш кады ажылдажылганың эки үлегер-чижээ болуп турар деп, Афганистанның Бахтар дээр информация агентствозу айыткан. Дең эргенин болгаш кайызынга-даа ажыктыг болурунуң принциптериниң хуузу эң бедик чурттарның аразынга Европа күрүнелери нол черни эзлээр, ол чорук Европаның чурттакчы чонунуң назынының узап турарының дугайын херечилеп турар-дыр. Ам өзүп-төрүүр чорун Африка дипте эң хөй болуп турар. Сайзыраңгай чурттарда, кижилериниң өзүп-төрүүр чоруу дыка кудулап орар.

ХАЛДААШКЫННЫ БЕЛЕТКЕП ТУРАР

ВЕНА. (СЭТА). Гондурастың девискээринден Никарагуага удур чепсектиг агрессия кылырының тодаргай планын Вашингтон чогаткан. Ол дугайын Никарагуаның оралакчы президентизи Серхио Рамирес аңаа чораап медеглээн. Ол Австрияның найысылалынга чүве чугаалааш, Гондурастың девискээрии белеткеттинил турар интервенциязың төөү болу бергени, ында АКШ-тың шериг күжүн улам улгаттырып турары ону херечилеп турарын айыткан. Пентагон ында чаа-чаа шериг аэродромнарын, шериг-далай күштериниң базаларын, хөөү госпитальдарын, оруктарны, боо-чепсектериниң болгаш кывар чүүлдүн складтарын тудуп, дайынчы реактивтиг самолёттарны, танкыларны болгаш аар үгер-бооларны ынаар октап турер. АКШ-тың Гондураста шериниң саны июль айда 17 муң кижи чедер. АКШ халдаашкынга ол ышкаш хелезинлениичилериниң кезектерин ажыглаарын база планнап турар.

ЧӨҢГЭЭЛЕВИШААН

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Таиландының шериг самолёттары май 10-дан 16-га чедир Кампучия Улус Республиканың агаар делгеминче он катап ханылап киргеп. Пурсат можунуң кызыгаар секторунга олар Кампучияның талазынче шургуп кирип турган чадаг шериглер-биле чергелештир хеделип турган. Республиканың Таиландыбиле кызыгаарлажып турар районнары аар үгер-бооларның болгаш минометтарның 30 катап бооловашкынынга таварышкан. Таиландының хайгаарактчу судиолары республиканың девискээри сугларны хөй катап үреп киргеп.

Кампучияның СПК информация агентилелиниң дыңнаткены-биле алырга, кхмер реакционерлериң отрядтарының Кампучияже ханылап киришкиннерии Таиландының шеригларии детким турган. Кызыгаар эртиен 300 хире дээрбечилерии республиканың девискээрииге айыттынган үениң иштинде узуткаан.

АКШ—АГРЕССИЯНЫҢ КИРЖИКЧИЗИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). 1982 чылдың июнь айда Израильдиң Ливанче дээрбечи ёзубиле халдап киргении Вашингтоннуң чепшээрежилгези-биле боттандырып чоруткан. АКШ ол ышкаш кем-бүрүүлүг агрессияның күзелдиг киржикчизи база болган. Ооң чаа бадыткалы ону АКШ-тың Израильде элчизи Сэмюел Льюистиң миннип чугаалаамы болур. Бедик дужаалдыг америк албан кижизиниң баштайгы хөйге миниишкинии АКШ-тың күрүне департаментизи бадыткаар үжүрга таварышкан.

С. Льюистиң медеглээни-биле алырга, Каттышкан Штаттар Ливанче халдаашкынын планнаарының дугайын 1981 чылдың декабрь айда-ла, тодаргайлаарга, агрессияның эгелээринге чедир чартык чыл мурнунда-ла билип турган. Ол үеде Израильдиң камгалал министриниң албан-дужаалын эзлеп турган болгаш дайынга белеткелди боду дөрт удуртуп турган А. Шарондан өске ким-даа АКШ-тың президентизиниң Чоохку Чөөн чүкке тускай төлээлекчизи Ф. Хабибке ол дугайын дыңнатпаан. Ол Хабибке Бейрутту эжелеп алырының дугайын болгаш Ливанга сионистерниң ашкындан эртпес чалча чазакты тургузар шиитпирнии дугайын Хабибке ол ажыы-биле чугаалаан болган.

Амгы үеде тускай америк төлээлекчилер ынчаи АКШ Израильди агрессиядан ойталаарын «дилеп турган» дээр аянны тургузарын оралдажып турарлар.

ПОЛИТИКТИГ ӨНЧҮКЧӨҢГЭЭ

БОНН. (СЭТА). Барыын-герман Кассел хоорайга хоралыг политиктиг чөңгээ үүлгедии болган. Ооң дамчыдыр туразы-биле, алырга, «болук билдиннмес кижилер» гитлержи фашизмге хилинчектеттиргенперге үк чериин ниити-биле школазының девискээринде тургусхан тураскаалын орттедирии организастаан. Тураскаал үрелген.

Үк чериин массалыг информация черлери кандыг-ла-бир «билдиннмес» кижилериин үүлгедиишкинии кылдыр ону коргузерии оралдажып турар. Ынчалзе-даа ГФР-ниң демократтыг хей-ниитизи өңаа холлаштыр янзы-бүрү фашиссирек болуктериниң кем-бүрүүлүг үүлгедиишкиннериниң дыка калбарганын айтып турар. Эвээш кеш неделя мурнунда Гитлериң соон салгаан идегеттер Касселде тургусхан фашизмниң болгаш дайынның халавындан өлгенперге оон өске база бир тураскаалды орттеткеннер.

ШААЖЫЛАКЧЫЛАРНЫҢ ЧИДИРИИ

ГАВАНА. (СЭТА). Национал хостаганың Фарабундо Марти аттыг Фронтузунуң отряттары-биле Чалактенеиго департаментиге туянчуушкуннарга Сальвадорнуң америк бүзүүн эрге-чагыргазының шаажылакчыларының кезектери 90 ажыг кижизин өлүртүп база балыгладып когаран. 19 солдаттарны болгаш офицерлерии тутканы, хой санныг боо-чепсектеи болгаш ок-чемзекти эзлеп алган.

Усулутан департаментиге Фронтуның тура халыкчы бригадазы Нуэва-Гранада дээр чурттакчылыг чер девискээрииге дайзынның туружукче халдаашкын кылгаш, дайзынны хей карааже-чидириигге таварыштырган.

Барыын Европаның чурттарында чаа америк ракеталарны сайгара тургузуп эгелээни-биле холбаштыр тайбың дээш демиселдиң талалакчыларынга удур өзүлүг дайынны чорудуп турар.

Англияда шериг базазының чанында «Тайбың лагерьлериниң» майгыннарын бульдозерлер-биле чуура бастырып турар. Дайынга удур шимчээшкиниинің чалгыын соксадыр дээш тудуп хоруудаашкыннарны, истеп сүрүүшкүннерии кылып, полиция хей аппарадыи тайбың дээш демиселчилерге удур октаан. Сөөлгү дөрт чыл иштинде муң-муң чыскаавчыларны тудуп хоругдаан болгаш чүс-чүс кижи полициияның чажыт хайгааралында туруп турар.

ЧУРУКТА: Гринэм-Комменде «Тайбың лагериниң» киржикчилерии полициияның тарады сывырып тургааы.

Камера — Пресс—СЭТА-кың фотозу.

БАЗА КАТАП УЖУРАШКЫЖЕ!...

Чечен чугаа

(Төнчүү. Эгези № 120 «Шында»).

Доозунның дүргектелчек бүрүлеевки арын-бөштү хөмөл, көрөкке бүгү чүвөни көзүдөвөстедип кээр, чөң ишти, моюндурук адаа дээш оон дывырышпас чери-ле чок — хүнүүн-не ындыг...

Шөлге бүгү ажылдың сөөлгү хүмүнге чедир доозун ы дайзыным боол келген.

Күражыл-агыйга Улан-Батордан элээн каш эш-өөрүмбиле часкы тарылга үезинде биске келген мен. Мени дорааи Сергей деп адаар үлгеды берген орус трактористе дузалакчыладып каам. Эң баштай оон чанынга чеде бээримге моторун «үжеп» чыткан. Бажын ковайтып келгеш, менче бүзүрел чок кылдыр көргеш айтырды:

— Харың кажыл?

— Он алды.

— Он алды дидир сен бе— деп, кайгал катаптаваш, бажын чайбышаан өскээр көрүп чоруй, селгелгезин уламчылай берди.

«Чемелеп турары ол-дур, бо орустуң»—кылдыр бодаавш, бригадирге барып, өскс трактористе кож рын диледим.

— Артык чүве чулчурба, барып ажылда.

«Мени кым херекке алырыл дан — деп ажыныксап бодаамышаан, Сергейже ээп келдим — он алды харлыг чөгенчигбейни мени аан!».

Мээң «кырганым» Улан-Удэден ырак есте колхозтан келген дуржулгалыг специалист-механизатор боол-тур. Часкы тарылга үезинде биске дузалажыр дээш еске тракторист эш-өөру-биле ко ндировкалал келген.

Ынчаар кады ажылдап кирдивис. Он кижиниң кайгамчык ажыы-чаңы мээң чоорту ажыттынып эгелээн.

Бир-ле изиг хүн шөл кыдыынга доктаай бердивис. Сергей-гуай чадаң үнүш хөлегезинге серилттенип, шай пактаар бодап б леткени берди. Халыышаан олура дүжеримде, термос сыны илдиртингеш, доңгаа дүштү. Дамдыдаа шай артпаан.

— Теневктенирин-не бодаар сен ийин, улуг апарган кижи чүге бодал чок чүвел — деп, Сергей-гуай чемеледи.

Ынчалза-даа оон үнүнде ажыныл, хорадаанының сомазы-даа чок болду. Ынчап чорүй мырыңай каттыра берди.

— Опчокпайымны, хорапакчымны канчаар мен ам.

Мен база түттүнүл чадап каавш каттырыпкан мен.

Күш-ажылчы хүннер ынчаарле шүүжүп эртип турган. Эвээш чугаалажып турзувусса-даа, чаңгыс паштан чемченип, кожа удуп, а эртенниң-не чаңгыс савага кутkан суг-биле чүннүп чордувус.

Сергей Федорович бо-ле «Оглум, оглум...» дивишаан, бажым сүйбап чүгеллий бээр. Оон чоон, оожум үнүнден хөлээшкинии эскерзимзе-даа, чогум ишткки сагыш-сеткилин билбес чордум. «Мени, ыспан кижини кээргээри ол-дур» — деп бодаар чордум.

Сергей-гуай боду бедик, делгем эгиннерлиг, түнге додуккан кызыл-хүрең шырайлыг, шала шедиргиленчек чоон үннүг, терең кирбиктериниң адаандан ак-кок карактары дундыйтур көзүлзе-дка арны дүл мзуруг-биле чырып чоруур. Кадыг-Бажыг, даштыкы байдалы калмыксыг-даа кижи чүве.

Мени ол үргүлчү оглум дээр.

Бистиң бригада Худрэниң бригадазы-биле чаржып турган. Тарылганы мурна доозар дээш дүн, хүн чок ажылдап турдувус.

Чамдыкта сеялканың тепкижинге тура-ла, удуп каар апарган мен. Сергей-гуайның турупканын черле билбес турдум, чүгле оон хавааңга дер сыстып кээр чүве.

Руль артынга ол бир-ле ырның аялгазын хинмиренгилээр.

«Жырганым чүдөн мынчап хөглей берди» — деп-даа бодангылаар мен.

— Сергей-гуай, бодуңар ырыңарны мээң өөредип каап көрүңерем — деп, бир катап оон дилээш, чүге-ле ийих ийи денмээм часкавышаан, бар шаам-биле каттырдым.

— Ындыг-дыр — деп таваар харылады, — өөредип каар мен, эки өөрензин дээш өөредип каар мен.

Аялганы ырлап бергеш, оттүнүл ырлаарынча албадады. Ол бодамчалыг, таваар болгеш күзелдин-биле ырлап орду.

Ол хүн дүнаарган изиг хүн болган. Баш өөртеп, уйгу кээп эгелээн. Каш-даа катап черже чүглу бер частым.

Сергей-гуай мээң таламче хулумзуруп көргеш, тракторун өжүргеш, менде-ле келди.

— Бичии удуй тыртып ал аа, оглум, а мен Доржини барып көрейн, трактору үрелгеп боор.

Чоруур бетинде кабиназындан хөвеңнии хөректээш келгеш, мээң деже каеп берди.

Кажан оттуп келгеш, мени овааырымчалыг көрүп орган Сергей-гуайның характарын көрүп кагдым. Оон доозундан «уу хавааңда дер кара иктер арттырып каан болду.

— Доржиниң машиназы ам мындыг — дээш, үстен карамат апарган оң холунуң улуг эргээн көргүстү.

Тарылга доозулган. Төрээн чуртунче чанар «туштар дег, бис база орукче белеткени берген бис. Чарлып чоруурувус будуузунде аштанып ырганып, чүү-хөө чүп аар дээш кем кыдыы киргивис. Ийилдиривиске муңгаранчыы ажок— эртен ийи тарай чоруур болгай бис. Эрикке кожалаштыр чыдыпкаш, хүнге дөгеленип чыдыр бис. Сергей-гуай аяк-кок дээрже талыйтып кайгалкан, тамдыр боданган чыгаан. Ковайып келгеш, менче эргелелдиг көрүнду.

— Сен база чоруур, мен база, ындан аа, оглум. Оок бергезин аа — дээш, ашак ыяттавайн барды.

Ол састар мени база хөлзедипти. Сергей Федоровичиден чарлыр хөөнүм чок болду.

Ыыт чок чыткан кижим, таныырым ырны ырлай берди. Хөлзенчиг бодалдарны ырады сывыраринга азы мээң билдинмес бир-ле чүве дугайында сактыышкынны оттурарынга ол дузалаан боор.

— Сергей ачы, чүге үргүлчү бо ырны ырлаар силер — деп, дөстүнмес сонуургалымбиле айтырдым.

— Оглум турган — дээш көзек ыыт чок олур. — Бир чазын тарылгага дузалакчы кылдыр ал алгаш чоодум. Сен ышкаш, ажыл үезинде бо-ла удуй бээр турду. Бир катап дүне ажылдап турган бис. Хая көрүндүм, сеялкада оглум чогул. Канчап барганы ол дээш көрзүнүп үндүм. Тракторум өжүрүп каап, барып көрген, кайда-даа чок. Келген уувусче мөңнадым, шөл ужуңга чедир кыйгырып чүгүрдүм, кайда-даа чок, харыы-даа чок. Шөлду бир кылдыр ыглап мөңнадым. Сураг чок. Тарга тенген бе дээш үезинн хааржаан ажыдыптым. Оглум, чүүдээ болбаан чүве дег, хааржаң дүвүнде хаарыктап чыдыр. Ол хире кыйгырып, алгырып турумда үезин эдүмээн. Тып алгаш оттурбаанмен, мөңээ алган мен —дээш, Сергей-гуай чедээрде түлүмзуруу. — Ийи чыг болганда оглум шериг чоруткан. А удаавында, 1944 чылда, ол Бөрүйын фронтуга түлүп турган. Берлинни хостаарының биниле мурнунда дыңнадыг келген: «Дайынчы даалга күүселдезинниң үезинде оглуңар эрес-дидими-биле алгаан — дээн. Кадай-биле чаңгыс кыстыг артывыс бо ыр оглувустуң ынак ырызы чүве. Кезек ыыт чок оргаш, Сергей-гуай уламчылады:

— Мурнунда силерниң чуртуларга бо-ла ажылдап кээп турдум. Ынчангаш моол чугааны бичии билир мен. А бо чылын сени тып алдым, сен төрээн оглумну мөңээ ол хөөрээр кылдыр сагындырдың.

Ашак хандыр улуг тынгаш ыяттавайн барды.

Оок чугаазы мени кайгадыпкан. Үрезин хааржаандан мени тып ап турда, оок карактарының чаштаяыг турганым, ырыны мөңээ өөредип турганым, төккен шай дээш эпчок болганым — шуптузун сактып келдим.

Ийе, Сергей-гуай-биле таныжылгам мөңээ хөйну бергеп.

Эртенинде Улан-Баторже хаптым, а Сергей-гуай — Төрээн чуртунче. Машина чедип келирге, адазы болгаш оглу дег, куспактаныжкаш, холдарывык дыңзыг тутчуп каан бис. Сергей-гуайның көзүүде бүзүнныг карактарынга чаштар ылаңайнчып келген.

— Че, оглум, байырлыг — дидн, тыныжы дажпыш болган. — База катап ужуражы бээримис чадавос. Шыдаар-ла болзумза, бо күзүн азы келир чезын чедип кээр мен.

— Ийе, ийе, хүндүлүг Сергей ачы, ыяап-ла ужуражыр бис. Келир чылын чедип келиңер! — деп катаптап алгырғылаан мен.

Машина чоруткан. Турган черинден шимчеш дээрэн Сергей-гуайже үр-ле ээлүм чайдым. Хөөү турлаа ырап артып калган. Сергей-гуайның дурт-сыны хензиг кара точка боол көзүлгүже көрүп чордум... Аравыс ыраакы түдүм кайгамчык бо совет кижиниң овур-хевинри, оок-биле кады ажылдап эрттиргенним чырыткылыг, чүрээм чылыткан, катаптаттынмас хүннер үгаанымга улам тода чуруттүнүп чораан.

КИЕВ. Алексей Федорович Федоровка Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Совет Эвилелиниң Маадыры атты ийи удаа тывыскан. Партиниң чажыт Черниговобкомунуң секретарынга, алдарлыг партизанга, дайзынмаргә Орленко деп ат-биле биландырып турган Федоровка дайзынның тылынга командылал черниңң дайынчы даалгаларын хажык чокка күүседкенин, хүүда эрес-маадырлыг чоруу болгаш Украинага партизан шимчээшкинии кылбартырынга онза ачы-хавыязы дээш ындыг бедик шаңналдарны алган.

Черниговтуң партизаннарының каттышкан кезектери Клетняи арга-ыяштардан Украинаже походтап чоруп турда, А. Ф. Федоров Кызыл туктуң баарынга муң-муң партизаннарның өмүүжээнинден дөгыраан берген. Походтуң доозулганының соонда, партизаннар каттыжышкынының дайынчы отчётунга В. Ф. Федоров тулчуушкуннар үезинде олар дайзынның 603 эшелонларын болгаш 8 бронепоездларын үзүткээнин, 25.386 гитлержилерин өлүргенин болгаш 7300-зүн балыглаанын дыңнаткан.

ССРЭ-нин Дээдн Соведнинң депутады А. Ф. Федоров тулчуушкуннар соонда бодунуң соңгукчуларын хүлээп ап, оларны дайзынга удур демиселче сорук киирип турган. 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының партизаннарының херектериниң талазы-биле УССР-нин Дээдн Соведнинң Президиумунуң чанында комиссия Киевте турар. Ол комиссияның даргазы ССРЭ-нин Дээдн Соведнинң депутады, алдарлыган «Орленко генерал»— А. Ф. Федоров эртенинң-не ояче чоруптар.

ЧУРУКТА: А. Ф. Федоров комиссияда бодунуң дузалакчызы П. К. Клименко-биле Киевте тураскаал комплексинде турлар.

Г. Ячменевтуң фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

АЛГАП ЫРЛААН

Сүт-Хөл районнуң Культура бажыңынга Тиилелгениң 40 чылынга тураскаатkан түнел концертке көрүкчүлер-даа хөй болган. Фестиваль-дың түнелгениң 3-кү ээлчээнге аныяктар болгаш ёдочуннар идепкейлиг киришкен.

Бора-Тайга школазының башкызы Ондар Маржымалдың удуртканы тыва «хөгжүм ансамблиниң, оон үделгези-биле тыва улустуң Чашпы-Хем деп ырызын Доңгак Глафираның, Тухмановтуң «Тиилелгениң хүнүн» деп ырызын «Алдан-Маадырга» совхозтуң аныяк ажылчыны Ооржак Самсоннуң, Дзержинскийниң «Андарган кур чер» деп операзындан Ооржак Кирилл биле Симоновтуң дайын темазынга сүүглыг чогаалын Ишкин школазының аныяк башкызы Наталья Сарыглар бедик мергежилдиг күүсеткен. Районнуң Культура бажыңының методизи Ооржак Кирилл биле культура килдизинниң эргелекчизи Ак-кыс Доржуның удуртканы хор эки белеткелдинн көргүскен.

Сүт-Хөл районнуң төвүнге болган концертти жюри нимизи-биле фестивальдың негелдезин өзүгаар эки эрткен деп демдеглээн. Программада тимлелге, ада-чурт, күш-ажыл, партия дугайында ырлар болгаш шүлүктер киргилээн. Танцы коллективтериниң болгаш нимтизи-биле бот-тывынгыр артистерниң костюмнерин аянныг, шевер деврааным жюри демдеглээн.

Т. КУУЛАР,
жюри шешигүүү.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

М А Й

28 ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—«Бичии сылдыстар». Уран-чечен фильм. (Вьетнам). 10.05—10.10 —Медээлер. 14.15— Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудиязының док. фильмнери. 15.20— «Театр болгаш үе». Бир шиниң төвөгузу. 16.30 — Стадион бүгүдеге. 17.00—В. А. Моцарт. № 38 симфония. 17.30—Эртем болгаш амыдырал. 18.00 —«Онзагай девискээр» Док. телефильмниң премьеразы. 18.30— «Московский» совхоз-комбинаттың Академиктиг хорунуң күүселдерни. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — А. Литвиненко ырлаар. 19.25— «Иссык-Кульдуң кызыл мактары». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.30 — Фильм-концерт. 22.05— Татар АССР-ниң Күрүнеминң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Спартак».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Документалдыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2-ги класс. Арыглап чоруп ормен. 8.55 — «Витаминиң эриктериэ. Эртем-нептерелдиг фильм. 9.05; 13.00 — Француз дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 9.55 — «Оваарымчалыг болуңар — водород». Эртем-нептерелдиг фильм. 10.05— ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. 10.35; 11.40 — Ботаника. 5-ки класс. Үнүш —дириг организм. 10.55 — Эртем-нептерелдиг фильм. 11.05 —Шыдыраа школазы. 12.00 — Обществоведение. Капитализмден социализмче шилчээн уе-чада дугайында темага. 12.30 — Нинти биология. Микроэволюция. 13.30—Төөгүнүң арыннары. 14.00 — В. В. Маяковскийниң хамааты лириказы. 15.00—15.05 — Медээлер. 18.00— Медээлер

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Дайынчы алдар».

29. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55 — «Дивизия командириниң хүнү». Уран-чечен фильм. 10.25—10.30 Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35— Социалистиг чурттарның документалдыг фильмнери. 15.15— «Аныяктарның чогаадылгазы». 15.40 — «Чогаалчының демдеглели». В. Поволяев. 16.10 — Вьетнамның куклалар театры. 2-ги дамчыдылга. 16.40 —«Харыылаңар, горнистер!». 17.10— Эрги музыка концерти. Одессадан дамчыдылга. 17.40—Миллионнарның ленинчи университеди. 18.15 — «Чүрүк бүрүзүнде — хүн». 18.30 — Куйбышев областың Чырыдыышкын бажыңының ажылдакчыларының камерлиг хору ырлаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.05 — Тайбың болгаш аныяктар. 19.40 — «Чалыы назын-биле болчаг». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 — «Нам дороги эти позабыть нельзя». А. Софронов-туң поэзиязы. 22.00 — «Джазовая панорама». 22.35 —«ОБ— Сибирь хемнө». Док. фильм. 22.45 — 23.05 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Солдаты милосердия». Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10-гу класс. ССРЭ-ге сайзырагдай социализмниң нинтилелиниге шимчээшкин диолектиказы. 9.05; 13.10 —Немец дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Төөгү. В. И. Ленин—Октябрьның баштыңчызы. 10.35; 11.40 — Төөгү. 9-ку класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.05— Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Физика. 12.40 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.40 — Башкыга —музыка кичээли. 6-гы класс. 2-ги дамчыдылга. 14.20 — И. Ильф болгаш Е. Петров. Чогаалдарының арыннары-биле. 15.15 —15.20— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Школачы амыдырал». Сөөлгү коңга. 18.45 — Уругларга фильм. 18.55 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — «Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Лөутарские мелодии». Кишиневтан дамчыдылга. 8.45— Документалдыг фильмнер. 9.20 — М. Раухвергерниң «Кызыл бөртчүгеш» деп операзы. 10.40 — «За школьным порогом». Док. телефильм. 11.30 —Арфалар квартедн ойнаар. 11.50 — «Моабитская тетрадь». Тайылбырлыг уран-чечен фильм. 13.20 — Бистиң садывыс. 13.50 — Испан дыл. 14.20 — Мультфильмнер. 15.00 — 15.05 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Сонуургактарга». 18.40— Уругларга фильм. 18.45 —«Азия төвү». 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — «Тиилелге хүнү». Дағ-Алтай облазының национал театрының артистериниң концерти.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Док. телефильм. 20.30 — Бокска Европа чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Коломба». 3 серияльг уран-чечен телефильм. 3-ку серизы. 22.30—23.20 — Спорт дугайында док. телефильмнер.

30. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55 — «Дивизия командириниң хүнү». Уран-чечен фильм. 10.25—10.30 Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35— Социалистиг чурттарның документалдыг фильмнери. 15.15— «Аныяктарның чогаадылгазы». 15.40 — «Чогаалчының демдеглели». В. Поволяев. 16.10 — Вьетнамның куклалар театры. 2-ги дамчыдылга. 16.40 —«Харыылаңар, горнистер!». 17.10— Эрги музыка концерти. Одессадан дамчыдылга. 17.40—Миллионнарның ленинчи университеди. 18.15 — «Чүрүк бүрүзүнде — хүн». 18.30 — Куйбышев областың Чырыдыышкын бажыңының ажылдакчыларының камерлиг хору ырлаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.05 — Тайбың болгаш аныяктар. 19.40 — «Чалыы назын-биле болчаг». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 — «Нам дороги эти позабыть нельзя». А. Софронов-туң поэзиязы. 22.00 — «Джазовая панорама». 22.35 —«ОБ— Сибирь хемнө». Док. фильм. 22.45 — 23.05 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Документалдыг фильмнер. 9.20 — М. Раухвергерниң «Кызыл бөртчүгеш» деп операзы. 10.40 — «За школьным порогом». Док. телефильм. 11.30 —Арфалар квартедн ойнаар. 11.50 — «Моабитская тетрадь». Тайылбырлыг уран-чечен фильм. 13.20 — Бистиң садывыс. 13.50 — Испан дыл. 14.20 — Мультфильмнер. 15.00 — 15.05 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Сонуургактарга». 18.40— Уругларга фильм. 18.45 —«Азия төвү». 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — «Тиилелге хүнү». Дағ-Алтай облазының национал театрының артистериниң концерти.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Док. телефильм. 20.30 — Бокска Европа чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Коломба». 3 серияльг уран-чечен телефильм. 3-ку серизы. 22.30—23.20 — Спорт дугайында док. телефильмнер.

31. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Чалыы назын-биле болчаг». Уран-чечен фильм. 10.15—10.20 — Медээлер. 14.15 —Медээлер. 14.35— Медээлер . 14.35 — Документалдыг фильм. 14.55— Туниистиң артистерниң концерти. 15.10— Орус чугаа. Чагаалларга харыылар. 15.40 — Москва чоогу. суурнүң бөгүнгү бүлүү даартазы. 16.15 — «Сеогей Лазо». Док. фильм. 16.25 — «Тоолдуң аалчызы». «Союзмультфильм». студиязының мультфильмнери. 17.45 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.15— «Хөглүг нотажыгаштар». 18.30 — «Парустарны көдүрер». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — «Кижи болгаш хөй-лүү». 19.40 — ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады шүлүкчү М. Матусовскийниң кежээзи. 21.00 — «Үе». 21.35— М. Матусовскийниң кежээзиниң уламчызы. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурстарының лауреады. Екатерина Сарнцева ойнаар (фортепиано). 8.35 — Мультфильм. 8.55 — «Шарур» танцы ансамблиниң концерти. 9.25 — «Өөнүктер». Док. фильм. 9.50 — РСФСРниң улустуң артизи К. Плужниковтуң киржилгези-биле фильм-концерт. 10.20 — Поэзия А. Прокофьев. 11.10 — Уругларга фильм. «Ийи океанның чажыдыы. 1-ги, 2-ги серизлары. 13.30 — Англи дыл. 14.00 — Днепропетровск телестудиязының программазы. 16.00—16.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.15 —Документалдыг фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — «Уругларга — тайбың». Концерт. 18.50 — Уругларга фильм. 19.10 — «Азия төвү». 19.40 — —Телемедээлер. 19.50 — Чарлалдар. Рекламалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмиктиг гимнастика. 20.45 — «Бекадженз». Док. телефильм. 21.00— «Үе». 21.35 — «Коломба». 3 серияльг уран-чечен телефильм. 3-ку серизы. 22.30— 23.20 — Спорт дугайында док. телефильмнер.

И Ю Н Ь

1. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Аскежиктиг чаш назын». Концерт. 9.25 — Бокска Европа чемпионады. 10.25 — Эки бараннарны көвүдедир. 10.55— Документалдыг фильм. 11.45— Поэзия. О. Фокина. 12.15 — Уруглар кемгалалының делегей хүнүнге. Телеклуб «Москвичка». 13.40 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы — «Челээш». «Улустуң костюмнери». 14.10 — Бөгүн делегейде. 14.25 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 14.55 — «Мээң анчуум Сократик». Уруглarга уран-чечен телефильмниң премьеразы. 16.00— «Билдингир-даа болза, бүзүренниг эвес». 17.00 — «Дем каттыштырылгазы». 17.30 — «Үнүштер делегейи». 18.15 — Политиктиг тайылбычылакчы А. З. Ивещенконун беседазы. 18.45 — «Нам мир завещано беречь». 19.50 — «Том Сойерниң болгаш Гекльберри Финниң ужуралдарын». 3 серияльг уран-чечен телефильм. 1-ги своязы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Бокска Европа чемпионады. 22.50 — Тото Котунъо ырлаар. (Италия). 23.35—23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазында. 8.30 — Док. телефильмнер. 9.00 — Горькийниң театрының программазы. 10.00 — Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 10.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.30 — Суг полозунга делегей маргылдаазы. ССРЭниң болгаш Кубаның шилиндек командалары. 12.00 — Док. телефильмниң премьеразы. 12.30 — «Кинопанорама». 14.00 — ВСР-ниң ССРЭ-де Культура хүннериниң хагдынышкыны. 15.00 — Москва-Концерваторияның ул залы. Москваның күрүненнң академиктиг филармониязының симфониктиг оркестри ойнаар. Дирижеру ССРЭ-ниң улустуң артизи Д. Китаенко. 16.30 — «Арганың аян-чорукчулары». Мультфильм. 16.50 — «Бир ынакшылдың төөгүзү». Док. телефильмниң премьеразы. 17.20 — Ленинградтың күрүненнң академиктиг С. М. Киров аттыг опера болгаш балет театрының балет артистерниң концерти. 18.15 — Делегей тайылбыры. 18.30 — «Өөнүктер». Мультфильм. 18.45 — Суг полозунга делегей турнири» ССРЭ-ниң болгаш Венгрияның шилиндек командалары. 19.15 — «Кадыкшыл». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Номчулга долгандыры. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Эжим уруг». Уран-чечен телефильмниң премьеразы. 22.50—23.30 —«Чурукчулар дугайында рассказтар». ССРЭниң улустуң чурукчузу Э. Калныныш.

2. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Чемгис дамдының ортээ». Док. телефильм. 9.10 — Улустуң аялгалары. 9.20 — Спортлотонуң 22-ги үндүрүлгези. 9.30 —«Будильник». 10.00 —«Совет Эвилелинге баравн болуп турменi». 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта» 12.15— Уругларга каттырынчыт кинотурум. Ынчангаш моол чугааны бичии билир мен. А бо чылын сени тып алдым, сен төрээн оглумну мөңээ ол хөөрээр кылдыр сагындырдың.

Ашак хандыр улуг тынгаш ыяттавайн барды.

Оок чугаазы мени кайгадыпкан. Үрезин хааржаандан мени тып ап турда, оок карактарының чаштаяыг турганым, ырыны мөңээ өөредип турганым, төккен шай дээш эпчок болганым — шуптузун сактып келдим.

Ийе, Сергей-гуай-биле таныжылгам мөңээ хөйну бергеп.

Эртенинде Улан-Баторже хаптым, а Сергей-гуай — Төрээн чуртунче. Машина чедип келирге, адазы болгаш оглу дег, куспактаныжкаш, холдарывык дыңзыг тутчуп каан бис. Сергей-гуайның көзүүде бүзүнныг карактарынга чаштар ылаңайнчып келген.

— Че, оглум, байырлыг — дидн, тыныжы дажпыш болган. — База катап ужуражы бээримис чадавос. Шыдаар-ла болзумза, бо күзүн азы келир чезын чедип кээр мен.

— Ийе, ийе, хүндүлүг Сергей ачы, ыяап-ла ужуражыр бис. Келир чылын чедип келиңер! — деп катаптап алгырғылаан мен.

Машина чоруткан. Турган черинден шимчеш дээрэн Сергей-гуайже үр-ле ээлүм чайдым. Хөөү турлаа ырап артып калган. Сергей-гуайның дурт-сыны хензиг кара точка боол көзүлгүже көрүп чордум... Аравыс ыраакы түдүм кайгамчык бо совет кижиниң овур-хевинри, оок-биле кады ажылдап эрттиргенним чырыткылыг, чүрээм чылыткан, катаптаттынмас хүннер үгаанымга улам тода чуруттүнүп чораан.

Редакторлуң орлакчы ы К. К. САТ.

КИНО

МАЙ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Милый, дорогой, любимый, единственный» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна коралового острова» 9.30, «Тайна острова чудовищ» 11.00, 13.00, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Инопланетянка» 15.00, 17.40, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Танцор «Диско» 17.30, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «В джазе только девушки» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, дымыраш чаъстаар. Соңгу-барын чүктен каттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 4—9 градус чылыг, чамдык районнарга 0—5 градус соок болур.

Кызылга дымыраш чаъстаар. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 4—9 градус, хүндүс 18—20 градус чылыыр.

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ К- зында өөредилге-консультативтиг пунктузу 1985-86 өөредилге чылдарында дараазының мергежилдеринге бот-өөредилге салбырларынга өөренирин күзээн сургуулдарны чыыш турарын чарлаан:

1. Аъш-чем эвес барааннарының товароведенниезин.

2. Аъш-чем бараанларының товароведенниезин.

3. Хереглекчилер кооперациязының бухгалтер үүдү.

Хереглекчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс билиглиг кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусазазы ийи чыл.

Өөренип кирер кижилер дараазында документилерни дужаар.

1. Директорнуң адынга билдиришкин.
2. Билиниң дугайында аттестат (боду).
3. № 286 майыктың эмни шынзылгазы.
4. Хереглекчилер нинтилелиниң өөредип чорудар дугайында биижин.
5. Будурулге черинниң төлмазы-биле бүзүреткен күшажыл дептериниң хоолгазы.
6. Будурулге характеристиказы.
7. Берт чокка тырттырган 3х4 см. хемчээлдиг дөрт фото-чурук.

Товароведенне салбырынга киредв орус дылга болгаш литературага (сочинение азы изложение), химияга (аъс-биле) киреринниң шылгалдаларын дужаар.

Бухгалтер салбырынга 1985 чылда киреринниң шылгалдазы чокка хүлээп алыр. Чүгле бухгалтерниң азы ревизорнуң албан-дужаалында ажылдап турар болгаш ол талазы-биле 3 чыл стажтыг кижилерни хүлээп алыр.

Документилерни май үштем эгелээш Кызылда ӨКП-га хүлээп ап турар.

Техникумнуң Кызылда ӨКП-га июнь 3-тен 12-ге чедир белеткел курстары ажылдаар. Киреринниң шылгалдалары июнь 13-тен 20-ге чедер.

Бүгү айтырыгларны тургузар болгаш документилер төрүдар адрези: Кызыл, кол почтамт, № 15 абонемент хааржаа, бот-өөредилге салбырының ӨКП, телефон № 2-55-58. Шетинкин-Кравченко кудумчузу, № 38 бажың.

ШЫН Редакциянын адрези:

667000. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харымсалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжө амыдырал болгаш үлетүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; колхоз ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3035.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС-00124

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Кр

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 123 (12813) | 1985 чылдың май 29, среда | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Ортээ 3 копеек.

ЧАЙЛАГЛААШКЫНЧЕ

Малдың кыштың хүр ажары, чаш төлүнүң мендиг болгаш боткур болуру, мал продукциязының хөй болгаш шынарлыг болуру, малдың аарыгга алыспазы ооң күш-деңгелинден улуу-биле хамааржыр дээрзи кымга-даа билдингир. Ындыг болганда малдың чайгы семиртилгезин организастыг болгаш бедик деңнелге эрттирери чугула. Ам ол чымыштыг, харыысалгалыг болгаш бачым үениң келгени бо.

«Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы — чүгле мурнуку зонада эвес, республикада мурнакчы фермаларның бирээзи. Үк ферманың коллективи чайлаглаашкынны чылдың-на организастыг эрттирер, ооң түннелинде күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип ап келгеи. Үлегерлиг коллектив майның 25-те чайлаанда — Шуурмак Куран-Баарында кээп хонупкан. Ферманың бүгү кежигүнүери баштайгы хүннерден-не хүн чүрүмүн чайгы байдалче шилчиткен болгаш кол кичээнгейни инектерниң кададынче болгаш ажаалдазынче угландырган. Ылаңгыя немелде чемнерни болгаш минералдыг немелделерни өйлеп бээрин чүрүмчүткен. Ында ажылчын бүрүзү доозукчу чылды болгаш ниити беш чылды чеднишкиниг доозар. СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизинге төлептиг ужуражыр талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

Амгы үеде республиканың малчыннарының хөй кезиң кыштагларындан көшкүлээш, чазагларда болгаш чайлагларда хонгуланкан. Мурнакчылар кыштаан септеп, өдээн бөлүп, көрженин хооруп, келир кышка белеткенип турар. Ооң чижээн «Совет Тыва» совхозтуң аныяк хойжузу, Каа-Хем район Совединиң депутады, коммунист Монгуш Чечектиң кыштаандан көруп болур: үүрмек септелге доозулган, өдек бөлдүнген, кодан ниити аштаттынган, мал чеминиң артыы болгаш онгачалар, шагжалар эмгелеттинген.

Чайлаглаашкынга баш удур белеткенири чугула. Ылаңгыя агаар-бойдустуң байдалын өөреиип көөр херек. Чайлаг чаашкыныг болгаш хатчыл черде болза, ынаар көжеринче далашкан херээ чок. Чылыг кажаадан чоокта чаа үнген хойну чаглактыг болгаш үгектиг чайлагга тургусса эки. Чадагай кажаанын кырын, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң өшкү кадарчызы Күдер-оол Март-оол ышкаш, дээвиирлеп алырга, чайык коргунчуг эвес.

Малдың чайгы семиртилгезин организастыг эрттирген ажыл-агыйлар, бригадалар болгаш малчыннар бедик көргүзүглерни чедип ап турар. «О. Шынаа» совхоз Танды-Уула кырынче орук ажыдып, хоюн аңаа чайлагладыр апаргандан бээр чылдың-на чүс башка онааштыр хураган алыр талазы-биле республикага бирги болгаш ийиги черден дүшпестээн. Чайгы одарга эки семиртккеи малды күрүнеге садарга, белеткээн мал чемин шоолуг чарыгдаваан болганда, эъдининиң шынары бедик болгаш бот-үнезин оранчок чиик болур, орулга ооң тыптыр. Чайлаглаашкынының бир ажыы ол.

Республиканың дыка хөй ажыл-агыйлары малдың чайгы семиртилгезинче чогуур кичээнгейни салбайн турар. Чамдык малчыннарның чүм отту, арыг суглуг болгаш сернин хонаштарже көшпейн суур азы кыштаг чоогунга чайлаары чанчыл апарган. Оъду тайыс, шимээн-дааштыг кызыы черлерге мал канчап семиртирил? Чайгы кадаттың чүрүмүн сагывайн турар малчыннар база бар. Ылаңгыя дүнеки кадатты ажыглавас, малын аңаала ыдып каапп орар чорук малдың деңгел алырынга шаптыктаар. Малын хүн хөөрей бергенде одарже үндүрер, ооң кежээки одар төнмээнде-ле кажаалап алыр малчыннар база тургулаар. Оларга хамаарыштыр шынгыы негелдени тургузар, оларның ажылдаарын хүн бүрүнүң контролюнга алыр херек.

Чайгы семиртилгениң сула болганындан ажыл-агыйлар улуг чарыгдалдарны үндүрүп, каражага таваржып турар. Чижээлээрге, эрткен чылын республикага бир центнер сүттүң бот-үнезинге мал чеминиң дензигүүрү 37 хуу турда, ол көргүзүг «Саян» совхозка 40 хуу, а Ленин аттыг совхозка мырыңай 49 хуу чедип турган.. Чамдык ажыл-агыйларда ажыл төлевири продукциянын бот-үнезиниң дең кезиин ээлеп турар. Эрткен чылын «Улуг Октябрь» совхозка бир центнер сүт бүдүрериие үнген чарыгдалдын 34 хуузу ажыл төлевири болган. Оон мурнунда чылын бо көргүзүг «Мөген-Бүрен» совхозка мырыңай 55 хуу четкен турган. Малды чайын эки семиртип албайн, кыжын оон ажаалдазынга хөй кижи күжү үндүрүп, артык мал чеми чарыгдап турганының үржүү ол. Мындыг байдал чүгле сүт бүдүрүлгезинде эвес, а эът болгаш дүк бүдүрүлгезинде база бар. Ону эдериниң эң кол аргазы — малдың чайгы семиртилгезин экижидери.

Доозукчу чылдың чайлаглаашкыны — беш чылдың эрткен чылдарының кайызыныыдан-даа артык харыысалгалыг болгаш шиитпирлиг үе. Ону бедик деннелге эрттиргенивистен СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизинге чеднишкиниг ужуражырывыс база хамааржыр. Ынчангаш чер-черде партия, совет, ажыл-агый органнары чайлаглаашкынны организастыг эрттирер дээш боттуг хемчеглерни ап, ону боттандырар ужурлуг.

Сүт-Хөлдүң Бора-Тайга шынаалары «Алдан-Маадыр» совхозта тараалаң черлерниң бирээзин. Шөлдер ортузунда үш кожалашкак тейлер чанында узун Ак хемниң кылаң кара суун «четтирип» чыдар суггаттыг черлер чаптылып чыдыр. Трактолар үрезим чаштырылгазында.

Кызыл-тасты, арбайны, суланы чаштырып турар механизаторлаонын чамдыызын адаалар. Сарыглар Даваевич Монгун-оол күш-ажылын партиниң XXVII съездизинге төлептиг белек болдуруп ажылдап турар. Часкы хову ажылдаорыңга ол наш удаа мурнакчы болган. Кыжын ол Ортаа-Талда сүт-бараан фермазынга мал чемнерни чедирип, едекти болгаш одаар чүүлдү чедирип ажылдаан. Ферманың саанчыларының сагган судун база дажыглап турар. Ол механизатор кадрларны белеткээринге үлүүн киирген. Трактолар башкарарынга ол 37 кижини өөредип каан. Олар бо хүннерде Шөлде-Тей бригадазында чеднишкиниг ажылдап турарлар.

Механизатор Монгуш Дезер-оол база тараа үрезинин чаштырып киреринге белеткенген тур. Ол хүнде үлүүн бо чазын 200 хуу ажыр күүседип келген. 1984 чылда ол тараажылардан чемпион болган. 1960

чылда Балгазынга механизация училищезинин доозуп алгаш, комбайнерлеп, бульдозеристеп, мактелдыг ажылдап чорууру ол.

Кывар-чаар материалдар дажыглаар чолаачы Александр Ооржак база мурнакчыларның одуруунда, беш чылдың шаяпчызы. Ол чолаачылап ажылдаандан бээр 19 чыл четкен.

Бригаданың ажыл-ишчилери часкы хову ажылдарын кыска хүүсаада эки шынарлыг доозар дээш күжениишкиниг ажылдап турарлар.

ЧУРУКТАРДА: Бора-Тайга салбырның механизаторлары **О. ОХЕМЧИКТИҢ** фотолары.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел - бүгү чүүстүң херээ

ШЫҢГЫЫ ДЕМИСЕЛДИ ЧОРУДАР

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хемчеглер дугайында документтилерни Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң парткому, кодээ Советтиң күүскому ажылчы чоннарга калбаа-биле таныштырарын, партия, профэвилел, комсомол хуралдарынга чугаалажырын организастап турар. Партия болгаш чазактың чугула документилерини тос кезек черге таныштырган, анаа 768 кижи олурушкан, он ажыг кижи санал берген.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле партиянын болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин совхозтуң ажыл-ишчилерин чүүлдүзүнүп детиксээн.

Пенсионер Ховалыг Деспилдей сөс алгаш, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хемчеглер дугайында партия болгаш чазактың документилерин чогуур үезинде үндүргенин айыткаш, ажылга, амыдыралга, аныяктар кижизидилгезинге багай салдарны чедирил, шаптыкты үжураштырып турар арагалаашкынга удур демиселдә күштелдирерин чугаалаан.

Хоочун коммунист Донгак Настык-Доржу санал бергеш, арагалаашкынның чедирип турар хоразының дугайында чугаалаан. Арагалаашкынның үржүү-биле күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп турар, ынчангаш планныг онаалдалаз күүсеттинмес, шынар чок продукция бүдүрер, машина-техниканы кем-хайыра чокка эдилерин үүлдүзүнүп детиксээн.

Пенсионер Ховалыг Деспилдей сөс алгаш, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хемчеглер дугайында партия болгаш чазактың документилерин чогуур үезинде үндүргенин айыткаш, ажылга, амыдыралга, аныяктар кижизидилгезинге багай салдарны чедирил, шаптыкты үжураштырып турар арагалаашкынга удур демиселдә күштелдирерин чугаалаан.

Хоочун коммунист Донгак Настык-Доржу санал бергеш, арагалаашкынның чедирип турар хоразының дугайында чугаалаан. Арагалаашкынның үржүү-биле күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп турар, ынчангаш планныг онаалдалаз күүсеттинмес, шынар чок продукция бүдүрер, машина-техниканы кем-хайыра чокка эдилээр, ажылга үнмес, ажыл шагындан озалдаар, кем-херек үүлгедир чоруктар үнүп турарын ол айыткан. Ооң чижектерин тодаргай көргүскен. Арагалаашкынның хоразы улуг, ындыг болганда ону үзүткаарынче совхозтуң партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш еске-даа хөй-ниити организациялар ының, бүгү чонның күжүн олче мөөннээринин чугулазын ол айыткан.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле партия база чазактың хемчеглерин амыдыралга боттандырары-биле совхозтуң директизязы, парткому, профэвилел, комсомол комитеттери тускай хемчеглерни ажылдап кылган ону күүседир дээш ажылдап турар.

М. ДУГУРЖАП.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ВИЛЛИ БРАНДТ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Май 27-де СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев Германияның Социал-демократтыг партиязының Даргазы, Социалистиг интернационалдың Даргазы В. Брандтыны Кремльге хүлээп алган.

Делегейде болгаш Европа дээрге амгы байдалга хамаарыштыр айтырыгларны тодаргайы-биле чугаалажып кергем. Улуг күжениишкиннерниң, ботботтарын билчир чорукче өк сеткилдиг күзел-соруктуң түннелинде ажгы-ажгы курумелерниң аразынга, ниитизи-биле Барыын болгаш Чөөн чүктерниң аразынга харылзааларны тургузарынга база экижидеринге 70 чылдарда боттуг депшилгениң чедип алдыгының демдеглээн. Чаварлыышкын, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын болгаш кады ажыл-дажылга ол он чылдарның демдээ апарган. Ооң-биле кады ямзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүмелер. Бүгү-ниитиниң тайбыңын болгаш айыыл чок чоруун хандырарын, чүрттар болгаш үлустар аразынга бот-боттарын билчир чорукка шаптыктап турар мөзидактаашкынмарны үзүттаварын удуртуура болдургаш, кандыг-даа, харын эң-не нарын-даа айтырыгларны үреттүнелдиг шиитпирээп шыдаары бадыткаттынган.

М. С. Горбачев болгаш В. Брандт делегейде амгы үеде тургустунган байдалды, Чөөн болгаш Барыын чүктер аразында харылзааларны чогумчалыг база анаа эвес, харын-даа айыылдыг деп санап турар. Чепсегленишкинни эңдере будурерин шеглээр болгаш соксадыр талазы-биле ССРЭ-ниң хөй сонныг самалдарынга хамыктың мурнунда АКШ-тың амгы администрациязының чогуур харыыны бербейн турарын СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары айыткан. Америк администрация Женевада чугаалажыышкынмарның баштайгы кезээнге чугаалажыышкынмарның чарлаттынган соругалаарынга үндезилээш, кереги дугуржуп алырымче угландырарынга белеи чоруун илередээн, космосту милитаризаставаас дугайында, чер кырынга ракета ядролуг болгаш еске-даа чепсектерни эңдере будурун тургузарын соксадыр дугайында ийи таланың аразынга тааржымчалыг болгаш контрольдаттынар дугуржулгаларны чедип алыр күзел чогун көргүскен.

Космосту хамдыг-даа хевирлиг кылдыр милитаризастаарын болдунуң партиязының принципиалдыы-биле чогумчалыг зевес деп көруп турарын В. Брандт бадыткаан. СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары болгаш ГСДП-ниң Даргазы космос хемдээ-даа тайбың кады ажыл-дажылганың девискээри болур ужурлуг дээрзинге бүрүнү-биле чөпшээрешкеннер.

Гитлерни фашизмни чыдча шапканы Европаның болгаш бүгү делегейниң улустарының салым-чолунга төөгүүрүг ужурдузалыг болган, тайбыңның, демократияның, хостапганың болгаш социал депшилгениң оруу-биле хөгжүүр аргаларын оларга ажыдып берген дээрзиниң дугайында М. С. Горбачев болгаш В. Брандт бир демей бодаадыг болган. Бо хүннерде ооң бээр 40 чыл болганын хөй-хөй чүрттарга калбаа-биле, төлептиг демдеглээн. Тиилелгеге болгаш хостапганың боттарының салыышкынын киирген бүгү күштерни, оларның-биле кады Европаның хөй-хөй чүрттарының гитлерни кинчи-бектиң эң-не аар-берге байдалдарында демисежип турган фашизмге удур демиселчилерни Совет Эвилелинде чогуур-биле үнелеп көрүп турарын СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары демдеглээн.

АКШ-тың администрациязының делегейниң амгы-аңгы райониарында, ооң-биле кады Төп Американың болгаш Карибтың далай девискээринин чүрттарында, ылаңгыя Никарагуага хамаарыштыр агрессивті үүлгедиишкиннери болгаш ходелиишкиннери бүгү делегейде шыңгыы сагыышсыраашкынны болдуруп турарын М. С. Горбачев демдеглээн. Ийи тала Төп Американың девискээринде маргылдаалыг айтырыгларны болгаш дүшкүүрлүг байдалды кошкадырын ол девискээрниң күрүмелериниң иштики хереглеринге даштыкыдан кандыг-даа холгаарлаашкынга удур, чүгле тайбың чугаалажыышкынмарның аргазыбиле шиитпирээрэ үжурлуг деп санап турар. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерни, удустарның хамаарышпас болгаш тускайлаң хөгжүүр эргезин камгалаары дээрге бистиң хүннеривисте тайбыңны база камгалаар дээни ол болур.

Месилдежиишкиннерни чаварыылдырарынга болгаш амгы делегейде социал айтырыгларны шиитпирлээрингө идиг кылыр дээш бедик хөгжүлделиг болгаш хөгжүп турар чүрттарның аразынга кады ходелиишкиннерни үндезинни-биле эжижидеринниң эргежок чугулазын М. С. Горбачев болгаш В. Брандт олар демдеглээн.

15 чыл оюн августа демдеглээр Москва керээзинин соомда чыгдынган чогумчалыг дүржүлгеге даянгаш, ССРЭ биле ГФР-ниң аразынга болуп-могуур, чаагай кожа-хелбээ догуннаарының харылзааларын хөгжүдерминиң чугулазын ийи тала илередеткен. Оларның янзы-бүрү зонлеядерге хамаарыжып турары-биле холбаштыр оларны башкалындырып турар бүгү чүүлдер турза-даа, ССРЭ болгаш ГФР аңыыл чок чорук айтырыгларының-даа тавазы-биле киржиичилер боол болур.

Бодунуң төөгүүлүг дүржүлгезинге үндезилээш, бүгү делегейге тайбыны доктаамал болдурарынга хүүда салыыжыкының киирип болур Европаның ниитизи-биле ролюн ийи партия онзалап демдеглээн. Ооң-биле кады экономиктиг кады ажылдажылганың үр хуузавалыг перспективалары-биле холбаштыр Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында чаварылыышкынның боттуг түннелдерни хевээр арттырган база улгаттырган түрээ үжурлуг.

СЭКП биле ГСДП-ниң аразында, СЭКП биле Социалистиг интернационалдың аразында харылзаалар ийи таланың идеология талазы-биле туруштарында билдингир чөрүдээлер турза-даа, сөөлгү үеде тодаргай ёзу-биле, тайбыңның эрге-ажыктарынга дүүштүр хөгжүп келген деп, М. С. Горбачев болгаш В. Брандт санап турар. Олар ону удуртулга болдургаш, ындыг харылзааларны үргүлчүлээрин база хөгжүдери, оларны чаа тодаргай утка-биле байлаксыдары, хамыктың мурнунда тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң эрезеэнге хамаарышкан айтырыглар талазы-биле харылзааларны тудары чугула деп санап турааран.

Беседага киришкеннер: совет таладан, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы, ССРЭ-ниң дашты хереглер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнүне кандидат, СЭКП ТК-ниң секретары Б. Н. Пономарев, СЭКП ТК-ниң кежигүнери А. М. Александров болгаш В. В. Загладин; ГФР-ниң талазындан — ГСДП-ниң Бештаар черимиң Президиумунуң кежигүнери Э. Бар болгаш Г. Кошник, ГСДП-ниң Бештаар черимиң кежигүнү Б. Энгхольм, ГСДП-ниң бундестагда бөлүүнүң кежигүнү Д. Ш-аббе.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

Германияның Социал-демократтыг партиязының Даргазы, Социалистиг интернационалдың Даргазы В. Брандтының алдары дээш май 27-де Кремльге эртенги шайлаага кылган.

Эртенги шайлаалгага В. Брандт-биле кады ону аянчорукка үдеп чоруурУ ГСДП-ниң көскү ажылдакчылары, ГФР-ниң ССРЭ-де элчини Й. Кастль олар киришкен.

Совет таладан М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Б. Н. Пономарев, СЭКП ТК-ниң кежигүнери А. М. Александров, В. В. Загладин, албанньң өске-даа кижилери келген.

СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев эртенги шайлаагага чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг дарга Вилли Брандт!

Хүндүлүг аалчылар!

Эштер!

Германияның Социал-демократтыг партиязының баштыңы болгаш Социалистиг интернационалдың Даргазы Вилли Брандтыга чүректи хамыжымдан байыр чедирерни чөпшээреп көрүүкер.

Бистер чап-чаа хандыр беседалажып чугаалаштыыс база бистиң чугаавыс утка-шынарлыг болгаш ажыктыг болду, бот-боттарывыстың туружузусту хамылады билчиринге салдарлыг болган деп ырыг сеткилден чугаалап болур деп бодай-дыр мен.

Бистиң улузувуста «чүүү олуртур болдур сен, ону ажаап алыр сең» деп бөдүүн болгаш мергеи үлегер чугаа бар. Силер, дээрги Брандт, ырак эвес эрткен үеде Совет Эвилели биле Германияның Федеративтиг Республиказының аразында харылзаалар-ның, Европага кады ажылдажылгага чаагай үрезинни чашкам силер. 1970 чылдың августа төөгүлүг Москва керээзинге ат салганын Силерниң адыңар-биле чарылбас кылдыр холбап турар. Ол керээ бистиң ийи чурттарывыстың болгаш улустарывыстың аразынга боттуг, ёзулуг-ла кожа-хелбээ харылзаалардың чаа үе-чадазының эгезин салган. Ооң биле кады ол Европаның капиталистиг болгаш социалистиг чурттарының аразынга, езы, чугаалап турарыг дег, Барыын чүк болгаш Чөөн чүктүң аразынга үре-түңнелдиг калбак кады ажылдажылгага орукту ажыткан болгай.

Ол чылдарның эң кол чеднишкини — чаварлыышкын, ол бистиң диптиң улустарывыска хөөрээ эвес үре-түңнелин амдаа чедирип турар-даа болза, консерваттыг болгаш реакцылыг белүктериниң талазындан калчаалыг халдаашынга таваржып келгени харааданыыр. Ол сөстүң бодун безин Барыын чүктүң чамдык күрүне ажылдакчыларының политиктиг дылында хоойлудан дөшкөөр кылдыр көруп турар.

Бөгүн делегей байдалының дугайында чугаалажып тура, бомбүрээк кырынга тайбыңны үнелеп турар, депшилгениң идеалдарын эргим кылдыр санап турар кижи бүрүзүн хаңы дүвүредип турар чүүлдер ында дыка хөй деп бистиң кайызыда-даа демдеглээн.

Удур туржуушкунның чылдарында дайын айыылы шыкапла улам чидиглеиген. Делегей дыка айыылдыг кызыгаарда келген. Боо-чепсектерни эңдере будурери уламчылап турар болгаш ол туруп көрбээн улуг хемчээлде четкен. Ооң эрткеш, ону күткүп келген күштер ам космосче хол карбап турар.

Космосту милитаризастаарының америк планнарынга дүвүреэйн турар чон делегейде чок. Ол дүвүрел хаңы үндезилелдиг. Бүгү чүвени боттуг көрээлинер: ол чижектиг планнарны амыдыралга боттандырары боо-чепсектерни дүжүрер талазы-биле чугаалажыышкыннарны буурадыр ийик. Ооң эрткеш, ол ёзулуула кандыг-даа кызыгаар чок, бүгү-ле чүвени үзүткаар дайын чөрүдээзинниң айыылын деңдин үлгаттырар ийик. Байдалды боттуг үнелеп шыдаар болгаш шын-на сеткилден тайбыңны камгалап арттырар күзелдиг кижи бүрүзү «сыгдыс дейынының» удурламыкчызы боябас аргазы чок.

Космос кижини бодунче кажан-кеэрээде хаара тудуп кээри билдингир. Космосту шингээдирп, бистиң херек кырында бүзүрээнивис дег, бистиң Чер кырынга амыдыралывысты хөгжүдеринге болгаш сайзырааңгайжыдарынга дыка хөйну берип болур. Ынчангаш күрүнелер космос делгемин өлүмнүң болгаш хоозуралдың үнер дээү болдурар дээш эвес, а ону бүгү улустарның тайбың негелде херегледелериниң эргежыы дээш база анаа дүүштүр боттарының күжениишкиннерин кандыг-бир хевир-биле каттыштырып, кады ажылдажылганы тургузуп алган болза эки-ле ийик. ССРЭ—ындыг кады ажылдажылгага дээш турышуп турар.

Бисте тайбыңче, дайынны болдурбазынче, ядролуг боочепсекти долузу-биле шууг хоруурунга болгаш үзүткаарывыга

(Төнчүзү 2-ги арымда).

ҮЕЗИ КЕЛГЕН АЙТЫРЫГ

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле демисел дугайында» СЭКП Төп Комитеди база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели докгаалды үлүзеп алган болгай. Ону бо хүннерде черчерлерде калбаа-биле таныжып эгелей берген. Республикамын өске чурттакчыларыбиле бир дөмей, бистиң Эрзин районнуң бүгү чону үк докгаалды таныжып турарлар.

Бодум хүүмда бо докгаалды коичуг үезинде үнген деп чепсүндум. Арагалаашкынга бажын төөредип, аспаанга алзып чоруур кижилер ховар эвес. Шак мынчап чоруурларның когун үзер үе келгени бо. Бо докгаалды бистиң өртке удур албаннын ажылдакчылары хаңы таныштывыс. Кижи бүрүзү оон ылаптыг түннелди үндүрер дээрзи чугаажок. Арагалаашкын нитилелге болгаш күш-ажылчы кижилерниң хүүда амыдыралынга, ажы-төлүнге багай салдарны чедирер болгай. Бодум алдан хар ажып чоруур кижи мен. Шаанда арага аймаа дыка ховар турган. Чайгы үеде бистиң ада-өгбелериавис чүгле сүт арагазы тип ижер чораан. Ынчан аныяктар безин араганы амзаар эвес. Харын ада-өгбелериниң салгалдан салгалче дамчып келген чаагай чанчылдарын сагып чордулар.

Сөөлгү үеде магазиннерге аңгы-бүрү марказын арагалары кирер апарган. Чамдык аныяктар ону «шенеп» ижип чораан, чоорту олче сиңнире бээр. Харын доктаалда 1986 чылдан эгелеп чыл бүрүде водка болгаш ликер-водка кылыгларын кызырарын, а 1988 чыяга чедир кат-чимистен кыяган арагалар будуреринин шуут соксадырын ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининң планнарынга киирери эргежок чугула деп көргени черле үүлдүт. Шак бо хемчеглерни алган соонда, шынап-ла күш-ажылдың будуруктулуу бедиир, сагылга-чурум экижиир. Келир үениң салгачыларының бүгү талалыг сайзыраңгай өзериинге хөлчок дузалыг.

Оон ары будуруглелерге, организациаларга, албан болгаш өөредилге черлеринге шайлаашкынмарга болгаш хулээп алыышкынмарга үзүртир суксун ижер чорукту болдурбазын доктаалда айыткан. Бо черле шын айтырыг. Сөөлгү үеде чамдык улус уруу азы кызы дээрн болгаш ортумак өөредилге черлерин доскаш кээрге ийикле, кандыг-бир организациялардың байырлыг хүннерин демдеглеп эрттирер дээнде, массалыг арагалаашкын-биле доостуру чажыт эвес. Ындыг арагалаашкының түннелинде шош-содаа болгулаар.

Арага-биле демиселди чурттакчы бүрүзү чорудуп, хөй-ниитиниң киржилгези, улусчу дружиналар болгаш өске-даа активтер-биле чаңгыс деминг хемчеглерни алыры — үезинде тургустунган айтырыгның бирээзи.

А. ТАВА.

Эрзин район.

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

(Төнүүзү. Эгези 1-ги арыда.) чедир чепсегленнишкинни кызырарынче бижыг политиктиг кузел-чүткүл бар. Ол дээрге— чевырыышкынче, оларның социал тургузуу хамаарыжыла чокка бүгү чурттар-биле боттуг, чаагай кожа-хелбээ харылзаалар болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы тургузарынче чүткүүдүр. Бистиң ол кузел-чүткүлүвүстү, Силер эки билир болгай силер, боттуг, удурланыштыр билиптер хире ындыг утка чок, тодаргай инициативалар-биле бадыткап турар бис. Женевада, Стокгольмда, Венада эртип турар чугаалажылышкынларда чогум-на шак ындыг уг-шиглиг чоруп турар бис.

Дээрги дарга, Силерниң партиядар — ГСДП дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларын шинчилээр дээш демиселге кожу черни эзелеп турар деп сеткил хамыыкшы-биле демдеглексеп тур мен. «Сылдыс дайынналының планнарынга удур, боо-чепсектерни эдерге бүдүрериң шеглээр болгаш чепсегленнишкинниң, чүүл-дээ мурнунда ядролуг чепсегленнишкинни кызырар талазы-биле болгаш кайы-кайызындан күш ажыглаваас дүгайында Чөөн чүктүң болгаш Берлин чүктүң чурттарының аразынга керээни чарары дээш, бот-догуннаан чурттарның үлегерлеринге дешкаарган хөлгөрлеваашкынны болдурбазы дээш, делегейниң ажыг-ажыг девискээрлеринге шериг мөсилдеженнишкиннерин болгаш дайын ааптюралары сонсадыры дээш ГСДП-нниң документтеринде, Силерниң чугааларыңарда илереттинген туруштар ол дүгайын хөреңилел турар. Бодуңарның оруулар-биле база боттарыңарның политиктиг үзел-бодалдарыңарны удуртулга болдурааш, Силерниң боттарыңарның болгаш Силерниң партиядарның чедип келгеня ол туруштар амгы делегей база ону сайгарыгайжыдар талазы-биле сорулгалар дүгайында бистиң бодалдарывыска дыка хөй талалыг чүүлдешкен.

Гитлерниң фашизмни чыгча шелээнинден 40 чылын чоокта чаа бистер шупту чогуурулу-биле телелтиг демдеглээн бис. Чидиг айтырыгны—бо үннерде бистиң диптың улустарының айтыл чок чоруун хандырарын соңгаарладыышкын чокка шиитпирлээриниң үжүр-дүзээнин дүгайын ол болуушкун база катап бүрүн шыңгыызыбиле сагындырган. Эртикен дайынның кичээнгиргиленден чогуур түнелдерни үндүрбээн күштер делегейде, ооң иштинде ГФР-де бар болганда, ол сорулга улам-на үжүр-дүзалыг болуп турар. Олар Европаны «дайын театрын» кылдыр хүүлдурар дүгайын ыят чокка ажыы-биле чугаалажып турарлар.

Моон соңгаар немец черге кажан-даа дайын эгелевезин дээш туржуп турар бистиң партивыстың бижыг туружум бистер бедин-биле үнелеп турер бис. Европаның айыыл чок чоруун өзулуг бижыглаарын чедип алыр дээш Совет Эвилелиң бодуңуң талазындан бүгү чүүлдерни кылып турарын билир силер.

Ону чедип алырының идегелдиг оруу — ортумак ыраашылдың ядролуг-даа, тактиктиг-даа, а ол ышкаш—химиктиг-даа чепсээнден бистиң диптың бүрүн хостаары болур деп санап турар бис. Айтырыгны ынчаар шиитпирлээринге бүрүнү-биле белен бис.

Кеябак хемчээлдиг хемчегерже үе-чадаалап-даа чоорту шилчип болур-дур. Ындыг шилчилишкинниң янзы-бүрү ергеларын моон мурнунда-ла санаадап тургулаан болгай. Чижээлээрге, Европаның янзы-бүрү девискээрлеринге ядро чок зонаны тургузарының идеожоваларывыстың кайызынгедее шаптык болбаан. Делегей политиказының бүгү-ле бергедээшкиннерин турза-даа, ук керээ бижыглыг доктаашкынның болгаш тайбыңны камгалап турар кады ажылдажылганың ыңгыы-ыңгыы хевирлери ажылдап кылдынган турган. Чепсегленнишкинниң политиказы-биле чергелештир айыыл чок чоруктуң политиказы удурланышкак угланыышкыннар-биле чоруп турган. Кады ажылдажылга биле чепсектиг ээдерге бүдүрериң кызырарын ниити хемчеңчиге кирип болур бе дээрзи делегейниң үяыг күрүнелеринден хөйү-биле хамааржыр.

Бир эвес делегейниң улуг күрүнелеринниң кол харылсалгалыг кижилери ылаптыг чугаалажышкыннар соонда мынча деп медеглээр болза, делегей ооруп, улуг тынар ийик: «Делегейниң үшкү дайыны болбас ужурлуг дээрзинге бис бир эң-сеткилдиг чепшээрежин турар бис, ынчангаш бистиң делегациларывыс чугаалажылышкыннар чорудуп турар үеде немей чепсегленнишкинни соксадырын күзеп тур бис».

Барыын болгаш Чөөн чүктүң аразында харылзаалардың чаа политиказы дээрге чүгле ийи талага эвес, харын кол күрүүзунда ниити Европага хамааржыр преспективе деп биляп турар мен, ону барымдаалаваш, күрүнелер боттарының эртем, экономика база экология талазы-биле кады ажылдажылгазын чаа шынарлыг деңнелдиг кылдыр көдүрер; ол болза бодуңуң интенсивтии болгаш боттарының сырый тудушкаңыбиле тайбыңны быжыглап турер салдарны чедирер кылдыр шак ынчаар боттанып ужурлуг.

Федералдыг президент фон Вайцзекке бундестагка май 8-те мээң чаңгыс чер чурттугларымның эң хөй кезиниң амтыгээзинден чүве чугаалаан. Оон аныяктардан дилээн мөзе, Москвага, системалар, эвилелдер, кызыгаарлар хамаан чокка, бистер бүгүдеге катеттавйн: «Бот-боттарывыска удур эвес, бот-боттарывыс-биле кады чурттаал».

В. Брандт СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының кадыкшылы дээш, бистиң ийи чурттарывыстың кады ажылдажылгазы дээш база тайбың керээнге кады демнит болуру дээш дешке кодурген.

• • •

М. С. Горбачев болгаш В. Брандт оларның чугааларын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннарыбиле уткаан.

Эртенги шайлалга чылыг, найыралчы байдалга эртикен.

(СЭТА).

В. БРАНДТЫНЫҢ чугаазы

Дээрги Чиңгине секретары, эргим өөруктер, мында келген хүндүлүг кижилер!

Бодумнуң баштайгы болгаш амга чедир Москвага соөлгу, тодаргайлаарга, 1970 чылдың августа болгаш 1981 чылдың чайынының эгезинде авн-чоруумнуң дугайын, база оя ышкаш бо чылдарның дургузунда бистиң беседаларывысты эгелээриниң бергезин болгаш оларның боттуг байдалга эртип турганын сагынзымза, силер мени биляп алтер боор силер.

Москва керээзинниң он беш чырыкың дугайын сеткил ханыкшыкын-биле сактып ор мен. Ук керээ хөй кижилерге ажыктыг болган, гуманнарлыг утка-шынарлыг, моон мурнунда шиитпирлеттинмес болгу дег турган чамдык айтырыгларны керээ шиитпирлеттинер ергевыг болдурган; ук керээ кымга-даа, ооң иштинде бистиң тыңга, ядролуг чепсек шуут чок демиселдиң шөлдери чепсегленнишкинниң кызырарыкче бижыг политиктыг кузел-чүткүл бар. Ол дээрге— чевырыышкынче, оларның социал тургузуу хамаарыжыла чокка бүгү чурттар-биле боттуг, чаагай кожа-хелбээ харылзаалары болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы тургузарынче чүткүүдүр. Бистиң ол кузел-чүткүлүвүстү, Силер эки билир болгай силер, боттуг, удурланыштыр билиптер хире ындыг утка чок, тодаргай инициативалар-биле бадыткап турар бис. Женевада, Стокгольмда, Венада эртип турар чугаалажылышкынларда чогум-на шак ындыг уг-шиглиг чоруп турар бис.

Дээрги дарга, Силерниң партиядар — ГСДП дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларын шинчилээр дээш демиселге кожу черни эзелеп турар деп сеткил хамыыкшы-биле демдеглексеп тур мен. «Сылдыс дайынналының планнарынга удур, боо-чепсектерни эдерге бүдүрериң шеглээр болгаш чепсегленнишкинниң, чүүл-дээ мурнунда ядролуг чепсегленнишкинни кызырар талазы-биле болгаш кайы-кайызындан күш ажыглаваас дүгайында Чөөн чүктүң болгаш Берлин чүктүң чурттарының аразынга керээни чарары дээш, бот-догуннаан чурттарның үлегерлеринге дешкаарган хөлгөрлеваашкынны болдурбазы дээш, делегейниң ажыг-ажыг девискээрлеринге шериг мөсилдеженнишкиннерин болгаш дайын ааптюралары сонсадыры дээш ГСДП-нниң документтеринде, Силерниң чугааларыңарда илереттинген туруштар ол дүгайын хөреңилел турер. Бодуңарның оруулар-биле база боттарыңарның политиктиг үзел-бодалдарыңарны удуртулга болдурааш, Силерниң боттарыңарның болгаш Силерниң партиядарның чедип келгеня ол туруштар амгы делегей база ону сайгарыгайжыдар талазы-биле сорулгалар дүгайында бистиң бодалдарывыска дыка хөй талалыг чүүлдешкен.

Гитлерниң фашизмни чыгча шелээнинден 40 чылын чоокта чаа бистер шупту чогуурулу-биле телелтиг демдеглээн бис. Чидиг айтырыгны—бо үннерде бистиң диптың улустарының айтыл чок чоруун хандырарын соңгаарладыышкын чокка шиитпирлеттинмес болгу дег турган чамдык айтырыгларны керээ шиитпирлеттинер ергевыг болдурган; ук керээ кымга-даа, ооң иштинде бистиң сеткиимни хөптөвеш чалыырбас мен. Европаның эрге-ажыктарынга хамаарышпыр ол калбак перспективаларны ажыдар болзун. Бо бүтүдеи кайы-кайызынга ажыктыг кандыг чүүлдер бар болуп турарын мээң чуртумнуң чазаа көрүп, билип алыр болза, өөрүүр ийик мен.

Ядролуг чепсек чок ортумак күрүнениң ролю делегей ужур-дузалыг күрүнениң ролю-биле деңнешпес. Германияның Федеративтиг Республиказының харылсалгазынга бодаарга, Совет Эвилелиниң харылсалгазы, ооң деңнеш чок улуг. Ынчалза-даа бодуңуң эзлеп турар чери хамаанчокка күрүне бүрүзү бүгү-ле чүүлдер дээш бодуңуң харылсалгазын хүлээр ужурлуг. Эң дээди харылсалга тайбың дээш харылсалга болур. Өске талаларга ылгалдардан хамаарылга чокка, амыдырал дээш бо демиселге боттарывысты эвилелчилер ыяадыр медерел билгеш, бот-боттарывысты билип алган боор бис деп бодап тур мен. Азы дипломаттарның дыпы-биле чугаалаарга: ойыыл чок чоруктуң айтырыгларына хамаарыштыр партнерлар-дыр бис, ындыг турбуже бистиң кайы-выс-даа бодуңуң эвилелиниң девискээринге турар черин билип турар болгаш бистиң аңгы-аңгы эвилелдернивисе аңгы-аңгы харылсалганы хүлээп көрүп турар болгай бис.

Мөзе мен дереазында чүүлдү демдеглекседим: мээң сактып чугаалап турарым ГСДП-нниң чазак аяыл-чорудулгазының үезинде Совет Эвилели биске хамаарыштыр бүгү чүүлдерни барымдаалап көрүп турган болгаш азы Каттыышкан Штаттарга удур бистиң ажыглап көрбээн. Ниитилел системалары болгаш политиктиг тургузулар дугайында айтырыгга хамаарыштыр аңгы-аңгы туруштар чавыыныыкшынны быжыг чүүл болдурбазын көрүп турар чаа эгелээшкинге биске шаптык болбас дээрзи база ылаттыы-биле билдингир болуп турар.

Мооң мурнунда чавырыышкын чүүл көргүзүп турганы дээрге, политиктиг харылсаалар чогумчалыг болу берген болгаш практиктиг кадыкшылдың аңгы-аңгы хевирлери ажылдап кылдынган турган. Чепсегленнишкинниң политиказы-биле чергелештир айыыл чок чоруктуң политиказы удурланышкак угланыышкыннар-биле чоруп турган. Кады ажылдажылга биле чепсектиг ээдерге бүдүрериң кызырарын ниити хемчеңчиге кирип болур бе дээрзи делегейниң үяыг күрүнелеринден хөйү-биле хамааржыр.

Бир эвес делегейниң улуг күрүнелеринниң кол харылсалгалыг кижилери ылаптыг чугаалажышкыннар соонда мынча деп медеглээр болза, делегей ооруп, улуг тынар ийик: «Делегейниң үшкү дайыны болбас ужурлуг дээрзинге бис бир эң-сеткилдиг чепшээрежин турар бис, ынчангаш бистиң делегациларывыс чугаалажылышкыннар чорудуп турар үеде немей чепсегленнишкинни соксадырын күзеп тур бис».

Барыын болгаш Чөөн чүктүң аразында харылзаалардың чаа политиказы дээрге чүгле ийи талага эвес, харын кол күрүүзунда ниити Европага хамааржыр преспективе деп биляп турар мен, ону барымдаалаваш, күрүнелер боттарының эртем, экономика база экология талазы-биле кады ажылдажылгазын чаа шынарлыг деңнелдиг кылдыр көдүрер; ол болза бодуңуң интенсивтии болгаш боттарының сырый тудушкаңыбиле тайбыңны быжыглап турар чаа эгелээшкинге биске шаптык болбас дээрзи база ылаттыы-биле билдингир болуп турар.

Мооң мурнунда чавырыышкын чүүл көргүзүп турганы дээрге, политиктиг харылз

КҮЖҮВҮС — НАЙЫРАЛДА

Даг-Алтайның национал шин театрының артистери боттарының шин көргүзүглери-биле акыйак Тывада аалдап келген. Өнүктериниң көргүзүглерин найысылал Кызылдың чурттакчылары сонуургал-биле хүлээп алган. Оларның гастроль оруктары ам республиканың районнарынче улажып чоруптар. Тыва артистер Даг-Алтайда ойнап чоруп турар.

Бо арында материалдарны алтай болгаш тыва өнүктериниң найыралынга тураскаатканнар.

БИСТИҢ ААЛЧЫЛАРЫВЫС

Аржан Адаров — алтай шүлүкчү, прозачы, драматург. Бо хүнерде Тываның хөгжүм-шин театрынга ооң «Чиктиг инек» деп каттырыкчыг шинзин Даг-Алтайның артистери бараалгадып турар. Адаров орус, алтай, казах дылдарга чөөрби ажыг шүлүк номнарын үндүрген. Ооң шүлүктериниң «Меңге даглар» деп чыындызын Тываның ном үндүрер черин А. Даржайның очулгазы-биле үндүрген.

Аржан Адаров — ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, «Сибирские огни» сеткүүлдүң редколлегия кежигүнү, — РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

КӨЖӘӘ КИЖИЛЕР

Шырайлары хүрең-хүрең,
Сыгыр кара карактарлыг
Ийнәзэн бис — алышкы бис
Иевистиң Азиязының
Ийис төрээн оолдары бис.
Чүгүрүктүң хайы эткен,
Чүгүлүг согун сылап ушкан,
Демир мезин ыңгырашкан,
Деңгем хөөу өлүп-бүс
бүргээн —
Чурттаалгавыс эге бажы
Чула тыртып, ооң өөскээн.
Эзэңгилер шыңгыраңдыр
Эрес оглаа аттарывыс
Эзимнелдир ханыткан бис.
Ынчалза-даа
чалбыраажы дег,
Ыяш-иезү бүрүгайның,
Чомүүс-даа
Чоорту эстиң бар-ла чыткан,
Аттарывыс даваңныга
Чадыг болган шөкүр хөөу
Шат-кыр ажыр шөйлу берген.
Сүвүр даглар аразынга
Сүдеевистиң читпезинге,
Бистиң ыям-даа утпазынга
Бирдэн бир чок биляп-даа
бис.
Черзи шагның бүзүндүзү.
Чезн-ческээ — кажан-на бир
Катап дагның бодараар дээш,
Кашпалдарның хаңызынче
Караш кындыр чаштыңган
бис.
Бүрүңгүүс кайда барган!
Буян кылып сагынмаан-даа.
Ынчаарга ам чүү болган!
Ырлыкым шыпшың музейлерде
Бүзүндүлер, эрги эттер
Бүрүмүүс сөглөп чыдар.
Кок-кок сынныг Саянларда
Кожээ-күжүн шынаа санай
Хөрлүү аажок ыыт чок турар.
Эвээжиивис комчуг-даа бол,
Эстип хайлы бербээн-даа бис.
Дазылывыс дыка быжыг —
Даглардыва ханы кирген.
Шырайывыс түрең-түрең,
Сыгыр кара карактыглар
Дээр мыкаш, даглар мыкаш,
Тендиш дивес мөңге-дир
бис.
Иевистиң Азиязың
Ийис төрээн оолдары бис.
Өөрүм бистиң черле аябас.

Байрам Селеевич Кудрмеков—өзүп олурар талантылыг аныяк алтай драматург болгаш шүлүкчү. Ол ийи шинин бовгаш хөй санныг шүлүктерин, театр үран чүүлүүнүң талазы-биле чүүлдерин бижээн. Б. Кудрмеков 1982 чылда М. Горькийн аттыг литература институдун дооскан. Ооң баштайгы ному Даг-Алтайның ном үндүрер черинге удаваспас чырыкче үнер.

Ам ооң бир шүлүүн ажыг шүлүкчү Н. Куулариың очулгазы-биле номчукчуларга бараалгаттывыс.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ӨҢНЕРИ

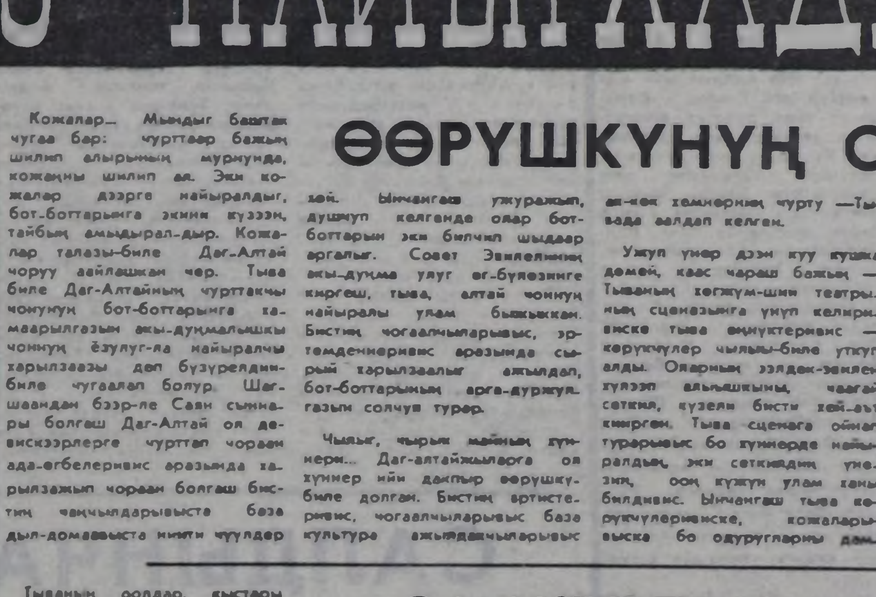
Кызыл туктар
Кылаң дээрде кинискээн.
Кырган, чаңгыс шупту
Кышпы маргылдаада.
Чаңымда, көңгүс кожа
Чурттапта чүүлүүлээп батканс
Чараш-даа, хостуг-даа.
өскүр-даа.
Чес, Салгын-хаттар
Баш дүгүн өгбейткен.
Чаш хүреганнар
Маңгайчыл, дешкилээн.
Чаңымда, көңгүс кожа
Чурттапта өйнеп, ыяшкээн:
Чараш-даа, хостуг-даа,
эргим-даа.
Ыяхшаанмар шынаада
Ыр-шоор-биле ажылдаан,
Чашпан, сыген черже
Чалдай дүжүп, бөлдүнгеп.
Чаңымда, көңгүс кожа
Чаңгыс иезү каттырган
Чараш-даа, хостуг-даа.
өткүт-даа.

Кызыл-кат мелче будгу
Кыстар дег, карак бөспэн,
Кылаң дээрбеп, мүрүүг чүүже
Кыйгас бүлүт тоҳаган.
Чаңымда, көңгүс кожа
Чурттапта ыяшпайтын бар чор:
Чараш-иевсче, тоспалгаже,
дагларже!
Дагның шыпшың базыңдан
Таңыгырже харап көр—
Кандыг кончуг делгемнер
Кайгадып келир-дир.
Чаңымда, көңгүс кожа
Өөрүшкүнү бодаратқан
Өндүр даглар көзү чараш
хөспалга-дыр.
Каржы согуп, сетинге агып.
Каран чижы, катык-ытпа,
Халап-айыыл, аас-кежик...
Кады чоруур, гудуш-тур.
Чурттапканың хостуг гыныкты
Шупту-бүүдүү таварып.
Чүктер санай үнүп, төрөп-ле
тур.

ӨӨРҮШКҮНҮҢ СӨСТЕРИ

Кожалар... Мындыг башкы чугаа бар: чурттаар бажың шилип алырының мурнунда, кожаңны шилип ал. Эки кожалар дээрге найыралдыг, бот-боттарыңга экиин күүзээн, тайбың амыдырал-дыр. Кожалар талазы-биле Даг-Алтай чоруу аайлашкан чер. Тыва биле Даг-Алтайның чурттакчы чонунуң бот-боттарыңга хамаарылгазын экы-дүжмалышкы чонның ёзулуг-ла найыралчы харылзаазы деп бүзүрелдиңбиле чугаалап болур. Шегшаандан бээр-ле Саян сыннары болгаш Даг-Алтай оя девискээрлерге чурттап чораан ада-өгбелериниң аразында харылзажып чораан болгаш бистиң чаңчылдарывыста база дыл-домаавыста нимни үүлдер хөй. Ынчангаш ужуражып, дүшүүп келгенде олар бот-боттарын эки билчил шыдаар аргалыг. Совет Эвилелиниң экы-дүжмө улуг ог-бүлөзинге кирген, тыва, алтай чонуң найыралы улам бышкыккан. Бистиң чогаалчыларывыс, эртемденнериниз аразында сыры харылзаалыг ажылдап, бот-боттарының арга-дүржүлгазын солчуп турар.

Чыыыг, чырык майның хүннери... Даг-алтайжылаарга ол хүннер ийи дактыр өөрүшкү-биле долган. Бистиң артистериниз, чогаалчыларывыс база культура ажыл-агыйларывыс

Даг-Алтай автономнуг областың «Кара-кая» театрының артистериниң Тывада көргүзүү чоруп турар, оларның репертуарында М. Каримниң «Ай түттүрган дүне» деп шинзи база бар. Оны Тываның көрүүлериниң чылыы-биле үзүп түлээп алган.

ЧУРУКТА: шинден көргүзүүдө РСФСР-ниң артизи Анна Балина, артист Николай Батыров.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

ӨҢНҮКТЕШКЕН БИС

Тываның оолдар, кыстары чурттуң кайы-даа хоорайларында дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринде өөренип турарлар. Республиканың улус ажыл-агыйынга чугула янзы-бүрү мергежилди олар чедип алгаш, Төрээн Тывазынга кээп ажылдай бээрлер.

Мен өөрүм-биле кады Горно-Алтайск хоорайда технология техникумунда өөренип турар мен. Бистиң чамдыктарывыс үш техникумну бо чайын доозуп үнер. Амыдырал хандырылга адырынга ажылдаар спецмалистерни — хептиң технологтарын, конструктормодельөөлерни, радиотехниктерни болгаш бухгалтерларны техникумда белеткеп турос. Бистиң республикадан мында 12 кижи өөренип турар бис. Ам удавас беш кижи доозуп үнеринге белеткенип турар. Бодум база доозар мен. Чоокта чаа «Тувафото» каттыжышкынга практика эрттирип турдум.

Горно-Алтайскиниң технология техникуму — улуг өөредилге чери, студентилер саны кончуг хөй. Уралдан, Казахстандан, Красноярск крайдан, Якутиядан дээш — чурттуң кайы-даа булуңнарындан келгенер ында өөренип турарлар. Сургуулдар кандыг-даа национальный ыялга чокка өөрөвиста эвилейрадыг өөренип турар бис.

Горно-Алтайскиниң национал театрынга эге курстардан на барып, концерт, шилерни көрүп турдувус. Техникумнуң сургуулдарын эге курстарданна театрже коллективтиг баарынга чөөрбистырган. Аңаа баргаш, алтай өнүктериниң шилерин сонуургал-биле көрүп турар бис.

Мөңге өөренип турган үезинге алтай көдээ чон-биле аралажып танышканывыс черле үттүндүрбес. Эрткен чазын Ускан районга малчыннарга сакманщиктеп турдувус. «Ленинизм чаңгыл колхозка Гайну Бачиков деп малчынга эжим Дудуп Оксана-биле кады хураганнар ажаап турдувус. Ол малчын 700 кире хойлут турган. Эжим-биле кады түс-түста 100—100 хураганны ажаап өстүрүп берген бис. Эки ажылдап турдувус, ооң дугайын «Алтайның шолбанын» көрбээн-даа болзумза, ооң дугайында хөйну дыңнаан мен. Тыва өнүктериниң шүлүкчү Владимир Серен-оол, артист Максим Мунзук, режиссёр Сини-оол Оюн олерден Тыва дугайында, ооң чаагай сеткилдиг ажыл-ишчилериниң дугайында сонуургал дыңнап чордум. Чогаалчылар К. К. Кудажы, Александр Даржай олерниң чогаалдарын сонуургал-биле номчуп турар мен. Ам бо хүннерде Тывага келгеш, дыңнаанын бүгү чүүлдерин караам-биле көрүп, тыва чонуң онзагай таалаларының бирээзин ажык сеткилди чүү-дээ мурнай эскердим.

Алтай, тыва чонуң аразында найырал төнчү чок болгаш үре-түңнелдиг болуп дээрэн чугаажок. Ол найыралдың солуунга база бижээнни бисче өөрүшкүг болган.

Алтай малчыннарының чурттап турары эки, боттары хүндүзээчел, эки чон болду. Хураганнарны сакман аргазы-биле ажаап доруктурар. Хөй кажаалары улуг, харын ийи каът кажаалар безин бар, хойлер өөренген, ийнги каътче чадаалап уне бээрлер. Малчыннарның чурттап турары база эки. Араге-даа шипес, корум-чуруму быжыг улус чорду. Сакманщиктеп турдувус суурга артистер аалдап келген, бистерни турлагаардан чыып ээргаш барган, шинни көрдүүс. Чону кава-даа хүндүзээчел чорду. Бистиң өзүү-төлү-биле дорт бадыткалы тыва, алтай театрларның артистериниң боттарының сценазын солчуп, бот-боттарывыс аалдажып турары болур. Бистиң Даг-Алтайның артистерин, культура ажылдакчыларын чылыы-биле дыңзыг хөл тудуп уткаш Тыва АССР-ниң партия, совет ажылдакчыларынга, ыяшкыш СЭКП обкомунуң секретары Д. К. Ооржак, агитация болгаш пропаганда кылдазының эргелекчизи А. К. Канзай, культура секторунуң эргелекчизи П. М. Самороков, культура министрлиниң оралакчызы В. В. Оскал-оол оларга болгаш бүгү тыва чонга өөрүшкүнүң сөстерин сөглөп тур бис.

А. ЮДАКОВ,
драматург.

Тываның хөгжүм-шин театрының артистери Даг-Алтай автономнуг область гастрольдап чоруп турар дээрзин бистиң номчукчуларывыс биляр. Оваарның оюн-концерттерин даг-алтайжылаар улуг сонуургал-биле көрүп турар. Тыва черниң дугайында болгаш ооң хөгжүлдезиниң дугайында домей көрүп, кава-даа туруусуда ажык хүндүлээр турган.

Студентилерни сакманщиктеп ында чедре чаңчыл болган чорду. Алтай малчыннарның хою март эгезинден хураганнаар, апрель эгезинден ешку төрүп эгелээр. Шек ол үеде студентилерни малчыннарже аътхерыттар. Алтай малчыннарга шак ынчаар дузалажып турган бис. Сургуул чылдарывыс биске солун эрткен. Алтай оолдар, кыстардан ыңгыда, кедээ малчын чонгыле база өөрүктежип алган бис.

Марич ХОМУШКУ,
Горно-Алтайскиниң техникумунуң сургуулу.

Хууда бодал

АЛТАЙ АМЫДЫРАЛДЫҢ КӨРҮНЧҮҮ

Даг-Алтайның литературазының үнү чүгле бистиң хөй националдыг чурттувуста эвес, а дашпыкыда безин дыңналып турар. Алтай чонуң аас чогаалының эртинези эгээртинмес. Аңаа чижек «ыллар «Мандай-Кара», «Очы-Бала» болгаш он бир томнарлыг «Алтай маадырлар» деп ниити аттыг эпостарны, тоолдарны, легендаларны адаарга-ла четчир. Олар бистерге «Танаа-Херел», «Кангывай-Мергень», «Алдай-Буучы», «Бокту-Кирыш, Боро-Шээлей» ышкаш чоок. Харын-даа Даг-Алтай театрының артистериниң бичии уругларга көргүскени «Торгу маңчек» (Торко-Чачак) деп аттыг аятай тоолдар аяны-биле бижээн шинзин көөрге дыка сонуун. Автору—режиссёр Н. Шумаров. Ук шинни ол А. Юдаков-биле кады тургускан. Торгу маңчектиг (одагалыг) бөрттүт уруг—коя маадыры. Ону Торгу-Чачек дээр болза, бистерге улам чоок, Аңгыр-Чачек ышкаш сагындырар. Өскө маадыр Бавыкчы — Балыкчы Бөгий-оол ол олчаан. Бөгий-оолду аптарага сүккаш хемче ойтаптар болза, а Балыкчыны шоодайлаш, сугже бадырыптар. Шоодай өткеш, сугже «ирө берип болуур, ындыг болганда аптара-ла амыдыраага чоок, шынныг турган боор. Тыва тоолдарда Дөңгүр-кеж буга сценада ыыластап турар. Бо дээрге — чоок-кожа чонуң аас чогаалының төрөлдешкээ, Алтайда —ынчаар, Тывада — мынчаар тоолдап турарының хөречизи. Бистиң артистериниз Даг-Алтайда «Аңчы-Кара биле Аңгыр-Чечектиң көргүзүп турер. Ук шин алтай көрүкчүлерге база шак ындыг чоок, төрелдешкен болуру магат чок. Бо бодалды түүнней сөглээр бодаан чүүлүм— театрның күжү-биле тоолдар дирлип, сценага чурттап эгелеп турар чаагай чаңчылды уламчылаары кузенчиг. Ону сценажыдары — чогаалчыларга, режиссёрларга эгээртинмес эртине-биле ажылдыр.

Даг-Алтайның национал шин театры чаа-ла сески сезонунда ажылдап турар— аныяк театр. Алтай драматургининң башкайгы чогаалы — Павел Кучияктың «Чейнеш» дээр Бистиң сценавыска тургустунган шинзи болур. Ооң аске кичилер ээзэш. Национал театр чокта, национал драматургининң боттанып, бодараар үезы чок дээрэн билдингир. Бир эвес 1936 чылда тыва театр тургустунмаан болза, С. Гоканың, В. Кок-оолдуң, О. Сагаан-оолдуң, С. Тюрбюнүң, К. Кудажының болгаш аскелерниң-даа шилер көйүн тарттунуп, «оюне көрө» базымнарны кылыр деп.

Театр — амыдыралдың көрүнчүү. Ынчангаш Даг-Алтайның театры чонуңун аас чогаалынче, тус черинң авторларының чогаалдарынче сагыш салып, оларны сценажыдын шоолуг-ла күзеэзэн дээрэнчамдык эштерден дыңнаан мен. Моңу бодаарга, прозаны шинже шилчидериниң талазынбиле алтай театрның арга-дүжүлгазын алгы дег. Бо талазыбиле бисте чаңгыс-даа тоожу, роман сценажыттынмаан. Бистиң тыва чогаалчыларывыста сценага чурттап болуур солун тоожулар, романнар, шүлүглелдер бар-ла болгай. Бистиң театрның инсценировказын өзүгаар Ч. Айтматовтуң «Хүннүң дүрту чыл чыл ажыы», В. Катаевтиң «Полктуң оглуң» чедиишкининг тургустунгудаан ышкажыгай. Өөрүнүүг чүве — алтай режиссёр А. Юдановтуң тыва чогаалчы К. Кудажының чогаалдары-биле таныжып, автор-биле харылзажып эгелээнин бо хүннерде эскерген мен.

А. Адаровтуң «Элдептиг кижи» (Сөм башка кижи) деп ырнитиг комедиязын алтай ,,ыяга көргүскени көрүкчүлерниң бодаалдарын доюлдурган. Хөрүн-даа ук шинни бистиң театрның репертуарынга киирерин безин чамдык эштер сумелеп турдулар. Боттандырып болуур сүме. Малчымнар амыдыралын көргүскен, аныяктарга таварышкан ыры-хөгжүмнүг, каттырынчыг комедия бистиң көрүкчүлерженкче солун болуру чугаа чок. Ук шинниң көрүкчүлерге база бир солун талазы — артистерниң бодунуң дылынга ойнаары, аажы-чаңнарының тодаргайы, але-чайгаас шимчээшкиннери, алтай музыканың аяны—бо-ла бүгү ынчедиреринг —аас-кежик, алдаргунду. Оя улуг харылсалгаже үлегленген амыр эвес ажылыңнаже жиит күзедим, алтай өөрүк!

В. СЕРЕН-ООЛ.

ДАГДА ТУДУШ ШҮЛҮКЧҮ

Бистиң хожавыс алтайларның ярказынган шылгарап үнген Аржан Адаровтуң шүлүктериниң болгаш шүлүглеларының «Меңге даглар» деп ному тыва дылда үнүп келген. Ол шылыраак шүлүкчүнүң чогаалдары Россиө областың комсомолунуң шаңналынга киирген. Шүлүктерни Александр Даржай дыка чечен очулдурган. Аржан Адаровтуң шүлүктерни тыва дылымга номчуп орарымга, кижиниң сагыжын бирде көөредип, бирде мунгаралдып, бирде чоргаарландырып турар көөнүүт болду. Ол шүлүкчүнүң бир ылгалыр үну болза шүлүк бүргүзү, шүлүглел бүргүзү алтай чонның бүргүзү төөгүзүн, бүзинниг ажыл-ишчин болгаш амгы үеде-ле ол черниң магалып амыдыралын кулакка дыңналдыр ырлап турар база ол даглыг черниң хары, пештериниң чыды янда сиңиккен.

«Пештер кырлын турлары» деп шүлүктү номчуурга кижиниң чүлдү-чүрээ бырлаңайны бээр. Тудуг-ла кылыр дигеш, кайы-хамаан чокка пештуг аргаларны кыргый бээрэ дыка хомудаачыг, сеөртүп аары белен дигеш, орук кыдыында турган пештүг аргаларны дөңгүрээртип кезип каары — бойдустуң чараш чурумалын узуткап турарды ол деп үтке бо шүлүкте бар болгаш ораның байлаан камгалаарыңче кижилерни кыйгырып турар.

Бойдустуң мөңге нөөган үнүүтүн хыдып турарын көргеш, шүлүкчүнүң бирде көзүрет, бирде киленнеп бижээн одурулгаларын номчуур көрээлидер.

Чүс-чүс чыында шөлээн турган
Чүден мөңге пештер бөгүн
өлүп турлар.
Аятай черниң турлуг,
чоргаар
Алдар-аттыг немелеринг
кырлып турлар.
Өкпе-чүрээн балыглаткан
дайынчылар
Өгбеш кылып, черже
дүжүп бадып турлар.
Чүктер сыстып турар деп бай
ындыг боор оң.
Шүүлүүн аажок мунгаралдың
чаштары-дыр
Ыяш иезер ажыл-агыйдемир
кижи
Ырлаңып каап, ырлыкым уреэ
диңмиттелгеп.
Хайга алзып, өлүм орта
кызаттырган.
Чүс-чүс хирлыг,
Чүден мөңге,
Мөңге ногаан
Пештер кырлын өлүп турлар.
Оңу көөрү—
Чүден артык коргунчуг-дур.

Мыя бо хөнзиг одурулгаларда кемы-заны бодалдар сырый-сырый киргилээн болгаш бойдустуң байлаан кара туразында тетчеглеп болбас, ол бойлекты тудуг-ла кылырынга сылдаглап алгаш, кыргып-кыдып турар кижилерниң кадыгдошкун аажы-чаңын сойгалап турар шүлүктер ол-дур. Алдарлыг шүлүкчү Аржан Адаров, бо хире чечен сөстүг болгаш узун назылыг шүлүктү бижип каан-дыр.

Аржан Адаровтуң шүлүктелимдери, шүлүглеалдарын номчуурга бистиң бодаалдарывысты база «көөредип турган шашкаш болдур-дур. Ооң «Коммунист» деп шүлүүнде нам кежигүнү эвес-даа болза, намның көрээнге, хүсмискалдың көрээнге, чаа чурттаалганы тудуп тургузарынга ёзулуг кижи боол чораан адаазының дугайын бижип турар. Аржан Адаровтуң адезы бистиң салгалдың кижилериниң эң эки адаларының сайым-болуп көргүзүп турар. Ооң барымдаазы ындыг:

Аметада «коммунист дээн
сенатпаан бол,
Адыжок төптүг, үзүгүр бижир
ачам ышаа
Автар-биле большевик дег
тулчуп чораан:
Аржын кешпен хаңы сорбу
теречи ол.

База бир өөрүнүүг чүве боозе амгы үннерде бистиң республикада Даг-Алтай автономнуг областың национал шин театрының көргүзүү боол турар. Келген артистериниң аразында шүлүкчү болгаш чечен Аржан Адаров база бар, ол база үзүгүлүүг: үрээ чүүл биле чечен чогаалдың көргүзүү боол турда, чаңгыс одурулга артистер-даа, чогаалчылар-даа «кады-кожа» өөрүүр үзүрүүг, ол дээрге совет амыдыралдың база бир онзагайы боол турар.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

МАЛЧЫН КОДАННАРГА, ФЕРМАГА ЧЕДЕ БЭЭР

Районнуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозта комплекстиг хүлээп алышкын пунктузун ийи ай иштиг чурттаар чурттаалга бажыңының бир талазында тургускан. Пунктунуң ажылы-биле танышпышыс. Марина Сандыйовна Ондар маңаа ажылдаа-ла үр болбаза-даа, пунктунуң ёзулуг ээзи болу берген. Хайыракан суурнуң чурттакчылары амыдырал хандырылгазының бүгү-ле айтыыларын-биле маңаа келир. М. С. Ондар оларга комчуг дыңнангыр, кичээнгейлиг, арга-сүмелиг.

Совхозтуң ажыл-ишчилеринге пунктуну дамчыштыр амыдырал хандырылга хандыг-кандыг ачы-дузазын чедирип турарын сонуургаарыыска, ол мынча диди:

— Суурнуң чурттакчылары бистиң бо пунктувусту дамчыштыр амыдыралдың нарын дериг-хереклелдериниң бүгү хевирлерин, ишик-септи септедип, даарадып ап болур. Стол, сандайларны, аптараларны чагыдып алыр. Амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиндеп келген мастерлер баш дүгүн таварып, чуруукчу тыртырып берип турар. Чүгле ол-даа эвес, хереглээн ат-сеп мооң прокат-биле ап алыр аргалыг. Чүвениң ужуру ачы-дузаның чүгле санында эвес-ле болгай. А кол-ла чүве—хоорайның чурттакчы чонунуң ап турары ачы-дузаны көдээ ишчилерге бар арга-курлавырларны эжыглап, чедирери болур.

Марина Сандыйовна үстүнде чугаалааны соруглагы хереңкырында күүседир дээш кызымак ажылдап турар. Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң чагыкчылары — совхозтуң ажыл-ишчилери — саамчылар, механизаторлар, хойжулар. Малчын коданнарга чедип барып, ачы-дуза чедирериниң графигин тургускан. Марина Сандыйовна оя ёзугаар чыраккан черлерде ажылдап, чурттап турар хойжуларга бо-ла чедеп бээр. Оя чоргааш, күүсеттинген чагыларны чедирбишаан, чаа чагыларны күүседири-биле ында-ла хүлээп алыр. Чагыларны кижилерниң ажылдап турар черинге барып чедирерни ол организастап турар. Оон чижээ бо. Дөргүн сутбараан фермазында колдуунда ажылдап турар Марина Сандыйовна элярге бо-ла чедеп бээр. Сеппелгеже-даа кирер, даарадырдаа чагыларны фермага барып хүлээп алыр, даараан хептиң хемчээдири-биле база ында эккээр. Ажылды мында ынчаар организастааны — таарымчаныг, эптиг байдалды тургускан болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлин уягаттырар арганы бээрин чугаалады.

Неделяның вторник — маңаа комплекстиг умуушкун хүну. Баш дүгү таарар мастерлер ол күн маңаа кээп, кижилерниң бажыңын дүгүн таарып, эдип-чазап берип турар.

Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң бир ёрээлинде суурнуң чурттакчыларының кииргени аларынга белең кыыдыр даарап каан хеп—платьелерни, хөйлекнерни, хевелеңнер тоннарны, костюмнерны азып каан. Чагыкчылар оны ам чүгле алыры-биле келир. Суурнуң чурттакчылары «комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузундан телевизорну, соодукчуну болгаш өске-даа херекселдерни прокаттап ап болур. Оны ынчаар тургускаңы эптиг-даа, таарымчаныг-даа.

Пунктунуң эргелекчизе М. Ондар ажылынга хамаарыштыр чугаалап туре, көдээ ишчилерниң бөмөжөк столдарга, сандайларга, аптараларга хереглеп улуг дээрэнчугаалады. Ынчангаш ол чагыларны Марина Сандыйовна эргелеп-ле болза күүседирнп бодаар.

Марина Ондар комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунга ажылдаваш, үр болбаан. Ынчалзажок ажылынга эки, кызымак дириг турар. Чаңгыс өөр чурттугларынга амыдырал хандырылгазының ачы-дузазын бар арга-курлавырларны долу ажыглап турган чедирериниң чугулазын ол эки билир. Ынчангаш чагыг экелген кижилерге ол кичээнгейлиг, сумелешкен, чүвениң үзүр-көөрү чутаалашкан, тайылбырлаан турар. Районнуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының аразында социалистиг чарыш-ка М. С. Ондар база киржип турар.

В. КУУЛАР.

ШЫНАА ЧЕЧЭЭ-ЛЕ

✦ ✦ ✦

Школа чанында чыылган уругларның чараажы шынаа чечээ-ле. 1985 чылдың май айы доостур дей сөргеп. Өредиляге чылы дооступ, шылгаладаларже кирер орук ажыттынган. Кызылдың ийи дугаарлыг ортумак школазының онгу классчылары шинни кылдыр кеттингеш, чыскаавче үнүптүбирги классчылар база. Доозукчуларның хоадарында чечектер. Уругларның кызыл галстуктары салгындан төлбеңейндир ойнап турар. Ол ортумак школаның директору Зоя Сундуевна Күүлээның болгаш оон өске-даа башкыларның чугаазын уруглар кичээнгейлиг дыңнаан. Школаның доозукчуларынга сес берген. Олар башкыларынга четкиргенни илередип, ырлажып, шүлүктеп-даа турдулар. Ийе, эртем-биилиг-биле чепсегленгеп каан эргим хүндүлүг башкылар оларга кажан-даа үттүмдурбас.

Соолгу коңганы кы-н канкан деп! Бирги класстың тергиин эки середилгелиг ооренникизи Чикей Чимис. Ол бичии кижиниң холунда коңга кыгыртайнып тур. Оорушкүүнү. байырлалдың коңгазы-дыр, уруглар.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың № 2 ортумак школазынга соолгу коңга байырлалының үезин.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

✦ ✦ ✦

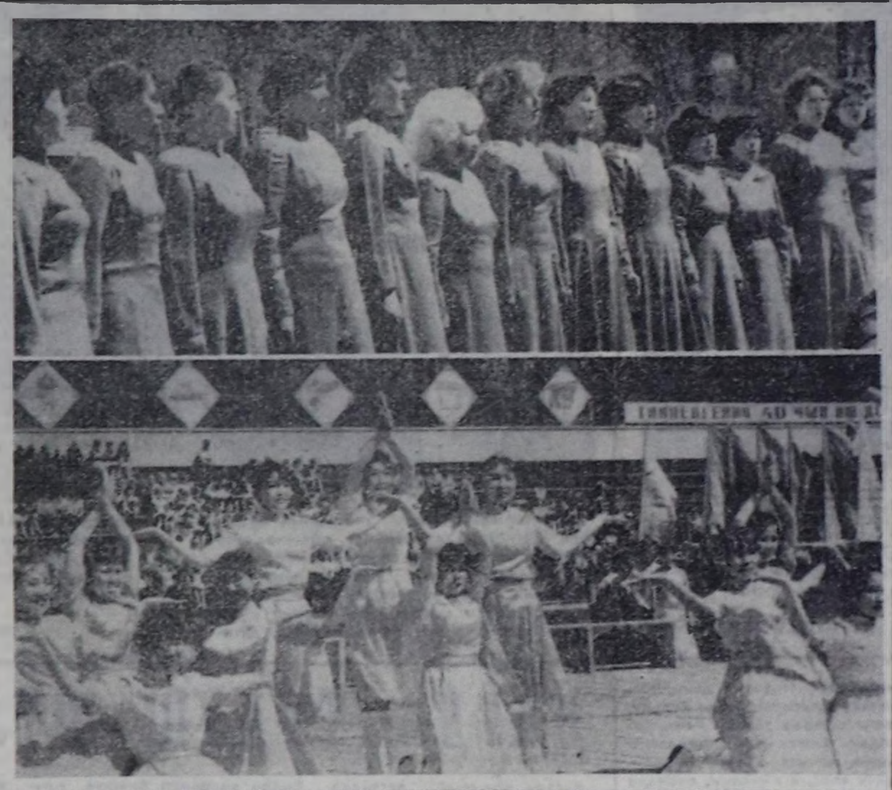
Ийи үлүг хемнериң каттышкан белдирди. Чодураалыг могаан арыгда дээрбек стадионга ырлыың байырлалынга киржир дээн ыраажылар чыглып келген. Чодураалар чокпак ак кылдыр чечектелип келген хүннериң бирээзинде мандыраан чүүдүң хөй кижи киржикчилиг байырлалы болган. Олуттарда көрүкчүлер эвээш, оозу арай эпчок. Стадионнуң ортузунда сценаже ыраажылар шүүжүп эртип турда, өң-бажын хептериниң чараажы чүү дээр!

Кызылдың дээдн болгаш ортумак ооредилге черлериниң, школаларының уран талантылыглары Төрээн чурт, Коммунистиг партия, тайбың, күшажыл бодаглаш чалыы назын дугайында ырлашкан. Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдарының хөгжүм төрекелдеринге ойнаарын чон магадаан. Ону сураглыг хөгжүм башкызы Г. Минин дирижерлаан.

Хоорайның ыры болгаш танцы ансамблиниң хеви онзагай чараш. Олар элээн каш ырларны күүсеткен. Оон өске коллективтериниң күүселдерилиде танцылар-даа, төрекчүректи хөлзедип келир хөөмей-сыгыт-даа бар болган.

ЧУРУКТАРДА: ыры болгаш танцы күүселдерилери.

О. ОНДАРНЫҢ фотолары.

Өг-бүле болгаш аажы-чаң

АДА-ИЕНИҢ «КҮЗЕЛИ» БЕ?

«Кижи болуру — чажыдан, аът болуру — хулунундан» дижир болгай. Шынаа-ла бистиң уругларывыс кара бичезинден-не мозу-будуштуг, культуралуг, чараш ажыы-амнаң болзун дээш ада-иези, эскы-садтарда кижизидикчилер, школада башкылар сагыш салып турары биске билдингир. Черле шынаш чоннуң амыдыралы деңнели, культуразы бедип орарынга кижи чоргаарланмас арга чок.

Сылыг, чараш кылдыр, кава чоруурунга таварыштыр четтингеп, ылаңгыя аныяк-ескиниң кижи көргеш, сеткил хамаар. Оларның ажыы-амны будуштуг болуп чоструре, бо кижи сагыжында чоргаарап, ооруур.

Идик-хептиң кандыызын-даа кедеп дизимзе, шупту белең, садып кедип айыр сен. Кижиниң аяның, чараш кылдыр хаастаар херекселдер аймаа мырыңай эккежок. Алдын дээш оске-даа үнелиг чүүлдерден кылган сыргалар, библиотектер магазиннерде элбек. Улус оны садып ап, кедип хаастанырынга таварымчалыг үелерде ажыглап турар. Ынчалза-даа назы четпээн школачы ажы-төлүн ой-темчээл чок, алдын-меңгүн эдилелдер-биле ада-иелериниң хаастай бээри черле эпчок. Кандыг-даа чүве ой-хиреливи, үелиг болур болгай. Назы четпээн уругласын төлүн эрттир алд Чиге деп кааставо чорук черле чаваш эвес болгу дег.

Шак ындыг байдал бистиң Эрзинниң школаларында база бар. Өөреникчи уругларны көрүп көрээлиңер, кулактарында алдын-меңгүн сыргаларлыг, толдарында алдын билзектерлиг, чамдыктары киш кежи берттелиг-даа болгулаар. Чамдык устуку классчыларны кижи көргеш, школачы бе, ажылдакчы бе деп ылгаары берге. Олар школачының кедеп ужурлуг идик-хевин кетпейн турар, пионерлер галстугун багларвас. Ол шын бе ынчаш? Школачы кижи аяның чараш кеттиммейн канчаар, ынчалза-даа докгаттынган чурум бар-ла болгай. Школада өөреникчи кижиниң сагып чоруурү тускай уставы бар болгай, ону ыяш-ла күүседир, сагыыр апаар. А ынчаарга уставтың негелдезинге дүүшпейн баарга кайын таваржыр. Школаның башкылары, төп-никти организациялар оңу база хөреңге албас.

Школачы уругларын улуг ортөктиг чүүлдер-биле хаастаары ада-иениң «күзели» бе? Ажы-төлүнүң төлептиг мозу-будужу дээш чүүл-даа ёрнүнда, ада-иези тарыыскалгадыг болгу дег. Уругларын бичезинден-не хаас-кое идик-хеп кедеринге чанчыктыыл, амдажыктан хөрээ чүл? Шак ындыг амдажыглагдан чамдык таварылгаларда уругларның кижизидилгезин кошкаар. Ада-иези чанчаар кижизидип, чүге чанчыктыыл түлеп болдуп, уруглар кедизи барып, кижиниң ажылдап алыр ажыдының үнезин-даа билбес, чүгле болугга чүве апырсаап төөнүүт апаарып чадавас. Өг-бүлеге кижилериниң ортазында тарылзаа, ажы-төлге ада-иениң канчаар хамаарыжы турасындан кижизидилгениң алыс ыяш-масы хамаарыжыр деп бодаар мен.

А. ТАВА.

САЛДЫНЧАКТАРГА ЭМ

Алкогольга удур эмнерни кайыын тып ап болурул?

«Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, пенсионер мен. Ынчаза-даа чуртумга ажыктыг чүүлдерни ам-даа кылыры-биле ажылдаарын уламчылап чор мен. А мээң оглум 24 харлыг, арагачы, эмневишаан ажылдадыр профилакторийде (ЗАП) туруп турар. Ам удавас чаңыл кээр, а ол арага ишпейн үр туттунуп шыдаар бе ынчаш? Оон ЗАП-ге эмнедип чораан дыка хей эштерн арагалаарын ам-даа уламчылап турарлар-дыр. Дилеп тур мен, дузалажыр көрүңер! Мээң оглум эки-ле эр чорду, эки ажылдап-даа чорду, ниитилелге ажыктыг дыка хей чүүлдерни ол ам-даа кылып болур болгай. Силерниң чогаадып тургускан эмнериңеони кажан содып ап болурул?» Воронежтен Н. Мамаеватың чорукталы бо чагаазы ышкаш дыка хей чагаалар ССРЭ-ниң МЭА-ның Фармакология институдунга кээп турар. А ында чогумчалыг харыы амга чедир бердинмейн турар.

— Мен силерни ам элдептиг амытаннар-биле таныштырайн — деп, профессор Ю. Буров чугаалаваш, лабораторивизының эжиин ажыттаваш, улуг клетканың үүнче айыпты.

Улуг-улуг дөрт аскыр-дегелер (улуг күскелер) демир четкилерже думчуктарын с-ғ алган, бисче каржызы-биле тыйыртап көрүп турлар. Оларның бирээзи дедирленип барып-барып, хона-кареж чажаже күш-биле шуралп келдидаа. А арткан ийизи ол-ла черинде сокчуп эгеледи. Эң соолгу күске ажсын коргунчуу-биле ажыдып алган, мээң салаамдан сегирип алырының эптиг үезин маңап олур.

— Он бир шек-тыр — деп, шектарының саннарынче көргеш, профессор чугаалай-дыр. — Дириг амытаннарга спиот бээр уе келген-дир. Бичии-ле озалдаар болза, олар тенек варыяр чыгай бээлеп. «Иштин изидип» албас болза шуут шыдашпастар.

Арагачы дириг амытаннар. Ындыг база болгулаар чүве ышкажыл. Ынчалза-даа олар ам дээрезинде эртемниң маорын шенелдезиниң бир төөнүн болуп турар. Оон соруглазы — ында удур хоранны, арага ижериниге хандыкшыыды сокседыр ындыг эмни тывары болуур. Ол дуржулгалар үезинде элдептиг чүүлдер база болгулаам. Ол аскыр-дегелерни арагачылар болдурары ындыг-ла белең эвес болган. Чеже-даа удаа арага ижиртирге, ында черле өөреникес амытаннар оларның ортазында база бар болган. Ындыг кускелерни «дыштандырары-биле» чорутқулаптаан. Ам олар шиирп алдынган. Чүнү ижеирил — ында сугну бе азы араганы деп айтырыг ол дириг амытаннарның мурнунга будун чартык чыл дургузунда тургустумуп келген. Арагага сундулгаларны мында шиирп кааны ол.

— Бо дириг амытаннар варыг дээрзин оларның дөштыкы төөнүрилге көргүзүп турардыр — деп, Ю. Буров тайылбырлай-дыр. — А оларны хандыр шинчилеп көөр болза, бүүрээнде, мээзинде аскырилгелер дораан кестү бээр. Ындыг дириг амытаннар алкоголь чокка чурттап шыдавас. Көрүңер даан, оларның нервиленип турарын. Оларга чоруур үезинде спирт холумаан бербес болза, чуруму аскырлир, уйгузу келбес, организминиң бүгү системаларының ажылдаары аскырлир. Шинчилеп талазы-биле чаа материалдарны алгаш, варыг дириг амытаннарның организминде хандыг аскерлиишкиннер болуп турарын билгеш, ССРЭ-ниң МЭА-зының медицина эртемнериниң доктору Ю. Буровка удурткан Фармакология институдунуң кылдызы алкогольга удур эмнерни чогаадып кылып кирипкен. Алкогольга улустуң хандыжшый бээринииң чылдагааннарын өөренип көөруу-биле эртемденнер ажылдап эгелээн. Нейронларның төделиишкиннеринде чамдык аскерилгелерниң болгулаанындан ол хамааржыр болган. Бөш мээзинде нейродемчыдакчылар дең адаарывыс чүүлдериниң идепкейлиг төделиишкиннериниң аскерилгениндем ол хамааржыр. Ынчангаш ам кол соруулга салдынган — нейродаммыдыкчыларны чогуур байдалга тургузар талазы-биле эмнерни ажылдат кылыр. Оон аскезин техника карыылаар. Фармакология талазы-биле каттыжыышкыннарның үлээн каш төөнүрлерн тургустунган. Аарыының ус-чадазын өөренип көрбүшаан, оларны дириг амытаннарга шенеп эгелээн.

Ол ажыл эгелээнден бээр ам он чыл ажа берген. Делегейниң чөнгыс-даа аптеказында чок ол эм ам тывылган зүүл болгу дег. ССРЭ-ниң Кадың камгалал министерствозунуң Фармакология комитединге кеш-даа удаа шенелделер, хыналдалар эртккилээн. Түңнели — ол эмниң ажыктыынга чигзинниишкин. Ам-на чогуур түңнел чедип алдынган: ол эмни ажыглап эгелээрин чөпшээрээн. Ынчалза-даа бага-ла чигзинниишкин эгелээн.

Ю. Буровтуң улуг эвес кабинединде олур бис, стол кырында — ак-кызыл таблетка.

— Ол бе?

— Ол. Уш чыл мурнунда кылдынган эм ол-дур.

— Амданы ажыг бе?

— Амдан чок. Амзал көрүңер даан.

Аксымче суп кердүм — арай-ла дыл бичезинде билиннместей бээрден башка, ында-ла болду.

— Ынчаарга ам ында ышкажыл? Чөнгыс-ле таблетканы ажырыптарга болу бээр бе?

— Эвээш ыйнаан. Бөш-алды таблетка четчир. А бүрүн курс эртип эмнериңи аарыының аар байдалындем хамааржыр оларр — ийи-үш ай.

— Ынчан чүү болурул?

— Ынчан аарыг кижи арага дугайын шуут уттуптар. Ындыг чүзел-даа, ижиксээр чорук-даа турбас апаар.

— Ам чаа-ла дириг амытаннарга шенелделер дугайында чугаалажып олурдувус. А силер болза, кижилерге эмнер дугайын чугаалай бердиңер. Ол эмниң ады чүү чүвел?

— Инмекарб. Химиктиг туразуундан оон ады тывылган. Клиниктиг байдалдарда ол эм шенелделерни эртккен. Москваның болгаш оон-даа өске чамдык хоорайларның улуг-улуг эмнелгелериниге ол эм-биле дыка бергедеп аажыр. Школаның башкылары, төп-никти организациялар оңу база хөреңге албас.

Школачы уругларын улуг ортөктиг чүүлдер-биле хаастаары ада-иениң «күзели» бе? Ажы-төлүнүң төлептиг мозу-будужу дээш чүүл-даа ёрнүнда, ада-иези тарыыскалгадыг болгу дег. Уругларын бичезинден-не хаас-кое идик-хеп кедеринге чанчыктыыл, амдажыктан хөрээ чүл? Шак ындыг амдажыглагдан чамдык таварылгаларда уругларның кижизидилгезин кошкаар. Ада-иези чанчаар кижизидип, чүге чанчыктыыл түлеп болдуп, уруглар кедизи барып, кижиниң ажылдап алыр ажыдының үнезин-даа билбес, чүгле болугга чүве апырсаап төөнүт апаарып чадавас. Өг-бүлеге кижилериниң ортазында тарылзаа, ажы-төлге ада-иениң чанчаар хамааржыл турасындан кижизидилгениң алыс ыяш-масы хамааржыр деп бодаар мен.

А. ТАВА.

БАШТАЙГЫ КҮШ-АЖЫЛЧЫ СЕМЕСТРГЕ БЕЛЕТКЕЛ

Кызылдың педагогика институдунуң филология факультединде Совет Тываның 40 чылы дээш студент тудугжу отряд тургустунган. Отрядта 30 дайынчы бар. Хөй кезии бирги курстуң бирги болуунуң студентилери. Олар «Тыва кодээ тудуг» трестиң Шагаан-Арыгда № 586 КМК-зы-биле 24 мун рубль түңнүг күш-ажылчы керээни чарганнар. Отрядтың бүгү кежигүннери Улуг-Хем районунуң Ак-Тал суурунуң чаа туттунуп турар 200 олуттуг көдээ клубунга шеверлел ажылдарын кылырлар.

Бирги курсчулар мында башгайгы күш-ажылчы семестрни эгелээрлер. Амгы үеде отряд дайынчыларының белеткел ажылдары дооступ турар. Дайынчы бүрүзүн өредиир болгаш организастаар ажылдарга студентилер эң идепкейлиг киришкеннер. Оларга отрядтың командири Альбина Тыртык-Кара, комиссар Зинаида Майгын-оол, Валентина Оюн (III курсчулар), Алдынкыс Монгуш, Валентина Сүрүноол, Юлия Сотпа хамааржырлар. Отрядтың кежигүннери коммунистиг субботниктерге бир демнег идепкейлиг киришкеннер. Белеткел ажылдарының үезинде отрядтың хураның үш катап чыылдырган, агитбригада кежигүннери чон мурнунга номчуур беш лекцияны болгаш бот-тывынгыр уран чүүлдүң концертин белеткеп алганнар. Отрядтың планында оон-даа оске агитмассалыг ажылдарны кылыры көрдүнгем. Дайынчылар шылгалдаларны, чайгы сессияны эрте дужаагаш, июль айның эгезинден августуң төнчүзүнге чедир ажылдаарлар. Агитбригаданың кежигүннери Аныяктарның болгаш студентилерниң Москвага болуур XII Бүгү-делегей фестивалынга турасскаткан культура-массалыг ажылдарны чон ортузунга чорудар.

О. БЕЛЕК-ООЛ.

ТЫВА АССР-НИҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ МИНИСТЕРСТВОЗУ

Алтайның, Кемеровонуң, Красноярскиниң медиституттарының педиатрия, эмнелге, стоматология, санитария-гигиена факультеттеринге өөренирин күзээнмериниң документилерин хүлээп алырын чарлап тур. **Чорудары чугула документилер:** ортумак билигниң дугайында аттестаттың (азы диплом) боду, соолгу ажылдаан азы өөренген черинден будурулге, өредилге, организация черлериниң удуртукчуларының, а ол ышкаш партия, комсомол организацияларының секретарьларының, профзавилел комитединиң чаргазының шынзытканы характеристика; № 286 майыкты ёзугаар эмчи шынзыдылгазы; албан черинин, будурулгениң, организациянның удуртукчузунуң, партия болгаш комсомол организацияларының секретарьларының, профзавилел комитединиң даргазының шынзытканы күшажыл дептеринден үшта бижилге; бөрт чокка тырттырган 3х4 см. хемчээлдиг 6 фоточурук. Документилерни дужаарда паспортту, шериг хулээлгелиглер — шериг биледим, аныяк оолдар — киир бижиткен херечилелди боттары коргузер.

Ортумак медицина билиглиг аныяк оолдар болгаш кыстаа эмнелге черинге ажылдаан 3 чыл стажтыг болур ужурлуг.

Киреринин шылгалдаларын 1985 чылдың августуң 1-ден 20-ге чедир Алтайның, Красноярскиниң, Кемеровонуң институттарынга чорудар.

Институттарның телээлекчилери-биле абитуриентилеринң беседалажыышкыны 1985 чылдың июль 3—5 хүннеринде Тыва АССР-ниң Кадың камгалал министерствозунга болур.

Документилерни июль 1-ден эгелээш, июль 25-ке чедир Кызылдың Ленин кудумчузунуң № 12 бажында Тыва АССР-ниң Кадың камгалал министерствозунуң кадрлар секторунга хүннүң-не 15-тен 18 шакка чедир хүлээп алыр.

КЫЗЫЛДЫҢ № 11 ОРТУМАК ПТУ-ЗУ

1985—1986 өредилге чылынга даразында мергежилдерге бедик билиглиг ажылчыннарны өөредип, белеткээри-биле сургуулдар чыып турар:

1. Аппаратура эдикчизи.
2. Аппаратура эптекчизи.
3. Аппаратура слесарь-чыыкчызы.
4. Токарь-универсал.
5. Фрезеровщик.

Училищеге 10 классты доозкан аныяк оолдар болгаш кыстарны хүлээп алыр. Өөренир хуусазы 1 чыл. Сургуулдарга шуптузунга айда-ла 85—93 рубль стипендия бээр.

Училищеге өөренген үезин күш-ажылдың үзүлбээн стажынга кирер саналар.

Чугула херек кижилерге чаагайжыды туттунган общежитие бээр.

Училищеге өөренирин күзээнмерни киреринин шылгалдазы чокка, беседалажыышкан соонда хүлээп алыр.

Училищени чедишкинниг доозкан кижилер ортумак азы дээди тускай өөредилге черлеринге чигелде негелделери-биле өөренип кирип болгур.

Училищеге киреирде эргежок чугула документилер:

1. Училище директорунга билдиришкин.

2. Ортумак билиг дугайында аттестат.

3. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.

4. Соолгу ажылдаан азы өөренген черинден характеристика.

5. 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук.

6. ВЛКСМ кежигүннери болза, комсомол билети болгаш учёт карточкизи.

7. Шериг биледи азы кижи бижээн херечилел. Паспортту боду эккеп көргүзер.

Училищеним адрези: 667005. Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузунуң № 141 бажын. хүлээп алыр комиссия.

Редакторнуң оралакчылары К. К. САТ.

ТВ

МАЙ 29-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Иссых-Кульдуң кызыл мактары». Уран-чечен фильм. 10.30 — 10.35 — Медээлер. 14.15 —Медээлер. 14.35 — Документалдыг фильмнер. 15.10 —«ПТУ-да чүнү база канчаар өөредип турарыл». 15.45 — БАМ уламчылавышаан. 16.10 — Вьетнамның куклалар театры. Бирги дамчыдылга. 16.45 — «Он алды хар чедир болгаш оон-даа улуг назы». 15.30 — «Эрлер, эрлер». 18.00—Бистиң садыыс. 18.30 — «Двух истин не бывает». Док. фильм. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 —Бистиң корреспондентилеримиз чугаалап турлар. 19.30 — «Дивизия командирининг хүнү». Уран-чечен фильм. 21.00—«Ye». 21.35 — Эмгелдер бажыңының колонналыг залынга М. А. Шолоховтуң 80 харлаанынга тураскаадткан кежээ. 23.05 — «Чырыткылыг конпаныгаш». Эртем-неперелдиг фильм. 22.25—23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Солдаты милосердия». Эртем-неперелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10-гу класс. ССРЭ-ге сайзыраңгай социализмниң инитилелинге шимчээшкин диалектиказы. 9.05; 13.10 —Немец дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Тоогу. В. И. Ленин—Октябрьның баштыңчызы. 10.35; 11.40 — Тоогу. 9-ку класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.05—Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Физика. 12.40 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.40 — Башкыга —музыка кичээли. 6-гы класс. 2-ги дамчыдылга. 14.20 — И. Ильф болгаш Е. Петров. Чогаалдарының арынналары-биле. 15.15 —15.20— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Школачы амыдырал». Соолгу «коңга. 18.45 — Уругларга фильм. 18.55 — Деректей байдалының дугайында беседа. 19.15 — «Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 21.00 — «Ye». 21.35 —«Коломба». 3 серийлыг уранчечен телефильм. 1-ги серия. 22.30—23.25 — Театрда, кинода болгаш телевиденнеги музыка.

КИНО

МАЙ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Самрат» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна корабельных часов» 9.30, 15.00, «Тайна острова чудовищ» 11.00, 13.00, 18.20, 20.40, «Продлись, продлись, очарованье» 16.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Верная рука — друг индейцев» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Инопланетянка» 15.00, 17.40, 19.00 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, дүне биче чаъстаар. Хүндүс аязыр. Соңгу-барыын чүктем хаттың дүргени 5—10 метр.

Дүне 3—8 градус, чамдык районнарга 0—5 градус чылыыр. Хүндүс 15—20 градус, чамдык черлерге 10—15 градус чылыг болур.

Кызылга бүргеп, аязыр, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 4—6 градус, хүндүс 18—20 градус чылыыр.

ЧАРЛАЛ

Тыва АССР-ниң Амыдырал хандырылга министерствозунуң хоорайда будурулге эргелелинге улуг экономист, чоладачы хереглеттинип турар.

Адрези: Красноармейскага кудумчузу, № 131 бажың, телефон №№ 2-49-01, 1-54-58.

• • •

Тыва АССР-ниң Амыдырал хандырылга министерствозунуң ХБЭ-зиниң № 2 хүлээп алыр пунктузунда соодукчуларны, хеп чуур машиналарны, пылесостарны, электронигуг болгаш иварцылыг шактарны, амыдыралга чугула өске-даа хереклерни, ол ышкаш хептерни, хевистерни, чадыгларны септеп-селиир болгаш чуурту-биле хүлээп ап турар.

Хүлээп алыр пунктуның турар черн: Калинин кудумчузу, № 30-1 бажың.

Шын Редакциянын адрези:

667000. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийн амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет гургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информасно киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катап чыыр.

Чагыг № 3036.

Тыва АССР-ниң Ном тидүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00130.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 124 (12814) | 1985 чылдың май 30, четверг | 1925 чылда үидезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң эзлчеглиг хуралынга «Чонунуң кадыкшылын камгалаарын экижидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докталының күүселдезинин чоруп турарының дугайында» республиканың Кадык камгалал министерствозунун отчедун дыңнаан. Республиканың Кадык камгалал министерствозу, эмнелге-профилактика албан черлери СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докталын күүседир талазы-биле чамдык ажылдарны кылып турарын хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Республиканың, районнарның болгаш участоктарның чамдык эмнелгелериниң, поликлиникаларының, диспансерлериниң, амбулаторияларының, фельдшер-акушер пунктуларының, аптекаларының болгаш өске-даа медицина албан черлериниң ажылы элээн экижээн. Эмнелге-профилактика албан черлеринде чонга медицина дузаламчызын көргүзериниң специализастаттынган хевирелерин калбаа-биле ажыглап турар апарган.

Медицина албан черлериниң материал-техниктиг баазазы быжыглап турар. Кызыл хоорайда уругларның соматика эмнелгези, Чадаана орайда — поликлиника туттунган. Кызыл-Мажалык суурда туберкулёз диспансерин, Чаа Шагаан-Арыг хоорайда уруглар салбырын калбарткан болгаш медицинаның өске-даа объектилерин ажыглалда киирген.

Медицина кадрларын белеткээринин, хуваай тургузарының болгаш кижизидериниң талазы-биле ажылды сайзырангайжыдып турар.

Оон-биле кады чонга медицина дузаламчызының шынарының болгаш дээштинниң амгы үеним негелдезинге дүүлшпин турарын СЭКП обкомунуң бюрозу демдеглээн. Медицина албан черлериниң, ылаңгыя Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Тес-Хем болгаш Тожу районнарның эмнелгелериниң ажылында четпестерни оожум чайладып турар. Баян-Колдуң, Эрги-Барлыктың участок эмнелгелериниң, Кочетово, Чаа-Суур, Шуурмак суурларда фельдшер-акушер пунктуларының четпес ажылынга ажылчы чоннар хомудап турар.

Чонунуң кадыкшылын камгалаарын экижидеринче үрелгенн хемчеглерни боттандырып чорудары дээш медицинаның удуртукчу ажылдакчыларындан Кадык камгалал министерствозу, оон коллегиязы чогуур негелдени салбайн турар.

Кадык камгалал министерствозунун удуртукчулары, оон-кол специалистери аарыгларның чамдык хевирелериниң дөңнелин кудуладыр талазы-биле медицина албан черлеринин эргежок чугула профилактиктиг болгаш эмнээшкин хемчеглерин организастаарын хандырбаан.

Районнар болгаш участоктар эмнелгелериниң, фельдшер-акушер пунктуларының ажылдакчыларының кодээ чонунуң медицина хандырылгазын экижидеринге ролюн болгаш харысалгазын четпес бедидип турар. Хей-хей механизаторлар, хову ажылдакчылары, малчыннар, ылаңгыя хойжуларлар профилактиктиг шинчилгелерни чогуур үезинде эртпейн турар болгаш эргежок чугула специализастаттынган эмчи дузаламчызын доктаамал албайн турар. Дыка хей будурулгелерде, албан черлеринде болгаш организацияларла ажылчыннарның болгаш албан-хевакчыларын ажылдаар арга-шинээн тур үеде чидиреринин, профессионал аарыгларының дөңнели бедик боол турар.

Кадык камгалал министерствозунуң, эмнелге-профилактика албан черлериниң ажылдакчыларының талазындан чонунуң санитар-гигиеналыг чурыдыышкынынче, арагалааш-кын, таакпылаары дээш өшкаш, ындыг хоралыг чанчылдарның кижинин кадыкшылынга аар уржуктарын тайылбырларынче эвээш кичээнгей салып турар. Республиканың санэпидстанциязы аъш-чем үлетпүрүнде, садыгда, мнитичин чемненилге черлеринде, школа назы четпээннер албан черлеринде, школаларда болгаш интернаттерда, чурттакчылыг черлерде арыг-шевер байдалдарынга хайгаараалды кошкак чорудуп турар.

Кадык камгалал министерствозунуң кадрларны шилип, хуваай тургузар болгаш кижизидер талазы-биле ажылынга үлүг четпестер бар. Эмнелгелерде, поликлиникаларда оргүмак болгаш биче медицина ажылдакчылары чедишпейн турар. Чамдык эмчилерниң, эмчи сестраларының талазындан күш-ажылдың болгаш күүседикчи сагылга-чүрүмну үрээр чоруктар таваржып турар.

Чонну эм-биле хандырарында хей четпестер бар. Бар эм күрлевырларының шын үлегезин болгаш чарыгдалын Аптека эргелелиниң ажылдакчылары кошкак контрольдап турар. Дыка хей үлүг эртектиг эмнер үези эрткени-биле азы шын эвес шыжаттынганы-биле үрелип, үндүр бижиттинип база узуткаттынып турар.

Чонга эмчи дузазын чедиреринин шынарын экижидер, оон дээштинин чедип алыр, профилактика болгаш эмнелге хемчеглерин организастаарын экижидер, кадык камгалалының материал-техниктиг баазазын быжыглаар, чонну эм-биле долу хандырар дээш чогуур хемчеглерни алырын СЭКП обкомунуң бюрозу Кадык камгалал министерствозундан, Аптека эргелелинден негээн.

Ие, чашты камгалаар, чоннуң аарыыр чоруун эм эвээш болдурар дээш организастыг профилактика болгаш эмнелге хемчеглерин комплекстиг чорударынче кичээнгейни мөөнмээрин Кадык камгалал министерствозунга сөнелдеан. Чыл санында чоннуң диспансер эмнээшкинин чедип алыры чугула. Күрүненин санитар хайгааралын күштелдирерин, нитининг чемненилге черлеринге, садыгда, эмнелгелерге болгаш уруглар албан черлеринге санитар-гигиена дурумнерин сагыырын республика санэпидстанциязы шилгеп контрольга алыр ужурлуг.

Араганың кадыкка хоралыының дугайында чон ортузунга санитар-чырыдыышкын ажылын экижидип, бодунуң хууда үлегери-биле арага ишпес чорукту бадыткаарын медицина ажылдакчылары чедип алыр ужурлуг.

Кадык камгалал министерствозу болгаш Аптека эргелели, республика, район болгаш участок эмнелгелерин, поликлиникаларны, диспансерлерни, амбулаторияларны, фельдшер-акушер пунктуларын, аптекаларны болгаш өске-даа эмнелге черлерин удуртурун күштелдирип, оларның ажылынче хамылап, практиктиг дузаны оларга көргүзер хүрээлгелиг. Эмчи хандырылгалының болгаш аарыг улустуң эмнээринин мурнакчы арга-методтарын непередип, эмнелге албан черлерин чаа медицина техниказы, инструментилер, дериг-херекселдер, транспорт, харылзаа дериглери-биле болгаш эмнер-биле эки хандырарын чедип алыры чугула.

Кадык камгалал министерствозу, Аптека эргелели бодунуң чагыргазында кирип турар организацияларга күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чоруктуң болгаш корум-чурумну быжыглаарын, кадрларга негелдени күштелдирип, оларның харылсалгазын бедидерин, медицина ажылдакчыларының мергежилин бедидерин, бедик идегиг болгаш мөзүлүг чорукка оларны хижизидерин чедип алыр ужурлуг.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш ол талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

МОСКВАДА КЕЛГЕН

Совет удуртулганың чөлээнын өзугаар май 28-те Италияның министрлер чөвүлелиниң даргазы Б. Кракси Москвада чедип келген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң дашты кы хереқтер министри А. А. Громыко болгаш өске-даа албан кижилери аалчыны аэродромга уткуп алганнар.

(СЭТА).

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Май 28-те Москвага найысылалдың ажылчы чоннар төлээлекчилериниң ССРЭ-ниң КАК-тың кызыгаар шериглериниң болгаш найысылал гарнизонунуң дайынчыларының Кызыгааржы хүнүнге тураскаатканын байырлыг хуралы болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң КАК-тың даргазы В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, шериг начальниктери, партия, совет болгаш хей-ниити организацияларының удуртукчулары, кызыгаар шериглериниң хоочуннары.

Хуралга ССРЭ-ниң КАК-тың кызыгаар шериглериниң начальныгы армия генералы В. А. Матросов чүве чугаалаан.

Хуралдың киржикчилери социалистиг Төрээн чурттуң ыдыктыг кызыгаарларының камгалалының идегелдинин улам быжыглаар дээш бүгү күжүн бээрин СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка бүзүреткеннер.

Совет кызыгаарларның хайгыылчыларынга алдар кылдыр май 28-те бистиң Төрээн чурттувустуң найысылалы маадыр-хоорай Москвага, эвилелдешкен республикалар найысылалдарынга, маадыр-хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Севастопольга, Одессага, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, Мурманскиге, Смоленскиге, маадыр-шивээ Брестиге, ол ышкаш Владивостокка, Хабаровскиге, Читага болгаш Петропавловск-Камчатскиге байырлалдың фейерверигнин кыяган.

(СЭТА).

КУШ-АЖЫЛЧЫ СЕМЕСТРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Аныяктарның делегей чылын ССРЭ-ге эрттирер талазы-биле комиссия май 27-де эзлчеглиг хуралынга 1985 чылдың чайгы үезинде студентилер отрядтарының будурукчулуг ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга эргежок чугула байдалдарны СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр тургузар талазы-биле министерстволарның болгаш ведомстволарның ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көргөн.

Бо удаада күш-ажылчы семестрге студентилер отрядтарының 800 муң хире дайынчылары киржир. Олар 1,5 млрд. ажыг рубльдиг тудугмонтаж ажылдарын күүседир болгаш продукция будурер, будурулгенин, чуртталга-амыдыралдың болгаш социал-культураның 30 муң объектилерин тударынга киржир ужурлуг. 300 муң ажыг аныяк ооллар болгаш кыстар кодээ ажыл-агыйга ажылдаар.

Тудуг отрядтарының киржикчилеринин бедик будурукчулуг ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле бүгү ажылдарны ВЛКСМ ТК болгаш ССРЭ-ниң Дээди база ортумак, тускай өөредилге черлериниң министерстволар студентилер отрядтарын хүлээп алыр министерстволар болгаш ведомстволар-биле кады чорудуп турар.

Оон-биле чергелештир эргелээр деп турар куш-ажылчы семестрге белеткелдинг үезинде четпестер база бар боол турарынче кичээнгейни улгандырган.

Чайгы ажылдарның эгелээринге чедир арткан үеде черчерге студентилер отрядтарының ажылын организастаарында четпестерни узуткаарын, келир чайгы үеде бедик будурукчулуг ажылдаарынга, кедик-чаагай чурттал база дыштанырынга эргежок чугула байдалдарны тургузарының хемчеглерин алырын комиссия эвилел болгаш республикалар министерстволарынга, ведомстволарынга сүмелээн.

Хуралга ол ышкаш аныяктарның делегей чылын эрттирер талазы-биле акы-дүнмаа социалистиг чурттарның аныяктар эвилелдери-биле ажылдарны дүүштүрүп үлгаарының дугайында ВЛКСМ ТК-ның информациязын, ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээдиктыг туризм талазы-биле куркомитединиң, ССРЭ-ниң туризм болгаш экскурсивлер талазы-биле Төп чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң боллаш аныяктарның делегей туризминиң «Спутник» дээр бюрозунуң аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалының эвилчилерин хүлээп алырынга белеткел талазы-биле ажылының дугайында дыңнадыгны чугаалажып көргөн.

Аныяктарның делегей чылын ССРЭ-ге эрттирер талазы-биле комиссияның кежигүнү, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң Министолер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Г. А. Алиев хуралга чүве чугаалаан.

Хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. М. Мишин, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылары киришкеннер.

(СЭТА).

УЛУСТАРНЫҢ ЧАҢГЫС ЭПТИГ ӨГ-БҮЛЕЗИНДЕ

Москвага май 28-те болган байырлыг кежээнниң киржикчилери орус болгаш мордва улустарның найыралының база акы-дүнмалышкы чорууның эргезиниң дугайында, ленинчи национал политиканың боттанышкынының дугайында, Совет Мордовиязының ажылчы чоннарының коммунистиг тургузуушкунга чедишкиннериниң дугайында чугаалап турганнар. Ону СЭКП МХК, Бүгүзавилелдиң «Билиг» нитилелиниң болгаш РСФСР-ниң «Билиг» нитилелиниң баштаар черлери организастаан.

СЭКП-ниң Мордва обкомунуң бирги секретары А. И. Березин Россия күрүненин составында Мордва улустуң эки тура-биле каттыжып киргенинден бээр 500 чыл болганының дугайында илеткел кылган.

Автономнуг республиканың улус ажыл-агыйын болгаш культуразын хөгжүдеринге чедимишкиннериниң дугайын, он бирги беш чылдың даалгаларын хүүсаадан эрте күүседир, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш будурулге коллективтериниң чарыжының дугайын көргүскен фотоделгелгени Төп лекторийде тургускан. Мордва АССР-ниң уран чүүлдер мастерлериниң концерти болган.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИПКЕН

«Тувателерадиобыттехник» будурулге каттыжыышкыны беш айларның планын чедимишкинниг күүседипкен. Каттыжыышкынның будурулгелери Тиилелгенниң 40 чылынга куш-ажылчы чедимишкиннерлиг үжурашкан болгаш амгы үеде СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышта хаара тутунган.

Ында мурнакчы бригадалар Тиилелгенниң 40 чылының будүүзүнде, 4 чыл 3 ай дургузунда он бирги беш чыл планын күүседкенин рапорттаанар. Чамгыс ай наряд-биле ажылдаар № 1 бригада ол үеним дургузунда 220,8 муң рубльдиг ачы-дузазын чедиргеи, оон-биле беш чыл планын бүрүн күүседкен. Олар беш чыл планында көрдүнген куш-ажылдың будурукчулуунуң дөңнелин ажыр күүседип, ортумаа-биле чылда чамгыс кижиге онааштыр ажылдап кылышкынынга 14720 рубль чедиргеннер. Ук бригаданың кежигүннери эң ырак Моңгун-Тайга, Өвүр, Эрзин районнарның чонунга ачы-дуза чедирип, ынаар үнүүшкүннерин кылып турарлар. Бригадада бодунуң мергежилиниң мастерлери М. З. Мокшин, Н. А. Чистяков, В. А. Селиванов олар чагыларны эки шынарлыг күүседип турарлар, оларның адынга өөрүп четтирнишкинниң сөстерин чагыкчылардан хөйнү дыңнап болур.

Радиоаппаратура септээр № 2 бригада база он бирги беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеннериниң бирээзи. 4 чыл 3 ай иштинде бригада 119,2 муң рубльдиг ачы-дузазын чонга чедиргеи болгаш беш чыл планын чогуур хуусаадан 9 ай эрте күүсеткеш, боттарының куш-ажылчы чедимишкинин Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң фашистиг Германиязы ашкан улуг Тиилелгезинниң 40 чылынга тураскаатканнар. Оларда куш-ажылдың будурукчулуу бедик, чамгыс ажылчынга онааштыр чылда ортумаа-биле 5960 рубль чедип турар. Чамгыс ааи наряд ёзугаар ажылдап турар бригаданың кежигүннерн аразында найыралдыг, онаашкан ажылын чүгле эки шынарлыг күүседиринче сагыш салып келгеннер. Олар чагыларны ой-шаанда күүседип, радиоаппаратураларны эки шынарлыг септээрик, чагыкчыларның талазындан хомудалдарны болдурбазы дээш, азы төнүү продукцияа дээш туржуп турарлар.

Бо мурнакчы бригадаларда куш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар, ажыл шагы үзер таварылгалар чок, оларның социалистиг хүлээлгелериниде сагылга-чурум хажыдыышкынынарын болдурбазы кол пунктуларның бирээзин кылдыр көрдүнген. Ынчангаш будурулгенин бедик көргүзүглерин доктаамал чедип алырынга мурнакчы бригадаларга кижи бүрүзүнүң ажылынга бедик харыысалга-биле хамаарылгазы, куш-ажылды чедимчелиг организастааны дузалап турар. Азы оларда быжыг сагылга-чурум, организастыг чорук куш-ажылдың бедик будурукчулуун чедип алырынга эң нол факторларның бирээзин болуп турар.

«Тувателерадиобыттехник» каттыжыышкынында үенин мурнаан шалыпчылар эвээш эвес. Бии-Хем районнуң будурулге эргелелиниң механиги А. Г. Кочкининиң ады социалистиг чарыштың тиилекчилериниң одуруундан черле үнмес. Ол 32,2 муң рубльдиң ачы-дузазын чедиргеп, хуууда беш чыл планын хуусаа бетинде 108,8 хуу күүсеткенинге бүгү коллектив чоргаарланыр.

Рембыттехникада бригадир А. С. Афанасьев хуууда беш чыл планын хуусаа бетинде доосканнарның бирээзин. Ол куш-ажылдың будурукчулуун беш чыл планында көрдүнген деңнелинден ажыр күүседип, ортумаа-биле чылда 13,5 муң рубль чедиргеи. 4 чыл 3 ай иштинде 68,2 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирип, хуууда беш чыл планын бүрүн күүсеткеш, ол ам келир беш чылдың үлүүнде ажылдап киргеи.

Шалыпчыларның куш-ажылчы тиилелгезин бүгү коллектив сорук киирип, он бирги беш чылды чедимишкинниг доозары дээш улам күжениишкиннинг ажылдаарынга идегин берип турар. Беш чыл планын хуусаа бетинде дооскан мурнакчылар амгы үеде СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Н. ООРЖАК.

Бөгүн «Шын» солунуң «Куш-ажылчы алдар тугун» Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң механизаторлары Александр Васильевич ЧЕРМЕНЕВКА болгаш Сергей Михайлович ФИЛИМОНОВКА алдар болдуруп көдүргеи.

Дуржулгалыг тараажылар тараа культураларының чаштырылгазының үезинде хүн нормазын доктаамал 220—230 хуу күүседип келген. Олар ийилээн 1200 гектар черге, (ол дээрге совхозтуң бүгү тараа шөлүнүң чартык кезии) үрезиниң чаштырган. Механизаторлар амгы үеде кукуруза чаштырылгазын шалыпкын чорудуп турар.

Чер ажылының ажылдакчылары, часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик шынарлыг чорудар дээш социалистиг чарышты калбартыылынар!

Часкы хүн чылды чемгерер

ХОВУЛАРДА ХАЙНЫККАН ИШ

Республиканың хову-шөлдеринде тараа культураларының чаштырылгазы барык дооступ турар, кукуруза. сула болгаш хей чылдыг сиген тарылгазы кидин-түлүк. Эртнен чылын тараа культураларының багай эвес дүмүдүн ажаап алган «Тиилелге», «Көк-Тей», «Кызыг тараачын», «Саян» совхозтарның механизаторлары бо чылын база часкы хову ажылдарын бедик темпилиг, эки шынарлыг чорудуп турар.

Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң № 1 хову-трактор бригадазының коллективи кызыл-тас чаштырылгазын дооскан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Тесленконуң (бирги чурукта), хоочун механизатор Кызыл-оол Шыыраптың агрегаттары бедик будурукчулуг ажылдап, бригадада чарыштың мурнуку одуруунга чоруп келген.

Таңдының «Коммунизминиң херели» совхозунуң ниитининг малынга чем белеткээр бот-орулга-чарылгалыг бригадазында ажыл-иш бо хүннерде хайныышкынныт. Механизаторлар кукуруза, сула, хей чылдыг сиген үрезиннериниң чаштырылгазыбиле чергелештир картофель олуртуушкунун база чорудуп турар. Трактористер Багай-оол Оюн (ийиги чурукта) Михаил Белек, Александр Дажы-Дондуп болгаш өскелер-даа үрезин чаштырылгазынга чер белеткээрин эрестиг чорудуп, тарылга агрегаттарының туруушкуннарын чаңгыс-даа болдурбаан.

Часкы хову ажылдары-биле механизаторларның чымыштыг ижи доозулбас. Оларның мурнунда чайгы чер [illegible] базыралгазы, чайгы суггарылга, ниитининг малынга чем белеткели дээш оон-даа өске ажыл-ла хей.

Н. БАЗЫР.

ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

«Бай-Тал» совхоз өшкү кыргылдазын таарымчалыг аас хүннерде эки чорукан. Совхозта 6208 баш өшкүнүн кыргылдазы барык дооступ турар. Кыргаан өшкүден 5170 килограмм дүктү алган, бир баш өшкүден-не 830 грамм болган.

Өшкү кадарчыларындан Сыргыт-оол Эрес-оол, Энеш Маннай, Хертек Маадыр, Бавыл Бараат, Дамбый Данар олар дээре көргүзүглүг болганнар. Совхоз кыргылда пунктузунуң дериг-херекселдериниң септелгезин кылган, электри хамыларны четчедээн болгаш ажылдаар бижилерни хувааган. Кыргылда пунктузунда дежурныйлаштыкынны хайгаараалга алган. Ийи таныылды тургускан.

Х. КАРА-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ИЮНЬНУҢ ҮЛҮҮНДЕ

В. И. Ленин аттыг «Тыва дег-дүгү» комбинаттың арыглаг фабриказының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киришкеш, бо чылдың эрткен айларында эки ажылдаан.

Ук коллектив беш айларда 42800 тонна сорттуг дег-дүгү арыглаар планныг тургаш, ону хуусаа бетинде май 20-де 43073 тоннага азы 100,1 хуу күүсеткеш, бо хүннерде июньнуң үлүүнде ажылдап турар.

Будурулгенин цехтеринден болгаш адырларындан Х. К. Чигир-оолга удуртkан бөдүүн рудадан дег-дүгү арыглаар цех мурнап турар. Ол коллектив сорттуг дег-дүгү болгаш нормативтиг арыг продукцияа будурериниң планын май 14-те күүсеткен.

Арыглал фабриказының эзлчеглериндеи бөдүүн рудадан дег-дүгү арыглаар цехте Кылын-оол Моңгушка удуртkан № 1 эзлчег, бедик сорттуг рудадан дег-дүгү арыглаар цехте Галина Лопатинаның № 5 эзлчээ, руда үүрмектеп-сорттаар комплексте Сергей Чанзанның № 5 эзлчээ социалистиг чарышка мурнап, бедик будурукчулуг ажылдаан. Олар планнарын түс-түзүнде ажыр күүсеткилээн. Амгы үеде ажылдың темпизи кошкаваан.

М. ООРЖАК.

ЧАЙЛАГЛАРЖЕ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаяа хойжу бригадазының малчыннары Час-Адыр тайгазынче чайлаглап көжүп эгелээн. Шупту 24 кодан (11720 баш хой) июнь 10-га чедир ынаар бүрүнү-биле көже бээр.

Час-Адырның тайгаларында ам безин от-сиген арбын үнген. Май 27-ден эгелеп чайлаглашкынче баштай үнген хойжулар Чыртаан-оол Сарыглар, Сарыг-оол Баганай, Быдыш-оол Сандык, Дадар-оол Моңгуш олар Биче-Авнгатының, Шырва-Булактың одарларын төвартыр коданнарын чоорту кадарбышаан. Час-Адырже ажа бээрлер. Малчыннарның ажалдарын автомашиналар-биле чайлагларже организастыг көжүрүп чедирип хойжулар Чыртаан-оол Сарыглар, Сарыг-оол Баганай, Быдыш-оол Сандык, Дадар-оол Моңгуш олар Биче-Авнгатының, Шырва-Булактың одарларын төвартыр коданнарын чоорту кадарбышаан. Час-Адырже ажа бээрлер. Малчыннарның ажалдарын автомашиналар-биле чайлагларже организастыг көжүрүп чедирип

Бижиктиг-Хаяның бот-орулга-чарылгалыг бригадазының чайлагга кылыр ажылдеры эвээш эвес. Хой кыргыыр, хой чуур пунктуларны септээрнн, дерил белеткээрнин дарый доозар дээш ажылдап турарлар. Оон соонда хойну тарып бооздырын, эдерижилгезин организастаарынга база белеткенирлер.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Каяа-даа чурумнуг, организастыг чорук дээш

ЧЕДИИШКИННЕРНИҢ ҮНЕР ДӨЗУ

Бистиң Шагаан-Арыг АТБ-зиниң коллективиан он бирги беш чылдың эртикен дөрт чылдарында багай эвес ажылдап, доозукчу чылды база күш-ажыкчы чедиишкиннер-биле эгелээн. Бирги кварталдың түңнелдери-биле «Тыва автотранс» каттыжыышкынының автобудурулгелериниң аразында социалистиг чарышка тыныжчы болуп, шилчинир Кызыл тукту болгаш акша шаңналын чаалап алган бис. Дөрт айларның планныг онаалдаларын шупту коргузүглер аайы-биле түүсеткен бис. Пассажирлер аргыштырылгазының планы 110,4 хуу, чүүк сайгарылгазы 103,9 хуу, күш-ажылдың будурукчулүүнүң планы 100,2 хуу чыдыр боттангылаан.

Бо чедиишкиннерни бистер канчап чедип ап келген бис? Автопарктың техниктиг байдалы, артык кезектер-биле хандырылгавыс, бистиң кожавыс болгур Чадаана АТБ-зинден ылгап чок. Мергежилдиг чоланчы кадрлар бисте чедиишпейн турар. 5 автобусту түгле чоланчылар чок болган учурундан тургузуп каанывысты чүгээлээргө-ле, ол талазы-биле байдалдың чидин биидинге бээр. Гараж тар, шупту машиналар сыңыышпас. Бо бүгү ажыыга шаптыктыг чүүлдер ооскө-даа автобудурулгелерде бар. Ынчалза-даа чамдык хозудап турарлар хожудашкын дээш бүрүүнү түгле олардан камаарыышпас шаптараазыларже чүү кеп, иштики курлавырларны шын ажыглап билбезин четпес деп санаар мен.

Организастыг, сагылга-чурумнуг чорукту будурулгенің участокторыга, цехтериге доктаамал чедип ап тургаш, күш-ажылдың будурукчулүүн остуреринь, планныг онаалдаларның күүселдезин боттандырбышаан, чурттуң экономиктиг күчүзүн улгаттырарынга күш-ажылчы коллективте бүрүзү үлүүн киирер ужурлуг деп, СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленумунга бодунуң илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев демдеглээн болгай. Ол бистиң ажылывыска дөрт удуртулга-дыр.

Хамыктың мурнунда сагылга-чурумну күштелдирери, ажылды организастаарын экижидэри чугула. Чүнү мурнай кижилер-биле ажылдаар, коллективтиң бедик сорулгалар күүселдезинче мобилизастаар керек. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар бистиң коллективте чылдан чыяне эвээжеп кел чыдар. Эрткен чылдың бо үезин-биле дennээрге, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар, арагалаар, ажыл шагы үзер чоруктарның саны эвээжээн. Ол талазы-биле тускай комиссия тургустунган. Күш-ажылчы коллективтер дугайында Хоойлуну бүрүмү-биле ажыглап турар. Эш хуу суду ажылдап турар, акаа күш-ажылдың сагылга-чурумун чөнгыс эвес удаа үреп, коллективтиң адын буянчедиш турар кижилерниң керээн көрүп турар бис.

Ажыл шагы үзер, арагалаар прогулдаар кижилерни эвээш шаңналныг ажылче шилчидер, он үшкү шаңын алырынга киирбес, шелээзин чайгы үеде бербес, чаа машина алыр эвлээн соңгаварладыр дээн ышкаш хемчегларни ап турар бис.

Техниканың ажыглалының болгаш шугумче үнеринге белениниң коэффициентилери планда көрдунгенинден эки болган. Ону чедип алырыга АТБ-ниң инженер-техниктиг ажылдамчыларының, септекчилер болуунуң чоланачыларның онаашкан ажылынга харыысалгалыг чоруу, машина, техниканы эз ёзу-биле көөрү улуг салдарлыг болган. Техника ажыглалының чүрүмүн хажыдар, автомобильдерни хүүда ажылынга ажыглаар база рейс үезинде маршруттан ескээр чоруур чоланачылар-биле демиселди шыңгыырадып, ыңдыг чоруктарның шүүт болбастаарын чедип алган бис.

Автобудурулгеде партия эге организациязы улуг эвес-даа бод, сагылга-чурумну күштелдирер, арагалаашкынны болдурбас талазы-биле организассаалыг, полит-кижизидиглиг ажылын эки чорудуп турар. Коммунист бүрүзү ол талазы-биле тускай даалгалыг, оон күүселдези дээш харыысалгалыг.

Камналга чүрүмүн шыңгыы сагып тургаш, одалга-энергетиктиг курлавырларны, артык кезектерни камнап алырынче улуг кичээнгейни углап келген бис. Кижи бүрүзүнде камналганың хүүда саным ажыкган. Чылда ийи түн дургузунда камнап алдынган кывар-чаар, оттуглар чүүл, электри энергиязы-биле ажылдаар соруглганы АТБ-ниң коллективи бодунуң мурнунга салган. Ону күүседир дээш киирер ужурлуг үлүүн кижи бүрүзү билир. Дөрт айларның түңнели-биле 11,7 тонна бензинни, 6,4 тонна дизель одаар чүүлүн, 5,1 тонна хөмүр-дөшты камнап алган бис.

Быжыг сагылга-чурум, организастыг чорукту чедип алырынга күш-ажылды организастаарының чаа, депшилгелиг аргаларын шиңгээдип алыры, социалистиг чарыштың кижизидикчи утка-шынарын долузу-биле ажыглаары чугула.

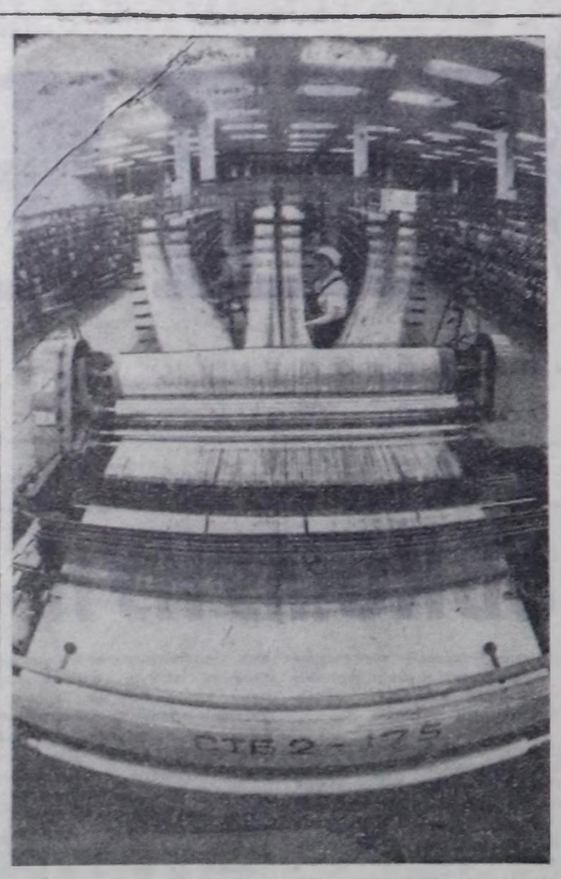
Бригада керээзин-биле ажылче 1979 чылда баштайгы бригаданы шилчиткен бис. Ам автобудурулгеде үш керээлиг бригада бар. Бригада керээзин-биле ажылдаары дээрге-ле, чаңгызы шуптузу дээш, а шуптузу чаңгызы дээш ажылдаары ол-дур деп чүвени кижилер чоорту биле бергеп. Бир эвес бригада кежигүннериниң бирээзи ажыл шагы үзүпкен, арагалапкан, прогулдепкен азы орук шимчээшкиниң дүрүмнерин үрепкен болза, ол дээш харыысалгалы бүгү бригада чүктээр апаар. Бурууглуг кижини кады ажылдап турар эш-өөрү хемчээн ап, чагып-сургаар, шын оруукче кирип алырынга дузалаар. Материалдыг сонуургалды база уттуп болбас. Бригаданың ажылдап алганы ниитти шалыкын күш-ажылга киржилгенниң коэффициентизин барымдаалап үлээр. Кым эки ажылдап, сагылга-чурум үреевин келген болдур, ол ийиңү алыр.

Амгы үеде керээлиг аргабиле ажылдаарынче база бир бригаданы шилчидер бодап турар бис. Ол бригада эвээн онзагай болур. Чадаананың орук септелге-тудуг эргелениң Шагаан-Арыгда участогубиле аразында тудуш харылзаалыг ажылдап, керээ чарырын планнап турар бис. Ынчангаш, бригада керээзиниң сайзыралының чаа үе-чадазынче кирерикс ол. Бо талазы-биле Кызылда № 1 орук-тудуг эргелелиниң Боомда орук кылып турар бригадазының болгаш № 2 АТБ-ниң чоланачылар бригадазының аразында тудуш керээлиг ажылдап турарының дуржулгазым өөренип көргеш, эки эгелээшкин деп билип, деткирим шиитпирлээн бис.

Социалистиг чарышты нептередип, оон түңнелдериң квартал санында үндүрүп турар. Тиилекчи болган бригаданың алдары дээш, Күш-ажылчы алдар тугун көдүрер болгаш 200 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр. 2-ги, 3-кү черлерни эзээн бригаларга 150 болгаш 100 рубль түңнүг акша шаңналарын тус-тузунда тыпсыр. Бирги кварталдың түңнели-биле Владимир Иванович Пайгельге удурткан бригада тиилекчи деп санаткан. Чоланачыларның хүүда планнарын, оларның күүселдезин ай санында үндүргеш, көскү кылдыр азып турар бис. «КамАЗ» чоланчызы В. Селезнев, бензовоз чоланчызы Н. Сапаров оларның күш-ажылчы көргүзүглери эки болуп турар.

Быжыг сагылга-чурум, организастыг чорук дээш демисел, кижилер-биле ажылдаары чедиишкиннерниң үнер дөзу олдур. Аңаа даянгаш, бистиң АТБ-ниң коллективи он бирги беш чылды төлептиг доозар, СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур сорулгалыг ажылдап турар.

В. АНТОНЕНКО.
Шагаан-Арыг АТБ-зиниң начальныгы.

АДЫРНЫҢ МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИНДЕ

ТУЛА ОБЛАСТЬ. Щекиноиуң «Химволокно» будурулге каттыжыышкыны—адырда мурнакчыларның бирээзи—беш чылдың эгезинден тура 6 миллион 765 муң рубльдиң продукциязын пландан ажыр будурген. Будурулгени эде дерээниниң, эрги дериглерин кварткаңының, бригада керээзин нетереткенинең түңнелинде күш-ажылдың будурукчулүү бедээн.

Каттыжыышкының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш чарышты калбарткан болгаш 1985 чылдың планын декабрь 29-та доозарын боягаш ийи түн камнап алган материалдар-биле ажылдаарын хүлээрген.

ЧУРУКТА: корд будурулгезинииң цеги чаа амгы үениң аргылга станоктары-биле дериттингеп. Новосибирскиге кылган бо станоктарны ажыглааны күш-ажылдың будурукчулүүн 1,7 катап өстүрер арганы берген.

Н. НАБАТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Тожу районуң амыдырал хандырыга комбинадының коллективи он бирги беш чылдың доозукчу чылында алган социалистиг хүлээлгелерин, планныг онаалдаларын чедиишкиннинг күүседир дээш ажылдап турар. Партиниың XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш комбинатта калбарган социалистиг чарышка Екатерина Кушкашовна Чигжиттиң удуртканы даарамыкчылар бригадазының кежигүннери база идепкейлиг киржип турар болгаш олар социалистиг чарыштың чаңгыс эвес удаа типлекчизи болуп келген. Планныг онаалдалар күүселдезин хандырбышаан, бригада хептен эки шынарлыг даарап үндүреринче улуг кичээнгейни углавидырып турар. Бригаданың багай эвес, дең-дески ажылдап турарынга Е. К. Чигжиттиң үлүү бичe эвес, оон удуртканы бригаданың үран холдуг даараныкчы кыстарының даараан хевиите чагыкчылар «четтирдиивис» деп үнелел бээр.

ЧУРУКТА: бригадир Е. Чигжит.

М. ТУЛУШТУҢ фотозу.

ЧУГУЛА ХЕМЧЕГ-ДИР

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа үүлээп алган доктаалдарын сеткил ханыышкын-биле номчуп таныштым. Партиниың түрээлелиннге ам тапшы-да 49 чыл болдум. Ойрат-Турага (амгы Дог-Алтай хоорай) зоотехник эртем чедип алгаш, партия, совет болгаш көдээ ажыл-агыйның удуртур органнарынга пенсиизже үнгүже чедир ажылдадым. Бо үеним дургузунда араганың кижилеерге чедирип келгени хорадыы хөйү-биле көрүп келдим. Ук доктаалды номчаш, дөртен-бешен чылдарны тодазыбиле сактыр-дыр мен. Төрээн чурттуң эң эки специалист, ажылчын оолдар, кыстарының дыка хөйү туячуушкун шөлүнден ээп келбээн. Хоозураан чурттуустуң экономиказын катап тургузар дээш шудурту ажыл-иштең чылдары болган. Ынчан бүгү-ле чүве түгле кижилерден хамаарыжыр турду.

Дайын сөөлүңүң берге чылдары-даа болза, партия, чазак эртемниң, культураның, улус ажыл-агыйның эңзы-бүрү одырларының түскай мергежилдиг кадрларын белеткээр дээш шиитпирлиг хемчеглерни алгылаан. Сави артының дээдү, ортумак өөредилге черлеринче тыва специалистерни белеткээри-биле чорудуп турду. Оларның аразында сураглаан кижилер-даа хөй. Ынчалза-даа чамдык эки ажылдап чораан кижилер кончуг берге өйде күүнениң күсели-биле эртембилиг чедирип каанын уттуп, боттарының хамаары түлээлегзин оскунупкаары хомудавчыг. Оларны чүү ынчаар будап каанын? Түгле арага.

Ажыл-агыйындан дүжүрткеннерин, ажы-төлү, өг-бүлезиниңден чарылганнарны хөйү көрүп келдим. Ол—түгле арагага хандыкшаан чоруктан болуур чүве.

«Ыт ишпес кара суг» деп тывалар арганы ынча дижир. Ынчаарга чамдыкта бистиң аравыста чамдык кижилер араганы хүндүткелдиң чеми деп соора үнелел бээри база бар. Шээндекы тывалариың хүндүткелдиг чеми арага эвес

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел - бүгү үлустуң херээ

чораан. Ааржы, курут, быштак, суг—хүндүткелдиң чеми. Ырак чер бергенде ак чемни ывап четтирер, арт-сын ашканда ак судун чажар, ак чемни өргүүр. Хүндүткелдиң чеми деп сылдап алгаш, өгге келген аалчыны шайлаттайн чыда, арага тудар, ырак-узак дөргүл-төрелинге барганда, арага барып сөңнээри хуурмак чорук-тур.

Төп солунналардан, сеткүүлдерден номчуп олурарга, куда-найырны дугураан арага чокка эрттирип турар черлер хөй-дүр. Чүвениң шыны херек, бистерде куда-найырны хөй арага-биле эрттирери чаңчыл болган чүве бо. Уруг-дарыын өглээннер бот-боттарын ашчып алыр дээш, түгле арагага муң-муң акша-төгерикти чарыгдаптар. Шак мындыг «чинжир» чорук чараш эвес. Уруг-дарыны чараштыр өглээр, юбилей болгаш өске-даа байырлалдарны чаа чаңчылдарга даянып эрттирер үе келген деп бодаар мен.

Мен бо бээш олурарым кыска үүлүмге араганың хоразының дугайын чугаалап тура, эрги үени алгап-мактаар сорулга салбадым. Ынчалза-даа бистиң бурунгуларывыс арагадарыга черле сундуклайн чораннар. Аныяк чылдарымда улуг назылыг кижилерни хөйлир. Эрткен ажыл-агый чылында олар республикаңың мурнакчыларының одуруунче киргеннер. Үстүнде адаанывыс бо малчыннар кыштаглаашкынны база багай эвес эрттиргеннер. Олар төрүүр 100 хойга онааштыр 96—100 чедир хураганны камгалап ап, база-ла эки ажылдаанын депутаттар демдеглеп турганнар. № 1, 2, 4 хойжу бригадаларның ишчилериниң ниитиниң малын кыштан күр ажырар дээш организастыг ажылдаанын демдеглээрни чугула. Оларның көргүзүглери багай эвес болган. Хойжулар төрүүр 100 баш хойдан-на 80—96 хураганны тус-туста камгалап алган.

Совхозтуң янзы-бүрү адырларында ажылдап турар көдээ ишчилерниң амыдырал хандырылгазының айтырыгларынга директория, көдээ Советтиң күүскому чогуур кичээнгейни углардыр турар албан черлери, организациялар, бүдүрүлгелер бар. Районнуң харылзаа белдириндe, рейпода, ажаалга кассазында, уруглар ясли-садында, № 5 КМК-да, ыяш ажыл-агый черинде дружинниктерниң ажылы эки. Ол черлерниң дружинниктери дежурныйлаашкынче доктаамал үнүп турар. «Нарын», «Чаа орук» совхозтарда улустуң дружиналар хөй-ниитининң корум-чурумун быжыглаар хөй-ниитинии ол түлээлегзин эки күүседип келген. Удурткулардан — «Нарын», «Чаа орук» совхозтарның директорлары М. Дүгер, Д. Чопуй, № 5 КМК-ның начальныгы Б. Сайды, ну көрүп келдим. Чижээ, бодумдан улуг Өдек дээр акым узун назылаан мөчүдү. Ол эрги шагның эки чаңчылдарын сагып билир кижи. Оон эзиртир арага ижил чораанын кырыыжемге чедир көрбээн мен.

Бистиң Самагалдайда районувустуң улус ажыл-агыйының эңзы-бүрү ажылдарынга ажылдап чораан пенсионерлер эвээш эвес бис. Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң когун үзер дугайында партиявыстың, чазаавыстың ап турар хемчеглерин улуу-биле деткип, өйү келген айтырыгны чогуур үезинде көдүрүп турар-дыр деп шуптувус ындыг түңнелди кылдывыс. Түгле кижилерге эвес, чурттуң экономиктиг хөгжүлдезинге доктар-моонак бооп келген бужар чаңчылдың когун үзер ужурлуг хемчегни, бүгү совет кижилер ышкаш, улуг өөрүшкү-биле деткип турар мен.

Ч. БИЧЕ-ООЛ.
Самагалдай суурда персоналдыг пенсионер.

ДРУЖИННИКТЕРНИҢ АЖЫЛЫ УЛАМ ЭКИЖИИР

Эрзин районуң улусчу дружинниктериниң слёду болуп эрткен. Дружинниктер аңаа чурттакчылыг черлерге хөйниитининң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглерин чугаалашкан.

Партия организацияларының удуртулгазы-биле чер-черде Советтер болгаш ажыл-агый удуртукчулары улусчу дружиналарның ажылын удуртур талазы-биле чамдык тодаргай хемчегларни ап чорудуп турар. Оон түңнелинде дружиналарның ажылының дээштии элээн бедээн.

Районда эки түрэ улусчу дружиналарда эзээн хөй кижи бактаап кирген. Оон-биле кады оорлар-биле демисел чорудар түскайжыттынган дөрт дружинада 72 кижи хөөра туттунган.

«Хөй-ниитининң корум-чурумун камгалаар талазы-биле эң эки улусчу дружина» деп ат дээш чарлаттынган көрүдеге районнуң дружиналары идепкейлиг киржирин шиитпирлээннер. Көрүлденнің хүүсаазы 1986 чылга чедер. Ынчангаш бо чыл оон сөөлгү чылы болганы-биле чер-черде улусчу дружиналар боттарының ажылын дээштиг болдурар хемчегларни ап чорудуп турар. Дружиналарның ажылын көрүлденің негелделеринге дүүштүр түңнеп турар болгаш дружинниктерниң слёдун чыл санында эрттирил, эки ажылдыг дружиналарны, дружинниктерни шаңнап-мактап турар. 1983 чылда турганы-биле 1984 чылда кем-керек үүлгедии, күрүне өнчү-хереңгизин оорлаар чоруктар районда элээн кызырылган. Оон-биле кады назы четпестер-биле ажылды, оларның талазындан хөй-ниитининң корум-чурум үрээшкиннерин, кем-керек үүлгедиглерин болдурбазынче угланган профилактиктиг хемчеглерни күштелдиргенинден, оларның талазындан корум-чурум үрээшкиннерни кызырыяган. Аңаа район төвүнде-даа, ажыл-агыйларда-даа улусчу дружиналарның кирип турар үлүү бичe эвес.

Дружинниктерниң дежурныйлаашкынче үнүп турары эки-жээн. Оларның ажылы түгле кудумчуларга рейдилер кылыры-биле кызыгаарлаттынмайн турер. Дежурныйлаашкын үезинде олар үчётта алдынган улустар-биле, өг-бүлелер-биле чугаалажып, оларның ниитии байдалын хайгаарап турер болгаш автомашина башкарган чолаачыларның документилерин хынап турар. Хамаатылардың паспорт чурумун сагып турарын хынаар ажылдарга база олар идепкейлиг киржип туралар.

Дружинниктерниң ажылынче чогуур кичээнгей углардырып турар албан черлери, организациялар, бүдүрүлгелер бар. Районнуң харылзаа белдириндe, рейпода, ажаалга кассазында, уруглар ясли-садында, № 5 КМК-да, ыяш ажыл-агый черинде дружинниктерниң ажылы эки. Ол черлерниң дружинниктери дежурныйлаашкынче доктаамал үнүп турар. «Нарын», «Чаа орук» совхозтарда улустуң дружиналар хөй-ниитининң корум-чурумун быжыглаар хөй-ниитинии ол түлээлегзин эки күүседип келген. Удурткулардан — «Нарын», «Чаа орук» совхозтарның директорлары М. Дүгер, Д. Чопуй, № 5 КМК-ның начальныгы Б. Сайды, харылзаа белдириниң начальныгы Т. Кызыл-оол, райпо баштаар черинiң даргазы А. Ширин болгаш оон-даа өскелер чугула бо айтырыгны ажылагайның өске-даа айтырыгларыбиле деңге шиитпирлеп турар.

Районда эки ажылдыг дружиналарны слётка илереткен. «Нарын» совхозта улусчу дружинаның хөй-ниитининң корум-чурумунуң камгалалыгга эки ажылы шилчип чоруур вымпелбиле демдеглеттинген. Эрзин суурда ясли-садтың дружинниктери корум-чурум камгалалыгга идепкейлиг киришкеш, чарышка ийиги черни эзээн. Эки ажылдыг дружинниктерни шаңнап мактаан.

Слётка дружинниктер моон сонгаар ажылдарын чугаалашкан.

А. ТАВА.

КАРА-ХААКТЫҢ НОГААЖЫЛАРЫ

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумуу Аъш-чем программазын күүседир талазыбиле ажыыды күштелдирериниң эргежок чугулазын айыткан.

Кызыл районуң «Кара-Хаак» совхозунуң ногаажылары элээн ажылдарны чорудуп, сөөлгү чылдарда ногаа будурулгезин ковудеткен. Эрткен чылын совхоз күрүнеге 340 тонна ногаа садар хүлээлгезин 1145 тонна кылдыр күүсеткен. Ниитизи-биле он бирги беш чылдың эрткен дөрт чыынында карахаакчылар планнан ажыр 3505 тонна ногаа аймаан күрүнеге сатпаан.

Ажыл-агыйда ногаа остүрер сес звено аразында чарыштыг ажыыдап турар. Оларның аразындан дүржүлгелиг ногаажылар А. И. Немцованың болгаш С. С. Ондарның удуртукан звенолары доктаамал бедик көргүзүглерниг бооп келген.

Алефтина Немцованың звенозу эрткен чылын Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарышкыга чедиишкиннинг киржикп, Ю. А. Гагарин аттыг вымпел-биле шаңнаткан. А звеноның удуртукчузу Бүгү-эвилелдиң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге хамаг путёвка-биле четкеш келген.

Он бир кижи составтыг майыралдыг звенода 18,5 гектар ногаа шөлүн быжыглаан. Ногаажылар бо чылын бир гектар черден 190 центнер ногаа дүжүдүр алыр хүлээлгезин 250 центнер чедир бедиткен, күрүнеге планнадан ажыр 130 тонна ногаа садарын хүлээлгеп. Звенода күш-ажылдың сагылга-чурумуу быжыг, ыйда чыдагаан чок ажыл хүнү үзер, оон байтык ажыыже озалдап кээрлер безин чок. Партиниың болгаш чазактың арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур хемчеглерн ногаажылардың изиг деткимчезин алган.

Ажылынга бедик харыысалгазы, идепкейлиг хөй-ниити ажыл-херектери дээш эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алганнар ногаажылар аразында элээш эвес. Г. Каровазны. С. Алдын-кыстың, Г. Белоусовны. С. Ондарны болгаш өскелерин-даа маңаа адап болгур. Ногаажылар ажылдавышаан, боттарының биликн бединдип, өөренип турарлар. Сөөлгү шылгалдалар соонда он тос кижиге биргн, ийиги класстың ногаажылары болган дугайында херечиледдерин тывыскан.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында совхозтуң ногаажыларының мурнунда улуг соруглалар салдынган. Олар 1250 тонна ногаяны будурер ужурлуг. Бо талазы-биле совхоз болгаш садыг черлериниң аразында керээлер чардыынган.

Ногаажыларның ажылының баштайгы түңнелдери багай эвес. Капуста, помидор рассадаларының өзүлдезин эки. Ов болза бедик дүжүт ап болурунуң магадылалыдыр.

Х. МОНГУШ.

Чер-чер Советтеринде

Хандырылганы экижидер

Көдээ чонның амыдырал хандырылгазын экижидери-биле холбашкан айтырыг чугаалашкан О. Шынаа көдээ Совединиң сессиязынга «О. Ч'ынаа» совхозтуң ишчилериниң күүне планнарын күүседир дээш канчаар ажылдап турарының дугайында база чугаа болган.

1985 чылдың бирги кварталында сүт садарының планын совхоз күүсеткен. Кыштаглаашкын үезинде ажыл-агыйының малчыннары багай эвес ажылдаан. Совхозтуң хойжуларының аразында түлээнген ажылынга кызымак, эки көргүзүглерни чедип ап турарлар бар. Чижээ, эрткен чылдың түңнели-биле № 1, 2, 3 хойжу бригадалар республика социалистиг чарыжынга киржип, эки көргүзүглерлиг болуп, шаңнадып, мактадып турган. Оон-биле кады ажыл-агыйның хоочум хойжулары — Тыва АССРниң алдарлыг малчыннары В. Аракчаа, К. Чооду, Т. Комбу-Сюрюн, Ч. Санаа болгаш мурнакчы малчыннар С. Ойдупсол, С. Чиңмит болгаш оондаа өскелерниң эки ажылын чөнгыс чер чурттуглары билир. Эрткен ажыл-агый чылында олар республикаңың мурнакчыларының одуруунче киргеннер. Үстүнде адаанывыс бо малчыннар кыштаглаашкынны база багай эвес эрттиргеннер. Олар төрүүр 100 хойга онааштыр 96—100 чедир хураганны камгалап ап, база-ла эки ажылдаанын депутаттар демдеглеп турганнар. № 1, 2, 4 хойжу бригадаларның ишчилериниң ниитиниң малын кыштан күр ажырар дээш организастыг ажылдаанын демдеглээрни чугула. Оларның көргүзүглерни багай эвес болган. Хойжулар төрүүр 100 баш хойдан-на 80—96 хураганны тус-туста камгалап алган.

Совхозтуң янзы-бүрү адырларында ажылдап турар көдээ ишчилерниң амыдырал хандырылгазының айтырыгларынга директория, көдээ Советтиң күүскому чогуур кичээнгейни углардырып турар. Капитал тудуг талазы-биле планын совхоз күүсеткен. Совхозтуң ажыл-ишчилери эрткен чылын сес чурттагга бажыңнарының дүлгүүрүн алган, ийи аал ишти чурттаар дөрт бажыңның кол тудуу доозулган. Малчын коденнарда ийи бажыңны ажыглалга киргенни таварымчалыг байдалды тургускан. Чурттагга бажыңнарының санының көвүдеп, немежип туреры — көдээниң ишчилериниң амыдырал-чурттагазының деңнелин бедидеринге идиглиг болуп турары чугаажок. Уруглар албан, амыдырал хандырылга черлериниң магазинниң ажылы ниитизи-биле жижип турар.

Малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидер дээш ээзээш эвес ажылдар кылдынган. Бичe хемчээлдиг, көжүп чоруурда эптиг столдарны, сандайларны, аптараларны малчын өг-бүлелерге сатпаан. Автомагазиннер малчын коденнарга үзүктел чок чедип барып, хереглелдиң бараннары-биле оларны хандырып турар. Илеткелии болгаш сессияга санал берген депутаттар үстүнде чүүлдерни демдеглээн.

Чонның амыдырал хандырылгазында чамдык четпестер бар. Пекарняның, чунар-бажыңның, магазинниң ажылдакчыларының талазындан, чонның хереглелдерин четче өөренип көрбес, хандырылганың культуразын бедидер дээш кызымак ажылдавас чоруктар барын сессияга четпес деп шүүлгээн. Көдээ Советтиң девискээринде көдээ клубтуң библиотеканың ажылы ам-даа чогуур негелдеге дүүшпес. Оон-биле кады районнуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң ында салбырында ажылдакчыларның солчуру хөй. Чонның амыдырал хандырылгазы-биле холбашкан айтырыг оон дыка хамаажыр болганда, аңаа ажылдаар кижини быжыглаары чугула.

Сессияга санал берген депутаттар дараазында айтырыгларга хамаарыштыг чөптүг шүгүмчүлелдерни кылган. Чижээ, чунар-бажың орта ажылдавас турганын, суурда электри чырыының багайын, совхоз төвүнде магазинниг будуктар, соңга шиин, спорт дериг-херекселдери кирбейн турарын депутаттар шүүгмчүлээн. Совхозта телефон харылзаазы багай, солун чедирилгезин район төвүнден саадады бээринден, ону чурттакчы чонга чогуур үезинде чедирбейн турарынга хамаарыштыр чугаа база болган. Районнуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң ажылдакчылары малчын коденнарже комплекстиг үнүүшкүннерни чедир организаставаайн турарын айтыры чугула.

Б. ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Дыштанар хүн маршруду-биле

ПОХОДТА — «АМЕТИСТ»

Латвианың хаас-чараш бойдус чурумалдыг бүлүүнарының бирээзин болур Ледурганың дендрология парыгынга суббота хүнү хөглүг эрткен. Республиканың хөй-хөй хоорайларынга төлээлекчилерни ажаа чыглыг келген. Орта эрткен- шай лавшкынга эң ажыг суксунар «Байкал» биле «Здоровье» болган. Оон кыр жижикчилерни чугле бойдуска ынакшыл эвес, а Риганың арага ишлестерниң «Аметист» дээр клуву чаңгыс черге чыып эккелген.

— Сес чыл мурнунда тургустунган бистиң клувувус «Арага ишпези — амыдыралдың негелдези» дег девиз-биле ажылдап турар. Эзиртир суксун орнунга бистер улусту спортче, туризмче болгаш уран чүүлге хандыкшыдыр турар бис— деп, клубтуң даргазы И. Берзиньш чугаалап турар.

Ындыг клубтарның саны доктаамал өзүп турар, янзы-бүрү профессиялыг болгаш назы-харлыг кижилер ажаа немежип кээп турар. Олар шуптузу — ажылгадаа, ог-бүлезиниге-даа төлептиг кижилер. Клубтуң алкоголизмге удур пропаганда секциязының кежигүннери күш-ажылчы коллективтерге лекцияларны доктаамал номчуп турар.

М. МАЛЧУН.

• • •

«КАЛЕВАЛА» ЧУРТУНДА

Карелияда ажыттынган туристчи сезонның баштайгы хүнү аян-чорукка ынактарга солун болган. Москвадан, Донецкиден, Белгородтан, Куйбышевтен ол хөлдерлиг чуртка келген экскурсантылар I Петриң үндезилеп тургусканы «Марциальные воды» курортка, Кивач хорлаашка, Онега хөлдүң эриингe ийи чүс чыл мурнунда туттунган, ыяштан чазап кылган Успенск дугаиынга барып, ону сонуургап көргеннер.

Петрозаводскиниң чурттышчилел музейинге база чораанар. Бүгү делегейге сураглыг карел-фиин «Калевала» эпозунуң баштайгы үндүрүлгезиниң чырыкче үнгенниден бээр 150 чылынга тураскаатканы инда делегелге ыалчыларны ажыок сонуургаткан.

Туристчи сезонның бир хүнү ынчаар эрткен.

В. ЗЛОБИН.

• • •

ӨГ-БҮЛЕЛЕРИ-БИЛЕ

Приморьеде Арсеньевте «Прогресс» завод-туң ажылдакчылары өг-бүлелери-биле будурулгениң базазында тургустунган дыштанылга зоназында чедип келгениер. Ол каас-чараш чурумалдыг тайгада тургустунган. Хары угда ийи чүс кижини ол хүлээп алыр. Инда чурттагга бажыңчыгаштары бар. Турист болгаш спорт хереклелдерни хөлезилээр база база белен.

Заводтуң ындыг янзылыг дыштанылга зоналары элээш каш. Ажылчыларның өг-бүлелери-биле кады дыштанырынга бүгү-ле байдалдар тургустунган. Чарыгдалдарның хөй кезиин будурулгениң профкому төлээр.

Г. БЕЛЯЕВ.
СЭТА-ның корр.

• • •

АЪТТЫГ ПОХОД

Ада-чурттуң Улуг дөмнинiң киржикчизи Абхазияда аът мунарының эң дээре мастерлериниң бирээзи чедеи харлыг Григорий Джопуа аът спортунга «Абрский» турбазазының часкы-чайгы шаңналын тиилеп алган. Көдээ ипподромуң ногаан шөлүнге аът мунар талазы-биле маргылдаанын соонда ол бодунуң чырва-боразы-биле Шауардын даанга чедир херии орукту кымга-даа четтирбейн хандып эрткен. Инда 1942 чылдың сентябрь айда чемец-фашистиг диверсантылар отрядын чылча шавар үеде мвадырлыы-биле илген улусчу ополченнерге гураскаал бар.

Отап дээр, эрте-бурүүгүдан бээр туруп келген суурнуң үжен чурттакчыларының Төрээн чуртту камгалавры-биле чоруткан кадыр-берт дагларда хөй километр шейлуп чоруткан эрук амгы үеде турбазаның дыштанакчыларына эң солун маршрут апарган. Хүннүң-не дөртеен аъттыг кижи инаар походче үнүп турар. Ол турбаза сезон иштинде ээн-чорук кылырынга ынак он муң хире кижини хүлээп ап турар.

(СЭТА).

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгези № 119 «Шын-дээ».)

Юрий Михайлович **Успенский** —«Тыва көдээ тудуг» трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчеләшкин эргелелиниң начальнигы.

Михаил Андреевич **Фадеев**— «Тудуг көзектери» комбинаттың столяры.

Илья Павлович **Фалеев**—№ 3 АТБ-ниң столяры.

Валентин Иванович **Харламов** —пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң кол бухгалтери.

Николай Николаевич **Хлапов** —Тываның «Хүндүлелдиг Дем-дээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының Ак-Суг бөлүүнүң начальнигы.

Алевтина Ивановна **Черитьева** — дүлей уругларның республикада школа-интернадының башкызы.

Степан Николаевич **Чертыков** —«Тыва суг тудуг» трестиң № 2 КМК-зының прорабы.

Нина Петровна **Чёрная** — «Тыва газ» бүдүрүлге эргелелиниң кол бухгалтери.

Тыва АССР-ниң Дээди

Тыва АССР-ниң Дээди

Кызыл хоорай,
1985 чылдың май 7.

Нина Николаевна **Чирзова**— Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аптека эргелелиниң килдис начальнигы.

Анна Степановна **Чмарова**— ИХМ-ниң инспектору.

Георгий Кириллович **Шагаров** —юриднктиг консультациялың эргелекчизи.

Мария Архиповна **Ширяева**— «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң лаборантызы.

Иван Степанович **Юртаев**— Тываның сүт комбинадының директору.

Галина Степановна **Якименко** —Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң совхозтарга мал ажылының болгаш еске-дээ комплекстерин тударының талазы-биле каттышкан дирекциязының кол бухгалтери.

Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.
Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

САГЫШ САЛЫЫШКЫННЫҢ АЧЫЗЫ

Кызыл хоорайда хоочуннарның бажың-интернады ажыттынгаш, мындыг-ла үр болбаан. Республиканың районнарындан келген пенсионерлер, күш-ажылдың хоочуннары мында чаңгыс өг-бүле болуп чурттап турар. Хоочуннарның чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг бүгү-ле үүлдер тургустунган. Өнүүт телевизорлар, соодукчулар, электри-биле ажылдаар пляталар — бажың-интернаттың чурттакчыларының эргезинде. Хоочуннарның кадыкшыл байдалы эмчилерниң доктаамал хайгааралында. Пенсионерлер, хоочуннар дээш партия, чазактың ада сагыш салыышкыны улуг дээрзин билир бис. Аңаа чоргаарланыр бис.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң чоокта чаа хүлээп алганы «Эвээш орулгалыг пенсионерлерниң болгаш өг-бүлелериниң материалдыг чаагай чорууын эккэндериниң, чаңгыс бот хамаатыларның дугайында сагыш салыышкының күштелдиринең талазы-биле бирги эзэлчигниң хемчеглериниң дугаймда» докгаалы-биле танышгывыс. Ону номчаашаш, оон чугулазын билдинивис. Партия, чазактың күш-ажылдың, дайынның хоочуннарының, назылап-кыраан болгаш ажылдаар арга-шинээн чидиргеп кижилериниң амыдырал-чурттал газы, оларның социал хамдырылгазы дээш ада-сагыш салыышкының база бир хереч изи — ол доктаал болур. Ону сагыш-сеткилдиң ханызындан хүлээп алдывыс.

К. ОЮН.

Дузалал ажыл-агыйы — ниитиге ажыктыг

ШИИТПИРЛЕП АП БОЛУР

Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырарынга чурттакчы чонның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, оон ажылын билир, хүүда дузалал ажыл-агыйындан өг-бүлениң ажыглалынга артыкшылдыг болган продуктуларны — сүттү, этти, дүктү күрүнеге дужаап турарлар бар. Аңаа хамаарыштыр бистиң районну ап керээлиптер. Чүгле эрткен чылын чонның хүүда дузалал ажыл-агыйындан күрүнеге 70,8 тонна этти, 56 тонна сүттү, 9,3 тонна дүктү саткан. Районның күрүне планын күүседирингe оон салдары биче эвес болган.

Совхозтар дирекциялары, парткомнар, көдээ Советтер күүскомнары чонның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер айтырыгны бар арга-курлавырларны ажыглап шиитпирлел, олче чогуур кичээнгейни угландырып турар. Чугула бо ажылды эки чорудуп, шиитпирлеп турар Советтер бар, чижээ, Каа-Хем суур Советиниң күүскому бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээриниң арга-хевирлерин ажыглап турар, ынчангаш Советтиң девискээринде чонның хүүда дузалал ажыл-агыйы багай эвес хөгжүп турар. Мында онзагай чүве чүдэзе, суурның чурттакчы чонунуң хүүда малының кададын эки организастааны болур. Бо айтырыг мынчага дээр чогумчалыг шиитпирлеттинмейн турар черлер база бар болгай. Күүсконом хураалынга кадарчы, малдың кадады-биле, оон телевизири-биле холбашкан чүүлдерни ыяк дугуржуп, шиитпирлеп ап турар болгаш малдың эзэлериниң самал-оналын бо удаада шыгыы өөренип көөр. Кадарчы шилип алырын чугулалап көрүп турар. Каа-Хем суурның чурттакчы чонунуң малының кададын Бадыы-Назын, Домуза Хөөлыг оларга бүзүрээн. Малчын амыдыралдыг чораан улус болгаш оон хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип киришкеннер.

Хүүзүнде мал-маган тудуп турар чурттакчыларның ниити хураалын эрттирип, кадаттын чурумун аңаа чугаалашкан. Малды хүлээп алыр, оларны хүлээндирип чорудар кажааны малдың эзэлериниң күжү-биле кылган. Советте бо айтырыгны шиитпирлеп турарында, кожа көдээ Советтериниң күүскомнарынга өөредиглиг үүлдер бар.

«Х Улуг хурал» совхозтуң чер ажылдыгларны Кара-Булуң, Кара-Тал деп черлериң девискээринге хөй чылдыг сигенни, тараанны чылдың-на тарып, ажаалдазын чорудуп турар. Дүжүт ажаалдазының үезин чоокшулап келирге, «гадан ол хире центнерни» алыр дээн чижектиг чугаалар, медээлер келир. А херек кырында, чамдык шөлдерден дүжүттүң чүгле сывын ажаап ап турган таварылгалар тургулаан. Совхоз районда суггаттыг черлерден куду дүжүң алган деп, чемелеп-даа турган болгай. Базын-Кол суурга база Заречная кудумчузунда, Терлиг-Хая суурда хамаатыларның хүүда малын эртен, кежээ тудар кажаа тутпаанындан, чамдык кижилерниң малын кадатка киирбээнинден, мал-маган сиген шөлүн, тараанны төө базып турары ол. Терлиг-Хая суурга хамаатыларның хүүда малының кададын организаставаанындан, суур адаанда хөй чылдыг сигенни, тараанны мал чип, базып турган таварылгалар бар. Чүгле үстүнде адаан черлерде эвес, Кара-Хаак, Шамбалыг суурларда байдал оон дээредевес. Бо айтырыгны көдээ Советтерниң күүскомнары, совхоз дирекциялары чогуур кичээнгейге ап, чогумчалыг шиитпирлээр ужурлуг.

Х. МОНГУШ.

Кызыл район.

АМ-ДАА ХӨГЖҮҮР

Албан черлери, организациялар дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дээш кандыг хемчеглер ап турарыл? Ол дугайын маңаа бижип көрейн.

Дузалал ажыл-агыйы тудуп турар коллективтер Барыын-Хемчик районда немежип турар. Бо чылдың эгезинде сантүү-биле алырга, бүдүрүлгелерниң албан черлериниң тустус дузалал ажыл-агыйында 455 хаван, 377 баш хой, 361 өшкү, үш ат санаттынып турар. Ол черлер малды эът кылдыр боттарының иштики хереглелдеринге чарыгдап, орулганы ап турар. Чижээ, райкүүскомуң улус өөредилге киндизи эрткен чылын күрүнеге 19,8 центнер эът дужааган. Хереглекчилер ниитилелиниң дузалал ажыл-агыйында хаванны, хой-өшкүнү ниитиниң чемненилге черинде ажыглап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинатта дузалал ажыл-агыйын тургусканы багай эвес, ында чүгле семиртилгеде безин 170 баш хаван, оон аңгыда, төрүүр хаваннар база бар. Ыяш ажыл-агый чери, хоорайның № 3 ПТУ, автобудүрүлге чери база дузалал ажыл-агыйлыг.

Хамаатыларның хүүда дузалал ажыл-агыйы көдээ Советтерниң девискээринде багай эвес хөгжүп турар. Ында мыйыстыг бода мал эрткен чылдың бо үезинде турганындан 438 баш, оон иштинде инек — 219 баш азы 9,9 хуу, шээр мал — 1699 баш азы 7,1 хуу өскен. Ындыг-даа болза Кызыл-Мажалык суурнуң, Барлык, Хөнделең көдээ Советтерниң чурттакчыларының мыйыстыг бода малының баш саны эртпээн чылдагы деңнелден кудулаан. Ол-ла Советтерде инек саны база кызырлып турар. Эрги-Барлык, Ак, Аяктаты көдээ Советтерде мал бажының саны ол-ла деңнелде артпышаан. Советтерниң күүскомнары ону кичээнгейге алыр ужурлуг.

Дузалал ажыл-агыйында кылдынган үүлдер-биле чергелештир четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар бар. Районнуң будүрүлгелери, албан черлери, организациялар дузалал ажыл-агыйын моон-даа хөгжүдер хемчеглерни ап чорудар ужурлуг. Аъш-чем программазын боттандырар херекке киржип, боттуг үлүг-хүүзүн киришкирери чугула.

Р. ДАВЫН-ООЛ.

АРЫГ-ШЕВЕРНИ САГЫЫР

Кижиниң чүгле бажыңы эвес, харын, оон даштыг, чоок-кавызы, дыштанып «болгаш селгүүстээр черлери, эштир хемнери болгаш төлдерни шупгузу арыг-силиг турар ужурлуг. Ындыг түрзүн дээш улуг ажылдарны санитар-чырыдыышкын органнары, керээжиннер чөвүлелдери, агитквартиралар болгаш еске-дээ организациялар хүн бүрүде чорудуп турар. Ол хирезинде ында-мында өөреланган бокту, төгүлген чүүндүну бо-ла көрүп болур. Мындыг чурум чок чүүлдериниң коя үнер дээш арагалаашкын дизе чазыг болбас.

Мен бодум Каа-Хем суурда чурттап, районнуң санитар-эпидемиологтуг станциязында ажылдап турар мен. Ынчангаш чүгле бо суурда эвес, а Кызыл районнуң девискээринде, ыланғыя чурттакчылыг черлерде арыг-силигниң байдалы мөңээ эки билдингир. Чамдык ог-бүлелерге, коллективтерге болгаш ажыл-агыйларга хамаарыштыр хемчеглерни ап, штрафтап турза-даа, ол хемчеглерниң дээштии дыка чавыс. Ону минимривис албан. Ынчалзажок антисанитарлыг байдалды Кызыл хоорайдан болгаш өскээртен-даа келген улустуң тургузуп турары хомудаачыг.

Көк-Тей арыы болгаш черле Каа-Хем уну—Кызылдың чурттакчыларының дыштанып чери болу берген. Ол черлерде боктуң ыланғыя куруг шилдиң хөйүн чүү дээр! Сдегланган черинге санитария чуруму сагыыр кижилер ховар боордур. Чамдык «дыштанынгчыларны» көөрге, ушкулап калгылаан-даа чыткылаар. Оон кедерезе машиналарын болгаш мотоциклдерин суг кыдыынга чугган, кывар-чаар материалдарын теккен-чайган тургулаар. Чамдык чолаачылар Кызылдан бокту чүдүрүп келгеш, бистиң суурувустуң чанынга, чамдыкга мырыңай дыштанып арыг иштинге төп каан турар.

Кызылдан келген улустуң бистиң суурга кол чыглыр черлерге—арага магазинни болгаш базаарда пиво садар чер. Кызылдың магазиннери арага сеткастай берген үеде азы дыштанып хүннерде машиналар он-ону-биле чыскаалыптар. Көк-Тей арыынга «суксуну» ханмаан улус база бээр шаавар. Бо бүгүнүң түңнелинде кандыг-бир озал-ондак болурга, бистиң районнуң кырынга дүжер. Ынчангаш моон соңгаар маңаа оода-ла пиво садар тускай черни тургуспазы күзенчиг.

Ниити куш-биле демниг туржур болзувусса, арыг-шевер байдалды эккиндип ап болур бис.

Б. СҮЛДЫМ.
санитар эмчи.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ССРЭ-НИҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ ХАНОЙ. Туктар болгаш транспарантылар-биле шиметтинген 230 тонна демир конструкция турган черинден шимчепкеш, хемниң бир эрииңге чеде берген. Ханой хоорайның чанында Нюэ каналды кежилдир «Кыдаа» деп чаа улуг көвүргүнүң соолгу, бешки эзлчээжиң тудуу чедиишкинниг доозулган. Ханойнуң демир-орук белдириниң барыын талакы участогунда хөй кат көвүргүнүң тудуун дериирингe Совет Эвилели техниктиг дузаны көргүскен.

Ханойнуң демир-орук белдири — совет-вьетнам кады ажылдажылганың эң улуг тудугларының бирээзи. Тудугжуларның интернационалдыг коллективи бодунуң бедиткен социалистиг үүлээлгелерни хүүсээ бетинде бедик шынарлыг күүсеткен дугайында рапорттаан.

ССРЭ-ниң дээштиг дузалам-чызы Вьетнам Социалистиг Республиканың транспорт четкизин чедиишкинниг хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыг болуп турар. Амгы үеде эң нарын сорулгаларны боттары чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар бедик мергежилдиг кадрларны белеткээринге совет болгаш вьетнам тудугжуларның кады ажылы улуг рольду ойнаан. Совет-вьетнам майгыралдың база бир тудуун ажыглалга киргени — бистиң чурттарывыстың аразында улам калбарган бүгү талалыг харылзаалларның тодаргай көргүзүү-дүр.

БҮЗҮРЕЛДИГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

БУДАПЕШТ. Нефть дамчыдар хоолайларның ажылын башкарар автоматика, судноларның янзы-бүрү хереквелдерн, метрополитенниң чер адаанда орууң кылыр аппаратура — ол дээрге, Венгрияның оптика комбинадының бүдүрүп турар продукцияларының чүгле чамдыызы-дыр. Ол комбинат — Венгрия Улус Республиканың эң улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ооң аппаратуразының болгаш приборларының кол кезии социалистиг дем каттыжылгазының чурттарында ажыглаттынып турар.

Социалистиг экономиктиг интеграцияның хөгжүлдезин калбартырынга болгаш хөнүладырынга бодунуң үлүүн комбинат киирип келген болгаш киирилдээ турар. ЭДЧ-ниң шугумудээ турар. Амгы үеде эң нарын сорулгаларны боттары чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар бедик мергежилдиг кадрларны белеткээринге совет болгаш вьетнам тудугжуларның кады ажылы улуг рольду ойнаан. Совет-вьетнам майгыралдың база бир тудуун ажыглалга киргени — бистиң чурттарывыстың аразында улам калбарган бүгү талалыг харылзаалларның тодаргай көргүзүү-дүр.

**БУ

АНЫЯКТАРНЫҢ XII ДЕЛЕГЕЙ ФЕСТИВАЛЫНГА УТКУШТУР

МОСКВА. Улустарның найыралының Патрис Лумумба аттыг университединде делегейниң 107 чурттарындан студентилер өөренип турар. Ол дээрге келир үениң эмчилери, башкылары, инженерлери, көдээ ажыл-агый специалистери-дир. Университетте өөренип турар дыка хөй аныяк ооллар болгаш кыстар Аныяктарның болгаш студентилериниң XII делегей фестивалынга киргиир.

ЧУРУКТА: улустарның найыралының университединде өөренип турар ажы-ажгы чурттардан келген студентилер Кызыл шөлде.

А. МОРКОВКИННИҢ болгаш А. ЧУМИЧЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Культура амыдыралы

БЫЖЫГ ХАРЫЛЗАА

Номчуг ачы-дузазын көрбес, ону ажыглавас кижини амгы үеде тывары берге. Улуг, бичe кандыг-даа кижилер номнарны номчуп солуп, сеткүүл-биле танывышл турарлар. Дыка хөй кижилер хууда библиотекаларлыг, өг-бүле бүрүзү хуузунда чагыгаларлыг, солуннарны, журналдарны бижидип алган номчуп турар болгай. Ынчанмыже хоорайларда, суурларда библиотекаларже хун бүрү хөй сеннинг номчукчулар барып, боттарынга херегледээн номнарын шилип тып ап турарлар. Ылаңгыя көдээ суурларда библиотекалар чон ортузунга билиглерни тарадырыңың төлү болбушаан, совхоз будурулгезинге улуг-хуузун киришти-рип турарлар.

Тандының төпчүткен библиотека системазының Элегес көдээ филиалының ажылы Тоңа аттыг совхозтуң будурулгезин-биле сырый харылзаалыг. Филиалдың ажылы элээн хөй чыл улаштыр нигизи-биле эки деп санадып келген. Оон чылдагааны чүдел? Библиотеканың эргелекчизи Любовь Степановна Кашина мында хөй чыл улаштыр ажылдап турар, дуржулгалыг кадр. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Л. С. Кашина республиканың көдээ библиотекаларының аразында тоочуннарының бирээзи.

Элегес библиотеказының совхоз будурулгезин-биле харылзаазы канчаар тургустунганыл? Бирээде, библиотеканың иштинде дерилге-шимелдерни олче угландырган. Тоңа аттыг совхозтуң ажыл-ишчилериниң социалистиг хүлээлгелери, совхозтуң кол көргүзүглери тускай көргүстүнген. «Он бирги беш чылга — шалыпчы күш-ажылды» деп стендиден совхозтуң мурнакчы саанчылары, механизаторлары дээш эске-дее ат-алдарлыг кижилерниң портреттерин көрүп болур. «Специалистерге сүме», «Мурнакчы дуржулгадан өөренимнер» деп эгелер-биле солуннардан чүүлдерни чыып белеткээн. Ол бүгү кымга херек болдур, ажылынга ажыглап, номчуп алырынга белен. Библиотеканың номчукчулары маңа келгеш, чүгле номнар бижидип алыры-биле кызыгаарланмас, ажыл-агыйда кымнар мурнажчыларыл, көргүзүглер кандыгыл дээрзин база билип алырлар.

Солуннарны, журналдарны болгаш эске-дее хереглээн чамдык литератураны номчулга заалынга олура таныжып алыр арга бар. Делегем залдан библиотека хагдынгыже чедир номчукчулар үзүлбес. Культура бажыңынга келген кижилер маңаа ыяап-ла көрүп болгаш кино, концерт эгелээже номчуттунуп четтингиптер.

Ол хун библиотекага баштай чеде бээривиске, эргелекчи Культура бажыңында болган, онда совхозтуң сандружина кежигүннери кичээл эрттирип турдулар. Библиотекада ийи аныяк уруг бар болду. (Олар мында практика эрттирип келген.) Кызылдың уран чүүл училищезинниң библиотека салбарының доозукчулары (бо чайын доозуп үнер) Ольга Салчак база Ульяна Оюн-биле библиотеканың ажылы, эргелекчиниң арга-дуржулгазы, практиктантыларга чүнү өөредип, айтып турарын чугаалажып танышкан бис.

Көдээ филиалда практика эрттирип турарынга, олар бичии-даа хомудаваннар. Чүге дээрге библиотеканың ажылы чалгаарынчыг эвес, организастажыр, кылыр чүүлдер-ле хөй. Уруглар библиотека эргелекчизиниң оларны ажылга өөредип айтып турарын демдеглевишаан, Любовь Степановна Элегес суурда база бир ат-сураглыгларның бирээзи болуп турарын сеткил ханып чугаледилер. Ол совхозтуң эске-дее специалистери-биле бир демей ажылдакчы болуп турар. Көдээ Советтиң депутады (кош чыыш улаштыр) болгаш чүгула айтырыгларны шимтирлежиринге бо-ла киржи бээр. Малчыннар турлагларын (совхозта шупту 27 кезек черде) кезип, беседалар эрттирер, кежер библиотекалар-биле ном тарадыр, хову турлагларынга агитчуудустар үндүрер, мурнакчылар-биле ужуражылгалар организастажыр дээш ажыл-ла хөй. Ылаңгыя сакманчылар ажылдап турар үеде бо кыжын малчыннарга элээн каш катап чораанар болду.

Училищеге теория талазы-биле чедип алган билиглерин практиктантылар амыдырал-биле холбаштырып, ажыктыг, солун чүүлдерни дуржулгалыг дагдыныкчы Любовь Степановнадан билип ап турарынга өөрүп турарлар. Уля училище соонда черле бо районга (Бай-Хаакка) ажылдаар, а Оля Тээлиге баар. Район төптеринге ажылдап артар-даа болза, олар көдээ филиалдар-биле домей-ле харылзажыр, оларга дуза чедирер апаар.

Любовь Степановна-биле чугаалажып ор бис. Бо чылдың бирги кварталының көргүзүглери-биле план күүсеттинип турар. Номчукчулар хөй кээп турар. Кым кандыг ном хереглээр болдур, ону хандырып турар. Бот-өөредилгелиглерге чамдык хөвөр номнарны библиотекалар аразының абонементизи-биле тып берип турары кончуг эки. Башкылар доктаамал номчуп турар, совхозтуң специалистери база кээп турар.

Школа-биле харылзаа эки тургустунган. Эге класстардына уруглар-биле библиотека кичээлдерин эрттирип турар, оон расписаннези бар. Уруглар эге класстардан-на библиотекадан ном алырының чүүмү болгаш эске-дее чүүлдер-биле танышып алыр. Школачыларның назы-харының аайы-биле беседаларны база чорудуп турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырар дээш ажылды библиотека калбаа-биле чорудуп эгелээн. Партия организациязы-биле кады тус-тус болуктер аайы-биле таныштырып чугаалашкан. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң аразында социалистиг чарыштың партияның элчелгиниг XXVII съездизин төлептиг үткуурунче угландырган. Арагалаашкыны болгаш алкоголизмни үзүткээр дугайында партия, чазактың чүгула документилери-биле таныштырылга ажылын база чорудуп эгелээн. Доктаамал ажылдаар болгаш үзүн хуусаалыг хемчег деп чүвени библиотека эргелекчизи чугаалап орду. Тускай планны партия организациязы, көдээ Совет дээш эске-дее хөй-ниити организациялары-биле кады кылып турар.

Любовь Степановна Кашина мооң мурнунда-даа бо талазы-биле ажылдарга идепкейлиг киржип турар. Көдээ Советтиң депутады кижи болганда бодунуң округунда соңгукчулар-биле ажыл-че база онза кичээнгейни угландырган, арагаже хандыкшыларлар-биле ажылды чорудар апаар. Чоокта чаа хөй-ниитиниң судунга бир бөлүкту сайгарып чугаалашканнар. Арагачылар-биле демиселге хөй-ниитиниң күжү черле дээштиг болурунга ол бүзүрөл турар.

Чоокта чаа Тоңа аттыг совхозтуң сүт-бараан фермазынга школачыларның профугланыышкынынга тураскаатканы «Мал ажылдакчызының хүнүнө» эрттиргени дээштиг, солун болган. Оны библиотека ажылдакчылары, совхозтуң специалистери, школа бир деңге организастаан. Совхозка хереглеттинип турар специалистер, оон иштинде малчыннар, саанчылар дугайын зоотехник А. Монгуш доозукчуларга таныштырган. Мал эмчизи Оюн Чечеймаа, мурнакчы саанчы Валентина Чалзын, бызаа ажаакчызы Оюн Дүнзенмаа боттарының ажылхереткенинң дугайын уруглarга сонуургаткан. Библиотека ажылдакчылары ол хун аңаа шупту келген, көдээ ажыл-агый дугайында номнар допчулаалын практикант Ульяна Оюн кылган. «Мал ажылы — шалыпчы фронта» деп номнар делегелгезин фермага организастаан. Ферманың ажылчыннары боттарынга чугула номнарны хөйну бижидип алганнар. Оон соонда школаның болгаш Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының студентилери солун концертти малчыннарга көргүскеннер.

Мындыг хевирлиг ажылдарны библиотека эске хөй-ниити организациялар-биле доктаамал чорудуп турар.

Б. ДИРЧИН.

ИЙИ УЖУРАЖЫЫШКЫН

(Журналистиң орук демдеглелдеринден)

I.

Тоңу — Тываның сөзүлрал орээр булуңнарының бирээзи. «Тоңуну көрбээн кижи Тываны көрбээнө» деп чугаалажып турары тоогарылга эвес.

«Май 1» совхозтуң төвү—Ий суурдан вертолёт-биле ужудуп үнгеш, орук ара Хамсырга доктаваан бис. Өдүген тайгазынче углаттарга, улуг-биче хемнер адыр-адыр салаалар-ла. Кара-ногаан пештерлиг, шивилерлиг, узун сулагай дыттарлыг аргалар адаавыста эртил-ле тур. Хемнер унунда ой-мактарда, кезек аргалар аразында одарларда өөр-өөр ивилер кодан айыл-биле оттап чорлаг, оларга чоокшулап чаызап кээрге хоюп, маңнажы бергилээр.

Додот дээр хемчигештиң унун дургаар кезек ушкаш, оон бажында Өдүген тайгазының эдээнде Бедий фермазының бир звено ивижилериниң коданынга кээп хонган. Оймак черде кажаалар, мөңгүннар, тур.

Вертолёттуң хүртүлери эзергиштелип туруп-туруп доктаай берди. Мотор даажын девиг-не дыңнал каалаан ивижилер бистиң баш удур-ла утхуп четкиләп келген. Тайга улузунуң дыжыызы аайлыг эвес. Олар хүлүмзүруп, холдарын чайгылап, күзээни аалчылар, чоок таныыр улузу келген дег, өөрүп, утхуп алдылар. Талыгырда кижи чедерн берге тайгада болгаш, улус кээрге, ажок-ла амыраар малчыннар чорду. Ивижилерниң ажылдап, чурттап турар черинiң шинiк, чарежык: тар ораң, ак хөвеңзиг, тайганың чыды дораан-на думчукка кээр, чаныыста турар чүүр дыттарның, та чеже харлыг кижүүлер, чөөүрээлери кызыл, артында кылын-кылын, чүгү сыстып келгилээн. Чамдыктарының түрем-түрем чочагайлары хатка, чаъска тооваан, чыл ашкан, кирбиктери ооай шаарга бергилээн турлар.

Ивижилер «төптеө» солуң чүү барын айтырып, иштик черде агаар кандыг турарын бараан садып ап турар аразында бистен айтырылаар. Хоомун ивижи А. У. Маспаевтың ажылда келгенивис ол. Мал-маганы менди-чаагай турар улус болду.

Ак Удешович Маспаев чедип чыл мурнунда сүүдэн ивижилеп үнген. Сүүрга бодаарга, мында, тайганың тайгазында, бажың-балгат бар эвес, дүнүүн чок чырып турар электри база чок. А оңу биле-тура-ла ол сүүрда чылыг, чырык бежиңим каггаш, шак бо талыгырже, чеченнидерге, чүгле куш биле вертолёт ужуп чедер черде иен «садоып» турар. Сүүрга ол ажыл тыппаан бе! Чок. Өгбелериниң — Тоңу чурттакчыларының үе-шагдан бээр азырап келгени эрес малы — иенни азыражыр, ону өстүрүп ковудедир дээн бүжыг сорук-биле чепсегленгеш келген, ийи Гилээн сыырынын кавпкаш ажылдап турар малчын болду.

Ивижилерниң аразынан оларның эң-не аныяк ачызынан ажыл-чаңы илдең кыстыг эскерип каан бис. Ада-иезиниң соон салгаан Ирина деп мурнакчы ивижи, комсомолчу барын ВЛКСМ Тоңу райкомунуң ажылдакчылары мурнунда түн биске чоргаарланып чугаалаан улус. Ам оон-биле ужуражып келдивис.

Ирина Маспаек сеткн классты 1984 чылда доозкан. Оон улаштыр өөренир бүгү-ле аргалары турган. Өске өөрүнге дег, оруу кажан-кезээде ажыг, чүнү кылыр бодаалдыг сен — чүгле бодундан хамааржыр. Ирина амгы оруун — ада-иезиңге дузалажып малчынnaарын шилип алган. Оон ада-иезиниң хар-назыны дөгүп олурар. Даарта баргаш, оларның ажылын кым чылырыл, эдүүнүң кым базарыл? Бо айтырыгны Ирина бодунга каш катап салып келген.

Тоңу — ивижилер, аңчылар чурту. Тоңунуң ивизи бистиң чурттуң өске булуңнарында ивилерге бодаарга боткур, шыырак деп дыңнаан мен. Тываның барык бүгү ивизи Тожуда. Эң-не чаагай эът ивилары деп чугаалажыр. Ында утка-ла бар, а иен мыйызы дээрге, ажок эки эм-дир. Ивн кежинден чаваш, чылыг эттиг идиктн кылып турар апарган. Шак ындыг малды — ивини өстүрер оруктү Ирина шилип алган-дыр.

Оон-биле чугаалажырга сеткил ханганы илдең, караванда өөрүшкүнүң оттары кыптыгып чоруур. Кижиниң сеткили сергекте ындыг.

— Ажылымга ынак мен. Чоры мунуп алгаш иен кадаарга-га магалыг солун. Бедик тайга-сыннарга чоруурга арыгсилиг, чараш — деп, Ирина долгандыр турганын тайгаларже көргеш чугаалады. Шак бо наш сөстө оон алыс бодалы өзүлүг-ла сиңниккен.

— Уруувус-даа өзүлүг малчын болур кижи бо — деп, адазы Ак Удешовны Иразынга чоргаарланганы илдең тайылбырлады.

Өдүген бааргында ивижилерден чоруп тура, Ирининың бичежек шевер холдарын быжыы-биле тудуп, чоннуң чоон оруунда быжыы-биле турупкан комсомолчу кыстың ажылжижинге, амыдырал-чурттаалгезынга улуг-уяуг чедишкинnерни күзээн мен. Оон ады удавас, наш чыл эртөөнде бүгү Тоңуга чаңгыланып үнер деп идегээр мен. Чаңгыннар ужудуушкун үезинде быжыгаар.

II.

Бистиң өске ужуражылгавыс Тоңу райкүүскомунуң иштики хереглер кылдызинге болган. Ынчан милиция ажылдакчылары дружинниктер-биле кады ийи түн дургузунда рейдилер кылгаш, ажыл шагының үезинде эзирик турган 30 хире кижини туткан. Оларның бүрүзүзи (амгы үеде ол эттинип, ажылдай берген болганда, чогум адыын адаваалы. Степан Д. деп ойзуп алыылы) 24 харлыг, Адыр-Кежиг суурда өг-булелиг, бичии ооллуг аныяк эр болган. Оон-биле бис милициянын бичe лейтенантызы Владимир Ооржак ийилээ чугаалашкан бис.

Степанның ндик-хөви-даа чер албас. Чүве чугаалаар хөнүү чок: даадыы-ла куду көрүп алган олурар. Оон ажыл-чаңының дугайында В. Ооржактың кыска характеристиказы:

— Арагалап алгаш, үргүлчү магазин дөштында турар кижи бо. Колдуунда-ла орта кылган ажылы чок, арагалаар. Ажылдаашаа-даа ажылга эвээ-кээрыыселга чок. Милициягa чагыгыс эвес удаа кирип турар. Бажыңынга каш-даа хондур барбайын баар...

— Барып-барып комсомолчу, өг-булелиг, чаптанчыг ооллуг кижи чүге арагалап турар сен?—деп, оон айтырдым. Ол харлыга берген чүве дег олуур. Кезек болгаш:

— Ижерии черле соксадыр болза эки боор ийин... — дидир. Өөренikчи кичээлинге белеткенип албаанда, башкызы тургузуттарга кандыг ийик: ыыттаар чүве-даа тывылбайн баар ышкажыгай. Д. Степанга мээң салган айтырыым база ындыг болган.

Д. Степанның бир харлыг оглу өзүп олурар. Бичии кижини азырап деп чүве ындыг белен бе? А ол хиреде Степан кадайынга дузалашпас.

Арагалаары дээрге, бодунуң эзим-туразы-биле теннери ышкажыл. Степан шеригге бижээчилеп турган. Кижи бүрүзү-ле бижээчи болуп шыдаавазы билдингир. Совхозунга ол кезек үеде ажылдаан, чүдүрүкчүлээн.

Милицияга ол хун Д. Степан-биле элээн үр чугаалашкан бис. Оон арынында быйыргын дерлер сыстып үнүп келген олурду. Хирезин бодаарга, оон сүүзээдел, эпчоксүүп олурары илдең. Ынчангы чугаавыстың түңнелинде Д. Степан иенжилерге барып дузалажыр, сакманчылаар болган кижи. Ол дугайын бис СЭКП Тоңу райкомунуң секретары Анна Шарзаевна Шыырапка бээ дыңнадып, оон ажылдаарынга дузалажырын дилээн бис.

Степан Д. ам Балдыр деп черде «Тоорэ-Хем» совхозтуң хойжузу Г. Тевүтте дузалакчылап турар, дыка хөй чаш хураганнарны остуреринге телептиг салыышкынны киирегенин мырыңай чоокта чаа А. Ш. Шыырап биске өөрүшкүүбиле дыңнатты. Оон чүрүмүдээ экижээн. Ындыг апаргынынга өг-булезин, ада-иезин-даа аажок өөрүп турар. Ынчанмайн канчаар: «Тайын үзүр, даянып турар» дээр болгай.

Бистиң амгы үевис магалыгла шөг-дыр: чүнү-ле күзейдир сен, бодундан-на хамааржыр. Кым-на сүрел чоруур болдур, он черле чедип алыр. Чээрби дөрт хар дээрге, чалыы назын-дыр. А чалыы назын — амыдыралдың чечек назыны-дыр.

С. ДАНЗЫН-ООЛ.

ЧАПТАНЧЫГ, МАГАДАНЧЫГ

Суг-Аксы суурда уруглар-ның «Чинчив» «эли-садынче ки-ре бергеш, оон иштинiң арыгсилиин, чаштарның орунна-рын, ойнаарактарын таварыштыр аянныг кылдыр тургусканың болгаш анзы-бүрү өөнүг чуруктарны ханада асканын кижи магадап ханнас. А ында өзүп турар чаштар оон-даа артык чаптанчыг, чараш.

Ясли-садта шупту 55 чаштар өзүп, доругуп турар. Оларны хар-назынының аайы-биле үш бөлүкке чарган. Уруглардың ойнаарактары-даа өрбын, эске-дее хандырылгазы ийи. Ясли-садтың дөштында уруглар ойнаар шөлчүгеш база бар.

Ында сагылга-чурумнуг, кижилер ажылдап турар. Олар ажылынга ээ-харыысалгалыг шупту бир демниг болганындан ында ажыл мактадыг. Ясли-садтың эргелекчизин Кара-кыс Лопсан-Хувээвна Ооржак 30 чыл иштинде чаштар-биле ажылдап келген болгаш оон дуржулгазы байлак. Найыралдыг коллективтиң чедишкиннеринде оон улуг-хуузу эвээш эвес. Уруглардың кадыкшыл байдалын эмчи сестразы Татьяна Ондар кичээнгейлиг хайгаарап турар.

Ук коллективте кижизидикчи башкы Мира Ондар, уруглар ажаакчылары Билзит, Диизенмаа Ондөрлар, ажыктың Өлзеймаа Монгуш, дуржулгалыг повар К. Сат болгаш өскелерни-даа чон хундүлээр.

«Чинчиде» ажылдап турар коллективти дүүредип турар чаңгыс чүүл — ясли-садтың бичии, хызыы боол турары. Чаа, делгем, бүгү талазы-биле тавтыймалыг, хөй орунныг ясли-сад тударын чон база негеп турар.

О. БОРАШ.

Суд залындан

«ХАЛАС КЕЖИКТИҢ» ХАРЫЫЗЫ

Халас кежик четтирип амдажаан кижилер. Ындыглар чон көрөөнгө дыка «бай» көстүр. Ындыглар дугайында чамдык кемнең кижилер «Чок-ла чүвезин чок, чүгле куш суду чок» дижирр. Чүвени чедир үгаап билбес, шала кенең сеткилдиглер «Мен чоонган мен» дээш, артык акша тып, бажын ажыр байыыр арганы-даа дилей бергилээр. Бир төө акша оруккa текгүп чытпас, огородка ону тарып албас, кызыл күш-биле, ажыг дер-биле ажылдап аар чүве болганда, олуй-солуй мунар чымаан-машиналарны, шалага чедир, хынага азар олбук-хевисти, холда, куланта алдын-мөңгүнүү, даштыкы чуртка будурген мебельди хары үгда садып алыр акша кайын тыптыр. Ынчангаш эң-не аптиге арга — күрүне карманынче хол сугары. Ынчалза-даа чонның ол ниитти хөреңгизиниң үнезин дыка чер, чаңгыс көпеек безин үчёт-даазылыг, ону ак сеткилдиг күш-ажылчы кижилер кадарып, хайгаарап турар болгай. Ынчангаш оон «согур көпеек» алган кижи бүрүзүнге шыңгыы хемчег хүлээдир дээрзи кымга-даа билдингир.

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң бухгалтерия ажылдакчылары (олар ам оон хосталган) Майя Ондар, Клара Ооржак, Светлана Ооржак олар хөй акша-көпеек тудуп, оой үнер-кирер чарыгдалдарын сенеп бүрүткээр ажылдыглар. Бухгалтерияга чекти доолдургаш, атты салгаш, банныга апарып бээрге-ле хереглээнибиле үндүрүп бээр. Ону совхозтуң ажылчыннарынга үлээр. Оларның дорт хүлээлгезин ол.

Шөк ынчаар ажылдап келген бо ажылдакчылар, хайлыг-ла чүве, акшаның үнезин «эмин эрттир» биле берип-тирлер. Таңма, саазын туткан эрге-чагырга холда-дыр, чекке бештида-даа бижиирге, беженни-даа бижиирге, беш чүстү-даа бижиирге, беш муңну-даа бижиирге, банк ону дуруг-дурүү биле үндүрүп бээр ышкажыл. Шөлүң хүнүнде чеже кижи каш акша алырын банк кайын билир, арттыр үндүрүп алгаш, алыр шөлүңга немей ажыглаза кандыгыл? Мындыг бодаял үстүнде адаанывыс үш кижиниң та кайызының бажынга төрүттүнген, билдинмес. Ынчалза-даа ол черле тывылган дээрзин эрге-хоолйу оттаннары илеретпкен. Чүгле ол бодап чгз төрүттүнгенде эвес, ол боттанып турда илеретгинген.

1983 чылдың чыккылама соогу. Январь ай. Ындыг-даа болза, Клара Ооржак, Майя Ондар, Светлана Ооржак оларның сагыш-сеткили дыка изиг, чалбыыштаалып турган. Олар совхозтуң ишчилеринге үлээн акшазының артыы — 1036 рубльди тус-тус, кижи бүрүзүнүң «салыышкынын» барымдаалап, үлежипкеш, магазиннерже дериде берген базып органнар. Боттарының халас алган акшазының изин будаары-биле олар 22 ажылчынның адын ведомостька тудуп бижээш, ону документ кылдыр кожуп каан чүве-дир.

Ол-ла чылдың мартта базала ол үш эжишкинниң чилбизи хайны берген. Январьда алган «шалың» эвээш боорга, база оон кырынга он кижини немей тудуп бижээш, ведомость тургускаш, санап-түңнеп көөрге, «орулга» мынчаар үлеттингем: К. Ооржакка — 420, М. Ондарга — 400, С. Ооржакка—400 рубль.

Ол алган акшазы база эвээш болган. Майя Ондар «могаадыкчы» өзу-биле ажылдап эгелээн. Ол-ла чылдың январьда С. Куулардың адынга 70 рубльди, февральда ол-ла кижиге 40 рубльди, Х. Ондарга — 50, А. Куулarга 60 рубльди дээш дыка хөй кижилерниң аттарынга акшаларны бижээш, боду алкан. Ол-ла тудуп бижиттингем аттарның аразында ашаа Д. Ондарның ады база бар.

Светлана Ооржак оон үлегерин өзүгаар 1983 чылдың апрельде совхоз ажылчыны Д. Монгуштуң адынга 60 рубль үндүргеш, С. Монгуш-биле үлежип алган.

Орус улустуң «халас келген аас-кежик хажыызындан үнер» деп үлегер домаа бар. Ол дээрге, ак сеткилдиг ажылыбиле эвес, ажырымчы, чазый чорук-биле «тыптыынга» алган акша-төгерик кажан-хаан шиңгээттинмес, ыяап илеррээр дээш уткалыг домак болур. Устунде ады киргеп ажылдакчыларга суд шыңгыы хемчег хүлээткен. Дуруг-дуруг акша санап турган санакчылар ам хостalга чок черде хүн санап олурар. Клара Ооржак 4 чылдың, Майя Ондар 4 чылдың, Светлана Ооржак 3 чылдың кажан төнөрин шөк, хүн санап манап турарлар. Олар боттарының буруузунуң аарын миннип турлар боор.

Ю. КЫРГЫС.

Редакциянын адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу. бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54. харысалгалыг секретарының 2-23-35. секретариаттың 2-23-35. партийжи аныыраа болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13. чагаа киллизиниң 2-41-27. информацие киллизиниң 2-20-60. культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47. корректорларның 2-27-41. бухгалтериянын 2-12-45. солуп келбейн барганда 2-32-73 телефонче долгаар.

Солуп неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3037.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң газазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу. бажың № 1.

ТС-09122.

ТВ

МАЙ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40— Эртенги гимнастика. 8.55 — «Дивизия командирининг зүнүү». Уран-чечен фильм. 10.25—10.30 Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35— Социалистиг чурттарның документалдыг фильмнери. 15.15— «Аныяктарның чогаадылгазы». 15.40 — «Чогаалчының демдеглели». В. Поволяев. 16.10 — Вьетнамның куклалар театры. 2-ги дамчыдылга. 16.40 —«Хөрүлеңер, горнистер!». 17.10— Эрги музыка концерти. Одессадан дамчыдылга. 17.40—Миллионнарның ленинчи университединде. 18.15 — «Чүрүк бурузүнде — зүн». 18.30 — Күйбышев областьтың Чырыдыышкын бажыңының ажылдакчыларының камерлиг хору ыллаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.05 — Тайбың болгаш аныяктар. 19.40 — «Чалыы назын-биле болчаа». Уран-чечен фильм. 21.00—«Ye». 21.35 — «Нам дороги эти позабыть нельзя». А. Софронсетүң поэзиязы. 22.00 — «Джазовая панорама». 22.35 —«Обь— Сибирь хемге». Док. фильм. 22.45 — 23.05 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Лоутарские мелодии». Кишиневтан дамчыдылга. 8.4[illegible] — Документалдыг фильмнер. 9.20 — М. Раузвергерниң «Кызыл бөртүгүеш» деп операзы. 10.40 — «За школьным порогом». Док. телефильм. 11.30 —Аффалар квартедин ойнаар. 11.50 — «Моабитская тетрадь». Төөлүбайлыг уран-чечен фильм. 13.20 — Бистиң садывыс. 13.50 — Испан дыл. 14.20 — Мультфильмнер. 15.00 — 15.05 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Соңуургактарга». 18.40— Уругларга фильм. 18.45 —«Азия төвү». 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — Чөрлелдер. 19.30 — «Тинилелге хүнү». Дагг-Алтай облазының национал театрының артистериниң концерти.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.15 — Док. телефильм. 20.30 — Бокска Европа чемпионады. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Коломба». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.30 — 23.20 — Бүгүдеге музыка.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Чамдык чөрлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын муктем хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3—8 градус чылыг, чамдык чөрлерге 2 градус сооктан 3 градус чылыг болур. Хүндүс 15—20 градус, он черле чедип алыр. Чээрби дөрт хар дээрге, чалыы назын-дыр. А чалыы назын — амыдыралдың чечек назыны-дыр.

С. ДАНЗЫН-ООЛ.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

КИНО

МАЙ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Самрат» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Орлята Чапая» 9.20, «Тайна острова чудовища» 11.00, 13.00, 15.00, «Милый, дорогой, единственный» 16.50, 20.40, «Еще раз про любовь» 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Верная рука— друг индейцев» 15.00, 17.40, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Инопланетянка» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Прохиндиада или бег на месте» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Тываның А. С. Пушкин аттыг республиканың библиотеказынга ажылдаар редактор, библиотекарьлар болгаш ажыл-агый эргелекчизи негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 27 бажың. телефон № 2-32-76.

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунга бедик мергежилдиг машинакчы негеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу. № 38 бажың. Чырыдыышкын министерствозу. кадрлар киллизи, кабинет 214. телефон № 2-33-92.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 125 (12815) | 1985 чылдың май 31, пятница | 1925 чылда үнедезилеттингеи. | Өртээ 3 көвеек.

БОТТУГ БАЙДАЛГА

Май 29-та Кремльге СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев совет удурутулганың чалаанын өзүгээр ССРЭ-де келген Италияның Министрлер чөвүлелиниң Даргазы Б. Краксиге-биле чугаалажыышкыннар кылган. Аңаа киришкеннер болза:

совет таладан—СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орулакчызы, ССРЭ-ниң дашткы дериктер министри А. А. Громыко;

италь таладан — дашткы дериктер министри Дж. Андреотти.

Тодаргай болгаш ажыл-херекчи санал-оналар солчуушкунуң төвүнге делегейниң кол айтырыглары болгаш советтиг харылзааларны улам ыяш хөгжүдериниң айтырыглары турган. Делегейде байдалдың чамдык чугула талаларын үнелеп көөрүнде база ол талазы-биле туруштарында аңгы үүлдер бар-даа болза, дайын кыжанның чайладыры, чөвүрлыышкынны катап тургузары, янзы-бүрү социал тургузулуг күрүнелер аразында политиктиг харылзажылгаларны хаңыладыры ышкаш амыдыралчы чугула айтырыглар талазы-биле кады көрүп болур үүлдерни дилээр болгаш тывар деп бижыг шинитпирлиг деп демдеглээн. Амгы үеде тургустунган стратеттиг турум байдалды үрээрин болдурбас дээш, космос делгемин милитаризастаарынга идегелдиг моондакты тургузары эң-не чугула. Космостуң согукчу чепсектерин тургузар таваазыбиле бүгү-ле ажылдарны чугаалажыышкыннар чоруп турар үеде соксадыр дээн совет санал Женевада чугаалажыышкыннар мурнунга талаларның салган сорулгаларын күүседириниче базымнарны эң-не улуг черге-биле чингедиринче угланган, ол ышкаш ам бар ракета-ядролуг чепсектерниң кыскыры оларны немей будурбес, ооң соонда стратеттигдаа, ортумак ыракшылдың-даа чепсектерин дыка улуг-биле кызырарынче шилчиир деп саналдың ужур-утказы база ында.

Ортумак ыракшылдыг совет ракеталарны таарыштыр тургузарынга чакгыс талалыг байдалга мораторийни киирер болгаш еске-даа харыы хемчегларни түр соксадыр дугайында ССРЭ-ниң шинитпири олпа сорулгага дүгжүп турар. Бир эвес еске тала Совет Эвилелиниң ол чаагай күзел-чүткүл илереднишкинниге база-па ол чергелиг харыыны берген болза, Женева чугаалажыышкыннарынга улам таарымчалыг байдалдарны, оны долгандыр улам чогумчалыг политиктиг төөнну тургузар ийик.

Чугула принципиалдыг ужурдузалыг ол айтырыглар талазы-биле Италияның туружу, а ол ышкаш ооң практиктиг төделиишкиннери угаасылалдыг болгаш боттуг боор деп идегеп илереттинген, ол чорук ядролуг боо-чепсектерни, чүнүндаа мурнунда Европага эңдере будурерин доктаадырынга салдар чедирер ийик.

Күштерниң болдунар-ла күдуку деңнелге дең турар чоруун чедип алыры дээш ниитти чугааны Б. Краксиге илереттнем, чугаалажыышкыннарның эчис сорулгазы — боо-чепсектерни эңдере будурерин косморе таратпазы, чер кырынга ону соксадыры чедип алдынзын дээш Италия салдар чедирерин кызыдар деп, ол демдеглээн.

Европага айыыл чок чорукту быжыглаарының болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң чорудуун боттуг уламчылаарынга салдар чедирериниң чугулазының дугайында дүүшкек ниити бодалды М. С. Горбачев биле Б. Краксиге илереткеннер. Делегей харылзааларын чөвүрлыышкыннын оруунче эгидеринге аргаларны идепкейлиг дилеп тывырынга Европа эң чугула болгаш шинитпирлиг рольду ойнап болур болгаш ойнаар үжүолугдаа деп бүзүрел илереттинген. Бо талазы-биле 70 чылдарның үнелиг дүржулгазы калбаа-биле ажыглаттынган туруп болур.

ЭДЧ биле ЕЭН-ниң аразында харылзааларның байдалын принципиалдыы-биле чугаалажып көрген болгаш Европа дипте ол ийи улуг экономикниг белүглежилгелериниң аразында кады ажылдажылганы чогумчудуп тургузары Европага хөрекгериниң байдалын нинитизи-биле эжиждиринге ажыктыг болур ийик деп дүгжүп турар бодал илереттинген.

Делегейниң аңгы-аңгы деңискээлериндe, ылаңгыя Чоокту Чөөн чүктө болгаш Төп Америкада дүшкүүрлүг байдалдың бар боон турар одаглярын узуткаарынга хамаарыштыр совет болгаш италь туруштарның эңээн дүгжүп турары чугаалажыышкыннар үезинде көзүлген. Төп Американың чурттарының, чүнүн-даа мурнунда Никарагуаның ишти-ки херектерингe холгаарлаа, рынга семээшкиннерни, оларже политиктиг база экономиктиг аргалар-биле ыйыңгыкынны болдурбазының эргежок чугулазын совет таладан демдеглээн.

Никарагуаның бот-догуннаан эргелерни камгалаары улустар аразының харылзааларының келир үезинге, аңаа бот-тускайлаң болгаш деп эргенің принциптерни камгалап арттырарынга хамаарыштыр алырга принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Чоокку Чөөн чүкке чептүг база быжыг тайбыңны тургузарынга, Ливанда хан төгүүшкүнүн соксадырынга оруктарны дилээринге хамаарыштыр бодалды талалар илереткеннер.

Политиктиг харылзааларны болгаш консультацияларны киниришпир совет-италь ийи талалыг харылзааларның идепкейжээнин М. С. Горбачев биле Б. Краксиге олар сеткил ханыышкын-биле демдеглээн болгаш оларны моон соңгаардаа аңгы-аңгы адырлар айыбиле калбартырын дугурушканнар.

1990 чылга чедир үеде экономиктиг, үлетпүр болгаш техниктиг кады ажылдажылганы хаңыладырының 1984 чылда Москвага ат салган программазын киришпир бар боон турар үзүн хуусаалыг дугуржулганларга дүшүтүр ССРЭ биле Италияның аразында садыгэкономиктиг болгаш эртемтехниктиг кады ажылдажылганы улам түлгаштырган үндезинге хөгжүдеринче база сайзыраңгайжыдарынга белениин олар бадыткаан.

М. С. Горбачевка Б. Краксиге Италиягa аян чорук кылып келириниң чалаалгазын дамчыштаан, ону өөрүп четтириишкинбиле хүлээп алган.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң эрлчеглиг дугаалы май 29-та болган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының онгу сессиязынга 1985 чылда республиканың планын болгаш бюджедин чугаалажып көрүп турган үеде доктаамал комиссияларның болгаш депутаттарның саналдап киргени сумелерни болгаш саналдарны чугаалажып көргенинiң түңнелдериниң дугайында айтырыгны Президиум чугаалажып көрген.

Январь—апрельде үлетпүр продукциязын сейгарар талазы-биле планны биитизи-биле республикага 100,7 хуу, ооң иштинде РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге хамаарыжып турар үлетпүр—101,3 хуу күүсеткен. РСФСР-ниң бүгү министерстволарыны болгаш ведомстволары, автономнуг республикаларның, крайларның болгаш областарның хөй кезии, Москва болгаш Ленинград хоорайлар ону херек кылырга күүседирин хандырган.

Ол-ла үеним дургузунда Россия Федерациязының Аъшчем үлетпүр, Ногаа-чимис ажыл-агый, Кедээ тудуг министерстволарының керээлиг хүлээлгелерин күүседирин суларатканын ол хуралга демдеглээн.

Чонга хереглеттинип турар барааннарны будуруп үндурер талазы-биле ажылды чамдык министерстволар ооржум эде тургузуп турар. Агроүлетпүр комплекизинiң министерстволары болгаш ведомстволары кедээ ажыл-агый продукциязын болгаш аъш-чем барааннарын будуреринi өстүрер курлавырларны долузу-биле ажыглавайн турар.

Чамдык таварылгаларда чурттапга бажыңнарының, школа назыны четпээн уругларның албан чергелериниң, эмнелгелерниң болгаш еске-даа объектилерниң, а ол ышкаш бойдус камгалаар деригелерниң тудуун улуг хожудаашкын-биле чорудуп турар.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шинитпирлерин удуртулга болдурган, 1985 чылдың планын болгаш бюджедин хажык чокка күүседир дээш чагыргазында турар эргелеп башкарылга органнарындан негелдени бедидерин РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумуну РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге хүлээп алган доктаалында сумелээн.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының болгаш депутаттарының киирген саналарын болгаш сумелерин боттандырар талазы-биле ажылдап кылган хемчегларни боттандырарын хандыраарын РСФСР-ниң министерстволарынга, күрүне комитеттеринге болгаш ведомстволарынга, автономнуг республикаларның, крайларның болгаш областарның хөй кезии, Москва болгаш Ленинград хоорай ону херек кылырга күүседирин хандырган.

Автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң болгаш РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чаа чыыжының бирги сессияларының түңнелдериниң болгаш оларның соңгааны органнарның составының дугайында айтырыгны Президиум көрген.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң негелдеринге дүүштүр экономиктиг болгаш социал хөгжүдениң айтырыгларын шинитпирлээринге, эртем-техниктиг дыштилгени дүргедедиринге, будуруп үндуруп турар продукциязының шынарын бедидеринге, ажыл-агыйжы эвес болгаш тетчеглекчи чорук-биле демиселге, күш-ажылдың болгаш күрүненiң сагыпга-чүрүмүн бижыглаарынга боттарының ролюн күштелдирип, СЭКП-ниң XXVII съездизинiң телептиг уткуурун хандыраарын республиканың бүгү Советтеринге Дээди Советтиң Президиумуну бодунуң доктаалында даскам.

Хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чүрүмнү сагыырын хандырар талазы-биле Россия Федерациязының улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны Дээди Советтиң Президиумуну база көрген.

Чагыргазында турар будурүлгелер болгаш организациялар күрүненiң сагыпга-чүрүмүн сагыырын хандырарын, Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлуузун күүседир дээш контрольду күштелдирип, социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чүрүмнү үлам ыяш бижыглаар талазы-биле ажылды идепкейжидер хемчегларни ап, арагалаашкынга удур демиселди күштедирер талазы-биле организастыг хемчегларниң комплекизин ажылдап кылырын болгаш боттандырып чорударын, арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштедирер талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын хажык чокка күүседирин хандырарын автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край, область Советтериниң күүскомнарынга саналдаан.

Республиканың күрүне амыдыралының чамдык еске-даа айтырыгларын хуралга чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. П. Орлов хуралды дергелеп эрттирген.

(СЭТА).

ХООРАЙГА-ОРДЕН

ДУШАНБЕ. (СЭТА). Ооң ажылчы чоннарның социалистиг чаартылгаларны боттандырып чорударынга ачы-хавыязы,- Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиняелгени чедип алырынга оларның салыышкыны, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чедиишкиннери дээш Душанбе хоорайны Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаан.

Ол бедик шаңналды тыпсырынга холбаштыр байырлыг хурал болган.

СЭКП ТК-ның секретары И. В. Капитонов хуралга чүве чугаалаарга, чыылганнар ону чыыжы-биле утказаннар. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден ол Душанбеның болгаш республиканың ажыктыг чоннарынга чүректиң хандыышкынын байыр чедиргеп. СЭКП ТК-ның секретары Душанбени Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын чомчаваш, адыш часкаашкыны боон турда, ол шаңналды хоорайның тугунга кадаан.

ШАЛЫП ИШЧИ ТАРААЖЫЛАР

ЧУРУКТА: Сүт-Хөлде «Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак-Даш салбырының тараажылары Деге Ондар, Куулар Седип-оол, Ондар Кыдат-оол, Вячеслав Сарыглар тараа шөлдерни сүттарарынга шалыпчы үлүг кииргип турарлар. Оларның бригадазы бригада аргазы-биле ажылдап, бо хүннерге чеднр 800 ажыт га черии дек-дескн кылдыр сүттаргап. Ол бригаданы дружуглалыг механизатор Ондар Аракчаевич Өлзей-оол удуртуп турар.

Ак-Даш салбырының тараажылары беш чылдың доозукчу чылында чаагай дүжүттү өстүрүп, СЭКП-ниң XXVII съездизинге чедиишиннинг ужуражыры-биле соцнелистиг чарышты калбарткан, 823 га тараа культураларын, 310 га чаңгыс болгаш хөй чылдыг мал чемнерии дескн чаагай өзүмнерииг болур кылдыр сүттаргандар. Оон ангыда 30 гектар люцерманы, 280 гектар кукуруза шөлүн база сүттарар. Сүттатчыларның механизастаан бригадазында трактордар болгаш оон ескe-даа чугула херектиг техниика аймаа бүрүн четчир болгаш ону олар долузу-биле ажыглап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧОГУУР ХУУСААЗЫНДА ДООЗАР ДЭЭШ

«Тыва кедээ тудуг» трестиң кежүп чоруур механизастатыгнаң колонналарының коллективтери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, стахановчу шимчээшкиниииң 50 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, алган социалистиг хүлээлгелерии күүседириниң боттуг хемчегларии ап турарлар.

1985 чылдың дөрт айларының түңнелдери-биле № 1070, 741, 958, 957, 1317, 463 КМК-ларның коллективтери эң эки күш-ажылчы көргүзүглерии чедип алганнар. 1984 чылдың дөртку кварталында болгаш 1985 чылдың бирги кварталында № 1070, 741 КМК-ларның коллективтери бүгү Россияның социалистиг чарыжында киришкеш, тиилекчилер болуп, шыгараннар. № 1070 КМК-ның коллективи РСФСР-ниң Кедээ тудуг министерствозунуң болгаш тудуг материалдары улетпүрүнүң ажылдакчыларының профсөвилелиниң Төп Комитединиң президиумунуң шилчип чоруур Кызыл тугун чаалап алган, а № 741 КМК-ның коллективи ол чарышка ийиги черии эзлеп, акша шаңналын чаалап алган.

№ 1070 КМК-ның коллективи бедик темпилерни кошкатпайн ажылдап, дөрт айларның планын шупту көргүзүглер аайыбиле күүсеткен. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли кол керээ өзүгаар 108 хуу кыдыр күүсеттингеи, азы эрткен чылдың бо үезинге дөмнээрге 19 хуу өскен. 848 дөрбелчии метр чурттапга шөлүн ажыглапга киирген. № 1070 КМК-ның коллективи он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле үткуштур планны хүлээп алган. Кол керээ өзүгаар тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин Улуг Октябрьның 68 чыл оюн үткуштур шингээдип алырын, беш чылдың планындан ажыр 282 дөрбелчии метр чурттапга шөлүн ажыглапга киирген.

В. ГУЗИК,
«Тыва кедээ тудуг» трестиң күш-ажыл болгаш шалып кылдыгының эргелекчизи.

НАЙЫРАЛЧЫ ЁЗУГА

Италияның Министрлер чөвүлелиниң Даргазы Б. Краксиге алдар кылдыр совет удуртулга май 29-та Кремльдиң Улуг ордузунга дүштеки шайлапга кылган.

Б. Краксиге-биле кады ону ээп-чоруукка үдеп чоруур дашткы дериктер министри Дж. Андреотти, ескe-даа италь күрүне ажылдакчылары шайлапгага келген.

Совет таладан М. С. Горбачев, Н. А. Тихонов, А. А. Громыко, П. Н. Демичев, Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орулакчызы И. В. Архипов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орулакчылары, ССРЭ-ниң министрлери, ССРЭ-ниң күрүне комитеттериниң даргалары, албанның ескe-даа кижилери келген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев дүштеки шайлапгага чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг дээргi Министрлер чөвүлелиниң Даргазы!

Хүндүлүг дээргi агай Краксi!

Хүндүлүг италь аалчылар!

Эштер!

Москваага силерге байыр чедиргери өөрүнчүг дур, хүндүлүг дээргi Краксi, ынчаларга италь чазактың баштыңы болуп бистиң чуртувуска эң баштай кээп турар-дыр Силер. Совет Эвилелиниге Силериниң аян-чоруукар — ол дээрге совет-италь политиктиг харылзааларны немей идепкейжидер дээш ийи талаларның күзелиниң көргүзүүү дээрзи чигзинниишкин чок. ССРЭ-ниң болгаш Италияның аразында янзы-бүрү талаларлыг харылзааларның тургустунганын болгаш багай эвес хөгжүп турарын үнелеп турар бис.

Италь күрүне ажылдакчыларының хандыр болгаш чогумчалыг кылдыр көөр чорукту илергейлевишаан, Барыын болгаш Чөөн чүктүң аразынга харылзааларны эжиждиринче угланган боттуг эгелээшкиннериниң чогум-на Барыын Европага чаңгыс эвес удаа талалакчылары болуп келген. Слдыг-экономика талазы-биле дидимм база ажыктыг байдалының талазы-биле тодаргай болган улуг базымнарны бистe ут-паан, Волгада Тольяттн хоорайда чайгамчын улуг завод ол базымнарның демдээ болуп келген болгаш болуп-даа турар.

Чамдык, харын-даа эвээш эвес ужур-дузалыг, делегей айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң болгаш Италияның аразында чөрүшкек бодалдарның барын силер-даа, бистер-даа билип турар бис. Ынчалзажок чогумчалыг харылзааларны эжиждиринче, амгы айыылдыг дүшкүүрлүг байдалды чаварылдырарынга чедирип болгу дег аргаларны кады дилеп тывариче ийи талаларның чүткүлдүүүнүң бар болуп турарыы чугула.

А ол дээрге эргежок чугула чүүл-дур. Делегай берге үелерни чурттап эртип турар. Хөй чурттарның күжениишкинериниң ачызында делегей харылзааларынга 70 чылдарда эгелээн чогумчалыг өскерилгелерниң чорудулгазынга улустарның дүрүм өзүгаар ынангаы идегелдери бистиң чаңгыс удаа эвес демдеглеп келгенинаас чылдагааннар-биле боттанмайн барган. Ол чорудулга удур туржуушкун-биле солчу берген, ынчаарга ол удур туржуушкуннуң психологизазы ындында-ла кедерээн боо-чепсектерниң улам-на эңдере будурүүшкүнүн доктаадырынга салдар чедирер ийик.

Күштерниң болдунар-ла күдуку деңнелге дең турар чоруун чедип алыры дээш ниитти чугааны Б. Краксиге илереткем, чугаалажыышкыннарның эчис сорулгазы — боо-чепсектерни эңдере будурерин косморе таратпазы, чер кырынга ону соксадыры чедип алдынзын дээш Италия салдар чедирерин кызыдар деп, ол демдеглээн.

Европага айыыл чок чорукту быжыглаарының болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң чорудуун боттуг уламчылаарынга салдар чедирериниң чугулазының дугайында дүүшкек ниити бодалды М. С. Горбачев биле Б. Краксиге илереткеннер. Делегей харылзааларын чөвүрлыышкыннын оруунче эгидеринге аргаларны идепкейлиг дилеп тывырынга Европа эң чугула болгаш шинитпирлиг рольду ойнап болур болгаш ойнаар үжүолугдаа деп бүзүрел илереттинген. Бо талазы-биле 70 чылдарның үнелиг дүржулгазы калбаа-биле ажыглаттынган туруп болур.

ЭДЧ биле ЕЭН-ниң аразында харылзааларның байдалын принципиалдыы-биле чугаалажып көрген болгаш Европа дипте ол ийи улуг экономиктиг белүглежилгелериниң аразында кады ажылдажылганы чогумчудуп тургузары Европага хөрекгериниң байдалын нинитизи-биле эжиждиринге ажыктыг болур ийик деп дүгжүп турар бодал илереттинген.

Делегейниң аңгы-аңгы деңискээлериндe, ылаңгыя Чоокту Чөөн чүктө болгаш Төп Америкада дүшкүүрлүг байдалдың бар боон турар одаглярын узуткаарынга хамаарыштыр совет болгаш италь туруштарның эңээн дүгжүп турары чугаалажыышкыннар үезинде көзүлген. Төп Американың чурттарының, чүнүн-даа мурнунда Никарагуаның ишти-ки херектерингe холгаарлаа, рынга семээшкиннерни, оларже политиктиг база экономиктиг аргалар-биле ыйыңгыкынны болдурбазының эргежок чугулазын совет таладан демдеглээн.

Никарагуаның бот-догуннаан эргелерни камгалаары улустар аразының харылзааларының келир үезинге, аңаа бот-тускайлаң болгаш деп эргенің принциптерни камгалап арттырарынга хамаарыштыр алырга принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Чоокку Чөөн чүкке чептүг база быжыг тайбыңны тургузарынга, Ливанда хан төгүүшкүнүн соксадырынга оруктарны дилээринге хамаарыштыр бодалды талалар илереткеннер.

Политиктиг харылзааларны болгаш консультацияларны киниришпир совет-италь ийи талалыг харылзааларның идепкейжээнин М. С. Горбачев биле Б. Краксиге олар сеткил ханыышкын-биле демдеглээн болгаш оларны моон соңгаардаа аңгы-аңгы адырлар айыбиле калбартырын дугурушканнар.

1990 чылга чедир үеде экономиктиг, үлетпүр болгаш техниктиг кады ажылдажылганы хаңыладырының 1984 чылда Москвага ат салган программазын киришпир бар боон турар үзүн хуусаалыг дугуржулганларга дүүштүр ССРЭ биле Италияның аразында садыгэкономиктиг болгаш эртемтехниктиг кады ажылдажылганы улам түлгаштырган үндезинге хөгжүдеринче база сайзыраңгайжыдарынга белениин олар бадыткаан.

М. С. Горбачевка Б. Краксиге Италиягa аян чорук кылып келириниң чалаалгазын дамчыштаан, ону өөрүп четтириишкинбиле хүлээп алган.

[Уланчызы 3-кү арыында.]

ССРЭ-ДЕН ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның чалаанын өзүгаар бистиң чуртка кээп чораан Германияның Социал-демократтыг партизазының Дергазы, Социнтерниинң Даргазы Виллн Брандт май 29-та Совет Эвилелиндеи чорупкан.

Ону аэропортка СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчыларын үдээн.

Камналга — экономикалын курлавыры

СОЦИАЛИСТИГ ӨНЧҮҮНУ КАМНАП КАДАГАЛААР

Республиканың садыг системазының профэвилел болгаш ажыл-агыйы организациялары социалистиг өнчүүнү кадагалаарыы эжиктирер, материалдыг болгаш сан-хөө курлавыырдарын камныг, хумагалыыг ажыглаар, совет садыг чүрүмүн хамыдар чоруктар-биле демнеп, кооперацияның садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери барган сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Эки түңнелдер-биле чергелештир садыг системазының чамдык ажыл-агый болгаш профэвилел организациялары бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаарын четче хандырбайн, коллективтерде сагылга-чүрүмну чогуур деңнелге тургустайн турар. Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң болгаш садыг ажылдакчыларының профэвилел обөөмүнүң талазында ересамчыдаларды болгаш бараан-материалдыг чүүлдерни оорлаарын болдурбазы-биле чорудуп келген хемчеглерниң дээштин четпес болуп турарын айтып алнар. Түңнелинде, он бирги беш чылда өре-семчыгдалдың хемнээзи-даа, санныдаа көвүдээн. Ынаңгыз Тес-Хем райпозунда эрткен 4 чылдарда 22 таварыылгага 435 мүң рубльге самчыгдалды болгаш 135,8 мүң рубльге оор алыын болдуурган.

Ынду чоруктарның үнүп келириниң кол чылдагааны — профэвилел болгаш ажыл-агый организацияларының кадрларны шилип алыр, белеткээр болгаш таварыштыр тургузар талазы-биле ажылдың кошкатканында болур. Ынаңгыз материал-харыысалгалыг черлерге ол талазы-биле профессионал белеткелиг болгаш дуржулгазы чок кижилерни түлээп алыр болгаш чамдык коллективтерниң ролю сөөлгү чыыдарда улгатхан болгаш чамдык коллективтер бо талазы-биле түңнелдерни чедип алган. Чижээ, Кызылдың аъш-чем барааннар садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери бараан сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Эки түңнелдер-биле чергелештир садыг системазының чамдык ажыл-агый болгаш профэвилел организациялары бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаарын четче хандырбайн, коллективтерде сагылга-чүрүмну чогуур деңнелге тургустайн турар. Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң болгаш садыг ажылдакчыларының профэвилел обөөмүнүң талазында ересамчыдаларды болгаш бараан-материалдыг чүүлдерни оорлаарын болдурбазы-биле чорудуп келген хемчеглерниң дээштин четпес болуп турарын айтып алнар. Түңнелинде, он бирги беш чылда өре-семчыгдалдың хемнээзи-даа, санныдаа көвүдээн. Ынаңгыз Тес-Хем райпозунда эрткен 4 чылдарда 22 таварыылгага 435 мүң рубльге самчыгдалды болгаш 135,8 мүң рубльге оор алыын болдуурган.

Ынду чоруктарның үнүп келириниң кол чылдагааны — профэвилел болгаш ажыл-агый организацияларының кадрларны шилип алыр, белеткээр болгаш таварыштыр тургузар талазы-биле ажылдың кошкатканында болур. Ынаңгыз материал-харыысалгалыг черлерге ол талазы-биле профессионал белеткелиг болгаш дуржулгазы чок кижилерни түлээп алыр болгаш чамдык коллективтер бо талазы-биле түңнелдерни чедип алган. Чижээ, Кызылдың аъш-чем барааннар садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери бараан сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Эки түңнелдер-биле чергелештир садыг системазының чамдык ажыл-агый болгаш профэвилел организациялары бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаарын четче хандырбайн, коллективтерде сагылга-чүрүмну чогуур деңнелге тургустайн турар. Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң болгаш садыг ажылдакчыларының профэвилел обөөмүнүң талазында ересамчыдаларды болгаш бараан-материалдыг чүүлдерни оорлаарын болдурбазы-биле чорудуп келген хемчеглерниң дээштин четпес болуп турарын айтып алнар. Түңнелинде, он бирги беш чылда өре-семчыгдалдың хемнээзи-даа, санныдаа көвүдээн. Ынаңгыз Тес-Хем райпозунда эрткен 4 чылдарда 22 таварыылгага 435 мүң рубльге самчыгдалды болгаш 135,8 мүң рубльге оор алыын болдурбазы-биле ажылды чорударыга ажылчын комиссиязының түргүзүп алган.

Профэвилел комитеттери социалистиг чаръыты организастагарын эде көрүп, социалистиг өнчүүнү кадагалыын хандырарын болгаш кушажылдың сагылга-чүрүмун сайгарып чаръыты негелдеринде база кирип турар. Профэвилел обөкому болгаш профэвилелдерниң каттышкан комитеттери кижизидилге ажылын сайгарып/ажылдарының болгаш оон ажыктыын бадыдеринин ярагларын дилеп тыварын оралдажып келген.

Амыы үеде садыг организациялардың болгаш ниитинниң чемненнилге черлеринин удуртукчу ажылдакчыларының 95 хуудаи хөйү дээди болгаш тускай ортумак эртемниг. Садыг шугумунда дагдыныкчылар шимчээшкинин нептерээн, 800 ажыг хоочун ажылдакчыларда аныяктарны бэлэглээр. Камныг, хумагалыг болгаш өре-самчыгдалга эштеш-биле болгуруулгаларын, өөрээшкинниг коммунистиг кушажылдың цыковазы дузаны чедирип турээр.

Хынналда-ревизия ажылының шымаярын бедидер, учет-отчетту эжиктирер база материалхарыысалгалыг кижилерниң шелээлээрин график ёзугаар хандыраар дээш хемчеглерни ап, бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаар, шыгжаарынче югчуур байдалды тургузары дээш ажылды чорудуур турар. Ол ажылдарга кушажылы чамдык райполерның болгаш күруне садының удуртукчулары, специалистери, профэвилел активчилери инвентаризацияның шынарын хынаарынга идепкейлиг киришпейн турары канчап-даа таарыштпас. Ревизияларның, хыналдаларның түңнелдерин коллективтерниң, профэвилел комитединиң хуралдарынга чугаалаашпейн турар. Инвентаризация кылырын чамдыкта ол ажылды билбес кижилерге дагзып турарындан дудагдалды, самчыгдаавды илередиптейн баары база таварыжыр. Чижээ, Чөөн-Хемчик райпозунуң аъш-чем складынга 1983 чылдың майдан 1984 чылдың декабрьга, чедир инвентаризацияны кеш удаа чоруткан, ынчалза-даа оларның чамдызы-даа чыг иштинде чоорту болган 19852 рубль түңге дудагдалды илередиптээн. Ол тээвирлиг райпозунуң удуртулгезиин болгаш профэвилел комитедин кичээндирер турбуже, инвентаризацияны болгаш контроль-хыналарны чорударыга дээштир хемчеглер алдыгчаваан. Оон түңнелинде ол-ла райпозунуң холушкак садыынга 15445 рубльге самчыгдалдары ыналда тодаратхан.

Оон ангыда үүрмек дудагдал-самчыгдалдарның саны эвээнзээйн турар. Күүрне садыының болгаш респотребсоюзтуң системазында 4 чыл дургузунда үүрмек самчыгдалдарның түңү 1,5 млн. рубль четиген. Ол дудагдалдар долузу-биле эгиттинген болза-даа, чамдык будурулгелерде күруненинң өнчү-көрекгизинниң камналга, кадагалалы кошкак, самчыгдаа-дудагдалды болдурар чоруктар ам-даа чайлаттынмаавышын көргүзүп турардыр.

Бараан-материалдыг чүүлдерниң үүрмек дудагдалдарыбле демисселге эш хүү судтарының идепкейи, кирижилгези куду болуп келгенин демдегдевес ап-ганнок.

«Бухгаттер үчедун эң эки тургусканы дээш» республиканга эртип турар көрүлдениң дээштинин бедидерек, ревизорлар араазында социалистиг чарыты нептерээкпн дээш профэвилел комитеттери будурулгелериң администрациязыбле кады тодаргай ажылдарны чорудар апаар.

Ол ышкаш садыг организацияларында ажыл-агыйзы эвес чоруткардан чидиргилер эвээш эвес болуп турар. Ажыл-херектиниң шын чарыдарыынга, ала чайгаар хорааршын нормадан ажыр чидиргилерниң болгаш саза-хааржак, шоодай-шарыгларның чидириннге чогуур хынаалдарны чамдык будурулгелерде кошкак тургускан.

Камналга, хумагалал айтырыы, бараан-материалдыг чүүлдериң кадагалалын хандырар, оларны чидириг чокка чонга чедирери республиканың садыг ажылдакчыларының эң чугула талазы-биле профессионал белеткелиг болгаш дуржулгазы чок кижилерни түлээп алыр болгаш бригаденың материалдыг харыысалгалыының негелдерини сагыыжаз, хажыдар таварыылгалар тургулаавын. Кызыл районнуң Терэ-Хөл райпозунга болган самчыгдал шак ындыг чылдагаанныр-биле тайыыбырлаттынар. Кызылдың кооперацияның профтехучилищезининң доозукчузу, аныяк специалист Чүлдүм ажда 11 ай ажыктыырын, 14 мүң рүбль түңге өре-самчыгдалды болдурган.

Садыг шугумунуң будурулгелериндө бараан-материалдыг чүүлдериң үчеду кошкак, оон уламындан самчыгдалды болдурарыңа оруктар тургустунуп келири база бар.

Өре-самчыгдал, чидиргилер-биле демисселди куштелдирериңе хынала-ревизия апарадының ажылы чугула рольду ойнаар. Ынчалза-даа коллективтерниң ролю сөөлгү чыыдарда улгатхан болгаш чамдык коллективтер бо талазы-биле түңнелдерни чедип алган. Чижээ, Кызылдың аъш-чем барааннар садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери бараан сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Эки түңнелдер-биле чергелештир садыг системазының чамдык ажыл-агый болгаш профэвилел организациялары бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаарын четче хандырбайн, коллективтерде сагылга-чүрүмну чогуур деңнелге тургустайн турар. Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң болгаш садыг ажылдакчыларының профэвилел обөөмүнүң талазында ересамчыдаларды болгаш бараан-материалдыг чүүлдерни оорлаарын болдурбазы-биле ажылды чорудуп келген хемчеглерниң дээштин четпес болуп турарын айтып алнар. Түңнелинде, он бирги беш чылда өре-самчыгдалдың хемнээзи-даа, санныдаа көвүдээн. Ынаңгыз Тес-Хем райпозунда эрткен 4 чылдарда 22 таварыылгага 435 мүң рубльге самчыгдалды болгаш 135,8 мүң рубльге оор алыын болдурбазы-биле ажылды чорударыга ажылчын комиссиязының түргүзүп алган.

Профэвилел комитеттери социалистиг чаръыты организастагарын эде көрүп, социалистиг өнчүүнү кадагалыын хандырарын болгаш кушажылдың сагылга-чүрүмун сайгарып чаръыты негелдеринде база кирип турар. Профэвилел обөкому болгаш профэвилелдерниң каттышкан комитеттери кижизидилге ажылын сайгарып/ажылдарының болгаш оон ажыктыын бадыдеринин ярагларын дилеп тыварын оралдажып келген.

Амыы үеде садыг организациялардың болгаш ниитинниң чемненнилге черлеринин удуртукчу ажылдакчыларының 95 хуудаи хөйү дээди болгаш тускай ортумак эртемниг. Садыг шугумунда дагдыныкчылар шимчээшкинин нептерээн, 800 ажыг хоочун ажылдакчыларда аныяктарны бэлэглээр. Камныг, хумагалыг болгаш өре-самчыгдалга эштеш-биле болгуруулгаларын, өөрээшкинниг коммунистиг кушажылдың цыковазы дузаны чедирип турээр.

Хынналда-ревизия ажылының шымаярын бедидер, учет-отчетту эжиктирер база материалхарыысалгалыг кижилерниң шелээлээрин график ёзугаар хандыраар дээш хемчеглерни ап, бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаар, шыгжаарынче югчуур байдалды тургузары дээш ажылды чорудуур турар. Ол ажылдарга кушажылы чамдык райполерның болгаш күруне садының удуртукчулары, специалистери, профэвилел активчилери инвентаризацияның шынарын хынаарынга идепкейлиг киришпейн турары канчап-даа таарыштпас. Ревизияларның, хыналдаларның түңнелдерин коллективтерниң, профэвилел комитединиң хуралдарынга чугаалаашпейн турар. Инвентаризация кылырын чамдыкта ол ажылды билбес кижилерге дагзып турарындан дудагдалды, самчыгдаавды илередиптейн баары база таварыжыр. Чижээ, Чөөн-Хемчик райпозунуң аъш-чем складынга 1983 чылдың майдан 1984 чылдың декабрьга, чедир инвентаризацияны кеш удаа чоруткан, ынчалза-даа оларның чамдызы-даа чыг иштинде чоорту болган 19852 рубль түңге дудагдалды илередиптээн. Ол тээвирлиг райпозунуң удуртулгезиин болгаш профэвилел комитедин кичээндирер турбуже, инвентаризацияны болгаш контроль-хыналарны чорударыга дээштир хемчеглер алдыгчаваан. Оон түңнелинде ол-ла райпозунуң холушкак садыынга 15445 рубльге самчыгдалдары ыналда тодаратхан.

Оон ангыда үүрмек дудагдал-самчыгдалдарның саны эвээнзээйн турар. Күүрне садының болгаш респотребсоюзтуң системазында 4 чыл дургузунда үүрмек самчыгдалдарның түңү 1,5 млн. рубль четиген. Ол дудагдалдар долузу-биле эгиттинген болза-даа, чамдык будурулгелерде күруненинң өнчү-көрекгизинниң камналга, кадагалалы кошкак, самчыгдаа-дудагдалды болдурар чоруктар ам-даа чайлаттынмаавышын көргүзүп турардыр.

Бараан-материалдыг чүүлдерниң үүрмек дудагдалдарыбле демисселге эш хүү судтарының идепкейи, кирижилгези куду болуп келгенин демдегдевес ап-ганнок.

«Бухгаттер үчедун эң эки тургусканы дээш» республиканга эртип турар көрүлдениң дээштинин бедидерек, ревизорлар араазында социалистиг чарыты нептерээкпн дээш профэвилел комитеттери будурулгелериң администрациязыбле кады тодаргай ажылдарны чорудар апаар.

Ол ышкаш садыг организацияларында ажыл-агыйзы эвес чоруткардан чидиргилер эвээш эвес болуп турар. Ажыл-херектиниң шын чарыдарыынга, ала чайгаар хорааршын нормадан ажыр чидиргилерниң болгаш саза-хааржак, шоодай-шарыгларның чидириннге чогуур хынаалдарны чамдык будурулгелерде кошкак тургускан.

Камналга, хумагалал айтырыы, бараан-материалдыг чүүлдериң кадагалалын хандырар, оларны чидириг чокка чонга чедирери республиканың садыг ажылдакчыларының эң чугула талазы-биле профессионал белеткелиг болгаш дуржулгазы чок кижилерни түлээп алыр болгаш чамдык коллективтер бо талазы-биле түңнелдерни чедип алган. Чижээ, Кызылдың аъш-чем барааннар садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери бараан сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Эки түңнелдер-биле чергелештир садыг системазының чамдык ажыл-агый болгаш профэвилел организациялары бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаарын четче хандырбайн, коллективтерде сагылга-чүрүмну чогуур деңнелге тургустайн турар. Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң болгаш садыг ажылдакчыларының профэвилел обөөмүнүң талазында ересамчыдаларды болгаш бараан-материалдыг чүүлдерни оорлаарын болдурбазы-биле ажылды чорударыга ажылчын комиссиязының түргүзүп алган.

Профэвилел комитеттери социалистиг чаръыты организастагарын эде көрүп, социалистиг өнчүүнү кадагалыын хандырарын болгаш кушажылдың сагылга-чүрүмун сайгарып чаръыты негелдеринде база кирип турар. Профэвилел обөкому болгаш профэвилелдерниң каттышкан комитеттери кижизидилге ажылын сайгарып/ажылдарының болгаш оон ажыктыын бадыдеринин ярагларын дилеп тыварын оралдажып келген.

Амыы үеде садыг организациялардың болгаш ниитинниң чемненнилге черлеринин удуртукчу ажылдакчыларының 95 хуудаи хөйү дээди болгаш тускай ортумак эртемниг. Садыг шугумунда дагдыныкчылар шимчээшкинин нептерээн, 800 ажыг хоочун ажылдакчыларда аныяктарны бэлэглээр. Камныг, хумагалыг болгаш өре-самчыгдалга эштеш-биле болгуруулгаларын, өөрээшкинниг коммунистиг кушажылдың цыковазы дузаны чедирип турээр.

Хынналда-ревизия ажылының шымаярын бедидер, учет-отчетту эжиктирер база материалхарыысалгалыг кижилерниң шелээлээрин график ёзугаар хандыраар дээш хемчеглерни ап, бараан-материалдыг чүүлдерниң кадагалаар, шыгжаарынче югчуур байдалды тургузары дээш ажылды чорудуур турар. Ол ажылдарга кушажылы чамдык райполерның болгаш күруне садының удуртукчулары, специалистери, профэвилел активчилери инвентаризацияның шынарын хынаарынга идепкейлиг киришпейн турары канчап-даа таарыштпас. Ревизияларның, хыналдаларның түңнелдерин коллективтерниң, профэвилел комитединиң хуралдарынга чугаалаашпейн турар. Инвентаризация кылырын чамдыкта ол ажылды билбес кижилерге дагзып турарындан дудагдалды, самчыгдаавды илередиптейн баары база таварыжыр. Чижээ, Чөөн-Хемчик райпозунуң аъш-чем складынга 1983 чылдың майдан 1984 чылдың декабрьга, чедир инвентаризацияны кеш удаа чоруткан, ынчалза-даа оларның чамдызы-даа чыг иштинде чоорту болган 19852 рубль түңге дудагдалды илередиптээн. Ол тээвирлиг райпозунуң удуртулгезиин болгаш профэвилел комитедин кичээндирер турбуже, инвентаризацияны болгаш контроль-хыналарны чорударыга дээштир хемчеглер алдыгчаваан. Оон түңнелинде ол-ла райпозунуң холушкак садыынга 15445 рубльге самчыгдалдары ыналда тодаратхан.

Оон ангыда үүрмек дудагдал-самчыгдалдарның саны эвээнзээйн турар. Күүрне садының болгаш респотребсоюзтуң системазында 4 чыл дургузунда үүрмек самчыгдалдарның түңү 1,5 млн. рубль четиген. Ол дудагдалдар долузу-биле эгиттинген болза-даа, чамдык будурулгелерде күруненинң өнчү-көрекгизинниң камналга, кадагалалы кошкак, самчыгдаа-дудагдалды болдурар чоруктар ам-даа чайлаттынмаавышын көргүзүп турардыр. Бараан-материалдыг чүүлдерниң үүрмек дудагдалдарыбле демисселге эш хүү судтарының идепкейи, кирижилгези куду болуп келгенин демдегдевес ап-ганнок.

«Бухгаттер үчедун эң эки тургусканы дээш» республиканга эртип турар көрүлдениң дээштинин бедидерек, ревизорлар араазында социалистиг чарыты нептерээкпн дээш профэвилел комитеттери будурулгелериң администрациязыбле кады тодаргай ажылдарны чорудар апаар.

Ол ышкаш садыг организацияларында ажыл-агыйзы эвес чоруткардан чидиргилер эвээш эвес болуп турар. Ажыл-херектиниң шын чарыдарыынга, ала чайгаар хорааршын нормадан ажыр чидиргилерниң болгаш саза-хааржак, шоодай-шарыгларның чидириннге чогуур хынаалдарны чамдык будурулгелерде кошкак тургускан.

Камналга, хумагалал айтырыы, бараан-материалдыг чүүлдериң кадагалалын хандырар, оларны чидириг чокка чонга чедирери республиканың садыг ажылдакчыларының эң чугула талазы-биле профессионал белеткелиг болгаш дуржулгазы чок кижилерни түлээп алыр болгаш чамдык коллективтер бо талазы-биле түңнелдерни чедип алган. Чижээ, Кызылдың аъш-чем барааннар садыынын, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперацияның, Мөңгүн-Тайга райпозунуң коллективтери бараан сайгарылгазының планын үргүлүү ажыр күүседип келген. Үк коллективтер элээн каш чылдар дургузунда хажыдыышкыннер болдурбайн турар. Оң ышкаш «Детский мир» магазинниң, ниитинниң чемнеглге трезинниң № 2 садыг каттыжыылыышкыннын, Бай-Хаактың, Сарыг-Септиң, Тоора-Хемниң столовоязының коллективтери ажыл-херээн камналгыыг, ээ өзүү-биле көрүп турарлар.

Будурукчулуг ажылдың үндезини

СЭКП-ниң XXVII съездизи кеш-ла ай болгаш ажыттынар. Аңаа үткүштүр күш-ажылчы темпини бедидип, камналга болгаш хумагалал чурумун куштелдирип турган бедик будурукчулуг күш-ажылчы кергузулгелерин чедип алыр дээш коллектив бүрүзү шугдургу ажылдап турар. Оларның биргээзинге Кызылдың күш фабриказы хамааражыр.

Бо коллектив он бирги беш чылдың эгезинден бэрэ чүүрга будурер база ону сайгарар талазы-биле планныг даалгаларын чедишкинниг күүседи-лекен. Эртекэн чылдың планын октябрь 22-де-ле күүседи-лекен, бо чылын база үени мурнап турар. Эрткен чылдың башгайы дөрт айынга дөңнээрге бо чылын 1 миллион 450 мүң дагаа эъдин хөйну будурген, ол-ла үеде чүүрганы дөңнешпитерге 1 миллион 439 мүң борбак хөй болуп турар.

Күш фабриказында камналга болгаш хумагалал чүүмү партиянның болгаш чазактың негелдезин өзүүлээр хүннүң ай-тырыы апарган. Коллектив кежигүннөрин ажыл-агыйзы, бүгү үүвени эз өзүү-биле көөр чоруккка чаңчыстырган. Ону бадыткаарыы-биле бо чылдың эрткен айларының түңнелдерин көргүзүп келгинде. Фабрика бирги кварталда 114 мүң киловатт-шак электри энергизын, чижектеп санаан 12 тонна хөмүр-дашты, 6 тонна дизель үзүн камнап алган.

— Бо чылдың бирги кварталынга фабрикаңың ишчилери ийи хүнде камнап алган материалдары-биле ажылдаан — деп, ында кол экономист Л. Д. Белоусова чугаалады.— Камчаттыңган чүүлдер оон безин артып калган. Ынчангаш, ындыг материалдар-биле ажылдаар хүнну оон-даа кө-вүдедириннң аргалары бистеби-дыр.

Бедик будурукчулуг ажылдың, камналгалыг болгаш хумагалыг чоруктың, быжыг сагылга-чүрүмүнүң үндезини — кадрлар. Ол дугайында будурулгенин удурутулгазы, хөй-ниитин организациялары эки биликп, кадрларны ажылга таварыштыр тургузарында, оларның биликг-мергежилин бедидеринден эгелээш өске-дээ айтырыглаже кичээнгээйни салып турар. Оон түңнелинде кадрларны ажылдан үнер-кө-рер чоруу кызыырылган, дээндырган ажыл-ишке харыысалга бедээн.

Коллективте калбарган социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерде бүгү байдалды анализтээр. Камналга чүрүмүн сагып турарын, будурулгечин коргузуглерин, хөй-ниитин ажылга кирижилгезин, ог-буле амыдыралында үлегерим бадырымдаалаар. Ол бүгүнү балдап санаар система өзүгээр үндүрер. Бо чылдың бирги кварталында Людмила Шаболина удурткан инкубатор цеги 112 баллдыг болуп, бирги черже үнген. Дуржулгалыг бригадирлер Валентина Степановнаның, Наталья Ваннико-ванның, Николай Пичугинниң, коллективтери база багай эвес ажылдаан.

Людмила Иванонна Шаболинаның удурткаавы инкубатор-цегинде коллектив бот-оруглар-чарылгалыг ажраже бүрүнгу чылын киргеп. Деңшилгелиг ол арга күш-ажылдың будурукчулуун бедидеринге, планныг онаалдаларны чедишкинниг күүседиринге, бот-уненни чиигедиринге улуг идигни берген.

М. ОНДАР.

Будурукчулуг ажылдың үндезини

СЭКП-ниң XXVII съездизи кеш-ла ай болгаш ажыттынар. Аңаа үткүштүр күш-ажылчы темпини бедидип, камналга болгаш хумагалал чүрүмүн куштелдирип турган бедик будурукчулуг күш-ажылчы кергузулгелерин чедип алыр дээш коллектив бүрүзү шугдургу ажылдап турар. Оларның биргээзинге Кызылдың күш фабриказы хамааражыр.

Бо коллектив он бирги беш чылдың эгезинден бэрэ чүүрга будурер база ону сайгарар талазы-биле планныг даалгаларын чедишкинниг күүседи-лекен. Эртекэн чылдың планын октябрь 22-де-ле күүседи-лекен, бо чылын база үени мурнап турар. Эрткен чылдың башгайы дөрт айынга дөңнээрге бо чылын 1 миллион 450 мүң дагаа эъдин хөйну будурген, ол-ла үеде чүүрганы дөңнешпитерге 1 миллион 439 мүң борбак хөй болуп турар.

Күш фабриказында камналга болгаш хумагалал чүүмү партиянның болгаш чазактың негелдезин өзүүлээр хүннүң ай-тырыы апарган. Коллектив кежигүннөрин ажыл-агыйзы, бүгү үүвени эз өзүү-биле көөр чоруккка чаңчыстырган. Ону бадыткаарыы-биле бо чылдың эрткен айларының түңнелдерин көргүзүп келгинде. Фабрика бирги кварталда 114 мүң киловатт-шак электри энергизын, чижектеп санаан 12 тонна хөмүр-дашты, 6 тонна дизель үзүн камнап алган.

— Бо чылдың бирги кварталынга фабрикаңың ишчилери ийи хүнде камнап алган материалдары-биле ажылдаан — деп, ында кол экономист Л. Д. Белоусова чугаалады.— Камчаттыңган чүүлдер оон безин артып калган. Ынчангаш, ындыг материалдар-биле ажылдаар хүнну оон-даа кө-вүдедириннң аргалары бистеби-дыр.

Бедик будурукчулуг ажылдың, камналгалыг болгаш хумагалыг чоруктың, быжыг сагылга-чүрүмүнүң үндезини — кадрлар. Ол дугайында будурулгенин удурутулгазы, хөй-ниитин организациялары эки биликп, кадрларны ажылга таварыштыр тургузарында, оларның биликг-мергежилин бедидеринден эгелээш өске-дээ айтырыглаже кичээнгээйни салып турар. Оон түңнелинде кадрларны ажылдан үнер-кө-рер чоруу кызыырылган, дээндырган ажыл-ишке харыысалга бедээн.

Коллективте калбарган социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерде бүгү байдалды анализтээр. Камналга чүрүмүн сагып турарын, будурулгечин коргузуглерин, хөй-ниитин ажылга кирижилгезин, ог-буле амыдыралында үлегерим бадырымдаалаар. Ол бүгүнү балдап санаар система өзүгээр үндүрер. Бо чылдың бирги кварталында Людмила Шаболина удурткан инкубатор цеги 112 баллдыг болуп, бирги черже үнген. Дуржулгалыг бригадирлер Валентина Степановнаның, Наталья Ваннико-ванның, Николай Пичугинниң, коллективтери база багай эвес ажылдаан.

Людмила Иванонна Шаболинаның удурткаавы инкубатор-цегинде коллектив бот-оруглар-чарылгалыг ажраже бүрүнгу чылын киргеп. Деңшилгелиг ол арга күш-ажылдың будурукчулуун бедидеринге, планныг онаалдаларны чедишкинниг күүседиринге, бот-уненни чиигедиринге улуг идигни берген.

М. ОНДАР.

Комсомол амыдыралы

АНЫЯКТАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Комитет секретарының улуг эвес өрээлги. Бо хүннөрдө совхозтуң аныяктары аңаа кээр, комитет кежигүннөрниң шиитпирлел турары айтырыглар совхоз будурулгезиниң кайы-даа адырларында бар.

— Ам комсомолчуларның ниити хуралын чыыллырып, чайгы үеде соруглагарны дургужур бис. Спортчу маргылдаалар, кыргылдага, мал чеминиң белеткелинге киржилге дээш комсомолчу, аныяктарның киржилгезин ажылга хөй, аңаа кызымаккайын көргүзүп келген аныяктарывыс бар — деп, «Тере-Хөл» совхозта комсомол комитединиң секретары Юлия Бавуу-Доржу-биле ужуражылгавыс ыңдыг сестер-биле эгеледи.

Оон соонда Юлия комитетиң хостаттырган секретарынга бодунуң соңуткаңы дең бээр ийи чыл чеде бергенин чугаалады. Оон мурнунда тээзи он хемчеглерни коччуг ей-шаанда түлээп ап турардыр деп түңнелге келдим.

Шынап-ла, арагалаашкын болгаш алкоголизмниң улугбиинии-дээ бүгү ышкынга, хөй-ниитиниң ажыл-херектеринге чедирип турар хорааы камчаар-даа ажок улуг. Арага кандыг-даа кижиниң оюурлеврини кижи көөр ажгаок кылдыр үреп, оон оруун ескээр хайзын, камчаар-даа бүдүдуруп болгур. Оон-ла-гиле дыка-ла үр эптежип, оны чымчактап, «өпейлеп» келдиивс. Ам ындыг чүве турбас, болдурбас бис!

Комсомол комитединиң чедишкинниг хлеб заводтарының техникптиг чаартылгаларының ачызында чедип алдынган: деркилгелерни сайзыраткан, булкылар быжыраар чаа шууштурга шугумнарын тургускан, кылыгларны хааржактарлыг соорт-тарүүн организастаан.

Эрткен чылын он каттыжыышкынга продукциязының чаа 19 төвирлерин кылып үндүрүп эгелээн, а чоокта чаа Таллинде ажыттынган магазин-пекарня 70 сантиметр узун дурттуг «Особая» [«Оңза»] дээр чаа хевирлиг хлебти быжырып турар апаргаи. «Оңзаа хлебти бүгү хүнүң дургузунда магазин-пекарниздан быжырыпгары билек-ле, бүзу бурулап турда садыг ап болур.

Комитет секретарының улуг эвес өрээлги. Бо хүннөрдө совхозтуң аныяктары аңаа кээр, комитет кежигүннөрниң шиитпирлел турары айтырыглар совхоз будурулгезиниң кайы-даа адырларында бар.

— Ам комсомолчуларның ниити хуралын чыыллырып, чайгы үеде соруглагарны дургужур бис. Спортчу маргылдаалар, кыргылдага, мал чеминиң белеткелинге киржилге дээш комсомолчу, аныяктарның киржилгезин ажылга хөй, аңаа кызымаккайын көргүзүп келген аныяктарывыс бар — деп, «Тере-Хөл» совхозта комсомол комитединиң секретары Юлия Бавуу-Доржу-биле ужуражылгавыс ыңдыг сестер-биле эгеледи.

Оон соонда Юлия комитетиң хостаттырган секретарынга бодунуң соңуткаңы дең бээр ийи чыл чеде бергенин чугаалады. Оон мурнунда тээзи он хемчеглерни коччуг ей-шаанда түлээп ап турардыр деп түңнелге келдим.

Шынап-ла, арагалаашкын болгаш алкоголизмниң улугбиинии-дээ бүгү ышкынга, хөй-ниитиниң ажыл-херектеринге чедирип турар хорааы камчаар-даа ажок улуг. Арага кандыг-даа кижиниң оюурлеврини кижи көөр ажгаок кылдыр үреп, оон оруун ескээр хайзын, камчаар-даа бүдүдуруп болгур. Оон-ла-гиле дыка-ла үр эптежип, оны чымчактап, «өпейлеп» келдиивс. Ам ындыг чүве турбас, болдурбас бис!

Комитеттиң өрээлгинин ханызында бичежек стендинги кылган, чорудар ажылдың перспективтиг планын чаңаштыр бижээш, ында аскан болду. Аңаа дүүштүр бо чылын чоруткан ажылдарны сонуургаан, секретарь-биле чугаалы улам-чыладывыс. Хамыктың мурнунда комсомолдуң мыткики ажылын экижиндериниң хемчеглерин ап, херек эмгелелин айлап тургускан. Бо чылын Шынаа кедээ Советте комсомол эге организациязының секретары В. Будажайның информациязын комитетиң хуралында дыннаан. Ында эвилелдиң ишкини ажылын чугээр деп демдеглээн, ынчалза-даа комсомолчуларның дадыырын ей-шаанда хавыяртпас чоруун эдип алыры-биле негелдеин шынгыладыырын аңаа дааскан. Ол ышкаш комсомолчу-аныяктар коллективи — Сарыг-Хөл сут-бараан фермазында эге организациязының планныг онаалдаар хүүселдезин ынчангаш хүннүң ай-тырыы апарган. Аңаа кижиниң сеткилин чайгаар-ла сергеп, өөруп кээр боор-дур. Ам чугле ол хемчеглерни хөзүк чок боттандырып, дээштир болдурүп, оон күүседелзин шыңгыы контролгага алыры чугуле деп бодап орөөр мен. А ол бистен — чондан хамааржыр.

Бодум үзүмдө хөй-ниитти черинге ээзирик чоруур хамаан чоя, мынчага чедир арага деп чүве ижип-дээ көрбээн мен. Ынчангаш-ла боор, чамдык улуска чемеледи-дээ чоруур мен. Араганың хорааын билбезим ол бе, ээзы амыдыралчурттагланы чиик көөрү ол бе, ээзы өжегерээн-дээ ынчаарыы ол иликпе, мени чүү-дээ деп сөглээрлер. «Харам-багыыбиле арага ишпес сен, арага садарындан аишың харамнанырым ол, ижкерге-дээ, ишпеске-дээ, демей-ле чаңгыс чергеге баар бис...» дээш чугаалаавас-ла чүвезин чок. Солун аргыынга канчап дыттып бижизир боор бдор, аъска сыңнээс сестер бар. Чаа хемчеглер ындыгларге база улуг согуг болуур ужурлуг.

Оон-ле чергелештир чамдык албан органзация черлеринде арага ижкен алган ажылдап чоруун туруарларыңа көрбээчеңнеп эртип турарын көргеш, ижкен кайгаар. Оон-даа, өске-дээ ыңдыг хевирлиг удуртукчуларның ажылга хамаарылгазы ам өскерлир ужурлуг.

Доктаал, чаръыктарда удуртукчу ажылдакчыларга хамаарышкан түүлдерни номчуп ораргга,

НАЙЫРАЛЧЫ ЁЗУГА

Ооң соонда Б. Краксин Чоокку Чөөн чүкке шиитпирлэшкиннин айтырыгларынга хоюшаштыр чүгүлээн.

Чоокку Чөөн чүкке болгаш ескө-дээ кризистиг байдалдарда политиктиг шиитпирлэшкиннерни үлүстер аразынга чүгээлажыышкынныңмы дашткыдан холгаарлаашкын чокка, күрүнелериниң политиктиг хамаарышпас чорууш, суверенитединг, девискээрлериниң бүдүн-бүрүн турар чорууп болгаш үлүстарның колкоя эргелерин домузу-биле күндүлеп көөрүнүң аргазы-биле чорудуп турганы, дилээр хөрек деп, оя чүгээлаан.

Оя соруулга-биле бистиң чүрттарывыстың аразынга чогумчалыы-биле ажыглаан туразы-рывыс политиктиг консультөциялардың аргазын ооң эвээ-бүрүү деңнелдеринге моон-дээ соңгөөр калбартыры негетпинип турар.

Ындыг бодалдар-биле болгаш бистиң хүнээп алганы дээш өөрүп четтирилгинин илереттирээн, мынга турар кижилерге шүптүзүнге чаагай кадышылды күзеп тур мен.

• • •

М. С. Горбачөөтүң болгаш Б. Краксинниң чүгээларын үлүг кончээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннарыбыле үттээн.

Дүштеки шайлалга нейлараашыт байдалга болуп эрткен.

(СӨТА).

Төөчүзү. Эгезин 1-ги аразында] рылээлерни эккиндер ге келген деп бодап турар бис. ЕЭН-ниң чүрттары «политиктиг единица» болуп турар болганда, делегейниң тодаргай айтырыгларынга хамаарыштыр ооң-биле дугуржулганы дилеп тыварынга белен бис.

Министрлер чөвүлелиниң дээрги Даргазы! Бөгүнгү беседевыстың үезинде делегейниң ниити байдалын чүгээлажырын дооспушаан, Чер ортузу делайның районунда азы Төп Америкада ышкаш, делегейде шыңгыы дүшкүүрлүг чоруктуң бар одагларының дугайында чүгээлажып көрбейн барып шыдаваан бис. Бо талазы-биле тодаргай-ла демейлөшкек көрүүшкүн Совет Эвилелинде болгаш Италияда бар болган дээш бодаар мен. Айылдыг оң одаглар политиктиг аргалар-биле үзүткаттылыган турар ужурлуг. Туруштарны чоокшулөштырарын уламчылаары, регионнарның айтырыгларын чүгээлажыышкынныр столдарының артынга тааржыштыр шиитпирлээрин тывараынга идепкейлиг идигин бээрн, ыйыышкынга болгаш иштики хөректериниң каржы холгаарлаашкынынга таваржып турар күрүнелериниң болгаш үлүстарның бүрүн эргелерин камгалаары дээш туржуп турар бис.

Совет Эвилелиниң болгаш Италияның аразында харылзаалар багай эвес эрге-дүрүм үндезинниг. Чижээ, 1972 чылдагы консультациялар дугайында протокол, экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура харылзааларының талазы-биле ийи таланың хей документилерин ышкаш, кадыг ажылдажылганың механизмнери база аргалары эртжен он чылдарда ажылдап кылдынган. Ийи талааларга, тайбыңга болгаш бүгү улустарның айыыл чок чоруунга ажыктыг кылдыр оң үүлдерни үлөм дээштиг ажыглаарынга өөрөөп ап чөрле болур. Мындыг күжениишкиннерге киржирингө белен бис. Совет Эвилелинге аян-чорук кылып келгенивер-биле, биске болган санаалаңдарның долу солчуушкуну-биле холбаштыр үстүнде бүгү үүлдерге хамаарыштыр сеткия ханыышкынын база нагап илергейлеп тур бис.

Совет болгаш италия үлустарның аразынга шагдан бээр бот-боттарым хүндүлежип кержүрүмүн өзүзүнга үндезилээш, дем каттыштырган күжениишкиннер-биле советиталия харылзааларыны улам ыңай хөгжүдеринге ажыктыг зээлш эвес чүүлдерни ам-даа кылып болур бис.

Силерге, Силерниң хүндүлүг кадайыңарга, дашткы хөрекгер министри дээрги Андреоттиге болгаш бүгү италия аалчыларга чаагай кадыкшылды болгаш бүгү-ле эки үүлдерни күзээрни чөпшээреп көрүңөр, Министрлер Чөвүлелиниң дээрги Даргазы.

Бистиң үлустарывыстың чаагай чоруунга болгаш чер кырынга тайбың хөрээнге бараан кылдыр совет-италия харылзаалар бижиштиг база хөгжүп турзуң!

• • •

Б. Краксин харыы сөс ап чүве чүгээлаан.

Б. КРАКСИНИҢ чугаазы

Дээрги Чиңгине секретарь, мени болгаш мээң кадайымны, дашткы хөрекгер министри Андреоттини болгаш италия делегацияны эп-найыралчы ёзу-биле хүлээп алганынар дээш Силерге изин-биле өөрүп четтирип тур мен. Мээң чүртумну эп-найыралчы ёзу-биле көрүп турарыңар дээш, Европага болгаш делегейге тайбыңны камгалаарының хөрээнге италия чөзекчилээш, дем каттыштырган күжениишкиннер-биле советиталия харылзааларыны улам ыңай хөгжүдеринге ажыктыг зээлш эвес чүүлдерни ам-даа кылып болур бис.

Силерге, Силерниң хүндүлүг кадайыңарга, дашткы хөрекгер министри дээрги Андреоттиге болгаш бүгү италия аалчыларга чаагай кадыкшылды болгаш бүгү-ле эки чүүлдерни күзээрни чөпшээреп көрүңөр, Министрлер Чөвүлелиниң дээрги Даргазы.

Бистиң үлустарывыстың чаагай чоруунга болгаш чер кырынга тайбың хөрээнге бараан кылдыр совет-италия харылзаалар бижиштиг база хөгжүп турзуң!

• • •

Б. Краксин харыы сөс ап чүве чүгээлаан.

Ролюнче кичээнгей дээш Силерге өөрүп четтирип тур мен. Силерниң улуг чүртүңерге бир дугаар кээп чоравышымның соонда 27 чыл болганда, Москвага келгенимге, дыка өөрүп турар мен, ынчангаш амгы бо аян-чорукту онза улуг соңуургалдыг кылып турарымны чугаалаксап тур мен. Ол мөңээ хамыктың мурнунда делегей харылзааларының талазы-биле Италияны сорук кирип турар найыралды болгаш ак сеткилдиг, тайбың кадыг ажылдажылганы медереп билир чоруктуг совет удуртулгага хүүде бадыткаар арганы берип турар-дыр. Харылзааларның бүгү комплексилериниң янзы-бүрү адырларынга дугуржулганы билчиринниң, бот-боттарынга ажыктыг болурунуң болгаш боттарын эң улуу-биле хүндүлээринниң байдалынга бижыглаарын кадыг күзеп турарывыс Совет Эвилелиниң улузунга болгаш чазаанга күзелди хүүде бадыткаар арганы берип турар-дыр. Италия биле Совет Эвилелиниң аразында харылзаалариның соксаал чокка хөгжүп турары келирдээ үеде тайбыңның эргеажыктарынга, чавырлыышкынга болгаш делегейге деңдески чоруккө бараан болуруңга бүзүрээр мен.

Мээң Силериң-биле хүүда таныжарым, кижи төрелгетенниң дээдэ эргеажыктарынга эң-не дорту-биле хамаарыжып турар үлүг үжүр-дүзалыг айтырыглар талазы-биле үнелелдерни болгаш бодалдарны Силериң-биле болгаш ССРЭ-ниң чазаанның кежигүннери-биле чугаалажып көөрүп дыка күзеп турганымны миннил тур мен. Бөгүн болган беседалар ол талазы-биле дыка тодаргай болгаш солун боол, бистиң бо аян-чоруувустүң үжүр-дүзазым долу хемчээл-биле бадыткаан болгаш ооң эчис сорулгаларын чедип алырының бедик деңнелдиин тодарадыр арганы бергеш.

Ийи талага хамаарыштыр алыр болзе, бөгүнгү беседалар кады ажылдажыга дугейында дугуржулгаларга немелде идигни кылырының чаа-чаа оруктарын ажыктаан. Бистер турум хөгжүлдөге таварымчалыг тодаргай аргалар бар деп көргеш, бо талазы-биле коды ажылдажылганы чайгылаш чок, бижыг үндезин-биле дең-дески хөгжүдер күзеливисти илереткен бис.

Экономиктиг харылзаалар-ны хөгжүдер чорук бедик идегелдиң болгаш үлустар аразынга бот-боттарын билчиринниң база улустарның тайбың депшилгезиниң таварымчалыг байдалдарын хөрек кырынга тургузарынче угланган күжениишкиннерге бижыг үндезинни салыр дээрзинге кажангызындан-даа артык бүзүреп турар мен. Итали чазак тайбыңның улам калбак перспективазын барымдаалап, ындыг байдалдарны катап тургузарынга идиг кылыр сорулганы бодунуң мурнунга шагдаала салган. Бистер Чөөн Европаның чурттарының хей-хей чазактары-биле харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы калбартпышаан база политиктиг, социал болгаш экономиктиг системаларда бар ылгалдардан хамаарыжып чокка улустарны чоокшуладырынче чүткүвүшаан, ындыг түңнелди үндүрген бис.

Тайбың — оя дээрге принцип болгаш хүлээлге-дир, ынчангаш ында ескө орук чок.

Бистер муң-муң кижилер хүн бүрүзүнде амы-тыныыг, дириг артар дээш демисежип турар үеде боо-чепсектя эдерге бүдүрер чорукту катап эгелээрни үгаан-сарыыл чок чорук-тур деп санаар ийик бис; бистер шериг күжүнүң талазы-биле артык болурунуң принцивин кажан-кеэээде хүлээп албайн, маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээринниң чепсээ кылдыр шериг хөделинишкиннерни ажыглаарынга удурланып турар бис. Бистиң эчис сорулгавыс айыыл чок чоруктуң байдалдарының үезинде тайбың, бүгү кижилерге тайбың, кижи бүрүзүнге айыыл чок чорук, дең хемчээлдиг болгаш контрольдаттынар дугуржулгаларга үндезилеттинген күштерниң болдунар-ла куду деңнелиниң үезинде айыыл чок чорук боол артар. Бистер Европага болгаш делегейге чепсегленимишкинни бүгү-ниити дүжүреринниң үе-чадалыг болгаш деңдески чорудулгазының магадылалы болгаш аргазы кылыр чепсегленимишкинге контрольду чедип алырын ораадажып турар бис.

Бистер бо чылдың январь 7—8-те совет-америк дугуржуп алыышкынны боттарывыстың деткимчелистиң дугайын медеглээн бис, бистиң бодап турарывыс-биле алырга, оя дугуржуушкун ийи таланың бот-боттарын билчиринниң түңнели болбушаан, янзы-бүрү хевирлиг эрге-ажыктарының болгаш эгелекчи сеналарының холбаазынның деңнештирген тулгаштырылгазы боол турардыр.

1985 чылда чугула хүннер: бистиң кажан-даа утпас ужурлуувус айыыл-халаптың — делегейниң ийги дайынының тенгенинниң, КНО-ну тургускенының дөртен чылы, а ол ышкаш Хельсинкиниң Түңнел актызынга өө салганының он чылы болуур.

Улам-на идегелдиг, улам-не турум болгаш кыжаныылышкыннарга эвээш таварыжып турар тайбыңны тургузар дээш ниити үлүг күжениишкинни кылыры оя чугула хүннерни демдеглээрининг эң эки ергазы деп бодап турар мен. Ону чедип алырынга Женевада чугаалажыышкыннарның чогумчалыг болуру чугула боол турар. Ниити күжениишкиннерни делегейниң душкүүрлүг чоруун кошкадырынче болгаш аңгы-аңгы географтыг районнарда тургустунган кризистиг байдалдарны политика талазы-биле шиитпирлээрининг аргазын тыварынче угландырып болуур.

Ооң соонда Б. Краксин Чоокку Чөөн чүкке шиитпирлэшкиннин айтырыгларынга хоюшаштыр чүгүлээн.

Чоокку Чөөн чүкке болгаш ескө-дээ кризистиг байдалдарда политиктиг шиитпирлэшкиннерни үлүстер аразынга чугаалажыышкынныңмы дашткыдан холгаарлаашкын чокка, күрүнелериниң политиктиг хамаарышпас чорууш, суверенитединг, девискээрлериниң бүдүн-бүрүн турар чорууп болгаш үлүстарның колкоя эргелерин домузу-биле күндүлеп көөрүнүң аргазы-биле чорудуп турганы, дилээр хөрек деп, оя чугаалаан.

Оя соруулга-биле бистиң чүрттарывыстың аразынга чогумчалыы-биле ажыглаан туразы-рывыс политиктиг консультациялардың аргазын ооң эвээ-бүрүү деңнелдеринге моон-дээ соңгөөр калбартыры негетпинип турар.

Ындыг бодалдар-биле болгаш бистиң хүнээп алганы дээш өөрүп четтирилгинин илереттирээн, мынга турар күженииш

ЧУРУКЧУ БОЛУР МЕН

Сергей МИХАЛКОВ

Чурукчу болур мен. Ам чуруур мен. Карандаштар менде бар. Мырыкай дерт: кара, кызыл, көк болгаш ногаан. Саазын база бар. Чүнү чуруур чоор? Аскыр дагаажыгаштан чуруурүн! Оларның мен кандыызындаа — дириглерни-даа, чуруудаа кааннарын көрген мен... Кайызындан-чүзүнден эгелеп чуруурүл, ол берге-дир? Бажындан бе, кудуруундан бе! Эң берге чүве — эгелээри! Че, бажындан эгелээн, а оон соонда ескелерин чедир чураай-ла мен: кудуруун, чалгыннарын болгаш шпорларлыг деваннарын...

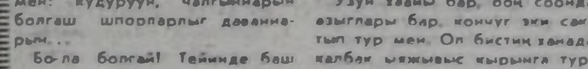
Бо-ла болгай! Тейинде баш дыраар дырган ышкаш «бөргү» эки болду. Езулуг-ла аскыр дагаанны ышкаш! Ам-на карактарын болгаш соктаар хаайын... Ойт, чүл бо? Попугай болу берди! Ажырбас оң! Кудуруктан кадептарымга аскыр дагаага демей апаар оң! Чок, баштай мен шпорларлыг деваннарын чуруурүн... А кудуруун чурувас мен, чүге дээрге аскыр дагаалардың кудуруктары кандыг боор ийик, оны ам сагыммайн тур мен. Кудурук орну кылдыр куруг, тос черден арттырып-ла хаай мен, оп бар ышкаш кылдыр аан...

Ам мен теве чуруурүн. Оны мен эки чуруур боор мен. Биир тевени мен киржке көрген мен. Кайын-чүзүнден эгелеп чуруурүл?

Мегенни чураанам бо-дур. Каш мөген чуруурул, чүгле ону билбес-тир мен. Биир бе, ийи бе? Үш-даа... боор чадавас. Чок, тевени амдыызында чурувас мен. Мегени кажыл, баштай ону билип алыр мен, а оон соонда ыяап-ла чуруур мен. А ам чүнү чуруур мен... Ам чүнү чуруур чоор? Чүнү? Бодап алдым. Чаанныг... Чааннарны чуруурда чүү боор, ол амыр-ла.

Узун хаайы бар, оон соонда азыглары бар, кончуг эки сактып тур мен. Ол бистиң хамада калбак ыяжывыс кырынга турган, ону мен оон билбейн ышкынып бадырыпкан мен. Аажок эки чаанчыгаш-ла болгай... Ол бүстү бээрге, аваа аажок торадаан. Чаан чуруур мен... Кайыыш эр-лер чуруурул, чүгле ол билдинмес. Чүзүн ам чугулап! Чаанның эң чугула чүвези — узун хаайы.

Узун хаайы болган-дыр. Карактар-даа, азыглары-даа эки... А ескезин ында чуруур мен! Будун улуг чаан сөзүлүнга сынмас ышкажыл. Шын эвес чуруп эгелээн-дир мен. Бир эвес буттарым чуруп эгелээн болзумза, ескези сыңа бээр чадавас турган боор. Аннарны ыяап-ла буттарындан эгелеп чуруур

ЧААСКААНДА ЧАЛГААРАНЧЫГ

Өрээлде чедип келе ногаан шала шывыйның кырында бопугур кызыл чаактарлыг, шыпыракпаан сыгыр кара-кара карактарлыг оол часкаан ойнап олуурган. Оя янзы-бүрү аңнар дүрзүлүг ойнаарактарлыг вай-дедир чыскаай сөстүлээн, оларның-биле кижилер дег чугаалажып турган.

Бичии кижи хенертен туре халаваш, номчуттунуп олурган ачазында барган.

— Ачо-ой! Часкаан ойнаарга чалгааранчыг чүве-дир.

Ачазы оглунуң бажының дүктерин эде сүйбагылаваш, ону эргелеп алган.

— Бичии кижи часкаан ойнаар, ажырбас оглум.

— Чо-ок де-ээн, ачо-ой! Бичии эвес де-ээн. Улуг кижи дийин мен, ачо-ой!

— Ындыг бе, оглум.

— Ийе-ээ!

— Адың кым ийик уттуптум, оглум?

— Сен канчап билбес сен де-ээн, ачо-ой! Уттупкены, ол тур. Хүлер-оол Айдыс ийик но-оп!

— Ийе, ийе! Ындыг-па болгай харын. Шынап кеш харлыг ийик сен, Айдыс!

— Бо —дээш, Айдыс оң холу-биле солагай колунуң улуг болгаш бичии сагааларын чажыра тудуп алгаш, арткан сагааларын аңаазынга көргүскен.

Айдыс дискектендир олуура кептеваш, аңнар дүрзүлүг ойнаарактарындан чүгле эреп, ойнап кирипкен.

— Сен, ойгунаг! Коргуп болбас сен, аа. Шүве!

Ачазы оглунуң канчаар ойнап олурарын карап салбайн чаныында көрүп олурган. Оол хенертен ойнаарактарының бирээзиниң чогун эскерип каан.

— Ой! Ой! Борте койгунаам чок-тур.

— Канчал барганы ол, оглум?

— Та-аа! — Ыр-аакта аргазынче дезипте ыйнаа-ан!

— Ынчаарга ам ону эрээ иштинге дилээн хереэ чүү боор, оглум. Ыракта думбей аргазындан дилээр болза экидир.

— А ол аргазы та кайда чүве, билбес-тир мен, ачо-ой! Дештым соон ышке-ээй!

Көзек када ыам-даа ыыт чок!. Шыл-па шыптым. Оглу көрбес ара-ында, ачазы чажырып алганы койгунакты кеска черге салып каан.

— Ачо-ой! Койгунагым аргазында часкаан чалгаарап тур боор, аа! Ойнаар эштери чок аан! Коргуп база тур боор, аа!

— Ындыг боор, оглум!

Айдыс хенертен чиде берген койгунагын эскерип каан. Оозу биезги-ле хеевээр бичии борбак кара-кара карактарыбиле оолче чиге кайгапкан турган. Оол койгунагындан карап салбайн кайгавышаан, чугаалаган:

— Ачо-ой! Койгунагым боду хереэ. А мен дээрге узун хаайындан эгелээн ышкажыл мен. Ынчангаш чаанным бүтпейн берганы ол-дур...

Ам мен жирафтан чуруп көрейн. Бештей-ле жирафтың буттарын чуруп алыйн, оон соонда будун жираф чуруттуна бээр.

Бо-дур... Буттар белен, жирафтың буттары эмин эрттир узун, а бүткүр боду былчак шокар. Чүү хире хой былчактар бар чүве? Кеңгүс уткандыр мен... сагыммайн тур мен... Ол бычактарның өңнери кандыг чүве ирги? Оларны мен чуруүйн, оон соонда будуптар мен. Ол-дур... Бажы кок болгаш бели ногаан. Чараш болган-дыр!

Былчактарны чураан мен, а ам мойнун чуруур чер чедиштпес ышкажыл. Ам канчаарыл?

Мойнундан эгелеп чуруур турган боор. Жирафтың мойну база эмин эрттир узун. Буттарындан-даа узун... А бир эвес мойнун чолдайтыпса чүү боор деп!

Жираф бо-дур! Чүгле харын хой нуруузунде ол ытка домей чүве-дир. Ындыг ытты мен кончуг чуруп билир кижи эвес мен бе! Оны бодум билбээндир мен. Жираф эвес, бо ыттыр деп бижимир терек...

Ам мен харын парны азы аргыланы чуруп болур мен. Баштай мен челин чуруп алыйн. Аргыланы ыяап-ла челинден эгелеп чуруур...

Аргыланың челиг — эң хөл чүве ол... Челиг болган, ам бажын чуруур хереэ. Бажы челиниң төнген черинден эгелээр... Ол-дур... Канчап чуттуунга берген боор? Бажын чуруп алган-на-дыр мен харын, ынчалза-даа ооң талазындан эгелээн-дир мен... Ооң бир талазындан чуруур турган-дыр. Ынчангаш ооң ыяап-ла буттарындан эгелеп чуруур-ул?

Мегенни чураанам бо-дур. Каш мөген чуруурул, чүгле ону билбес-тир мен. Биир бе, ийи бе? Үш-даа... боор чадавас. Чок, тевени амдыызында чурувас мен. Мегени кажыл, баштай ону билип алыр мен, а оон соонда ыяап-ла чуруур мен. А ам чүнү чуруур мен... Ам чүнү чуруур чоор? Чүнү? Бодап алдым. Чаанныг... Чааннарны чуруурда чүү боор, ол амыр-ла.

Узун хаайы бар, оон соонда азыглары бар, кончуг эки сактып тур мен. Ол бистиң хамада калбак ыяжывыс кырынга турган, ону мен оон билбейн ышкынып бадырыпкан мен. Аажок эки чаанчыгаш-ла болгай... Ол бүстү бээрге, аваа аажок торадаан. Чаан чуруур мен... Кайыыш эр-лер чуруурул, чүгле ол билдинмес. Чүзүн ам чугулап! Чаанның эң чугула чүвези — узун хаайы.

Узун хаайы болган-дыр. Карактар-даа, азыглары-даа эки... А ескезин ында чуруур мен! Будун улуг чаан сөзүлүнга сынмас ышкажыл. Шын эвес чуруп эгелээн-дир мен. Бир эвес буттарым чуруп эгелээн болзумза, ескези сыңа бээр чадавас турган боор. Аннарны ыяап-ла буттарындан эгелеп чуруур

«Тоолдап берем, кырган-ачай...».
В. ТАНОВТУҢ фотоэтюду.

ЭРТЕҢ КАЙДАЛ?

— Безымнарны деңнеп хатар
Барабандан садып берем.
— Этикер үнүт барабанны
Эртем дораан садып аар бис.
— Эртең кажан келир чүвел?
— Эки удуп алырыңга.
— Өрээлимче маңнап киргеш,
Чыда дүштүм, дүжей бердим:
Өткүт-чидиг барабаннар
Чыскаалдарны башкарып чор—
Сырбаш-сырбаш оттуп келгеш:
Чырык хүндүс хүнээр болду!
Эртең кээрин четтикпейн!
Элекке-ле турган болдум.

К. БЕГЗИ.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЛАРЫ

— Авай, дыңна даан, мен хойтпаа ижиптермге, мээң иштим хаттырып тур, амыраары ол бе!

• • •

— Авай, бистиң ешкүлеривистиң сегелдерн салдыг, а даа өгнүң хойларының сегелдерни көөрүмге, салы чок чүге индыгыл!

• • •

— Авай, бистиң белериивс ийи эмиглиг, а инектериивс дөрт эмиглиг. Чүге индыг чүвел!

О. ДАРЫМА.

ЧААГАЙ СЕТКИЛДЕН УЖУКТАЛГАН

Өвүрүүн Хандагайты ортумак школазынга, бир-ле тевээрилгада, боттарынга тевээрыштыр чарештыр кеттингилээн хой кезинде-ле аныяк башкыларга ужуражы бердивис. Оларның арасында ындыг-ла мазы дегүй берген болгу дег кижи-даа көзүлбес.

— Силер чүү деп бодаар силер, Дараңпан Курзекеевна?— дээш-ле хүлүмзүреп турар чаъык хүрежимээр арынныг, бажының дүгү кара, ортумак сынныг хөрээжен башкыже аныяк башкылар онза кичээнгей салып, сүмелешкилээрдаа. Ол башкының чугаакыр, чазыы-даа аажок.

Башкылар класстарынче кирип турганнар. Школа директору-биле келген ажылымның айыы-биле чугаалажып эгелевивис.

— Школа реформазының салдынган сорулгаларынга дүүштүр, бистиң бо черним байдалынга тевээриштыр, өөренникчилерни күш-ажылга бүгү талазы-биле кижизидер дээш ажылдар чоруп турар. Маңаа хой-ниити-биле кады бистиң башкылар төрелдер ортузунга ажылдарны чорудуп турар — деп, школа директору Кок-оол Бүрбүевич Сат школада болгаш төрелдер ортузунда ажылдың байдалын ажыт-чажыт чогу-биле чугаалаваш, ажылынга кызымаккай башкыларны-даа адаглылады. Кызыл карттыг бир альбомну-даа көргүстү.

Ажып көргеш, башкыларның хундүлел-биле чугаалажып турганы башкызын танып кагдым. Ында мынче дээн: «Дараңпан Курзекеевна Достай 1952 чылдан бээр эге класстарга башкылап келген. 1953—1956 чылдарда школада башкыларның комсомол эге организациязының секретары турган, хой-ниитиниң ажылдарынга идепкейлии-биле киржип келген. Бодунуң ажылын арга-мергежилиниң езүлдезин болгаш организаторлуг аргалыын көргүскен. 1956 чылдан 1962 чылдарда школада профзаивел комитединиң даргазы турган. Өөренникчилерниң болгаш башкыларның, школа ажылчыннарының амыдыралчуртталгазын эжиндер дээш ажылдарны эш-өөрү-биле кады чорудуп келген. 1955 чылда Дараңпан Курзекеевна Достай партия кежигүнүнге кирген. 1962 чылдан 1967 чылга чедир школада партия эге организациязының секретеринге сонгудуп келген. Областтың партия конференцияларынга үш удаа делегатка сонгудуп киришкен...» дээш, Дараңпан Курзекеевна Достайның чаңгыс школага үжен үш чыл иштинде эге класстарга үзүктеп чок башкылавышаан чорудуп келген ажылдарын бижип каан мындыг. Совет Тыванның 40 чыл оюнда районнуң Хүндүлел дептеринге ону киирген.

Башкы кижиниң хостуг үезин барык чок. Ынчалза-даа ажылхереекке хамаарышкан чугааларны чай чок аразында-ла кылып алаар. Башкы кыымынбиле-даа чугаалажып болур. Башкы кижи-биле ужуражыр дээш хостуг үени маңаа керээ-даа чок. Башкы дээнде башкы болур. Айтырыглар, төрүүлер ооң назыны-биле темчээттинген ышкаш болур.

— Башкылап келгенден бээр өөренникчилерни каш удаа эге класс доостурган силер?—деп айтырдым.

— 1951 чылдан 1984 чылга чедир хой-ле удаа эге класстарны доостурган мен. Оларны өөредир дээш чүү көрбээн дээр силер. Бодуңар база билир-ле болгай силер— дээш, удур көргеш, бодамчалыг түлүмзүрду.

Кижиниң салган айтырыгларынга Дараңпан Курзекеевна дыка кичээнгейлиг, тода, билдингир карылыглар, ажыт-чажыт чок кижи болду.

«Силерниң башкылап чораан өөредип турган өөренникчилериңер иштинден тускай мергежилди чедип алганнардан чижек чылдыр каш кижиден адап көрүнерем!» дээн үткалыг айтырыгны Дараңпан Курзекеевна Достайдан айтырар бодадым. Ынчалза-даа ол айтырыгның карыызын ооң ажылдап келгени Хандагайты ортумак школазының теогу бижимелинден номчуп болур. Чүгле ол башкының клазының өөренникчилерин чоруваннардан: башкылар Ч. Ооржак, Н. Кенден, Л. Иймажап, С. Бырынай, З. Бойду; эмчилер— Т. Лопсан-Серен, Н. Очур-оол, В. Кара-Сал, С. Өртөмей, С. Чөппек, С. Серен-Доржу, юрист Анатолий Монгуш, инженер Артур Донгак дээш чоруп каан. Ол ышкаш районнуң девискээринде улус ажыл-агыйының бүгү адырларында дөртен хар чедир күш-ажылдың назын үезинде, та чеже кижи ажылдап чоруур. Оон чамдык өөренникчилери башкызы-биле кады ол-ла школазында кады ажылдап турар. Башкызы олар-биле кады турда көөрге, улуг-ла ыяалбас, аныяксыг, хөлүг чаңы хевээр башкы чоораан.

Кыштың чеже соогу эртээн дээр. Хандагайты суурда биле бажының соңгазының чыры хамыктың сөөлүнге чедир өшпес. Ужен ажыг чыл иштинде ол соңгалар чырып келген. Дараңпан Курзекеевна өөренникчилериниң бижээни кыдыраашгарын ынаар, боду дезвазында кичээнгейлерге белетеникпин келгени ол. Хун бүрүде будун класстың өөренникчилериниң ийи-үш эртемнерге кыдыраашгарын ынаары ындыг амыр эвес.

Өскүс-чевик болгаш адаөөлеринең талазындан кичээнгей чок өөренникчилер-биле К. Достай хой ажылды чорудуп, улуг кичээнгейни салып турар. Чамдык башкыларның өөредип чадап каанны өөренникчилерни безин бодуңун класзынга ап алгаш, оларны эде кижизидип, тускай ажылдарны чорудуп турган бут кырынга тургускулаан.

Чаңгыс чижек. Торгалыдан ийиги класска өөренир Кертик-оол дээр оол келген. Ужуктерни безин ол чамдыызым билбес турган. Дараңпан Курзекеевна олче онза кичээнгей салып ажылдаан соонда, ол ооңгу классты чедиштиккинниг доосken.

Школага башкылаары-биле чергелештир башкылар суурда чурттаачы чон ортузунга хөй-ниити ажылдарынга барык шупту киржип чоруурлар. Дараңпан Курзекеевна хөрээжеңнер чөвүлелиниң ажылын сес чыл иштинде удуртуп келген. Хөрээжеңнер-биле ажыл киижизидилге ажылы-биле хөлбашкан болур. Чеш ажы-төлдү азыраарындан эгелээш, бажың иштин кончаар ориглап өштеп, дерингги, хөрээжең кижиге хамаарышкан культуруг ажы-чаңнарны билип алыры, идик-хепти чарештыр кеттингери дээн чижектиг амыдыралга хун бүрүде керектиг чүүлдер хой. Оон-биле кады ярагчылар-биле демисел база бар. Кандыг-даа ада-иелерге ол тевээрилип келген.

Башкылар боттарының уругларын өстүрүп киижиндери база бир берге херек. Чамдык башкылар өске уругларны киижиндип өөредир дээш бодуңун уругларынче киичээнгей салбайн, оларны шоолуг-ле эскербейн баар чүүлдер тургулаар. Дараңпан Курзекеевна бодуңун үш ооңдарын ёзулуг киижилер кылдыр өстүрген. Улуг оглу Степан Монгушович ийи дээди эртемни чедип алган, а Александр, Виктор алышкылар база башкының тускай эртемнин чедип алганнар. Олвар аваазы-биле кады ажылдап чоруурлар. Оларның адазы Монгуш Чөппекович Достай хоочун башкы болгаш амыдыралының сөөлгү түнеринге чедир партия шүгүмүнге ажылдап чораан. Киижиниң өдегелдиг кады чурттап чораан ужи болгаш ажы-төлү оон ажыл-херектерин, күзелбодаалдарын уламчылап күүседип чоруур.

Кодээниң бодуун башкыларының бирээзи, хой чылдарда уруглар-биле ажылдап чоруурларның бирээзи Дараңпан Курзекеевна Достай аныяктан эгелээн ажыл-херээн амдаа уламчылаавышаан.

А. АРДЫҢОР.

АРАГАЛААН ДЭЭШ ШИИТКЕН

Этнография — гускай эртем. Ол кондыг-даа чонның, кондыг-даа чурттуң, оон туржун кижи саны эвээш, гускай дылдыг бир аймактың ажыл-чөлүн, тыптып келген төөгүзүн өөренир. Допчулаарга, этнография камыктың мурнунда бодуңун чонунуң төөгүзүн болгаш кижинин мөзүг-будүшгүт кылдыр кижизидерине тоң чүгүле болур ада-өгбелерниң ажыл-чөлүн, чаңчылдарын хандыр өөренир база өөредир.

Солун төөгүлүг, чаагай чаңчылдарлыг чурттар долу. Чижээлээрге, Сауд Аравиязыдыр. Кум-элезинниг күннүң хэни 50 градус чедип турао эрен. Чону араб дыл кырында чугаалажып турар. Сөөлгү чылдарда ол чуртка нефть үүжезин тыпкан. Оон-на эгелээш «чамдыктар» бажын ажыр байып эгелээн. Чуртке шаг-шаандан туруп келген бир чаңчылды шынарлы сагыыр кылдыр хоойлу-дүрүмде бижип каан. Хоойлунуң бир чүүнде чурт иштинге араганы будурерин, садарын, дөштыдыр-даа киирерин шүүт хорун каан. Бир эвес ким-бир хижи арага ажиккен болза, ол кижини чон караанга көзүлдүр шиидер. Чижек. «Бо чылдың май 22-де үнген «Труд» солунга «Арагаңы үрүүүндан шаа-жылаткаң» деп чүүлдү парлаан.

Англиядан чедип келген Джон Келли» деп инженер ынакы керээ чарын алгаш, Сауд Аравиязынга ажылдап турган. Бир катап ол бажыңынга арага болгаш пиво кыпып, ону «шүүрүндан шуреды». будуу пактап турган туттурган. Дөртен үш харлыг Джон Келлини эзиртинг сүүсүн чажырып кыпып турганы дээш 17 мүң фунт стерлингиге торгаан болгаш ийи чыл дургузунда кара-бажыңга олурар, оон чадында элдеп ай болгаш-ла, балдырыңне 50 катап саваашбиле кымчыладып турао кылдыр шиидип каан.

Чуруттуң үндезин чурттакчыларды арага болгаш пиво төөрөңзө» чажырып турган Джонну төлүн эрттир чиик шиитккен деп комудаваашаан туроолар.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

ЯГА—КААСТАЛГАНЫҢ ХЕВИРИ

Амгы үениң хөрээжеңнери 2 килограмм чедир деңзилиг каастелгаларны мойнунга белеп кетпес-ле боор. А шаанда башкир хөрээжеңнер чоостарны, кораллдарны ылгылеп, каастаан мөөндуруктарны кедип чоруваннар. Чон ындыг каастелганы «ягa» деп адап турган.

Ол сөстү адаарга-ла биске бичиивистен-не таныш төөлдер сагышка дораан-на кирип келир. А башкир дылдан очулдурарга ага—мөөндурук дээни ол.

Челябинск областың чурттынчилер музейинниң коллекциязы үн каастелганың дугайында хой солун чүүлдерни чугаалап болур.

Яганың дөжээнге сырып каан кызыл өңнүг пөстү салыр турган. Ону хөрээжеңнер боттарының шевер мергежилдиниң болгаш хөреңги шыдалдыының байдалы-биле кылып чоруваннар.

Яганы мези уруунга камныыбиле шыгжап, дамчыдар —ындыг чамдык чүүлдер төөгүдеп одуругларны-даа сагындырып болур. Музейде шыгжаан бир мөөндурукта илген чоостарның арасында «Парижти чаалап алганы» деп медаль бар. Ол дээрге, 1812 чылдың дайынынга башкирлерниң киржип чораанының херечизи-дир.

Е. ТКАЧЕНКО,
СЭТА-ның корр.

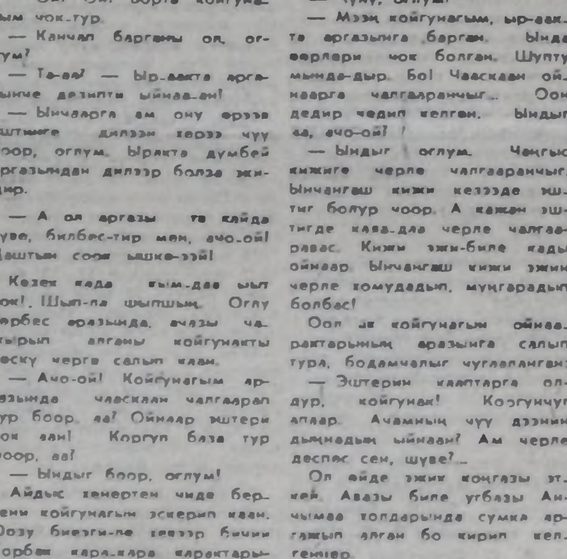
СОНУУРГАКТАРГА

ТАРААЧЫН ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ ХЕП-СЫНЫНДАН

Амгы үениң мода ателье-лериниң ажылдакчыларындан «грудовина», «заперстье», «подстава» дээн ышкаш сөстерни билир кижилер барын чок чадавас. Хөрээжең костюмнериниң кайы бир кезээ болур ол сөстер эртекен чүс чылдарның кодээ шеверлериниң дылынга чаңчылчаан турган.

Революция мурнунда Россияның соңгу губернияларының төрөөчүн хөрээжеңнериниң кедип чоран кептеринден байлак коллекциязы А. Н. Островскийниң мемориалдыг бажыңының музейинниң ажылдакчылары чыгган. Хөйлемнер, юбкалар, сарафаннар, төрөктээштер, чеңи чок керектээштер, покосницалар — ол бүгүнүү магазинден садып албаан, а шевер холдары-биле хөрээжеңнер боттары кылган. Лённу тарып, өстүргеш, тыдып, ээргишке ээргеш, теп бижып-даарап, каастап алгаш, ону камныы-биле шыгжеп, кедип чоруваннар. Ынчаар даараан, байырлалда кедер көөс кеп 3—4 салгалды дамчыыр турган. Ынчан мода кодээ черлерге чүс-чүс чылдарда өскерилбейн келген. Шаандакы бажыңнарның өптээларынан, шыгжамыралыларындан тывылган ол реликвиларны төрөөчүн эмыдыралдың эдилелдериниң экспозицияларында киирген.

Музейниң эртем ажылдакчылары шаандакы кептерни анаа-ва чыып, эде кыяып турар

ЭЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Чалыы незым-биле болчөг». Уран-чечен фильм. 10.15—10.20 — Медээлер. 10.20 — 14.15 — Чепсек. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Документалдыг фильм. 14.55 — Тыныстың артистериниң концерти. 15.10 — Орус чугаа. Чагаалаага тарылар. 15.40 — Москва-чоогу суурнуң бөгүнгү болгаш даартазы. 16.15 — «Сеогей Лазо». Док. фильм. 16.25 — «Тоолдуң авлчызы». «Союзмультфильм» студиязының мультфильмнери. 17.45 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкинни. 18.15— «Хөлүг нотажыгаштар». 18.30 — «Парустарны көдүрер» Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.40 — ССРЭ-ниң Куруне шаңналының лауреады Шулукчу М. Матусовскийниң кежээн. 21.00 — «Үе». 21.35— М. Матусовскийниң кежээзиниң уланчызы. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

МАЙ 31-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Чалыы незым-биле болчөг». Уран-чечен фильм. 10.15—10.20 — Медээлер. 10.20 — 14.15 — Чепсек. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Документалдыг фильм. 14.55 — Тыныстың артистериниң концерти. 15.10 — Орус чугаа. Чагаалаага тарылар. 15.40 — Москва-чоогу суурнуң бөгүнгү болгаш даартазы. 16.15 — «Сеогей Лазо». Док. фильм. 16.25 — «Тоолдуң авлчызы». «Союзмультфильм» студиязының мультфильмнери. 17.45 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкинни. 18.15— «Хөлүг нотажыгаштар». 18.30 — «Парустарны көдүрер» Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.40 — ССРЭ-ниң Куруне шаңналының лауреады Шулукчу М. Матусовскийниң кежээн. 21.00 — «Үе». 21.35— М. Матусовскийниң кежээзиниң уланчызы. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

МАЙ 31-ДЕ

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурстарының лауреады Екатерина Сеңцовое ойнаар (фортепиано). 8.35 — Мультфильм. 8.55 — «Шөсүр» танцы ансамблиниң концерти. 9.25 — «Өөңнуктөр». Док. фильм. 9.50 — РСФСР-ниң улустуң артизи К. Плужниковтуң киржилгези-биле фильм-концерт. 10.20 — Поэзия. А. Прокофьев. 11.10 — Уругларга фильм. «Ийи океанларның чажыдыы». 1-ги, 2-ги сериялары. 13.30 — Англи дыл. 14.00 — Днепропетровск телестудиязының программазы. 16.00—16.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.15 —Документалдыг фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — «Уругларга — тайбың». Концерт. 18.50 — Уругларга фильм. 19.10 — «Азия тевүү». 19.40 — —Телемедээлер. 19.50 — Чарлалдар. Реклемелер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумөр, чаштар!». 20.15 — Ритмиктиг гимнастика. 20.45 — «Бекадмаңа». Док. телефильм. 21.00— «Үе». 21.35 — «Коломба». 3 серийлыг уран-чечен телефильм. 3-ку сериязы. 22.30— 23.20 — Спорт дугайында док. телефильмнер.

Редакторуң орлаачызы
К. К. САТ.

КИНО

МАЙ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Самрат» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Орлята Чапая» 9.20, «Тайна острова чудовища» 11.00, 13.00, 15.00, «Милый, дорогой, любимый, единственный» 16.50, 20.40, «Еще раз про любовь» 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Верная рука — друг индейцев» 15.00, 17.40, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Инопланетянка» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Прохиндиада или бег на месте» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дуне 1—6 градус чылыыр, чамдык районнарга 0—5 градус соор. Хүндүс 14—19 градус, чамдык черлерге 10 градус хире чылыыр.

Кызылга бүргеп, аязыр, чагбас. Соңгу-барыын үүктен хаттың дүргени 9—14 метр. Дуне 2—4 градус, хүндүс 17—19 градус чылыыр.

Норма-чижек болдурар дээш

СОЛУН КЛУБ

Брест областың Пинск районунуң Горький аттыг колхозунда арага ишпеспээр клуну тургустуулган. Ооң соругазы — алкоголизмге удур пропагандаңы чорудары, арага ишпес чорукту амыдыралдың норма-чижээ болдурарры.

— Клуб тургустуулган соонда суурга амыдыраа коскузу-биле оскарыыш эгелээн. Тематиктиг кежээлер, бот-тывыглыг үрем чүүл концерттери, номчуруга конференциялары, ыяхтыг алкоголизмниң хоразының дугайында лекциялар бо-ла болуп эртер апарган—деп, колхоз даргазы В. Горошко чугаалаар.

Арагалаашкын-биле демисеңмир ындыг төөлүр суурга чүгле культураны бедидеринге эвес, а колхозтуң экономиказын быжыглаарынга дузаалаар.

Часкы тарылга үезинде ажыл-агыйга арага ишпээн кижи көзүлбээн. Оон түңнелинде хону ажылдарының темпилери бедээн, оларның шынары экижээн.

Брест областың төй-төй ажыл-агыйларының чер ажылдыыларга оларның дуржулгазын ажыглап, ындыг клубтарны база тургузуп алганнар.

«ТУДУГЖУНУҢ» ШООДУГЛАРЫ

«Туркменнефтестрой» трестиң «Тудугжуң» агитбригадазының тургузуп алганы «Күш-ажылчың минутаның үнезин» деп шин-плакады арагалыларны, ажыл шагы үзер кижилерни, чаңгаалайларны баш сугар черттыпас кылдыр сойгалап, кочулап турар. Бот-тывыглыг артистер ол шин-плакадың чады ажылдап турары өөрүнге чапсар үезинде көргүскен.

Баштайгы шаанда алган түүнүн демдеглээр кылдыр чаа ажылдап эгелээн кижини арага саттырып, садыгже айбылар амдаваан дагдынакчыларны, бичии болгаш-ла «таалыпаан дыштаалыл» дээр кижилерни шоодугуут көргүзүглерге шүгүмчүлеп оду-биле сойгалап ылередип келирге, ындыг кижилерниң ырны орт дег кызып олурганнар. Агитбригадаңың кижизидилгези-биле школага бүргеп, аязыр, чагбас. Соңгу-барыын үүктен хаттың дүргени 9—14 метр. Дуне 2—4 градус, хүндүс 17—19 градус чылыыр.

Сөөлүн үезинде агитбригада-вис хевирлиг ажылды кылган. Агитбригада хана солуннар редколлегизы болгаш чуруктулар-биле кады ажылдап турар. Олар чүрүм үреткилерни болгаш четпестерни черле соора көрбестер — деп. «Туркменнефтестрой» трестиң эргелекчизи Б. Котляровскиң чугаалаар.

«ЭҢ ЧАРАШ»

Ындыг кино төнген соонда. зал иштн кезек кадө шыпшың апаргаи: экранге чап-чаа көргүскен ол кино көрүкчүлериңиң кичээнгейин ынчалдыр хаара тудупкан. Хөрээжеңнең кижиниң организминиге араганың хоразының дугаймда кинону «Таллин-фильм» киностудиязы тыртыпган. Пярнуда киноклубка ол кинонуң башгайы көргүзүүшкүнүнде бир дугаарында хөрээжеңнерни чалаан. Ооң соонда дораан-на ол кино дугайында чугаалажылышкын болган.

— Көрүкчүлериңиң чүүлдүгзүнүүшкүнүн ун фильмниң хайныктырганы көрүнчүг-дүр. Арагалаашкын-биле идепкейлиг демисеңмир херек дээн ында кыйган түңнелди көрүкчүлер бүрүн детип турар-дыр — деп. Эстон ССР-ниң Кинематография талазы-биле комитединиң даргазы К. Кийск чугаалады.

—Бүгү-ле чараш чүве хөрээжең кижиниң ады-биле холбашкам. Кинонуң ады оон үнген. Бичии уругга аваазы эң-не чараш, эң-не эргим көраан. Кинода оон дугайын бичии уругнуң күүрүнден тооҗуп турар. Кеткен ол хөрээжең кижи баштай байырлалдарда, а оон соонда кандыг-даа чылдагаан чокка арагалап эгелээрге, ог-бүле бузуулган. Ындыг байдалды канчап болдурбазыл! Ындыг байдалче кире бериң болгу дег кижиге канчаар дузалаарыл! Ол дугайын кинода көргүскен.

(СЭТА-ның корр).

Редакциянын адрези:

667000, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторуң 2-24-63, редакторуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харымсалгазыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киндистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киндистериниң 2-37-13, чагаа киндизиниң 2-41-27, информация киндизиниң 2-20-60, культура киндизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый киндизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45. солун келбейн барганза 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катаа унер.

Чагыг № 3037.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң төлээ-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00133.